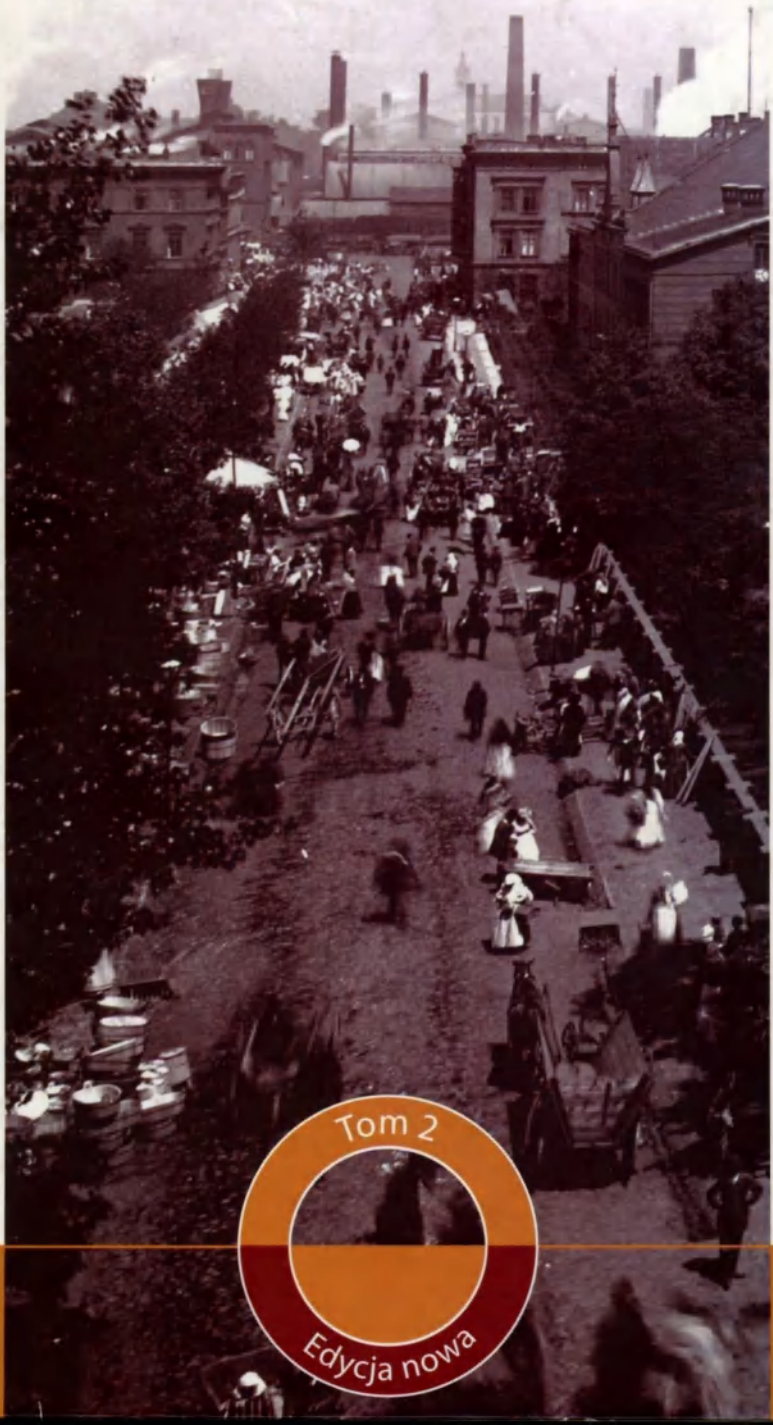
Muzeum Chorzów
BIBLIOTEKA
3987.2
II Chorzów

CHORZOWSKI
SŁOWNIK BIOGRAFICZNY

Tom 2

Edycja nowa

Chorzowski
słownik biograficzny

EDYCJA NOWA

Bez biografii,
Nie ma opowieści

Stanisław Przybyszewski

Książka sfinansowana
ze środków
Samorządu Miasta Chorzów

Muzeum w Chorzowie

CHORZOWSKI
SŁOWNIK BIOGRAFICZNY

EDYCJA NOWA

Tom 2

Pod redakcją Zbigniewa Kapały

CHORZÓW 2008

Recenzent
prof. dr hab. Tomasz Falęcki

Redakcja
Olga Nowak
przy współpracy *Bożeny Grodzińskiej-Ciałowicz*

Projekt okładki
Joanna Mikusz – M-Studio, Zabrze

Korekta
Olga Nowak

Scenariusz, wybór i opis zdjęć
Zbigniew Kapała

Reprodukowanie i skanowanie zdjęć
Dział Ochrony, Konserwacji i Archiwizacji Zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach, Muzeum w Chorzowie (*Magdalena Sontag*), Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Narodowe Archiwum Cyfrowe

Opracowanie zdjęć
Ireneusz Olsza

© Copyright by Muzeum w Chorzowie

ISBN 978-83-926587-0-2
ISBN 978-83-926587-2-6 (tom 2)

Wydawca
Muzeum w Chorzowie
41-500 Chorzów, ul. Powstańców 25
tel.: 0-32 241-31-04, fax.: 0-32 241-39-26
e-mail: dyrekcja@muzeum.chorzow.pl
http://www.muzeum.chorzow.pl

Wyd. I.

Skład i łamanie
STUDIO NOA Ireneusz Olsza
e-mail: poczta@studio-noa.pl
http://www.studio-noa.pl
Druk i oprawa
STUDIO NOA

MUZEUM w Chorzowie BIBLIOTEKA
4197

Nota redakcyjna

Przed kilkoma laty zespół pracowników Muzeum w Chorzowie zajmujący się dziejami miasta przystąpił do ustalania listy osób zasłużonych dla tej miejscowości. Badaniom przyświecała myśl, aby na podstawie źródeł archiwalnych i bibliotecznych wskazać te osoby. Chodziło również o to, by ocalić od zapomnienia nazwiska tych, którzy miasto tworzyli, budowali lub wnosili wymierny wkład w jego rozwój i funkcjonowanie w różnych sferach.

Oddajemy do rąk Czytelników tom drugi *Chorzowskiego słownika biograficznego. Edycji nowej*. W pierwszym tomie zamieszczono głównie życiorysy osób działających w zdecydowanej większości w najstarszym okresie dziejów Chorzowa w jego obecnych granicach, do czasu przejęcia przez Polskę różnych jego części w dniach 20, 23 i 26 VI 1922 r. W tomie niniejszym prezentujemy sylwetki osób zasłużonych dla miasta w obecnym jego kształcie z l. 1922–1945.

W zasadzie chodzi o jedno pokolenie; ludzi tu urodzonych bądź przybyłych z innych regionów II Rzeczypospolitej, którzy wnieśli wymierny wkład w rozwój i funkcjonowanie tego obszaru. W l. 1922–1939 nastąpiły tu duże zmiany demograficzne. Wielu dawnych mieszkańców wyjechało stąd, a ich miejsce zajęli przybysze z różnych części Polski (szerzej na ten temat w artykule Marii Wandy Wanatowicz *Stosunki narodowościowe w Chorzowie w latach 1918–1939 na tle górnośląskim*, zamieszczonym w ósmym tomie „Zeszytów Chorzowskich", s. 14–28). Szczególnie dynamiczni byli polscy przesiedleńcy z miast i miejscowości, które po 1922 r. przypadły Republice Weimarskiej, m.in. z Bytomia, Gliwic i Zabrza.

Prezentowane biogramy ukazują także losy mieszkańców Chorzowa (w granicach sprzed 1 IX 1939 r.), w latach II wojny światowej, ich postawy i zachowania na różnych frontach, ich martyrologię pod okupacjami niemiecką i sowiecką.

Wszystkie biogramy zostały opracowane według zasad przyjętych w pierwszym tomie.

Hasłom starano się nadać podobny układ. Ich zakres był jednak zależny od posiadanych informacji. W nagłówku, po nazwisku i imieniu, umieszczano daty urodzin i śmierci, ewentualny pseudonim, podawano zawód oraz określano funkcję pełnioną w mieście. W kolejnych akapitach znalazły się informacje na temat wykształcenia, aktywności zawodowej, politycznej i społecznej oraz rodziny i posiadanych odznaczeń.

Pod każdym hasłem umieszczano bibliografię. Wiele biogramów uzupełniano fotografiami.

W tym tomie, podobnie jak w poprzednim, chciałbym podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do jego powstania, przede wszystkim autorom biogramów, ich recenzentom i konsultantom, a szczególnie Dyrekcjom i Pracownikom Archiwum Państwowego i Biblioteki Śląskiej w Katowicach, Muzeum w Chorzowie oraz Kierownictwu Urzędu Stanu Cywilnego w Chorzowie.

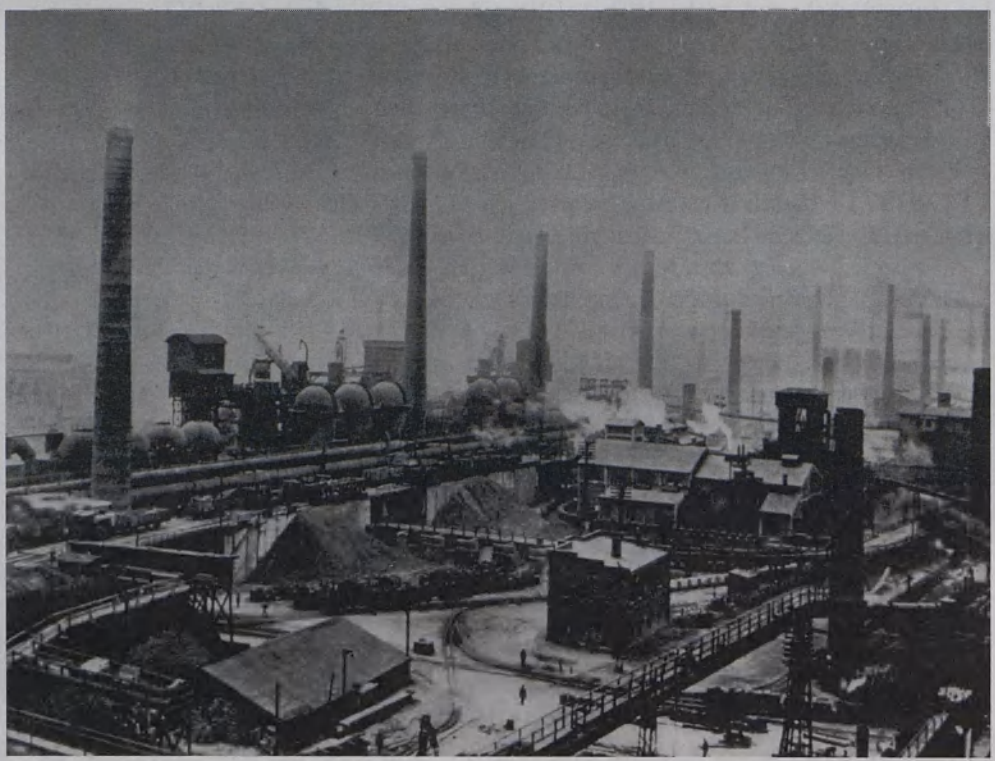
Paniom mgr Antoninie Pietrowskiej i mgr Joannie Świerczyńskiej składam wyrazy podziękowania za pomoc w przygotowaniu znacznych części maszynopisu książki, natomiast Pani mgr Magdalenie Sontag za pomoc w skanowaniu zdjęć, zaś Pani mgr Justynie Wyciślok z USC w Chorzowie za pomoc w wyszukiwaniu niezbędnych informacji. Słowa wdzięczności

kieruję także pod adresem Pani mgr Jolanty Mulewicz, kierowniczki czytelni głównej Biblioteki Śląskiej w Katowicach.

Panu prof. dr. hab. Tomaszowi Falęckiemu pragnę podziękować za wnikliwe uwagi zawarte w recenzji. Z okazji publikacji niniejszej książki mam także miły obowiązek podziękować Panu dr. inż. Joachimowi Otte, Zastępcy Prezydenta Miasta Chorzów, i Pani mgr Irenie Białas, Dyrektor Muzeum w Chorzowie, za wspieranie wszelkich działań związanych z powstaniem również tego tomu.

Żywimy nadzieję, iż opublikowany materiał pogłębi i uściśli dotychczasową wiedzę o mieście. Zespół autorów i wydawca tej książki z wdzięcznością przyjmą od Czytelników uwagi, uzupełnienia bądź sprostowania nieścisłości lub ewentualnych pomyłek, których zapewne – mimo naszych starań – nie udało się uniknąć. Wszelkie uwagi prosimy przesyłać pod adresem Muzeum w Chorzowie.

Zbigniew Kapała

Huta „Królewska" (1931)

Wykaz współpracowników 2. tomu

Adler Roman, mgr, Chorzów
Bednorz Zbyszko, prof. dr, Opole
Białas Irena, mgr, Muzeum w Chorzowie
Biały Lucyna, dr, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
Bias Iwona, mgr, Akademia Muzyczna w Katowicach
Białkiewicz Zbigniew, dr inż., Katowice
Borowczyk Lilianna, mgr, Muzeum w Chorzowie
Brożek Krzysztof, dr, Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach
Brachaczek Danuta, mgr, em. redaktor Wydawnictwa „Śląsk", współpracownik Księgarni Św. Jacka w Katowicach
Brzostowski Robert, Katowice, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce Oddział w Katowicach
Cebulski Stefan, Chorzów, sędzia Naczelnego Sądu Administracyjnego, w stanie spoczynku
Cieśliński Marek (Kosma), dr, kino „Panorama" w Chorzowie
Cimała Bogdan, prof. dr hab., Uniwersytet Opolski, Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu
Czembor Henryk, ks., dr, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, Parafia Ewangelicko-Augsburska w Ustroniu
Długajczyk Edward, prof. dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach
Dudała Halina, dr, Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach
Fertacz Sylwester, dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach
Fic Maciej, dr, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Frużyński Adam, mgr, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu
Gałuszka Marian, mgr, Archiwum Państwowe w Katowicach
Glimos-Nadgórska Anna, dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach
Grabiński Zygmunt, mgr inż., Katowice
Greiner Piotr, dr, Archiwum Państwowe w Katowicach, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Gruszka Barbara, mgr, Biblioteka Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach
Hauser Przemysław, prof. zw. dr hab., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Hanke Rajmund, mgr, Polski Związek Chórów i Orkiestr Oddział Śląski w Katowicach
Herrmann Roman, mgr, IV Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie w Chorzowie
Janeczek Zdzisław, dr hab., Akademia Ekonomiczna w Katowicach
Janota Wojciech, mgr, Biblioteka Śląska w Katowicach
Januszewska-Jurkiewicz Joanna, dr, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Jarek Jadwiga, Sosnowiec
Jedynak Zdzisław, dr, Archiwum Państwowe w Katowicach
Idzik Tomasz, mgr, Tychy

Kaczmarek Ryszard, prof. dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach
Kaganiec Małgorzata, dr, Muzeum Śląskie w Katowicach
Kapała Zbigniew, dr, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Muzeum w Chorzowie
Korzeniowska Wiesława, prof. dr hab., Uniwersytet Śląski Filia w Cieszynie
Kowol Ilza, dr, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Kozina Irma, dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach
Krzyżanowski Lech, dr, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Kuc Izabela, mgr, Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu
Kurek Jacek, dr, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Kurek Ryszard, mgr, Elektrownia „Chorzów"
Kuśmierska-Kapała Maria, mgr, Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 1 w Chorzowie
Kwiatek Aleksander, prof. dr hab., Uniwersytet Opolski
Lapski Adam, Stowarzyszenie Miłośników Chorzowa im. Juliusza Ligonia
Lewandowski Jan Franciszek, mgr, Katowice
Liczba Roman, mgr, Stowarzyszenie Miłośników Chorzowa im. Juliusza Ligonia
Linert Andrzej, prof. UJ dr hab., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Łubkowska-Baszczak Ewa, mgr, Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 1 w Chorzowie
Matusiak Wojciech, Warszawa, współpracownik „Skrzydlatej Polski"
Matuszek Elżbieta, mgr, Archiwum Państwowe w Katowicach
Mauer-Górska Barbara, dr, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Mazur Grzegorz, prof. dr hab., Uniwersytet Jagielloński
Meschnik Marek, mgr, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu
Modrzyński Janusz, mgr, em. dyr. Muzeum w Chorzowie
Molenda Janina, dr, em. pracownik naukowy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
Moska Dionizy, prof. dr hab., Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach
Moś Wojciech Bogusław, dr, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Towarzystwo Miłośników Dawnej Barwy i Broni Oddział w Katowicach
Musialik Wanda, prof. dr hab., Politechnika Opolska
Mykita-Glensk Czesława, prof. dr hab., Uniwersytet Opolski
Nadolski Przemysław, mgr, Bytom
Nitsche Irena, mgr, em. pracownik naukowy Biblioteki Śląskiej w Katowicach
Nogaj Teresa, mgr, Muzeum w Tarnowskich Górach
Olszar Henryk, ks., dr, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Orłowski Bolesław, prof. dr hab., Instytut Historii Nauki PAN w Warszawie, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku
Orzyszek Henryk, mgr, Chorzów
Parysz Janina, mgr, Śląska Wyższa Szkoła Informatyczno-Medyczna w Chorzowie
Pater Józef, ks., prof. dr hab., Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
Pater Mieczysław, prof. zw. dr hab., em. pracownik naukowy Uniwersytetu Wrocławskiego
Piłatowicz Józef, prof. dr hab., Akademia Podlaska w Siedlcach, Redakcja „Słownika Biograficznego Techników Polskich" w Warszawie
Porwoł Paweł, mgr, Muzeum w Wodzisławiu Śląskim
Pudłocki Tomasz, mgr, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Ryńca Mariusz, mgr, Redakcja „Polskiego Słownika Biograficznego" w Krakowie
Sieradzka Danuta, prof. dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach
Skoczek Renata, mgr, Muzeum w Chorzowie
Skrzypek Miłosz, dr, Uniwersytet Śląski w Katowicach

Smołka Leonard, dr hab., em. pracownik naukowy Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu i Uniwersytetu Wrocławskiego

Sroka Stanisław Tadeusz, prof. dr hab., Redakcja „Polskiego Słownika Biograficznego" w Krakowie, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatium" w Krakowie

Starczewski Mieczysław, płk dr, Wojskowe Biuro Badań Historycznych w Warszawie, em. pracownik naukowy Akademii Obrony Narodowej w Warszawie

Steuer Antoni, dr, Muzeum Historii Katowic

Schmidt Jacek, dr, Gliwice

Szmidtke Zenon, dr, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu

Szopa Ryszard, mgr, miejski konserwator zabytków w Chorzowie

Szulakowska-Kulawik Jolanta, prof. dr hab., Akademia Muzyczna w Katowicach, Uniwersytet Śląski Filia w Cieszynie

Turek Krystyna, prof. dr hab., Uniwersytet Śląski Filia w Cieszynie

Walczak Jan, prof. zw. dr hab., Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Walancik Marek, ppłk dr, Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wilgusiewicz Władysław, mgr inż., Zabrze

Wołczyk Urszula, dr, Chorzów

Zarzycka Zyta, dr, em. kier. Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny

Zyska Bronisław, prof. dr hab., em. pracownik naukowy Głównego Instytutu Górnictwa w Katowicach i Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Wykaz haseł

Adamek Franciszek Rudolf
Alszer-Duczek (Walter) Henryk Antoni
Anasiewicz Aleksander

Badian Jerzy
Balcar (Balzar) Antoni Paweł
Balon Tadeusz
Baranowska Irena Maria
Baranowski Edmund
Batko Marian Piotr
Bączkowicz Szymon Konrad
Bednorz Józef
Bernhard Józef
Bethge Roman Aleksander
Bialas Günter
Bieniosek Stanisław
Bimler Fritz August
Blacha Paweł
Blacha Wilhelm
Blatt-Borowski Tadeusz Franciszek
Blisch Kurt Jan
Bobrownicki Włodzimierz Marian Tadeusz
Boczek Robert
Bojanowski Józef Lucjusz
Boniakowski Ferdynand
Borzym Bolesław
Bossek Alicja
Brachaczek Augustyn Józef
Brandys Jan
Broda Rudolf
Brudek Józef Michał
Brudnicki Eugeniusz Szczepan
Buchwald Karl
Budniok Alojzy
Bujara Jan
Bujara Piotr
Buksakowski Czesław
Bułhak Jan Brunon
Burdowa Marta
Buzek Brunon
Byszewska z Fleszarów Maria

Caspari Emil Edmund
Cebertowicz Romuald Adam
Cebulla Richard
Cebulski Ryszard
Chmielewski Stanisław
Chodorowski Tadeusz Jan
Cieśliński Karol
Ciołkosz Jan
Ciszewski Aleksander
Cwienk Ewald
Czaja Alojzy
Czajor Antoni Mikołaj
Czardybon Bernard
Czarnecki (Czernicki / Czernitzki) (od 2 VI 1923 r. **Czarnecki) Augustyn Józef**
Czekańska-Czwartacka Wanda Maria
Czub Roman

Ćwiżewicz Józef Marian

Dalbor Bolesław
Damm Henryk
Dec Józef Wincenty
Doleżyk (Dolezik) Karol Józef
Domiczek Witold Kazimierz
Dominik Walenty
Drozdowski Witold
Droździok Paweł Jerzy
Drzyzga Bernard
Dubiel Paweł Mikołaj
Dudek Walter
Dudzik Antoni
Dworaczek Ignacy

Dyduszyński Jan

Fojcik Jan
Franke Gertruda
Franke Hans
Franke Maksymilian
Froehlich August
Fryczkowski Erazm (wł. **Roch Erazm**)

Gadomski Felicjan Józef
Gadzinowski Mieczysław
Gaertner Paul
Gajda (Gaida) Jan
Gajda Robert
Galocz Aurelian
Gapińska Zofia
Gawlas Jan
Giemsa Edmund
Gil Stanisław
Gina Ludomir
Globisz Aleksander
Glücksman Stanisław Franciszek
Gładki Rajmund
Głuch Józef Konrad
Głut Marian
Goldmann Wilhelm
Goldschmidt Ernst Daniel
Gondzik Jan
Gonsior Jan
Górkiewicz Eugeniusz Szymon
Górny Jan
Grabianowski Edmund
Grabianowski Roman Paweł
Graczykowski Tomasz
Gruenewald (poprzednio **Grünewald**) **Max**
Grządziel Juliusz
Grzesiecki Wiktor
Grzesiewski Władysław
Gunia Antoni
Guttmann Ludwig
Gwosdz Alfons

Habowski Stanisław Antoni
Hadryan (Hadrian) Leon
Hajkowski Józef
Harasowski Adam
Hartlik Maksymilian Edward
Herzog Franciszek Karol
Hlond Jan
Hobler Tadeusz
Hoffman Maria
Hoffmann Alfons
Hul Stanisław

Imach Jan
Iwaszkiewicz Jarosław

Jakubiński Roman Michał
Jakubowski Józef Władysław
Janczar Robert
Janica Emil
Jarzyński Józef
Jaworski Piotr
Jegliński Wincenty
Jeleń Alojzy
Jendrzejczyk Ewald
Jędral Władysław
Jojko Ryszard
Jojko Zbigniew Stefan
Jośko Alfons

Kabiesz Ferdynand
Kallenborn Claus
Kaleta Ernest
Kałużowa-Tabacka Otylia
Kandora Jan Piotr
Kandziora Piotr
Karbowiak Tadeusz Józef Marian
Karuga Wincenty
Karwat (Karwath) Roman
Kawka Antoni
Kiedroń Józef
Kisiel Jerzy
Kiwer Edward Andrzej
Klaczyński Wacław Michał
Klama Ludwik
Klarner Czesław Romuald
Klauza Jan
Klenczar Tomasz
Kleski (poprzednio **Meyer**) **Artur Fryderyk**
Kluck Maksymilian
Klupsch (Klupsz) A.
Klytta Rajmund
Kłoś Czesław

Knothe Józef Wacław Stanisław
Kober Rudolf
Kohlberg Teodor
Koluszko Bolesław
Korek Zygmunt
Korol Józef
Korsak Zygmunt
Kossak-Szczucka Zofia
Kosz Wilhelm
Koszówna Marta
Kotlarski Telesfor
Kowoll Johann
Koziełek Jerzy
Kozubek Paweł
Kozubski Stanisław
Koźlik Augustyn
Kreutzberger Max
Krotkiewski Zygmunt Wiktor
Krygier Józef
Krzoska Emanuel
Krzysztolik Bernard
Kubicki Franciszek Zbigniew
Kubiczek Tadeusz Aleksander
Kuczewski Władysław
Kula Tomasz
Kuśmierska Maria Irena
Kuśmierski Jan Ludwik
Kuśmierz Stanisław
Kwieciński Stanisław

Lazar Ksawery
Lenczowski Franciszek
Lewin Jecheskel
Ligacz Ryszard
Ligęza Józef
Linke Bronisław Wojciech
Lisowski Bogusław Juliusz
Lomozik (Łomozik) Wilhelm
Lubrich Fritz (junior)
Luranc Franciszek

Łowiński Marian Antoni Jerzy
Łukaszewski Leon

Macha Jan Franciszek
Machinia Emanuel
Machinia Helena Hildegarda
Maier-Hultschin Johannes Carl
Makarewicz Juliusz
Malanda Paweł
Malis Tadeusz Walerian
Mandel Kurt
Mańka Wilhelm
Marcinek Brunon
Margules Dawid Samuel
Marmurowicz Władysław
Martinowski Konrad
März Rudolf
Marzec Jerzy
Maśliński Stanisław
Matejczyk Jan Alfons
Matejko Stefan Witold
Mayre Ludwik Antoni Marian
Mazanek Roman
Meyer Erwin
Michatz Leopold
Michejda Józef
Michel François Marie Auguste Clément
Mierzwa Paweł Wincenty
Milik Karol
Mirecki Stanisław
Misliwietz Rudolf
Mittek Franciszek
Moj Marian
Moniak Jan Cyryl
Morcinek Gustaw
Morkisz Anna
Morkowski Edmund
Mroszczak Józef Michał
Mrózek Józef
Muschol Max

Namysło Karol
Nardelli Walerian Paweł
Nehrebecki Lucjan
Nowak Leopold

Obidowicz Witold Jan
Obrzud Zdzisław Andrzej Otto
Ogórkówna (Zangowa) Matylda
Olek Jerzy
Olszówka Erwin
Orłowicz Mieczysław
Orzechowski Stanisław Piotr

Oszek Robert

Pant Eduard
Parliński Adam
Pernak z Szafarczyków Elżbieta
Pernak Stanisław
Perrin Louis
Peterek Teodor
Peyerimhoff de Fontenelle Henri de
Piasecki Jan
Piecha Alfons
Pierończyk Władysław
Pietrzykowski Bronisław Ignacy
Pięta Franciszek
Pięta Henryk
Pindur Paweł Franciszek
Piontek Leonard
Plaszczek Izydor
Plaut Benjamin Wolf (Beniamin)
Pniak Karol
Podgórzec Eugeniusz Franciszek
Podoski Adam
Podoski Roman
Pogoda Eugeniusz
Polaniak Włodzimierz
Poloczek Engelbert
Poradowski Stanisław
Powalisz Stanisław
Powroźniak Józef Jan
Priebe Stanisław
Przyboś Julian
Pukiet Bernard (Barnie)
Puławski Jakub
Pyka Teodor
Pytloch Augustyn Ignacy

Rabek Tadeusz Ignacy
Rak Edmund
Ratyński Janusz
Rayske (Reiske) Wiktoria Anna Maria Germania
Renka Wincenty
Reumaux François Xavier Jacques Géry
Rieger Roman Zygmunt
Ringmann Heribert
Ringwelski Franciszek Józef Jan
Rittau Günther Franz Xaver
Robaczyk Józef
Rodewald Paul Bruno
Rokus Albert August
Rosumek Franz Johannes
Rowiński Antoni
Rubaszewski Stanisław Romuald
Rückert-Picco Ria
Rudawski Henryk
Rudnicki Teodor
Rutkowski (Pobóg-Rutkowski) Adam Mieczysław
Rybner (Rübner) Juliusz
Rychlik Paweł
Rygielski Stanisław Kazimierz
Rymer Benedykt
Rymer Michał
Rzepus (Rzepuś) Karol Wincenty
Rzeźniczek Adolf Franciszek

Sachse Feliks
Sajdel (do 1947 r. **Seidel) Stanisław**
Salamonówna Irena Antonina
Sałaciński Zbigniew Jan
Schicha Johannes
Schier Robert Józef
Schmidt Richard
Schneider Wilhelm
Semrau Tadeusz
Serwatko Wacław
Sieradzon Stefan
Simiński (poprzednio **Schimiński) Wiktor**
Skotarek Józef
Skowronek Jan Jerzy
Skrzyniarz Władysław
Sladkowsky Heinrich
Słupik (Słupik) Alfred
Słupina Karol Józef
Smogorzewski Tomasz
Sobek Roman
Sobik Antoni
Sobolewski-Cyrus (Cyrus-Sobolewski) Marian
Soboszczyk (Soboszczykówna) Helena Maria
Sossalla Jan Paweł
Spoczyńska Helena
Staniszewski Władysław

Stańczyk Zygmunt
Staśko Stanisław
Stateczny Walenty
Stawiński Mieczysław Karol
Stawski Jan
Stempurski Władysław
Stera-Sawa Teodor Kasper
Strabel Władysław
Strejczyk Henryk
Strzeszewski Wiktor
Strzoda Jan
Stupnicki Adam Jan
Suchodolski Józef Tadeusz
Swoboda Leon Bernard
Szaliński Tadeusz
Szcześniak Stanisław
Szczęsny Piotr Paweł
Szczotka Andrzej
Szczur Franciszek
Szeller Zygmunt
Szeruda Józef
Szonowski Brunon
Szwajnoch Stefan
Szymoński Władysław (czasem **Henryk**)

Ślązak Stefan
Śniegoń Karol
Świerc Jan

Tomanek Emanuel
Tomaszewski Józef
Trocer Dyonizy
Turkiewicz Władysław
Tymosławski (poprzednio **Timofiejew**) **Konstanty**

Urban Paweł
Urbanowicz Feliks Marian
Urbanowicz Stefan Michał
Urbanowicz Wiktor Ludwik

Wajda Karol Konrad
Waldau Grete
Wallis Stanisław
Wanner Karol
Warcholik Adolf Stanisław
Waroński Józef
Weidlich Elfriede
Weiß Wilhelm
Weißler (Georg) Friedrich
Węglarczyk Antoni
Wiatr Józef Albin
Wideł Stanisław
Wieczorek Antoni Marian
Wieczorek Józef
Wieszołek Paweł Jan
Wilimowski (Willimowski) Ernest (Ernst) (pierwotnie **Ernst Otton Predella**)
Winnicki Mikołaj
Witkiewicz Stanisław Ignacy (Witkacy)
Wochnik Teodor
Wodarz Gerard
Wojciech Ludwik
Wolny Paweł
Wołkowicki Tadeusz Józef
Woźnica Franciszek (Wosnitza Franz)
Wrazidło Jerzy
Wyrębski Stanisław
Wystrychowski (Albert) Wojciech
Wystrychowski Karol Wilhelm
Wystrychowski Walter

Zabel Erich
Zagórowski Julian Tytus
Zagrodzki Kazimierz Franciszek
Zając Michał
Zając Stefan
Zajchowska Janina
Zakrzewski Władysław
Zbroja Franciszek
Zgrzebniok Alfons Alfred
Zielonacki Józef
Zwierzycki Zbigniew Hieronim
Zyska Emanuel

Żagan Artur
Żagan Ignacy
Żeliński (dawniej **Zdechlikiewicz**) **Rudolf Wacław**
Żołnowski Mieczysław

Wykaz skrótów bibliograficznych

AAKat.	– Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach
AAN	– Archiwum Akt Nowych
AAWr.	– Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu
APKat.	– Archiwum Państwowe w Katowicach
APOp.	– Archiwum Państwowe w Opolu
APPozn.	– Archiwum Państwowe w Poznaniu
APWr.	– Archiwum Państwowe we Wrocławiu
CAW	– Centralne Archiwum Wojskowe
Arch.	– Archiwum
B.	– Biblioteka
bł.	– błogosławiony
b.m.r.w.	– bez miejsca i roku wydania
b.m.w.	– bez miejsca wydania
b.r.w.	– bez roku wydania
BŚ	– Biblioteka Śląska w Katowicach
dn.	– dzień, dnia
ds.	– do spraw
fot.	– fotografia
k.	– koło (z nazwą miejscowości)
l.	– lata
mjr	– major (przy nazwisku)
mps	– maszynopis
ok.	– około
płk	– pułkownik (przy nazwisku)
pow.	– powiat
pseud.	– pseudonim
pw.	– pod wezwaniem
rkps	– rękopis
r.ż.	– rok życia
SIN	– Śląski Instytut Naukowy
t.r.	– tegoż roku
USC	– Urząd Stanu Cywilnego
woj.	– województwo
z d.	– z domu
Ch.	– Chorzów
Kat.	– Katowice

Kr.	– Kraków
Król. Huta	– Królewska Huta
Op.	– Opole
P.	– Poznań
W.	– Warszawa
Wr.	– Wrocław

Bibliografia publikacji (...) z lat 1919–1956... – *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej z lat 1919–1956*, Kr. 1960.

Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo...* – Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935.

Brożek K., *Polska służba medyczna...* – Brożek K., *Polska służba medyczna w powstaniach śląskich i plebiscycie 1918–1922*, Kat. 1973.

Chorzowianie w II wojnie światowej... – *Chorzowianie w II wojnie światowej*, red. Z. Kapała, Ch.1996.

Chorzowski słownik biograficzny... – *Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997.

Chorzów. Zarys *rozwoju miasta...* – *Chorzów.* Zarys *rozwoju miasta*, red. J. Kantyka, Kat. 1977.

Czy wiesz, kto to jest?... – *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938.

Drabina J., *Historia Chorzowa...* – Drabina J., *Historia Chorzowa od 1868 do 1945 roku*, Ch. 1999.

EPŚl. – *Encyklopedia powstań śląskich*, Op. 1982.

Głazek D., Linert A., Krzyżanowska-Rubin K., *Miejski Dom Ludowy...* – Głazek D., Linert A., Krzyżanowska-Rubin K., *Miejski Dom Ludowy w Chorzowie w latach 1934–1939. Zarys działalności*, [w:] „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003.

Groß H., *Bedeutende Oberschlesier...* – Groß H., *Bedeutende Oberschlesier. Kurzbiographien*, Dülmen 1995.

Hanke R., *Polska droga Chorzowa...* – Hanke R., *Polska droga Chorzowa. Opowieści z dziejów Chorzowa*, Ch. 1988.

Heiduk F., *Oberschlesisches Literatur-Lexicon...* – Heiduk F., *Oberschlesisches Literatur-Lexicon. Biographisch-bibliographisches Handbuch*, Tl. 1: *A–H*, Berlin 1990.

Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...* – Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach Wojska Polskiego na frontach II wojny światowej*, [w:] *Chorzowianie w II wojnie światowej*, red. Z. Kapała, Ch. 1996.

Kapała Z., Nowak K., *Inteligencja śląska na obczyźnie...* – Kapała Z., Nowak K., *Inteligencja śląska na obczyźnie w latach 1939–1945*, [w:] *Losy inteligencji śląskiej w latach 1939–1945*, red. Z. Kapała, t. 1, Bytom 2001.

Losy inteligencji śląskiej... – *Losy inteligencji śląskiej w latach 1939–1945*, red. Z. Kapała, t. 1, Bytom 2001; t. 2, Bytom 2005.

O duszę polską... – *O duszę polską. Wystawa historyczna o działalności duchowieństwa śląskiego w XIX i XX w.*, Kat. 1991,

Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej...* – Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej) w Drugiej Rzeczpospolitej*, Kat. 2000.

Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...* – Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie na Śląsku 1922–1937*, Kat. 1939.

Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...* – Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty*, Król. Huta 1927.

Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...* – Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury polskiej na Górnym Śląsku*, Kat. 2005.

PSB – *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kr. 1935; t. 2, Kr. 1936; t. 3, Kr. 1937; t. 4, Kr. 1938; t. 5, Kr. 1939–1946; t. 6, Kr. 1948; t. 7, Kr. 1948–1958; t. 8, Kr. 1959–1960; t. 9, Kr. 1960–1961; t. 10, Kr. 1962–1964; t. 11, Kr. 1964–1965; t. 12, Kr. 1966–1967; t. 13, Kr. 1967–1968; t. 14, Kr. 1968–1969; t. 15, Kr. 1970; t. 16, Kr. 1971; t. 17, Kr. 1972; t. 18, Kr. 1973; t. 19, Kr. 1974; t. 20, Kr. 1975; t. 21, Kr. 1976; t. 22, Kr. 1977; t. 23, Kr. 1978; t. 24, Kr. 1979; t. 25, Kr. 1980; t. 26, Kr. 1981; t. 27, Kr. 1982–1983; t. 28, Kr. 1984–1985; t. 29, Kr. 1986; t. 30, Kr. 1987; t. 31, Kr. 1988; t. 32, Kr. 1989–1991; t. 33, Kr. 1991–1992; t. 34, Kr. 1992–1993; t. 35, Kr. 1994; t. 36, Kr. 1995–1996; t. 37, Kr. 1996–1997; t. 38, Kr. 1997–1998; t. 39, Kr. 1999–2000; t. 40, Kr. 2000–2001; *Uzupełnienia i sprostowania do tomów I–XL*, Kr. 2001; t. 41, Kr. 2002; t. 42, Kr. 2003–2004; t. 43, 2004–2005.

Rechowicz H., *Sejm Śląski...* – Rechowicz H., *Sejm Śląski 1922–1939*, Kat. 1971.

Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...* – Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów w latach 1868–1945. Szkice do portretu miasta*, Ch. 2001.

Słownik medycyny i farmacji... – *Słownik medycyny i farmacji Górnego Śląska*, red. A. Puzio, t. 1: *biograficzny (A–Z)*, Kat. 1993; t. 2, Kat. 1995.

Snoch B., *Górnośląski leksykon...* – Snoch B., *Górnośląski leksykon biograficzny*, Kat. 1997.

Starczewski M., *Ruch oporu...* – Starczewski M., *Ruch oporu na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945*, Kat. 1988.

Starczewski M., *Polskie Państwo Podziemne...* – Starczewski M., *Polskie Państwo Podziemne na Śląsku w latach 1939–1945*, [w:] *Górny Śląsk i Górnoślązacy w II wojnie światowej*, red. W. Wrzesiński, Bytom 1997.

Starczewski M., *Okręg Śląski...* – Starczewski M., *Okręg Śląski Organizacji Orła Białego – Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach" 2002, t. 17.

Steuer A., *Sport na Górnym Śląsku...* – Steuer A., *Sport na Górnym Śląsku 1896–1996*, Kat. 1997.

ŚSB – *Śląski słownik biograficzny*, red. J. Kantyka, W. Zieliński, t. 1, Kat. 1977; t. 2, Kat. 1979; t. 3, Kat. 1981.

ŚSB SN – *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*, red. M. Fazan, F. Serafin, Kat. 1999.

Walter-Janke Z., *W Armii Krajowej na Śląsku...* – Walter-Janke Z., *W Armii Krajowej na Śląsku*, Kat. 1986.

Wołczyk U., *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli...* – Wołczyk U., *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli szkół średnich w Królewskiej Hucie w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów oświaty w Chorzowie*, red. J. Kurek, Ch. Batory 1998.

Województwo śląskie... – *Województwo śląskie (1922–1939). Zarys monograficzny*, red. F. Serafin, Kat. 1996.

Wszystko, co nasze... – *Wszystko, co nasze. Harcerska martyrologia na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach II wojny światowej*, W. 1983.

Z dziejów oświaty w Chorzowie... – *Z dziejów oświaty w Chorzowie. Materiały z sesji naukowej 8 października 1997 r.*, red. J. Kurek, Ch. Batory 1998.

A

Adamek Franciszek Rudolf (1866–1913), proboszcz parafii pw. św. Marii Magdaleny w obecnym Chorzowie Starym.

Ur. 13 VII 1866 w Mysłowicach, syn robotnika szychtmistrza Pawła i Anny z d. Hadinek. Od 6. do 9. r.ż. uczęszczał do szkoły elementarnej w Bukowcu (pow. katowicki), potem do tzw. szkoły związkowej w Roździeniu (pow. katowicki). Naukę w gimnazjum rozpoczął w 1877 r. w Katowicach, a w 1880 r. przeniósł się do katolickiego gimnazjum w Gliwicach. W 1887 r. zaczął studiować prawo na Uniwersytecie Wrocławskim. Wkrótce porzucił te studia i od jesieni 1887 r. zapisał się na teologię. Studia przerwała mu służba wojskowa, którą odbył w l. 1887–1888. W 1889 r. znów podjął studia, tym razem w Monasterze, ale znowu nastąpiła przerwa w nauce, gdyż od 20 V do 13 VII 1889 odbywał przymusowe ćwiczenia wojskowe. Po ich zakończeniu nadano mu stopień podoficerski. W semestrze zimowym 1889 r. wrócił na studia teologiczne we Wrocławiu, a w roku następnym wstąpił do alumnatu. Święcenia kapłańskie przyjął 15 VI 1892. Obowiązki wikarego pełnił najpierw w Mikołowie (do grudnia 1893 r.), potem w Bogucicach i Zabrzu. Od 24 X 1901 był proboszczem w Biestrzykowicach (pow. namysłowski), a od 1902 r. – w Chorzowie (obecnie Chorzów Stary).

A. wybudował nowe probostwo i zabudowania gospodarcze. Powiększył stary cmentarz. W 1908 r. wybudował klasztor i sprowadził siostry boromeuszki. Za jego czasów zelektryfikowano kościół chorzowski pw. św. Marii Magdaleny, doprowadzono też gaz na probostwo i zainstalowano telefon. W kościele ufundował drogę krzyżową. Był bardzo surowym proboszczem, ale zarazem troskliwym, dbałym o wdowy i sieroty oraz młodzież.

Należał do grupy księży, którzy pod koniec 1906 r., przed wyborami do parlamentu w 1907 r., podpisali odezwę Polskiego Komitetu Wyborczego, deklarując związek z ludem, chęć pozyskania jego zaufania oraz potrzebę złagodzenia walki politycznej między Centrum a obozem polskim na Górnym Śląsku.

Przez wiele lat chorował na serce. Zm. 8 XII 1913 w Chorzowie.

AAWr., APD 33. – Czapliński M., *Adam Napieralski 1861–1928. Biografia polityczna*, Wr. 1974; *Schematismus des Bistums Breslau und seines Delegatur – Bezirks für das Jahr 1896–1914*.

Mieczysław Pater

Alszer-Duczek (Walter) Henryk Antoni (1918–1959), pseud. „Walek", piłkarz, reprezentant Polski, olimpijczyk z Helsinek (1952).

Ur. 7 V 1918 w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory). Na chrzcie nadano mu imię Walter, które zmienił w 1947 r. Był jednym z 4 synów Konstantego i Anny z d. Duczek. Wszyscy bracia uprawiali piłkę nożną: Wilhelm – w KS „Powstaniec" Klimzowiec, KS „Ruch" Chorzów, w RKS Wielkie Hajduki „Bergknappen" Sport Verein Königshütte; Eryk – w RKS Wielkie Hajduki i KS „Ruch" Chorzów; Gerard – w „Bergknappen" Sport Verein Königshütte. Po ukończeniu szkoły podstawowej A. pracował w Zakładach Koksochemicznych „Hajduki". Był zatrudniony na stanowisku ślusarza. Pod wpływem starszych braci w 1934 r. rozpoczął działalność sportową. Był wychowankiem Robotniczego Klubu Sportowego Wielkie Hajduki. W jego barwach uczestniczył w mi-

strzostwach okręgowych Robotniczych Klubów Sportowych. Następnie występował w KS „Hajduczanka" Wielkie Hajduki, skąd przeszedł do KS przy Państwowej Fabryce Związków Azotowych w Chorzowie III. Ostatnim klubem, w którym występował przed wybuchem II wojny światowej, był KS „06" Katowice (na terenie dzielnicy Załęże).

Po wybuchu II wojny światowej do 1941 r. należał do „Bergknappen" Sport Verein (dawniej GKS „Kresy") przy „Skarbofermie". Wcielony do Wehrmachtu w 1944 r. poddał się pierwszemu napotkanemu patrolowi angielskiemu. Na własną prośbę został przekazany do Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii. W l. 1945–1946 służył w Dumbarton. Szkolony przez szkockiego trenera Neya wyrósł na dużej klasy indywidualność. Jego zmysł piłkarski, umiejętności strategiczne, doskonale wyuczona umiejętność dryblingu i gra w ataku na pozycji środkowego zostały dostrzeżone przez zarząd Racing Club Lens we Francji, którego został członkiem. Odrzucił propozycję przejścia na zawodowstwo. Powrócił do Szkocji i bronił barw tamtejszego klubu „Forres".

Po tournée piłkarskiej reprezentacji Śląska po Szkocji w 1946 r. wraz z Alojzym Olszą, Bernardem Morysem i Janem Przecherką zgłosił akces do KS „Ruch" Chorzów. Debiutował w zwycięskim dla „niebieskich" meczu z KS „Concordia" Knurów, rozegranym w cyklu zawodów o mistrzostwo Śląska. Był piłkarzem KS „Ruch" Chorzów w l. 1947–1957. W jego barwach rozegrał 176 meczy, strzelając 51 goli. Z tym klubem zdobył Puchar Polski w 1951 r. oraz mistrzostwa Polski w l. 1951–1953 i wicemistrzostwo Polski w 1956 r. Wraz z Oskarem Breiterem i Gerardem Cieślikiem tworzył słynne „ABC Ruchu". W reprezentacji Polski występował 14 razy. Debiutował w 1948 r. w meczu z Jugosławią w ramach igrzysk środkowoeuropejsko-bałkańskich. Dla barw narodowych zdobył 2 gole. Pierwszego z nich w zwycięskim w stosunku 3 : 2 meczu z Bułgarią, który został rozegrany w Warszawie w 1949 r., drugiego zaś, honorowego strzelił Węgrom (ówczesnej światowej potędze w tej dyscyplinie) w meczu rozegranym w Warszawie w 1952 r., przegranym w stosunku 1 : 5. Był uczestnikiem turnieju olimpijskiego w 1952 r. Wystąpił w obydwu meczach, które Polska rozegrała w Helsinkach: w wygranym 2 : 1 meczu z Francją oraz w przegranym 0 : 2 spotkaniu z reprezentacją Danii. Ostatni raz w barwach narodowych wystąpił w 1955 r. w meczu z Rumunią w Bukareszcie, zakończonym wynikiem remisowym 2 : 2. Przez fachowców piłkarskich był uznawany za znakomitego dryblera, kierownika napadu, obdarzonego świetną szybkością i siłą. Był groźnym dla bramkarzy strzelcem.

Pracę trenera podjął w 1950 r. Szkolił piłkarzy Koła Sportowego „Unia" w Głuchołazach, w KS „Górnik" Katowice oraz od 1959 r. w KS „Pogoń" Nowy Bytom. W klubach tych występował jako tzw. trener grający.

Resort kultury fizycznej i sportu nadał mu w 1956 r. Odznakę „Zasłużony mistrz sportu".

Zm. w wyniku obrażeń odniesionych w wypadku ulicznym 31 XII 1959 w Nowym Bytomiu (najechał na niego samochód). Został pochowany na cmentarzu w Chorzowie.

Odpis aktu zgonu USC Ruda Śląska w Muzeum Historii Katowic. – *Czterdziestolecie Klubu Sportowego „Ruch" Chorzów*, Ch. Batory 1960; Głuszek Z., *Polscy olimpijczycy 1924–1984*, W. 1984; Gowarzewski A., Waloszek J. [i in.], *Ruch Chorzów. 75 lat niebieskich. Księga jubileuszowa*, Kat. 1995; Hałys J., *Polska piłka nożna*, Kr. 1986; Klimontowicz W., *Ruch olimpijski na terenie Śląska i Zagłębia* (leksykon), Kat. 1996; *Olimpijczycy 1924–1994*, Kat. 1996; *Nasi ulubieńcy Henryk Alszer*, „Dziennik Zachodni – Wieczór" 1948, nr 87; Steuer A., *Sport na Górnym Śląsku...*; *Śląscy rekordziści w reprezentacji Polski*, „Sport Śląski" 1987, nr 2; Tuszyński B., *Polscy olimpijczycy XX wieku (1924–2002)*, t. 1: *A–M*, współpraca H. Kurzyński, A. Tuszyńska, Wr. 2004, s. 22–23. – Nekrologi w: „Dziennik Zachodni" 1960, nr 1; „Sport Śląski" 1960, nr 1.

Antoni Steuer

Anasiewicz Aleksander (1903–1974), pracownik Okręgowego Urzędu Górniczego w Chorzowie, wykładowca Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie.

Ur. 26 II 1903 w Cieninie (pow. koniński). W 1922 r. zdał egzamin dojrzałości w Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Kaliszu. Po ukończeniu w 1930 r. studiów na Akademii Górniczej w Krakowie pracował w kopalni „Michał" w Siemianowicach Śląskich, a od 1932 r. – w kopalni „Wanda" w Nowej Wsi k. Królewskiej Huty. W l. 1933–1939 był kontrolerem górniczym i referentem w Okręgowym Urzędzie Górniczym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W tym okresie pracował też jako główny projektant w Centralnym Biurze Przemysłu Węglowego. Podczas okupacji mieszkał w Krakowie. W 1944 r. został uwięziony przez Niemców w krakowskim więzieniu przy ul. Montelupich, a następnie osadzony w obozie w Płaszowie.

Od września 1946 r. pełnił obowiązki naczelnika Okręgowego Urzędu Górniczego w Katowicach i wiceprezesa Wyższego Urzędu Górniczego w tym mieście (do 1947 r. i od 1950 r.). W l. 1947–1950 był ekspertem górniczym Banku Inwestycyjnego w Katowicach. Od 1952 r. pracował jako główny projektant w Centralnym Biurze Projektów Przemysłu Węglowego w Świętochłowicach. Kierował także Działem Organizacji Pracy oraz Zakładem Mechanizacji Chodników i Zbierek w Instytucie Mechanizacji Górnictwa (do 1955 r.). W 1954 r. został wykładowcą z tytułem naukowym docenta na Wydziale Górniczym Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (AGH). Zajmował się bezpieczeństwem pracy w górnictwie. Artykuły z tego zakresu publikował m.in. w „Przeglądzie Górniczym" i „Przeglądzie Technicznym". Od 1955 r. pracował w Głównym Instytucie Górnictwa w Katowicach, początkowo jako kierownik Zakładu Genezy Wypadków, od 1962 r. – jako kierownik Pionu Wentylacji, Pożarów i Środowiska Pracy, a od 1968 r. – jako kierownik Pracowni Klimatyzacji Ośrodka Techniki Górniczej. Od 1956 r. kierował Katedrą Bezpieczeństwa i Higieny Pracy w Górnictwie AGH. W 1960 r. uzyskał stopień doktora na podstawie dysertacji „Straty ekonomiczne spowodowane wypadkami w górnictwie i oparty na ich wynikach projekt nowego wskaźnika ważonego wypadków". W 1965 r. został profesorem nadzwyczajnym. Współpracował w przygotowaniu prac z historii górnictwa polskiego po 1945 r. (*Szkice z dziejów górnictwa w Polsce Ludowej*, [Kat.] 1970; *Górnictwo węglowe w Polsce Ludowej 1945–1969*, Kat. 1972) oraz zredagował pracę zbiorową *Bezpieczeństwo i higiena pracy, prawo górnicze i socjologia przemysłu* (W. 1971).

Należał do Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa oraz Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Był generalnym dyrektorem górniczym III stopnia.

Zm. 28 VIII 1974 w Krakowie. Pochowany został na cmentarzu przy ul. Henryka Sienkiewicza w Katowicach.

Odznaczono go m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Honorową Odznaką Ratownika Górniczego.

Bibliografia publikacji (...) z lat 1919–1956...; *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej z lat 1959–1967*, Kr. 1969. – Nekrologi: „Dziennik Polski" 1974, nr 205; „Tygodnik Powszechny" 1974, nr 40. – Wspomnienie pośmiertne: „Przegląd Górniczy" 1974, nr 10.

Mariusz Ryńca

B

Badian Jerzy (1900–1979), inżynier, związany z Chorzowem w l. 1929–1937 jako

główny technolog oddziału huty „Królewskiej" (następnie „Piłsudski"), późniejszego „Konstalu".

Ur. 18 IV 1900 w Słobódce, w przedwojennym pow. kołomyjskim w woj. stanisławowskim. Od 1904 r. wraz z rodzicami zamieszkiwał we Lwowie, gdzie ukończył szkołę średnią, a następnie odbył służbę wojskową. W l. 1919–1923 odbył studia na Politechnice Lwowskiej, gdzie uzyskał tytuł inżyniera mechanika.

Karierę zawodową rozpoczął na Górnym Śląsku. W l. 1923–1928 pracował jako konstruktor w hucie „Zgoda" w Świętochłowicach, a następnie jako inspektor w Urzędzie Dozoru Technicznego w Katowicach. W l. 1929–1937 zatrudniono go jako głównego technologa w oddziale huty „Królewska" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), specjalizującym się w konstrukcjach stalowych . Jako wybitnego specjalistę w tej dziedzinie powołano go w 1937 r. na stanowisko dyrektora Stoczni w Gdyni. Lata okupacji spędził najpierw we Lwowie, a następnie w Warszawie jako technolog w Fabryce Maszyn Precyzyjnych.

W 1945 r. udał się na tzw. ziemie odzyskane, gdzie uruchamiał produkcję w hucie „Karol" w Wałbrzychu; pełnił funkcję jej dyrektora. Do 1950 r. pracował także w Zabrzańskiej Fabryce Maszyn Górniczych i Głównym Instytucie Górnictwa. Następnie, aż do przejścia na emeryturę w 1967 r., pełnił kierownicze funkcje w Biurze Projektów Przemysłu Chemicznego w Gliwicach, a później w Biurze Projektów „Prozamet" tamże. W tym ostatnim pracował jeszcze kilka następnych lat jako główny specjalista.

Zm. 16 I 1979 i został pochowany w Gliwicach na Cmentarzu Centralnym. Obecnie jego osiągnięcia zawodowe kontynuuje syn Tadeusz, pracownik śląskiej energetyki.

B. zapisał się w historii polskiego przemysłu jako wybitna postać zarówno w dziedzinie zarządzania zakładami produkcyjnymi, jak też projektowania, zasłużona dla rozwoju polskiego przemysłu na Górnym Śląsku – szczególnie w Chorzowie – w l. II Rzeczypospolitej.

Politechnika Lwowska 1844–1945, Wr. 1993; Wilgusiewicz W., *Energetycy kresowiacy na Śląsku*, Kat. 1999.

Władysław Wilgusiewicz

Balcar (Balzar) Antoni Paweł (1886–1961), powstaniec śląski, działacz gospodarczy, narodowy i społeczny, w l. 1923–1925 dyrektor huty „Bismarck" (od 1933 r. „Batory") w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory), poseł do II Sejmu Śląskiego z okręgu Świętochłowice – Królewska Huta – Tarnowskie Góry – Lubliniec).

Ur. 16 I 1886 w Bogucicach (obecnie dzielnica Katowic), syn Pawła, górnika, i Pauliny z d. Wiaterek. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Bogucicach uczęszczał do gimnazjum realnego w Katowicach, a następnie do 2-letniej szkoły handlowej. W 1903 r. podjął pracę zawodową w firmie K. Maya jako wolontariusz. W l. 1904–1906 pracował w Fabryce Śrub i Nitów w Siemianowicach na stanowisku handlowca. W 1908 r. został powołany do służby wojskowej, którą odbywał do 1910 r. w 62. Pułku Piechoty w Raciborzu.

W 1910 r., nie mogąc znaleźć zatrudnienia na Górnym Śląsku, głównie z powodu kultywowania tradycji polskości w domu rodzinnym, rozpoczął pracę w Sosnowieckiej Fabryce Rur i Żelaza w charakterze korespondenta handlowego. Był aktywnym członkiem

polskiego towarzystwa „Lutnia" i Towarzystwa Dobroczynności. W 1912 r. został kierownikiem przedstawicielstwa Sosnowieckiej Fabryki Rur i Żelaza w Warszawie, w której pracował do 1914 r. W Warszawie czynnie uczestniczył w wiecach robotniczych. Po wybuchu I wojny światowej, w 1914 r. został internowany jako niemiecki jeniec cywilny i zesłany do Tomska na Syberii, gdzie przebywał do końca 1918 r. Nawiązał tam kontakt z Polakami znajdującymi się na zesłaniu i zorganizował Związek Polaków Zakordonowych. Po powrocie do kraju zamieszkał z rodziną w Bogucicach. W 1919 r. otworzył w Katowicach Biuro Techniczno-Handlowe. Zajmował się przedstawicielstwem huty „Pokój". Biuro prowadził do 1921 r.

Od maja 1920 do lipca 1921 r. należał do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). Brał udział w I i II powstaniu śląskim jako funkcjonariusz Oddziału II przy Dowództwie POW i Naczelnej Komendzie Wojsk Powstańców Górnośląskich. W okresie III powstania śląskiego pełnił też funkcję męża zaufania przy Naczelnej Komendzie w Szopienicach.

Do wybuchu II wojny światowej pracował w przemyśle hutniczym, piastując kolejno stanowisko dyrektora: Polskiego Towarzystwa Handlu Żelazem (1921–1923), huty „Bismarck" (1923–1925), Zarządu Syndykatu Polskich Hut Żelaznych (1925–1929), Mikołowskich Zakładów Metalurgicznych i Spółki Akcyjnej w Mikołowie (1930–1933), Odlewni Żelaza i Metali w Mikołowie (1933–1939).

Prowadził działalność polityczną i społeczną. W l. 1919–1923 był członkiem Narodowej Partii Robotniczej, a od 1924 r. do wybuchu II wojny światowej – działaczem Chrześcijańskiej Demokracji (ChD). W 1919 r. został członkiem Rady Gminnej w Bogucicach, w której pełnił funkcję przewodniczącego Koła Radnych Polaków. Był też współorganizatorem i wiceprezesem Polskiego Klubu Obywatelskiego w Bogucicach.

Jego wzmożona aktywność społeczna przypadała na l. 1923–1930. W tym okresie wchodził m.in. w skład: Państwowej Rady Gospodarczej, Państwowej Rady Propagandy przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych, Instytutu Eksportu przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu, Państwowej Rady Kolejowej. Był także członkiem Zarządu Wyższego Urzędu Ubezpieczeń w Chorzowie. Na terenie Hajduk Wielkich (obecnie Chorzów Batory) sprawował funkcję zastępcy naczelnika Urzędu Okręgowego oraz – honorowo – prezesa placówki Związku Hallerczyków. Od 1923 r. datuje się także jego repolonizacyjna działalność w przemyśle hutniczym. Znalazło to odbicie w jego licznych artykułach publicystycznych, drukowanych w wydawnictwach krajowych i zagranicznych. W 1927 r. w *Dziejach pracy Górnego Śląska*, w wydawnictwie specjalnym *Górny Śląsk* ukazał się jego artykuł *Hutnictwo górnośląskie pod rządami polskimi*, w którym silnie zaakcentowana została walka o polskość przemysłu górnośląskiego i wzrost znaczenia polskiego przemysłu hutniczego na rynkach światowych. Podobny charakter miały jego artykuły opublikowane w *10-leciu Polski Odrodzonej 1918–1928*, „Gazecie Handlowej" oraz francuskich czasopismach, tematycznie związanych z Polską. W 1930 r. został wybrany na posła do II Sejmu Śląskiego jako deputowany ChD z okręgu Świętochłowice – Tarnowskie Góry.

We wrześniu 1939 r., po przejęciu przez niemieckiego zarządcę komisarycznego Odlewni Żelaza i Metali w Mikołowie, której B. był dyrektorem, usunięto go z fabryki i wraz z rodziną musiał opuścić mieszkanie w tym mieście. Na początku 1940 r. jako Polak i były uczestnik powstań śląskich został aresztowany przez hitlerowców i przewieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau, a następnie do Mauthausen-Gusen (numer obozowy 3502). W Gusen przystąpił do obozowego ruchu oporu i już w maju 1940 r. wszedł w skład jego kierownictwa.

Po zakończeniu wojny powrócił do kraju. Ponownie został kierownikiem Odlewni Żelaza i Metali w Mikołowie. Funkcję tę pełnił

od 7 IV 1945 do 1948 r. W l. 1949–1950 pracował w Tyskich Zakładach Drzewnych Przemysłu Terenowego, a następnie – do kwietnia 1952 r. – w Chemicznej Spółdzielni Pracy w Mikołowie jako zastępca przewodniczącego Zarządu. W kwietniu 1952 r. przeszedł na emeryturę.

W okresie powojennym należał do aktywnych członków Związku Byłych Więźniów Politycznych, a potem Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Od 1946 r. był działaczem Stronnictwa Demokratycznego (SD), założycielem tejże organizacji w Mikołowie i członkiem Komitetu Miejskiego. Od 3 V 1952 został współpracownikiem Komitetu Powiatowego SD w Pszczynie, w ramach którego kierował pracami referatu ekonomicznego.

W 1911 r. zawarł związek małżeński z Małgorzatą Kloską z Siemianowic. Miał syna Eugeniusza (ur. w 1912 r.).

Zm. 2 XI 1961 w Mikołowie.

Był odznaczony Śląską Wstęgą Waleczności i Zasługi oraz „Mieczami Hallerowskimi".

Akta personalne w Stolarskiej Spółdzielni Pracy „Brzoza" w Mikołowie. – *Katedra Śląska*, Kat. 1927, s. 3; Rechowicz H., *Sejm Śląski...* – Materiały ŚSB; Materiały i dokumenty w posiadaniu syna, Eugeniusza Balcara.

Janina Molenda

Balon Tadeusz (1907–1940), nauczyciel w Publicznej Szkole Powszechnej nr XI w Chorzowie przy ul. Wincentego Styczyńskiego 31, podporucznik WP, zginął w Katyniu.

Ur. 29 XII 1907 w Rybnej (pow. krakowski). Ukończył Seminarium Nauczycielskie im. Grzegorza Piramowicza w Krakowie (w 1928 r. – informacja wg: *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 15; w 1929 r. – wg: J. Prażmowski, *Szkolnictwo w województwie śląskim...*, Kat. 1936 i 1938). Był absolwentem Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty nr 5 w Krakowie (1929). Mianowany podporucznikiem dn. 1 I 1932 został przydzielony do 12. Pułku Piechoty w Wadowicach. Egzamin nauczycielski (praktyczny) złożył w 1935 r. w Chorzowie. Mieszkał w Królewskie Hucie (obecnie Chorzów). Zmobilizowany w 1939 r., dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo...*, s. 29; Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006, s. 37; *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 15; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 40; tenże, *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, wyd. 2, uzupełnione dodatkiem ze zmianami do dn. 30 IV 1938, Kat. 1938, s. 40.

Zbigniew Kapała

Baranowska Irena Maria (1921–1944), absolwentka Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Chorzowie, uczestniczka powstania warszawskiego.

Ur. 1 I 1921 w Grudziądzu, córka → Edmunda, aptekarza i komendanta Straży Obywatelskiej w dn. 29 VIII–3 IX 1939 w Chorzowie Batorym, rozstrzelanego w Katowicach przy ul. Zamkowej (obecnie al. Wojciecha Korfantego) 4 IX 1939, i Jadwigi ze Śmierzchalskich. W okresie uczęszczania do Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Chorzowie działała w hufcu szkolnym Przysposobienia Wojskowego Kobiet i w Chorągwi Śląskiej Organizacji Harcerek. W latach okupacji mieszkała w Krakowie, gdzie należała do Związku Walki Zbrojnej – Armii

Krajowej. Chcąc uniknąć dekonspiracji, wyjechała do Staszowa, następnie do Otwocka, skąd w pierwszych dniach sierpnia 1944 r. przedostała się do Warszawy i uczestniczyła w powstaniu warszawskim.

Zginęła w bliżej nieznanych okolicznościach.

Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 8; Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 26; *Wszystko, co nasze...*, s. 29.

Zbigniew Kapała

Baranowski Edmund (1886–1939), farmaceuta, działacz społeczny i polityczny na Pomorzu i Górnym Śląsku, właściciel apteki „Mariańskiej" w Chorzowie Batorym, członek zarządu Klubu Sportowego „Ruch".

Ur. 8 I 1886 we Lwówku (pow. nowotomyski, woj. poznańskie), syn Franciszka, naczelnika poczty, i Walerii z Bożyszkowskich. W 1902 r. ukończył gimnazjum w Międzyrzeczu. Podjął 3-letnią praktykę aptecznią, którą zakończył egzaminem na stopień pomocnika aptekarskiego, złożonym przed Okręgową Komisją Egzaminacyjną w Opolu 30 XII 1905. Po uzyskaniu uprawnień do pracy w zawodzie aptekarskim zatrudnił się w polskiej aptece Władysława Ziętaka w Grodzisku Wielkopolskim. Następne lata przepracował w aptekach Szczecina i Poznania. W 1908 r. przerwał pracę i podjął studia farmaceutyczne na uniwersytecie w Münster i na uniwersytecie w Lipsku, które ukończył 9 VI 1910. Egzamin państwowy zdał w Dreźnie 28 III 1912. Uzyskał wówczas dyplom aprobowanego aptekarza (dyplomowanego farmaceuty), uprawniający do samodzielnego prowadzenia apteki. W następnych latach kolejno pracował w aptekach w Toruniu, Gnieźnie, Golubiu, Bremie, Hamburgu, Mogilnie, Trzemesznie, Inowrocławiu. W lipcu 1914 r. kupił aptekę w Łasinie (pow. grudziądzki).

W 1920 r. kupił w Grudziądzu fabrykę przetworów chemicznych „Samtera", którą przekształcił w Laboratorium Chemiczno-Farmaceutyczne. Produkował m.in. leki w tabletkach, preparaty dentystyczne, leki weterynaryjne. W 1925 r. otrzymał za swoje wyroby farmaceutyczne złoty medal na XII Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich w Warszawie. W tym samym roku wspólnie z prof. Konstantym Hrynakowskim zorganizował w Grudziądzu komisję do uruchamiania przemysłu farmaceutycznego.

W l. 1922–1928 pełnił funkcję generalnego sekretarza Zarządu Związku Powstańców i Wojaków Okręgu Pomorskiego. W 1928 r. został wybrany na posła z listy Chrześcijańskiej Demokracji do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z okręgu wyborczego miasta Grudziądza. W Sejmie w l. 1928–1933 działał jako zastępca przewodniczącego Sejmowej Komisji Zdrowia. Jako poseł wystąpił 14 XII 1928 na posiedzeniu Komisji Oświatowej w obronie likwidowanego Oddziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Był aktywnym działaczem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół". W l. 1926–1928 pełnił funkcję radnego miejskiego Grudziądza. W Toruniu był sędzią Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego oraz prezesem Oddziału Pomorskiego Polskiego Powszechnego Towarzystwa Farmaceutycznego. Podczas rewolucji niemieckiej w 1918 r. został wybrany na prezesa Rady Ludowej na obwód łasiński. W 1919 r. brał udział w powstaniu wielkopolskim. Jako prezes Rady Ludowej zasiadał w Sejmiku Dzielnicowym w Poznaniu.

We wrześniu 1919 r. wystosował pismo do Podkomisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Gdańsku, powiadamiające o ukonstytuowaniu się Komitetu Plebiscytowego Pomocniczego na Powiśle. Jako prezes Komitetu Plebiscytowego donosił, że na zebraniu przedstawicieli Zjednoczenia Zawodowego Robotników i Stronnictwa Narodowego do rad powiatowych powiatów malborskiego, suskiego, sztumskiego, kwidzyńskiego i grudziądzkiego zawiązał się Komitet Plebiscytowy Pomocniczy, mający przygotować spisy ludności, listy urzędników, wskazywać mężów zaufania itd.

W 1928 r. B. przeniósł się na Górny Śląsk do Hajduk Wielkich (obecnie Chorzów Batory). Koncesję apteczną – osobistą – nadał mu wojewoda śląski w 1929 r. Otworzył wówczas aptekę „Mariańską" w Hajdukach Wielkich przy ul. Kościelnej 11. W 1932 r. Ogólny Związek Aptekarzy Województwa Śląskiego, Okręgu Polskiego Powszechnego Towarzystwa Farmaceutycznego w Katowicach podał adresy laboratoriów przyaptecznych, które mogły produkować dla siebie i innych placówek specjalne preparaty farmaceutyczne według śląskich przepisów. Wśród tych nielicznych aptek wymieniona została także „Mariańska".

W l. 1931–1935 B. pełnił funkcję wiceprezesa Ogólnego Związku Aptekarzy Województwa Śląskiego. W tymże Związku w l. 1934–1939 pracował społecznie w komisji ds. retaksacyjnych recept lekarskich i w komisji ds. etyki zawodowej. Był działaczem społecznym i politycznym: przez 11 lat pełnił funkcję prezesa Związku Obrony Kresów Zachodnich (przemianowanego w 1934 r. na Polski Związek Zachodni), był działaczem świętochłowickiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, członkiem zarządu Klubu Sportowego „Ruch", biegłym Izby Przemysłowo-Handlowej w Katowicach. Założył Towarzystwo Ogródków Działkowych w Hajdukach Wielkich i pełnił przez wiele lat funkcję jego prezesa.

Za swą działalność społeczną i patriotyczną został odznaczony Krzyżem POW i Krzyżem Niepodległości, a za osiągnięcia naukowe – złotym medalem.

Żonaty od 1916 r. z Jadwigą Smierzchalską, miał 4 dzieci: Ludomirę, Jana (farmaceuta, więzień obozu hitlerowskiego KL Auschwitz-Birkenau), → Irenę i Elwirę.

W sierpniu i w pierwszych dniach września 1939 r. jako podporucznik rez. WP B. dowodził Strażą Obywatelską w Chorzowie Batorym. Niemcy po zajęciu Chorzowa Batorego wywlekli go z mieszkania, przewieźli do Katowic i wraz z innymi obrońcami ziemi śląskiej 4 IX 1939 rozstrzelali przy ul. Zamkowej (w pobliżu katowickiego rynku).

Z inicjatywy Oddziału Katowickiego Polskiego Towarzystwa Historii Medycyny i Farmacji oraz dzięki fundacji władz miejskich Chorzowa w 1987 r. odsłonięto tablicę pamiątkową na frontonie domu, w którym mieszkał B. (Chorzów Batory, ul. Stefana Batorego 11).

Brożek K., *Pamięci aptekarza Edmunda Baranowskiego z Chorzowa*, „Katowicki Informator Kulturalny" 1987, nr 10, s. 57; EPŚl., s. 25; Hanke R., *Polska droga*

Chorzowa..., s. 299; *Kalendarz Farmaceutyczny na rok 1939*, nakł. F. Heroda, s. 313; Kikta T., *Przemysł farmaceutyczny w Polsce (1823–1939)*, W. 1972, s. 196, 197; Moska D., *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim w II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1922–1939*, Sosnowiec, 1992, s. 115, 223, 250–252, 330; Nowak F., *Edmund Baranowski – bohater narodowy*, „Farmacja Polska" 1965, nr 1/2, s. 67–69; tenże, *Materiały do historii aptekarzy śląskich i ich udział w walkach narodowowyzwoleńczych*, W. 1964, s. 20, 25; *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku. Wybór źródeł*, wyd. P. Stawecki, W. Wrzesiński, Olsztyn 1986, s. 77; Puzio A., *Baranowski Edmund (1886–1939)*, [w:] *Słownik medycyny i farmacji...*, t. 1, s. 49, 50; *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na rok 1936*, s. 1470; *Urzędowy spis: lekarzy, lekarzy dentystów, farmaceutów...*, W. 1939, s. 3.

Dionizy Moska

Batko Marian Piotr (1901–1941), nauczyciel w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św. Stanisława Kostki, a następnie w Państwowym Nefilologicznym Gimnazjum im. Odrowążów w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), więzień obozu koncentracyjnego.

Ur. 25 III 1901 w Podgórzu-Płaszowie, pow. krakowski (obecnie dzielnica Krakowa), syn Jana, robotnika, i Klementyny z Maziarskich. Ukończył 4. klasy szkoły ludowej w Kolbuszowej, następnie uczęszczał do Państwowego Gimnazjum w Mielcu. Egzamin dojrzałości złożył 31 V 1920. W kolejnych tygodniach służył przez 3 miesiące i 19 dni w WP. Tegoż roku podjął studia wyższe z zakresu fizyki i matematyki na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, gdzie 27 X 1925 uzyskał absolutorium. Na tejże uczelni 13 VI 1929 uzyskał dyplom nauczyciela szkół średnich. Miał kwalifikacje do nauczania fizyki jako przedmiotu głównego i matematyki jako przedmiotu dodatkowego. Dobrze władał językiem niemieckim. Najpierw uczył w Prywatnym Gimnazjum Koedukacyjnym w Kolbuszowej (1 IX 1923–31 VIII 1927). Potem nastąpiła roczna przerwa w pracy pedagogicznej, powołano go bowiem do czynnej służby wojskowej, w której pozostał do końca sierpnia 1928 r. Dn. 1 IX 1928 rozpoczął pracę nauczycielską na prywatnych kursach gimnazjalnych w Lubaczowie. Przepracował tam tylko rok (1 IX 1928–31 VIII 1929), gdyż przeniósł się na Górny Śląsk. Od 1 IX 1929 do 31 VIII 1932 uczył w Miejskim Gimnazjum Męskim im. Mikołaja Kopernika w Katowicach. Dn. 1 IX 1932 zaczął pracować w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św. Stanisława Kostki, a od 1 IX 1935 przeniesiono go do Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów, w którym był zatrudniony do wybuchu II wojny światowej. W trakcie pracy w Chorzowie prowadził zajęcia pozalekcyjne, brał z młodzieżą udział w obozach sportowych i turystycznych, należał m.in. do Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych i Średnich, Polskiego Związku Zachodniego i Stowarzyszenia Rodzina Urzędnicza.

Po nastaniu okupacji B. zamieszkał w Krakowie, gdzie zapewne przez swych śląskich kolegów został wciągnięty do akcji tajnego nauczania. W dn. 30 I 1941, prawdopodobnie w drodze na zajęcia lub w lokalu, w którym miały się one odbyć, został aresztowany przez Niemców. Przez dwa miesiące przebywał w więzieniu na Montelupich. W dn. 4 IV 1941 B. został włączony do transportu, który skierowano do KL Auschwitz w Oświęcimiu. W obozie jako więzień polityczny otrzymał nr 11795. Umieszczono go w bloku nr 2. W niespełna trzy tygodnie po jego przybyciu do obozu z tego bloku zbiegł jeden z więźniów. Władze obozowe postanowiły w odwecie 23 IV 1941 po apelu wieczornym przeprowadzić w tym bloku dziesiątkowanie, tzn. wybrać 10 więźniów, którzy mieli być

skazani na śmierć głodową. Wśród wybranych znalazł się kilkunastoletni więzień. Widząc to B. wystąpił z szeregu, wyrażając gotowość ofiarowania się za niego. Przeprowadzający selekcję zastępca komendanta obozu Fritzsch wyraził na to zgodę. Wszystkich wybranych więźniów SS umieściło w tzw. bunkrze w podziemiach bloku nr 13 (późniejszy blok nr 11). W pomieszczeniu tym przebywali bez pożywienia i picia tak długo, aż nastąpił ich zgon z wyczerpania. Według zachowanej księgi bunkra bloku nr 11, zgon B. nastąpił 27 IV 1941. Więźniem, któremu B. ocalił życie, był prawdopodobnie Mieczysław Pronobis ur. w 1924 r., przybyły do obozu 9 I 1941. Zmarł on w 1950 r. na skutek przejść obozowych.

Polska Rzeczpospolita Ludowa na mocy uchwały Rady Państwa z 22 III 1972 odznaczyła B. Krzyżem Złotym Orderu Virtuti Militari.

W 40. rocznicę śmierci B. 27 IV 1981 na budynku Zespołu Szkół Chemicznych (dawnego Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki) w Chorzowie odsłonięto pamiątkową tablicę: „W tym budynku uczył Marian Batko, profesor fizyki, który wybrał śmierć głodową za ucznia w hitlerowskim obozie zagłady w Oświęcimiu". W szkolnej izbie tradycji powstała ekspozycja obrazująca życie i losy B.

W 45. rocznicę męczeńskiej śmierci B. Zarząd Główny ZNP wspólnie z Zarządami Okręgów w Katowicach, Krakowie i Bielsku-Białej zorganizował uroczystą sesję, w czasie której odczytano uchwałę Rady Państwa o przyznaniu pośmiertnie B. Krzyża Oświęcimskiego. W sali wystawowej dawnego KL Auschwitz odsłonięto marmurową tablicę pamiątkową poświęconą bohaterskiemu nauczycielowi, na której umieszczono napis: „Marian Batko, nauczyciel – 25.03.1901–27.04.1941, zginął śmiercią męczeńską w obozie oświęcimskim, oddając życie w zamian za życie 17-letniego chłopca".

Imię B. nosi dziś Zespół Szkół Technicznych nr 2 przy ul. Powstańców w Chorzowie.

APKat., 27 – Akta osob. nauczycieli B/63 (Batko Marian). – Czech D., *Kalendarz wydarzeń obozowych*, „Zeszyty Oświęcimskie" 1958, nr 2, s. 94; Brol F., Włoch G., Pielecki J., *Książka bunkra w bloku 11 hitlerowskiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu*, „Zeszyty Oświęcimskie" 1957, nr 2, s. 10; *Encyklopedia Związku Nauczycielstwa Polskiego województwa katowickiego*, cz. I, Kat. 1998, s. 8–9; Gałuszka M., *Chorzowski słownik bibliograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997, s. 18; Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 264–267, 299–300, 331, 334, 340; Jurkiewicz A., *Marian Batko. Jak powstała legenda?*, Bielsko-Biała 1991, s. 71; Iwaszko T., *Jak zginął prof. Marian Batko*, „Głos Nauczycielski" 1979, nr 25; *[List] Adama Kozaczki*, „Głos Nauczycielski" 1979, nr 15; *[Listy] Wacława Głowacza i Karola Batki*, „Głos Nauczycielski" 1979, nr 12; Kędryna S., Szefer A., *Nauczyciele śląscy polegli i zamordowani w latach hitlerowskiej okupacji*, Kat. 1971, s. 32; Kozaczka A., *Cień Antropoida. Wspomnienia z obozów koncentracyjnych*, Kr. 1977, s. 48; *Kto znał bohaterskiego nauczyciela?*, „Głos Nauczycielski" 1979, nr 6; Pawłowski Z., *„Świadkowie" o bohaterskim nauczycielu*, „Głos Nauczycielski" 1979, nr 24; Szefer A., *Marian Batko 1901–1941, nauczyciel, więzień obozu koncentracyjnego*, Kat. 1987, s. 16; *Takim go zapamiętałem – relacja Karola Batko, brata Mariana zapisana przez Zbigniewa Pawłowskiego*, „Głos Nauczycielski" 1979, nr 15.

Zbigniew Kapała

Bączkowicz Szymon Konrad (1910–1940), mgr, nauczyciel w gimnazjum w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 16 II 1910 w Radzionkowie, syn Aleksandra i Anny z d. Płonka. Ukończył filologię klasyczną na Uniwersytecie Jagiellońskim i Szkołę Podchorążych Rezerwy Piechoty w Zambrowie. Uczył w gimnazjach w Rybniku i Chorzowie (1933). W 1937 r. został przeniesiony z 11. do 75. Pułku Piechoty.

Żonaty z Teresą z Krzyżów, miał córkę Annę.

Zmobilizowany w 1939 r., po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie w Kozielsku. W 1940 r. został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 25.

Zbigniew Kapała

Bednorz Józef (1882–1941), działacz polski, redaktor, urzędnik municypalny.

Ur. 2 VII 1882 w Rudzie Śląskiej jako syn Rudolfa – hutnika w Zakładach Borsiga w Biskupicach – i Józefy z d. Sznapka. Do szkoły ludowej uczęszczał najpierw w rodzinnej miejscowości, a później w Biskupicach. W 1893 r. (po piątej klasie) podjął naukę w gimnazjum państwowym w Bytomiu. Tamże należał do polskiego kółka samokształceniowego, za co został relegowany ze szkoły. Egzamin maturalny złożył w gimnazjum w Wołowie, po czym przez 2 lata studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwerytetu Wrocławskiego. Od ogłoszenia w nrze 81 „Gazety Opolskiej" z 13 VII 1907 debiutanckiego tekstu, B. rozpoczął działalność dziennikarską, początkowo jako korespondent terenowy pisma, a następnie stały współpracownik; z inspiracji Bronisława Koraszewskiego podjął się organizowania kółek rolniczych w powiatach: opolskim, lublinieckim, oleskim. W 1908 r. przeszedł do „Katolika" w charakterze etatowego dziennikarza i tzw. redaktora odpowiedzialnego pism katolikowych, m.in.: „Dziennika Śląskiego", „Kuriera Śląskiego", „Górnoślązaka". W 1911 r. kierował „Śmieszkiem" – dodatkiem satyrycznym do „Katolika", a w l. 1911–1912 oleską „Prawdą". Pisywał także do „Polaka" i „Nowin Raciborskich". W l. 1908–1912 brał czynny udział w kampaniach wyborczych do Reichstagu, agitując na licznych zgromadzeniach, szczególnie w powiatach: bytomskim, toszecko-gliwickim, lublinieckim, oleskim, za kandydatami obozu narodowego. Udzielał się w „Sokole" i Towarzystwie Czytelni Ludowych. Z powodu polskiej działalności był karany przez sądy: raz 2-miesięcznym więzieniem, a kilkakrotnie grzywną.

W l. 1913–1914 kierował placówką Wschodnio-Europejskiej Agencji Telegraficznej (WAT) w Skalmierzycach, a po jej likwidacji na początku I wojny światowej otworzył tamże biuro obrony prawnej. Ponownie uaktywnił się w działalności społeczno-narodowej na początku 1920 r., podejmując pracę w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu (Wydział Prasowy), a następnie w Powiatowym Komitecie Plebiscytowym w Raciborzu w charakterze redaktora prowadzącego „Oberschlesischer Wegweiser für Kreise Ratibor, Kosel und Leobschütz"). Współpracował także z „Kocyndrem". Brał udział w III powstaniu śląskim, najpierw uczestnicząc w walkach pod Rydułtowami, później jako redaktor w wydziale prasowym dowództwa Grupy „Południe", a od 20 V 1921 w Wydziale Prasowym Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych; współredagował „Powstańca". Od 1 VIII 1921 do 30 XI 1926 pracował w Polskiej Agencji Telegraficznej (Oddział w Katowicach) na stanowisku starszego redaktora. Odszedł w związku z redukcją personelu i reorganizacją Agencji. W dn. 1 III 1927 znalazł zatrudnienie w królewskohuckim (chorzowskim) Magistracie. Zaczynał od sekretarza miejskiego (4 XII 1927 złożył przysięgę) w dziale administracji gruntów i budynków mieszkalnych (następnie w dziale budowlanym), bez wysługi lat pracy i zaliczenia okresu działalności narodowej.

Dn. 15 I 1930 awansował na stanowisko starszego sekretarza miejskiego; 15 IV 1936 powierzono mu opiekę nad biblioteką i biurem prasowym Magistratu; 3 XI 1936 został inspektorem biurowym.

B. był prezesem Stowarzyszenia Urzędników i Funkcjonariuszy Komunalnych w Chorzowie, przewodniczącym Rady Nadzorczej Chorzowskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, a także redaktorem jej biuletynu – „Wiadomości Spółdzielczych". Współpracował z „Ilustrowanym Kurierem Codziennym" w Krakowie i ze „Śląskim Kurierem Porannym" w Chorzowie. Udzielał się w komitecie społecznym Funduszu Obrony Narodowej, w zarządzie Polskiego Czerwonego Krzyża w Chorzowie oraz w miejscowym kole Ligi Morskiej i Kolonialnej. Prowadził akcje odczytowe wśród młodzieży szkolnej, organizował wycieczki do Wilna, Gdyni, Krakowa.

Po napadzie Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 r. B. znalazł się na liście osób szczególnie niebezpiecznych dla III Rzeszy. W ocenie nowych „władz" miał się odznaczać w przeszłości „gnębieniem niemczyzny". Dn. 2 X 1939 otrzymał formalną dymisję ze służby miejskiej. W dn. 13 IV 1940 został aresztowany przez gestapo i odstawiony do obozu koncentracyjnego Dachau jako więzień nr 3673. 25 V t.r. przekazano go do Mauthausen (Kommando Gussen) gdzie 12 IX 1941 zginął.

B. był żonaty od 25 II 1910 z Marią z d. Woźniak, rodem z Kępna, działaczką, organizatorką wycieczek kobiet do Krakowa przed I wojną światową. Miał z nią 6 dzieci: Kazimierza, Halinę, Zbyszka, Bogusza, Ludmiłę, Mieczysława.

Oprócz publicystyki politycznej, którą uprawiał najchętniej, B. ogłaszał eseje historyczne, wiersze, pieśni patriotyczne. W 1909 r. przełożył i wydał nakładem F. Gielnika pracę o. Chryzogonusa Reicha: *Pamiątka 200-letniego istnienia Kalwaryi na Górze św. Anny*, a w 1910 r. z pomocą Rudolfa Durynka opublikował *Historię Kościoła Świętej Trójcy w Bytomiu na Górnym Śląsku z okazji 25-letniego jubileuszu* (według niemieckiego wydania ks. Wiktora Durynka).

Czy wiesz, kto to jest?..., s. 33; EPŚl., s. 28–29; Kwiatek A., *Bednorz Józef (1882–1841)*, [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. 1, W. 1991, s. 23–24; tenże, *Bednorz Józef (1882–1941)*, [w:], ŚSB SN, t. 1, s. 26–28. – T. Bednarczuk, *„Prawda" oleska (1911–1913)*, „Głos Olesna" 1968, nr 3, s. 51; Brożek A., *Trzy łyki Ameryki*, „Opole" 1978, nr 9, s. 21; German F., *Stulecie „Katolika" na Śląsku (prasa i wydawnictwo) 1869–1969*, „Novum" 1970, nr 2, s. 77; *Materiały do listy strat kultury polskiej na Śląsku w latach 1939–1945*, oprac. L. Brożek, R. Hajduk, A. Targ, H. Rechowicz, „Zaranie Śląskie" 1960, z. 4, s. 631; Pater M., *Polskie dążenia narodowe na Górnym Śląsku (1891–1914)*, Wr. 1998, s. 225; tenże, *Duchowieństwo katolickie wobec spraw polskich na Górnym Śląsku (1891–1914)*, Kat. 2004, s. 42; Solik-Staniczek Ł., *Jeszcze o oleskiej „Prawdzie"*, „Głos Olesna" 1972, nr 7, s. 61–63; *Słownik dziennikarzy polskich 1661–1945*, pod red. W. Zuchniewicza, „Prasa Polska" 1981, nr 8, s. VII; Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 71. – „Gazeta Opolska" z 13 VII 1907, nr 81; z 18 VII 1907, nr 83; z 20 VII 1907, nr 84; z 23 VII 1907, nr 85; z 27 VII 1907, nr 87; z 30 VII 1907, nr 88; z 3 VIII 1907, nr 90; z 10 VIII 1907, nr 93; z 17 VIII 1907, nr 96; z 24 VIII 1907, nr 99; z 25 V 1912, nr 63; Dodatek do „Górnoślązaka" z 20 XII 1911, nr 291; z 8 II 1912, nr 28; z 25 V 1912, nr 113; z 13 II 1913, nr 20; „Głos Śląski" z 23 V 1912, nr 62; z 25 V 1912, nr 63, z 30 V 1912, nr 64/65 – Materiały prasowe udostępnione przez Joachima Glenska; Materiały ŚSB, J. Żmij, Śp. Redaktor Józef Bednorz, 5 s. (mps); – Arch. rodzinne i informacje Z. Bednorza.

Aleksander Kwiatek

Bernhard Józef (1896–1942), nauczyciel Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), działacz plebiscytowy i powstańczy, działacz ruchu oporu, więzień KL Auschwitz.

Ur. 24 XII 1896 w Żelaznej k. Opola, w rodzinie chłopskiej, syn Andrzeja i Apolonii z d. Knosała (jego matka była siostrą ks. dr. Józefa Knosały – autora licznych prac z zakresu dziejów Górnego Śląska, wikarego parafii św. Barbary w Królewskiej Hucie). Po ukończeniu szkoły ludowej rozpoczął w 1909 r. naukę w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Opolu, gdzie 24 V 1917 zdał egzamin dojrzałości. Od 1918 r. podjął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego, a od 1919 r. – dodatkowe studia na Wydziale Filozoficznym. W l. 1919–1921 włączył się w różne formy działalności na rzecz przyłączenia Górnego Śląska do Polski, w związku z czym na kilka miesięcy przerwał studia. W 1920 r. przeniósł się na Wydział Filologiczny Uniwersytetu Poznańskiego. Znając dobrze język niemiecki, studiował jako główny kierunek filologię germańską, dodatkowo zaś – filologie polską, francuską i pedagogikę. Studia kontynuował do 1923 r., z przerwą przypadającą na III powstanie śląskie, do którego włączył się w maju 1921 r., skierowany do pracy sekretarza Powiatowej Komendy na pow. katowicki (z siedzibą w Szopienicach).

Zmuszony nową sytuacją polityczną do pracy zarobkowej, B. ukończył w 1923 r. studia jako ekstern. Już w lutym 1923 r. podjął pracę w Wyższej Szkole Miejskiej (potem było to Gimnazjum Miejskie) w Lublińcu. W szkole tej pracował do 1926 r., a od 1927 na stałe związał się zawodowo z Królewską Hutą (obecnie Chorzów). Początkowo krótko pracował tam na zasadzie zastępstwa w Państwowym Gimnazjum Klasycznym im. Odrowążów, skąd został przeniesiony do Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im św. Stanisława Kostki. Zatrudniony jako profesor, uczył języka niemieckiego, włączając się w różne formy działalności dydaktyczno-wychowawczej. W 1930 r. założył tamże Bratnią Pomoc – organizację, która ze względu na zakres działalności nader skutecznie integrowała społeczność szkoły. B. włączał się też w życie społeczne i kulturalne miasta, uczestniczył w wielu działaniach na rzecz jego mieszkańców. Rozumiejąc „duszę śląskiego dziecka", był powszechnie lubianym i cenionym pedagogiem.

We wrześniu 1939 r. zaangażował się w powstające samorzutnie na terenie Chorzowa organizacje antyhitlerowskie. Związał się z organizacją Polskie Siły Zbrojne na Śląsku – Służba Zwycięstwu Polski. Został współredaktorem tajnej gazetki „Zryw". Jego postawa polityczna z okresu plebiscytu i powstań oraz działalność antyhitlerowska sprawiły, że pod koniec marca 1940 r. został aresztowany przez gestapo i osadzony w chorzowskim więzieniu. Stamtąd przeniesiono go do katowni w Sosnowcu, skąd w czerwcu 1940 r., wraz z 161 innymi więźniami, przewieziono go do obozu koncentracyjnego Auschwitz. Jako numer 1162 osadzony został w bloku nr 4. Dn. 18 VIII 1942 skazany został, wraz z 56 górnośląskimi działaczami antyhitlerowskimi, na karę śmierci. Egzekucji przez rozstrzelanie pod ścianą straceń dokonał Gerhard Palitsch.

Arch. Akt osobowych Śląskiego Kuratorium Oświaty w Katowicach, sygn. B, 124: Bernhard (Bernat) Józef. – Korzeniowska W., *Józef Bernhard – nauczyciel chorzowskiego gimnazjum (1896–1942)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2002, Ch. 2003; taż, *Śląska saga*, Op. 1985; taż, *Z życia i działalności Józefa Bernharda. Szkic biograficzny*, „Szkice Lublinieckie" 1992, nr 3; Pająk I., *Pamięci więźniów KL Auschwitz-Birkenau rozstrzelanych 18 sierpnia 1942 r.*, „Biuletyn" [Towarzystwo Opieki nad Oświęcimiem] 1992, nr 15.

Wiesława Korzeniowska

Bethge Roman Aleksander (1884–1940), aptekarz, właściciel apteki „Św. Jana" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), podporucznik rezerwy WP.

Ur. w Lesznie, syn Pawła i Marii. W rodzinnym mieście uczęszczał do Katolickiej Szkoły Ludowej, a następnie do Gimnazjum im. Amosa Komeńskiego. Po 6 latach musiał opuścić gimnazjum na skutek szykan, jakich doznawał jego ojciec za angażowanie się w sprawy polskie. W 1905 r. zdał w Poznaniu egzamin na elewa aptekarskiego.

W 1907 r. rozpoczął studia farmaceutyczne we Wrocławiu, które kontynuował w Berlinie, a ukończył w 1912 r. w Brunszwiku. Po studiach podjął pracę w aptece w Oebisfelde k. Brunszwiku.

Roman A. Bethge (pierwszy z prawej) na strzelnicy

Na początku I wojny światowej pełnił funkcję zarządcy apteki „Pod Łabędziem" w Lesznie. W dn. 15 X 1915 został powołany do pruskiego wojska. Po kilkakrotnym zapaleniu płuc w 1917 r. uznano go za niezdolnego do pełnienia służby wojskowej i skierowano do pracy w składnicy sanitarnej w Poznaniu. W październiku 1917 r. został mianowany „nadaptekarzem" (*Oberapotheker*). Przed wybuchem powstania wielkopolskiego zachorował na „hiszpankę" i był leczony w szpitalu poznańskim. W styczniu 1919 r. ostatecznie uznano go za inwalidę wojennego. Przeszedł wówczas do rezerwy w stopniu porucznika. Podjął pracę w rodzinnym Lesznie, a następnie wydzierżawił od właściciela Beckera aptekę w Poznaniu przy ul. św. Marcina i kierował nią. Po zakończeniu I wojny światowej oddał się do dyspozycji Dowództwa Okręgu Korpusu VII w Poznaniu. W tym okresie zdał państwowy egzamin aptekarski, którego wynik zatwierdził Wojewódzki Urząd Zdrowia w Poznaniu.

W 1922 r., gdy państwo polskie po trzech powstaniach i plebiscycie przejęło część Górnego Śląska, zaczęło przybywać tam wielu farmaceutów z innych regionów kraju, wśród nich także z Wielkopolski. B. rozpoczął wówczas starania o uzyskanie koncesji na prowadzenie apteki na Górnym Śląsku. Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach przyznał mu ją 8 IV 1926. B. uruchomił aptekę „Św. Jana" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy ul. Katowickiej 14. Mimo inwalidztwa wojennego czynnie zaangażował się w działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół", był zamiłowanym turystą i zwolennikiem sportu. Uprawiał turystykę narciarską. Udzielał się społecznie w zarządzie Klubu Sportowego „Stadion" (prowadził sekcję kolarską) oraz był czynnym członkiem różnych organizacji, m.in. Związku Obrony Kresów Zachodnich, Stowarzyszenia Akademickiego „Silesia", Związku Strzeleckiego, Bractwa Kurkowego, Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Ogólnego Związku Aptekarzy Województwa Śląskiego.

Był nie tylko cenionym aptekarzem, lecz także wytwórcą produkowanych wg własnej receptury środków leczniczo-kosmetycznych (maść, krem i mydełko „Danusia"). Miał zezwolenie władz sanitarno-farmaceutycznych na ich produkcję i sprzedaż. Z chorzowską rzeźnią podpisał umowę na dostawę środków weterynaryjnych dla zwierząt rzeźnych.

W ostatnich dniach sierpnia 1939 r. otrzymał wezwanie mobilizacyjne z poleceniem stawienia się w Szpitalu Okręgowym w Krakowie. Dostał się do niewoli sowieckiej. Na Boże Narodzenie 1939 r. rodzina otrzymała od niego kartkę z obozu jenieckiego w Starobielsku.

B. został zamordowany przez NKWD w 1940 r. w Charkowie jako porucznik służby zdrowia WP (rezerwa, kadra zapasowa 5. Szpitala Okręgowego w Krakowie).

B. był znakomitym farmaceutą, który przyczynił się do polonizacji aptekarstwa na Górnym Śląsku.

Moska D., *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim w II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1922–1939*, Kat. 1992, s. 329; tenże, *Bethge Roman Aleksander (1884–1940)*, [w:] *Słownik medycyny i farmacji...*, t. 1, s. 53; tenże, *Pamięci mgra farm. Romana Aleksandra Bethgego (1884–1940)*, „Farmacja Polska" 1990, nr 7–8, s. 274, 275; Tucholski J., *Mord*

w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk, lista ofiar, W. 1991, s. 385.

Dionizy Moska

Bialas Günter (1907–1995), kompozytor i pedagog.

Ur. 19 VII 1907 w Bielszowicach. Był pierworodnym synem nauczyciela zatrudnionego w miejscowej szkole powszechnej. Rodzice, którzy pochodzili z Pszczyny, byli bardzo muzykalni. W 1909 r. rodzina przeniosła się do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Ojciec B. był założycielem stowarzyszenia śpiewaczego – Königshütter Chorvereinigung. Dużą rolę w edukacji muzycznej B. odegrał znany muzyk Franz Kauf, który od 1919 r. stanął na czele wspomnianego stowarzyszenia. W Królewskiej Hucie B. spędził lata swojego dzieciństwa i młodości. W mieście tym ukończył szkołę powszechną i rozpoczął naukę w gimnazjum. Po podziale Górnego Śląska i przyłączeniu Królewskiej Huty do Polski oraz zamknięciu szkoły, kontynuował naukę w gimnazjum mniejszości niemieckiej w Katowicach.

W l. 1922–1925 uczęszczał dodatkowo w Katowicach na zajęcia z fortepianu i teorii muzyki, prowadzone przez → Fritza Lubricha, ucznia Maxa Regera. Po maturze, uzyskanej w katowickim humanistycznym gimnazjum niemieckim, rozpoczął w 1926 r. studia na Friedrich-Wilhelm Universität we Wrocławiu. Studiował muzykologię, germanistykę i historię. Następnie przeniósł się do Berlina, gdzie od 1928 r. kontynuował studia z zakresu muzykologii i kompozycji w Pruskiej Akademii Muzyki Kościelnej i Szkolnej (Preussische Akademie für Kirchen- und Schulmusik). Prowadził intensywne badania nad twórczością takich kompozytorów, jak: Hindemith, Křenek, Strawinsky i Weill. Po powrocie do Wrocławia w 1933 r. objął stanowisko nauczyciela muzyki w katolickiej żeńskiej szkole średniej – Frauenoberschule der Ursulinen. Jednocześnie nadal studiował kompozycję u Maxa Trappa w Pruskiej Akademii Sztuki (Preussische Akademie der Künste) w Berlinie. Do jego wcześniejszych utworów muzycznych należały m.in.: *Erste Streichquartett* (1935), *Streichtrio* (1936), *Bolkenheiner Burgmusik* (1936), *Sinfonie in D* (1936/1937) oraz *Konzert für Viola und Orchester* (1936/1940). W 1938 r. zawarł związek małżeński ze śpiewaczką Gerdą Specht, interpretatorką wielu jego kompozycji. Dla żony skomponował m.in.: *Orpheus singt, Drei Gesänge* do wierszy Li Tai-Pe oraz *Gesang von den Tieren*. Rok później powołany został na stanowisko docenta w Instytucie Wychowania Muzycznego (Institut für Musikerziehung) Uniwersytetu Wrocławskiego. Prowadził głównie zajęcia z teorii muzyki.

Lata 1941–1945 były dla B. okresem pełnienia służby wojskowej i pobytu w niewoli. Po zakończeniu II wojny światowej osiadł w Monachium, a następnie w pobliskiej miejscowości Glonn. W 1946 r. został kierownikiem Münchener Bach-Verein. Rok później znalazł zatrudnienie jako nauczyciel teorii muzyki w Musikhochschule w Weimarze. Od października 1947 r. aż do 1959 r. wykładał kompozycję oraz kierował wydziałem pedagogicznym w Nordwestdeutsche Musik-Akademie w Detmold. Nominację profesorską otrzymał w 1950 r. Do ważniejszych kompozycji z tego okresu należały: *Zweites Streichquartett* (1947), *Violinkonzert* (1949), *Indianische Kantate* (1949), *Oraculum* (1952), *Romanzero* (1956) oraz *Sinfonia piccola* (1957). Do Monachium powrócił w 1959 r. i objął stanowisko profesora w Sta-

atliche Hochschule für Musik. Działalność pedagogiczną prowadził do 1973 r.

Kompozytor był laureatem licznych nagród artystycznych, otrzymał m.in. nagrodę kulturalną Górnego Śląska (Oberschlesischer Kulturpreiss, 1971) i nagrodę honorową Monachium (Kulturelle Ehrenpreis der Landeshaupstadt München, 1987). W 1971 r. został też członkiem Bayerische Akademie der Schönen Künste, a 4 l. później otrzymał członkostwo Berliner Akademie der Künste. Do ostatnich lat swojego życia prowadził ożywioną działalność artystyczną. Skomponował m.in.: *Klarinettenkonzert* (1962), *Eichendorff-Liederbuch* (1965), *Drittes Streichquartett* (1969), *Fünf Gesänge nach Lorka* (1971), *Waldmusik* (1977), oratorium *Lamento di Orlando* (1986), *Länder-Fantasie* (1989), *Musik für Klavier und Orchester* (1990) i *Zweites Konzert für Violoncello und Orchester* (1992). Był kompozytorem oper: *Hero und Leander* (prapremiera – Nationaltheater w Mannheim, 8 IX 1966), *Die Geschichte von Aucassin und Nicolette* (Cuvilliès-Theater w Monachium, 13 XII 1969) oraz *Der gestieffelte Kater oder Wie man das Spiel spielt* (Schwetzingen, 15 V 1975). W jego dorobku artystycznym znalazł się również balet *Meyerbeer-Paraphrasen* (1974). W bogatej i różnorodnej działalności kompozytorskiej wykorzystywał elementy folkloru muzycznego różnych narodów.

Zm. 8 VII 1995 w Glonn k. Monachium, 3 miesiące po swojej żonie Gerdzie. Jedna z ulic tej miejscowości po śmierci kompozytora została nazwana jego imieniem.

Encyklopedia muzyczna PWM, AB część biograficzna, pod red. E. Dziębowskiej, Kr. 1979, s. 312; *AB suplement, część biograficzna*, pod red. E. Dziębowskiej, Kr. 1998, s. 52–53; *Encyklopedia Wrocławia*, wyd. III, popr. i uzup., Wr. 2006, s. 69; *„Kein Ton" zuviel. Günter Bialas in Selbstzeugnissen und im Siegel seiner Zeit*, Hrsg. von G.E. Meyer, Kassel–Basel–London–New York–Prag 1997; *Kleines Stadtbuch von Königshütte*, Königshütte O/S 1941, s. 210 i n.; *Leksykon kompozytorów XX wieku, a–ł*, oprac. B. Schäffer współpraca M. Hanuszewska, A. Trzaskowski, Z. Wachowicz, Kr. 1963, s. 53.

Lucyna Biały

Bieniosek Stanisław (1891–1967), nauczyciel, muzyk, chórmistrz.

Ur. 8 XI 1891 w Bogacicy w Opolskiem, syn Antoniego i Heleny (w dokumentach brak nazwiska rodowego matki). Jego rodzinny dom rozbrzmiewał śpiewem i w tej atmosferze wyrastał. Ukończył Seminarium Nauczycielsko-Muzyczne i Konserwatorium Muzyczne w Bytomiu, otrzymując dyplom nauczyciela muzyki. Był absolwentem Konserwatorium Muzycznego w Katowicach (1924). We Lwowie złożył państwowy egzamin nauczyciela muzyki i śpiewu w szkołach średnich (1926). Nauczał w Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym (od 1922 r.) w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) oraz w tamtejszym Miejskim Gimnazjum Żeńskim (1926–1939). Nigdy nie ograniczał obowiązków nauczycielskich do odbywania lekcji śpiewu. Jego ambicją i pasją było rozśpiewanie młodzieży. Dla niej opracował i w okresie międzywojennym upowszechniał popularny śpiewnik. Prowadził chóry: im. Stanisława Moniuszki w Świętochłowicach, z którym wystawił jednoaktową operę *Flis* S. Moniuszki, magistracki chór męski w Królewskiej Hucie, który występował podczas różnych imprez i uroczystości, uczestniczył w zjazdach śpiewaczych, zdobywał 3-krotnie I lub II miejsce w kategorii chórów swego okręgu, współpracował z królewskohucką „Rotą" i Leonem Ponieckim, oraz chór kościelny „Cecylia" przy parafii św. Barbary, który współpracując z orkiestrą Polskich Kopalń Skarbowych oraz solistami operowymi wykonał oratorium J. Haydna *Stworzenie*

świata. W 1925 r. B. założył i prowadził chór chłopięcy w Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym, który zdobył I miejsce w eliminacjach wojewódzkich. Założył orkiestrę dętą i symfoniczną. W l. 1939–1945 pracował jako organista w parafii pw. Wniebowzięcia NMP w Chorzowie Batorym, ponadto udzielał prywatnych lekcji muzyki.

Po 1945 r. B. wrócił do pracy pedagogicznej i działalności w społecznym ruchu muzycznym. Uczył śpiewu w Miejskim Gimnazjum i Liceum Żeńskim w Chorzowie (od 1945) oraz w Liceum Ekonomicznym, gdzie zorganizował 100-osobowy chór, należący do najlepszych w woj. katowickim. Prowadził chór harcerski. Był jurorem Związku Śląskich Kół Śpiewaczych. W pracy chórmistrzowskiej wyróżniał się w rywalizacji artystycznej. Jego zespoły wykonywały najwybitniejsze dzieła muzyczne, w tym trudne utwory wielogłosowe. Zapisał się jako współtwórca „złotego wieku" śpiewactwa na Górnym Śląsku.

Zm. 1 III 1967 w Chorzowie. Pochowany został na cmentarzu parafii św. Jadwigi.

Arch. Miasta Chorzów, teczka S. Bienioska. – Fojcik J., *Materiały do dziejów ruchu śpiewaczego na Śląsku*, Kat. 1961, s. 158, 250, 296; Hanke R., *Silesia cantat: dzieje polskiego śpiewactwa kościelnego na Śląsku*, Kat. 1996, s. 115, 192; tenże, *Śląsk śpiewa. Dzieje polskiego śpiewactwa Górnego Śląska*, Kat. 1991, s. 140, 144; *Księga pamiątkowa Liceum Ekonomicznego im. Oskara Langego w Chorzowie 1922–1972*, oprac. i red. R. Nocoń, Ch. 1973, s. 83, 84. – Recenzje: „Polska Zachodnia" 1927, nr 253, „Polonia" 1927, nr 289.

Rajmund Hanke

Bimler Fritz August (1890–1966), malarz i rysownik, nauczyciel, od 1923 do 1958 r. mieszkaniec obecnego Chorzowa.

Ur. 22 VIII 1890 w Żorach, syn Ignaza, szewca z zawodu, i Agnes z d. Pawellek. Maturę uzyskał w Katowicach, tam też uczęszczał do Szkoły Malarstwa i Rysunku (Mal– und Zeichenschule). W l. 1910–1914 studiował historię sztuki i malarstwo w Królewskiej Bawarskiej Akademii Sztuki (Königlich Bayerischen Akademie für Bildende Künste) w Monachium u Angelo Janka i Karla von Marra. Od 18 IX do 23 X 1911 i od 4 III do 4 XI 1912 oraz od 17 II do 9 X 1913 jako student pracował w firmie Rudolf Orth Malergeschäft w Monachium. Wcześniej, w l. 1909–1910 był zatrudniony jako pomocnik w firmie Stephan und Ball Dekorationsmalerei Geschäft, głównie za granicą (przy budowie hoteli w Bolzano i Trieście).

Po wybuchu I wojny światowej zgłosił się na ochotnika do wojska. Służył w artylerii. W 1916 r. po odniesieniu poważnej rany został zwolniony z wojska. Powrócił wtedy do przerwanych studiów w bawarskiej akademii sztuk pięknych, które ukończył. Był także absolwentem szkoły przemysłu artystycznego w Monachium.

Od 1 IX 1922 pracował jako nauczyciel rysunku w Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Zapewne w tym samym czasie lub wkrótce potem podjął pracę jako nauczyciel tego samego przedmiotu w Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym w Królewskiej Hucie. Od jesieni 1929 r. miał udzielać lekcji rysunków z ornamentyką w dokształcającej szkole kupieckiej w tym mieście. Lekcje rysunków z ornamentyką wprowadzono tam jako

przedmiot nadobowiązkowy zgodnie z reskryptem Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego w Katowicach z dn. 26 IX 1929. Wcześniej, 11 III 1925, B. zdał egzamin państwowy na nauczyciela rysunków.

Jednocześnie B. prowadził owocną działalność jako malarz. Jego prace były sprzedawane w kraju i za granicą. Wiele z nich można było obejrzeć na wystawach, które po I wojnie światowej organizowano w Katowicach. Dn. 6 V 1923 z inicjatywy B. zawiązany został Związek Sztuk Pięknych na Górnym Śląsku (Bund für bildende Kunst in Oberschlesien), do którego należało 31 artystów i „przyjaciół sztuki". Związek miał przede wszystkim integrować środowisko. Od 1929 r. B. był członkiem powstałego t.r. w Katowicach Zawodowego Związku Artystów Plastyków Śląskich (ZZAPŚ). Należał do jego zarządu.

Wykonywał obrazy olejne i akwarele, liczne portrety, akty i krajobrazy o motywach górnośląskich oraz upamiętniających liczne podróże zagraniczne. W 1922 r. B. otrzymał od późniejszego kardynała, prymasa Polski, ówczesnego administratora apostolskiego dla Górnego Śląska ks. Augusta Hlonda zlecenie na wykonanie obrazów 46 górnośląskich drewnianych kościółków. W okresie międzywojennym wykonał wiele portretów górnośląskich osobistości, m.in. A. Hlonda, wojewody śląskiego dr. Michała Grażyńskiego. Portretował także papieża Piusa XII. Przez wojenne i powojenne zawirowania duża część prac B. została zniszczona.

Wiele podróżował po świecie. Był m.in. w Egipcie, Palestynie, Szwecji, Norwegii, Holandii, Francji i we Włoszech. Do Włoch jeździł 20 razy i zwiedził m.in.: Rzym, Wenecję, Florencję, Padwę, Weronę, Neapol, Pompeje, Capri oraz Alpy i Dolomity. W 1939 r. wybrał się do Brazylii, 5 miesięcy przebywał w Rio de Janeiro.

W latach okupacji dotknął go zakaz wykonywania zawodu (*Berufsverbot*), został uwięziony. Jego pierwszą żonę Betty, z domu Olszowsky, rodowitą królewsko-huciankę, żydówkę z pochodzenia, zesłano do obozu koncentracyjnego Auschwitz, gdzie zginęła. Z małżeństwa tego miał córkę, zamieszkałą później w Szwajcarii. W 1949 r. ożenił się po raz drugi ze swoją dawną uczennicą, późniejszą nauczycielką muzyki, Margarete Flegel.

Na zorganizowanej w 1948 r. w Chorzowie jubileuszowej wystawie B. zaprezentował 120 prac z różnych okresów. Do 1958 r. mieszkał w Chorzowie. W 1958 r. wyjechał do Republiki Federalnej Niemiec, do Monachium, wycofując się z życia publicznego.

Zm. 2 IV 1966. Spoczął na Cmentarzu Zachodnim. Jego druga żona Margarete doprowadziła do zorganizowania z prac, które znajdowały się w jej posiadaniu, kilku wystaw, m.in. w 1973 r. w Ratingen–Hösel w Haus Oberschlesien i w 1980 w Wangen (Allgäu) w miejscowym Heimat Museum. W Polsce prace B. znajdują się w Muzeum Miejskim w Żorach i Muzeum w Chorzowie. To ostatnie posiada 4 prace artysty: *Portret Pawła Grządziela* (olej, tektura z 1924 r.), dwa pejzaże i akwarelę *Pejzaż z kościółkiem drewnianym.*

APKat., zesp. Akta osob. Nauczycieli B/932 (Bimler A.). – *Fritz August Bimler (1890–1966) i inni. Chorzów lipiec–sierpień 2004. Informator do wystawy*, oprac. D. Sawicka-Oleksy, Ch. 2004, s. 2–6 nlb. (tam nazwisko drugiej żony: Fligel); Groß H., *Bedeutende Oberschlesier...*, s. 568; Modrzyński J., *Bimler August Ludwik (?) (1890–1966)*, [w:] *Chorzowski słownik biograficzny...*, s. 25; Plaut M., *Profesor Fritz Bimler* [b.m.r.w., zbiory Muzeum w Chorzowie]; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 292; *Saur. Allegemeines Künstler – Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Bd. 11: *Biklav–Bobrow*, München – Leipzig 1995, s. 69; Snoch B., *Górnośląski leksykon...*, s. 34 (Bimler Fritz August); Stanicka-Brzezicka K., *Artystki śląskie ok. 1880–1945*, Toruń 2006, s. 133; *Wystawa jubileuszowa artysty malarza A. Bimlera*, „Gazeta Robotnicza" 1947, z 9 X.

Zbigniew Kapała

Blacha Paweł (1920–1944), absolwent Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie, podporucznik, żołnierz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

Ur. 31 X 1920 w Chorzowie (obecny Chorzów Stary), syn Teodora, maszynisty ko-

lejowego, i Agnieszki z d. Stelmach. Był absolwentem Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie. Po klęsce wrześniowej 1939 r. przez Rumunię dotarł do Francji. W Coëtquidan ukończył podchorążówkę. Po klęsce Francji został ewakuowany do Wielkiej Brytanii. Stamtąd wysłano go do 2. Korpusu Polskiego na Bliskim Wschodzie. We Włoszech był dowódcą 8. baterii 7. Pułku Artylerii Przeciwpancernej. Pułk był wyposażony w działa samobieżne na podwoziach czołgowych „Shermana".

Dn. 4 VII 1944 podczas rozpoznawania terenu nad rzeką Musone został trafiony odłamkiem pocisku moździerzowego. Ranny zmarł, zanim dowieziono go do punktu opatrunkowego. Pośmiertnie został odznaczony Orderem Virtuti Militari V klasy. Pochowano go na Polskim Cmentarzu Wojskowym w Loreto.

USC w Ch., akt urodzenia nr 19/1920/3. – Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 88; Majewski A., *Zaczęło się w Tobruku*, Lublin 1980, s. 422; Mrowiec A., *Przez Monte Cassino do Polski*, Kat. 1959, s. 139; *Przewodnik po polskich cmentarzach wojennych we Włoszech. Monte Cassino, Loreto, Bolonia, Casamassima*, oprac. o. A. Studziński OP, Kr. 1994, s. 59; Wroński M., *Od śniegów Sybiru do pomarańcz gaju. Dzieje 7 pułku artylerii przeciwpancernej II Korpusu Polskiego 1942–1947*, Londyn 1986 (tamże informacja, że B. zginął od kuli snajpera).

Zbigniew Kapała

Blacha Wilhelm (1895–1936), członek Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska (POW GŚl.), uczestnik powstań śląskich, inspektor zawodowej straży pożarnej, działacz społeczny w Chorzowie Batorym, prezes KS „Ruchu" w 1936 r., inicjator budowy stadionu klubu.

Ur. 26 VI 1895 w Zawierciu, syn Wilhelma i Karoliny z d. Lose. W 1904 r. rodzina przeniosła się na Górny Śląsk i zamieszkała w Katowicach, gdzie B. uczęszczał do szkoły ludowej, a następnie do wyższej szkoły realnej. W 1914 r. został powołany do armii niemieckiej i skierowany do 21. Pułku Artylerii Lekkiej jako jednoroczny. Ukończył szkołę oficerów rezerwy i awansował do stopnia chorążego, a w 1918 r. – podporucznika.

Po zakończeniu I wojny światowej powrócił na Górny Śląsk, gdzie ludność polska przystąpiła do tworzenia organizacyjno-instytucjonalnych form ruchu polskiego. B. był zwolennikiem podjęcia akcji zbrojnej. W lutym 1919 r. pozyskany został do POW GŚl. przez Piotra Łyszczaka i był w dowództwie jego kompanii. Aktywnie uczestniczył w I powstaniu. Dn. 17 VIII 1919 walczył wraz z kompanią Piotra Łyszczaka z Grenzschutzem w Szopienicach. Prawdopodobnie dowodził jednym z oddziałów powstańczych. Dn. 20 VIII odpierał ataki przeważających sił niemieckich na Szopienice od strony Katowic. Nieprzyjaciel wprowadzał do walki nowe siły, uzyskując zdecydowaną przewagę. Mimo to powstańcy walczyli aż do zmierzchu, po czym z uwagi na możliwość okrążenia wycofali się z tej miejscowości. B. z częścią powstańców przeszedł do Sosnowca, gdzie został skierowany do obozu zorganizowanego przez władze polskie dla Górnoślązaków, mieszczącego się w koszarach im. Romualda Traugutta. Po pewnym czasie B. został komendantem obozu, a następnie dowódcą okręgu na powiaty: lubliniecki, oleski i tarnogórski. Uczestniczył w II powstaniu śląskim, a po jego zakończeniu trafił do Policji Plebiscytowej (Apo) na stanowisko dowódcy sotni. Brał udział w pracach przygotowawczych do kolejnego zrywu powstańczego. Dn. 29 IV 1921 prawdopodobnie uczestniczył w tajnej naradzie oficerów polskich Apo w Katowicach, którą prowadził kpt.

Jan Ludyga-Laskowski. Polecono im, żeby z zakonspirowanymi powstańcami z Apo na umówiony sygnał obezwładnili i internowali niemieckich policjantów w miejscowościach Górnego Śląska. Prawdopodobnie B. był już wówczas kapitanem, bo w dokumentach z powstania wymieniany jest w tym stopniu. Przed północą z 2 na 3 V 1921 uczestniczył w rozbrojeniu policjantów niemieckich w Mysłowicach. Po wykonaniu tego zadania został wyznaczony przez władze powstańcze na komendanta Mysłowic. Funkcję tę pełnił do 15 V. W dniu następnym otrzymał zadanie zorganizowania żandarmerii przy Grupie Wschodniej. Zadanie to wykonywał do 22 V. Polecił żandarmerii utrzymywanie porządku, egzekwowanie zarządzeń władz wojskowych i cywilnych na podległym jej terenie. Następnie został powołany na dowódcę 2. Brygady Żandarmerii Polowej, którą miał tworzyć od podstaw. Pospiesznie zorganizowana brygada została skierowana na front w początkach czerwca 1921 r. Liczyła wówczas ok. 1200 osób i zluzowała najbardziej wykrwawione pododdziały powstańcze. B. uczestniczył z brygadą w walkach nad Kłodnicą w dn. 7 i 8 VI, powstrzymując niemieckie uderzenia. Oddziały wojskowe Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej rozdzieliły tutaj pod koniec pierwszej dekady czerwca walczące strony. Wówczas B. wyznaczony został na dowódcę żandarmerii polowej przy dowódcy Grupy Południowej.

Po zakończeniu III powstania śląskiego powrócił do zawodowej służby wojskowej. Otrzymał skierowanie do 23. PAL na stanowisko dowódcy baterii. Dowodził nią do 1923 r. Wówczas napisał raport do Ministerstwa Spraw Wojskowych o przeniesienie do rezerwy. Ustosunkowano się do niego pozytywnie. Pod koniec 1923 r. przeszedł do rezerwy. Podjął pracę w zawodowej straży pożarnej i zamieszkał w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów). Objął obowiązki inspektora straży pożarnej w woj. śląskim.

Aktywnie działał w różnych organizacjach społecznych i paramilitarnych, m.in. pełnił honorową funkcję powiatowego naczelnika straży pożarnej w Świętochłowicach, kierownika obrony przeciwlotniczej i przeciwchemicznej na pow. świętochłowicki. Złotymi zgłoskami zapisał się w dziejach KS „Ruch". Był prezesem klubu w 1933 r. Był inicjatorem budowy stadionu klubu. Otwarcia nowego obiektu nie doczekał się jednak.

Będąc już inspektorem straży pożarnej, ożenił się.

Zm. 15 VI 1936.

Odznaczony był m.in.: Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem Niepodległości. Uhonorowany został także wieloma medalami i odznakami, np. Medalem Srebrnym za Zasługi w Pożarnictwie, Odznaką Głównego Instruktora PCK.

CAW, Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości (KKiMN) 4 V 1936, [Podpis nieczyt.]. Wniosek na Krzyż Niepodległości dla kpt. rez. Wilhelma Blachy. Katowice 29 XI 1933 r.; sygn. MN-213, A. Blacha, Kwestionariusz dla otrzymania dyplomu i legitymacji. Wielkie Hajduki 1937; sygn. MN-213, Kpt. F. Sakowski. Pan Wojewoda Śląski. Warszawa 6 X 1936; sygn. 130.4/12, [Podpis nieczyt.]. Rozkaz dzienny Naczelnego Dowództwa Żandarmerii. 30 V 1921; sygn. 130.4/150, [Podpis nieczyt.]. Rozkaz organizacyjny żandarmerii Górnego Śląska. 24 V 1921; sygn. 130.1/255, [Podpis nieczyt.]. Rozkaz organizacyjny Nr 13. 20 V 1921; sygn. 130.4/85, [Podpis nieczyt.]. Meldunek szefa sztabu Grupy „Wschód". 9 VI 1921. – Grzegorzek J., *Pierwsze powstanie śląskie 1919 roku w zarysie*, Kat. 1935; Ryżewski W., *Trzecie powstanie śląskie 1921. Geneza i przebieg działań bojowych*, W. 1977.

Mieczysław Starczewski

Blatt-Borowski Tadeusz Franciszek (1904–1973), nauczyciel chorzowskich szkół powszechnych, organizator w 1945 r. i pierwszy dyrektor Szkoły Muzycznej w Chorzowie (obecnej Państwowej Szkoły Muzycznej I i II stopnia im. Grzegorza Fitelberga).

Ur. 29 VIII 1904 (w innych dokumentach 31 VIII 1904) w Rzeszowie, syn Stanisława i Julii, wyznanie rzymskokatolickie. Po ukończeniu szkoły ludowej uczęszczał do Państwowego Gimnazjum w Rzeszowie. Z klasy V Gimnazjum z powodu braku funduszów na

opłacenie wysokiego czesnego przeniósł się do Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Rzeszowie, do którego uczęszczał w l. 1921–1925. W tym okresie kierował drużyną harcerską (do harcerstwa wstąpił w 1919 r.). Od 1 X 1925 był zatrudniony w Publicznej Szkole Powszechnej nr II (Obecna Szkoła Podstawowa nr 32 w Chorzowie Batorym) w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory). W 1928 r. uzyskał status stałego nauczyciela w szkolnictwie powszechnym. Dn. 1 IX 1932 przeniósł się do Publicznej Szkoły Powszechnej nr IV w Hajdukach Wielkich. Z dn. 20 VIII 1934 przeniesiono go do Publicznej Szkoły Powszechnej nr XXIII w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów); pełnił obowiązki jej kierownika.

W tymże roku ukończył 10-dniowy kurs dla kierowników szkół, zorganizowany przez Inspektorat Szkolny w Chorzowie. Obowiązki kierownika szkoły pełnił już w roku szkolnym 1933/1934 w Szkole Powszechnej nr IV w Wielkich Hajdukach. Z dn. 1 IX 1935 na własną prośbę został przeniesiony do Publicznej Szkoły Powszechnej nr X. Jednocześnie powierzono mu pełnienie obowiązków kierownika tej szkoły. 1 VIII 1937 w drodze konkursu został mianowany jej kierownikiem.

W 1936 r. ukazała się jego książka *Krajoznawstwo Wielkich Hajduk i okolicy w klasie trzeciej szkoły powszechnej* (Hajduki Wielkie 1936 [Biblioteka Nauczyciela Szkół Powszechnych Obwodu Chorzowskiego]). Głównie jednak interesował się muzyką. W l. 1925–1929 uczęszczał do Instytutu Muzycznego w Katowicach, następnie w l. 1929–1931 do Seminarium Nauczycielskiego przy Państwowym Konserwatorium Muzycznym w Katowicach. W 1931 r. złożył egzamin z muzyki i śpiewu, jako przedmiotu nauczania w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich przed Państwową Komisją Egzaminacyjną przy Państwowym Konserwatorium Muzycznym w Poznaniu. Dn. 8 XI 1933 zdał egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich. Ponadto w l. 1932–1934 uczęszczał do Instytutu Pedagogicznego w Katowicach, który ukończył.

Od 3 VIII 1929 r. B. był żonaty z Władysławą z Rożałowskich. Dn. 20 V 1930 w Rzeszowie urodziła się ich córka Aleksandra Maria.

W 1939 r. B. zmienił nazwisko rodowe na Borowski. Jego losy w latach wojny nie są znane. W l. 1945–1957 był założycielem i dyrektorem Miejskiej Szkoły Muzycznej w Chorzowie, która rozpoczęła działalność 13 V 1945. Chorzowska szkoła muzyczna była drugą, po bytomskiej, tego typu na Górnym Śląsku. Do współpracy ze szkołą w początkowym okresie jej działalności włączyło się miejscowe Towarzystwo Muzyczne, które powstało z inicjatywy kilku nauczycieli; jego prezesem był → Rudolf Broda. Dysponowało ono dotacjami na cele kulturalne i utrzymywało szkołę do chwili jej upaństwowienia, tj. 1 I 1950. Placówka otrzymała wówczas nazwę: Państwowa Szkoła Muzyczna; prowadzono w niej zajęcia w dwóch działach: dziecięcym i młodzieżowym. B. uczył w szkole przedmiotów ogólnomuzycznych i gry na skrzypcach. Z inicjatywy tegoż Towarzystwa obok budynku szkoły odsłonięto pomnik Fryderyka Chopina.

W tym okresie w Bytomiu, przy obecnej ul. Stanisława Moniuszki znajdowała się Średnia Szkoła Muzyczna. W 1955 r. w jej budynku utworzono 12-letnią Ogólnokształcącą Szkołę Muzyczną, zaś szkołę średnią przeniesiono do budynku Szkoły Muzycznej w Chorzowie. Na jej potrzeby zaadaptowano część strychu. Od tej pory obie szkoły zajmowały budynek przy ul. Dąbrowskiego 43 i działały niezależnie. Obecnie jest to Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Grzegorza Fitelberga.

W l. 1950–1957 B. był także nauczycielem obecnej Ogólnokształcącej Szkoły Muzycznej I i II stopnia im. Fryderyka Chopina w Bytomiu, a w l. 1957–1970 jej dyrektorem. Uczył tam gry na skrzypcach na wydziale pedagogicznym. W l. 1951–1957 zorganizo-

wał i był dyrektorem Społecznego Ogniska Muzycznego w Chorzowie. Mieściło się ono w budynku szkoły muzycznej. Uczono śpiewu solowego, gry na fortepianie, skrzypcach, akordeonie, prowadzono zajęcia teoretyczne i rytmiki. Podobne ognisko współorganizował we wrześniu 1952 r. w Siemianowicach Śląskich. Został pierwszym dyrektorem tej placówki (1952–1953). W l. 1957–1965 był dyrektorem Społecznego Ogniska Muzycznego w Bytomiu, które mieściło się w zabytkowym budynku szkoły muzycznej. W l. 1958–1960 przewodniczył Okręgowej Komisji Dyscyplinarnej przy Wydziale Kultury WRN w Katowicach.

W 1970 r. przeszedł na emeryturę.

Zm. 20 VII 1973 w Bytomiu.

Był odznaczony: Srebrnym Krzyżem Zasługi (1952), Złotym Krzyżem Zasługi (1958), Złotą Odznaką „Zasłużonego w rozwoju województwa katowickiego" (1960), Krzyżem Kawalerskim Orderem Odrodzenia Polski (1964).

APKat., Zespół 27 – Akta osobowe nauczycieli zwolnionych i czynnych w latach 1918–1935 z terenu województwa śląskiego, sygn. B/100 – Blat Tadeusz Franciszek. – Historia Szkoły Podstawowej nr 10 w Chorzowie (mps), s. 1; Janeczek Z., *Od Sancovic do Siemianowic. Szkice z dziejów miasta i okolic*, Kat. 1993, s. 328, 339; Luczak I., Widera S., *Państwowa Szkoła Muzyczna*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 5: 2000, Ch. 2001, s. 404; Orzyszek H., *50 lat działalności Ogniska Muzycznego w Chorzowie*, tamże, t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 380; *50-lecie Państwowej Szkoły Muzycznej im. Grzegorza Fitelberga w Chorzowie 1945–1995* (folder), Ch. 1995, s. 3.

Henryk Orzyszek

Blisch Kurt Jan (1902–1983), artysta grafik, malarz krajobrazów.

Ur. 29 X 1902 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w chłopskiej rodzinie Adolfa i Marty z d. Fischer. Po ukończeniu szkoły ludowej uczył się w gimnazjum w Katowicach, w którym uzyskał tzw. maturalne świadectwo sztuki (wprowadzone tam od 1918 r., a później zniesione). Po maturze, po krótkim okresie pracy w charakterze urzędnika w Dresdner Bank, a następnie w Hurtowni Żelaza w Katowicach (1921–1924), studiował w Akademii Sztuki w Berlinie. Jako student ilustrował pisma młodzieżowe „Neue Linie" i „Simpl" oraz różne opowiastki. Jeszcze w okresie studiów i później odbył wiele podróży po Polsce, Włoszech, Francji, Danii, Belgii i Szwecji. Po studiach zamieszkał w Berlinie, gdzie w 1936 r. w galerii Gurlitt wystawiał swe prace. W tych latach zaprzyjaźnił się z poznanym jeszcze w Gliwicach pisarzem Augustem Scholtisem. Kilka książek tego autora potem ilustrował, m.in. *Schlesischer Totentanz* (1938). August Scholtis był także autorem przedmowy do opublikowanego w 1952 r. zbioru jego rysunków górnośląskich *Oberschlesien in 27 Zeichnungen*. Ogółem zilustrował ponad 200 publikacji literackich, w tym ok. 50 dla młodzieży i wiele pozycji z literatury światowej, w tym *Chłopów* Władysława Reymonta. Współpracował z licznymi redakcjami i wydawnictwami.

W 1941 r. został wcielony do wojska. Spędził ponad 5 lat w niewoli. Jego mieszkanie w Berlinie zostało całkowicie zniszczone. Utracił cały dorobek, także artystyczny. Po wojnie do 1953 r. mieszkał w Bawarii, potem w Brunszwiku. Był tam nauczycielem sztuki (*Kunsterzieher*) w miejscowym gimnazjum żeńskim. W tym okresie po raz pierwszy zwrócił się ku malarstwu. W 1965 r. urządzono mu dużą wystawę. Ostatnia jego wystawa odbyła się w Regensburgu; pokazał 80 prac, w tym 51 rysunków i 29 ilustracji.

Od 1965 r. mieszkał w Olching k. Monachium, a potem od 1975 r. w Prutting, gdzie zm. 3 VI 1983.

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts. Unter Mitwirkung von Fachgelehrten des

In- und Auslandes, bearb., redig., hrsg. von H. Vollmer, Bd. 1: *A–D*, Leipzig 1953, s. 231; Enden H., *Der oberschlesische Zeichner Kurt Jan Blisch*, „Schlesien" 1978, H. 1; *Kunst in Schlesien – Künstler aus Schlesien. Malerei, Graphik und Plastik 20. Jahrhundert*. Katalog. bearb. von H. Nogossek mit Beiträgen von W. Bein, G. Krüger, E. Schremmer, Würzburg 1985, s. 20; Zylla W., *Kurt Jan Blisch (29 X 1902–3 VI 1983)*, „Oberschlesisches Jahrbuch", Bd. 18/19: 2002/2003, s. 278–281; Lipońska-Sajdak J., Szczypka-Gwiazda B., Krypczyk A., *Sztuka pogranicza na Górnym Śląsku w dobie II Rzeczypospolitej*, cz. 7, Gliwice 2002, s. 66–67.

Zbigniew Kapała

Bobrownicki Włodzimierz Marian Tadeusz (1892–1980), chemik, wieloletni pracownik i były dyrektor Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie.

Ur. 16 IX 1892 we Lwowie, syn Augusta, urzędnika bankowego, i Cecylii z d. Postruska. W rodzinnym mieście uczęszczał do szkoły średniej – IV Gimnazjum, które ukończył w 1912 r. Następnie studiował na kierunku inżynieryjno-chemicznym w politechnice monachijskiej. Studia ukończył w 1916 r. W tymże roku rozpoczął pracę na politechnice w niemieckim jeszcze Gdańsku. Wcielony do armii austriackiej, w l. 1916–1918 walczył na froncie włoskim. Służył także w armii gen. Józefa Hallera. Ostatecznie zdemobilizowany został w 1921 r. Rozpoczął wówczas pracę zawodową – początkowo w zakładach „Metan" we Lwowie, skąd już w 1922 r. przeniósł się na Górny Śląsk. Nastąpiło to za namową prof. Ignacego Mościckiego, którego był asystentem. Przyszłemu prezydentowi RP pomagał w uruchomieniu Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie. Z miastem i z tym zakładem związał się do końca okresu międzywojennego. Początkowo był kierownikiem fabrycznego laboratorium badawczego, później – szefem produkcyjnych oddziałów chemicznych. W l. 1928–1929 budował pierwszą w Polsce instalację do syntezy amoniaku, zaś pod koniec l. 30. – instalację do otrzymywania kwasu azotowego pod ciśnieniem. W tym czasie działał również w Naczelnej Organizacji Inżynierów i w Związku Inżynierów Chemików RP. Wiele publikował, m.in. na łamach „Przeglądu Chemicznego". W 1937 r. uczestniczył w I Kongresie Inżynierów we Lwowie.

Podczas wojny pozostał na terenie kraju, nie pracując w zawodzie. Po wyzwoleniu zaangażował się w działalność Komisji Rewindykacyjnej, poszukującej polskich maszyn i urządzeń wykorzystywanych w przemyśle chemicznym, które zrabował okupant. Pracował również przy odbudowie zakładów chemicznych w: Tarnowie, Kędzierzynie, Krakowie i Luboniu. Na stałe związał się z Chorzowem, obejmując obowiązki dyrektora Zakładów Azotowych. W l. 1945–1949 był też dyrektorem Zjednoczenia Przemysłu Nawozów Sztucznych i Gazów Przemysłowych w Gliwicach. W tym czasie kontynuował badania naukowe. Jeszcze w 1946 r. objął Zakład i Katedrę Technologii Chemii Nieorganicznej przy Uniwersytecie i Politechnice Wrocławskiej. W 1948 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1957 r. profesorem zwyczajnym w Instytucie Chemii Fizycznej Polskiej Akademii Nauk. Członkiem korespondencyjnym PAN był od 1954 r., a członkiem rzeczywistym – od 1966 r. W l. 1955–1960 przewodniczył Komitetowi Nauk Chemicznych PAN, a do 1963 r., w ramach tegoż Komitetu, kierował Komisją Surowców i Produktów Nieorganicznych. W l. 1953–1961 pracował także w Zakładzie Fizykochemicznych Podstaw Technologii. W l. 1964–1972 kierował Zakładem Technologii Nawozów Mineralnych. W l. 1961–1964 przewodniczył Radzie Naukowej Instytutu

Chemii Nieorganicznej w Gliwicach. Był autorem ok. 70 prac naukowych, promotorem 10 doktorów, współtwórcą 3 wynalazków i 7 patentów. W 1964 r. przeszedł na emeryturę. W 1975 r. Senat Politechniki Wrocławskiej podjął decyzję o utworzeniu specjalnej premii naukowej jego imienia dla wyróżniających się studentów.

Był nieżonaty.

Zm. 14 XII 1980 we Wrocławiu.

Odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi (2-krotnie), Krzyżem Oficerskim i Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Orderem Sztandaru Pracy I klasy. W 1952 r. otrzymał Nagrodę Ministra Szkolnictwa Wyższego, a w 1953 r. – nagrodę państwową II stopnia za całokształt działalności naukowej w dziedzinie produkcji nawozów sztucznych.

Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU i PAN, cz. 3: *Nauki ścisłe*, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wr. 1986, s. 55–59; *Członkowie PAN. Informator*, Wr. 1979, s. 39; *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, W. 1983, s. 319; *Politechnika Lwowska 1844–1945*, Wr. 1993, s. 262, 287–289; Schroeder J., *Włodzimierz Bobrownicki (1892–1980)*, „Nauka Polska" 1981, nr 9–10, s. 147–154; *Specjalne premie naukowe*, Wr. 1975, s. 4–5; Stobiecki T., *Włodzimierz Bobrownicki*, „Nauka Polska" 1964, nr 4, s. 66–72; Śródka A., *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 1: *A–G*, W. 1994, s. 165–166; *Who's Who in the World*, Chicago 1974–1975, s. 121.

Lech Krzyżanowski

Boczek Robert (1880–1931), nauczyciel, inspektor szkolny w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 4 VI 1880 w Marquartowicach (pow. raciborski). Kształcił się przez 5 lat w szkole powszechnej w rodzinnej miejscowości, następnie 3 lata w szkole miejskiej w Hulczynie (pow. raciborski) oraz 6 lat w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Głogówku, gdzie we wrześniu 1900 r. zdał egzamin dojrzałości. Wykształcenie uzupełnił w maju 1904 r. – zdał wówczas egzamin kwalifikacyjny. Pracę zawodową rozpoczął na terenie ówczesnej rejencji opolskiej. Często zmieniał miejsca zatrudnienia i zamieszkania. W okresie od 1 X 1900 do 31 III 1901 pracował w charakterze „drugiego" nauczyciela w Dębiu pod Opolem, a od 1 IV 1901 do 31 III 1905 wypełniał takie same obowiązki w szkole elementarnej w Pielgrzymowicach (pow. pszczyński). W kolejnych 3 placówkach pełnił już obowiązki kierownika: od 1 IV 1905 do 31 III 1908 w Nowych Bojszowach (pow. pszczyński), od 1 IV 1908 do 30 IV 1916 na terenie Tychów–Wartogłowca (pow. pszczyński), natomiast od 1 V 1916 do 30 VI 1920 w kopalni „Boer" (pow. pszczyński), gdzie zajmował równorzędne z kierowniczym stanowisko głównego nauczyciela. Następnie przez ponad 2 lata (od 1 VII 1920 do 31 VIII 1922) pracował w Mikołowie. Pełnił tam obowiązki powiatowego doradcy szkolnego Polskiego Komisariatu Plebiscytowego (PKP) w Bytomiu, urzędu ustanowionego 9 V 1920 przez Wydział Szkolny Komisariatu.

Wraz z rozpoczęciem roku szkolnego 1922/1923 stanął na czele jednostki administracji szkolnej w Królewskiej Hucie, obejmującej swym zasięgiem obszar miasta, tj. Powiatowego Urzędu Szkolnego (PUS), będącego władzą szkolną I instancji. Pełniąc obowiązki inspektora szkolnego w Królewskiej Hucie (podległego Wydziałowi Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego w Katowicach), wniósł ogromny wkład w rozwój szkolnictwa na terenie miasta. Podejmował także różne działania mające na celu poprawę warunków życia mieszkańców.

Angażował się w działania związane z funkcjonowaniem szkolnictwa, przede wszystkim w porządkowanie systemu szkol-

nego, m.in. podział na placówki o określonym języku kształcenia, rozwiązywanie kwestii koedukacyjności szkół, patronatów nad placówkami, a także podejmował starania mające na celu zapewnianie uczniom odpowiedniej bazy lokalowej (usytuowanie placówek oświatowych) i kadrowej (przenoszenie bądź zwalnianie uczących oraz weryfikacja ich kwalifikacji). Najważniejszym dokonaniem B. w zakresie starań o poprawę warunków kształcenia było opracowanie i wystosowanie do władz wojewódzkich 31 X 1925 *Memoriału w sprawie budowy szkół i warunków, w jakich odbywa się nauka codzienna*. Dokument ten stanowił podstawę do wysunięcia postulatów dotyczących budowy nowych pomieszczeń szkolnych. Aby zapewnić wysoki poziom kwalifikacji kadry pedagogicznej, zorganizowano w l. 20. systematyczne dokształcanie nauczycieli (obejmujące m.in. organizację tzw. konferencji rejonowych, kursów dla kierowników szkolnych i konferencji dla nauczycieli). Uczestnicy tych spotkań informowani byli o nowościach z zakresu dydaktyki, zapoznawali się z przeszłością regionu, otrzymywali także zalecenia i wskazówki metodyczne dotyczące procesu kształcenia.

Kierowany przez B. PUS w Królewskiej Hucie jako jeden z pierwszych przekazał do Wydziału Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego w Katowicach postulat wydania zarządzenia, na mocy którego można by zakazać w górnośląskiej szkole polskiej stosowania wobec uczniów kar cielesnych (takie rozwiązanie prawne ostatecznie pojawiło się dopiero w 1935 r.). Jako inspektor szkolny B. wchodził także w skład Deputacji Szkolnej, instytucji podległej Magistratowi (powołanej do życia na mocy pruskiej ustawy o utrzymaniu publicznych szkół powszechnych z 28 VII 1906). Deputacja spełniała funkcję opiniodawczo-doradczą dla polskiej administracji szkolnej najniższego szczebla, skupiając cieszących się społecznym zaufaniem i mających odpowiednią pozycję społeczną przedstawicieli miejskiej społeczności (radnych, duszpasterzy, urzędników). Zadaniem deputacji było przedstawianie władzom miasta dezyderatów dotyczących różnych problemów związanych z aktualną sytuacją i pracą szkół oraz organizacją i urządzaniem nowych placówek. W Królewskiej Hucie m.in. opiniowano wykorzystanie środków finansowych miejskich szkół oraz wydawano wnioski w sprawie zwalniania uczniów z obowiązku szkolnego. Kierowana przez B. jednostka prowadziła akcję dożywiania dzieci i młodzieży, mającą przeciwdziałać brakom aprowizacyjnym i złemu odżywianiu, a w konsekwencji – dużej zachorowalności na choroby zakaźne (przede wszystkim gruźlicę). B. koordynował także zakrojoną na znaczną skalę akcję diagnozowania schorzeń poprzez systematyczne badania lekarskie i stomatologiczne uczniów. Podjął również działania mające na celu dostarczenie młodzieży szkolnej „zdrowej rozrywki", m.in. przyczynił się do utworzenia w 1927 r. na Górze Redena terenów rekreacyjnych: ogródków warzywnych i kwiatowych. Jako reprezentant polskich władz oświatowych na terenie Królewskiej Huty dążył do – jak sam pisał – „spopularyzowania szkoły polskiej i postawienia jej na takim poziomie, by zaimponowała ona społeczeństwu".

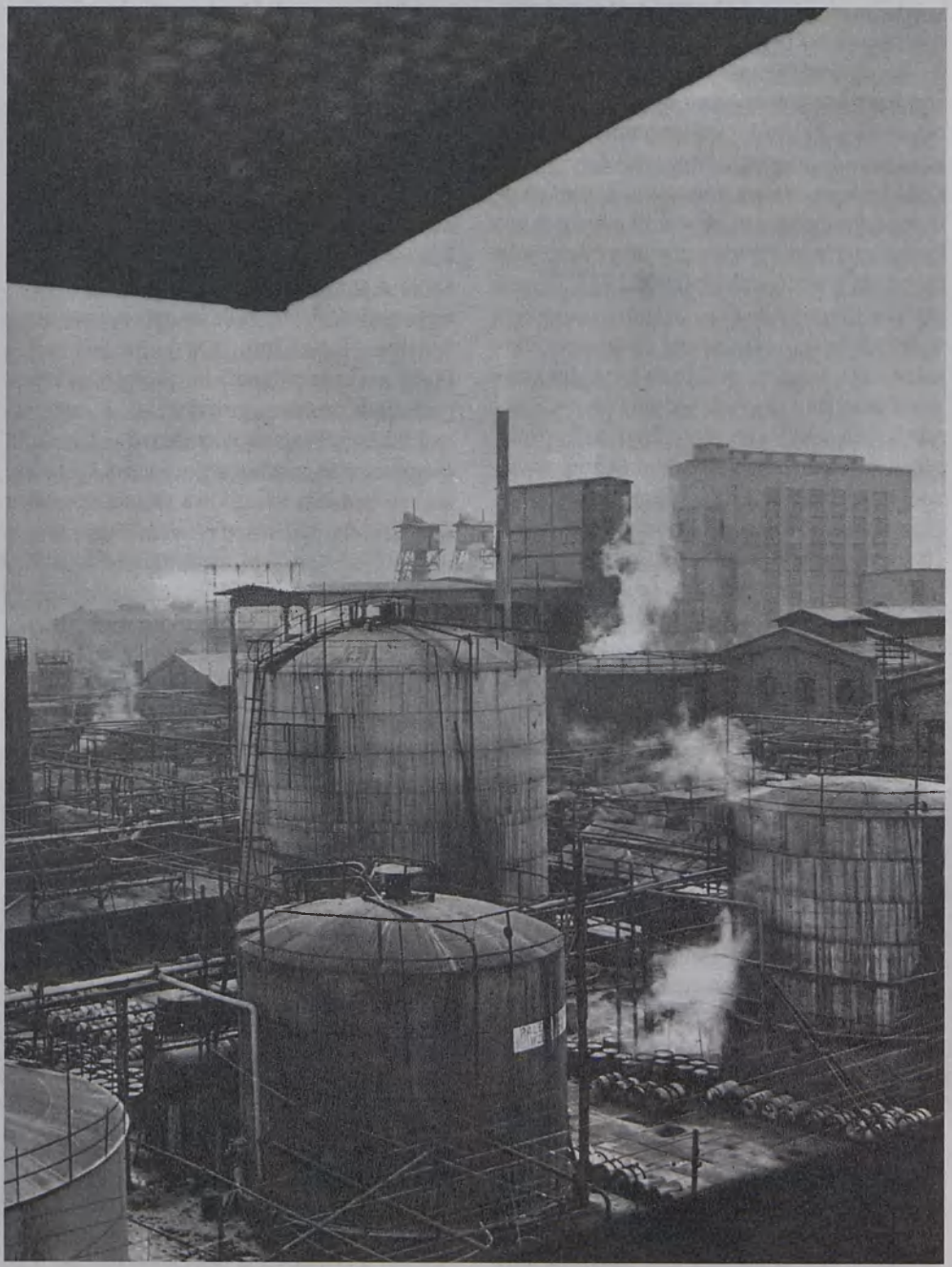
Był żonaty, miał 5 dzieci.

Zm. 27 I 1931 w Królewskiej Hucie.

APKat., akta osobowe nauczycieli 1918–1939, sygn. B-73; USC w Chorzowie, akt zgonu nr 34/1931/1. – Drynda D., *Ewolucja nadzoru pedagogicznego w województwie śląskim i katowickim w latach 1922–1973*, Kat. 1980, s. 44; Glimos-Nadgórska A., *Szkolnictwo powszechne Chorzowa w okresie międzywojennym*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003, s. 189, 191–195, 217, 220, 221, 238; Kowolik P., *Organizacja administracji szkolnej i nadzoru pedagogicznego na Śląsku w latach 1918–1939*, Kielce 1992, aneks nr 22; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 142.

Maciej Fic

Bojanowski Józef Lucjusz (1887–1961), inżynier chemik, przed i po II wojnie światowej kierownik laboratorium w Zakładach

Zakłady Koksochemiczne „Hajduki"

Koksochemicznych „Hajduki" w Chorzowie Batorym.

Ur. 11 II 1887 w Wymyślinie (pow. lipnicki) w rodzinie inteligenckiej, syn Mieczysława, kasjera (zm. w 1916 r.), i Natalii z d. Dmochowskiej (zm. w 1935 r.). Po ukończeniu w 1903 r. Szkoły Wzorowej przy Seminarium Nauczycielskim w Wymyślinie pobierał nauki w tymże Seminarium. Unikając prześladowań władz carskich za udział w bojkocie szkolnym, przeniósł się na wieś k. Koła. W 1907 r. rozpoczął naukę w 6-klasowej Szkole Handlowej w Kole (od razu w klasie piątej). Szkołę tę ukończył w 1909 r. Naukę kontynuował w 7-klasowej Szkole Handlowej w Warszawie, do której uczęszczał do 1910 r. Utrzymywał się w tym czasie z udzielania korepetycji. Po zdaniu polskiej matury, nie mogąc kontynuować nauki w zaborze rosyjskim i nie mając funduszy na naukę w uczelniach zagranicznych, złożył egzamin nauczycielski w Seminarium Nauczycielskim w Wymyślinie i rozpoczął pracę jako nauczyciel w 4-klasowej szkole żeńskiej w Ostrowiu Łomżyńskim. W 1913 r. otrzymał posadę nauczyciela w Szkole Fabrycznej przy Cukrowni Ostrowy k. Krośniewic. Pracował tam do 1916 r.

W 1916 r. rozpoczął studia na nowo otwartym Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej. W 1918 r. wstąpił do WP, z którego został po kilku miesiącach zwolniony ze względu na stan zdrowia. W tym samym czasie zawieszono zajęcia na Politechnice Warszawskiej (aż do 1920 r.). B. rozpoczął wówczas pracę jako nauczyciel matematyki i fizyki w gimnazjum w Mławie. W 1920 r. powrócił na Politechnikę, pracując jednocześnie jako nauczyciel w warszawskiej Szkole Handlowej. Jeszcze w czasie studiów w 1921 r. powołany został na stanowisko asystenta przy Zakładzie Przemysłu Organicznego i Farbiarstwa Politechniki Warszawskiej, gdzie pracował do 1927 r. Studia ukończył w 1924 r. Na podstawie pracy dyplomowej z dziedziny technologii barwników otrzymał tytuł inżyniera chemika. Podjął pracę w warszawskiej Fabryce Barwników w charakterze inżyniera zmianowego.

W lipcu 1927 r. został zatrudniony w Zakładach Koksochemicznych „Hajduki" w obecnym Chorzowie Batorym. Przez pierwszy rok pracował w Zakładach Impregnacyjnych w Chełmie Wielkim, a od 1928 r. w Chorzowie Batorym. Z „Hajdukami" związany był do 1 IX 1939. Następnie przeniósł się do Sosnowca. Wojnę przeżył, pracując od końca 1940 r. jako ekspedient kopalni „Saturn" w Czeladzi. W lutym 1945 r. powrócił do „Hajduk". Objął stanowisko kierownika laboratorium, a następnie inspektora i kierownika kontroli technicznej. W zakładzie tym pracował do 1955 r., kiedy przeszedł na emeryturę.

Jest autorem ok. 20 publikacji dotyczących produktów węglopochodnych i smół drogowych. Jego opracowania przyczyniły się do usprawnienia budowy nowoczesnych nawierzchni drogowych. Wyrazem uznania dla jego dokonań było przyznanie mu tytułu członka rzeczywistego Instytutu Budownictwa Drogowego w Warszawie. W l. 1948–1951 brał czynny udział w pracach tzw. komisji smołowej przy Instytucie Techniki Budowlanej w Warszawie, opracowując m.in. warunki techniczne dla smół drogowych czystych i stabilizowanych. Brał czynny udział w pracach Oddziału Śląskiego Związku Inżynierów Chemików oraz Stowarzyszenia Inżynierów i Techników w Katowicach.

W 1932 r. zawarł związek małżeński z Ludmiłą Kramerówną, z którą miał 2 dzieci: córkę Marię (ur. w 1933 r.) oraz syna Jerzego (ur. w 1936 r.).

Zm. 3 VI 1961 w Chorzowie.

Arch. zakładowe „Hajduki SA", teczka personalna J. Bojanowskiego; Centralny Ośrodek Badań i Rozwoju Techniki Drogowej; USC w Chorzowie, akt zgonu nr 634/1961. – Bojanowski J., *Badania nad uszlachetnianiem smół drogowych*, W. 1961; *75 lat Zakładów Koksochemicznych „Hajduki". 1888–1963*, oprac. J. Surowiński, Kat. 1963, s. 37 (tam błędna data śmierci – 1958).

Ryszard Kurek

Boniakowski Ferdynand (1890–?), nauczyciel, specjalista w zakresie szkolnictwa handlowego.

Ur. 15 X 1890 w miejscowości Kocmań na Bukowinie (Rumunia), syn Bazylego i Marii z d. Hawryłyszyn. Ukończył szkołę niższą i szkołę powszechną w Kochaniu, a następnie niemieckie gimnazjum we Lwowie. Egzamin maturalny złożył w 1913 r. W tym samym roku został wcielony do wojska – służył w armii austro-węgierskiej. Dostał się do niewoli rosyjskiej (przebywał w Tomsku).W 1919 r. udał się do Charbina (Mandżuria, Chiny), gdzie podjął praktykę (1919–maj 1921) jako kierownik działu importowego w American Commercial & Industrial CO LTD – Oddział w Charbinie. Jednocześnie rozpoczął pracę jako nauczyciel języka angielskiego w gimnazjum w Charbinie. W maju 1921 r. opuścił posadę i udał się do Polski. Po kilkutygodniowym pobycie w kraju wyjechał na studia do Antwerpii (Belgia), które ukończył w 1923 r., uzyskując dyplom Akademii Handlowej i stopień licencjata nauk handlowych. Następnie przebywał w Stanach Zjednoczonych, gdzie w l. 1923–1924 pracował jako urzędnik w firmie United Alloy Steel Corporation a w l. 1924–1925 był zatrudniony w charakterze solicytatora oraz zastępcy kierownika w dziale dewiz i dziale inkasa w Noel State Bank w Chicago. W listopadzie 1925 r. powrócił do Polski i rozpoczął pracę w Liceum Handlowym w Bydgoszczy jako nauczyciel języków angielskiego, francuskiego, niemieckiego oraz korespondencji handlowej (1925–1928). W tym czasie (w listopadzie 1926 r.) zrzekł się obywatelstwa rumuńskiego i podpisał w Bydgoszczy akt uzyskania obywatelstwa polskiego. W celu dalszego doskonalenia zawodowego podjął pracę w firmie T. Kantz i S-ka w Bydgoszczy (1926–1927), w której prowadził zagraniczną korespondencję handlową. Pracował także w dziale spedycyjnym w „Elibor" Spółka Akcyjno-Handlowo-Przemysłowa Ł.J. Borkowski – Oddział w Gdańsku (do maja 1928 r.). W 1928 r. zatrudnił się jako rzeczoznawca portowy od miar i wag w Izbie Handlu Przemysłowego w Grudziądzu. Jednocześnie pracował jako nauczyciel arytmetyki handlowej, nauki o handlu oraz korespondencji handlowej w Dokształcającej Szkole Kupieckiej w Bydgoszczy (1928–1929).

W listopadzie 1929 r. podpisał umowę o pracę jako nauczyciel kontraktowy w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie zamieszkał przy ul. Jagiellońskiej 1. W następnym roku został mianowany nauczycielem tymczasowym. Pełnił również obowiązki instruktora i referenta szkolnictwa handlowego w Wydziale Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego w Katowicach (w 1933 r.). Do zakresu jego obowiązków należało m.in. wizytowanie szkół.

Działał także społecznie. Był wiceprezesem Stowarzyszenia Nauczycieli Szkół Zawodowych – Koło w Chorzowie, wiceprezesem Polskiego Towarzystwa Neofilologicznego w Katowicach, skarbnikiem Towarzystwa Polsko-Angielskiego w Katowicach, kierownikiem biura pośrednictwa pracy dla absolwentów Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego w Królewskiej Hucie.

Po uzyskaniu zgody władz oświatowych w 1934 r. wyjechał na kilka miesięcy do Wielkiej Brytanii w celu praktycznego pogłębienia studiów, zapoznania się z handlem morskim, zwiedzenia szkół handlowych oraz zebrania materiałów do podręcznika korespondencji handlowej w języku angielskim. Od lipca

1934 do stycznia 1935 r. przebywał w Londynie. W trakcie tego pobytu podjął praktykę w Delegaturze Państwowego Instytutu Eksportowego, zwiedzał przedsiębiorstwa związków spółdzielczych, badał szkolnictwo handlowe. Uczestniczył także w wykładach Polytechnic oraz City of London College. Po powrocie do Polski, w maju 1935 r., ukończył studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, uzyskując dyplom magistra na Wydziale Filozoficznym w zakresie języka angielskiego. Ponownie przebywał w Anglii od czerwca do sierpnia 1935 r. Prowadził w szkołach w Londynie wykłady o Polsce współczesnej. Informacje o swojej pracy składał, w formie sprawozdań, ambasadorowi Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie.

W 1936 r. uzyskał zawodowe kwalifikacje nauczycielskie do nauczania organizacji i techniki handlu, arytmetyki handlowej, języków angielskiego, francuskiego, niemieckiego oraz korespondencji w szkołach handlowych. Sprawował ponadto funkcje tłumacza przysięgłego języków angielskiego i francuskiego przy Sądzie Grodzkim w Chorzowie oraz Sądzie Okręgowym w Katowicach (w 1938 r.). Biegle znał również język rosyjski.

W okresie od czerwca do 15 VIII 1939 ponownie przebywał w Londynie, gdzie kontynuował akcję odczytową o Polsce współczesnej, wygłaszając referaty, przemówienia w szkołach średnich i klubach rotariańskich. Akcję odczytową prowadził również m.in. w takich miastach, jak: Edynburg, Glasgow, Leeds, Halifax, Bedford.

Był autorem kilku publikacji, w tym skryptów dla uczniów. W „Sprawozdaniu Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego" za rok szkolny 1935/1936 zamieszczony został jego artykuł *Szkoła Handlu Detalicznego*. Opublikował również m.in. *Krótki przegląd gramatyki polskiej* (Kat. 1945), którego wyd. II, uzup. ukazało się w Chorzowie w 1946 r. Nakładem Prywatnej Szkoły Języków Nowożytnych „Eos" w Chorzowie w 1946 r. wydany został *Krótki przegląd gramatyki oraz wymowy angielskiej* autorstwa B.

Po 1945 r. był jednym z nielicznych spośród przedwojennej kadry nauczycieli, którzy po wojnie podjęli pracę w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Chorzowie. Nauczał języków angielskiego i rosyjskiego. Opiekował się młodymi nauczycielami języka angielskiego. Lektorem języka angielskiego był także w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach. Nazwisko B. widnieje na liście nauczycieli pracujących w chorzowskiej szkole w l. 1945–1967, natomiast w publikacji jubileuszowej poświęconej tejże placówce edukacyjnej, wydanej w 1973 r., został wymieniony wśród nauczycieli, którzy zmarli.

Był 2-krotnie żonaty: w 1927 r. zawarł w Bydgoszczy małżeństwo z Łucją Apolonią z d. Kentzner, a po jej śmierci (w 1938 r.) ożenił się powtórnie (w 1939 r.) z Ireną Walerią z d. Kentzner. Miał 2 synów: Adama Stefana Andrzeja (ur. 1928 w Bydgoszczy) oraz Czesława Jerzego Ignacego (ur. 1929 w Bydgoszczy).

APKat., UWŚL-OP, sygn. 27/319, Akta osobowe nauczycieli. – Dziadek-Wilk J., *Od szkoły kupieckiej do szkoły ekonomicznej 1897–2007*, Ch. 2007, s. 11; *Księga pamiątkowa wydana z okazji 50-lecia szkoły oraz nadania imienia Oskara Langego*, red. i oprac. R.H. Nocoń, Ch. 1973, s. 79–80; „Sprawozdanie Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego" 1935/1936, s. 37–42; Parysz J., Drosdzol J., *Z dziejów bibliotek nauczycielskich w Chorzowie*, Ch. 2006, s. 44, 70; „Sprawozdanie z działalności Technikum Handlowego" 1945, s. 27–28; 1945/1946, s.15.

Janina Parysz

Borzym Bolesław (1897–1939), kupiec, porucznik rezerwy Wojska Polskiego, były oficer 75. Pułku Piechoty, współorganizator

koła Związku Oficerów Rezerwy RP w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 20 IX 1897 w Pińsku. Tutaj ukończył szkołę powszechną i kontynuował naukę w szkole średniej. Przed ukończeniem tej szkoły powołany został 25 IX 1915 do armii rosyjskiej. Po przeszkoleniu rekruckim skierowano go do szkoły podoficerskiej, którą ukończył na początku 1916 r. Przez jakiś czas przebywał na froncie. Podczas walk wykazał predyspozycje dowódcze, odkomenderowano go więc do szkoły oficerskiej, którą ukończył pod koniec 1916 r. Dn. 24 XII 1916 awansowany został do stopnia oficera piechoty.

Od grudnia 1916 do grudnia 1917 r. przebywał na froncie rumuńskim, początkowo jako młodszy oficer, a potem dowódca kompanii. W rejonie Suczawy nawiązał kontakt z Polakami służącymi w armii rosyjskiej, oficerami organizującymi tam polskie formacje wojskowe. W jakiś czas potem znalazł się w II Korpusie Polskim; brał udział we wszystkich jego działaniach. Dn. 11 V 1918 został ciężko ranny w bitwie pod Kaniowem.

Po wyjściu ze szpitala i wyzdrowieniu przedostał się w grudniu 1918 r. do Kijowa. Stamtąd na początku stycznia 1919 r. przedostał się do Warszawy. Wkrótce wstąpił do Wojska Polskiego. W kampanii polsko-bolszewickiej 1920 r. dowodził kompanią 167. Pułku Piechoty. W pułku tym przebywał do października 1920 r. W tymże miesiącu został skierowany na Górny Śląsk, gdzie zasilił tajną organizację wojskową, występującą wówczas pod nazwą Centrali Wychowania Fizycznego (CWF), a potem Obrony Plebiscytu (OP). Współuczestniczył w opracowaniu planu akcji obronno-odwetowej na wypadek zbrojnego wystąpienia niemieckiego.

Pod koniec kwietnia 1921 r. B. zasilił pszczyńską grupę taktyczną (odpowiednik pułku), kpt. Franciszka Rataja. B. uczestniczył w walkach tego oddziału na ziemi pszczyńskiej i na kierunku kędzierzyńsko-kozielskim, a potem w rejonie Obrowca i Wygody oraz u podnóża Góry Świętej Anny. Po zakończeniu III powstania powrócił do macierzystego pułku (167. Pułku Piechoty, a po zmianie numeracji w maju 1922 r. – 75. Pułku Piechoty), z którym wkraczał w ostatnich dniach czerwca 1922 na przyznaną Polsce część Górnego Śląska, w tym do Królewskiej Huty (obecnego Chorzowa). W pułku tym pełnił służbę do sierpnia 1923 r. W tymże miesiącu na własną prośbę przeniesiony został do rezerwy i zamieszkał w Królewskiej Hucie przy ul. Wolności 15.

W 1924 r. był współorganizatorem królewskohuckiego (chorzowskiego) koła Związku Oficerów Rezerwy. Zajmował się kupiectwem. Był przedstawicielem handlowym firmy cukierniczej „Piasecki" w Królewskiej Hucie. Tuż przed wybuchem II wojny światowej był wiceprezesem Stowarzyszenia Kupców Polskich w tym mieście.

We wrześniu 1939 r. dowodził kompanią asystencyjną 55. rez. DP. Poległ w miejscowości Zielone k. Tomaszowa Lubelskiego. Spoczywa na Cmentarzu Wojennym „Rotunda" w Zamościu (kw. oficer. grób 13).

CAW, zesp. Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości, sygn. 130 45/4 – Borzym Bolesław; Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWID-u Gidonii Borzym (obecnie w ZW Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych w Kat.). – Birek A., *Martyrologia chorzowskich kupców*, „Wspólny Chorzów" 1999, nr 9 (48); taż, *Towarzystwo Kupców w Królewskiej Hucie*, „Wspólny Chorzów" 2000, nr 11 (62); *Dziesięciolecie koła Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch. 1934, s. 11, 48; Głowacki L., *Działania wojenne na Lubelszczyźnie w roku 1939*, Lublin 1976 (tam na s. 406, że zginął 19 IX, a na s. 318, że 20 IX).

Zbigniew Kapała

Bossek Alicja (1916–1939), urzędniczka Urzędu Stanu Cywilnego w Chorzowie.

Ur. 1 IX 1916 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), córka Franciszka, urzędnika kolejowego, i Marii z d. Goebel, wyznania rzymskokatolickiego. W 1923 r. rozpoczęła naukę w szkole powszechnej. Po 3 latach, tj. w 1926 r., zdała egzamin wstępny do Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Królewskiej Hucie, do którego uczęszczała przez 8 lat,

a w 1934 r. złożyła egzamin dojrzałości. Później ukończyła kursy stenograficzne i pisania na maszynie organizowane przez Towarzystwo Stenograficzne „Piast" w Chorzowie. Pracowała w Towarzystwie Młodych Polek jako sekretarka.

Z dn. 19 IV 1937 została zatrudniona przez Magistrat w Urzędzie Stanu Cywilnego. Była tam zatrudniona do 2 IX 1939, kiedy z aktami miasta ewakuowano ją w głąb Polski. Dn. 5 IX 1939, ciężko ranna w czasie bombardowania, zm. w Mostkach k. Wolbromia. Pochowano ją na cmentarzu w Chorzowie. W ostatnich dniach sierpnia i pierwszych września 1939 r. brała udział w pracach związanych z przygotowaniem cywilnej obrony miasta.

APKat., Zespół: M. Chorz. Pers. B50, sygn. 646. – Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 49 (tu informacja, że w okresie szkolnym działała w harcerstwie).

Zbigniew Kapała

Brachaczek Augustyn Józef (1896–1939), urzędnik państwowy, prezes Towarzystwa Stenograficznego „Piast" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 3 VIII 1896 w Kaczycach (pow. cieszyński), syn Józefa (z zawodu komornika sądowego) i Marianny z d. Foltyn. Uczęszczał do Szkoły Powszechnej w Kaczycach, a następnie do Szkoły Wydziałowej we Frysztacie. W czasie I wojny światowej odbywał służbę wojskową (Landsturmarbeiter Abteilung) w kopalni w Karwinie (1914–1918). W 1919 r. wstąpił jako ochotnik do 13 Pułku Piechoty w Krakowie. W 1921 r. podjął pracę jako telegrafista w PKP w Żywcu. W 1922 r., po ukończeniu rocznego kursu handlowo-kupieckiego w Orłowej, pracował jako buchalter w zarządzie dóbr hr. Zygmunta Zamojskiego w Moszczanach. W 1922 r. przyjechał na Górny Śląsk i został urzędnikiem państwowym w Okręgowym Urzędzie Górniczym w Królewskiej Hucie. Tutaj ukończył kurs gimnazjalny dla wojskowych i byłych wojskowych Leopolda Kronenberga.

W 1923 r. zawarł związek małżeński z Wiktorią Giełbagą. Miał 3 dzieci (Bolesław, Danuta, Mariusz). Oprócz pracy zawodowej prowadził kursy stenografii polskiej, m.in. dla młodzieży gimnazjalnej (męskiej i żeńskiej) oraz dla nauczycieli, jak również kursy maszynopisania w Chorzowie i w Tarnowskich Górach. Udzielał się w pracy społecznej, był prezesem PZZ w Chorzowie. Wybuch II wojny światowej zastał go w sanatorium w Iwoniczu. Zmarł na atak serca w Dębicy 9 IX 1939 w czasie wkraczania wojsk niemieckich. Tam jest pochowany na cmentarzu parafialnym.

Był odznaczony: Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości (1929); Brązowym Krzyżem Zasługi – za zasługi w służbie państwowej (1937); Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę (1938).

Otrzymał dyplom honorowy za zasługi położone około rozwoju Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych Woj. Śląskiego i za niespożytą pracę na polu organizowania zawodowego ruchu urzędniczego w woj. śląskim (1932) oraz Najwyższe Uznanie nadane przez Zespół Towarzystw Stenograficznych systemu Polińskiego na woj. śląskie w Katowicach za zasługi i niespożytą pracę około rozwoju Towarzystwa Stenograficznego „Piast" w Królewskiej Hucie oraz za działalność na polu stenografii na Śląsku w dziesięciolecie istnienia Towarzystwa Stenograficznego „Piast" (1931).

Dzieje stenografii wydane przez Zespół Tow. Stenograficznych systemu Polińskiego na woj. Śląskie. Ogólne dzieje stenografii przez Stefanię Bobrowską. Teoria i dzieje stenografii polskiej przez dra Szymona Tauba, Kat. 1931, s. 317, fot. po s. 320; *Księga pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Wojew. Śląskie Z.Z. w Katowicach*, Kat. 1934; Skoczek R., *Dawna Królewska Huta w fotografii*, Ch. 2008, s. 65 (fot.); *W dziesiątą rocznicę „Piasta"*, „Czytanki Stenograficzne" 1931, nr 11, s. 4–6.

Danuta Brachaczek

Brandys Jan (1886–1970), ksiądz, proboszcz parafii pw. św. Barbary w Chorzowie, działacz plebiscytowy, powstaniec śląski, kapelan, generał Wojska Polskiego.

Ur. 13 XI 1886, syn Pawła, dziedzicznego, wolnego sołtysa w Pawłowicach-Dębinie, i Zuzanny z Karetów. Był młodszym bratem ks. Pawła Brandysa. W 1908 r. ukończył gimnazjum w Pszczynie. Podjął studia na Wydziale Filozoficzno-Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego, zakończone święceniami kapłańskimi 22 VI 1912. Jako student działał w Towarzystwie Naukowym Akademików Górnoślązaków. Po święceniach został wikarym w Jastrzębiu. Następnie skierowano go na stanowisko administratora parafii Raszowa (pow. kozielski). Pracował tam do 1916 r., po czym przez rok administrował parafią w Łabędach k. Gliwic. W l. 1917–1919 był wikarym w Wielkich Strzelcach (obecnie Strzelce Opolskie). Uczestniczył w pracach założycielskich Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska (POW GŚl.) w pow. strzeleckim. W maju 1919 r. zagrożony aresztowaniem wyjechał do Piotrowic na Śląsku Cieszyńskim, gdzie skupiony był aktyw tajnej śląskiej POW. Z Piotrowic udał się do Poznania. Biskup polowy WP Stanisław Gall mianował go dziekanem wojskowym POW GŚl. Z początkiem lipca 1919 r. przywiózł do Piotrowic dekret Wojciecha Korfantego, mianujący → kpt. Alfonsa Zgrzebnioka komendantem głównym śląskiej organizacji bojowej. W końcu lipca t.r. B. został kapelanem 1. Pułku Strzelców Bytomskich. W sierpniu przybył z pułku na teren plebiscytowy, aby uczestniczyć w I powstaniu śląskim. Po zakończeniu powstania powrócił do pułku, z którym wyruszył na front wschodni. W wojnie z bolszewikami uczestniczył w szeregach dywizji litewsko-białoruskiej. Wziął udział w zajęciu Wilna. W 1920 r. ciężko ranny w walkach nad rzeką Niutą został odesłany do szpitala w Częstochowie.

Pod koniec października 1920 r. powrócił na Górny Śląsk. Zamieszkał u brata, ks. Pawła, w Dziergowicach (pow. kozielski). Zorganizował samodzielny oddział złożony z miejscowych peowiaków. Po wybuchu III powstania oddział ten, liczący ok. 600 osób, wszedł w skład Grupy Operacyjnej „Południe" pod nazwą: Grupa Dziergowicka ks. Brandysa. W pierwszym dniu powstania (3 V 1921) oddział dowodzony przez B. rozbroił niemiecką policję na linii Dziergowice – Bierawa, następnie zorganizował wzdłuż tej linii skuteczną obronę do pierwszych dni czerwca, odpierając kolejne ataki oddziałów Selbstschutzu, usiłujących sforsować Odrę w tym rejonie. Po rozpoczęciu przez Niemców 4 VI kolejnej ofensywy na froncie centralnym, z zamiarem opanowania Kotliny Kłodnickiej i zajęcia Kędzierzyna, oddział B. tworzył trzon polskiej obrony zorganizowanej wokół miasta, a następnie powstańczego systemu obrony na przedpolach okręgu przemysłowego, na wysokości linii Odry na zachodzie, po Koźle oraz Bierawę i dalej na wschód po Rudziniec i Niezdrowice.

II. 9

POLISH INSTITUTE AND SIKORSKI MUSEUM
Archives Ref. No. KOL. 342/II. 9
copyright: Polish Institute and Sikorski Museum

NACZELNY WÓDZ

L.dz. 9519/PERS.

DO

Ks.Proboszcza Jana BRANDYSA

ANGERS.

Zamianowałem Księdza Proboszcza Szefem Duszpasterstwa Brygady Strzelców Karpackich, formującej się w Syrii, co proszę przyjąć jako zadanie szczególnie odpowiedzialne i doniosłe, z którego ks.Proboszcz zechce się wywiązać jak najlepiej dla dobra Ojczyzny.

Wobec tego zadania uważam, że nawet tak ważne stanowisko jak udział Ks.Proboszcza w Radzie Narodowej musi zejść na plan drugi i oczekuję, że Ks. Proboszcz zgłosi rezygnację z członkostwa R.N.

Paryż, dnia 30 kwietnia 1940 r.

NACZELNY WÓDZ:

Sikorski.

Po zakończeniu działań bojowych B. mianowany został komisarzem likwidacyjnym III powstania; mieszkał w Rybniku, działał w powiatach: rybnickim, kozielskim, raciborskim, pszczyńskim i gliwickim. W 1922 r. otrzymał od biskupa polowego WP nominację na p.o. dziekana Dowództwa Okręgu Korpusu nr III w Grodnie. Stanowiska nie przyjął. Powrócił do duszpasterstwa cywilnego. W marcu 1923 r. poprosił Administratora Apostolskiego w Katowicach ks. Augusta Hlonda o probostwo w Bogucicach. W grudniu t.r. został administratorem parafii w Brzezinach Śląskich, a następnie jej proboszczem. Poświęcił się sprawom społecznym i narodowym. Rozbudował plebanię, powiększył

cmentarz parafialny, dach kościoła pokrył blachą miedzianą i cyną. W wieży zawieszone zostały 3 dzwony.

Dn. 31 X 1933 B. został proboszczem parafii pw. św. Barbary w Chorzowie. Nadal prowadził ożywioną działalność społeczną. Z jego inicjatywy zbudowano m.in. szpital należący do rady międzyparafialnej, której przewodniczył. W przededniu wybuchu wojny otrzymał powołanie do wojska. Mianowano go dziekanem WP w Modlinie. Kiedy 3 XI 1939 Niemcy obsadzali już Chorzów, udało się B. wyjechać z miasta. Jego nazwisko widniało w specjalnej księdze gończej poszukiwań (*Sonderfahndungsbuch Polen*), sporządzonej przez gestapo jeszcze przed wybuchem wojny. Przez Warszawę dotarł do Lublina, a następnie przez Lwów do Czortkowa; 17 IX 1939 przekroczył granicę rumuńską w Kutach. Z Bukaresztu wezwano go do Paryża. Ks. Biskup powierzył ks. J. Brandysowi obowiązki kapelana obozu szkoleniowego w Coëtquidan w Bretanii. Dekretem prezydenta RP B. został mianowany członkiem Rady Narodowej (namiastki Sejmu, powołanej dekretem z 9 XII 1939) I kadencji i – jak podaje ks. Julian Humeński – zastępcą biskupa polowego (podczas jego nieobecności w Paryżu) i generalnym sekretarzem tejże.

W kwietniu 1940 r. w Syrii zorganizowano Samodzielną Brygadę Strzelców Karpackich. Napływającym do brygady żołnierzom potrzebni byli kapelani. B. mianowany został szefem duszpasterstwa wojskowego na Bliskim Wschodzie; 28 V 1940 wylądował w Bejrucie, gdzie zaczął tworzyć duszpasterstwo wojskowe. Zorganizował również kasyno oficerskie i sklepiki żołnierskie. Imponował oficerom energicznymi poczynaniami. Cieszył się zaufaniem i życzliwością kadry oficerskiej brygady, począwszy od dowódcy gen. S. Kopańskiego. Wśród żołnierzy był bardzo popularny i ogromnie lubiany, bo potrafił skutecznie ująć się za nimi. Odwiedzał żołnierzy na pierwszej linii. Od sierpnia 1941 do października 1942 r. był w stopniu majora szefem duszpasterstwa Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie. Dekretem biskupa polowego z 21 I 1943 został szefem duszpasterstwa katolickiego Armii Polskiej na Wschodzie; 10 VI 1942 otrzymał awans do stopnia pułkownika. Od sierpnia 1944 r. był kapelanem 3. Korpusu Polskiego z siedzibą w Qassasinie (Egipt).

W Egipcie pozostawał do 1947 r. We wrześniu t.r. ewakuowany został wraz z kapelanami do Anglii. Przeszedł przez Polski Korpus Przysposobienia i Rozmieszczenia. Przebywał m.in. w obozie w Walii. W 1949 r. na stałe osiadł w Polskiej Misji Katolickiej przy Devonia Road w Londynie. Został proboszczem kościoła pw. Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Kazimierza. W 1950 r. wybrano go dziekanem polskich księży w Londynie i okolicach. Od 1946 r. był kanonikiem, a od 1965 r. – prałatem. W lipcu 1960 r. zrzekł się probostwa kościoła św. Barbary w Chorzowie.

Aktywnie działał w polskich organizacjach w Londynie, m.in. w Związku Byłych Powstańców Śląskich. Był współzałożycielem Związku Polskich Ziem Zachodnich. W 1964 r. otrzymał awans na stopień generała brygady.

Zm. 27 II 1970 w Londynie. Pochowany został na cmentarzu św. Patryka w Leyton.

Odznaczony był m.in. Krzyżem Niepodległości z Mieczami, 3-krotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi klasy I, Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta oraz 2-krotnie Złotym Krzyżem Zasługi. Przed śmiercią uhonorowano go Wielką Wstęgą Orderu Polonia Restituta. Tablica poświęcona księdzu generałowi znajduje się w kościele garnizonowym w Katowicach. Opublikował drukiem *Walki powstańcze na Górnym Śląsku*.

CAW, Zespół Krzyża i Medalu Niepodległości, Brandys Jan. – Benisz A., *Walki o Kędzierzyn i Górę św. Anny*, Kat. 1961; Brandys J., *Walki powstańcze na Górnym Śląsku*, „Przegląd Zachodni" [Londyn] 1958, nr 10–11, s. 38–41; Fusek W., *Przez piaski pustyni. Z dziennika żołnierza Samodzielnej Brygady Strzelców*

Karpackich, W.–Wr.–Kr.–Gdańsk–Łódź 1988; Gawlina J., *Wspomnienia*, Kat. 2004; Hanke E., *1 Pułk Strzelców Bytomskich. Wspomnienia i dokumenty*, Kat. 1968; Hanke R., *Brandys Jan*, [w:] *Chorzowski słownik biograficzny...*, s. 31; Humeński J., *Wojskowa służba duszpasterska w powstaniach śląskich*, [w:] *Wojskowa służba śląskich duchownych w latach 1918–1980*, red. Z. Kapała, J. Myszor, Kat. 1999, s. 27–53; Juraszek S., *Dwa jubileusze i pogrzeb*, [w:] *Żywe kamienie i kamyczki. Szkice z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie*, red. ks. S. Juraszek, Ch. 2003, s. 18–26; Kapała Z., *Śląscy kapelani w Polskich Siłach Zbrojnych na obczyźnie*, [w:] *Wojskowa służba śląskich duchownych*, Kat. 1999, s. 79–101; Koczy L., *Ksiądz Jan Brandys*, „Przegląd Zachodni" [Londyn] 1970, nr 5–6; Koprowski F., *Bo wolność krzyżami się mierzy...!*, Kr. 1957, s. 62, 63; Kryska-Karski T., Żurawski S., *Generałowie Polski Niepodległej*, Londyn 1976; Ludyga-Laskowski J., *Zarys historii trzech powstań śląskich 1919–1920–1921*, W.–Wr. 1973; Malec-Masnyk B., *Jan Brandys*, [w:] *Tobie Polsko. Szkice biograficzne działaczy ruchu niepodległościowego na Górnym Śląsku*, red. W. Lesiuk, W. Zieliński, Op.–Kat. 1981; Olesiński L., *Brandys Jan*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985, s. 1040; Odziemkowski J., *Służba duszpasterstwa Wojska Polskiego 1914–1945*, W. 1998; tenże, *Ks. Jan Brandys – proboszcz chorzowskiej parafii św. Barbary, powstaniec śląski, kapelan Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 8, Ch. 2005, s. 147–161; Ryżewski W., *Trzecie powstanie śląskie 1921. Geneza i przebieg działań bojowych*, W. 1977; Studziński A.F., *Wspomnienia kapelana Pułku 4 Pancernego spod Monte Cassino*, Kr. 1998; Szymiczek F., *Brandys Jan*, [w:] EPŚl., s. 53, 54; tenże, *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1865–1918*, Wr. 1965; Wrzosek M., *Powstania śląskie 1919–1921*, W. 1971; tenże, *Powstańcze działania zbrojne w 1921 w opolskiej części Górnego Śląska*, Op. 1981; *Relacje kapelańskie z kampanii polskiej 1939, ks. płk rez. Jan Brandys*, [w:] *Kapelani wrześniowi*, red. J. Wysocki, W. 2001, s. 737; Wyglenda J. „Traugutt", *Plebiscyt i powstania śląskie*, Op. 1966; Zając J., *W Szkocji i na Środkowym Wschodzie*, Londyn 1967; Zarzycka Z., *Brandys Jan*, [w:] ŚSB, t. 3, s. 40–42; taż, *Brandys Jan*, [w:] SBKDŚl., s. 45, 46; *Złoty jubileusz ks. dziekana Brandysa*, „Przegląd Zachodni" [Londyn] 1962, nr 7–8; Żaroń P., *Armia Polska w ZSRR, na Bliskim i Środkowym Wschodzie*, W. 1984.

Zyta Zarzycka

Broda Rudolf, pseud. „Robert" (1901–1981), księgowy, działacz konspiracyjny.

Ur. 9 IV 1901 w Raju k. Frysztatu na czeskim Śląsku w ubogiej rodzinie robotniczej, syn Karola i Marii z d. Loter. Po ukończeniu szkoły ludowej i tzw. szkoły miejskiej wydziałowej pracował w kopalni węgla w Karwinie. Jednocześnie uczęszczał do szkoły handlowej w Orłowej. W l. 1918–1921 udzielał się w młodzieżowym ruchu polskim, był m.in. założycielem stowarzyszenia „Siła" w Raju. W 1919 r. rozpoczął pracę w Towarzystwie Oszczędności w Cieszynie, następnie pracował w różnych instytucjach finansowych, m.in. w Trzyńcu, Krakowie, Cieszynie i w Katowicach.

Rudolf Broda w towarzystwie Alojzego Targa, zastępcy Delegata Rządu na Śląsk (z prawej) na podwórzu posesji przy ul. Złotej 6 w Warszawie

W 1927 r. został dyrektorem rachunkowości miejskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Od 1928 r. prowadził też księgowość w teatrze katowickim. W tym czasie powierzono mu – z ramienia Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego – prowadzenie rozliczeń amerykańskiej pożyczki w wysokości kilkunastu milionów dolarów.

W dniu wybuchu wojny zorganizował ewakuację całej urzędowej gotówki znajdującej się w kasach i biurach miejskich. Złożono ją do 2 skrzyń i worka. B. jechał z tym

kłopotliwym bagażem przez Śląsk do Krakowa, a potem w kierunku Lublina i dalej aż w okolice Zaleszczyk, gdzie 17 IX skończyła się jego droga i służba magistracka oraz gdzie przepadły wszystkie ewakuowane materiały. Po krótkotrwałej niewoli u Rosjan udało mu się uciec i dotrzeć do krewnych żony w Mielnicy. Stamtąd w styczniu 1940 r. wyjechał do Warszawy, gdzie zatrzymał się u swych powinowatych. Kilka miesięcy później znalazł pracę w firmie buchalteryjnej „Fritz Steffko Definitiv", prowadzonej przez znanego mu sprzed wojny niemieckiego bankowca z Katowic. W Warszawie spotkał przebywającego tu kolegę Rudolfa Gawłowskiego ze Śląska, dzięki któremu wszedł w krąg konspiracji i związał się z Delegaturą Rządu Polskiego na Kraj – wydziałem śląskim. Po zaprzysiężeniu, przyjąwszy pseud. „Robert", został tajnym dyrektorem finansowym Delegatury RP na Śląsk. Kierowana przez niego firma „Definitiv", zajmująca się oficjalnie handlem różnymi towarami gospodarczymi, stanowiła doskonałą „zasłonę" dla tego ważnego punktu polskiego podziemia, ściśle ukrytego przed niemiecką dyrekcją w Katowicach. Punkt „Roberta" mieścił się w podwórzu przy ul. Złotej 6, w pięknym piętrowym budynku, w którym pod szyldem „Fritz Steffko Definitiv" funkcjonowała Delegatura Województwa Śląskiego i gdzie urzędowali: podziemny wojewoda śląski Ignacy Sikora, pseud. „Gliwicki", oraz jego zastępca Alojzy Targ, pseud. „Marcin". Po wojnie Alojzy Targ wspominał: „Ten punkt nigdy nie wpadł, jakkolwiek przychodziło tam mnóstwo ludzi. Na Złotą 6 przychodziły też materiały informacyjne dla Sekcji Zachodniej, ja sam przywoziłem je nieraz z Krakowa. Urzędował tam człowiek »Ojczyzny« Rudolf Broda, który wszystko wzorowo załatwiał [...] łącznikiem Delegatury był Józef Ryszka »Szczepon«". B. w swoich kilkudziesięciostronicowych wspomnieniach napisanych po wojnie podał wiele interesujących szczegółów, dotyczących prowadzonego przezeń tzw. punktu na Złotej 6. Pisał m.in. o tym, jak na I piętrze firmy „Definitiv" urządził specjalny gabinet konferencyjny, w którym często odbywały się różne spotkania i narady ludzi Delegatury. Dokładnie opisał stosowany system środków ostrożności wobec nieznanych ludzi przychodzących do firmy. Pisał o działającej tam drukarence i akcjach kontrolnych dyrekcji. Wspomnienia B., zawarte w jego „Życiorysie krótkim", stanowią cenny materiał, na podstawie którego odtworzyć można specyfikę tej śląskiej enklawy – jej pracy, sukcesów i zagrożeń. Pewne fragmenty „Życiorysu" wydrukowała po śmierci B. jego córka R. Broda-Miliczek w tygodniku „Stolica".

Po zakończeniu wojny B. wrócił na Śląsk i zamieszkał w Chorzowie. Podjął pracę w Katowicach w Teatrze im. Stanisława Wyspiańskiego. Pełnił tam funkcję głównego księgowego.

Zm. w Chorzowie 13 XI 1981.

APKat., 646 – M. Chorzów Pers. B 50, 146 (Broda Rudolf). – Bednorz Z., *Lata krecie i orłowe*, W. 1987; Broda-Miliczek R., *Wspomnienia o ludziach i sprawach na Złotej 6*, „Stolica" 1983, nr 23; Targ A., *List do Edmunda Męclewskiego*, [w:] *„Ojczyzna" 1939–1945. Dokumenty, wspomnienia, publicystyka*, P. 2004.

Zbyszko Bednorz

Brudek Józef Michał (1884–1961), doktor weterynarii, dyrektor rzeźni miejskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 1 X 1884 w Łące (pow. pszczyński), najstarszy syn Michała, rolnika, naczelnika miejscowej straży pożarnej oraz ławnika, i Marii z Rygułów. Szkołę elementarną ukończył w Łące. W 1898 r. podjął naukę w gimnazjum w Pszczynie, gdzie zdał maturę. Studiował w Wyższej Szkole Weterynarii w Berlinie, a następnie uzyskał tytuł doktora weterynarii w Wyższej Szkole Lekarzy Weterynarii w Hanowerze. Jego praca doktorska *Untersuchungen über die Desinfektionsmitteln: 1. „Formaldehydrpräparat K.p." 2. „Kresolpräparat Nr. 72"* została opublikowana w 1919 r. Jako lekarz weterynarii podjął pracę w Łące, a następnie w Genthin k. Magdeburga, gdzie asystował powiatowemu lekarzowi weterynarii. W l. 1914–1916

pracował kolejno w rzeźni miejskiej w Namysłowie, jako lekarz powiatowy w Wanzleben k. Magdeburga oraz w Wendeburgu k. Braunschweigu. Brał czynny udział w pracach Krajowego Związku Praktykujących Lekarzy Weterynarii w Braunschweigu.

W 1923 r. rozpoczął starania o posadę w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Dn. 5 XI 1923 został przyjęty na stanowisko miejskiego lekarza weterynarii w rzeźni miejskiej. Przeniósł się wtedy z Wendeburga do Królewskiej Huty, jego rodzina zaś osiedliła się chwilowo w Łące w domu siodłaka Ludwika Brudka. Od 10 VI 1924 po rezygnacji dotychczasowego dyrektora rzeźni Frankiego pełnił tymczasowo obowiązki jej kierownika. Dn. 1 IX 1924 został mianowany dyrektorem rzeźni miejskiej. Dn. 23 XI 1924 wojewoda śląski zatwierdził jego nominację na dyrektora i urzędnika policyjnego do pełnienia służby weterynaryjno-sanitarno-policyjnej w rzeźni miejskiej w Królewskiej Hucie. Dn. 5 I 1925 B. złożył przysięgę służbową w obecności syndyka miejskiego → Stefana Zająca i inspektora biura Piotra Żórawika. Życiowa stabilizacja i sukcesy zawodowe B. pozwoliły jego rodzinie osiedlić się na stałe w Królewskiej Hucie. Jako dyrektor rzeźni miejskiej B. przystąpił do jej rozbudowy. W l. 1925–1926 zgodnie z jego planami zbudowano nowoczesną halę maszynową, powiększono główną chłodnię i postawiono nową halę ubojową dla koni, skórnię, oddział konserwacyjny jelit, przebudowano też łojownię. Powstała nowa sala trychinoskopijna i ubojowa trzody chlewnej, głównie na potrzeby eksportu mięsa do Anglii. Ponadto zbudowano 2-piętrowy budynek mieszkalny dla urzędników i robotników, tym samym poprawiając ich warunki socjalno-bytowe. Za urzędowania B. powstała w Królewskiej Hucie jedna z największych i najnowocześniejszych rzeźni w Polsce.

Ze względu na zły stan zdrowia 1 VII 1931 B. przeszedł na emeryturę, a w 1933 r. przeniósł się z rodziną do Goczałkowic. Zbudował dom, kupił duży majątek ziemski, w którym wprowadził nowoczesne metody uprawy roli oraz podjął na nowo praktykę weterynaryjną. Był aktywnym członkiem spółdzielni rolniczo-handlowej „Rolnik" w Pszczynie, wygłaszał liczne prelekcje propagujące nowoczesne metody uprawy i hodowli. Publikował na łamach katowickiego „Rolnika Śląskiego" i w naukowych czasopismach ogólnopolskich. Propagował też medycynę naturalną, głównie leczenie za pomocą wody (metoda ks. Kneipa).

W 1939 r., po rozpoczęciu działań wojennych ukrywał się w okolicach Wieliczki, a potem za Sanem. Jego dom i majątek zostały zarekwirowane przez Niemców. Miał zakaz praktykowania jako lekarz weterynarii. Wykorzystując znajomości z czasów szkolnych i studenckich oraz fakt, że jego żona była Niemką, na przełomie l. 1941/1942 odzyskał prawo wykonywania zawodu, a w 1944 r. został nawet zatrudniony na stanowisku dyrektora rzeźni w Oświęcimiu, w której pracowali też więźniowie obozu. W tym okresie czynnie uczestniczył w organizowaniu pomocy dla więźniów.

Po wojnie w 1945 r. został oskarżony przez władze polskie o współpracę z Niemcami. Musiał przejść wraz z rodziną proces rehabilitacyjny. Wycofał się z życia społecznego.

Od 1917 r. był żonaty z Małgorzatą Augustą Schaper. Miał 3 córki: Katarzynę (ur. 31 III 1919), Małgorzatę (ur. 27 IV 1920), Dorotę (ur. 3 II 1921).

Zm. 26 VI 1961 w Goczałkowicach Zdroju i tam został pochowany.

APKat., 12/646 – Akta miasta Chorzowa 1853–1945, sygn. 1560, 284-B 50; 12/27 – Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach, Wydział Rolnictwa 1922–1939, sygn. 770; 12/123 – Pełnomocnik Komisarza Rzeszy do Umacniania Niemieckiej Narodowości, Urząd Ziemski w Katowicach 1939–1944, sygn. 294; APKat., Oddział w Pszczynie, 17/170 – Akta gminy Goczałkowice Zdrój 1889–1954, sygn. 24; USC w Pszczynie, księgi stanu cywilnego. – *Adressbuch des Kreises Pless mit Kalender f. das Jahr 1906*, s. 166; Korzeniowska W., *Brudek Józef Michał*, [w:] *Słownik biograficzny ziemi pszczyńskiej*, Pszczyna 1995, s. 46, 47; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 102–104.

Elżbieta Matuszek

Brudnicki Eugeniusz Szczepan (1902–1947), lekarz szkolny w Chorzowie.

Ur. 3 VIII 1902 w Niwce (pow. będziński) w polskiej katolickiej rodzinie Jana i Apolonii z Jaskulskich. Jego ojciec był urzędnikiem w zakładach metalurgicznych. Naukę w szkole powszechnej rozpoczął w Będzinie, a następnie kontynuował w Zawierciu, gdzie zdał maturę w 1920 r. W lipcu t.r. jako ochotnik wstąpił do wojska. Już w grudniu wystąpił jednak ze służby. Podjął naukę na Wydziale Medycyny Uniwersytetu Warszawskiego. Pierwsze praktyki szpitalne odbył w szpitalu miejskim na Woli w Warszawie. Pracował jako wolontariusz od 20 VIII do 1 X 1925 i od 17 V do 27 VI 1926. Po uzyskaniu dyplomu w maju 1925 r. został powołany do wojska i odkomenderowany do szkoły podchorążych rezerwy, z której z kategorią „C" przeniesiono go do rezerwy. Osiadł w Zawierciu.

Jesienią 1926 r. rozpoczął starania o posadę lekarza i II asystenta w szpitalu miejskim w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Uzyskał aprobatę Magistratu i 11 X 1926 podjął pracę na stanowisku II asystenta w szpitalu miejskim. Szybko zyskał uznanie przełożonych. W czasie nieobecności naczelnego lekarza kierował pracą całego szpitala, samodzielnie przeprowadzał operacje chirurgiczne; 1 IV 1927 został mianowany I asystentem. Jesienią 1930 r. przerwał czynną pracę w szpitalu i 1 X za zgodą władz miejskich podjął 2-letnie studia w Wiedniu. Specjalizował się tam w chorobach dzieci, pracował jako wolontariusz w klinice uniwersyteckiej, praktykował na różnych oddziałach (m.in. internie, zakaźnym, niemowlęcym, dla dzieci niedorozwiniętych, w kuchni mlecznej). Pracował też w wiedeńskim dziecięcym szpitalu chirurgicznym oraz dziecięcym szpitalu miejskim. We wrześniu 1932 r. powrócił do Polski, zawarł umowę z władzami Królewskiej Huty, na mocy której z dn. 1 X 1932 podjął pracę w charakterze I asystenta w szpitalu miejskim. Otrzymał bezpłatne mieszkanie w budynku szpitala, z obsługą i całodziennym utrzymaniem. Uzyskał też zgodę na prowadzenie prywatnej praktyki poza szpitalem w zakresie chorób dziecięcych. Wyjechał do Wiednia w związku z planowaną rozbudową królewskohuckiego szpitala i ewentualnym utworzeniem oddziału dziecięcego. Szpital nie został jednak rozbudowany.

Władze miejskie w 1933 r. zadecydowały o reorganizacji opieki sanitarno-higienicznej nad szkołami powszechnymi; B. przystąpił do konkursu na lekarza szkolnego. Wygrał ten konkurs i z dn. 1 IX 1933 objął obowiązki lekarza szkolnego szkół powszechnych jako komunalny pracownik kontraktowy. Ze szpitala odszedł dobrowolnie, pragnąc w pełni wykorzystać swą wiedzę i umiejętności w dziedzinie leczenia chorób dziecięcych. Do jego obowiązków jako lekarza szkolnego należało m.in. wizytowanie szkół raz w tygodniu, regularne badanie dzieci, nadzór nad ich dożywianiem, badanie warunków higienicznych. Obejmując posadę lekarza

szkolnego, musiał zrezygnować z prowadzenia prywatnej praktyki lekarskiej. Po scaleniu miasta od 1935 r. przejął dodatkowo opiekę lekarską nad szkołami Starego Chorzowa, Maciejkowic i Nowych Hajduk – łącznie nad 32 placówkami. W następnych latach sprawował nadzór także nad szkołami Szarlocińca i Wielkich Hajduk. Funkcję lekarza szkolnego pełnił do wybuchu wojny. Dn. 2 XI 1939 stawił się w chorzowskim urzędzie, gdzie odebrał od władz niemieckich decyzję zakazującą mu dalszego wykonywania pracy.

W okresie aktywności zawodowej był znany jako doskonały pediatra, diagnosta, chirurg i położnik, a zwłaszcza specjalista w zakresie chorób płuc. Brał czynny udział w pracach Miejskiego Komitetu Szczepień Ochronnych w Królewskiej Hucie, wygłaszał odczyty dla rodziców o istocie i celach szczepień ochronnych. Wspólnie z Franciszkiem Sikorą w 1935 r. wydał książkę *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa.*

Zm. 1 XII 1947 w Zawierciu.

APKat., 12/646 – Akta miasta Chorzowa, sygn. 285-B 50; 12/662 – Dyrekcja Policji w Chorzowie, sygn. 192; 12/1054 – Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Zagórzu, sygn. 3/16. – Brudnicki E., Sikora F., *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935, s. 75.

Elżbieta Matuszek

Buchwald Karl (1889–?), ślusarz, działacz związkowy i polityczny niemieckiego ruchu socjalistycznego, w l. 1930–1935 członek Rady Miejskiej Chorzowa.

Ur. 4 XII 1889 w Oświęcimiu. Na początku XX w. zamieszkał w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) i podjął pracę w hucie „Królewskiej" jako ślusarz. Wstąpił do socjalistycznych związków zawodowych – Freie Gewerkschaften, a później również do Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Niemieckiej Partii Socjaldemokratycznej), stopniowo pełniąc różne funkcje związkowe i partyjne. W l. 1922–1935 był sekretarzem okręgowym wpływowego Deutscher Metallarbeiterverband (Niemiecki Związek Metalowców), utworzonego w 1921 r. z górnośląskich oddziałów ogólnoniemieckiego Verband der Deutschen Metallarbeiter (Związek Niemieckich Metalowców), którego pierwszy oddział na Górnym Śląsku utworzono w 1898 r. W l. 1922–1928 był rezydentem zarządu okręgowego ogólnoniemieckiego Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund (Ogólnoniemiecki Związek Związków Zawodowych) w Gliwicach z siedzibą w Królewskiej Hucie (tzw. wydział miejscowy), który kontynuował na obszarze woj. śląskiego tradycję utworzonych w 1890 r. na Górnym Śląsku oddziałów Generallkommission der Freien Sozialistischen Gewerkschaften (Komisja Generalna Wolnych Socjalistycznych Związków Zawodowych), w l. 1919–1922 działających jako Bezirkskartell der Freien Gewerkschaften Oberschlesiens (Okręgowy Kartel Wolnych Związków Zawodowych Górnego Śląska). W l. 1933–1935 stał – jako sekretarz związkowy – na czele zarządu, z siedzibą w Królewskiej Hucie, samodzielnej centrali działających na polskim Górnym Śląsku niemieckich klasowych związków zawodowych Deutsche Freie Gewerkschaften in Polnisch-Oberschlesien (Niemieckie Wolne Związki Zawodowe na Polskim Górnym Śląsku), utworzonej w maju 1933 r. po zglajszachtowaniu ruchu zawodowego w Niemczech przez reżym hitlerowski. W jej skład wchodziły następujące związki zawodowe: Bergbauindustriearbeiterverband (Związek Robotników Przemysłu Górniczego), Deutscher Mettalarbeiterverband (Niemiecki Związek Metalowców), Maschinisten- und Heizerverband (Związek Maszynistów i Palaczy), Maurer- und Holzarbeiterverband (Związek Murarzy i Pracowników Przemysłu Drzewnego), Transporterarbeiterverband (Związek Pracowników Transportowych). Centrala początkowo usiłowała kontynuować współpracę z polskim socjalistycznym ruchem zawodowym. Jednak mimo uchwały Okręgowej Komisji Klasowych Związków Zawodowych w Katowicach z listopada 1933 r. o zerwaniu stosunków z niemieckimi

związkami zawodowymi w Rzeszy, większa część działaczy na czele z B. nawiązała kontakt z hitlerowską centralą Deutsche Arbeitsfront (Niemiecki Front Pracy) w Gliwicach, skąd otrzymywano subwencje na działalność związkową. W marcu 1935 r. pod wpływem B., mimo oporu wielu członków, niemieckie klasowe związki zawodowe przystąpiły do prohitlerowskiej centrali niemieckich związków zawodowych w Polsce – Gewerkschaft Deutscher Arbeiter in Polen (Związek Zawodowy Niemieckich Robotników w Polsce).

B. był działaczem Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Socjaldemokratyczna Partia Niemiec), a następnie niemieckiej partii socjaldemokratycznej działającej w woj. śląskim, występującej w l. 1922–1925 pod nazwą Deutsche Sozialdemokratische Partei in Polnisch Oberschlesien (Niemiecka Partia Socjaldemokratyczna na Polskim Górnym Śląsku), a w l. 1925–1939, po połączeniu z partiami z innych dzielnic Polski znanej pod nazwą Deutsche Sozialistische Arbeiterpartei Polens (Niemiecka Socjalistyczna Partia Robotnicza Polski). W l. 1925–1926 B. pełnił funkcję przewodniczącego okręgu śląskiego DSAP, a w l. 1930–1935 wchodził w skład zarządu okręgu. W l. 1922–1935 był również przewodniczącym Bund für Arbeiterbildung in Polen (Związek Oświaty Robotniczej w Polsce) – związku niemieckich robotniczych organizacji społecznych i kulturalnych działających na terenie województwa śląskiego. Z rekomendacji DSP/DSAP był posłem do I Sejmu Śląskiego w l. 1922–1930, a w l. 1930–1935 – członkiem Rady Miejskiej Chorzowa.

Przewodził grupie „narodowej", opowiadającej się za wspólnym frontem niemieckim, w związku z tym był przeciwnikiem współpracy z polskim ruchem socjalistycznym. Z partii wystąpił w 1935 r.

APKat., Sejm Śląski, Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Społeczno-Polityczny. – *Adressbuch von Königshütte O-S und der Ortschaften Bismarckhütte und Schwientochlowitz für 1906/07*, [Königshütte 1906]; *Adressbuch des Stadtkreiss Königshütte O/S und der Gemeinden Bismarckhütte und Neu-Heiduk für 1911/12*, Hrsg. F. Heiduk, [Königshütte 1911]; Greiner P., Kaczmarek R., *Leksykon mniejszości niemieckiej w województwie śląskim 1922–1939. Zarys dziejów, organizacje, działacze*, Kat. 2002; Meissner L., *Niemieckie organizacje antyfaszystowskie w Polsce 1933–1939*, W. 1973; Rechowicz H., *Sejm Śląski...*; Sieradzka D., *Zarys samorządu komunalnego Chorzowa do roku 1939*, Ch. 1994; Walczak J., *Polska i niemiecka socjaldemokracja na Górnym Śląsku i w Cieszyńskiem po przewrocie majowym 1926–1939*, Kat. 1980.

Piotr Greiner

Budniok Alojzy (1886–1942), działacz sportowy w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), Wielkich Hajdukach i na Górnym Śląsku.

Ur. 21 VI 1886 w Gierałtowicach k. Wadowic, w rodzinie rzemieślniczej; od najmłodszych lat związany z ruchem patriotyczno-sportowym. Ojciec był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół", uprawiał zapasy, należał do gniazda TG „Sokół" w Katowicach. Młody B. poszedł w ślady ojca. Jako 18-letni chłopak grał w palanta, dźwigał ciężary; od 1904 r. zajął się działalnością organizatorską wśród rówieśników z katowickich placów i ulic. Utworzył podwórkową drużynę piłkarską występującą pod nazwą „Concordia". W 1905 r. został członkiem KS „Diana" Katowice. Był to formalnie klub niemiecki, ale w zasadzie większość w nim stanowiła mówiąca gwarą śląską młodzież katowicka.

Od 1918 r. B. związał się z polskim ruchem narodowym. Niewykluczone, że wówczas był jednym z inicjatorów powstania

w Wielkich Hajdukach bądź w Królewskiej Hucie (zdania badaczy w tej kwestii są podzielone) pierwszego polskiego klubu piłki nożnej na Śląsku, który przyjął nazwę KS „Polonia". Jako członek Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska był uczestnikiem powstań śląskich 1919, 1920 i 1921 r. Największe nasilenie jego działalności organizatorskiej wokół rozwoju polskiego sportu na Górnym Śląsku przypadło na 1920 r. Wówczas zorganizował takie kluby, jak KS „Pogoń" Katowice, KS „Gwiazda" Bogucice, TS „Paderewski" Olesno; był współorganizatorem Górnośląskiego Związku Towarzystw Sportowych, Górnośląskiego Związku Okręgowego Piłki Nożnej i Górnośląskiego Związku Ciężkiej Atletyki. W Górnośląskim Okręgowym Związku Piłki Nożnej jako członek zarządu i kapitan związkowy doprowadził do utworzenia okręgu królewskohuckiego i rozpoczęcia regularnych rozgrywek mistrzowskich. Był także odpowiedzialny za rozwój znaczących w propagandzie plebiscytowej kontaktów klubów śląskich z organizacjami sportowymi II Rzeczypospolitej oraz z drużynami sportowymi przy stacjonujących na obszarze plebiscytowym Górnego Śląska francuskich i angielskich jednostkach wojskowych. Był także B. współredaktorem bytomskiego „Sportowca", pierwszego na Śląsku polskiego czasopisma sportowego. Publikował w nim artykuły polemiczne, spostrzeżenia i refleksje.

W czasie III powstania śląskiego walczył w III pułku powstańczym im. Jana Henryka Dąbrowskiego. Po jego zakończeniu został referentem komórki sportu przy Wydziale Zdrowia Naczelnej Rady Ludowej, doprowadził w październiku 1921 r. do przeniesienia centrali śląskiego piłkarstwa z Bytomia do Katowic; prowadził też działalność w Związku Byłych Powstańców. Był autorem planu, uzgodnionego z działaczami KS „Diana" Katowice, w myśl którego na boisko tego niemieckiego, lecz nieprzejawiającego oznak szowinizmu narodowego i nastawionego integracyjnie klubu miały wkroczyć oddziały Związku Byłych Powstańców i położyć kres samodzielności związku występującego pod nazwą Wojewodschaft Fußballverband oraz zjednoczyć dysponujące środkami finansowymi niemieckie kluby z polskimi organizacjami sportowymi nieposiadających tychże. W 1923 r. doszło m.in. do połączenia KS „Ruch" Wielkie Hajduki z Bismarckhütter Ball Verein. Do tego roku był prezesem Górnośląskiego Związku Piłki Nożnej oraz naczelnikiem Górnośląskiego Związku Ciężkiej Atletyki; w 1925 r. pełnił jeszcze obowiązki kapitana związkowego regionalnej centrali piłkarskiej w woj. śląskim. Później jego aktywność zaczęła spadać i w 1935 r. wycofał się z życia sportowego. Pod koniec lat międzywojennych udzielał się jeszcze w Polskim Związku Zachodnim i w Izbie Rzemieślniczej.

W okresie okupacji hitlerowskiej znalał schronienie i mieszkanie u Pawła Lubiny, działacza KS „Diana" Katowice. W mieszkaniu tym zmarł 28 IV 1942. Został pochowany na cmentarzu parafii św. Piotra i Pawła przy ul. Henryka Sienkiewicza w Katowicach. W uznaniu zasług jedną z ulic tego miasta nazwano jego imieniem.

Arch. Parafii św. Piotra i Pawła w Kat., księgi pogrzebowe za r. 1942; – Cimała B., Steuer A., *Ruch Sportowy na Górnym Śląsku w okresie powstań śląskich (1918–1922)*, „Studia Śląskie" 1982, t. 40; Gowarzewski A., Waloszek J., *75 lat OZPN Katowice 1920–1995. Ludzie, historia, fakty. Księga pamiątkowa*, Kat. 1996; Steuer A., *Alojzy Budniok 1888–1939? pionier polskiego ruchu sportowego na Górnym Śląsku*, „Rocznik Katowicki" 1987; tenże, *Dzieje ciężkiej atletyki na Górnym Śląsku 1878–1945*, Kat. 1986; tenże, *Rola Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w rozwoju sportu i kultury fizycznej na Górnym Śląsku w latach 1920–1921*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy 60-lecia*, Op. 1981; tenże, Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939), praca doktorska napisana pod kier. prof. dr. hab. Bogdana Cimały na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego, Op. 2004 (wydruk komputerowy w posiadaniu autora); Tuszyński B., *Księga sportowców polskich, ofiar II wojny światowej 1939–1945*, W. 1999; tenże, *Sprintem przez prasę sportową*, W. 1975; Wacek R., *Wspomnienia sportowe*, Op. [ok. 1949].

Antoni Steuer

Bujara Jan (1877–1939), ksiądz katolicki, kapelan Zakładu Błogosławionej Bronisławy w Chorzowie, poeta, publicysta.

Ur. 22 XII 1877 w Wielowsi k. Gliwic, syn rolnika Pawła i Julii z Glogasów. Święcenia kapłańskie przyjął we Wrocławiu z rąk kard. Georga Koppa (1905). Jako duszpasterz pracował w Korfantowie, Bieruniu Starym, w Katowicach w parafii św. św. Piotra i Pawła, w Siemianowicach w parafii św. Antoniego. W okresie powstań śląskich i plebiscytu pisał artykuły oraz wiersze do czasopism i dzienników polskich. Wydał tomik poetycki *Dzień radości dusz w czyśćcu* (Góra Świętej Anny 1921).

Pracował m.in. w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów). Od 1925 r. był zaangażowany w Administracji Apostolskiej w Katowicach. Posadę katechety powierzono mu w Państwowym Gimnazjum (dziś im. A. Mickiewicza) w Katowicach oraz Miejskiej Szkole Handlowej i Zawodowej Szkole Dokształcającej (1934). Wykładał teologię w konwikcie o.o. oblatów w Lublińcu. Od 1935 r. był kapelanem Zakładu Błogosławionej Bronisławy w Chorzowie.

Współpracował z „Gościem Niedzielnym" i „Małym Gościem", gdzie publikował swoje wiersze. Jest autorem pieśni do świętej patronki diecezji katowickiej – do Matki Boskiej Piekarskiej (*Matko Piekarska, Opiekunko Sławna*); pieśń ta jest drukowana we wszystkich diecezjalnych *Skarbczykach modlitw i pieśni,* nieoficjalnie uznana za hymn diecezjalny. Muzykę do tej pieśni napisał Feliks Nowowiejski na pamiątkę pierwszego recitalu organowego w Piekarach Śląskich (w dniu poświęcenia nowych organów 13 VII 1927).

Zm. w Chorzowie 5 IX 1939. Pochowany został na cmentarzu parafii św. Barbary.

Hanke R., *Silesia cantant. Dzieje polskiego ruchu śpiewactwa kościelnego na Śląsku*, Kat. 1996, s. 35, 36, 86; Lipiński F., Pieśń Matko Piekarska (na jej 50-lecie). Przyczynek do historii pieśni kościelnej w diecezji katowickiej, Godów 1977 [mps, Biblioteka Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach]; S[teuer] A., *Bujara Jan*, [w:] *O duszę polską...*, s. 40; Wycisło J., *Hymn archidiecezji?*, „Z piekarskich wież" 1995, nr 4, s. 8.

Rajmund Hanke

Bujara Piotr (1878–1938), salezjanin, wykładowca i katecheta, dyrektor Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 30 IV 1878 w Wielkich Piekarach, syn Franciszka, górnika (wg metryki chrztu), i Agnieszki z d. Pitas. W 1894 r. wstąpił do Zgromadzenia Księży Salezjanów. Gimnazjum ukończył w oratorium św. Franciszka Salezego w Turynie. Tam też odbył studia filozoficzno-teologiczne i 23 IX 1905 otrzymał święcenia kapłańskie. Przez krótki czas był nauczycielem w gimnazjum salezjańskim w Turynie. Skierowany do Polskiej Misji Katolickiej w Londynie, najpierw został pomocnikiem rektora, a po kilku miesiącach zastąpił go na stanowisku. Funkcję tę pełnił do września 1913 r. Po powrocie z Anglii był katechetą w Państwowej Szkole Powszechnej im. Jana Kantego w Przemyślu. Po wybuchu I wojny światowej przeniósł się na Górny Śląsk, gdzie od połowy 1915 r. pracował jako wikary w duszpasterstwie w rodzinnych Piekarach. Tam też wybrany został mężem zaufania miejscowego Komitetu Plebiscytowego. Funkcję tę pełnił z dużym zaangażowaniem w l. 1920–1921. We wrześniu 1922 r. podjął obowiązki nauczyciela języków francuskiego i angielskiego w Państwowym Gimnazjum w Tarnowskich Górach. W marcu 1923 r. został oficjalnie inkardynowany do Administracji Apostolskiej polskiego Śląska.

We wrześniu 1924 r. powierzono mu obowiązki katechety w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie. Od maja 1925 r. tymczasowo pełnił funkcję dyrektora tegoż gimnazjum. Od 1 IX 1925 r. podjął pracę katechety w Miejskim Gimnazjum Żeńskim w Królewskiej Hucie. Wtedy przeprowadził się z Tarnowskich Gór i zamieszkał przy ul. Wolności 41. Po nagłej śmierci dotychczasowego dyrektora od 1 XI 1926 został kierownikiem Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Królewskiej Hucie.

Jednocześnie z pracą w szkolnictwie pełnił funkcję spowiednika sióstr boromeuszek w Piekarach i sióstr służebniczek w Królewskiej Hucie. W pracy duszpasterskiej wspierał księży z parafii św. Jadwigi.

W lipcu 1929 r. na skutek ataku serca doznał częściowego porażenia lewej części ciała, toteż musiał udać się na urlop zdrowotny. Przeniósł się wtedy do Zakładu Błogosławionej Bronisławy przy ul. Wandy 66. W 1930 r. wystąpił do władz oświatowych z wnioskiem o przejście na emeryturę. Jako emeryt powrócił do Piekar, gdzie pomagał tamtejszemu duchowieństwu w pracy duszpasterskiej, jeżeli pozwalał mu na to stan zdrowia.

Zm. 3 I 1938 w 60. roku życia i 33. roku kapłaństwa. Został pochowany na cmentarzu w Piekarach.

Arch. Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Akta personalne księży katechetów diecezji śląskiej, sygn. OP.II. Bu-74. – Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Kat. 1999; Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej...*; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*; *Polska Misja Katolicka w Londynie 1894–1944*, Londyn [b.r.w.]; Romejko A., *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, Toruń 2002.

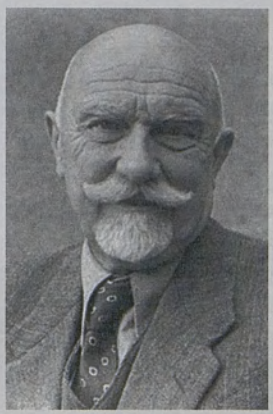
Roman Herrmann

Buksakowski Czesław (daty życia nieznane), w l. 1938–1939 członek redakcji „Śląskiego Kuriera Porannego" w Chorzowie, prowadził dział społeczno-gospodarczy.

Aresztowany w kwietniu 1940 r. poniósł prawdopodobnie śmierć w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Dachau lub w Mauthausen-Gusen. W 1929 r. jeden z inicjatorów założenia w Gdyni koła dziennikarzy.

Długajczyk E., *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922–1939*, Kat. 1990, s. 205. – http://www.gosdp.republika.pl/archi02.htm.

Zbigniew Kapała

Bułhak Jan Brunon (1876–1950), fotografik i pedagog, wywarł największy wpływ na polską fotografię pierwszej połowy XX w., autor serii zdjęć poświęconych infrastrukturze przemysłowej Chorzowa.

Ur. 6 X 1876 w Ostraszynie (pow. nowogródzki), w majątku rodzinnym Józefy z Haciskich herbu Roch i Walerego Antoniego Stanisława Bułhaka herbu Syrokomla. W 1888 r. wyjechał do Wilna, gdzie uczył się w I Gimnazjum Klasycznym. W l. 1897–1899 studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (studia z zakresu historii i literatury polskiej). Z powodu trudnej sytuacji rodzinnej przerwał studia i w 1899 r. powrócił na kresy. Osiadł w odziedziczonym majątku w Peresiece k. Mińska i zajął się gospodarstwem. W 1905 r. wykonał pierwsze fotografie. Były to zdjęcia życia ziemiańskiego z okolic jego dworu. W 1908 r. zapoczątkował współpracę z Polskim Towarzystwem Krajoznawczym, która trwała do końca życia artysty. Od 1909 r. utrzymywał kontakty z le Photo–Club de Paris. Korespondował z jego prezesem Emilem J. Constantem Puyo, który zaznajomił go z założeniami in-

spirowanego przez malarstwo nurtu, zwanego piktorialnym.

Wileńską działalność B. inspirował Ferdynand Ruszczyc, malarz i działacz kulturalny, który stał się dla niego autorytetem artystycznym i nakłonił do zajęcia się fotografią zawodowo. W 1912 r. B. osiedlił się na stałe w Wilnie, co było związane z objęciem przez niego kierownictwa fotograficznego archiwum miejskiego, w celu przeprowadzenia fotograficznej inwentaryzacji architektury miasta. W t.r. wyjechał do Drezna, gdzie doskonalił swoją wiedzę w zakresie rzemiosła artystycznego pod kierunkiem Hugo Erfurtha, a także odbył podróż do innych największych niemieckich zakładów fotograficznych. Po powrocie do Wilna otworzył własną pracownię fotograficzną, którą prowadził do 1944 r.

Cyklem *Wilno* B. rozpoczął systematyczną dokumentację regionów Polski, doprowadzając do powstania monumentalnej, liczącej 158 wol., serii *Polska w obrazach fotograficznych Jana Bułhaka*. W 1919 r. B. został kierownikiem Zakładu Fotografii Artystycznej Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; pozostał na tym stanowisku do zamknięcia Uniwersytetu przez władze litewskie w 1939 r.

Aktywna działalność artystyczna B. szła w parze z pracą społeczną; był współzałożycielem i prezesem Fotoklubu Wileńskiego (1927) i Fotoklubu Polskiego (1929). Przyczynił się do nobilitacji fotografii artystycznej w Polsce. Był autorem kilkunastu książek z zakresu estetyki i techniki fotografii, z których najważniejsze to: *Fotografika. Zarys fotografii artystycznej* (1931) i *Estetyka światła. Zasady fotografiki* (1936). W drugiej połowie l. 30. sformułował program *Fotografii Ojczystej* (terminu tego używał od 1937 r.), którego celem miało być zobrazowanie narodowego dziedzictwa kulturowego. Stał się orędownikiem idei dokumentowania dzieł natury, kultury, jak i cywilizacji.

W 1936 r., na potrzeby Oddziału Sztuki Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego oraz Wojewódzkiej Komisji Turystycznej w Katowicach, podjął się realizacji ponad 100 „obrazów fotograficznych" propagujących różne regiony ziemi śląskiej. Zadanie powierzono prestiżowemu, wpływowemu, będącemu u szczytu artystycznej kariery fotografowi, który miał utrwalić – na kliszach – jak wynikało z warunków zlecenia – „dla celów propagandowo-turystycznych ważniejsze zabytki, zakłady przemysłowe, drogi, nowe budowle i inne inwestycje województwa". Wydaje się prawdopodobne, że zaproszenie B. latem 1936 r. na Śląsk mogło być związane ze zbliżającymi się obchodami 10. rocznicy sprawowania urzędu wojewody przez Michała Grażyńskiego. Wybór miejsca i motywów podyktowany był wymogiem zaprezentowania modernistycznego oblicza woj. śląskiego, a także mógł stanowić próbę ukazania specyfiki Górnego Śląska, co łączyło się z lansowaną przez wojewodę ideą regionalizmu. Monograficzny zespół fotografii objął obszar całego terytorium Górnego Śląska: od Lublińca po Istebną i od Łazisk po Mysłowice, czyli górnośląskie zagłębie przemysłowe, Śląsk „biały" i Śląsk Cieszyński. Obiektem szczególnego zainteresowania B. stała się wówczas tematyka industrialna, prawie w ogóle niewystępująca we wcześniejszej twórczości tego artysty, chociaż już w 1934 r., w jednym ze swoich artykułów zawartych w tomie *Fotografia w szkole*, pisał o konieczności utrwalania „ośrodków życia nowoczesnego oraz przemysłu", podając przykłady Śląska, Zagłębia Dąbrowskiego oraz portu gdyńskiego. W ramach podróży fotograficznej na Śląsk w 1936 r. powstała seria 28 zdjęć dokumentujących architekturę przemysłową, w tym 12 fotografii obrazujących zakłady przemysłowe Chorzowa: hutę „Piłsudski" (dawniej „Królewska"), Państwową Fabrykę Związków Azotowych oraz Górnośląskie Zakłady Energetyczne. Sfotografował również chorzowskie ogródki działkowe. W przedstawieniach infrastruktury gospodarczej B. dokonał stylistycznego kompromisu między estetyką piktorialną

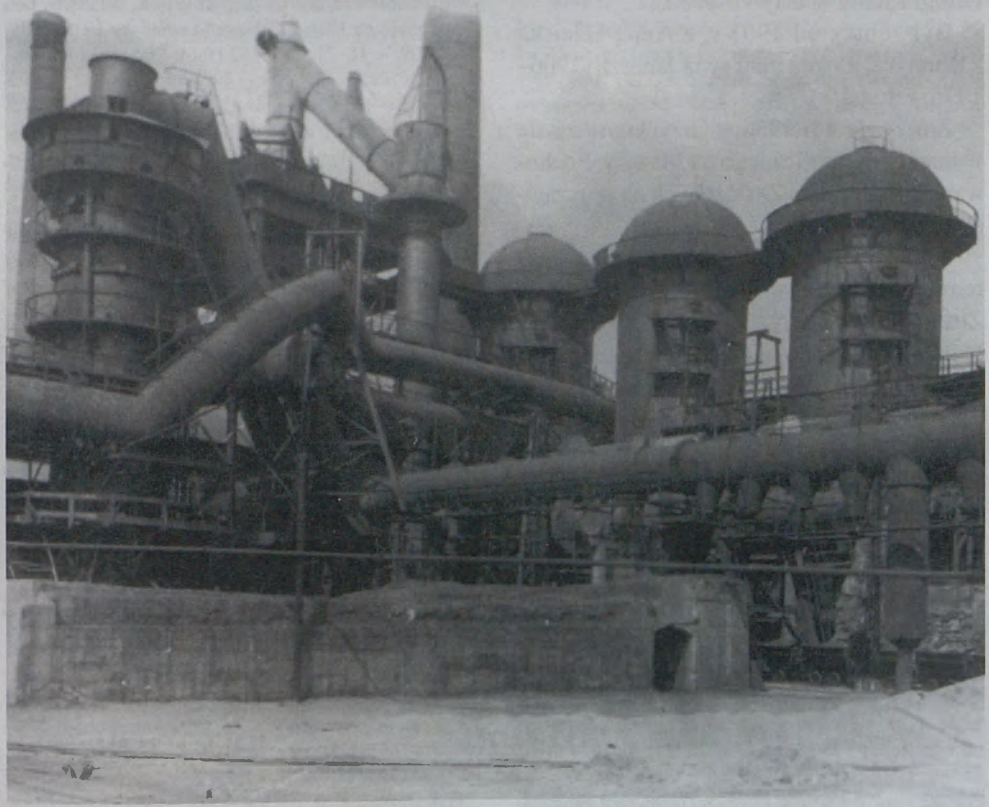
a sposobem obrazowania niosącym konkretną informację przynależną dokumentowi.

Wiele zdjęć B. publikowała międzywojenna prasa ilustrowana, znajdujemy je w przewodnikach, książkach i na pocztówkach, ponieważ artysta chętnie podejmował współpracę z wydawcami w celu rozpowszechniania fotograficznego obrazu Polski. W kręgu zainteresowań znanych lwowskich Zakładów Kartograficznych i Wydawniczych „Książnica-Atlas" były od 1937 r. pocztówki fotograficzne powielane przy użyciu oryginalnych negatywów. Szczególne miejsce wśród wydanych nakładem „Książnicy" w l. 1937–1939 pocztówek zajmuje 200 prac fotograficznych B., w tym kilka ujęć z ziemi śląskiej, m.in. huty „Piłsudski" w Chorzowie. Inne zdjęcie tejże huty zamieszczono w książce *Ziemia śląska*, opublikowanej w 1937 r. przez Wydawnictwo „Trzy Zagłębia" w Katowicach.

B. uczestniczył w wielu krajowych i międzynarodowych wystawach fotografii artystycznej, zdobywając liczne nagrody i wyróżnienia. Był najbardziej znanym i cenionym polskim artystą, zapraszanym na elitarne salony oraz wystawy indywidualne w kraju i za granicą. Jego prace wielokrotnie publikowały najważniejsze światowe czasopisma fotograficzne.

Po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu 17 września Sowietów do Wilna B. zaangażował się w działalność konspiracyjną. Jesienią 1939 r. w jego wileńskim mieszkaniu odbyło się spotkanie założycielskie podziemnej organizacji – Komisariatu Rządu. Będąc członkiem AK, B. pracował dla Komórki Łączności Delegatury Rządu.

Dn. 10 VII 1944 w pożarze, który wybuchł w trakcie walk z Niemcami o Wilno w ramach akcji „Ostra Brama", B. utracił dorobek życia.

Huta „Piłsudski". Zdjęcie Jana Bułhaka

Zniszczeniu uległ m.in. jego prawie 40-letni dorobek fotograficzno-inwentaryzatorski w postaci 10 tys. negatywów i tyluż zdjęć z całego kraju; najważniejsza kolekcja fotografii artystycznej w Polsce międzywojennej. W sporządzonym przez B. spisie spalonego zbioru znalazły się zawierające 200 fotografii albumy tematyczne: *Śląsk Górny* i *Śląsk Cieszyński*.

W 1945 r. B. przeniósł się do Warszawy i od razu przystąpił do utrwalania jej zniszczeń. Podjął się dokumentowania kraju w jego nowych granicach; jako pierwszy artysta fotografik dotarł na tzw. ziemie odzyskane, które wizualizował w l. 1945–1949. Fotografując Górny Śląsk, pokazywał motywy przemysłowe, m.in. koksownie, hałdy, urządzenia górnicze i reprezentacyjne budynki publiczne. Był współzałożycielem i pierwszym prezesem Związku Polskich Artystów Fotografików w l. 1947–1950.

Był żonaty od 1901 r. z Anną Haciską z Miratycz, z którą miał syna Janusza (1906–1976, fotografa).

Zm. nagle 4 II 1950 w Giżycku, w czasie wyjazdu fotograficznego na Mazury. Pochowany został w Alei Zasłużonych na warszawskim cmentarzu Powązkowskim.

W 2006 r. Muzeum Górnośląskie w Bytomiu zorganizowało wystawę *Jan Bułhak. Ziemia Śląska 1936*, będącą rezultatem ustalenia autorstwa i opracowania unikatowego zespołu 96 przedwojennych, oryginalnych szklanych negatywów B. ze zbiorów tegoż Muzeum. Spośród 13 prezentowanych „obrazów fotograficznych" z Chorzowa 11 zdjęć eksponowano po raz pierwszy.

Zbiory Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Dział Sztuki, nr inw. MGB/Sz 8660–8671, 8708. – Bułhak J., *Amerykanizm a fotografia ojczysta*, „Przegląd Fotograficzny" 1938, nr 7, s. 124–128; tenże, *Fotografia ojczysta*, Wr. 1951; tenże, *Jaka ma być Polska fotografia ojczysta?*, „Przegląd Fotograficzny" 1938, nr 11–12, s. 200–206; tenże, *Kraj lat dziecinnych*, Gdynia 2003; tenże, *Linie wytyczne fotografii ojczystej*, „Przegląd Fotograficzny" 1938, nr 2, s. 23–24; tenże, *Polska fotografia ojczysta*, P. 1938; tenże, *Regionalizm w fotografii czyli fotografia ojczysta*, „Nowości Fotograficzne" 1937, nr 2, s. 17–24; *Czy wiesz kto to jest?*, t. 1, red. S. Łoza, W. 1938, s. 86; Dzwonkowski W., *Polska w krajobrazie i zabytkach*, W. 1931; *Encyklopedia sztuki polskiej*, wstęp J.K. Ostrowski, Kr. 2001, s. 80; *Fotografia. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, Wr. 2007, s. 64–75; *Fotografia polska*, New York 1979; *Fotografia polska 1900–1939*, Wr. 1996; Grabowski L., *Jan Bułhak*, W. 1961; *Jan Bułhak. Fotografik*, red. Z. Jurkowaniec, Wr. 2007; Kałębasiak Ł., *Na starych zdjęciach*, „Gazeta Wyborcza – Katowice" 2007, nr 161, s. 5; Karwat K., *Nieznane „śląskie bułhaki"*, „Śląsk" 2007, nr 9, s. 64; Lechowicz L., *Wilno i „fotografika"*, [w:] *Wileńskie środowisko artystyczne 1919–1945*, Olsztyn 1989, s. 43–44, 55; Lelewicz K., *Jan Bułhak. Twórca fotografiki polskiej*, „Świat Fotografii" 1950, nr 16, s. 10–12; Lewandowska K., *„Fotografia ojczysta" i nowi dokumentaliści*, [w:] *Nowi dokumentaliści*, W. 2006, s. 29–33; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 1: *A–C*, W. 1997, s. 608 (fot.); Ogiński T., *Jan Bułhak – fotografia, architektura, propaganda*, „Architektura Murator" 2007, nr 37, s. 12–14; Pierściński P., *Jan Bułhak – w stulecie urodzin*, „Fotografia" 1976, nr 3, s. 16–18; *Pierwsza polska wystawa fotografii ojczystej*, W. 1938–1939, nr 46; Piwowarski J., *Fotografia artystyczna i jej wystawiennictwo w Polsce okresu międzywojennego*, Częstochowa 2004; Plater-Zyberk M., *Jan Bułhak (1876–1950). Fotografik*, W. 2006; taż, *Spojrzenia na Wilno. Fotografia wileńska 1939–1939*, W. 1999, s. 18–21, 281–282 (fot.); Płażewski I., *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, W. 1982; *Polska fotografia artystyczna do r. 1939*, Wr. 1977; *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wojciechowski, Wr.–W.–Kr.–Gdańsk 1974 (zwłaszcza s. 532–534); Socha P., *Śląsk na szklanej kliszy"*, „Gość Niedzielny" 2007, nr 30, s. VII; Przypkowski T., *Twórczość artystyczna Jana Bułhaka i jej znaczenie*, „Świat Fotografii" 1950, z. 15, s. 14–16; *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Bd. 15: *Bucki–Campagnari*, München–Leipzig 1997, s. 110; Sobota A., *Art Photography in Poland 1900–1939*, „History of Photography", London 1980, nr 1, s. 18–34; tenże, *Międzywojenna fotografia artystyczna w Polsce a piktorializm*, „Fotografia" 1977, nr 4, s. 5–7; tenże, *Piktorialism and Avant-garde'ism 1919–1939*, „Fotografia" 1979 (wyd. specjalne), s. 5–7; Szulc M., *Materiały do historii fotografii polskiej. Bibliografia 1836–1956*, Wr. 1963; Szymonowicz M., *Dylematy piktorializmu. Uwagi o polskiej fotografii artystycznej lat trzydziestych*, „Format" 2002, nr 1–4, s. 12–17; Śledziewski P., Turski S., *Jan Bułhak. Trzydziestolecie pracy artystycznej*, Wilno 1934; tenże, *O Bułhaku, Ruszczycu i Wilnie*, „Format" 2000, nr 4, s. 83–85; *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 2: *Bli–Deo*, W. 1963, s. 225 (fot.); *Ziemia Śląska*, oprac. A. Mikulski, Kat. 1937, s. 15, il.; *Z umysłowego życia Śląska. Oddział Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w latach 1931–1936*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku", t. VI, Kat. 1938, s. 462.

Marek Meschnik

Burdowa Marta (1903–1942), uczestniczka ruchu oporu.

Ur. 10 II 1903 w Chorzowie, córka Pawła Harazina i Joanny z d. Malisz. Mieszkała w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory). Była sanitariuszką w III powstaniu śląskim, członkinią Towarzystwa Polek i Związku Powstańców Śląskich. Od listopada 1939 r. razem z mężem Konradem działała w Polskiej Organizacji Wojskowej, następnie w Związku Walki Zbrojnej w dawnych Hajdukach Wielkich. Aresztowana 27 V 1942, była więziona w Mysłowicach, 20 IX t.r. została wywieziona do obozu koncentracyjnego Auschwitz. Tam była sądzona przez obozowy Wydział Polityczny i rozstrzelana 20 lub 21 IX 1942. Mąż, aresztowany 3 V 1940, zginął w obozie koncentracyjnym w Mauthausen 16 IX 1944.

USC w Ch., akt ślubu. – Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 55.

Zbigniew Kapała

Buzek Brunon (1888–1982), w l. 1925–1926 był naczelnikiem Okręgowego Urzędu Górniczego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 10 II 1888 w Jabłonkowie na Śląsku Cieszyńskim. Ukończył w 1909 r. Akademię Górniczą w Leoben (Austria), następnie pracował w kopalniach węgla kamiennego w Dąbrowie k. Karwiny. W l. 1918–1920 organizował polski inspektorat węglowy na Zaolziu. W 1921 r. uczestniczył w III powstaniu śląskim, po przejęciu części Górnego Śląska przez Polskę w l. 1922–1925 był naczelnikiem Okręgowego Urzędu Górniczego w Rybniku, a w l. 1926–1927 był po → Władysławie Urbanie kierownikiem Okręgowego Urzędu Górniczego w Królewskiej Hucie. W latach następnych pracował jako dyrektor techniczny w Dyrekcji Kopalń i Hut księcia von Donnersmarcka w Świętochłowicach. Pod koniec 1938 r. został skierowany na Zaolzie. Objął wtedy kierownictwo Spółki Górniczo-Hutniczej Karwina – Trzyniec. Po wybuchu II wojny światowej został stamtąd ewakuowany, a potem nie pracował w górnictwie, utrzymując się z gospodarstwa rolnego w Godziszewie, a następnie z renty.

Zm. 5 VII 1982 w Cieszynie.

Jaros J., *„Salamandra" – pamięci kolegów górników*, „Przegląd Górniczy" 1989, nr 11–12, s. 26; *75 lat Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach 1922–1997*, Kat. 1997, s. 64; *110 lat górniczych organizacji technicznych 1892–2002*, pod red. J. Malary, E. Ragusa, T. Zygadłowicza, Kat. 2002, s. 193–194.

Zbigniew Kapała

Byszewska z Fleszarów Maria (1899–?), działaczka społeczna w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w l. 1922–1926.

Ur. 9 XII 1899 w Soninie pod Łańcutem, córka Franciszka Fleszara i Stanisławy z Jarosiewiczów. W czasie I wojny światowej działała w Tarnowie w Białym i Czerwonym Krzyżu. Prowadziła tam akcję dożywiania

żołnierzy. W 1918 r. ukończyła w Tarnowie liceum. W l. 1918–1919 pracowała w Towarzystwie św. Wincentego à Paulo. Dn. 30 VIII 1919 r. poślubiła prawnika dr. Ignacego Byszewskiego (pracował później w Oddziale Zamiejscowym Katowickiej Prokuratury Sądu Okręgowego w Królewskiej Hucie).

Po przeniesieniu się wraz z mężem w 1922 r. do Królewskiej Huty działała w lokalnej organizacji Towarzystwa św. Wincentego à Paulo, uczestnicząc w niesieniu pomocy potrzebującym. W mieście tym działała także w innych polskich instytucjach narodowych.

Podobną działalność prowadziła w Rzeszowie. Była tam radną miejską, przewodniczącą Komitetu Opieki Społecznej i kierowniczką referatu opieki nad matką i dzieckiem.

Czy wiesz, kto to jest?..., s. 91–92; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 69.

Zbigniew Kapała

C

Caspari Emil Edmund, pseud. i krypt.: J. Czempiel, Jan Czempiel, J. G., J. Górnicki, Jan Górnicki, Józef Kruszyński, J. Łowicki, Jan Łowicki, Rolski, Jan Twardawa, St. Wełnic (1877–1935), wicemarszałek II Sejmu Śląskiego, w l. 1924–1925 urzędnik w Polskim Banku Odrodzenie w oddziale w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), działacz polskiego i niemieckiego ruchu robotniczego.

Ur. 8 V 1877 w Łowiczu w rodzinie robotniczej Alfonsa. Szkołę elementarną ukończył w rodzinnym mieście. Po ukończeniu w 1896 r. gimnazjum realnego w Łowiczu rozpoczął od 1897 r. studia na Politechnice w Charlottenburgu. Tam w 1900 r. złożył półdyplomowy egzamin na wydziale budowy maszyn, po czym przeniósł się na studia na uniwersytecie w Berlinie. Tuż po rozpoczęciu studiów w Berlinie związał się z polskim ruchem socjalistycznym. W Berlinie od 1890 r. działało prężne Towarzystwo Socjalistów Polskich, które doprowadziło do założenia w 1893 r. Polskiej Partii Socjalistycznej zaboru pruskiego (PPSzp). W lutym 1900 r. wstąpił do PPSzp. Studiując w Berlinie, w 1901 r. zawarł fikcyjne małżeństwo z Esterą Golde, by umożliwić jej zdobycie obywatelstwa niemieckiego. W 1904 r. uzyskał rozwód. Uczestniczył w obradach VI Zjazdu PPSzp. (27–28 V 1901 w Berlinie). Brał także udział w zebraniach protestacyjnych i wiecach ludności polskiej przeciwko polityce eksterminacyjnej Rzeszy wobec tej grupy. Piętnowano zwłaszcza sprawę wrzesińską (1901) – strajk polskich dzieci w pruskiej szkole. Kiedy władze uczelni skojarzyły jego działalność decyzją Senatu uniwersytetu został 5 II 1902 relegowany z uczelni. Udał się wtedy do Szwajcarii i kontynuował studia na uniwersytecie w Zurychu. Studiował od kwietnia 1902 r. nauki społeczno-ekonomiczne. Także w trakcie tych studiów był związany z ruchem socjalistycznym. W połowie 1902 r. wybrał się do Katowic, przebywał tu przez rok i należał do grona założycieli (1902) „Gazety Robotniczej" – organu PPSzp. Jako redaktor „Gazety Robotniczej" wziął udział w naradzie kierownictw PPSzp i SPD. Uczestniczyli w niej August Bebel, Rosa Luxemburg, Ignacy Daszyński. Wypracowanego porozumienia nie uznał VII Zjazd PPSzp. W grudniu (25–26) 1902 r. uczestniczył w VII Zjeździe PPSzp, który wybrał go do komisji legislacyjnej.

Trudne warunki materialne nie pozwoliły mu na zakończenie studiów w zakresie ekonomii politycznej, zatem w 1906 r. przerwał naukę i powrócił do Katowic. Tu pełnił funkcję stałego członka redakcji „Gazety Robotniczej". Od 1 stycznia 1907 r. prowadził archiwum partyjne. Brał udział w X Zjeździe PPSzp, który odbył się w dniach 31 III–1 IV 1907 w Zabrzu. Na zgromadzeniu tym wybrano go do komisji kontrolującej. Na XI Zjeździe PPSzp (19–20 IV 1908 w Katowicach) został członkiem Zarządu Obwodowego tej partii na Górnym Śląsku. Był zwolennikiem współpracy PPSzp z niemiecką partią socjaldemokratyczną SPD, która finansowała ukazywanie „Gazety Robotniczej", co poróżniło go z prawym skrzydłem socjalistów. Na XII Zjeździe PPSzp, który odbył się 27–28 III 1912 r. w Zabrzu jego internacjonalistyczne stanowisko nie znalazło zrozumienia wśród partyjnego establishmentu. Zaczął zatem szukać kontaktów z ideologami SPD. Nawiązał współpracę z R. Luxemburg, przebywającą wówczas w Berlinie. W rezultacie opuścił w 1912 r. szeregi PPSzp.

Rozwinął szeroką działalność publicystyczną i naukową. Był autorem wielu artykułów o tematyce ekonomicznej, społecznej i narodowej, z których wiele opublikował w „Gazecie Robotniczej". Korzystał także z łamów prasy Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy: „Nasze Drogi", „Praca", „Wolny Głos" oraz Polskiej Partii Socjalistycznej–Lewicy: „Związkowiec", Wiedza", „Nowe Życie", „Światło". Był także długoletnim korespondentem organu niemieckich związków zawodowych „Correspondentblatt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands". W l. 1907–1914 współpracował z redakcją warszawskiego pisma „Ekonomista", które redagował kolega Caspariego z okresu studiów Stefan Dziewulski. Drukował na łamach „Ekonomisty" obszerne studium *Współzawodnictwo węgla górnośląskiego na terenie Królestwa Polskiego* (1912, z. 3), które w zamyśle miało być jego pracą doktorską. Ponadto ukazały się tam opracowania: *Przemysł górniczy na Górnym Śląsku w okresie ostatnich 10 lat (1897–1906)*; *Rozmieszczenie geograficzne górnośląskiego przemysłu górniczo-hutniczego*; *Wielka własność ziemska w polskich powiatach Górnego Śląska*; *Z przeszłości przemysłowej klasy robotniczej na Górnym Śląsku*. Redagowanie „Gazety Robotniczej" narażało go na liczne represje władz pruskich. W l. 1903 i 1907–1911 bytomska Izba Karna wytoczyła mu kilka procesów, po których ukarano go wysokimi grzywnami.

Od 1910 r. pogłębiał się konflikt między Casparim a kierownictwem PPS zp. Rozłam nastąpił wskutek decyzji kierownictwa PPSzp o uczestnictwie członków partii w „obchodach grunwaldzkich" i odsłonięciu pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie. Caspari uroczystości krakowskie uznał za organizowane przez polskie nacjonalistyczne koła burżuazyjne, zatem nie widział możliwości uczestnictwa w nich socjalistów i publicznie potępił decyzję kierownictwa PPSzp, oskarżając je oraz redakcję „Gazety Robotniczej o tendencje separatystyczne i nacjonalistyczne. Za to otrzymał naganę zarządu partii za nieprzestrzeganie jej linii politycznej, ale wyrokiem sądu partyjnego naganę uchylono. Na XIII Zjeździe PPSzp w Naramowicach pod Poznaniem doszło do otwartego konfliktu. Uczestnicy zjazdowego gremium nie poparli stanowiska Caspariego, więc kilkakrotnie ponawiał próbę postawienia na forum publicznym sprawy relegowania go spośród członków partii. Zarząd jednak uchylał się od takiej decyzji, wobec tego Caspari sam zrezygnował z członkostwa partii. W 1912 r. został kierownikiem biura Generalnej Komisji Związków Zawodowych w Katowicach, objął też redakcję pisma Związku Zawodowego Metalowców „Oświata". Wtedy u jego boku stanęli działacze socjalistyczni nieakceptujący stanowiska kierownictwa PPSzp, a także strony opozycjoniści wobec nacjonalistycznych tendencji wysuwanych przez prawicę SPD i Generalnej Komisji niemieckich związków zawodowych.

Przeciwny I wojnie światowej, solidaryzował się z internacjonalistycznymi poglądami lewicy polskiego ruchu socjalistycznego. W 1918 r. wstąpił do USPD (Niezależna Socjaldemokratyczna Partia Niemiec), zajmującej bardziej radykalne stanowisko w kwestii robotniczej niż SPD. Z jej ramienia pozostawał w l. 1918–1919 członkiem Centralnej Rady Robotniczo-Żołnierskiej w Katowicach, której przewodniczącym był Otto Hörsing, z którym już wcześniej współpracował. Widząc narastający nacjonalizm niemiecki, opuścił w kwietniu 1920 r. szeregi USPD i ponownie związał się z PPS, wrócił także do redakcji „Gazety Robotniczej". Zamieszczał na jej łamach artykuły dotyczące spraw bieżących Górnego Śląska: *Walka o skarby węglowe Górnego Śląska, Z historii klasy robotniczej na Górnym Śląsku, Węgiel naszą bronią.* Stał się ponadto orędownikiem sprawy polskiej na Górnym Śląsku. Wykorzystując fundusze Komitetu Propagandy przy Radzie Ministrów w Warszawie, wydał w językach angielskim i francuskim książkę o położeniu klasy robotniczej w Polsce oraz dzieło *Rok 1848 na Śląsku* (Warszawa 1920). W 1920 r. został ekspertem Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu w sprawach górnośląskich. Dwukrotnie uczestniczył też w Genewie w rokowaniach dyplomatycznych. Prowadził zaciętą walkę o pozostawienie Zabrza w części przyznanej Polsce. Od lipca 1920 r. do maja 1921 r. był redaktorem „Arbeiterwacht", organu PPS drukowanego w języku niemieckim dla tych czytelników, którzy uczęszczając do niemieckiej szkoły nie potrafili czytać po polsku. Częściowo finansowano go ze środków Polskiego Komisariatu Plebiscytowego (PKPleb.). W lipcu 1921 r. z ramienia Polskiej Partii Socjalistycznej był członkiem Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku i współpracownikiem PKPleb. w Bytomiu. Po podziale Górnego Śląska tworzył polską administrację w woj. śląskim. W 1922 r. mianowany został członkiem Tymczasowej Śląskiej Rady Wojewódzkiej, ponadto był sędzią niezawodowym Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Katowicach. Od 1922 r. redagował także „Śląski Przegląd Gospodarczy", współpracował z „Przeglądem Górniczo-Hutniczym".

W l. 1922–1925 pracował w śląskiej bankowości w Katowicach (od lutego 1922 do października 1924 jako prokurent w katowickim oddziale Banku Ludowego w Warszawie, a potem do czerwca 1925 w Polskim Banku Odrodzenie w oddziale w Królewskiej Hucie). W l. 1925–1935 był etatowym radcą miejskim Magistratu w Mysłowicach, zajmując się sprawami opieki społecznej. Był ponadto przewodniczącym pepeesowskiej frakcji koła radnych miejskich. Wówczas zredagował wydawnictwo: *65 lat pracy Ochotniczej Straży Pożarnej w Mysłowicach 1864–1929* (Mysłowice 1929). W l. 1928–1930 działał jako członek OKR PPS, przewodniczący Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w woj. śląskim. W 1930 r. wybrany posłem do II Sejmu Śląskiego, sprawował mandat jednego z jego wicemarszałków.

We wrześniu 1933 r. po wylewie krwi do mózgu został częściowo sparaliżowany. Zm. 29 IV 1935 w Mysłowicach.

Nekrologi po jego śmierci zamieściły: „Gazeta Robotnicza", „Gazeta Urzędowa Powiatu Katowickiego", „Kurier Codzienny', „Polska Zachodnia", „Robotnik".

Gadomski B., *Caspari Emil Edmund*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. I, W. 1978, s. 289–291; Hawranek F., *Emil Caspari (1877–1935)*, [w:] *Tobie Polsko, Szkice biograficzne działaczy ruchu niepodległościowego na Górnym Śląsku*, red. W. Lesiuk, W. Zieliński, Op.–Kat. 1981, s. 89–94; Masnyk M., *Emil Caspari (8 V 1877–29 IV 1933?)*, [w:] *Pod robotniczym sztandarem. Szkice biograficzne działaczy ruchu robotniczego na Górnym Śląsku*, Op. 1983, s. 77–82; Lesiuk W., *Caspari Emil Edmund*, [w:] *Encyklopedia powstań śląskich*, Op. 1982, s. 65; Snoch B., *Caspari Emil Edmund*, [w:] tenże, *Górnośląski leksykon...*, s. 33; Olszewicz W., *Stan i potrzeby nauki polskiej na Śląsku w zakresie stosunków gospodarczych i społecznych*, Kat. 1936, s. 395; Ogrodziński W., *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, do druku przygot. L. Brożek i Z. Hierowski, Kat. 1965, s. 319; Wrzosek M., *Powstania śląskie 1919–1921, Zarys działań bojowych*, W. 1971, s. 81; *Historia ruchu*

zawodowego hutników, t. 1, Kat. 1968; Kasprzakowa J., *Ideologia i polityka PPS-Lewicy (1907–1914)*, W. 1965; Rechowicz H., *Sejm Śląski...*, s. 201, 205, 320–331; Zieliński W., *Polska Partia Socjalistyczna zaboru pruskiego 1890/1893–1914*, Kat. 1982, s. 87, 240, 256–257, 261, 307, 332, 338, 364; Glensk J., *Diariusz prasy polskiej na Śląsku*, t. 1 do 1945 r., Op. 1995, s. 26, 45, 74, 83, 135; Brożek A., *Początki polskiego piśmiennictwa ekonomicznego na Górnym Śląsku*, „Zaranie Śląskie" 1959, z 4, s. 30–32; Hojka Z., *Administracja rządowa*, [w:] *Województwo śląskie...*, s. 37; Musialik W., *W kręgu polityki i władzy. Polskie środowisko przywódcze górnośląskiego obszaru plebiscytowego z lat 1921–1939*, Op. 1999, s. 28, 32, 46, 48, 50–51, 175–176; taż, *Górnoślązacy w parlamentach II Rzyczypospolitej (1919–1939)*, Op. 2004, s. 50, 78.

Bogdan Cimała

Cebertowicz Romuald Adam, pseud. Romuald Krzyżański (od panieńskiego nazwiska matki) (1897–1981), hydrotechnik, polityk, powstaniec śląski, w Chorzowie zasłużył się przy petryfikacji szybu „Azoty" w kopalni „Prezydent".

Ur. 7 II 1897 w Głownie k. Łowicza, w rodzinie Adama, naczelnika poczty, i Stanisławy. Uczył się w szkole handlowej i gimnazjum realnym w Łowiczu. W czasie I wojny światowej został ewakuowany do Moskwy razem z II Warszawską Szkołą Realną. W 1917 r. złożył tam egzamin dojrzałości i rozpoczął studia na Politechnice Ryskiej. W 1919 r. wrócił do Polski i rozpoczął pracę w Łowiczu, w Wojskowej Komisji Opieki nad Żołnierzem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W 1920 r. służył w Poznaniu w Szkole Podchorążych Artylerii. Jako artylerzysta brał udział w III powstaniu śląskim. Od 1923 r. pracował w Warszawie w biurze kartograficznym Głównego Urzędu Statystycznego. Jednocześnie kontynuował studia hydrotechniczne na Politechnice Warszawskiej, które ukończył w 1936 r. Objął stanowisko inspektora budownictwa w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w Katowicach, gdzie pracował do wybuchu II wojny światowej. Internowany w Rumunii, w grudniu 1939 r. przedostał się do Francji. Walczył tam jako podporucznik artylerii, a w czerwcu 1940 r. przekroczył granicę szwajcarską. Początkowo wykładał na Uniwersytecie Polowym dla Internowanych Żołnierzy Polskich w Winterthur, a od 1942 r. podjął pracę asystenta naukowego w Związkowej Wyższej Szkole Technicznej w Zurychu. W 1942 r. uzyskał tam stopień doktora inżynierii.

Pracę naukowo-badawczą kontynuował po powrocie do kraju w 1945 r. Związał się z Politechniką Gdańską, przy której zorganizował laboratorium wodne. W l. 1946–1949 był adiunktem w Katedrze Hydrauliki, uzyskując w 1949 r. tytuł profesora nadzwyczajnego. Następnie kierował III Katedrą Budownictwa Wodnego, a w l. 1952–1959 stał na czele Katedry Hydrauliki i Hydrografii. W 1952 r. został członkiem korespondentem utworzonej wówczas Polskiej Akademii Nauk. W 1957 r., już jako profesor zwyczajny (od 1954 r.), został dyrektorem Instytutu Budownictwa Wodnego PAN. W 1962 r. przeszedł na emeryturę, choć nadal jeszcze kierował Katedrą Hydrauliki i Hydrologii (1959–1965), a jeszcze później Katedrą Gruntoznawstwa (1965–1967). Był również członkiem zagranicznym Bułgarskiej Akademii Nauk. Zajmował się przede wszystkim metodami petryfikacji, czyli zeskalania gruntów, co znajdowało praktyczne zastosowanie przy ratowaniu zagrożonych budowli. Wykorzystywał najczęściej opracowaną przez siebie metodę elektroiniekcji, nazwaną cebertyzacją. Zastosował ją m.in. w Chorzowie przy petryfikacji szybu „Azoty" w kopalni „Prezydent". Pracował też przy petryfikacji jazu w Gródku, skarpy przy trasie W–Z w Warszawie, zapory w Czorsztynie, umacniał teren pod kościołem św. Anny w Warszawie, pod kolegiatą w Tumie k. Łęczycy, fundamentami zamku w Kórniku. Jego odkrycia wykorzystywano także w pracach remontowych na terenie NRD, Włoch, Hiszpanii, a nawet Chin. Od 1972 r. był przewodniczącym Zespołu Naukowego budowy huty „Katowice".

Działał aktywnie także na polu polityki. W 1947 r. został członkiem PPR, później PZPR. W l. 1953–1957 był posłem na Sejm. Działał w Towarzystwie Przyjaciół

Miasta Głowna, Towarzystwie Łączności z Polonią Zagraniczną, Polskim Komitecie Obrońców Pokoju, Towarzystwach Przyjaźni Polsko-Szwajcarskiej, Polsko-Fińskiej i Polsko-Radzieckiej.

Zm. 14 I 1981 w Łodzi.

Odznaczony został m.in.: Medaille Commemorative Française de la Guerre, Orderem Sztandaru Pracy II klasy, Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, Orderem Budowniczych Polski Ludowej, Śląskim Krzyżem Powstańczym, Złotym Krzyżem Zasługi.

Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN, cz. 4: *Nauki techniczne*, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wr. 1988, s. 80–83; *Członkowie PAN. Informator*, Wr. 1979, s. 100; Dziewanowski K., *Reportaż o szkiełku i oku*, W. 1963, s. 44–61; *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, W. 1983, s. 424; Pawłowski M., *Romuald Adam Cebertowicz 1897–1981*, Głowno 1982, s. 18; Roszko J., *Trzynaście portretów*, W. 1976, s. 8–31; Śródka A., *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 1: *A–G*, W. 1994, s. 237–238. – „Inżynieria Morska" 1981, nr 3, s. 117; „Nauka Polska" 1983, nr 1–2, s. 203–204 (życiorys).

Lech Krzyżanowski

Cebulla Richard (daty życia nieznane), malarz, autor namalowanego w 1926 r. obrazu zatytułowanego *Huta Królewska* (olej / płótno), znajdującego się w zbiorach Muzeum w Chorzowie.

Brak bliższych danych o artyście.

Fritz August Bimler (1890–1966) i inni. [Chorzów, lipiec–sierpień 2004 Informator do wystawy, oprac. przez D. Sawicką-Oleksy]; tamże reprodukcja obrazu.

Zbigniew Kapała

Cebulski Ryszard (1901–1940), nauczyciel szkół powszechnych i Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

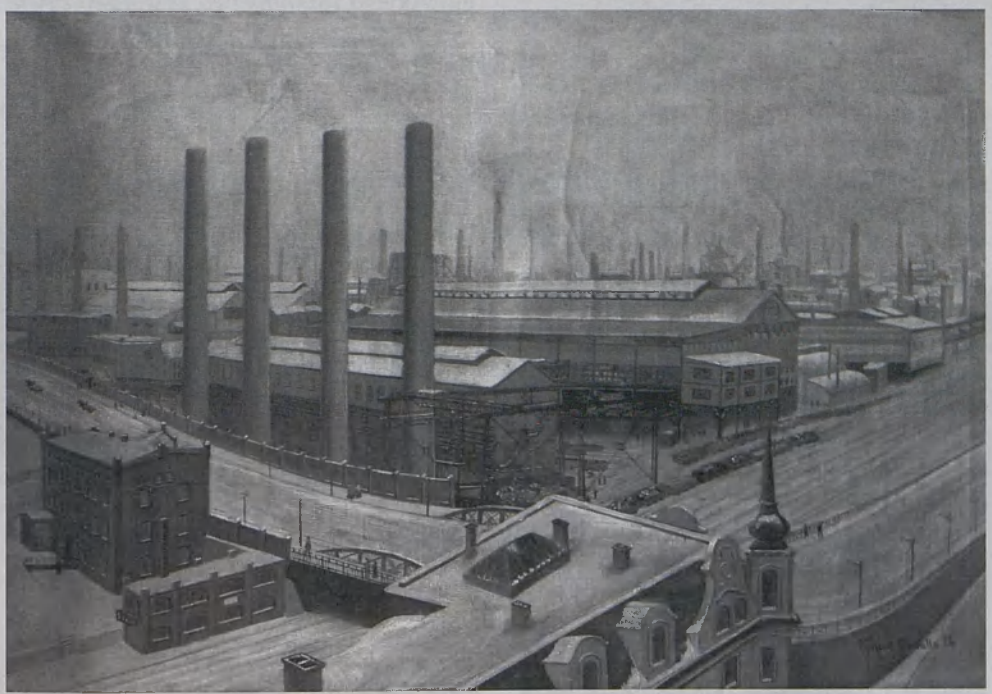
Ur. się 27 VII 1901 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) jako pierwsze dziecko górnika Antoniego Cebulskiego i jego żony Anny. Od 1908 r. do kwietnia 1914 r. był uczniem szkoły podstawowej (katholische Volksschule). Po jej ukończeniu 15 IV 1914 został przyjęty do klasycznego gimnazjum państwowego. Ukończył je 24 XI 1921. W tymże roku zmarła jego matka (ojciec przeżył syna).

W czasie zmagań o przyłączenie Górnego Śląska do Polski zaangażował się w Polskim Komitecie Plebiscytowym w Królewskiej Hucie. Podjął wtedy intensywne samokształcenie w zakresie języka polskiego, polskiej literatury i historii. Przygotowywał się do polskiej matury eksternistycznej. Na początku 1922 r. zgłosił się do egzaminu dojrzałości w Państwowym Gimnazjum im. Antoniego Osuchowskiego w Cieszynie. Matura obejmowała 12 przedmiotów, w tym 5 języków – polski, niemiecki, angielski, łacinę i klasyczną grekę. Zdał ją w marcu 1922 r., 3 miesiące przed włączeniem do Rzeczypospolitej Królewskiej Huty i przyznanej Polsce części terytorium plebiscytowego. Był więc zapewne pierwszym polskim maturzystą rodem z Królewskiej Huty.

W maju 1922 r. wstąpił do Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu, które po dwóch miesiącach opuścił. Pracował od lipca 1922 r. jako sekretarz podatkowy najpierw w Urzędzie Skarbowym w Katowicach, potem w Królewskiej Hucie. Także to zatrudnienie nie było jego powołaniem. W życiorysie napisał, że odczuwał zamiłowanie do stanu nauczycielskiego. Polskie świadectwo dojrzałości umożliwiło mu przyjęcie na Uniwersytet Jagielloński. Na wydziale filozoficznym podjął 4-letnie studia w zakresie germanistyki i historii, uzupełnione na ostatnim roku o studium pedagogiczne (1923–1927). Pracę łączył ze studiami. Był niewątpliwie najmłodszym pedagogiem pochodzącym z Królewskiej Huty. Kierownik Archiwum

UJ stwierdził na podstawie kwerendy księgi immatrykulacyjnej, że był pierwszym rodowitym mieszkańcem tego miasta, który po jego przyłączeniu do Polski studiował na tej uczelni obrany kierunek i studia te ukończył w przepisanym terminie.

Już na początku studiów złożył w Urzędzie Wojewódzkim w Katowicach prośbę o zatrudnienie w królewskohuckim szkolnictwie powszechnym. Powołany został przez wojewodę śląskiego na prowizorycznego nauczyciela. W dniu 31 XII 1923 zakończył pracę w Urzędzie Skarbowym. Od stycznia 1924 r. do września 1928 r. pracował w królewskohuckich szkołach nr II, VII, VIII i X. Przypadło to na trudny okres tworzenia polskiego szkolnictwa. Na podstawie absolutorium uzyskał nominację wojewody śląskiego na stałego nauczyciela publicznych szkół powszechnych (1 XII 1927). Zamierzał zawrzeć małżeństwo z młodszą o 8 lat Hertą Spałek z Królewskiej Huty, pochodzącą z wielodzietnej rodziny. Prosił dlatego o przeniesienie do wiejskiej szkoły powszechnej w Drutarni (pow. Lubliniec, teraz pow. tarnogórski). Szkoła ta dysponowała bowiem mieszkaniem służbowym. Objął tam posadę we wrześniu 1928 r. Ożenił się na początku listopada 1928 r. Warto uczynić dygresję, że zima, jaka nastała, była najsroższa w XX w. W kronice szkolnej zapisano, że w lutym 1929 r. mrozy dochodziły do minus 40^0 C. W nowym roku szkolnym 1929/1930, a także w następnym – 1930/1931 – C. pracował na etacie nauczyciela tymczasowego w Państwowym Gimnazjum w Katowicach przy ul. Adama Mickiewicza. W październiku 1930 r. zdał egzamin naukowy przed Państwową Komisją dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie. Uzyskał kwalifikacje do nauczania języka niemieckiego jako przedmiotu głównego i historii jako dodatkowego, z językiem wykładowym polskim i niemieckim. Na tej podstawie otrzymał uprawnienia stałego nauczyciela państwowych średnich szkół ogólnokształcących (1 XI 1930). W roku szkolnym 1931/1932 nauczał w Państwowym Gimnazjum w Mi-

Richard Cebulla, *Huta Królewska*, 1926

kołowie, a od następnego – w podobnej placówce w Szarleju. Wojewoda śląski dr Michał Grażyński przyznał mu 21 XII 1933 tytuł profesora. Stanowiło to zwieńczenie zdobytego wykształcenia i osiągnięć zawodowych w pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Z dn. 16 I 1934 przeniesiony został do Królewskiej Huty do Państwowego Gimnazjum Neoklasycznego, przekształconego następnie w Państwowe Gimnazjum Neofilologiczne im. Odrowążów w Chorzowie. Tu zastał go wybuch II wojny światowej. Miał wówczas ponad 15 lat stażu nauczycielskiego, w tym przeszło 10 lat w powszechnym i średnim szkolnictwie chorzowskim. Na początku 1940 r. został wezwany na przesłuchanie do kierownika rejonowego NSDAP. Zarzucono mu, że jest notorycznym Polakiem, co ujawnił w okresie plebiscytu i powstań śląskich, przeciwnikiem systemu hitlerowskiego. Jako długoletni nauczyciel budził ducha polskiego wśród młodzieży. W dn. 13 IV 1940 przeprowadzono na wielką skalę akcję aresztowania mężczyzn polskiej narodowości, jednym z nich był C. Zatrzymanych przewieziono do KL Dachau. Jako więzień polityczny otrzymał nr 3262. W dn. 25 V 1940 z transportem 1084 Polaków dostał się do KL Mauthausen – podobóz Gusen (Kommando „Steinbruch"). Zwolniono go 24 VIII 1940. Wrócił do domu 26 VIII 1940 po 4 miesiącach i 13 dniach w stanie zupełnego wycieńczenia spowodowanego głodem, brutalnością hitlerowskich oprawców oraz okrutną pracą w kamieniołomach. Mimo niezwłocznej pomocy lekarskiej jego życia nie dało się już uratować.

Zm. w domu 3 IX 1940. Miał 39 lat. Osierocił dwóch synów – Stefana (10 lat) i Józefa (półtora roku).

APKat., akta osobowe Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (Wydziału Oświecenia Publicznego) w Katowicach, sygn. C 392 – naucz.; USC w Ch., aakt zgonu z 3 IX 1940 r.; Zaświadczenie MCK z Aarolsen o pobycie R. Cebulskiego jako więźnia politycznego w KL Dachau od 14 IV 1940 r. i przetransportowaniu 25 V 1940 r. do KL Mauthausen; zwolnienie z tego obozu 24 VIII 1940 r.; Kroniki królewskohuckich szkół powszechnych: nr VII (z okresu od 2 XII 1924 do 4 II 1926 r. [teraz Gimnazjum nr 5 przy ul. 11 Listopada 21]; nr VIII (z okresu od początku lutego 1926 r. do września 1927 r. [teraz Szkoła Podstawowa nr 17]; Kronika Szkoły Powszechnej w Drutarni (rok szk. 1928/1929); Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Katowicach za l. szkolne 1929/1930, 1930/1931 i 1931/1932. – Potempa A., *70 lat Gimnazjum i Liceum w Piekarach Śląskich*, Piekary, s. 106; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 195–196; Walczak M., *Działalność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Wr. 1987, s. 281–290, 436.

Stefan Cebulski

Chmielewski Stanisław (1904–1940), nauczyciel, kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej nr XXI w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 21 XII 1904 w Markocicach k. Racławic, woj. kieleckie, syn Stanisława i Katarzyny z d. Fidalich. Był absolwentem Seminarium Nauczycielskiego im. Adama Mickiewicza w Sosnowcu. W publikacji *Katyń. Księga Cmentarna...* (W. 2000) czytamy, że ukończył je w 1927 r., a u J. Prażmowskiego (*Szkolnictwo w województwie śląskim...*, Kat. 1936 i 1938), że w 1926 r. Był absolwentem Instytutu Pedagogicznego w Warszawie. W 1928 r. ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Piechoty nr 5 w Krakowie. Praktyczny egzamin nauczycielski złożył w Świętochłowicach w 1931 r. Z kolei w 1933 r. ukończył Wyższy Kurs Nauczycielski w Krakowie. Dn. 1 I 1934 został mianowany podporucznikiem i przydzielono go do 74. Pułku Piechoty.

Zmobilizowany w 1939 r., po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie w Kozielsku. W 1940 r. został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo...*, s. 38; Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006, s. 49; *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 72; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskiem. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 43; tenże, *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo. Opracowane na podstawie materiałów urzędowych i innych źródeł*,

wyd. II, uzup. dodatkiem ze zmianami do dn. 30 IV 1938, Kat. 1938, s. 43.

Zbigniew Kapała

Chodorowski Tadeusz Jan (1897–1939), oficer WP, major, uczestnik I i II wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., przed wrześniem 1939 r. dowódca III batalionu 75. Pułku Piechoty w Wielkich Hajdukach (od 1 IV 1939 Chorzów Batory).

Ur. 20 X 1897 r. w Kolbuszowej, syn Jana i Antoniny z d. Ziółkowska. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Kolbuszowej podjął naukę w Seminarium Nauczycielskim w Rzeszowie, gdzie zdał też egzamin dojrzałości. Naukę kontynuował w Krakowie, gdzie został prawdopodobnie studentem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dn. 1 VIII 1916 otrzymał powołanie do armii austro-węgierskiej i przydział do 40. Pułku Piechoty w Samborze.

Dn. 1 I 1917 r. Ch. odkomenderowano do Szkoły Oficerów Rezerwy w Opawie, której absolwentem został 20 III 1917. Powrócił do macierzystego pułku jako instruktor pododdziału przy jego kadrze; 3 V 1917 wyruszył z pułkiem na front rosyjski. Jeszcze tego samego miesiąca dowództwo pułku oddelegowało go na kurs aspirantów. Po jego ukończeniu, 7 VII 1917 powrócił do pułku. Kilka dni potem został awansowany na chorążego, który wówczas w armii austro-węgierskiej był uznawany za najniższy stopień oficerski. Na froncie rosyjskim walczył do 27 VII 1918. Po przeniesieniu do 110. Pułku Piechoty walczył na froncie włoskim. Również tam dał się poznać jako dobry i sprawny dowódca.

Po powrocie do kraju już 13 XI 1918 wstąpił do Wojska Polskiego, przydzielono go do 17. Pułku Piechoty. W dowództwie powiatowym w Kolbuszowej pełnił do 10 II 1919 obowiązki oficera prowiantowego, potem skierowano go do batalionu zapasowego 17. Pułku Piechoty. Zwrócono wówczas uwagę, że był nie tylko energicznym oficerem, lecz także dobrym wychowawcą żołnierzy, prowadzącym szkolenie na wysokim poziomie. Po niespełna 3 miesiącach przeniesiono go do 14. Pułku Piechoty na stanowisko dowódcy plutonu w 8. kompanii. Z pułkiem tym wyruszył na front galicyjski, gdzie uczestniczył w walkach do 28 VII 1919, podczas których wyróżnił się odwagą i zmysłem taktycznym. 16 VII t.r. został awansowany na podporucznika.

Potem pułk skierowano na front wołyński. Wtedy Ch. podjął decyzję o pozostaniu w wojsku jako oficer zawodowy. Prośba jego została rozpatrzona przez władze wojskowe pozytywnie. Od 1 II 1920 był w 4. Dywizji Piechoty (w jej skład wchodziły m.in. 14. i 17. Pułki Piechoty) instruktorem w szkole podoficerskiej. Dn. 1 IV 1920 został awansowany do stopnia porucznika. Potem powrócił do 14. Pułku Piechoty. Z pułkiem tym uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r., podczas której wielokrotnie dawał przykłady odwagi na polu walki, np. 4 VIII 1920 w czasie odwrotu pułku odpierał ze swym plutonem kilkakrotnie ataki przeważających sił przeciwnika na skrzydło, umożliwiając wycofanie się batalionu. Zarazem zadał nieprzyjacielowi znaczne straty. Z kolei 10 VIII 1920 pod Wólką, gdy I i III bataliony były w odwrocie, to Ch.: „[...] dowodząc tymczasowo kompanią porwał ją do kontrataku, uderzając wraz z sąsiednią kompanią na skrzydło nieprzyjaciela i po krótkiej walce na bagnety wyrzucił przeciwnika, który pozostawił kilkunastu zabitych i wielu rannych,

między zabitymi był dowódca brygady sowieckiej. Skutek udanej kontrakcji był ten, że oddziały będące w odwrocie zajęły z powrotem swoje pozycje [...]". Zdecydowanym uderzeniem swego plutonu pod Reklińcem Ch. zajął pozycje przeciwnika, zmuszając go do panicznej ucieczki. Przełożeni stwierdzili w końcu grudnia 1920 r., że por. Ch. to oficer: „[...] bardzo posłuszny i taktowny, rozkazy wypełnia sumiennie i bardzo punktualnie. U podwładnych posiada zaufanie [...]. W walkach po 4 lipca 1920 r. odznaczał się – jak zawsze – dzielnością i wielką wytrzymałością". Dlatego po zakończonych działaniach bojowych przełożeni wystąpili 13 V 1921 z wnioskiem o odznaczenie go Krzyżem Walecznych. Nadano mu go 14 XII 1921.

Po zakończeniu działań wojennych Ch. pozostał w 14. Pułku Piechoty; objął pluton w 4. kompanii, a następnie został instruktorem w batalionie. Z kolei 14 VII 1922 został dowódcą szkoły podoficerskiej 14. Pułku Piechoty. Nie tylko dowództwo pułku, lecz także 4. Dywizji Piechoty bardzo wysoko oceniało osiągane przez niego wyniki w szkoleniu żołnierzy. Dn. 24 III 1923 został drugim oficerem sztabu dywizji. I tutaj wykazał się solidnością i sumiennością w pracy. Kilka razy w przeciągu paru tygodni zastępował szefa sztabu dywizji. 3 V 1926 awansował do stopnia kapitana.

Dn. 16 II 1924 zawarł związek małżeński z Kazimierą Tomaszewską. W Toruniu 31 XII 1924 urodziła mu się też córka Lucyna Kazimiera.

W 4. Dywizji Piechoty służył do 30 X 1927. W dniu następnym przeniesiony został do 75. Pułku Piechoty, w którym objął dowództwo 7. kompanii. Kompanią tą dowodził do 27 II 1928. W końcu maja tegoż roku objął 2. kompanię ckm, zaś 2 IX 1928 przejął w zastępstwie dowództwo II batalionu. W 75. Pułku Piechoty przebywał do września 1939 r.; przed wybuchem wojny pełnił obowiązki dowódcy III batalionu. Był już wówczas majorem.

Pod koniec wiosny 1939 r. pododdziały batalionu mjr. Ch. budowały umocnienia na przyszłym odcinku obrony dywizji. Dn. 24 VIII 1939 batalion rozpoczął mobilizację na terenie Chorzowa Batorego (dawnych Wielkich Hajduk). Przebiegała ona sprawnie i zakończyła się pod koniec sierpnia. Batalion przeszedł wtedy do Siemianowic i pierwsze jego działania wojenne skierowane były przeciwko niemieckiej dywersji. Pododdziały tego batalionu stoczyły krwawą walkę z silną grupą Freikorpsu, która zajęła kopalnię „Michał". Po jej opanowaniu batalion przygotowywał się do działań bojowych. Wieczorem 1 IX batalion przeszedł w rejon Tych – Podlesia, w dniu następnym uderzył na pozycje nieprzyjaciela w lesie wyrskim, który opanował, a następnie w swoim pasie natarcia oczyszczał teren i dotarł do drogi polnej prowadzącej do Żwakowa oraz leśniczówki Wyry. Niemcy wycofali się z zajmowanych pozycji.

Późnym wieczorem mjr Ch. otrzymał rozkaz opuszczenia zajmowanych pozycji i zorganizowania obrony na przedpolu Regulic i Nieporazu. Oznaczało to opuszczenie Śląska. Rozkaz wykonał, oderwał się od przeciwnika i zorganizował obronę w nakazanym rejonie, gdzie powstrzymał natarcie sił rozpoznawczych przeciwnika, który wzmocniony jeszcze 2-krotnie przechodził do natarcia. Od tej pory batalion mjr. Ch. wycofywał się na kolejne pozycje obronne, tocząc wiele walk z siłami niemieckimi. Tak było do 18 IX 1939. W tym dniu w godzinach nocnych batalion z innymi pododdziałami 75. Pułku Piechoty osłaniał odwrót dywizji w rejonie Zwierzyńca k. Tomaszowa Lubelskiego. Po wykonaniu zadania podjął marsz do punktu zbrojnego do Obrocza, lecz został ostrzelany silnym ogniem przez przeciwnika z rejonu Soch i Szozd. Wkrótce pododdziały niemieckie zaatakowały batalion znajdujący się w pobliżu gajówki Biały Słup. Mjr Ch. rozwinął wszystkie kompanie, które przeszły do natarcia. Przewaga przeciwnika powiększała się systematycznie. Batalion został

zaatakowany z trzech stron i zmuszony był przejść do obrony. Mjr Ch. został ranny, lecz dowodził dalej, prowadząc energiczny bój. Trafiony po raz drugi w głowę padł martwy. Batalion poniósł znaczne straty, lecz wyszedł z okrążenia i dołączył do pułku pod Krasnobrodem.

Za wykazane męstwo na polu walki mjr Ch. został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Virtuti Militari IV klasy. Ponadto był odznaczony m. in.: Krzyżem Walecznych, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921, Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości. Pochowano go na cmentarzu wojennym „Rotunda" w Zamościu (kwatera 79, grób 4).

CAW, sygn. Ap 655. – Drzyzga B., 75 pułk piechoty w kampanii wrześniowej 1939 r., mps, Londyn 1975; Głowacki L., *Działania wojenne na Lubelszczyźnie w roku 1939*, Lublin 1976; *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 1, Pruszków 1993; Porwit M., *Komentarze do historii polskich działań obronnych*, cz. 2: *Odwrót i kontrofensywa*, cz. 3: *Bitwy przebojowe i obrona bastionów*, W. 1978; Przemsza-Zieliński J., *Księga wrześniowej chwały pułków śląskich*, t. 1, Kat. 1989; tenże, *Pułki śląskie w wojnie polsko-niemieckiej 1939 r.*, Sosnowiec 1991; tenże, *75 pułk piechoty w wojnie obronnej Polski we wrześniu 1939 r.*, [w:] *Chorzowianie w II wojnie światowej...*; tenże, *Śląski front 39. Obrona Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego we wrześniu 1939 roku*, Sosnowiec 1939; tenże, *Śląski tryptyk wrześniowy*, Sosnowiec 1993; *Rocznik oficerski 1924*, W. 1924; *Rocznik oficerski 1928*, W. 1928; *Rocznik oficerski 1932*, W. 1932; *Rocznik oficerski 1939*, W. 1939; W. Steblik, *Armia „Kraków"*, W. 1989.

Mieczysław Starczewski

Cieśliński Karol (1892–1966), kupiec, działacz Towarzystwa Kupców w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 24 VIII 1892 w Jaśle, syn Jana i Józefy z d. Hikiewicz. Wybitny działacz Towarzystwa Kupców w Królewskiej Hucie (w l. 1937–1939 wiceprezes) i Izby Przemysłowo-Handlowej w Katowicach. Kilka lat przewodniczył w Królewskiej Hucie Związkowi Obrony Kresów Zachodnich (od 1934 r. Polski Związek Zachodni), który w 1927 r. liczył w mieście powyżej 1400 członków.

Zm. 5 XI 1966.

USC w Ch., akt zgonu nr 367/1966. – Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 212; Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*, s. 123, 125.

Zbigniew Kapała

Ciołkosz Jan, pseud. Żelisławski (1893–1940), członek organizacji niepodległościowych w Mielcu i Krakowie przed I wojną światową, legionista, organizator POW w powiecie mieleckim, oficer WP, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., kwatermistrz 75. Pułku Piechoty w l. 1934–1939, zginął w Katyniu.

Ur. 31 VII 1893 w Mielcu, syn Jana, rzemieślnika i Antoniny z Lucińskich, wnuk powstańca z 1863 r. Do 1912 r. przebywał przy rodzicach i po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał do Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Mielcu. Należał wówczas do organizacji niepodległościowej „Młodzież Jastrzębia". W 1911 r. relegowany ze szkoły za przynależność do „Zarzewia", wyjechał do Krakowa. Tam ukończył III Gimnazjum Klasyczne im. Jana Sobieskiego (1913 r.). Utrzymywał się z korepetycji.

Działał w Polskich Drużynach Strzeleckich (PDS), w których przyjął pseudonim „Żelisławski". W 1913 r. został skierowany na kurs podoficerski w Nowym Sączu. W następnym roku ukończył w tym samym mieście kurs oficerski. Wprost z kursu wyruszył w sierpniu 1914 r. do Legionów Polskich. 1 września objął dowództwo plutonu w baonie rekruckim w Kielcach. Pododdział

ten wszedł jako II batalion w skład 3. Pułku Piechoty Legionów. Wkrótce przeniesiono go do 2. Pułku Piechoty Legionów. Z pułkiem tym uczestniczył w bitwach m.in. pod Witkowiem, Mołotkowiem, Rarańczą.

Dn. 12 X 1914 awansowano go do stopnia chorążego. Ranny 22 XII pod Ökörmezö, do 20 I 1915 przebywał w szpitalu w Wiedniu. Po powrocie na front objął dowództwo plutonu w 10. kompanii 2. Pułku Piechoty Legionów. Chory, od 10 II leczył się w szpitalu w Grazu. Następnie 5 V otrzymał dowództwo kompanii w baonie uzupełniającym nr 2 w Kamieńsku. Powróciwszy do pułku, 17 VIII objął zajmowane uprzednio stanowisko. Podczas walk na Wołyniu 7 XI ranny pod Bielgowem, dostał się do niewoli rosyjskiej. Przebywał w obozie jenieckim w Darnicy k. Kijowa. Wiosną 1916 r. zbiegł z niewoli. Schwytany po miesiącu w rejonie granicy z Rumunią został osadzony w więzieniu w Kijowie. Po rewolucji lutowej 1917 r. uwolniony, powrócił do kraju.

Od 1 V 1918 działał w POW w rodzinnym mieście. Sformował kompanię, na czele której uczestniczył w rozbrajaniu oddziałów austro-węgierskich w Mielcu i Dębicy. 10 III 1919 została ona wcielona do 18. Pułku Piechoty. W pułku tym służył przez cały okres wojny 1918–1921. Sprawował kolejno funkcje: dowódcy plutonu i kompanii. Stopień podporucznika piechoty otrzymał 22 III 1919, zaś porucznika piechoty – 21 XII 1920. Dowódca batalionu we wniosku o odznaczenie go Krzyżem Walecznych (z 13 I 1921) napisał: „Odważny i dzielny oficer, zdolny dowódca kompanii. Charakter stały i wyrobiony. Wysoka inteligencja".

Po zakończeniu działań wojennych C. pozostał w pułku na stanowisku dowódcy kompanii. Od 1 V do 3 IX 1922 był komendantem Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty w Skierniewicach. 8 VI t.r. otrzymał awans na kapitana piechoty (ze starszeństwem od 1 VI 1919). Od 30 IX 1922 do 25 VI 1923 służył w 37. Pułku Piechoty, od 1 III 1923 dowodził 5. kompanią. 26 VI 1923 wyznaczono go na komendanta Szkoły Podchorążych Rezerwy w IX Okręgu Korpusu w Brześciu nad Bugiem, a następnie na podobne stanowisko w X Okręgu Korpusu w Przemyślu. Prawdopodobnie w tym okresie ukończył studia prawnicze. W XI 1928 został przeniesiony do 22. Pułku Piechoty w Siedlcach. Od III 1930 dowodził w tymże pułku najpierw III, a potem II batalionem. Wcześniej, bo 1 I 1930, awansował do stopnia majora. W IV 1934 objął funkcję kwatermistrza 75. Pułku Piechoty.

Podczas kampanii wrześniowej 1939 r. dowodził baonem marszowym 75. Pułku Piechoty w Ośrodku Zapasowym 23. Dywizji Piechoty. Po 17 IX znalazł się w niewoli sowieckiej. Przebywał m.in. w obozie w Kozielsku. W IV 1940, wywieziony z tego obozu do Lasu Katyńskiego, został tam zamordowany.

Żonaty (od 23 XII 1929) z Sabiną Jeleńczak, małżeństwo to pozostało bezpotomne.

Był Odznaczony m.in. pośmiertnie Krzyżem Virtuti Militari V klasy, Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości, Orderem Odrodzenia Polski V klasy, Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem Niepodległości, Medalem za Wojnę 1918–1921, Medalem 10-lecia Niepodległości Polski.

Tablica poświęcona jego pamięci znajduje się w katedrze polowej WP w Warszawie.

CAW, Ap 127. – Cygan W.K., *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 1: *A–S*, W. 2005, s. 165–166; *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 84; Kryska-Karski T., *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*, Londyn 1996; tenże, *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 5: *Polscy jeńcy wojenni i internowani*, Pruszków 1996; *Księga pamiątkowa III Gimnazjum, obecnie II Liceum im. Króla Jana Sobieskiego w Krakowie (1883–1958)*, Kr. 1958; M[alanowska] H., *Pro memoria*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1990, nr 1–2; Przemsza-Zieliński J., *Księga wrześniowej chwały pułków śląskich*, t. 1, Kat. 1989; tenże, *Śląski front 39. Obrona Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego we wrześniu 1939 roku*, Sosnowiec 1999; *Rocznik oficerski* za l. 1923, 1924, 1928, 1932, 1939.

Mieczysław Starczewski

Ciszewski Aleksander (1878–1941), inżynier górniczy, doktor honoris causa Akademii Górniczej w Krakowie.

Ur. 17 VIII 1878 w Uladówce na Podolu. Był synem kierownika cukrowni Aleksandra (uczestnika powstania styczniowego) i Rozalii z Dobrowolskich. Skończył Realne Gimnazjum w Warszawie, następnie w 1897 r. rozpoczął studia w Instytucie Górniczym w Petersburgu, by ukończyć je w 1903 r. W l. 1898–1903 brał udział w pracach polskich niepodległościowych organizacji akademickich. Wraz z Zofią Praussową, Konstantym Demidowiczem-Demideckim i Władysławem Mazurkiewiczem w maju 1901 r. pomagał Józefowi Piłsudskiemu w ucieczce z petersburskiego szpitala św. Mikołaja Cudotwórcy. Piłsudski, początkowo więziony w X Pawilonie Cytadeli warszawskiej, został przeniesiony do wspomnianego szpitala, gdy zaczął symulować obłęd.

W l. 1903–1906 z początku pracował jako inżynier w jednej z kopalń Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich, potem został kierownikiem ruchu kopalni „Reden", dzierżawionej przez Francusko-Rosyjskie Towarzystwo Górnicze. Od 1906 do 1920 r. był zatrudniony w przemyśle węglowym Zagłębia Donieckiego jako: kierownik ruchu Szybu Centralnego w Société d'Ekaterinovka (1906–1908), dyrektor górniczy Société Rykowski (1908–1913), dyrektor Société des Charbonnages d'Irmino (1913–1918) i w końcu generalny dyrektor belgijskiej spółki akcyjnej Société des Charbonnages Réunis de Petro-Markievka et Varvarpol (1918–1920).

W marcu 1920 r. powrócił do Polski i od 1 IV 1920 podjął pracę w dyrekcji kopalń państwowych, podporządkowanej Ministerstwu Przemysłu i Handlu. Latem 1920 r. ochotniczo wziął udział w wojnie polsko-rosyjskiej jako żołnierz w stopniu szeregowca 18. Pułku Artylerii Polskiej stacjonującego w Modlinie. Po powrocie z wojska, we wrześniu 1920 r. został mianowany generalnym dyrektorem w dyrekcji kopalń państwowych, którą to funkcję pełnił do 31 III 1922.

Na swym posiedzeniu w dn. 12 IV 1922 Rada Nadzorcza „Skarbofermu" mianowała go dyrektorem administracyjnym tej spółki. Dymisja C. z owego stanowiska nastąpiła 27 II 1925. W Królewskiej Hucie gościł 18 VI 1923 prezydent RP Stanisław Wojciechowski. Dzień rozpoczął od zwiedzenia należącej do „Skarbofermu" kopalni „Król". Przed szybem „Wyzwolenie" powitał go C. i w imieniu dyrekcji spółki podarował wyrzeźbione z węgla popiersie Tadeusza Kościuszki. W stroju górniczym, zaopatrzony w kilofek i lampę górniczą, zjechał prezydent szybem „Wyzwolenie" na głębokość 320 m., gdzie zwiedził urządzenia kopalniane i przyglądał się pracy górników. Około południa uczestniczył w śniadaniu urządzonym przez dyrekcję „Skarbofermu" w udekorowanej kantynie urzędniczej spółki. Po śniadaniu, w sali marmurowej Magistratu Królewskiej Huty, w obecności prezydenta, wmurowano tablicę upamiętniającą jego pobyt w mieście. W l. 1922–1924 dyrekcja „Skarbofermu", troszcząc się o warunki bytowe robotników i ich rodzin, nabyła przy kopalni „Król" 5 nowych domów mieszkalnych i wydzierżawiła 11. Poniosła znaczne koszty na adaptowanie i odnowienie tych domów. Ponadto przy kopalni urządzono 5 baraków z 400 łóżkami jako kwatery dla robotników nieżonatych i mieszkających daleko.

Od 1 IX 1924 do 14 VI 1939 C. był generalnym dyrektorem Zakładów Hohenlohego

SA w Wełnowcu, od 15 VIII 1932 generalnym dyrektorem Towarzystwa „Fulmen", zajmującego się sprzedażą węgla z Zakładów Hohenlohego S.A., jak również od 1932 r. prezesem Rady Nadzorczej Czernickiego Towarzystwa Węglowego. Wymienione przedsiębiorstwa dostarczały łącznie ok. 9% wydobycia w polskiej części Górnego Śląska. C. był pierwszym polskim generalnym dyrektorem w górnośląskim przemyśle górniczo-hutniczym oraz członkiem Zarządu Górnośląskiego Związku Przemysłowców Górniczo-Hutniczych dzięki Wojciechowi Korfantemu. Ten ostatni, biorąc za podstawę swej działalności na polu gospodarczym 2 uzyskane w 1922 r. kluczowe stanowiska: prezesa Rady Nadzorczej „Skarbofermu" oraz prezesa Rady Nadzorczej Banku Śląskiego S.A. w Katowicach, postawił przed sobą zadanie integracji przemysłu górnośląskiego z organizmem gospodarczym państwa polskiego. Chciał to osiągnąć za pomocą stopniowego i systematycznego wzmacniania roli kapitału polskiego w tym przemyśle, mianowicie przez skoordynowanie akcji kapitału polskiego na Górnym Śląsku i w Wielkopolsce, pozyskiwanie kapitalistów niemieckich do celów gospodarczych państwa polskiego przez prowadzenie korzystnej dla nich polityki podatkowej oraz polonizowanie kadry kierowniczej obcych przedsiębiorstw. Wykorzystując swoje wpływy polityczne, Korfanty nie tylko sam zasiadł w radach nadzorczych kilkunastu spółek, lecz także szeroko obsadził bliskimi sobie pod względem poglądów polityczno-gospodarczych ludźmi intratne stanowiska w górnośląskich spółkach przemysłowych i handlowych oraz w Górnośląskim Związku Przemysłowców Górniczo-Hutniczych.

C. doprowadził do wzrostu liczby polskich urzędników w Zakładach Hohenlohego S.A. i ograniczenia najbardziej jaskrawych nadużyć finansowych spółki na szkodę skarbu państwa. W październiku 1938 r. Wydział Skarbowy Województwa Śląskiego zażądał od Zakładów Hohenlohego zapłaty podatku majątkowego, stwierdzając, że kwestia zwolnienia spółki od tego podatku została rozstrzygnięta negatywnie. Podczas poświęconej tej sprawie konferencji, która odbyła się 20 X 1938 u kierownika Międzyministerialnej Komisji dla Współpracy z Samorządem Gospodarczym dyrektora Wiktora Martina, C. zwrócił uwagę Martina na konsekwencje zapłaty przez spółkę żądanych 15 milionów złotych podatku majątkowego – zahamowałoby to „[...] prawdopodobnie na zawsze wszystkie inwestycje przedsiębiorstwa w kierunku rozwinięcia i usprawnienia swoich zakładów". Po przejęciu Zakładów Hohenlohego pod zarząd komisaryczny, mimo przeciwdziałania ze strony C., zrezygnował on ze stanowiska generalnego dyrektora i został jednym z dyrektorów Towarzystwa Przemysłowego Zakładów Mechanicznych Lilpop, Rau i Löwenstein Sp. Akc. w Warszawie.

W okresie międzywojennym C. pełnił funkcje przewodniczącego Zarządu Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach (od 1 I 1927), prezesa Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego (od 1 V 1932) oraz wiceprezesa Lignozy S.A. w Katowicach (od 1926 r.). Był członkiem wielu organizacji społecznych, piastując w nich wysokie stanowiska. Dzięki jego pomocy w grudniu 1933 r. Akademia Górnicza w Krakowie otrzymała od przemysłu górniczo-hutniczego 300 tysięcy złotych na wykończenie jej głównego gmachu. We wrześniu 1935 r. został mianowany doktorem nauk technicznych honoris causa Akademii Górniczej w Krakowie, w uznaniu zasług dla nauki. Wcześniej napisał kilka artykułów na temat techniki górniczej, zamieszczonych w fachowych czasopismach polskich, francuskich i rosyjskich.

Pod koniec 1940 r., w obliczu znacznego nasilania się ingerencji władz okupacyjnych w wewnętrzne sprawy fabryki Lilpopa, złożył rezygnację ze stanowiska dyrektora w tym przedsiębiorstwie. Zamieszkał w swojej posiadłości Popiele pod Warszawą.

Był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (17 XI 1931), Medalem Niepodległości

(16 III 1937) i Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (11 XI 1937).

Żonaty ze Stefanią Zaleską. Miał z nią córkę Helenę. Po owdowieniu ponownie ożenił się w 1930 r. z dr Kamilą ze Skoczylasów.

Zm. 5 III 1941 w warszawskim szpitalu wskutek ciężkich ran zadanych mu przez bandytów w czasie napadu rabunkowego.

Według swego bliskiego kolegi, prezesa zarządu „Lewiatana" Andrzeja Wierzbickiego, Aleksander Ciszewski to „[...] wybitny fachowiec i administrator w górnictwie, umysł niebłyskotliwy, ostrożny, rozważny, ale konsekwentny, charakter wyrobiony".

APKat., Zespół Zakłady Hohenlohego S.A. Wełnowiec [Kat.] 1905–1940, jedn. 1907; APKat., Zespół „Skarboferm" 1921–1939–, jedn. 120, 162, 172, 174, 458. – *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 112; Demidowicz-Demidecki K., *Zorganizowanie ucieczki*, [w:] *Uwolnienie Piłsudskiego (wspomnienia organizatorów ucieczki)*, W. 1924, s. 24–33; Gałuszka M., *Wizyty władz państwowych, dostojników, gości zagranicznych i innych od XIX w. do 1939 roku*, [w:] *Chorzów w kulturze Śląska. Materiały z sesji naukowej 9–10 października 1996 r.*, [red. J. Kurek], Ch. Batory 1997; s. 94; Garlicki A., *Józef Piłsudski 1867–1935*, W. 1990, s. 68–73; Grzyb M., *Narodowościowo-polityczne aspekty przemian stosunków własnościowych i kadrowych w górnośląskim przemyśle w latach 1922–1939*, Kat. 1978, s. 70, 84, 208; Jaros J., *Ciszewski Aleksander (1878–1941)*, [w:] ŚSB, t. 2, s. 55; tenże, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*, Kat.–Kr. 1969, s. 68, 188; tenże, *„Salamandra" – pamięci kolegów górników*, „Przegląd Górniczy" 1992, nr 12, s. 19; tenże, *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Kat. 1984, s. 150; Olszewicz B., *Lista strat kultury polskiej (1 IX 1939–1 III 1946)*, W. 1947, s. 40; Orzechowski M. , *Wojciech Korfanty. Biografia polityczna*, Wr. 1975, s. 257–260; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 128, 130–131; „Polak" z 16–17 VI 1923 r.; Przewłocki J., *Wojciech Korfanty. Polityka, wzloty i niepowodzenia*, Kielce 1993, s. 80, 82–83; *Sprawozdania Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach za lata 1926–1938*; *Sprawozdania Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego za lata 1933–1937*; *Sprawozdania Zakładów Hohenlohego za lata 1924–1938*; Suleja W., *Józef Piłsudski*, Wr. 1995, s. 43–47; Sulima-Samujłło J., *Kronika Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie 1919–1969*, Kr. 1969, s. 18–19; Wierzbicki A., *Żywy Lewiatan. Wspomnienia*, W. 2001, s. 67; *Wojciech Korfanty przed Sądem Marszałkowskim. Dokumenty*, red. Z. Landau, B. Skrzeszewska, Kat. 1964, dok. nr 9, s. 32–35, dok. nr 13, s. 63–64, dok. nr 19, s. 140–141, 143, 160.

Zenon Szmidtke

Cwienk Ewald (1901–1989), dziennikarz, redaktor „Der Oberschlesische Kurier" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 8 VII 1901 w Hajdukach (Bismarckhütte) w l. 1929–1935 (wg B. Gröschela), a 1928–1939 wg W. Zylli był redaktorem „Der Oberschlesische Kurier". Jako redaktor (*Hauptschriftleiter*) został wyznaczony przez dr. Sornika, przewodniczącego Niemieckiego Towarzystwa Teatralnego (Deutsche Theatergemeinde) w Katowicach, do utworzenia analogicznego towarzystwa w Królewskiej Hucie. Do zarządu należeli: J. Strozyk, P. Sonsalla, M. Muschol, G. Hoffmann, F. Schega i A. Belda.

Po zajęciu Chorzowa przez wojska niemieckie w 1939 r. polski Dom Ludowy został przebudowany z inicjatywy nadburmistrza dr. W. Delusa pod kierunkiem architekta Peschela na niemiecki teatr. Poszerzono pomieszczenie dla orkiestry, podwyższono scenę na nowych fundamentach, a reflektory do oświetlenia wymontowano z sali w hotelu „Graf Reden" i zainstalowano tutaj. Przedstawienie inauguracyjne odbyło się 15 X 1939. Zagrano jedną z uwertur Ludwiga van Beethovena. Przemawiał Delius i C. Wystawiono operetkę Nico Dostala *Monika*. Jednak teatr miał coraz mniejsze dochody, przedstawienia były deficytowe i konieczne było obniżenie ceny biletów. Niemieckie Towarzystwo Teatralne *(Deutsche Theatergemeinde)* zostało wchłonięte przez nazistowskie Towarzystwo „Siła przez Radość" (NS- Gemeinschaft „Kraft durch Freude"). W ten sposób życie teatralne, podobnie jak inne formy aktywności społecznej w mieście, uległo ścisłemu podporządkowaniu władzom nazistowskim. C., stojący dotychczas na czele Zjednoczenia Chórów w Królewskiej Hucie (Chorvereinigung Königshütte) wyjechał do Styrii. Pożegnanie odbyło się w wielkiej sali hotelu „Graf Reden" 26 V 1940 z udziałem Zjednoczenia Chórów, a Towarzystwo Śpiewacze Meistera (Meister'sche Gesangverein) wykonało dawną pieśń pożegnalną *Wyjeżdżam tam* (*Ich fahre dahin*). Na pożegnanie

przemawiał → prof. Fritz Lubrich i inspektor szkolny Dudek. Na zakończenie wykonano utwór F. Lubricha.

Ostatnia informacja o pobycie C. w Królewskiej Hucie dotyczy zebrania Zarządu Niemieckiego Towarzystwa Teatralnego (Vorstand der Deutschen Theatergemeinschaft) w dn. 31 V 1940. Przewodniczył mu nadzorca powiatowy (Kreiswart) Dumke. Dokonano wówczas podsumowania kończącego się sezonu artystycznego 1939/1940. C. wygłosił referat, którego tekst się nie zachował. Można się domyślać, że wyjazd C. z Królewskiej Huty był spowodowany względami politycznymi. Dla nazistów nie był on niewątpliwie osobą pewną jako długoletni członek redakcji „Der Oberschlesische Kurier", legalnej niemieckiej gazety ukazującej się przed wojną w Polsce i związanej z Niemiecką Katolicką Partią Ludową (Deutsche Katholische Volkspartei).

Zm. 26 XI 1989 w Hirgas w Styrii.

APKat, Zespół 646: Akta miasta Chorzowa, sygn. 2766, s. 35–36. – Gröschel B., *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945*, Berlin 1993, s. 151, nr 285; Groß H., *Bedeutende Oberschlesier...*, s. 530; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 528–529; W. Zylla, *Chronik*, „Oberschlesisches Jahrbuch" Bd. 6: 1990, s. 333.

Zdzisław Jedynak

Czaja Alojzy (1886–1953), skrzypek, dyrygent orkiestr dętych w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 9 VI 1886 w Kończycach Małych (pow. cieszyński) jako syn Józefa, muzyka. Studia muzyczne odbywał w Cieszynie i Wiedniu. W l. 1918–1922 był dyrygentem (kapelmistrzem) orkiestry 10. Pułku Piechoty Ziemi Cieszyńskiej. W 1927 r. został dyrygentem orkiestry Polskich Kopalń Skarbowych w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), a w 1931 r. – orkiestry kolejowej w Dziedzicach. Po II wojnie światowej prowadził orkiestrę kopalni „Barbara–Wyzwolenie" w Chorzowie.

Zm. 24 V 1953 w Chorzowie.

Od lewej: stoją Karol Najder i Józef Czaja, siedzą Wilhelm Koj, Feliks Nowowiejski i Leon Poniecki. Zdjęcie z rodzinnego archiwum Mariusza Tracza

Błaszczyk L.T., *Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX wieku*, Kr. 1964, s. 45; Linert A., *Polskie życie teatralne Chorzowa w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 111, 119, 134.

Zbigniew Kapała

Czajor Antoni Mikołaj (1875–1932), działacz socjalistyczny, uczestnik powstań śląskich, poseł na Sejm Śląski I kadencji, przewodniczący organizacji PPS w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), w l. 1927–1932 członek Rady Miejskiej.

Ur. 6 XII 1875 w Lipinach, syn Antoniego, robotnika huty, i Barbary z Hodoków. W wieku 15 lat został jedynym żywicielem rodziny; podjął wówczas pracę w kopalni. Kilka lat później wstąpił do socjaldemokratycznego związku zawodowego górników Deutscher Bergarbeiterverband. Uczestniczył w zjeździe związku w Hannover-Linden. Został wybrany delegatem na Międzynarodowy Zjazd Górników. Ok. 1900 r. wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej zaboru pruskiego (PPSzp). Pełniąc funkcję lokalnego męża zaufania, organizował filie (grupy) partyjne w Lipinach, Orzegowie i Łagiewnikach. Bardzo aktywnie działał wśród robotników. Narażał się na szykany zarządów przedsiębiorstw, dlatego często musiał zmieniać miejsce pracy. Wyjeżdżał nawet do Westfalii, ale przebywał tam krótko.

Wcześnie dał się poznać jako dobry organizator i mówca. Stał się jednym z wybitniejszych działaczy PPSzp. Przez wiele

lat przewodniczył filii partyjnej w Lipinach. Dn. 28 VII 1907 był delegatem organizacji królewskohuckiej na II Konferencji Górnośląskiej w Katowicach. W następnym roku znalazł się wśród delegatów Górnego Śląska na XI Zjeździe PPSzp (Katowice 19–20 IV 1908). Od 1909 r. wchodził w skład zarządu partii okręgu bytomsko-tarnogórskiego; 1 XI 1911 został jego przewodniczącym. W tym samym czasie wszedł do zarządu obwodowego PPSzp Górnego Śląska jako skarbnik. Duże znaczenie miał jego udział w Konferencji Górnośląskiej PPSzp w Katowicach 29 VI 1911, podczas której zdecydowanie poparł przewodniczącego zarządu partii J. Biniszkiewicza, będącego przeciwnikiem jedności z Socjaldemokratyczną Partią Niemiec (SPD). Wraz z Biniszkiewiczem i większością działaczy PPSzp sympatyzował z niepodległościowymi koncepcjami PPS-Frakcji Rewolucyjnej i Józefa Piłsudskiego. Dał temu wyraz na XIII Zjeździe PPSzp 7–8 IV 1912 w Naramowicach pod Poznaniem. SPD coraz niechętniej odnosiła się do polskich aspiracji narodowych i do samodzielności polskich socjalistów, próbując je hamować. Cz. uczestniczył w XIV Zjeździe PPSzp 18 VIII 1912 w Zabrzu, na którym postanowiono o wydawaniu przez partię własnego organu prasowego. Gdy zjazd SPD uchwalił likwidację partii polskich socjalistów, Cz. należał do inicjatorów XV Zjazdu PPSzp 25–26 XII 1913 w Oświęcimiu. Zapadła wówczas decyzja o utrzymaniu jej bytu. Cz. z pozytywnym wnioskiem zreferował sprawę utworzenia odrębnej centrali związkowej pod egidą PPSzp. Inicjatywa ta została zaakceptowana. Zaraz po zakończeniu obrad zjazdowych odbyło się zebranie założycielskie Centralnego Związku Zawodowego Polskiego (CZZP). Przewodniczył mu Cz., wszedł też w skład zarządu.

Po wybuchu I wojny światowej w 1914 r. PPSzp i CZZP musiały zaniechać wszelkiej działalności. Cz. najprawdopodobniej uniknął mobilizacji do wojska, pracując nadal w kopalni. Związał się z lewicowym odłamem SPD, który pod koniec wojny utworzył niezależną SPD (USPD). W konsekwencji znalazł się w najbardziej lewicowym nurcie ruchu rad robotniczych. Jako przedstawiciel Rady Robotniczej w Lipinach był członkiem Komitetu Wykonawczego Rad Robotniczych i Żołnierskich Powiatu Bytomskiego. Należał do tej grupy radców, która 20 XII 1918 na zebraniu w Bytomiu powołała Komunistyczną Partię Górnego Śląska (Związek Spartakusa). Według Cz. partia ta musiałaby w większym stopniu dostosować się do żądań o charakterze narodowym wysuwanych przez ludność polską, to wywołało jednak sprzeciw innych uczestników. Cz. wszedł wówczas nawet w skład tymczasowego kierownictwa Komunistycznej Partii Górnego Śląska (Związek Spartakusa), ale wkrótce opuścił tę partię, ponieważ radykalizm społeczny łączył z dążeniem do zjednoczenia Górnego Śląska z Polską.

Tym należy tłumaczyć, że jednocześnie uczestniczył w odbudowie PPSzp. Dn. 24 XII 1918 wziął udział w konferencji partyjnej, obradującej w Katowicach z inicjatywy J. Biniszkiewicza. Cz. został skarbnikiem tymczasowego (3-osobowego) Komitetu Wykonawczego (zarządu) PPSzp. Przewodniczył XVI Nadzwyczajnemu Zjazdowi partii 21 IV 1919 w Załężu. Ostro wystąpił przeciw kilku delegatom żądającym zbliżenia do SPD i Komunistycznej Partii Górnego Śląska. Zjazd opowiedział się za połączeniem z ogólnopolską PPS. Cz. pozostał w składzie KW PPS, który stał się prezydium zarządu partii. W następnych latach był wybierany do ścisłego kierownictwa okręgowego PPS na Górnym Śląsku. W maju 1920 r. uczestniczył w XVII Kongresie PPS w Warszawie i został wybrany do Rady Naczelnej, ale nie brał udziału w pracach tego najwyższego organu partyjnego, gdyż zanadto absorbowały go sprawy Górnego Śląska. Wraz z J. Adamkiem i innymi czołowymi działaczami PPSzp na przełomie l. 1918/1919 przystąpił do odbudowy CZZP i wszedł w skład tymczasowego zarządu. Organizacja rozwijała się bardzo pomyślnie. Na I Walnym Zjeździe CZZP

4–5 IV 1920 został wybrany na wiceprzewodniczącego zarządu.

Działając w PPS i CZZP, Cz. brał czynny udział w walce o wyzwolenie Górnego Śląska spod panowania niemieckiego. Występował na licznych zebraniach i wiecach publicznych. Był organizatorem Polskiej Organizacji Wojskowej w Lipinach. W czasie I powstania dowodził kompanią w boju na terenie tej miejscowości. Następnie schronił się w Zagłębiu Dąbrowskim, gdzie wraz z innymi przywódcami PPS działał wśród uchodźców górnośląskich. W czasie II powstania śląskiego doprowadził do kapitulacji sił niemieckich w Lipinach. Dn. 20 XI 1920 wziął udział w konferencji przedstawicieli PPS i SPD w Berlinie, która przyjęła zasady postępowania obu partii przed plebiscytem górnośląskim, mające ograniczyć nacjonalistyczne ekscesy. Czynnie uczestniczył w przygotowaniach do plebiscytu i III powstania. Gdy 1 V 1921 powstał Wydział Wykonawczy Naczelnej Władzy (powstańczej), wszedł w jego skład jako jeden z 3 zastępców przedstawiciela PPS w Wydziale – J. Biniszkiewicza. Po zakończeniu III powstania został członkiem tymczasowej reprezentacji ludności polskiej Górnego Śląska – Naczelnej Rady Ludowej.

W pierwszych latach niepodległości utrzymał swą pozycję w kierownictwie okręgowym PPS (Okręgowy Komitet PPS w Katowicach – OKR), a XVII Kongres (Łódź, lipiec 1921 r.) wybrał go na członka Rady Naczelnej PPS. W zarządzie CZZP pozostał wiceprzewodniczącym do 1925 r., tj. do czasu faktycznego połączenia się tej organizacji z klasowym związkiem zawodowym w byłych zaborach rosyjskim i austriackim. Odtąd należał do czołowych działaczy Centralnego Związku Górników w Polsce (CZG), choć bez określonej funkcji. W wyniku wyborów do Sejmu Śląskiego I kadencji (wrzesień 1922 r.) otrzymał mandat poselski z okręgu III (m.in. pow. królewskohucki); wszedł w skład Komisji Aprowizacyjnej. Wraz z innymi posłami PPS dążył do rozciągnięcia na Górny Śląsk ogólnopolskiego ustawodawstwa socjalnego. Ponadto nie rezygnował z działalności lokalnej. Był przewodniczącym PPS i sekretarzem CZZP w Lipinach. Po przeniesieniu się do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów) przewodniczył organizacji partyjnej w tym mieście, a w l. 1927–1932 był radnym miejskim. Pisał także artykuły do pepeesowskiej „Gazety Robotniczej". Po zamachu majowym w 1926 r. zdecydowanie sprzeciwił się prosanacyjnej postawie przewodniczącego OKR PPS J. Biniszkiewicza i jego przyjaciół. Był bardziej stanowczy niż inni przywódcy partii. Jako jedyny w czerwcu 1927 r. na znak protestu zrezygnował z członkostwa w OKR. Gdy w PPS doszło 17 I 1928 do formalnego rozłamu, Cz. został przewodniczącym Tymczasowego Komitetu Wykonawczego PPS Górnego Śląska. Partia poniosła duże straty, ale zwyciężyła Śląską Partię Socjalistyczną założoną przez zwolenników Biniszkiewicza. Konferencja okręgowa PPS 17 V 1928 wybrała Cz. na wiceprzewodniczącego OKR; funkcję tę pełnił do 1930 r. W 1929 r. pod jego kierownictwem zaczął działalność Legion Demokracji, mający skupiać byłych powstańców śląskich, przeciwników sanacji. Cz. nie był jednak zwolennikiem czynnej walki z dyktaturą J. Piłsudskiego (Centrolew). Od 1929 r. żył z bardzo skromnej renty.

Zm. 17 VIII 1932 w nędzy i osamotnieniu. Pochowany został w Chorzowie.

Dzieje ruchu robotniczego na Górnym Śląsku, red. F. Hawranek, Op. 1982; Hawranek F., *Polska i niemiecka socjaldemokracja na Górnym Śląsku w latach 1890–1914*, Op. 1977; tenże, *Ruch komunistyczny na Górnym Śląsku w latach 1918–1921*, Wr.–W.–Kr. 1966; Lesiuk W., *Polski i niemiecki ruch socjalistyczny w rejencji opolskiej w latach 1918–1922/1923*, Op. 1989; Masnyk M., *Antoni Czajor*, [w:] *Tobie Polsko. Szkice biograficzne działaczy ruchu niepodległościowego na Górnym Śląsku*, red. W. Lesiuk, W. Zieliński, Op.–Kat. 1981; Rechowicz H., *Sejm Śląski...*; Walczak J., *Polska i niemiecka socjaldemokracja na Górnym Śląsku i w Cieszyńskiem po przewrocie majowym 1926–1939*, Kat. 1980; Zieliński W., *Czajor Antoni*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, W. 1978; tenże, *Czajor Antoni Mikołaj*, [w:] ŚSB, t. 2.

Jan Walczak

Czardybon Bernard (1901–?), powstaniec śląski, działacz narodowo-społeczny, współorganizator Polskiego Państwa Podziemnego na Górnym Śląsku, szef pionu cywilnego w Okręgu Śląskim ZWZ do grudnia 1940 r., po r. 1945 działacz Związku Weteranów Powstań Śląskich.

Ur. 18 VII 1901 w Chorzowie, syn Andrzeja i Jadwigi z d. Włosek. Rodzice nie ukrywali swej polskości. Z domu wyniósł silnie rozwinięte poczucie przynależności narodowej, czego dowodem było wstąpienie do Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" na Śląsku i aktywna w nim działalność oraz uczestniczenie w zjazdach śpiewaczych. Absolwent 8-klasowej szkoły powszechnej w tym mieście w 1917 r. Po jej ukończeniu zmuszony był podjąć pracę w celu utrzymania rodziny. Ojciec został inwalidą górniczym bez renty, która została mu odebrana przez władze niemieckie za patriotyczną postawę i działalność w polskich organizacjach.

W 1917 r. rozpoczął pracę w hucie „Królewskiej" („Königshütte") jako kowal. W hucie przez 8 lat był członkiem Rady Zakładowej, w tym przez 4 lata jej przewodniczącym. Od najmłodszych lat angażował się w pracę narodowo-społeczną. W 1918 r. wstąpił do Związku Metalowców Zjednoczenia Zawodowego Polskiego i Towarzystwa Śpiewu „Gwiazda" w Chorzowie, które były szykanowane przez policję niemiecką. W Związku i Towarzystwie został wybrany do zarządów. W 1935 r. został sekretarzem okręgowym Związku Metalowców Zjednoczenia Zawodowego Polskiego.

W marcu 1919 r. był współorganizatorem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" w Chorzowie, zaś w kwietniu t.r. wstąpił do POW GŚl. Celem jej była walka zbrojna, czyli powstanie na wzór zwycięskiego powstania wielkopolskiego. Doświadczenia poznańskie wywarły wpływ na śląską POW już od początku jej istnienia. Wkrótce Cz. został zaprzysiężony i z polecenia śląskiej organizacji bojowej uczestniczył w przygotowaniach do powstania na terenie Chorzowa i okolicznych miejscowości. Jednocześnie został członkiem „szóstki", czyli bojówki utworzonej dla ochrony imprez i wieców urządzanych w tym czasie przez polskie organizacje. W POW GŚl. początkowo pełnił funkcje kuriera i wywiadowcy przy Walentym Klamie – komendancie w gminie Chorzów. Funkcje te pełnił też podczas I powstania śląskiego, kiedy 18 VIII 1919 wyruszył z oddziałem do walki. Po zakończeniu powstania odbył przeszkolenie wojskowe na terenie Zagłębia Dąbrowskiego (w rejonie Sosnowca i Będzina). Po przeszkoleniu awansowany został do stopnia kaprala i skierowany do dyspozycji Marcina Watoły, dowódcy miejscowego oddziału POW GŚl. w Chorzowie, który wyznaczył Cz. na swojego łącznika do składu broni w Czeladzi.

Dn. 17 VIII 1920 wraz z oddziałem POW GŚl. uczestniczył w walkach o Chorzów i fabrykę chemiczną. W szeregach powstańczych był do 26 VIII t.r. Po zakończeniu II powstania nie zaprzestał działalności w POW GŚl., skierowano go też do pracy w Radzie Ludowej, w której był członkiem zarządu. Aktywnie uczestniczył w akcji plebiscytowej, wykorzystując swoje zdolności artystyczne, zwłaszcza śpiew. Z jego udziałem odbyło się wiele wieców i występów artystycznych.

Przed III powstaniem śląskim Cz. skierowano do 7. kompanii I batalionu 6. Pułku Pszczyńskiego kpt. Franciszka Rataja. Pułk

ten wchodził w skład Grupy Operacyjnej „Południe", która miała opanować południowy teren obszaru operacyjnego powstania, a następnie zorganizować jego obronę wzdłuż koryta rzeki Odry. Uczestniczył w wielu walkach tego pułku, w tym w opanowaniu pow. pszczyńskiego, a następnie pod Kędzierzynem, u podnóża Góry Świętej Anny i nad Kanałem Gliwickim. Sukces w rejonie Kędzierzyna był końcowym akordem powstańczych działań zaczepnych, w których swój udział miał też CZ. Z szeregów powstańczych zwolniono go 30 VII 1921. Powrócił wówczas do Chorzowa i do pracy na poprzednie stanowisko w hucie. Aktywnie włączył się do działalności w Związku Metalowców Zjednoczenia Zawodowego Polskiego. Zwróciło to uwagę kierownictwa i w 1935 r. został urzędnikiem w tym Związku, pełniąc funkcję sekretarza okręgowgo.

Po objęciu przez Polskę w 1922 r. części Śląska wstąpił do Narodowej Partii Robotniczej i po pewnym czasie został jej przewodniczącym w Chorzowie. Po połączeniu się z Chrześcijańską Demokracją weszła ona w skład Stronnictwa Pracy, którego członkiem został Cz. Po rozwiązaniu Rady Miejskiej w Chorzowie w 1934 r. mianowano go członkiem Komisarycznej Rady Miejskiej.

Po klęsce Polski w wojnie obronnej 1939 r. pozostał w Chorzowie i przez Ksawerego Lazara „Baltazara" został zwerbowany do organizacji pod nazwą Polski Ruch Wolnościowy, utworzonej przez → ppor. rez. mgr. Józefa Korola „Hajduckiego". Po kilku tygodniach organizacja ta zmieniła nazwę na Polską Organizację Partyzancką (POP) i składała się z pionu cywilnego oraz wojskowego. Korol po podporządkowaniu się SZP-ZWZ zachował poprzednią strukturę organizacyjną, czyli Okręg Śląski ZWZ składał się z pionu wojskowego i cywilnego. Korol znał Cz. z pracy w Radzie Miejskiej i jego aktywności społeczno-politycznej w Chorzowie. Dlatego polecił mu zorganizowanie robotników do przyszłej walki. W krótkim czasie Cz. zwerbował w Klimzowcu 50 robotników do organizacji. Jego aktywność konspiracyjna była doceniona przez Korola, który wyznaczył go na szefa pionu cywilnego w Okręgu Śląskim ZWZ. W akcie jego oskarżenia z 20 XI 1941 czytamy, iż: „[...] wglądu w swoją działalność – poza Korolem – nie umożliwił on nikomu spośród dowódców niższego szczebla. Stworzył sobie własny sztab współpracowników. W lecie 1940 r. został przez Kraków skontaktowany z kierowniczymi kołami dawnych przywódców robotniczych w Warszawie, z którymi w przeszłości porozumiewał się bezpośrednio [...]". Z inspiracji Korola utworzył chyba Cz. Śląską Radę Wojewódzką (Polityczną) jako jego organ pomocniczy, jednocześnie stanowiący zaplecze dla wojskowych sił konspiracyjnych na tym terenie. Wcześniej, w listopadzie 1939 r., o zamiarze tym Korol poinformował premiera Władysława Sikorskiego przez kurierów Henryka Ficka i Tadeusza Tomosza, którego prosił o skierowanie na Śląsk przedstawiciela rządu polskiego na emigracji. Inicjatywa śląska zainspirowała chyba gen. Sikorskiego do utworzenia Delegatury Rządu RP na Kraj. Na Śląsku istniała ona już jako Śląska Rada Polityczna i w II połowie 1940 r. przekształcona została w Okręgową Delegaturę Rządu RP na Kraj. Na jej czele stał Cz., zaś jego zastępcą został Marceli Raczak „Relski".

Cz. kilka razy wyjeżdżał na spotkania z kierownictwami partii politycznych do Krakowa i Warszawy. W cytowanym już akcie oskarżenia czytamy: „[...] W końcu marca 1940 r. na polecenie Korola nawiązał on stosunki z nielegalnym komitetem dawnych polskich przywódców robotniczych w Generalnym Gubernatorstwie. Kilkakrotnie jeździł w tym celu do Krakowa. Tam został też przyjęty w delegaturze polskiego rządu emigracyjnego. W tych placówkach otrzymywał wskazówki co do swojej pracy wśród robotników górnośląskiego przemysłu, na co pozostawiano mu w Krakowie do dyspozycji pokaźne sumy pieniędzy [...]".

Cz. wyznaczył Franciszka Budycha na organizatora wywiadu gospodarczego, który

sieć taką zorganizował i kierował nią w ramach Okręgowej Delegatury Rządu RP na Śląsku. W październiku i listopadzie 1940 r. Cz. przebywał w Warszawie. Można domniemywać, że spotkał się tam z Adolfem Bnińskim „Białoniem" – Delegatem Rządu dla Ziem Wcielonych do Rzeszy. Wówczas też chyba podporządkował mu Okręgową Delegaturę na Śląsku.

Stary Chorzów, plac Św. Jana; domy chłopskie z początku XIX w.

Aktywna działalność Okręgu Śląskiego ZWZ i podległego mu pionu cywilnego kierowanego przez Cz. nie uszła uwagi gestapo. Przyczynili się do tego przede wszystkim pozyskani przez gestapo agenci. 18 XII 1940 Cz. aresztowano i przewieziono do obozu koncentracyjnego KL Auschwitz, gdzie poddany został bestialskiemu śledztwu. Kontynuowano śledztwo także w innych więzieniach, do których był przewożony, m.in. w Gliwicach i Berlinie. Nie załamał się w nich mimo obciążania go przez niektórych aresztowanych członków ZWZ. Przez cały czas konsekwentnie twierdził, że nie działał w konspiracji. Naczelny prokurator Rzeszy przy Trybunale Ludowym zmuszony był stwierdzić, że o: „[...] działalności Czardybona i jej szczegółach oraz o wynikach jego pracy nie wiadomo nic bliższego, ponieważ nie żyje Korol, który był jedynie poinformowany o wszystkim. On sam zaprzecza temu, że działał [i] spotkał się z Korolem na dworcu w Bielsku. Także i wtedy miałoby nie dojść do uzgodnienia. Od tego momentu nie miał rzekomo więcej kontaktów z należącymi do tajnej organizacji. Nielegalnych stosunków z Krakowem i Warszawą nie podtrzymywał. W październiku i listopadzie był wprawdzie w Warszawie, przy czym spędził kilka godzin w Krakowie. Te podróże przedsięwziął jednak w celu uzyskania pracy w Warszawie [...]".

Cz. był sądzony w procesie kierownictwa Okręgu Śląskiego ZWZ przez Trybunał Ludowy w Berlinie w dn. od 5 do 7 III 1942. Tak on, jak i kpt. Jan Hupa, ppor. rez. inż. Paweł Szmechta, ppor. rez. Karol Kornas, → Ksawery Lazar, → Bedykt i Michał Rymerowie oskarżeni zostali o zdradę stanu: „[...] zmierzającą do tego, aby siłą lub groźbą użycia siły oderwać od Rzeszy należący do niej obszar, przy czym czyn ten miał na celu: a) oddziaływanie na masy przez wydawanie i rozpowszechnianie pism oraz b) utworzenie i utrzymywanie więzi organizacyjnych dla przygotowania zdrady stanu [...]".

Z wyjątkiem Cz., który został uniewinniony, pozostali zostali skazani na karę śmierci. Na wolność jednak nie wyszedł, bo skierowano go do jednego z obozów koncentracyjnych, które przeżył. Po wojnie wstąpił do Związku Weteranów Powstańców Śląskich. Do końca 1947 r. był sekretarzem generalnym Zarządu Głównego tej organizacji. Po 1945 r. przez szereg lat mieszkał w Chorzowie przy ul. P. Stalmacha. Dalsze jego losy nie są znane.

W 1927 r. zawarł związek małżeński i miał syna urodzonego w 1930 r. Odznaczony był m.in. Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Medalem Niepodległości, Brązowym Krzyżem Zasługi.

B. Czardybon. Życiorys. Brak daty (prawdop. z połowy 1937 r.); D. Wieczorek. Karta zwolnienia ochotnika kpr. Czardybona Bernarda. M.p. 30 VII 1921 r.; Podpisy nieczyt. Zaświadczenie Stowarzyszenia Śpiewaków Śląskich Oddziału „Gwiazda" z Chorzowa III. Chorzów 22 XII 1937 r.; Płk. Rataj. Karta zwolnienia Nr 319. M.p. 4 VII 1921 r.; Józef Smoleń. Zaświadczenie. Chorzów III 28 XII 1937 r.; Walenty Klama. Zaświadczenie. Rybnik 15 XI 1935 r.; Podpis nieczyt. Kwestionariusz dla otrzymania dyplomu i legitymacji. Chorzów 19 IX 1938 r.; Grzesik, Mańka, Wieczorek. Zaświadczenie. Chorzów 17 VIII 1924 r.; Podpis nieczyt. Komitet Krzyża i medalu Niepodległości. Decyzja. Warszawa 31 XII 1937 r.; Potwierdzenie działalności niepodległościowej Czardybona Bernarda przez: Walentego Klamę, Józefa Smolenia, Józefa Marchewkę, Jana

Stanika – wszystkie dokumenty w teczce personalnej w CAW, sygn. Bernard Czardybon 27 VI 1938 r. (brak paginacji). – Dubiel P., *Spojrzenie w przeszłość (wspomnienia działacza śląskiego)*, Kat. 1973, s. 98; Janke-Walter Z., *Podziemny Śląsk. Początki konspiracji na Śląsku 1939–1941*, W. 1968, s. 48; Potemski T., *Stronnictwo Pracy na Górnym Śląsku w latach 1937–1950*, Kat. 1969, s. 55 (tam Józef Czardybon i informacja, że działał w konspiracyjnym Związku Zawodowym Hutników); Rechowicz H., *Związek Weteranów Powstań Śląskich 1945–1949*, Kat. 1966, s. 18, 50; Sieradzka D., *Z dziejów samorządu komunalnego miasta Chorzowa do 1939 r.*, Ch. 1995, s. 66.

Mieczysław Starczewski

Czarnecki (Czernicki / Czernitzki) (od 2 VI 1923 r. **Czarnecki) Augustyn Józef** (1883–1939), nauczyciel, działacz narodowy i społeczny.

Ur. 15 VII 1883 w Opolu, syn malarza Augustyna i Marii z Ulraumów. Po ukończeniu 3 klas szkoły powszechnej i kolejnych 5 w gimnazjum w Prószkowie, następnie preparandy i seminarium nauczycielskiego w Oleśnie pracował w szkołach w Skrzyszowie i Baranowicach w pow. Rybnickim oraz w Zgodzie (w ówczesnym powiecie bytomskim, obecna dzielnica Świętochłowic).

W 1917 r. został zaciągnięty do armii niemieckiej, do 63 górnośląskiego pułku piechoty, w szeregach którego brał udział w walkach w płn. Francji. Dn. 28 IX 1918 r. k. Havricourt we Francji dostał się do niewoli angielskiej. Był internowany w obozach jenieckich w Pattishall i Towcester. Z niewoli powrócił na Górny Śląsk w listopadzie 1919 r. Brał udział w pracach propagandowych i kulturalno-oświatowych podczas plebiscytu.

Dn. 1 IX 1922 r. powierzono mu posadę kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej nr XII w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy obecnej ul. Katowickiej, przeznaczonej dla mniejszości językowej niemieckiej (nieopodal już nie istniejącego jej budynku na terenie przyszkolnego ogrodu odsprzedanego za zgodą Śląskiej Rady Wojewódzkiej, wybudowano w 1925 r. przy obecnej ul. Fryderyka Szopena budynek Narodowego Banku Polskiego).

W PSP nr XII C. Uczył historii i języka niemieckiego. Dn. 31 VII 1935 r. z powodów zdrowotnych Wojewoda przeniósł go w stan spoczynku.

Był zamiłowanym zbieraczem pamiątek historycznych dotyczących ziemi śląskiej, w tym szczególnie zabytkowych monet, a także wielkim miłośnikiem przyrody i propagatorem ogródków działkowych. Przez wiele lat pełnił funkcję przewodniczącego Stowarzyszenia Przyjaciół Ogródków Działkowych przy ul. Hajduckiej 62 w Królewskiej Hucie (Chorzowie). Po najeździe hitlerowców na Polskę jako znany działacz narodowy i społeczny został aresztowany przez gestapo i rozstrzelany.

Od 4 X 1911 r. był żonaty z Jadwigą z Wielochów. Miał z nią 4 dzieci: Jana (ur. 8 VII 1912 r.), Eleonorę (ur. 7 VI 1914 r.), Joachima (ur. 10 IX 1917 r.) i Henryka (ur. 14 X 1920 r.).

Imię jego nosi dziś najstarsza kolonia ogródków działkowych w Chorzowie przy ul. Hajduckiej. Nazwa została nadana w 1946 r.

AP Kat., zesp. 27 – Akta osob. Nauczycieli C/403 Czarnecki Augustyn. – Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 242.

Marian Gałuszka, Zbigniew Kapała

Czekańska-Czwartacka Wanda Maria (1911–1964), nauczycielka, komendantka chorzowskiego hufca Organizacji Harcerek.

Ur. 6 IX 1911 w Zarszynie, pow. Sanok, córka Feliksa i Klary z d. Drozdowska. Urodziła się w rodzinie wielodzietnej (3 braci i 1 siostra). W trzy miesiące po jej urodze-

niu rodzina przeniosła się do Komańczy, gdzie jej ojciec pełnił służbę jako wachmistrz żandarmerii austro-węgierskiej a z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości jako drogomistrz. Do czasu pójścia do I klasy gimnazjalnej uczyła się prywatnie w domu. Następnie została wpisana do I kl. Państwowego Gimnazjum im. Królowej Zofii w Sanoku. Do miasta tego przeniosła się też cała jej rodzina. W r. 1924 wpisała się do II ŻDH im. Marii Curie-Skłodowskiej w Sanoku. We wrześniu 1926 r. objęła w niej zastęp a w styczniu roku następnego kierownictwo drużyny. Po ukończeniu VI kl. gimnazjalnej przerwała naukę w w/w szkole ze względów zdrowotnych. Po dwóch latach przerwy, od roku szkolnego 1930/1931 kontynuowała naukę w Prywatnym Miejskim Seminarium Nauczycielskim w Sanoku, w którym w r. 1931/1932 zdała egzamin dyplomowy na nauczyciela szkół powszechnych. Jako harcerka uczestniczyła w l. 1927–1931 w czterech obozach, uzyskując stopień samarytanki. Odbyła też próbę na drużynową. Jak czytamy w opinii komendantki hufca żeńskiego w Sanoku: „[...] wykazała w pracy wiele zamiłowania i zdolności organizacyjnych. Jako instruktorka w Hufcu jest jedną z najlepszych".

Dn. 16 XI 1932 r. została zatrudniona w Publicznej Szkole Powszechnej nr X w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Wiosną 1937 r. była już hufcową miejscowego hufca harcerek. Składał się on wówczas z kilkunastu jednostek organizacyjnych zgrupowanych w czterech środowiskach, tj. w Chorzowie – Mieście, Maciejkowicach, Dąbrówce Wielkiej i Brzezinach Śląskich. W następnym roku liczył on 18 drużyn i 9 gromad zuchowych.

22 VI 1939 r. inspektor szkolny, Piotr Jaworski przeniósł Cz. (już wówczas posiadającą stopień harcerski – podharcmistrzyni i od 25 XI 1935 r. posiadającej status stałej nauczycielki publicznych szkół powszechnych w Chorzowie) z Publicznej Szkoły Powszechnej nr X w Chorzowie do publicznej szkoły powszechnej w Chorzowie–Maciejkowicach. Obowiązki służbowe w nowej szkole objęła z dn. 1 VII 1939 r.

Chorzowski hufiec harcerek liczył wówczas (tzn. 30 VI 1939) 19 drużyn i 11 gromad zuchowych, z tego 16 drużyn i 10 gromad znajdowało się w Chorzowie, 3 drużyny w Brzezinach Śląskich i 1 gromada w Dąbrówce Wielkiej.

Stosując się do rozkazu władz wojskowych chorzowska hufcowa opuściła 2 IX 1939 r. miasto. W l. 1939–1945 działała w ruchu oporu w Sanoku. Do Chorzowa powróciła już w pierwszych tygodniach 1945 r. W kwietniu t.r. Stanęła na czele Komendy Śląsko-Dąbrowskiej Chorągwi Harcerek. Kierowała nią aż do października 1948 r. W następnych latach pracowała w chorzowskim szkolnictwie, od 1956 r. w Szkole Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącym im. Juliusza Ligonia. Dn. 13 VI 1959 r. zawarła związek małżeński z nauczycielem, Stefanem Czwartackim. W ostatnich latach chorowała, zmarła 10 III 1964 r. w Chorzowie. Została pochowana na cmentarzu parafii św. Barbary.

APKat.; USC w Ch., nr akt 264/64. – Bethge D., Stankiewicz M., *Chorzowski wrzesień 1939 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1981, s. 8; taż, Koczorek E., Stankiewicz M., *Druga wojna światowa. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1984, s. 14; taż, Stankiewicz M., Zaleska J., *Pomnik harcerza w Chorzowie*, Ch. 1985, s. 3; Holona E., *Uwagi o harcerstwie na Śląsku Opolskim w latach 1945–1949*, „Studia Śląskie", Seria Nowa, t. 37 (1980), s. 321/322 (tam, że pełniła funkcję komendantki Śląsko-Dąbrowskiej Chorągwi Harcerek do chwili zjednoczenia komend, t.j. do dnia 3 II 1949 r.); Konieczny A., *Z dziejów ruchu młodzieżowego w województwie katowickim 1945–1970*, Kat. 1970; Studencki Z., *Z dziejów Związku Harcerstwa Polskiego w województwie śląsko-dąbrowskim*, „Rocznik Katowicki" 1983, s. 115, 116; „Śląsko-Dąbrowski Przegląd Administracyjny" 1947, nr 1, s. 182.

Zbigniew Kapała

Czub Roman (1898–1961), legionista, naczelny dyrektor huty „Piłsudski" (dawna huta „Królewska") w l. 1937–1938.

Ur. 10 II 1898 w Tuchowie, pow. tarnowski, syn Michała, ukończył I Gimnazjum w Tuchowie. Służył w Legionach, m.in. w 4. Pułku Piechoty Legionów Polskich (8. kom-

pania), uzyskując 1 IV 1917 stopień chorążego piechoty. We wrześniu t.r. sprawował funkcję adiutanta II baonu.

Po kryzysie przysięgowym w armii austro-węgierskiej walczył w 57. Pułku Piechoty na froncie włoskim (1917/1918).

Od 1918 r. w Wojsku Polskim. Mianowany podporucznikiem piechoty ze starszeństwem z 1 III 1918, w czerwcu 1920 r. w stopniu porucznika piechoty. Był adiutantem 4. Pułku Piechoty Legionów. Po wojnie przeniesiony do rezerwy. Zweryfikowany jako kapitan rezerwy piechoty z 1 VI 1919.

W 1922 r. ukończył Wydział Hutniczy Akademii Górniczej w Krakowie, po czym poświęcił się pracy zawodowej. W l. 1937–1938 był naczelnym dyrektorem huty „Piłsudski" (d. huta „Królewska"). W l. 1938–1939 był państwowym zarządcą przymusowym huty A. Hahn w Boguminie. Po wybuchu wojny nastąpiła ewakuacja firmy A. Hahn do Lublina, a następnie do Lwowa. Tam 11 I 1941 został aresztowany przez Sowietów i uwięziony we Lwowie przy ul. Kazimierzowskiej. Dn. 1 IV t.r. skazany na 8 lat zesłania. Przebywał w Siewpieczłagrze. Był zatrudniony przy budowie linii kolejowej Kotłas – Workuta. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej i podpisaniu umowy polsko-sowieckiej uwolniony. Wstąpił do Armii Polskiej w ZSRR. Następnie razem z nią został ewakuowany do Iraku. Był tam szefem służby pocztowej ZKP oraz kierownikiem głównej poczty polowej 104 (do 9 I 1944). Dalsze jego przydziały nie są znane. Potem znalazł się w Wielkiej Brytanii. Przebywał tam do 1946 r.

Po wojnie Cz. powrócił do kraju. Pracował w Centralnym Zarządzie Przemysłu Hutniczego w Katowicach jako kierownik sekcji działu inwestycji w okresie 24 X 1946–1 IV 1949. Potem od 1 IV 1949 do 1 VII 1949 pracował w Ministerstwie Przemysłu i Handlu jako kierownik działu. Następnie był w Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego naczelnikiem wydziału w departamencie inwestycji (1 VII 1949–1 X 1951). W kolejnych latach pracował w Centralnym Zarządzie Ogólnego Budownictwa Maszyn w Warszawie jako kierownik działu maszyn i urządzeń w pionie inwestycji (1 X 1951–20 VIII 1958) i w Zjednoczeniu Przemysłu Maszyn Budowlanych w Warszawie jako naczelnik wydziału (20 VIII 1958–22 X 1961).

Zm. 22 X 1961 w Warszawie.

Cygan W.K., *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 1: *A–F*, W. 2005, s. 182; *Czwarty Pułk Piechoty 1906–1966*, Londyn 1965; Dumin-Wilczyński Z., *Wojsko Polskie w Iraku 1942–1943*, W. 1993; Gross J.T., Grudzińska-Gross I., *„W czterdziestym nas Matko na Sybir zesłali..."*, W. [b.r.w.]; *Księga wychowanków i wychowawców Akademii Górniczej w Krakowie (1919–1949)*, oprac. J. Sulima-Samujłło, Kr. 1979, s. 32–33; *Za kratami więzień i drutami obozów*, t. 2, W. 1928; *Lista starszeństwa oficerów Legionów Polskich*, W. 1917; *Rocznik oficerski* 1923, 1924; *Rocznik oficerski rezerw*, 1934.

Zbigniew Kapała

Ć

Ćwiżewicz Józef Marian (1890–?), inżynier dróg i mostów, miejski radca budowlany w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 13 VIII 1890 w Bulowicach, pow. bialski, woj. krakowskie, syn nauczyciela szkoły ludowej, Wojciecha i Anieli z Kolzerów. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Osieku i Kętach, natomiast szkołę średnią w l. 1903–1910 w Krakowie ukończył maturą złożoną 6 VI 1910 z odznaczeniem.

W szkole średniej utrzymywał się z korepetycji. W październiku 1910 r. zapisał się na Wydział Inżynierii Budowlanej Politechniki Wiedeńskiej (Technische Hochschule in Wien), na którym w l. 1910/1911, 1911/1912, 1912/1913 zaliczył 8 semestrów. W lutym 1914 r. złożył egzamin państwowy. W 1915 r. powołany został do służby technicznej w byłym Namiestnictwie galicyjskim.

Od czerwca 1915 r. do 15 VIII 1919 pełnił służbę pomocnika technicznego i zastępcy drogomistrza w okręgu budowniczym w Tarnowie z siedzibą w Pilźnie. Następnie od 15 IX 1919 do 1 IV 1920 pracował w Tomaszowie Lubelskim przy pomiarach miasta (przy zakładaniu m.in. sieci triangulacyjnej, sieci poligonalnej, stabilizacji punktów trygonometrycznych i poligonalnych oraz opisach topograficznych, niwelacji miasta, pomiarach kątowych, długościowych, zdjęciach szczegółów, nanoszeniu, obliczaniu i kartowaniu, czyli wszystkich czynnościach wchodzących w zakres miernictwa).

Dn. 5 X 1919 ożenił się w Pilznie z Janiną Litwicką, córką urzędnika tamtejszego starostwa.

Od 1 IV 1920 do 1 VII 1921 pracował w charakterze urzędnika technicznego i konduktora drogowego (drogomistrza). Oprócz czynności biurowych, takich jak referowanie drobniejszych spraw, rysowanie map, planów, szkiców technicznych itp., dokonywał pomiarów, trasowania dróg i mostów, nadzorował ich budowę, konserwację oraz sporządzał kosztorysy.

W październiku 1921 r. wyjechał do Lwowa, by dokończyć na Wydziale Inżynierii Lądowej Politechniki Lwowskiej przerwane studia. Zakończył je egzaminem dyplomowanym złożonym 13 XI 1923. Od 7 VIII 1923 do 1 XII 1923 był zatrudniony w Zakładach Melioracyjnych i Technicznych we Lwowie przy opracowaniu projektów stawów rybnych w dobrach łacińskiego arcybiskupa Lwowa w gminie Stawczany.

Od 1 II 1924 pracował w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. Stanisława Kostki w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w charakterze nauczyciela kursów technicznych, a od 1 IX t.r. jako kierownika tychże. W lutym 1925 r. rozpatrywano jego kandydaturę na stanowisko dyrektora Szkoły Budowy Maszyn i Chemii Hutniczej w Królewskiej Hucie. Ostatecznie jednak, uchwałą Magistratu (Zarządu Miasta) Królewskiej Huty z dn. 9 VII 1925, powierzono mu stanowisko radcy budowlanego i kierownika Urzędu Budowlanego w Królewskiej Hucie, z prawem zasiadania w Zarządzie Miasta z głosem doradczym.

W Miejskim Urzędzie Budowlanym funkcjonowały wówczas następujące działy: budownictwa naziemnego, budownictwa ulic, dróg i mostów, kanalizacji, administracji gruntów i budynków miejskich, miernictwa, regulacji i planów zabudowy miasta, ogrodnictwa, czyli odpowiadał on za wszystkie miejskie roboty budowlane. W lipcu 1928 r. na mocy § 4 ustawy z dn. 11 III 1850 nadano Ć. status urzędnika policyjnego w służbie policyjno-budowlanej (miejskiej policji budowlanej).

Wkrótce po objęciu tego stanowiska Ć. wykonał projekt strzelnicy dla tutejszego Bractwa Strzeleckiego. Obiekt ten był budowany na gruntach państwowych za Stadionem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (WFiPW) w obrębie gminy politycznej Chorzów, a zatem poza okręgiem królewskohuckiej policji budowlanej.

Na posiedzeniu Rady Miejskiej z dn. 3 XI 1926 Ć. został wybrany na 12-letni okres urzędowania, dokonano tego na wniosek polskiej frakcji w Radzie. Obowiązki te pełnił do stycznia 1939 r.

Po wybuchu II wojny opuścił Chorzów. Wyjechał do Pilzna, w strony rodzinne żony.

W okresie przebywania w Królewskiej Hucie (Chorzowie) aktywnie uczestniczył w życiu społecznym miasta i województwa. Był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół", Komitetu WFiPW w Królewskiej Hucie (Chorzów), Związku Powstańców Śląskich, Polskiego Czerwonego Krzyża, Związ-

ku Inżynierów Budownictwa oraz Komitetu Technicznego Związku dla Regulacji Rawy.

Był żonaty z Jadwigą Litwicką. Miał z nią 3 dzieci: synów Władysława (ur. 13 VII 1920) i Janusza (ur. 18 VII 1931) oraz córkę Marię (ur. 27 IV 1922).

W Królewskiej Hucie (Chorzowie) mieszkał przy ul. Hajduckiej 12.

Zm. prawdopodobnie po 1945 r. w Chorzowie.

APKat., zesp. 646 – M. Chorz. Pers. B.50 – Ćwiżewicz Józef Marian; tamże, 27 – Akta osob. Nauczycieli C/379 Ćwiżewicz Józef. – *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 114; Sieradzka D., *Z dziejów samorządu komunalnego miasta Chorzowa (do 1939 r.)*, Ch. 1995, s. 68.

Zbigniew Kapała

D

Dalbor Bolesław (1881–1946), inżynier, podpułkownik WP, dyrektor gazowni miejskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 4 IV 1881 w miejscowości Dżygówka na Podolu, syn Maksymiliana i Emilii z Nowaków. Ukończył gimnazjum w Brodach, a następnie studiował na Wydziale Budowy Maszyn Politechniki Lwowskiej. Uzyskał tytuł inżyniera. Odbył służbę wojskową (ukończył kurs samochodowy). W l. 1914–1918 służył w wojsku austro-węgierskim na frontach serbskim i włoskim. W 1918 r. brał udział w obronie Lwowa, potem do 1922 r. służył w Wojsku Polskim. Do rezerwy odszedł w stopniu podpułkownika.

Z dn. 1 II 1926 objął funkcję dyrektora gazowni miejskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Jego poprzednik, Georg Maul, przeniósł się do Niemiec. D. był zwolennikiem niezrealizowanej koncepcji zdalaczynnego zaopatrzenia w gaz z koksowni nie tylko Chorzowa i miejscowości górnośląskich, lecz także miast Zagłębia Dąbrowskiego. Funkcję dyrektora pełnił do wybuchu wojny w 1939 r. W Królewskiej Hucie mieszkał początkowo przy ul. Katowickiej 14, a później (już w Chorzowie) w ukończonej w 1936 r. willi służbowej przy ul. Przy Gazowni 7.

Przed I wojną światową był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" i Związku Strzeleckiego. W okresie międzywojennym należał do Związku Oficerów Rezerwy RP (był prezesem koła w Chorzowie i członkiem Zarządu Okręgowego), Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Ligi Morskiej i Kolonialnej, Związku Gospodarczego Gazowni i Wodociągów w Polsce oraz Zrzeszenia Gazowników i Wodociągowców Polskich. Pełnił funkcje wiceprezesa Towarzystwa Łowieckiego oraz prezesa Towarzystwa Prawidłowego Myślistwa „Diana" w Zawierciu. Był biegłym sądowym oraz biegłym Izby Przemysłowo-Handlowej w Katowicach z zakresu gazownictwa i budowy maszyn.

Opublikował: *Dotychczasowe wysiłki około przeprowadzenia gazyfikacji Górnego Śląska (odczyt wygłoszony w Warszawie w 1931)*, „Gaz i Woda" 1931, t. 11, s. 204–210; artykuły fachowe w: „Gaz i Woda", „Łowiec Polski".

Ożenił się 12 I 1911.

Odznaczony został Krzyżem Walecznych, Krzyżem Zasługi oraz Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości.

Zm. 14 XII 1946 w Chorzowie.

APKat., Akta miasta Chorzowa, sygn. 1493, 1494; USC w Chorzowie, akt zgonu nr 1146/1946/1. – *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 128, 129; *Dziesięciolecie koła Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej*

w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934, Ch. 1934, s. 48; Nadolski P., *Gazownia w Królewskiej Hucie (Chorzowie)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 8: 2005, s. 229, 230; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 97, 111.

Przemysław Nadolski

Damm Henryk (1882–1950), prawnik, w l. 1926–1938 notariusz i adwokat w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 1 VI 1882 w Stryju (dawne woj. lwowskie), syn rolnika Emila Jakuba i Anny z Hermanów. Po ukończeniu gimnazjum w Stryju studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. W 1910 r. związany był z Towarzystwem Czytelni Ludowych i Towarzystwem Gimnastycznym „Sokół" w Radziechowie. Od 1915 do 1926 r. pracował w sądownictwie. W 1920 r. przebywał w Wielkopolsce. Od 1922 r. był naczelnikiem sądu w Królewskiej Hucie. Zakładał tu koła Ligi Ochrony Powietrznej Państwa. Był członkiem lokalnej organizacji Ligi Morskiej i Kolonialnej. W Królewskiej Hucie mieszkał przy ul. Wolności 52.

W 1922 r. ogłosił przydatny dla prawników przybywających na Górny Śląsk z innych obszarów II Rzeczypospolitej *Niemiecki kodeks cywilny*.

Dn. 1 II 1910 poślubił Marię Zofię Macielińską.

Zm. 27 VI 1950.

USC w Ch., akt zgonu nr 515/50/1. – *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 129; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 33, 41, 90; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...*, s. 96.

Zbigniew Kapała

Dec Józef Wincenty (1914–1943), absolwent Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie, lotnik, porucznik, pilot 316. Warszawskiego Dywizjonu Myśliwskiego.

Ur. 28 I 1914 w Sokołowie Małopolskim, syn Marcina i Katarzyny. Był absolwentem Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie. Należał do 2. Męskiej Drużyny Harcerskiej im. Zawiszy Czarnego w Chorzowie. Od czerwca 1941 r. służył w 316. Warszawskim Dywizjonie Myśliwskim w Wielkiej Brytanii – początkowo jako zwykły pilot, a od 1 XII 1942 jako zastępca dowódcy eskadry „B". W czasie służby odniósł 2 większe sukcesy – dn. 10 IV 1942 podczas lotu całego 1. Polskiego Skrzydła Myśliwskiego z Northolt (od 11 XII 1941 316. dywizjon wchodził w jego skład) na „wymiatanie" lotnictwa nieprzyjacielskiego w rejonie Calais, Boulogne i St. Omer. Na południe od Boulogne 12 samolotów dywizjonu zaatakowało dostrzeżoną 2-krotnie większą formację niemieckich myśliwców „Focke Wulfów" FW-190. W zaciętej walce polscy piloci zestrzelili 4 samoloty niemieckie na pewno, 3 – prawdopodobnie, dalsze 3 – uszkodzili, w tym jednego FW-190 uszkodził właśnie D. Większy sukces odniósł 25 IV, kiedy to na pewno zestrzelił jednego „Focke Wulfa". Tego dnia w godzinach porannych 316. dywizjon brał udział – w składzie całego skrzydła jako tylna osłona bombowców typu „Douglas-Boston" – w działaniach w rejonie Hazenbrouck. Już po zbombardowaniu wyznaczonego celu, kiedy całe skrzydło powracało do Anglii, zauważono 12 niżej lecących samolotów FW-190. Dowodzący skrzydłem mjr Aleksander Gabszewicz, który podczas tego lotu prowadził bezpośrednio 316. dywizjon, wydał rozkaz do ataku. W walce tej polscy lotnicy odnieśli zwycięstwo: na pewno zestrzelili jeden samolot nieprzyjaciela, jeden – prawdopodobnie, również jeden – uszkodzili.

W IV 1943 r. por. D. został przeniesiony do 302. Toruńskiego Dywizjonu Myśliwskiego,

Piloci z 316 WDM, Pembrey, maj 1941. Pierwszy z prawej por. pil. Józef Dec

bazującego wówczas na lotnisku w Hutton Granswick w pobliżu miejscowości Hull na wschodnim wybrzeżu Anglii. Wkrótce po podjęciu służby w tym dywizjonie, 24 IV 1943, por. D. zginął w katastrofie lotniczej. Tegoż dnia odbywał lot szkoleniowo-treningowy na samolocie „Spitfire" nr AR 385. Przeprowadzano ćwiczenia w locie grupowym. Podczas pikowania zaczepił ogonem o śmigło innego samolotu (ten pilot zdołał wylądować) i rozbił się 6 mil od North Cotes (Lincs). Został pochowany na cmentarzu w Northwood.

USC w Sokołowie Małopolskim. – Buchwald B.K., *316 Warszawski Dywizjon Myśliwski*, W. 1989, s. 42, 62, 71, 108, 112, 122, 137, 141, 146, 202, 204; Cumft O., Kujawa H.K., *Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*, W. 1989, s. 241; Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 79–80; Król W., *Mój Spitfire WX-L*, W. 1975, s. 103; tenże, *Polskie dywizjony lotnicze w Wielkiej Brytanii 1940–1945*, W. 1990, s. 247–248; *Pomnik harcerza w Chorzowie*, oprac. D. Bethge, M. Stankiewicz, J. Zaleska, Ch. 1985 [wkładka – uzupełnienie – z X 1987]; Wyszkowski M., *Ostatni lot*, W. 1972, s. 125.

Zbigniew Kapała

Doleżyk (Dolezik) Karol Józef (1899–1938), działacz niepodległościowy i polityczny, powstaniec śląski, urzędnik, zastępca przewodniczącego komisarycznej Rady Miejskiej w Chorzowie.

Ur. w 1899 r. w Siemianowicach, syn Adama i Pauliny Nowok. W latach I wojny światowej po wcieleniu do wojska niemieckiego brał udział w walkach na froncie zachodnim. Pod Lille został ranny. Po wyjściu ze szpitala

w Koźlu rozpoczął pracę niepodległościową w konspiracji. Dn. 17 VIII 1919 w Siemianowicach wstąpił w szeregi POW GŚl. Organizował ośrodek sanitarny i zajmował się wywiadem. Jednocześnie był prezesem Związku Filaretów – organizacji zrzeszającej polską młodzież gimnazjalną na terenie Górnego Śląska. Jako prezes tegoż Związku założył 12 kół przy szkołach średnich, rozrzuconych po całym obszarze plebiscytowym. Doglądał ich i prowadził osobiście akcję oświatową, narodową i niepodległościową wśród zorganizowanej młodzieży.

Brał udział w I powstaniu śląskim. Podczas II powstania został napadnięty i zmasakrowany przez bojówkę niemiecką. Po powrocie do zdrowia włączył się w akcję plebiscytową. W III powstaniu walczył w szeregach 7. kompanii Benisza 4. (10.) Królewskohuckiego Pułku Powstańczego Pawła Gajdzika. Uczestniczył w walkach pod Januszkowicami, Pogorzelcem i Bierawą. W krwawym boju pod Kędzierzynem w dn. 5 VI 1921 odniósł ciężką ranę, co zmusiło go do opuszczenia frontu. W szpitalach, najpierw w Rybniku, a później w Mysłowicach, leżał do końca marca 1922 r. Ze szpitala wyszedł jako inwalida.

Pracował w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) jako naczelnik wydziału. Następnie został wicedyrektorem Komunalnej Kasy Oszczędności m. Chorzowa, którego był w l. 1934–1936 radnym, członkiem komisarycznej Rady Miejskiej powołanej 12 VII 1934 przez Śląską Radę Wojewódzką wspólnie z wojewodą Michałem Grażyńskim. Pełnił w niej funkcję zastępcy przewodniczącego, z której zrezygnował w 1936 r. Od grudnia 1936 do marca 1938 r. był redaktorem naczelnym „Powstańca". Praca zawodowa nie przeszkadzała mu ani w dalszym kształceniu się (skończył studia na Wydziale Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego), ani w działalności społecznej (przez wiele lat był prezesem grupy miejscowej Związku Powstańców Śląskich w Chorzowie, skarbnikiem, a później wiceprezesem powiatu). W 1934 r. wchodził w skład zarządu Towarzystwa Domu Ludowego w Chorzowie. Dn. 26 VIII 1934, po reaktywowaniu koła Narodowo-Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy w Chorzowie, został wybrany jego prezesem i dokooptowany do Rady Naczelnej. Po powołaniu 28 VI 1937 Obozu Zjednoczenia Narodowego w województwie śląskim we wrześniu lub w październiku t.r. został wyznaczony na przewodniczącego obwodu chorzowskiego. Piastował godność prezesa koła grodzkiego Obozu Zjednoczenia Narodowego w Chorzowie.

Był odznaczony Krzyżem Niepodległości, Śląskim Krzyżem Zasługi i Waleczności oraz Krzyżem Zasługi.

Zm. 10 V 1938 w Chorzowie.

USC w Ch., akt zgonu nr 252/1938. – Długajczyk E., *Sanacja śląska 1926–1939. Zarys dziejów politycznych*, Kat. 1983, s. 254–255; Sieradzka D., *Z dziejów samorządu komunalnego miasta Chorzowa do 1939 r.*, Ch. 1995, s. 51, 67; *Śp. Karol Doleżyk*, „Powstaniec" 1938, nr 6.

Zbigniew Kapała

Domiczek Witold Kazimierz (1902–1940), nauczyciel w Publicznej Szkole Powszechnej nr VI w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory) (a po włączeniu tej gminy do Chorzowa od 1 IV 1939 r. w Publicznej Szkole Powszechnej nr XXXVI w obecnym Chorzowie Batorym przy ul. Ratuszowej 20), podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 22 XI 1902 w Podgórzu k. Wieliczki, woj. krakowskie, syn Emila i Zofii z Szubertów. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Krakowie, gdzie złożył egzamin dojrzałości w 1924 r., i kurs w Batalionie Podchorążych Rezerwy Piechoty w Biedrusku k. Poznania. Egzamin nauczycielski praktyczny zdał w 1931 r. w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory). Po mianowaniu na stopień podporucznika ze starszeństwem od 1 IX 1931 został przydzielony do 75. Pułku Piechoty. Mieszkał w Hajdukach Wielkich.

Zmobilizowany w 1939 r., po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie w Kozielsku. W 1940 r. został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006, s. 64; *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 112; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskiem. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 167; tenże, *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo. Opracowane na podstawie dostępnych materiałów urzędowych i innych źródeł*, wyd. II, uzupełnione dodatkiem ze zmianami do dn. 30 IV 1938, Kat. 1938, s. 167.

Zbigniew Kapała

Dominik Walenty (1891–1944), chemik, uczestniczył w uruchomieniu zakładów azotowych w Chorzowie.

Ur. 2 II 1891 w Dobczycach (Małopolska), syn Jana, wiejskiego szewca, i Teresy z d. Stocha. Uczęszczał do Gimnazjum św. Jacka w Krakowie, a w l. 1909–1911 odbywał studia przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jednocześnie kształcił się w Konserwatorium Muzycznym w Krakowie, w klasie harmonii, kontrapunktu i kompozycji, pod kierunkiem prof. Władysława Żeleńskiego. W 1911 r. przeniósł się na studia chemiczne i technologiczne w Szkole Politechnicznej we Lwowie, które ukończył w 1914 r. z wyróżnieniem. Zdolności D. odkrył jego ówczesny opiekun naukowy, późniejszy prezydent RP Ignacy Mościcki, który zaproponował mu asystenturę w Katedrze Elektrochemii i Chemii Fizycznej Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. D. pracował tam do września 1919 r., uzyskując w 1917 r. tytuł doktora nauk technicznych na podstawie pracy „O potencjałach elektrolitycznych amalgamatów sodu i potasu". Na przełomie l. 1918/1919 brał udział w walkach o Lwów.

W 1919 r. wraz z kadrą Chemicznego Instytutu Badawczego przeniósł się do Jaworzna, gdzie pracował przy uruchomieniu fabryki związków azotowych „Azot". Do 1922 r. był tam naczelnym chemikiem. Analogiczne obowiązki objął w zakładach azotowych w Chorzowie, wydajnie przyczyniając się do zwiększenia produkcji w tym przejętym od Niemców zakładzie. Pracował także w Krzeszowicach i w Mościcach.

W 1923 r. zaangażowany został do pracy w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego. Powierzono mu kierowanie Katedrą Chemii Nieorganicznej SGGW. Funkcję tę pełnił do 1936 r. W l. 1927–1931 oraz 1936–1938 był dziekanem Wydziału Leśnego SGGW, a po otrzymaniu w 1936 r. tytułu profesora zwyczajnego objął tamże kierownictwo Katedry Chemii Ogólnej. Na stanowisku tym pozostał do wybuchu II wojny światowej. 2-krotnie, w 1935 i 1936 r. odwiedził Niemcy jako rzeczoznawca w zakresie stosowania metody uzyskiwania tlenku magnezowego. W l. 1938–1939 był doradcą technicznym Wspólnoty Interesów Górniczo-Hutniczych SA w Katowicach oraz członkiem Rady Nadzorczej Zakładów Chemicznych w Kutnie.

Opublikował kilkadziesiąt prac naukowych. Był autorem 34 patentów. Wybrano go członkiem korespondencyjnym Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Szczególnie znaczące osiągnięcia miał w dziedzinie chemicznej przeróbki drewna i tzw. chemii rolnej.

W okresie II wojny światowej pozostał w Warszawie. Pracował w dziale chemicznym Instytutu Fermentacyjnego. Jednocześnie prowadził tajne nauczanie w SGGW.

Był żonaty z Zofią z d. Jędryjas. Miał córkę Marię.

Zginął w wypadku 14 I 1944.

Odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi.

Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN, cz. 5: *Nauki rolnicze i leśne*, oprac. A. Środka, Wr. 1989, s. 68–70; Bolewski A., Pierzchała H., *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe*, Wr. 1989, s. 120; *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 148; Dominik W., *Księga pamiątkowa ku uczczeniu potrójnej rocznicy zaczątków i utrwalania SGGW w Warszawie*, W. 1937, s. 394–396; *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, W. 1983, s. 625; *Księga pamiątkowa Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie 1906–1956*, t. 1, W. 1958, s. 235–239; *Lista strat kultury polskiej (1 IX 1939–1 III 1946)*, oprac. B. Olszewicz, W. 1947, s. 51; Mazurkiewicz A., *Życie i działalność Walentego Dominika*, „Wiadomości Chemiczne" 1955, z. 12, s. 571–579; *Straty kultury polskiej 1939–1944*, red. A. Ordęga, T. Terlecki, t. 2, Glasgow 1945, s. 519; Środka A., *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 1: *A–G*, W. 1994, s. 394–395; Walczak M., *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939–1945*, Wr. 1978, s. 140, 219, 286; *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*, W. 1983, s. 317.

Lech Krzyżanowski

Drozdowski Witold (1889–1971), inżynier mechanik, działacz społeczny w Chorzowie.

Ur. 16 IV 1889 w Łodzi, syn Wacława i Elżbiety z d. Horodeńskiej. Studia ukończył w Lille we Francji, uzyskując tytuł inżyniera mechanika. W czasie I wojny światowej służył w wojsku rosyjskim jako inżynier budowy mostów na rzece Dźwinie i jako urzędnik wojskowy. W 1925 r. przybył na Górny Śląsk. Pełnił następujące funkcje zawodowe: inżyniera ruchu w hucie „Królewskiej" (obecnie huta „Kościuszko"), kierownika Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu (1929), głównego inspektora bhp dla hut „Wspólnoty Interesów", zastępcy dyrektora Związku Pracodawców Górnośląskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego.

W czasie II wojny światowej przebywał w Warszawie i w Krakowie. Po wyzwoleniu razem z inż. → Romanem Grabianowskim przybył z Krakowa do Chorzowa z Grupą Operacyjną Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, by objąć funkcję inspektora maszynowego, kierownika huty „Kościuszko".

Był aktywnym członkiem Stronnictwa Demokratycznego (SD), w l. 1945–1947 wiceprzewodniczącym Miejskiego Komitetu SD w Chorzowie, potem przewodniczącym koła SD przy hucie „Kościuszko". W l. 1966–1968 stał na czele koła SD „Śródmieście", następnie został jego honorowym prezesem. Działał także w organizacjach społecznych, w których pełnił różne funkcje, m.in. prezesa Zarządu Wojewódzkiego i członka Zarządu Głównego Zjednoczonego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów, członka Komisji Rewizyjnej i Rady Wojewódzkiej Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej w Chorzowie. Był organizatorem i pierwszym prezesem PKPS w Chorzowie. Wchodził w skład Rady Oddziału Powszechnej Spółdzielni Spożywców.

Żonaty z Marią Ludwiką z d. Laska.

Został odznaczony: Złotym Krzyżem Zasługi, Odznaką Tysiąclecia Państwa Polskiego, Odznaką XXX-lecia SD, Srebrną Odznaką „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego", Honorową Odznaką PKPS (złotą) oraz Odznaką Zasłużonego Działacza Spółdzielczego.

Zm. 1 XII 1971 w Chorzowie.

USC w Ch., akt zgonu nr 1514/71. – Hanke R., *Kartki z historii chorzowskiej organizacji Stronnictwa Demokratycznego*, W. 1974, s. 86, 99, 100, 107; tenże, *Słownik demokratów śląskich: biogramy działaczy Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim z lat 1937–1975*, Kat. 1988, s. 47–48 (tam rok ur. 1889).

Rajmund Hanke

Droździok Paweł Jerzy (1917–1942), lotnik Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii, sierżant, radiotelegrafista 304. Dywizjonu Bombowego Ziemi Śląskiej.

Ur. 28 XI 1917 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn szewca Józefa i Zuzanny Mikosch. Po przedostaniu się do Wielkiej Brytanii służył w 304. Dywizjonie Bombowym Ziemi Śląskiej, działającym do

maja 1942 r. w lotnictwie obrony wybrzeża (Coastal Command), którego zadaniem była ochrona konwojów morskich przed atakami niemieckich okrętów poprzez patrolowanie dalekich szlaków morskich lub bezpośrednia ich osłona we współpracy z okrętami wojennymi Royal Navy, a przede wszystkim zwalczanie okrętów podwodnych. Po przesunięciu 10 VII 1942 na Stację Lotniczą RAF Dale w południowej Walii, nad zatokę Milford, dywizjon wchodził w skład 19. Grupy Lotnictwa Obrony Wybrzeża, do której należało wykonywanie lotów i zwalczanie niemieckich okrętów podwodnych w Zatoce Biskajskiej i akwenach z nią sąsiadujących, a więc na kanale La Manche i obszarach Atlantyku łączących się od północy z Morzem Irlandzkim. Zadanie to wykonywano, patrolując dzień i noc wyznaczone trasy i rejony, ustalone w zasięgu działania samolotów. Loty były dalekie – aż po brzegi północnej Hiszpanii i w głąb Atlantyku na odległość 600 i więcej mil. W nocy z 11 na 12 VIII 1942 dywizjon miał wykonywać pierwsze nocne patrole. Wyznaczono załogi i przydzielono rejony patrolowania. Termin startu, ustalony na godz. 21.00, został przesunięty ze względu na wiejący znad Atlantyku bardzo silny i porywisty wiatr. O godz. 2.30 ze stanowiska dowodzenia nadeszło zezwolenie na start. Jako pierwszy ruszył „Wellington" nr HX-334, którego radiotelegrafistą był sierż. D. Wkrótce po starcie samolot przepadł w dół, kryjąc się za spadzistym brzegiem lotniska – wpadł do Atlantyku, grzebiąc całą załogę.

W latach służby w PSP w Wielkiej Brytanii D. został odznaczony Orderem Virtuti Militari V klasy, 3-krotnie Krzyżem Walecznych i Polową Odznaką Radiotelegrafisty.

USC w Ch., akt zgonu nr 798/1917/2. – *Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939–1946*, Londyn 1952, s. 295; Cumft O., Kujawa H.K., *Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*, W. 1989, s. 246; Król W., *Polskie dywizjony lotnicze w Wielkiej Brytanii 1940–1945*, W. 1990, s. 168; Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 81–82.

Zbigniew Kapała

Drzyzga Bernard (1911–1994), kapitan AK, przed wrześniem 1939 r. dowódca kompanii dział przeciwpancernych 75. Pułku Piechoty, w l. 1942–1943 dowódca oddziału dywersyjnego „Zagralin" działającego na terenie Rzeszy Niemieckiej, od 1945 na emigracji.

Ur. 27 VII 1911 w Nowych Reptach (obecnie dzielnica Tarnowskich Gór). Ukończył Publiczną Szkołę Powszechną w Reptach. W 1931 r. zdał maturę w Liceum im. Księcia Jana Opolskiego w Tarnowskich Górach. Potem trafił do Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie k. Ostrowi Mazowieckiej, gdzie 15 VIII 1934 otrzymał promocję na podporucznika oraz przydział do 75. Pułku Piechoty w Chorzowie. Brał udział w wojnie obronnej Polski we wrześniu 1939 r., na Lubelszczyźnie 22 IX dostał się do niewoli niemieckiej. Przebywał najpierw w Oflagu XI B Braunschweig (do 26 VI 1940), potem w Oflagu II C w Woldenbergu (dziś Dobiegniew k. Drezdenka), z którego 3-krotnie próbował ucieczki. Udała się dopiero trzecia ucieczka, przedsięwzięta 8 V 1942. D. po wielu trudach dotarł do Warszawy. Tam wstąpił do Armii Krajowej. Po odpowiednim przeszkoleniu na kursach konspiracyjnych

(także w zakresie materiałów wybuchowych i ich wykorzystania w akcjach sabotażowo-dywersyjnych) D. został przyjęty do Organizacji Specjalnych Akcji Bojowych („Osa"), powołanej przez dowódcę AK gen. „Grota" Roweckiego.

Na przełomie l. 1942/1943 „Osa", do której należał D., zmieniła kryptonim na „Kosę 30". W połowie grudnia 1942 r. powstała w „Kosie" specjalna komórka pod kryptonimem „Zagralin", przeznaczona do prowadzenia akcji dywersyjno-sabotażowych na terenie Rzeszy i ziem do niej wcielonych; dowódcą został kpt. D. Działalność odwetową rozpoczęto od serca Rzeszy, od Berlina. Dn. 24 II 1943 wybucha pierwsza bomba, którą podłożono na stacji berlińskiej kolei podziemnej Friedrichstrasse. 10 IV 1943 wybucha druga bomba na dworcu przy Friedrichstrasse. Kolejny zamach nastąpił 23 IV 1943 na dworcu głównym we Wrocławiu. Akcje te były wysoko ocenione przez dowództwo Armii Krajowej.

Zagrożony w Warszawie, D. został skierowany do pracy konspiracyjnej w okręgu łódzkim na stanowisko zastępcy komendanta Kedywu (Kierownictwo Dywersji) Okręgowego. Po wybuchu powstania w Warszawie został dowódcą 60. Pułku Piechoty AK.

Kiedy ruszyła styczniowa ofensywa radziecka, dowództwo AK 19 I 1945 podjęło decyzję o rozwiązaniu Armii Krajowej. W czerwcu 1945 r. D. przedarł się na Zachód, dotarł do Murnau, gdzie spotkał kolegów z 75. Pułku Piechoty z Chorzowa, m.in. swego dowódcę → płk. Stanisława Habowskiego. Stamtąd został skierowany do 2. Korpusu we Włoszech z zadaniem odwiedzenia wszystkich oddziałów z pogadankami o rzeczywistej sytuacji w Polsce.

Od 1946 r. D. przebywał w Anglii. Tam napisał 4 książki. Przez 3 lata pracował nad monografią udziału 75. Pułku Piechoty w kampanii wrześniowej; jeden jej egzemplarz znajduje się w Muzeum w Chorzowie.

Zm. 20 IV 1994 w Shoreham–by–Sea w Anglii i tam został pochowany.

Babirecka B., *Ela, Włodek, Benek...*, „Montes Tarnovicensis" 2000, nr 3; Cofałka J., *Ten zuchwały, odważny Benek! Bernard Drzyzga i bomby w Berlinie*, [w:] tenże, *Ślązacy w Warszawie*, W. 2008, s. 108–132; Czajka M., Kamler M., Sienkiewicz W., *Leksykon historii Polski*, W. 1995, s. 150–151; Drzyzga B., *Ucieczka*, [w:] *Drogi do wolności*, Dobiegniew 1996; tenże, *Zagralin: Odwet – sabotaż – dywersja*, Londyn 1986; tenże, *Kedyw Okręgu AK Łódź i 60 pułk AK*, Londyn 1988.

Mieczysław Starczewski

Dubiel Paweł Mikołaj (1902–1980), pseud. i krypt. P.D., P.Ś., P.Z., Paweł Lubojański, Paweł Śląski, Paweł Zabrski; powstaniec śląski, historyk i publicysta, działacz ruchu antysanacyjnego, antyfaszystowskiego i demokratycznego, parlamentarzysta, więzień obozów koncentracyjnych.

Ur. 6 XII 1902 w Królewskiej Hucie jako syn Pawła i Marii z Lubojańskich. Ukończył niemieckie gimnazjum realne w Zabrzu (wtedy szkolnictwa polskiego na Śląsku nie było). Asystował ojcu w pracach plebiscytowych na terenie Zabrza. Walczył w II i III powstaniu śląskim. Po zajęciu Zabrza przez wojska powstańcze w grupie bojowej Cymsa brał udział w walkach w rejonie Kędzierzyna.

Już w okresie kampanii plebiscytowej podjął działalność publicystyczną na łamach prasy śląskiej redagowanej w języku polskim i niemieckim. Pracował jako dziennikarz w koncernie prasowym „Katolika" (1920–1922), następnie w prasie Narodowej Partii Robotniczej w Katowicach, do której wstąpił w 1920 r.; został członkiem jej władz. Publikował głównie na łamach „Polaka"

(1922–1923). Następnie do II wojny światowej był urzędnikiem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie. Jako działacz Związku Zawodowego Pracowników Ubezpieczeń Społecznych wybrany został członkiem Zarządu Głównego. W 1923 r. założył Związek Młodzieży Pracującej „Jedność", który rozwijał działalność na terenie całego kraju, nawiązując do postępowych tradycji ludowopatriotycznych i postulatów socjalno-gospodarczych młodzieży robotniczej. Był prezesem, potem wiceprezesem Zarządu Głównego tej organizacji do 1937 r. Doprowadził do utworzenia czasopisma „Młoda Polska" (jako organu „Jedności"), którego był redaktorem naczelnym (1923–1924 i 1925–1934). Zdecydowanie stanął w opozycji do sanacji – był współzałożycielem i sekretarzem Zarządu Głównego Związku Obrońców Śląska (związek antysanacyjny). Platformę ideologiczną ruchu mającego na celu pozyskanie byłych powstańców śląskich ogłosił w broszurze *W obronie praw ludu śląskiego* (Kat. 1929).

Podczas II wojny światowej, dn. 23 V 1940, został aresztowany przez gestapo w Chorzowie. Zesłano go do obozów koncentracyjnych w Dachau i Mauthausen. Na skutek starań rodziny zwolniono go 28 VIII 1941. Potem pracował w Generalnym Gubernatorstwie, w Związku Zbożowym w Radomiu jako pracownik pomocniczy; w sierpniu 1944 r. firmę przeniesiono do Częstochowy. Wówczas jego żona, Władysława, wraz z dziećmi też tam wyjechała, posługując się fałszywą przepustką.

Po wyzwoleniu D. wstąpił do Stronnictwa Demokratycznego (SD). W marcu 1945 r. powołano go na stanowisko prezydenta miasta Zabrza (pełnił je do 1 VI 1950). Następnie pracował jako kierownik działu w Składnicy Artykułów Metalowych Centralnego Zarządu Ministerstwa Budownictwa w Katowicach. W l. 1947–1952 piastował mandat poselski do Sejmu Ustawodawczego, a w l. 1957–1969 – do Sejmu PRL II, III i IV kadencji. Był członkiem Komisji Pracy i Spraw Socjalnych oraz Komisji Spraw Zagranicznych. Należał do zarządu Polskiej Grupy Unii Międzyparlamentarnej. Był członkiem Prezydium i sekretarzem Klubu Poselskiego SD. Należał w 1945 r. do współzałożycieli Związku Weteranów Powstań Śląskich (I wiceprezes) oraz Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich, w którym w l. 1962–1971 był członkiem Prezydium władz naczelnych. Po połączeniu organizacji kombatanckich w Związek Bojowników o Wolność i Demokrację powierzono mu w Radzie Naczelnej funkcję sekretarza. Wchodził w skład Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, był członkiem Prezydium Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej i władz innych organizacji.

W 1947 r. wybrano go wiceprzewodniczącym, 6 XI 1949 – przewodniczącym Wojewódzkiego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego (WK SD) w Katowicach (pełnił te funkcję do października 1950 r.). Ponownie zasiadł w Prezydium WK SD w czerwcu 1955 r., 2 lata później wybrano go sekretarzem. Potem przeniósł się do Warszawy, gdzie objął kierownictwo redakcji „Kuriera Polskiego" (1962–1963). Zasiadał w Radzie Naczelnej SD, a od 1962 r. – w Prezydium Centralnego Komitetu SD w Warszawie.

Pozostawił imponujący dorobek publicystyczny. W prasie polskiej, także czasopismach naukowych ogłosił ok. tysiąca artykułów i szkiców historycznych, kilkakrotnie jego teksty ukazały się również za granicą. Współpracował z ponad 60 redakcjami. W jego artykułach przeważała tematyka powstań i plebiscytu oraz problematyka polsko-niemiecka. Wydał prace: *Dzieje polskości miasta Chorzowa* (Ch. 1935), *Dzieje polskości miasta Zabrza* (Zabrze 1949), *Wrzesień 1939 na Śląsku* (Kat. 1960, wyd. 2. – 1963), *Wyzwolenie Śląska w 1945 roku* (Kat. 1969), *Spojrzenie w przeszłość. Wspomnienia działacza śląskiego* (Kat. 1973).

W ostatnich latach życia stracił wzrok wskutek choroby poobozowej.

Był żonaty z Władysławą z d. Kogut (1906–1988), poznanianką, harcerką, zaan-

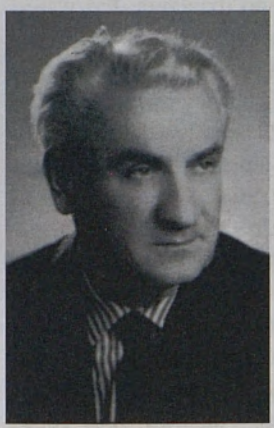
gażowaną w Związku Młodzieży Pracującej „Jedność" w Chorzowie. Miał syna Pawła (ur. 1930 r., dziennikarz, redaktor naczelny „Zeszytów Prasoznawczych" w l. 1968–1990) i córkę Krzesisławę (ur. 1934 r., aktorka w teatrach im. Stanisława Wyspiańskiego w Katowicach, Ludowym w Nowej Hucie, Polskim we Wrocławiu i tamże profesor Wyższej Szkoły Teatralnej, przez 2 kadencje dziekan Wydziału Aktorskiego).

Zm. 11 XI 1980 w Katowicach. Pochowany został na cmentarzu św. Jadwigi w Chorzowie.

Odznaczony był m.in. Orderem Sztandaru Pracy II klasy, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym i (jeszcze przed II wojna światową) Srebrnym Krzyżem Zasługi. W budynku Urzędu Miasta w Zabrzu znajduje się tablica upamiętniająca jego zasługi dla Polski.

EPŚl., s. 106; Hanke R., *Kartki z historii chorzowskiej organizacji Stronnictwa Demokratycznego*, W. 1974, s. 19, 52–54; tenże, *Paweł Dubiel – człowiek, publicysta, polityk*, W. 1987; tenże, *Polska droga Chorzowa...*; tenże, *Słownik demokratów śląskich: biogramy działaczy Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim z lat 1937–1975*, Kat. 1988, s. 50, 51. – Hanke R., *Śląskie rody, Dubielowie*, „Dziennik Zachodni" 1985, nr 139; tenże, *Testament Dubielów*, „Dziennik Zachodni" 1985, nr 140.

Rajmund Hanke

Dudek Walter (1912–1977), pracownik umysłowy, działacz ruchu oporu w Chorzowie, trzeci zastępca komendanta chorzowskiego obwodu Polskiej Organizacji Partyzanckiej, więzień obozów koncentracyjnych.

Ur. 19 I 1912 w Rozbarku (obecnie dzielnica Bytomia), w górniczej rodzinie, syn Franciszka i Ewy z d. Stein. W 1922 r. osiedlił się w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Tu ukończył publiczną szkołę powszechną i liczne kursy zawodowe. Działał w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół". Do wybuchu wojny pracował w administracji komunalnej Chorzowa w charakterze pracownika umysłowego.

Od początku okupacji niemieckiej działał w ruchu oporu, był jednym z organizatorów Polskiej Organizacji Partyzanckiej w Chorzowie. W organizacji tej był trzecim zastępcą komendanta chorzowskiego obwodu POP. Dn. 17 IV 1940 został aresztowany w Chorzowie na ul. Ogrodowej (później Rogowskiego, obecnie Kalidego). Umieszczono go najpierw w chorzowskiej siedzibie gestapo przy obecnej ul. Józefa Rostka (przedwojennym budynku Urzędu Skarbowego, naprzeciwko dworca), potem w więzieniu sądowym koło ratusza, następnie w obozie zbiorczym w nieczynnej już fabryce tekstylnej Schöna w Sosnowcu. Stamtąd przez kolejne więzienia policyjne w Bytomiu, Wrocławiu, Dreźnie, Chemnitz, Plauen, Monachium trafił do obozu koncentracyjnego w Dachau, z którego przetransportowano go do obozu w Neuengamme k. Hamburga. W tym ostatnim przebywał do 13 XI 1941. W grudniu 1942 r. został zaciągnięty do Wehrmachtu. Po okresie rekruckim pełnił służbę w północnej Francji, nad kanałem La Manche. Na początku 1944 r., po stwierdzeniu, że nie posiada obywatelstwa niemieckiego i że nie wpisano go na NLN, został zwolniony z Wehrmachtu. Do czasu skierowania do pracy w fabryce benzyny syntetycznej (Oberschlesische Hydriewerke) w Blachowni podlegał kontroli gestapo.

W 1945 r. wrócił do Chorzowa, gdzie podjął pracę w administracji miejskiej. Był członkiem Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

Zm. w Chorzowie 13 VIII 1977.

USC w Ch., akt zgonu nr 1137/77. – Dudek W., *Wspomnienia z Dachau i Neuengamme*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 290–307.

Zbigniew Kapała

Dudzik Antoni (1902–1939), kowal w hucie „Piłsudski" (dawna huta „Królewska"), powstaniec śląski.

Ur. 10 VI 1902, syn Ignacego i Teresy z d. Sklebis. W l. 1920–1921 brał aktywny udział w akcji plebiscytowej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Uczestniczył w III powstaniu śląskim jako kurier w 4. (10.) Królewskohuckim Pułku Powstańczym (II batalion 6. kompania). Był członkiem ZZP i ZPŚl. We wrześniu 1939 r. uczestniczył w walkach z Freikorpsem na linii Bytom – Łagiewniki. Osobiście usunął hitlerowski sztandar z ratusza w Chorzowie w dn. 4 IX 1939. Schwytany przez Niemców między Chorzowem a Katowicami, zdołał zbiec. Ponownie aresztowany 11 IX, był więziony przez 4 dni (do 14 IX) w gmachu gestapo w Chorzowie przy obecnej ul. Józefa Rostka, następnie przewieziono go do Katowic, gdzie wszelki ślad po nim zaginął. Najprawdopodobniej ok. 15 IX został rozstrzelany przez Niemców na terenie Katowic, w lasach k. Piotrowic. Sąd Grodzki w Chorzowie na posiedzeniu w dn. 1 XII 1948 przyjął za datę śmierci D. 9 V 1946.

Był żonaty od 30 V 1933 z Anną Copiją (ur. 29 XII 1906 w miejscowości Ślemień, pow. wieluński). Miał z nią 2 synów: Tadeusza (ur. 23 V 1934) i Władysława (ur. 24 VI 1936).

Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych; USC w Ch., akt zgonu nr 1012/1948/1. – Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 54.

Zbigniew Kapała

Dworaczek Ignacy (1887–1949), nauczyciel, podinspektor szkolny w Chorzowie.

Ur. 31 I 1887 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Mikołaja i Marii z d. Moik. Szkołę powszechną 7-klasową ukończył w Królewskiej Hucie, następnie przez 3 lata uczęszczał do prywatnej preparandy (szkoły przygotowującej do zawodu nauczycielskiego, do nauczania w szkołach jednoklasowych) w tym samym mieście. Po jej ukończeniu w l. 1904–1907 pobierał nauki w Państwowym Seminarium Męskim w Głogówku, które ukończył ze świadectwem dojrzałości 6 IX 1907. Od 1 X 1907 rozpoczął pracę jako nauczyciel tymczasowy w Cisowej (pow. lubliniecki), skąd po roku przeniósł się do Sadowej (w tym samym powiecie). Pracował tam do 30 VI 1910. Od 1 VII t.r. rozpoczął pracę jako nauczyciel tymczasowy w Chorzowie. W maju 1910 r. w Głogówku zdał II egzamin nauczycielski, toteż 1 IX 1910 otrzymał mianowanie na nauczyciela stałego. W Chorzowie pracował do 31 XII 1913, a już od 1 I 1914 został zatrudniony jako nauczyciel stały w Zabrzu, gdzie pracował do 30 VI 1920. Jego pracę nauczycielską przerwało 22 III 1915 powołanie do wojska niemieckiego; po 9 miesiącach został zwolniony ze służby w stopniu starszego szeregowca.

Kiedy Emanuel Imiela, kierownik sekcji organizacyjnej Wydziału Szkolnego Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu, zwrócił się z apelem do górnośląskiego nauczycielstwa o przystąpienie do współpracy w celu nauczania języka polskiego w szkołach, wśród 6515 nauczycieli znalazł zaledwie 11 gotowych do działania; był wśród nich m.in. D. W powstaniach śląskich D. nie brał czynnego udziału, współpracował z Polskim Komisariatem Plebiscytowym; od 1 VII 1920 do 30 VI 1922 pracował jako doradca szkolny na okręg Bytom III.

Już 3 XI 1921 D. zwrócił się z prośbą do naczelnika Wydziału Oświecenia Publicznego Naczelnej Rady Ludowej z siedzibą w Mysłowicach o posadę w szkolnictwie ludowym w przyszłym woj. śląskim, najchętniej kierownika szkoły w Królewskiej Hucie. W sierpniu 1922 r. przeniósł się z Zabrza do Rudy Śląskiej, ponieważ wojewoda Józef Rymer 31 VII 1922 powierzył mu obowiązki powiatowego radcy szkolnego w Rudzkim Okręgu Szkolnym, które wykonywał do

31 VII 1924. Z dn. 1 VIII 1924 został przeniesiony do Okręgu Szkolnego Katowice III, następnie od 1 I 1925 – do Okręgu Szkolnego Świętochłowice II, a od 1 VIII 1926 – do Okręgu Szkolnego Katowice IV. W styczniu 1926 r. zwrócił się z prośbą o zwolnienie go ze zdawania egzaminu rektorskiego, który w myśl przepisów z 1 VII 1901 był wymagany, jeżeli zajmowało się stanowisko inspektora. Odpowiedź ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Stanisława Grabskiego była dla D. pozytywna. Uznano go, w drodze wyjątku, za zwolnionego od 1 VII 1920 z egzaminu rektorskiego, przyznając mu uprawnienia osób, które zdały taki egzamin.

Dn. 6 II 1931 D. został przeniesiony na stanowisko inspektora szkolnego Okręgu Szkolnego Świętochłowice I z siedzibą w Wielkich Hajdukach, a 1 IV 1934 – na stanowisko podinspektora szkolnego na Obwód Szkolny Królewskohucki z siedzibą w Królewskiej Hucie. W Chorzowie pracował do kwietnia 1939 r. W kronice zanotowano 19 IV t.r., że inspektor D. odszedł do Katowic. Po 1945 r. nie podjął już pracy.

Dn. 20 V 1913 zawarł małżeństwo z Joanną z d. Jakub. Miał 2 córki: Marię i Elżbietę.

Zm. 7 XII 1949 w Rudzie Śląskiej.

APKat., Akta osobowe D 110; Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Chorzowie. – Musioł T., *Szkolnictwo polskie w rejencji opolskiej*, Kat. 1964, s. 236; Sala W., *Do powstańców śląskich młodych zaciągają*, Kat. 1982, s. 8.

Urszula Wołczyk

Dyduszyński Jan (1898–1970), profesor zwyczajny, inżynier mechanik, specjalista z zakresu projektowania aparatury chemicznej, wieloletni pracownik Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie.

Ur. 27 VII 1898 we Lwowie, syn Maksymiliana, urzędnika pocztowego, i Zofii z Doboszyńskich. Gimnazjum ukończył w 1916 r. w Tarnowie, a Wydział Mechaniczny lwowskiej Szkoły Politechnicznej w lipcu 1921 r. Od września t.r. rozpoczął pracę jako inżynier warsztatowy w Warszawskiej Spółce Akcyjnej Budowy Parowozów w Warszawie, skąd w maju 1926 r. przeniósł się do Fabryki Maszyn Wiertniczych Perkins, MacIntosh w Stryju na stanowisko kierownika technicznego. Skoncentrował się na modernizacji oraz rozszerzeniu programu produkcji o urządzenia gazoliniarni. W grudniu 1927 r. na wiele lat, do końca 20-lecia międzywojennego, związał się z Państwową Fabryką Związków Azotowych w Chorzowie, początkowo jako kierownik biura konstrukcyjnego, a od marca 1930 r. – zastępca szefa oddziałów chemicznych oraz kierownik działu maszynowego. Na stanowiskach tych zajmował się projektowaniem i budową oddziału syntezy amoniaku, produkcji sody i salmiaku, węglanu amonu, kwasu azotowego, azotynu sodowego, saletrzaku i in.

Po agresji niemieckiej na Polskę D. uczestniczył w ewakuacji chorzowskiej fabryki do Mościc, za co został aresztowany przez Niemców w listopadzie 1939 r.; wkrótce go wypuszczono i objął 1 I 1940 stanowisko kierownika warsztatu mechanicznego w Fabryce Związków Azotowych w Mościcach. Był również nauczycielem w przyzakładowej szkole rzemieślniczej.

Po opuszczeniu fabryki przez Niemców przez krótki okres (do 15 XII 1945) kierował biurem odbudowy fabryki. Przeniesiony do Zjednoczenia Przemysłu Nawozów Sztucznych w Gliwicach, prowadził Wydział Studiów i Inwestycji, przygotowując założenia budowy nowej fabryki związków azotowych. Od 15 IV 1946 przez 6 lat był kierownikiem Wydziału Aparatury Chemicznej oraz zastępcą dyrektora w Centralnym Biurze Aparatury Chemicznej i Urządzeń Chłodniczych w Krakowie. Zaprojektował tu następujące urządzenia wprowadzone do produkcji: do otrzymywania i przeróbki węglopochodnych dla koksowni w Gliwicach, do uzyskiwania glikolu i glikolu etylenowego dla Zakładów „Rokita" w Brzegu Dolnym, do otrzymywania metali lekkich dla zakładów w Trzebini, fermentacyjne dla instalacji do otrzymywania butanolu w Raciborzu, próżniowe filtry obrotowe dla zakładów w Dworach oraz Złotym Stoku, urządzenia do produkcji środków

ochrony roślin dla Zakładów „Azot" w Jaworznie. W wyniku reorganizacji w 1953 r. przeniesiono go wraz z wydziałem do Biura Projektów Przemysłu Koksochemicznego „Koksoprojekt".

W Krakowie rozpoczął karierę akademicką. Na Wydziale Elektromechanicznym Akademii Górniczej (od 1949 r. Akademia Górniczo-Hutnicza) w Zakładzie Silników Cieplnych objął stanowisko adiunkta. W l. 1946–1951 prowadził wykłady z zakresu kotłów i turbin parowych oraz pomiary maszyn. Z Politechniką Warszawską związał się od 1 XI 1951 w charakterze zastępcy profesora w Katedrze Urządzeń i Aparatury Przemysłowej na Wydziale Mechanicznym-Konstrukcyjnym. Był prodziekanem tegoż Wydziału w l. 1957/1958. W 1956 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1967 r. – profesorem zwyczajnym. W l. 1960–1968 kierował Katedrą Urządzeń i Aparatury Przemysłowej, przeniesioną na Wydział Mechaniczny Energetyki i Lotnictwa. Prowadził wykłady, ćwiczenia oraz projektowanie aparatury i urządzeń przemysłu chemicznego. W okresie pracy na Politechnice Warszawskiej wykonał: projekt instalacji dla fabryki sody i salmiaku, projekt instalacji do absorbcji tlenków azotu (otrzymał na to patent), założenia i obliczenia do konstrukcji aparatury do otrzymywania tlenków glinu z surowców krajowych, obliczenia i projekty inżektorów próżniowych, założenia do produkcji ciągłej fenolu. Pracował nad ulepszeniem aparatury do odzyskiwania węglopochodnych. Wykształcił przeszło 200 inżynierów i wypromował 6 doktorów. Był zatrudniony także w Instytucie Chemii Ogólnej. W l. 1956–1962 kierował Zakładem Projektowania; należał do Rady Naukowej tego Instytutu, a także Rady Naukowej Instytutu Przemysłu Tłuszczowego. Wchodził w skład Komitetu Budowy Maszyn PAN i jego Sekcji Aparatury Chemicznej.

Brał udział w I Polskim Kongresie Inżynierów (12–14 IX 1937), na którym wygłosił referat: *Zagadnienie urządzeń i aparatury przemysłu chemicznego*, opublikowany w materiałach pokongresowych. Był autorem ok. 20 prac, głównie artykułów ogłaszanych na łamach „Przeglądu Mechanicznego" i „Przeglądu Chemicznego". Najważniejszym jego dziełem były wydane w 1967 r. *Podstawy projektowania reaktorów kontaktowych*, opublikowane również w Związku Radzieckim.

Był członkiem Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Mechaników Polskich, przez kilka lat wchodził w skład Zarządu Głównego (do 1951 r.), kierował referatem odczytowym.

Był 2-krotnie żonaty: z pierwszego małżeństwa miał syna Andrzeja (profesor nauk medycznych), z drugiego – z Zofią Postawką – córkę Marię.

Zm. 26 XI 1970. Został pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

AAkt Nowych, Komitet Nagród Państwowych, sygn. 1009, Dyduszyński Jan. – Piłatowicz J.: *Dyduszyński Jan (1898–1970)*, [w:] *Słownik biograficzny techników polskich*, z. 6, W. 1995.

Józef Piłatowicz

F

Fojcik Jan (1888–1975), organizator i dziejopis społecznego ruchu muzycznego na Śląsku, publicysta.

Ur. 4 V 1888 w Obrokach (obecnie dzielnica Katowic), syn pracownika kolejowego Piotra i Wiktorii z Koszów. Otrzymał wykształcenie zawodowe – został ślusarzem. Z domu rodzinnego wyniósł żarliwe umiłowanie polskości. Karierę w ruchu śpiewaczym rozpoczął w bytomskim chórze „Jedność". Zetknął się tam z wieloma wybitnymi działaczami śpiewactwa śląskiego, m.in. z Michałem Wol-

skim. W 1922 r. F. zamieszkał w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

W pierwszej ogólnośląskiej federacji polskich towarzystw śpiewaczych na Śląsku – Związku Śląskich Kół Śpiewaczych – F. pełnił od 1920 r. funkcję skarbnika, a od 1922 r. sekretarza, nieprzerwanie przez 45 lat (wyjąwszy okres II wojny światowej). Należał do pokolenia działaczy „złotego wieku" śpiewactwa na Śląsku, współtwórców jego świetności. Był współzałożycielem „Śpiewaka Śląskiego", miesięcznika literacko-muzycznego, któremu popularnością nie dorównywało żadne pismo muzyczne w Polsce (w 1926 r. wychodził w nakładzie 4300 egz.). Od 1922 do 1926 r. był redaktorem naczelnym tegoż miesięcznika, a przez cały okres jego ukazywania się odpowiadał za stronę organizacyjną. Choć nie był muzykiem z wykształcenia, ogłaszał drukiem recenzje muzyczne. Był pierwszym śląskim krytykiem muzycznym, autorem wielu cennych artykułów muzykologicznych. Do największych jego osiągnięć zaliczyć należy założenie Archiwum Ruchu Śpiewaczego na Górnym Śląsku oraz Składnicy Nut w Katowicach. Prowadził poradnictwo i upowszechniał informacje o nowościach nutowych. Gdy w 1929 r. związkowa oficyna wydawnicza: Śląska Biblioteka Muzyczna (ŚBM) przystąpiła do drukowania utworów chóralnych, objął w niej funkcję sekretarza ds. technicznych. W okresie międzywojennym oraz w l. 1945–1947 Związek Śląskich Kół śpiewaczych wydał 127 utworów, przy czym niektóre z nich były drukowane dwukrotnie lub miały 3 nakłady.

F. zapisał się również na trwałe w historiografii śląskiej jako autor niezwykle cennych prac dokumentujących fenomen śpiewactwa polskiego na Śląsku: *Rozwój Związku Śląskich Kół Śpiewaczych w latach 1945–1960* (1960), *Materiały z dziejów społecznego ruchu śpiewaczego na Śląsku* (1961), *Śląski ruch śpiewaczy 1945–1974* (1983), *Monografia „Śpiewaka", miesięcznika literacko-muzycznego 1920–1948* (ogłoszona na łamach tegoż pisma, przywróconego w 1985 r.). Opublikował ponadto ok. 200 artykułów bezpośrednio związanych z ruchem śpiewaczym i upowszechnianiem wiedzy muzycznej.

Uczestniczył w wielkich ogólnośląskich zjazdach śpiewaczych jako ich inicjator i organizator. Współdziałał ze Stefanem Marianem Stoińskim w organizowaniu uroczystości Moniuszkowskich, połączonych z odsłonięciem pomnika Stanisława Moniuszki w Katowicach, wyjazdów chórów śląskich na ogólnopolskie zjazdy śpiewacze w Poznaniu, Warszawie, Krakowie. Przyczynił się do umocnienia pozycji Zadola jako ośrodka kultury muzycznej, angażującego cały ruch amatorski. Od l. 20. był zaangażowany w ogólnopolskim ruchu zjednoczeniowym związków śpiewaczych. Należał do Rady Naczelnej Zjednoczenia Polskich Zespołów Śpiewaczych i Muzycznych w Warszawie; został powołany do Kapituły Odznaki Honorowej.

Był odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Odznaką „Zasłużony działacz kultury", honorowymi odznakami Polskiego Związku Chórów i Orkiestr: Złotą z Wieńcem Laurowym, Złotą z Laurem, Złotą i Srebrną. Był laureatem nagrody artystycznej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach (1974).

Zm. 23 XII 1975 w Chorzowie. Na życzenie działaczy Polskiego Związku Chórów i Orkiestr został pochowany na cmentarzu w Katowicach przy ul. Francuskiej.

W 1982 r. Oddział Śląski Polskiego Związku Chórów i Orkiestr w Katowicach uczcił pamięć F. wybiciem medalu z jego wizerunkiem; dekoruje się nim działaczy za wybitne zasługi w utrwalaniu wysokiego poziomu kultury muzycznej na Śląsku.

Dygacz A., *Jan Fojcik – działacz, organizator, publicysta i kronikarz ruchu śpiewaczego na Śląsku 1888–1975*, Kat. 1989; Fazan M., *Jan Fojcik*, [w:] *Śląski ruch śpiewaczy 1945–1974*, Kat. 1983, s. 11–20; Hanke R., *Jan Fojcik, czyli epoka bogactwa*, „Śpiewak Śląski" 1989, nr 1, s. 19–22; tenże, *Rozmowa z Agnieszką Huszbanową, najmłodszą siostrą Jana Fojcika*, „Śpiewak Śląski" 1992, nr 3, s. 8, 9; Wybraniec E., *Umiłowanie polskiej pieśni*, „Dziennik Zachodni" 1975, nr 179.

Rajmund Hanke

Franke Gertruda (1915–1942), uczestniczka ruchu oporu.

Ur. 4 X 1915 w Chorzowie, córka Antoniego Komrausa, kupca, i Gertrudy z Przyklęków, żona Maksymiliana, inżyniera. W konspiracji działała od 1940 r. – w ZWZ-AK (Obwód Sosnowiec). Aresztowana w 1941 r., była więziona w Katowicach. W kwietniu t.r. została przekazana do szpitala, gdzie urodziła bliźnięta, które żyły tylko miesiąc. Potem została przewieziona do więzienia śledczego (Ersatz-Polizeigefängnis) w Mysłowicach, a następnie do obozu koncentracyjnego Auschwitz.

Zm. w obozie 1 XII 1942.

Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 105.

Zbigniew Kapała

Franke Hans (1911–?), lekarz medycyny, autor licznych prac z tego zakresu.

Ur. 27 X 1911 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Armina i Anselme z d. Ring. Jego ojciec był lekarzem weterynarii i dyrektorem rzeźni miejskiej w Królewskiej Hucie. Po podziale Górnego Śląska w 1922 r. uczył się w gimnazjum w Bytomiu. Maturę zdał w Gorzowie Wielkopolskim (Landsberg an der Warthe), dokąd został przeniesiony jego ojciec. Studiował medycynę we Freiburgu w Badenii (Freiburg i. Breisgau), Heidelbergu i Monachium. Tytuł doktora medycyny zdobył w 1936 r. we Freiburgu. W l. 1936–1939 był asystentem w klinice uniwersyteckiej we Wrocławiu, w l. 1940–1947 – docentem na uniwersytecie w Innsbrucku (habilitacja w 1943 r. w Innsbrucku). Od 1948 r. pracował w Würzburgu na stanowisku dyrektora polikliniki (Medizinische Poliklinik). Profesorem nadzwyczajnym został w 1954 r., a zwyczajnym w 1956 r.

Spośród jego licznych publikacji (ok. 350) na uwagę zasługuje esej o sposobie osiągnięcia długowieczności – *Auf den Spuren der Langlebigkeit* (Stuttgart 1985). Zdobył światową sławę na polu geriatrii. Był nazywany „ojcem stulatków" (*Vater der Hundertjährigen*). Za podstawę długiego życia człowieka uważał dobre samopoczucie i humor. Jego ulubionym mottem było powiedzenie: „Humor jest w moim życiu kołem ratunkowym" (*Der Humor ist für mich der Schwimmgürtel meines Lebens*). Po przejściu na emeryturę w 1981 r. mieszkał wraz z żoną, lekarzem pediatrą, w Gauting k. Monachium.

USC w Ch., akt urodzenia nr 1024/1911/1. – Groß H., *Bedeutende Oberschlesier...*, s. 299, 300; Heiduck F., *Oberschlesisches Literatur – Lexicon. Biographisch-bibliographisches Handbuch*, Tl. 1: *A–H*, Berlin 1990, s. 110.

Zdzisław Jedynak

Franke Maksymilian (1887–?), inżynier, pierwszy polski inspektor przemysłowy i inspektor pracy w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) (od 2 października 1922 r.).

Ur. 19 VI 1887 w Warszawie jako syn Franciszka i Elżbiety Katarzyny. Prawdopodobnie ukończył studia w Petersburgu. Od co najmniej 1916 r. pracował jako inżynier-mechanik dla Domu Bankierskiego Lazara Landaua (Kijów, Moskwa, Piotrogród) w Charkowie, zajmując się m.in. zakupem

i uruchamianiem tzw. lokomobili na terenie Ukrainy. Jednocześnie do września 1918 r. był konstruktorem urządzeń wysokiego napięcia oraz konstruktorem oddziału normalizacji Towarzystwa Akcyjnego „Ogólnej Kompani Elektrycznej" w Charkowie. Tam zastała go rewolucja lutowa, utworzenie niezawisłej Ludowej Republiki Ukrainy i walki o jej kształt polityczny po rewolucji październikowej. Pod wpływem tych wydarzeń na przełomie 1918/1919 r. przeniósł się na ziemie II Rzeczypospolitej i podjął pracę w Wydziale Drogowym Radomskiej Dyrekcji Kolei PKP. Z Anastazją Dutkowską z Radomia założył rodzinę. Od początku 1921 r. pracował w Fabryce Aparatów Elektrycznych K. Szpotańskiego, S. Ciszewskiego i spółki w Warszawie. We wrześniu 1921 r. został inżynierem ruchu Gnaszyńskiej Manufaktury S.A. w Gnaszynie. Od 15 sierpnia 1922 r. pracował jako referent w Wydziale Przemysłu i Handlu Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego, a we wrześniu 1922 r. zamieszkał w Królewskiej Hucie. Rok później w Hajdukach urodził się jego syn, Tomasz.

W 1927 r. jego biuro mieściło się przy ul. Wolności 32. Z mianowania Wojewody Śląskiego był wówczas przewodniczącym Komisji Pojednawczej i Arbitrażowej, dążącej w Królewskiej Hucie do łagodzenia sporów między pracodawcami a pracownikami na podstawie dobrowolnego porozumienia, która działała na podstawie ustawy o radach zakładowych, z dnia 4 II 1920 r., a podlegała Ministerstwu Pracy i Opieki Społecznej. W tym czasie Stowarzyszenie Urzędników-Polaków Huty „Bismarck" w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory) poparło jego inicjatywę stworzenia przy hucie prywatnej polskiej szkoły dokształcającej, która miała kształcić polskie kwalifikowane kadry techniczne, by uniknąć sprowadzenia ich z Niemiec. W 1928 r. jego żoną została → Gertruda z domu Komraus, córka kupca Antoniego i Gertrudy z Przyklęków.

W styczniu 1929 r. minister przemysłu i handlu przeniósł go do Wydziału Przemysłu i Handlu Urzędu Wojewódzkiego. W tym czasie F. był też członkiem królewskohuckiego koła Polskiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Województwa Śląskiego.

Z dniem 16 III 1929 r. minister pracy i opieki społecznej przejął F. do służby w IX Okręgu Inspekcji Pracy w charakterze pełniącego obowiązki inspektora pracy 49. Obwodu w Królewskiej Hucie. W tymże 1929 r. inspektor F. wraz z podinspektorem Franciszkiem Papierzem przeprowadzili najwięcej wizytacji w Inspekcji Pracy na obszarze całej RP.

W 1936 i 1939 r. koordynował we współpracy z doktorem A. Szymańskim w Świętochłowicach oraz lekarzem powiatowym w Chorzowie dr. Zawadzkim akcję badania pracowników zagrożonych ołowicą m.in. w Związku Koksowni w Hajdukach Wielkich, w hucie „Batory" oraz w Warsztatach Przetwórczych w Chorzowie. Nadzorował też badania pracowników spółki akcyjnej Kolejki Śląskie, zatrudnionych w lakierni warsztatów w Chorzowie.

Nieznane są jego losy w l. 1939–1945. Nie udało się ustalić czasu, miejsca i okoliczności jego śmierci. Jego żona, Gertruda została za działalność konspiracyjną aresztowana w drugiej połowie 1941 r. Wówczas zagarnięty został przez hitlerowców ich majątek. Kiedy podjęła próbę nawiązania kontaktu z mężem – przebywającym prawdopodobnie na terenie Generalnego Gubernatorstwa – została zatrzymana i zesłana do hitlerowskiego obozu zagłady KL Auschwitz w Oświęcimiu, gdzie zmarła 1 XII 1942.

APKat., sygn. DyrPolChorzów – 205, Oddział Z, nr teczki 24, tytuł teczki: *Choroby zawodowe i wypadki przy pracy*, s. 1, 3, 5, 7, 8, 16; APKat., sygn. Sejm Śląski – 970, s. 37, 42; Arch. Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Kat., sygn. II F 28/ 191, s. 8 i 13; Arch. OIP w Kat., *Sprawozdanie z działalności Inspekcji Przemysłowej w Królewskiej Hucie od 1 lipca do 30 września 1923 r. (III kwartał)* – kopia; Arch. OIP w Katowicach – kopie dokumentów ze zbiorów APKat.; Arch. Zakładowe Huty Batory, teczka akt osobowych Juliusza Pionczyka, przechowywana w Zawierciu w firmie archiwizacyjnej Archipax; Dokumenty ze spuścizny M. Franke w zbiorach rodzinnych doktora med. Stefana Stencla. Podobnie

informacje z tradycji ustnej rodziny Komraus przekazane przez dra S. Stencla; GUWŚl, nr 3 z 2 II 1929; GUWŚl nr 11 z 15 kwietnia 1928; Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 187; *Kongres bezpieczeństwa pracy 9–11 kwietnia 1938 r.*, t. 2: *Przebieg obrad kongresu i wnioski*, W. 1938, s. 186; Loch A., Sędzielorz G., *Sto lat Huty Batory 1872–1972*, Ch. Batory, nakł. Huty Batory 1972, s. 114, 121; Maroń R., *Syn „króla bezrobotnych"*, Kat. 2002, s. 12–16; Michalska H., Stępień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 105; Piegza M., *Zgoda – zarys dziejów osady, dzielnicy*, Świętochłowice 2004, s. 78; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, reprint Ch. 1996, s. 37–38; *Sprawozdanie z działalności Polskiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Województwa Śląskiego za rok 1929*, s. 22; Widuch B., Sędzielorz G., Kędzierzawski J., Kurek R., *Huta Batory*, Ch. 1993, s. 137.

Roman Adler

Froehlich August (1891–1942), ksiądz rzymskokatolicki, zamordowany w obozie koncentracyjnym w Dachau.

Ur. 26 I 1891 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Antona i Johanny z d. Sock. Pochodził z rodziny kupieckiej, mieszkającej w Królewskiej Hucie przy Bismarckstrasse (obecnie ul. Adama Mickiewicza) 8. Był drugim z pięciorga dzieci. Uczęszczał do gimnazjum w Legnicy, a potem do konwiktu we Wrocławiu. Podczas I wojny światowej został wcielony do wojska. Musiał przerwać studia w seminarium duchownym, mimo iż był już na trzecim roku. Na froncie wschodnim i zachodnim przebywał przez 4 lata. Był 2-krotnie ranny. Miał stopień wojskowy porucznika. Dostał się do niewoli angielskiej, gdzie przebywał przez rok.

Po powrocie z niewoli ukończył studia i został wyświęcony na księdza 19 VI 1921 we Wrocławiu. Lata kapłaństwa spędził w Berlinie, który zgodnie z administracją Kościoła rzymskokatolickiego należał do diecezji wrocławskiej. Pracował tam nad wychowaniem trudnej młodzieży. Pisał wiele artykułów, zwłaszcza do „Märkische Volkszeitung" i „Germanii". Działał jako aktywny członek partii Centrum.

W dn. 1 VII 1932 został proboszczem w Drawsku Pomorskim (Dramburg). Była to właściwie tzw. kuracja, a nie w pełnym tego słowa znaczeniu parafia, obejmująca obszar o promieniu ok. 80 km – wśród prawie 30 tys. mieszkańców było tam tylko 600 katolików. Prowadził na tym terenie szeroką działalność społeczną: stworzył dom opieki dla młodzieży, pomagał osobom potrzebującym. W dn. 1 VII 1937 został przeniesiony do Rathenow w Meklemburgii. Po 1939 r. pomagał przebywającym tam polskim robotnikom przymusowym, dla których odprawiał niedzielne nabożeństwa. Upominał się o źle traktowane polskie robotnice pracujące w firmie optycznej Buscha w Rathenow. Spowodowało to jego aresztowanie. Najpierw był więziony w Poczdamie, a następnie przewieziono go 28 VII 1941 do obozu koncentracyjnego. Przez 5 miesięcy przebywał w trzech obozach koncentracyjnych – w Buchenwaldzie, Ravensbrück i w Dachau.

Zm. 22 VI 1942 w Dachau, rzekomo jak napisano, na „katar kiszek i wyczerpanie" (*an Darmkatarrh und Erschöpfung*), a w rzeczywistości na skutek nieludzkiego traktowania i niedożywienia.

APKat., USC Król. Huta I, sygn. 73. – *Märtyrer aus Königshütte OS. In Berlin gedenkt man Pfarrer August Froehlich*, „Oberschlesien", 2006, nr 10–11, s. 11.

Zdzisław Jedynak

Fryczkowski Erazm (wł. **Roch Erazm**; 1890–1982), inżynier górnik, inspektor i zastępca dyrektora kopalni „Hrabina Laura",

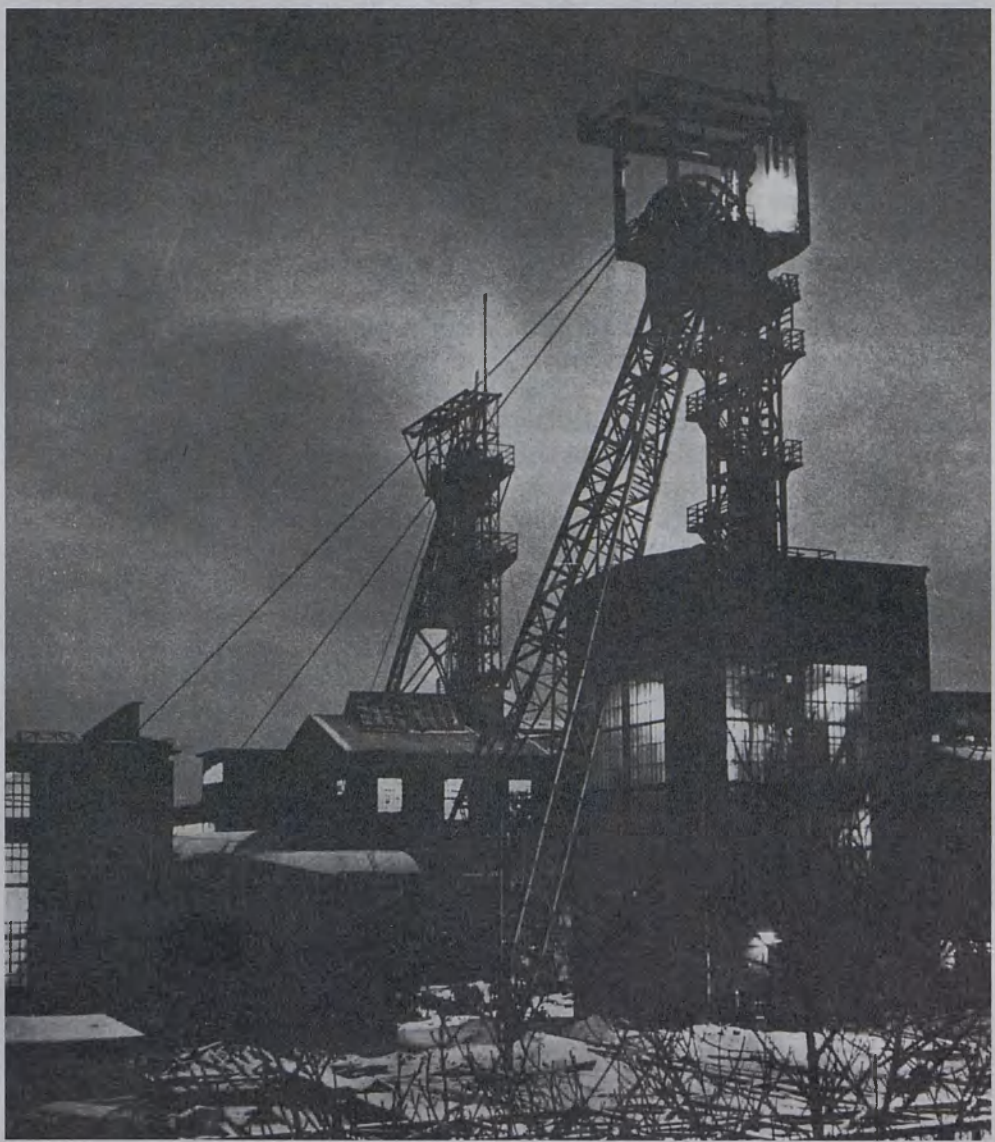
docent Politechniki Śląskiej, autor skryptów i podręcznika górnictwa ogólnego.

Ur. 15 VIII 1890 w Pabianicach, w wielodzietnej (miał 8 rodzeństwa) rodzinie o tradycjach rzemieślniczych. Był synem Wojciecha i Balbiny z d. Fokczyńskiej. Jego ojciec, z zawodu stolarz, pracował jako urzędnik w fabryce włókienniczej. Po ukończeniu gimnazjum humanistycznego w Łodzi w 1910 r. F. rozpoczął studia w elitarnym Instytucie Górniczym w Piotrogrodzie. Polakom trudno było się na tę uczelnię dostać, gdyż – niezależnie od dużej liczby kandydatów na jedno miejsce – udział katolików wśród studentów ograniczony był do 10% ogólnej ich liczby. Podczas studiów F. korzystał ze stypendium ufundowanego przez przemysłowców z Zagłębia Dąbrowskiego. Ukończył studia z wynikiem celującym i w grudniu 1916 r. otrzymał dyplom inżyniera górnika. Pracował potem w kopalniach Zagłębia Donieckiego na różnych stanowiskach – od sztygara do dyrektora. W 1921 r. wrócił do Polski. Został zatrudniony jako inżynier w kopalni „Klimontów", która należała do Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich, reprezentującego głównie kapitał francuski. Po rezygnacji z mało satysfakcjonującego go stanowiska przejściowo zajmował się handlem węglem, potem został dyrektorem niewielkiej kopalni „Józef I" w Sławkowie, następnie współwłaścicielem i zarządzającym małej kopalni „Leszek" k. Szczakowej. Od 1 II 1923 do 1 VII 1930 F. pracował w kopalni „Chorzów", należącej do dawnej spółki Vereinigte Königs- und Laurahütte (od 1926 r. Górnośląskie Zjednoczone Huty „Królewska" i „Laura" SA). Przeszedł szczeble kariery zawodowej od sztygara pomocniczego do inspektora kopalni i zastępcy dyrektora. Był początkowo jedynym inżynierem Polakiem wśród niemieckiego dozoru kopalni, znalazł się więc w dość trudnym położeniu, wobec istniejących zadrażnień na tle narodowościowym. Wkrótce wyrobił sobie mocną pozycję jako specjalista, publikujący artykuły w niemieckiej prasie technicznej (jego prace ukazywały się w berlińskim „Kohle und Erz" i „Zeitschrift des Berg- und Hüttenmännichen Vereins" – organie przemysłowców górnośląskich). Szersze zainteresowanie wywołał artykuł z 1927 r. o zastosowaniu tarcz oporowych w rurociągach ze sprężonym powietrzem. F. pozostawał w bliskich stosunkach z chorzowskimi działaczami Związku Powstańców Śląskich. W okresie kryzysu w przemyśle węglowym, związanego z wybuchem wojny celnej z Niemcami w 1925 r., skutecznie przeciwdziałał redukcji z kopalni „Hrabina Laura" (później „Chorzów") 500 górników prezentujących polską postawę narodową. Związał się ze środowiskiem dzisiejszego Chorzowa. Pełnił tu funkcję prezesa oddziału Ligi Morskiej i Kolonialnej. Był też właścicielem kamienicy czynszowej w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory). Swoimi dochodami wspomagał uczących się braci, a prawie całe jego rodzeństwo dążyło do zdobycia wykształcenia (3 braci: Izydor, Feliks i Kazimierz studiowało medycynę, Jan – został inżynierem leśnikiem, a siostra Józefa – nauczycielką).

W l. 1930–1937 F. pracował jako radca w Departamencie Górniczo-Hutniczym Ministerstwa Przemysłu i Handlu w Warszawie. Zajmował się tam m.in. opracowaniem przepisów bezpieczeństwa w górnictwie polskim. Nie zarzucił pracy publicystycznej. Był autorem obszernych monograficznych haseł *Górnictwo węgla* i *Górnictwo soli* w *Encyklopedii nauk politycznych*. W 1937 r. został przymusowym zarządcą, a potem generalnym dyrektorem państwowej kopalni pirytu „Staszic" k. Nowej Słupi. Niewielki zakład został pod jego kierownictwem rozbudowany i zreorganizowany. F. opracował system wybierania złoża, zajmował się też stroną ekonomiczną działalności kopalni. W okresie okupacji pozostał początkowo, za zgodą Niemców, w kopalni „Staszic". Aresztowany pod koniec marca 1940 r. pod zarzutem sabotażu, przez ponad 4 miesiące był uwięziony w Radomiu, skąd zwolniony został dzięki łapówce, unikając wywiezienia

do Dachau. Przeniósł się następnie do Warszawy. Prowadził tu skład papieru i artykułów biurowych. Został aresztowany przez Niemców 26 X 1942 jako jeden z 50 zakładników (miał to być odwet za zamach na Café Club) i zwolniony z Pawiaka po 7 tygodniach. Po powstaniu warszawskim, podczas którego zginęła jego bratanica, uciekł z konwoju prowadzonego do Pruszkowa i przez kilka miesięcy mieszkał w Milanówku.

W styczniu 1945 r. F. zgłosił się do dyspozycji rządu lubelskiego. Początkowo był zastępcą dyrektora Departamentu Górniczo-Hutniczego Ministerstwa Przemysłu, a potem, od 1 IV 1945 do 1 IV 1946 dyrektorem technicznym Zabrzańskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Jako pełnomocnik Centralnego Zarządu Przemysłu Węglowego (CZPW) przebywał na terenach przekazywanych polskiej administracji przez Armię

Szyby kopalni „Chorzów"

Czerwoną. Wchodził w skład komisji przejmującej od Rosjan urządzenia kopalni „Gliwice", „Makoszowy", koksowni „Jadwiga", „Concordia" i „Skalley". Fiaskiem skończył się projekt wysłania F. do ZSRR z misją, która miałaby w Donbasie – jak wspominał – „zapoznać się z tamtejszą organizacją przemysłu, podpatrzyć zdobycze techniczne", na co władze sowieckie nie wyraziły zgody, może z uwagi na delikatną sprawę owych „zdobyczy", niedawno masowo wywożonych ze Śląska. W lipcu 1946 r. F. przebywał w radzieckiej strefie okupacyjnej Niemiec, prowadząc rozmowy w sprawie przejęcia kopalni węgla brunatnego „Turów", pozostającej pod zarządem rosyjskim, choć zgodnie z umową z sierpnia 1945 r. przyznanej Polsce. We wrześniu jako pełnomocnik CZPW podpisał umowę o podziale sprzętu i przekazaniu kopalni pod zarząd polski. W 1947 r. był rzeczoznawcą węglowym Polskiej Misji Handlowej przy zawieraniu umowy z radziecką strefą okupacyjną. Został następnie (od 1 VII 1947) pełnomocnikiem dyrektora Zjednoczenia Przemysłu Węgla Brunatnego dla zorganizowania kopalni „Turów". Później 2-krotnie delegowany był do Moskwy w sprawie zamówień maszyn i urządzeń dla górnictwa. Od lutego 1949 do połowy 1950 r. pracował jako kierownik wydziału geologicznego w Przedsiębiorstwie Budowy Kopalń, a następnie w Jaworznicko-Mikołowskim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego. Okresowo został stamtąd oddelegowany do prac w ministerstwie nad redagowaniem przepisów wydobycia, a od 1 X 1950 – jako wykładowca na Wydziale Górnictwa Politechniki Śląskiej. W roku akademickim 1951/1952 objął pełny etat zastępcy profesora i kierował katedrą górnictwa ogólnego aż do 1960 r. Przyczynił się do powstania mającej duże znaczenie dydaktyczne kolekcji maszyn i urządzeń górniczych oraz gabinetu modeli różnych systemów wybierania pokładów węgla w Polsce. Dn. 25 IX 1954 F. mianowany został docentem. Stało się to w trybie nadzwyczajnym, bez złożenia pracy awansowej, a było przewidzianym w ustawie następstwem uznania dla poziomu technicznego jego dotychczasowych publikacji, bogatego doświadczenia praktycznego i znakomitej orientacji w fachowej literaturze zagranicznej, co w opiniach podnosili profesorowie Bolesław Krupiński i Witold Budryk.

F. był autorem skryptów, ponad 40 artykułów, a także wydanego w 1971 r. podręcznika górnictwa ogólnego. W obszarze jego zainteresowań badawczych znajdowały się systemy eksploatacji pokładów węgla w warunkach szczególnie trudnych i stosowanie materiałów wybuchowych w górnictwie. W l. 1950–1957 pełnił obowiązki sekretarza komisji powołanej w celu opracowania przepisów eksploatacji kopalń i bezpieczeństwa pracy. Był redaktorem 2 wydań (w l. 1951 i 1957) *Przepisów technicznej eksploatacji kopalń węgla*. Zajmował się również rozwojem prawa górniczego na ziemiach polskich. Dn. 30 IX 1960 przeszedł na emeryturę. Pozostawił szkic wspomnieniowy: *Od petersburskiego Instytutu Górnictwa do Politechniki Śląskiej*.

Zm. 12 XII 1982 w Warszawie.

Arch. Politechniki Śląskiej, Akta osobowe Erazma Fryczkowskiego, t. 2798. – Fryczkowski E., *Od petersburskiego Instytutu Górnictwa do Politechniki Śląskiej*, [w:] *Pamiętniki górników*, red. B. Gołębiowski, Kat. 1973; tenże, *Katedra górnictwa węglowego na Wydziale Górniczym Politechniki Śląskiej*, „Annales Silesiae", t. 1, Wr. 1960, z. 4, s. 543, 544; Jaros J., *Salamandra – Pamięci kolegów górników* (cz. 1), „Przegląd Górniczy", t. 42: 1986, nr 11–12, s. 392; tenże, *Dzieje polskiej kadry technicznej...*; *Politechnika Śląska im. Wincentego Pstrowskiego 1945–1960*, Gliwice 1960.

Joanna Januszewska-Jurkiewicz

Gadomski Felicjan Józef (1898–1974), inżynier górnik, porucznik WP, w l. 1931–1938 pracownik chorzowskich kopalń, lotnik 318. Dywizjonu Myśliwsko-Rozpoznawczego „Gdańskiego".

Ur. 2 VI 1898 w Dąbrowie Górniczej (Kolonia Mydlice), syn Felicjana Izydora, wyznania rzymskokatolickiego. Naukę pobierał początkowo w domu, a od 1910 do 1917 r. w Gimnazjum Filologicznym im. Mikołaja Reja w Warszawie. W l. 1917–1918 studiował na Wydziale Budowy Maszyn Politechniki Warszawskiej. Od 6 XI 1918 do 4 XI 1921 służył w wojsku, w 21. Pułku Piechoty w Warszawie, był podporucznikiem rezerwy piechoty. Następnie od 1923 do 1931 r. studiował w Akademii Górniczej w Krakowie, którą ukończył 10 VI 1931 (pracę dyplomową wykonał pod kierunkiem prof. F. Zalewskiego). Potem został zatrudniony w kopalni „Król" w Chorzowie: od 13 VII 1931 do 30 VI 1932 na Polu Północnym (późniejsza kopalnia „Wyzwolenie") a od 1 V do 3 IX 1932 na Polu Wschodnim (kopalnia „Prezydent Mościcki") w charakterze inżyniera praktykanta. Od 1 X 1932 do 3 III 1937 pracował w kopalni „Prezydent Mościcki" w charakterze inżyniera strzelniczego, kierownika stacji ratowniczej, inżyniera przewozu przy wprowadzaniu wózków o pojemności 2,5 t. Od 1 IV 1937 do 30 XI 1938 był zatrudniony w kopalni „Barbara" w charakterze inżyniera strzelniczego, specjalisty w strzelaniu płynnym powietrzem.

W listopadzie 1938 r. przeniósł się do kopalni „Eleonora–Bettina" na Zaolziu, gdzie został zastępcą kierownika robót górniczych. Pracował tam do 30 VIII 1939. Uczestniczył w kampanii wrześniowej (na szlaku Tarnów – Radymno – Przeworsk – Lwów). Dn. 19 IX 1939 znalazł się w Rumunii. Przebywał w obozach dla internowanych w Tulczy, Babadag, Tîrgu Jiu. W marcu 1940 r. przedostał się do Francji. Tam przebywał najpierw w koszarach Bessieres w Paryżu, a potem w stopniu oficera (porucznika) – do ostatniej dekady czerwca 1940 r. – w 4. Dywizji Piechoty. Na terenie Wielkiej Brytanii służył m.in. w Brygadzie Spadochronowej.

W 1942 r. został przeniesiony do Polskich Sił Powietrznych – do 318. Dywizjonu Myśliwsko-Rozpoznawczego „Gdańskiego", w którym był zastępcą adiutanta i tłumaczem, potem oficerem administracyjnym dywizjonu. Uczestniczył w jego działaniach na Bliskim Wschodzie i na terenie Włoch. Były dowódca 318. dywizjonu Mieczysław Galicki wspomina go jako „postać o wielkich zaletach charakteru", człowieka serdecznego, prawego.

G. powrócił do kraju w 1947 r. Od 15 VIII do 31 XII 1947 był kierownikiem wydziału kontroli inwestycji w Zabrzańskim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego, potem kolejno: od 1 I 1948 do 31 XII 1950 inspektorem górniczym w Okręgowym Urzędzie Górniczym w Gliwicach (OUG); od 1 I 1951–31 I 1952 – inspektorem i zastępcą naczelnika w OUG w Gliwicach; jego dyrektorem od 1 II 1952 do 2 VI 1955. Później pracował jako główny projektant i zastępca generalnego projektanta w Biurze Projektów Metali Niezależnych „Bipromet" w Katowicach (1 VII 1955–30 VI 1957), inspektor bhp w Zjednoczeniu Górniczo-Hutniczym Metali Niezależnych w Katowicach (1 VII 1957–30 IV 1960); rejonowy inspektor (1 V 1963–31 VIII 1963), w końcu jako tłumacz z języków obcych w Ośrodku Branżowym Informacji Technicznej i Ekonomicznej Głównego Instytutu Górnictwa w Katowicach (1 IX 1963–30 VI 1966). Na emeryturze przebywał od 1 VII 1966.

Od 6 XI 1932 był żonaty z Mieczysławą z Raczkowskich, z którą miał 2 synów: Marka Felicjana (ur. 14 XII 1934) i Tomasza Jana (ur. 11 X 1937).

Zm. 4 X 1974 w Katowicach.

APKat., zesp. Skarboferm 334, sygn. 680 – Gadomski Felicjan. – Galicki M., *318 Dywizjon Myśliwsko-Rozpoznawczy „Gdański". Wspomnienia pilota*, P. 1996, s. 141, 174, 187, 193, 248–249 (tam na s.: 174, 248, 249 – Feliks); *Księga wychowanków i wychowawców Akademii Górniczej w Krakowie (1919–1949)*, Kr. 1979, s. 44–45.

Zbigniew Kapała

Gadzinowski Mieczysław (1906–1940), lekarz 75. Pułku Piechoty, zginął w Katyniu.

Ur. 10 IX 1906 w Dąbrowicach Wielkopolskich. Absolwent gimnazjum klasycznego w Gnieźnie (1926), Uniwersytetu Poznań-

skiego (1934) oraz Szkoły Podchorążych Rezerwy Sanitarnych (1933). Od 1935 r. lekarz w 75. Pułku Piechoty; podporucznik mianowany 1 I 1935, porucznik 19 III 1937.

Więziony w obozie jenieckim w Kozielsku, zamordowany w Lesie Katyńskim.

Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 149.

Zbigniew Kapała

Gaertner Paul (1860–1929), księgarz, drukarz, wydawca pocztówek w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. w kwietniu 1860 r. w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w rodzinie katolickiej. Był synem introligatora Alberta i Marii z d. Lehnich, którzy doczekali się 5 synów i 4 córek. Zawodu uczył się od swojego ojca, który od 1855 r. w Królewskiej Hucie był właścicielem księgarni i zakładu introligatorskiego. Księgarnia i wypożyczalnia książek Alberta Gaertnera – pierwsza księgarnia w Królewskiej Hucie – mieściła się przy obecnej ul. 3 Maja (dawniej Kronprinzenstrasse 83).

Działalność zawodową G. rozpoczął w 1887 r., otwierając przy obecnej ul. Wolności (dawniej Kaiserstrasse 61) zakład introligatorski. Jego firma mieściła się w kamienicy, której właścicielem był Karl Schätti, kupiec handlujący artykułami spożywczymi. Od 1893 r. G. zajmował się oprócz introligatorstwa handlem książkami i artykułami papierniczymi. Poszerzenie działalności było związane ze zmianą lokalu. G. przeniósł się bliżej Rynku i otworzył księgarnię w kamienicy przy obecnej ul. Wolności 7, naprzeciwko synagogi. W tym czasie oprócz handlu książkami zajmował się kolportażem prasy, m.in. wydawanego w Gliwicach pierwszego katolickiego dziennika „Oberschlesische Volksstimme". W 1903 r. G. kupił kamienicę od kupca Karla Rzehulki, w której dotąd wynajmował lokal. Na początku 1904 r. mistrz budowlany Gustav Wüstehube przygotował plany przebudowy kamienicy. Po przebudowie budynku powstały pomieszczenia dla drukarni. Ogłoszenie reklamowe zamieszczone w księdze adresowej Królewskiej Huty z 1906 r. informuje, że firma zajmowała się handlem książkami, wydawnictwami muzycznymi i artykułami papierniczymi, a także świadczyła usługi drukarskie i introligatorskie. W książce adresowej wydanej na l. 1911/1912 firma reklamowała się jako księgarnia, sklep

Księgarnia Gaertnera (po prawej stronie ul. Wolności)

papierniczy, drukarnia, zakład introligatorski. G. polecał szeroki wybór artykułów szkolnych, duży wybór literatury i artykułów do korespondencji oraz galanterię skórzaną, zajmował się oprawą także obrazów. W 1913 r. G. poszerzył ofertę o szeroki wybór ram do obrazów. W tym okresie oprawił introligatorsko książki z biblioteki Urzędu Gminy Nowe Hajduki (Gemeinde Neu Heiduk), zachowane do dzisiaj w Urzędzie Miasta Chorzów.

Od co najmniej 1893 r. był członkiem niemieckiego stowarzyszenia Männer- Turn--Verein Königshütte, do którego należeli także jego ojciec i 2 bracia.

Od 1898 do 1927 r. G. zajmował się wydawaniem pocztówek. Były to przede wszystkim pocztówki z widokami Królewskiej Huty, a także karty z widokami Wielkich Hajduk – wcześniej Bismarckhütte (obecnie Chorzów Batory). Dotąd udało się skatalogować ponad 60 różnych wzorów tych pocztówek. Zdjęcia, według których G. wydawał pocztówki, wykonywali znani fotografowie, m.in. Max Steckel i Theodor Tschentscher.

Ożenił się z Jadwigą Kempską. Miał 3 synów: Paula, Josefa i Alfonsa. Najstarszy syn Paul został księgarzem i odziedziczył firmę ojca, którą prowadził do 1938 r. Josef był aptekarzem, właścicielem apteki w Katowicach. Alfons został urzędnikiem w zarządzie dóbr kopalni i huty w Nowej Wsi (obecnie Ruda Śląska), należącej do hr. Henckel von Donnersmarck. Zm. we wrześniu 1927 r. w wieku 27 lat.

W swojej firmie G. pracował do końca życia. Zm. nagle w środku nocy 4 III 1929 na zawał serca tuż przed 69. urodzinami. Pogrzeb odbył się 7 III w kościele św. Jadwigi w Królewskiej Hucie. Pochowany został na pobliskim cmentarzu parafialnym. W nekrologach i wspomnieniach, które ukazały się w prasie po jego śmierci, podkreślano, że zmarły należał do wieloletnich mieszkańców Królewskiej Huty, rzetelnie reprezentował interesy kupiectwa, był zwolennikiem uczciwości i solidności zawodowej oraz człowiekiem o wybitnie szlachetnym charakterze.

Był bratem Maxa Gaertnera (1870–1936), księgarza, drukarza i wydawcy pocztówek, który odziedziczył po ojcu firmę „Albert Gaertner". W 1927 r. „czcionkami Zakładu Graficznego i Drukarni A. Gaertnera właśc. Max Gaertner" została wydrukowana *Historia miasta Królewska Huta*, opracowana przez Adama Poboga-Rutkowskiego. Według *Księgi adresowej województwa śląskiego na rok 1926/1927* w Królewskiej Hucie działały 3 księgarnie, właścicielami 2 z nich byli Paul i Max Gaertner.

Beitrags Liste Männer-Turn-Verein 1893 – MChH/P – 16; Mitglider-Verzeichnis des Männer-Turn-Verein zu Königshütte O.-S – MChH/P – 15. – *Adressbuch Königshütte O/S 1899*; *Adressbuch für Königshütte, Bismarckhütte und Schwientochlowitz 1906/1907*; *Adressbuch des Stadkreises Königshütte O.-S. und der Gemeinden Bismarckhütte und Neu-Heiduk für 1911/1912*; *Adressbuch umfassend den Stadtkreis Königshütte O-S. 1913*; *Könighütter Adressbuch. 1893; Księga adresowa województwa śląskiego na rok 1926/1927.* – Skoczek-Kulpa R., *Paul i Max Gaertner – wydawcy pocztówek w Królewskiej Hucie*, „Pocztówka Śląska" 1999, nr 1; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 192; Sieradzka D., *Drukarstwo województwa śląskiego w latach 1920–1939*, Kat. 2001, s. 107 – „Der Oberschlesische Kurier", Jg. 21, nr 216, 21 IX 1927, „Kattowitzer Zeitung", Jg. 61, nr 55, 6 III 1929.

Renata Skoczek

Gajda (Gaida) Jan (1879–1947), proboszcz parafii św. Karola Boromeusza w Wielkich Staniszczach i św. Jadwigi w Chorzowie, inicjator budowy kościoła pw. św. Antoniego w Chorzowie, dziekan dekanatu chorzowskiego, radca duchowny i kanonik honorowy.

Ur. 3 VIII 1879 w Warmuntowie (Warmunthau; parafia Rzeczyce/Rzetzitz, pow.

kozielski), syn rolnika Karola Gajdy i Anny z d. Vielhauer. Po ukończeniu szkoły ludowej uczył się w katolickim gimnazjum w Paczkowie, gdzie w 1900 r. zdał egzamin dojrzałości. Następnie studiował na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Święcenia kapłańskie przyjął 21 VI 1904 we Wrocławiu z rąk kard. Georga Koppa. Pracował jako wikariusz w parafiach: św. Józefa w Rudzie Śląskiej i św. Jadwigi w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W lipcu 1912 r. został mianowany proboszczem w parafii św. Karola Boromeusza w Wielkich Staniszczach (Gross Stanisch), w dekanacie opolskim.

Po podziale Górnego Śląska między Polskę i Niemcy musiał uchodzić z dotychczasowej placówki duszpasterskiej. Od lipca 1922 r. był proboszczem w parafii św. Jadwigi w Królewskiej Hucie. Opiekował się tam polskimi i niemieckimi organizacjami katolickimi, wśród nich m.in.: Bractwem Straży Honorowej, III Zakonem św. Franciszka z Asyżu, Bractwem Godziny Świętej, Kongregacją Mariańską Panien, Żywym Różańcem, Bractwem Pocieszenia, Sodalicją Pań, Związkiem Cierniowej Korony, Bractwem Najświętszego Sakramentu, Związkiem Matek Chrześcijańskich, Katolickim Stowarzyszeniem Kobiet, Związkiem Mężów Katolickich, Stowarzyszeniem św. Wincentego à Paulo, Dziełem Dziecięctwa Jezusowego, Stowarzyszeniem św. Zyty, Krucjatą Eucharystyczną oraz Katolickim Stowarzyszeniem Młodzieży Męskiej i Żeńskiej. Członkowie miejscowej grupy Związku Powstańców Śląskich wnieśli zażalenie do Kurii Biskupiej w Katowicach, że ks. Gajda „otacza związki niemieckie przy parafii św. Jadwigi szczególną opieką". Proboszcz uznał za celowe opatrzyć to zażalenie uwagą: „Uwzględniając czasy i stosunki miejscowe, duch kościelny uważam za zadowalający".

W l. 1930–1934 z inicjatywy G. wybudowano w Królewskiej Hucie nowy kościół pw. św. Antoniego, przy którym zorganizował odrębne duszpasterstwo. W 1931 r. bp Stanisław Adamski mianował go radcą duchownym, a rok później zatwierdził jego wybór na wicedziekana dekanatu królewskohuckiego. G. należał także do grona proboszczów konsultorów i był sędzią prosynodalnym. Odbył pielgrzymki do Lourdes (1927), Ziemi Świętej (1932) i do grobu św. Antoniego w Padwie (1934).

W czasie okupacji hitlerowskiej był nękany przez gestapo i w konsekwencji zmuszony do opuszczenia Chorzowa. W l. 1942–1944 ukrywał się w Szklarskiej Porębie. Po zakończeniu II wojny światowej powrócił do swojej parafii. Od 1945 r. pełnił obowiązki dziekana dekanatu chorzowskiego. W 1946 r. bp Adamski mianował go delegatem biskupim do spraw „Caritas" w okręgu chorzowskim. Krótko przed śmiercią G. otrzymał nominację na kanonika honorowego Kapituły Katedralnej w Katowicach.

Zm. 25 VII 1947 w Chorzowie i tam został pochowany.

AAKat., Akta personalne ks. Jana Gajdy, t. 1: 1900–1947. – Drabina J., *Historia Chorzowa...*, s. 188, 189; Nalepa E., Zmarli kapłani Kościoła katowickiego, t. 1: Kapłani wyświęceni do 1922 roku, cz. 2: Kapłani wyświęceni w latach 1901–1922, Kat. 1999, s. 38 (mps); Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej...*, s. 74, 607. – *Czy wiesz, kto jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 188, fot.; *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegaturbezirks für das Jahr 1921*, Breslau [b.r.w.], s. 81; „Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej)" 1936, s. 92, 96, 121; „Rocznik Diecezji Katowickiej" 1947, s. 11, 14, 16, 17, 27.

ks. Henryk Olszar

Gajda Robert (1890–1952), ksiądz katolicki, kompozytor, założyciel pierwszej polskiej federacji chórów kościelnych na Górnym Śląsku.

Ur. 28 V 1890 w Lipinach (obecnie dzielnica Świętochłowic). Ukończył gimnazjum werbistów w Nysie. Teologię studiował we Wrocławiu, muzykę we Wrocławiu, Rzymie i St. Gallen. Święcenia kapłańskie przyjął 12 VII 1914 z rąk bp. Pragi Franciszka Kardaca. Pracę duszpasterską prowadził m.in. w Chorzowie (parafia św. Jadwigi), w Wełnowcu i Borowej Wsi, katechetyczną – w Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Katowicach.

W okresie międzywojennym prowadził chór katedralny w Katowicach. Był inicjatorem utworzenia Związku Polskich Chórów Kościelnych na Górnym Śląsku i został jego prezesem. W Szkole Muzyki Kościelnej św. Grzegorza w Katowicach wykładał harmonię, organoznawstwo, liturgikę i dzwonoznawstwo. Współpracował ze Związkiem Śląskich Kół Śpiewaczych, a zwłaszcza ze Stefanem M. Stoińskim, będącym też dyrektorem Instytutu Muzycznego w Katowicach, w którym kształcono organistów. Był członkiem Komisji Diecezjalnej ds. Muzyki Kościelnej.

Skomponował kilkadziesiąt utworów. Do najważniejszych należą: msza łacińska *Regina Pacis,* ofertoria na święta Pańskie i święta Matki Bożej, oratorium *Św. Jan Chrzciciel,* wykonane po raz pierwszy w Chorzowie w 1935 r., *Ecce Sacerdos,* fuga *Salvum fac,* utwory organowe pt. *12 Compositiones contrapunctales.* Jest autorem chorału do modlitewnika diecezjalnego *Skarbiec modlitw i pieśni.* Ogłosił też dwa podręczniki (prawdopodobnie napisane dla słuchaczy Szkoły Muzyki Kościelnej): *Nauka harmonii* (Kat. 1931) oraz *Organy, ich historia, budowa i pielęgnacja* (Kat. 1934). Obok ks. Pawła Pośpiecha był najwybitniejszym przedstawicielem duchowieństwa śląskiego zaangażowanym w ruch muzyczny. Odznaczony orderem papieskim Pro Ecclesia et Pontifice.

Zm. 20 IV 1952 w Borowej Wsi pod Mikołowem.

Hanke R., *Silesia cantat. Dzieje polskiego śpiewactwa kościelnego na Śląsku,* Kat. 1996, s. 89, 113. 115. 116, 126, 131. 140 n.; tenże, *Śląsk śpiewa. Dzieje polskiego śpiewactwa Górnego Śląska,* Kat. 1991, s. 138, 139. 141, 145; tenże, *Słownik śpiewactwa Górnego Śląska od Wiosny Ludów do przełomu tysiącleci,* Kat. 2001, s. 125; Helik J., *Kompozytor z Lipin ks. Robert Gajda,* „Zwiastun Świętochłowicki" 1995, nr 13, s. 5; S[teuer] A., *Robert Gajda (1890–1952),* [w:] *O duszę polską...,* s. 50; Połoczek E., *Gajda Robert,* SBKDŚ, s. 108–109; Reginek A., *Ks. Robert Gajda, kapłan i kompozytor z Lipin,* [w:] *W cieniu huty cynku „Silesia". O Augustynie Świdrze, Emanuelu Imieli i inne szkice,* „Rocznik Świętochłowicki", t. VI, pod red. Z. Kapały, Świętochłowice 2004, s. 53–61.

Rajmund Hanke

Galocz Aurelian (1901–1957), lekarz chirurg, dyrektor Szpitala Miejskiego w Chorzowie Batorym.

Ur. 11 VI 1901 w Karwinie, pow. Frysztat na Śląsku Cieszyńskim (Zaolzie w Republice Czeskiej). Był synem Izydora i Joanny z Połedników. Polskie Gimnazjum Realne im. J. Słowackiego w Orłowej ukończył w 1919 r. Medycynę studiował w UJ, gdzie dyplom doktora wszech nauk lekarskich uzyskał w 1928 r. Specjalizował się w chirurgii w Lecznicy Spółki Brackiej w Katowicach przy ul. Francuskiej.

W 1935 r. został lekarzem naczelnym Szpitala Hutniczego Przemysłowej Kasy Chorych w Wielkich Hajdukach, który był zakładem leczniczym dla huty „Batory". Wielkie Hajduki od 1 IV 1939 r. włączono wraz z hutą do Chorzowa, jako dzielnicę Chorzów Batory. Szpital posiadał 82 łóżka na oddziałach chirurgicznym, internistycznym i zakaźnym. G. prowadził szpital samodzielnie, rzadko z asystentem. Miał opinię dobrego chirurga, słynął z ofiarności i stałej gotowości do udzielania pomocy przez całą dobę. Mieszkał w pobliżu szpitala.

Kiedy podczas II wojny światowej, pod koniec 1939 roku, ludność Górnego Śląska zmuszona została przez Niemców do deklaracji narodowości, na ok. 35 lekarzy, którzy w tym czasie mieszkali w Chorzowie, 12 podało, że są Polakami, m.in. G. Lekarze ci od 1940 r. poddawani byli aresztowaniom, uwięzieniu w obozach koncentracyjnych i wysiedleniom. W 1944 r. początkowo otrzy-

mał przymus pracy jako lekarz kopalni i koksowni w Rudzie Śląskiej a 1 X 1944 r. został wysiedlony do Będzina z zakazem pracy w szpitalnictwie.

Po wojnie powrócił do Chorzowa. Jego Szpital Hutniczy przejęła Ubezpieczalnia Społeczna, a od 1950 r. państwowa służba zdrowia. Nadano mu wówczas nazwę Szpitala Miejskiego nr 4 im. dr. Wincentego Styczyńskiego, a G. był jego dyrektorem aż do śmierci.

W latach międzywojennych G. był członkiem Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku i Śląskiej Izby Lekarskiej. Po wojnie został jednym z rzeczników w Sądzie Dyscyplinarnym Śląskiej Izby Lekarskiej. Od 1945 do 1950 r. Sąd rozpatrzył 215 spraw, w tym 129 dotyczących wykroczeń zawodowych, a 86 narodowościowych, dotyczących okresu okupacji hitlerowskiej. Dotyczyło to lekarzy, którzy opowiedzieli się za niemieckim pochodzeniem i wpisali się na niemiecką listę narodowościową, tzw. volkslistę; 21 lekarzy uniewinniono, bo wykazywali się „wallenrodyzmem" – uczestniczyli w ruchu oporu i byli represjonowani przez Niemców, 36 skazano na kary pieniężne, resztę uniewinniono z powodu amnestii. W 1945 r. G. został członkiem zarządu Związku Zawodowego Lekarzy Województwa Śląskiego.

Zm. 9 XI 1957 r. i został pochowany w Chorzowie Batorym na cmentarzu przy ul. Granicznej, gdzie w 1968 r. pochowano również jego żonę Wandę z d. Poliszlebową; mieli syna Mieczysława ur. w 1933 roku, lekarza chirurga, który uzyskał dyplom lekarza w 1957 roku w Śląskiej Akademii Medycznej i był ordynatorem chirurgii w Szpitalu w Zabrzu Biskupicach.

Arch. prywatne autora: relacja pisemna z 1983 r. dr. med. Teodora Cieniały (1908–2006) z Wisły, który był asystentem A. Galocza w l. 1936–1938; Arch. Zakładowe Zespołu Szpitali Miejskich w Chorzowie, teczka personalna A. Galocza (autor dziękuje dr. Tadeuszowi Kraweckiemu za udostępnienie kwerendy teczki personalnej A. Golocza i udzielenie relacji ustnej). – Brożek K., *Tradycje Śląskiej Izby Lekarskiej do 1951 roku*, [w:] *70 lat samorządu lekarskiego na Śląsku*, Kat. 2005, s. 28; tenże, *Polscy lekarze na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim od końca XIX do połowy XX wieku*, Kat. 2009; *Gimnazjum 1909 Orłowa 1949 Czeski Cieszyn 1989*, Cieszyn 1989, s. 48; Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza*, W. 1965, s. 310, 378, 389; Kurek J., *Historia Wielkich Hajduk*, Chorzów Batory–Wielkie Hajduki 2001, s. 170 (błędnie podano imię Aureliusz, ma być Aurelian); *Polski almanach medyczny na rok 1956*, W. 1957, s. 80, podano błędnie Galoch, ma być Galocz; *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1933/34 rok*, W. 1933, rubr. 209, 212; *Rocznik... na 1936 rok*, W. 1936, rubr. 1094; *Rocznik... na 1938 rok*, W. 1938, rubr. 595; *Rocznik... na 1948 rok*, W. 1948, rubr. 110, *Spis lekarzy praktyków, lekarzy specjalistów, lekarzy dentystów, lekarzy weterynaryjnych, techników dentystycznych, położnych, szpitali, aptek i kas chorych województwa śląskiego*, Kat. 1932, s. 18, 25; *Spis lekarzy, lekarzy specjalistów, lekarzy dentystów, położnych, szpitali, aptek, kas chorych, ośrodków zdrowia i zakładów opiekuńczych województwa śląskiego*, Kat. 1939, s. 57.

Krzysztof Brożek

Gapińska Zofia, pseud.: Eka Weber, Elżbieta Diehl, „Irma" (1917–1944), studentka, działaczka ruchu oporu, kurierka Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej.

Ur. 16 V 1917 w Lipinach (obecnie dzielnica Świętochłowic), córka Mariana i Pelagii z Bukowskich. Po przeniesieniu się rodziny do obecnego Chorzowa mieszkała przy ul. 3 Maja 15. Przed wojną mieszkała w Warszawie, gdzie studiowała medycynę. Podczas okupacji działała w ruchu oporu, była kurierką Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej, jeździła do Berlina, Wiednia i Pragi, wobec okupanta udawała obywatelkę Rzeszy Niemieckiej.

Aresztowana w Warszawie we wrześniu 1941 r., była więźniarką Pawiaka.

Zm. 30 XI 1944 w kobiecym obozie koncentracyjnym w Ravensbrück.

USC w Ch., akt zgonu nr 712/47/2. – Kumor E., *Wycinek z historii jednego życia*, W. 1961, s. 101; Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 111 (tam data ur. 17 V 1917); Wanat L., *Apel więźniów Pawiaka*, W. 1969, s. 284; Zawacka E., *Szkice z dziejów wojskowej służby kobiet*, Toruń 1992, s. 150.

Zbigniew Kapała

Gawlas Jan (1901–1965), pedagog, organista, kompozytor, chórmistrz, prowadził m.in. chór „Gwiazda" w obecnym Chorzowie Starym.

Ur. 27 XII 1901 w Dolnym Żukowie na Zaolziu. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Cieszynie w 1921 r. Wkrótce rozpoczął pracę pedagogiczną w szkołach ogólnokształcących w różnych miastach śląskich, prowadząc jednocześnie chóry, dla których pisał pierwsze kompozycje. Od 1923 do 1933 r. mieszkał w obecnym Chorzowie. W 1927 r. zdał egzamin eksternistyczny w Lwowskim Konserwatorium Muzycznym. W l. 1929–1932 studiował w Śląskim Konserwatorium Muzycznym w Katowicach grę na organach (u Bolesława Szabelskiego), na fortepianie (u Stefanii Allinównej) oraz kompozycję i teorię (u B. Szabelskiego i Witolda Friemanna). W l. 1933–1934 był kierownikiem szkoły muzycznej w Cieszynie, a po wojnie – jej współorganizatorem. W 1934 r. powrócił do Chorzowa, gdzie przebywał do 1937 r. Od 1 XII 1938 został nauczycielem Państwowego Liceum Pedagogicznego w Cieszynie, gdzie spędził okupację. Od 1946 r. działał jako wykładowca przedmiotów teoretycznych i kompozycji w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Katowicach, gdzie prowadził także klasę organów. W 1957 r. został docentem, a w 1963 r. – rektorem tej uczelni. Wykładał grę na organach, kompozycję i teorię muzyki.

Zm. 11 VI 1965 w Katowicach.

Pozostawił liczne opracowania śląskiego folkloru, kompozycje organowe, prace z dziedziny harmonii, kontrapunktu, technik kompozytorskich, wydane przez Państwowe Wydawnictwo Muzyczne w Krakowie i Państwową Wyższą Szkołę Muzyczną w Katowicach.

Encyklopedia muzyczna PWN, t. *E–f–g*, cz. biograficzna, red. E. Dziębowska, Kr. 1987, s. 249; Baumann-Szulakowska J., *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922–1939. Próba syntezy*, Kat. 1994, s. 194.

Joanna Szulakowska-Kulawik

Giemsa Edmund (1912–1994), pseud. „Wójt", „Bamber", piłkarz, reprezentant Polski.

Ur. 16 X 1912 w Rudzie Śląskiej w rodzinie Augusta i Zofii z d. Grabka. Z zawodu był cenionym fryzjerem, potem pracował jako maszynista hutniczy w hucie „Batory";

Działalność sportową rozpoczął w Klubie Sportowym „Naprzód" Ruda Śląska; skąd w 1932 r. przeniósł się do „Ruchu" Wielkie Hajduki. W zespole „niebieskich" występował do wybuchu II wojny światowej w 1939 r. Grał na pozycji obrońcy. W barwach tego klubu rozegrał 126 spotkań, strzelił 34 bramki. Był współautorem tytułów mistrza Polski, który klub zdobył 5-krotnie w l. 1933, 1934, 1935, 1936 i 1938. W barwach „Ruchu" występował podczas słynnego świąteczno-noworocznego tournée tego klubu w Niemczech w 1935 r. Był wówczas kapitanem i kierownikiem zespołu, który odniósł sensacyjne zwycięstwa nad FC „Bayern" Monachium 1 : 0 i 5 : 1 nad FC „Fortuna" Düsseldorf, ze względu na wartości propagandowe szeroko komentowane i wysoko oceniane przez polskie kręgi dyplomatyczne. Fachowcom sportowym imponował skocznością i szybkością, dlatego znalazło się dla niego miejsce w reprezentacji Polski. Rozegrał z nią 9 spotkań. W debiucie 4 VI 1933 w meczu z Belgią (0 : 1), który odbył się w Warszawie, selekcjoner kadry narodowej nie powierzył mu jednak funkcji obrońcy, do jakiej był przyzwyczajony w klubie, gdyż w reprezentacji było ich w nadmiarze. Europa zazdrościła nam wówczas kwartetu obrońców, który tworzyli: Michał „Myszka" Matyas, Antoni Gadecki, Jerzy Bułano, Władysław Szczepaniak. Wobec tego musiał pełnić funkcję łącznika. Na kolejne powołanie do kadry czekał prawie 2 l. do meczu z Niemcami. Występował także w zawodach przeciwko drużynom: Belgii, Łotwy, Rumunii, Szwecji i Austrii. Fachowcy najlepiej ocenili grę G. w ostatnim jego meczu w reprezentacji, który rozegrał 27 VIII 1939 w Warszawie z Węgrami. Zakończył się on zwycięstwem biało-czerwonych w sto-

sunku 4 : 2. W tym ostatnim meczu polskiej drużyny przed wybuchem II wojny światowej w parze z Władysławem Szczepaniakiem, już jako obrońca, wielokrotnie likwidował piłkarskie ataki dr. Sarossiego.

Mimo niskiego wzrostu G. miał wiele innych walorów potrzebnych sportowcowi wysokiej klasy. Był, szybkim, odważnym, brawurowym piłkarzem, nieunikającym bezpardonowej walki; słabym jego punktem była gra głową. Przez fachowców został zaliczony do 10 najlepszych piłkarzy przedwojennego woj. śląskiego. Jednocześnie słynął z ogromnego dowcipu, którym rozładowywał napięcia w zespole. Do anegdot przeszła jego wypowiedź, sprowadzająca do właściwych rozmiarów dokonania boiskowe jego przyjaciela → Teodora Peterka, który niekiedy lubił się przechwalać publicznie swoimi osiągnięciami.

W l. 1939–1941 grał w Bismarckhütter Sport Verein. Po wcieleniu do Wehrmachtu, w czasie pełnienia służby wartowniczej uciekł do oddziałów partyzanckich we Francji, następnie przedostał się do II Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie we Włoszech. Jego jednostka stacjonowała w Ankonie. Tam równolegle występował w polskim wojskowym klubie sportowym i w klubie włoskim „Anconitana", (1944–1945). W czasie pobytu na ziemi włoskiej odwiedził niespodziewanie przebywającego w szpitalu wojskowym Ewalda Cebulę, piłkarza KS „Śląsk" Świętochłowice. Po wyjeździe do Wielkiej Brytanii grał w polskim klubie.

Rozwiódł się z pierwszą żoną Heleną z d. Kleinert, zdradzającą sympatie proniemieckie. Ożenił się po raz drugi z Angielką. Do Polski nie powrócił ze względów politycznych.

Zm. 30 IX 1994 w Chimnor w Anglii.

Odpis skrócony aktu urodzenia USC Ruda Śląska z dn. 25 II 2005 w Muzeum w Chorzowie. – Cebula E., *Z piłką przez świat*, „Sport Śląski". 1959, nr 49; Czado P., *Dziwny obrazek na Stadionie Ruchu*, portal internetowy Sport. Pl z 9 IX 2003; tenże, *Opowieść o tym, jak 70 lat temu Bayern Monachium jedyny raz w historii przegrał z polskim klubem*; portal internetowy Gazeta. Pl. Katowice z 30 XII 2004; Gieruszczak J., *Odkurzeni mistrzowie*, „Goniec Górnośląski" 1982, nr 42; Gowarzewski A., *Encyklopedia Piłkarska Fuji: Ruch Chorzów*, Kat. 1995; Hałys J., *Polska piłka nożna*, Kr. 1986; Janik T., *Dziesięciu wspaniałych śląskiego futbolu. Edmund Giemza*, „Sport" 1982, nr 17; Steuer A., *Ruch sportowy w województwie śląskim* 1922–1939, Op. 2008; tenże, *Z dziejów rudzkiego sportu*, Ruda Śląska 2004; strona internetowa – wikipedia.

Antoni Steuer

Gil Stanisław (1902–1940), zamieszkały w Chorzowie nauczyciel, zatrudniony w szkole specjalnej w Siemianowicach, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 21 VIII 1902 w Potoku Małym, pow. jędrzejowski, woj. kieleckie. Absolwent seminarium nauczycielskiego w Krzemieńcu (egzamin dojrzałości zdał w 1922 r.), Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej w Warszawie (1933) i kursu podchorążych w Grudziądzu (1929).

Zmobilizowany w 1939 r. Po wzięciu do niewoli sowieckiej więziony był w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Żonaty z Heleną ze Zdechlików, miał syna Jerzego.

Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 165; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 187; tenże, *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo. Opracowane na podstawie dostępnych materiałów urzędowych i innych źródeł*, wyd. II, uzupełnione dodatkiem ze zmianami do dn. 30 IV 1938, Kat. 1938, s. 187.

Zbigniew Kapała

Gina Ludomir (1879–?), sędzia, adwokat.

Ur. 3 X 1879 w Myślenicach. Szkołę ludową i gimnazjum ukończył w Wadowicach. Od 1900 r. studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po otrzymaniu dyplomu odbył aplikację sądową, zakończoną egzaminem sędziowskim złożonym w 1907 r. Jako asesor orzekał w sądach powiatowych w Nisku, a następnie w Żywcu, gdzie od 1917 r. pracował jako sędzia powiatowy. Ze względu na zły stan zdrowia nie został zmobilizowany

i nie uczestniczył w walkach podczas I wojny światowej.

Po przejęciu części Górnego Śląska przez Polskę zgłosił chęć przeniesienia się do pracy na tym terenie. Najpierw (od 7 V 1921) przebywał w Wielkopolsce na kursie prawa niemieckiego, następnie 14 VI 1922 mianowano go naczelnikiem Sądu Powiatowego w Żorach. Po 3 latach pracy na tym stanowisku przydzielony został do zamiejscowej Izby Karnej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W lipcu 1925 r. mianowano go sędzią okręgowym w Królewskiej Hucie. W 1927 r. został przewodniczącym zamiejscowej Izby Karnej w tym mieście.

Jako zwolennik chadecji 29 X 1932 ze względów politycznych przeniesiony został w stan spoczynku. Jeszcze w tym samym miesiącu uzyskał wpis na listę adwokatów i otworzył kancelarię w Katowicach. W 1934 r. bezskutecznie starał się o przeniesienie do Chorzowa. Na przeszkodzie stanęły przepisy zabraniające adwokatom pracy w miastach, w których nieco wcześniej pełnili obowiązki sędziego. G. udało się przenieść kancelarię do Żor, a dopiero w 1936 r. znalazł się w Chorzowie. Tuż przed wybuchem II wojny światowej popadł w spore kłopoty finansowe; w konsekwencji zaprzestał opłacania składek członkowskich na rzecz Izby Adwokackiej w Katowicach. Z tego powodu w styczniu 1939 r. został zawieszony w czynnościach adwokata. Decyzję taką podjęły władze Izby Adwokackiej wbrew sugestiom sądu dyscyplinarnego, który jeszcze w 1938 r. odrzucił skargę przeciw G. w tej sprawie. Dn. 31 III 1939 G. zrzekł się prawa do wykonywania zawodu adwokata, jako powód podając ciężką chorobę serca. W kwietniu 1939 r. został skreślony z listy adwokatów, po czym wyjechał do Krakowa.

Jego losy podczas II wojny światowej nie są znane.

Był żonaty z Zofią z Vogtmanów. Miał córkę Marię (ur. w 1910 r.).

Odznaczony został Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości (1929).

Arch. Okręgowej Rady Adwokackiej w Katowicach, akta osobowe, sygn. G 11; Arch. PKr., Akta osobowe sędziów z lat 1863–1943, sygn. SOKC 1495; APKat., Sąd Apelacyjny w Katowicach 1922–1939, sygn. 2. – Cybulski B., *Pomoc Małopolski i Wielkopolski w tworzeniu apelacji śląskiej (1920–1922)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis" nr 823, Wr. 1986, s. 208; *Kalendarz sądowy na rok 1927*, oprac. Z. Krzysztoporski, W. 1927, s. 131; *Kalendarz sądowy na rok 1928...* do *1939*, oprac. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz [b.m.w.]; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 33, 56, 91; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...*, s. 98.

Lech Krzyżanowski

Globisz Aleksander (1876–1948), budowniczy, kierownik Wydziału Budowlanego „Skarbofermu" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 20 II 1876 w Lasowicach (pow. oleski), syn Józefa, rolnika, i Marii z d. Gowin. W 1890 r. ukończył 8-klasową szkołę ludową w rodzinnych Lasowicach. Chcąc w przyszłości poświęcić się zawodowi budowniczego oraz zdobyć odpowiednią praktykę i fundusze, które umożliwiłyby mu dalszą naukę, G. rozpoczął pracę na budowach Górnego Śląska, głównie w Bytomiu, początkowo jako pomocnik murarski, następnie murarz i wreszcie – podmistrz murarski. W 1898 r. został przyjęty do Państwowej Szkoły Budowlanej w Poznaniu, którą ukończył w 1901 r., uzyskując dyplom technika budowlanego. W tym czasie ożenił się z mieszkanką Poznania.

Po ukończeniu szkoły pracował jako zastępca kierownika bądź kierownik budowy w Wielkopolsce, Częstochowie i na Górnym Śląsku, stale uzupełniając swoją wiedzę fachową. W 1905 r. uzyskał tytuł mistrza murarskiego i ciesielskiego, co było

równoznaczne z tytułem budowniczego. Nie zaniedbując pracy zawodowej, jednocześnie udzielał się w działalności społeczno-narodowej na Górnym Śląsku.

W 1908 r. przeniósł się do zaboru rosyjskiego i osiadł w Łodzi. Założył własne przedsiębiorstwo budowlane, które prowadził do wybuchu I wojny światowej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami musiał w Łodzi ponownie zdać egzamin mistrzowski, żeby uzyskać ważny na terenie zaboru rosyjskiego tytuł mistrza murarskiego i ciesielskiego, pozwalający na prowadzenie przedsiębiorstwa budowlanego. Po wybuchu I wojny światowej jako obywatel niemiecki został internowany w sierpniu 1914 r. i wywieziony na Syberię do Nowonikołajewska (obecnie Nowosybirsk). Po 2 latach zwolniono go jako Polaka i udał się do Samary (później Kujbyszew), gdzie do jesieni 1918 r. zatrudniony był w charakterze inspektora budowlanego w Wydziale Budowlanym tamtejszego Urzędu Miejskiego.

Po powrocie w końcu 1918 r. do niepodległej już Polski zamieszkał z rodziną początkowo w Łodzi, a następnie w Poznaniu i kontynuował przerwaną przez wojnę działalność przedsiębiorcy budowlanego. Jednocześnie kontaktował się z polskimi organizacjami na Górnym Śląsku; współpracował z nimi w akcji plebiscytowej i podczas plebiscytu.

Bezpośrednio po przyłączeniu części Górnego Śląska do Polski Polsko-Francuska Spółka Akcyjna Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku („Skarboferm") powierzyła G. od 1 VII 1922 zorganizowanie Wydziału Budowlanego i kierowanie nim. W tym czasie pod kierownictwem G. wybudowano dla „Skarbofermu" m.in. następujące obiekty: nowy gmach Dyrekcji Generalnej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), budynki administracyjne kopalni „Barbara–Wyzwolenie" i „Prezydent", 5 domów urzędniczych w Chorzowie, 2 w Łagiewnikach i 2 w Bielszowicach, 7 domów robotniczych w Łagiewnikach oraz łaźnię kopalnianą w Bielszowicach.

Dążąc do pełnej samodzielności, G. 1 VI 1925 ponownie założył własne przedsiębiorstwo budowlane, które dzięki solidności i terminowości robót zaliczane było w okresie międzywojennym do najbardziej cenionych na terenie Śląska. Miało ono w swoim dorobku realizację takich ważnych obiektów, jak: budynki stacyjne na linii kolejowej Chorzów – Szarlej oraz Kalety – Podzamcze, kolejowy dom noclegowy w Tarnowskich Górach, nadbudowanie 2 kondygnacji dworca kolejowego w Katowicach, budynek administracyjny Urzędu Skarbowego w Królewskiej Hucie, Publiczna Szkoła Powszechna im. Juliusza Ligonia w Królewskiej Hucie, 9-kondygnacyjny budynek bankowo-mieszkalny Komunalnej Kasy Oszczędności (tzw. drapacz chmur) w Królewskiej Hucie, 10 bloków mieszkalnych 5-kondygnacyjnych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Królewskiej Hucie. We współpracy z innymi przedsiębiorstwami powstały następujące obiekty: budynek administracyjny dla ZUS w Królewskiej Hucie, 5-kondygnacyjny blok mieszkalny Urzędu Gminnego w Chorzowie, budynki administracyjne i magazynowe 73. Pułku Piechoty w Katowicach i 75. Pułku Piechoty w Królewskiej Hucie oraz koszary 15. Dywizjonu Artylerii Przeciwlotniczej w Katowicach, stan „zerowy" katedry w Katowicach, 50 domów jednorodzinnych w Świętochłowicach dla Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego.

W 1938 r. G. zaczął rozszerzać swoją działalność na rejon Centralnego Okręgu Przemysłowego. Przyjął zlecenie na wykonanie kilku obiektów i hangarów dla Państwowych Zakładów Lotniczych w Mielcu. W czasie okupacji pozostał w Mielcu, gdzie prowadził swoje przedsiębiorstwo budowlane, jednak już na mniejszą skalę.

Po wyzwoleniu powrócił, schorowany, na Śląsk, gdzie do śmierci usiłował prowadzić reaktywowane w Chorzowie przedsiębiorstwo, realizujące drobne roboty budowlane.

Równolegle do działalności zawodowej G. stale angażował się z pełnym poświęceniem w prace społeczne. Już przed I wojną światową był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" i polskiego kółka

śpiewaczego. W okresie międzywojennym udzielał się aktywnie w Kurkowym Bractwie Strzeleckim i kółku śpiewaczym „Rota", którego został członkiem honorowym.

W okresie międzywojennym rozwijał szeroką działalność w stowarzyszeniach technicznych. W 1923 r. był współorganizatorem Związku Samodzielnych Budowniczych na Górnym Śląsku, przekształconego w 1934 r. w Stowarzyszenie Samodzielnych Budowniczych i Kierowników Budowy Województwa Śląskiego. Jednocześnie był aktywnym członkiem Polskiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Województwa Śląskiego. Uznając wybitne zasługi G. dla budownictwa i jego głęboką praktyczną wiedzę techniczną, Ministerstwo Skarbu powołało go na członka Komisji Odwoławczej przy Wydziale Skarbowym Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego, a Izba Rzemieślnicza w Katowicach mianowała go członkiem Budowlanej Komisji Egzaminacyjnej. Po II wojnie aż do śmierci piastował funkcję członka zarządu w reaktywowanym Stowarzyszeniu Samodzielnych Budowniczych i Kierowników Budowy Województwa Śląsko-Dąbrowskiego.

Zm. 17 I 1948 w Chorzowie.

Akta USC w Ch., akt zgonu 49/1948/II. – *Słownik biograficzny zasłużonych działaczy*, z. 1, W. 1986 [Wyd. Polskiego Związku Inżynierów i Techników Budownictwa], s. 27.

Oprac. Komisja Historii Oddziału PZITB w Katowicach

Glücksman Stanisław Franciszek (1904–1973), nauczyciel fizyki i matematyki w Męskim Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św Stanisława Kostki w Chorzowie, od 1950 r. pierwszy rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach.

Ur. 7 XI 1904 w Jaśle na terenie ówczesnej Galicji Zachodniej, syn Franciszka i Wiktorii z d. Gwiżdż. W l. 1912–1916 uczęszczał do szkoły powszechnej w Jaśle, a w l. 1916–1924 r. do tamtejszego gimnazjum, które ukończył egzaminem dojrzałości z „postępem celującym" 10 VI 1924. W l. 1924–1926 studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, następnie na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Poznańskiego, gdzie 30 IV 1929 uzyskał dyplom magistra filozofii w zakresie fizyki (na podstawie zdanych egzaminów i ocenionej jako „dobra" pracy *Widma łuków elektrycznych*). Uzupełnił wykształcenie, zdając 24 X 1932 przed Komisją Egzaminów Państwowych na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie egzamin pedagogiczny, dający mu kwalifikacje zawodowe do nauczania fizyki w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich.

Po ukończeniu studiów odbył obowiązkową służbę wojskową najpierw w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty nr 5a w Cieszynie (od 13 VIII 1929 do 2 VII 1930), a następnie w 20. Pułku Piechoty (od 3 VII 1930 do 16 IX 1931). Ten etap służby zakończył w randze podchorążego rezerwy piechoty.

Po krótkim pobycie w Bydgoszczy podjął pracę zawodową na Górnym Śląsku. Początkowo (październik 1930 r.) skierowany został jako tymczasowy nauczyciel fizyki i matematyki do Komunalnego Gimnazjum Męskiego im. J. Śniadeckiego (od 1 IV 1932 funkcjonującego pod nazwą Państwowe Gimnazjum Koedukacyjne) w Siemianowicach Śląskich. Już wówczas dał się poznać jako dobry nauczyciel. Pełnił społecznie obowiązki sekretarza szkoły. Dn. 1 VII 1935 przeniósł się do pracy w Chorzowie, do otwartego w 1911 r. Męskiego Państwowego

Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki (przy ul. Świętego Piotra 5). Podjął w nim pracę w charakterze stałego nauczyciela fizyki i matematyki. W połowie 1936 r. przeprowadził się do Chorzowa. Uczył także w innych szkołach (Dokształcającej Szkole Przemysłowej w Michałkowicach oraz Państwowym Gimnazjum Neoklasycznym im. Odrowążów w Chorzowie), pełnił ponadto obowiązki kierownika Grupy Metodycznej Fizyki dla Nauczycieli Szkół Średnich Okręgu Śląskiego oraz prowadził Prywatne Kursy Gimnazjalne (z zakresu fizyki i chemii). Już w okresie przedwojennym był pozytywnie oceniany przez przełożonych.

We wrześniu 1939 r. G. został zmobilizowany do służby wojskowej, walczył w szeregach 20. Pułku Piechoty 6. DP Armii „Kraków". Okres II wojny światowej (od 21 IX 1939 do 31 I 1945) przeżył w niewoli niemieckiej (Oflag XI B Braunschweig i Oflag II C Woldenberg). W ostatnim z obozów prowadził aktywną działalność kulturalno-oświatową. Obejmowała ona organizację tajnego gimnazjum dla szeregowych (od 1 X 1942 do 25 I 1945 pełnił obowiązki kierownika kursów gimnazjalnych), brał udział w komisjach egzaminów dojrzałości, prowadził wykłady dla inżynierów mierników, działał w kole fizyków, był członkiem komisji egzaminacyjnej w zakresie przedmiotów pedagogicznych dla nauczycieli szkół średnich.

W lutym 1945 r. powrócił z obozu i podjął pracę w szkolnictwie średnim: od 12 II 1945 do 1 IX 1946 pracował w Państwowym Męskim Gimnazjum i Liceum Matematyczno-Przyrodniczym w Chorzowie, natomiast od 1 IX 1946 do 1 IX 1950 był dyrektorem Państwowego Liceum dla Pracujących w Katowicach. Utworzył i prowadził Okręgowy Ośrodek Metodyczny Fizyki w Chorzowie oraz wykładał fizykę na Uniwersyteckich Kursach Przygotowawczych (w l. 1946–1951 był kierownikiem 8 Centralnych Kursów Fizyki dla Nauczycieli Szkół Średnich, organizowanych przez Ministerstwo Oświaty, a w 1950 r. został zastępcą dyrektora Kursów Przysposobienia Zawodowego). W 1947 r. brał udział w pracach komisji przygotowującej program nauczania fizyki w szkołach podstawowych.

We wrześniu 1950 r., gdy utworzona została w Katowicach (w miejsce zlikwidowanego Instytutu Pedagogicznego) Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, w nowej placówce zatrudniono wyróżniających się nauczycieli szkół średnich. Władze Ministerstwa Oświaty zaproponowały G. objęcie funkcji rektora szkoły. Decyzją Kuratorium Okręgu Szkolnego urlopowano go do pełnienia obowiązków profesora kontraktowego w nowej uczelni. Zmieniał się jego status: w l. 1950–1952 zatrudniony był jako kontraktowy wykładowca fizyki, w l. 1952–1954 – jako kontraktowy profesor nadzwyczajny (pełniący obowiązki samodzielnego pracownika nauki), a od 31 XII 1954 – jako zastępca profesora. Jednocześnie z pełnieniem godności rektorskiej (w l. 1950–1956) wraz z Ludwikiem Kozłowskim kierował Sekcją Fizyki, a następnie samodzielnie (od 1 X 1958 do 30 IX 1964) – wyodrębnionym z niej Zakładem Ferroelektryków na Wydziale Matematyczno-Fizyczno-Chemicznym, zaś od 1 X 1964 (na mocy decyzji Ministra Oświaty) – Katedrą Fizyki Doświadczalnej i Zakładem Ferroelektryków. Prowadził badania naukowe nad ferroelektrycznymi własnościami tytanianu baru we współpracy m.in. z prof. dr. Mieczysławem Jeżewskim oraz doc. dr. Tadeuszem Piechem, zatrudnionymi w I Katedrze Fizyki Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

We wrześniu 1956 r., na mocy nowej ustawy o szkolnictwie wyższym (wprowadzającej wewnętrzną autonomię placówek, obejmującą m.in. wolne wybory rektorów i dziekanów), Senat Wyższej Szkoły Pedagogicznej (WSP) dokonał zmiany na stanowisku rektora, oddając je w ręce Józefa Pietera. G. powierzono inną ważną funkcję w WSP: w l. 1964–1968 pełnił obowiązki dziekana Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii.

Był ceniony jako pracownik naukowy. Konsekwencją jego własnych badań było uzyskanie 19 V 1959 na Wydziale Metalurgicznym Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie stopnia doktora nauk technicznych (analogicznego do stopnia kandydata nauk technicznych) z zakresu fizyki. Podstawą uzyskania tego stopnia była napisana pod kierunkiem prof. dr. M. Jeżewskiego rozprawa doktorska „Histereza termiczna i stosowalność prawa Curie-Weissa dla polikrystaliczności próbki BaTiOa". Dn. 11 V 1963 G. uzyskał stopień naukowy docenta (jego praca habilitacyjna zyskała bardzo pozytywne opinie recenzentów Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki). Kolokwium habilitacyjne odbył na Wydziale Matematyki, Fizyki i Chemii Uniwersytetu Poznańskiego; praca habilitacyjna poświęcona była elektrycznym własnościom antyferroelektryka PbZrOa. W swoim Zakładzie w WSP wykształcił grupę asystentów i uczniów, którzy następnie zostali fizykami na Uniwersytecie Śląskim (UŚ). Po utworzeniu w 1968 r. Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach pozostał na stanowisku kierownika Zakładu Fizyki Doświadczalnej na Wydziale Matematyki, Fizyki i Chemii nowej uczelni. Dn. 29 XII 1969 uchwałą Rady Państwa nadano mu tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego nauk fizycznych. Od 1 X 1970 objął stanowisko profesora nadzwyczajnego w Instytucie Fizyki na Wydziale Matematyki, Fizyki i Chemii UŚ w Katowicach. Podczas pracy w WSP i UŚ wypromował 9 doktorów, pod jego kierunkiem powstało 150 prac magisterskich.

Należał do ZNP, PZPR (od 1952 r.), Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (w l. 1950–1958), Polskiego Towarzystwa Fizycznego. Był m.in. zastępcą przewodniczącego Rady Bibliotecznej Biblioteki Śląskiej (od 1955 r.), zastępcą przewodniczącego Zarządu Wojewódzkiego oraz członkiem Prezydium Zarządu Głównego Towarzystwa Wiedzy Powszechnej (odpowiednio: od 1956 i od 1959 r.), członkiem kolegium redakcyjnego „Fizyki w Szkole" (od 1956 r.) i Rady Głównej w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego (od 1954 r.), przewodniczącym Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Katowicach (od 1958 r.).

Był autorem ponad 30 opracowań naukowych i popularnonaukowych, m.in. wielokrotnie wznawianego podręcznika dla szkół technicznych: *Fizyka dla techników: optyka, atomistyka* (napisanego wraz z Olgierdem Wołczkiem, I wyd.: W. 1960), skryptu dla szkół wyższych *Technika demonstracji z fizyki* (Łódź–Kr. 1956) oraz *Kształcenie politechniczne w nauczaniu fizyki* (wraz z W. Dróżdżem i R. Polnym, W. 1967), jednego z czterech (oprócz biologii, geografii i chemii) opracowań, mających ułatwić kierownictwu szkół i nauczycielom realizację zadań kształcenia politechnicznego w szkolnictwie podstawowym.

Dn. 22 IX 1931 zawarł związek małżeński z Józefą z d. Wójcik (ur. 26 II 1908). Miał syna Tadeusza (ur. 26 II 1936).

W 1970 r. G. miał poważne kłopoty zdrowotne. Po rekonwalescencji związanej z przejściem zawału serca na krótko powrócił do pracy zawodowej. Zm. nagle 25 II 1973 w Katowicach, gdzie został pochowany.

Był nagradzany przez Kuratora Okręgu Szkolnego Śląskiego (1948), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (1950), odznaczony m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1955), Medalem X-lecia Polski Ludowej (1955), Dyplomem Światowej Rady Pokoju (1959), Odznaką Zasłużonego Nauczyciela PRL (1961), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1962), Złotą Odznaką 1000-lecia PRL (1962), Złotą Odznaką ZNP (1966) i Złotą Odznaką „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego" (1961).

APKat., Akta osobowe nauczycieli 1918–1939, sygn. G-74; Arch. Uniwersytetu Śląskiego w Kat., akta osobowe S. Glücksmana, sygn. 103/G. – Kapała Z., Nowak K., *Inteligencja śląska na obczyźnie...*, t. 1, s. 85; Olesik J., *Oflag II C Woldenberg*, W. 1988, s. 143, 144; Pieter J., *Czasy i ludzie* (cz. V i VI), Toruń 1999, s. 368–

371; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 196; Topol S., *Stanisław Glücksman*, [w:] *Ludzie trzydziestopięciolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*, red. H. Rechowicz, Kat. 1974, s. 114–121; *Wyrósł z dobrego drzewa... Uniwersytet Śląski 1968–1998. Fakty, dokumenty, relacje*, red. A. Barciak, Kat. 1998, s. 217; *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Katowicach 1950–1968*, red. A. Jarosz, A. Jendrysik, Kat. 1971, s. 13, 16, 23–31, 167–172; *Z dziejów Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie w latach 1919–1967*, oprac. J. Sulima-Samujłło i in., Kr. 1970, s. 210, 633.

Maciej Fic

Gładki Rajmund, pseud. „Lange" (1912–1941), piłkarz ręczny, reprezentant Polski, członek ruchu oporu.

Ur. 16 VIII 1912 w Truskawcu w Zachodniej Ukrainie (u podnóża Beskidów Wschodnich). Był jednym z synów Wacława, nauczyciela i kierownika Szkoły Powszechnej nr XXVIII w Chorzowie. Tam też zdobył podstawowe wykształcenie. Utalentowany sportowo, od ok. 1928 r. swoje pasje realizował w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży Polskiej, działającym przy parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie. Pod jego wpływem doszło do ożywienia tej organizacji; m.in. doszło zmian strukturalnych w sekcji wychowania fizycznego, w której nastąpił podział uwzględniający poszczególne dyscypliny sportu. G. uprawiał początkowo lekkoatletykę. Był wicemistrzem Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej w diecezji śląskiej w biegu na 100 m i w skoku w dal. Oprócz lekkoatletyki uprawiał koszykówkę i szczypiorniak (piłkę ręczną 11-osobową).

W 1931 r. zapisał się do sekcji gier sportowych Klubu Sportowego Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie; jednocześnie nadal działał w młodzieżowej parafialnej organizacji katolickiej. W KS uprawiał koszykówkę i piłkę ręczną. W pierwszej z wymienionych dyscyplin był w 1931 r. mistrzem Śląska, w drugiej – w 1931 r. mistrzem, w 1933 r. wywalczył wicemistrzostwo, a w 1935 r. zdobył brązowy medal mistrzostw Polski.

Wystąpił raz w reprezentacji Polski. W 1935 r. został powołany na mecz Polska–Niemcy, który zakończył się porażką biało-czerwonych 3 : 22. Należał też do etatowych zawodników powoływanych do reprezentacji województwa śląskiego na zawody międzyokręgowe.

W ostatnim okresie działalności sportowej zajmował się także szkoleniem swych następców. Wśród jego podopiecznych znaleźli się bracia Paweł i Jan Tilowie, najwybitniejsi szczypiorniści Polski w l. 40. i 50. XX w.

Do 1936 r. G. obok → Ksawerego Lazara, → Jana Machy i → Antoniego Kawki, należał do filarów chorzowskiej drużyny. Ich odejście na różne uczelnie w kraju spowodowało kryzys chorzowskiego szczypiorniaka, z którego do wybuchu II wojny światowej dyscypliny tej nie udało się wyprowadzić. Od 1937 r. G. był studentem Uniwersytetu Poznańskiego.

W okresie okupacji hitlerowskiej G. związał się z grupą ks. Jana Machy, zajmującą się nielegalną działalnością charytatywną. Wiosną 1940 r. za tę działalność został aresztowany przez gestapo wraz z klubowym kolegą klerykiem Antonim Kawką i przewieziono go do KL Auschwitz-Birkenau. Otrzymał numer obozowy 1192. Pod ścianą bloku nr 11 18 VIII 1941 r. został rozstrzelany.

APKat., Zespół I Gimnazjum Chorzów, sygn. 346. – Jarecki S., *Rozwój piłki ręcznej na Śląsku*, cz. 1, Kat. 1970; Pająk I., *Mieszkańcy Śląska, Podbeskidzia i Zagłębia Dąbrowskiego w KL Auschwitz. Księga pamięci*, t. 1, Kat. 1998; Steuer A., *Dzieje piłki ręcznej w Chorzowie (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 4: 1999, Ch. 2000; tenże, *Kultura fizyczna*, [w:] *Województwo śląskie...*; tenże, Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939), praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Bogdana Cimały na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego, Op. 2004 (wydruk komputerowy w posiadaniu autora); tenże, *Sport na Górnym Śląsku...*; *W pogoni za piłką Wspomnienie J. Tila*, „Kościuszkowiec" 1956, nr 9; Tuszyński B., *Księga sportowców polskich, ofiar II wojny światowej 1939–1945*, W. 1999.

Antoni Steuer

Głuch Józef Konrad (1899–1969), lekarz specjalista medycyny ogólnej.

Ur. 26 XI 1899 w Chorzowie, pow. Katowice. Syn Ignacego, małorolnego chłopa i Pauliny z domu Posz.

Do szkoły ludowej uczęszczał w Chorzowie. Gimnazjum ukończył w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w 1917 r. i został zmobilizowany do wojska niemieckiego. Uczestniczył w górnośląskiej akcji plebiscytowej i w III powstaniu śląskim.

Od 1919 r. rozpoczął studia lekarskie we Wrocławiu, które kontynuował w Monachium i Gryfii (Greifswald). Dyplom lekarza uzyskał w 1924 r. na Uniwersytecie we Wrocławiu. W l. 1924–1925 pracował we wrocławskich klinikach chorób wewnętrznych, ginekologii i ortopedycznej. Dn. 4 VII 1925 uzyskał we Wrocławiu stopień doktora medycyny. W 1926 roku powołany został na półroczne ćwiczenia wojskowe w V Okręgowym Szpitalu w Krakowie, po których został mianowany ppor. WP. Dyplom lekarski w 1927 r. nostryfikował na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie.

W l. 1927–1929 pracował jako lekarz asystent w Szpitalu św. Elżbiety w Katowicach. Od 1930 r. był lekarzem ogólnym w Katowicach–Załężu w: Ogólno Miejscowej Kasie Chorych na miasto Katowice, kierownikiem Stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem, lekarzem szkolnym, lekarzem w Spółce Brackiej, Przemysłowej Kasie Chorych Śląskich Kolejek oraz Przemysłowej Kasie Chorych Huty Baildon; ponadto w l. 1929–1934 był lekarzem referentem ds. inwalidów wojennych w Starostwie w Katowicach.

W Katowicach–Załężu należał do zarządu Narodowego Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy, był członkiem Polskiego Związku Zachodniego, prezesem Koła PCK. Był członkiem: Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku, Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków na Górnym Śląsku, Śląskiej Izby Lekarskiej.

Podczas okupacji niemieckiej w Katowicach–Załężu był lekarzem w kasie chorych. Wspomagał materialnie ruch oporu. Był w pierwszych latach okupacji członkiem zakonspirowanej organizacji „Ku Wolności".

Po wojnie był lekarzem w Ubezpieczalni Społecznej w Katowicach–Załężu a po jej likwidacji pracował jako lekarz rejonowy w Przychodni Obwodowej nr 1; był także lekarzem zakładowym w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Komunikacyjnym w Katowicach. W 1967 r. uzyskał specjalizację drugiego stopnia w zakresie medycyny ogólnej.

Od 1938 r. żonaty z Anną Długaj, wychowali córkę Halinę. Zmarł 16 X 1969 w Katowicach, pochowany na cmentarzu w Katowicach–Załężu. Odznaczony był Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Główna Biblioteka Lekarska w Warszawie. Zbiory Specjalne, zespół: Śląska Izba Lekarska 1945–1950, teczka personalna J. Głucha, fot.; Śląska Izba Lekarska. Arch., teczka personalna J. Głucha, fot. – Brożek K., *Polska służba medyczna...*, s. 221, 278; tenże, *Szkolna służba w województwie śląskim w latach międzywojennych*, [w:] *Kronika higieny szkolnej i medycyny na Śląsku i w Zagłębiu*, Kat. 1993, s. 194; *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 209, fot.; *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1936 rok*, W. 1936, rubr. 328; *Rocznik... na 1938 rok*, W. 1938, rubr. 175; *Rocznik... na rok 1948*, W. 1949, rubr. 120; *Słownik medycyny i farmacji...*, t. 1, s. 108–109, fot.; Smereka J., *Polskie doktoraty na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Wrocławskiego z lat 1811–1939 i ich autorzy w życiu zawodowym, naukowym i społeczno-politycznym*, Wr. 1980, s. 298; *Spis fachowych pracowników służby zdrowia*, Kat. 1964, s. 94; *Spis lekarzy praktyków, lekarzy specjalistów, lekarzy dentystów, lekarzy weterynaryjnych, techników dentystycznych, położnych, szpitali, aptek i kas chorych województwa śląskiego*, Kat. 1932, s. 18; *Spis...*, Kat.

1939, s. 24, 33; *Vezeichnis der Ärzte in dem neu eingegliederter Ost-Oberschlesien*, s. 4, [w:] *Verzeichnis der Ärzte in den Gauen Danzig-Oberschlesien*, Leipzig 1941 – Nekrologi: „Dziennik Zachodni" Kat. 1969, r. XXV, nr 247, s. 2, nr 248, s. 2.

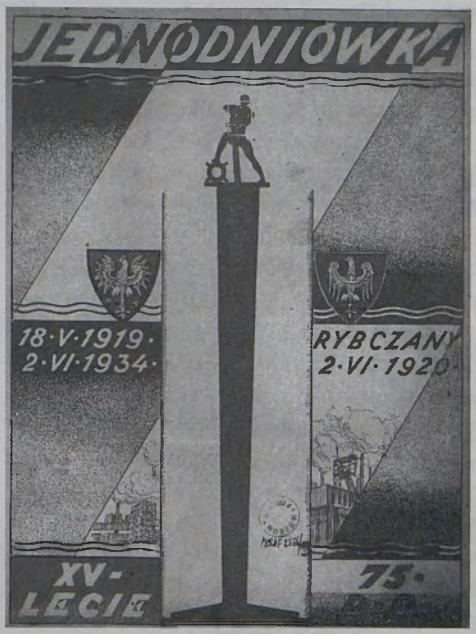
Krzysztof Brożek

Głut Marian (1895–?), kpitan WP, oficer 75. Pułku Piechoty, autor pierwszego, publikowanego zarysu historii 75. Pułku Piechoty.

Ur. 25 I 1895 w Krakowie, syn Ludwika i Marii z Rublów. Ukończył gimnazjum w Tarnowie, a następnie Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od 1912 r. należał do Związku Strzeleckiego. Od 1914 r. służył w Legionach Polskich. W czasie działań wojennych odniósł rany w walkach pod Szczytnikami. Internowany po kryzysie przysięgowym w Legionach Polskich w 1917 r. znalazł się w obozie w Szaldobosz (miejscowość na południe od Marmaros-Sziget, Rumunia). Jako poddany austro-węgierski został wcielony do c.k. armii i wysłany na front włoski.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości służył w Wojsku Polskim, m.in. uczestniczył w odsieczy Lwowa i brał udział w wojnie z Rosją sowiecką. Był oficerem służby stałej. Służył w 75. Pułku Piechoty, a następnie w Korpusie Ochrony Pogranicza. Po 1932 r. przeniesiono go do służby w administracji państwowej. Po odbyciu praktyki administracyjnej w Urzędzie Wojewódzkim w Wilnie i w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Warszawie został mianowany w lutym 1935 r. starostą w Nowym Targu.

Jednodniówka 75. PP

Był autorem kilku publikacji o 75. Pułku Piechoty, w tym pozycji pt.: *Zarys historii wojennej pułków polskich – 75. Pułk Piechoty* (W. 1929), a także współautorem wydawnictwa *Dziesięciolecie wkroczenia wojsk polskich na Górny Śląsk z monografią pułków stacjonowanych na Śląsku 1922–1932* (Kat. 1932).

Odznaczony został m.in.: Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (4-krotnie), Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Czy wiesz, kto to jest?..., s. 210.

Wojciech B. Moś

Goldmann Wilhelm (1875–1941), sztygar górniczy, były zarządca kop. „Florentine", działacz samorządowy i polityczny niemieckiego ruchu chadeckiego.

Ur. 15 X 1875 w Karchowicach (pow. gliwicki). Po ukończeniu szkoły ludowej w rodzinnej miejscowości uczył się w Seminarium Nauczycielskim w Pyskowicach, następnie w Gimnazjum Realnym w Gliwicach, a edukację zakończył w Górnośląskiej Szkole Górniczej w Tarnowskich Górach. Na początku XX w. zamieszkał w Królewskiej Hucie

(obecnie Chorzów) i podjął pracę w kopalni „Król", przechodząc wszystkie szczeble kariery zawodowej w nadzorze górniczym – od podsztygara do dyrektora kopalni.

W l. 30. był kierownikiem katowickiego przedstawicielstwa Landwirtschaftliche Zentralgenossenschaft (Centralna Spółdzielnia Rolnicza) z Poznania. Należał do działaczy niemieckiego ruchu chadeckiego na Górnym Śląsku, w okresie międzywojennym zorganizowanego politycznie w Deutsche Christliche Volkspartei (Niemiecka Partia Chrześcijańsko-Ludowa) – w l. 1921–1927 występującej pod nazwą Katholische Volkspartei (Katolicka Partia Ludowa), a w l. 1927–1933 pod nazwą Deutsche Katholische Volkspartei (Niemiecka Partia Katolicko-Ludowa). Przez cały okres międzywojenny stał na czele tej partii na terenie Chorzowa. Ponadto był długoletnim przewodniczącym jednego z najsilniejszych w woj. śląskim oddziałów Verband Deutscher Katholiken in Polen (Związek Niemieckich Katolików w Polsce), który tworzył szerszą bazę społeczną dla tego ruchu politycznego w Królewskiej Hucie, oraz członkiem jego władz wojewódzkich. Od 1933 r. opowiedział się za prohitlerowską frakcją w VDK i w grudniu 1934 r. głosował za odwołaniem przywódcy frakcji antynazistowskiej → Eduarda Panta z funkcji przewodniczącego tej organizacji.

Był posłem z rekomendacji wspólnej listy KVP/DKVP i Deutsche Partei (Partia Niemiecka), występującej pod nazwą Deutsche Wahlgemeinschaft (Niemiecki Blok Wyborczy), do I (1922–1930) i II (1930) Sejmu Śląskiego. Był członkiem Rady Miejskiej Królewskiej Huty, przewodniczącym frakcji niemieckiej w niej, wybieranym regularnie od listopada 1919 r., a potem w wyborach komunalnych w listopadzie 1926 r. i w maju 1930 r. z listy KVP/DKVP. Na forum Rady aktywnie bronił wpływów niemieckich, ostro atakując kolejnych polskich burmistrzów Chorzowa za ich antyniemiecką politykę, zwłaszcza w kwestii ograniczania mniejszościowego szkolnictwa niemieckiego.

Zm. w lutym 1941 r. we Wrocławiu, podczas operacji w wieku 65 lat.

APKat., Zespoły: Sejm Śląski, Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Społeczno-Polityczny, Verband Deutscher Katholiken in Polen, Bezirk Oberschlesien Katowice. – *Adressbuch des Stadtkreiss Königshütte O/S und der Gemeinden Bismarckhütte und Neu-Heiduk für 1911/12*, Hrsg. F. Heiduk, [Königshütte 1911]; Greiner P., Kaczmarek R., *Leksykon mniejszości niemieckiej w województwie śląskim 1922–1939. Zarys dziejów, organizacje, działacze*, Kat. 2002; Matelski D., *Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce w latach 1919–1939*, P. 1997; Meissner L., *Niemieckie organizacje antyfaszystowskie w Polsce 1933–1939*, W. 1973; Rechowicz H., *Sejm Śląski...*; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 323, 497; Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*; taż, *Zarys samorządu komunalnego Chorzowa do roku 1939*, Ch. 1994. – „Der Oberschlesische Kurier" R. 1926.

Piotr Greiner

Goldschmidt Ernst Daniel (1895–1972), doktor nauk humanistycznych, bibliotekarz, historyk, znawca żydowskiej liturgii, syn wieloletniego rabina w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 9 XII 1895 w Królewskiej Hucie, syn Salomona, miejscowego rabina, i Racheli z d. Fraenkel. Ukończył szkołę ludową (powszechną) i z wyróżnieniem gimnazjum klasyczne w Królewskiej Hucie. Studiował filologię klasyczną i orientalną we Wrocławiu i Berlinie, gdzie w 1925 r. uzyskał doktorat. W 1926 r. został wolontariuszem, a w 1928 r. bibliotekarzem Pruskiej Państwowej Biblioteki (Preußische Staats – Bibliothek) w Berlinie. Od 1928 r. był członkiem biura komisji do opracowania Gesamtkatalog der Wiegendrucke (GW), ogólnego katalogu starodruków. Opisał liczne inkunabuły, w tym wszystkie w języku hebrajskim. Jego główne dzieło, opracowanie brewiarzy XIV w. ukazało się w 1932 r. w 5 tomach GW.

W 1935 r. zwolniony ze stanowiska przez narodowych socjalistów, wyemigrował do Palestyny. W l. 1936–1962 był bibliotekarzem Jewish National and University Library (Narodowej i Uniwersyteckiej Biblioteki) w Jerozolimie. Zajmował się przygotowaniem krytycznych edycji żydowskich pism

liturgicznych. Wydał: *Haggadah shel Pesach* (Jerusalem 1947, 1969); *Haggadah shel Pesach. Mekoroteha ve-Toledoteha* (Jerusalem 1960); *Mahzor la Yamim ha Noraim* (Jerusalem 1970); *Seder Rav Amram Gaon* (Jerusalem 1971). Opublikował *Studia Aeschinea* [dysertacja doktorska] (Berlin 1925).

Zm. 10 XII 1972 w Jerozolimie.

Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE), Bd. 5, Hrsg. W. Killy, R. Vierhaus, München 1997, s. 82; *Encyklopedia Judaica*, t. 7, Jerusalem 1971, s. 727; Heiduk F., *Oberschlesisches Literatur-Lexicon...*, Tl. 1: *A–H*, s. 126.

Zbigniew Kapała

Gondzik Jan (1890–1962), lekarz, lekarz dentysta (przed wrześniem 1939 r. opiekował się dziećmi we wszystkich szkołach powszechnych w Chorzowie), doktor medycyny i chirurgii.

Ur. 10 IV 1890 w Łaziskach Dolnych (pow. pszczyński), syn Franciszka, górnika, i Franciszki z d. Kasperek. Po ukończeniu nauki w szkole elementarnej (w 1904 r.) uczęszczał do gimnazjum – najpierw w Katowicach, a następnie w Gliwicach. Jako uczeń starszych klas gliwickiego gimnazjum (mieszkał w prowadzonym przez księży konwikcie przy ul. Kozielskiej) nawiązał kontakt z organizacją „Zet", której działalność polegała na budzeniu świadomości narodowej wśród śląskiej młodzieży. Organizowano m.in. wycieczki krajoznawcze; za udział w jednej z nich – upamiętnionej wspólną fotografią pod pomnikiem Grunwaldzkim w Krakowie – władze szkolne relegowały ze szkoły uczestników wycieczki z klas maturalnych. Dzięki interwencji polskich posłów w pruskim parlamencie (m.in. ks. M.E.W.B. Radziwiłła, Wojciecha Korfantego) zezwolono relegowanym uczniom na przystąpienie do egzaminu dojrzałości w trybie eksternistycznym w różnych miejscowościach poza Śląskiem.

Dn. 4 III 1913 G. zdał egzamin maturalny w miejscowości Freinwalde k. Berlina, następnie wyjechał do Wrocławia, by zgodnie z wolą rodziców studiować teologię na Uniwersytecie Wrocławskim (immatrykulowany 24 IV 1913). Jednak już jesienią t.r. zmienił kierunek studiów na medycynę, ze specjalnością stomatologiczną. W czasie studiów w dalszym ciągu utrzymywał kontakty z organizacją „Zet". Po otrzymaniu absolutorium w 1917 r. został powołany do odbycia służby w wojsku niemieckim, którą pełnił w oddziałach sanitarnych do zakończenia wojny. Po powrocie do Wrocławia kontynuował studia w zakresie chirurgii. Dn. 10 I 1921 na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu we Wrocławiu na podstawie dysertacji „Stomatitis Mercurialis und ihr Auftreten bei den verschiedenen Behandlungsmethoden und Quecksilberpräparaten", napisanej pod kierunkiem prof. Karla Partscha, otrzymał stopień doktora medycyny i chirurgii.

Po ukończeniu studiów osiedlił się w Zabrzu i rozpoczął praktykę lekarską. Niebawem włączył się w działalność polityczną: w czasie plebiscytu był wiceprzewodniczącym Komitetu Parytetycznego w Zabrzu, brał udział w III powstaniu śląskim – przede wszystkim jako lekarz, ale także, z powodu braku oficerów, jako dowódca batalionu zapasowego 12. Pułku Piechoty. Po wygaśnięciu powstania musiał wraz z rodziną opuścić Śląsk. Przez rok mieszkał w Bydgoszczy, gdzie prowadził prywatną praktykę.

Po przyznaniu Polsce wschodniej części Górnego Śląska w 1922 r. powrócił i osiedlił się w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Zamieszkał przy ul. Sobieskiego, otworzył prywatny gabinet, ponadto pracował w Ubez-

pieczalni Społecznej jako chirurg szczękowy w szpitalach, był też lekarzem szkolnym i kolejowym. Specjalizował się w chirurgii szczękowej. W połowie l. 30. otworzył przewód habilitacyjny na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie; dojeżdżał na konsultacje do prof. Antoniego Cieszyńskiego. Poza pracą zawodową pasjonował się działalnością społeczną i polityczną. Był jednym z organizatorów i długoletnim prezesem Izby Lekarsko-Dentystycznej na Śląsku. Był aktywnym członkiem Grupy Zabrskiej Związku Powstańców Śląskich, a także „Braci Zetowej", Związku Obrony Kresów Zachodnich; jako zwolennik idei Józefa Piłsudskiego należał do Rady Naczelnej Związku Naprawy Rzeczypospolitej później do Narodowo-Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy. Był również członkiem komitetu budowy kościoła św. Antoniego w Chorzowie – do powstania kościoła przyczynił się w znaczący sposób finansowo.

Po wybuchu wojny musiał ewakuować się wraz z wojskiem, gdyż jego nazwisko znajdowało się na liście osób poszukiwanych i przeznaczonych przez hitlerowców do likwidacji. Po 17 IX 1939 wraz z grupą powstańców śląskich i osób zagrożonych znalazł się na terenie Rumunii, wkrótce z tą samą grupą został ewakuowany na Cypr, będący w tym czasie pod protektoratem brytyjskim. Po pewnym czasie uchodźców przeniesiono do Palestyny, która wówczas również znajdowała się pod protektoratem brytyjskim (to gwarantowało opiekę i pomoc rządu brytyjskiego). Wówczas G. zgłosił się jako oficer rezerwy służby zdrowia do stacjonującej tam komendy uzupełnień przy polskiej Brygadzie Karpackiej. Z uwagi na brak etatów i wiek nie został wcielony do wojska, ale w drugiej połowie 1941 r. skierowano go do Afryki Południowej, gdzie organizowano ośrodki opieki i szkoły dla polskich dzieci przywiezionych z terenu Związku Radzieckiego przez wojsko gen. Władysława Andersa. W jednym z takich ośrodków, w miejscowości Oudtshoorn, przebywał aż do wiosny 1947 r.; sprawował nad dziećmi opiekę lekarską, uczył w szkole języka angielskiego i historii Polski.

W 1947 r. wrócił do kraju, zamieszkał w Chorzowie i ponownie podjął pracę w zawodzie, przyjmował również pacjentów w prywatnym gabinecie. W 1961 r. przeszedł na emeryturę.

Od 1919 r. był żonaty z Felicją Rybark. Miał 3 dzieci: Mariana (ur. 5 II 1920, zm. 23 XII 1997, lekarz urolog, dr hab. n. med., absolwent, następnie pracownik AM w Szczecinie), Ludwikę (ur. 24 VIII 1924, mgr nauk ekonomicznych i politycznych (dyplomacja), absolwentka Uniwersytetu Poznańskiego, mieszka w Chorzowie) i Tomasza (ur. 15 VII 1929, inżynier automatyk, absolwent Politechniki Wrocławskiej).

Zm. 10 III 1962. Pochowany został na cmentarzu przy parafii św. Jadwigi w Chorzowie.

Został odznaczony Śląskim Krzyżem Powstańczym.

Fot. ze zbiorów Centrum Dokumentacji Dziejów Medycyny i Farmacji przy Bibliotece Głównej Śląskiej Akademii Medycznej w Katowicach. – Brożek K., *Polska służba medyczna...*; Smereka J., *Polskie doktoraty na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Wrocławskiego z lat 1811–1939 i ich autorzy w życiu zawodowym, naukowym i społeczno-politycznym*, Wr. 1980; Szymiczek F., *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918*, Wr. 1963. – Arch. rodzinne i relacja pisemna córki, Ludwiki Korasiewicz, zamieszkałej w Chorzowie.

Barbara Gruszka

Gonsior Jan (1894–1940), kapitan, oficer 1. Pułku Strzelców Bytomskich, urzędnik Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie.

Ur. 25 V 1894 w Dolnych Świerklanach, pow. rybnicki, syn Marcina i Pauliny. Szkołę powszechną ukończył w Świerklanach, gimnazjum w Rybniku, studiował prawo we Wrocławiu i w Szwajcarii. W randze podporucznika został zaciągnięty po wybuchu I wojny światowej do armii niemieckiej.

Po wojnie był aktywnym członkiem POW GŚl. w pow. rybnickim. Do 1. Pułku Strzelców Bytomskich wstąpił w Częstochowie

w kwietniu 1919 r. Do 18 VIII 1919 był dowódcą 1. kompanii, od 19 VIII do 18 X 1919 dowódcą II baonu. Potem, od 19 X 1919 do 12 III 1920, był dowódcą 5. kompanii, od 13 III do 2 VII t.r. dowodził II baonem, a od 3 VII do 26 VIII 1920 – podczas walk od Filipowa do Warszawy – 4. kompanią.

Został zwolniony z wojska w dn. 9 XI 1920. Wrócił na Górny Śląsk i włączył się w akcję plebiscytową i powstańczą. Pełnił służbę oficera w Policji Plebiscytowej Górnego Śląska (Abstimmungspolizei), był członkiem tajnej POW GŚl. i Towarzystwa Samopomocy Górnoślązaków Byłych Jeńców Wojennych.

W III powstaniu śląskim pełnił służbę oficera w Grupie „Północ". Po ustaleniu granicy Górnego Śląska był naczelnikiem gminy Brzeziny Śląskie. Po przejęciu władzy wojewody śląskiego przez Michała Grażyńskiego został usunięty ze stanowiska naczelnika gminy. Zaangażował go wówczas Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie na naczelnika wydziału.

Po wybuchu II wojny światowej przebywał na terenie Sosnowca. Brał tam udział w podziemnym ruchu oporu. Został aresztowany przez gestapo w kwietniu 1940 r. Wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau, zginął tam zamordowany w dn. 17 V 1940.

Hanke E., *Historia 1. Pułku Strzelców Bytomskich. Ślązacy walczą o przyłączenie Śląska do Polski*, Ch. 1958, sygn. MGB/H. 2369; Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 67.

Zbigniew Kapała

Górkiewicz Eugeniusz Szymon (1885–1938), inżynier górnik, wynalazca, sekretarz generalny „Skarbofermu", naczelny dyrektor Śląskich Kopalń i Cynkowni SA w Katowicach, prezes Zarządu Głównego Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych, działacz gospodarczy, publicysta.

Ur. 18 VII 1885 w Szczekocinach, pow. włoszczowski, woj. kieleckie jako syn Eugeniusza i Leontyny (brak danych). Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1903 r. w gimnazjum w Kielcach. W tymże roku wstąpił do Instytutu Politechnicznego w Warszawie na wydział górniczy. W 1905 r. wystąpił z tej ostatniej uczelni w wyniku strajku szkolnego w byłym Królestwie Polskim. W 1906 r. zaczął studiować w akademii górniczej w Liége, w której 16 VIII 1910 uzyskał z odznaczeniem dyplom inżyniera górnika.

Po odbyciu służby wojskowej w piechocie wojska rosyjskiego, zatrudniony przez firmę Tiefbau- und Kälteindustriegesellschaft w Nordhausen, kierował zgłębianiem szybów metodą zamrażania dla Towarzystwa „Saturn" w Wojkowicach Komornych (kopalnia „Jowisz"). Od listopada 1912 do listopada 1918 r. pracował w Towarzystwie „Saturn", najpierw w charakterze pomocnika zawiadowcy, potem kierownika robót górniczych kopalni „Saturn" w Czeladzi. Na znaczną skalę projektował i wdrażał inwestycje oraz nowe instalacje, by z kolei studiować efekty ekonomiczne tych przedsięwzięć. W listopadzie 1918 r. zorganizował uzbrojoną straż, która chroniła wówczas kopalnię przed rewolucyjnymi wystąpieniami robotników, zabiła 4 osoby. Wobec oburzenia załogi G. musiał opuścić kopalnię oraz okręg dąbrowski i przeszedł do Warszawy, do Ministerstwa Przemysłu i Handlu, gdzie początkowo objął stanowisko referenta, a następnie głównego inspektora i zastępcy dyrektora Państwowego Urzędu Węglowego w Warszawie. Z kolei w listopadzie 1919 r. piastował godność plenipotenta do spraw górniczych rodziny Scheiblerów z Łodzi i dyrektora wydziału górniczego Towarzystwa Akcyjnego K. Scheibler (Kujawskie Zakłady Górnicze). W tej roli prowadził badania geologiczne w okolicach Włocławka, poszukując węgla brunatnego. Po rozpoznaniu złóż zgłębiał szyby metodą opuszczania obudowy.

W dniu 15 III 1923 G. został przyjęty do pracy w „Skarbofermie" w charakterze inżyniera w oddziale obliczeń kosztów własnych przy Dyrekcji Generalnej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Począwszy od 1 I 1929 przysługiwał mu tytuł dyrektora

górniczego przy Dyrekcji Generalnej, a 15 XI t.r. został sekretarzem generalnym spółki, na miejsce ustępującego Georgesa Marin-Darbela. Sekretariatem Generalnym „Skarbofermu" kierował do czasu przejścia 1 II 1937 na stanowisko naczelnego dyrektora Śląskich Kopalń i Cynkowni SA w Katowicach. W okresie pracy w „Skarbofermie" G. mieszkał w Królewskiej Hucie (Chorzowie), najpierw przy ul. Józefa Lompy, a następnie przy ul. Józefa Poniatowskiego. Był wynalazcą nowego rodzaju patronu (naboju) do strzelania płynnym powietrzem, zabezpieczającego przed wybuchami pyłu węglowego (patent nr 24072). „Skarboferm" korzystał z tego patentu w kopalni „Król–św. Barbara" od 1 XII 1929 do wybuchu II wojny światowej.

G. prowadził aktywną działalność w licznych organizacjach przemysłu węglowego: Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego (zastępca członka Komitetu Prezydialnego, członek Komisji Technicznej oraz Komisji Normalizacyjnej Przemysłu Górniczego), Związku Pracodawców Górnośląskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego (wiceprezes), Górnośląskim Związku Przemysłowców Górniczo-Hutniczych (członek Komisji Materiałów Wybuchowych oraz Komisji Górniczo-Technicznej), Konwencji Węglowej. Bardzo aktywnie działał również w komisjach naukowych i przemysłowych: w Akademii Górniczej w Krakowie, w Szkole Górniczej w Dąbrowie Górniczej, w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych (członek Rady Opiekuńczej), w kopalni doświadczalnej „Barbara", w Stowarzyszeniu Dozoru Kotłów Parowych. W 1925 r. prowadził wykłady na kursach techników strzałowych.

Od 1923 r. brał czynny udział w życiu Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych, m.in. organizując wydawanie „Przeglądu Górniczo-Hutniczego", zjazdy Stowarzyszenia, sekcje fachowe w Kole Śląskim. Początkowo pełnił funkcję prezesa Koła Śląskiego (1928–1930, 1932–1938) i wiceprezesa Zarządu Głównego, by w końcu zostać prezesem Zarządu Głównego (1935–1938). Był także prezesem: Polskiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Województwa Śląskiego (1928–1931), Śląsko-Dąbrowskiego Oddziału Naczelnej Organizacji Inżynierów Rzeczypospolitej Polskiej (1937–1938), Komitetu Głównego Delegacji Polskiej na VII Międzynarodowy Kongres Górnictwa, Metalurgii i Geologii Stosowanej w Paryżu (1935).

Opublikował wiele specjalistycznych prac z dziedziny górnictwa, np.: *Formuła Taffanela w świetle badań amerykańskiej stacji doświadczalnej* (1924); *Ładowanie mechaniczne na kopalniach w Ameryce* (1924); *Określenie stopnia bezpieczeństwa kopalni wobec pyłu węglowego* (1926); *Ścianowa odbudowa grubych pokładów węgla* (1928); *Postępy górnictwa węglowego na Śląsku za czasów polskich* (1935).

Żonaty od 1909 r., miał córkę Irenę (ur. 20 VI 1912). Został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1929 r.) oraz Krzyżem Oficerskim Orderu Polonia Restituta (1931).

Zm. 6 II 1938 w Katowicach.

APKat., Zespół „Skarboferm" 1921–1939 –, jedn. 353; zespół „Skarboferm", akta personalne –, jedn. 667. – Cybulski W., *Górnicze środki strzelnicze*, Kat. 1972, s. 119, 120; Jaros J., *Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1976)*, W.–Kr. 1978, s. 49, 141, 153, 187, 190, 192; tenże, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*, Kat.–Kr. 1969, s. 97; Piłatowicz J., *Stowarzyszenie Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordylowa, W. 1994, s. 217–219; Samujłło J., *Górkiewicz Eugeniusz (1885–1938)*, [w:] PSB, t. 8, s. 423, 424; *Sprawozdania z działalności Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych za lata 1930–1938*; *Sprawozdanie Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego*, 1936, s. 121; 1937, s. 135; *Sprawozdanie z działalności Polskiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Województwa Śląskiego*, 1929, s. 2, 3, 5, 23; 1932, s. 3–5, 41, 46; Wagner M., *Polskie Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Województwa Śląskiego*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 1, red. B. Sordylowa, Wr. 1990, s. 296, 297.

Zenon Szmidtke

Górny Jan (1907–1945), bokser, członek Towarzystwa Ciężkoatletycznego „Atlas" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), olimpijczyk.

Ur. 14 VII 1907 w Gliwicach, syn Jana i Józefy z d. Bajer. Od 1921 r. jako uchodźca wraz z rodzicami osiedlił się w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Podjął pracę zarobkową w kopalni „Król". Wówczas wstąpił do sekcji bokserskiej Towarzystwa Ciężkoatletycznego „Atlas". W l. 1923–1927 był członkiem Boxing Club w Królewskiej Hucie. W 1928 r. znalazł się w szeregach Bokserskiego Klubu Sportowego w Katowicach. Wówczas zatrudnił się jako posterunkowy w Policji Województwa Śląskiego. W 1931 r. zwolnił się z pracy w policji. Został wtedy pięściarzem zawodowym w polskim Zawodowym Związku Pięściarskim w Królewskiej Hucie. Od 1934 r. podjął pracę w hucie „Pokój" w Nowym Bytomiu. Był jednocześnie trenerem w miejscowym Bokserskim Klubie Sportowym. W 1940 r. został zatrudniony w hucie „Królewskiej".

Wcielony w 1943 r. do Wehrmachtu, znalazł się na terenie Francji. Ranny dostał się do amerykańskiego szpitala wojskowego w Orglander, gdzie zm. 7 V 1945.

Był uczestnikiem turnieju bokserskiego podczas IX Letnich Igrzysk Olimpijskich w 1928 r. w Amsterdamie. Startował także na Mistrzostwach Europy w boksie w 1930 r. w Budapeszcie, gdzie był jednym z faworytów turnieju, ale ostre zapalenie wyrostka robaczkowego w czasie drugiej walki zmusiło polskiego sekundanta do poddania G. W l. 1928–1930 brał udział w zawodach międzypaństwowych, m.in. walczył z bokserami z Czechosłowacji, Austrii, Niemiec i Węgier. W dorobku sportowym miał 4 tytuły mistrzostw Polski. Jako sportowiec był stawiany za wzór pięściarza dżentelmena przez Tadeusza Saloniego, wicewojewodę śląskiego i prezesa Polskiego Związku Bokserskiego w Katowicach.

Steuer A., *Dzieje pięściarstwa w Chorzowie w latach 1921–1963*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, Ch. 1998.

Antoni Steuer

Grabianowski Edmund (1893–1963), inżynier górniczy, pracownik „Skarbofermu", prezes Oddziału Okręgowego Ligi Morskiej i Kolonialnej w Chorzowie, działacz polityczny.

Ur. 15 XI 1893 w Pakosławiu k. Nowego Tomyśla, syn urzędnika pocztowego Michała i Marii z d. Zedler. Uczęszczał do Wyższej Szkoły Realnej (szkoła średnia) w Poznaniu. W tym czasie zorganizował polski Klub Sportowy „Posnania". Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1913 r. Następnie przez 3 miesiące pracował jako robotnik w kopalni wapienia w Kalkberge k. Berlina. Tam związał się z polskim środowiskiem sportowym. Zapisał się do Klubu Sportowego „Polonia" Berlin. Był zastępcą prezesa Towarzystwa Polaków w Berlinie. Należał do ścisłego

kierownictwa Związku Młodzieży Polskiej „Zet" w Berlinie. Za działalność w polskich organizacjach był szykanowany przez władze uczelniane Politechniki Berlińskiej. Następnie przez 4 miesiące pracował w górnictwie węglowym w Lotaryngii (wówczas w Niemczech). W l. 1913–1918 był studentem na Wydziale Górniczym Politechniki Berlińskiej. Uzyskał dyplom inżyniera górniczego. Utrzymywał się z korepetycji i praktyk górniczych.

W 1918 r. z upoważnienia polskiego komisariatu w Berlinie przygotowywał repatriację Polaków przebywających w niemieckich obozach dla jeńców z armii rosyjskiej. Następnie przeniósł się do Katowic, gdzie pracował w biurze dostaw materiałowych dla kopalń, założonym przez jego brata Stanisława. Później zorganizował podobne biuro w Bytomiu. Od 1 III 1920 do 31 VIII 1921 pracował najpierw jako zastępca kierownika Wydziału Górniczego, a później w Wydziale Przemysłu i Handlu Naczelnej Rady Ludowej (NRL). Jego głównym zadaniem na tym stanowisku było przygotowanie kadr technicznych do objęcia kopalń po przejęciu Śląska przez państwo polskie.

Organizował polski ruch sportowy. Założył KS „Polonia" Bytom, którego był prezesem. Podobną funkcję pełnił w podokręgu bytomskim Górnośląskiego Okręgu Związku Towarzystw Sportowych. Doprowadził do rozegrania 2 II 1920 pierwszego w dziejach sportu na Śląsku meczu piłkarskiego polskich klubów sportowych na boisku w Ligocie Pszczyńskiej – przeciwnikiem „Polonii" Bytom była drużyna piłki nożnej KS „Pogoń" Katowice. Był jednym z inicjatorów i pierwszym współredaktorem czasopisma „Sportowiec", pierwszej polskiej gazety sportowej na Górnym Śląsku. W Bytomiu założył też Towarzystwo Śpiewacze „Rota".

Podczas III powstania śląskiego kierował grupami polskich kolejarzy, którzy opanowali dworce kolejowe w Bytomiu, Katowicach i Tarnowskich Górach. Od okresu powstań śląskich pozostawał również oficerem II Wydziału polskiego kontrwywiadu.

Dn. 24 VI 1921 został delegowany przez Wydział Przemysłu i Handlu Naczelnej Rady Ludowej do Rybnika, gdzie zorganizował komisje porozumiewawcze do rozstrzygania zatargów między powstańcami śląskimi a niemieckimi zarządami kopalń. W dn. 25 XI 1921 jako ekspert górniczy uczestniczył w obradach Międzynarodowej Komisji mającej ustalić granicę polsko-niemiecką. Przyczynił się do przyznania Polsce kopalni „Radzionków". W tym czasie (do maja 1922 r.) pracował jako inżynier w kopalni „Silesia" w Czechowicach.

W okresie międzywojennym był zatrudniony na różnych stanowiskach w Polskich Kopalniach Skarbowych „Skarboferm" na Górnym Śląsku; od 1933 r. jako zastępca zawiadowcy kopalni „Bielszowice". Był organizatorem Polskiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Województwa Śląskiego oraz prezesem Oddziału Okręgowego Ligi Morskiej i Kolonialnej w Chorzowie.

W czasie okupacji hitlerowskiej najpierw przebywał u krewnych ze strony żony w Bytomiu, a następnie do 1945 r. mieszkał w Berlinie, utrzymując się z korepetycji.

Po zakończeniu II wojny światowej początkowo, ze względu na chorobę żony, przebywał w Głuchołazach. W l. 1946–1950 pracował w Gliwickim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego, do 1956 r. zaś – w dyrekcji górniczej Centrali Zarządu Przemysłu Materiałów Ogniotrwałych w Gliwicach jako starszy inspektor górniczy. Z dn. 1 IV 1956 przeszedł na emeryturę.

Jego żoną była Helena z d. Flieger, córka restauratora z Bytomia. Miał 3 dzieci: Marię, Zdzisława i Janinę.

Zm. 27 II 1963 w Gliwicach. Został pochowany na cmentarzu Centralnym w tym mieście.

APKat., Skarboferm, akta osobowe. – *Bytomski słownik biograficzny*, red. J. Drabina, Bytom 2004, s. 65–66.

Antoni Steuer

Grabianowski Roman Paweł (1899–1979), uczestnik I wojny światowej, wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. oraz akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku, oficer rezerwy WP (podporucznik), inżynier górniczy, działacz społeczno-gospodarczy, w l. 1932–1939 m.in. kierownik przewozu dołowego w kopalni „Prezydent Mościcki" w Królewskiej Hucie (Chorzowie).

Ur. 25 VI 1899 w Poznaniu, syn Michała, urzędnika poczty głównej w tym mieście, i Marii z d. Zedler. Od dziecka był wychowywany w atmosferze patriotycznej. Po ukończeniu szkoły powszechnej kontynuował naukę w Höhere Realschule w Poznaniu, czyli tzw. szkole realnej Bergera o profilu matematyczno-przyrodniczym. Nie ukończył jej, ponieważ 16 VI 1917, czyli w kilka dni po ukończeniu 18. roku życia został powołany do wojska. Przeszkolenie unitarne odbywał w 6. Pułku Grenadierów Gwardii w Berlinie, a po jego ukończeniu został skierowany do 20. Pułku Piechoty, walczącego na froncie wschodnim. Od 1918 r. uczestniczył w walkach tego pułku przeciwko wojskom francuskim na froncie zachodnim. Tam 19 V 1918 został ciężko ranny i aż do 16 III 1919 przebywał w szpitalu, najpierw w Manbenge, a następnie w Berlinie.

Natychmiast po opuszczeniu szpitala zgłosił się 17 III 1919 jako ochotnik do 10. Pułku Strzelców Wielkopolskich. Skierowano go wówczas na kurs podoficerski, który ukończył 5 V 1919. Dołączył do pułku, który znajdował się w tym czasie nad Notecią i pod Szubinem k. Bydgoszczy. Od lipca t.r. uczestniczył w walkach pod Lwowem, najpierw z Ukraińcami, a następnie z bolszewikami. Brał udział w natarciu wojsk polskich na Zbaraż i Tarnopol.

Dn. 2 X 1919 przeniesiono go do służby garnizonowej w Krotoszynie, zaś w grudniu t.r. do batalionu wartowniczego w Poznaniu. W tym czasie lekarze wojskowi stwierdzili jego „całkowitą" niezdolność do służby. Na początku 1920 r. został zwolniony z wojska. W tym samym czasie podjął przerwaną naukę, przerabiając kurs szkoły średniej w Poznaniu, i 9 IV 1920 uzyskał świadectwo dojrzałości. Kilkanaście tygodni później wobec zagrożenia bytu państwa polskiego zgłosił się ponownie jako ochotnik do WP. Tym razem został przydzielony nie do piechoty, lecz do 2. baterii 214. Pułku Artylerii Polowej (późniejszego 23. Pułku Artylerii Lekkiej). W jego szeregach uczestniczył w walkach z bolszewikami, m.in. w rejonie Nieszawy, Brodnicy. Potem został skierowany na 6-tygodniowy kurs podchorążych artylerii przy tym pułku. Po jego ukończeniu został awansowany do stopnia ogniomistrza, a później po odbyciu ćwiczeń rezerwy w 1925 i 1928 r. na podporucznika.

7 XII 1920 w Krakowie został zwolniony z wojska na akcję plebiscytową. Brał w niej udział na terenie Katowic. Od jesieni 1922 r. studiował na Wydziale Górniczym Akademii Górniczej w Krakowie. Studia ukończył 23 VI 1926. Wcześniej, bezpośrednio po maturze studiował przez 4 semestry na wydziale górniczym politechniki w Berlinie–Charlottenburgu. Z dokumentów wojskowych wynika, że w okresie berlińskich studiów działał społecznie. Jesienią 1921 r. podjął jeszcze studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego, gdzie zaliczył tylko semestr; potem zrezygnował ze studiowania na tych uczelniach. Pracę dyplomową na Akademii Górniczej w Krakowie wykonał pod kierunkiem prof. Henryka Czeczotta, obronił ją 12 VI 1926 (nr dyplomu 108).

W l. 1926–1929 G. był kierownikiem zakładu przeróbczego (płuczki) w kopalni rud cynkowo-ołowiowych „Orzeł Biały" w Brzezinach Śląskich, natomiast w l. 1929–1932 – inspektorem w SA „Giesche" w Janowie, a w okresie 1932–1939 – inżynierem do specjalnych poruczeń francusko-polskiej spółki akcyjnej „Skarboferm", m.in. pomocnikiem dyrektora i kierownikiem przewozu dołowego w kopalni „Prezydent Mościcki" w Królewskiej Hucie (Chorzowie) , zaś tuż przed wybuchem II wojny światowej, w sierpniu 1939 r. – dyrektorem kopalni „Bettina–Eleonora" na Zaolziu.

Po wrześniu 1939 r., w l. 1940–1942 był kierownikiem działu technicznego w firmie „Inż. L. i M. Rudowscy" w Sosnowcu. Potem (do 1944 r.) przebywał w Generalnym Gubernatorstwie w Brzesku k. Tarnowa, gdzie w miejscowej Spółdzielni Rolniczo-Handlowej kierował oddziałem jajczarskim. Tamże pod koniec wojny przeciwdziałał wywożeniu do Niemiec różnych urządzeń, ukrywając je w zabudowaniach gospodarskich okolicznych rolników.

Na tereny Górnego Śląska i Chorzowa powrócił z Grupą Operacyjną Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów. W l. 1945–1947 był najpierw pełnomocnikiem ds. uruchomienia chorzowskich kopalń, a po dwóch miesiącach wypełniania tych obowiązków – dyrektorem administracyjnym Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W l. 1947–1948 – pracował na stanowisku zastępcy dyrektora administracyjnego w Katowickim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego. Z kolei w l. 1948–1950 był dyrektorem technicznym Przedsiębiorstwa Materiałów Podsadzkowych Przemysłu Węglowego; w l. 1950–1952 – zastępcą dyrektora technicznego w Bytomskim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego; w l. 1953–1954 – naczelnym dyrektorem Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego; w l. 1954–1958 – dyrektorem generalnym w Ministerstwie Górnictwa i Energetyki; w l. 1958–1963 – głównym inspektorem bhp w Ministerstwie Górnictwa i Energetyki; w l. 1963–1967 – pełnomocnikiem rządu i ministra do ds. szkód górniczych. Następnie przeszedł na emeryturę.

Już w okresie przedwojennym działał aktywnie w Chorzowie i woj. śląskim. W 1928 r. był współorganizatorem Chrześcijańskiej Unii Gospodarczej Stanu Średniego, wchodził w skład jej władz. Działał też w chorzowskim oddziale Związku Byłych Ochotników Armii Polskiej. Po r. 1945 był współzałożycielem Stronnictwa Demokratycznego (SD) w Chorzowie, przewodniczącym klubu radnych SD w Miejskiej Radzie Narodowej (do 1949 r.), członkiem Grupy Inżynierów i Techników oraz Rady Gospodarczej Centralnego Komitetu SD w Warszawie. Od 19 X 1957 był członkiem Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

Odznaczony był m.in.: Sztandarem Pracy II klasy, Krzyżami Oficerskim i Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, Medalem Zwycięstwa i Wolności.

G. był żonaty z Ireną z d. Żukowską, z którą miał 2 dzieci: Andrzeja (1930) i Barbarę (1927).

Zm. 31 X 1979 w Chorzowie, pochowany został na cmentarzu parafii św. Jadwigi.

CAW, Ap 5722; Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWiD-u RP Grabianowskiego. – Hanke R., *Kartki z historii chorzowskiej organizacji Stronnictwa Demokratycznego*, W. 1974, s. 21–22, 45–46. 96–99, 113; tenże, *Polska droga Chorzowa...*; tenże, *Słownik...*, s. 76–77; tenże, *Grabianowski Roman Paweł (1899–1979)*, [w:] *Chorzowski słownik biograficzny...*, s. 65; Jaros J., *„Salamandra" – pamięci kolegów górników*, „Przegląd Górniczy" 1986, nr 12, s. 393; *Księga wychowanków i wychowawców Akademii Górniczej w Krakowie (1919–1949)*, Kr. 1979, s. 53–54; Murek M., *Z kart SD w regionie węgla i stali 1937–1974*, W. 1977, s. 42, 183; Odorkiewicz E., *Stronnictwo Demokratyczne na Śląsku w latach 1945–1946*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego" 1965, s. 1, s. 91.

Rajmund Hanke,
Zbigniew Kapała,
Mieczysław Starczewski

Graczykowski Tomasz (1886–1959), lekarz ogólny, major rezerwy WP, w l. 1935–1939 oraz w l. 1945–1950 lekarz miejski w Chorzowie, działacz niepodległościowy i społeczny.

Ur. 16 II 1886 w Kołaczkowie, pow. gnieźnieński, jako syn Józefa, chłopa, i Marianny z d. Lisewska. Pochodził z rodziny uczestników powstań: listopadowego, poznańskiego z 1848 r. i styczniowego.

Gimnazjum ukończył w Gnieźnie w 1909 r. Medycynę studiował w Berlinie, Monachium i Wrocławiu, gdzie w 1914 r. uzyskał dyplom lekarza, nostryfikowany w 1922 r. w Uniwersytecie Jagiellońskim jako dyplom doktora wszech nauk lekarskich. Podczas studiów był stypendystą Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Od 1902 r. uczestniczył w młodzieżowym ruchu niepodległościowym. Był założycielem i prezesem zakonspirowanego kółka gimnazjalnego Towarzystwa Tomasza Zana (TTZ) w Gnieźnie. Na studiach należał do najwybitniejszych działaczy nielegalnego Związku Młodzieży Polskiej „Zet". We Wrocławiu był członkiem Koła Braterskiego „Zet", najwyższej władzy Związku w tym środowisku akademickim. Należał do założycieli i Zarządu Bratniej Pomocy Studentów Polaków we Wrocławiu i do tamtejszego Towarzystwa Naukowego Byłych Studentów Polaków. W l. 1910–1912 był z ramienia „Zetu" komisarzem szkolnym na zabór pruski, a w l. 1912–1914 komisarzem śląskim opiekującym się kilkunastoma kółkami TTZ w niemieckich gimnazjach górnośląskich. Organizował w Krakowie kursy dokształcające dla młodzieży gimnazjalnej z Wielkopolski, Śląska i Pomorza, wprowadził do TTZ ruch skautingowy (harcerski), współpracował z młodzieżowym miesięcznikiem „Brzask" wydawanym w Poznaniu w l. 1911–1914. W 1913 r. był współzałożycielem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokołów" we Wrocławiu.

W l. 1914–1918 G., wcielony do wojska niemieckiego, uczestniczył w walkach na frontach rosyjskim i francuskim. Brał udział w powstaniu wielkopolskim w walkach o wyzwolenie Inowrocławia, jako lekarz w II baonie 10. Pułku Strzelców Wielkopolskich, lekarz naczelny obozu jenieckiego i internowanych w Szczypiornie oraz komendant 3. kompanii sanitarnej w Poznaniu. Następnie do 1923 r. służył w Wojsku Polskim i był komendantem szpitala wojskowego w Inowrocławiu. Do rezerwy został przeniesiony w stopniu majora. Pracował w Inowrocławiu jako lekarz ogólny w Kasie Chorych, a w l. 1930–1931 był lekarzem naczelnym tamtejszej Kasy Chorych. Był członkiem Rady Miejskiej i prezesem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w Inowrocławiu.

W l. 1932–1935 pracował jako lekarz jednego z 4 obwodów Ubezpieczalni Społecznej w Poznaniu; był organizatorem i prezesem tamtejszego Stowarzyszenia Opieki nad Dzieckiem i Matką.

Od 1935 r. G. zatrudniono jako lekarza miejskiego w Chorzowie i kierownika tutejszego Ośrodka Zdrowia, w którym działały poradnie: przeciwgruźliczna, przeciwweneryczna, przeciwjagliczna, przeciwalkoholowa oraz Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem. G. został także prezesem Oddziału PCK w Chorzowie i Oddziału Śląskiego Towarzystwa Walki z Gruźlicą w Katowicach. W Wojewódzkim Komitecie Pomocy Dzieciom i Młodzieży w Katowicach pracował w sekcjach Kolonii i Półkolonii Wakacyjnych

i w sekcji Ogródków Jordanowskich jako członek jej zarządu w Chorzowie. Był członkiem: Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku, Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków w Województwie Śląskim, Śląskiej Izby Lekarskiej.

Podczas oblężenia Warszawy w wojnie obronnej 1939 r. G. był inspektorem zaopatrzenia Zarządu Głównego PCK dla szpitali i punktów opatrunkowych. W 1939 r. podczas akcji tzw. palcówki G. podał narodowość polską, podobnie jak 12 innych lekarzy na ok. 35 mieszkających w Chorzowie.

W 1940 r. został aresztowany i był więziony w niemieckim obozie koncentracyjnym w Dachau. Po zwolnieniu w l. 1940–1942 pracował jako lekarz przemysłowy w Krakowie, a następnie w Kazimierzy Wielkiej, gdzie uczestniczył w ruchu oporu AK i Batalionów Chłopskich.

Od 1945 r. G. był w Chorzowie lekarzem miejskim, pełnomocnikiem PCK, członkiem Zarządu Rady Ubezpieczalni Społecznej, aktywnym członkiem koła chorzowskiego Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Po przejściu na emeryturę w 1950 r. do końca życia kierował Stacją Pogotowia Ratunkowego w Chorzowie.

G. był autorem artykułów z dziedziny ubezpieczeń społecznych. Uczestniczył w kultywowaniu tradycji niepodległościowych i uczestniczył w I Zjeździe Niepodległościowców Byłej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu w 1934 r. W 1919 r. ukończył kurs dla lekarzy powiatowych w Poznaniu, a w 1930 r. kurs dla naczelnych lekarzy kas chorych w Państwowej Szkole Higieny w Warszawie.

Ożeniony w 1919 r. z Janiną Niedbalską, z którą miał 4 dzieci: Stefanię (ur. 1920) nauczycielka w Poznaniu, Józefa (ur. 1922) lekarza w Katowicach, później w Strzelnie, Annę (ur. 1925) mgr farmacji w Katowicach, Alicję (ur. 1928) lekarkę w Poznaniu.

Zm. 22 VI 1959 w Zabrzu; pochowany w grobowcu rodzinnym w Witkowie, pow. gnieźnieński.

Arch. Śląskiej Izby Lekarskiej w Kat., teczka personalna Tomasza Graczykowskiego. – Basiński J., *Graczykowski Tomasz*, [w:] *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich. 1918–1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, P. 2002, s. 109–111; Brożek K., *Graczykowski Tomasz*, [w:] *Słownik medycyny i farmacji...*, t. 1, s. 110; tenże, *Lekarze w życiu społecznym województwa śląsko-dąbrowskiego (1945–1950)*, „Rocznik Katowicki", t. 12, Kat. 1984, s. 160; *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 227; Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza*, W. 1965, s. 310, 324, 337–339; *Pamiętnik I Zjazdu Niepodległościowców b. Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu 14 stycznia 1934 r.*, P. 1935, s. 30, 43, 52, 61; *Polski almanach medyczny na rok 1956*, oprac. Z. Woźniewski, W. 1957, s. 94; *Rocznik lekarski Rzeczpospolitej Polskiej na 1936 rok*, W. 1936, rubr. 857, 866; Smereka J., *Polacy na studiach lekarskich we Wrocławiu w latach 1811–1918*, Wr. 1979, s. 110, 128; *Spis fachowych pracowników służby zdrowia*, W. 1964, s. 101, 596; Szymiczek F., *Stowarzyszenie akademickiej polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu. 1863–1918*, Wr. 1963, s. 102, 104, 105, 107, 109, 113, 130, 136, 143, 147–155, 194, 200.

Krzysztof Brożek

Gruenewald (poprzednio **Grünewald**) **Max** (1889–?), doktor filozofii, rabin i działacz samorządowy w Niemczech i USA.

Ur. 4 XII 1889 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Simona, nauczyciela religii mojżeszowej i kierownika miejscowej szkoły żydowskiej. W l. 1919–1925 był studentem Jüdische-Theologisches Seminar we Wrocławiu. W 1925 r. zdał egzamin na rabina. Studiował jednocześnie filozofię we Wrocławiu i Heidelbergu. Studia zwieńczone doktoratem zakończył również w 1925 r. W l. 1925–1937 pracował jako rabin w Mannheim. Stał na czele miejscowej społeczności żydowskiej. Był członkiem zarządu przedstawicielstwa Żydów niemieckich (Reichsvertretung), do czasu dojścia nazistów do władzy. W 1938 r. wyemigrował do Palestyny.

W 1939 r., korzystając z zaproszenia Jewish Theological Seminary of America, przeniósł się do Stanów Zjednoczonych, gdzie od 1944 do 1970 r. był rabinem Conservative Congregation B' nai Israel w Millburn, w stanie New Jersey, a także prezesem Leo Baec Institut w Nowym Jorku (od 1956),

w l. 1959–1962 – przewodniczącym, a później honorowym przewodniczącym American Federation of Jews from Central Europe oraz przewodniczącym Fundacji Gustava Wurzweilera.

Opublikował *Die Philosophie Simmels mit besonderer Berücksichtung ihr Beziehung zum Pragmatismus* [dysertacja doktorska] (Breslau 1925) i *Jüdische Selbsthilfe unter dem Naziregime 1933–1939* (b.m.w. 1974).

Data jego śmierci nie jest znana.

Encyklopedia Judaica, t. 7, Jerusalem 1971, s. 945; Heiduk F., *Oberschlesisches Literatur-Lexicon...*, Tl. 1: *A–H*, s. 287; *Lexikon des Judentums*, red. J. F. Oppenheimer, Gütersloh 1967, s. 261.

Zbigniew Kapała

Grządziel Juliusz (1896–1973), powstaniec śląski, działacz katolicki, więzień obozów koncentracyjnych, pisarz.

Ur. 11 IV 1896 w Klimzowcu (obecnie dzielnica Chorzowa), syn Pawła, górnika, i Józefy z d. Roter. Jego rodzice popularyzowali polskie książki, a bogatą bibliotekę przekazali Towarzystwu Czytelni Ludowych. Po ukończeniu szkoły średniej G. pracował jako biuralista w Zarządzie Gminnym w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory), w Deutsche Volksbank w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) oraz jako nauczyciel w Miejskiej Szkole Handlowej.

Do pracy społecznej i politycznej angażował się z pobudek patriotycznych i światopoglądowych, z potrzeby kształtowania rzeczywistości w myśl zasad etyki chrześcijańskiej. W działalności publicznej ceniony był za dar krasomówstwa.

W okresie I wojny światowej zmuszony został do służby w niemieckiej marynarce wojennej. Wśród marynarzy narodowości polskiej zorganizował Koło Polaków. Był działaczem plebiscytowym. Uczestniczył w III powstaniu śląskim. Związany ze Zjednoczeniem Zawodowym Polskim (ZZP), był współorganizatorem Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej i Związku Młodzieży Pracującej „Jedność" przy Narodowej Partii Robotniczej w Królewskiej Hucie. Z ramienia ZZP wybrano go radnym pierwszej polskiej Rady Miejskiej. Toczył na tym forum ostre polemiki z przedstawicielami mniejszości niemieckiej. Pozostawał w opozycji do rządów sanacyjnych, skutecznie bronił zwłaszcza praw Kościoła katolickiego. Był członkiem Śląskiej Akcji Katolickiej. Za antysanacyjną działalność, w tym publicystyczną, więziono go przed wybuchem II wojny światowej.

Podczas okupacji niemieckiej wytoczono mu proces za obraźliwe wypowiedzi pod adresem Adolfa Hitlera. Aresztowany 27 XII 1939, był więziony w Katowicach, Berlinie i skazany w Poczdamie na 2 lata więzienia. Karę odbył w Brandenburg-Goerden. Po wyjściu z więzienia był w nieludzki sposób torturowany za niepodpisanie volkslisty. Umieszczono go w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu. Tam 3-krotnie typowano na śmierć. Władysław Kuraszkiwicz, znany slawista (związany z Uniwersytetem Poznańskim), więziony w l. 1943–1944, wspominał, że G. był w obozie chodzącym modlitewnikiem, ewangeliarzem i kancjonałem. Głosił z pamięci Ewangelię na każdą niedzielę odpowiednio do kalendarza liturgicznego, odpowiadał na pytania natury dogmatycznej i liturgicznej. Posłannictwo Słowa głosił również po niemiecku. W obozie nazywano go „swoim biskupem". Dn. 30 III 1945 przeniesiono go do Gusen; było to 25.

miejsce kaźni hitlerowskiej, na które został skazany.

Po wyzwoleniu z obozu przez aliantów nawiązał bezpośrednie kontakty z Teresą Neumann z Konnersreurh, słynną z widzenia obrazów Męki Pańskiej. W październiku 1945 r. spotykał się z nią wielokrotnie, a rozmowy te zaliczył do najważniejszych wydarzeń w swoim życiu.

Zaangażował się w działalność UNRRA (Administracji Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy i Odbudowy); powierzono mu kierownictwo komitetu tej organizacji na Bawarię. Po likwidacji komitetu w 1946 r. osiedlił się w Detroit w stanie Michigan. Pracował tam jako robotnik. Wygłaszał religijne pogadanki radiowe w języku polskim dla setek tysięcy rodaków. Działał wśród tamtejszej Polonii, współpracował z organizacjami katolickimi.

Na trwałe weszły do literatury śląskiej jego utwory wspomnieniowe. Napisał na millennium Polski 3 utwory, wydrukowane w Rzymie: *Ślązacy. Opis procesji dziejowej ludu śląskiego poprzez ziemię piastowską i Polskę do Ojczyzny Niebieskiej* (3 tomy, Rzym 1965) – opis życia na Górnym Śląsku w pierwszej połowie XX w. (to najbogatsza prozatorska epopeja Chorzowa i Klimzowca); powieść *Sława panom mądrym*, a w języku niemieckim: *Hallo. Hier Spricht Gleiwitz!* – odpowiedź na publikację E.K. Johansena o wydźwięku odwetowym. Stanął również w obronie papieża, przeciwko któremu oszczerstwa wytoczył Rolf Hochhuth w utworze scenicznym *Der Vertreter* (*Zastępca*). W Polsce wziął udział w konkursie „Tygodnika Powszechnego" – nagrodzona została jego praca *Moi rodzice* (wydrukowana w nr 5 z 1960 r.).

W ostatnich latach życia sporo podróżował po Europie; przebywał przeważnie w Austrii, we Włoszech i w Anglii. Podczas wizyt w Polsce wygłaszał w kościołach katolickich, również na Śląsku, liczne prelekcje, zwłaszcza pogłębiające i rozszerzające kult Matki Bożej.

Zm. 18 IV 1973 w Chicago i tam został pochowany.

Grządziel J., Poprzez Niemcy, Austrię, Amerykę i Anglię do Polski (autobiografia) [mps, Zbiory Muzeum w Ch.]; Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*; Kuraszkiewicz W., *Język polski w obozie koncentracyjnym P 25793*, Lublin 1947, s. 44; Silesius [Wilhelm Szewczyk], *Ze starych szuflad*, „Poglądy" 1981, nr 4.

Rajmund Hanke

Grzesiecki Wiktor (1882–1940), właściciel apteki „Pod Matką Boską" w Chorzowie.

Ur. w 1882 r. (w Poznaniu lub innym mieście Wielkopolski – brak danych). Dyplom aptekarza aprobowanego zdobył w Monachium w 1909 r.

G. przybył na Górny Śląsk z Poznania i objął stanowisko inspektora farmaceutycznego w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w l. 1922–1924 w Katowicach. Był pierwszym polskim inspektorem farmaceutycznym w woj. śląskim.

Dn. 3 IX 1924 G. otrzymał osobistą koncesję na otwarcie i prowadzenie nowej apteki w Chorzowie (obecnie Chorzów Stary) przy ul. Mazurskiej 16. Apteka otrzymała nazwę „Pod Matką Boską". Był czynnym członkiem Ogólnego Związku Aptekarzy Województwa Śląskiego – Okręg Polskiego Powszechnego Towarzystwa Farmaceutycznego w Katowicach. Pracował społecznie w Komisji Rewizyjnej oraz w Komisji ds. Przepisów Śląskich.

Niemieckie władze okupacyjne przejęły na własność polską aptekę G. Został aresztowany i osadzony w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Gusen; zginął w 1940 r.

Kalendarz Farmaceutyczny 1924, s. 51; *Kalendarz Farmaceutyczny 1925*, s. 160, 260; *Kalendarz Farmaceutyczny 1939*, s. 312; Moska D., *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim w II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1922–1939*, Sosnowiec 1992, s. 26, 63, 115, 252, 329; Nowak F., *Materiały do historii aptekarzy śląskich i ich udział w walkach narodowo-wyzwoleńczych*, W. 1964, s. 25; „Rocznik Farmaceutyczny", W. 1949/1950, s. 381; *Urzędowy spis lekarzy, lekarzy dentystów, farmaceutów*, Wydaw. Ministerstwa Opieki Społecznej, W. 1939, s. 25.

Dionizy Moska

Grzesiewski Władysław, pseud. Stanisław Kobusiński (1894–1945), współzałożyciel drużyny skautowej w Kościanie, uczestnik I wojny światowej, organizator Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) w Kościanie, powstaniec wielkopolski, właściciel księgarni w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), więzień hitlerowskich obozów koncentracyjnych.

Ur. 21 V 1894 w Poznaniu. Kilka lat potem jego rodzice przeprowadzili się do Kościana, gdzie rozpoczął naukę w szkole powszechnej. Po jej ukończeniu został praktykantem kupieckim, a jednocześnie włączył się aktywnie do pracy w skautingu. Był współzałożycielem drużyny harcerskiej im. Jana III Sobieskiego w Kościanie. Działał także w innych polskich organizacjach na terenie tego miasta.

W 1913 r. ukończył w Berlinie kurs w Wyższej Szkole Zawodowej Sztuki Dekoratorskiej, zdobywając zawód kwalifikowanego dekoratora. Dn. 16 XI 1914 został powołany do armii niemieckiej i skierowany na przeszkolenie w batalionie zapasowym 37. Pułku Piechoty. Po jego zakończeniu trafił na front wschodni. 8 III 1915 był ciężko ranny pod Stolnikami. Po wyleczeniu i stwierdzeniu jego niezdolności do dalszej służby frontowej otrzymał skierowanie do służby kancelaryjnej w Poznaniu, którą pełnił do 2 I 1919. Zwerbowany przez Wincentego Wierzejowskiego do POW zaboru pruskiego organizował oddział tej organizacji w Kościanie.

W nocy z 28/29 XII 1918 członkowie POW pod jego dowództwem opanowali w Kościanie magazyn broni batalionu zapasowego 37. Pułku Piechoty. Wykorzystano ją potem przy opanowywaniu Kościana 29 XII 1918. Udaremnił też wywóz wyposażenia szpitala wojskowego w tym mieście. Dn. 14 VIII 1919 zdał egzamin przed Komisją Egzaminacyjną Intendentury w Poznaniu na urzędnika wojskowego w randze podporucznika. 12 III 1920 otrzymał nominację na urzędnika wojskowego i wyznaczony został na kierownika Zespołu Nadzoru i Dozorów Koszar w Wolsztynie. W lipcu 1922 r. zlikwidowano garnizon wojskowy w Wolsztynie, a G. skierowano do Szefostwa Intendentury VII DOK w Poznaniu. Pełnił tam służbę do 12 III 1923; wówczas na własną prośbę został przeniesiony do rezerwy.

Przeniósł się wtedy do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów) i zamieszkał przy ul. Gimnazjalnej (obecnie Powstańców) 5. Podjął pracę w Księgarni Polskiej Towarzystwa Księgarń Polskich na Śląsku. W 1924 r. został kierownikiem Oddziału Księgarni Polskiej w Tarnowskich Górach, a rok później – Oddziału w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Po likwidacji Towarzystwa Księgarń Polskich na Śląsku (w październiku 1927 r.) wspólnie z żoną założyli w Królewskiej Hucie niedużą księgarnię przy ul. Gimnazjalnej 5 (obecnie ul. Powstańców). Firmę prowadził pod swoim nazwiskiem. Była to już druga polska księgarnia w Królewskiej Hucie; miała także dział materiałów piśmiennych i pomocy szkolnych. Dysponowała podręcznikami szkolnymi, pedagogicznymi, literaturą beletrystyczną, dziełami naukowymi, wydawnictwami albumowymi, nutami, czasopismami krajowymi i zagranicznymi. Klientom proponowała wypożyczanie książek, sprzedaż materiałów piśmienniczych i oferowała usługi introligatorskie. Na indywidualne zamówienie klienta G. podejmował się sprowadzenia książek i czasopism z zagranicy. Wykazywał wiele inicjatywy w kierowaniu przedsiębiorstwem, utrzymywał dość szerokie kontakty handlowe, m.in. ze znanymi wydawnictwami, takimi jak: J. Mortkowicz, Gebethner i Wolff,

Arct, „Książnica–Atlas", Trzaska–Evert–Michalski, Nasza Księgarnia, Ossolineum, oddział księgarni Gebethnera i Wolffa w Paryżu, księgarnia hurtowa F. Volcmarta w Lipsku. Reklamował firmę na okładkach książek, za pośrednictwem ulotek, w ogłoszeniach prasowych, sporządzając spisy książek dla czytelników, sprowadzając okazjonalne wydawnictwa przed świętami, rozpoczęciem roku szkolnego i in. Do 1939 r. księgarnia G. stale poszerzała asortyment, zdobywała zaufanie lokalnej społeczności. Była placówką kulturalno-oświatową oddziałującą na lokalny rynek czytelniczy.

G. brał udział w konkursach na okna wystawowe. W 1927 r. urządził wystawę z okazji Miesiąca Książki Polskiej (20 II–8 III). W t.r. zorganizował wystawę pomocy naukowych. Dla nauczycieli przygotowywał wydawnictwa o tematyce pedagogicznej. Książki prezentował w salach, w których odbywały się konferencje rejonowe. W jego księgarni mieścił się skład główny materiałów, broszur, biuletynów i sprawozdań z tychże konferencji; był jednocześnie ich wydawcą.

W 1930 r. w lokalu Towarzystwa Czytelni Ludowych (TCL) zorganizował wystawę książek dla młodzieży (6–10 IX). W 1931 r. z okazji Tygodnia Wydawnictw Jakuba Mortkowicza (29 X–5 XI) otrzymał II ogólnokrajową nagrodę za okno wystawowe. W 1933 r. Zarząd Koła Śląskiego Związku Księgarzy Polskich w Katowicach wraz z Wojewódzkim Komitetem Tygodnia Książki Polskiej zorganizował Tydzień Książki Polskiej (26 XI–3 XII). G. był członkiem sekcji wystaw i sekcji bibliotek Wojewódzkiego Komitetu Śląskiego Tygodnia Książki Polskiej w Katowicach. Wspólnie z Kołem TCL, księgarnią p. Skowronkowej i chorzowskimi nauczycielami zorganizował wystawę książki polskiej w sali wykładowej TCL przy ul. Jana III Sobieskiego. Z tej okazji przygotował dla swoich klientów ulotkę ze zbiorem cytatów, sentencji na temat książki i czytelnictwa, zatytułowaną: *Do pojęcia Ojczyzny należą książki.* Śląski Komitet Tygodnia Książki Polskiej przekazał G. list uznania III klasy za celowe i artystyczne urządzenie okna wystawowego. W 1934 r. G. otrzymał I nagrodę w ogólnokrajowym konkursie ogłoszonym przez Instytut Wydawniczy „Książnica–Atlas" na okno wystawowe poświęcone wydawnictwu „Świat i Życie" (3 XI–10 XI). Sąd konkursowy Związku Księgarzy Polskich w Warszawie przyznał księgarni G. dyplom honorowy za uzyskanie III nagrody w ogólnokrajowym konkursie na okno wystawowe (29 XI–6 XII 1936), ogłoszonym przez „Książnicę–Atlas" oraz Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze. Z okazji jubileuszu 80-lecia oficyny wydawniczej Gebethner i Wolff w 1938 r. G. otrzymał dyplom pamiątkowy Związku Księgarzy Polskich za udział w konkursie na okno wystawowe. Był także organizatorem lokalnych konkursów, w tym z udziałem uczniów chorzowskich szkół handlowych. W listopadzie 1936 r. młodzież z Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego otrzymała III nagrodę za wystawę okienną. W czerwcu 1938 r. uczniowie przysposobienia kupieckiego byli zdobywcami II nagrody (temat: „Dla pilnego ucznia"). W t.r. młodzież Gimnazjum Kupieckiego w Chorzowie w konkursie na dekorację okien wystawowych uzyskała III nagrodę (temat: „Przez książkę poznasz świat"). G. dekorował okno wystawowe księgarni także z okazji rocznic literackich bądź świąt państwowych. Książki w witrynie przypominały klientom o ważniejszych wydarzeniach i rocznicach („Tydzień Żołnierza", „100 lat Pana Tadeusza", „Cześć bohaterom 75. Pułku Piechoty", „Morze to nasza potęga, duma i siła", „Józef Piłsudski", „Do krwi ostatniej kropli z żył...", „Tydzień powieści", „Wydawnictwa »Bluszczu«", „Wiwat Strzelcy Bytomscy. Rybczany 1920–1939").

Jednocześnie z pracą zawodową G. prowadził działalność społeczną i kulturalno-oświatową. Pełnił funkcję kuratora Instytutu Kształcenia Handlowego w Chorzowie z ramienia Stowarzyszenia Kupców Polskich. Współdziałał z TCL przy zakładaniu bibliotek

na Górnym Śląsku. Był uczestnikiem zebrań sekcji bibliotecznej TCL w Katowicach. W Związku Oficerów Rezerwy przez długie lata pełnił funkcję bibliotekarza. Był członkiem Towarzystwa Kupców w Królewskiej Hucie, członkiem zarządu Koła Śląskiego Związku Kupców Polskich, a od 1933 r. aż do wybuchu II wojny światowej – prezesem Zarządu Głównego Związku. Jako prezes patronował podnoszeniu poziomu księgarstwa na Śląsku. Był rzeczoznawcą sądowym ds. księgarskich i papierniczych. Prowadził także działalność charytatywną na rzecz uczniów (m.in. bezpłatnie przekazywał podręczniki i pomoce szkolne uczniom z woj. poleskiego). Należał do Związku Obrony Kresów Zachodnich (od 1934 r. Polski Związek Zachodni), Ligi Morskiej i Kolonialnej. Od 1936 r. pełnił funkcję ławnika Sądu Pracy w Chorzowie. Był sędzią niezawodowym przy Izbie Karnej Sądu Okręgowego w Chorzowie, a w 1939 r. członkiem Straży Obywatelskiej miasta Chorzowa.

We wrześniu 1939 r. hitlerowcy skonfiskowali księgarnię; książki wywieziono na przemiał. W maju 1940 r. G. został aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym w Dachau. Zwolniony pod koniec roku, podjął pracę w Krakowie (tam mieszkała żona) w hurtowni papieru. Za działalność konspiracyjną został ponownie aresztowany w czerwcu 1942 r. i uwięziony we Wrocławiu. W grudniu t.r. został zesłany do obozu koncentracyjnego w Auschwitz, później w Sachsenhausen. Zginął w 1945 r. podczas ewakuacji więźniów z obozu, na kilka dni przed oswobodzeniem.

Był żonaty z Wielkopolanką Marią Melińską, pracownicą Księgarni Polskiej Towarzystwa Akcyjnego Księgarń Polskich na Śląsku.

Odznaczony był m.in. Krzyżem Żelaznym II klasy, Krzyżem Wojsk Wielkopolskich, Medalem za Wojnę 1918–1921.

APKat., Akta dotyczące działalności oświatowej TCL w okręgu śląskim [1918–1934], t. 1, sygn. 9, k. 102–105, 108, 113; CAW, Ap 6383; Dyplomy za osiągnięcia zawodowe oraz kolekcja fot. z wystaw księgarni W. Grzesiewskiego w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej – Filii w Chorzowie. – Birek A., *Martyrologia chorzowskich kupców*, „Wspólny Chorzów" 1999, nr 9, s. 10; Komand A., *Dziesięć lat księgarstwa polskiego na Śląsku*, „Przegląd Księgarski" 1928, nr 49, s. 801–811; Łazikiewicz A., *Działalność Towarzystw Czytelni Ludowych w Chorzowie w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 4: 1999, Ch. 2000, s. 81–88; Parysz J., Pokorska J., Drosdzol I., *Rodowód Pedagogicznej Biblioteki w Chorzowie. 50-lecie działalności*, Ch. 1999, s. 33, 34; Sieradzka D., *Biblioteki szkolne w latach* 1922–1946, [w:] *Z dziejów oświaty w Chorzowie...*, s. 85, aneks IV; taż, *Drukarstwo woj. śląskiego w latach 1920–1939. Zarys dziejów*, Kat. 2001, s. 108, 109; taż, *Królewska Huta – Chorzów w latach* 1868–1945. *Szkice do portretu miasta*, Ch. 2001, s. 124; *Słownik pracowników książki polskiej*, W.–Łódź 1972, s. 303; Wolczyk U., *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli szkół średnich*, [w:] *Z dziejów oświaty w Chorzowie...*, s. 54; Żerdziński T., *Księgarnie miasta Chorzowa (dawniej Królewska Huta) w latach* 1922–1939, Kat. 1970, s. 86–93. – „Przegląd Księgarski" 1929, s. 221; 1930, nr 21, s. 287. – Informacje siostry Marii Grzesiewskiej.

Janina Parysz

Gunia Antoni (1890–?), dr nauk prawnych, wieloletni dyrektor Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Królewskiej Hucie (Chorzowie); przez prawie cały okres międzywojenny związany swoją pracą z tym miastem.

Ur. 16 IV 1890 w miejscowości Stara Sól, pow. Sambor, b. województwo lwowskie, w rodzinie rzymskokatolickiej. Po ukończeniu gimnazjum studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie uzyskał stopień doktora, oraz odbył roczny kurs w Akademii Handlowej we Lwowie. Z dn. 1 V 1914 wstąpił do służby państwowej. Zarządzeniem prezesa Sądu Apelacyjnego we Lwowie z 11 VII 1914 przypuszczony został do aplikacji sędziowskiej w Sądzie Okręgowym w Kołomyji, której nie odbył, ponieważ z dniem 1 VIII 1914 został zmobilizowany do wojska (z listy aplikantów sędziowskich został skreślony 20 IX 1916). Od 1915 r. służył jako oficer garnizonowy w armii austro-węgierskiej, a w 1918 r. rozpoczął służbę – w tym samym charakterze – w Wojsku Polskim. W armii pozostawał do marca 1922 r. Dosłużył się stopnia kapitana.

W lipcu 1921 r. rozkazem ministra spraw wojskowych (Departament VII – Intenden-

tura) został odkomenderowany do pracy w Naczelnej Radzie Ludowej na Górnym Śląsku, która ukonstytuowała się 30 VII 1921 w Katowicach jako przedstawicielstwo ludności polskiej wobec władz koalicyjnych. G. pracował na etacie głównego referenta i pełnił funkcję kierownika Oddziału Administracyjno-Gospodarczego Wydziału Aprowizacyjnego NRL z siedzibą w Sosnowcu. Mieszkał wówczas przy ul. Nowopogońskiej 2. Kiedy z dniem 17 XI 1921 Wydział Aprowizacji przeniesiono do Katowic, G. zamieszkał w tym mieście przy ul. Mariackiej 31; prawdopodobnie był tam zameldowany aż do wybuchu wojny. Naczelnik Wydziału Aprowizacyjnego NRL, pochodzący z Małopolski płk Stanisław Ficowski, charakteryzował G. jako urzędnika w pełni kompetentnego, „sumiennego, bardzo pracowitego, o wysokiej inteligencji, zawodowo wykształconego". Kompetencje G. zostały docenione przez kierownictwo NRL i kształtujące się władze województwa śląskiego, ponieważ kiedy na mocy uchwały NRL z dnia 26 I 1922 rozpoczęto likwidację Wydziału Aprowizacyjnego, to właśnie w ręce G. oraz P. Gatzki płk Ficowski przekazywał kierowanie placówką, wszystkie jej akta i zapasy produktów.

Będąc jeszcze urzędnikiem Wydziału Aprowizacyjnego NRL G. złożył wniosek o zatrudnienie w Departamencie Przemysłu i Handlu przyszłego urzędu wojewódzkiego. Początkowo – pozostając do dyspozycji wojewody – pracował w Tymczasowym Wydziale Aprowizacji Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego. W 1922–1925 wystąpiły pewne komplikacje z realizacją wniosku wojewody śląskiego, skierowanego do ministra spraw wewnętrznych, o zwolnienie G. ze służby państwowej i zatrudnienie na etacie urzędniczym (radcy wojewódzkiego) w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim. Trudności były spowodowane – jak można wnioskować z zachowanych dokumentów (w tym korespondencji MSW z prezesem Sądu Apelacyjnego we Lwowie) – m.in. koniecznością wyjaśnienia sprawy niedoszłej aplikacji sędziowskiej G. w okręgu podległym sądowi apelacyjnemu we Lwowie w 1914 r. Problemy te zostały prawdopodobnie ostatecznie pomyślnie rozwiązane, jednak niezależnie od tego już z dniem 1 IX 1924 G. objął funkcję dyrektora (początkowo komisarycznego) Zakładu Ubezpieczeń Społecznych Województwa Śląskiego w Królewskiej Hucie. Funkcję tę piastował do 1939 r. – do wybuchu wojny.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych, który powstał w 1922 r., był największą – obok Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach – instytucją ubezpieczeniową w województwie śląskim i jedną z największych w Polsce. Umiejscowienie go w Królewskiej Hucie podnosiło prestiż miasta, sprzyjało szybszemu rozwojowi tej miejscowości, m.in. dzięki rozbudowie połączeń komunikacyjnych z innymi częściami województwa i w samym mieście; budownictwu mieszkaniowemu, rozwojowi usług. Władze miasta przeznaczyły na siedzibę ZUS budynek Miejskiej Szkoły Powszechnej nr 9 przy ul. Dąbrowskiego 7 (na tyłach szkoły muzycznej). W okresie od września 1925 do lipca 1927 r. wybudowano nowy gmach administracyjny ZUS na rogu ulic Dąbrowskiego i Drzymały. Był to na owe czasy bardzo nowoczesny, trzypiętrowy budynek, w którym po 1945 r. mieścił się Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, a po 1956 r. m.in. Miejski Handel Detaliczny i Zakład Opieki Zdrowotnej. Niewątpliwie zdolności i umiejętności administracyjno-organizacyjne dyrektora ZUS przyczyniły się w jakimś stopniu do tego, że nowa siedziba instytucji była budynkiem nowoczesnym, wybudowanym szybko i stosunkowo tanim kosztem, co potwierdzili specjaliści.

Początkowo ZUS w Królewskiej Hucie realizował 3 systemy ubezpieczeń: ubezpieczenie pracowników umysłowych (funkcjonariuszy państwowych), ubezpieczenie od nieszczęśliwych wypadków i ubezpieczenie emerytalno-rentowe robotników (na wypadek inwalidztwa). W związku z wejściem w życie z dn. 1 I 1928 dekretu Prezydenta RP z 24 XI 1927 o ubezpieczeniu pracowni-

ków umysłowych, przewidującego znacznie korzystniejsze świadczenia dla ubezpieczonych, niż wynikało to z przepisów dotychczas obowiązujących, ten system ubezpieczeń wyłączono ze struktur ZUS w Królewskiej Hucie i włączono w ogólnopolski system ubezpieczeniowy. G., pełniąc nadal funkcję dyrektora ZUS, od 1928 do 1933 r. (wejście w życie tzw. ustawy scaleniowej) był jednocześnie prezesem samodzielnego Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych w Królewskiej Hucie, kierując 3-osobowym Biurem oraz przewodniczył Komisji Rentowej. Po wyłączeniu z dn. 1 I 1934 spod kompetencji ZUS w Królewskiej Hucie działu ubezpieczeń od nieszczęśliwych wypadków placówka ta zmieniła nazwę na Zakład Ubezpieczenia na Wypadek Inwalidztwa, ponieważ w jej gestii pozostały tylko ubezpieczenia emerytalno-rentowe.

Kierując tak ważną dla społeczeństwa Śląska i wywołującą sporo zadrażnień instytucją, jej dyrektor był narażony na różnego rodzaju konflikty, oskarżenia i pomówienia. Oskarżano go w prasie, zarzuty stawiali mu także pracownicy, m.in. o arogancję, nadużycia władzy, protekcję, faworyzowanie ziomków z Małopolski itp. Większość tych oskarżeń nie potwierdzała się, a prokuratura – jeśli sprawa znajdowała finał sądowy – nie doszukiwała się w postępowaniu G. znamion przestępstwa. Był niewątpliwie bardzo cenionym przez władze i kompetentnym urzędnikiem, o czym świadczy chociażby to, że do 1939 r. pozostawał na swoim stanowisku. Niestety, jego losów po wybuchu wojny nie udało się poznać i odtworzyć.

APKat., Naczelna Rada Ludowa, sygn. 16/18. k. 5, 7, 13, 14, 16–24; sygn. 16/177 (Karta personalna); tamże, UWŚl., Wydział Prezydialny, sygn. 27/467, k. 45, 60, 61, 68–71, 126; tamże, UWŚl., Wydział Pracy i Opieki Społecznej, sygn. 27/862, k. 13. – Fertacz S., *Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 150–177; *Sprawozdanie z działalności Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych w Królewskiej Hucie za rok 1933*, W. 1937. – „Gazeta Robotnicza" nr 142 z 28 VI 1928.

Sylwester Fertacz

Guttmann Ludwig (1899–1980), dawny mieszkaniec Królewskiej Huty (obecnie Chorzów), neurolog i neurochirurg, inicjator igrzysk paraolimpijskich.

Ur. 3 VII 1899 w Toszku (pow. gliwicki), mieszkał potem w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Habilitował się u światowej sławy neurologa Otfrieda Foerstera. W l. 30. działał jako neurochirurg w Szpitalu Żydowskim we Wrocławiu. W 1933 r. jako Żyd wyemigrował do Wielkiej Brytanii, zajmując się tam po II wojnie światowej rehabilitacją inwalidów wojennych. W 1944 r. otrzymał od rządu brytyjskiego polecenie zbudowania National Spinal Injuries Centre Stoke Mandeville Hospital w Aylesburg. Do 1966 r. był jego dyrektorem. Rozwinął w tym okresie aktualne do dzisiaj metody leczenia niepełnosprawnych (*Querschnittsgelähmten*). Przez cały czas wspierał działalność sportową niepełnosprawnych w tym centrum. Od 1948 r. organizował Stoke Mandeville Games dla niepełnosprawnych, w których do 1952 r. uczestniczyło 130 sportowców z różnych narodów. W 1956 r. za popieranie idei olimpijskiej wśród niepełnosprawnych otrzymał Fearnley Cup. W 1960 r. zostały przeprowadzone pierwsze zawody paraolimpijskie, które odtąd odbywały się po igrzyskach w mieście olimpiady. W trakcie pierwszych igrzysk paraolimpijskich w Rzymie papież Jan XXIII określił G. „Coubertinem igrzysk paraolimpijskich".

Za swoje zasługi G. otrzymał tytuł szlachecki z rąk królowej brytyjskiej. Uhonorowany został także wysokimi brytyjskimi i międzynarodowymi odznaczeniami.

Lexicon des Judentums..., Gütersloh 1967, s. 264; Schulz W., *Große Schlesier*, Berlin 1984, s. 258 (tam, że urodził się w Królewskiej Hucie); Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*, s. 152; *Wer ist wer? Das Deutsche Who's Who. XVII Ausgabe von Degeners Wer ist's?*, Hrsg. W. Habel, Frankfurt am Main 1973, s. 350; http://pl.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Guttmann.

Zbigniew Kapała

Gwosdz Alfons, pseud. Al Capone (1907–1939), robotnik, piłkarz, napastnik KS „Ruch", ur. w obecnym Chorzowie Starym.

Cofałka J., *Ślązacy w Warszawie*, W. 2008, s. 135; Tuszyński B., *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej 1939–1945*, W. 1999, s. 207–208 (tam Alfred).

Antoni Steuer

H

Habowski Stanisław Antoni (1895–1966), generał, ostatni dowódca 75. Pułku Piechoty, stacjonującego przed 1939 r. w Chorzowie i Rybniku.

Ur. 28 III 1895 w Nowym Sączu, syn Józefa, murarza, i Klary z d. Burnaga. Wykształcenie powszechne zdobył w Szkole Ludowej w Nowym Sączu. W 1906 r. rozpoczął naukę w I Gimnazjum w Nowym Sączu. W 1914 r. otrzymał świadectwo dojrzałości. Następnie podjął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W czasie trwania nauki szkolnej włączył się aktywnie w nurt działalności patriotycznej. We wrześniu 1912 r. wstąpił do Związku Strzeleckiego w Nowym Sączu, a w sierpniu 1914 r. – do Polowych Drużyn „Sokoła".

Służbę w Legionach Polskich rozpoczął 14 VIII 1914. Kiedy wybuchła I wojna światowa, wraz z IV Batalionem 2. Pułku Piechoty wyruszył na front. Brał udział we wszystkich bitwach. Pełnił kolejno stanowiska dowódcy plutonu i adiutanta batalionu. Od 31 XII 1915 do 6 V 1916 przebywał w szpitalu. Na froncie szybko awansował; 1 I 1917 otrzymał awans na chorążego, a 1 III 1918 – na stopień podporucznika. Po kryzysie przysięgowym pozostał w pułku. Brał udział w przejściu II Brygady przez front pod Rarańczą (15 II 1918), a następnie w działaniach II Korpusu Polskiego. Po bitwie pod Kaniowem od 11 do 18 V 1918 pozostawał w niewoli niemieckiej. Z niewoli uciekł i rozpoczął pracę konspiracyjną w Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) w Kijowie. Stamtąd został wysłany do I Korpusu do Żłobna. Aresztowany przez Niemców, uciekł z transportu do Mińska i powrócił do Kijowa. Ponownie rozpoczął działalność konspiracyjną w komendzie POW. Następnie pełnił służbę na Kubaniu w 4. Dywizji Strzelców gen. bryg. Lucjana Żeligowskiego.

Dn. 1 V 1919 w stopniu kapitana wstąpił do Wojska Polskiego. Został przydzielony do 33. Pułku Piechoty na stanowisko dowódcy kompanii. Od 15 VII do 2 VIII t.r. przebywał w szpitalu. Po powrocie ze szpitala został przeniesiony do 30. Pułku Piechoty, do batalionu zapasowego na stanowisko kierownika wyszkolenia. Po I powstaniu śląskim, 25 IX 1919 objął dowództwo w obozie dla uchodźców „Jaworzno". Do pułku powrócił 20 XI t.r. na poprzednio zajmowane stanowisko. Od tego czasu zmieniał jednostki wojskowe i stanowiska dowódcze. Od 3 I 1920 pełnił służbę jako dowódca batalionu piechoty w 10. Pułku Piechoty, a od 10 V – w 65. Pułku Piechoty. Z kolei 15 VIII 1920 został wyznaczony na stanowisko dowódcy batalionu w 269. Pułku Piechoty. Brał udział w walkach na froncie w wojnie polsko-bolszewickiej. Dn. 14 X 1920 wrócił z frontu i został wcielony do batalionu piechoty w 65. Pułku Piechoty. Z dokumentów wynika, że w l. 1920–1929 był związany z tym właśnie pułkiem. W tymże okresie intensywnie szkolił się, m.in. na kursie dla oficerów sztabowych, dowódców batalionów w Rembertowie. Miał predyspozycje do objęcia funkcji instruktora i wykładowcy. Wyznaczany był na stanowi-

ska związane ze szkoleniem, np. dowódcy kompanii podoficerskiej, dowódcy kompanii szkolnej, dowódcy szkoły podoficerskiej. Został 3-krotnie oddelegowany do Centralnej Szkoły Żandarmerii w Grudziądzu jako instruktor musztry, wykładowca wiedzy wojskowej. Dn. 18 XII 1924 otrzymał awans na stopień majora.

W okresie od 1 IX 1929 do 1 IX 1931 był słuchaczem Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie. Dn. 1 VIII 1931 awansował na stopień podpułkownika dyplomowanego. Po ukończeniu szkoły został wyznaczony na stanowisko zastępcy dowódcy 2. Pułku Pancernego w Żurawicy. W 1936 r. dowodził 5. Batalionem Pancernym w Krakowie. Z dn. 16 X 1936 został wyznaczony na stanowisko dowódcy 75. Pułku Piechoty w Chorzowie. Z opinii przełożonych wynika, że był dowódcą z ogromną ambicją i zapałem do pracy. Do 1939 r. pułk osiągnął bardzo dobre wyniki w wyszkoleniu i działalności administracyjnej. Jako dowódca garnizonu Chorzów H. czynnie uczestniczył w działalności patriotyczno-wychowawczej. Wiosną 1939 r. pułk prowadził intensywne ćwiczenia dla oficerów i podoficerów rezerwy. H. aktywnie uczestniczył w szkoleniu pododdziałów i w pracach związanych z umocnieniami na odcinku obrony 23. Dywizji Piechoty. W okresie tym pułk został wzmocniony do 70% obsady etatowej stanu wojennego. Dn. 19 III 1939 awansował na stopień pułkownika dyplomowanego. Mobilizację pułk rozpoczął 24 VIII, a zakończył 30 VIII. Na uroczystej zbiórce 25 VIII t.r. H. przekazał sztandar pułku 8. kompanii, którą swoim rozkazem wyznaczył na kompanię sztandarową. Kompania wraz ze sztandarem udała się do Siemianowic Śląskich, gdzie 31 VIII został przeniesiony cały sztab pułku na czele z dowódcą.

Dn. 1 IX 1939 pułk rozpoczął walki z Niemcami. H. dowodził pododdziałami z Siemianowic Śląskich. Pierwszego dnia wojny pułk walczył z grupami dywersji niemieckiej w Michałkowicach. Najcięższą bitwę tego dnia stoczył I batalion w Rybniku z pododdziałami niemieckiej 5. Dywizji Pancernej. Następnego dnia pułk walczył o Żwaków. Wyparł nieprzyjaciela z lasu Wyry. Dn. 3 IX dowódca pułku otrzymał rozkaz opuszczenia Śląska. Po opuszczeniu zajętych rejonów pułk 4 IX w godzinach popołudniowych walczył z jednostkami pancernymi nieprzyjaciela w rejonie Chrzanowa – Alwernii, następnie wycofał się na Kraków, przeprawił przez Szreniawę i Nidę pod Nowym Karczynem. Dn. 8 IX H. przygotował pododdziały pułku do lustracji, której dokonali dowódca Armii „Kraków" gen. bryg. Antoni Szylling i dowódca Grupy Operacyjnej „Jagmin" gen. bryg. Jan Jagmin-Sadowski. Dn. 9 IX pułk walczył od rana w Ostrowcach z kolumną zmotoryzowaną piechoty i grupą niemieckich czołgów. Następnie oderwał się od nieprzyjaciela i wykonał marsz na Pacanów. Dowódca pułku organizował przeprawę przez Wisłę pod Baranowem i obronę przedmościa. Po przeprawie Grupy Operacyjnej most został wysadzony, a pułk rozpoczął dalszy odwrót. Dn. 14 IX pododdziały przeprawiły się przez San w godzinach popołudniowych, a 15 IX walczyły z nieprzyjacielem w rejonie Huty Krzeszowskiej. Po wycofaniu się Niemców pułk rozpoczął marsz na Biłgoraj. Dn. 17 IX zajął stanowiska obronne pod Zwierzyńcem, Sochami i Rudką jako osłona dywizyjna.

Dn. 18 IX walczył z siłami nieprzyjaciela. Po wycofaniu się H. otrzymał zadanie współdziałania z Warszawską Brygadą Pancerno-Motorową płk. Stefana Roweckiego w natarciu na Tomaszów Lubelski.

Dn. 20 IX o godz. 7.00 H. samodzielnie podjął decyzję o rozpoczęciu walki, wydając rozkaz do natarcia na Tomaszów. Mimo zajęcia skraju obrony Tomaszowa, nie otrzymawszy żadnego wsparcia, rozkazał przerwanie walk i wycofanie się do lasu, a następnie odejście w rejon wsi Grochy na nocny odpoczynek. Dn. 21 IX rankiem wydał rozkaz dalszego marszu na Narol. Gromadził wokół siebie żołnierzy z różnych oddziałów, którzy chcieli wyrwać się z okrążenia. Podzielił ugrupowanie na 2 rzuty. Pierwszym dowodził osobiście, docierając do wsi Łówcza. W godzinach południowych do grupy oficerów z dowództwa pułku dotarła wiadomość o kapitulacji całej armii. H. z grupą oficerów dostał się do niemieckiej niewoli. Przebywał w Oflagu VII A w Murnau od 23 IX 1939 do 28 IV 1945. W okresie od 29 IV do 2 XII 1945 był osadzony w Murnau. Do Warszawy przybył 27 XII 1945.

Na własną prośbę 28 XII 1945 H. dostał powołanie do służby wojskowej w Ludowym Wojsku Polskim jako pułkownik dyplomowany. Został wyznaczony na stanowisko zastępcy dowódcy 10. Sudeckiej Dywizji Piechoty ds. liniowych. Szybko zauważono umiejętności dowódcze H. oraz poziom jego wiedzy wojskowej. Dn. 23 III 1946 został wyznaczony na stanowisko dowódcy 8. Drezdeńskiej Dywizji Piechoty. Brał udział w walkach z Ukraińską Powstańczą Armią na Podkarpaciu. Dn. 27 X 1946 wyznaczono go na stanowisko dowódcy 5. Saskiej Dywizji Piechoty, a od 1 VIII 1947 – na stanowisko dowódcy 4. Pomorskiej Dywizji Piechoty im. Jana Kilińskiego. Dn. 15 VI 1948 został komendantem Oficerskiej Szkoły Piechoty nr 1 w Krakowie. Dn. 10 VII 1948 otrzymał nominację na stopień generała brygady w korpusie piechoty. Jako jedna z pierwszych ofiar tzw. rokossowszczyzny 31 I 1949 został zwolniony do rezerwy na własną prośbę; 4 IV t.r. przeniesiono go w stan spoczynku. W tym czasie miał trudności ze znalezieniem pracy, w końcu został zatrudniony jako szeregowy urzędnik w Polskich Zakładach Zbożowych w Warszawie. Szykanowany, musiał odejść na emeryturę. W okresie powojennym 2 razy odwiedził Chorzów.

Był 2-krotnie żonaty. Dn. 15 XI 1920 ożenił się z Jadwigą Kassenberg, z którą miał syna Janusza (zm. 22 I 1939 w Chorzowie). Żona zginęła 6 IX 1944 w powstaniu warszawskim. Po raz drugi zawarł związek małżeński 6 VI 1946 w Krakowie z wdową Marią Niedziałkowską.

Zm. 16 XI 1966. Został pochowanyna cmentarzu wojskowym na Powązkach w Warszawie (kwatera A-23).

Odznaczony orderem Virtuti Militari V klasy, Orderem Odrodzenia Polski V klasy, 3-krotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości i srebrnym Krzyżem Zasługi.

CAW, Akta personalne, sygn. 3870; TAP, 157/713; 18/686. – Kosk H.P., *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 1: *A–Ł*, Pruszków 1998, s. 173; Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 134; Walancik M., *Dowódcy jednostek wojskowych w Chorzowie (1922–1988). Zarys biografii*, Ch. 2004, s. 28–32; *Wojna obronna Polski* 1939, *Wybór źródeł*, W. 1968, s. 436 i nast.

Marek Walancik

Hadryan (Hadrian) Leon (1901–1939), kupiec, powstaniec śląski, obrońca Chorzowa we wrześniu 1939 r.

Ur. 13 X 1901 w Bytomiu, syn Franciszka i Marii z d. Broll. Po ukończeniu szkoły ludowej (powszechnej) w Bytomiu kontynuował naukę w szkole handlowej, którą ukończył w 1919 r. Jeszcze jako uczeń szkoły średniej wstąpił w 1918 do: Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół", Towarzystwa Śpiewaczego „Jedność", Towarzystwa Czytelni Ludowych i wszedł w skład ich zarządów.

W 1919 r. stał się właścicielem zakładu drukarskiego bytomskiej „Oberschlesische Grenzzeitung", który ojciec nabył dla niego z rąk niemieckich. Gazeta zmieniła odtąd swój charakter. Była nadal wydawana w języku niemieckim, ale w duchu polskim. Drukarnia H. drukowała potajemnie ulotki polskie, co spowodowało kontrakcję ze strony niemieckiej. W 1920 r. bojówki Selbstschutzu napadły na drukarnię i dom Hadryanów. Drukarnię zdemolowano, a rodzinę Hadryanów dotkliwie pobito.

W 1920 r. władze niemieckie aresztowały H. za działalność polityczną i współorganizowanie wraz z Ludwikiem Maciejewskim Związku Polskich Handlowców w Bytomiu. Po zwolnieniu z więzienia włączył się do działalności konspiracyjnej i nawiązał współpracę z członkami konspiracyjnego oddziału w Rozbarku (obecnie dzielnica Bytomia). Po północy 3 V 1921 uczestniczył w uderzeniu powstańców na Rozbark i walkach w tej miejscowości. Po jej opanowaniu włączony został do grupy powstańczej podlegającej komendzie placu w Rozbarku i wykonywał jej polecenia. Po zakończeniu III powstania powrócił do Bytomia, lecz prześladowany był przez Niemców. W 1922 r. musiał opuścić Bytom i przeprowadzić się do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). W mieście tym był samodzielnym kupcem, mieszkał w domu przy Rynku 3. Działał w Grupie Bytomskiej Związku Powstańców Śląskich, był jej aktywnym członkiem, a następnie prezesem. Odznaczony był m.in.: Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Gwiazdą Górnośląską, Medalem Niepodległości, Medalem „Polska swemu obrońcy".

W l. 1922–1923 był członkiem pierwszego zarządu Stowarzyszenia Kupców Polskich w Królewskiej Hucie. Przed wojną prowadził przy ul. Wolności 18 sklep z materiałami budowlanymi. Czynnie uczestniczył w życiu miasta. Wiosną 1934 r. był członkiem Komitetu Uroczystości Otwarcia Domu Ludowego przy ul. Sienkiewicza 3. Był także członkiem komisarycznej Rady Miejskiej desygnowanej 12 VII 1934.

W ostatnich dniach sierpnia i pierwszych dniach września 1939 dowodził kompanią samoobrony w walkach pod Łagiewnikami. Próbował wycofać się wraz z wojskiem w głąb kraju, poległ w czasie bombardowania lotniczego między Wielkim Księżem a Wodzisławiem w pow. kieleckim 5 IX 1939.

CAW, Hadryan Leon, KK i MN 6 X 1931 r. (brak paginacji stron w tej teczce); Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWID-u Marii Hadryan (obecnie w ZW Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych w Katowicach). – Birek A., *Martyrologia chorzowskich kupców* „Wspólny Chorzów" 1999, nr 9 (48); taż, *Towarzystwo Kupców w Królewskiej Hucie*, „Wspólny Chorzów" 2000, nr 11 (62); Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 115, 118, 132 (tam, że zginął 6 IX, zdj.; tamże, we wrześniu 1939 r. był dowódcą 6. kompanii [wartowniczej] samoobrony), s. 170, 202; Głazek D., Linert A., Krzyżanowska-Rubin K., *Miejski Dom Ludowy...*, s. 84; Sieradzka D., *Z dziejów samorządu komunalnego miasta Chorzowa do 1939 r.*, Ch. 1995, s. 67; taż, *Królewska Huta – Chorzów w latach 1868–1945. Szkice do portretu miasta*, Ch. 2001, s. 125, 186 (tam, że został rozstrzelany 6 IX 1939 w pow. jędrzejowskim); Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970; s. 78 (tam, że ur. się 13 X 1902); *Wojna obronna Polski 1939*, red. nauk. E. Kozłowski, W. 1979, po s. 368 (zdj.).

Zbigniew Kapała, Mieczysław Starczewski

Hajkowski Józef (1896–1938), nauczyciel wychowania fizycznego w Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), oficer Wojska Polskiego, działacz i sędzia sportowy w woj. śląskim.

Ur. w 1896 r. w Mielnicy nad Dniestrem (byłe woj. tarnopolskie), syn Antoniego i Anny z d. Snieżyk. W l. 1913–1914 był

członkiem Drużyn Bartoszowych; zgłosił się do Legionów Polskich, ale nie przyjęto go ze względu na słabą kondycję fizyczną. W 1918 r. zamierzał wstąpić w szeregi obrońców Lwowa, lecz w drodze został aresztowany przez Ukraińców. W 1919 r. pełnił obowiązki w komendzie wojsk polskich miasta Mielnicy. Pod koniec t.r. rozpoczął naukę w gimnazjum w Czortkowie, jednak w 1920 r. wstąpił do małopolskich oddziałów Armii Ochotniczej. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, m.in. w bitwach pod Chodarzkowem, Nowosiółkami, Zadwórzem. Pod koniec 1920 r. został bezterminowo urlopowany z wojska. W 1922 r. ukończył Seminarium Nauczycielskie w Czortkowie. Pracował jako nauczyciel w Jezioranach, a od 1924 r. w Rybniku. Urlopowany na 2 lata, ukończył Państwowy Instytut Wychowania Fizycznego w Warszawie.

W 1927 r. przybył do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Uczył wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego w Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym. Jednocześnie w l. 1932–1935 był aktywnym członkiem Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie oraz współzałożycielem Klubu Sportowego „Stadion", w którym pełnił funkcję kierownika sekcji lekkoatletycznej, później (ok. 1933) także piłkarskiej, a od 1933 r. – referentem powiatowym wychowania fizycznego w Związku Strzeleckim. Prowadził działalność w Szkolnych Klubach Sportowych i Międzyszkolnym Klubie Sportowym. Intensywnie podnosił swe kwalifikacje zawodowe. W tym okresie ukończył kurs gimnastyki wychowawczej w Rybniku (1925) oraz wakacyjny kurs wychowania fizycznego w Wągrowcu (1927).

Był delegatem wojewody śląskiego na IX Letnie Igrzyska Olimpijskie w Amsterdamie w 1928 r. Zgodnie z jego sugestiami wynikającymi z obserwacji obiektów olimpijskich zmodernizowano plany pływalni KS „Stadion". Od 1931 r. pracował także w Gimnazjum Klasycznym w Chorzowie. W 1935 r. przeniósł się do Cieszyna, gdzie uczył w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym, a od 1938 r. – w Liceum Pedagogicznym.

Przeszedł do historii regionu cieszyńskiego jako nauczyciel bohater. Dn. 28 IX 1938 wraz ze swą klasą z liceum w Cieszynie Bobrku udał się do koszar, aby przeprowadzić zajęcia z przysposobienia wojskowego. Podczas tych zajęć w trakcie odblokowywania granatu zorientował się, że trzyma w ręce odbezpieczony granat bojowy. Okna były gęsto okratowane, wyrzucenie granatu na zewnątrz nie było zatem możliwe, mogło dojść do krwawej masakry w klasie. Nastąpiła komenda „padnij", H. odwrócił się i zginął od wybuchu granatu, ratując 23 licealistów (zginął jeden uczeń). Jego pogrzeb zorganizowano na koszt państwa, a wieniec na trumnie złożył wojewoda śląski.

H. był żonaty w Wandą z d. Bartosik, córką krawca zasłużonego dla polskości ziemi cieszyńskiej. Miał 3 synów: Zbigniewa, Henryka i Romana. Żona zginęła wraz z synem Zbigniewem, ugodzona odłamkiem w czasie nalotu bombowego 5 IX 1939. Obydwoje spoczęli w grobie obok H. na cmentarzu Komunalnym w Cieszynie.

H. był odznaczony Medalem i Krzyżem Niepodległości, za działalność w zakresie wychowania fizycznego Srebrnym Krzyżem Zasługi oraz pośmiertnie (30 IX 1938) Złotym Krzyżem Zasługi za działalność na polu pracy pedagogicznej i wychowawczej.

APKat., Akta osobowe nauczycieli H/276 (akta pośmiertne), Wydział Oświecenia Publicznego, sygn. OP 593–597; Arch. Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego w Kat., Akta osobowe. – Golec J., Bojda B., *Hajkowski Józef (1896–1938)*, [w:] *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, t. 2, Cieszyn 1996; Pietrzak H., *Hajkowski Józef (1896–1938)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport" 1993, nr 2; Prażmowski T., *Szkolnictwo śląskie*, Kat. 1936; Steuer A., Szopa R., *Stadion Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie) (1927–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003, s. 150. – Internetowe wyd. „Gazety Wyborczej", 27 IX 2003.

Antoni Steuer

Harasowski Adam (1904–?), inżynier, pianista, dyrygent chórów, kompozytor, kierownik artystyczny i dyrygent orkiestry dętej i symfonicznej huty „Piłsudski" (dawnej huty „Królewskiej").

Ur. 14 IX 1904 w Delatynie k. Stanisławowa, syn lekarza. Ukończył studia na politechnice we Lwowie. We Lwowie studiował też teorię muzyki pod kierunkiem Seweryna Barbaga i Adama Sołtysa. W l. 1922–1926 był dyrygentem Lwowskiego Chóru Technickiego, w l. 1932–1933 – kierownikiem artystycznym i dyrygentem Polskiego Towarzystwa Śpiewaczego „Echo-Macierz". Od 1933 r. przebywał na Śląsku. Dn. 17 XII 1935 odbył się jego koncert w Teatrze Polskim w Katowicach.

Przez pewien czas był kierownikiem artystycznym oraz dyrygentem orkiestry dętej i symfonicznej huty „Piłsudski" (dawna huta „Królewska"). Współpracował z Teatrem Popularnym „Młoda Scenka", działającym od 1934 r. przy Miejskim Domu Ludowym w Chorzowie. Dn. 3 V 1937 wystawiono tam sztukę Z. Zielińskiego *W poszukiwaniu zaginionej prawdy*. H. skomponował na potrzeby widowiska suitę do obrazu zatytułowanego *Kruszy się węgiel, kruszy się ludzka wola*. Suitę wykonała orkiestra 75. Pułku Piechoty.

Od 1939 r. przebywał w Wielkiej Brytanii, wstąpił tam do RAF. Wraz z żoną mieszkał wówczas w Glasgow. W 1940 r. w jego opracowaniu ukazały się *Najpiękniejsze polskie kolędy*, z przedmową Zygmunta Nowakowskiego. Wraz z żoną Jadwigą wydał w 1941 r. *88 łatwych lekcji języka angielskiego*. W latach wojny dyrygował różnymi chórami polskimi. Po wojnie pomagał żonie w jej działalności wydawniczej. W 1953 r. zamieszkał wraz z nią w Balderton k. Nottingham. Dalsze jego losy są nieznane.

Bauman-Szulakowska J., *Polska kultura muzyczna na Górnym Śląsku i Cieszyńskim w latach 1922–1939. Próba syntezy*, Kat. 1994, s. 137; Błaszczyk L.T., *Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX wieku*, Kr. 1964, s. 312; *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, t. 2: *F–K*, Toruń 2003, s. 192–193; Linert A., *Polskie życie teatralne Chorzowa w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 133.

Zbigniew Kapała

Hartlik Maksymilian Edward (1910–1949), lekkoatleta (długodystansowiec), medalista mistrzostw i reprezentant Polski.

Ur. 11 X 1910 w Niemieckich Piekarach (od 1935 r. Piekary Śląskie), wg innych źródeł – w Szarleju (obecnie dzielnica Piekar Śląskich), syn sztygara górniczego Józefa i Karoliny z d. Cierpiol. Rodzina przeniosła się do Dąbrówki Wielkiej, gdzie w l. 1917–1925 H. uczęszczał do szkoły ludowej (Volksschule). Pod koniec l. 20. zamieszkał w Brzezinach Śląskich. Początkowo pracował w Śląskiej Dyrekcji Okręgowej PKP. Ukończył wówczas kurs w Szkole Lotniczej. Od najmłodszych lat zdradzał zainteresowania sportowe, które do 1928 r. realizował w ramach Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej (SMP) w Wielkich Piekarach (także w SMP Kamień i Brzeziny Śląskie). Specjalizował się w lekkoatletyce. W 1929 r. po utworzeniu Klubu Sportowego „Stadion" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), urzeczony nowo wybudowanym stadionem sportowym na Górze Wyzwolenia, został członkiem sekcji lekkoatletycznej. Był długodystansowcem oraz uprawiał biegi przełajowe. Startował także w biegach ulicznych, organizowanych przez redakcje gazet śląskich. W l. 1931–1933 należał do czołówki lekkoatletów w Polsce. Zdobył 3 nagrody w VIII dorocznym biegu ulicznym redakcji „Polonii" w 1932 r. Był pierwszym Ślązakiem, który otrzymał nagrodę główną w tych zawodach, rozgrywanych cyklicznie od 1925 r. W biegu przełajowym rozegranym w 1932 r. zdobył nagrodę marszałka Konstantego Wolnego. Wywalczył 2-krotnie tytuły mistrza Polski w biegach przełajowych; w 1932 r. sukces ten osiągnął na dystansie 7 km, a w 1933 r. na dystansie 8 km. W 1931 r. zdobył również brązowy medal na dystansie 6 km. W 1932 r. był złotym medalistą mistrzostw Polski w biegu na 5 km.

Był drugim, po zmarłym tragicznie Alfredzie Freyerze, długodystansowcem śląskim, który reprezentował barwy narodowe w zawodach międzypaństwowych. W reprezentacji Polski debiutował w meczu Polska–Belgia w 1931 r., rozegranym w Brukseli. H. wystąpił tam w biegu na 5 km. Wtedy był po raz pierwszy reprezentacyjnym partnerem Janusza Kusocińskiego; w 1932 r. wziął udział w kolejnych zawodach międzypaństwowych przeciwko Czechosłowacji, na których obok swojej koronnej konkurencji – biegu na 5000 m – rywalizował także w biegu na 1500 m. W t.r. dostąpił jeszcze raz zaszczytu reprezentowania barw narodowych – przeciwko zespołowi Węgier startował na 5 km.

Jego rekordy życiowe wynosiły: 4,14 na 1500 m i 15,33 na 5 km, które uzyskał 25 IX 1932 w Pradze, 8,59 na 3 km, które przebiegł zaledwie 4 dni później w Wiedniu, oraz 31,00,01 na 10 km 26 IX 1936 w Wilnie, w ostatnim roku jego występów na bieżniach krajowych i zagranicznych.

Największym sukcesem życiowym H. było zajęcie 3. miejsca w biegu na 10 km, który 20 IX 1931 rozegrano w Królewskiej Hucie. Uległ wówczas tylko 2 najbardziej znanym długodystansowcom świata: Finowi Paavo Nurmiemu oraz Januszowi Kusocińskiemu. Po raz pierwszy z czasem 15,56,2 został na tym dystansie rekordzistą Śląska. Relację z tego biegu przeprowadziło Polskie Radio Katowice. Z różnym powodzeniem startował w największej śląskiej cyklicznej imprezie lekkoatletycznej – ulicznym biegu „Polonii". Do 1939 r. był jednym z najlepszych śląskich średnio- i długodystansowców, np. w 1932 r. wywalczył mistrzostwo Śląska w biegu na 5 km, a w 1934 r. – 2 tytuły wicemistrza Śląska w biegach na 1500 m i 5 km. Był także rekordzistą Śląska w biegach na 3 km z czasem 9,17,4 oraz na 5 km z rezultatem 15,52,3; obydwa te rekordy ustanowił w jednym biegu podczas mistrzostw okręgowych w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w 1932 r. W 1936 r. powołano go do szerokiej

Mecz lekkoatletyczny Polska–Węgry, IX 1931 r. M. Hartlik biegnie za Januszem Kusocińskim

kadry lekkoatletycznej przed XI Igrzyskami Olimpijskimi w Berlinie. Oprócz lekkoatletyki uprawiał także narciarstwo, uczestnicząc w rajdach organizowanych w ramach akcji wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, np. w Wiśle w 1937 r. W t.r. zapewne zakończył działalność sportową jako lekkoatleta. Brał wówczas udział w mistrzostwach Polski w biegach przełajowych we Lwowie. W 1938 r. wznowił szkolenie lotnicze; z powodu braku środków finansowych poprzestał na teoretycznym kursie, zorganizowanym w Aeroklubie Śląskim w Katowicach.

Działalność w Klubie Sportowym „Stadion" wpłynęła na zmianę miejsca pracy przez H. W 1933 r. został zatrudniony w Magistracie w Królewskiej Hucie. Początkowo przydzielono go do Policji Miejskiej, następnie pracował w Biurze Wojskowym. Po wybuchu wojny nadal, do 29 II 1940, miał zatrudnienie w chorzowskim Magistracie, był bowiem przydatny do kontroli schronów lotniczych. Następnie jako Polak został z tej służby zwolniony.

W 1945 r. był właścicielem spółki w Chorzowie, pracującej na potrzeby odbudowującego się hutnictwa.

Był żonaty z Heleną z d. Przybyła. Miał z nią syna Mariana Pawła (ur. 1936).

Zm. 25 VII 1949 w Chorzowie.

APKat., Zespół: Miasto Chorzów, akta personalne, sygn. 1095; Odpis zupełny aktu zgonu Maksymiliana Hartlika wystawiony 26 lipca 1949 r. przez USC w Ch. (oryginał w posiadaniu Muzeum w Ch.); Księga chrztów za rok 1911 w parafii przy bazylice Matki Boskiej Piekarskiej i św. Bartłomieja w Piekarach Śląskich. – *Czterdzieści lat polskiej lekkiej atletyki w cyfrach 1919–1959*, W. 1959; *Echa wiosennego biegu „Polonii"*, „Polonia" 1931, nr 2709; Kurzyński H., Rynkiewicz S., Rynkowski M., *Osiągnięcia polskiej lekkiej atletyki w 20-leciu międzywojennym 1920–1939. Bilans w konkurencjach mężczyzn*, W. 2000; Kusociński J., *Od palanta do olimpiady i w kilka lat później*, oprac. K. Gryżewski, W. 1957; Leksykon sportu górnośląskiego – materiały (mps w zbiorach Muzeum Historii Katowic); Steuer A., Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939), praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Bogdana Cimały na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego, Op. 2004 (wydruk komputerowy w posiadaniu autora); Steuer A., Szopa R., *Stadion Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie) (1929–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003, s. 153 (fot. – drugi za J. Kusocińskim); Tuszyński B., *Ostatnie okrążenie Kusego*. W. 1990; *Zgon sportowca*, „Dziennik Zachodni" 1949, nr 206. – „Polska Zachodnia" 1931, nr 249; 1934, nr 103, 173; „Polonia" 1932, nr 2689; „Raz ,dwa, trzy" 1932, nr 22.

Antoni Steuer

Herzog Franciszek Karol (1894–1940), podpułkownik dyplomowany WP, pod koniec l. 20 w stopniu kapitana oficer 75. Pułku Piechoty, współzałożyciel i wiceprezes pierwszego zarządu Klubu Sportowego „Stadion" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 10 IX 1894 w Białej, woj. krakowskie, syn Franciszka i Heleny z Jędrzejowskich. Od 1914 r. służył w 1. Pułku Piechoty Legionów Polskich. Był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1918 r. został przydzielony do 5. Pułku Piechoty Legionów, a w 1919 r. – odkomenderowany do prac plebiscytowych na Śląsku Cieszyńskim. W 1920 r. został dowódcą kompanii 1. Pułku Piechoty Legionów, w którego szeregach walczył na froncie. Następnie pełnił służbę w 75. Pułku Piechoty, 38. Pułku Piechoty oraz 39. Pułku Piechoty. W 1939 r. objął dowództwo III baonu 154. Pułku Piechoty.

Odznaczony Krzyżem Virtuti Militari V klasy, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, 4-krotnie Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Pamiątkowym za wojnę 1918–1922 oraz 10-lecia.

Po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie w Starobielsku na Ukrainie. W 1940 r. został zamordowany w Charkowie.

Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2003, s. 163; Steuer A., Szopa R., *Stadion Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie (Chorzów) (1927–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003, s. 156.

Zbigniew Kapała

Hlond Jan (1888–1939/1945), lekarz chorób skórnych i wenerycznych, były komisarz plebiscytowy na pow. bytomski, major rezerwy WP.

Ur. 15 VI 1888 w Chorzowie, syn Jana, dróżnika kolejowego, i Marii z d. Imiela, brat Augusta, prymasa Polski. Gimnazjum w Mysłowicach musiał opuścić z powodu szykan niemieckich nauczycieli. Przeniósł się do Gimnazjum w Pszczynie, gdzie zdał maturę. Medycynę studiował w Wiedniu i we Wrocławiu. W 1918 r. otrzymał dyplom doktora wszech nauk medycznych, nostryfikowany w 1922 r. na Uniwersytecie Poznańskim. Podczas I wojny światowej został wcielony do służby sanitarnej w wojsku niemieckim. W 1919 r. osiedlił się w Bytomiu.

Podczas plebiscytu górnośląskiego był komisarzem plebiscytowym na pow. bytomski (w jego skład wchodziły wówczas m.in. należące obecnie do Chorzowa następujące gminy i osiedla: Wielkie i Nowe Hajduki oraz Szarlociniec), a podczas III powstania śląskiego – ordynatorem Oddziału Wenerycznego w Bogucicach. W 1922 r. przeprowadził się z Bytomia, który pozostał miastem niemieckim, do Katowic.

W okresie międzywojennym pracował jako lekarz kolejowy oraz kierownik Przychodni Przeciwwenerycznej Ośrodka Zdrowia PCK w Katowicach. Uczestniczył w życiu społecznym Katowic, m.in. wchodził w skład komitetu budowy kościoła garnizonowego i katedry. W l. 1929–1930 był przewodniczącym Zarządu Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku. Jako major rezerwy brał udział w kampanii wrześniowej; uczestniczył w ewakuacji szpitala wojskowego w okolice Lwowa.

Aresztowany 17 IX 1939, zaginął na terenie Związku Radzieckiego.

Odznaczony został Orderem Polonia Restituta, Krzyżem Niepodległości i uhonorowany tytułem szambelana papieskiego, nadanym przez papieża Piusa XI.

Brożek K., *Polska służba medyczna...*, s. 26, 27, 40, 41, 47, 83, 84, 86, 113, 122, 135, 176, 180, 216, 218, 221, 224, 246, 250, 256, 281, 291, 325; *Dr Jan Hlond. Z martyrologii lekarzy śląskich*, „Śląska Gazeta Lekarska" 1947, nr 6–8, s. 514–515; *Encyklopedia powstań śląskich*, red. F. Hawranek i in., Op. 1982, s. 172; Łokieć J., *Pamięci Jana Hlonda*, „Życie Bytomskie" 1981, nr 21, s. 4; *Słownik medycyny i farmacji...*, s. 124–125. – Relacja ustna z 1969 r. J. Radeckiej, córki H., zamieszkałej w Kat.

Krzysztof Brożek, Barbara Mauer-Górska

Hobler Tadeusz (1899–1975), chemik, kierownik biura konstrukcyjnego w Państwowej Fabryce Związków Azotowych w Chorzowie, profesor doktor inżynier Politechniki Śląskiej w Gliwicach.

Ur. 16 V 1899 w Samborze (byłe woj. lwowskie), syn Tytusa, sędziego (później Sądu Najwyższego), i Marii z d. Peltz. W 1917 r. ukończył z odznaczeniem gimnazjum klasyczne we Lwowie i wstąpił ochotniczo do Legionów Polskich (1. Pułk Artylerii II Brygady). Tam został skierowany do Szkoły Podchorążych. Internowany przez Austriaków podczas próby przedarcia się II Brygady pod Rarańczą do Korpusu Polskiego na Ukrainie i wysłany karnie na front włoski. W walkach nad Piawą dostał się w listopadzie 1918 r. do niewoli włoskiej, skąd zgłosił się do Armata Polacca in Italia. Wiosną 1919 r. skierowano go do pułku artylerii 6. DP armii gen. Józefa Hallera we Francji. Wraz z nią brał udział

w walkach z bolszewikami w 1920 r. na froncie południowym jako dowódca 1. baterii 12. Pułku Artylerii Polowej. W trakcie służby wojskowej rozpoczął w czasie urlopów dorywcze studia na Wydziale Budowy Maszyn Politechniki Lwowskiej, które po demobilizacji w 1921 r. ukończył w rekordowym czasie, zdając 23 II 1924 celująco egzamin dyplomowy.

Pracę zawodową rozpoczął 20 III 1924 jako konstruktor w Fabryce Maszyn (późniejsza huta „Zgoda") w Świętochłowicach przy projektowaniu urządzeń dźwigowych. Od 1 II 1925 organizował i prowadził biuro konstrukcyjne w Państwowej Fabryce Związków Azotowych (PFZA) w Chorzowie, nadzorując prace związane z przebudową i rozbudową fabryki. Polska przejęła od Niemców fabrykę przed zakończeniem jej pełnego uruchomienia. Niemcy opuścili zakład z całym fachowym personelem i pełną dokumentacją. Zadaniem biura konstrukcyjnego było zatem przede wszystkim doprowadzenie do uruchomienia fabryki (wykonanie dokumentacji i skonstruowanie brakujących urządzeń lub ich części oraz przygotowanie planów rozbudowy fabryki w myśl zaleceń technologów). W tym czasie toczył się jeszcze w Hadze proces rządu Rzeczypospolitej z przemysłowcami niemieckimi o prawo własności PFZA. W 1927 r. zapadła decyzja budowy drugiej fabryki związków azotowych w Mościcach pod Tarnowem. H. wraz z zespołem opracował jej ogólną koncepcję, a następnie zorganizował biuro konstrukcyjne, z którym zaprojektował instalację absorpcji kwasu azotowego z wieżami systemu Mościckiego oraz aparaturę do konwersji gazu wodnego i azotanu amonowego. W styczniu 1930 r. objął stanowisko szefa wydziału technicznego oddziałów: studiów, konstrukcji i cieplnego. Wiele z rozwiązań biura konstrukcyjnego zostało opatentowanych.

Po uruchomieniu „Mościc" H. wyjechał do Francji. Zaczął pracować w Paryżu w norweskiej firmie Dr. Collett, Ingénieur Conseil, zajmującej się projektowaniem zakładów produkcji pochodnych amoniaku i doradztwem w dziedzinie przemysłu azotowego. Zaprojektował wówczas ulepszoną instalację do produkcji azotanu amonowego. W połowie 1931 r. został pracownikiem firmy Hydro-Nitro Co. w Genewie, europejskiej ekspozytury światowego koncernu Nitrogen Engineering Corporation, USA, z którym połączyła się firma Dr. Collett. Z jej ramienia był ekspertem przy budowie FZA na Węgrzech: Peti Nitrogen Mütragyagyar. W 1932 r. oddelegowano go na kilka miesięcy do Nowego Jorku, gdzie brał udział w pracach przy projekcie prototypu instalacji półciśnieniowej kwasu azotowego. W czasie pracy w Hydro-Nitro wykonał wiele projektów i uruchomień instalacji w różnych krajach Europy oraz zatwierdził 42 patenty w 15 krajach, m.in. w USA, Japonii, Wielkiej Brytanii, Niemczech. Opracował ulepszoną metodę produkcji kwasu azotowego ciśnieniowego, która pozwalała na 2,5-krotnie jednostkowe zmniejszenie zużycia energii elektrycznej. Instalację własnego pomysłu o nazwie Hydro-Nitro-Hobler (HNH) uruchomił także we Włoszech, na Węgrzech i w Polsce w PFZA (1937/1938).

Pod koniec 1938 r. wrócił do kraju na stanowisko dyrektora technicznego PFZA w Mościcach. Pozostawał jednocześnie konsultantem Hydro-Nitro w Paryżu. Dalsze plany rozbudowy PFZA w Chorzowie i Mościcach przerwała wojna. W 1939 r. ewakuował zakład z Mościc na wschód i znalazł się we Lwowie. Wykładał w Lwowskim Instytucie Politechnicznym termodynamikę techniczną. Po wkroczeniu do Lwowa Niemców w czerwcu 1941 r. Instytut został zamknięty. H. ukrywał się do końca okupacji w majątku Rzędkowice pod Miechowem. W tym czasie, utrzymując przez przyjaciół kontakty z bibliotekami politechnik w Warszawie i Lwowie, studiował chemię i termodynamikę, co zaowocowało monografią (w mps), zatytułowaną: „Metoda obliczania urządzeń absorpcyjnych", która była wykorzystywana przez konstruktorów instalacji kwasu azotowego.

W kwietniu 1945 r. H. uzyskał w Zjednoczeniu Przemysłu Chemicznego Zagłębia Śląsko-Dąbrowskiego zgodę na utworzenie jednostki projektowo-konstrukcyjnej nazwanej: Główne Biuro Inwestycji i Odbudowy w Gliwicach. Biuro to po przyłączeniu 3 wytwórni aparatury chemicznej zostało przekształcone w Przedsiębiorstwo Konstrukcji Aparatury Chemicznej „Pekachem" (później „Biprochem"), specjalizującej się w projektowaniu i budowie zakładów chemicznych. H. został dyrektorem przedsiębiorstwa. Pod jego kierownictwem opracowano projekty odbudowy zakładów w Tarnowie, Kędzierzynie i Oświęcimiu. Dotyczyły one nie tylko produkcji związków azotowych, lecz również nowych dziedzin, takich jak: przemysł kwasu siarkowego, wytwarzanie karbidu, sucha destylacja drewna, utwardzalnia tłuszczów, przemysł spożywczy. „Biprochem" został podzielony na kilka specjalistycznych biur projektów, m.in. „Prosynchem", „Biprokwas". W 1949 r. H. otrzymał nagrodę państwową I stopnia „za wynalazki i patenty z dziedziny produkcji związków azotowych". W owym okresie powstała słynna „szkoła Hoblera", która wykształciła wielu projektantów zakładów przemysłu chemicznego.

Dn. 1 IX 1949 H. przeniósł się na Politechnikę Śląską, obejmując jako kontraktowy profesor nadzwyczajny Katedrę Inżynierii Chemicznej na Wydziale Chemicznym, którą zorganizował od podstaw. Dn. 1 X 1953 jego Katedrę przeniesiono na Wydział Mechaniczno-Energetyczny jako Katedrę Inżynierii i Konstrukcji Aparatury Chemicznej. Tam H. zainicjował i prowadził specjalizację „budowa aparatury chemicznej". Nominację na profesora zwyczajnego otrzymał 30 VI 1954, a 27 V 1955 uzyskał stopień doktora nauk technicznych. Charakterystyczne dla jego prac naukowych było jak najściślejsze powiązanie rozważań teoretycznych z potrzebami przemysłu. W ramach kształcenia nowej kadry promował 25 doktorów, z których 7 uzyskało habilitacje. Wychował wielu wybitnych specjalistów, kierowników licznych placówek naukowych i dydaktycznych z zakresu inżynierii chemicznej w kraju, zajmujących odpowiedzialne stanowiska w instytutach badawczych, zakładach przemysłowych i biurach projektów.

Działalność H. została dostrzeżona przez Polską Akademię Nauk (PAN). W 1954 r. został powołany na członka korespondenta, a w 1966 r. – na członka rzeczywistego. W ramach Komitetu Budowy Maszyn PAN zorganizował Sekcję Aparatury Chemicznej i był jej przewodniczącym w l. 1954–1961. Zorganizował także zespół problemowy ds. koordynowania prac badawczych w dziedzinie inżynierii chemicznej i konstrukcji aparatury. W 1958 r. powołany został na kierownika organizatora Zakładu Inżynierii Chemicznej i Konstrukcji Aparatury PAN w Gliwicach, cieszącego się później zasłużoną sławą w kraju i za granicą. W l. 1958–1968 był członkiem Prezydium Oddziału PAN w Krakowie, a w l. 1962–1968 – członkiem Prezydium PAN.

Opublikował 10 książek, z których jedna – *Ruch ciepła i wymienniki* – miała 6 wydań (w l. 1953–1986), a inna – *Dyfuzyjny ruch masy i absorbery* – 2 wydania (1962, 1976). Był autorem ponad 80 publikacji i prac naukowych drukowanych w kraju i za granicą.

Był członkiem wielu komitetów, rad i zespołów ds. nauki, przemysłu i normalizacji, m.in. Rad Naukowych: Instytutu Chemii Ogólnej (1952–1955, zastępca przewodniczącego), Instytutu Maszyn Przepływowych PAN (1956–1960), Podkomisji Przemysłu Azotowego Instytutu Syntezy Chemicznej (1956), Instytutu Nawozów Sztucznych (od 1961), Zakładu Badań Naukowych GOP PAN (od 1963); Komitetów PAN: Chemii Fizycznej i Inżynierii Chemicznej (1952), Budowy Maszyn (od 1953), Nauk Chemicznych, Komitetu Nagród Państwowych (od 1964); Komisji: Inżynierii Chemicznej PKN (od 1949), Opiniodawczej ds. Rozwoju Przemysłu Azotowego (1959–1960), ds. Aparatury Chemicznej przy ZP Syntezy Chemicznej

(1959). W Komitecie Nauki i Techniki PAN był członkiem: Zespołu Problemowego Inżynierii Chemicznej (1965), Komisji Głównej Chemii, Rady Nauki i Techniki (1963). Wchodził w skład redakcji kwartalnika PAN „Chemia Stosowana", a od 1959 r. był członkiem honorowym redakcji miesięcznika „International Journal of Heat and Mass Transfer".

W 1950 r. ożenił się z Elżbietą Mały-Tobiszewską. Małżeństwo było bezdzietne.

W 1970 r. przeszedł na emeryturę. Zm. 19 III 1975 w Gliwicach, gdzie został pochowany na cmentarzu Centralnym.

Za swą działalność niepodległościową, naukową i techniczną otrzymał wiele wysokich odznaczeń i wyróżnień, m.in.: Odznakę Internowania Legionistów na Węgrzech (1919), Krzyż Walecznych (1919), Krzyż Walecznych z okuciem (1921), Medal Niepodległości, Złoty Krzyż Zasługi (1948), Krzyż Kawalerski (1954) i Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski (1959), Sztandar Pracy II klasy (1969), Medal X-lecia Polski Ludowej (1955), Złotą Odznakę Pamiątkową Politechniki Śląskiej, Złotą Odznakę „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego"; Nagrodę Państwową I stopnia (indywidualną) za wynalazki i patenty z dziedziny produkcji związków azotowych (1949), Nagrodę Państwową I stopnia (zespołową) za udział w intensyfikacji produkcji amoniaku syntetycznego (1964). Otrzymał godność doktora *honoris causa* Leningradzkiego Instytutu Technologicznego (25 VI 1968) „w uznaniu jego wybitnych zasług w rozwoju nauki i techniki" oraz doktora *honoris causa* Politechniki Śląskiej (1970).

Arch. Politechniki Śląskiej w Gliwicach, teczka osobowa prof. T. Hoblera. – *Encyklopedia Britannica. Edycja polska*, t. 16, P. 2000 (tamże błędy); Płaskura W., *Tadeusz Hobler 16 V 1899–19 III 1975*, „Chemik" 1975, nr 6; Śródka A., *Uczeni Polscy XIX–XX stulecia*, t. 2, W. 1995; Śródka A., Szczawiński P., *Biogramy*, t. 4: *Nauki techniczne*, W. 1988. – „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Chemia" 1975, nr 72; http://zeus.polsl.gliwice.pl/~rch5/hobler.html.

Zbigniew Białkiewicz

Hoffman Maria (1895–1989), nauczycielka, uczestniczka III powstania śląskiego, działaczka plebiscytowa.

Ur. 18 X 1895 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) jako jedno z 6 dzieci Jana, robotnika, i Matyldy z Drzymałów. Po ukończeniu 8-klasowej szkoły powszechnej przebywała w domu rodzinnym. W tym okresie aktywnie uczestniczyła w zebraniach Kasyna Polskiego, a także udzielała się w Towarzystwie Śpiewu „Lutnia". Podczas plebiscytu działała w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w hotelu „Lomnitz" w Bytomiu, a w III powstaniu śląskim brała udział jako kurierka Naczelnej Władzy 4. Pułku Piechoty pod dowództwem Karola Gajdzika w Królewskiej Hucie oraz na terenie pow. świętochłowickiego. Po powstaniu uczęszczała w Bytomiu na roczny kurs seminaryjny; po jego ukończeniu 15 VII 1922 zdała egzamin na tymczasową siłę pomocniczą w publicznych szkołach powszechnych przyszłego woj. śląskiego. Pracę podjęła 1 IX 1922 jako nauczycielka pomocnicza w Publicznej Szkole Powszechnej w Hajdukach Nowych. W czasie swoich pierwszych wakacji w lipcu 1923 r. uczęszczała na wakacyjny kurs humanistyczno-pedagogiczny dla sił pomocniczych; w lipcu 1924 r. również ukończyła taki kurs.

Do pierwszego egzaminu nauczycielskiego przystąpiła 26 VII 1926. Po jego zdaniu otrzymała prawo do pełnienia obowiązków nauczyciela tymczasowego w szkołach powszechnych. Drugi egzamin nauczycielski, który złożyła 23 IV 1929, dał jej mianowanie na nauczyciela stałego.

Po włączeniu Nowych Hajduk do Chorzowa szkoła, w której pracowała H., została przemianowana na Publiczną Szkołę Powszechną nr 26. Z powodu podziału tej szkoły z dn. 11 IX 1935 H. na własną prośbę przeniosła się do Publicznej Szkoły Powszechnej nr 32 w Chorzowie, gdzie pracowała do wybuchu II wojny światowej. Według przełożonych była dobrą nauczycielką, bardzo sumienną, mającą dobre kontakty z uczniami i rodzicami. Była bardzo zaanga-

żowana w działalność pozaszkolną. Należała do Towarzystwa Czytelni Ludowych, pełniła w nim funkcję bibliotekarki. Działała aktywnie w Związku Obrony Kresów Zachodnich, w Towarzystwie Polek, Towarzystwie Młodych Polek oraz Lidze Morskiej i Kolonialnej. Wygłaszała odczyty, organizowała okolicznościowe akademie oraz wieczorki towarzyskie. Należała do Związku Nauczycielstwa Polskiego. W maju 1938 r. otrzymała Brązowy Medal za Długoletnią Służbę.

Po wybuchu wojny została przez okupanta zwolniona z zawodu nauczycielskiego. Przez cały okres okupacji przebywała w Chorzowie, utrzymywała się z robót ręcznych oraz udzielania korepetycji z języka niemieckiego. Od 1 V 1940 do stycznia 1945 r. była zaangażowana w tajne nauczanie na terenie Chorzowa. Lekcje (3 godz. dziennie) odbywały się w mieszkaniu dr. Brunona Marcinka. Korzystano z przedwojennych podręczników. H. uczyła języka polskiego, historii, geografii Polski, religii i rachunków. W lekcjach uczestniczyli dwaj synowie dr. Marcinka. Po wojnie dr. Marcinek potwierdził, że dzięki H. jego syn Michał mógł być przyjęty w 1945 r. do II klasy polskiego gimnazjum. Podobne podziękowanie wyraziła Apolonia Paluszkiewicz za nauczanie w czasie wojny jej syna Zbigniewa.

Po ucieczce Niemców z Chorzowa H. już następnego dnia zgłosiła się do pracy. Od 29 I 1945 wraz z Moniką Mrozek i Gertrudą Wowrą w mieszkaniu stróża Szkoły Powszechnej nr 23 przez 2 dni zapisywały dzieci do polskiej szkoły. Nominację na nauczyciela Szkoły Powszechnej nr 23 H. otrzymała 1 II 1945. Jednak po podziale szkoły na dwie odrębne placówki: Szkołę nr 23 i Szkołę nr 5, H. przeszła 9 III 1945 do tej drugiej, gdzie pracowała do przejścia na emeryturę.

Od początku czynnie włączała się w życie powojennej szkoły. W maju 1950 r. otrzymała dyplom za wybitne zasługi dla odbudowy stolicy. Bardzo często na uroczystościach szkolnych i akademiach dzieliła się z uczniami swoimi przeżyciami z okresu powstań śląskich i okupacji. Była członkiem ZBoWiD jako działaczka plebiscytowa. Za udział w I powstaniu otrzymała stopień podporucznika. Działała także w Towarzystwie Rozwoju Ziem Zachodnich. W l. 40. prowadziła kursy dla analfabetów.

Z dn. 31 VIII 1962 przeszła na emeryturę. Odtąd do czerwca 1968 r. pracowała w niepełnym wymiarze godzin.

Zm. 9 X 1989 w Chorzowie.

Dn. 25 XI 1960 otrzymała Złotą Odznakę „Zasłużony w rozwoju województwa katowickiego", a 26 IX 1966 – Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski.

Arch. Miasta Chorzów, Akta osobowe nauczycieli, sygn. H-76; APKat., Akta osobowe, sygn. H-39; Historia Ogniska nr 1 Związku Nauczycielstwa Polskiego w Chorzowie (mps); Kronika Publicznej Szkoły Powszechnej nr 5 w Chorzowie; Życiorys autorstwa Marii Hoffman przechowywany w Sekcji Emerytów ZNP. – EPŚl., s. 172; *Jubileusz 100 lat Gimnazjum* nr *1*, red. M. Piegza, Ch. 2002; Mazurek S., *Z dziejów tajnej oświaty na Górnym Śląsku w latach II wojny światowej*, [w:] *Tajna oświata i obrona kultury polskiej na ziemiach województwa katowickiego w latach 1939–1945*, red. Sz. Kędryna, Kat. 1977, s. 71, 72.

Izabela Kuc, Urszula Wołczyk

Hoffmann Alfons (1885–1963), inżynier elektryk, od 30 XI 1938 dyrektor – członek zarządu spółki Śląskie Zakłady Elektryczne Spółka Akcyjna, właściciela elektrowni w Chorzowie, profesor Politechniki Gdańskiej, działacz państwowy i społeczny.

Ur. 12 XI 1885 w Grudziądzu, syn Jana, tłumacza i sekretarza sądu powiatowego, oraz Anny z d. Kruza. Rodzice H. należeli do nielicznych wówczas przedstawicieli polskiej inteligencji na Pomorzu. Edukację rozpoczął w gimnazjum klasycznym w Grudziądzu, a następnie studiował na Wydziale Elektrotechnicznym Politechniki Gdańskiej. Studia ukończył w 1911 r., przedstawiając pracę dyplomową na temat elektryfikacji Sopotu. Do 1919 r. pracował w firmach elektrotechnicznych na Pomorzu, m.in. w l. 1914–1916 był kierownikiem elektrowni miejskiej w Koronowie. Prowadził wykłady z elektrotechniki, matematyki i fizyki w Polskim Towarzystwie Przemysłowym. Organizował

kursy zawodowe w robotniczych kołach samokształceniowych.

Aktywnie działał w Organizacji Wojskowej Pomorza i Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół" oraz w polskich towarzystwach śpiewaczych na Pomorzu i Kaszubach. Wykonane wówczas przez niego fotografie, np. flisaków, stanowią cenne źródło wiedzy etnograficznej. W l. 1918–1920 działał na rzecz przyłączenia Pomorza do Polski, m.in. jako członek Komisji Granicznej między Polską a Wolnym Miastem Gdańsk. Z jego inicjatywy i przy aktywnym udziale, pod patronatem Podkomisariatu Naczelnej Rady Ludowej, opracowano skorowidz polskich nazw wszystkich miejscowości Pomorza.

W 1920 r. został oddelegowany do powstającego Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu jako specjalista ds. elektryfikacji Pomorza. W t.r. na polecenie ministra przemysłu przejął z rąk niemieckich kierownictwo budowy elektrowni wodnej w Gródku. Pod jego kierownictwem w 1923 r. ukończono tę inwestycję, mimo ogromnych trudności technicznych i finansowych. W 1922 r. opracował kompleksowy plan elektryfikacji Pomorza, obejmujący 18 elektrowni wodnych i 5 elektrowni cieplnych, połączonych liniami wysokiego napięcia 60 kV. W marcu 1924 r. z jego inicjatywy powstała spółka Pomorska Elektrownia Krajowa „Gródek" SA, w której objął stanowisko dyrektora naczelnego. Jako konsultant Związku Elektryfikacyjnego Chełmno – Świecie – Toruń nadzorował wykonanie w Morsku k. Świecka „przejścia" przez Wisłę linii 15 kV Chełmno – Gródek. Dokonano tego za pomocą wysokich masztów, na których zawieszono linię. Odległość między masztami wynosiła 612 m. Było to pierwsze tego typu przedsięwzięcie w Polsce. Dzięki staraniom H. elektrownia w Gródku otrzymała koncesję na zaopatrywanie w energię elektryczną Gdyni i gdyńskiego portu. Spowodowało to konieczność rozbudowy mocy systemu energetycznego. Spółka PEK „Gródek" w rekordowym czasie 16 miesięcy wybudowała elektrownię w miejscowości Żur. H. był współprojektantem tej inwestycji oraz nadzorował jej budowę. Elektrownia w Żurze pełniła w stosunku do elektrowni w Gródku funkcję szczytową i regulacyjną. Aby zapewnić bezawaryjną pracę linii Żur – Gdynia, z inicjatywy H. wprowadzono tzw. pogotowie sieciowe oraz opracowano (w 1933 r. inż. Stanisław Skrzetuski) technologię systemu naprawy linii 60 kV pod napięciem. H. był jednym z inicjatorów i współprojektantów urządzenia przy elektrowni w Gródku wylęgarni ryb – jednej z największych i najnowocześniejszych na Pomorzu.

Angażował się w działalność społeczną, patronując m.in. przedsięwzięciom popularyzującym walory przyrodniczo-krajoznawcze Pomorza, a także działaniom Pomorskiej Chorągwi Harcerstwa. Czynnie uczestniczył w pracach Stowarzyszenia Elektryków Polskich oraz Związku Elektrowni Polskich. Był m.in. prezesem obu tych organizacji.

Rozwój systemu elektroenergetycznego spowodował konieczność budowy kolejnej elektrowni. Powstała ona w Gdyni w okresie od lipca 1935 do listopada 1936 r., pod kierownictwem H. W 1939 r. system sieciowy polskiego Pomorza sięgał od wybrzeża po Ciechocinek i Aleksandrów Kujawski; był jednym z największych w II Rzeczypospolitej.

W dn. 30 XI 1938 H. powołany został w skład zarządu spółki Śląskie Zakłady Elektryczne Spółka Akcyjna z siedzibą w Katowicach („Ślązel"), właściciela m.in. chorzowskiej elektrowni. Od początku swej działalności w „Ślązelu" H. propagował ideę utworzenia silnego górnośląskiego systemu elektroenergetycznego, opartego m.in. na rozbudowie elektrowni w Chorzowie. Pod jego kierownictwem powstały plany jej rozbudowy. Inwestycję rozpoczęto w 1939 r., a dokończenie jej pierwszego etapu nastąpiło już w czasie okupacji.

Podczas okupacji H., poszukiwany listem gończym, uszedł ze Śląska. Działał w ruchu oporu, m.in. w Warszawie. Wraz z kolegami z SEP, na zlecenie Delegatury Rządu na Kraj, opracował plan elektryfikacji Polski do

1956 r. Projekt ten wykorzystany został po wojnie przez Centralny Zarząd Energetyki w Warszawie. Po powstaniu warszawskim wywieziono go na roboty przymusowe do Szczytnej k. Kłodzka. Po zakończeniu wojny powrócił na krótko do Katowic, jednak po rozmowach z kilkoma byłymi pracownikami „Ślązela", którzy naświetlili mu panującą wówczas sytuację, wyjechał do Gdańska. W 1950 r., odpowiadając na pismo kuratora Śląskich Zakładów Elektrycznych SA, wyraził zgodę na ponowne objęcie stanowiska członka zarządu spółki. Do tego jednak nigdy nie doszło, gdyż już wcześniej znalazł się w grupie osób odsuniętych od realizacji zadań strategicznych dla gospodarki kraju.

Od końca 1949 r. pracował w Zakładzie Elektroenergetyki Politechniki Gdańskiej, prowadząc wykłady z zakresu grzejnictwa elektrycznego, projektowania sieci elektrycznych i elektrowni wodnych. Był również ekspertem Zjednoczenia Energetycznego Okręgu Bydgosko-Toruńskiego ds. budowy elektrowni wodnej w Koronowie (z inicjatywą budowy stopnia wodnego i elektrowni w tym miejscu wystąpił już w połowie l. 20.).

W l. 1953–1954 na zlecenie Komitetu Gospodarki Wodnej PAN opracował kataster 24 rzek Polski północnej i zachodniej. W 1955 r. zakończył pracę dydaktyczną na Politechnice Gdańskiej. Nadal jednak aktywnie uczestniczył (m.in. jako generalny projektant) w pracach Biura Studiów Gospodarki Wodnej oraz Zakładu Budownictwa Wodnego PAN.

Zm. po długiej i ciężkiej chorobie 30 XII 1963 w Gdańsku. Pochowano go na cmentarzu centralnym Srebrzysko w Gdańsku-Wrzeszczu.

Arch. Państwowe w Toruniu, TPN 372, Teczka osobowa A. Hoffmanna. – Biernacki T., *Z żałobnej karty. Alfons Hoffmann*, „Archiwum Hydrotechniki", t. 11: 1964, z. 1, s. 113–118; Borzyszkowski J., Życie i działalność społeczna Alfonsa Hoffmanna, referat wygłoszony na seminarium w Toruniu w 2006 r.; Kopecki K., *Alfons Hoffmann (1885–1963)*, „Przegląd Techniczny" 1964, nr 4, s. 5; Kurek R., *100 lat Elektrowni Chorzów*, Ch. 1998; Milewski J., *Alfons Hoffmann, twórca gródeckiej szkoły polskich elektryków*, „Pomerania" 1984, nr 1, s. 41–42; Pyszora B., *Profesor inż. Alfons Hoffmann (1885–1963 r.)*, „Rocznik Grudziądzki", t. 8: 1983, s. 183–188; Serbin-Zuba L., Alfons Hoffmann – twórca szkoły grodkowskiej. Rzecz o charyzmatycznym hydroenergetyku z Pomorza, referat wygłoszony na seminarium w Toruniu w 2006 r.

Ryszard Kurek

Hul Stanisław (1891–1976), prawnik, dr praw i nauk politycznych, adwokat i notariusz w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 6 I 1891 w Rzeszowie, syn Jana, kolejarza i Teresy z d. Romańska. W Rzeszowie ukończył gimnazjum. Działał tu w Towarzystwie Szkoły Ludowej. Należał też do TG „Sokół" w Rzeszowie, był członkiem zarządu miejscowego gniazda. Studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim rozpoczął w 1911 r. Przerwał je, ponieważ po wybuchu I wojny światowej został wcielony do armii austro-węgierskiej, w której służył aż do października 1918 r. Po demobilizacji kontynuował studia prawnicze, które ukończył w czerwcu 1919 r. Na Uniwersytecie Jagiellońskim otrzymał również stopień doktora praw. Jeszcze jako studenta wybrano go sekretarzem koła TSL w Rzeszowie. Niezależnie od tych czynności jako prelegent jeździł z ramienia TSL po wsiach i miasteczkach okręgu rzeszowskiego. Po okresie odbywania aplikacji sędziowskiej w Sądzie Okręgowym w Rzeszowie oraz praktyki adwokackiej w jednej z rzeszowskich kancelarii, we wrześniu 1922 r. mianowany został sędzią powiatowym i przydzielony do pracy w Ropczycach. Jeszcze w t. r. przeniósł się na Górny Śląsk, planując otwarcie tam kancelarii adwokackiej. Zgodnie z ówczesnym prawodawstwem wcześniej musiał odbyć roczną praktykę w sądownictwie. Odbywał ją w 1923 r., pełniąc funkcję sędziego komisaryjnego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Dn. 5 I 1924 uzyskał wpis na listę adwokatów w Królewskiej Hucie. Jednocześnie przejął obowiązki notariusza w tym mieście. Od 1933 r., po ustawowym rozdzieleniu obu tych funkcji, pozostał w adwokaturze. Kancelarię w Królewskiej Hucie prowadził aż do wybuchu II wojny światowej. W tym

czasie był również członkiem, a od 1938 r. wiceprezesem sądu dyscyplinarnego Izby Adwokackiej w Katowicach. Udzielał się w lokalnym życiu publicznym. Od 1923 r. należał do królewskohuckiego koła Związku Obrony Kresów Zachodnich (ZOKZ), a od 1925 r. był członkiem Ligi Morskiej. Brał też udział w pracach organizacyjnych Domu Ludowego w Królewskiej Hucie.

Po wybuchu II wojny światowej bezskutecznie starał się o zatrudnienie w legalnym sądownictwie na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Zgody na pracę nie uzyskał z uwagi na wcześniejszą przynależność do ZOKZ (później od 1934 r. Polskiego Związku Zachodniego). W efekcie nie zdecydował się na opuszczenie Górnego Śląska, a podczas spisu ludności, tzw. palcówki, zdeklarował narodowość polską. Na początku 1940 r. został aresztowany przez gestapo i osadzony w obozie koncentracyjnym w Dachau. Zwolniono go w kwietniu 1940 r. dzięki wstawiennictwu żony, mającej, według okupanta, pochodzenie niemieckie. Do końca wojny H. Przebywał w Chorzowie, pracując jako pomocnik ogrodniczy. Zagrożony ponownym aresztowaniem i osadzeniem w obozie koncentracyjnym złożył wniosek o wpis na volkslistę. Nadano mu IV grupę. Z tego powodu po zakończeniu okupacji, na podstawie dekretu z 24 V 1945 o tymczasowych przepisach uzupełniających prawo o ustroju adwokatury, postawiony został przed komisją weryfikacyjną. Początkowo nadano mu jedynie tymczasowe prawo wykonywania zawodu adwokata, pozytywny werdykt komisji zapadł dopiero w 1951 r. Wówczas na stałe powrócił do pracy w adwokaturze.

Zm. 30 XI 1976 r.

Arch. Okręgowej Rady Adwokackiej w Kat., Akta osobowe, sygn. 35; Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWiD-u (tam, że zmarł w 1976 r.); USC w Chorzowie, akt zgonu nr 1606/1976. – *Informator sądowy na rok 1947/48,* W. 1947, s. 339; *Kalendarz prawniczy na rok 1925*, red. J. Fidler, W. 1925, s. 199; *Kalendarz sądowy na rok 1927*, oprac. Z. Krzysztoporski, W. 1927, s. 185; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 41, 89, 91; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 109; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...*, s. 95, 98; *Śląsk. Księga adresowa województwa śląskiego*, Kat. 1949, s. 126.

Lech Krzyżanowski

I

Imach Jan (1899–1944), nauczyciel Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki w Chorzowie, działacz ZHP i PPS.

Ur. w Sosnowcu w wielodzietnej rodzinie robotniczej. Do szkoły średniej uczęszczał w Będzinie, naukę kontynuował w państwowym Gimnazjum im. Tadeusza Rejtana w Warszawie, które ukończył w 1920 r. Studiował matematykę i filozofię na Uniwersytecie Warszawskim, pracując jednocześnie jako urzędnik w banku. Po zakończeniu studiów w 1925 r. przeniósł się do Sosnowca, gdzie pracował jako nauczyciel w Gimnazjum Męskim Zrzeszenia Rodzicielskiego im. Stanisława Wyspiańskiego. Wówczas odbył też służbę wojskową w Szkole Podchorążych i uzyskał stopień podporucznika. W 1928 r. złożył państwowy egzamin z matematyki i filozofii na nauczyciela szkół średnich, a 2 lata później – egzamin pedagogiczny. Od 1929 r. uczył w Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. Jana III Sobieskiego w Tarnowskich Górach. W 1930 r. otrzymał dyplom nauczyciela szkół średnich. W tym okresie był

uczestnikiem matematycznych kursów wakacyjnych, organizowanych dla nauczycieli szkół średnich. W 1932 r. został przeniesiony na własną prośbę na stanowisko nauczyciela do Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. Stanisława Kostki w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie do wybuchu II wojny światowej nauczał matematyki i propedeutyki filozofii.

Już jako uczeń był działaczem zagłębiowskiego ruchu młodzieżowego – skautingu, a potem Związku Harcerstwa Polskiego. W stopniu plutonowego uczestniczył w zajęciach VIII Zagłębiowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki. W latach I wojny był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej.

Zmobilizowany w 1939 r., przeszedł ze swym oddziałem szlak walk frontowych i pod Tomaszowem dostał się do niewoli niemieckiej. Uciekł z transportu kolejowego pod Krakowem. Po przedostaniu się do Sosnowca zamieszkał tam ze swoją rodziną. Przez cały okres okupacji zatrudniony był jako robotnik w odlewni „Dźwignia" w Sosnowcu przy ul. Swobodnej. Po pewnym czasie ze względu na znajomość języka niemieckiego zatrudniono go w biurze fabryki na etacie pracownika fizycznego.

W l. 1940–1943 organizował i prowadził komplety tajnego nauczania. Uczył młodzież matematyki na poziomie przedwojennego gimnazjum. Działał również w podziemnych strukturach wojskowych konspiracyjnej Gwardii Ludowej PPS. Był dowódcą batalionu w sosnowieckim pułku Gwardii Ludowej, a w strukturze Armii Krajowej – komendantem obwodu Sosnowiec. Dn. 13 XII 1943 został aresztowany i osadzony w więzieniu w Mysłowicach. Wyrokiem Standgerichtu skazano go na śmierć. Wyrok wykonano w Auschwitz 3 VIII 1944.

Encyklopedia Związku Nauczycielstwa Polskiego województwa katowickiego, cz. II, Kat. 2000, s. 60–61; Kantyka J., *Burzliwe lata. Z dziejów ruchu socjalistycznego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1939–1948*, W.–Kr. 1977, s. 338 (fot.).

Jadwiga Jarek

Iwaszkiewicz Jarosław (20 II 1894–2 III 1980), prozaik, poeta, eseista, tłumacz.

Zaistniał w literaturze jako członek grup artystycznych powstających po 1918 r., w tym najsłynniejszej – Skamander. Umocnił swą pozycję, pisząc wysoko ocenione opowiadania (*Panny z Wilka*, *Brzezina*, 1933), powieść *Zmowa mężczyzn* (1930), powieść historyczną *Czerwone tarcze* (1934). Do pisarza o ustalonej już pozycji zwrócił się redaktor „Wiadomości Literackich", planujący w 1936 r. numer monograficzny poświęcony polskiemu Śląskowi. I. zamieścił w nim *Fotografie ze Śląska* – ciąg luźnych migawkowych obserwacji – jakby słowem odmalowanych zdjęć, choć niektórym towarzyszą wcale niebanalne refleksje. Czytając *Fotografie* mamy prawo podejrzewać, że autora prawdopodobnie obwieziono samochodem bądź autobusem po śląskich miastach i że postoje w wybranych punktach nie były zbyt długie. Wspomniany tekst otwiera poniższy obrazek:

Most w Chorzowie

Przerzucony nad torem kolejowym most jest wiecznie pełen śpieszących czarnych, szarych, nędznych ludzi. W jesienny poranek idą oni prędko, mieszają się ze sobą, nie oglądając się, dążą naprzód. Szybko mijają siebie, pejzaż, życie. Nic ich nie zatrzyma.

Nad mostem góruje huta. Siedem olbrzymich kominów, jak harfa siedmiostrunna, pomylona jakaś harfa pod niskim jesiennym niebem. Na rdzawych szkieletach suną tam i z powrotem ruchome dźwigi. Cztery ruchy odbywają się jednocześnie: dwa w tył i naprzód, dwa w górę i w dół. Tworzy to jakiś rytmiczny zespół, podobny do rytmu ich dwu barw,

czarnej i rdzawej, każdej w dwóch odcieniach. Obok sunie czerwony pociąg, pusty, strzelający białym dymem swojej czarnej lokomotywy. Równolegle do niego posuwa się drugi: otwarte wozy pełne są fiołkowej rudy. W górze, gdzieś nad dźwigami, nad chmurą pary, nad czarnymi pazurami windy węglowej, trzy otwory pieców, przymknięte drzwiami. Przez szpary tylko żarzy się ogień, już zbyt dla oczu jaskrawy. Jak w tabernaculum świątyni, mieszka tam płomień straszliwy. Ale czarni, szarzy ludzie mijają prędkim krokiem to światło nazbyt im znajome. Jeszcze niżej stoją czerwone wagony towarowe, oblężone przez milczące tłumy. Co chwila wydziera się z nich jakaś postać i chwyta wielki kosz kartofli lub purpurowych buraków: licytacja na jarzyny.

I jeszcze od ludzi obojętniejsze, na dźwigach i czarnych daszkach ruchomych wartowni, siadają – jak kwiaty nierzeczywiste – złotożółte i niebieskie gołębie. (*Fotografie ze Śląska*, „Wiadomości Literackie", 1936 nr 48).

Janota W., *Królewska Huta w opisach i literaturze pięknej (od połowy wieku XIX do roku 1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, Ch. 1998, s. 104; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1: *A–M*, W. 1984, s. 380–381; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3: *I–L*, W. 1997, s. 100.

Wojciech Janota

J

Jakubiński Roman Michał (1909–1940), nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej nr 5 w Lipinach Śląskich (obecnie dzielnica Świętochłowic), mieszkał w Chorzowie przy ul. Pawła Stalmacha 11, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 31 VII 1909 w Żmigrodzie Nowym, pow. jasielski, woj. krakowskie, syn Antoniego i Marii z d. Zastawny. Absolwent seminarium nauczycielskiego w Rudniku nad Sanem (1928) i kursu podchorążych w Krakowie (1931). Podporucznik mianowany ze starszeństwem z 1 I 1933, przydzielony do 75. Pułku Piechoty.

Zmobilizowany w 1939 r. Po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim. Uznany za zm. 9 V 1946 przez Sąd Powiatowy w Chorzowie.

USC w Ch., akt zgonu nr 80/1965. – *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 213; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 164; tenże, *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo. Opracowane na podstawie dostępnych materiałów urzędowych i innych źródeł*, wyd. II, uzupełnione dodatkiem ze zmianami do dn. 30 IV 1938, Kat. 1938, s. 19.

Zbigniew Kapała

Jakubowski Józef Władysław (1901–1940), doktor filozofii, nauczyciel Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie, działacz oświatowy, krajoznawca, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 22 I 1901 w Jasieniu (woj. krakowskie) w rodzinie chłopskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej rozpoczął naukę w gimnazjum w Brzesku, którą przerwał w 1918 r., zaciągając się na ochotnika do Wojska Polskiego. W wojnie polsko-sowieckiej 1920 r. walczył w składzie 16. Pułku Piechoty. W wojsku ukończył z wyróżnieniem kurs podoficerów kancelaryjnych. Dn. 22 XII 1920 został bezterminowo urlopowany z wojska w stopniu kaprala. Nominację na podporucznika rezerwy otrzymał 4 II 1927.

W 1921 r. zdał egzamin maturalny i t.r. rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Po ukończeniu studiów 1 IX 1925 rozpoczął

pracę jako nauczyciel historii w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Pracując w szkole, napisał rozprawę „Bona a Zygmunt August w latach 1548–1557", na podstawie której został przez kolegium profesorskie dopuszczony do egzaminu doktorskiego. Dyplom doktora filozofii uzyskał 11 V 1928. Rok później przystąpił do drugiego egzaminu nauczycielskiego i 1 XII 1929 otrzymał mianowanie na nauczyciela stałego. Dn. 5 X 1931 powołano go na 6-tygodniowe ćwiczenia wojskowe. Profesorem gimnazjum został mianowany 22 XI 1932. W 1933 r. specjalizację historyczną uzupełnił przed Państwową Komisją Egzaminacyjną w Poznaniu, otrzymując prawo do nauczania geografii i geologii. Oprócz historii i geografii uczył także języka polskiego, a nawet rachunków. Był bardzo dobrym nauczycielem, o czym świadczą uwagi wizytatorów hospitujących jego lekcje oraz zajęcia pozalekcyjne. Brał czynny udział w pracach Ogniska Metodycznego Historii. Na konferencjach metodycznych wygłaszał referaty. Przeprowadzał lekcje pokazowe dla kolegów z innych szkół. Najczęstszym ich tematem była historia regionalna.

Był bardzo zaangażowany w życie miasta. Wykładał historię i geografię na kursach maturalnych organizowanych przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Królewskiej Hucie. Był prelegentem powstałego w 1935 r. Uniwersytetu Powszechnego oraz Towarzystwa Czytelni Ludowych. Przewodniczył Sekcji Prelegentów Polskiego Związku Zachodniego. W październiku 1932 r. w ramach Tygodnia Propagandy Zagadnień Polsko-Niemieckich dla załóg chorzowskich zakładów pracy przygotowywał referaty o stosunkach polsko-niemieckich. Swoją wiedzę i doświadczenia w pracy z młodzieżą upowszechniał na łamach prasy. Oprócz publikacji w „Młodym Krajoznawcy Śląskim", w poznańskiej „Przeszłości" zamieścił cykl artykułów dotyczących królowej Bony i Zygmunta Augusta, o zwyczajach i wierzeniach związanych z Wielkanocą pisał w „Zaraniu Śląskim", o pracy z młodzieżą w kołach krajoznawczych w „Polsce Zachodniej" oraz w „Sprawach Szkolnych na Śląsku", dodatku do „Chowanny". Na łamach „Kuźnicy" opublikował cykl artykułów o Polakach mieszkających w Gdańsku, na Litwie oraz w Czechosłowacji. W katowickiej rozgłośni Polskiego Radia wygłaszał pogadanki na temat historii i kultury Górnego Śląska. Za swoją pracę 11 XI 1936 został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Szczególną zasługą J. było krzewienie idei krajoznawstwa wśród młodzieży szkolnej. Z jego inicjatywy 25 III 1930 w Państwowym Gimnazjum w Chorzowie założono koło krajoznawcze. Początkowo działalność koła sprowadzała się do wygłaszania referatów oraz organizowania wycieczek po najbliższej okolicy. Jednakże pod opieką J. członkowie koła założyli bibliotekę, do której z własnych składek kupowali książki oraz prenumerowali „Orli Lot", „Morze" i „Zaranie Śląskie". W czasie wycieczek fotografowano i opisywano zabytki przyrody oraz

sztuki ludowej Górnego Śląska. Na podstawie zdjęć i rysunków uczniowie wykonywali modele zabytkowych chat, stodół, kapliczek i kościółków śląskich. Zbierano skamieliny wydobyte w kopalniach; wraz z fotografiami, rysunkami oraz modelami były one prezentowane podczas corocznych wystaw krajoznawczych, do których przyłączały się koła z innych chorzowskich szkół. Organizowano wycieczki krajoznawcze po Śląsku oraz do chorzowskich zakładów pracy, a nawet dalsze wycieczki, m.in. kilkudniowe do Czechosłowacji czy w Tatry. W zimie opiekun koła organizował kurs narciarski. Nawiązano kontakt z Polskim Gimnazjum w Bytomiu oraz ze szkołą powszechną w Uhryczach na Polesiu, do której wysyłano książki i czasopisma. W kręgu zainteresowań J. był również teatr. Wspólnie z uczennicami Gimnazjum Żeńskiego przygotowywano przedstawienia teatralne, m.in. w 1934 r. w Domu Ludowym w Chorzowie wystawiono *Wesele na Górnym Śląsku* Juliusza Ligonia. W karnawale opiekun organizował dla członków koła wieczorki taneczne. Pracę J. wysoko oceniły władze oświatowe, dla których krajoznawstwo szkolne było ważnym elementem obowiązującego wówczas wychowania państwowego. Na zjeździe kół krajoznawczych 12 V 1934 w Katowicach utworzono Zrzeszenie Szkolnych Kół Krajoznawczych Śląskich, którego przewodniczącym został J. W tym samym miesiącu staraniem koła wyszedł pierwszy numer „Młodego Krajoznawcy Śląskiego", z podtytułem: „Pisemko Koła Krajoznawczego Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie". Wojewódzkie władze oświatowe, dostrzegając wartość gazetki, objęły nad nią patronat, toteż kolejny numer został już opatrzony podtytułem „Pisemko Zrzeszenia Szkolnych Kół Krajoznawczych Śląskich". Ogółem wyszło 40 numerów czasopisma, które szybko stało się znane nie tylko na Śląsku, lecz także poza nim. Artykuły nadsyłała młodzież gimnazjalna z miast Górnego Śląska i Cieszyńskiego. Młodzi dziennikarze zamieszczali teksty, w których opisywali zabytki, stroje ludowe i zwyczaje śląskie. Publikowano monografie miast, sylwetki ludzi zasłużonych dla Śląska oraz wspomnienia z czasów plebiscytu i powstań. O randze pisma świadczy fakt, że zamieszczali w nim publikacje również nauczyciele, i to nie tylko chorzowskich szkół. Ostatni numer czasopisma ukazał się w czerwcu 1938 r. Powodem zaniechania wydawania „Młodego Krajoznawcy Śląskiego" było przeniesienie 1 IX 1938 jego naczelnego redaktora i opiekuna do Gimnazjum Polskiego w Orłowej na stanowisko zastępcy dyrektora, a następnie powierzenie mu w listopadzie t.r. funkcji dyrektora Gimnazjum im. Adama Asnyka w Nowym Boguminie na Zaolziu, gdzie zdążył doprowadzić jeden rocznik do matury.

Po ogłoszeniu mobilizacji J. zgłosił się do macierzystego 75. Pułku Piechoty. Brał udział w walkach z Niemcami. Po 17 IX 1939, wzięty do niewoli sowieckiej, został osadzony w obozie w Kozielsku. Wywieziony do Lasu Katyńskiego zginął 13 IV 1940. Został zidentyfikowany pod nr 3254.

W 1933 r. zawarł małżeństwo z Małgorzatą Nowarą, córką Franciszka, właściciela firmy budowlanej w Królewskiej Hucie. Miał córkę Danutę (ur. w 1934 r.; absolwentka orientalistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego).

APKat., I Gimnazjum Odrowążów, sygn. 682. – Bartosz M., *Jakubowski Józef Władysław*, „Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1935–1956", t. 5, Kat. 1993, s. 76–77; Borák M., *Symbol Katynia. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR*, Czeski Cieszyn 1991; Jonkisz E., *Sylwetka monograficzna „Młodego Krajoznawcy Śląskiego"*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego. Materiały z IV Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego – Postępowe nurty ruchu młodzieżowego i związana z nim prasa w latach 1918–1939*, red. J. Mądry, Kat. 1992, s. 285–290; *Katyń. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 220. Snitko-Rzeszut J., *Jakubowski Józef Władysław*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1990, R. 35, nr 1–2, s. 385–386; Socha I., *Chorzów jako ośrodek ruchu krajoznawczego i regionalnego młodzieży szkolnej w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów oświaty w Chorzowie...*, s. 31–42; Synowiec H., *Śląskie czasopisma szkolne (1922–1939)*, Kat. 1999; Wołczyk U., *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli...*, s. 43–58.

Urszula Wołczyk

Janczar Robert (1906–1984), inżynier górnik, dyrektor kopalni „Prezydent".

Ur. 17 X 1906 w Szymbarku na Śląsku Cieszyńskim (wówczas w granicach cesarstwa austro-węgierskiego). Od 6. do 13. r.ż. uczęszczał do Szkoły Ludowej w Szymbarku. W l. 1919–1923 był uczniem Polskiego Gimnazjum Realnego w Orłowej. Po ukończeniu IV klasy gimnazjum z powodu braku środków finansowych przerwał naukę. Przyczyną kłopotów było zwolnienie jego ojca z pracy, spowodowane przynależnością rodziny do mniejszości polskiej mieszkającej w tej części Śląska Cieszyńskiego, która znalazła się w granicach Republiki Czechosłowackiej.

Dn. 10 XII 1923 J. rozpoczął pracę w kopalni „Franciszek" w Górnej Suchej. Był pracownikiem fizycznym, zajmującym się ładowaniem urobionego węgla. Ciężką i nisko opłacaną pracę wykonywał do 1 IX 1926. Został wtedy powołany do odbycia zasadniczej służby wojskowej w armii czechosłowackiej. Po ukończeniu służby 31 III 1928 wrócił do kopalni „Franciszek", gdzie pracował do 1929 r. Władze czechosłowackie niezbyt życzliwie odnosiły się do mniejszości polskiej mieszkającej na Śląsku Cieszyńskim, dlatego J. zdecydował się na emigrację do Polski. Stało się to możliwe w 1929 r., gdy został przyjęty do Państwowej Szkoły Górniczej w Wieliczce. W trakcie 3-letniej nauki odbył praktyki górnicze w zakładach zajmujących się wydobyciem węgla kamiennego – w kopalniach „Anna" w Pszowie oraz „Kościuszko" w Jaworznie. Po ukończeniu szkoły 15 VI 1932 rozpoczął pracę w państwowej kopalni „Brzeszcze" (od 16 VII 1932). Był górnikiem pracującym na ścianie węglowej (rębaczem).

Dn. 24 VII 1932 otrzymał polskie obywatelstwo. W kopalni „Brzeszcze" był zatrudniony do 30 VI 1934. Później przeniósł się razem z rodziną do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów), gdzie od 3 VIII 1934 pracował w państwowej kopalni „Św. Jacek" („Prezydent Mościcki"). Kopalnia należała do polsko-francuskiej spółki „Skarboferm", która ją znacznie zmodernizowała. W l. 1929–1933 zbudowano nowy szyb „Prezydent". J. został zatrudniony jako starszy wozak, zajmujący się transportem węgla na poziomie 90 m. Po trwającej kilka miesięcy praktyce 23 III 1935 otrzymał stałą pracę w kopalni jako dozorca dołowy. Przyznano mu również służbowe mieszkanie w Chorzowie przy ul. Granicznej 3. Od grudnia 1935 r. zajmował stanowisko sztygara zmianowego. W lutym 1937 r. awansował na starszego sztygara. Otrzymał wówczas nowe mieszkanie przy ul. ks. Piotra Skargi.

W czasie okupacji nadal był zatrudniony w kopalni „Prezydent" (wówczas Königsgrube „Ostfeld"). Kopalnia należała do państwowego koncernu Hermann Göring Werke.

Żuraw do ładowania węgla w kopalni „Król – św. Jacek"

Po wyzwoleniu Chorzowa w 1945 r. zgłosił się natychmiast do pracy w przejętej przez polskie władze kopalni „Prezydent". Bardzo szybko awansował, zajmując kolejno stanowiska: sztygara oddziałowego (28 I–30 XI 1945), sztygara objazdowego, kierownika robót górniczych (1 XII 1945–31 XII 1947), nadsztygara (1 I–14 XII 1948), zawiadowcy kopalni (15 XII 1948–31 VII 1950). Dn. 1 VIII 1950 minister górnictwa Ryszard Nieszporek powołał go na stanowisko dyrektora kopalni „Prezydent", a Okręgowy Urząd Górniczy wydał zgodę na objęcie przez niego stanowiska kierownika ruchu zakładu. W 1952 r. J. zdał przed Państwową Komisją Weryfikacyjną egzamin, na podstawie którego Akademia Górniczo-Hutnicza

w Krakowie przyznała mu stopień inżyniera górniczego o specjalizacji eksploatacja złóż węgla.

Kierowana przez niego kopalnia wchodziła w skład Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego (od 1957 r. należała do Katowickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego). Był to zakład górniczy średniej wielkości, dostarczający 1,1 mln ton węgla rocznie. Jej zasoby, eksploatowane nieprzerwanie od końca XVIII w., ulegały wyczerpaniu, dlatego zaczęto w tym okresie pozyskiwać węgiel z filarów ochronnych oraz z pokładów, których eksploatację uznawano dotychczas za nieopłacalną. W okresie powojennym w kopalni „Prezydent" wybudowano urządzenia podsadzkowe w szybach „Azoty" i „Piast". Powstały nowe rozdzielnie elektryczne, wymieniono wentylatory główne, przebudowano sieć telefoniczną i alarmową. W 1961 r. ukończono budowę nowej łaźni robotniczej wraz z lampiarnią. Zmechanizowane zostały częściowo urabianie, odstawa oraz transport węgla. W kopalni początkowo stosowano wrębiarki i zespoły wrębiąco-ładujące (wrębiarka i przenośnik), które później zostały wyparte przez kombajny ścianowe (konturowe i frezujące). Zmianie uległa technologia wydobycia węgla, gdyż coraz większe jego ilości pozyskiwano systemem ścianowym, przy stale zmniejszającym się udziale zabierek. Zwiększyła się długość przenośników zgrzebłowych i taśmowych. W wyrobiskach zamiast obudowy drewnianej w coraz większym zakresie stosowano różnego typu stojaki stalowe. Dyrektor większość decyzji musiał uzgadniać z władzami administracyjno-politycznymi. Wiele zadań kopalni narzucano odgórnie, a zarządzanie komplikował rozbudowany system prawno-finansowy. J. kierował kopalnią „Prezydent" do 1 VIII 1963. Przeszedł wówczas na emeryturę.

Od 10 VII 1929 był żonaty z Emilią z d. Przeczek. Miał 2 dzieci: córkę Wandę (ur. w październiku 1935 r.) oraz syna Tadeusza (ur. w październiku 1948 r.).

Zm. 24 XI 1984 w Chorzowie.

Arch. Zakładu Obrotu Materiałowego Kompanii Węglowej w Katowicach, Zabrze, ul. Lompy. – Jaros J., *Historia górnictwa węglowego w Polsce Ludowej (1945–1970)*, W.–Kr. 1973; tenże, *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Kat. 1984; Marzec M., *Zarys dziejów Kopalni Węgla Kamiennego „Polska"*, Ch. 1991. – „Przegląd Górniczy" 1988, nr 11–12.

Adam Frużyński

Janica Emil (1909–1940), wicestarosta grodzki w Chorzowie w 1939 r., podporucznik rezerwy WP, zamordowany w Charkowie.

Ur. 5 I 1909 w Rudzicy (pow. bielski) jako syn Jana i Zuzanny Machaliców. Był absolwentem Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (1932). Został pracownikiem administracji państwowej – początkowo pracował jako referendarz w Starostwie w Pszczynie (1937–1938), a następnie objął stanowisko wicestarosty grodzkiego w Chorzowie (1939). W l. 1932–1933 odbył kurs podchorążych rezerwy piechoty przy 4. Pułku Strzelców Podhalańskich. W 1939 r. zmobilizowany został do tegoż pułku. W kampanii wrześniowej odniósł rany w walkach pod Lwowem.

Dostał się do niewoli sowieckiej. Był wieziony w obozie w Starobielsku. Został zamordowany w Charkowie.

Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2003, s. 182.

Zbigniew Kapała

Jarzyński Józef (1897–1926), nauczyciel Miejskich Kupieckich Zakładów Naukowych

w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), oficer rezerwy WP.

Ur. w 1897 r. w Łańcucie. W tejże miejscowości ukończył szkołę powszechną i gimnazjum realne. W l. 1915–1919 uczestniczył w działaniach wojennych. Jako oficer armii austro-węgierskiej dostał się do niewoli rosyjskiej. W Rosji działał w polskich organizacjach. Po powrocie do kraju brał udział w walkach o Lwów. Następnie podjął studia w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie, uzyskując w 1924 r. jej dyplom. Podczas studiów pracował jako agent fabryczny w Centralnym Syndykacie Rzemieślników, potem w Banku Handlowym, pełnił też funkcję referenta ds. rynkowych i handlowych w Ajencji Wschodniej w Warszawie.

Po przeprowadzce na Górny Śląsk zatrudnił się w szkolnictwie. W 1924 r. rozpoczął pracę w Miejskich Kupieckich Zakładach Naukowych w Królewskiej Hucie. Był wówczas w tej szkole jednym z 4 polskich nauczycieli z pełnymi kwalifikacjami do nauki przedmiotów zawodowych. Oprócz J., należeli do nich: Tadeusz Karbowiak i J. – dyplomowani absolwenci Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie oraz Tadeusz Malis i Franciszek Wojtyczek – dyplomowani absolwenci Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego we Lwowie.

W Królewskiej Hucie J. aktywnie uczestniczył w działalności Związku Oficerów Rezerwy RP, Związku Obrony Kresów Zachodnich i Związku Ludowo-Narodowego.

Zginął tragicznie 30 XII 1926 na Babiej Górze, mając zaledwie 29 lat. W nekrologu J. napisano: „Niech ta garść śląskiej ziemi, jaką mu zawieziono na miejsce wiecznego spoczynku w Łańcucie, będzie dowodem pamięci ludu górnośląskiego".

Dziadek-Wilk J., *Od szkoły kupieckiej do szkoły ekonomicznej 1897–2007. Księga Jubileuszowa z okazji 110 rocznicy powstania Zespołu Szkół Ekonomicznych w Chorzowie*, Ch. 2007, s. 11, 36; *Dziesięciolecie koła Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch. 1934, s. 44; *Miejskie Gimnazjum Handlowe, Miejska Szkoła Handlowa, Dokształcająca Szkoła Kupiecka w Królewskiej Hucie. Sprawozdanie za lata 1926–1928*, Król. Huta 1928; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 168; Wilczek W., *Boso na wf*, „Wspólny Chorzów" 2007, nr 3 (138).

Janina Parysz

Jaworski Piotr (?–1943), inspektor szkolny w Chorzowie.

Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego nauczyciel w Publicznej Szkole Powszechnej w Kalwarii Zebrzydowskiej, potem podinspektor szkolny w Katowicach i w 1939 r. inspektor w Chorzowie. Uchodźca, po wrześniu 1939 r., powrócił do rodzinnej Kalwarii Zebrzydowskiej. Działał w ruchu oporu, był żołnierzem Armii Krajowej. Współpracował z tajnymi kompletami. Aresztowany w 1942 r., więziony w Krakowie przy ul. Montelupich, potem w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz, gdzie zginął 17 III 1943.

Monografia Szkoły Podstawowej nr *17 w Chorzowie*, red. A. Szewczyk, Ch. 2005, s. 28; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. XXIV; *Słownik biograficzny nauczycieli w Małopolsce w latach II wojny światowej (1939–1945). Ofiary wojny, żołnierze, działacze konspiracyjni, nauczyciele w jawnym i tajnym szkolnictwie*, wstęp, oprac. i red. J. Chrobaczyński, Kr. 1995, s. 567–568.

Zbigniew Kapała

Jegliński Wincenty (1896–1940), nauczyciel, podinspektor szkolny w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 29 III 1896 w Mochowie (pow. sierpecki), syn Władysława i Teofili z Radziłowskich. Szkołę powszechną ukończył w Ro-

zewie (pow. sierpecki). Następnie uczęszczał do 3-letniego Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Konstantynogrodzie (Ukraina), które ukończył w 1916 r. Tam też rozpoczął służbę w szkolnictwie (maj 1916–wrzesień 1917 r.). W okresie 1 X–30 XI 1917 był kadetem w rosyjskiej szkole oficerskiej. W t.r. ukończył Wojenną Szkołę Oficerską w Kijowie. W okresie 1 XII 1917–20 VII 1918 pełnił służbę – jako podchorąży piechoty – w I Korpusie Polskim gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego. Przed wstąpieniem do polskiej służby państwowej podjął pracę nauczyciela w polskiej szkole Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny w Konstantynówce (Ukraina). Dn. 1 VIII 1918 został mianowany nauczycielem jednoklasowej szkoły powszechnej w Czermnie (gmina Skępe, pow. lipnowski, ówczesne woj. warszawskie).

Był uczestnikiem wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. W okresie 18 VII–12 XII 1920 walczył na froncie jako ułan 3. szwadronu 1. Pułku Ułanów Krechowieckich. Po zakończeniu wojny wrócił do pracy w szkolnictwie.

W 1921 r. zdał w Sierpcu uzupełniający egzamin praktyczny. Dn. 1 IX 1922 podjął pracę w Szarleju (obecnie Piekary Śląskie) jako nauczyciel mianowany. Wykształcenie zawodowe uzupełniał w Państwowej Szkole Przemysłowej w Bielsku, gdzie ukończył kurs rysunkowy dla nauczycieli. Z dn. 1 VIII 1923 został nauczycielem Szkoły Powszechnej w Kamieniu (pow. świętochłowicki), a następnie jej kierownikiem. W 1928 r. ukończył Państwowy Wyższy Kurs Nauczycielski w Katowicach (grupa humanistyczna) oraz kurs fizyczno-chemiczny w Krakowie. W okresie 1 VII–29 VIII 1929 odbywał ćwiczenia w szkole podchorążych rezerwy piechoty w Grudziądzu. Uzyskał stopień podporucznika rezerwy. We wrześniu 1929 r. został powołany do czasowego pełnienia czynności w administracji szkolnej, a następnie w roku szkolnym 1930/1931 powierzono mu stanowisko kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej w Mikołowie. W t.r. pełnił funkcję członka komisji egzaminów kwalifikacyjnych nauczycieli szkół powszechnych w części górnośląskiej woj. śląskiego. W l. 1928–1930 był słuchaczem Instytutu Pedagogicznego w Katowicach. W 1930 r. ukończył seminarium psychologiczne prowadzone pod kierunkiem prof. dr. S. Szumana. Uzyskał bardzo dobrą ocenę inspektora szkolnego Mieczysława Kłapy za okres pracy 1929–1931. W 1932 r. powierzono mu funkcję zastępcy inspektora szkolnego na okręg Świętochłowice II. Wówczas wraz z rodziną przeprowadził się do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów), gdzie zamieszkał przy ul. Wolności 62. Od 1 III 1934 podjął obowiązki kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej nr IX w Królewskiej Hucie, nadal sprawując funkcję zastępcy inspektora rejonu szkolnego w Świętochłowicach II, w Nowych Hajdukach.

Studia uniwersyteckie odbywał w l. 1934–1939 na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, w roku akademickim 1934/1935 jako wolny słuchacz na kierunku pedagogika, a w semestrze letnim – jako słuchacz zwyczajny. Pracę magisterską na temat: „Jakie czynniki wpływają na kształtowanie się pracy nauczyciela" obronił 14 III 1939. Promotorem jego pracy dyplomowej był prof. Z. Mysłakowski.

W roku szkolnym 1937/1938 jako zastępca inspektora szkolnego pełnił nadzór pedagogiczny nad szkołami specjalnym i kuchniami do zajęć gospodarstwa domowego. W 1938 r. otrzymał 2 wyróżnienia za długoletnią służbę: 10 V 1938 brązowy medal, a 11 XI t.r. – srebrny medal. W maju 1939 r. uczestniczył w zorganizowanej w Trzyńcu przez wojewodę śląskiego Michała Grażyńskiego konferencji inspektorów i podinspektorów szkolnych, na której wygłosił referat: „Sprawa egzaminów wstępnych do szkół średnich ogólnokształcących".

We wrześniu 1939 r. został zmobilizowany jako podporucznik rezerwy 75. Pułku Piechoty. Po zajęciu terenów wschodniej Polski przez Armię Czerwoną dostał się do

niewoli i był internowany w obozie jenieckim w Kozielsku. Zamordowany został w Katyniu w kwietniu lub maju 1940 r. (nr 04057).

Był żonaty z Walerią Podołów, nauczycielką robót ręcznych. Miał 3 synów: Bolesława (ur. 30 X 1923, aresztowany w 1942 r. przez gestapo, więziony w Treblince, potem w Buchenwaldzie, zamieszkały w Stanach Zjednoczonych), Zygmunta (ur. 4 I 1925, zm. w 1994 r. w Warszawie, pochowany w Katowicach) i Mieczysława (ur. 15 X 1930, zamieszkały w Chorzowie).

Odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Arch. UJ, sygn. S II 517, 518 (Liber studiosorum); Katalogi studenckie 286, 287, 339, 340, 348, 356, 364, 371; praca magisterska: KM 120; teczka studencka Komisji Magisterskiej KM 56; APKat., Akta osobowe, Wincenty Jegliński, J. 77; Inspektorat Szkolny w Chorzowie, Protokoły i programy nauczania 1935–1939, sygn. 2283, k. 1, 78; Dokumentacja przebiegu służby zawodowej: ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej – Filia w Chorzowie; Wyciąg z książeczki stanu służby oficerskiej nr 272/31: ze zbiorów PBW – Filia w Chorzowie. – Brudnicki E., Sikora F., *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935, s. 14; Ferenstein L., *Ułani Krechowieccy*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1992, nr 2, s. 59–80; *Katyń. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 234; Muszyński A., *Lista katyńska. Jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*, W. 1989, s. 79; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola. Szkoły wszelkiego typu. Nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. XXIV; Snitko-Rzeszut J., *Wincenty Jegliński*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1993, nr 2, s. 355; Szcześniak A.L., *Katyń. Lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*, W. 1989, s. 72; Tucholski J., *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, W. 1991, s. 125; Walczak M., *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, W. 1995, s. 357. – Informacje Mieczysława Jeglińskiego, syna Wincentego Jeglińskiego.

Janina Parysz

Jeleń Alojzy (1897–?), powstaniec śląski, przewodniczący lokalnego Obozu Zjednoczenia Narodowego, nauczyciel, do listopada 1934 r. kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej nr IV w Chorzowie oraz od 1 XI 1934 do wybuchu II wojny światowej kierownik Miejskiego Komitetu Funduszu Pracy i Urzędu Pośrednictwa Pracy w Chorzowie.

Ur. 18 V 1897 w Szopienicach (pow. katowicki), syn górnika Andrzeja i Marii z d. Czypionka. Ukończył gimnazjum. W okresie I wojny światowej, zaciągnięty do wojska, walczył na froncie zachodnim. Dostał się do niewoli francuskiej. Potem znalazł się w Armii Polskiej we Francji, dowodzonej przez gen. Józefa Hallera, z którą wiosną 1919 r. powrócił do kraju. Od 1 XI 1920 działał w POW G.Śl. Uczestniczył jako instruktor (referent) oświatowy w akcji plebiscytowej w pow. lublinieckim (zaangażowany przez PKPleb. w Bytomiu dn. 15 XII 1920). Brał czynny udział w II i III powstaniu śląskim, w tym ostatnim w walkach pod Górą Świętej Anny (w szeregach 3. kompanii szturmowej I baonu 6. Pułku Piechoty). Był upoważniony do noszenia Krzyża na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, nadanego przez Górnośląską Komisję Odznaczeniową, a zatwierdzonego przez Ministerstwo Spraw Wojskowych pismem z dn. 10 I 1927. Po powstaniach pracował jakiś czas jako nauczyciel w szkole powszechnej w Zielonogórze (pow. szamotulski). Dn. 29 VII 1923 złożył egzamin nauczycielski przed Państwową Komisją Egzaminacyjną dla Czynnych a Niewykwalifikowanych Nauczycieli Szkół Powszechnych w Inowrocławiu (w myśl § 9 art. 23 ustawy z 27 V 1919 o ustaleniu i wynagrodzeniu nauczycieli publicznych szkół powszechnych).

Po powrocie na Śląsk i po zdaniu egzaminu przed Komisją Egzaminacyjną dla Nauczycieli Szkół Powszechnych w Województwie Śląskim otrzymał w grudniu 1926 r. patent na stałego nauczyciela szkół powszechnych; 2 VII 1927 powierzono mu kierownictwo Pracowni Przyrodniczej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), która – urządzona wg ówczesnych założeń organizacyjno-dydaktycznych – służyła uczniom wszystkich szkół chorzowskich (oprócz III, VI, XVI). Następnie został kierownikiem Publicznej Szkoły Powszechnej nr IV w Królewskiej Hucie. Dn. 1 XI 1934 powołano go na stanowisko kierownika Miejskiego Komitetu Funduszu Pracy, mieszczącego się w Chorzowie przy

ul. Jana III Sobieskiego 3. Starał się zaspokajać potrzeby bezrobotnych nie tylko pod względem materialnym, lecz także duchowym, prowadząc wytężoną akcję kulturalno-oświatową. W związku z rozszerzeniem granic Chorzowa zwiększyły się potrzeby w tym zakresie. Racjonalna polityka gospodarcza pozwoliła mu na większe oszczędności; mała liczba bezrobotnych korzystających z akcji pomocy doraźnej, zmniejszała się także wysokość udzielanego miesięcznie wsparcia. W uznaniu jego pracy Magistrat w listopadzie 1935 r. powołał go na stanowisko kierownika Urzędu Pośrednictwa Pracy.

J. angażował się w działalność społeczną, i to nie tylko na terenie Chorzowa. Pracował bardzo intensywnie we wszystkich organizacjach prorządowych. Był członkiem Narodowo-Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy, Związku Powstańców Śląskich, Polskiego Związku Zachodniego (a wcześniej Związku Obrony Kresów Zachodnich), Organizacji Świetlicowej m. Królewska Huta (później Chorzów), Legionu Młodych – Związku Pracy dla Państwa. Przez długie lata prowadził bezinteresownie Uniwersytet Ludowy Oddziałów Młodzieży Powstańczej i „Ognisko" Młodzieży Rękodzielniczej.

We wrześniu 1938 r. był prezesem Obozu Zjednoczenia Narodowego na obwód chorzowski. Aktywnie uczestniczył w wyborach do Sejmu i Senatu RP w 1938 r. W sierpniu 1939 r. został zaciągnięty do służby wojskowej.

W latach wojny przebywał na obczyźnie – w Rumunii i Palestynie. Był tam od listopada 1940 do 1945 r. nauczycielem i kierownikiem szkoły powszechnej w Tel-Aviwie. Działał w kole Stronnictwa Ludowego w Jerozolimie.

Dalsze jego losy są nieznane.

Od 27 VII 1928 r. był żonaty z Jadwigą z Sendyków (ur. 10 I 1907 w Koronowie nad Brdą, pow. bydgoski), którą poznał podczas pracy w szkole powszechnej w Szamotulskiem.

Za działalność niepodległościową został odznaczony Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi II klasy. Był także uhonorowany Krzyżem Walecznych, Gwiazdą Górnośląską oraz Medalem Pamiątkowym za wojnę 1918–1921.

APKat., Zespół 646 – M. Chorzów, Pers. B 50, sygn. 449 – Jeleń Alojzy. – Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935, s. 42; Draus J., *Oświata i nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie 1939–1950*, Lublin 1993, s. 78, 114, 207; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 41.

Zbigniew Kapała

Jendrzejczyk Ewald (1909–1939), nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej nr XIV i instruktor harcerski (podharcmistrz) w Chorzowie.

Ur. 6 XI 1909 w Hucie Laury (obecnie część Siemianowic Śląskich) jako syn górnika Stefana i Rozalii z d. Pieschek. Do szkoły powszechnej zaczął uczęszczać w ówczesnej osadzie Emmagrube (obecnie część Radlina). Po ukończeniu VI klasy przeniósł się do prywatnej szkoły w Rybniku. W 1911 r. zdał egzamin do gimnazjum w Rybniku, do którego uczęszczał również po przejęciu miasta i szkoły przez władze polskie. Ukończył 2 klasy. W czerwcu 1924 r. zdał egzamin do Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Mysłowicach. Ukończył je w 1929 r., a egzamin dojrzałości zdał w 1930 r. jako eksternista.

Z dn. 1 IX 1930 został zatrudniony w Publicznej Szkole Powszechnej nr III w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Kiedy przystępował do egzaminu kwalifikacyjnego 22 III 1933, pracował już w Publicznej Szkole Powszechnej nr XV, z której 16 VIII 1933 na własną prośbę został przeniesiony do Szkoły Powszechnej nr XIV. Dn. 7 IV 1934 zdał praktyczny egzamin na nauczyciela stałego publicznych szkół powszechnych.

Dn. 27 XI 1924 wstąpił do ZHP, w 1925 r. ukończył kurs instruktorski. Kierowana przez niego męska drużyna harcerska miała opinię jednej z lepszych na Śląsku. W ostatnich dniach sierpnia i pierwszych dniach września 1939 r. uczestniczył w obronie cywilnej

miasta. Opuścił Chorzów wraz z 4 innymi nauczycielami na początku września 1939 r. (w mundurze instruktorskim). Zginął pod Miechowem podczas bombardowania kolumny uchodźców przez niemieckie lotnictwo.

Dn. 9 XII 1933 zawarł małżeństwo z Heleną Pawliczek (ur. 18 VIII 1911 w Królewskiej Hucie). Miał syna Jana Ignacego (ur. 30 I 1936).

APKat., Zespół 27 – Akta osobowe Nauczycieli, sygn. J/84 – Jendrzejczyk Ewald. – Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 9–10; Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo...*, s. 33; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 41; *Wszystko, co nasze...*, s. 52.

Zbigniew Kapała

Jędral Władysław (1903–1984), pedagog, m.in. nauczyciel w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), działacz społeczny.

Ur. 11 VI 1903 w Wieliczce k. Krakowa, syn Stanisława i Marii z Zięcików. Ukończył gimnazjum i Akademię Handlu Zagranicznego we Lwowie, później tamże Wyższy Kurs Rachunkowości, a po II wojnie światowej – Wyższą Szkołę Handlową w Poznaniu, uzyskując tytuł magistra ekonomii. Był również absolwentem Wyższego Studium Handlowego w Krakowie oraz Studium Pedagogicznego przy Uniwersytecie Jagiellońskim. Uprawnienia biegłego księgowego zweryfikował w okresie II wojny światowej w Londynie, uzyskując dyplom Międzynarodowego Stowarzyszenia Księgowych. Po wojnie został biegłym księgowym przy Ministerstwie Finansów oraz przy Sądzie Wojewódzkim w Katowicach.

Prowadził ożywioną działalność pedagogiczną. W okresie międzywojennym pracował w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Chorzowie jako nauczyciel księgowości i handlu, a następnie kierował nowo utworzonym Gimnazjum Kupieckim. Był kierownikiem i wykładowcą różnych kursów dokształcających, m.in. kierownikiem 2-letniego Wyższego Kursu Rachunkowego w Katowicach. Sekretarzował Związkowi Zaprzysiężonych i Publicznie Ustanowionych Rzeczoznawców i Rewizorów Ksiąg Handlowych w Katowicach, kierował tamże sekcją oświatową Związku Księgowych.

Po wybuchu II wojny światowej przedostał się przez Rumunię i Francję do Wielkiej Brytanii. W utworzonym tam w sierpniu 1940 r. Urzędzie Oświaty (od maja 1941 r. Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych, przekształcony w lipcu 1943 r. w Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) był kierownikiem powołanego w październiku 1942 r. Wydziału Szkolnictwa Zawodowego.

Po powrocie do kraju pracował na kierowniczych stanowiskach w bankowości. Był kierownikiem wydziału w Izbie Przemysłowo-Handlowej w Katowicach, wiceprezesem ds. finansowych w Centrali Spółdzielczo-Państwowej Śląsko-Dąbrowskiej, głównym księgowym w Zakładzie Doskonalenia Zawodowego, kierownikiem szkolenia zawodowego w Stowarzyszeniu Księgowych w Katowicach. Nigdy nie zrezygnował z działalności pedagogicznej. Nauczał o handlu na kursach wyższych rachunkowości. Kierował sekcją rachunkowości przy Okręgowym Ośrodku Metodycznym w Katowicach. Był nauczycielem w Technikum Zawodowym dla Pracujących w Chorzowie i Katowicach. Napisał wiele skryptów i programów nauczania księgowości. Jeszcze przed II wojną światową był współautorem podręcznika *Praktyki kupieckie*. Publikował artykuły oraz recenzje wydawanych podręczników szkolnych

na łamach fachowych czasopism. Ogłosił drukiem: *Słownik wyrazów obcych* (Londyn 1946), *Zwięzły podręcznik zasad księgowości* (Londyn 1947), *Jednolity plan kont dla Centrali Rzemieślniczej* (Kat. 1949).

Miał piękną kartę kombatancką. W okresie I wojny światowej był członkiem POW. W 1920 r. wstąpił na ochotnika do Wojska Polskiego. Uczestniczył w kampanii wrześniowej 1939 r., potem brał udział w działaniach wojennych na terenie Francji i Wielkiej Brytanii.

Działał społecznie – przed wybuchem II wojny światowej związany był z harcerstwem. W Chorzowie był skarbnikiem Koła Przyjaciół Harcerstwa. Od 1929 r. aktywnie udzielał się w Stowarzyszeniu Księgowych w Polsce, m.in. kierował kołem nauczycieli księgowości przy Oddziale Wojewódzkim; na tym szczeblu był członkiem zarządu i skarbnikiem.

Do Stronnictwa Demokratycznego wstąpił w lutym 1957 r. Pełnił funkcje: przewodniczącego grupy doradczej ds. oświaty przy WK SD w Katowicach, członka Prezydium, skarbnika WK SD (1959–1965), a następnie – nie przestając być członkiem władz instancji wojewódzkiej SD – działał w komisji Oświaty WRN w Katowicach jako członek spoza Rady (1969–1973). Wchodził w skład Plenum MK SD w Katowicach.

Jego żoną była Matylda Orzechowska.

Zm. 17 IX 1984.

Został uhonorowany: Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Odznaką Tysiąclecia Państwa Polskiego, a także złotymi odznakami: „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego", Związku Nauczycielstwa Polskiego, Stowarzyszenia Księgowych w Polsce, Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej.

Czy wiesz, kto to jest?..., s. 124–125; Draus J., *Oświata i nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie*, Lublin 1993, s. 41–43; Dziadek-Wilk J., *Od szkoły kupieckiej do szkoły ekonomicznej 1897–2007. Księga Jubileuszowa z okazji 110 rocznicy powstania Zespołu Szkół Ekonomicznych w Chorzowie*, Ch. 2007, s. 36; Kapała Z., Nowak K., *Inteligencja śląska na obczyźnie...*, t. 1, s. 134; *Księga pamiątkowa Liceum Ekonomicznego im. Oskara Langego w Chorzowie 1922–1972*, oprac. i red. R.F. Nocoń, Ch. 1973, s. 90, 91; Lenczowski F., *Szkolnictwo polskie na obczyźnie w czasie II wojny światowej (zarys)*, „Nasza Przeszłość", t. 27: 1967, s. 244–258; Murek M., *Z kart Stronnictwa Demokratycznego w regionie węgla i stali*, W. 1977, s. 164, 165.

Rajmund Hanke, Zbigniew Kapała

Jojko Ryszard (1890–1953), nauczyciel.

Ur. 27 V 1890 w Zaborzu (pow. zabrski) jako syn Franciszka i Pauliny z d. Spyra.

Szkołę powszechną ukończył w Dębieńsku Starem, pow. rybnicki. Egzamin dojrzałości złożył w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Paczkowie, pow. nyski, w 1913 r.

Studia rozpoczął na Uniwersytecie Wrocławskim na Wydziale Teologii Katolickiej. Podczas studiów został powołany do wojska (1915–1918). Służył w armii niemieckiej. Był urlopowany z wojska w celu ukończenia nauki. Zmienił wówczas kierunek studiów na nauki przyrodnicze, a następnie rolnicze. W trakcie studiów podjął pracę zawodową. W l. 1917–1919 pracował jako nauczyciel w prywatnym gimnazjum dr. Wolffa we Wrocławiu, a następnie w komunalnym gimnazjum matematyczno-przyrodniczym w tymże mieście. Ze względów politycznych jako Polak był zmuszony zrezygnować z nauczania w szkolnictwie niemieckim. Przyjął posadę urzędnika majątku doświadczalnego Instytutu Surowicowego dr. Schreibera w Gorzowie Wielkopolskim. W tym czasie kontynuował naukę. Zdał egzaminy z przyrodoznawstwa (1918) i rolnictwa (1921). W l. 1919–1920 pracował jako urzędnik rolniczy w Kobelowicach i Gierałtowicach w pow. kozielskim oraz jako asystent na polach doświadczalnych spółki hodowli zbóż w Celowcach k. Koszyc w Czechach. Absolutorium na Uniwersytecie Wrocławskim uzyskał w 1921 r.

We Lwowie J. ukończył kursy wakacyjne dla nauczycieli fizyki, chemii i z zakresu dydaktyki. Nowe kwalifikacje zawodowe dawały mu możliwość nauczania przyro-

doznawstwa w średnich szkołach ogólnokształcących, seminariach nauczycielskich, państwowych i prywatnych. Na tej podstawie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydało J. dyplom nauczyciela. W 1922 r. powierzono mu posadę nauczyciela w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

W 1926 uzyskał mianowanie na nauczyciela stałego GimnazjumNeoklasycznego [Neofilologicznego] im. Odrowążów w Królewskiej Hucie. Posiadał biegłą znajomość języka niemieckiego Został więc dodatkowo zatrudniony w charakterze nauczyciela chemii w klasach dla mniejszości niemieckiej Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego w Królewskiej Hucie. W 1931 r. wojewoda śląski M. Grażyński nadał mu tytuł profesora.

Systematycznie poszerzał swój warsztat pracy dydaktycznej. Uczestniczył w kursach metodycznych, m.in. ukończył 3-miesięczny kurs wychowawczy zorganizowany przez Instytut Pedagogiczny w Katowicach (1932) i kurs dla nauczycieli chemii, którego organizatorem był Urząd Wojewódzki Śląski (1936). W l. 30. był nauczycielem przyrody, fizyki, chemii i geografii w Państwowym Gimnazjum Neoklasycznym im. Odrowążów w Chorzowie, gdzie nauczał chemii i fizyki. Uczył również biologii w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Chorzowie.

Prowadził ożywioną działalność dydaktyczną i społeczną. Był prelegentem na kursach wakacyjnych dla niewykwalifikowanych nauczycieli oraz dla nauczycieli szkół powszechnych uczących przedmiotów przyrodniczych (1925, a także z zakresu metodyki fizyki. Uczył przyrody na kursach Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych (1930/1932). W Państwowym Gimnazjum Neofilologicznym opiekował się Szkolnym Kołem LOPP oraz Ligi Morskiej i Kolonialnej. Na terenie miasta działał w Centralnym Kole Przyjaciół Harcerstwa. Wygłaszał odczyty, był prelegentem na kursach dokształcających organizowanych przez Towarzystwo Czytelni Ludowych. W Państwowym Gimnazjum Neofilologicznym w ramach sekcji przyrodniczej prowadził wykłady dla lokalnej społeczności. Wraz z innymi nauczycielami był pomysłodawcą utworzenia Komitetu Ochrony Przyrody na obszarze Górnego Śląska.

W czasie II wojny światowej pozostał na Śląsku i udzielał prywatnych lekcji. W 1940 r. został aresztowany w Chorzowie, a później wywieziony do obozu koncentracyjnego w Mauthausen-Gusen. W marcu 1941 r. wysłano go na roboty przymusowe do Sobótki. W pierwszych dniach czerwca 1945 wrócił z Niemiec i zgłosił się do pracy nauczycielskiej. Został nauczycielem biologii w Państwowym Gimnazjum i Liceum Męskim w Chorzowie (od kwietnia 1945). Kontynuował działalność w oświacie pozaszkolnej, m.in. jako prelegent na tematy z ochrony przyrody w Towarzystwie Ogródków Działkowych.

Był żonaty z Ewą z d. Knechtel (ślub w 1926 r.). Miał 2 synów: Zbigniewa Stefana (ur. 8 VIII 1926) oraz Czesława Henryka (ur. 12 IV 1929).

Zm. w Chorzowie 13 IV 1953.

APKat., Zespół: UWŚl. – OP, sygn. 27/104. – Akta osobowe nauczycieli; USC w Ch., akta zgonu nr 248/53/1. – Betghe D., Stankiewicz M., Zaleska J., *Nasze lata XX*, Ch. 1982, s. 12–13; *Księga jubileuszowa I Liceum Ogólnokształcącego im. J. Słowackiego w Chorzowie*, pod red. M. Rutkowskiej, Ch. 1998, s. 109, 111, 124; *Księga pamiątkowa wydana z okazji 50-lecia szkoły oraz nadania imienia Oskara Langego*, red. i oprac. R.H. Nocoń, Ch. 1973, s. 76; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 195; *Sprawozdanie TCL w Chorzowie I i II za okres od 1 lipca 1933 do 31 grudnia 1934*, Ch. 1935, s. 17; Syniawa M., *O przyrodnikach związanych z terenem Chorzowa*, Ch. 2008, s. 21; Wołczyk U., *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli...*, s. 48–51. – „Polska Zachodnia" 1931, nry 101, 129.

Janina Parysz

Jojko Zbigniew Stefan, pseud. „Turak" („Turek") (1926–1945), uczeń szkoły średniej, więzień hitlerowskiego obozu koncentracyjnego w Litomierzycach w czeskich

Sudetach, filii obozu koncentracyjnego we Flossenbürgu.

Ur. 8 VIII 1926 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn → Ryszarda Jojki, nauczyciela chemii i fizyki w Państwowym Gimnazjum Neofilologicznym im. Odrowążów w Chorzowie, uwięzionego wiosną 1940 r. w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Dachau, a następnie w obozie w Mauthausen, i Ewy z d. Knechtel.

Najprawdopodobniej jeszcze przed 17 IX 1939 wraz z innymi uchodźcami cywilnymi znalazł się w Rumunii, ewakuowany tam z obozu junackiego bądź harcerskiego. Natomiast z publikacji zamieszczonej w „Gazecie Robotniczej" w 1946 r. wynikałoby, że nastąpiło to później, że przedarł się na teren tego kraju dopiero w czasie okupacji, bo chciał uniknąć zaciągnięcia do wojska niemieckiego i tamtędy (przez Bułgarię, Turcję i Bliski Wschód ?) próbował się przedrzeć do Wojska Polskiego na obczyźnie, by pomścić krzywdę ojca, którego okupant uwięził już w pierwszych miesiącach okupacji w obozie koncentracyjnym. Gdyby tak było, to nie mogło to jednak nastąpić wcześniej niż po agresji Niemiec na ZSRR, czyli w II połowie 1941 r. W Rumunii działał w środowisku polskich uchodźców; dostatecznie opanował język rumuński. Został aresztowany prawdopodobnie za powiązania z polską konspiracją w tym kraju. Został wydany Niemcom ze względu na to, że urodził się na Górnym Śląsku, w Królewskiej Hucie. Pod koniec wojny przebywał już w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Litomierzycach, w czeskich Sudetach. Pracował tam w obozowej kuchni.

W obozie w Litomierzycach przebywał do 6 III 1945. Wówczas postanowił z niego uciec. Wraz z nim zniknęła z kuchni esesmanów duża ilość konserw. Gdy poszukiwania zbiega nie dały żadnego rezultatu, sprowadzono psy policyjne, które wytropiły jego kryjówkę znajdującą się w bocznej skrytce windy, służącej do przewozu potraw z kuchni do jadalni esesmanów. Tam poniósł śmierć.

USC w Ch. – *Jak zginął Z. Jojko z Chorzowa? Wspomnienie pośmiertne*, „Gazeta Robotnicza" 1946, nr 66 z 7 III.

Zbigniew Kapała

Jośko Alfons (1884–?), lekarz weterynarii, w l. 1932–1942 dyrektor rzeźni miejskiej w Chorzowie.

Ur. 24 X 1884 w Maciejowakierzu (pow. kozielski) jako syn Juliusza i Anastazji z Chmielów. Ukończył Wydział Weterynarii Uniwersytetu w Berlinie. W l. 1907–1911 pracował tamże w polskich związkach akademickich. Później w l. 1920–1921 brał udział w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku. Uczestniczył w powstaniach śląskich. W 1922 r. był organizatorem służby weterynaryjnej w pow. pszczyńskim, potem pracował jako lekarz powiatowy weterynarii lub dyrektor rzeźni, m.in. w pow. świętochłowickim. W lipcu 1932 r. został wybrany na stanowisko dyrektora Rzeźni Miejskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), którą zreorganizował. W Chorzowie mieszkał w 5-pokojowym, bezpłatnym służbowym mieszkaniu przy ul. Krakusa 3.

Brał aktywny udział w życiu społecznym miasta i woj. śląskiego. Był członkiem współzałożycielem Towarzystwa Tatrzańskiego na Górnym Śląsku, działał też w Związku Hallerczyków, Związku Powstańców Śląskich, Towarzystwie Ochrony Zwierząt (którego był założycielem i prezesem).

Na stanowisku dyrektora rzeźni pracował do końca 1942 r. Dalsze jego losy są nieznane.

Dn. 3 II 1919 ożenił się z Małgorzatą Kurką.

Otrzymał Medal Niepodległości.

Czy wiesz, kto to jest?..., s. 180 (tam Fośko); *Czeladźka Magistracka w Ratuszowie Chorzowskim – Jednodniówka satyryczno-humorystyczna... w rysunku i słowie. Dana w roku Pańskim 1937 na kolędzie Stowarzyszenia Urzędników i Funkcjonariuszy tegoż Siedliska w dniu 2 stycznia*, rys. M. Rolecki; *Powiat świętochłowicki. Monografia*, red. T. Szaliński, Kat. 1931, s. 277–285, 389 (tam: Jośko).

Zbigniew Kapała

K

Kabiesz Ferdynand (1899–1940), urzędnik w polsko-francuskiej spółce węglowej „Skarboferm" z siedzibą w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 30 IV 1899 w Karwinie (ówczesny pow. frysztacki na Zaolziu; obecnie Republika Czeska), syn Franciszka i Jadwigi z Seidlerów. Ukończył prywatne Polskie Gimnazjum Realne im. Juliusza Słowackiego w Orłowej (1918). Od 1 V 1917 do 28 X 1918 służył w austro-węgierskim 100. Pułku Piechoty, następnie od 19 I 1919 do 28 II 1919 – w 10. Pułku Ziemi Cieszyńskiej. W styczniu 1919 r. brał udział w walkach z Czechami. Dn. 18 XII 1919 został przyjęty w poczet słuchaczy Wydziału Budowy Maszyn Politechniki Lwowskiej, gdzie studiował przez 1 1/2 roku. Od dn. 1 IX 1920 do 31 VIII 1922 pracował w Zakładach Elektryczno-Mechanicznych w Cieszynie Sp. z o.o. (Motory Elektryczne – Dynamo – Odlewy Maszyn – Pompy Centryfugalne – Agregaty) w charakterze korespondenta, później zaś w biurze rysunkowym. Dn. 1 IX 1922 został przyjęty do „Skarbofermu". Pracował tam początkowo jako sekretarz głównego inspektora, od 1 X 1929 – w Dyrekcji Technicznej w charakterze sekretarza dyrektora technicznego. Od 7 IV 1927 mieszkał w Królewskiej Hucie przy ul. Marii Konopnickiej 22a.

W 1929 i 1933 r. odbył 6-tygodniowe ćwiczenia w miejscowym 75. Pułku Piechoty. Dn. 31 XII 1927 otrzymał nominację na podporucznika rezerwy.

Udzielał się w ruchu społecznym i oświatowym. W drugiej połowie l. 20. był mianowany przez prezesa Sądu Okręgowego w Katowicach sędzią niezawodowym przy Izbie Karnej Sądu Okręgowego w Królewskiej Hucie na lata: 1927, 1928 i następne. W październiku 1930 r. ukończył kurs gazowy I kategorii w Szkole Gazowej w Warszawie.

Odznaczony został Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Dn. 18 II 1922 ożenił się z Walerią z Czudków. Miał córki: Jadwigę (ur. 5 X 1923) i Danutę (ur. 28 IV 1927).

W ostatnich dniach sierpnia 1939 r. został zmobilizowany do wojska. Uczestniczył w kampanii wrześniowej. Dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

APKat., Zespół „Skarboferm", 334, sygn. 1009 – Kabiesz Ferdynand. – *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 242; *Pro memoria*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1991, nr 3–4, s. 464–465.

Zbigniew Kapała

Kallenborn Claus (1875–?), hutnik, dr, były dyrektor huty „Bismarcka" (od 1933 r. huta „Batory") w Chorzowie Batorym w l. 20. oraz 1939–1940.

Ur. 2 X 1975. Pracę na stanowisku dyrektora generalnego huty „Bismarcka" rozpoczął w 1922 r. 1 VII 1930 został zwolniony z zajmowanego stanowiska, a następnie z dniem 5 X 1930 wydalony z Polski jako szpieg i groźny prowokator. Postawione mu zarzuty musiały nie być do końca prawdziwe, gdyż po wieloletnim procesie, w 1937 r. polski sąd przyznał mu odszkodowanie w wysokości 230.000 złotych. Za pieniądze zarobione w hucie „Bismarcka" kupił duży majątek ziemski Wilozków na Dolnym Śląsku. Do huty powrócił 4 IX 1939 i objął wtedy stanowisko dyrektora technicznego. Był rzecznikiem obejmowania kierowniczych stanowisk w przemyśle górnośląskim przez osoby związane z nim wcześniej, a nie przybyszów z zachodnich Niemiec. Autor memoriału pt. „Zasady gospodarczej rozbudowy wschodnioniemieckiego okręgu przemysłowego" wytyczającego kierunki długofalowego rozwoju górnośląskiego przemysłu. Ze stanowiska tego został zwolniony 19 X 1940. Prawdopodobnie przyczyną niespodziewanego

zwolnienia było niebezinteresowne zaniżenie przez K. wartości huty „Silesia" w Rybniku, o kupno której zabiegało kilka niemieckich koncernów. Na Górnym Śląsku przebywał do połowy 1942 r. Po wielu procesach z nowymi właścicielami huty „Bismarck" wywalczył sobie prawo do sporego odszkodowania i wysokiej emerytury. Do końca wojny mieszkał we własnym majątku ziemskim w Schwarzwaldzie. W 1948 r. przebywał w Dillingen w Zagłębiu Saary. Tam dn. 31 VII 1948 został uznany jako ofiara narodowego socjalizmu (wg „Amtsblatt des Saarlandes" nr 10 z 16 II 1949, s. 132).

Jego działalność w hucie „Batory" nie została dotąd naukowo zbadana. W dotychczas powstałych publikacjach, nie wyłączając ostatniej wydanej w 1993 r., podkreśla się jego antypolskość i rządy „twardej ręki", przedstawia się go jako niemieckiego nacjonalistę.

APKat., Zespół 724 Huta Batory, sygn. 608. Akta personalne Clausa Kallenborna. – Hanke R., *Polska droga Chorzowa. Opowieści z dziejów Chorzowa*, Ch. 1988, s. 179, 183; Loch A., Szędzielorz G., *Sto lat Huty Batory 1872–1972*, Ch. Batory 1972; Sulik A., *Przemysł ciężki rejencji katowickiej w gospodarce Trzeciej Rzeszy (1939–1945)*, Katowice 1984, s. 227; Widuch B., Szędzielorz G., Kędzierzawski T., Kurek R., *Huta Batory*, Ch. 1993, s. 136, 137, 148–150.

Ryszard Kurek

Kaleta Ernest (1906–?), doktor nauk politycznych, przemysłowiec.

Ur. 7 I 1906 w Chorzowie, syn Karola i Marii z Cypionków. Ukończył gimnazjum w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Studia matematyczne odbył na Uniwersytecie Warszawskim, a w zakresie nauk handlowych i ekonomicznych w Wiedniu, Zurichu i Bernie.

Zajmował się bezpieczeństwem pracy w górnictwie. Był właścicielem wytwórni aparatów tlenowych „Chron", członkiem Śląskiego i Gdyńskiego Instytutów Przeciwgazowych, wprowadził wiele ulepszeń maski tlenowej.

Opublikował kilka prac, m.in.: *Przemysł Polski i podstawy jego rozwoju* (toż w języku niemieckim pt. *Die Industrie Polens und Grundlage für die Weiterentwicklung*), wyd. w oficynie K. Miarki jr. w Mikołowie 1932.

Dalsze jego losy są nieznane.

Czy wiesz, kto to jest?..., s. 314.

Zbigniew Kapała

Kałużowa-Tabacka Otylia, pseud. Orłowska (1907–1981), lekkoatletka, reprezentantka Polski, uczestniczka igrzysk olimpijskich.

Ur. 23 V 1907 w Orzeszu, w rodzinie Karola i Augustyny z d. Kwapuliński. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Orzeszu podjęła naukę w Szkole Handlowej w Katowicach. Od 1928 r. jako księgowa pracowała w Śląskiej Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Katowicach.

Działalność zawodniczą rozpoczęła w 1924 r. w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół" w Orzeszu. Od 1927 r. została członkinią sekcji lekkoatletycznej Kolejowego Klubu Sportowego w Katowicach. Od 1929 r. zaś na stałe związała się z Królewską Hutą (obecnie Chorzów), zasilając sekcję lekkoatletyczną powstałego wówczas Klubu Sportowego „Stadion". Była jedną z najbardziej znanych i utalentowanych sportsmenek w woj. śląskim w okresie międzywojennym, reprezentantką Polski w lekkoatletyce. Brała udział w IX Letnich Igrzyskach Olimpijskich w Amsterdamie w 1928 r., startując w biegu na 800 m. W l. 1929–1939 11-krotnie reprezentowała barwy narodowe w meczach międzypaństwowych. Debiutowała przed własną publicznością 28 VIII 1929 w biegach na 60 m i 800 m w spotkaniu przeciwko reprezentacji Austrii. W t.r. na tym samym obiekcie wystąpiła w zawodach Polska – Czechosłowacja. Zwyciężyła wówczas w biegu na 800 m. W 1931 r. wchodziła w skład reprezentacji w meczu Polska – Włochy, rozegranym na królewskohuckim stadionie. Zwyciężyła bezapelacyjnie w biegu na 200 m, a w sztafecie 4 x 100 m, biegnąc na ostatniej zmianie, przypieczętowała zwycięstwo biało-czerwonych. W tych samych konkuren-

cjach startowała na rozegranych t.r. w Pradze zawodach międzypaństwowych Polska – Czechosłowacja. W następnym roku powołano ją również na rewanżowy mecz z Czechosłowacją, rozegrany we Lwowie. W zwycięskim biegu sztafety 4 x 100 m biegła na 3. zmianie. Wystartowała także w biegach na 60 m, 100 m i 200 m. Po 2-letniej przerwie wzięła udział w zawodach międzypaństwowych przeciwko Niemcom, odbywających się w Warszawie. Na tychże zawodach oraz w kolejnych – Polski z Japonią, podobnie jak w 1935 r. w rewanżowym meczu Niemcy – Polska, startowała w sztafecie 4 x 100 m oraz w biegu na 100 m. W 1938 r. w kolejnym występie przeciw reprezentacji Niemiec wystartowała w sztafecie 60 m – 75 m – 100 m – 200 m oraz w biegu na 100 m. W t.r. reprezentowała Polskę na I Lekkoatletycznych Mistrzostwach Europy w Wiedniu w sztafecie 4 x 100 m. Po raz ostatni wystąpiła w barwach narodowych w 1939 r. – startowała wówczas w meczach przeciwko reprezentacji Litwy, biegnąc w sztafecie 4 x 100 m, oraz przeciwko reprezentacji Włoch, uczestnicząc również w biegu na dystansie 100 m. Została powołana do kadry olimpijskiej na igrzyska w Helsinkach w 1940 r.

Największy sukces odniosła na Mistrzostwach Europy w Wiedniu, gdzie wspólnie z koleżankami B. Książkiewicz, J. Gawrońską i S. Walasiewiczówną zdobyła srebrny medal w biegu sztafetowym 4 x 100 m. Była pierwszą chorzowską sportsmenką, która wywalczyła medal na tej rangi imprezie. Jej dorobek obejmuje też 16 indywidualnych i drużynowych tytułów mistrza Polski. W 1930 r. zwyciężyła w biegach na 200 m, 800 m oraz wraz z Ekerland, Komorek i A. Sikorą w klubowej sztafecie 4 x 200 m. W 1931 r. zwyciężyła w biegu na 200 m, a z A. Sikorą, Peck i Hofińską – w sztafecie 4 x 100 m. W 1932 r. wygrała również bieg na 200 m. W 1933 r. odniosła zwycięstwa w biegach na 60 m i na 100 m, a wraz z koleżankami – w klubowych sztafetach 4 x 100 m i 4 x 200 m, w 1934 r. zaś – również w sztafecie 4 x 100 m, w 1935 r. – w obu sztafetach. W 1938 r. zwyciężyła w biegu na 60 m, a w 1939 r. w biegach na 100 m i na 200 m.

W okresie okupacji hitlerowskiej pracowała w firmie prywatnej. W 1945 r. przyczyniła się do odbudowy AKS Chorzów (początkowo KS „Chorzowianka"). W l. 1945–1949 kontynuowała działalność zawodniczą w barwach klubowych i rozpoczęła pracę trenerską. Jej wychowankami byli olimpijczycy: Wiesław Król, płotkarz, Halina Richter-Górecka, srebrna medalistka w sztafecie 4 x 100 m z igrzysk olimpijskich w Tokio, oraz Róża Toman, mistrzyni Polski w skoku wzwyż, wszyscy reprezentujący AKS Chorzów.

Wyszła za mąż za Romana Kałużę działacza sekcji lekkoatletycznej w KS „Stadion" Królewska Huta. Miała 3 dzieci.

Za 50 lat pracy społecznej w sporcie odznaczona została Złotym Krzyżem Zasługi (1969) i Odznaką Zasłużonego Działacza Kultury Fizycznej.

Zm. w Chorzowie 23 X 1981.

Czterdzieści lat polskiej lekkiej atletyki w cyfrach, W. 1959; Głuszek Z., *Leksykon olimpijczyków polskich 1924–1984*, W. 1988; Klimontowicz W., *Ruch olimpijski na terenie Śląska i Zagłębia (leksykon). Olimpijczycy 1924–1994*. Kat. 1996, s. 83; *Słownik biograficzny Ziemi Pszczyńskiej*, red. A. Lysko, Pszczyna, s. 109; Steuer A., Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939), Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Bogdana Cimały na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego, Op. 2004 [wydruk komputerowy w posiadaniu autora]; Steuer A., Szopa R., *Stadion Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie) (1929–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003.

Antoni Steuer

Kandora Jan Piotr (1900–1982), nauczyciel, powstaniec śląski, działacz polityczny.

Ur. 1 X 1900 w Chropaczowie, syn hutnika Ignacego i Marii z d. Wodok. Szkołę ludową w Chropaczowie ukończył 14 III 1914. W związku z tym, że jego ojciec był zaangażowany w polski ruch robotniczy, od 1890 r. we Wzajemnej Pomocy, a od 1902 r. w Zjednoczeniu Zawodowym Polskim, od-

mówiono K. wstępu do seminarium nauczycielskiego w Głogówku. Podjął zatem naukę zawodu jako ślusarz w hucie cynku „Guidotto" w Chropaczowie, gdzie pracował do 1919 r. Pracę zawodową przerwał na okres służby w wojsku niemieckim od 16 VI 1918 do 20 XII 1918, po czym wrócił do pracy w hucie „Guidotto". Z początkiem 1918 r. rozpoczął kurs przygotowawczy do szkół średnich, organizowany w Bytomiu przez Polski Komisariat Ludowy. Na podstawie zdanego egzaminu został skierowany potem na kurs w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Wągrowcu. Nauka trwała 3 lata, do 1922 r. W przerwach wakacyjnych K. angażował się w prace plebiscytowe, a w maju 1921 r. wziął udział w III powstaniu śląskim. Walcząc w 5. Pułku Bytomskim im. Stanisława Żółkiewskiego, został ranny pod Gogolinem, toteż 2 miesiące przebywał w szpitalu wojskowym w Gnieźnie. Seminarium ukończył 22 VI 1922, otrzymując prawo nauczania w szkołach publicznych ludowych z polskim językiem wykładowym. Pracę zawodową jako nauczyciel tymczasowy podjął w Szkole Powszechnej nr 1 im. Tadeusza Kościuszki w Nowym Bytomiu. Dn. 13 VI 1927 przystąpił do egzaminu kwalifikacyjnego i na tej podstawie otrzymał mianowanie na nauczyciela stałego publicznych szkół powszechnych. W czasie pracy w Nowym Bytomiu był powoływany do odbycia ćwiczeń wojskowych. Pierwsze ćwiczenia od 28 VIII do 23 IX 1925 ukończył jako starszy strzelec, następne ćwiczenia od 1 VII do 24 VIII 1929 – jako plutonowy podchorąży. Z dn. 1 IX 1929 został mianowany podporucznikiem rezerwy. Na ćwiczenia wojskowe do 75. Pułku Piechoty został powołany jeszcze 2-krotnie: 18 VII–27 VIII 1932 oraz 25 VI–4 VIII 1934.

K. uważany był za bardzo dobrego nauczyciela, o czym świadczą uwagi powizytacyjne, które podkreślają jego przygotowanie do pracy, taktowność zarówno w stosunku do dzieci, jak i rodziców, pracowitość oraz zaangażowanie w pracy społecznej (wg inspektora → Ignacego Dworaczka pracował we wszystkich polskich towarzystwach działających w Nowym Bytomiu). Był bardzo zaangażowany w akcję zapisów dzieci do polskiej szkoły – rodzice często czynili to, ale pod warunkiem, że dzieci będzie uczyć właśnie K. Jego zasługą było to, że w 1931 r. do polskiej szkoły zapisano 81% dzieci, nawet z rodzin niemieckich. Dowodem uznania ze strony zwierzchników było powierzenie mu w 1930 r. obowiązków kierownika Szkoły Powszechnej nr 1. W roku szkolnym 1931/1932 otrzymał z Wydziału Oświecenia Publicznego płatny urlop na studia na Wyższym Kursie Nauczycielskim, które ukończył 25 VI 1932.

W czerwcu 1933 r. K. zwrócił się do Wydziału Oświecenia Publicznego z prośbą o przeniesienie do Publicznej Szkoły Powszechnej nr 15 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) na etat nauczyciela stałego z jednoczesnym pełnieniem obowiązków kierownika szkoły. Pozytywna opinia inspektora Dworaczka, przedstawiająca K. jako wybitnego nauczyciela, pomogła w otrzymaniu nominacji na kierownika szkoły w Królewskiej Hucie od 20 VIII 1933. K. był doskonałym kierownikiem szkoły, co podkreślał w opinii o nim inspektor → Franciszek Mittek, charakteryzując go jako znakomitego organizatora, o dobrym przygotowaniu naukowym i dużym takcie pedagogicznym. Doceniając jego talent organizacyjny, powierzono mu w grudniu 1933 r. obowiązki kierownika Szkoły Powszechnej nr 4 dla mniejszości językowej niemieckiej. Podkreślano także jego ogromne zaangażowanie społeczne. W l. 1933–1935 wchodził w skład Okręgowej Komisji Dyscyplinarnej dla nauczycieli przy Urzędzie Wojewódzkim Śląskim. Był też powoływany do komisji ds. szkół niemieckich. Działał jako prelegent w Towarzystwie Czytelni Ludowych. Był czynnym członkiem Związku Nauczycielstwa Polskiego. Na XII Zjeździe Delegatów ZNP w Katowicach w 1934 r. został wybrany członkiem Zarządu Okręgowego ZNP. Jako były powstaniec działał w Związku Powstańców Śląskich. Na zamówienie organizacji opublikował w 1935 r.

3 broszury wydane przez Polski Związek Zachodni: *Moje wspomnienia ze szkoły pruskiej*, w której ukazywał proces germanizowania dzieci i młodzieży śląskiej; *Nasza szkoła*, w której omawiał rozwój, organizację i stan szkolnictwa powszechnego na Śląsku; *Napiętnowanie handlu duszami dzieci (przy wpisie do szkół mniejszościowych)*, w której krytykował zapisywanie dzieci do szkół mniejszościowych. Jeszcze jako nauczyciel w Nowym Bytomiu zaangażował się w tworzenie Oddziałów Młodzieży Powstańczej. Dn. 28 III 1934 został założycielem tej organizacji w pow. świętochłowickim i pełnił w niej funkcję prezesa do czasu wyjazdu na studia do Warszawy. Jako prelegent był częstym gościem na obozach junackich tej organizacji.

W marcu 1935 r. zwrócił się do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o płatny urlop na kontynuowanie studiów w Państwowym Instytucie Nauczycielskim w Warszawie. Dzięki poparciu Franciszka Mittka we wrześniu t.r. rozpoczął 2-letnie studia, które ukończył 1 VI 1937, przedstawiając pracę dyplomową „Rodzina robotnicza jako środowisko wychowawcze" (wykorzystał w niej ankiety otrzymane od członków Oddziałów Młodzieży Powstańczej). Po powrocie z Warszawy podjął na nowo obowiązki kierownika szkoły. W czasie wakacji 28 VI 1937 został wybrany sekretarzem Obozu Zjednoczenia Narodowego Okręgu Śląskiego. Zdawał sobie sprawę, że nowa funkcja nie pozwala mu na należyte wykonywanie obowiązków kierownika szkoły, dlatego zwrócił się do Wydziału Oświecenia Publicznego z prośbą o płatny urlop na czas wypełniania funkcji w OZN.

Do szkoły przed 1 IX 1939 już nie wrócił – aż do wybuchu wojny był urlopowany do pracy społecznej. Zmobilizowany 30 VIII 1939 do wojska, brał udział w bitwie pod Kockiem. Do Chorzowa nie wrócił, bojąc się jako powstaniec śląski i znany działacz polityczny represji ze strony okupanta. Zamieszkał w Warszawie, gdzie od 1 VI 1940 do upadku powstania pracował w Wydziale Zdrowia Zarządu Miejskiego. Po upadku powstania 3 X został wywieziony do obozu pracy w Kachla w Turyngii.

Po powrocie do Chorzowa zgłosił się do pracy, obejmując funkcję kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej nr 15, tej samej, której kierownikiem był przed wojną. Jako doświadczony nauczyciel został delegowany przez inspektora Władysława Lincę w skład komisji oświatowej, powołanej do współdziałania z władzami szkolnymi w dziedzinie oświaty i kultury w mieście.

Dn. 12 XI 1945 otrzymał urlop bezpłatny celem objęcia stanowiska referenta dla szkół zawodowo dokształcających przy Zakładach Zjednoczenia Przemysłu Nieorganicznego w Gliwicach. Po skończeniu urlopu 31 VIII 1946 nie zgłosił się do pracy w Chorzowie, co władze oświatowe potraktowały jako dobrowolne odejście ze służby. Od roku szkolnego 1946/1947 pełnił obowiązki kierownika Wydziału Szkolenia Zawodowego w Centralnym Zarządzie Przemysłu Chemicznego.

W 1924 r. zawarł związek małżeński z nauczycielką Marianną Rusek.

Zm. 29 XII 1982.

APKat. 27, Akta osobowe K. – 51; Arch. Miasta Chorzów, K – 51; Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Ch. – Sala W., *Do powstańców śląskich młodych zaciągają*, Kat. 1982.

Urszula Wołczyk

Kandziora Piotr (1883–1922), powstaniec śląski, starszy przodownik Policji Województwa Śląskiego (PWŚl.), pierwszy kierownik komisariatu PWŚl. w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory).

Ur. 18 II 1883 w Żędowicach (pow. strzelecki). W PWŚl. służył od 16 VI 1921, wcześniej od 1920 r. do 16 VI 1921 – w Policji Plebiscytowej i Żandarmerii Powstańczej. Brał udział we wszystkich powstaniach śląskich. Na wezwanie Polskiego Komitetu Plebiscytowego wstąpił do Policji Plebiscytowej. W III powstaniu śląskim walczył w szeregach Żandarmerii Powstańczej, a po jego zakoń-

czeniu zgłosił się do organizowanej Policji Województwa Śląskiego. Dn. 26 VI 1921 to on przejmował na cele młodej śląskiej policji pomieszczenia hajduckiego komisariatu i w pierwszych dniach funkcjonowania PWŚl. w Hajdukach Wielkich kierował jego pracą, potem pełnił funkcję zastępcy kierownika.

Dn. 5 X 1922 w czasie pełnienia obowiązków służbowych został zastrzelony, gdy szedł przez niezabudowane jeszcze puste pola w okolicach obecnego stadionu KS „Ruch". Jego śmierć była szokiem dla społeczeństwa Hajduk Wielkich. Pogrzeb bohaterskiego policjanta odbył się 9 X t.r. w miejscowym kościele parafialnym.

Kurek J., *Historia Wielkich Hajduk...*, s. 132.

Zygmunt Grabiński

Karbowiak Tadeusz Józef Marian, pseud.: Stępiński, Władysław Gasztowt (1895–1972), kapitan rezerwy intendentury WP, nauczyciel i dyrektor Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 28 II 1895 w Krakowie, syn Antoniego Juliusza, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, i Zofii Muszkiet-Gierszowej. W czerwcu 1912 r. ukończył 7-klasową Państwową Szkołę Realną II (gimnazjum matematyczno-przyrodnicze) w Krakowie, a następnie w roku szkolnym 1912/1913 uczęszczał na roczny kurs handlowy dla abiturientów przy Akademii Handlowej w Krakowie. Potem rozpoczął studia w Akademii Eksportowej w Wiedniu, które przerwał po 2 semestrach, po zdaniu egzaminów na II roku, ponieważ 2 IX 1914 wstąpił do Legionów Polskich. Skierowany został do 3. Pułku Piechoty, dowodzonego przez mjr. Mieczysława Trojanowskiego i już 5 IX złożył przysięgę wojskową. W pułku przeszedł szkolenie rekruckie wzorowane na przepisach obowiązujących w armii austro-węgierskiej. Po przeszkoleniu skierowany został na front na Podkarpacie i w końcu listopada i w pierwszej dekadzie grudnia 1914 r. walczył prawdopodobnie pod Limanową i Zabrzegiem. Pod koniec grudnia t.r. uczestniczył w zaciętych bojach pod Łowczówkiem (22–26 XII). Następnie wraz z pułkiem przeszedł na odpoczynek w rejonie Krakowa, a potem w Kętach.

Od 18 II 1915 uczestniczył w kampanii bukowińsko-galicyjskiej, mającej na celu odzyskanie utraconych obszarów Galicji Wschodniej i Bukowiny. Po zakończeniu kampanii zimowej grupa ta i grupa taktyczna płk. Józefa Hallera utworzyły II Brygadę Legionów, która odeszła na odpoczynek do Kołomyi. Wówczas prawdopodobnie K. odkomenderowany został do szkoły oficerów rachunkowych i prowiantowych. Po jej ukończeniu awansowany został do stopnia sierżanta i powrócił do 3. Pułku Piechoty II Brygady Legionów. Uczestniczył w walkach w rejonie Mamajesti i Kocmania, a następnie Rarańczy, gdzie Brygada przeszła do działań pozycyjnych. W październiku 1915 r. odszedł z Brygadą na wołyński teatr działań wojennych. Dn. 27 X 1915 rozpoczęła Brygada walki pod Kostiuchnówką, które trwały w tym rejonie do 1 VI 1916. Uczestniczył w nich także K.

Przez 3 miesiące brał udział w walkach pozycyjnych nad Stochodem. W październiku 1916 r. przetransportowano pułk do Warszawy. Tu II Brygada Legionów weszła w skład Polskiego Korpusu Posiłkowego i została przewieziona do Przemyśla. Część jej żołnierzy odmówiła dalszej służby wojskowej na znak solidarności z żołnierzami I i III Brygad Legionowych, które odmówiły złożenia przysięgi (tzw. kryzys przysięgowy

Legionów). K. Pozostał w 3. Pułku Piechoty i przeszedł z nim do odwodu 7. armii austro-węgierskiej w rejonie Czerniowic. Na wiadomość o traktacie zawartym 9 II 1918 przez państwa centralne z Ukraińską Republiką Ludową (zawierającym m.in. zapowiedź przekazania stronie ukraińskiej ziemi chełmskiej) oficerowie II Brygady na naradzie 13 II podjęli decyzję o przerwaniu frontu i połączeniu się z polskimi formacjami wojskowymi tworzonymi w Rosji. Część oficerów i oddziałów legionowych przerwała front w rejonie Rarańczy 15 II 1918. Linii frontu nie zdołał przejść K. Został osadzony przez Austriaków w obozie dla internowanych w Marmaros-Sziget (miasto nad górną Cisą, obecnie w Rumunii), a potem w Szaldobos (obecnie również w Rumunii).

K. prawdopodobnie zbiegł z tego obozu, bo 30 VI 1918 zgłosił się do płk. Mieczysława Norwid-Neugebauera, komendanta Okręgu nr VI Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) i zameldował gotowość do działalności konspiracyjnej. Początkowo pod pseud. Stępiński, a potem Władysław Gasztowt działał w POW, m.in. w Kielcach. Dn. 18 XII 1918 zgłosił się do Wojska Polskiego. Również w Wojsku Polskim służył jako oficer gospodarczy (kasowy) do dn. 31 III 1921. Początkowo pracował jako oficer rachunkowy na stacji zbiorczej oficerów w Krakowie, a później jako referent zakupów w sekcji mundurowej i żywnościowej. Tę funkcję pełnił też w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Następnie został szefem sekcji kwaterunkowej Szefostwa Intendentury Dowództwa Okręgu Generalnego nr V (później DOK nr V) w Krakowie.

Dn. 15 I 1922 został urlopowany i odkomenderowany na studia w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie (do 30 IX 1923). Jeszcze w 1922 r. złożył egzamin ogólny, a rok później egzamin dyplomowy. Napisał pracę pt. „Przemysł włókienniczy okręgu bielsko-bialskiego". W tym czasie awansował do stopnia porucznika, a potem kapitana służby gospodarczej. Na własną prośbę 1 X 1924 został zwolniony z wojska. Podjął wówczas pracę jako nauczyciel w Miejskiej Szkole Handlowej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Dn. 18 VI 1926 otrzymał nominację na stanowisko p.o., a następnie kierownika tej szkoły (Magistrat ustanowił go dożywotnio na tym stanowisku 1 X 1927). Dn. 21 V 1928 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zatwierdziło nominację K. na stanowisko dyrektora Miejskich Kupieckich Zakładów Naukowych.

W wyniku reorganizacji szkolnictwa zawodowego w 1928 r. w ramach Miejskich Kupieckich Zakładów Naukowych (mieszczących się wówczas przy obecnej ul. Powstańców) działały: Dokształcająca Szkoła Zawodowa Kupiecka, Szkoła Zawodowa Kupiecka, Szkoła Handlowa i Gimnazjum Handlowe. Z powodu wzrastającej liczby uczniów oraz nieodpowiednich warunków technicznych dotychczasowego budynku zrodził się pomysł budowy nowego obiektu przy ul. Ludwika Urbanowicza. Jednym z inicjatorów jego budowy oraz członkiem Rady Opiekuńczej był K., późniejszy jej dyrektor. Poświęcenie nowego gmachu szkolnego nastąpił we wrześniu 1930 r. Szkoła otrzymała nazwę: Miejski Instytut Kształcenia Handlowego. Gimnazjum Handlowe było nowoczesną placówką kształcenia, wyposażone zostało w pomoce naukowe i laboratoria wg wzorów zachodnioeuropejskich. W tym czasie K. pogłębiał i poszerzał swoją wiedzę oraz umiejętności: w 1932 r. ukończył w Warszawie kurs dla dyrektorów, w 1934 r. złożył egzamin na biegłego do spraw księgowości przy Izbie Przemysłowo-Handlowej w Katowicach, 10 IX 1936 otrzymał dyplom nauczycielski do nauczania ekonomii i księgowości w szkole handlowej. W 1935 r. napisał pracę naukową nt. „Księgowość przedsiębiorstwa jednostkowego". Będąc dyrektorem dobrał sobie grono wybitnych specjalistów i razem z nimi wytrwale, konsekwentnie rozwijał działalność dydaktyczno-wychowawczą oraz społeczno-kulturalną, doprowadzając do tego, że kierowana przez niego placówka cieszyła

się sławą jednej z najlepszych szkół ekonomicznych na terenie całego kraju. Stanowisko dyrektora w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego piastował do 24 VIII 1939. Dn. 24 VIII 1939 został powołany do służby wojskowej. Agendy szkoły przejął → Władysław Jędral.

W kampanii wrześniowej pełnił służbę w 7. Dywizji Piechoty jako zastępca szefa intendentury tej dywizji. Dn. 3 IX 1939 wraz ze sztabem dywizji dostał się do niewoli. Przebywał w niej ponad 5 lat (do 30 I 1945). W tym czasie przebywał w 4 oficerskich obozach jenieckich (oflagach) na terenie Niemiec: w Izehoe k. Hamburga (do 1941 r.), Sandbostel k. Bremy (w l. 1941–1942), Lubece (1942–1943) i Woldenbergu (obecnie Dobiegniew w woj. lubuskim) (1943–1945). W czasie niewoli nie zaprzestał działalności edukacyjnej. W obozach prowadził nauczanie przedmiotów handlowych, w szczególności rachunkowości handlowej i przemysłowej, organizował kursy gimnazjalne i licealne, był kierownikiem kursów handlowych, przewodniczącym Związku Księgowych, przewodniczącym komisji egzaminacyjnej kształcenia handlowego dla szkół średnich i wyższych oraz członkiem komisji kulturalno-oświatowej. Po wojnie wliczono mu do okresu pracy działalność w zorganizowanym tajnym nauczaniu w obozach jenieckich.

Dn. 10 II 1945 (w innej relacji 1 II 1945) powrócił z niewoli do Chorzowa. Część drogi z Dobiegniewa do Drezdenka odbył pieszo, a resztę koleją. Już 12 II zameldował się u prezydenta miasta celem objęcia swojego przedwojennego stanowiska. Od II 1945 do 1 IV 1949 piastował stanowisko dyrektora Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego w Chorzowie. Wówczas szkoła została przekształcona w Państwowy Zakład Kształcenia Handlowego. W tej placówce również został powołany na stanowisko dyrektora. W roku szkolnym 1951/1952 nastąpiły kolejne zmiany organizacyjne. Szkoła przyjęła nazwę Technikum Handlowe i Gastronomiczne. Szkoły handlowa i gastronomiczna zostały rozdzielone w 1969 r.; ta ostatnia została przeniesiona do budynku przy ul. Katowickiej 64.

Z końcem roku szkolnego 1953/1954 K. na własną prośbę zrzekł się funkcji dyrektora i opuścił szkołę. Przyczyn tego należy dopatrywać się przede wszystkim w stanie jego zdrowia, nadwątlonego pobytami w niewoli.

Po II wojnie światowej K. oprócz kierowania szkołą i pracy dydaktycznej wysłuchał m.in. wykładów w Państwowej Wyższej Szkole Administracji Gospodarczej w Katowicach (1947–1949), publikował prace naukowe, np. *Księgowość jednostek związkowych* (1946), *Teoria kosztów* (1947), *Tematy rachunkowości przemysłowej* (1948), ukończył kurs rewizora ksiąg handlowych (1949), wykładał w Wyższym Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych w Katowicach, w Państwowym Instytucie Administracji Przemysłowej w Gliwicach oraz w obecnym Centrum Kształcenia Ustawicznego w Chorzowie, był biegłym sądowym z zakresu księgowości w Sądzie Okręgowym i Sądzie Apelacyjnym w Katowicach oraz zaprzysiężonym rzeczoznawcą w Izbie Przemysłowo-Handlowej tamże, działał jako aktywny członek Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego.

Główne wysiłki poświęcił jednak szkole, dążąc usilnie do odbudowy jej przedwojennej pozycji. W okresie kierowania szkołą skupił wokół swojej osoby liczne grono pedagogiczne, któremu przekazywał swoją bogatą wiedzę zawodową i pedagogiczną, życiowe doświadczenie, zasady współżycia społecznego. Grono nauczycieli z kolei wykształciło i wychowało wielu absolwentów, którzy zajmowali wysokie stanowiska w administracji, gospodarce i nauce.

Za swoją postawę przed i w czasie wojny oraz dokonania zawodowe otrzymał liczne nagrody, wyróżnienia i odznaczenia, m.in. Krzyż Niepodległości, Krzyż Walecznych, Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 i Odznakę Pamiątkową Więźniów Ideowych. Na podstawie ustawy

z dn. 8 I 1938 wojewoda nadał K. Srebrny Medal za Długoletnią Służbę. Po II wojnie został odznaczony Złotą Odznaką „Zasłużonemu w Rozwoju Województwa Katowickiego".

Był żonaty od 3 VIII 1920 z Eugenią Salomon de Friedeberg. Miał 2 synów. Dn. 15 VII 1921 r. ur. się Andrzej, a 1 III 1923 – Antoni.

Zm. 31 VII 1972 w Szpitalu Miejskim im. dr. Andrzeja Mielęckiego w Chorzowie.

APKat., zesp. 646 – M. Chorz. Pers. B/50 (Karbowiak Tadeusz); tamże, zesp. 27 – Akta osob. nauczycieli, K/767 Karbowiak Tadeusz; CAW, sygn. AP (akta personalne) 6087; tamże, sygn. OPWI (odznaka pamiątkowa więźniów ideowych) – 15/1702. – *Centrum Kształcenia Ustawicznego Ekonomistów im. Ludwika Krzywickiego w Chorzowie. 50 lat istnienia szkoły*, red. J. Jama, Ch. 2000; Dziadek-Wilk J., *Od szkoły kupieckiej do szkoły ekonomicznej 1897–2007. Księga jubileuszowa z okazji 110 rocznicy powstania Zespołu Szkół Ekonomicznych w Chorzowie*, Ch. 2007; *Księga pamiątkowa Liceum Ekonomicznego w Chorzowie*, red. R.H. Nocoń, Ch. 1972; Liczba R., *Chorzów A.D. 2000. Nietypowy przewodnik po mieście dla młodzieży i dorosłych*, Ch. 2000; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*

Ewa Lubkowska-Baszczak, Mieczysław Starczewski

Karuga Wincenty, pseud. Karol Nemedyński (1906–1961), nauczyciel chorzowskich szkół, działacz narodowy i oświatowy.

Ur. 19 VII 1906 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Pawła, pracownika umysłowego, znanego działacza narodowego, i Rozalii z d. Zogłówek. Do szkoły elementarnej uczęszczał najpierw w Królewskiej Hucie, a od 1919 r. w Goczałkowicach, dokąd przenieśli się jego rodzice. Po ukończeniu szkoły elementarnej wysłany został przez Polski Komisariat Plebiscytowy na naukę do seminarium nauczycielskiego w Kcyni. W momencie wybuchu III powstania śląskiego przerwał naukę i wraz z kolegami przedostał się na Górny Śląsk. Został łącznikiem Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych.

Po podziale Górnego Śląska podjął naukę w seminarium nauczycielskim w Pszczynie, które ukończył w czerwcu 1925 r. We wrześniu t.r. rozpoczął działalność pedagogiczną jako nauczyciel w Szkole Powszechnej w Pszowie (pow. rybnicki). Następnie został nauczycielem gimnazjalnym w Chorzowie. Działał w Stowarzyszeniu Chrześcijańsko-Narodowym Nauczycieli Szkół Powszechnych. W 1932 r. wszedł w skład zarządu okręgowego oddziału śląskiego. Interesował się także ruchem młodzieżowym. W l. 1928–1929 był komendantem Związku Młodzieży Polskiej na okręg śląski. Z uwagi na zainteresowanie sportem i jego czynne uprawianie (brał udział w zawodach motocyklowych i narciarskich) w l. 30. ukończył Centralny Instytut Wychowania Fizycznego w Warszawie. Podczas studiów należał do Bratniej Pomocy Studentów. Po ukończeniu studiów przeszedł przeszkolenie w Instytucie Badania Spraw Międzynarodowych w Warszawie. Powróciwszy na Górny Śląsk, pracował jako nauczyciel wychowania fizycznego w Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Katowicach. Był aktywnym działaczem Związku Obrony Kresów Zachodnich. Z tej racji zainteresował go ruch Oddziałów Młodzieży Powstańczej. Organizował młodzież szkolną w stowarzyszeniach katolickich, przygotowujących do pracy patriotyczno-kulturalnej. Jeździł z grupą młodzieży chorzowskiej na Polesie, by szerzyć oświatę wśród tamtejszych mieszkańców. Działał także wśród Polaków na Śląsku Opolskim. Był stałym gościem Konsulatu RP w Bytomiu. Z pieniędzy zbieranych w Polsce finansował na Śląsku Opolskim działalność kulturalną. Opiekował się głównie polskimi klubami sportowymi. Był w stałym kontakcie z czołowymi działaczami Związku Polaków

w Niemczech (ZPwN). Podczas tzw. buntu młodych Dzielnicy I ZPwN popierał grupę rozłamowców z Janem Wawrzynkiem, Teodorem Gadzińskim, Wiktorem Gorzołką, Janem Rychlem i Józefem Planetorzem.

Krótko przed wybuchem II wojny światowej opuścił Górny Śląsk. Jego nazwisko znalazło się w osławionej księdze gończej *Sonderfahndungsbuch Polen* (pod numerem 686), zawierającej nazwiska osób, którymi interesowało się gestapo. Przy jego nazwisku była adnotacja, by odstawić go do Komendy Głównej SS w Berlinie. K. przebywał w tym czasie poza Śląskiem – na obszarze późniejszego Generalnego Gubernatorstwa. Zdążył po przybyciu do stolicy uczestniczyć w jej obronie w kampanii wrześniowej. Jako Karol Nemedyński działał w ruchu oporu. Gdy gestapo wpadło na jego trop w Warszawie, uciekł w Kieleckie, potem działał w Armii Krajowej. W Piotrkowie Trybunalskim był dyrektorem biur Polskiego Komitetu Opiekuńczego, należących do Rady Głównej Opiekuńczej. Zajmował się przerzutem ludzi zagrożonych aresztowaniem przez hitlerowców. Tuż przed opuszczeniem miasta przez administrację niemiecką dzięki brawurowemu szturmowi na miejscowe więzienie uratował wiele zamkniętych tam osób.

Jeszcze w okresie okupacji K. nawiązał kontakt z działającymi w okupowanym Krakowie byłymi członkami Dzielnicy I Związku Polaków w Niemczech. Utworzyli oni Komitet Obywatelski Polaków Śląska Opolskiego. Grupa ta nawiązała kontakt z mianowanym przez władze warszawskie na wojewodę śląskiego gen. Aleksandrem Zawadzkim. K. na krótko zajął stanowisko zastępcy starosty w Bytomiu, a 9 V 1945 otrzymał nominację na starostę pow. nyskiego. Wiele uwagi poświęcił zabezpieczaniu nyskich zabytków. Był członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej. Wraz z ks. Kądziołką przystąpił do zabezpieczenia zrujnowanej katedry gotyckiej. W 1947 r. ogłosił Konkurs Ziemi Nyskiej, by spopularyzować wiedzę o regionie. W 1948 r. konkurs ten powtórzono. K. należał do współzałożycieli „Nowin Nyskich". W l. 1948–1949 był starostą w Krośnie Odrzańskim. Wraz z umacnianiem się stalinizmu odsunięto go od władzy. Padł ofiarą ówczesnych sporów ideologicznych i walki z tzw. odchyleniem nacjonalistycznym. Zwalniając go, zabroniono mu pracy w administracji. Wrócił do Bytomia. Pracował jako górnik w kopalni „Rozbark". Podjął naukę w tamtejszym Technikum Górniczym. Po jego ukończeniu objął stanowisko sztygara. Po Październiku '56 wrócił do pracy w administracji państwowej – w listopadzie 1956 r. został powołany na stanowisko wiceprzewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN) w Opolu. Należał do współorganizatorów reaktywowanego w Opolu Instytutu Śląskiego (placówki działającej w l. 1934–1949 w Katowicach). Był członkiem jego pierwszej Rady Naukowej. Należał do grona założycieli Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich (TRZZ). W VII 1957 zdymisjonowany został z Prezydium WRN. W kadencji 1957–1961 był posłem na Sejm PRL, wybrany na ziemi nyskiej. Należał do Sejmowej Komisji Ziem Zachodnich oraz Komisji Zagranicznej. Od 1957 r. do śmierci był dyrektorem Przedsiębiorstwa Eksploatacji Kruszywa w Opolu, które założyło opolskie TRZZ. Był członkiem Rady Naczelnej TRZZ.

Był 2-krotnie żonaty. Jego pierwszą żoną była Gertruda Chyba Na ich ślubie w Goczałkowicach w 1937 r. byli czołowi działacze ZPwN, z Janem Kaczmarkiem na czele. W 1955 r. zawarł 2 małżeństwo – z Łucją Żurek. Miał córkę Janinę i syna Tadeusza.

Zm. 25 XII 1961 w szpitalu w Bytomiu. Pochowany został w rodzinnym grobowcu w Goczałkowicach.

Odznaczony został: Śląskim Krzyżem Powstańczym, Medalem Zwycięstwa i Wolności oraz Złotym Krzyżem Zasługi. Już po jego śmierci Instytut Śląski wydał przygotowane przez niego opracowanie *Organizacja Polskiego Komisariatu Plebiscytowego dla Górnego Śląska* (Op. 1966). Jego nekrologi ukazały się w „Dzienniku Zachodnim",

„Trybunie Robotniczej", wspomnienia pośmiertne – w „Tygodniku Powszechnym", „Kalendarzu Opolskim TRZZ", „Biuletynie Organizacyjnym TRZZ".

Bednorz R., *Wincenty Karuga*, [w:] *Ludzie spod znaku Rodła*, Op. 1972, s. 98–100; Glensk J., *Początki Instytutu Śląskiego w Opolu*, [w:] *Instytut Śląski 1934–1994*, red. K. Heffner, Op. 1994, s. 49; Hajduk R., *Nieznana karta tajnego frontu*, W. 1985, po s. 32; Korzeniowska W., *Karuga Wincenty (Kazimierz Nemedyński) (1906–1961)*, [w:] *Słownik biograficzny Ziemi Pszczyńskiej*, Pszczyna 1994, s. 113–114; Lis M., *Wincenty Karuga*, [w:] *Oddajmy im cześć. Sylwetki ludzi zasłużonych dla Śląska Opolskiego*, red. M. Lis, S. Ziarko, Op. 1985, s. 89–91; Musioł T., *Szkolnictwo polskie w rejencji opolskiej*, Kat. 1964, s. 235, 236; *Nad grobem zasłużonego działacza*, „Biuletyn Organizacyjny TRZZ", W. 1962, s. 72; „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1958, s. 73; Snoch B., *Karuga Wincenty*, [w:] tenże, *Górnośląski leksykon...*, s. 102; Sylwester A., *Karuga Wincenty (Kazimierz Nemedyński) (1906–1961)*, [w:] PSB, t. 12, s. 145–146.

Bogdan Cimała

Karwat (Karwath) Roman, pseud. „Przywara" (1904–1941), pracownik umysłowy, komendant chorzowskiego obwodu Polskiej Organizacji Partyzanckiej, więzień hitlerowskiego obozu koncentracyjnego Auschwitz.

Ur. 15 XI 1904 w Zaborzu (obecnie dzielnica Zabrza), syn Ignacego i Moniki z d. Duda. Ukończył 8-klasową szkołę ludową (powszechną) w Zaborzu. Potem uczęszczał do dokształcającej szkoły zawodowej – uczył się zawodu instalatora.

W 1923 r. przeniósł się z Zaborza do Nowych Hajduk (obecnie część Chorzowa). W następnym roku zgłosił się jako ochotnik do Polskiej Marynarki Wojennej, w której służył do 1927 r.

Od 29 XI 1927 pracował jako instalator w firmie: Bernard Kiszka – Król. Huta Biuro Techniczne. Przedsiębiorstwo dla Wykonywania Urządzeń Zdrowotno-Technicznych. Dn. 6 II 1929 złożył w królewskohuckim Magistracie podanie o zatrudnienie go w urzędzie w charakterze pracownika umysłowego. Pracę rozpoczął z dn. 1 III 1929. Do 1 X 1934 pracował w miejscowym Urzędzie Pośrednictwa Pracy, a od 1 X 1934 – w Urzędzie Stanu Cywilnego w Chorzowie. Dn. 1 X 1936 przyznano mu tytuł sekretarza miejskiego. Przez cały ten okres działał w królewskohuckim (chorzowskim) gnieździe Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół". W l. 30. kilkakrotnie odbywał ćwiczenia wojskowe w rezerwie (m.in. od 4 VIII do 4 IX 1930 był na ćwiczeniach wojskowych w Pińsku).

W okresie od 8 X 1929 do 15 II 1930 uczęszczał na kurs dokształcający dla urzędników administracji komunalnej.

Dn. 4 X 1930 zawarł związek małżeński z Heleną Agnieszką Piegzianką.

Z dn. 29 II 1940 zakończył pracę w Zarządzie Miasta. Potem nie przewidywano już jego zatrudnienia w urzędzie ze względu na przedwojenną postawę. Wiosną 1940 r. został aresztowany. Zginął w 1941 r. w hitlerowskim obozie koncentracyjnym Auschwitz w Oświęcimiu.

APKat., Zespół: M.Chorzów 646, sygn. Pers. B.50. – Karwat Roman. – *Chorzów. Zarys miasta*, red. J. Kantyka, Kat. 1977, s. 197, 199; Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 258; Kędryna S., Szefer A., *Nauczyciele polegli i zamordowani w latach hitlerowskiej okupacji. Księga pamiątkowa*, Kat. 1971, s. 65 (tamże zaliczono go do nauczycieli zamordowanych w latach wojny).

Zbigniew Kapała

Kawka Antoni, pseud. „Roland" (1915–1942), do 1934 r. Kafka (nazwisko zmienił na żądanie Urzędu Stanu Cywilnego w Chorzowie), alumn Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, piłkarz ręczny, reprezentant Polski, członek ruchu oporu, więzień polityczny obozu koncentracyjnego KL Auschwitz.

Ur. 18 V 1915 w Chorzowie, syn Józefa i Joanny z d. Szafraniec. Był uczniem późniejszej Publicznej Szkoły Powszechnej nr XXVIII w Chorzowie, gdzie zaprzyjaźnił się z → Rajmundem Gładkim i → Janem Machą (późniejszym księdzem). Cała utalentowana pod względem sportowym trójka prowadziła działalność sportową w Stowarzyszeniu Młodzieży Polskiej przy parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym. W jej

barwach K. występował w zawodach lekkoatletycznych i piłki ręcznej 11-osobowej. W 1931 r. został członkiem sekcji gier sportowych Klubu Sportowego Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie (obecny Chorzów Stary). W barwach tegoż klubu zdobył tytuł mistrza Polski w 1935 r. Ukończył Gimnazjum im. Odrowążów w Chorzowie. Należał do filarów zespołu szczypiorniaka, utworzonego przez Włodzimierza Bończę-Markowskiego w ramach Międzyszkolnego Klubu Sportowego w Chorzowie. W tymże klubie pełnił obowiązki członka zarządu. W jego barwach 2-krotnie zdobył mistrzostwo Śląska w szczypiorniaku na szczeblu szkolnych klubów sportowych.

Wstąpił do Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie. W 1939 r. otrzymał niższe święcenia kapłańskie. Okazyjnie nadal utrzymywał kontakty z klubem i w jego barwach występował w czasie przerw w nauce. Z publikowanych na łamach prasy wspomnień Jerzego Tila, wielokrotnego reprezentanta i mistrza Polski w piłce ręcznej 11-osobowej, wynika, że K. był jego pierwszym trenerem w Klubie Sportowym Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie. Prawdopodobnie więc K. wykorzystywał przerwy w nauce w seminarium, by szkolić młodzież. Z powodzeniem grał także w koszykówkę.

Po wybuchu II wojny światowej był członkiem Polskiej Organizacji Zbrojnej → ks. Jana Machy i zaangażował się w działalność konspiracyjną. Został aresztowany – wg jednych źródeł 15 IV 1940 osadzony był w więzieniu w Sosnowcu, wg innych źródeł 25 VI t.r. zatrzymany został przez gestapo. Ta druga data raczej dotyczy transportu do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu. Tym samym transportem przywieziony został również → Rajmund Gładki. Dobrowolnie zgodził się na rozstrzelanie, ratując życie ojca 3 dzieci. Poniósł śmierć 12 bądź – wg innych opracowań – 13 VI 1942. Niektóre opracowania błędnie podają jakoby K. miał być rozstrzelany razem ze swoim kolegą klubowym Rajmundem Gładkim oraz Henrykiem Murłowskim, Janem Mrugałą i niejakim Haronem.

Arch. Kurii Archidiecezjalnej w Katowicach, Martyrologium duchowieństwa, mps; APKat. Zesp. I Gimnazjum Chorzów, sygn. 346; Arch. parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym – księga chrztów za rok 1915. – Bethge D., Stankiewicz M., *Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego. Śmierć za kratami i drutami 1939–1945* [b.m.w.]; Czado P., *Azoty Chorzów*, strona internetowa miasta.gazeta.pl/katowice/; Jacewicz W., Woś J., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, t. 5, z. 3, W. 1978; Jarecki S., *Rozwój piłki ręcznej na Śląsku*, cz. 1 *(1925–1960)*, Kat. 1972; Pająk I., *Mieszkańcy Śląska, Podbeskidzia i Zagłębia Dąbrowskiego w KL Auschwitz. Księga pamięci*, t. 1, Kat. 1998; Podlewski S., *Kawka Antoni*, „Za i przeciw" 1968, nr 9; Steuer A., *Dzieje piłki ręcznej w Chorzowie (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 4, Ch. (1999); tenże, *Kafka Antoni*, [w:] *O duszę polską...*; tenże, *Kultura fizyczna*, [w:] *Województwo śląskie...*; Szołdrski W., *Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, „Sacrum Poloniae Millenium", t. 11, Rzym 1965.

Antoni Steuer

Kiedroń Józef (1879–1932) inżynier górnik, polityk, minister, członek władz wielu podmiotów gospodarczych w okresie II Rzeczypospolitej, m.in. Górnośląskich Zjednoczonych Hut „Królewska" i „Laura", właściciela m.in. huty „Królewskiej" (późniejszej huty „Piłsudski") oraz kopalni „Hrabina Laura" (później „Chorzów") w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Urodził się 17 III 1879 w Błędowicach Dolnych na Śląsku Cieszyńskim. Syn rolnika

Józefa i Marianny z domu Jaworek. W wieku 13 lat stracił oboje rodziców. Rozpoczął pracę zawodową w drukarni Prochaski w Cieszynie, a następnie pracował jako górnik. Zarobione pieniądze umożliwiły mu ukończenie szkoły realnej w Cieszynie. W 1898 r. podjął studia na Politechnice Lwowskiej, jednak już po pierwszym semestrze przeniósł się do Akademii Górniczej w Leoben (Austria). Wakacje spędzał, pracując w kopalniach na terenie Westfalii. Po ukończeniu studiów, w 1902 r. podjął pracę, jako inżynier asystent, a następnie kierownik w kopalni węgla kamiennego „Eleonora" w Dąbrowie. Pracował także w kopalni „Karolina" w Morawskiej Ostrawie i „Bettina" w Dąbrowie k. Karwiny.

W 1905 r. ożenił się ze starszą od siebie o 7 lat, młodą wdową Zofią Kirkorową z Grabskich, siostrą późniejszego premiera i ministra skarbu Władysława Grabskiego. Wraz z żoną włączył się w działalność społeczno–narodową. M.in. w latach 1908–1918 był członkiem Zarządu Głównego Macierzy Szkolnej. Przyczynił się do powstania w 1907 r. szkoły górniczej w Dąbrowie oraz Gimnazjum Polskiego w Orłowej i kilku szkół ludowych. W 1911 r. został jednym ze współtwórców Polskiego Stronnictwa Narodowego. Był także członkiem Ligi Narodowej. Działając w Związku Górników i Hutników Polskich w Austrii, dopominał się o prawa pracownicze górników. Przez kilka lat prowadził wykłady w szkole górniczej. Była autorem licznych artykułów prasowych o tematyce górniczej. Wraz z żoną (członkinią Rady Narodowej Śląska Cieszyńskiego) brał udział w pracach związanych z przyłączeniem tej dzielnicy do Polski. Był autorem projektu proklamacji o przyłączeniu Księstwa Cieszyńskiego do Polski uchwalonej 30 X 1918. W tym czasie jako ekspert z dziedziny górnictwa brał udział w rokowaniach z Zemským Narodnim Wyborem. W styczniu 1919 r., po wkroczeniu wojsk czeskich na teren Śląska Cieszyńskiego, K. został aresztowany, a następnie wydalony z zajętego przez Czechów obszaru. Powrócił do Dąbrowy jako członek Komisji Alianckiej ds. rozdziału złóż węgla kamiennego w Zagłębiu Karwińskim (delegowany przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych). W 1920 r. podjął pracę w Dyrekcji Głównej Państwowych Zakładów Górniczo-Hutniczych w Warszawie. Brał udział w konferencji międzynarodowej w Spa, broniąc sprawy przynależności Górnego Śląska do Polski. Czynnie włączył się w prace Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu.

Od lutego 1922 r. był dyrektorem departamentu ds. śląskich w Ministerstwie Przemysłu i Handlu. Od 19 XII 1923 r. do 16 V 1925 r. był ministrem przemysłu i handlu w drugim rządzie swego szwagra, Władysława Grabskiego. W tym okresie przeprowadzono podstawowe reformy ekonomiczne (z reformą walutową na czele) oraz podpisano wiele najważniejszych umów i kontraktów handlowych. Z inicjatywy m.in. K. doszło do podpisania umowy w sprawie budowy portu w Gdyni oraz magistrali kolejowej Górny Śląsk – Wybrzeże. Jako minister przemysłu i handlu, na mocy ustawy sejmowej z 8 IV 1924, wydał rozporządzenie wykonawcze dotyczące warunków udzielania pozwoleń na posiadanie i używanie urządzeń radiotechnicznych, ustalania opłat abonamentowych oraz określania warunków produkcji sprzętu radiowego i handlu tym sprzętem – kluczowego dokumentu dla rozwoju radiofonii w Polsce.

Po rozwiązaniu rządu Władysława Grabskiego K. brał udział w pracach przygotowawczych do utworzenia spółki Górnośląskie Zjednoczone Huty „Królewska" i „Laura". Spółka Akcyjna Górniczo–Hutnicza z siedzibą w Katowicach. Spółka wpisana została do rejestru handlowego Sądu Okręgowego w Katowicach w dn. 14 IX 1926, a K. objął stanowisko prezesa zarządu i dyrektora generalnego. Choć mieszkał w Siemianowicach, jako prezes zarządu wielokrotnie przebywał w Królewskiej Hucie wizytując hutę „Królewską" i kopalnię „Hrabina Laura" (później „Chorzów"). Był jednym z inicjatorów utwo-

rzenia Syndykatu Polskich Hut Żelaza. Był członkiem wielu rad nadzorczych oraz krajowych i zagranicznych związków przemysłu górniczego i hutniczego. Wiele publikował w górniczo-hutniczych czasopismach fachowych. Był autorem opracowania *Kolej Górny Śląsk – Gdynia jako najpilniejszy problemat gospodarczy Polski*.

Zm. po długiej i ciężkiej chorobie 25 I 1932 w klinice w Berlinie, gdzie udał się na leczenie. Pochowano go na cmentarzu ewangelickim przy ul. Bielskiej w Cieszynie, gdzie wcześniej (w 1921 r.) pochowany został Jan Kiedroń, jeden z jego dwóch synów.

Kiedroń J., *Kolej Górny Śląsk – Gdynia jako najpilniejszy problemat gospodarczy Polski*, Kat. 1926; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, W. 1994; Łakomy L., *Inżynier Józef Kiedroń – ideał współczesnego Polaka*, Kat. 1933; PSB, t. 12.

Ryszard Kurek

Kisiel Jerzy (1887–1975) nauczyciel szkół chorzowskich, działacz społeczny i związkowy.

Ur. 15 IV 1887 w Wielopolu (pow. cieszyński), syn Jana i Marii z Adamców. W l. 1895–1903 uczęszczał do 5-klasowej szkoły ludowej, a następnie do 3-klasowej szkoły wydziałowej w Cieszynie, natomiast w l. 1904–1908 był uczniem polskich oddziałów niemieckiego Seminarium Nauczycielskiego w Cieszynie. Po zdaniu seminaryjnego egzaminu dojrzałości w 1908 r. rozpoczął pracę zawodową w Karwinie w szkole z polskim językiem nauczania, a od 1910 r. – w szkole w Karwinie-Solcy. W 1910 r. uzyskał patent na nauczyciela stałego szkół ludowych z polskim i niemieckim językiem wykładowym. Po wybuchu I wojny światowej został żołnierzem armii austro-węgierskiej. Od 1 VIII 1914 do 1 X 1916 pozostawał żołnierzem. Przez 9 miesięcy walczył na froncie wschodnim. W bitwie pod Gorlicami został ranny. Po rekonwalescencji uznano go za niezdolnego do służby wojskowej. W 1916 r. powrócił więc do pracy w Karwinie. Angażował się też w działalność społeczną, m.in. założył i prowadził w Karwinie chór związany z socjalistyczną organizacją „Siła". W obliczu odzyskania niepodległości przez Polskę, w listopadzie 1918 r. przy pomocy górników tego miasta, rozbroił oddział kawalerii austriackiej stacjonujący w Karwinie, a zdobyte konie przekazał na potrzeby organizowanej w tym czasie w Cieszynie armii polskiej. Po zakończeniu I wojny od 21 XI 1919 do 21 III 1920 i od 6 XI 1920 do 13 III 1921 uczęszczał na wykłady grupy 3. publicznego kursu dla nauczycieli szkół wydziałowych, zorganizowanego przy Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Cieszynie-Bobrku. Po jego ukończeniu wiosną 1922 r. uzyskał patent nauczyciela szkół wydziałowych. W 1920 r. we Frysztacie ukończył również kurs rysunku dla nauczycieli uzupełniających szkół przemysłowych polskich. Od września 1920 r. pracował w szkole wydziałowej i w szkole uzupełniającej w Karwinie. W l. 1921/1922 pozostawał słuchaczem rocznego Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Cieszynie.

Po powstaniu woj. śląskiego, 19 VIII 1922 został powołany na kierownika stałego (rektora) Ewangelickiej Szkoły nr I w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), którą kierował do 1939 r. W l. 1922–1925 szkoła pozostawała placówką niemiecką dla uczniów mniejszości niemieckiej, w l. 1925–1934 była ona szkołą zarówno polską, jak i niemiecką, a od 1934 r. – przeznaczoną tylko dla dzieci polskich. Jako kierownik polskiej szkoły, do której uczęszczali uczniowie wywodzący się z mniejszości niemieckiej, brał udział w pracach komisji szkolnych, dążących do zapisywania dzieci górnośląskich do szkół polskich.

W czasie okupacji hitlerowskiej ukrywał się w Rabce, gdyż przez Niemców był poszukiwany listem gończym. Dn. 20 II 1945 wrócił do Chorzowa. Objął kierownictwo Szkoły Podstawowej nr 1, a następnie Szkoły Podstawowej nr 5. W l. 1946–1949 pozostawał kierownikiem Państwowej Szkoły dla Dorosłych.

Dn. 9 VIII 1919 zawarł związek małżeński z Justyną z Uherków, z którą miał 3

dzieci: Bolesława (ur. w 1920 r.), Wandę (ur. w 1924 r.) i Stanisława (ur. w 1926 r).

Zm. w Chorzowie w 1975 r.

Encyklopedia Związku Nauczycielstwa Polskiego województwa katowickiego, cz. I, Kat. 1998, s. 57–58; Szczechura T., *Sprawa Królewskiej Huty (1933–1939)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1965, nr 3, s. 501, 503, 508.

Anna Glimos-Nadgórska

Kiwer Edward Andrzej, pseud.: „Biegaj", „Chwyt", „Edward" (1919–1987), cichociemny, porucznik WP, były uczeń Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie.

Ur. 24 IX 1919 w Gliwicach, syn Henryka i Anastazji z d. Botta. Rodzina po powstaniach śląskich przybyła do Wielkich Hajduk (obecnie Chorzów Batory). W 1939 r. ukończył gimnazjum państwowe i zdał maturę. Od 16 VIII do 12 IX 1939 przebywał na obozie Junackich Hufców Pracy w Żabiem. Dn. 18 IX przekroczył granicę rumuńską i do 12 XI t.r. był internowany. Po ucieczce z miejsca internowania 6 XII 1939 przybył do Francji. Tam już 8 XII t.r. przydzielony został do II batalionu 2. Pułku Piechoty w Coëtquidan. Od 16 II 1940 K. był żołnierzem 3 kompanii II batalionu 1. Półbrygady Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich. Brał udział w walkach tej jednostki w Norwegii. Podczas natarcia na Ankenes został ranny. Na terenie Wielkiej Brytanii 1 II 1941 został odznaczony Krzyżem Walecznych za Narwik. W następnych latach służył m.in. w 1. Samodzielnej Brygadzie Spadochronowej, będąc tam przejściowo instruktorem szkolonego w brygadzie plutonu jugosłowiańskiego. Przeszkolony później w dywersji, dn. 22 IV 1943 został zaprzysiężony w Oddziale VI Sztabu Naczelnego Wodza, w nocy z 8 na 9 IV 1944 zrzucony do kraju. Otrzymał przydział do Kedywu Okręgu Kielecko-Radomskiego Armii Krajowej. Pełnił funkcję instruktora dywersji w oddziale partyzanckim „Wybranieccy", a później dowódcy IV plutonu w tymże oddziale, stanowiącym 1. kompanię I baonu 4. Pułku Piechoty Legionów AK. Brał udział w walkach z nieprzyjacielem. Z dn. 7 IX 1944 został adiutantem dowódcy I batalionu 4. Pułku Piechoty Legionów 2. Dywizji Piechoty AK.

Po tzw. wyzwoleniu dn. 23 I 1945 został aresztowany w swoim mieszkaniu w Kielcach przez NKWD. Uwolniono go podczas akcji rozbicia więzienia przez kpt. „Szarego" (Antoni Heda) w nocy z 4 na 5 VIII 1945. Po uwolnieniu z więzienia, do końca 1945 r. działał w konspiracji WiN-owskiej, m.in. na terenie Poznania. Od 1946 r. mieszkał w Chorzowie, gdzie był zatrudniony w różnych instytucjach. Pracował także w Katowicach. Przez ostatnie 17 lat ciężko chorował (porażenie mózgowe).

Był żonaty z Hildegardą z Motzków. Mieli 4 dzieci: Bogusława (ur. 1947), Jana (ur. 1948), Edwarda (ur. 1950) i Danutę (ur. 1956).

Zm. 25 X 1987 we wsi Łącznik k. Opola (gmina Biała).

Odznaczony został Orderem Virtuti Militari V klasy i Krzyżem Walecznych.

AK w dokumentach październik 1944 – lipiec 1945, t. 5, Wr. 1991, s. 279; Bethge D., Stankiewicz M., Wesołowska J., *Hajduczanie. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1986, s. 14; Bieniecki K., *Lotnicze wsparcie Armii Krajowej*, Kr. 1994, s. 383; Borzobohaty W., *„Jodła". Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939–1945*, W. 1988; Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 72; Sołtysiak M., *Chłopcy „Barabasza"*, W. 1967; Tochman K. A., *Słownik biograficzny cichociemnych*, t. 3, Zwierzyniec–Rzeszów 2002, s. 51–52 (na s. 138 zdj.); Tucholski J., *Cichociemni*, wyd. II uzup., W. 1985, s. 335.

Zbigniew Kapała

Klaczyński Wacław Michał, pseud. „Perkun" (1887–1939), oficer służby stałej, pułkownik WP, w l. 1928–1936 dowódca 75. Pułku Piechoty w Królewskiej Hucie (Chorzowie) a od 24 VIII 1939 Grupy Fortecznej Obszaru Warownego „Śląsk".

Ur. 9 X 1887 w majątku Szymany, pow. Mińsk Mazowiecki jako syn Wacława i Antoniny Piaskowskiej. Od 1903 r. jako uczeń Szkoły Realnej w Orle (Rosja) był zaangażowany w polską działalność niepodległościową, członek Tajnej Szkolnej Organizacji. Uczestnik strajku szkolnego w 1905 r. W 1908 r. odbył 8-miesięczną służbę w armii rosyjskiej. Potem studiował filozofię w Wolnej Wszechnicy w Warszawie, a następnie w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Od 1912 r. brał udział w wojskowej działalności niepodległościowej w Krakowie i w Zakopanem, członek Związku Walki Czynnej i Związku Strzeleckiego. Mieszkał wówczas w Krakowie.

Z wybuchem I wojny światowej wstąpił w sierpniu 1914 r. do Legionów Polskich. W miejscowości Jakubowice jako żołnierz 1. Pułku Piechoty Legionów Polskich z dn. 9 X 1914 na mocy rozkazu komendy I Brygady Legionów Polskich mianowany podporucznikiem. Od początku września dowodził II plut. 3. (potem 2.) kompanii II baonu 1. pułku. 8 X 1915 w boju pod Koszycami został 2-krotnie ranny. Następnie, z przerwami, do lipca 1917 r. przebywał w szpitalach na leczeniu. W lipcu 1917 r. po kryzysie przysięgowym w Legionach, za odmowę złożenia przysięgi na wierność Austro-Węgier i Niemiec, do sierpnia 1918 r. internowany przez Niemców w Beniaminowie k. Zegrza. Po zwolnieniu z obozu wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), obejmując komendę organizacji w rejonie Krasnystaw – Hrubieszów. Został komendantem Okręgu Zamojskiego POW i współorganizatorem batalionu krasnystawsko-hrubieszowskiego w chełmskim pułku piechoty (trzon batalionu stanowili członkowie POW oraz żołnierze Polacy ze stacjonującego w Zamościu batalionu zapasowego austro-węgierskiego 30. Pułku Piechoty). Batalion krasnystawsko-hrubieszowski wszedł w skład organizowanego na wschodniej Lubelszczyźnie pułku chełmskiego (później 35. Pułku Piechoty) jako jego II batalion. K. został mianowany dowódcą tego batalionu w stopniu kapitana (awans 1 XII 1918). Jesienią 1919 r. ukończył kurs dowódców batalionów w Rembertowie. W okresie 1919–1920 wraz z całym 35. Pułkiem Piechoty (jako dowódca II batalionu) brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r., walcząc m.in. w rejonie Rawy Ruskiej, Magierowa, Olewska, Kalenkowicz, w bitwie warszawskiej.

W 1921 r. ukończył Kurs Wyższych Dowódców w Warszawie (20 IV–15 VI 1921) oraz Kurs Informacyny dla Wyższych Dowódców we Francji (18 VI–31 VIII 1921). Po powrocie z Francji pełnił nadal funkcję dowódcy II batalionu 35. Pułku Piechoty, stacjonującego już wtedy w Brześciu nad Bugiem. W 1921 r. awansował na majora. Przełożeni oceniali pozytywnie mjr. K.: „[...] energiczny, rzutki, przedsiębiorczy, posiada dużo inicjatywy. Pracowity, gorliwy w służbie, ambitny, inteligentny. Dobry organizator. Ideowy. Karny służbista, posiada odpowiedni autorytet u podwładnych, troskliwy o żołnierza, dobry gospodarz, koleżeński. Odważny. Opanowuje sytuację. Orientuje się dobrze. Spokojny w czasie akcji. Posiada dużo hartu bojowego. Wytrwały w boju.

Decyduje się szybko. Duże doświadczenie bojowe, pewność siebie [...]" (dowódca XVII Brygady Piechoty, ppłk Wiktor Nowakowski). Dn. 15 VIII 1924 mianowany podpułkownikiem, wkrótce potem przeniesiony do 5. Pułku Piechoty Legionów w Wilnie na stanowisko zastępcy dowódcy pułku.

Od lipca 1928 r. był dowódcą 75. Pułku Piechoty w Królewskiej Hucie (od 1 VII 1934 Chorzów). Jako dowódca pułku wykazał się dużymi zdolnościami organizacyjnymi, dalekowzrocznością i ambicją postawienia 75. PP na jak najwyższym szczeblu w zakresie wyszkolenia. Był inicjatorem budowy koszar w Królewskiej Hucie (Chorzowie) i Pomnika Poległych Żołnierzy 75. Pułku Piechoty, aktywnie wspierał działalność organizacji paramilitarnych i kombatanckich na terenie garnizonu chorzowskiego.

Z dn. 1 I 1931 awansował do stopnia pułkownika. Funkcję dowódcy 75. PP pełnił przez 8 lat. W październiku 1936 r. odszedł z pułku do Katowic na stanowisko II dowódcy piechoty dywizyjnej 23. Dywizji Piechoty. Na stanowisku tym zajmował się szeroko pojętymi sprawami związanymi z budową w polskiej części Górnego Śląska fortyfikacji stałych (przygotowanie pozycji obronnych, budowa schronów, szkolenie załóg). Na krótko przed wybuchem wojny (sierpień 1939) objął dowództwo Grupy Fortecznej Obszaru Warownego „Śląsk" i z tą formacją – wchodzącą w skład Grupy Operacyjnej „Śląsk" – wyruszył 1 IX 1939 na wojnę. W nocy z 2 na 3 IX 1939 pododdziały forteczne zeszły ze swych pozycji i zgodnie z otrzymanymi rozkazami pomaszerowały na wschód. W zarysie szlak bojowy Grupy Fortecznej przebiegał następująco: Kraków – Wiślica – Osiek – Zbydniów – Aleksandrów – Majdan Kasztelański. Płk K. poległ w nocy z 18 na 19 IX 1939 we wsi Maziły podczas natarcia na pozycje niemieckie.

Był żonaty z Matyldą Józefą z d. Derych. Miał 2 synów, z których starszy Janusz był absolwentem Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie, i jako podchorąży artylerii brał

Prezydent Rzeczypospolitej przyjmuje delegację 75. PP, złożoną z płk. Klaczyńskiego, mjr. Swaczyny (siedzą), kpt. Chodorowskiego i sierż. Majchrzaka (stoją)

udział w kampanii wrześniowej w szeregach 23. Pułku Artylerii Lekkiej.

Odznaczony był m.in.: Orderem Virtuti Militari V klasy, Orderem Odrodzenia Polski IV klasy, 4-krotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości. Pośmiertnie odznaczony Orderem Virtuti Militari IV klasy.

Cygan W.K., *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 1 *A–S*, W. 2005, s. 222; Głowacki L., *Działania wojenne na Lubelszczyźnie w roku 1939*, Lublin 1976, s. 101, 103–105, 134, 143, 149, 151, 160, 322, 406; Jellenta S., *Klaczyński Wacław Michał, pseud. „Perkun" (1887–1939)*, [w:] PSB, t. 12; Kapała Z., *Garnizon chorzowski 75 Pułku Piechoty (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 8, Ch. 2005, s. 96–146; Steblik W., *Armia „Kraków" 1939*, W. 1975, s. 27, 53, 81, 116, 139, 175, 197, 207, 213, 222, 225, 367, 371, 373, 380, 400, 419, 444, 448, 466, 511, 517, 576, 577, zdj. po s. 96; Walancik M., *Dowódcy jednostek wojskowych w Chorzowie (1922–1998). Zarys biografii*, Ch. 2004, s. 23–27; tenże, *Z dziejów Pomnika Poległych Żołnierzy 75 Pułku Piechoty – Chorzów 2 czerwca 1934–2 czerwca 2000*, Ch. 2005, s. 48.

Wojciech Bogusław Moś

Klama Ludwik (1905–1973), nauczyciel, komendant Śląskiej Chorągwi Harcerzy od 15 III do 22 VIII 1939, ur. w Chorzowie (obecny Chorzów Stary).

Ur. 20 VIII 1905 w Chorzowie, syn Walentego, aktywnego polskiego działacza narodowego, sekretarza Rady Ludowej w Chorzowie, i Pauliny z d. Schwicz. W 1919 r. ukończył ośmioletnią szkołę powszechną (Volksschule). Bezpośrednio potem pracował jako goniec w zakładach azotowych w Chorzowie. Był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół". Od 1921 r. wraz z rodziną mieszkał w Rybniku, gdzie jego ojciec, Walenty Klama, pełnił obowiązki sekretarza obwodu ZZP. W czasie I i II powstania śląskiego pomagał ojcu kolportować prasę polską, w czasie plebiscytu roznosił po domach kartki do głosowania, nocami rozlepiał ulotki propagandowe. Był słuchaczem uniwersytetu ludowego.

We wrześniu 1920 r. wyjechał do seminarium nauczycielskiego w Wągrowcu (ówczesne woj. poznańskie). Po przejęciu przez Polskę części Górnego Śląska w 1922 r. przeniesiono go do Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Pszczynie, gdzie 24 VI 1925 uzyskał świadectwo dojrzałości. Tam zetknął się z ruchem harcerskim.

Najpierw uczył w szkole powszechnej w Olsztynie, w pow. lublinieckim, a następnie w Lublińcu. Wkrótce objął także kierownictwo szkoły oraz funkcję organisty w miejscowym kościele. W tym czasie odbył służbę wojskową, prawdopodobnie w batalionie podchorążych rezerwy piechoty przy 7. Dywizji Piechoty. Działał także w Związku Harcerstwa Polskiego, najpierw jako drużynowy w Olsztynie, później jako komendant hufca w Lublińcu. W krótkim czasie powstało 7 drużyn liczących 200 członków. Był też drużynowym jednego z lepszych kręgów starszoharcerskich na Śląsku; od 15 III 1936 harcmistrz.

W 1927 r. na własną prośbę został przeniesiony do jednej ze szkół powszechnych w Lublińcu. W dn. od 6 do 9 III 1929 odbył kurs dla nauczycieli pracujących w harcerstwie. We wrześniu t.r. wziął ślub z Waleską Kopyciolówną. 8 VIII 1931 r. w Lublińcu przyszedł na świat jego syn Bolesław Roman. Od 1935 r. K. pracował w Publicznej Szkole Powszechnej nr 1 w Lublińcu. Uczył języka polskiego i rachunków. W 1938 r. ukończył 2-letni kurs psychologów szkolnych przy Instytucie Pedagogicznym w Katowicach.

W marcu 1939 r. został komendantem Śląskiej Chorągwi Harcerzy. Pełnił tę funkcję do 22 VIII t.r. Był współorganizatorem akcji przygotowującej śląskich harcerzy do obrony

kraju. Dn. 24 VIII 1939 został zmobilizowany do 74. Pułku Piechoty w Lublińcu. Pułk ten wchodził w skład 7. Dywizji Piechoty, mającej m.p. w Częstochowie.

Po rozbiciu 7. Dywizji Piechoty 3 IX 1939 pod Janowem i Złotym Potokiem k. Częstochowy brał udział w dalszych walkach we wrześniu 1939 r. w innych jednostkach bojowych, do których dołączały się resztki 74. Pułku Piechoty. Do niewoli niemieckiej został wzięty pod Lublinem 24 IX 1939. Wydostał się z niej miesiąc później. Po powrocie do domu musiał się przez kilka tygodni meldować na posterunku policji. Do końca marca 1940 r. był bezrobotny. Utrzymywał się ze środków otrzymywanych od rodziny mieszkającej w Rybniku.

W dn. 1 I 1940 otrzymał przez kontakty z dawnymi członkami ZHP polecenie zorganizowania starszej młodzieży harcerskiej w Lublińcu i pow. lublinieckim; współpracował w tym zakresie z Konradem Mańką.

Od 1 IV 1940 został nauczycielem w szkole dla polskiej młodzieży w Walenczowie pod Kłobuckiem, potem pracował w charakterze robotnika drogowego w Kłobucku. Dn. 18 XII 1940 został aresztowany w Lublińcu i oskarżony o zdradę stanu. Po śledztwie był sądzony przez Krajowy Sąd Wojenny w Lipsku, następnie przez Sąd Ludowy w Berlinie, ostatecznie zaś przez Sąd Okręgowy w Katowicach. Na rozprawie w dn. 13 III 1942 uniewinniono go, ponieważ Konrad Mańka całą winę wziął na siebie, za co został 14 VII 1942 ścięty.

Od 19 I 1945 K. organizował polskie szkolnictwo powszechne w Lublińcu i na terenie pow. lublinieckiego. W l. 1946–1952 organizował, a następnie kierował Szkołą Zawodową i Technikum Mechanicznym w Głuchołazach. W 1952 r. usunięty został ze stanowiska dyrektora szkoły – za przedwojenną działalność w ZHP i przynależność do ruchu oporu w czasie okupacji. Do 1955 r. był pozbawiony pracy. Zrehabilitowany został w 1957 r. Pracę nauczycielską podjął ponownie w 1955 r. w Zespole Szkół Rolniczych w Nysie, gdzie pełnił obowiązki zastępcy dyrektora. W l. 1960–1961 był zastępcą dyrektora w Zasadniczej Szkole Zawodowej w Nysie. Do Głuchołaz powrócił w 1961 r. Do czasu przejścia na emeryturę w 1968 r. był dyrektorem miejscowej Zasadniczej Szkoły Zawodowej.

Zm. 24 I 1973 w Głuchołazach. Był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi.

APKat., 27 – Akta osobowe nauczycieli... z terenu województwa śląskiego, sygn. K/145; Zbiory d. Komisji Historycznej ZW ZBoWiD, zdeponowane w b. Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach, Klama L., Ruch oporu w 1940 r. w Lublińcu i powiecie lublinieckim, IV/327. – Durek J., Szelka A., Dzionek F., *Słownik biograficzny nauczycieli Śląska Opolskiego*, cz. III, Op. 1997, s. 35–36; Kret J., *Harcerze wierni do ostatka*, Kat. 1978, s. 12; *Księga Pamiątkowa Zjazdu Absolwentów Seminarium Nauczycielskiego i Liceum Pedagogicznego w Pszczynie*, pod. red. A. Sylwestra, Kat. 1961, s. 39, 135; Libura I., *Z dziejów domowych powiatu. Gawęda o ziemi rybnickiej*, Op. 1984, s. 297; Mórawski K., *Katowiccy harcerze [z dziejów harcerstwa śląskiego w latach 1918–1945]*, W. 1974, s. 61–65; Snoch B., *Górnośląski leksykon...*, s. 154; *Z dziejów harcerstwa śląskiego*, „Harcerstwo. Miesięcznik Związku Harcerstwa Polskiego" 1995, nr 3 (422), s. 68 (tam błędne imię – Józef); *Z dziejów harcerstwa śląskiego. Rozwój i działalność harcerstwa na Górnym Śląsku i latach 1920–1945*, Kat. 1985, s. 289–290, fot.

Zbigniew Kapała

Klarner Czesław Romuald (1872–1957), inżynier technolog, ekonomista, działacz gospodarczy, publicysta, minister skarbu oraz przemysłu i handlu, senator RP, prezes Rady Nadzorczej „Skarbofermu".

Ur. 7 II 1872 w Płońsku. Studia ukończył w Instytucie Technologicznym w Peters-

burgu w 1896 r. Od 1915 r. zamieszkiwał w Nowogirejewie pod Moskwą, prowadząc w Moskwie centralę Towarzystwa Akcyjnego Budowy Maszyn i Urządzeń Sanitarnych „Drzewiecki i Jeziorański", którego rozwój oparty był głównie na inwestycjach prowadzonych w cesarstwie rosyjskim. W wyniku rewolucji październikowej firma straciła na terenie Rosji majątek wartości 4 mln rubli w złocie i olbrzymi rynek zbytu. Znajdująca się w Warszawie fabryka należąca do Towarzystwa również została kompletnie zrabowana i zniszczona. Dn. 15 VIII 1918 K. wraz z rodziną powrócił do Warszawy. Włożył duży wysiłek w odbudowę przedsiębiorstwa, które przestawiło się na prowadzenie prac instalacyjnych w miastach polskich. Po kilku latach stało się najważniejszym przedsiębiorstwem tej branży w Polsce.

Jednocześnie 21 XI 1918 K. podjął pracę w powstającym Ministerstwie Przemysłu i Handlu (MPiH), w którym został kierownikiem sekcji odbudowy przemysłu. Był rzecznikiem rozpoczęcia budowy portu w Gdyni ze względu na konieczność uwolnienia polskiego handlu zagranicznego od monopolu portu w Wolnym Mieście Gdańsku i nieprzychylności jego władz. Od 1 I 1924 do 15 V 1925 jako wiceminister skarbu w gabinecie Władysława Grabskiego współtworzył i współrealizował program uzdrowienia sytuacji walutowej i budżetowej Polski. Współinicjował przyspieszenie budowy portu w Gdyni przez oddanie tejże budowy, na mocy umowy z 4 VII 1924, konsorcjum francusko-polskiemu. Od 16 V do 14 XI 1925, tj. do dnia dymisji całego gabinetu Grabskiego był ministrem przemysłu i handlu. W czasie sprawowania przez niego tej funkcji wybuchła wojna gospodarcza polsko-niemiecka. W tej sytuacji K. zabiegał o ożywienie handlu zagranicznego z innymi krajami, m.in. proponując budowę kolejowej magistrali węglowej Śląsk – Gdynia. Uważał, że port w Gdańsku powinien specjalizować się w przeładunkach drewna, a port w Gdyni – w eksporcie węgla. Taka specjalizacja umożliwiłaby ich partnerską współpracę. Proponował również oddanie terenów portowych firmom prywatnym w długoletnią dzierżawę, aby zachęcić je do jak najszybszego uruchomienia urządzeń przeładunkowych węgla z wagonów i placów składowych na statki.

Po przewrocie majowym, w okresie 8 VI–30 IX 1926 K. był ministrem skarbu w drugim i trzecim gabinecie Kazimierza Bartla. Jego nominacja na stanowisko ministra skarbu w drugim gabinecie Bartla miała służyć pozyskaniu wielkiego kapitału i sfer gospodarczych przez marszałka Piłsudskiego, ponieważ K. był mężem zaufania przemysłowców i bankowców. Jednocześnie niejednokrotnie wyrażał poważne zastrzeżenia co do stosunków panujących w Sejmie, nie miał powiązań z endecją i cieszył się poparciem prezydenta RP Ignacego Mościckiego, który korzystał z jego porad i pomocy w realizacji swych projektów naukowych. K. w zasadniczych kwestiach kontynuował politykę ostatniego ministra skarbu doby przedmajowej Jerzego Zdziechowskiego. Walczył o zrównoważenie budżetu i stabilizację złotego, opierając się na wewnętrznych możliwościach kraju – oszczędnościach w rozchodach budżetowych, zwiększaniu wpływów z przedsiębiorstw państwowych i monopoli, nieprzeciążaniu podatkami. Przywiązywał wielką wagę do pozyskania dla Polski kapitałów obcych na potrzeby inwestycyjne.

Po przewrocie majowym odegrał pierwszoplanową rolę w gospodarce Polski międzywojennej. Żadna ważniejsza inicjatywa gospodarcza nie mogła być realizowana bez jego udziału. Został prezesem Związku Izb Przemysłowo-Handlowych RP i zajął wyjątkowe miejsce we władzach przedsiębiorstw państwowych lub kontrolowanych przez państwo. Piastował stanowiska prezesa rad nadzorczych „Skarbofermu", Zjednoczonych Fabryk Związków Azotowych w Mościcach i Chorzowie, huty „Pokój", prezesa zarządu Starachowickich Zakładów Górniczych, uczestniczył też w radach nadzorczych 3 innych spółek akcyjnych, reprezentując w nich kapitał państwowy. W izbach

przemysłowo-handlowych działał na rzecz umożliwienia maksymalnego rozwoju inicjatywy prywatnej. Jednocześnie rozwijał wielkie przedsiębiorstwa kontrolowane przez państwo, starając się ograniczyć znaczenie kapitałów zagranicznych. Mimo jego politycznego związku z obozem sanacyjnym, do wielu kluczowych kwestii gospodarczych ustosunkowywał się w latach kryzysu w sposób inny niż rząd, np. akceptując co do zasady deflacyjną politykę Banku Polskiego, krytykował przedłużanie czasu jej trwania.

W ramach etatystycznej polityki rządów sanacyjnych prezes Rady Nadzorczej „Skarbofermu" Wojciech Korfanty oraz niektórzy inni członkowie Rady zostali usunięci ze swych stanowisk. Władze pomajowe usuwały z przedsiębiorstw państwowych swych przeciwników politycznych oraz osoby niecieszące się zaufaniem w kręgach nowej elity rządzącej, celowo zmierzając do stworzenia własnego establishmentu gospodarczego. Odzwierciedleniem rangi „Skarbofermu" w krajowej gospodarce był fakt, że miejsce usuniętych członków Rady Nadzorczej zajęły osoby o równie wysokich kompetencjach, np. K. oraz Zygmunt Malawski. Walne Zgromadzenie „Skarbofermu" z 25 X 1927 mianowało K. członkiem Rady Nadzorczej spółki, a już na posiedzeniu Rady 16 I 1928 wybrano go na prezesa spółki. Wiceprezesem zaś został → Henri de Peyerimhoff de Fontenelle. W l. 1928–1939, w kolejnych 2-letnich okresach, funkcje prezesa i wiceprezesa na przemian sprawowali K. oraz de Peyerimhoff. Wobec złożenia przez K. rezygnacji z funkcji członka Rady, Nadzwyczajne Walne Zgromadzenie „Skarbofermu" 24 II 1939 wybrało na jego miejsce naczelnika Wydziału Przemysłu i Handlu Województwa Śląskiego inż. Szymona Rudowskiego, który przejął również funkcję wiceprezesa Rady Nadzorczej „Skarbofermu".

W czasach prezesury bądź wiceprezesury K. spółka wydzierżawiła nabrzeże w porcie gdyńskim, a w 1931 r. uruchomiła tamże transporter taśmowy skombinowany z wywrotnicą wagonową boczną systemu polskiego inż. Willimka, służący do przeładunku węgla z wagonu na statek. Teoretyczna zdolność przeładunkowa urządzenia, jedynego w świecie o takiej konstrukcji, wynosiła ok. 650 ton na godz. „Skarboferm" w l. 1928–1937 kierował za granicę przeciętnie 55% swego zbytu węgla. Eksport odbywał się przeważnie drogą morską. W 1937 r. „Skarboferm" – spośród innych górnośląskich firm handlu węglem bądź górnośląskich koncernów węgla – eksportował najwięcej tegoż surowca przez Gdynię w stosunku do ilości wywożonej przez Gdańsk. Było to wynikiem działań K. oraz innych członków władz „Skarbofermu", którzy podzielali opinię Eugeniusza Kwiatkowskiego, że Górny Śląsk i Pomorze są dwoma fundamentami niezależności gospodarczej i politycznej Polski.

W l. 1938–1939 K. był senatorem RP. Od 1941 do początku 1944 r. pełnił funkcję (używając ps. Orłowski) dyrektora Departamentu Skarbu Delegatury Rządu RP na Kraj. Z jego inicjatywy przeprowadzono wiele bardzo ryzykownych akcji w celu zdobycia środków finansowych. Od 4 I 1946 brał udział w pracach Naczelnej Rady Odbudowy Warszawy.

Zm. 23 VI 1957 w Warszawie.

APKat., Zespół „Skarboferm" 1921–1939–, jedn. 76, 159, 186, 203, 211, 219, 229, 231, 331, 359, 372–373, 395, 453, 553, 1137, 1144. – Brzosko E., *II Gabinet Bartla, 8 VI–24 IX 1926*, [w:] *Gabinety Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Faryś, J. Pajewski, P. 1991, s. 167–168; Gołębiowski J., *Członkowie Rady Ministrów*, [w:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, t. 1, W. 1994, s. 26–27, 47; tenże, *Udział reprezentantów elity rządzącej we władzach przedsiębiorstw państwowych w Polsce w okresie międzywojennym*, „Studia Historyczne" 1992, z. 2, s. 228–229, 235–237; Grabowski W., *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj 1940–1945*, W. 1995, s. 91, 215; Jaros J., *Gospodarka koncernu „Skarboferm"*, „Zaranie Śląskie" 1957, t. 20, s. 72–76; tenże, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*, Kat.–Kr. 1969, s.169; Jekiel J., *Klarner Czesław*, [w:] *Ministrowie Polski Niepodległej 1918–1945*, red. M. Baumgart, Szczecin 2001, s. 187–188; Jeryś C., *Budownictwo okrętowe w Gdyni 1920–1945*, Gdańsk 1980, s. 87–89; Kasprowicz B., *Problemy ekonomiczne budowy i eksploatacji portu w Gdyni w latach 1920–1939*, „Zapiski Historyczne"

1956, z. 1–3, s. 141; Kitowski S., *Gdynia miasto z morza i marzeń*, Gdynia 1997, s. 123; Klarner C., *Drogi sanacji gospodarczej*, W. 1926, s. 2–40; tenże, *Śląsk i Pomorze jako symbole naszej niezależności*, Toruń 1932, s. 1–65; Klarner Z., *Czesław Klarner*, W. 1990, s. 15–18, 20–23, 31, 34–44, 46–51, 71–72, 82; Landau Z., *Klarner Czesław (1872–1957)*, [w:] *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, W. 1999, s. 155; tenże, *Klarner Czesław Romuald (1872–1957)*, [w:] PSB, t. 12, s. 539–541; Łęgowski S., *Urządzenia portu gdyńskiego*, [w:] *Organizacja portów morskich*, red. J. Borowik, B. Nagórski, Toruń 1934, s. 95; Machaliński Z., *Gospodarcza myśl morska II Rzeczypospolitej 1919–1939*, Gdańsk 1975, s. 86, 103–104; Mielczarek R., *Budowa portu handlowego w Gdyni w latach 1924–1939*, Gdańsk 2001, s. 42–46; *Port Gdynia*, Gdynia 1936, s. 11–12; *Port Gdyński. Jego urządzenia i handel zamorski*, red. W. Zakrzewski, B. Koselnik, Gdynia 1934, s. 38, 40, 66; Szmidtke Z., *Przedstawiciele elit politycznych Polski i Francji okresu międzywojennego w Radzie Nadzorczej „Skarbofermu"*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska", t. 23, Kat. 1998, s. 165; Wanatowicz M.W., *Górny Śląsk jako obszar styku i transferu cywilizacji zachodnio- i wschodnioeuropejskiej w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*, [w:] *Górny Śląsk – Na moście Europy*, red. M.S. Szczepański, Kat. 1994, s. 36–37; Widernik M., *Rola koncernów węglowych Górnego Śląska w rozwoju portu gdyńskiego w okresie międzywojennym*, [w:] *Górny Śląsk i Pomorze – dwa symbole niezależności II Rzeczypospolitej*, red. M. Mroczko, Bytom 1996, s. 136; *Wytyczne planu zarządzeń doraźnych w zakresie polityki gospodarczej w świetle obrad XIII zebrania plenarnego Izby Przemysłowo-Handlowej w Warszawie 5 grudnia 1932 r.*, W. 1933, s. 4–9; Szmidtke Z., „Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny, Kr. 2002, s. 125–133, 229 (mps pracy doktorskiej).

Zenon Szmidtke

Klauza Jan, pseud. „Saper", „Janek" (1914–1940), działacz harcerski, współorganizator struktur wojskowych Polskiego Państwa Podziemnego na Górnym Śląsku, komendant Inspektoratu Katowickiego Związku Walki Zbrojnej (ZWZ).

Ur. 16 VIII 1914 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał prawdopodobnie do Państwowego Gimnazjum im. Odrowążów, które ukończył prawdopodobnie w 1932 r. Pracę podjął w Państwowej Fabryce Związków Azotowych w Chorzowie. Przypuszczalnie pod koniec lata 1934 r. został powołany do odbycia służby wojskowej i skierowany na Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy Piechoty (możliwe, że do 75. Pułku Piechoty). Kurs ten ukończył po roku w stopniu plutonowego podchorążego i powrócił do pracy w fabryce. Aktywnie włączył się w działalność harcerską. Zapewne pozyskany został do sieci dywersji pozafrontowej i przeszedł specjalistyczne przeszkolenie sabotażowo-dywersyjne. W sierpniu 1939 r. zmobilizowano go i skierowano do 11. Karpackiej Dywizji Piechoty płk. dypl. Bronisława Prugara-Ketlinga, która koncentrowała się m.in. w Stanisławowie i w dn. 4–6 IX wyładowywana była z transportu kolejowego na odcinku Bochnia – Rzeszów – Jasło. Dn. 6 IX K. przystąpił z żołnierzami do obrony Wisłoki w rejonie Kołaczyce – Brzostek, a 2 dni później z oddziałami tej dywizji rozpoczął odwrót za San. Od tej pory oddziały tej dywizji, a wraz z nimi K., znajdowały się w odwrocie i przechodziły do obrony wyznaczonych rubieży. Dn. 15 IX K. uczestniczył prawdopodobnie w natarciu w rejonie Szkła, a następnie przebijał się w kierunku Lwowa. W rejonie Hołoska Wielkiego 18 IX dostał się chyba do niewoli niemieckiej, z której zbiegł po kilku dniach.

Prawdopodobnie na początku października 1939 r. powrócił do domu, a w połowie tegoż miesiąca odszukał go ppor. rez. → Ksawery Lazar „Baltazar" z polecenia ppor. rez. → Józefa Korola „Hajduckiego". Poinformował on K. o utworzeniu przez „Hajduckiego" organizacji konspiracyjnej pod nazwą Polski Ruch Wolnościowy (PRW), w której było dla niego miejsce w kierownictwie. Można domniemywać, że K. był przed wojną członkiem dowództwa terenowego dywersji pozafrontowej. Dlatego nie zaskoczyła go informacja o utworzeniu organizacji konspiracyjnej. Na jednej z odpraw przed wojną Korol stwierdził, że w wypadku zajęcia Śląska przez nieprzyjaciela członkowie dywersji przejdą do działań partyzanckich, a następnie jej kierownictwo powoła do życia organizację podziemną. Po wyrażeniu zgody K. spotkał się z Korolem w Katowicach w mieszkaniu

Augustyny i Jerzego Kołoczków przy ul. Wileńskiej 11. Został tam wyznaczony przez niego na organizatora i komendanta Obwodu Katowickiego PRW. Korol zwrócił mu uwagę, aby werbowano osoby po odbytej służbie wojskowej, ponieważ celem organizacji jest odzyskanie niepodległości w powstaniu planowanym na wiosnę lub lato 1940 r., czyli w koordynacji z przewidywanymi w tym czasie działaniami bojowymi przeciwko III Rzeszy aliantów i Wojska Polskiego odtwarzanego we Francji. K. zgodził się z przełożonym, że nie będzie możliwości ani czasu na bojowe szkolenie członków organizacji.

W drugiej połowie października 1939 r. K. przystąpił do realizacji otrzymanego zadania. Sztab komendy obwodu formował w Katowicach spośród członków dywersji pozafrontowej i przedwojennych organizacji paramilitarnych. Na swego zastępcę wyznaczył ppor. rez. Karola Kornasa, a do dowództwa pozyskał i zaprzysiągł m.in.: Alojzego Pukowca, Jana Skolika, Stanisława Kąckiego, Józefa Bieleckiego, Jerzego Lisa. Na polecenie Korola zmienił nazwę organizacji na: Polska Organizacja Partyzancka, a w grudniu 1939 r. na: Służba Zwycięstwu Polski, choć przyjęły się nazwy: Siły Zbrojne Polski bądź Polskie Siły Zbrojne. Po przekazaniu Kornasa do sztabu Korola na swego zastępcę mianował Pukowca.

K. okazał się wyjątkowo odważnym człowiekiem i świetnym organizatorem; 1 XI 1939 organizacja miała już ponad 200 członków, w tym 3 oficerów, 2 podchorążych i 28 podoficerów. W kolejnych miesiącach następowała jej dalsza rozbudowa, pozyskiwano również kobiety, które pełniły głównie funkcje łączniczek, prowadziły skrzynki kontaktowe i kwatery. Jedną z pierwszych skrzynek kontaktowych K. umieścił w mieszkaniu Elżbiety Gałązkowej „Eli" w Katowicach. Kolejną miał u Heleny Dzikowskiej mieszkającej w Katowicach przy ul. Augusta Schneidera 22. Wymierne wyniki działalności konspiracyjnej wpłynęły na decyzję Korola o wyznaczeniu K. w lutym 1940 r. na dowódcę Inspektoratu Katowickiego Związku Walki Zbrojnej (ZWZ). Podlegali mu oficerowie (np. ppor. rez. hm Józef Skrzek), z którymi współpracował na zasadach koleżeńskich, ale był wymagający wobec siebie i wobec nich. Często przebywał w terenie: nie tylko kontrolował, lecz także udzielał pomocy dowództwom terenowym. Dzięki jego inicjatywie, umiejętnej współpracy z podkomendnymi nastąpiła dalsza rozbudowa organizacji. Pozyskał kolejne kwatery i skrzynki kontaktowe, ponieważ ciągłość dowodzenia wymagała lokali na odprawy i utrzymywanie kontaktów z komendami obwodowymi i placówkami. Skrzynki kontaktowe i kwatery miał w Katowicach jeszcze u: Anieli Klary Koczubik-Kusalowej przy ul. Mikołowskiej 30/9, Heleny Golakowej przy ul. Krasińskiego 7, Agnieszki Skolikowej przy ul. Prostej 2, Sabiny Benigny Morawiec przy ul. Francuskiej 4.

Aresztowania wiosną 1940 r., przeprowadzone przez gestapo przeciw inteligencji na Śląsku, objęły też członków ZWZ. K. ukrywał się w Chorzowie Starym i w Katowicach, kontynuując działalność konspiracyjną. W czerwcu 1940 r. Inspektorat Katowicki miał ok. 4 tys. członków. Jego kierownictwo, na czele z K., zaobserwowało załamanie się części ludności polskiej z powodu klęski Francji. W tej sytuacji K. polecił kierownictwom podległych sieci dowodzenia wzmożenie oddziaływania propagandowego, aby przeciwdziałać nastrojom apatii. Pozorna bezczynność okupanta, który koncentrował wówczas swe działania na wprowadzeniu konfidentów do ZWZ (m.in. Heleny Matei), przyniosła mu sukces w grudniu 1940 r. Gestapo uderzyło niespodziewanie w nocy z 18 na 19 XII, aresztując 456 osób, a 3 osoby zabijając w czasie akcji. Jednym z zabitych był K., który podjął próbę ucieczki. Przy sobie miał 2 pistolety i ostrzeliwał się. Został zastrzelony w Katowicach przy ul. Krasińskiego.

AAN, mikrofilm 2271/5. Templin. Fahndungsblatt Nr. 90. Posen 30 XI 1942; Arch. Głównej Komisji Ba-

dania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, sygn. 395/725, dr Steimer. An den Strafsenat des Oberlandesgerichhts in Kattowitz. Aklageschrift. Den früheren Angestellten Johann Skolik. Kattowitz 11 III 1942, sygn. 395/280; [Podpis nieczyt.], In der Strafsache gegen die Telefonistin Helenę Dzikowski. Beuthen o/S 29 III 1942; Akta w sprawie harcerzy śląskich, Protokół przesłuchania Bolesława Klauzy; Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Katowicach, sygn. DS 53/56; [Podpis nieczyt.], Anklageschrift. 1. Den ehemaligen Lehrer Karl Kornas aus Petrowitz [...]. Berlin 24 XI 1941 (odbitka ksero w zbiorach autora). – Gąszczyk A., *Z listów do redakcji*, „Poglądy" 1967, nr 4; Kapała Z., *Materiały do listy strat harcerstwa śląskiego 1939–1945*, Bytom 1987; *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 2: *Żołnierze podziemnych formacji niepodległościowych*, Pruszków 1994; Niekrasz J., *Z dziejów Armii Krajowej na Śląsku*, wyd. 2, Kat. 1993; Starczewski M., *Okręg Śląski...*; tenże, *Polskie Państwo Podziemne...*; tenże, *Ruch oporu...*; tenże, *Udział kobiet w konspiracji politycznej i wojskowej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej. Materiały sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniach 16–17 XI 1996 r.*, red. E. Zawacka, Toruń 1998; Walter-Janke Z., *Podziemny Śląsk. Początki konspiracji na Śląsku*, W. 1968; tenże, *W Armii Krajowej na Śląsku...* – Relacje pisemne i ustne udzielone autorowi m.in. przez: gen. bryg. prof. dr hab. E. Zawacką, kpt. A. Korczyńską, gen. bryg. dr. Z. Waltera-Jankego, płk. A. Siemiginowskiego, kpt. K. Błaszczyka, oraz udostępnione autorowi przez kpt. Korczyńską wspomnienia: Wandy Klauzy-Fajge, Agnieszki Skolik, Heleny Wiechuły, Bolesława Klauzy.

Mieczysław Starczewski

Klenczar Tomasz (1886–1966), mierniczy górniczy, autor publikacji *Dotacja kościelna Chorzów-Dąb i rozwój jej górniczych stosunków* (Kat. 1930).

Ur. 11 VI 1886 we wsi Wola k. Pszczyny jako syn średniorolnego chłopa. Był absolwentem gimnazjum w Bytomiu z 1908 r. Po skończeniu szkoły odbywał praktykę w biurze mierniczym kopalni „Murcki". W l. 1910–1912 studiował w Instytucie Mierniczym Akademii Górniczej w Berlinie. W 1913 r., po złożeniu egzaminu przed Wyższym Urzędem Górniczym we Wrocławiu, uzyskał dyplom koncesjonowanego mierniczego górniczego. Od 1914 r. rozpoczął pracę jako etatowy mierniczy w III Inspekcji Górniczej w Bielszowicach, gdzie zatrudniony był do 1921 r.

Od 1921 r. włączył się w działalność Naczelnej Rady Ludowej (NRL) na Górnym Śląsku. Brał udział w pracach negocjacyjnego komitetu parytetycznego (komisji parytetycznej) na obszarze pow. zabrzańskiego. Jako ekspert w 1921 r. wchodził w skład polskiej delegacji do Paryża. Był autorem memoriału poświęconego sprawie granicy polsko-niemieckiej w powiecie. Z ramienia NRL na Górnym Śląsku jako „geometra" uczestniczył też w pracach powołanej na mocy tzw. traktatu genewskiego Komisji Delimitacyjnej, związanych ze szczegółowym wytyczeniem przebiegu linii demarkacyjnej. W ramach struktur NRL na Górnym Śląsku został zatrudniony w Wydziale Przemysłu i Handlu, który w okresie, gdy przemysł i rzemiosło na Górnym Śląsku znajdowały się w rękach prywatnych, przygotowywał się dopiero do roztoczenia nadzoru nad nimi i do przejęcia urzędów państwowych, m.in. WUG (Oberbergamt) w Katowicach, oraz 4 okręgowych urzędów górniczych: w Katowicach, Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), Rybniku i Tarnowskich Górach. Po rozwiązaniu NRL na Górnym Śląsku, od 1922 r. aż do wybuchu II wojny światowej K. pracował w katowickim WUG, kolejno jako kierownik referatu mierniczego, a następnie naczelnik wydziału mierniczego. Na potrzeby przemysłu górniczo-hutniczego w 1920 i 1925 r. jako kierownik referatu mierniczego WUG przeprowadził pomiary niwelacyjne górnośląskiego okręgu przemysłowego.

Był rzeczoznawcą w zakresie szkód górniczych (radcą górniczym). Jako uznany

specjalista z tego zakresu wygłaszał liczne odczyty i prelekcje, a od roku akademickiego 1932/1933 aż do wybuchu wojny prowadził na Wydziale Górniczym zlecone mu przez Senat Akademii Górniczej w Krakowie wykłady poświęcone zagadnieniom szkód górniczych.

W czasie II wojny światowej, aresztowany przez Niemców w 1940 r., był więziony w obozach koncentracyjnych w Dachau i Mauthausen-Gusen; po zwolnieniu do końca wojny pracował w firmach prywatnych.

Po zakończeniu działań wojennych K. włączył się w proces organizacji polskich władz górniczych na Górnym Śląsku. W l. 1945–1952 ponownie pełnił obowiązki naczelnika wydziału mierniczego WUG w Katowicach. W 1952 r. przeszedł na emeryturę, jednak jeszcze do 1958 r. pracował w tej samej placówce w niepełnym wymiarze godzin.

W 1950 r. uzupełnił wykształcenie – na podstawie rozprawy poświęconej szkodom górniczym uzyskał dyplom magistra nauk technicznych. W ostatnich latach życia przygotowywał historię miernictwa górniczego, której jednak nie udało mu się opublikować.

Zm. 16 IV 1966 w Katowicach.

K. był autorem prac dotyczących pomiarów górniczych, tematyki własności górniczej i szkód górniczych, m.in. wydanej przez Górnośląski Związek Przemysłowców Górniczo-Hutniczych w Katowicach publikacji *Wyniki górnośląskiej niwelacji uzupełniającej* (Kat. 1926), będącej efektem prowadzonych w l. 20. pomiarów, a także opracowanej na zlecenie Stowarzyszenia Mierniczych Górniczych RP w Katowicach pozycji *Szkody górnicze* (Kat. 1939), stanowiącej syntezę ówczesnego stanu badań nad tą problematyką (poprawione i uzupełnione przez T. Kochmańskiego wyd. ukazało się Katowicach w 1952 r.). Dla mieszkańców Chorzowa najbardziej znaczącą pozycję w dorobku K. stanowi praca *Dotacja kościelna Chorzów–Dąb i rozwój jej górniczych stosunków* (Kat. 1930, pierwodruk na łamach „Technika" w l. 1929–1930). W opracowaniu tym przybliżył dzieje utworzonej w 1906 r. kopalni „Eminencja", później „Gottwald" w Katowicach, należącej do Szpitala św. Ducha w Bytomiu, katolickiej parafii w Chorzowie oraz do udziałowców kopalni „Waterloo". Przy okazji ukazał historię dotacji (wyposażenia w dochody i dobra) kościelnej w Chorzowie-Dębie. Publikował artykuły m.in. na łamach „Technika" i „Przeglądu Górniczo-Hutniczego".

Jaros J., *Tomasz Klenczar*, [w:] *Słownik polskich pionierów techniki*, red. B. Orłowski, Kat. 1984, s. 99, 98; Klenczar T., *Dotacja kościelna Chorzów-Dąb i rozwój jej górniczych stosunków*, Kat. 1930; tenże, *Szkody górnicze*, Kat. 1939; *Protokoły posiedzeń Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku. Teksty źródłowe 1921–1922*, oprac. E. Długajczyk, Op. 1977, s. 80, 196; Trąba M., *Ks. dr Teodor Kubina. Działalność narodowa i społeczna w latach 1905–1925*, Świętochłowice 2002, s. 174; *Wyniki górnośląskiej niwelacji uzupełniającej wykonanej w 1920 i 1925*, Kat. 1926, s. 3–5; *Z dziejów Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie w latach 1919–1967*, oprac. J. Sulima-Samujłło i in., Kr. 1970, s. 79.

Maciej Fic

Kleski (poprzednio **Meyer) Artur Fryderyk** (1885–1965), sędzia, organizator polskiego sądownictwa w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 31 III 1885 w Czerniowcach na Bukowinie. Prawdziwego nazwiska Meyer używał aż do 1919 r., tj. do czasu przejścia do służby polskiej. Później przyjął panieńskie nazwisko matki, Olgi Kleskiej. Jego ojciec, Fryderyk, był austriackim urzędnikiem. Do szkoły powszechnej (l. 1891–1895) i gimnazjum (l. 1896–1904) uczęszczał w Czerniowcach. Studia prawnicze odbył w l. 1904–1908 w Czerniowcach i w Wiedniu. Ukończył

również (1908) Wyższą Szkołę Handlową w Wiedniu. W 1909 r. rozpoczął aplikację sędziowską w Sądzie Okręgowym w Czerniowcach. W 1911 r. zdał egzamin sędziowski, a w roku następnym rozpoczął pracę w Sądzie Powiatowym w Sadogórze. Ze względów zdrowotnych nie odbywał służby wojskowej. W kwietniu 1913 r. zrezygnował z dalszej pracy w sądownictwie i zatrudnił się w Departamencie Spraw Prawnych Ministerstwa Komunikacji w Wiedniu. Awansując w hierarchii urzędniczej, w 1916 r. został wicesekretarzem ministerialnym.

Dn. 25 XI 1918 K., zwolniony ze służby austriackiej, zgłosił się do pracy w sądownictwie polskim. Dn. 26 VI 1919 mianowany został sędzią okręgowym we Lwowie, a potem sędzią śledczym w tym mieście. Wiosną 1920 r. wpisał się na listę chętnych do pracy w byłym zaborze pruskim, w efekcie 23 VII 1920 mianowany został sędzią Sądu Okręgowego w Bydgoszczy. Stamtąd, w maju 1922 r., przeniósł się na Górny Śląsk, powołany do pracy na tym terenie przez Delegata Ministerstwa Sprawiedliwości przy Naczelnej Radzie Ludowej. Stał się jednym z organizatorów polskiego sądownictwa w Królewskiej Hucie. Dn. 14 VI 1922 został sędzią Sądu Powiatowego w Katowicach, delegowanym do Izby Karnej detaszowanej w Królewskiej Hucie. W 1923 r. usiłował przenieść się do Sądu Okręgowego w Kołomyi. Ostatecznie, mimo otrzymanej już nominacji na to stanowisko, nie opuścił Górnego Śląska. Ministerstwo Sprawiedliwości nie miało bowiem środków na sfinansowanie jego przenosin. W 1930 r. na 3 miesiące był delegowany do pełnienia obowiązków sędziego w Sądzie Apelacyjnym w Katowicach. Dn. 26 X 1932 mianowano go wiceprezesem Sądu Okręgowego w Katowicach i przewodniczącym wydziału zamiejscowego w Królewskiej Hucie. W 1935 r. wystąpił z wnioskiem o mianowanie go prezesem Sądu Okręgowego w Kołomyi (tam mieszkała jego rodzina), ale nie otrzymał nominacji. W lutym 1938 r. delegowany został jako sędzia zawodowy do Wojewódzkiego Urzędu Ubezpieczeniowego w Katowicach. Pełnił tam funkcję członka senatu orzekającego i uchwalającego ds. z ubezpieczenia urzędników prywatnych. Można zatem stwierdzić, iż poza krótką przerwą w 1922 r., gdy przewodniczył wydziałowi zamiejscowemu Sądu Okręgowego w Tarnowskich Górach, aż do wiosny 1939 r. związany był z Królewską Hutą. W maju 1939 r., w związku z przeniesieniem w stan spoczynku Rudolfa Karpinca, prezesa Sądu Okręgowego w Cieszynie, K. wyznaczony został do pełnienia jego obowiązków. Oficjalną nominację na stanowisko prezesa Sądu Okręgowego w Cieszynie uzyskał 7 VI 1939 i tuż przed wybuchem II wojny światowej przeniósł się do tego miasta.

Przez cały okres międzywojenny brał aktywny udział w chorzowskim i śląskim życiu publicznym. Pełnił funkcję prezesa śląskiego oddziału Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów, był również delegatem do Zarządu Głównego tej organizacji. Przewodniczył chorzowskiemu oddziałowi Ligi Morskiej i Kolonialnej; w l. 1926–1934 był przewodniczącym Urzędu Rozjemczego dla Spraw Najmu w Królewskiej Hucie. Politycznej działalności nie prowadził, jednak kojarzony był ze śląską sanacją. Jego losy wojenne nie są znane.

Od 1922 r. był żonaty z Marią Katarzyną Dittrich, *primo voto* Frenkel.

Odznaczony został: Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości (1929), Medalem 15-lecia Odzyskania Morza (1934), Złotym Krzyżem Zasługi (1936), Brązowym (1938) oraz Srebrnym (1939) Medalem za Długoletnią Służbę.

Arch. Sądu Okręgowego w Katowicach, akta osobowe, sygn. 318/K. – Cybulski B., *Pomoc Małopolski i Wielkopolski w tworzeniu apelacji śląskiej (1920–1922)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis", nr 823, Wr. 1986, s. 205; *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 342 (fot.); „Głos Sądownictwa" 1935, nr 1, s. 46–47; *Kalendarz sądowy na rok 1927*, oprac. Z. Krzysztoporski, W. 1927, s. 131; *Kalendarz sądowy na rok 1928... do 1939*, oprac. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz, W. [b.r.w.]; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 28 (fot.), s. 29, 30–31, 33, 35.

Lech Krzyżanowski

Kluck Maksymilian (1906–?), dziennikarz, redaktor „Śląskiego Kuriera Porannego" w Chorzowie.

Ur. 29 XI 1906 w Poznaniu jako syn Jana i Rozalii z Kajdaszów. Ukończył Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu w Poznaniu. Był redaktorem „Śląskiego Kuriera Porannego" w Chorzowie. Spotykamy go już w pierwszym składzie redakcji w lutym 1935 r. W 1938 r. został redaktorem naczelnym (funkcję tę w zastępstwie sprawował już wcześniej) i prowadził w czasopiśmie dział polityczny. Pracował w lokalnej placówce Zjednoczenia Zawodowego Polskiego, był członkiem korporacji akademickiej „Surma" w Poznaniu i Akademickiego Klubu Sportowego w Chorzowie. Przed II wojną światową mieszkał w Chorzowie przy ul. Hajduckiej 15.

Najprawdopodobniej zginął w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Dachau (były więzień tego obozu, → Jerzy Ligacz, wspomina go obok innych osób aresztowanych w kwietniu 1940 r. w Chorzowie

Grupa działaczy Narodowego Ruchu Robotniczego na ŚIąsku na uroczystości otwarcia drukarni partyjnej w Chorzowie w styczniu 1934 r.

Siedzą od lewej: Jan Mildner (adwokat, b. poseł na Sejm Warszawski), Jan Brzeskot (poseł na Sejm Śląski, prezes Zarządu Głównego Związku Pracowników Umysłowych ZZP); Wincenty Spaltenstein (prezydent miasta Chorzowa, działacz Narodowego Ruchu Robotniczego); Paweł Dubiel sen. (wiceprezydent Chorzowa, działacz NRR), → ks. proboszcz Gajda; Michał Grajek (senator, prezes Zarządu Głównego Związku Górników ZZP); Michał Walecki (skarbnik Zarządu Głównego Związku Metalowców ZZP); ostatni z prawej: Jan Sikora (poseł na Sejm Śląski, sekretarz Śląskiego Zarządu Wojewódzkiego NPR).

Stoją w środku (od lewej): Paweł Kubik (sekretarz Zarządu Głównego Związku Metalowców ZZP, późniejszy poseł na Sejm Śląski); Władysław Wieczorek (poseł na Sejm Śląski); Paweł Dubiel jr (członek Głównego Komitetu Wykonawczego NPR, prezes Zarządu Głównego „Jedność", redaktor „Młodej Polski"); Antoni Manowski (sekretarz Związku Górników ZZP, działacz NPR); Piotr Bocionek (sekretarz Związku Górników ZZP, działacz NPP); Wiktor Klama (sekretarz Związku Metalowów ZZP, działacz NPR); ks. Kotuś; → Stanisław Kozubski (poseł na Sejm Warszawski, sekretarz Zarządu Głównego Związku Metalowców ZZP); Jan Urbańczyk (skarbnik Zarządu Głównego Związku Górników ZZP); Alojzy Kot (poseł na Sejm Warszawski, sekretarz Zarządu Głównego Związku Górników ZZP); dr Kucharski z Poznania (działacz NRR).

Stoją w górnym rzędzie (od lewej): Kazimierz Duda-Dziewierz (redaktor organu prasowego NPR, działacz „Jedności"); drugi – nazwisko nie znane, Piotr Jędruś (członek Zarządu Głównego Związku Górników ZZP); → Maksymilian Kluck (redaktor prasy ZZP); piąty – działacz ZZP, nazwisko nie znane; Antoni Kowalczyk (prezes Zarządu Głównego Związku Pracowników Budowlanych ZZP); Paweł Scierski (prezes Zarządu Wojewódzkiego Związku Pracowników Kolejowych ZZP); Teodor Węgrzyk (b. poseł na Sejm Śląski); Paweł Furgoł (członek Zarządu Wojewódzkiego Związku Pracowników Kolejowych ZZP); Jarosław Słup (kierownik drukarni NPR, działacz NPR i „Jedności")

i wywiezionych później w jednym transporcie do Dachau).

Materiały Chorzowskiego Oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, Ankieta do wstąpienia do ZBoWiD Jerzego Ligacza. – *Czy wiesz, kto jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 344; Długajczyk E., *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922–1939*, Kat. 1990, s. 205.

Zbigniew Kapała

Klupsch (Klupsz) A. (daty życia nieznane), właściciel najelegantszej – wg określenia Zbyszko Bednorza – chorzowskiej kawiarni.

W opinii stałych bywalców cukiernia i kawiarnia familijna A. Klupscha, w nieistniejącym już budynku, na rogu Rynku i ul. Rynkowej, uchodziła za jeden z najwykwintniejszych lokali tego typu na Górnym Śląsku. Ceniono sobie doskonałe pieczywo i inne wyroby cukiernicze, dostarczane też do domu na indywidualne zamówienia. W środę o godz. 5.00 po południu odbywały się herbatki, w czasie których gościom w okresie międzywojennym przygrywała orkiestra 75. Pułku Piechoty. Środowe koncerty odbywały się też w latach okupacji. Lokal Klupscha musiał cieszyć się poparciem miejscowych notabli. Świadczy o tym fakt, że jak na czasy wojenne miał wyjątkowo liczny personel: 5 kelnerek i 2 kucharki.

Bednorz Z., *Chorzowska rezydencja na ulicy Szopena i jej zagłada*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 3: 1998, Ch. 1999, s. 365; Kaganiec M., *Dawne restauracje i kawiarnie Królewskiej Huty (Chorzowa) do 1945 r.*, tamże t. 4: 1999, Ch. 2000, s. 132; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...* (tam reklama).

Małgorzata Kaganiec

Klytta Rajmund (1909–1955), salezjanin, misjonarz w Peru.

Ur. 30 VIII 1909 w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów), syn Józefa i Józefiny z d. Bayer. Jego dom rodzinny znajdował się przy ul. Kolonia Hutnicza 13. Ojciec w l. 1926–1930 pracował w kancelarii parafialnej. Był też pierwszym redaktorem odpowiedzialnym „Wiadomości Parafialnych z Wielkich Hajduk" i działał w Zarządzie Towarzystwa Katolików Abstynentów. Od 1923 r. K. uczęszczał do gimnazjum ojców salezjanów w Oświęcimiu. W l. 1927–1928 był w nowicjacie w Czerwińsku. Tam złożył śluby zakonne i zdecydował się wyjechać na misję do Peru, dokąd przybył w 1928 r. i gdzie przebywał 27 lat. W Magdalena del Mar ukończył filozofię z praktyką asystencką w Piura. Następnie w Domu Inspektoralnym w Limie ukończył studia teologiczne. Dn. 24 V 1936 był wyświęcony na kapłana przez arcybiskupa Limy, prymasa peruwiańskiego w bazylice Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych. Na obrazku będącym pamiątką prymicji widnieje data 21 V. Z kolei prymicję w kościele parafialnym w Wielkich Hajdukach odbył podczas wizyty w kraju dopiero 27 II 1938.

K. był kapłanem pobożnym, pokornym, przykładnym, pełnym poświęcenia, toteż pozyskał sobie zaufanie przełożonych, zaraz zatem po święceniach kapłańskich mianowano go katechetą w Inspektoralnym Domu w Limie, gdzie pełnił ten urząd przez 4 lata. Przez kolejne 4 lata był dyrektorem w Zakładzie Salezjańskim w Cusco, a od 1952 r. aż do śmierci sprawował urząd ekonoma inspektoralnego w Limie. Od 1928 r. pełnił sumiennie nie tylko stanowiska powierzane mu przez przełożonych, lecz dodatkowo był profesorem lingwistą, matematykiem, fizykiem, historykiem, a poza tym zajmował się prowadzeniem chóru i orkiestry, które sam zakładał we wszystkich zakładach, w których przebywał. To jego zaangażowanie na polu muzyki spowodowało, że mianowany został dyrektorem działu muzycznego na IV Mię-

dzynarodowym Kongresie Eucharystycznym i Maryjnym w Limie.

Zdjęcie prymicyjne: Jan Klytta, s. Honoria, ks. Rajmund, br. Józef

W lutym 1938 r. K. odwiedził swoje rodzinne Wielkie Hajduki. Na łamach „Wiadomości Parafialnych z Wielkich Hajduk" pisano: „W tych dniach przyjechał do Hajduk z Ameryki na kilka dni do swoich rodziców wyświęcony przed 2 laty ks. Rajmund Klyta, salezjanin, który pracuje jako misjonarz w Południowej Ameryce (Peru). Są to pierwsze jego odwiedziny po 10 latach, gdy jako 19-letni kleryk tam wyjechał". Dn. 27 II 1938 w parafialnym kościele odprawił uroczystą mszę świętą prymicyjną. Tydzień później w „Wiadomościach Parafialnych z Wielkich Hajduk" ukazało się podziękowanie złożone przez rodziców K. i ich rodziny za udział w uroczystościach.

Zm. 6 XII 1955 w 46. r.ż. i 19. r. kapłaństwa w Limie.

Księga chrztów parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Chorzowie. – Kurek J., *Śląski Machabeusz. ksiądz Józef Czempiel i jego parafia*, Ch. Batory–Wielkie Hajduki 1997; Orlando C., *Z Hajduk do Limy. Ksiądz Rajmund Klytta (1909–1955)*, „Hajduczanin" 2000, nr 10. – „Wiadomości Parafialne z Wielkich Hajduk" 1930, nr 8, 9, 10, 1938, nr 3.

Jacek Kurek

Kłoś Czesław (1881–1957), inżynier budowlany, specjalista w dziedzinie budownictwa przemysłowego, profesor Politechniki Warszawskiej, działacz polonijny, propagator sportu, w Chorzowie rozbudował Państwową Fabrykę Związków Azotowych.

Ur. 13 VII 1881 w Sośnicy k. Krotoszyna, syn Walentego, miejscowego nauczyciela i kierownika szkoły, i Antoniny z Ruszkiewiczów. Szkołę średnią ukończył w Poznaniu, a studia wyższe w Berlinie; początkowo studiował tam nauki przyrodnicze, ostatecznie w 1907 r. ukończył wydział inżynierii budowlanej Technische Hochschule w Charlottenburgu. Karierę zawodową rozpoczął w Belgii, ale niebawem wrócił do Niemiec, gdzie pracował w przedsiębiorstwach budowlanych w Hamburgu, potem w Mannheim, wreszcie w przemysłowym okręgu westfalsko-nadreńskim, zdobywając bogate doświadczenie w zakresie budownictwa przemysłowego. Uczestniczył też aktywnie w życiu tamtejszego polskiego wychodźstwa, zajmując się działalnością oświatową wśród robotników polskich w Westfalii (był zastępcą naczelnika polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" na obszar Rzeszy niemieckiej). Działalność ta była niechętnie traktowana przez władze niemieckie; nasilające się szykany policyjne zmusiły K. do wyjazdu w 1912 r.

Udał się do Warszawy, gdzie objął stanowisko dyrektora technicznego w Towarzystwie Akcyjnym Fr. Martens i A. Daab. W tym czasie zajmował się naukowo problematyką posadawiania budowli przy uwzględnieniu sprężystości podłoża, publikując wiele artykułów w czasopismach technicznych. Po wybuchu I wojny światowej został, jako pod-

dany niemiecki, deportowany w głąb Rosji. Przebywał najpierw w Orenburgu, a następnie w Kazachstanie, gdzie m.in. kierował budową mostu żelbetowego przez rzekę Tobol w Kustanaju. Na zesłaniu zajmował się naukowo zagadnieniami statycznymi parabolicznych konstrukcji łukowych.

W 1921 r. powrócił do Warszawy na dawne stanowisko w firmie Martens i Daab. Doktoryzował się 10 VI 1922 na Politechnice Lwowskiej u M.T. Hubera na podstawie pracy o łukach parabolicznych. W tym czasie zajmował się projektowaniem i budową konstrukcji inżynierskich. Od 1927 r. kierował własnym przedsiębiorstwem inżynieryjno-budowlanym. Początkowo było to Biuro Inżynierskie we Włochach k. Warszawy (nazwa tej firmy wciąż widnieje na attyce domu, w którym się mieściła, a ulica, przy której stoi budynek, w 1996 r. została nazwana imieniem Czesława Kłosia), przekształcone następnie w Towarzystwo Akcyjne dla projektowania i realizacji budowli przemysłowych. Pod kierownictwem K. i w znacznym stopniu wg jego projektów powstało w okresie międzywojennym wiele ważnych inwestycji, głównie o charakterze przemysłowym, m.in. Starachowicka Fabryka Broni i Amunicji, Centralne Zakłady Lotnicze w Dęblinie, kompleks fabryczny Philipsa w Warszawie, elektrownia w Gdyni, warsztaty kolejowe w Pruszkowie, tunel linii kolejowej średnicowej w Warszawie. Nadto rozbudowywał K. elektrownię w Łodzi, Zakłady Rohn i Zieliński w Żychlinie oraz kilka cukrowni.

Spośród ważnych dzieł K. 2 były związane z Chorzowem. Jedno polegało na rozbudowie tamtejszej Państwowej Fabryki Związków Azotowych, drugie – prowadzone od marca 1939 r. i przerwane wybuchem II wojny światowej – na rozbudowie tamtejszej elektrowni Śląskich Zakładów Elektrycznych SA w Katowicach (ostateczna umowa na to przedsięwzięcie, zawarta 12 VIII 1939, opiewała na kwotę 2 286 137 złotych).

W okresie 20-lecia międzywojennego K. był czołowym krajowym autorytetem w dziedzinie budownictwa, zwłaszcza przemysłowego, cenionym też jako rzeczoznawca. Opublikował wiele prac naukowych dotyczących projektowania fundamentów pod maszyny oraz konstrukcji żelbetowych, m.in. *Fundamenty pod szybkobieżne maszyny* (1917), *Wzory obliczeń zestawów żelbetowych* (1924), *Wytyczne do projektowania fundamentów pod turbogeneratory* (1930), *Wpływ domieszki gliny na wytrzymałość i skurcz betonu* (1931), *Budowle sportowe* (1936).

Podczas okupacji niemieckiej K. pracował nad podręcznikami akademickimi. W powstaniu warszawskim stracił 3 synów i najmłodszą córkę, która walczyła w batalionie „Parasol". Po powstaniu trafił do Częstochowy, gdzie wykładał na konspiracyjnej politechnice. Po wojnie poświęcił się głównie dydaktyce, od 1945 r. kierując jako profesor nadzwyczajny Katedrą Budownictwa Przemysłowego Politechniki Warszawskiej. Należał do wykładowców potrafiących w trudnym okresie stalinowskim zachować pełną godności postawę i nierezygnujących z aluzyjnych uwag ku pokrzepieniu serc. Opublikował w tym okresie podręczniki akademickie: *Kominy fabryczne* (1948), *Fundamenty pod maszyny* (1949), *Wybrane rozdziały technologii betonu* (1954), *Kominy* (1956) oraz pracę zbiorową pod swoją redakcją *Zbiorniki materiałów sypkich* (1955). Nie tracił też kontaktu z praktyką inżynierską, projektując obiekty przemysłowe, m.in. halę o pokryciu szedowo-łupinowym na Okęciu, i uczestnicząc w rozbudowie Zakładów im. Róży Luksemburg w Warszawie.

K. był przez całe życie entuzjastą i propagatorem sportu, zwłaszcza gimnastyki i lekkoatletyki, które czynnie uprawiał. Tematyce sportowej poświęcił kilka publikacji, m.in. *Podręcznik ćwiczeń prostych* (1910), *Lekka atletyka* (1924). Był członkiem Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Jego zamiłowania obejmowały również muzykę.

Od 2 II 1910 był żonaty z Klarą Michałowską, która zmarła kilka tygodni przed nim.

Miał z nią 7 dzieci; pozostała z nich przy życiu jedynie druga córka, Barbara, która została architektem.

K. zm. 21 V 1957 w Warszawie. Został pochowany na cmentarzu we Włochach k. Warszawy. Rada m.st. Warszawy 25 III 1996 nazwała jego nazwiskiem ulicę we Włochach, przy której mieszkał i pracował; 15 VII t.r. uroczyście na jego domu odsłonięto tablicę pamiątkową w obecności córki K. mgr inż. arch. Barbary Kłoś-Ćwiklińskiej.

Czy wiesz, kto to jest?...; Lipiński J., *Wspomnienie o prof. Czesławie Kłosiu*, „Inżynieria i Budownictwo", 1992, nr 5; Orłowski B., *Czesław Kłoś – wspomnienie w 115. rocznicę urodzin*, „Gazeta Wyborcza" 1996, nr 162; *50 lat wydziałów inżynierii budowlanej, inżynierii sanitarnej i wodnej, komunikacji, geodezji i kartografii Politechniki Warszawskiej 1915–1965*, W. 1965; PSB (J. Samujłło); Pyrak S., *115 rocznica urodzin prof. dr. inż. Czesława Kłosia*, „Inżynieria i Budownictwo" 1996, nr 9; *PZiTB: Słownik biograficzny zasłużonych działaczy*, z. 1, W. 1986 (W. Bukowski); *Słownik biograficzny techników polskich*, z. 7, W. 1996 (B. Orłowski); *Słownik polskich pionierów techniki*, Kat. 1986 (B. Orłowski). – Nekrolog w: „Życie Warszawy" 1957, nr 120. – Informacje córki, mgr inż. arch. Barbary Kłoś-Ćwiklińskiej.

Bolesław Orłowski

Knothe Józef Wacław Stanisław (1861–1942), inżynier górniczy, naczelny dyrektor syndykatu „Produgol", zastępca dyrektora generalnego „Skarbofermu".

Ur. 21 VIII 1861 w Borszczajówce w guberni kijowskiej. Był synem lekarza Adolfa Knothego (zesłanego na Ural za udział w powstaniu styczniowym) i Zenobii z Podhorodeńskich. W 1885 r. ukończył Wydział Fizyczno-Matematyczny uniwersytetu w Charkowie, a w 1891 r. – Instytut Górniczy w Petersburgu.

W Gorłowce w guberni jekaterynosławskiej rozpoczął pracę zawodową jako zawiadowca kopalni; był tam również dyrektorem szkoły sztygarskiej. Następnie pracował w Towarzystwie Górniczym Aleksiejewskim, wreszcie w syndykacie węglowym „Produgol", gdzie rozpoczynając od stanowiska dyrektora oddziału w Charkowie, doszedł do godności naczelnego dyrektora syndykatu w Petersburgu. Ponadto był członkiem zarządu Briańskich Zakładów Górniczych i przewodniczył rosyjskiemu Towarzystwu Dobroczynności. Już w 1912 r. zaprzyjaźnił się z → François Reumaux, ówczesnym generalnym dyrektorem Towarzystwa Węglowego w Gołubowcu, w guberni jekaterynosławskiej, późniejszym dyrektorem generalnym „Skarbofermu".

W 1921 r. przyjechał do odrodzonego państwa polskiego. Do 1924 r. był rzeczoznawcą w Ministerstwie Przemysłu i Handlu (MPiH). Został jednym z członków komisji mieszanej dla przejęcia spraw górnictwa od Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej (MbDP) przez MPiH. W dn. 31 III 1922 K. oraz inż. Stanisław Majewski dokonali przejęcia Państwowej Żupy Solnej w Inowrocławiu w imieniu MPiH oraz Głównej Dyrekcji Państwowych Zakładów Górniczych i Hutniczych od MbDP.

W dn. 27 II 1925 nastąpiła dymisja → Aleksandra Ciszewskiego (w l. 1924–1939 generalny dyrektor Zakładów Hohenlohego SA w Wełnowcu) ze stanowiska dyrektora administracyjnego „Skarbofermu", a Rada Nadzorcza mianowała na jego miejsce K. W tym charakterze wszedł on w skład Tymczasowego Komitetu, który 29 XII 1925 zwrócił się z odezwą do dyrektorów różnych instytucji w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), by podlegli im urzędnicy dobrowolnie opodatkowali się na rzecz bezrobotnych w wysokości co najmniej 1% od zarobku. Organizacja uformowała się 28 I 1926 jako Komitet Inteligencji Pracującej dla Niesienia Pomocy Bezrobotnym w Królewskiej Hucie. Głównie zapewniała ona 1/3 funduszy potrzebnych do prowadzenia w tym mieście 3 kuchni dla bezrobotnych. W dn. 9 X 1928 została zawarta umowa pomiędzy Eugeniuszem Kwiatkowskim, Ministrem Przemysłu i Handlu, działającym w imieniu i na rzecz Skarbu Państwa Polskiego, a dyrektorem administracyjnym „Skarbofermu" K. oraz dyrektorem technicznym „Skarbofermu" inż. Léonem Fontaine'em, działającymi w imieniu

i na rzecz „Skarbofermu". Dotyczyła ona wydzierżawienia przez „Skarboferm" nabrzeża w porcie gdyńskim, a jej szczegółowa treść dobitnie świadczyła o zamiarze państwa polskiego, by w sposób wszechstronny, silny i trwały związać ekonomicznie koncern z portem w Gdyni.

Aż do 17 IV 1929, tj. do dnia wejścia w życie dymisji dyrektora generalnego „Skarbofermu" François Reumaux, formalnie nie istniała funkcja zastępcy dyrektora generalnego. Było tylko stanowisko pomocnika dyrektora generalnego o nie tak szerokich kompetencjach. Przez cały okres urzędowania Reumaux pomocnikiem dyrektora generalnego był Francuz, dyrektor Maximilien Audouard. Zgodnie z porozumieniem z 20 III 1929 stanowisko dyrektora generalnego „Skarbofermu" pozostało w rękach francuskich; jednocześnie została wprowadzona kompleksowa kontrola pracy dyrektora generalnego Francuza przez jego zastępcę Polaka. Od 17 IV 1929 zarząd składał się z dyrektora generalnego i zastępcy dyrektora generalnego. Na wniosek francuskiej grupy administratorów Rada Nadzorcza mianowała dyrektorem generalnym → inż. François Michela. Na wniosek polskiej grupy administratorów Rada Nadzorcza mianowała K. zastępcą dyrektora generalnego. Michel uzyskał prawo do samodzielnego podpisu za spółkę, K. – prawo do podpisu za spółkę łącznie z jednym z 3 pełnomocników, francuskich funkcjonariuszy spółki.

W składzie Komitetu Wykonawczego Polskiej Konwencji Węglowej (PKW), utworzonej 28 II 1931, znalazł się zarówno Michel, jak i K. W ten sposób spór z l. 1928–1929, czy w Ogólnopolskiej Konwencji Węglowej (OKW) „Skarboferm" ma być reprezento-

Pożegnanie byłego zastępcy dyrektora generalnego „Skarbofermu" Józefa Knothego, VI 1937 r. Siedzą od lewej: trzeci – administrator delegowany „Skarbofermu" Włodzimierz Momentowicz, piąty – Józef Knothe, siódmy – administrator delegowany „Skarbofermu" Jules Simon, dziewiąty – szef Działu Administracyjnego „Skarbofermu" dr Julian Zagórowski

wany przez dyrektora generalnego Francuza bądź przez zastępcę dyrektora generalnego Polaka, podówczas rozstrzygnięty na rzecz reprezentacji francuskiej, stał się bezprzedmiotowy. W nowo utworzonej PKW przedsiębiorstwa zrzeszone w Dąbrowsko-Krakowskiej Konwencji Węglowej (DKKW) utrzymały tak pożądany przez nie przepis, by do ważności uchwał walnego zgromadzenia potrzebna była większość co najmniej 85% głosów, choć osłabła ich reprezentacja w Komitecie Wykonawczym. „Skarboferm", podzielający poglądy przedsiębiorstw dawniej zrzeszonych w Górnośląskiej Konwencji Węglowej (GKW) co do pożądanej polityki przemysłu węglowego, uzyskał silną reprezentację w Komitecie Wykonawczym, a także przychylność dyrektora generalnego konwencji inż. Juliana Cybulskiego (były członek Rady Nadzorczej „Skarbofermu"), uważającego za najważniejsze sprawy eksportu polskiego węgla. K. ściśle współdziałał z Michelem we wszystkich sprawach należących do kompetencji PKW. W l. 1932–1937 K. był zastępcą członka Komitetu Prezydialnego Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego (członkiem tego Komitetu był Michel).

Na posiedzeniu Rady Nadzorczej „Skarbofermu" 26 IV 1937 K. zakomunikował, że zgodnie z oświadczeniem, jakie złożył w styczniu t.r. na ręce jej prezesa → Czesława Klarnera, postanowił z powodu stanu swego zdrowia opuścić stanowisko zastępcy dyrektora generalnego „Skarbofermu". Na propozycję prezesa Rada upoważniła komisję złożoną z 3 osób: prezesa Klarnera, administratora delegowanego Julesa Simona, administratora delegowanego Włodzimierza Momentowicza, do załatwienia w porozumieniu z generalnym dyrektorem Michelem sprawy następstwa po K., aż do zawarcia odpowiednich umów. Na swym kolejnym posiedzeniu 20 IX 1937 Rada rozszerzyła pełnomocnictwa tej komisji o kwestię uregulowania odszkodowania dla K. po jego ustąpieniu. K. był zastępcą dyrektora generalnego „Skarbofermu" do 31 V 1937. Stan zdrowia można uznać za faktyczny powód ustąpienia z zajmowanego przezeń stanowiska. W momencie ustąpienia miał 76 lat i przeszedł w stan spoczynku. „Skarboferm" zobowiązał się do płacenia mu odszkodowania od 1 I 1938 aż do końca życia w kwocie 2921 zł w złocie brutto miesięcznie.

Dla uczczenia jego zasług dyrekcja generalna „Skarbofermu" ustanowiła z dn. 1 II 1938, do dnia upływu terminu umowy spółki ze Skarbem Państwa Polskiego o eksploatację kopalń skarbowych, fundusz stypendialny im. Józefa Knothego dla dzieci pracowników „Skarbofermu", obejmujący po 2 stypendia dla studentów Akademii Górniczej w Krakowie (po 960 zł rocznie) i dla uczniów Szkoły Górniczej w Katowicach (po 540 zł rocznie).

K. był żonaty z daleką krewną Marią Knothe. Miał 3 synów: Tadeusza, Adama, Czesława, oraz 2 córki: Jadwigę Annę i Stanisławę.

Zm. 13 IX 1942 w Warszawie.

Został odznaczony rosyjskim Krzyżem Świętego Stanisława, Krzyżem Kawalerskim Legii Honorowej oraz Krzyżem Oficerskim Orderu Polonia Restituta.

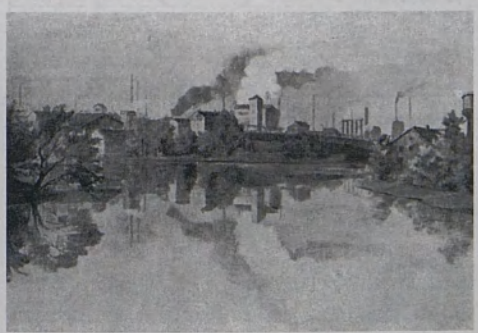
APKat., Zespół: Gwarectwo „Hrabia Renard" w Sosnowcu 1790–1945, jedn. 233; Zespół: „Skarboferm" 1921–1939, jedn. 162, 174, 191, 221, 225, 227, 353, 382, 419 a, 452, 553, 1141, 1417; Archives du Ministère des Affaires Etrangères à Paris, zespół Correspondance politique et commerciale. Z – Europe. Pologne 1918–1940, jedn. 215; Centre des Archives Economiques et Financières de Savigny-le-Temple, Zespół Relations Internationales – Pologne 1919–1939 – Direction du Trésor, jedn. B 31944; Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, Zespół Archiwalny–, jedn. 67. – Grzyb M., *Narodowościowo-polityczne aspekty przemian stosunków własnościowych i kadrowych w górnośląskim przemyśle w latach 1922–1939*, Kat. 1978, s. 140–141; Hojka Z., *Struktura organizacyjna polsko-francuskiej spółki skarbowej „Skarboferm"*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska" 1999, t. 24, s. 85; Jaros J., *Ciszewski Aleksander (1878–1941)*, [w:] ŚSB, t. 2, s. 55; tenże, *Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1976)*, W.–Kr. 1978, s. 47, 110–111; tenże, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*, Kat.–Kr. 1969, s. 62; tenże, *Historia kopalni „Król" w Chorzowie (1791–1945)*, Kat. 1962, s. 152; tenże, Inwentarz zespołu „Skarboferme, Chorzów" (1921–1939), Kat. 1955, s. 2–3, (mps);tenże, *Knothe Józef Wacław Stanisław (1861–1942)*, [w:] PSB,

t. 13, s. 135–136; Popkiewicz J., Ryszka F., *Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej (1922–1939)*, Op. 1959, s. 351; *Sprawozdanie Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego*, 1934 s. 134–135, 1937 s. 135; Szmidtke Z., *Przedstawiciele elit politycznych Polski i Francji okresu międzywojennego w Radzie Nadzorczej „Skarbofermu"*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska" 1998, t. 23, s. 163; tenże, „Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką. Uniwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny, Kr. 2002, s. 166–167, 185, 211–212, 230 (mps pracy doktorskiej); Ujdak M., *Komitet Inteligencji Pracującej dla Niesienia Pomocy Bezrobotnym w Królewskiej Hucie*, [w:] „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, red. Z. Kapała, Ch. 1998, s. 225, 227.

Zenon Szmidtke

Kober Rudolf (daty życia nieznane), artysta malarz, nauczyciel wychowania plastycznego (*Kunsterziehung*), w Niemieckim Prywatnym Gimnazjum im. Josepha Eichendorffa w Chorzowie.

Ur. w Sobótce k. Wrocławia. Na początku był rysownikiem mebli i architektem wnętrz, potem odbył studia malarskie we Wrocławiu i w Staatliche Kunstschule w Berlinie. Podróżował do Polski, Paryża, południowej Francji i Włoch. Od 1932 r. był nauczycielem wychowania plastycznego w Niemieckim Prywatnym Gimnazjum im. Josepha Eichendorffa w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Staw hutniczy (*Hüttenteich*)

Malował krajobrazy (szczególnie przemysłowe), kwiaty, dzieci i portrety robotników. W swej twórczości koncentrował się głównie na motywach regionalnych. Znane są jego obrazy związane z Chorzowem *Staw hutniczy* (*Hüttenteich*), *Królewska Huta* (*Königshütte am Abend*). Był członkiem utworzonej w 1929 r. grupy „Kattowitzer Künstlergruppe", skupiającej niemieckich plastyków z terenu woj. śląskiego. W l. 1937–1939 był prezesem polskiego Związku Zawodowego Artystów Plastyków Śląskich, a od 1936 do 1940 r. – przewodniczącym „Kattowitzer Künstlergruppe". We wrześniu 1939 r. reaktywował „Kattowitzer Künstlergruppe", która weszła najpierw w skład zglajszachtowanej organizacji Vereiningung der volksdeutschen bildenden Künstler Oberschlesiens, a w listopadzie 1940 r. została członkiem Künstlerbund Oberschlesien. K. był jego drugim przewodniczącym.

Pejzaż przemysłowy, 1940

W zbiorach Muzeum w Chorzowie znajduje się obraz K. *Pejzaż przemysłowy* (ol.).

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts. Unter Mitwirkung von Fachgelehrten des In- und Auslandes, bearb., redig. u. hrsg von H. Vollmer, Bd. 3: *K–P*, Leipzig 1956, s. 74; *Eröffnung der Kunstaustellung der Kattowitzer Künstlergruppe*, „Kattowitzer Zeitung" 1934, nr 99; *Fritz August (1890–1966) i inni, Chorzów lipiec–sierpień 2004*, [Informator do wystawy, oprac. D. Sawicka-Oleksy], s. 4 (tamże informacja, że K. urodził się w Jeleniej Górze); Greiner P., Kaczmarek R., *Leksykon organizacji niemieckich w województwie śląskim (1922–1939)*, Kat. 1993, s. 89; Kaczmarek R., *Środowisko naukowe i artystyczne prowincji górnośląskiej (1941–1945)*, [w:] *Losy inteligencji śląskiej...*, t. 2, s. 37–38; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 312–313, 537; Szczypka-Gwiazda B., *Nieznane oblicze sztuki polskiej. W kręgu sztuki województwa śląskiego w dobie II Rzeczypospolitej*, Kat. 1996, s. 107, 109, 120; Szewczyk G.B., *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe w Królewskiej Hucie i ich odzwierciedlenie w kulturalnym życiu miasta w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w drugiej konsekracji*

kościoła, red. J. Myszor, Ch. 1998, s. 26; W.H., *Deutsche bilden Kunst in Polnisch Schlesien*, „Kattowitzer Zeitung" 1934, Nr. 101; Weber H., *Schlesisch Heimat Bild*, „Deutsche Monatshefte in Polen" 1934–1935, H. 111, s. 18–20; Wienicke A., *Königshütter Malerei*, [w:] *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, hrsg. R. Schmidt, Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 206–207; tenże, *Malerisches Industrieland*, [w:] *Oberschlesische Landeskunde des Industriegebietes*, hrsg. A. Perlick, Breslau 1943, s. 374.

Zbigniew Kapała

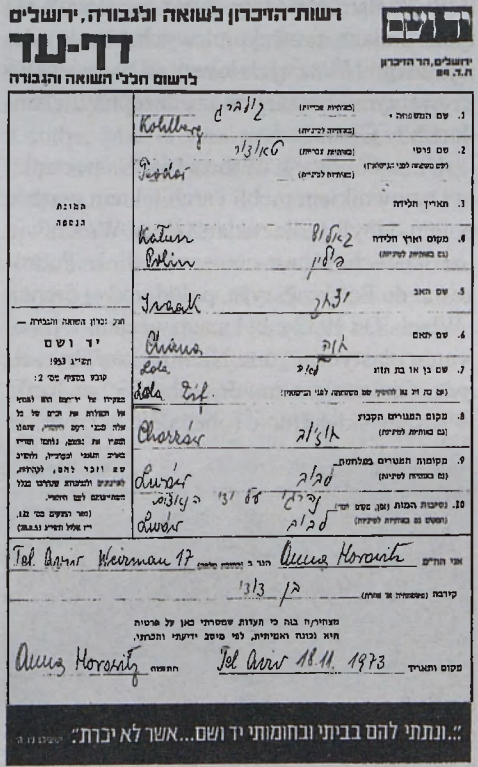
Kohlberg Teodor (1900–1942), doktor, rabin w Królewskiej Hucie (Chorzowie) w l. 1927–1939, nauczyciel religii mojżeszowej w Państwowym Gimnazjum Klasycznym.

Ur. 26 V 1900 w miejscowości Kałusz w byłym woj. stanisławowskim, syn Izaaka i Chanei z d. Revez. Uczęszczał do Państwowego Gimnazjum w Drohobyczu, w którym w 1918 r. zdał maturę. Następnie na Uniwersytecie Wiedeńskim studiował filozofię klasyczną i filozofię. Równolegle studiował w Wiedeńskim Seminarium Rabinackim. Studia filozoficzne ukończył w 1923 r. Egzamin rabinacki zdał w roku następnym. Zwieńczeniem wiedeńskich studiów była obrona doktoratu, którego dyplom nostryfikował na Uniwersytecie Warszawskim.

W l. 1924–1925 był rabinem w Tomaszowie Mazowieckim, następnie w l. 1926–1927 – w Tarnowskich Górach. Jednocześnie wykładał w tamtejszej Prywatnej Wyższej Szkole Męskiej i Żeńskiej Mniejszości Językowej Niemieckiej.

W 1927 r. przeniósł się do Królewskiej Huty, w której został rabinem a od 1 IX t.r. także nauczycielem religii mojżeszowej w tutejszym Państwowym Gimnazjum Klasycznym. Prowadził także nauczanie religii dla młodzieży żydowskiej uczęszczającej do pozostałych szkół średnich w mieście oraz dla dzieci żydowskich ze szkół powszechnych. Zajęcia dla młodzieży były prowadzone osobno dla grup polsko- i niemieckojęzycznej.

W 1928 r. ożenił się z Leą Ziff, córką rabina lwowskiego Izaka Ziffa. W 1929 r. urodziła się ich córka Pninah, a w 1934 r. córka Riva. Rodzina zamieszkiwała najpierw przy ówczesnej ul. Piastowskiej 1, później przy Katowickiej 11. Podobnie jak jego poprzednicy, K. wypełniał swe obowiązki religijne także w filiach gminy w Lipinach i Wirku. W l. 1936–1939 był przewodniczącym Stowarzyszenia Rabinów Województwa Śląskiego. K. silnie angażował się w życie swej gminy. Był m.in. prezesem działającego w Chorzowie Żydowskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Makabi". Od 1937 r. pełnił funkcję prezesa miejscowej loży B`nei B`rith. Przez władze postrzegany był jako sympatyk syjonizmu.

רשות־הזיכרון לשואה ולגבורה, ירושלים

דף־עד

לרשום חלבי השואה והגבורה

יד ושם

ירושלים, הר הזיכרון

ת.ד. 84

1. שם המשפחה: Kohlberg
2. שם פרטי: Teodor
3. תאריך הלידה
6. מקום ואזור הלידה: Kalusz, Galizien
5. שם האב: Izaak
6. שם האם: Chana
7. שם בן או בת הזוג: Lola Ziff
8. מקום המגורים הקבוע: Charkov
9. מקומות המגורים במלחמה: Lwów
10. נסיבות המוות (מתי, איפה ואיך): Lwów

Tel. Aviv Weizmann 17 — Anna Horowitz

מצהיר/ה בזה כי הידיעות שמסרתי כאן על פרטיות חיות נכונות ואמיתיות, לפי מיטב ידיעתי ומכחני.

Anna Horowitz — Tel Aviv 18.11.1973

„...ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם...אשר לא יכרת"

List Świadka – spisany na podstawie zeznań krewnej Anny Horowitz w Tel-Avivie 18 XI 1973 (kopia w posiadaniu R. Herrmanna)

W czerwcu 1939 r. K. podpisał jeszcze umowę na rok szkolny 1939/1940. Po 1 IX 1939 opuścił miasto wraz z rodziną i dotarł do Lwowa. Nieznane są okoliczności jego śmierci, która zastała go we Lwowie w 1942 r.

Arch. Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. Wydział Oświecenia Publicznego K 308. – Brzostowski R., Walerjański D., Zapomniani mieszkańcy Królewskiej Huty (Chorzowa) – ratowanie pamięci historii (mps), s. 10–11; Jaworski W., *Ludność żydowska w Chorzowie w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 1: 1996, Ch. 1997, s. 86–99; Yad Vashem Martyrs' and Heroes' Rememrance Authority Archives. The Central Database of Shoah Victims Names. Page of Testimony 18 XI 1973.

Roman Herrmann

Koluszko Bolesław (1901–1937), sekretarz Śląskiego Zarządu Okręgowego Związku Inwalidów Wojennych RP, redaktor „Inwalidy Śląskiego", prezes Powiatowego Koła Związku Inwalidów Wojennych RP w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej nr VII w Chorzowie, członek Związku Polskich Nauczycieli Szkół Powszechnych (ognisko w Królewskiej Hucie).

Ur. 8 IV 1901. Był obrońcą Lwowa, potem służył w 4. Pułku Legionów Polskich. Kawaler Krzyża Walecznych (2-krotnie), Odznaki Honorowej „Orląt" i Krzyża Obrońców Lwowa.

Zm. 9 IX 1937 w Chorzowie.

Kronika Szkoły Podstawowej nr 17 w Chorzowie; „Ogniskowiec" 1929, nr 5, s. 6.

Janina Parysz

Korek Zygmunt (1905–1976), inżynier hutnik, działacz harcerski.

Ur. 5 V 1905 w Sosnowcu w rodzinie robotniczej, syn Jana i Bronisławy z Bagińskich. Po ukończeniu 5-klasowej szkoły powszechnej z braku środków na dalszą naukę rozpoczął w 1919 r. pracę zarobkową w sosnowieckiej fabryce kotłów W. Fitznera i K. Gampera. W zakładzie tym pracował do 1921 r. Jednocześnie ukończył 2-letnie wieczorowe kursy rzemieślnicze. W 1922 r. zdał jako ekstern egzamin z 4 klas gimnazjum matematyczno-przyrodniczego i zapisał się na wydział elektromechaniczny Państwowej Średniej Szkoły Technicznej Kolejowej w Sosnowcu, który ukończył w czerwcu 1926 r., uzyskując tytuł technika mechanika. Po odbyciu w 1. 1926–1928 służby wojskowej w 11. Pułku Piechoty w Tarnowskich Górach podjął w marcu 1928 r. pracę w Towarzystwie Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza, gdzie był zatrudniony do 1 X 1936. Od października 1936 r. aż do wybuchu wojny K. pracował w hucie „Batory" jako kierownik Biura Planowania i asystent szefa walcowni. Mieszkał w tych latach w Chorzowie.

Przez cały okres międzywojenny K. był aktywnym działaczem Związku Harcerstwa Polskiego. Z organizacją tą zetknął się jeszcze w szkole powszechnej w Sosnowcu. W 1917 r. wstąpił do działającej przy tej szkole 4. Zagłębiowskiej Drużyny Harcerzy. W drużynie tej zdobywał kolejne sprawności i stopnie, do drużynowego włącznie. Był nim w 1. 1923–1926. W tym okresie i w następnych latach zdobył stopnie podharcmistrza i harcmistrza. Po powrocie z wojska, w marcu 1928 r. objął funkcję komendanta sosnowieckiego hufca harcerzy, którą pełnił do 1931 r. Przez następne 2 lata był zastępcą komendanta Zagłębiowskiej Chorągwi Harcerzy. W 1. 1933–1936 był komendantem Chorągwi. W okresie jego komendantury odsunięto od kierownictwa klerykalno-endeckich instruktorów, zwrócono większą niż dotąd uwagę na działalność w środowisku młodzieży robotniczej. Liczba członków wzrosła niemal 2-krotnie. Wzrosła też aktywność Chorągwi na forum krajowym i międzynarodowym. W 1933 r. delegacja zagłębiowskich harcerzy uczestniczyła w światowym zlocie skautów w Gödölö na Węgrzech, w 1934 r. w zlocie słowiańskich skautów w Pradze i w 1935 r.

w ogólnopolskim zlocie harcerskim w Spale. K. włożył też wiele trudu w organizację w 1935 r. obchodów 20-lecia istnienia harcerstwa zagłębiowskiego. Po zamieszkaniu i podjęciu pracy w Chorzowie działalność harcerską kontynuował K. w Śląskiej Chorągwi Harcerzy. W 1. 1937–1939 wchodził w skład Komendy Śląskiej Chorągwi Harcerzy. Współpracował w tym czasie z hufcem harcerzy w Chorzowie.

Wybuch wojny zastał K. poza terenem Śląska. W sierpniu 1939 r. był oddelegowany wraz z grupą pracowników huty „Batory" do uruchomienia zakładów w Stąporkowie na Kielecczyźnie. Stąd losy wojny rzuciły go do Lwowa i dopiero na początku listopada 1939 r. powrócił do domu rodzinnego w Sosnowcu. Zaledwie kilka dni po jego powrocie, 10 XI 1939 przybył do Sosnowca wysłannik Głównej Kwatery Harcerzy hm. Emil Jędrzejczyk z zadaniem skontaktowania się z zagłębiowskimi instruktorami. Jeszcze tego samego dnia w mieszkaniu phm. Zygfryda Ziembińskiego odbyło się z udziałem K. zebranie sosnowieckich instruktorów, na którym E. Jędrzejczyk powiadomił przybyłych o zawiązaniu się w Warszawie pod koniec września 1939 r. tajnej organizacji harcerskiej, znanej później pod kryptonimem Szare Szeregi, i przekazał polecenie kontynuowania pracy harcerskiej w konspiracji. Po wyrażeniu przez zebranych zgody, spośród obecnych na spotkaniu instruktorów utworzono pierwszą komendę tajnej Zagłębiowskiej Chorągwi Harcerzy. Na komendanta wybrano K. Obowiązki te pełnił do marca 1941 r., kiedy to ze względów rodzinnych zrezygnował z funkcji na rzecz hm. Edwarda Nowaka. Nadal jednak działał w organizacji, kierując siecią harcerskich kompletów tajnego nauczania. W 1944 r. był łącznikiem pomiędzy Komendą Zagłębiowskiej Chorągwi Szarych Szeregów a Komendą Śląskiego Okręgu Armii Krajowej.

W latach okupacji K. pracował w powojennej hucie Buczka (1 IV 1940–1 VI 1941 i 1 VIII 1943–26 I 1945) oraz hucie „Zawiercie" (1 VI 1941–1 VIII 1943), początkowo jako robotnik, a później na stanowisku technika remontowego pieców martenowskich. Po wyzwoleniu powrócił do pracy w hucie „Batory", gdzie był kolejno zastępcą kierownika biura fabrykacyjnego i kierownikiem biura planowania. Z dn. 14 IX 1945 K. został przeniesiony przez Centralny Zarząd Przemysłu Hutniczego do huty Buczka na stanowisko kierownika walcowni rur bez szwu (tzw. walcowni Welhman). Wydziałem tym kierował do 9 II 1948, kiedy objął kierownictwo działu technologicznego.

Jednocześnie stale się dokształcał. W 1946 r. ukończył rozpoczęte w 1937 r. studia na Wydziale Organizacji Przemysłowej Wyższego Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych (WSNSG) w Katowicach. W roku akademickim 1946/1947 uczęszczał na zajęcia Centralnego Studium Kontroli Ekonomicznej przy WSNSG. W maju 1947 r. na mocy odpowiednich ustaw i w uznaniu zasług na polu pracy zawodowej w przemyśle hutniczym K. został dopuszczony przez Radę Wydziału Hutniczego Akademii Górniczo-Hutniczej do egzaminu dyplomowego, po którym otrzymał tytuł zawodowy inżyniera z zakresu walcownictwa. Od 1 XI 1951 pracował w Centralnym Zarządzie Przemysłu Hutniczego (CZPH) na stanowisku kierownika Działu Techniki i Produkcji Stali Szlachetnej. W dn. 1 II 1952 objął obowiązki głównego technologa przemysłu hutniczego i bezpośredniego, branżowego zastępcy naczelnego inżyniera CZPH. W l. 1954–1956 kierował walcownią rur huty im. B. Bieruta w Częstochowie, po czym przeniesiono go na stanowisko zastępcy głównego technologa huty im. M. Buczka. Od 1 I 1959 aż do przejścia na emeryturę 31 III 1972 pracował w Zjednoczeniu Hutnictwa Żelaza i Stali (ZHŻiS). W 1966 r. ukończył na Politechnice Śląskiej studia wyższe II stopnia i uzyskał tytuł magistra inżyniera mechanika. K. opracował wiele wniosków racjonalizatorskich, które po zastosowaniu przyniosły hutnictwu polskiemu w l. 60. przeszło 3 mln zł oszczęd-

ności rocznie. Był autorem wielu publikacji z zakresu technologii urządzeń i rozwoju produkcji rur, ogłaszanych systematycznie w „Hutniku", „Wiadomościach Hutniczych", „Projektowych Problemach Hutnictwa", „Normalizacji" i in. Od 1969 r. niemal do śmierci prowadził wykłady z walcownictwa rur na Politechnice Częstochowskiej.

Mimo licznych zajęć znajdował czas na pracę społeczną. Był instruktorem Śląsko-Dąbrowskiej Chorągwi Związku Harcerstwa Polskiego, kierownikiem okręgowym Kół Przyjaciół Harcerstwa, wiceprzewodniczącym Komisji Gospodarki Komunalnej Miejskiej Rady Narodowej w Sosnowcu (1950–1951), członkiem Komisji Normalizacji Wyrobów Hutniczych przy Polskim Komitecie Normalizacji (1951–1967) i członkiem prezydium Zarządu Wojewódzkiego Naczelnej Organizacji Technicznej w Katowicach. Działał również w Stowarzyszeniu Inżynierów i Techników Przemysłu Hutniczego, Związku Zawodowym Hutników, Towarzystwie Przyjaźni Polsko-Radzieckiej i Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym.

Zm. 27 V 1976 w Sosnowcu.

Żonaty z Janiną Kitą, miał 2 dzieci: syna Tadeusza i córkę Alinę.

Był odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1968), Srebrnym (1953) i Złotym Krzyżami Zasługi (1961), Medalem Zwycięstwa i Wolności (1945), Złotą Odznaką „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego" (1966), Srebrną (1958) i Złotą Odznaką Honorową NOT (1966), Złotym Krzyżem Harcerskiego Odznaczenia Honorowego (1948), Odznaką 25-lecia ZHP (1936), Odznaką X-lecia Służby w ZHP (1927, 1936). Za wieloletnią działalność społeczną i zawodową otrzymał wiele wyróżnień i odznaczeń, m.in. w 1. 1969–1970 otrzymał nagrody wojewódzkie NOT.

Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Kat.: Protokoły zeznań Edwarda Nowaka, Zygfryda Ziembińskiego, Stanisława Giersza i Zygmunta Korka, sygn. akt. Ds. 53/66; Katowicka Chorągiew ZHP, Komisja Historyczna: Wspomnienia Bogusława Jakubowicza i Edwarda Nowaka, t. Sosnowiec; Zjednoczenie Hutnictwa Żelaza i Stali: Akta personalne. – Pionk M., *Walka harcerzy Śląska i Zagłębia z faszyzmem*, „Pokolenia" 1973, nr 2, s. 87; Pielasa A., *Opowieść dokumentalna. „Wszystko, co nasze, Polsce oddamy"*, „Motywy" 1972, nr 48 z 26 XI; Walter-Janke Z., *Podziemny Śląsk. Początki konspiracji na Śląsku 1939–1941*, W. 1968, s. 128. – „Dziennik Zachodni" 1976, nr 122.

Zbigniew Kapała

Korol Józef, pseud.: „Starosta", „Hajducki", „König" (1900–1940), porucznik rezerwy, magister prawa, uczestnik I wojny światowej i absolwent kursu oficerskiego w armii niemieckiej, oficer polskiego wywiadu, działacz plebiscytowy, uczestnik III powstania śląskiego, pracownik administracyjny i samorządowy, działacz społeczny, szef śląskiej sieci dywersji pozafrontowej, współorganizator samoobrony Śląska we wrześniu 1939 r., współtwórca Polskiego Państwa Podziemnego na Śląsku.

Ur. 10 XII 1900 w Strzelcach Opolskich w rodzinie robotniczej. Jego ojciec, Karol, był robotnikiem kolejowym, a od 1919 r. naczelnikiem stacji kolejowej w Starym Oleśnie. K. uczęszczał do 4-klasowej szkoły ludowej początkowo w Strzelcach Opolskich, a następnie w Jełowie i w Opolu, gdzie w 1911 r. rozpoczął naukę w gimnazjum humanistycznym, którą musiał przerwać w 1917 r., gdyż 1 XII został powołany do armii niemieckiej. Przeszkolenie wojskowe odbył w VI. batalionie strzelców polowych. Z batalionem tym walczył od 1 III 1918 na froncie francuskim, m.in. nad Marną, pod Cambrai i Ypern, gdzie

wyróżniał się w walce. Został odznaczony Krzyżami Żelaznymi I i II klasy. Ukończył kurs oficerski. Zdemobilizowany został 28 XI 1918 w stopniu sierżanta i aspiranta na oficera. Po powrocie z wojska K. ukończył półroczny kurs gimnazjalny: specjalną klasę dla uczestników wojny w Gimnazjum Królewskim w Kluczborku, gdzie 17 IX 1919 otrzymał świadectwo dojrzałości. Kilka miesięcy później, 9 I 1920, został przyjęty na prawo na Uniwersytecie Wrocławskim. W trakcie IV semestru zrezygnował ze studiów, ponieważ zaangażował się w działalność wywiadowczą na rzecz Polski.

Od 1919 r. działał, wraz z ojcem, w Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) w Oleśnie, a od stycznia 1920 r. pracował bezpłatnie w Polskim Komisariacie Plebiscytowym, gdzie został przydzielony do służby wywiadowczej. Z polecenia niejakiego Mędlewskiego wstąpił do niemieckiej organizacji Heimattreue Oberschlesier, w której został kurierem centrali wrocławskiej, a później centrali katowickiej. W III powstaniu śląskim walczył na odcinku Myśline – Grodzisko, lecz już pod koniec maja 1921 r. z rozkazu polskiego wywiadu został członkiem niemieckiej organizacji bojowej Regiment Schuster, a następnie wstąpił do Arbeitsgemeinschaft Rossbach, w której do 18 XII t.r. był dowódcą plutonu. Zgłosił akces do policji specjalnej i jako ochotnik 19 XII t.r. skierowany został do Dyrekcji Policji w Zabrzu. Pracował w oddziale policji kryminalnej i politycznej. W maju 1922 r. musiał zbiec do Polski, ponieważ zdekonspirowano go jako pracownika polskiego wywiadu. W odwecie Niemcy aresztowali jego ojca i brata. Ojca zamordowano, a brat w wyniku bestialskiego śledztwa został kaleką. Matkę, Gertrudę z Wolnych, pod koniec czerwca 1922 r. Niemcy wyrzucili z mieszkania w Oleśnicy; przeniosła się wówczas do Bogucic.

K. podjął pracę w służbie samorządowej przy Wydziale Powiatowym w Świętochłowicach, gdzie zajmował różne stanowiska od 22 VII 1922 do 16 VII 1928. W 1924 r. podjął studia na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, które ukończył, uzyskując stopień magistra prawa (25 VI 1928). Dn. 17 VII 1928 wstąpił do służby państwowej w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim; został skierowany do starostwa w Świętochłowicach. Po złożeniu egzaminu praktycznego otrzymał z dn. 1 I 1929 nominację na referendarza, a 1 III 1929 został zastępcą starosty świętochłowickiego.

Aktywnie działał społecznie, był m.in. referentem oświatowym w Zarządzie Powiatowym Związku Powstańców Śląskich w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), członkiem Centralnego Związku Akademików Górnoślązaków, członkiem Związku Harcerstwa Polskiego i Narodowo-Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy. Współpracował z działaczami polskimi na Opolszczyźnie. Prawdopodobnie w 1928 r. kierownictwo sieci dywersji pozafrontowej Oddziału II poleciło włączyć K. do pracy w sieci konspiracyjnej, z przydziałem do działań sabotażowo-dywersyjnych. Tajna sieć objęła teren pogranicza i była systematycznie rozbudowywana, a jej członkowie przechodzili specjalistyczne przeszkolenia sabotażowe, dywersyjne i wywiadowcze na głęboko zakonspirowanych kursach. Przed wybuchem II wojny światowej K. oraz kpt. rez. Ryszard Margosz, ppor. rez. Józef Szmechta tworzyli kierowniczą „trójkę" podobszaru zachodniego z siedzibą w Katowicach. To oni odpowiadali za specjalistyczne wyszkolenie patroli dywersyjnych, m.in.: kolejowych, wybuchowych, palaczy, łączności, politycznych, partyzanckich.

Kierownictwo śląskiej sieci dywersji pozafrontowej przeszło specjalistyczne przeszkolenie, którego inicjatorem był K. To on zwrócił się 27 IV 1929 do Ministerstwa Spraw Wojskowych o skierowanie do Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty i awansowanie na oficera rezerwy. Prośba została uwzględniona: od 1 VII do 24 VIII 1929 K. przeszedł skrócony kurs Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty w Grudziądzu.

Maksymalne oceny otrzymał z wyszkolenia strzeleckiego, musztry, nauki o broni i nauki o służbie. Zdobył 2. lokatę na 154 uczestników kursu. W Grudziądzu znajdował się centralny ośrodek szkolenia dywersji pozafrontowej. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, iż K. przeszedł wówczas specjalistyczne przeszkolenie sabotażowo-dywersyjne. Członkowie kierownictwa śląskiej sieci dywersji pozafrontowej, w tym także K., uczestniczyli w szkoleniach prowadzonych w stałym ośrodku w Rembertowie; przebywali tam co najmniej 2-krotnie w ciągu roku, aby wymienić doświadczenia dotyczące organizacji grup, szkolenia w terenie, nowych rodzajów środków dywersyjnych, brali udział w pokazach i ćwiczyli niektóre elementy sabotażu i dywersji, np. wysadzanie elementów konstrukcji żelaznych.

K. utrzymywał kontakty z Michałem Grażyńskim, członkiem centralnego kierownictwa dywersji pozafrontowej w l. 20. Prawdopodobnie to z jego inicjatywy otrzymał zatrudnienie w śląskiej administracji, co pozwalało na utrzymywanie szerokich kontaktów z miejscową ludnością (w ten sposób maskowano spotkania kierownictwa i dowódców grup dywersji pozafrontowej). Zdolności organizacyjne i administracyjne K. zostały docenione przez przełożonych z Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego. W sierpniu 1931 r. K. objął funkcję starosty w Tarnowskich Górach, w 1937 r. powołano go na stanowisko dyrektora biur Zarządu Miejskiego w Chorzowie, a w kwietniu 1939 r. awansował na wiceprezydenta tego miasta. Nie unikał kontaktów z mieszkańcami, a do wszelkich prac zatrudniał polskich rzemieślników i polskie firmy, np. budowlaną firmę Jana Stachowiaka z Miasteczka Śląskiego. Z szefami przedsiębiorstw niejednokrotnie uzgadniał zakres zleconych prac i kontrolował jakość ich wykonania. Znajdował czas na rozmowy z robotnikami. Niezależnie od pełnionych funkcji wyróżniał się aktywnością społeczną, współpracą z różnymi organizacjami paramilitarnymi, opieką nad młodzieżą itd. Aktywność K. w zwalczaniu organizacji hitlerowskich na Śląsku przyczyniła się do wpisania jego nazwiska do *Sonderfandungsbuch Polen*, co jednoznaczne było z nakazem aresztowania przez hitlerowskie służby specjalne po zajęciu tego obszaru przez III Rzeszę.

W chwili wybuchu wojny polsko-niemieckiej K. przebywał w Warszawie na odprawie dotyczącej możliwości działania grup sabotażowo-dywersyjnych na wypadek zaatakowania Polski przez siły hitlerowskie. Dn. 1 IX 1939 wyjechał na Śląsk i przejął dowodzenie podległą sobie siecią. Od pierwszych dni września wykazywał się samodzielnością w wyznaczaniu celów do zaatakowania, wyróżniała go umiejętność zmiany taktyki działania oraz rozmach przeprowadzanych akcji. W trzeciej dekadzie września K. polecił zaprzestanie działań partyzanckich i nakazał przejście do konspiracji. Pod koniec września poprzez Jerzego Kołoczka nawiązał kontakt m.in. z ppor. rez. J. Szmechtą, pchr. Janem Rerichem, Konradem Preissem. Nie czekając na wytyczne kierownictwa centralnego dywersji pozafrontowej, przystąpił do tworzenia organizacji konspiracyjnej, której celem było przygotowanie kolejnego powstania na Śląsku. Swoją kwaterę początkowo miał w domu maszynisty kolejowego Posza w Niedzieliskach, a od połowy października 1939 r. w mieszkaniu Augustyny i Jerzego Kołoczków w Katowicach przy ul. Wileńskiej 11. W tym okresie stworzył szkielet organizacji, której nadał nazwę Polski Ruch Wolnościowy (PRW). Jego bazę stanowili członkowie sieci dywersji pozafrontowej. Prawdopodobnie z ich inspiracji zmienił nazwę na: Polska Organizacja Partyzancka (POP), nawiązując do działań partyzanckich sprzed kilku tygodni, a jednocześnie do przyszłej formy walki na tym terenie, przekształconej w zryw powstańczy ludności śląskiej. Nie można wykluczyć, że PRW nadał kryptonim POP, czyli przyjął rozwiązanie powszechnie stosowane przez centralne kierownictwo dla sieci terenowych w okresie międzywojennym. Wykazywał nadzwyczajną aktywność organizacyjną,

a kwaterę przeobraził w stanowisko dowodzenia. Łącznicy codziennie wysyłani byli przez niego do poszczególnych miejscowości i współtworzyli szkielet organizacji. Aktywność K. i jego podwładnych zwróciła uwagę hitlerowskiego aparatu przemocy. Ostrzeżony na czas, opuścił Katowice i przeniósł się do Goczałkowic Zdroju, do domu ojca Kołoczka – też Jerzego. I tam nie przebywał długo, ponieważ wzmożony ruch łączników zwrócił uwagę Niemców. Każda kwatera zapewniała bezpieczeństwo najwyżej na miesiąc. Kolejną miał w Mikuszowicach, w domu Michalika, nauczyciela gimnazjalnego. Do swojej śmierci jeszcze kilkanaście razy zmieniał kwatery i punkty kontaktowe.

W przemysłowej części Górnego Śląska K. już w październiku 1939 r. utworzył masową organizację o charakterze wojskowo-cywilnym, np. jej obwód chorzowski – wg danych gestapo – miał 642 członków już na początku listopada 1939 r., w tym: 5 oficerów, 5 podchorążych, 67 podoficerów. Dn. 3 XI 1939 „Hajducki" opracował statut POP. Kierowniczym organem organizacji był Naczelny Komitet Wykonawczy (NKW), któremu podlegał Wydział Wykonawczy, a w nim komendy: okręgu, obwodów i niższych szczebli. W skład NKW wchodzili organizatorzy POP, miał do niego także wejść delegat rządu polskiego. W tym celu na początku listopada 1939 r. K. – jak stwierdzało katowickie gestapo – wysłał „do Francji byłych polskich studentów Henryka Ficka i Tadeusza Tomosza z misją nawiązania tam łączności z polskim rządem emigracyjnym i zorientowania go, że na Górnym Śląsku organizacja, której przywódcą jest Korol, przygotowuje powstanie zbrojne. Fick i Tomosz dotarli faktycznie do Francji, gdzie odbyli rozmowy z członkami polskiego rządu emigracyjnego. Otrzymali od nich pisemne instrukcje w sprawie kontynuacji walki przeciwko Niemcom i kwotę kilkuset tysięcy marek w złotych i dolarach".

K. wystąpił z propozycją utworzenia w kraju przedstawicielstwa rządu polskiego na emigracji. Brak dokumentów nie pozwala na stwierdzenie, czy powołanie przez gen. Sikorskiego Delegatury Rządu na Kraj w 1940 r. było wynikiem śląskiej inicjatywy. Można domniemywać, że mogła ona odegrać rolę inspirującą i zwrócić uwagę rządu na konieczność wyłonienia przedstawicielstwa w kraju, które w jego imieniu koordynowałoby wysiłek polityczny i zbrojny narodu polskiego.

W ciągu kilkunastu tygodni K. stworzył organizację, do której przyjmowano z zasady osoby po odbytej służbie wojskowej. Przygotowywał plan powstańczy, który zamierzał urzeczywistnić wiosną 1940 r., czyli jednocześnie z przewidywanymi działaniami bojowymi aliantów i Wojska Polskiego we Francji przeciwko III Rzeszy. Dlatego uważał, że członkowie organizacji powinni być już przygotowani pod względem wojskowym, na szkolenie bojowe nie było bowiem ani możliwości, ani czasu.

POP objęła swym zasięgiem Górny Śląsk i na początku grudnia 1939 r. liczyła prawdopodobnie kilka tysięcy członków, w tym obwód rudzki na czele z Marcinem Skorupą ok. 1600. Śląsk jako jedyny obszar w kraju rozpoczął przygotowania do powstania powszechnego już w październiku 1939 r., a K. nie tylko zameldował przez swoich kurierów o tym fakcie, lecz także jednocześnie podporządkował organizację bezpośrednio rządowi polskiemu na uchodźstwie. Oznacza to, że w początkowym okresie okupacji Śląsk odgrywał dominującą rolę w skali kraju nie tylko w zakresie tworzenia struktur wojskowo-politycznych, lecz także przygotowania sił do działań powstańczych.

Na początku grudnia 1939 r. K. i Margosz wyjechali do Krakowa, gdzie spotkali się z kierownictwem obszaru Służby Zwycięstwu Polski (SZP). Podczas tego spotkania K. podporządkował swoją organizację SZP. Został wyznaczony na komendanta Okręgu Śląskiego SZP. Margosz przekazał mu zorganizowaną już sieć śląską SZP, a sam objął zagłębiowską, pełniąc jednocześnie funkcję szefa wywiadu na obszar śląsko-zagłębiow-

sko-częstochowski. Pod koniec lutego 1940 r. SZP przekształcona została w Związek Walki Zbrojnej (ZWZ) – organizację powołaną 13 XI 1939 przez rząd gen. Władysława Sikorskiego. Okręg Śląski ZWZ podporządkowany został Obszarowi ZWZ nr IV.

Prace organizacyjne nad montowaniem sieci organizacyjnej ZWZ rozpoczął K. z podległym mu sztabem, opierając się na dorobku OOB-SZP oraz innych lokalnych organizacjach, do których dotarł osobiście lub przez aktyw terenowy. Odbył wówczas rozmowy m.in. z kpt. rez. Edwardem Zajączkiem „Wolfem" – prezesem Zarządu Okręgowego SN Cieszyńsko-Podhalańskiego, a jednocześnie komendantem Okręgowym NOW. W ich wyniku „Wolf" podporządkował się K. Początkowo ZWZ działał na obszarze tylko śląskich miast. Z inspiracji K. zwrócono uwagę na tereny wiejskie i przystąpiono tam do rozbudowy organizacji. W ten sposób sukcesywnie ZWZ rozszerzał zasięg działania na cały Śląsk. Tym samym K. tworzył organizację masową, zdolną do przeprowadzenia zwycięskiego powstania. Jego działalność wspomagał sztab, składający się z Wydziału Wojskowego oraz Wydziału Cywilnego, który dzielił się na oddziały: opieki społecznej, spraw politycznych i cywilnych oraz propagandy. Na Śląsku ZWZ miał zatem, wbrew zaleceniom centralnego kierownictwa, charakter wojskowo-cywilny. Dominującą rolę odgrywał pion wojskowy, cywilny zaś zabezpieczał jego działalność i stanowił zaplecze, a w przypadku powstania miał organizować administrację. Kierownictwo Obszaru nr 4 Kraków–Śląsk nie było chyba w stanie przekonać K. do zmiany struktury organizacyjnej i zastąpienia jej czysto wojskową. Prawdopodobnie nie wywierano na niego dostatecznie silnej presji, ponieważ sprawdził się jako doskonały dowódca na tak trudnym i niebezpiecznym terenie. Możliwe, że komendant Obszaru płk. (później gen.) Tadeusz Komorowski „Korczak" uznał, że K. zmieni stanowisko z upływem czasu, rozkaz zaś może wywrzeć skutek odwrotny do zamierzonego.

Z polecenia K. Oddział Spraw Politycznych i Cywilnych rozpoczął przygotowania do przejęcia administracji po zwycięskim powstaniu, wyznaczając przyszłe jej kadry. Całość tych prac koordynował K. przez podległy sztab. Do dyspozycji miał w czerwcu 1940 r. – wg danych niemieckich – 14 200 członków (stan chyba zawyżony). Tak znaczący wzrost liczebny organizacji Niemcy przypisywali zwłaszcza działalności propagandowej, którą inspirował K.

Od podkomendnych K. wymagał, aby propaganda prowadzona była jako planowana akcja, ponieważ doceniał jej rolę nie tylko w utrzymywaniu, lecz także w kształtowaniu i wzmacnianiu postaw patriotycznych. W ten sposób przekazywał miejscowej ludności sygnały, że Śląsk był i pozostaje nadal częścią Polski okupowanej przez III Rzeszę. Dlatego Ślązacy powszechnie wierzyli w odzyskanie niepodległości przez Polskę. Nawet klęska Francji w wojnie z III Rzeszą nie załamała Ślązaków, chociaż na krótki okres wpłynęła przegnębiająco na polską ludność, nie tylko zresztą w tym regionie.

W zaistniałej sytuacji śląskie kierownictwo przestawiło się na długofalową pracę konspiracyjną. Szczególną aktywność wykazywał K., który zdawał sobie sprawę z możliwości zdekonspirowania swojego miejsca pobytu. Dlatego często zmieniał kwatery. Zamieszkiwał m.in. w: Dziedzicach (u Franciszka Młostka i Gajdziców), Wiśle (w willi Szalińskiego), Wiśle-Głębcach (w willi Halamy), Wiśle-Jaworniku (pensjonat „Lusia"). W dn. 27 VIII 1940 przebywał w Wiśle-Jaworniku w willi „Lusia". Niespodziewanie chcieli tam wejść Niemcy. K. miał w willi dokumenty organizacyjne. Mimo iż miał możliwość opuszczenia kwatery, to nie podjął takiej próby, ponieważ obowiązek nakazywał mu najpierw zniszczyć archiwum okręgowe. Przejęcie dokumentów przez gestapo jednoznaczne byłoby z rozpracowaniem ZWZ i jego likwidacją na tym terenie. Co najmniej kilkuset żołnierzom ZWZ uratował życie, zwłaszcza kadrze dowódczej na różnych szczeblach

dowodzenia. Spalił niemal wszystkie dokumenty, w czym wspomagała go Hildegarda Nandzikówna. Gestapo znalazło jednak kilka niedopalonych meldunków. Stanowiły one dla hitlerowców wskazówkę, że mają do czynienia z rozległą i sprawnie działającą organizacją, zakładającą rozszerzenie akcji sabotażowo-dywersyjnej w głąb III Rzeszy. Dopiero gdy dokumenty płonęły, K. podjął próbę przebicia się z Nandzikówną przez okrążenie. Strzelał do Niemców znajdujących się przed willą i w jej pomieszczeniach. Uświadomiwszy sobie, że nie ma możliwości ucieczki, polecił Nandzikównie spalić resztę dokumentów, które miał przy sobie. K. podczas wymiany ognia został ranny. Nie chciał być wzięty przez Niemców żywcem, dlatego zażył cyjanek, który zawsze nosił przy sobie. Śmierć nastąpiła prawie natychmiast. Postawa K. została w pełni doceniona nie tylko przez podkomendnych, lecz także przez przełożonych, łącznie z komendantem głównym ZWZ. Gen. bryg. Stefan Rowecki „Grot" awansował pośmiertnie K. do stopnia porucznika i uhonorował najwyższym odznaczeniem bojowym: Krzyżem Virtuti Militari V klasy. K. jeszcze raz został odznaczony pośmiertnie tym najwyższym odznaczeniem bojowym przez komendanta głównego AK gen. dyw. Tadeusza Komorowskiego 2 X 1944. Inspiratorem nadania mu tego odznaczenia był płk dypl. Kazimierz Pluta-Czachowski „Kuczaba" – szef Oddziału V Komendy Głównej AK, wcześniej komendant główny Organizacji Orła Białego.

W 1930 r. K. zawarł związek małżeński z Władysławą Lazar, która w czasie wojny pełniła funkcję jego łączniczki w ZWZ. Po śmierci męża zbiegła ze Śląska i ukrywała się w Krakowie, Mielcu i Warszawie. Mieli 3 dzieci: Janinę (ur. 15 III 1933, obecnie Kosińska), Aleksandrę (ur. 29 VII 1938, obecnie Hudzica) i Jacka (ur. 25 II 1934).

K. był wielokrotnie odznaczany, w tym: Krzyżem Virtuti Militari V klasy, Krzyżem Żelaznym I i II klasy, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Arch. Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich i Stalinowskich, sygn. 395/266, sygn. 395/280; Arch. Głównej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, sygn. 395/483; CAW, sygn. teczka pers. 11798 (brak paginacji). – *Amia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 1: *Wrzesień 1939–czerwiec 1941*, Londyn 1970; Cofałka J., *Józef Korol – śląski Grot-Rowecki*, „Śląsk" 2000, nr 2; Heller M., *Ruch oporu na Śląsku Cieszyńskim*, Op. 1982; Niekrasz J., *Z dziejów AK na Śląsku*, wyd. 2, Kat. 1993; Odorkiewicz E., *Korol Józef*, [w:] ŚSB, t. 3; Piwowarski S., *Okręg Krakowski SZP-ZWZ-AK*, Kr. 1994; Popiołek K., *Śląsk w oczach okupanta*, Kat. 1960; Starczewski M., *Okręg Cieszyńsko-Podhalański SN i NOW w latach 1939–1945*, [w:] *Podziemie niepodległościowe na Podbeskidziu w latach 1939–1947*, red. A. Namysło, T. Kurpierz, Bielsko-Biała 2002; tenże, *Okręg Śląski...*; tenże, *Okręgi Śląski i Łódź*, [w:] *Operacja „Burza" i Powstanie Warszawskie 1944*, red. K. Komorowski, W. 2004; tenże, *Polskie Państwo Podziemne...*; tenże, *Rola inteligencji w Polskim Państwie Podziemnym na Górnym Śląsku*, [w:] *Losy inteligencji śląskiej...*, t. 1; tenże, *Ruch oporu...* – Relacje ustne i pisemne udzielone autorowi m.in. przez: prof. dr hab. E. Zawacką, kpt. A. Korczyńską, mgr J. Kosińską, A. Hudzicę, Z. Zajączkową, W. Korol-Mierzejewską, S. Rymer-Gurbielową, płk. Cz. Gałeckiego, płk. dr J. Słaboszewskiego, mjr. inż. J. Jackowskiego, kpt. M. Jarzynkę, kpt. dr. J. Niekrasza, por. F. Bociana, por. L. Bukojemskiego, por. J. Łamacza, dr. E. Odorkiewicza, T. Garę, prof. hm. J. Drożdża, S. Gurbiela, S. Gajdzicę, S. Wesołowskiego, W. Niemczyka, K. Mierzejewskiego.

Mieczysław Starczewski

Korsak Zygmunt (1885–1973), inżynier górniczy, od 1937 r. zastępca dyrektora generalnego „Skarbofermu".

Ur. 2 V 1885 w Wilnie. Studiował w Instytucie Górniczym w Petersburgu, który ukończył w 1907 r.

W l. 1907–1919 pracował w kopalni „Melowice". W niepodległej Polsce od 1919 r. był zatrudniony w Ministerstwie Przemysłu i Handlu w Warszawie, początkowo w charakterze referenta, a następnie (od 1924) naczelnika w Wydziale Górnictwa Węglowego Departamentu Górniczo-Hutniczego. W 1937 r. został powołany na stanowisko zastępcy generalnego dyrektora firmy Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku. Spółka Dzierżawcza. Spółka Akcyjna w Katowi-

cach. Société Fiermière des Mines Fiscales de Etat Polonais en Haute – Silésie, Société Anonyme à Katowice.

W latach II wojny światowej przebywał w ZSRR na terenie południowego Kazachstanu, gdzie pracował jako księgowy i nauczyciel. Po zakończeniu wojny wrócił do kraju. W l. 1945–1947 był zatrudniony w Centrali Zbytu Produktów Przemysłu Węglowego w Katowicach. W okresie od 1947 do 1950 r. pracował w charakterze głównego komisarza oszczędnościowego w Centralnym Zarządzie Przemysłu Węglowego w Katowicach. W l. 1950–1958 był zatrudniony w Centralnym Zarządzie Budownictwa Węglowego w Katowicach i Centralnym Zarządzie Budowy Kopalń w Mikołowie.

W 1958 r. przeszedł na emeryturę. Jako emeryt pracował przez kilka miesięcy na półetacie w Oddziale Akt Górniczych Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach.

Zm. 14 V 1973 w Katowicach.

Jaros J., *„Salamandra" – pamięci kolegów górników – Korsak Zygmunt*, „Przegląd Górniczy" R. 1988, nr 11–12, s. 36.

Zbigniew Kapała

Kossak-Szczucka Zofia (8 VIII 1890–9 IV 1968), powieściopisarka i publicystka, autorka wielu tekstów popularyzujących dzieje Śląska. Efektem jej pobytu w Królewskiej Hucie był obszerny reportaż literacki opublikowany w 1930 r.

Ur. w Kośminie (Lubelskie). Była wnuczką wybitnego malarza Juliusza Kossaka i wydawało się, że pójdzie w jego ślady. Studiowała nawet malarstwo. Po zamążpójściu (1915) przebywała na Wołyniu, gdzie już wkrótce, jako uboczny skutek rewolucji 1917 r., nadeszły miesiące chaosu i dzikiej agresji ze strony miejscowej ludności. Ten czas terroru i zagłady polskiego ziemiaństwa na Kresach wschodnich opisała w poruszającej debiutanckiej książce wspomnieniowej *Pożoga* (1922). Swój nowy dom i ukojenie po śmierci pierwszego męża K. odnalazła w Górkach Wielkich k. Skoczowa, gdzie osiadła w 1922 r. Tu powstały jej wielkie powieści historyczne, m.in. *Beatum scelus* (1924), *Złota wolność* (1928), *Szaleńcy boży* (1929), *Legnickie pole* (1930), *Krzyżowcy* (1935). Pisarka zajęła się też przybliżaniem skomplikowanej historii Śląska czytelnikom z pozostałych regionów odrodzonej Rzeczypospolitej. Temu poświęcone są takie m.in. książki, jak *Wielcy i mali* (1927), *Nieznany kraj* (1932), *Skarb śląski* (1937).

Nietypowym utworem na tle jej twórczości stał się reportaż z huty „Królewska", drukowany w 1930 r. w warszawskim „Tygodniku Ilustrowanym", najpopularniejszym tygodniku w Polsce. Cytowane tu obszerne fragmenty dają próbkę wyrafinowanego stylu pisarki i jej fascynacji chorzowskim przemysłem. Warto dodać, że ten tekst wszedł później do najsłynniejszej książki pisarki o Górnym Śląsku: *Nieznany kraj* (1932).

> O kilometr od takich olbrzymich zespołów, jakimi są np. Zjednoczone Huty „Królewska" i „Laura" – ziemia drży pod nogami i pulsuje. Dymy przesłaniają niebo. Warowne bramy w zamczystych murach, okalających paruhektarową przestrzeń, otwierają widok na Państwo Pracy, świecącej się w łoskocie i szczęku, migotaniu iskier, nagłych falach żarów. W głowie wpuszczonego tu z trudem laika wszystko kołuje, zgrzyta, pędzi i połyska. Ogarnięty trwogą, w poczuciu bezradności dążąc posłusznie za pełnym pobłażania i dobrej woli przewodnikiem, daremnie sili się ogarnąć całość. W oszołomionej głowie wszystko wydaje się ucieleśnionym piekłem i chaosem, z którego z trudem udaje mu się wyłowić zrozumialsze nieco fragmenta. Więc – wielkie piece.

Na hucie „Laury" są one nieczynne. [...] Lecz na „Królewskiej Hucie" płoną jak wulkany, rozświetlając noce pałającymi czubami – co 20 godzin wyrzucając z siebie dwieście ton surowca roztopionej lawy. Olbrzymią piramidę pieca, basztę ślepą, niezdobytą, ściągniętą dla większej mocy stalowymi obręczami, otacza wątła girlanda żelaznej galeryjki szeregu schodków-drabinek. Można nimi wejść aż na wierzch i zajrzeć w czeluść krateru. Można widzieć stojące na dole szeregi wagonów z rudą [...]. Można widzieć, przechyliwszy się przez wielką poręcz, jak dźwig, czyli kran olbrzymi, podnosi wózki z rudą i koksem, wsypuje ich zawartość do leja krateru, który otwiera się automatycznie, by wchłonąć setki ton. Dyszące żarem stoki pieca-baszty opływa nieustannie woda. Drobnymi parującymi strużkami ścieka na dół z łagodnym szelestem. Niedługo, gdy nadejdzie moment, że w straszliwym żarze [...] spłonie, przepali się, stopi wszystka masa rudy; zakipi jak woda w garnku, natenczas, bocznym otworem wykutym w biodrze pieca, spłynie w przód, bryzgając ogniem, rozświetlając wszystko wokół łuną – szlaka. Skrząca, migotliwa, paląca, szumiąca piana żywiołu.

[...]

U stóp wielkiego pieca, pod żelaznym rusztowaniem schodów, grzęznąc po kostki w piasku szeroko rozesłanym, gotowym na przyjęcie lawy, dwóch herosów półnagich wali kilofami w zamurowany otwór pieca. Żelazne łomy bieleją co moment od żaru powierzchni, zwijają się w pastorały. Odrzucają je precz na bok, chwytają za nowe. Piec drży pod wewnętrznym naciskiem. Stojąc opodal w obłoku pary, w tumulcie struchlałych zmysłów, przechodzień, dopuszczony łaskawie w serce huty, w misterium ognia, patrzy z niedowierzającym podziwem na tych cyklopów kujących w basztę zawzięcie. Lśniący pot spływa strumieniami po grzbietach; prężą się muskuły, tężeją twarze. Zacięte usta ze świstem wypuszczają oddech. Miarowo podnoszą łomy, walą, zmieniają je, znów walą.

[...]

Dziedziniec jest czworokątny, obszerny, wysoko zabudowany wkoło architekturą zjeżoną, zębatą, fantastyczniejszą niźli plac św. Marka. Obeliski kominów, baszty pieców, kopuły aparatów Kaupera – przetwarzających uchodzące z pieców gazy na nową siłę, ogrzewającą i posłuszną – pochylnie ażurowe dźwigów, czworokątna wieża staroświeckiej windy, licząca przeszło sto lat (bo i maszyny mają swe zabytki). Wnętrze dziedzińca, przecięte niezliczonymi szynami, zalegają stosy zastygłej w formie z piasku lawy, chropawych czworobocznych brył, odartych z groźnego uroku przez nadane im pospolite miano „gęsi" – oraz bruchtu. Ten ostatni przywożony jest z daleka, ze świata. Polska tak jeszcze uboga jest w żelazo, że dostarczany przez nią brucht, czyli szmelc, starczyłby zaledwie na jeden dzień pracy w miesiącu. [...]

Na fantastycznym dziedzińcu, wśród huku i zgrzytu dolatującego zewsząd, wśród przelatujących spiesznie kolejek, świstu walców, łuny bijącej z pieców – nagle, jak strzęp innego, odległego świata, pod szarą martwą ścianą magazynów jaśnieje ametystową plamą pęk irysów. Stróż mieszkający w magazynach wyhodował je sobie – ot tak, i samotny wśród stosów żelaza kwiat drży tu jak sierota, ciągnie przemożnie oczy, pełen czaru i wdzięku twór boży.

Potężne piece stalowni, systemu Martin et Siemens (dawniejsze Bessemera i Thomasa już zarzucono) – stoją rzędem w wielkiej hali, milczące, ślepe, zatkane wiszącymi na łańcuchach pokrywami, dygocące straszliwym gorącem. Przed tym szeregiem molochów, niby sługa gorliwy, niby niewolnik zastrachany, suwa się, kręci, podbiega potwór żelazny, nie znający nic podobnego sobie w naturze. Ni to mamut, ni to ichtiozaurus. Pająk olbrzymi beznożny, zwieszony u skomplikowanego rusztowania żelaznego, czerniejącego pod stropem – dziwoląg bezsprzecznie żywy.

Wyciąga ramię cyklopa, chwyta wagonik z surowcem, obraca się, cofa z szeregiem dygów czy przysiadów, zdecydowanym ruchem budzi jednego z molochów. Z chrzęstem łańcucha leniwo podnosi się klapa – gęba oślepiająca ogniem-słońcem, uchylona, czeka na żertwę, śpiesznie, usłużnie dziwoląg wytrząsa w nią zawartość wagonika – klapa opada – dziwo znów się cofa, składa uprzejmy półukłon, biegnie pociesznie, pracowicie, w przeciwny kąt hali, porywa nowy wagonik. Oczy nie mogą oderwać się od tej bestii cudackiej, groteskowej, a zarazem przeraźliwie rozumnej. [...]

Po opuszczeniu stolicy Pracy zmęczone kroki wstrzymują ogłuszony umysł na moście, w centrum miasta Król. Huta. Widać stąd całą

hutę jak na dłoni, widać wnętrze wielkich pieców i pieców Siemensa. Wsparty o betonową poręcz szereg ludzi patrzy zachłannie, uparcie w tryskające roje iskier, węże blasku. To nie ciekawi widzowie. To bezrobotni. Patrzą z zazdrością na towarzyszy nie zredukowanych, przebiegających wśród rozżarzonych wlewków. Szczęśliwi!

Pod mostem z łoskotem przelatuje pociąg, zasłania na chwilę widok. Pęd biegu unosi rozrzucone na torze papiery i szmaty. Jak gońce z innego świata trzepocą wśród nich gołębie. Prawdziwe, żywe gołębie, nie twory ze szlaki i ognia. (*W Kraju Pracy*, „Tygodnik Ilustrowany", 1930 nr 35).

Janota W., *Królewska Huta w opisach i literaturze pięknej (od połowy wieku XIX do roku 1939)*, [w:] „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, Ch. 1998, s. 89–91; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1: *A–M*, W. 1984, s. 479–480; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3: *J–Ł*, W. 1997, s. 513; PSB, t. 14, s. 250–255; *Śląski słownik biograficzny. Seria Nowa*, t. 1, pod red. M. Fazana i F. Serafina, Kat. 1998, s. 169–174.

Wojciech Janota

Kosz Wilhelm (1914–1942), do 1937 r. nosił nazwisko Kosch, lekkoatleta, więzień hitlerowskiego obozu koncentracyjnego Auschwitz w Oświęcimiu.

Ur. 22 V 1914 w Nowych Hajdukach (obecnie Chorzów) syn Pawła, dozorcy maszynowego, i Otylii z d. Staniura. W l. 1922–1923 uczęszczał do szkoły ludowej z niemieckim, a następnie polskim językiem nauczania, a w l. 1926–1929 – do Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W 1931 r. ukończył kurs wieczorowy maszynopisania w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Królewskiej Hucie. Od t.r. został zatrudniony w kartotece Referatu dla Ubogich w gminie Nowe Hajduki; w 1935 r. pracował w Urzędzie Pośrednictwa Pracy w Magistracie w Chorzowie. W l. 1935–1937 odbył służbę wojskową w 1. Pułku Artylerii Motorowej w Stryju. W okresie 1938–1939 pracował w Wydziale Wodnym chorzowskiego Magistratu. Mieszkał przy ul. Wolności 105 w Chorzowie.

W l. 1933–1939 uprawiał lekkoatletykę w KS „Stadion" w Chorzowie. Specjalizował się w skoku wzwyż, skoku w dal i trójskoku. Startował w mistrzostwach Polski. W halowej edycji tej imprezy w 1934 r. zajął IV miejsce w konkurencji skoku w dal. Jego rekordy życiowe wynosiły odpowiednio: w skoku wzwyż – 1,75 m (wynik uzyskany 25 VIII 1934 w Krakowie); w skoku w dal – 6,66 m (2 VII 1937 w Chorzowie), w trójskoku – 12,91 m (16 VI 1935 w Chorzowie).

Politycznie K. nie był zaangażowany, a mimo to na podstawie nakazu aresztowania wydanego przez Sondergericht w Katowicach z 10 V 1940 został ujęty 14 V. Osadzono go w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau.

Zginął 12 VI 1942 w zbiorowej egzekucji razem z → Antonim Kawką.

Był kawalerem.

APKat., Zespół Miasta Chorzów, akta personalne, sygn. 525; Muzeum w Ch., Materiały kwerendy wykonanej na potrzeby *Chorzowskiego słownika biograficznego* przez pracowników Działu Dokumentacji Archiwalnej Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimu z 20 IV 2005; USC w Ch., wyciąg z aktu urodzenia Wilhelma Kosza. – Kurzynski H., Rynkiewicz S., Rynkowski M., *Osiągnięcia polskiej lekkiej atletyki w 20-leciu międzywojennym 1920–1939. Bilans w konkurencjach mężczyzn*, W. 2000; Pająk I., *Mieszkańcy Śląska, Podbeskidzia i Zagłębia Dąbrowskiego w KL Auschwitz. Księga pamięci*, t. 1, Kat. 1998 (tamże błędna data śmierci); Tuszyński B., *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej (1939–1945)*, W. 1999 (tamże błędna data transportu i osadzenia więźnia w obozie koncentracyjnym).

Antoni Steuer

Koszówna Marta (1911–1944), działaczka ruchu oporu.

Ur. 27 VII 1911 w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory), córka Jana, pracownika huty „Batory", i Florentyny z Bochenków. Do jesieni 1939 r. pracowała w PKO w Katowicach. Podczas okupacji działała w sieci Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego KG ZWZ-AK. Była kurierką komórki „Stragan", jeździła do Hamburga i Lipska. Dn. 1 XII 1942 została aresztowana razem z Pelagią Szewczykówną w Katowi-

cach. Po 2 tygodniach przewieziono je do Berlina i umieszczono w więzieniu na Aleksanderplatz. Dn. 8 XII 1943 K. była sądzona przez Vollksgericht (Trybunał Ludowy). Po wyroku skazującym na śmierć osadzono ją w więzieniu Alt Moabit. Dn. 27 I 1944 została zgilotynowana w więzieniu Plötzensee w Berlinie.

Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 203, 389.

Zbigniew Kapała

Kotlarski Telesfor (1914–1940), księgowy przedsiębiorstwa Polskie Kopalnie Skarbowe SA w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Charkowie.

Ur. 10 XII 1914 w Osiecznej (pow. leszczyński, obecnie woj. wielkopolskie), syn Adama i Agnieszki z Małkowskich. Tam też uczęszczał do szkoły powszechnej. W 1931 r. ukończył 3-letnią Miejską Szkołę Handlową w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), a w 1935 r. zdał maturę w Miejskim Gimnazjum Handlowym w Chorzowie. We wrześniu 1935 r. został powołany do odbycia czynnej służby wojskowej; uczestniczył w dywizyjnym kursie podchorążych przy 82. Pułku Piechoty w Brześciu nad Bugiem i odbył praktykę w 84. Pułku Strzelców Poleskich w Pińsku. W 1938 r. odbył ćwiczenia rezerwy jako dowódca plutonu w 83. Pułku Piechoty w Kobryniu. Dn. 4 XI 1938 został mianowany podporucznikiem rezerwy.

Zmobilizowany w sierpniu 1939 r., uczestniczył w kampanii wrześniowej w okolicach Piotrkowa Trybunalskiego. Wycofując się w kierunku wschodnim, dostał się po 17 IX t.r. do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie w Starobielsku. Został zamordowany w Charkowie.

APKat., Zespół: „Skarboferm" 334, sygn. 1011 – Kotlarski Telesfor. – *Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 250; Tucholski J., *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, W. 1991, s. 434.

Zbigniew Kapała

Kowoll Johann (1890–1941?), dziennikarz, działacz związkowy i polityczny ruchu socjalistycznego.

Ur. 27 XII 1890 w Siemianowicach (Laurahütte), syn Franciszka, górnika, i Franciszki z d. Niemiec. Po ukończeniu w 1905 r. szkoły powszechnej w rodzinnej miejscowości podjął pracę jako górnik w kopalni „Laurahütte", następnie jako kantorzysta w fabryce, a wreszcie jako maszynista w zakładzie chemicznym.

W 1906 r. wstąpił do socjalistycznych związków zawodowych (Freie Gewerkschaften), a w styczniu 1908 r. do Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Niemieckiej Partii Socjaldemokratycznej), pełniąc różne funkcje związkowe i partyjne. Od 1908 r. był korespondentem wielu pism socjalistycznych w Niemczech. Od połowy 1914 r. kierował górnośląskim oddziałem branżowego Związku Maszynistów i Palaczy (Maschinisten- und Heizerverband); od listopada 1918 r. jako etatowy funkcjonariusz związkowy. W rewolucyjnym okresie 1918–1919 był przewodniczącym Rady Robotniczej i Żołnierskiej w Laurahütte oraz delegatem do Centralnej Rady Robotniczej i Żołnierskiej Rzeszy dla Górnego Śląska. Od stycznia 1919 r. był sekretarzem okręgowym Freie Gewerkschaften, członkiem kierownictwa SPD na Górnym Śląsku, a także piszącym redaktorem nowego organu SPD w tym regionie „Volkswille". W l. 1920–1921 był reprezentantem związkowym w niemieckim Komisariacie Plebiscytowym, a w jego ramach – redaktorem plebiscytowego czasopisma związkowego „Oberschlesisches Gewerkschaftsblatt". W tym okresie jako reprezentant niemieckiego Komisariatu Plebiscytowego uczestniczył w misjach zagranicznych w celu prezentowania niemieckiego stanowiska w sprawie Górnego Śląska.

Po podziale Górnego Śląska, głosząc szkodliwość przyłączenia wschodniej części tego regionu do Polski, opowiedział się jednocześnie za akceptacją państwowości polskiej pod warunkiem poszanowania praw

mniejszości niemieckiej. Wsparł utworzenie w listopadzie 1921 r. Deutscher Volksbund für Polnisch-Schlesien (Niemieckiego Związku Ludowego dla Polskiego Śląska), w którym objął funkcję wiceprzewodniczącego Rady Administracyjnej. Zrezygnował z niej w 1923 r. w proteście przeciwko nacjonalistycznej polityce przywódcy Volksbundu Otto Ulitza. W 1924 r. – pod jego wpływem – niemiecka partia socjalistyczna zawiesiła współpracę z tą organizacją. Walnie przyczynił się do zbudowania w marcu 1922 r. – po zjednoczeniu oddziałów górnośląskich i cieszyńskich – Deutsche Sozialdemokratische Partei in Polnisch Oberschlesien (Niemieckiej Partii Socjaldemokratycznej na Polskim Górnym Śląsku), w której został współprzewodniczącym, a następnie do utworzenia w sierpniu 1925 r. ogólnopolskiej Deutsche Sozialistische Arbeiterpartei Polens (Niemieckiej Socjalistycznej Partii Robotniczej Polski), w której początkowo pełnił funkcję przewodniczącego egzekutywy, a od 1929 r. – I wiceprzewodniczącego. Aż do 1939 r. pełnił funkcję przewodniczącego okręgu śląskiego DSAP. Od 1924 r. jako redaktor naczelny redagował i wydawał organ DSP/DSAP w województwie śląskim „Volkswille". Z ramienia DSP był delegatem w 1923 r. na zjeździe odnowicielskim Międzynarodówki Socjalistycznej, a później reprezentantem w tej organizacji niemieckich socjalistów z Polski i Wolnego Miasta Gdańska.

Z rekomendacji DSP, a następnie DSAP został posłem do I (1992–1930) i III (1930–1935) kadencji Sejmu Śląskiego. Był uznawany za jednego z najlepszych mówców parlamentarnych. Jako przywódca „grupy klasowej" w DSAP opowiadał się za współpracą z Polską Partią Socjalistyczną i zbudowaniem federacji partii socjalistycznych w Polsce, a w ograniczonym zakresie również z komunistami, zwłaszcza z działaczami Komunistycznej Partii Górnego Śląska. Był zwolennikiem tezy, że kwestia narodowa na Górnym Śląsku jest przede wszystkim kwestią socjalną, dlatego spotykał się z ostrymi atakami ze strony zarówno niemieckich ugrupowań narodowych, jak i nacjonalistycznych działaczy PPS, a przede wszystkim polskich władz państwowych, zwłaszcza po objęciu w 1926 r. urzędu wojewody śląskiego przez Michała Grażyńskiego. Antyniemiecka polityka Grażyńskiego ponownie zbliżyła w 1930 r. DSAP z Volksbundem. W t.r. żona K., Alicja, została członkiem Rady Administracyjnej tej organizacji.

Po objęciu w styczniu 1933 r. władzy w Niemczech przez Adolfa Hitlera, a następnie delegalizacji SPD, sytuacja DSAP – która była ściśle powiązana ideowo, jak również finansowo z partią ogólnoniemiecką – uległa radykalnej zmianie. K. zdecydowanie i jednoznacznie potępił nazistowski zamach w Niemczech i postępującą hitleryzację mniejszości niemieckiej w Polsce. Zerwał związki z Volksbundem (jego żona demonstracyjnie zrezygnowała z funkcji w Radzie Administracyjnej DVB) oraz zwrócił się z kolejnymi, odrzuconymi ofertami budowania antyfaszystowskiego frontu z polskimi ugrupowaniami socjalistycznymi i demokratycznymi. Dzięki jego aktywności Katowice i Chorzów stały się jednym z głównych ośrodków pomocy dla represjonowanych działaczy socjalistycznych w Niemczech oraz ważnym punktem kurierskim utrzymującym łączność z podziemną SPD w Niemczech i emigracyjnymi władzami tej partii w Pradze. W lutym 1934 r. w Katowicach powstał komitet pomocy dla prześladowanych socjalistów austriackich (Komitte der Hilfsaktion für die österreichischen Sozialisten). W 1936 r. z ramienia DSAP K. współtworzył paneuropejski komitet antyfaszystowski (Antyfaschistischen Aktionkomitee) w Pradze. Nie uzyskał wsparcia ze strony władz polskich w tym dziele, wręcz przeciwnie – poddawany był nieustannym szykanom i represjom, włącznie z aresztowaniem w listopadzie 1938 r. pod zarzutem kolportowania komunistycznej literatury.

Postępująca w l. 30. hitleryzacja Niemców w woj. śląskim oraz pogłębiający się anty-

demokratyczny kurs reżymu sanacyjnego w Polsce szybko osłabiły pozycję DSAP. Pod koniec 1934 r. upadł „Volkswille", a partia i afiliowane przy niej związki oświatowo-kulturalne utraciły członków. Ciosem najbardziej dotkliwym było jednak rozwiązanie w marcu 1935 r. centrali klasowych niemieckich związków zawodowych Deutsche Freie Gewerkschaften in Polnisch-Oberschlesien (Niemieckie Wolne Związki Zawodowe na Polskim Górnym Śląsku) i przystąpienie większości jego członków do prohitlerowskiej centrali związkowej Gewerkschaft Deutscher Arbeiter in Polen (Związek Zawodowy Niemieckich Robotników w Polsce). Wobec prawie zupełnego rozkładu DSAP i afiliowanych przy niej organizacji w kwietniu 1938 r. na ostatnim zjeździe DSAP w Bielsku K. złożył rezygnację z pełnionych funkcji, jednak pod naciskiem delegatów zobowiązał się do dalszego pełnienia funkcji.

W l. 1922–1933 i 1938–1939 K. przewodniczył Deutscher Sozialistischer Jugendbund in Polen (Niemiecki Socjalistyczny Związek Młodzieży w Polsce), a w l. 1935–1936 – Bund für Arbeiterbildung in Polen (Związek Oświaty Robotniczej w Polsce). Był autorem m.in. *Unsere Aufgaben Sozialistische Arbeitspartei Polens, was sie und was fordert* (Łódź 1935).

Po agresji Niemiec hitlerowskich na Polskę wyjechał we wrześniu 1939 r. do Lwowa. Informacje źródłowe na temat jego dalszych losów są rozbieżne. Prawdopodobnie został aresztowany przez NKWD (w końcu był socjalfaszystą!) i „skazany" na uwięzienie w gułagu. Według innych relacji miał być „tylko" zesłany z rodziną. Po polsko-sowieckiej umowie z lipca 1941 r. został zwolniony z sowieckiego „Archipelagu Gułag" i udał się w kierunku koncentracji Armii Polskiej pod dowództwem gen. Władysława Andersa. Według ostatniej wiarygodnej informacji ambasadora RP w Moskwie Stanisława Kotta dla premiera i naczelnego wodza gen. Władysława Sikorskiego z 8 XI 1941: „[...] dowiaduję się o aresztowaniu [przez NKWD] K., przywódcy niemieckich socjalistów na Śląsku, cieszył się on dobrą opinią u polskich współosiedleńców. Jego syn i córka są w naszym wojsku. Będę o niego interweniował". Dalsze losy K. są nieznane.

Jego żoną była Alicja, wybitna działaczka niemieckiego ruchu socjalistycznego na Górnym Śląsku. Miał 2 dzieci.

Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE), Bd. 6, Hrsg. W. Killy, R. Vierhaus, München 1997, s. 57–58; APKat., Zespoły: Sejm Śląski, Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Społeczno-Polityczny. – Kot S., *Listy z Rosji do generała Sikorskiego*, Londyn 1955; Greiner P., Kaczmarek R., *Leksykon mniejszości niemieckiej w województwie śląskim 1922–1939. Zarys dziejów, organizacje, działacze*, Kat. 2002; Gröschel B., *Die Presse Oberschlesiens von Anfängen bis zum Jahre 1945. Dokumentation und Strukturbeschreibung*, Berlin 1993; Heike O., *Die deutsche Arbeiterbewegung in Polen 1835–1945*, Dortmund 1969; Meissner L., *Polska i Polacy w myśli politycznej niemieckich socjalistów – Johanna Kowolla i Siegmunda Glücksmanna*, [w:] *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX* wieku, red. D. Kisielewicz i L. Rubisz, Op. 2004, s. 91–101; Rechowicz H., *Sejm Śląski...*; Sieradzka D., *Johann Kowoll. Działacz niemieckiego ruchu robotniczego na Śląsku*, „Z pola walki" 1987, nr 4, s. 133–148; Walczak J., *Johann Kowoll*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 3, Kat.–W. 1992, s. 380–381; tenże, *Polska i niemiecka socjaldemokracja na Górnym Śląsku i w Cieszyńskiem po przewrocie majowym 1926–1939*, Kat. 1980.

Piotr Greiner

Koziełek Jerzy (1884–1953), autor projektów wielu nowatorskich konstrukcji stalowych, m.in. zbudowanego w l. 1936–1937 obecnego oddziału Banku Śląskiego w Chorzowie.

Ur. 7 XII 1884 w miejscowości Końska na Śląsku Cieszyńskim jako syn Jana, pracownika w tamtejszym folwarku, i Ewy Gaś. Jego najstarszy brat, Jan (ur. 1873), pracował jako wytapiacz w stalowni huty „Trzyniec"; drugi z braci, Paweł, wyemigrował w 1910 r. do Stanów Zjednoczonych i pomagał finansowo rodzicom oraz K. w zdobyciu wykształcenia. Szkołę realną ukończył w Cieszynie. Ze względu na trudne warunki materialne rozpoczął pracę w 1901 r. w ślusarni cieszyńskiej. Wkrótce wstąpił do wojska austriackiego jako ochotnik i odbył roczną służbę wojskową w krakowskim 2. Pułku Artylerii Ciężkiej, gdzie awansował do stopnia podoficera. W l. 1904–1907 pracował w charakterze trasera w warsztatach mechanicznych huty „Trzyniec". Następny okres (1907–1911) poświęcił nauce w Szkole Przemysłowej w Bielsku, po czym został konstruktorem w Zakładach Hutniczych huty „Hubertus" i w hucie „Królewskiej", gdzie pracował nad konstrukcjami dla kopalń. W okresie I wojny światowej (1915–1918) służył w wojsku austriackim w 20. Pułku Artylerii Ciężkiej, przeważnie na froncie włoskim, na stanowisku podoficera rachunkowego.

W 1918 r. K. powrócił do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Do września 1946 r. pracował w Warsztatach Przetwórczych kolejno na stanowiskach: inżyniera statyka (1918–1930), szefa biura technicznego (1930–1939), inżyniera bezpieczeństwa (1939–1941), kierownika ruchu w oddziale rozjazdów kolejowych (1941–1943), kierownika ruchu oddziału artyleryjskiego (1943–1944), kierownika oddziału mostowego (1945–1946).

Okres okupacji przeżył w Chorzowie w bardzo trudnych warunkach. Niemcy zabrali mu dom przy obecnej ul. Katowickiej, uwięzili syna Rudolfa, który nie chciał podpisać „niemieckiej listy narodowościowej". W taki sposób wymogli na K., jego żonie i córce podpisanie volkslisty – przydzielono im kategorię III. Dzięki temu syn został zwolniony, ale natychmiast wcielono go do wojska i wysłano na front do Grecji, gdzie zginął.

We wrześniu 1946 r. delegowano K. do zorganizowania Biura Konstrukcyjnego huty „Karol" w Wałbrzychu, którym kierował do 1 II 1947, po czym przeszedł na stanowisko naczelnika Wydziału Projektów w Mostostalu Zabrze.

Komunalna Kasa Oszczędności

K. był uważany za jednego z najwybitniejszych projektantów konstrukcji stalowych, zwłaszcza w dziedzinie stalowych konstrukcji wież szybowych. W okresie międzywojennym (głównie w l. 30.) zaprojektował m.in. konstrukcję radiostacji w Katowicach – otrzymał za nią dyplom uznania na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu (1929), hale targowe w Gdyni i Katowicach, dźwigi portowe, stalową konstrukcję Muzeum Śląskiego w Katowicach (zniszczonego w czasie okupacji), szkielet 14-piętrowego budynku Izby Skarbowej w Katowicach, wieże szybowe kopalń, budynek Komunalnej Kasy Oszczędności w Chorzowie, mosty, hangary – otrzymał za nie w 1935 r. Odznakę Pamiątkową 1. Pułku Lotniczego.

Po II wojnie światowej K. brał udział w kilku największych przedsięwzięciach

konstrukcyjnych w Polsce. Po raz pierwszy w Polsce zastosował wysokowartościową stal K. 52 do konstrukcji nośnej mostu Śląsko-Dąbrowskiego w Warszawie. Dzięki temu tonaż konstrukcji nośnej mostu zmniejszył się z 7200 t do 5400 t. Uproszczenie konstrukcji mostu pozwoliło na szybsze jej wykonanie i montaż. Dla wieży radiowej w Raszynie o wysokości 330 m K. opracował rozwiązanie konstrukcyjne wraz ze szczegółami urządzenia montażowego. Była to najwyższa konstrukcja w Europie, opracowana całkowicie samodzielnie w Polsce. Przy projektowaniu mostu Śląsko-Dąbrowskiego oraz wieży radiowej w Raszynie zespoły inżynierskie i konstruktorskie Mostostalu współpracowały pod kierownictwem K. Jego dziełem były wiązary uproszczone dla konstrukcji o wielkiej rozpiętości, które znalazły zastosowanie w kilku obiektach: Hali Wystawowej we Wrocławiu (rozpiętość 35 m), Hali ASEA walcowni rur w Sosnowcu (rozpiętość 30 m), Hali G w Warszawie (rozpiętość 60 m).

Za osiągnięcia w dziedzinie konstrukcji stalowych, a przede wszystkim za przyczynienie się do lepszego wykorzystania materiału oraz uproszczenia wykonawstwa, ze szczególnym uwzględnieniem konstrukcji wież szybowych górniczych, K. otrzymał w 1952 r. indywidualną Nagrodę Państwową III stopnia.

Pracownicy kierowanego przez K. Wydziału Projektów w zabrzańskim Mostostalu uczestniczyli w opracowywaniu wielu projektów, m.in. mostu Dębnickiego w Krakowie, mostu w Poznaniu, szkieletu stalowego wysokościowca dla Ministerstwa Komunikacji w Warszawie, konstrukcji stalowej Domu Słowa Polskiego w Warszawie.

K. otrzymał kilka wysokich odznaczeń: Złoty Krzyż Zasługi (1939), Srebrny Krzyż Zasługi (1946), Sztandar Pracy II klasy (1949).

W 1912 r. zawarł małżeństwo z Olgą Kujawą. Miał syna Rudolfa i córkę.

Zm. 14 V 1953 w Chorzowie. Został pochowany na cmentarzu ewangelickim (pole nr 3).

AAN, Komitet Nagród Państwowych, sygn. 304, Koziełek Jerzy. – Chwaściński B., *Koziełek Jerzy (1884–1953)*, [w:] *Słownik biograficzny techników polskich*, t. 7, W. 1996, s. 23, 24 (zweryfikowano kilka informacji); *Nagrody państwowe w latach 1948–1980. Informator*, Wr. [ect.].

Józef Piłatowicz

Kozubek Paweł, pseud. „Profesor" (1905–1963), trener kadry narodowej w lekkoatletyce.

Ur. 19 VI 1905 w Halembie (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej), syn Wincentego i Anny z d. Wałach. W następnych latach związany był z Bykowiną (obecnie także dzielnica Rudy Śląskiej), gdzie w 1919 r. ukończył szkołę powszechną, a potem 2-letnie zawodowe kursy dokształcające. W 1920 r. został członkiem drużyny palanta i piąstkówki KS „Polonia" Bykowina. Jako sportowiec brał udział w akcji plebiscytowej. Po upadku klubu w 1925 r. został członkiem tamtejszego parafialnego Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej. Wtedy oprócz palanta uprawiał lekkoatletykę. Zapowiadał się na dobrego miotacza w pchnięciu kulą i rzucie dyskiem. W 1927 r. uczęszczał na kurs zorganizowany przez Wojewódzki Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Katowicach – nabył uprawnienia instruktorskie w lekkoatletyce.

W 1931 r. został członkiem gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" w Bogucicach. Odtąd nową jego specjalnością stał się rzut młotem. W konkurencji tej w 1946 r. jako trzeci polski lekkoatleta przekroczył granicę 50 m. Na zawodach w Bielszowicach uzyskał wynik 51,02 m.

Po zakończeniu II wojny światowej nadal należał do czołówki młociarzy w Polsce. Był wówczas członkiem AKS Chorzów. W 1947 r. został trenerem kadry narodowej polskich specjalistów w rzucie młotem. Jego podopiecznymi byli Tadeusz Rut, mistrz Europy z 1958 r. i brązowy medalista igrzysk olimpijskich z 1960 r., oraz Olgierd Ciepły, wielokrotny reprezentant Polski. Natomiast w klubie do najbardziej utalentowanych jego wychowanków należał Jan Ulmann. Przez

znawców K. był uważany w tym czasie za najlepszego trenera młociarzy na świecie.

Był współautorem opracowań dotyczących teorii treningów w rzucie młotem. Napisał m.in.: *Precyzja zamachów i wejście w obrót decydują o wynikach w młocie* („Lekkoatletyka" 1959, nr 7); *Młot* (W. 1959).

Odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi i Złotą Odznaką Honorową Polskiego Związku Lekkiej Atletyki. Nadano mu także tytuł „Zasłużony działacz kultury fizycznej".

Był żonaty z Różą z d. Kupski, z którą miał 3 synów: Henryka, Gerarda i Jana, oraz córkę Krystynę.

Zm. 29 IX 1963 w szpitalu oo. bonifratrów w Katowicach-Bogucicach. Pochowany został w Chorzowie.

Dla uczczenia jego osiągnięć macierzysty klub urządzał doroczne memoriały. Pierwsza jego edycja odbyła się w 1962 r.

Cimała B., Steuer A., *Ruch Sportowy na Górnym Śląsku w okresie powstań śląskich (1918–1922)*, „Studia Śląskie" 1982, t. 40, s. 336; Kurzynski H., Rynkiewicz S., Rynkowski M., *Osiągnięcia polskiej lekkiej atletyki w 20-leciu międzywojennym 1920–1939. Bilans w konkurencjach mężczyzn*, W. 2000; *Mała encyklopedia sportu*, t. 1. W. 1986; *Rocznik jubileuszowy Polskiego Związku Lekkoatletycznego 1968*, W. 1969; A.S.[teuer], *Rozsławili Halembę*, „Paciorki Nadziei" 2001, nr 9; Steuer A., *Z dziejów rudzkiego sportu*, Ruda Śląska 2004; Toporowicz K., *Kozubek Paweł, pseud. „Profesor" (1905–1961)*, [w:] PSB, t. 15.

Antoni Steuer

Kozubski Stanisław (1889–1935), działacz związkowy, poseł na Sejm II RP.

Ur. 21 IV 1889 w Młodzikowie k. Środy Wielkopolskiej w rodzinie robotniczej jako syn Kazimierza i Marii z d. Świerkowskiej. W wieku 15 lat stracił ojca. Dwa lata później razem z matką w poszukiwaniu pracy wyjechał do Westfalii. Osiadł w Dortmundzie, gdzie pracował jako górnik, później hutnik w tamtejszych zakładach przemysłowych. Ok. 1910 r. rozpoczął działalność społeczną wśród tamtejszych robotników Polaków. Wstąpił w szeregi Związku Zawodowego Polskiego (ZZP), był mężem zaufania Oddziału Związku Górników ZZP. Przez dłuższy czas sprawował funkcję prezesa Wydziału Obwodowego Oddziału Metalowców ZZP w Dortmundzie. Działał też w kilkunastu tamtejszych stowarzyszeniach o charakterze religijnym i oświatowym. Zmobilizowany do armii niemieckiej, lata wojny spędził na froncie zachodnim.

W 1920 r. osiadł w Sosnowcu, obejmując stanowisko sekretarza ZZP na obwód Zawiercie–Sosnowiec. W 1926 r. przeniósł się do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Z ramienia NPR w listopadzie 1930 r. został posłem do Sejmu RP z okręgu 38 – Królewska Huta. Opiekował się ruchem młodzieżowym jako członek Wojewódzkiej Komisji Seniorów organizacji „Jedność". Na forum sejmowym często zabierał głos w sprawach robotniczych.

Z małżeństwa z Rozalią Szajek miał 5 dzieci – 2 synów i 3 córki.

Zm. w Chorzowie 24 III 1935. W pogrzebie, który odbył się 27 III uczestniczyło wiele wybitnych osobistości śląskiego życia politycznego: starosta świętochłowicki T. Szaliński, prezydent miasta Grzesik, przewodniczący Rady Miejskiej dr I. Nowak oraz przedstawiciele centrali ZZP w Poznaniu. Został pochowany na chorzowskim cmentarzu parafii św. Jadwigi.

Rechowicz H., *Kozubski Stanisław*, [w:] PSB, t. 15, cz. 1; Snoch B., *Górnośląski leksykon...* – „Śląski Kurier Poranny" 1930, nr 53 (nekrolog); nr 55 (sprawozdanie z pogrzebu); „Wzajemna Pomoc" 1935, nr 4 (nekrolog oraz obszerne sprawozdanie z pogrzebu).

Małgorzata Kaganiec

Koźlik Augustyn (1884–1952), ksiądz katolicki, proboszcz parafii pw. św. Marii

Magdaleny, nauczyciel gimnazjalny, działacz narodowy i społeczny.

Ur. 21 III 1884 w Groszowicach pod Opolem (obecnie dzielnica Opola), syn piekarza Franciszka i Katarzyny z d. Kalisz. W 1896 r. rozpoczął naukę w opolskim gimnazjum, ale ze względu na trudną sytuację materialną w domu, spowodowaną śmiercią ojca, przeniósł się wkrótce do konwiktu biskupiego w Bytomiu i w tamtejszym gimnazjum uzyskał w marcu 1905 r. świadectwo dojrzałości. W t.r. podjął studia teologiczne na Uniwersytecie Wrocławskim, zakończone otrzymaniem 17 VI 1909 święceń kapłańskich. W czasie studiów we Wrocławiu należał do działających tam stowarzyszeń akademickich polskiej młodzieży górnośląskiej: Kółka Polskiego, stawiającego sobie za cel kształcenie członków w języku polskim (był ostatnim sekretarzem Kółka, rozwiązanego przez kard. G. Koppa 10 XI 1906), Kółka Braterskiego „Zet" i Grupy Narodowej teologów, występujących pod nazwą „Swoi", której był założycielem i pierwszym przewodniczącym. Był także pierwszym komisarzem gimnazjalnych kółek samokształceniowych, czyli Towarzystw Tomasza Zana, działających na Górnym Śląsku.

Po przyjęciu święceń kapłańskich pracował jako wikary w następujących miejscowościach: Racibórz (1909–1910), Szczecin (1910–1912), Głogówek (1912–1918) i Gliwice (1918–1922). W każdym z tych miejsc prowadził katechezę dzieci i młodzieży w szkołach ludowych i gimnazjalnych. Na każdej placówce duszpasterskiej stawiał sobie za cel odnowę życia religijnego – bądź to poprzez aktywizowanie istniejących w parafii organizacji i towarzystw kościelnych, bądź zakładanie nowych, którymi się opiekował, a niejednokrotnie stał na ich czele. Były to zwłaszcza stowarzyszenia katolickich robotników, towarzystwa św. Alojzego (alojzjanów) i kongregacje mariańskie, za pośrednictwem których prowadził działalność charytatywną, m.in. organizował „gwiazdki" dla biednych dzieci, pomagał materialnie dzieciom przystępującym do I Komunii św. Brał także udział w życiu organizacji świeckich, takich jak np. Towarzystwo Oświaty im. św. Jacka, którego był jednym z założycieli (powstało 1 X 1917 w Opolu), a od lutego 1918 r. członkiem jego władz.

Gdy po I wojnie światowej rozważana była sprawa przynależności narodowej Górnego Śląska, K. występował na różnych zebraniach organizacji kościelnych i świeckich za przyłączeniem tego terenu do Polski. Został z tego powodu oskarżony przed władzami kurii wrocławskiej i rejencji opolskiej o uprawianie „agitacji wielkopolskiej" oraz próby wywołania „buntu". Z chwilą utworzenia Polskiego Komisariatu Plebiscytowego pracował w jego szeregach jako mówca, a od połowy 1920 r. był wizytatorem nauki religii w języku polskim z ramienia Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na całym obszarze plebiscytowym. W tym przełomowym dla Górnego Śląska okresie organizował wiece narodowe i przemawiał na nich (m.in. w Siemianowicach i Gliwicach). Należał także do rady nadzorczej Towarzystwa Akcyjnego „Goniec Śląski", wydającego od 1 I 1921 pismo o tej samej nazwie, reprezentujące linię polityczną polskiej chadecji na Śląsku.

Po podziale Górnego Śląska Wydział Oświecenia Publicznego Województwa Śląskiego mianował K. 1 IX 1922 katechetą w Państwowym Gimnazjum (klasycznym) im. Adama Mickiewicza w Katowicach, powierzając mu również tymczasowo funkcję dyrektora tej szkoły. W czasie pełnienia tych obowiązków K. był aktywnym organizatorem szkolnictwa w woj. śląskim. Pod koniec 1924 r. odszedł ze szkolnictwa, gdyż 20 XII t.r. otrzymał prebendę na probostwo parafii Świętego Krzyża w Siemianowicach Śląskich. Poświęcił się wówczas całkowicie sprawom parafialnym i oddanego mu pod opiekę kościoła – odmalował jego wnętrze, odnowił ołtarze, a z okazji 50-lecia istnienia kościoła napisał i wydał drukiem jego półwiekową historię (*Kościół św. Krzyża w Siemianowicach Śląskich. 1884–1934*,

Siemianowice Śląskie 1934). Pełnił również wtedy szereg innych funkcji kościelnych: był wizytatorem nauki religii w szkołach powszechnych okolicznych parafii (Michałkowice, Brzeziny i Szarlej), kuratorem i wizytatorem sióstr św. Jadwigi (jadwiżanek), 1 IX 1928 otrzymał nominację na egzaminatora i sędziego prosynodalnego Sądu Biskupiego w Katowicach, a 28 I 1930 mianowany został radcą duchownym. Na posiedzeniu 28 X 1931 zespołu Consilium Vigilantiae – ciała doradczego biskupa, którego celem było czuwanie nad czystością wiary – biskup katowicki Stanisław Adamski powołał K. na prezesa komisji ds. modernizmu. Kiedy zaś pod koniec t.r. zostało założone Zjednoczenie Kapłanów Diecezji Katowickiej „Unitas", K. wszedł w skład jego zarządu.

Dekretem z 26 X 1937 papież Pius XI mianował K. proboszczem parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym (funkcję tę objął w grudniu 1937 r.). Na tym stanowisku przetrwał okres II wojny światowej i pozostał do końca życia, sprawując też w dalszym ciągu wiele odpowiedzialnych funkcji w śląskim Kościele. Do pełnionych wcześniej przybyły nowe: 26 XI 1946 mianowany został członkiem Diecezjalnej Rady Administracyjnej, 5 III 1947 otrzymał nominację na kanonika honorowego Kapituły Katedralnej w Katowicach, a 12 IV 1948 powierzono mu urząd wicedziekana dekanatu chorzowskiego.

Zm. 30 VIII 1952.

AAKat., Akta personalne; Składnica Akt Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Akta osobowe nauczycieli zwolnionych i czynnych w latach 1918–1939 z terenu województwa śląskiego, teczka nr 1550. – *25-lecie kapłaństwa ks. prob. Koźlika*, „Gość Niedzielny" 1934, nr 25, s. 341; K[wiatek] A., *Koźlik Augustyn (1884–1952)*, [w:] EPŚl., s. 249; Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Kat. 1999, s. 86, 116, 149, 444; *O duszę polską...*, s. 73 (tamże zdjęcie K. pod nr 56); Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej...*, s. 222, 240, 242; *Rocznik Diecezji Katowickiej*, Kat. 1947, s. 13, 14, 16, 29, 146; *Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej)*, Kat. 1929, s. 16, 19, 47; 1930, s. 13, 19, 20, 23, 93; 1931, s. 13, 17, 19, 20, 23, 70; 1932, s. 14, 19, 21, 22, 26, 101; 1934, s. 19, 20, 23, 73; 1936, s. 91, 92, 96, 180; 1938, s. 23, 27, 47, 80, 135; *70 lat III Liceum Ogólnokształcącego im. A. Mickiewicza w Katowicach*, Kat. 1992, s. 7, 9, 21; Szymiczek F., *Koźlik Augustyn (1884–1952)*, [w:] PSB, t. 15, s. 49 (bibliogr.); tenże, *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918*, Wr. 1963, s. 75, 77, 79, 83, 92, 123, 131, 132, 141. – „Wiadomości Diecezjalne (Katowickie)" 1953, nr 3–4, s. 45–47.

Paweł Porwoł

Kreutzberger Max (1900–1978), doktor nauk humanistycznych, dyrektor Instytutu Leo Baecka w Nowym Jorku.

Ur. 31 I 1900 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn przedsiębiorcy budowlanego. Ukończył Gimnazjum Realne (Oberrealschule). W l. 1917–1918 służył w armii niemieckiej. Studiował potem filozofię, historię i politologię na uniwersytetach we Freiburgu Bryzgowijskim (in Breisgau), w Monachium i Wrocławiu. Doktorat zdobył we Wrocławiu w 1924 r. na podstawie pracy „Über einige Grundbegriffe der Geschichtsphilosophie" („O niektórych podstawowych pojęciach filozofii dziejów"). Pracował potem w żydowskich organizacjach charytatywnych na terenie Niemiec. Od 1925 r. kierował Wydziałem Polityki Społecznej Centralnego Instytutu Dobroczynności Żydów Niemieckich (Abteilung Sozialpolitik der Zentralwohlfartstelle der deutschen Juden) w Berlinie. W 1928 r. został dyrektorem całego instytutu. Współpracował ściśle z Międzynarodowym Urzędem Pracy (Internationales Arbeitsamt) w Genewie. W 1933 r. został przewodniczącym Reprezentacji Parlamentarnej Żydów Niemieckich (Reichsvertretung der Deutschen Juden).

W 1935 r. wraz z żoną i synem wyjechał do Palestyny. W l. 1935–1948 był sekretarzem generalnym organizacji o nazwie Hitachduth Olej Germania, skupiającej Żydów, którzy wyjechali z Niemiec do Palestyny. Działał tam na rzecz ułatwienia emigracji i osiedlenia się przybyszów na miejscu. Był delegatem na konferencję w sprawie uciekinierów w Evian.

W 1948 r. wrócił do Niemiec. Pełnił tu funkcję dyrektora Żydowskiej Agencji (Je-

wish Agency) w Niemczech. Starał się o wynagrodzenie krzywd Żydom, którzy ucierpieli podczas rządów dyktatury hitlerowskiej.

W 1955 r. wyjechał do USA, gdzie w l. 1957–1967 kierował Instytutem Leo Baecka (Leo Baeck Institut) w Nowym Jorku.

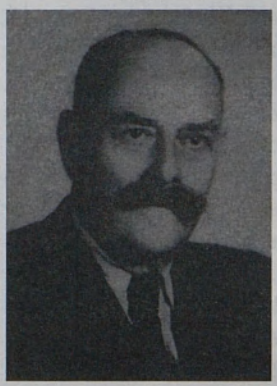
Jako redaktor związany był z różnymi pismami. Opracował i wydał G. Landauera *Der Zionismus im Wandel dreier Jahrzehnte (Werkauswahl)* (Köln 1957) i R. Straussa *Wir lebten in Deutschland* (Tel Aviw 1961). Opublikował następujące pisma własne: *Über einige Grundbegriffe der Geschichtsphilosophie* [dysertacja doktorska] (Wr. 1924), wspólnie z W. Fraustädterem *Das deutsche Ausländerrech* (Berlin 1927) i z F. Ollendorfem *Wohlfahrtsrecht* (Berlin 1929).

Miał żonę Lisbeth i syna Daniela.

Zm. 21 II 1978 w Locarno w Szwajcarii.

Heiduk F., *Oberschlesisches Literatur-Lexicon...*, Tl. 1: *A–H*, s. 74; *Lexikon deutsch-jüdischer Autoren*, Bd. 14: *Kest-Kulk*, Red. Leitung R. Heuer, München 2006, s. 362–363.

Zdzisław Jedynak

Krotkiewski Zygmunt Wiktor (1882–1967), inżynier budowy maszyn, konstruktor wielkich pieców hutniczych, konstruktor wielkiego pieca A w hucie „Piłsudski" (późniejsza „Kościuszko") w Chorzowie.

Ur. 2 XII 1882 w Kotuszowie k. Sulejowa, syn oficjalisty rolnego i Zofii z Kaweckich. Do prywatnego Gimnazjum Górskiego uczęszczał w Warszawie. Państwowy egzamin maturalny zdał w 1901 r. w Złotopolu. W t.r. wstąpił do Instytutu Technologicznego w Charkowie. Gdy w 1903 r. Instytut wskutek niepokojów studenckich został czasowo zamknięty, pracował ok. roku jako praktykant przy wielkich piecach w hucie „Krematorskaja". Brał wówczas udział w konspiracyjnym ruchu rewolucyjnym. Został rozszyfrowany, aresztowany, więziony kilka miesięcy, a następnie zmuszony do opuszczenia Rosji. Studia ukończył na niemieckiej politechnice w Pradze, gdzie 25 III 1909 uzyskał dyplom inżyniera budowy maszyn. Pracę zawodową rozpoczął przed dyplomem w styczniu 1909 r. w hucie „Handke" w Częstochowie jako pomocnik majstra kotłowni. Po 3 miesiącach awansował na stanowisko majstra, a po 3 dalszych – na stanowisko kierownika działu cieplnego huty. Dn. 19 X 1909 został ponownie aresztowany za działalność w PPS, więziony ok. roku, w końcu zesłany w głąb Rosji. Tam pracował jako zastępca głównego mechanika kopalń węgla Rusko-Donieckiego Towarzystwa Węglowego w Makiejewce. Będąc z wykształcenia hutnikiem, przeniósł się po roku do huty „Nikipol-Mariupol" w Mariupolu nad Morzem Azowskim na stanowisko pierwszego asystenta szefa wielkich pieców. W 1912 r. kierował przebudową wielkiego pieca nr 2 (gdyż jego szef był chemikiem); zastosował wówczas pierwszy w Rosji rozdzielacz wsadu wielkopiecowego McKee. Następnie kierował przebudową pieca nr 1 według własnego projektu. Przebudowy te były opisywane w wielu artykułach w prasie rosyjskiej i zagranicznej, a oba piece należały do najnowocześniejszych w Rosji. W 1916 r. K. wygrał konkurs państwowy na projekt stalowni tyglowej dla państwowych zakładów zbrojeniowych w Kamieńsku (Szachtyńskim) nad Dońcem, a następnie kierował jej budową. We wrześniu 1917 r. został zastępcą głównego budowniczego huty w Nowokuźniecku na Syberii (300 km na południowy wschód od Nowosybirska), gdzie kierował pracami biura konstrukcyjnego Towarzystwa Akcyjnego „Kopikuz" w Tomsku (ok. 300 pracowników). Po wybuchu rewolucji prace te zostały przerwane. Doczekały się reali-

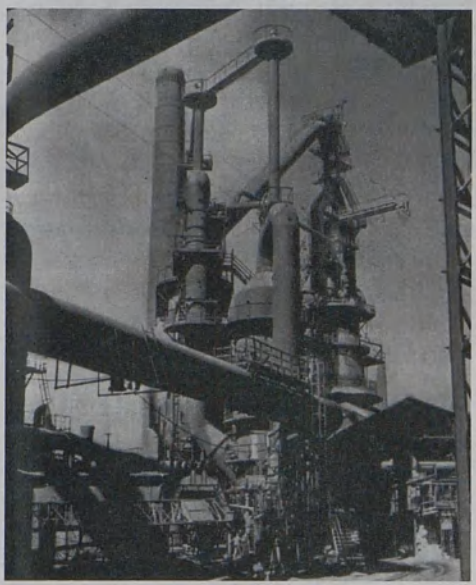
zacji dopiero po 10 latach. Po zakończeniu prac nad projektem huty w Nowokuźniecku K. został w 1919 r. dyrektorem huty w Guriewsku na Syberii (250 km na wschód od Nowosybirska).

Wielkie piece huty

W czerwcu 1921 r. wrócił do kraju przez Baranowicze w ramach ogólnej akcji repatriacyjnej. Nie znalazł dla siebie pracy w hutnictwie, będącym wówczas w stagnacji, założył więc jako udziałowiec firmę Fabryka Maszyn w Pabianicach. W 1925 r. przeniósł się do Krakowa i objął stanowisko dyrektora Fabryki Maszyn „Borek" pod Krakowem. W 1931 r. zatrudniony został w Wytwórni Amunicji nr 1 „Fort Bema" w Warszawie.

Dn. 1 VIII 1936 otrzymał zlecenie koncernu Wspólnota Interesów Górniczo Hutniczych na wykonanie projektu i budowę wielkiego pieca A w hucie „Piłsudski" (późniejsza huta „Kościuszko") w Chorzowie. Miał to być największy i najnowocześniejszy w Polsce piec o parametrach: pojemność 486 m^3, planowana roczna produkcja surówki żelaza 120 000 Mg, wolno stojący, z ukośnym wyciągiem skipowym i zamknięciem McKee, niestosowanym dotychczas w hutnictwie polskim. K. zaprojektował przy wielkim piecu unikatową (druga w świecie) nagrzewnicę powietrza z rekuperatorami stalowymi Schacka. Pracę tę wykonał wraz z kierowanym przez siebie zespołem w rekordowym czasie 14 miesięcy. Dn. 7 X 1937 piec został rozpalony i poddany próbnym wytopom surówki martenowskiej z różnego rodzaju nabojami celem wypracowania metod korzystnego przetapiania dużych ilości biednych, wysokokrzemionkowych rud darniowych. Mimo słabej pracy pieca na skutek przeprowadzanych prób w pierwszych dniach roku, wytop za styczeń wyniósł 9572 Mg (przy planowanych 10 000 Mg). Po pomyślnych próbach i wstępnej eksploatacji pieca K. został zaangażowany jako szef wydziału wielkich pieców i na tym stanowisku pozostawał do wybuchu wojny w 1939 r.

Wielki piec A

W czasie wojny znalazł się we Lwowie i tam został zatrudniony jako docent w Lwowskim Politechnicznym Instytucie przy katedrze prof. Kazimierza Bartla. Po roku przedostał się ze względów rodzinnych do Warszawy, gdzie prowadził własne przedsiębiorstwo handlowo-techniczne, zajmujące się instalacjami w przemyśle spożywczo-przetwórczym. Opracowywał konspiracyjnie projekt nowoczesnej huty z 4 wielkimi piecami. Po powstaniu warszawskim osiedlił się w Krakowie, gdzie dokończył warszawski projekt huty. W styczniu 1945 r. przybył na Śląsk i jako pełnomocnik Komitetu

Ekonomicznego Rady Ministrów kierował uruchomieniem huty „Kościuszko".

Dn. 1 VII 1945 został profesorem kontraktowym na Politechnice Śląskiej, gdzie prowadził wykłady z konstrukcji pieców hutniczych, prawdopodobnie do 1955 r. Jednocześnie pracował jako dyrektor w biurze projektowym „Iprozap", a następnie „Rozbudowa" (1946–1947), a także jako inspektor techniczny Banku Gospodarstwa Krajowego w Gliwicach (1947–1949). Dn. 1 VIII 1949 został zaangażowany do Instytutu Metalurgii w Gliwicach (przemianowanego na Instytut Metalurgii Żelaza im. S. Staszica) jako kierownik budowy doświadczalnej stacji wielkopiecowej, potem kierownik działu konstrukcyjnego (1950–1957). Dn. 27 V 1955 otrzymał nominację na docenta. W czasie pracy w IMŻ wydał kilka podręczników, m.in. *Wielkopiecownictwo*, cz. I i II (W. 1953 i 1955), *Hutnictwo ogólnie* [współaut.] (W. 1953 i 1954) oraz *Zarys hutnictwa żelaza i stali* (Kat. 1957). Ponadto opublikował ponad 30 artykułów w czasopismach: „Hutnik", „Wiadomości Hutnicze", „Żurnał russkogo metallurgiczeskogo obszczestwa", „Izwiestija Akademii Nauk SSSR – Otdielenije Techniczeskich Nauk". Był jednym z najwybitniejszych polskich konstruktorów wielkich pieców. Wniósł znaczący wkład w unowocześnienie polskiego hutnictwa surowcowego.

W 1908 r. poślubił Annę Angerman. Miał 2 dzieci: syna Janusza (mgr inż. architekt) i córkę Halinę po mężu Tołłoczko (lekarz stomatolog).

Zm. 26 I 1967 w Gliwicach i tam został pochowany.

Otrzymał kilka odznaczeń, wśród których najwyższym był Krzyż Oficerski OOP (1958).

Arch. Politechniki Śląskiej w Gliwicach, teczka osobowa t. Krotkiewskiego. – *Hutnictwo na ziemiach polskich*, Kat. 1992, s. 48; Krotkiewski Z., *Wielki piec „A" Huty Piłsudski*, „Hutnik" 1938, z. 3; PSB, t. 15, s. 343–344. – Informacje wnuczki mgr Krystyny Tołłoczko-Czarzasty.

Zbigniew Białkiewicz

Krygier Józef (1895–1954), lekarz ogólny, powstaniec śląski w pułku królewskohuckim, lekarz główny w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych, Oddziału w Chorzowie.

Ur. 10 III 1895 w Oleśnie, na Śląsku Opolskim jako syn Bolesława, chłopa, i Rozalii z Biskupów.

Do gimnazjum uczęszczał w Kluczborku, gdzie był członkiem zakonspirowanego polskiego kółka samokształceniowego Towarzystwa Tomasza Zana. Po dekonspiracji został usunięty z gimnazjum, maturę zdał w 1915 r. w Bytomiu. Podczas I wojny światowej wstąpił do Czerwonego Krzyża, by uniknąć zmobilizowania do niemieckiego wojska.

Studia lekarskie rozpoczął w 1915 r. we Wrocławiu, gdzie był członkiem tajnej organizacji akademickiej Związku Młodzieży Polskiej „Zet". Studia przerwał, by wziąć udział w 1921 r. w pracy plebiscytowej w Byczynie w pow. kluczborskim. Po plebiscycie wrócił na studia do Krakowa, które przerwał po wybuchu III powstania śląskiego. Był lekarzem baonowym, początkowo w zabrskim pułku Fryderyka Szendzielorza, później został przeniesiony do pułku królewskohuckiego Karola Gajdzika. Po powstaniu do 1922 r. pracował kolejno w: Głównym Szpitalu Wojsk Powstańczych PCK w Mysłowicach, Zakładzie Psychiatrycznym w Lublińcu, szpitalu oo. bonifratrów w Bogucicach (obecnie dzielnica Katowic). Dyplom lekarza uzyskał w Würzburgu w 1923 r., a w roku następnym nostryfikował go w Poznaniu.

Podjął pracę w Świętochłowicach jako lekarz gminny, był także zatrudniony w miejscowej Kasie Chorych, Spółce Brackiej, PKP i w Przemysłowej Kasie Chorych huty „Florian". Od 1929 r. był w Królewskiej Hucie (od 1934 Chorzów) lekarzem naczelnym w Zakładzie Ubezpieczeń na Wypadek Inwalidztwa i lekarzem głównym w Oddziale Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Po wybuchu wojny, we wrześniu 1939 r. razem z ZUS został ewakuowany do Sambora.

Po zakończeniu wojny obronnej znalazł się jako uchodźca w Rumunii, skąd wrócił do kraju. Niemcy zezwolili mu na pracę lekarza kasy chorych w Żorach. W 1943 r. został wysiedlony z Żor i skierowany do pracy jako lekarz fabryczny w zakładach IG Farben w Oświęcimiu. Współpracował z AK na terenie powiatów rybnickiego i pszczyńskiego.

Po wojnie wrócił do Żor, gdzie w l. 1945–1946 był lekarzem domowym Ubezpieczalni Społecznej i lekarzem kolejowym. W okresie 1947–1950 pracował jako lekarz naczelny Ubezpieczalni Społecznej w Rybniku. W następnych latach nadal pracował w Rybniku jako lekarz rejonowy w państwowej służbie zdrowia i kolejowy oraz kierownik laboratorium analitycznego.

Był członkiem Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku, po wojnie Śląskiego Towarzystwa Lekarskiego, a od 1951 r. – Polskiego Towarzystwa Lekarskiego, Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków Województwa Śląskiego, po wojnie Związku Zawodowego Lekarzy Województwa Śląsko-Dąbrowskiego, który w 1946 r. wszedł do Okręgu Śląskiego Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia oraz Śląskiej Izby Lekarskiej.

Żonaty od 1924 r. z Franciszką z d. Lepiarczyk, mieli 2 dzieci, pracujących w Rybniku: Zofię (ur. 1926), lekarkę internistkę i Zygmunta (ur. 1928), lekarza okulistę.

Zm. 28 VII 1954 w Rybniku, pochowany na miejscowym cmentarzu.

Arch. Zakładowe Śląskiej Izby Lekarskiej w Kat., teczka personalna. – EPŚl.; SMiFGŚl. – Brożek K., *Polska służba medyczna...*; tenże, *Polscy lekarze na Górnym Śląsku i na Śląsku Cieszyńskim od końca XIX do połowy XX wieku*, Kat. 2009; Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza*, W. 1965, s. 9; *Kolejowa służba zdrowia na terenie Śląskiej Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych*, pod red. B. Wójcik-Warchał i M. Szylin, Kat.-Op. 1998, s. 150–151; Musiolik L., *Rybniczanie. Słownik biograficzny*, Rybnik 2000, s. 91, *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1936 rok*, W. 1936, rubr. 1094; *Rocznik... na rok 1938*, W. 1938, rubr. 595; *Rocznik... na rok 1948 rok*, W. 1948, rubr. 226; Smreka J., *Polacy na studiach lekarskich we Wrocławiu w latach 1811–1918*, Wr. 1979, s. 133, *Spis Lekarzy praktyków, lekarzy specjalistów, lekarzy dentystów, lekarzy weterynaryjnych, techników dentystycznych, położnych, szpitali, aptek i kas chorych województwa śląskiego*, Kat. 1932, s. 46; *Sprawozdanie Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków na Śląsku 1927–1938* [b.m.r.w.]; Szymiczek F., *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918*, Wr. 1963, s. 143–145; *Urzędowy spis: lekarzy, lekarzy dentystów, farmaceutów, felczerów, pielęgniarek, położnych, uprawnionych i samodzielnych techników dentystycznych oraz wykazy: aptek, szpitali, ubezpieczalni społecznych, ośrodków zdrowia, przychodni samodzielnych oraz centrali i filii Państwowego Zakładu Higieny*, W. 1939, s. 117.

Krzysztof Brożek

Krzoska Emanuel (1881–1963), ksiądz, działacz plebiscytowy, uczestnik powstań śląskich, major Wojska Polskiego, katecheta, wikary parafii pw. św. Antoniego oraz rektor kościoła pw. św. Wawrzyńca w Chorzowie.

Ur. 5 VI 1881 w Zabrzu-Zaborzu jako syn Józefa, górnika, i Marianny z Luków. W domu panował niedostatek. Rodzice trwali przy polskości, co wpłynęło na całe życie K. Jeszcze jako uczeń szkoły powszechnej podjął pracę na kolei. Był m.in. telegrafistą. Za zarobione pieniądze, mając lat 14, w 1895 r. wyjechał do

Ks. Emanuel Krzoska przed kościołem pw. św. Wawrzyńca

Zgromadzenia Salezjanów w Montefiaseone we Włoszech. Tam w 1906 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. Następnie rozpoczął studia teologiczne na uniwersytecie we Fryburgu (Szwajcaria). Podjął wówczas ożywioną działalność narodową wśród polskich robotników sezonowych. Uczył ich pisania i czytania, zapoznawał z dziejami Polski. Święcenia kapłańskie otrzymał we Lwowie 27 VII 1908, dokąd przybył po ukończeniu studiów. Został wikarym w Złotnikach (pow. podhajecki) w Małopolsce Wschodniej. Przebywał tam do września 1911 r. Dał się poznać z działalności narodowej, oświatowej i społecznej. Założył Kółko Rolnicze i sieć sklepów spożywczych. Potem przez rok był wikarym w Sadogórze na Bukowinie. Nadal prowadził działalność narodową. We wrześniu 1912 r. został proboszczem w Ludwikówce (pow. Dolina, woj. stanisławowskie). W Dolinie założył Kółko Rolnicze, którego polska działalność narodowa stała się przyczyną licznych konfliktów z kolonistami niemieckimi. Miejscową szkołę powszechną kolonistów niemieckich przekształcił w szkołę z polskim językiem wykładowym. Po wybuchu I wojny został przez tamtejszych Niemców oskarżony o szpiegostwo. K. został uratowany przez węgierskiego komendanta sprawującego władzę na tym terenie. W czerwcu 1917 r. K. otrzymał powołanie jako kapelan do armii austriacko-węgierskiej.

Po zakończeniu I wojny powrócił na Górny Śląsk. Zamieszkał w Zabrzu. Włączył się aktywnie w nurt polskiego życia narodowego. Zakładał szkoły polskie, zarówno dla dzieci, jak i wieczorowe dla dorosłych. Opracował i opublikował drukiem gramatykę języka polskiego, potem powszechnie używaną. Za polską działalność agitacyjną w pow. kozielskim został 17 XII 1919 aresztowany i osadzony w więzieniu wojskowym w Raciborzu. Po uniewinnieniu K. wszedł w skład Podkomisariatu Naczelnej Rady Ludowej (NRL) w Sosnowcu. Pod koniec lutego 1920 r. Wojciech Korfanty mianował go przewodniczącym Polskiego Komitetu Plebiscytowego na pow. prudnicki z siedzibą w Głogówku. K. stał się przedmiotem zaciekłych ataków ze strony miejscowych Niemców. Kiedy przechodził uliczkami Głogówka, rzucano w niego kamieniami, opluwano go, oblewano wodą. Dwukrotnie dokonano bandyckiego napadu na jego mieszkanie. Podpalono siedzibę Komitetu Plebiscytowego. Po drugim takim podpaleniu, w marcu 1921 r., Komitet zmuszony był przenieść swą siedzibę do wsi Strzeleczki, gdzie dominowały nastroje polskie. Podczas kolejnej napaści bojówek niemieckich K. ocalał dzięki natychmiastowej pomocy żołnierzy Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej. Musiał opuścić pow. prudnicki. Objął Referat Ochronek w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu. Repolonizował bursy, internaty i ochronki. Był jednym z założycieli Związku Nauczycieli Górnośląskich i doradcą szkolnym przy Seminarium Nauczycielskim w Oleśnie. W czerwcu 1920 r. biskup polowy Wojska Polskiego nadał K. stopień kapelana (kapitana). W tym stopniu uczestniczył w II powstaniu śląskim, w sierpniu 1920 r. Podczas przygotowań zbrojnych do III powstania w pow. zabrskim przewoził broń z terytorium Polski na obszar plebiscytowy. Po wybuchu III powstania K. został kapelanem i oficerem gospodarczym batalionu zapasowego Edmunda Kabicza, złożonego z peowiaków pow. zabrskiego, prowadzącego blokadę Gliwic.

Po podziale Górnego Śląska w 1922 r. K. zamieszkał w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Podjął pracę katechety w szkolnictwie średnim. Aktywnie uczestniczył w życiu kombatanckim. Był m.in. wiceprezesem Zarządu Miejskiego Związku Rezerwistów i Byłych Wojskowych, działaczem Związku Powstańców Śląskich, członkiem Zarządu Oficerów Rezerwy.

Po wybuchu II wojny światowej został zmobilizowany w stopniu majora (starszy kapelan). Uczestniczył we wrześniowych działaniach wojennych, następnie wraz z żołnierzami przedostał się na Węgry. Nie opuścił

Węgier, aby udać się do Wojska Polskiego. Pełnił obowiązki duszpasterskie w obozach dla żołnierzy polskich, m.in. w Selyp i w Püskach. W 1943 r. został przez Węgrów wydany Niemcom. Osadzono go w obozie jenieckim. Przebywał m.in. w Oflagu w Genshagen k. Berlina.

Kościół św. Wawrzyńca

Po zakończeniu II wojny 11 V 1945 powrócił do Chorzowa. Podjął pracę katechety (od 1945 r. do uzyskania emerytury był prefektem szkoły zawodowej w Katowicach). Podczas uroczystości 25-lecia III powstania i wmurowania kamienia węgielnego pod Pomnik Czynu Powstańczego na Górze Świętej Anny 19 V 1946 celebrował w imieniu kapelanów powstańczych mszę polową, w której uczestniczyły najwyższe polskie władze państwowe.

W Chorzowie początkowo był wikarym w parafii pw. św. Antoniego. Od 1951 r. ciężko chorował na serce, co ograniczyło jego możliwości duszpasterskie. Objął obowiązki rektora przy kościółku pw. św. Wawrzyńca. W 1954 r. otrzymał godność dziekana honorowego. W l. 1945–1953 pracował w Zarządzie Wojewódzkim „Caritas" w Katowicach (prezes), następnie był prezesem honorowym Zarządu Głównego „Caritas" w Polsce, od 30 VII 1951 do 3 XII 1954 był członkiem ZBoWiD (działał w komisji księży). W 1958 r. obchodził złoty jubileusz kapłaństwa. Do końca życia nie stracił kontaktu ze środowiskiem powstańców śląskich. Opublikował książkę *Przebieg działań wojennych w I powstaniu śląskim*.

Zm. 8 III 1963 w Chorzowie i tam został pochowany.

Posiadał m.in. odznaczenia: Krzyż Niepodległości, Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi klasy I, Srebrny i Złoty Krzyż Zasługi (z okresu przedwojennego), Śląski Krzyż Powstańczy (z 1947 r.), Złoty Krzyż Zasługi (z 1954 r.), Gwiazdę Górnośląską.

AAKat., akta personalne; CAW, Krzoska Emanuel. Zespół Krzyża i Medalu Niepodległości. Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWiD-u E. Krzoski. – Borth W., *Ksiądz i powstaniec*, WTK „Katolik", R. 12, 1964, nr 15; Gwoździk M., Sontag M., *Świątynia i jej dzieje w Knurowie i w Chorzowie*, Ch. 2008, s. 23, 24 (fot.), 26, 60, 86, 91; Hanke E., *Trudy i oczekiwania*, W. 1965; Humenski J., *Wojskowa służba duszpasterska w powstaniach śląskich*, [w:] *Wojskowa służba śląskich duchownych w latach 1918–1980*, red. Z. Kapała, J. Myszor, Kat. 1999, s. 27–53; Karuga W., *Organizacja Polskiego Komisariatu Plebiscytowego dla Górnego Śląska*, Op. 1966; Krzoska E., *Przebieg działań wojennych w I powstaniu śląskim*, „Zaranie Śląskie" 1959, R. 22, z. 3, s. 39–48; Ryżewski W., *Trzecie powstanie śląskie 1921. Geneza i przebieg działań bojowych*, W. 1975; Wichura-Zajdel E., *Z dziejów duchowieństwa śląskiego w czasie wojny 1939–1945*, W. 1968; Szymiczek F., *Krzoska Emanuel*, [w:] EPŚl., s. 259; Wrzosek M., *Powstania śląskie 1919–1921*, W. 1971; Wyglenda „Traugutt" J., *Plebiscyt i powstania śląskie*, Op. 1966; Zarzycka Z., *Krzoska Emanuel*, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Kat. 1996, s. 205–207.

Zyta Zarzycka

Krzysztolik Bernard (1909–1940), nauczyciel, kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej nr XX w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 30 V 1909 w Tychach, woj. śląskie, syn Bartłomieja. W 1928 r. w Pszczynie złożył egzamin dojrzałości, a w 1932 r. w Chorzowie – praktyczny egzamin nauczycielski.

Zmobilizowany w 1939 r., po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. W 1940 r. został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo...*, s. 38; Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*. Toruń 2006, s. 49; *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 317; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskiem. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 43; tenże, *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo. Opracowane na podstawie dostępnych materiałów urzędowych i innych źródeł*, wyd. II, uzup. dodatkiem ze zmianami do dnia 30 IV 1938, Kat. 1938, s. 43.

Zbigniew Kapała

Kubicki Franciszek Zbigniew (1897–1967), oficer służby stałej piechoty WP, podpułkownik, zastępca dowódcy 75. Pułku Piechoty, dowódca 43. Pułku Piechoty im. Legionu Bajończyków, w l. wojny mąż zaufania obozu jenieckiego (Oflagu) VII A Murnau i współorganizator konspiracji w tym obozie, potem, po powrocie do służby wojskowej, zastępca dowódcy 2. Brygady 3. Dywizji Strzelców Karpackich we Włoszech.

Ur. 5 III 1897 w Żywcu w rodzinie wielodzietnej jako syn Jana i Marii z d. Brydzińskiej. Ojciec był rzeźnikiem (zm. 1912), zaś matka prowadziła dom (zm. w 1922). Po ukończeniu Szkoły Wydziałowej w Żywcu (1910), kontynuował naukę w Seminarium Nauczycielskim w Tarnowie, które ukończył w 1914 r. W 1912 r. został członkiem drużyny harcerskiej o profilu wojskowym przy „Sokole" w Tarnowie.

Dn. 15 VIII 1915 wstąpił jako ochotnik do armii austro-węgierskiej i został przydzielony do 16. Pułku Strzelców Krakowskich. Po ukończeniu szkoły podoficerskiej w Nowym Jičynie i Szkoły Oficerów Rezerwy w Opawie (30 I 1916) jako dowódca plutonu a potem kompanii walczył najpierw na froncie rosyjskim, rumuńskim i włoskim. Dwukrotnie ranny, odznaczony Krzyżem Karola II i III klasy, 16 XI 1918 powrócił do Polski z grupą Polaków walczących na froncie włoskim.

Już 20 XI 1918 wstąpił w Żywcu ochotniczo do Wojska Polskiego, był organizatorem i pierwszym dowódcą 3. kompanii żywieckiej. Dn. 7 I 1919 w stopniu porucznika został dowódcą jednej z kompanii w 12. Pułku Piechoty. Z pułkiem tym wyruszył na front pod Lwów. Dawał tam niejednokrotnie dowody męstwa i odwagi.

W lipcu 1919 r. po kolejnym pobycie w szpitalu i powrocie do 12. Pułku Piechoty znalazł się na Śląsku Cieszyńskim. 12. Pułk Piechoty ochraniał tam wówczas granicę polsko-niemiecką. W czasie I powstania śląskiego K. współdziałał z dowódcą oddziału powstańczego z Piotrowic, prowadził nocne utarczki z Grenzschutzem.

1 IV 1920 r. na wniosek dowódcy 12. Pułku Piechoty został awansowany do stopnia kapitana. W tym okresie brał udział w walkach z oddziałami sowieckimi i wyróżnił się wiosną i latem 1920 r., m.in. pod Płaszewem, Liniowem i Pikutowicami. Został wtedy odznaczony orderem Virtuti Militari V klasy i 2-krotnie Krzyżem Walecznych.

Po zakończeniu wojny z Rosją Sowiecką 1 II 1921 został dowódcą 1. batalionu

12. Pułku Piechoty. Pułk powrócił wówczas na pogranicze śląskie. Jego batalion został rozmieszczony na odcinku od Czeladzi do Mysłowic.

W czasie III powstania śląskiego kpt. K. współdziałał z powstańcami, dostarczał ludzi, broń i amunicję. Kilka lat później Górnośląska Komisja Odznaczeń w Katowicach nadała mu Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi I klasy, który 10 I 1927 zatwierdził minister spraw wojskowych.

W 1922 r. K. został przeniesiony do 14. Pułku Piechoty we Włocławku na stanowisko adiutanta pułku. W 1923 r. powrócił do 12. Pułku Piechoty w Wadowicach, w którym objął kompanię ckm. W t.r. (28 XI) zawarł związek małżeński z Aleksandrą Zając, córką Jana i Krystyny z d. Luberda. Dn. 1 I 1924 awansował do stopnia majora, zaś 22 V 1925 przeniesiono go do 79. Pułku Piechoty w Słonimie i zatwierdzono na stanowisko dowódcy 1. Batalionu. Pododdziałem tym dowodził do kwietnia 1928 r., potwierdzając wysokie kwalifikacje wojskowe. W tym czasie ukończył 3-miesięczny kurs w Toruniu (22 II–V 1926), a 26 IV 1928 objął obowiązki kwatermistrza w tymże pułku. Jednocześnie zaangażował się w cywilne przysposobienie wojskowe, za co został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi w 1928 r.

W marcu 1930 r. przeniesiono K. do Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) i wyznaczono na dowódcę 28. baonu w Wołożnie. W listopadzie 1931 r. został skierowany nad granicę litewską, gdzie dowodził 21. baonem KOP w Niemenczynie. I tutaj zdobył uznanie przełożonych, którzy wystąpili do władz wojskowych z wnioskiem o awansowanie go na wyższy stopień wojskowy; 1 I 1932 został podpułkownikiem i odszedł do 75. Pułku Piechoty, stacjonującego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

W 75. Pułku Piechoty K. był zastępcą dowódcy pułku. Większość czasu poświęcał szkoleniu żołnierzy i pomocy dla dowódców pododdziałów. Był wymagający wobec siebie i podwładnych oraz konsekwentny w realizacji zadań. Ówczesny dowódca 23. Dywizji Piechoty gen. bryg. Józef Ludwik Zając we wniosku z 4 IX 1935 o odznaczenie go Krzyżem Kawalerskim OOP V klasy podkreślił, że K. dzięki: „[...] swej wybitnej inicjatywie i energii, wkładając w pracę cały swój zapał i duże doświadczenie połączone z niezwykłą dokładnością i sumiennością, osiągnął w pracy nad podniesieniem poziomu wyszkolenia pułku bardzo dobre wyniki. Wybitny pod każdym względem jako oficer i dowódca, swą nieprzeciętną pracą, prowadzoną z pobudek ideowych [...] w zupełności zasługuje na odznaczenie Orderem Odrodzenia Polski". Wniosek ten poparł dowódca Okręgu Korpusu nr V w Krakowie gen. bryg. Aleksander Jerzy Narbut-Łuczyński.

K. został odznaczony Krzyżem Kawalerskim OOP, a na wniosek powstańców śląskich za udzieloną im pomoc w I i III powstaniach śląskich – Medalem Niepodległości. W 75. Pułku Piechoty pełnił służbę do początku 1938 r.

Przeniesiony został następnie do Dubna, gdzie objął dowództwo 43. Pułku Piechoty Legionu Bajończyków. Na tym stanowisku sprawdził się jako doskonały dowódca i organizator procesu szkolenia pododdziałów.

Dn. 13 VIII 1939 K. otrzymał rozkaz zmobilizowania pułku; 16 VIII 1939 transportem kolejowym przebazował oddział w rejon Fordonu – Fordonku – Maksymianowa. Tam pułk w ramach 13. Kresowej Dywizji Piechoty wszedł w skład Korpusu Interwencyjnego. W wyznaczonym rejonie rozbudowywał umocnienia na kierunku Koronowa. W dniu wybuchu wojny K. otrzymał rozkaz przemieszczenia się w nowy rejon za pomocą transportu kolejowego. Transport, wielokrotnie atakowany przez lotnictwo niemieckie, wyładował się w Rokicinach k. Koluszek 3 IX 1939 i przeszedł w rejon miejscowości Ujazd – Pudło, gdzie pododdziały pułku przystąpiły do rozbudowy umocnień. Dwa dni później weszły one do walki, tocząc bój z pododdziałami niemieckiej 4. Dywizji Pancernej. Natarcia nieprzyjaciela zostały

powstrzymane przy bardzo niskich stratach własnych. Na rozkaz przełożonych pułk wycofywał się na kolejne rubieże obrony; 16 IX 1939 K. otrzymał rozkaz przebijania się w kierunku Warszawy. Ciężkie walki pułk stoczył w Falenicy (19 IX), gdzie otoczony przez nieprzyjaciela podjął próbę wyjścia z okrążenia. W nocnej bitwie pułk poniósł duże straty. Tylko poszczególne pododdziały zdołały wyjść z okrążenia, a z nimi K. W Warszawie odtworzył on swój pułk w ramach odtwarzanej 13. Dywizji Piechoty dowodzonej przez płk. Władysława Kalińskiego i bronił Żoliborza, jednocześnie pełniąc obowiązki dowódcy piechoty tej dywizji. Po kapitulacji Warszawy został wyznaczony przez płk. Kalińskiego do nadzoru złożenia broni przez dywizję.

Dn. 1 X 1939 K. poszedł do niewoli. Został przewieziony do Oflagu VII A Murnau, gdzie był współorganizatorem obozowej konspiracji. Jednocześnie organizował pomoc dla Polaków przebywających w więzieniach i obozach. Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża w Genewie wyznaczył go na męża zaufania obozu VII A Murnau ds. organizacji pomocy i rozdziału darów. Z obowiązków tych wywiązywał się wzorowo, zdobywając pełne zaufanie jeńców. W tym czasie jego żona i dzieci – Janina oraz Zbigniew – przebywający w Krakowie zaangażowali się w działalność ZWZ-AK. Wszystkich aresztowało gestapo. Syn Zbigniew został przez Niemców rozstrzelany.

Dn. 29 IV 1945 obóz w Murnau wyzwoliły wojska amerykańskie. Po opuszczeniu obozu K. powrócił do służby wojskowej w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. We Włoszech, w II Korpusie Polskim objął obowiązki zastępcy dowódcy 2. Brygady Strzelców Karpackich. Służbę tę pełnił do rozwiązania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w 1947 r.

Do kraju powrócił 28 V 1947. Po przyjeździe do Krakowa przez ponad 2 miesiące poszukiwał pracy; 5 sierpnia t.r. został kierownikiem fabryki „Termolit" w Krakowie. Po jej przekształceniu w Krakowskie Zakłady Materiałów Izolacyjnych w Zabierzowie pełnił obowiązki dyrektora technicznego, zaś od 1 I 1951 był zastępcą dyrektora ds. technicznych. Podczas pracy w tej fabryce ceniono go za fachową wiedzę i niezmiernie życzliwy stosunek do podległych mu pracowników. Ukończył zaocznie 22 XII 1956 Politechnikę Warszawską i uzyskał tytuł inżyniera budowniczego w zakresie produkcji materiałów budowlanych.

Zm. 6 VI 1967 w Krakowie.

Posiadał liczne odznaczenia, m. in.: Krzyż Orderu Virtuti Militari V klasy, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, dwa Krzyże Walecznych, Krzyż Karola II klasy i III klasy (austro-węgierskie), Gwiazdę Górnośląską, Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi I klasy, Złoty Krzyż Zasługi z Mieczami, Srebrny Krzyż Zasługi.

CAW, sygn. Ap 13304; tamże, MN 16 III 1933; tamże, sygn. TAP 18/686; TAP 157/713; J. Górski, Działania 13 Kresowej DP w wojnie 1939 r., Wojskowy Instytut Historyczny, sygn. II/2/122; tamże, sygn. II/2/186 – Ppłk w st. spocz. inż. F. Kubicki, Przebieg działań 43 pp Legionu Bajończyków w kampanii 1939 r. – Głowacki L., *Obrona Warszawy i Modlina na tle kampanii wrześniowej 1939*, W. 1985; *Obrona Warszawy w 1939 r. Wybór dokumentów*, zebrał i oprac. M. Cieplewicz, W. 1968; *Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*, t. 1: *Kampania wrześniowa 1939*, cz. 1–3, Londyn 1959; Porwit M., *Komentarze do historii polskich działań obronnych 1939 r.*, cz. 1–3, W. 1973; *Wojna obronna Polski 1939*, red. naukowy E. Kozłowski, W. 1979; Wróblewski J., *Armia „Prusy" 1939*, W. 1986. – Informacja telefoniczna A. Sasnal z USC w Kr. z 17 IV 2005 o dacie śmierci F.Z. Kubickiego.

Mieczysław Starczewski

Kubiczek Tadeusz Aleksander (1902–1988), w l. 1932–1939 kierownik robót górniczych w kop. „Król" (następnie „Prezydent Mościcki") w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), od końca 1945 r. inspektor i główny inżynier górniczy w Chorzowskim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego, profesor Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie.

Ur. 9 VII 1902 w Starym Siole k. Lwowa, syn Aleksandra, urzędnika kolejowego,

i Wincentyny z Domagalskich. W 1906 r. rodzina przeniosła się do Krakowa, gdzie K. ukończył Szkołę Powszechną św. Wojciecha, a w 1920 r. zdał maturę w gimnazjum realnym. Następnie zapisał się na Akademię Górniczą (AG) w Krakowie. Przed plebiscytem na Górnym Śląsku w 1921 r. działał w komitecie plebiscytowym w Krakowie. Praktyki zawodowe odbył w kopalni węgla „Sobieski" w Jaworznie (1921), w kopalni ropy naftowej w Borysławiu (1922), w kopalni węgla w Douai w Departamencie Nord we Francji (1923) i w kopalni węgla „Kazimierz" w Porąbce (1924). Od 1923 r. był młodszym asystentem w Katedrze Mechaniki Teoretycznej i Wytrzymałości Materiałów, a w 1924 r. został asystentem w Katedrze Maszyn Górniczych AG. W roku akademickim 1924/1925 dodatkowo uczęszczał na wykłady z matematyki i fizyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1926 r. otrzymał dyplom inżyniera górniczego na podstawie pracy „Centralizacja transportu pionowego w jednym szybie wydobywczym w kopalni soli w Wieliczce", napisanej pod kierunkiem Stanisława Skoczylasa. W l. 1926–1927 dzięki stypendium z Fundacji Kościuszkowskiej studiował mechanizację górnictwa w Graduate School University of Pittsburgh w USA, uzyskując tytuł Master of Science oraz świadectwo dyplomowanego ratownika górniczego. Po powrocie do Polski został technikiem strzelniczym w kopalni „Rydułtowy" w Rydułtowach. Od 1928 r. pracował w kopalni „Knurów" w Knurowie najpierw jako inżynier ruchu, a od 1931 r. jako kierownik ruchu górniczego. W l. 1932–1939 był kierownikiem robót górniczych w kopalni „Król" (następnie „Prezydent Mościcki") w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W kopalniach, w których pracował, wprowadzał do transportu kopalnianego szereg innowacji, m.in. zastosował po raz pierwszy w Polsce 4-tonowe wózki kopalniane i kopalniane przenośniki zgrzebłowe.

Podczas okupacji przebywał w Krakowie. Po zakończeniu działań wojennych, w lutym 1945 r. powrócił na Górny Śląsk. Został dyrektorem kopalni „Polska" w Świętochłowicach. Pod koniec 1945 r. przeniesiono go na stanowisko inspektora Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W l. 1947–1948 był tam głównym inżynierem górniczym, a następnie dyrektorem Działu Górniczego Centralnego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego (CZPW). Brał udział w pracach belgijsko-francusko-polskiej spółki Komitet Podziemnej Gazyfikacji Węgla. Po likwidacji CZPW, w l. 1951–1955, pracował w Departamencie Techniki Ministerstwa Górnictwa, najpierw na stanowisku wicedyrektora, a od 1953 r. – dyrektora. W tym okresie reprezentował Polskę w obradach Komisji Bezpieczeństwa Pracy w Górnictwie ONZ.

Od 1953 r. wykładał mechanizację górnictwa w Katedrze Maszyn i Urządzeń Górniczych Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (AGH). Rok później został docentem. Artykuły na temat transportu kopalnianego oraz górnictwa Anglii, Francji, Jugosławii i USA publikował m.in. w „Przeglądzie Górniczym" i „Wiadomościach Górniczych". W l. 1955–1962 był dyrektorem Wydawnictwa Górniczo-Hutniczego w Katowicach. Opracował szereg podręczników dla średnich szkół górniczych, m.in. *Transport kopalniany* (Kat. 1957), *Maszyny górnicze* (Kat. 1960). W l. 1960–1962 kierował Katedrą Historii Techniki i Nauk Technicznych AGH, następnie został kierownikiem Katedry Maszyn i Urządzeń Górniczych oraz Zakładu Maszyn do Ładowania i Urabiania; zainicjował powstanie Zakładu Automatyzacji Górnictwa. W 1965 r. uzyskał na Wydziale Maszyn Górniczych i Hutniczych AGH stopień doktora nauk technicznych na podstawie dysertacji „Określenie oporów urabiania rudy siarki ze złóż tarnobrzeskich jako podstawy mechanizacji urabiania", napisanej pod kierunkiem Bolesława Krupińskiego. W t.r. mianowano go profesorem nadzwyczajnym. W 1969 r. został dyrektorem Instytutu Maszyn Górniczych, Przeróbczych i Automatyki oraz kierownikiem Zakładu Podziemnych Ma-

szyn Górniczych AGH. Przyczynił się do powołania Komitetu Organizacyjnego Międzynarodowych Konferencji Katedr Maszyn Górniczych. W 1970 r. zorganizował w AGH V Międzynarodową Konferencję Katedr Maszyn Górniczych. Opracował podręcznik *Maszyny i urządzenia mechaniczne w górnictwie* (Kat. 1971). Był delegatem do Senatu Akademii, członkiem Komitetu Górnictwa PAN, Rady Naukowej Głównego Instytutu Górnictwa i Instytutu Naftowego, Komitetu Techniczno-Ekonomicznego przy Ministrze Górnictwa i Energetyki, Państwowej Rady Górnictwa, ekspertem polskiej Izby Handlu Zagranicznego. W 1972 r. mianowano go profesorem zwyczajnym. Przeszedł wówczas na emeryturę. Z okazji 60-lecia pracy naukowej i zawodowej oraz 80. urodzin poświęcono mu cykliczną konferencję „Szkoła transportu kopalnianego – Kraków 1982. Przewóz szynowy w transporcie kopalń podziemnych" (Kr. 1983). Jest uznawany za jednego z przedstawicieli tzw. krakowskiej szkoły transportu kopalnianego. Był promotorem 8 przewodów doktorskich i 6 prac habilitacyjnych.

Został odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim, Oficerskim i Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Złotym Krzyżem Zasługi. W 1975 r. za opiekę nad zabytkami otrzymał Odznakę Zasłużonego Działacza Kultury, a w 1981 r. – Złoty Medal Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej.

Ożenił się w 1927 r. z Kazimierą Franić, córką sędziego Sądu Apelacyjnego w Krakowie i malarza. Miał syna Wojciecha.

Zm. 4 III 1988. Został pochowany na cmentarzu Rakowickim.

Bibliografia publikacji (...) z lat 1919–1956...; *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej z lat 1959–1967*, Kr. 1969; Siedlak A., *Prof. Zw. Dr inż. Tadeusz Kubiczek – szkic życia i dzieła w 60-lecie pracy naukowej i zawodowej oraz 80-lecie urodzin*, [w:] *Szkoła transportu kopalnianego – Kraków 1982. Przewóz szynowy w transporcie kopalń podziemnych*, red. A. Siedlak, Kr. 1983, s. 7–16. – Nekrologi: „Dziennik Polski", R. 44: 1988, nr 58, 59; „Dziennik Zachodni" 1988, nr 58; „Tygodnik Powszechny", R. 42: 1988, nr 13.

Mariusz Ryńca

Kuczewski Władysław (1887–1963), inżynier, wielkopiecownik, zastępca dyrektora technicznego Generalnej Dyrekcji Hut Wspólnoty Interesów w Chorzowie Batorym, przed II wojną światową mieszkaniec Chorzowa, naukowiec, rektor Politechniki Śląskiej.

Ur. 27 IV 1887 w Bobrujsku na Białorusi w rodzinie inżyniera kolejowego Zygmunta i Zofii z Halperinich. Po ukończeniu gimnazjum klasycznego w Wilnie, rozpoczął w 1909 r. studia na Wydziale Metalurgicznym Instytutu Politechnicznego w Petersburgu, specjalizując się w zakresie wielkopiecownictwa. Praktykę studencką odbył w hucie „Bankowej" w Dąbrowie Górniczej. W 1910 r. uzyskał absolutorium. Początkowo zatrudniony był w hucie „Juzówka" (w późniejszym Doniecku) w biurze konstrukcyjnym. Tam opracował swój projekt dyplomowy, który obronił w Instytucie Politechnicznym w 1912 r. Po odbyciu stażu w „Juzówce" udał się do Warszawy, gdzie uzyskał stanowisko zastępcy kierownika odlewni żeliwa w firmie K. Rudzki i Ska. W 1915 r., przed zajęciem Warszawy przez Niemców, K. został ewakuowany na południe Rosji, gdzie pracował jako inżynier zmianowy na wydziale wielkich pieców w Rosyjsko-Belgijskim Towarzystwie Górniczo-Hutniczym w Jenakijewie.

Po 1917 r. został mianowany przewodniczącym Zarządu Kopalń Rud Żelaza i Huty w Lipiecku oraz członkiem Wydziału Metali Wyższej Rady Narodowej w Moskwie.

W 1921 r. powrócił do kraju, objął stanowisko głównego inżyniera w odlewni i emalierni firmy „Jan Witwicki" w Skarżysku, zaś od 1922 r. sprawował obowiązki radcy ministerialnego w wydziale hutnictwa górnośląskiego Ministerstwa Przemysłu i Handlu w Warszawie. W następnych latach pracował na stanowiskach: zastępcy dyrektora Związku Polskich Hut Żelaza, kierownika wydziału kontroli kosztów własnych Zarządu Głównego Spółki Akcyjnej Huta „Pokój" w Katowicach, starszego inspektora hut „Pokój" i „Baildon", zaś w l. 1934–1939 w Spółce Akcyjnej Wspólnota Interesów w Katowicach najpierw na stanowisku kierownika Wydziału Wielkich Pieców huty „Florian" w Świętochłowicach, potem huty „Laura" w Siemianowicach i wreszcie szefa referatu wielkich pieców oraz zastępcy dyrektora Technicznego Generalnej Dyrekcji Hut Wspólnoty Interesów w Chorzowie Batorym.

W okresie międzywojennym K. rozpoczął szeroką działalność naukową i dydaktyczną, publikując w czasopismach fachowych wiele oryginalnych prac: Był redaktorem działu technicznego, a od 1934 r. redaktorem naczelnym „Wiadomości Polskich Hut Żelaza", pisma przekształconego w 1929 r. w miesięcznik „Hutnik". Założone przy współudziale K. Stowarzyszenie Hutników Polskich uznało wówczas „Hutnika" za swój oficjalny organ.

W l. 1936–1939 K. wykładał technologię żelaza w Wyższym Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych w Katowicach, pełniąc jednocześnie funkcję dziekana Wydziału Przemysłowego tej uczelni. W 1939 r. został mianowany profesorem zwyczajnym Akademii Górniczej w Krakowie. W t.r. Akademia Górnicza w Krakowie powierzyła K. kierownictwo Katedry Wielkopiecownictwa. Podstawą tej decyzji były jego prace zamieszczone w l. 1923–1939 na łamach „Przeglądu Górniczo-Hutniczego", „Przemysłu i Handlu", „Przeglądu Gospodarczego" i „Hutnika" (z jego rozprawą *Teoria różnicowania wsadu wielkopiecowego* na czele).

Po wybuchu II wojny światowej opuścił Śląsk, wyjeżdżając przez Warszawę do Lwowa. W czerwcu 1940 r. udał się do Tomska, gdzie podjął pracę w kombinacie przeładunku drewna jako technik, a potem jako kierownik działu inwestycji. W 1941 r. został mianowany mężem zaufania ambasady RP w ZSRR i opiekował się uchodźcami polskimi zamieszkałymi w okręgu tomskim. Po powstaniu w 1943 r. Związku Patriotów Polskich (ZPP), K. wybrano przewodniczącym Zarządu Okręgowego tego Związku w Tomsku, zaś rok później Zarząd Główny ZPP powołał go do swej centrali w Moskwie, do Biura Badań Gospodarczych.

W lipcu 1944 r. K. powrócił do Polski i po krótkim pobycie w Chełmie oraz Lublinie został skierowany do Rzeszowa jako pełnomocnik ds. gospodarki narodowej i finansów Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) na Małopolskę i Śląsk, a od stycznia 1945 r. do Lublina w charakterze p.o. rektora Politechniki Warszawskiej. Po jej reaktywowaniu K. w maju 1945 r. otrzymał od ministra oświaty polecenie zorganizowania Politechniki Śląskiej w Gliwicach. Był rektorem organizatorem tej uczelni do 1951 r., gdy na własną prośbę, z powodu złego stanu zdrowia, zrezygnował z pełnienia tej funkcji.

W tych latach był kierownikiem Katedry Metalurgii Żelaza, pełnił obowiązki członka Rady Naukowej przy Ministerstwie Oświaty, członka Rady Naczelnej Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży Szkół Wyższych. Od października 1952 do 1954 r. był rektorem Wyższej Szkoły Inżynieryjnej w Katowicach, kierując w dalszym ciągu Katedrą Metalurgii Żelaza Politechniki Śląskiej. Po zlikwidowaniu Katedry Pieców Metalurgicznych i Grzewczych, K. przeniósł się wraz z pracownikami i wyposażeniem na Politechnikę Częstochowską, gdzie objął kierownictwo Katedry Metalurgii Żelaza oraz Zakładu Metalurgii Teoretycznej i Opisowej. W l. 1954–1960 był redaktorem naczelnym „Zeszytów Naukowych Politechniki Częstochowskiej". Funkcje tę pełnił do czasu prze-

niesienia na emeryturę we wrześniu 1960 r. Od 1953 r. był delegatem Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego w Komitecie Hutniczym Polskiej Akademii Nauk.

Pomimo przejścia na emeryturę kontynuował prace badawcze w dziedzinie ogólnej teorii procesów świeżących oraz automatyzacji. Pozostawił bogaty dorobek naukowy w postaci kilkudziesięciu publikacji, z których wyróżnić należy 3-tomowe dzieło *Metalurgia żelaza* oraz pracę *Teoria i praktyka wielkopiecownictwa*.

Znany był nie tylko jako naukowiec, lecz także wybitny organizator i działacz społeczny. Od 1945 r. był członkiem PPR. Brał czynny udział w Kongresie Zjednoczeniowym PZPR oraz w pracach II i III Zjazdu tej partii w Warszawie. W l. 1944–1946 piastował mandat poselski do Krajowej Rady Narodowej. Od 1947 r. był posłem do Sejmu Ustawodawczego z okręgu wyborczego Gliwice – Bytom – Zabrze. W l. 1957–1959 był członkiem Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, a następnie członkiem KW PZPR w Częstochowie. Otrzymał wiele najwyższych odznaczeń państwowych.

K. był żonaty 3-krotnie: z małżeństwa zawartego w 1914 r. z Zofią Anielą z Nowickich miał 2 dzieci: Zbigniewa oraz Jerzego, z drugiego małżeństwa, zawartego w 1920 r. z Anną Dałbiną, miał córkę Zofię i syna Zygmunta (uczestnika bitwy pod Monte Cassino, profesora Politechniki Śląskiej w Gliwicach). Po śmierci Anny poślubił Janinę Mikołajewską z d. Klepaczko.

Zm. 28 II 1963 w Polanicy Zdroju.

Akta Arch. Politechniki Śląskiej w Gliwicach oraz Akademii Górniczo-Hutniczej w Kr.; Akta osobowe; Relacja i dokumenty znajdujące się w posiadaniu syna K. – Zygmunta. – *Gliwice. Zarys rozwoju miasta i okolicy*, pod red. A. Szefera, W.–Kr. 1976; „Hutnik" 1963, nr 3, s. 60–70; Jaros J., *Władysław Kuczewski*, [w:] *Ludzie trzydziestolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*, pod red. H. Rechowicza, Kat. 1974, s. 256–59; *Politechnika Śląska 1945–1955*, Gliwice 1957; *Politechnika Warszawska 1915–1965*, W. 1965, s. 112–117; Staub F., *Wspomnienie o prof. zw. dr inż. Władysławie Kuczewskim*, [w:] „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej – Mechanika", z. 20, 1963. – „Trybuna Ludu" 1963, nr 61–62; „Trybuna Robotnicza" 1963, nr 52.

Jacek Schmidt

Kula Tomasz (1898–1976), tamburmajor 75. Pułku Piechoty, więzień hitlerowskich obozów koncentracyjnych, organizator i dyrygent orkiestr w Chorzowie.

Ur. 8 XII 1898 w Częstochowie, syn Antoniego i Marianny z d. Kleta. W l. 1910–1916 kształcił się w szkole muzycznej w Częstochowie. W listopadzie 1918 r. uczestniczył w rozbrajaniu oddziałów niemieckich w tym mieście. W 1919 r. wstąpił ochotniczo do 1. Pułku Strzelców Bytomskich, przemianowanego później na 167. i następnie na 75. Pułk Piechoty. Do 1927 r. był orkiestrantem, a w l. 1927–1939 zastępcą kapelmistrza 75. Pułku Piechoty. W 1932 r. ukończył kurs dla kapelmistrzów przy V DOK w Krakowie.

W czasie II wojny światowej wraz z 75. Pułkiem Piechoty uczestniczył w kampanii wrześniowej. Aresztowany przez gestapo w 1940 r., był więziony w obozach koncentracyjnych w Dachau i Mauthausen-Gusen.

Po powrocie z obozów podjął pracę w hucie „Kościuszko" (dawnej hucie „Królewskiej", potem „Piłsudski"). Zorganizował i prowadził tamże 2 zespoły: wielką orkiestrę dętą oraz orkiestrę odeonową (orkiestra rozrywkowa złożona z kilku do kilkunastu instrumentów). Z orkiestrą dętą koncertował w Zakładowym Domu Kultury huty „Kościuszko". W 1951 r. uzyskał z nią I miejsce

w ogólnopolskim konkursie w Warszawie. Grywała ona uwertury, fantazje, poematy symfoniczne, melodie operowe i operetkowe, marsze i in. utwory muzyczne. Z orkiestrą odeonową uczestniczył w działalności zespołów artystycznych huty, np. w wystawieniu *Krakowiaków i górali* Jana Stefaniego.

Zm. nagle 9 IV 1976 w czasie pełnienia obowiązków dyrygenckich.

Odznaczony był m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Śląskim Krzyżem Powstańczym, Srebrnym i Brązowym Krzyżem Zasługi, Odznaką Więźnia Obozów Koncentracyjnych.

Błaszczyk L.T., *Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX wieku*, Kr. 1964, s. 150; Hanke R., *Amatorski Zespół Artystyczny huty „Kościuszko" w Chorzowie 1960–1985*, Ch. 1985, s. 14–16; tenże, *Kula Tomasz (1898–1976)*, [w:] *Chorzowski słownik biograficzny...*, s. 91.

Rajmund Hanke

Kuśmierska Maria Irena z d. Żukowska (1912–1942), nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej nr IX w Chorzowie, harcerka Chorągwi Śląskiej OH, więźniarka hitlerowskiego obozu Auschwitz-Birkenau.

Ur. 18 XI 1912 w Mielcu jako córka Szymona i Zofii z Kułackich. W l. 1927–1932 była uczennicą Miejskiego Seminarium Nauczycielskiego w Wadowicach. Ukończyła również (w 1933 r.) 5-miesięczny kurs społeczno-rolniczy dla absolwentów zakładów kształcenia nauczycieli, zorganizowany – przy poparciu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – przez Związek Nauczycielstwa Polskiego w Brodach k. Kalwarii Zebrzydowskiej.

Inspektorat Szkolny w Chorzowie pismem z 10 IX 1934 mianował ją z dn. 1 IX 1934 nauczycielką tymczasową w Publicznej Szkole Powszechnej nr IX w Chorzowie. Obowiązki objęła 14 IX 1934. Dn. 15 II 1937 zdała praktyczny egzamin na nauczyciela publicznych szkół powszechnych. Z dn. 14 IX 1937 otrzymała status stałej nauczycielki publicznych szkół powszechnych. Od 1927 r. działała w harcerstwie. Uczestniczyła w wielu obozach i kursach harcerskich, m.in. w Nierodzimiu na Śląsku Cieszyńskim. W Chorzowie mieszkała wówczas przy obecnej ul. Szybowej.

Dn. 30 I 1938 wyszła za mąż za Jana Ludwika Kuśmierskiego, pracownika Polskich Kopalń Skarbowych na Górnym Śląsku SA. Prośbę o umożliwienie dalszego nauczania uzasadniała prowadzeniem od 4 lat drużyny harcerek (wciąż jeszcze obowiązywała w śląskim szkolnictwie tzw. ustawa celibatowa).

W 1941 r. wyjechała ze Śląska. Od 1945 r. pracowała w Świnnej Porębie i Zagórniku (pow. wadowicki). Brała udział w tajnym nauczaniu. W czerwcu 1942 r. została aresztowana wraz z mężem Janem Ludwikiem za działalność w okresie przed II wojną światową w Polskim Związku Zachodnim oraz współpracę w organizowaniu komórki ZWZ w Zagórniku. Najpierw więziono ją w więzieniu w Mysłowicach, potem w KL Auschwitz (nr obozowy 9141). Zginęła tam 5 XII 1942. Mąż na mocy wyroku sądu specjalnego został rozstrzelany w lipcu 1942 r. Pozostawiła córkę Antoninę (ur. 1939).

APKat., Akta osobowe nauczycieli, K/777, Kuśmierska Maria. – Bethge D., Stankiewicz M., *Śmierć za kratami i drutami 1939–1945 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 9–10; Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 261; *Harcerki 1939–1945*, W. 1973; *Harcerki 1939–1945*, W. 1983 (lista strat); Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 230 (tam informacja, że ur. 9 VIII 1912); *Wszystko, co nasze...*, s. 65.

Maria Kuśmierska-Kapała

Kuśmierski Jan Ludwik (1913–1942), pracownik umysłowy, długoletni drużynowy i namiestnik zuchowy w Chorzowie.

Ur. 5 XI 1913 w Sankt Petersburgu, syn Leonarda i Kazimiery z d. Hanke. Pochodził z rodziny inteligenckiej. Ukończył Państwowe Gimnazjum Neoklasyczne im. Odrowążów w Chorzowie. Od 1 IV 1934 do 30 IV 1935 pracował w kopalni „Święta Barbara" (później „Barbara–Wyzwolenie"), będącej własnością „Skarbofermu", w charakterze

pracownika fizycznego, a od 1 V 1935 do 31 VIII 1939 – pracownika umysłowego.

W styczniu 1938 r. ożenił się z Marią Ireną Żukowską, nauczycielką Publicznej Szkoły Powszechnej nr IX w Chorzowie, z którą miał córkę Antoninę (ur. 1939). Prawdopodobnie wtedy przeniósł się z Brzozowic-Kamienia, gdzie mieszkał jeszcze w kwietniu 1934 r., do Chorzowa.

Aresztowany w lutym 1942 r. w Zagórniku (pow. wadowicki), zm. zamęczony w czasie śledztwa w więzieniu w Mysłowicach 2 VII 1942.

Bethge D., Stankiewicz M., *Śmierć za kratami i drutami 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 9–10 (tam informacja o okolicznościach jego śmierci); Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 261; Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska W., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 230 (tam informacja, że został rozstrzelany); *Wszystko, co nasze...*, s. 65 (tam informacja, że został zamęczony podczas śledztwa).

Maria Kuśmierska-Kapała

Kuśmierz Stanisław (1903–1945), nauczyciel w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św. Stanisława Kostki w Chorzowie, podinspektor.

Ur. 14 X 1903 w Szczecynie k. Kraśnika. Uczęszczał do gimnazjów w Janowie Lubelskim i Brzesku. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości, w 1923 r. rozpoczął studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1925 r. przeniósł się na Wydział Filozoficzny, gdzie studiował zoologię. Po ukończeniu studiów zdał przed Państwową Komisją Egzaminacyjną egzamin dający prawo do nauczania w szkołach średnich. Od 1928 r. był nauczycielem przyrody w męskim Seminarium Nauczycielskim w Cieszynie-Bobrku i dochodzącym nauczycielem tego przedmiotu w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym w Cieszynie. W 1932 r. uzyskał tytuł doktora filozofii za pracę na temat pluskwiaków, napisaną pod kierunkiem prof. Michała Siedleckiego. W tym okresie zaczął angażować się w działalność ruchu ochrony przyrody, propagując jego zasady w swej praktyce szkolnej. Na łamach wydawanego w Cieszynie „Miesięcznika Pedagogicznego" opublikował też artykuły: *Ochrona przyrody w szkole* (1929, nr 12) i *Jak młodzież może ochraniać ptaki* (1930, nr 1). Badał faunę pluskwiaków Pogórza Cieszyńskiego i przygotowywał na ten temat publikację. Latem 1935 r. zebrał kolekcję pluskwiaków, którą na początku 1936 r. podarował do kolekcji poddziału zoologii w Oddziale Przyrodniczym Muzeum Śląskiego.

Od połowy lutego 1936 r. pracował jako nauczyciel w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św. Stanisława Kostki w Chorzowie. Z dn. 1 V 1936 mianowany został prowizorycznym podinspektorem w Inspektoracie Szkolnym w Chorzowie. Po zajęciu Zaolzia został inspektorem w pow. Cieszyn Zachodni, a od 1 IV 1939 objął stanowisko inspektora we Frysztacie.

W pierwszych dniach września 1939 r. znalazł się wraz z innymi nauczycielami ze Śląska w Krakowie. Blisko współpracował z byłym nauczycielem Gimnazjum Polskiego w Bytomiu Janem Smoleniem, który organizował akcję pomocy dla nauczycieli uchodźców ze Śląska. Uczestniczył w pracach Komitetu Nauczycieli Śląskich, zawiązanego 12 IX 1939. W późniejszym czasie utrzymywał kontakt ze Śląskiem Cieszyńskim, przekazując zapomogi pieniężne dla nauczycieli bądź rodzin aresztowanych pedagogów. Uczestniczył prawdopodobnie w akcji tajnego nauczania. Z dn. 1 IX 1941 działające w Warszawie konspiracyjne Śląskie Biuro Szkolne, podporządkowane Departamentowi Oświaty i Kultury Delegatury Rządu, połączone zostało z ośrodkiem krakowskim (Sekcją Śląską w Kuratorium Krakowskim). W powstałym w ten sposób Okręgowym Biurze Oświaty i Kultury dla Śląska – kierowanym przez Kazimierza Popiołka – K. zajmował się szkolnictwem powszechnym. W l. 1942–1944 był kierownikiem tajnego kursu przyszłych inspektorów szkolnych dla Opolszczyzny. Przygotowywał też koncepcję i materiały do

czasopisma młodzieżowego, którego treść zaraz po wojnie miała zastąpić nieistniejące podręczniki.

W dn. 15 XI 1944 został aresztowany. Jednocześnie aresztowano pracowników Śląskiego Biura Szkolnego: Kazimierza Popiołka, → Władysława Skrzyniarza i → Artura Żagana. Po przesłuchaniach na gestapo i miesięcznym pobycie w więzieniu na Montelupich w Krakowie K. przewieziony został jednym transportem z wymienionymi do obozu koncentracyjnego Gross Rosen. Zginął w marcu 1945 r. podczas ewakuacji jednego z roboczych komand zewnętrznych do obozu Dora-Nordhausen. Dokładna data i okoliczności jego śmierci nie są znane.

BŚ, Zbiory Specjalne, Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Oświecenia Publicznego – sygn. R 2183 IV, s. 19. – Jakubiec I., Chrzanowski B., Gawęda S., *Kierownicze ośrodki tajnego szkolnictwa na obszarze podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1939–1945*. „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych", t. 11: 1970, s. 26; *Księga Pamiątkowa z okazji 50-lecia męskiego Seminarium Nauczycielskiego i Liceum Pedagogicznego im. Pawła Stalmacha w Cieszynie*, Cieszyn 1959, s. 144; Mazurek S., *Z dziejów tajnej oświaty polskiej na Śląsku Opolskim w latach II wojny światowej*, Op. 1973, s. 129; Mitera-Dobrowolska M., Dobrowolski T.J., *Tajne nauczanie na Śląsku w okresie okupacji 1939–1945*, Kat. 1967, s. 283–295; Mołdawa M., *Gross Rosen. Obóz koncentracyjny na Śląsku*, W. 1980, s. 182; Popiołek K., *Działalność oświatowa w konspiracji*, [w:] *Wspomnienia Ślązaków i Zagłębiaków*, Kat. 1970, s. 329–343; tenże, *Z dziejów tajnego nauczania na Śląsku pod hitlerowską okupacją*, „Zaranie Śląskie" 1960, nr 1a, s. 42–53; PSB, t. 16, s. 312. – „Miesięcznik Pedagogiczny" 1939, nr 4, s. 121; „Roczniki TPN", t. 6: 1938, s. 447, 464.

Wojciech Janota

Kwieciński Stanisław (1894–1967), sędzia, adwokat w Chorzowie, doktor nauk prawnych, porucznik rezerwy WP.

Ur. 20 V 1894 w Jarosławiu jako syn Stanisława, weterynarza w tym mieście. Do szkoły powszechnej i gimnazjum uczęszczał w Rzeszowie i w Krakowie. W 1912 r. w Krakowie złożył egzamin dojrzałości, a następnie rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim. Przerwał je po wybuchu I wojny światowej, zaciągając się do Legionów Józefa Piłsudskiego. Służył w II Brygadzie, a następnie w Komendzie Stacji Zbornej w Krakowie. Po tzw. kryzysie przysięgowym został internowany przez Austriaków. Początkowo osadzony w obozie w Witkowicach, potem został wcielony do armii austro-węgierskiej. Przeznaczony na front włoski, zdezerterował i ukrywał się do końca wojny. W listopadzie 1918 r. ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz odbył roczny kurs abiturientów w Akademii Handlowej w Krakowie. W 1919 r. uzyskał stopień doktora nauk prawnych. W marcu 1919 r. zgłosił się ochotniczo do Wojska Polskiego i wcielono go do korpusu sądowego. Najpierw pracował w sądzie polowym 2. Dywizji, a od 1921 r., orzekał w Sądzie Garnizonowym w Grudziądzu. Zdemobilizowany z końcem 1921 r. rozpoczął aplikację sądową w krakowskim okręgu apelacyjnym. Dn. 20 III 1925 złożył egzamin sędziowski.

Wnioskował o przeniesienie do pracy na Górnym Śląsku. We wrześniu 1925 r. został sędzią powiatowym w Lublińcu, a w 1927 r. przeniesiono go do Sądu Powiatowego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W 1930 r. bezskutecznie starał się o nominację na stanowisko sędziego okręgowego. Fiasko tych zabiegów przesądziło o jego decyzji z 1932 r. Wówczas na własną prośbę przeniesiony został w stan spoczynku, po czym uzyskał wpis na listę adwokatów. Początkowo prowadził kancelarię w Katowicach, a od lutego 1934 r. aż do wybuchu II wojny światowej – w Chorzowie. W tym czasie sprawował funkcję wiceprezesa chorzowskiego koła Związku Legionistów. Działał także w Związku Oficerów Rezerwy RP. Po wybuchu II wojny światowej przeniósł się do Krakowa. Tam uzyskał wpis na listę adwokacką. Zgodnie jednak z jego relacją, w tym czasie praktyki adwokackiej „prawie nie wykonywał", utrzymując się z funkcji syndyka i radcy prawnego w firmie Kamieniołomy Miast Małopolskich w Krakowie.

Po wyzwoleniu wrócił do Chorzowa i ponownie otworzył kancelarię adwokacką. W li-

stopadzie 1945 r. uzyskał wpis na listę obrońców wojskowych, z której jednak został dyscyplinarnie usunięty już w 1948 r. Ministerstwo Obrony Narodowej nie podało K. przyczyn swej decyzji, domyślać się można jedynie, że wpływ na nią mogło mieć upomnienie K. przez Sąd Najwyższy za rzekomo lekkomyślne wniesienie kasacji w sprawie o odstępstwo od narodowości polskiej. Po wprowadzeniu w 1952 r. przepisów zmuszających adwokatów do grupowania się w zespoły adwokackie, K. rozpoczął pracę w Zespole Adwokackim nr 1 w Chorzowie. Był również radcą prawnym w Przedsiębiorstwie Handlu Detalicznego w Chorzowie. Od 1 V 1945 należał do Stronnictwa Demokratycznego. Skreślony został z listy adwokatów ze względu na stan zdrowia w marcu 1967 r.

Był żonaty z nauczycielką Janiną z d. Stachowicz. Miał 3 dzieci: Stanisława (ur. 1933), Jana (ur. 1938), Annę (ur. 1946).

Zm. 10 VIII 1967.

Odznaczony został Srebrnym Krzyżem Zasługi i Krzyżem Niepodległości.

Arch. Okręgowej Rady Adwokackiej w Kat., akta osobowe, sygn. arch. 166 (fot.), Arch. Państwowe w Krakowie, akta osobowe aplikantów i auskulantów z lat 1856–1943, sygn. SOKC 1682. – *Dziesięciolecie koła Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch. 1934, s. 50; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 33, 41, 43, 91; *Kalendarz Sądowy na rok 1927*, oprac. Z. Krzysztoporski, W. 1927, s. 132; *Kalendarz Sądowy na rok 1928...do 1939*, oprac. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz, Warszawa [b.r.w.]; *Informator sądowy na rok 1947/48*, W. 1947, s. 339; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...*, s. 98; *Śląsk. Księga adresowa województwa śląskiego*, Kat. 1949, s. 126.

Lech Krzyżanowski

L

Lazar Ksawery, pseud.: „Baltazar", „Flaming" (1915–1942), podporucznik rezerwy, działacz harcerski, uczestnik wojny obronnej 1939 r., współorganizator Polskiego Państwa Podziemnego na Śląsku, szef łączności Okręgu Śląskiego ZWZ.

Ur. 31 VII 1915 w Lipinach, syn Franciszka i Marii z d. Krypczyk. Ojciec był pracownikiem poczty w Lipinach, następnie jej naczelnikiem, a w l. 30. burmistrzem w tej miejscowości. W domu rodzinnym L. wychowany był w duchu umiłowania tego, co polskie. W 1923 r. podjął naukę w szkole powszechnej w Lipinach a dwa lata później został przyjęty do Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Na terenie Gimnazjum należał do wszystkich kółek oraz brał czynny udział w życiu sportowym. W 1935 r. wstąpił do Klubu Sportowego PZNA w Chorzowie Starym, gdzie był znany pod pseudonimem „Krypczyk". W Gimnazjum w 1927 r. wstąpił do ZHP i był aktywnym jego członkiem. Nadal działał w harcerstwie – w 2. Drużynie im. Zawiszy Czarnego w Chorzowie. Wyróżnił się wynikami osiąganymi w sporcie, zwłaszcza w piłce ręcznej 11-osobowej, w której był później reprezentantem Polski. W maju 1937 r. zdał egzamin dojrzałości. Po ukończeniu szkoły średniej w Chorzowie prawdopodobnie w 1938 r. ukończył skrócony Kurs Szkoły Podchorążych Rezerwy Artylerii, awansując do stopnia plutonowego podchorążego. Przypuszczalnie w roku następnym powołany został na przeszkolenie wojskowe i awansowany do stopnia podporucznika rezerwy. W tym czasie został też studentem Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych w Katowicach. W Magistracie chorzowskim najpierw pracował w charakterze praktykanta biurowego w referacie prezydialnym, a później w Miejskich Zakładach Elektrycznych i Wodociągowych.

W sierpniu 1939 r. L. został zmobilizowany w ramach I rzutu do 75. Pułku Piechoty i skierowany do 2. kompanii ckm por. Edwarda Jędrzejowskiego z II batalionu dowodzonego przez mjr. Józefa Suchodolskiego. Uczestniczył w obronie ziemi śląskiej w rejonie Tychy – Kobiór – Żwaków, gdzie nie tylko powstrzymano natarcie sił niemie-

ckich, ale nawet odbito Żwaków. Z pułkiem tym walczył na całym jego szlaku bojowym, począwszy od Śląska, a skończywszy w rejonie Tomaszowa Lubelskiego i Ułowa, gdzie dostał się na ok. 2 tygodnie do niewoli niemieckiej. Jako Ślązak został z niej zwolniony w październiku 1939 r. Powrócił do Lipin i zamieszkał w domu swych rodziców, którzy nie wrócili jeszcze z tułaczki wojennej. Wkrótce odwiedziła go tam siostra Władysława, żona ppor. rez. Józefa Korola, m.in. wiceprezydenta Chorzowa, a jednocześnie szefa dywersji pozafrontowej na Śląsku. Poinformowała brata, że jej mąż, nie czekając na wytyczne centralnego kierownictwa dywersji pozafrontowej, przystąpił do tworzenia organizacji konspiracyjnej i prosi go o przybycie do swojej kwatery w domu maszynisty kolejowego Posza w Niedzieliskach, które wówczas nie były jeszcze włączone do III Rzeszy. Pod pretekstem choroby ojca L. uzyskał przepustkę uprawniającą do przekroczenia granicy i w połowie października 1939 r. przybył pod wskazany adres. Został przez szwagra wtajemniczony w cele organizacji – Polskiego Ruchu Wolnościowego (PRW), której głównym zadaniem było przygotowanie kolejnego powstania na Śląsku. Bazę organizacji stanowili członkowie sieci dywersji pozafrontowej. Prawdopodobnie z ich inspiracji zmieniono jej nazwę na Polska Organizacja Partyzancka (POP), nawiązując do wcześniejszych działań partyzanckich z września 1939 r. na Śląsku.

Na podstawie zaświadczenia L. o zwolnieniu z niewoli Korol przekroczył granicę i swoją kwaterę ulokował od połowy października 1939 r. w mieszkaniu Augustyny i Jerzego Kołoczków w Katowicach przy ul. Wileńskiej 11. L. otrzymał od Korola polecenie utworzenia organizacji konspiracyjnej w Chorzowie i w okolicznych miejscowościach. Obaj oficerowie wykazywali nadzwyczajną aktywność organizacyjną. Łącznicy codziennie wysyłani byli przez L. do poszczególnych miejscowości, gdzie inspirowali kierownictwa terenowe do poszerzania zasięgu organizacji i jej wzrostu liczebnego. L. na podległym sobie terenie stworzył liczną organizację, do której przyjmowano głównie osoby po odbytej służbie wojskowej. Z polecenia ppor. Korola przygotowywał plan powstańczy, który miano urzeczywistnić wiosną następnego roku, czyli jednocześnie z przygotowywanymi przeciwko III Rzeszy działaniami bojowymi Wojska Polskiego we Francji. W grudniu 1939 r., wg oceny hitlerowskiego aparatu bezpieczeństwa, tworzenie organizacji zostało zakończone. Niemcy oceniali, że liczyła ona wówczas już kilka tysięcy członków, w tym w Rudzie 1200 osób. Podkreślali wkład L. w jej rozwój, gdyż utrzymywał on „ścisły kontakt osobisty z poszczególnymi grupami, odbierał przysięgę i wspierał podwładnych dowódców radą i pomocą. Zaopatrywał także poszczególne grupy sam albo przez kurierów w nielegalną gazetę »Świt«, organ SZP na Śląsku [...]". Gazeta ta była wydawana z inspiracji L., który kierował zespołem redakcyjnym. Nie tylko pisał artykuły, lecz także zabezpieczał materiałowo jej druk oraz kolportaż. Z częstych wyjazdów do dowództwa Obszaru IV ZWZ w Krakowie przywoził prasę konspiracyjną tam wychodzącą, m.in. „Nakazy dnia", „Nakazy chwili", którą wykorzystywał przy redagowaniu „Świtu". Doceniał zarówno rolę prasy konspiracyjnej w kształtowaniu nastrojów patriotycznych Ślązaków, jak i jej wpływ na możliwości rozwoju organizacji.

Ta aktywność L., wymierne osiągnięcia w tworzeniu SZP-ZWZ w Chorzowie i okolicy, bezpośrednie i częste kontakty z podwładnymi, umiejętność kierowania licznym zespołem ludzi, z których wielu miało wyższy stopień wojskowy i było starszych wiekiem, a przy tym wysoka kultura osobista i inteligencja zwróciły uwagę kierownictwa Okręgu Śląskiego SZP-ZWZ. W styczniu 1940 r. komendant Okręgu Śląskiego polecił L. przekazać obowiązki dowódcy SZP w Chorzowie i okolicy; mianował go swym adiutantem. L. rozkaz wykonał, ale do początku kwietnia 1940 r. kierował jeszcze zespołem redakcyj-

nym „Świtu", którego nakład zwiększył ze 100 do 850 egzemplarzy, a objętość z 2 do 4 stron.

L. w rzeczywistości nie był adiutantem ppor. rez. mgr. J. Korola, lecz jego zastępcą. Jednoznacznie jego rolę w kierownictwie Okręgu określili Niemcy: „[...] miał decydujący wpływ na wszystkie kroki podejmowane przez organizację. Zobrazowanie jego działalności w szczegółach jest prawie niemożliwe ze względu na jej zakres [...]". Cały czas pozostawał w bezpośrednim kontakcie z członkami sztabów: okręgu, inspektoratów, obwodów, a nawet placówek. Nie tyle kontrolował ich pracę, ile udzielał pomocy w rozbudowie sieci terenowej, dzielił się swymi doświadczeniami, zwracał uwagę na konieczność przestrzegania wymogów konspiracyjnych i stworzenia sieci kontrwywiadowczej. Niejednokrotnie przyjmował przysięgę od członków w terenie i wpływał na obsadę stanowisk na różnych szczeblach dowodzenia.

L. swoje życie podporządkował działalności konspiracyjnej. Nie tylko znał wszystkie raporty składane przez podkomendnych Okręgowi Śląskiemu ZWZ oraz rozkazy przełożonych, ale – jak piszą Niemcy – opracowywał „wszystkie raporty i rozkazy dowództwa Okręgu – po części sam, częściowo razem z Korolem. Wielokrotnie odbywał w Krakowie rozmowy z tamtejszymi dowódcami [...]". Dynamiczny rozwój ZWZ na tym obszarze też był jego zasługą. W czerwcu 1940 r. organizacja liczyła ponad 14 tys. członków i wykazywała tendencje do dalszego wzrostu. Rozwój ten zahamowany został śmiercią ppor. rez. Korola, który zginął w willi „Lusia" w Wiśle 27 VIII 1940. L. przejął wówczas kierowanie organizacją i nakazał ograniczenie jej działalności do minimum. O śmierci dowódcy Okręgu Śląskiego poinformował dowództwa terenowe, a niektórym oficerom sztabów okręgu i inspektoratów wystawił fałszywe dokumenty osobiste, sam również posługiwał się takimi dokumentami na nazwisko Langer. Z kilkoma członkami sztabu Okręgu wyjechał na 2 tygodnie do Wiednia celem zorientowania się w działaniach hitlerowskiego aparatu bezpieczeństwa i uniknięcia ewentualnego aresztowania.

Po powrocie z Wiednia spotkał się z ppor. rez. inż. Józefem Szmechtą, którego kierownictwo Obszaru IV ZWZ wyznaczyło na komendanta Okręgu Śląskiego. Polecił on L. kierowanie łącznością w Okręgu. I na tym stanowisku L. wykazywał nadzwyczajną aktywność organizacyjną. Codziennie wysyłał łączników do poszczególnych miejscowości z rozkazami i wytycznymi kierownictwa Okręgu Śląskiego ZWZ. Ta aktywność L. i jego podwładnych zwróciła uwagę hitlerowskiego aparatu przemocy. Ostrzeżony na czas, opuścił Chorzów i przeniósł się do Katowic, gdzie również nie przebywał długo, gdyż wzmożony ruch łączników zwrócił uwagę Niemców. W listopadzie zorganizował kwaterę w Ochojcu, w baraku zakładów przemysłu drzewnego, należących do ppor. Szmechty. W tym czasie przystąpił do przenoszenia w bezpieczne miejsce materiałów organizacyjnych: blankietów dokumentów, formularzy meldunków i pieczęci zdobytych przez oddział kontrwywiadowczy oraz 15 teczek ze sprawozdaniami z inspektoratów. Z powodu aresztowań kadry dowódczej polecił zmienić kwatery i wystawił kierownictwu konspiracji nowe dokumenty. Sam posługiwał się dowodem na nazwisko Georg Templer.

W połowie listopada 1940 r. L. poznał w Chorzowie młodą kobietę, która w rozmowie z nim udawała żarliwą Polkę. Była to Marta Ryba – konfidentka gestapo. Dn. 20 XI 1940 L. umówił się z nią w Katowicach przed kawiarnią „Astoria". Na spotkanie przybył z ppor. rez. Janem Rerichem „Rysiem". Miejsce spotkania obstawiło gestapo, które było zorientowane, że L. posiada przy sobie broń. Podczas próby ujęcia L. zdołał wyciągnąć pistolet i strzelić do jednego z gestapowców, którego zranił. Podjął próbę ucieczki, lecz został ujęty. Osadzono go w katowickim więzieniu, a następnie w Spandau, gdzie poddano brutalnemu śledztwu.

Po zakończeniu śledztwa L. i członkom dowództwa Okręgu Śląskiego ZWZ wytoczony został proces o zdradę stanu. Proces odbył się w Berlinie przed Trybunałem Ludowym. Trwał 3 dni (5–7 III 1942). L. skazano na karę śmierci. Jego żona podjęła próbę ratowania go. Zwróciła się do Adolfa Hitlera z prośbą o ułaskawienie. Według rodziny, miała nawet dotrzeć do Hitlera osobiście. Wyrok śmierci wykonano 17 VII 1942 w Berlinie-Plotzensee. Przełożeni zapomnieli o L. – nie odznaczyli go nawet Brązowym Krzyżem Zasługi z Mieczami.

L. zawarł związek małżeński – pod koniec 1937 r. – z Ingeborgą Kasprzycką, która pochodziła z rodziny niemiecko-rosyjskiej (w czasie rewolucji bolszewickiej z rodzicami zbiegła na Śląsk). Małżonka wywierała wielki wpływ na postawę i działalność L. W czasie wojny także podjęła działalność konspiracyjną – pełniła funkcję łączniczki. Latem 1942 r. została aresztowana przez gestapo i osadzona w więzieniu chorzowskim, a następnie w KL Auschwitz. Po wojnie wyjechała do Niemiec, ponieważ była szykanowana przez Polaków za swoje niemieckie pochodzenie.

APKat., 646 – M. Chorzów Pers. B50 (574. Lazar Ksawery); [Podpis nieczyt.], Anklageschrift. Den ehemaligen Studenten Xaver Lazar aus Lipin [...]. Berlin 20 XI 1941 (dokum. udostępniony autorowi przez kpt. dr. J. Niekrasza); [Podpis nieczyt.], In der Strafsache gegen den Mobeltischler Bogusław Weimann. Beuthen O/S 4 VI 1942. AGKBZpNP, sygn. 395/718; Mildner. Polnische Widerstandsbewegung „SZP". Kattowitz 1 VI 1942. WAP Kat., fotokopie akt gestapo, t. E/5; [Podpis nieczyt.], In der Strafsache gegen die Telefonistin Helene Dzikowski. Beuthen O/S 29 III 1942. AGKBZpNP, sygn. 395/280; [Podpis nieczyt.], In der Strafsache gegen den Arbeiter Erwin Chroszcz [...]. Beuthen O/S 27 IV 1942. AGKBZpNP, sygn. 395/242. – *Bohaterowie spod znaku lilijki. Harcerze Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w latach wojny i okupacji w świetle zeznań własnych i świadków*, wybór i opr. A. Szefer. Kat. 1984; Heller M., *Ruch oporu na Śląsku Cieszyńskim w latach 1939–1945*, Op. 1982; Kapała Z., Starczewski M., *Ruch oporu w Chorzowie w latach 1939–1945*, [w:] *Chorzowianie w II wojnie światowej...*; Niekrasz J., *Z dziejów AK na Śląsku*, Kat. 1993; *Ruch oporu w Rejencji Katowickiej 1939–1945. Wybór dokumentów*, oprac. Z. Boda-Krężel, B. Kobuszewski, J. Osojca, M. Wrzosek, W. 1972; Starczewski M., *Okręg Śląski...*; tenże, *Polskie Państwo Podziemne...*; tenże, *Rola inteligencji w Polskim Państwie Podziemnym na Górnym Śląsku*, [w:] *Losy inteligencji śląskiej...*, t. 1; tenże, *Ruch oporu...*; tenże, *Udział kobiet w konspiracji politycznej i wojskowej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej. Materiały sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniach 16–17 XI 1996 r.*, red. E. Zawacka, cz. II, Toruń 1998; Walter-Janke Z., *W Armii Krajowej na Śląsku...*; *Wszystko, co nasze...* – Relacje pisemne i ustne udzielone autorowi m.in. przez: gen. bryg. prof. dr hab. E. Zawacką, kpt. A. Korczyńską, mgr J. Kosińską, A. Hudzicę, H. Krypczyk-Wyciślik, W. Korol-Mierzejewską, S. Gurbiel, gen. bryg. dr. Z. Waltera-Jankego, płk. A. Siemiginowskiego, płk. Cz. Gałeckiego, kpt. dr. J. Niekrasza, dr. E. Odorkiewicza, W. Mańkę, L. Weimana, S. Gajdzicę, prof. hm. J. Drożdża.

Mieczysław Starczewski

Lenczowski Franciszek (1895–1980), historyk, nauczyciel, działacz oświatowy, organizator polskiego szkolnictwa w Wielkiej Brytanii.

Ur. 25 V 1895 w Stroniu (pow. wadowicki), syn Wojciecha i Marii z Szablowskich. 4-klasową szkołę powszechną ukończył w Lanckoronie. Do gimnazjum klasycznego uczęszczał w Wadowicach, gdzie w 1915 r. zdał egzamin maturalny. We wrześniu 1914 r. został wcielony do wojska austro-węgierskiego. Służył w 56. Pułku Piechoty jako chorąży. Dn. 12 VII 1916 w bitwie pod Oleszą k. Buczacza dostał się do niewoli rosyjskiej. Do kwietnia 1917 r. przebywał w obozie jenieckim w Bołchowie (gubernia orłowska). Po ucieczce z niewoli w tymże miesiącu wstąpił do formacji polskich na terenie Rosji. W czerwcu 1918 r. wyjechał wraz z oddziałami polskimi na front archangielsko-wołogodzki, gdzie brał udział w walkach z bolszewikami. Pełnił służbę w pociągu pancernym jako podporucznik. W bitwie niedaleko Isagorki w styczniu 1918 r. został ranny. W tym samym miesiącu z rozkazu gen. Józefa Hallera wyjechał do Francji. W połowie maja 1919 r. wrócił do Polski. W l. 1919–1921 brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W Wojsku Polskim służył w 54. Pułku Piechoty w Tarnopolu jako kierownik wyszkolenia pułku. Z wojska wystąpił na własną prośbę dn. 31 X 1924 w stopniu kapitana.

Służąc w wojsku, w 1921 r. rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie, po 2 latach przeniósł się do Krakowa na Uniwersytet Jagielloński, gdzie 20 I 1927 otrzymał stopień doktora filozofii z zakresu historii za pracę „Dzieje klasztoru cystersów w Kamieniu na Śląsku w wiekach średnich". W czasie studiów ukończył w 1925 r. Studium Pedagogiczne UJ, uzyskując tym samym prawo do nauczania historii i filozofii.

Po wystąpieniu z wojska bezskutecznie czekał 2 lata na posadę nauczyciela, obiecaną mu przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. Po tym okresie zdecydował się zwrócić do Wydziału Oświecenia Publicznego w Katowicach z prośbą o posadę na Górnym Śląsku. Dn. 1 IX 1926 rozpoczął pracę nauczyciela historii w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Drugi egzamin nauczycielski złożył 27 V 1929 przed Państwową Komisją Egzaminacyjną w Krakowie, uzyskując pełne kwalifikacje, a tym samym mianowanie na nauczyciela stałego. W gimnazjum uczył historii, filozofii oraz łaciny. Znał biegle języki niemiecki, rosyjski i francuski. Był uważany za dobrego, wymagającego nauczyciela, umiejącego zainteresować uczniów historią. Świadczą o tym oceny jego pracy wystawiane przez wizytujących gimnazjum oraz wspomnienia uczniów. W dowód uznania jego pracy powierzono mu w maju 1931 r. kierownictwo Śląskiego Ogniska Metodycznego Historii, obejmującego swym zasięgiem wszystkie szkoły średnie woj. śląskiego. W ciągu 3 lat kierowania Ogniskiem organizował dla nauczycieli konferencje szkoleniowe, na których omawiano przede wszystkim zagadnienia związane z realizacją nowego programu historii, korelację historii z językiem polskim i geografią, organizację wycieczek historycznych, regionalizm w śląskich szkołach średnich. Na konferencjach metodycznych wygłaszał referaty oraz przeprowadzał lekcje pokazowe dla nauczycieli historii.

We wrześniu 1934 r. powierzono mu obowiązki dyrektora Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie, które wypełniał do wybuchu II wojny światowej. Przez przełożonych był uważany za dobrego organizatora i administratora szkoły. Podkreślano, że wiele wymagał od nauczycieli i uczniów, ale jeszcze więcej od siebie. Jego zasługą było przeprowadzenie generalnego remontu i modernizacji szkoły. Był także delegatem Wydziału Oświecenia Publicznego dla prywatnego gimnazjum niemieckiego w Królewskiej Hucie, członkiem Okręgowej Komisji Dyscyplinarnej dla nauczycieli, członkiem Komisji Egzaminacyjnej dla tychże. Oceniał programy nauczania historii dla nowego gimnazjum i szkoły powszechnej, brał udział w pracach nad programem wychowania obywatelskiego dla szkoły powszechnej na Górnym Śląsku oraz nad programem historii dla prywatnych gimnazjów niemieckich w woj. śląskim. Aktywnie udzielał się również w pracy pozaszkolnej. Od 1928 r. był wykładowcą na kursach dokształcających oraz kursach maturalnych organizowanych przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych i Średnich w Królewskiej Hucie. Prowadził także wykłady dydaktyczno-metodyczne na wakacyjnych kursach metodycznych dla nauczycieli szkół średnich.

Związany był ze Związkiem Obrony Kresów Zachodnich (od 1934 r. Polski Związek Zachodni), z ramienia którego wygłaszał odczyty w różnych miastach Górnego Śląska. W październiku 1932 r. w ramach obchodzonego w Królewskiej Hucie „Tygodnia propagandy zagadnień polsko-niemieckich" wygłosił w zakładach pracy kilka referatów na temat stosunków polsko-niemieckich.

Po wybuchu wojny brał udział w kampanii wrześniowej, następnie walczył we Francji. Po przedostaniu się do Anglii, od sierpnia 1940 r. z ramienia Urzędu Oświaty, jako kierownik Wydziału Szkolnictwa (a od 1942 r. po przeniesieniu Urzędu z Perth do Londynu – Wydziału Szkolnictwa Ogólnokształcącego Średniego i Powszechnego), organizował pol-

skie szkolnictwo na terenie Wielkiej Brytanii. Po przekształceniu się 14 VII 1943 Urzędu Spraw Szkolnych w Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pozostał kierownikiem Wydziału Szkolnictwa Ogólnokształcącego.

Do jego obowiązków, poza koordynowaniem prac Wydziału, należało wizytowanie szkół polskich na terenie Wielkiej Brytanii, zaopatrywanie szkół w materiały pomocnicze i podręczniki oraz przedstawianie wniosków personalnych dotyczących polskich nauczycieli. W ramach swoich obowiązków organizował kursy gimnazjalne i licealne dla polskich nauczycieli. W czasie wojny wydał w Wielkiej Brytanii syntezę *Zarys dziejów narodu i państwa polskiego 1914–1939*. Dn. 6 III 1941 w Perth powołano do życia Zrzeszenie Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii, wzorowane na tradycji przedwojennego ZNP. L. został prezesem Tymczasowego Zarządu tegoż Zrzeszenia, jednak 3 VII 1941 zrzekł się funkcji z powodu nadmiaru obowiązków służbowych.

Do kraju powrócił w 1947 r. i podjął pracę jako nauczyciel historii w liceum ogólnokształcącym w Krakowie, w którym pracował do 1950 r., kiedy to ze względów politycznych musiał wyjechać z miasta. W l. 1951–1957 był nauczycielem historii w Liceum Ogólnokształcącym im. Mikołaja Kopernika w Żywcu. Na terenie szkoły prowadził koło historyczne, które zajmowało się naukami pomocniczymi historii – paleografią, geografią historyczną, a przede wszystkim dziejami ziemi żywieckiej. W tym czasie opublikował pierwsze prace naukowe dotyczące tych terenów. Po przejściu na emeryturę w 1957 r. powrócił do Krakowa, poświęcając się całkowicie pracy naukowej. Wydał ok. 80 prac dotyczących historii gospodarczej południowo-zachodniej Małopolski, Śląska oraz ziemi żywieckiej. Wiele prac opublikował w „Małopolskich Studiach Historycznych". Był członkiem Komisji Nauk Historycznych krakowskiego Oddziału PAN, członkiem Towarzystwa Miłośników Ziemi Żywieckiej.

Dn. 16 II 1924 zawarł małżeństwo z Antoniną Amalią z Krasiów.

Zm. 24 IV 1980 w Krakowie.

Za służbę w wojsku w 1924 r. otrzymał Krzyż Walecznych, za udział w walkach na Murmaniu – francuski Croix de guerre. W 1929 r. został uhonorowany Medalem Pamiątkowym za udział w wojnie 1919–1921, a w 1932 r. – Krzyżem Niepodległości za działalność na rzecz odzyskania niepodległości. Dn. 11 XI 1934 otrzymał Srebrny Krzyż Zasługi za pracę dla polskiej oświaty. Za działalność oświatową w służbach lotniczych w czasie II wojny światowej został odznaczony Medalem Polskich Sił Lotniczych. Z kolei w 1975 r. w uznaniu jego badań nad przeszłością Żywiecczyzny otrzymał Medal „Za zasługi dla miasta Żywca".

APKat., 27 Akta osobowe L-39; Księga pamiątkowa Szkoły Realnej, Państwowego Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. M. Kopernika w Żywcu. Żywiec 1959, s. 118. – Bagiński H., *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*, W. 1990, s. 459–461; Husar B., *Lenczowski Franciszek (1895–1980)*, [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, t. 1, Żywiec 1994, s. 122; Kapała Z., Nowak K., *Inteligencja śląska na obczyźnie...*, t. 1, s. 133–134; Lenczowski F., *Sprawozdanie z działalności dydaktycznej Śląskiego Ogniska Metodycznego Historii*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne" 1934, z. 1, s. 54–57; tenże, *Szkolnictwo polskie na obczyźnie w czasie II wojny światowej*, „Nasza Przeszłość" 1967, t. 28, s. 244–258; Radzik T., *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii w latach drugiej wojny światowej*, Lublin 1986, s. 33; tenże, *Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego Zagranicą w latach 1941–1991*, Lublin 1992, s. 9–12; Wołczyk U., *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli...*, s. 43–58; Wyrozumski J., *Lenczowski Franciszek*, [w:] *Słownik historyków polskich*, W. 1994, s. 294.

Urszula Wołczyk

Lewin Jecheskel (1897–?), rabin, w l. 1926–1928 duchowny Izraelickiego Związku Modlitewnego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), zasłużony jako mediator między nim a Izraelicką Gminą Wyznaniową w Królewskiej Hucie.

Izraelicki Związek Modlitewny w Królewskiej Hucie powstał w następstwie rozłamu w miejscowej gminie wyznaniowej w 1926 r. po wyborach do jej zarządu. Doszło do niego między proniemieckimi asymilitorami

a Żydami napływowymi o silnym poczuciu odrębności. Z Izraelickiej Gminy Wyznaniowej wystąpili wówczas proniemieccy asymilatorzy.

Ur. w 1897 r. w Rohatyniu (dawne woj. stanisławowskie). Początkowo był podrabinem w Rzeszowie, następnie w l. 1925–1928 rabinem w Katowicach. Przez wiernych zapamiętany został jako bardzo wykształcony i inteligentny. Cieszył się – mimo krótkiej tu Bożej służby – najwyższym szacunkiem, zasłużony był też wokół utrzymania szkoły żydowskiej i dla ruchu syjonistycznego. Dzięki tym zasługom wpisano go do „Złotej księgi Keren Kayemet le-Israel (Narodowego Funduszu Żydowskiego). Następnie był rabinem we Lwowie, gdzie już poczynając od XVII w. jego przodkowie i krewni byli poważanymi rabinami. Jego brat, Aron, był rabinem w Rzeszowie i posłem na Sejm RP z ramienia Agudat Izrael, a sam J. również jednym z jej przywódców w Palestynie, a następnie w Izraelu. Reprezentacja Żydostwa Ortodoksyjnego – Agudat Izrael, działająca do dziś owocnie w Izraelu, powstała w 1912 r. w Katowicach, także z udziałem tutejszych rabinów.

Aus unserem Kreise. Dr. Lewin verläßt Katowice, „Jüdisches Volksblatt", nr 24 z 27 VII 1928; Brzostowski R., Katowiccy rabini (mps); Jaworski W., *Ludność żydowska w Chorzowie w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 1: 1996, Ch. 1997, s. 95–96; *Katowits: perikatach ve- shekiyatah shel ha – kehila ha – yehudit; sefer zikaron*, Ed. Y. Khrust, Y. Frankel, Tel Aviv 1996; *Rückbliske*, Dr Walter Grünfeld, Zug 1991.

Robert Brzostowski

Ligacz Ryszard (1904–1982), nauczyciel, wykładowca akademicki, przed i po II wojnie światowej mieszkaniec Królewskiej Huty (Chorzowa), gdzie w różnych okresach prowadził zajęcia dydaktyczne w miejscowym szkolnictwie średnim.

Ur. 3 IV 1904 w Kuźni Raciborskiej, syn Roberta, absolwenta włoskich uniwersytetów i przez pewien okres nauczyciela raciborskiego gimnazjum, i Franciszki z d. Hildebrandt. Do początku maja 1921 r. uczęszczał do raciborskiego gimnazjum klasycznego. Potem uczestniczył w III powstaniu śląskim w szeregach IV baonu 15. Raciborskiego Pułku Piechoty. W czerwcu 1921 r. został ciężko ranny w obronie mostu na Odrze między Bierawą a Starym Koźlem. Do POW należał od września 1919 r.

Wiele lat poświęcił na studia, najpierw w Niemczech na uniwersytetach we Wrocławiu, Heidelbergu i Getyndze, a następnie w Polsce, w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Interesowała go filozofia, filologie germańska i angielska. Do tych dyscyplin powrócił na studiach w Krakowie w l. 1928–1932, a w l. 1935–1937 tamże uzupełnił je o filologię klasyczną. Doktoryzował się z filologii klasycznej i germanistyki 15 II 1939 r., uzyskując dyplom z najwyższym wyróżnieniem. Obronił wtedy dysertację doktorską na temat „Aesops Einfluss auf die deutsche Literatur des 16. Jh.– s", napisaną pod opieką prof. dr. hab. Adama Kleczkowskiego. Promocji doktorskiej doczekał się jednak dopiero po wojnie w 1945 r.

Zawodowo L. związany był ze szkolnictwem. Pierwszym z licznych miejsc jego pracy było od 1925 r. salezjańskie gimnazjum klasyczne w Lądzie nad Wartą (w Lądzie pod Wrześnią?). Następnie w l. 1928–1929 nauczał w analogicznej placówce w Oświęcimiu. W r. 1929 podjął pracę w szkole powszechnej w Krakowie (do 1930), następnie zaś w Państwowym Gimnazjum im. Bolesława Prusa w Sosnowcu (1930). Niemal równolegle związał się z gimnazjum matematyczno-przyrodniczym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) (pracował w nim do 1931 r.), Szkołą Przemysłową w Katowi-

cach (1930–1932) oraz szkołą wydziałową żeńską i gimnazjum męskim w Katowicach, gdzie pracował do wybuchu wojny.

W pierwszych tygodniach okupacji niemieckiej przebywał w Chorzowie. Na początku listopada 1939 r. został zaprzysiężony w tajnej organizacji przez → Józefa Berhnarda, przedwojennego profesora gimnazjum matematyczno-przyrodniczego w Chorzowie (aresztowany przez gestapo, zginął on później w KL Auschwitz). Niedługo potem (12 XI t.r.) został aresztowany i umieszczony w chorzowskim więzieniu. Wkrótce został z niego zwolniony. Znajdował się jednak pod stałym nadzorem niemieckiej policji. Dn. 15 III 1940 został ponownie aresztowany w Chorzowie w czasie akcji przeciwko polskiej inteligencji. Od 15 marca do 13 kwietnia t.r. był więziony w Chorzowie, a od 14 IV do 24 V 1940 w obozie koncentracyjnym w Dachau (w blokach nr 22 i 19). Następnie, od 25 V do 19 XI 1940, znalazł się w obozie koncentracyjnym w Mauthausen–Gusen (w bloku nr 3). W Dachau pracował przy budowie garaży a w Mauthausen–Gusen w kamieniołomach. Do Dachau przybył w tym samym transporcie co, m.in.: ks. Józef Czempiel, → red. Józef Bednorz, → prof. Ryszard Jojko, → red. Czesław Buksakowski, → red. Maksymilian Kluck i → prof. Ryszard Cebulski.

Po zwolnieniu z obozu na interwencję rodziny i znajomych, przebywał w Krakowie, gdzie od 1 I 1942 do 15 I 1945 działał w tajnym nauczaniu. Na tajnych kompletach gimnazjalnych i licealnych uczył m.in. języków: angielskiego i niemieckiego, historii i propedeutyki filozofii. Był także egzaminatorem przy ośrodkach nr 4 i 12.

Po wojnie powrócił na Górny Śląsk. Ponownie związał się z chorzowskim szkolnictwem, podejmując pracę w Państwowym Liceum i Gimnazjum w Chorzowie, gdzie pracował do 1947 r., następnie był zatrudniony w Państwowym Koedukacyjnym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym dla Dorosłych. Jednocześnie kontynuował swoje zainteresowania naukowe. Dzięki pomocy prof. dr. hab. Adama Kleczkowskiego rozpoczął pracę nad habilitacją. W r. 1951 habilitował się w zakresie językoznawstwa i literatury niemieckiej. Od 1948 r. związany był z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, a od 1953 – z Uniwersytetem Wrocławskim.

Jednocześnie nawiązał kontakt z katowicką Wyższą Szkołą Ekonomiczną, w której aż do 1962 r. prowadził zespół lektoratów.

W 1969 r. przeszedł w stan spoczynku. Zm. 14 II 1982.

Pod jego opieką wykształciło się 4 doktorów i ponad 100 magistrów. Udzielał się w Związku Nauczycielstwa Polskiego i w ZBoWiD-zie (należał do niego od 28 III 1957). Jako członek współpracował z Instytutem Śląskim w Opolu i Śląskim Instytutem Naukowym w Katowicach. Był też członkiem katowickiego oddziału Polskiego Towarzystwa Filologicznego, Castrum Peregrini w Amsterdamie i Grillparzer – Gesellschaft w Wiedniu.

Bibliografia prac naukowych L. obejmuje 40 pozycji; wśród nich są takie publikacje filozoficzno-komparatystyczne, jak: *Aesops Einfluss auf die deutsche Literatur des 16. Jahrhunderts* (Wpływ Ezopa na literaturę niemiecką 16 wieku) ([b.m.w.] 1945), *Fremde Einflüsse auf das Kunstdrama der schlesischen Tragiker im 17. Jahrhundert* (Obce wpływy na artystyczny dramat barokowy śląski 17 wieku) (P. 1962), *Uczeni Śląska Opolskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku* (Op. 1964) i cenny podręcznik gramatyki historycznej języka niemieckiego *Abriss der historischen Grammatik der deutschen Sprache*. Publikował swoje prace za granicą, we Włoszech, w Niemczech, Anglii i USA. Jest autorem kilku podręczników do nauki języków angielskiego i niemieckiego.

Nigdy nie należał do żadnej partii politycznej.

Był żonaty z Zofią Skrzypczak (zm. 13 II 1982). Miał 2 dzieci: Janinę (ur. 3 I 1937) i Jerzego (ur. 13 IV 1941).

Odznaczony był Śląskim Krzyżem Powstańczym (27 IV 1959) i Krzyżem Kawa-

lerskim Orderu Odrodzenia Polski (27 VIII 1965).

APKat., Zespół 27 UWŚl. – naucz. B50 L/118 (teczka personalna Ryszarda Ligacza); Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWiD-u R. Ligacza. – Heiduk T., *Oberschlesisches Literatur-Lexikon...*, Tl. 3, s. 326–327, Heidelberg 2000; *Słownik biograficzny nauczycieli w Małopolsce w latach II wojny światowej (1939–1945). Ofiary wojny, żołnierze, działacze konspiracyjni, nauczyciele w jawnym i tajnym szkolnictwie*, wstęp, oprac. i red. J. Chrobaczyński, Kr. 1995, s. 213; Wilczek S., *Ryszard Ligacz*, „Poglądy" 1979, nr 10, il.).

Miłosz Skrzypek

Ligęza Józef (1910–1972), etnograf, folklorysta, badacz tradycyjnej kultury śląskiej, zarówno chłopskiej, jak i środowiska robotniczego, dyrektor Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, działacz społeczny, organizator życia kulturalnego i naukowego na Śląsku.

Ur. 28 II 1910 w Piaskach Wielkich k. Krakowa, w rodzinie nauczyciela, późniejszego pracownika krakowskiego Muzeum Etnograficznego oraz historyka regionalisty, Jana i Marii z Krausów. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Piaskach. W 1928 r. ukończył Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie. Studiował historię, geografię i etnografię na Uniwersytecie Jagiellońskim. Uczestniczył m.in. w badaniach terenowych prowadzonych pod kierunkiem K. Moszyńskiego. Po studiach, zakończonych w 1932 r., podjął pracę nauczyciela historii i geografii w gimnazjum w Grodzisku Poznańskim.

W 1934 r. przeniósł się na Śląsk i aż do wybuchu II wojny światowej uczył historii w Państwowym Gimnazjum Męskim w Chorzowie. W tym czasie nawiązał kontakty z osobami zajmującymi się na Śląsku badaniami nad tradycyjną kulturą ludową (S.M. Stoiński, → S. Wallis), a także odnowił współpracę z krakowskim ośrodkiem etnograficznym (uczestniczył m.in. w badaniach związanych z przygotowaniem Polskiego atlasu etnograficznego). Na zlecenie Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) w 1936 r. wspólnie z muzykologiem S.M. Stoińskim przystąpił do opracowania dalszych tomów *Pieśni ludowych z polskiego Śląska* – edycji zapoczątkowanej przez J.S. Bystronia. W 1938 r. ukazał się 2. tom tego dzieła, a w 1939 r. oddany został do druku 3. tom, który zawierał pieśni rodzinne oraz dalszy ciąg pieśni miłosnych. Zdołano opublikować jedynie pierwszy zeszyt projektowanego tomu, zawierający pieśni miłosne. Druk dalszych materiałów przerwał wybuch wojny. 2-tomowe wydawnictwo było ogromnym sukcesem ówczesnej folklorystyki polskiej. Zawierało materiał źródłowy, udokumentowany przez grono rodzimych entuzjastów i zbieraczy folkloru. Wiadomości o ich pracy, o kolekcjach pieśni zgromadzonych na Śląsku L. ogłaszał na łamach miejscowej prasy.

Lata okupacji spędził L. w Krakowie. Pracował jako ekspedient w firmie A. Radwańskiego. Działał w organizacji konspiracyjnej Orzeł Biały oraz pogłębiał wiedzę z zakresu etnografii. W marcu 1945 r. powrócił na Śląsk. Powierzono mu wówczas stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału Kultury i Sztuki Śląsko-Dąbrowskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. Do 1952 r. kierował działaniami, których celem była odbudowa polskiego życia kulturalnego na Śląsku i w Zagłębiu poprzez rekonstrukcję oraz rozwój różnych organizacji i placówek kulturalnych. Zabiegał o reaktywowanie teatrów, ośrodków muzealnych, szkolnictwa artystycznego, ognisk plastycznych, amatorskiego ruchu śpiewaczego, teatralnego i plastycznego. Udzielał się jako publicysta i działacz społeczny, animował i organizował wiele przedsięwzięć kulturalnych. Współ-

pracował z katowicką rozgłośnią Polskiego Radia oraz licznymi pismami, w których zamieszczał swoje artykuły i recenzje.

Od 1945 r. pełnił funkcję sekretarza i wiceprzewodniczącego Wojewódzkiej Rady Kultury, społecznej instytucji utworzonej w celu promowania i materialnego popierania działalności związanej z odbudową życia kulturalnego. Był czynny również w amatorskim ruchu śpiewaczym. W marcu 1945 r. wybrany został wiceprezesem Związku Śląskich Kół Śpiewaczych, a już w grudniu t.r. objął funkcję prezesa, którą sprawował do 1964 r. Aż do śmierci pisał artykuły na temat osiągnięć ruchu śpiewaczego.

Aktywnie uczestniczył w powojennej odbudowie życia naukowego na Śląsku. Jako członek Komisji Etnograficznej w l. 1945–1948 współpracował z Instytutem Śląskim w Katowicach. W 1946 r. wziął udział w etnograficznych pracach terenowych przeprowadzonych przez PAU na Opolszczyźnie. Kontynuował badania w dziedzinie kultury ludowej. W 1948 r. ogłosił interesujący szkic pt. *Lud* w pracy zbiorowej *Śląsk – ziemia i ludzie*. Opracowanie dokumentowało polski i słowiański rodowód kultury ludu śląskiego, miało wartość nie tylko naukową, lecz także społeczną.

W 1949 r. L. założył oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Katowicach i przez wiele lat jako prezes kierował jego działalnością. W 1950 r. na zlecenie Państwowego Instytutu Sztuki (PIS) powołał grupę śląsko-dąbrowską, która czynnie uczestniczyła w ogólnopolskiej akcji zbierania folkloru muzycznego. Ekipa prowadziła badania na terenie całego Śląska. W l. 1950–1955 jej członkowie zebrali ok. 11 tys. pieśni ludowych, które przekazano do archiwum PIS. Część materiałów źródłowych ogłosił L. wspólnie z Adolfem Dygaczem. Kilka prac poświęcił zagadnieniom folkloru muzycznego, prezentując bogate zasoby śląskiego repertuaru, jego żywotność, powiązanie z życiem rodzinnym i społecznym. Rzetelnie informował o efektach prowadzonych eksploracji terenowych oraz charakteryzował dotychczasowe osiągnięcia badawcze nad folklorem muzycznym Śląska.

W 1952 r. podjął pracę w muzealnictwie. Objął stanowisko wicedyrektora Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, a w 1963 r. został dyrektorem tej placówki; funkcję tę pełnił aż do śmierci. W muzealnictwie dostrzegał ogromną szansę działania na rzecz kultury śląskiej, środowiska i regionu. Swoimi inicjatywami i przedsięwzięciami organizatorskimi przyczynił się nie tylko do rozwoju muzeów w woj. katowickim, ale sprawił także, że stały się one wkrótce ośrodkami pracy oświatowej i naukowej. Był również redaktorem periodyków muzealnych, a zwłaszcza „Rocznika Muzeum Górnośląskiego".

W 1957 r. brał udział w reaktywowaniu Śląskiego Instytutu Naukowego. Do 1962 r. był jego wicedyrektorem ds. naukowych, a do końca życia – członkiem Rady Naukowej. Kierował tamże Komisją Etnograficzną. Był członkiem Rady Naukowej Instytutu Śląskiego w Opolu, opiekował się badaniami folklorystycznymi na Śląsku Cieszyńskim (także na Zaolziu). W 1963 r. otrzymał stopień naukowy docenta. Przez pewien czas wykładał na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Konsultował wiele inicjatyw i projektów badawczych, sukcesywnie ogłaszał własne prace.

Jako etnograf i folklorysta zajmował się głównie badaniami nad tradycyjną kulturą wiejską oraz kulturą współczesnych grup zawodowych, przede wszystkim górników. Problematyką kultury grup zawodowych zainteresował się w l. 50.; zajmował się najpierw folklorem muzycznym, a nieco później także prozą ludową. W 1958 r. ogłosił tom studiów *Ludowa literatura górnicza*, którym zapoczątkował badania nad folklorem literackim tej grupy zawodowej w Polsce. Tejże problematyce poświęcił kilka nowatorskich opracowań, m.in.: *Kultura grupy górniczej*; *Zarys kultury górniczej. Górny Śląsk – Zagłębie Dąbrowskie* (wspólnie z M. Żywirską), *Przysłowia górnicze*; *Główne kierunki prze-*

mian opowieści ludowych; *Kultura ludowa Górnego Śląska*; *Śladami tradycji. Studia nad folklorem górniczym*; *Podania górnicze z Górnego Śląska*. Cenne szkice o kulturze ludowej ogłaszał w pracach monograficznych. Kontynuował również badania dotyczące pieśni ludowej. W nowatorskim studium przedstawił własne propozycje badawcze, uwzględniające szeroki zakres zjawisk kulturowych związanych z uwarunkowaniami społecznymi i środowiskowymi. W 1961 r. wspólnie z kompozytorem F. Rylingiem wydał *Pieśni ludowe ze Śląska*. Tomem pieśni rodzinnych zwieńczył L. pewien etap poczynań, które rozpoczął jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Ogłoszony materiał źródłowy pochodził bowiem z kolekcji zbieraczy śląskich, które L. uratował od zagłady w 1939 r. Uczonemu udało się wynieść potajemnie zbiory z gmachu PAU w Krakowie.

W l. 60. nadal zajmował się różnymi zagadnieniami dotyczącymi pieśni. Na uwagę zasługują artykuły poświęcone pieśniom powstańczym. Badał ich proweniencję oraz ujawnił związki łączące je z ludowym wzorcem pieśniowym. Przebadał pod kątem wartości etnograficzno-folklorystycznych oraz tradycji zawodowej grupy górniczej poemat Walentego Roździeńskiego *Officina ferraria*. Obserwował i żywo zajmował się najnowszymi dziejami kultury i życia kulturalnego na Śląsku. Ogłaszał studia poświęcone sprawom muzealnictwa, swoje refleksje i przemyślenia zawierał w licznych omówieniach prasowych, przedmowach do prac zbiorowych oraz recenzjach. Pod koniec życia zwrócił uwagę na nowe obszary badawcze, na powiązanie folkloru ze współczesnymi zjawiskami. Podkreślał wagę tzw. opowieści wspomnieniowych. Kilka prac i studiów L. ukazało się dopiero po jego śmierci.

Oprócz intensywnej pracy badawczej i naukowo-wydawniczej L. prowadził szeroko zakrojoną działalność społeczno-kulturalną. Organizował festiwale, przeglądy i konkursy twórczości ludowej bądź zasiadał w ich komisjach. Pracował w Komisji Ocen Etnograficznych „Cepelii". Wchodził w skład zarządów wielu towarzystw kulturalnych, był m.in. założycielem i wiceprzewodniczącym Towarzystwa Miłośników Miasta Bytomia oraz redaktorem „Magazynu Bytomskiego" i „Kalendarza Śląskiego". Współpracował ze środowiskami naukowymi i artystycznymi. Cieszył się autorytetem i poszanowaniem w kręgach nauki i kultury polskiej.

Jego żoną była Eugenia Mrozowska, dziennikarka. Mieli córkę.

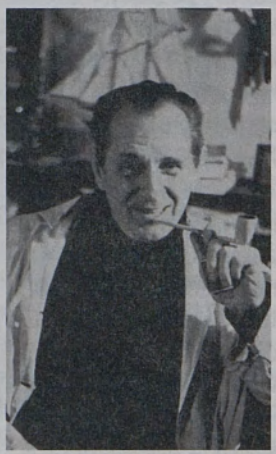
Zm. 24 XII 1972 w Katowicach. Został pochowany na cmentarzu przy ul. Francuskiej.

Był laureatem Nagrody Wojewódzkiej. Odznaczony został Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym i Srebrnym Krzyżami Zasługi, Odznaką „Zasłużony działacz kultury", Medalem 30-lecia Polski Ludowej, Złotą Odznaką „Za zasługi w ochronie zabytków", Złotą Odznaką „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego".

Bobrowska J., *O zbieractwie, zbieraczach i badaczach folkloru górniczego*, [w:] *Górniczy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, red. D. Simonides, Kat. 1988, s. 468–470; taż, *Polska folklorystyka muzyczna*, Kat. 2000, s. 175, 176; Brożek L., *Bibliografia prac Józefa Ligęzy*, „Zaranie Śląskie" 1973, nr 4, s. 794–820; Fazan M., *Józef Ligęza*, [w:] *Ludzie trzydziestolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*, red. H. Rechowicz, Kat. 1974, s. 277–283; tenże, *Ligęza Józef*, [w:] ŚSB, t. 2, s. 151–155; tenże, *Józef Ligęza 1910–1972*, „Rocznik Katowicki" 1979, s. 142, 143; tenże, *Uczony i działacz, doc. Józef Ligęza*, „Kalendarz Śląski 1974" [druk 1973], s. 151–155; Gerlich M.G., *Józef Ligęza. Życie i praca*, [w:] Ligęza J., *Dzieła*, t. 1: *Bajki*, do druku przygotowali D. Czubala, M.G. Gerlich, Kat. 1991, s. 13–22; Gerlich M.G., Pyzik Z., *Józef Ligęza*, [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1, red. E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss, Kr. 2002, s. 183, 184; Hanke R., *Śląsk śpiewa. Dzieje polskiego śpiewactwa Górnego Śląska*, Kat. 1991, s. 222–224; Jaworski E., *Józef Ligęza*, „Lud" 1974, t. 58, s. 360–371; tenże, *Józef Ligęza – folklorysta i etnograf*, „Poglądy" 1975, nr 21, s. 16, 17; Pośpiech J., *Doc. dr Józef Ligęza (1910–1972)*, „Kwartalnik Opolski" 1973, nr 4, s. 125–133; tenże, *Tradycje folklorystyczne na Śląsku w XIX i XX wieku (do roku 1939)*, W.–Wr. 1977, s. 186, 187; Simonides D., *Józef Ligęza – wybitny polski etnograf-folklorysta*, „Zaranie Śląskie"

1973, z. 4, s. 786–794; taż, *O Józefie Ligęzie*, [w:] *Szkice wspomnieniowe. W 50 lat od powołania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*, Kat. 1984, s. 91–114; taż, *Wybitny folklorysta. Wspomnienie o Józefie Ligęzie*, „Poglądy" 1973, nr 4, s. 17; Suboczowa M., *Józef Ligęza*, „Lud" 1973, t. 57, s. 405, 406; Turek K., *Sylwetki zbieraczy i badaczy muzycznego folkloru Śląska*, Kat. 2001, s. 102–115; Widera A., *Józef Ligęza*, „Literatura Ludowa" 1973, nr 4/5, s. 135, 136; tenże, *Józef Ligęza. Folklorysta, etnograf*, Kat. 1985.

Krystyna Turek

Linke Bronisław Wojciech (1906–1962), malarz, rysownik, twórca cyklu „Śląsk" powstałego na kanwie podróży artystycznej m.in. do Chorzowa.

Ur. 23 IV 1906 w Dorpacie (Tartu) w Estonii, syn rejenta Juliusza Ferdynanda i Marii ze Starorypińskich. W 1919 r., jako syn emigrantów, wraz z rodziną został przesiedlony do Polski i zamieszkał w Kaliszu, gdzie kontynuował naukę rozpoczętą w gimnazjum w Rydze. Podjętą w l. 1922–1923 pracę zarobkową, m.in. w Toruńskich Zakładach Graficznych „Sztuka", łączył z nauką rysunku w Państwowej Szkole Przemysłu Artystycznego w Bydgoszczy. W l. 1924–1926 studiował w Państwowej Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie (m.in. u Henryka Uziembły), a w l. 1926–1931 – w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie u Tadeusza Pruszkowskiego i Mieczysława Kotarbińskiego. Jako członek Loży Wolnomalarskiej uczestniczył w wystawach zbiorowych tego ugrupowania (1932, 1934, 1935). Sympatyzował z „Czapką Frygijską" i wystawiał z nią w Krakowie oraz Warszawie (1937, 1938).

Pozostawał w przyjaźni z S.I. Witkiewiczem, który wysoko cenił jego twórczość, oddziałując jednocześnie swoją osobowością na artystę. Ok. 23 V 1936 wyjechali razem do Katowic i Chorzowa, gdzie zwiedzali głównie górnośląskie zakłady przemysłowe. L. podczas tego artystycznego objazdu odwiedził także miasta leżące po niemieckiej stronie granicy państwowej: Bytom, Zabrze i Gliwice. Przyjazd ten wpisywał się w koncepcję wojewody śląskiego M. Grażyńskiego inicjowania działań popierających rozwój życia kulturalnego. Prawdopodobnie mecenatem wojewody objęto również L.; znalazł się on wśród tych twórców, do których zwrócono się z sugestią przyjazdu na Śląsk. W realizacji podróży artystycznej po Górnym Śląsku pomagali L. inż. Antoni Krahelski (delegowany w l. 30. do Katowic z ramienia Zarządu Wspólnoty Interesów Górniczo-Hutniczych SA w Warszawie) oraz jego żona, Halina Krahelska (1886–1945), działaczka społeczna, publicystka, powieściopisarka, inspektorka pracy, znająca Śląsk z kilkuletniego pobytu, autorka *Zdrady Heńka Kubisza* (1938), powieści dokumentu, prowadząca sumienne badania śląskiego środowiska proletariackiego, najbardziej radykalna w przedstawianiu współczesnej rzeczywistości Śląska 20-lecia międzywojennego.

Efektem pobytu artysty m.in. w Chorzowie był rysunkowy cykl „Śląsk", realizowany od 21 VI 1936 do 20 III 1938. Większość z liczącego pierwotnie zespołu 30. prac zaginęła, ocalało jedynie 6 akwarel, natomiast 8 innych znanych jest ze zdjęć wykonanych przez samego autora oraz z reprodukcji w ówczesnej prasie. Jak wynika ze szkiców i notatek L. w brulionie z l. 1936–1939, nie wszystkie kompozycje zaplanowane do cyklu „Śląsk" zostały ukończone (w tym *Chorzów 1937*). Lewicowe poglądy, krytyka stosunków ekonomiczno-socjalnych na Śląsku, sprzeciw wobec dehumanizacji cywilizacji technicznej, a także tradycje polskiego nurtu

katastroficznego stoją u podstaw założeń ideowych tego sugestywnego zespołu prac. Na poszczególnych kartonach cyklu o głębokiej wymowie społecznej przenikają się, formułowane werystycznym językiem, dwie warstwy rzeczywistości: biologiczna oraz architektoniczna i techniczna. Cykl „Śląsk" L. po raz pierwszy był pokazywany w maju 1938 r. w warszawskim Salonie Koterby, a następnie (w czerwcu) na Wystawie Sztuki Społecznej w sali budynku Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej na Rakowcu, z końcem roku zaś zaprezentowany został w Gmachu Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach.

W l. 30. L. zamieszczał rysunki (głównie karykatury oraz satyry polityczne i obyczajowe) w czasopismach o tendencjach postępowych. W grupie prac malarskich, obok cyklu „Śląsk", powstało „Miasto" (w l. 1933–1935), w którym artysta personifikuje metropolię, przedstawiając ją jako moloch pełen cierpienia, zbrodni i degeneracji.

Obawiając się represji za wykonanie karykatury Hitlera, już 3 IX 1939 L. opuścił Warszawę, udając się do Łucka, a potem do Lwowa. Następnie, wywieziony ze Lwowa, przebywał (od lipca 1940 r.) we wsi Czeboksany nad Wołgą. L. okres 1942–1946 spędził w Orsku, gdzie zajmował się grafiką użytkową dla celów propagandowych, wykonywał także ekslibrisy.

Po powrocie z rodziną do Warszawy (29 IV 1946) wznowił współpracę z czasopismami, dla których wykonał wiele serii rysunkowych poświęconych walce z faszyzmem i rasizmem. W l. 1946–1956 powstał cykl 13. obrazów „Kamienie krzyczą", będący symbolicznym wizerunkiem zniszczenia i przetrwania Warszawy, opublikowany w albumie ze wstępem Marii Dąbrowskiej (W. 1959). W l. 50. L. realizował cykl rysunków „Atom", będący katastroficzną wizją zagłady atomowej. W l. 1950–1961 namalował kilka obrazów olejnych: *Morze krwi*, *Cyrk*, *Autobus*, *Biała głowa*, stanowiących dramatyczną manifestację światopoglądu artysty. L. był także autorem ilustracji książkowych, projektował winiety, okładki oraz inicjały i plakaty.

Od 1928 r. był żonaty z Haliną Marią Skarżyńską, a owdowiawszy, ożenił się powtórnie, w 1939 r., z Anną Marią Zajdenmann.

Zm. 6 X 1962 w Warszawie po długiej chorobie i kuracji w Szwajcarii. Został pochowany na Cmentarzu Komunalnym na Powązkach (dawny Wojskowy).

Borejsza J., *„Trawka" Bronisława Linkego*, „Sygnały" 1938, nr 51, s. 6; *Bronisław Wojciech Linke*, wstęp I. Jakimowicz, P. 1967; *Bronisław Wojciech Linke 1906–1962*, oprac. A. Ignaczak, W. 1991, s. 4, 13 nlb.; *Bronisław Wojciech Linke 1906–1962. Katalog*, red. I. Jakimowicz, W. 1963 (fot.); *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 174 (fot.); Degler J., *Kronika życia i twórczości Stanisława Ignacego Witkiewicza, czerwiec 1918 – wrzesień 1939*, „Pamiętnik Teatralny" 1985, z. 1–4, s. 121; Dobrowolski T., *Nowoczesne malarstwo polskie*, t. 3, Wr.–W.–Kr. 1964, s. 376–377; *Encyklopedia sztuki polskiej*, słowo wstępne J.K. Ostrowski, Kr. 2001, s. 334; Grzybkowska T., *Bronisław Linke – założyciel tradycji*, [w:] *Sztuka polska po 1945 roku*, red. T. Hrankowska, W. 1987, s. 71–82; Hase L., *Wystawa Linkego*, „Zaranie Śląskie" 1938, z. 4, s. 262–263; Jakimowicz I., *Linke Bronisław Wojciech*, [w:] PSB, t. 17, s. 375–377; Kobyliński S., *Bronisław Wojciech Linke. Studium warsztatu plastycznego*, W. 1969, s. 6, 12; Kossowski Ł., *Linke Bronisław Wojciech*, [w:] *Słownik malarzy polskich. Od dwudziestolecia międzywojennego do końca XX wieku*, t. 2, W. 2001, s. 192; Kubaszewska H., *Linke Bronisław Wojciech*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. V: *Le–M*, W. 1993, s. 104–107; *Linke Bronisław Wojciech*, [w:] Chrzanowska-Pieńkos J., Pieńkos A., *Leksykon sztuki polskiej XX wieku*, P. 1996, s. 126–127; Manicka A., *Cykl „Śląsk" Bronisława Wojciecha Linkego*, „NaGłos" 1994, nr 15/16, s. 95–101; taż, *Bronisław Wojciech Linke. Cykl „Śląsk"*, [w:] *Wyprawa w dwudziestolecie*, red. K. Nowakowska-Sito, W. 2008, s. 160–162; Olszewski A.K., *Dzieje sztuki polskiej 1890–1980*, W. 1988, s. 62, 99; Parecki F., *Bronisław Linke w Salonie Koterby*, „Czarno na białym" 1938, nr 20, s. 5; *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wojciechowski, Wr.–W.–Kr.–Gdańsk 1974, passim (szczególnie s. 408, 412, 667); Rogoyska M., *Kronika. Wystawy warszawskie*, „Plastyka" 1938, nr 5, s. 138–139; Rottenberg A., *Sztuka w Polsce 1945–2005*, W. 2005, s. 411–412; Rudzińska W.M., *Bronisław Wojciech Linke*, [w:] Pollakówna J., *Malarstwo polskie między wojnami 1918–1939*, W. 1982, s. 357–358; *Słownik artystów plastyków. Artyści plastycy Okręgu warszawskiego ZPAP 1945–1970. Słownik biograficzny*, W. 1972, s. 316; Sosnowska J., *Materiały do dziejów Instytutu Propagandy Sztuki Polskiej Akademii Nauk*, W. 1992, s. 16; St.[Sterling] M., *Wystawa prac Bronisława Linke*, „Dziennik Ludowy" 1938, nr 133,

s. 5; Szczypka-Gwiazda B., *Nieznane oblicze sztuki polskiej. W kręgu sztuki województwa śląskiego w dobie II Rzeczypospolitej*, Kat. 1996, s. 33, 71–75, 125; taż, *Malarstwo, grafika, rzeźba*, [w:] *Sztuka Górnego Śląska*, red. E. Chojecka, Kat. 2004, s. 423–424; Szewczyk W., *Syndrom śląski. Szkice o ludziach i dziełach*, Kat. 1986, s. 108–114, 117, 121; Turowski A., *Linke Bronisław Wojciech*, [w:] *Słownik sztuki XX wieku*, red. G. Durozoi, W. 1998, s. 378; tenże, *Budowniczowie świata. Z dziejów radykalnego modernizmu w sztuce polskiej*, Kr. 2000, s. 370–372; Wallis M., *Wystawy. Bronisław Linke*, „Wiadomości Literackie" 1938, nr 22, s. 6; Winkler K., *Grafika ta i tamta*, „Pion" 1938, nr 21, s. 6; tenże, *Wczoraj i dziś (wystawa Maurycego Gottliba i Bronisława Linkego)*, „Robotnik" 1938, nr 141, s. 5; Witkiewicz S.I., *„Hut ab, meine Herren – ein Genie". Rzecz o twórczości malarskiej Bronisława Linkego*, „Tygodnik Ilustrowany" 1936, nr 8–9, s. 155–156; *Współczesna sztuka polska*, red. A. Ryszkiewicz, W. 1981, s. 19, 221–222.

Marek Meschnik

Lisowski Bogusław Juliusz (1913–1940), technik ruchu hutniczego w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 12 IV 1913 w Niżnej Woli k. Sanoka, syn Aleksandra Jana i Stanisławy z Kurkowskich. Ukończył Państwową Szkołę Techniczną we Lwowie (1933) i Szkołę Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim (1935). W 1939 r. mianowany podporucznikiem, przydzielony został do 1. Pułku Artylerii Motorowej. Ożenił się z Jadwigą z Lipińskich. Miał córkę. Ostatnim jego miejscem zamieszkania był Chorzów (ul. ks. Adriana Włodarskiego 1).

We wrześniu 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

USC w Ch., akt zgonu nr 659/46/1. – *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 351.

Zbigniew Kapała

Lomozik (Łomozik) Wilhelm (1908–1940), technik górniczy, sztygar w kopalni „Święta Barbara", później „Barbara-Wyzwolenie" w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Charkowie.

Ur. 1 IV 1908 w Pruchnej na Śląsku Cieszyńskim jako syn Pawła i Marianny z d. Mika. Ukończył Państwową Szkołę Górniczą, a wiedzę wojskową zdobywał w Batalionie Podchorążych Piechoty Rezerwy nr 5 (1931). Odbył ćwiczenia rezerwy w 74. Pułku Piechoty (1937) i 75. Pułku Piechoty (1938) jako dowódca plutonu ckm. Mieszkał w Chorzowie przy ul. Wincentego Styczyńskiego 43.

W 1939 r. został zmobilizowany. Dostał się do niewoli sowieckiej, był więziony w obozie w Starobielsku. Został zamordowany w Charkowie. Uznany za zm. 9 V 1946 decyzją Sądu Powiatowego w Chorzowie.

USC w Ch., akt zgonu nr 427/1950/2. – *Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 312.

Zbigniew Kapała

Lubrich Fritz (junior) (1888–1971), profesor, kompozytor, dyrygent Chorvereinigung Königshütte (Zjednoczenie Chórów w Królewskiej Hucie/Chorzowie), twórca utworów organowych, wokalnych i instrumentalnych.

Ur. 26 I 1888 w Neustädtel (Nowe Miasteczko k. Nowej Soli) jako syn kantora ewangelickiego Fritza Lubricha (seniora). Uczęszczał do gimnazjum w Nysie i w Kyritz w Brandenburgii. Ukończył Seminarium Nauczycielskie (Lehrerseminar) w Żaganiu. Potem studiował w Konserwatorium Muzycznym w Lipsku (1907–1911) u Maxa Regera i K. Straubego. W 1911 r. otrzymał dyplom nauczyciela gry na organach, fortepianie i nauki kompozycji. Był organistą we Wrocławiu.

W l. 1911–1918 był nauczycielem muzyki w ewangelickim Seminarium Nauczycielskim (Lehrerbildungsanstalt) w Bielsku i dyrygentem Męskiego Towarzystwa Śpiewaczego (Männergesangverein) w Bielsku. Od 1919 r. przebywał w Katowicach. Był tu dyrektorem Towarzystwa Śpiewaczego Meistera (Meister'schen Gesangverein). Chór ten skupiał 120 kobiet i 80 mężczyzn. Wraz z tym zespołem podróżował po Niemczech (był m.in. w Berlinie, Hamburgu, Stuttgarcie, Monachium i Lipsku). W l. 1927, 1928 i 1934 r. chór występował w filharmonii warszawskiej. L. koncertował też w Krakowie jako wirtuoz gry na organach. Brał udział w audycjach muzycznych polskiego radia. W 1930 r. Lubrich wykonał *Stabat mater* Karola Szymanowskiego.

Wielką zasługą L. było odkrycie i popieranie talentu Jana Kiepury z Sosnowca.

Prowadził też chór w Królewskiej Hucie i w Bytomiu (Beuthener Singverein). W 1920 r. został dyrygentem Gleiwitzer Musikverein. W l. 1922–1939 był organistą w kościele ewangelickim Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach, gdzie kierował też chórem. W l. 1924–1934 był też nauczycielem muzyki w niemieckim mniejszościowym gimnazjum w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W l. 1939–1945 był dyrektorem nowo powstałej Landesmusikschule. Tytuł profesora L. otrzymał 3-krotnie, a mianowicie w 1917 r. od władz austriackich, w 1923 r. od pruskiego Ministerstwa Wyznań, a potem od Śląskiej Akademii Muzycznej.

W 1931 r. przejął kierownictwo Zjednoczenia Chórów (Chorvereinigung Königshütte) po Franzu Kauf. Dyrygował orkiestrą, która odtworzyła *IX Symfonię* Ludwiga van Beethovena, w wielkiej sali hotelu „Graf Reden" w Nowy Rok 1940 wraz z orkiestrą (Orchester des Oberschlesischen Landestheaters). Bardzo pozytywną recenzję o tym koncercie napisał → Ewald Cwienk w „Der Oberschlesische Kurier". Utwór F. Lubricha pt. *Romantisches Triptychon – Oberschlesische Tanzsuite* został wykonany 20 I 1941 podczas koncertu kompozytorów śląskich obok utworów → Güntera Bialasa, Buchala i von Wartischa.

W l. 1948–1952 był dyrygentem chóru Akademii Śpiewaczej (Singakademie) w Hamburgu. Był autorem 62 pieśni, 150 dzieł wokalnych i 74 pieśni chóralnych. Napisał kilka artykułów o dziejach chórów na terenie Niemiec.

Zm. 15 IV 1971 w Hamburgu.

Andraschke P., *Der Reger-Schüler Fritz Lubrich*, Dülmen 1989; Feldmann F., *F. Lubrich jr.*, [w:] *Musik des Ostens*, 1971, Bd. 6, s. 29–32; Groß H., *Bedeutende Oberschlesier...*; Lubrich F. – *Rückblick*, MdO 1971, Bd. 6, s. 17 *Fritz Lubrich* 18; Baumann-Szulakowska J., *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922–1939. Próba syntezy*, Kat. 1934. Feldmann F., *Zur Literatur über das Musikleben Ostdeutscher Städte*, MdO 1969, Bd. 5, s. 157–162; Hübner J., *Schlesische Bibliographie. Bibliographie des schlesischen Musik- und Theaterwesens*, T. 2, Breslau 1934; *Oberschlesiens schöpferische Kraft in der Musik*, Oppeln 1936; *Oberschlesische Bibliographie*, neu bearbeitet und fortgeführt von H. Bellée und Bellée-Vogt, Bd. 2, s, 764–782; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 400–401, 528–530, 534; *Schlesische Tonsetzer*, Königshütte 1940; Slonimsky N., *Baker's Biographical Dictionary of Musicians*. Sixth Edition, New York–London 1978; Walter R., *Die Orgelkompositionen Fritz Lubrich*, [w:] *Der Reger – Schüler Fritz Lubrich (1888–1971)*, Dülmen 1989. Zob. także *Fritz Lubrich sen.*, [w:] *Ludzie Środkowego Nadodrza. Wybrane szkice biograficzne (XII–XX wiek)*, prac. zb. pod red. K. Bartkiewicza, Zielona Góra 1998, s. 127–130.

Zdzisław Jedynak

Luranc Franciszek (1909–1940), mieszkał i pracował w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 8 X 1909 w Osieku (pow. bialski, woj. krakowskie), syn Jana. Od 1 I 1936 był podporucznikiem. Należał ewidencyjnie do 4. Pułku Strzelców Podhalańskich w Cieszynie. Zmobilizowany w 1939 r., dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 355; *Pro memoria*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1992, nr 2, s. 344–345.

Zbigniew Kapała

Ł

Łowiński Marian Antoni Jerzy, pseud. „Maryśka" (1901–1940), major dyplomowany WP, harcmistrz, komendant hufca Organizacji Harcerzy Chorągwi Śląskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w l. 1925–1926.

Ur. 20 XII 1901 w Warszawie, syn Karola, inżyniera mechanika, późniejszego wykładowcy na Politechnice Warszawskiej i Akademii Górniczej w Krakowie, i Wincentyny z Krajewiczów. W 1922 r. ukończył Gimnazjum Filologiczne Kazimierza Kulwiecia w Warszawie, a w 1928 r. w Krakowie – Szkołę Nauk Politycznych. Już w 1913 r. wstąpił do harcerstwa.

W 1920 r. uczestniczył jako ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej. Po ukończeniu gimnazjum wstąpił do Szkoły Podchorążych Piechoty (1922–1923), a potem kontynuował edukację w Szkole Oficerskiej w Warszawie (1923–1925). Zawodową oficerską służbę wojskową rozpoczął w 75. Pułku Piechoty. W l. 1925–1926 pełnił funkcję komendanta hufca Organizacji Harcerzy Chorągwi Śląskiej w Królewskiej Hucie. Od 1928 do 1930 r. był komendantem Chorągwi Śląskiej Harcerzy. W 1929 r. prowadził grupę polskich harcerzy na Światowe Jamboree (Międzynarodowy Zlot Skautowy) w Birkenhead w Anglii. „Przez cały czas pracy na Śląsku – pisał wojewoda dr Michał Grażyński – wykazywał dużo poświęcenia i inicjatywy oraz położył nieocenione zasługi dla wzmocnienia podstaw w szkoleniu instruktorów, otaczając pracowitą opieką drużyny harcerskie po drugiej stronie granicy na Śląsku Opolskim i Cieszyńskim. [...] przyczynił się bardzo do powstania Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na terenie Śląska Cieszyńskiego w Górkach Wielkich" (z wniosku o przyznanie Srebrnego Krzyża Zasługi, 1930).

Na początku l. 30. XX w. urwał się kontakt Ł. ze Śląskiem – został przeniesiony służbowo do innej jednostki. W kolejnych latach związany był m.in. z Centralną Szkołą Podoficerską KOP i 1. Pułkiem Artylerii Lekkiej. W l. 1932–1934 studiował w Wyższej Szkole Wojennej, otrzymując tytuł naukowy oficera dyplomowanego, a w 1935 r. – stopień kapitana. Od 1938 r. pracował w Ministerstwie Spraw Wojskowych w Szefostwie Komunikacji Wojskowej jako oficer transportowy.

Przez cały czas służby był aktywnym działaczem społecznym, sportowym, a szczególnie harcerskim. Dn. 10 V 1939 powołany został w skład Komisji Pogotowia Harcerzy przy Głównej Kwaterze Organizacji Harcerzy, a 21 V t.r. – w skład Naczelnej Rady Harcerskiej.

Dn. 5 V 1932 poślubił w Górkach Wielkich Wandę Jordanównę. Miał syna Michała (ur. 4 IV 1935).

Był odznaczony Medalem 3 Maja, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem za Wojnę 1918–1920, Medalem X-lecia.

Nie jest znany bliżej jego przydział wojskowy we wrześniu 1939 r. Po rozpoczęciu wojny został awansowany do stopnia majora dyplomowanego. Dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie w Starobielsku (miał nr 1992). Rozstrzelano go w charkowskiej siedzibie NKWD.

Na wniosek władz harcerskich Rada Państwa PRL przyznała mu pośmiertnie Medal za Udział w Wojnie Obronnej 1939 r.

Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarz Wojennego, W. 2003, s. 313; Czylok T., *Z ich krwi*

i męczeństwa nasza wolność. Katowiccy harcerze lat wojny, Kat. 2001, s. 47–61, 66, 68, 107, 108, 139; Stawecki P., *Oficerowie dyplomowani wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Wr. 1997, s. 101; Tucholski J., *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, W. 1991, s. 447, 948; Tuszyński B., *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej 1939–1945*, W. 1999, s. 207–208; *Wszystko, co nasze...*, s. 69–70; *Z dziejów harcerstwa śląskiego. Rozwój i działalność harcerstwa na Górnym Śląsku w latach 1920–1945*, Kat. 1985, s. 282–285; tamże fot.).

Zbigniew Kapała

Łukaszewski Leon (1922–1939), harcerz 1. MDH im. Bolesława Chrobrego w Chorzowie.

Ur. w Panigrodzie (pow. wągrowieckim). Był uczniem Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych w Katowicach. W ostatnich dniach sierpnia i w pierwszych dniach września 1939 r. uczestniczył w działaniach cywilnej obrony Chorzowa. Zatrzymany przez Niemców, został rozstrzelany 4 IX 1939 przy ul. Zamkowej (obecnie al. Wojciecha Korfantego) w Katowicach.

Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 10; *Wszystko, co nasze...*, s. 70.

Zbigniew Kapała

M

Macha Jan Franciszek (1914–1942), ksiądz katolicki, działacz ruchu oporu.

Ur. 18 I 1914 w Chorzowie (obecnie Chorzów Stary), syn Pawła, ślusarza w hucie „Królewska", i Anny z d. Cofałka. W 1924 r. rozpoczął naukę w gimnazjum klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), którą ukończył w 1933 r. W szkole działał w harcerstwie. W l. 1928–1933 był członkiem klubu sportowego przy chorzowskiej fabryce związków azotowych i reprezentantem Śląska w piłce ręcznej 11-osobowej. Brał także udział w amatorskich przedstawieniach teatralnych Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży. W 1933 r. starał się o przyjęcie do Śląskiego Seminarium Duchownego (ŚSD) w Krakowie, a gdy nie został przyjęty, rozpoczął studia na Wydziale Prawa i Administracji UJ. Po roku 27 IX 1934 wstąpił do ŚSD, które ukończył w 1939 r., otrzymując święcenia kapłańskie 25 VI. Pracę magisterską poświęcił monografii swej macierzystej parafii św. Marii Magdaleny w obecnym Chorzowie Starym. Od 1 VII 1939 był wikarym w kościele św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym, a następnie w kościele św. Józefa w Rudzie Śląskiej.

W październiku 1939 M. należał do założycieli tajnej organizacji podziemnej Polska Organizacja Zbrojna (POZ), która działała na terenie Rudy Śląskiej, skupiając głównie starszą młodzież szkół średnich, studentów i harcerzy. Jej kierownikiem został M., a jego zastępcą kleryk Joachim Gürtler. Na przełomie l. 1939/1940 POZ podporządkowała się Służbie Zwycięstwu Polski (na Górnym Śląsku: Siły Zbrojne Polski), a następnie Związkowi Walki Zbrojnej; zajmowała się ona zwłaszcza pomocą represjonowanym, drukiem i kolportażem wydawnictw, a także akcją wywiadowczą. W następstwie denuncjacji M. został aresztowany 5 IX 1941 w Katowicach przez gestapo, a po nim aresztowane zostało kierownictwo organizacji i wielu członków. M. więziony był w Mysłowicach w Ersatz Polizei Gefängnis (Policyjne Więzienie Zastępcze), a następnie w Katowicach w więzieniu przy ul. Mikołowskiej. Dn. 17 VII 1942 podczas procesu w niemieckim

Sądzie Okręgowym w Katowicach M. skazany został wraz z J. Gürtlerem i Leonem Rydrychem na karę śmierci. 3 XII 1942 został zgilotynowany w więzieniu przy ul. Mikołowskiej w Katowicach. Po wojnie na cmentarzu w Rudzie Śląskiej wzniesiono pomnik z tablicą z nazwiskami zamordowanych przez hitlerowców, m.in. nazwiskiem M. Poświęcając pomnik ufundowany przez chorzowian dla ks. Jana Machy wzruszony proboszcz, ks. kanonik Augustyn Koźlik powiedział: „Odprawiałem już dużo pogrzebów, takiego jednak bez zmarłego jeszcze nie odprawiałem. Jest to wymowne".

Cofałka J. *Ślązacy w Warszawie*, W. 2008, s. 281–306; Walter-Janke Z., *Podziemny Śląsk. Początki konspiracji na Śląsku 1939–1941*, W. 1968, s. 106; Niekrasz J., *Z dziejów AK na Śląsku*, Kat. 1993, s. 56; Targ A., *Śląsk w okresie okupacji niemieckiej*, P. 1946, s. 38; Starczewski M., *Ruch oporu...*, s. 229–231; *Represje wobec duchowieństwa górnośląskiego w latach 1939–1956 w dokumentach*, wybór i oprac. K. Banaś, A. Dziurok, Kat. 2003, s. 85; ks. Olszar H., *Działalność pozaduszpasterska duchowieństwa chorzowskiego w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Kultura i obyczajowość mieszkańców Chorzowa w XIX i XX wieku. Materiały z sesji naukowej 7 października 2000 r.*, Ch. Batory 2001, s. 123–124; *Ks. J. Besler o śmierci ks. Jana Machy*, [w:] *Represje wobec duchowieństwa...*, s. 86; Macha J., *Monografia Starego Chorzowa. Parafii św. Marii Magdaleny*, [w:] *Chorzów (Stary). Trzy historie*, Kat. 2007, s. I–X C VI; *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, pod red. M. Patera, Kat. 1996, s. 250; Wichura-Zajdel E., *Z dziejów duchowieństwa śląskiego w czasie wojny 1939–1945*, W. 1968, s. 126–128, 186, po s. 112 fot.

Jan F. Lewandowski

Machinia Emanuel (1893–1966), ślusarz, powstaniec śląski, po 1945 r. kierownik Urzędu Stanu Cywilnego w Chorzowie.

Ur. 9 XII 1893 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Józefa i Joanny Neuschrank. Po ukończeniu 8-klasowej szkoły powszechnej i 3-letniej przemysłowej szkoły zawodowej pracował w zawodzie ślusarza. Brał udział w powstaniach śląskich, w III powstaniu walczył w szeregach 4. kompanii II baonu 4. (10.) Pułku Piechoty Karola Gajdzika. W następnych latach aktywnie działał w Związku Powstańców Śląskich, tuż przed wojną został członkiem zarządu grupy miejscowej Chorzów–miasto. Do jesieni 1939 r. był zatrudniony w Urzędzie Skarbowym w Chorzowie.

Brał udział w kampanii wrześniowej. W październiku 1939 r. został aresztowany. Od 22 XII t.r. do 3 V 1940 przebywał w więzieniu w Bytomiu, a w okresie 5 V 1940–29 II 1945 – w obozie koncentracyjnym Dachau.

Po 1945 r. należał do Związku Weteranów Powstań Śląskich, Polskiego Związku Byłych Więźniów Politycznych, od 1950 r. – do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

Był żonaty z Albiną z d. Anioł. Miał 3 dzieci: → Helenę (ur. 18 VIII 1919), Cecylię (ur. 10 XI 1923) i Leona (ur. 22 I 1930).

Zm. 25 I 1966.

Został odznaczony: Orderem Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych, Krzyżem Zasługi, Krzyżem Plebiscytowym, Gwiazdą Górnośląską, Śląskim Krzyżem Powstańczym.

Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWiD-u Emanuela Machini; USC w Ch., akt zgonu nr 94/66. – Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 211.

Zbigniew Kapała

Machinia Helena Hildegarda, pseud. „Hilda" (1919–1991), działaczka ruchu oporu w Chorzowie, więźniarka hitlerowskiego kobiecego obozu koncentracyjnego w Ravensbrück, od 1938 r. do wybuchu II wojny światowej urzędniczka Magistratu m. Chorzów (stenotypistka).

Ur. 18 VIII 1919 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), córka Emanuela, powstańca śląskiego, i Albiny z d. Anioł. Do 1939 r. wraz z rodziną mieszkała w Chorzowie przy ul. Krzyżowej. Ukończyła szkołę powszechną i gimnazjum w tym mieście, ponadto kurs stenopisania. Działała w harcerstwie.

W pierwszych dniach września 1939 r. pozostała w mieście. Jej ojciec w tym czasie brał czynny udział w kompanii wrześniowej, a reszta rodziny przebywała w Krzeszowicach pod Krakowem. Potem, po zajęciu miasta przez oddziały Wehrmachtu, nie została przyjęta do żadnej pracy . Utrzymywała siebie i rodzinę (matkę, brata i siostrę) z zasiłku otrzymywanego w Arbeitsamcie (Urzędzie Pracy). Bezpośrednio po aresztowaniu ojca, 23 X 1939 została również zatrzymana przez gestapo. Żądano od niej wydania spisu powstańców śląskich z terenu Chorzowa. (Jej ojciec przed wojną był członkiem zarządu grupy miejscowej Związku Powstańców Śląskich, dlatego ewidencja uczestników powstań zamieszkałych w Chorzowie znajdowała się w ich mieszkaniu, gdzie była ukryta od chwili likwidacji biura). Śledztwo nie dało jednak żadnych rezultatów, gdyż M. listę tę przed aresztowaniem zniszczyła. Dn. 15 XI 1939 zwolniono ją z aresztu.

W grudniu 1939 r. wstąpiła do Polskiej Organizacji Partyzanckiej. Pracowała w konspiracji do maja 1940 r. Do tego czasu przepisywała na maszynie ulotki, odezwy i apele oraz inne materiały organizacyjne. Zbierała też pieniądze na cele organizacyjne. Z uwagi na to, że po masowych aresztowaniach wśród miejscowej polskiej inteligencji i polskich aktywistów narodowych znalazła się pod obserwacją policji, za namową przyjaciół i z pomocą organizacji przeniosła się do Będzina, gdzie znalazła pracę w miejscowym Ernährungsamcie (urząd wyżywienia), nie tracąc kontaktu z organizacją w Chorzowie.

Dn. 19 XII 1940 została aresztowana w biurze w Będzinie i przewieziona do więzienia w Chorzowie. Przebywała tam przez okres śledztwa, do 24 IV 1941, następnie odtransportowano ją do więzienia w Bytomiu, a potem we Wrocławiu, Cottbus i w Berlinie przy Aleksanderplatz, stamtąd do kobiecego obozu koncentracyjnego w Ravensbrück. W obozie w Ravensbrück przebywała do 20 VII 1944 (nr obozowy 6198), pracując w komandach zewnętrznych. Dn. 20 VII 1944 przeniesiono ją do KL Neuengamme (tam otrzymała nr 4445), przydzielając do komanda pracującego w fabryce masek przeciwgazowych w dzielnicy Hamburga Wandsbeck. Dn. 30 IV 1945 w wyniku starań Międzynarodowego Czerwonego Krzyża przetransportowano ją wraz z innymi więźniarkami do Flensburga, a stamtąd przez Danię do Szwecji, najpierw do Helsingborga, a potem do Karlskrony, skąd powróciła do Polski 5 XI 1945.

Pomnik z prochami z obozu koncentracyjnego Ravensbrück

Dn. 1 XII 1945 rozpoczęła pracę w Wytwórni Konstrukcji Stalowych w Chorzowie.

Pracowała tam jako sekretarka. Od 1 VI 1964 była zatrudniona w Prezydium WRN w Katowicach, w biurze przewodniczącego.

Po wojnie działała w Polskim Związku Byłych Więźniów Politycznych, od 1947 r. w PPS, a od 1948 r. – w PZPR. Do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację wstąpiła po raz pierwszy 3 IV 1950, następnie z niego wystąpiła; ponownie została członkiem ZBoWiD 6 III 1967.

Zm. w stanie wolnym 19 XI 1991.

Została odznaczona: Śląskim Krzyżem Powstańczym, Medalem X-lecia, Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZboWiD-u Heleny Machinii; USC w Ch., akt zgonu nr 300/1991. – *Śląski szlak Ravensbrück*, oprac. zbiorowe członkiń Klubu Ravensbrück przy Zarządzie Okręgu ZBoWiD w dziesięciolecie istnienia Klubu 1957–1967, Kat. 1968, s. 16–26, fot.

Zbigniew Kapała

Maier-Hultschin Johannes Carl, pseud. John S. Steward (1901–1958), dziennikarz, działacz polityczny niemieckiego ruchu chadeckiego.

Ur. 2 V 1901 w Hulczynie (Hlučin), syn prawnika. W okresie międzywojennym był działaczem niemieckiego politycznego ruchu chadeckiego zorganizowanego na polskim Górnym Śląsku w ramach Deutsche Christliche Volkspartei (Niemiecka Partia Chrześcijańsko-Ludowa), w l. 1921–1927 występującej pod nazwą Katholische Volkspartei (Katolicka Partia Ludowa), a w l. 1927–1933 jako Deutsche Katholische Volkspartei (Niemiecka Partia Katolicko-Ludowa). Należał do bliskich współpracowników przywódcy DChVP → Eduarda Panta. Od 1922 r. był dziennikarzem i współredaktorem organu prasowego partii „Der Oberschlesische Kurier", którego redakcja mieściła się w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), a w l. 1930–1933 – naczelnym redaktorem tego największego i najpopularniejszego dziennika niemieckojęzycznego w woj. śląskim w okresie międzywojennym. Zdecydowanie wsparł antyhitlerowski kurs od 1933 r. grupy działaczy skupionych wokół E. Panta w ramach DCHVP i szerzej w Verband Deutscher Katholiken in Polen (Związek Niemieckich Katolików w Polsce). Jego odmowa opublikowania na łamach „Der Oberschlesische Kurier" oświadczenia prohitlerowskich działaczy chadeckich skierowanego przeciwko E. Pantowi spowodowała usunięcie go w październiku 1933 r. z funkcji redaktora naczelnego, a potem w ogóle z redakcji. Następnie był głównym, obok E. Panta, organizatorem nowego pisma o zdecydowanie antyhitlerowskim obliczu – „Der Deutsche in Polen", które zainaugurowało działalność w lutym 1934 r. Był jego współredaktorem i aktywnie piszącym dziennikarzem, a po śmierci E. Panta został redaktorem naczelnym pisma (1938–1939). W 1937 r. współtworzył antyhitlerowską organizację niemieckich działaczy chadeckich na czele z E. Pantem Verband der Deutschen in Polen (Związek Niemców w Polsce).

Po agresji niemieckiej na Polskę w 1939 r., zagrożony represjami ze strony władz nazistowskich, przez Rumunię, Jugosławię, Grecję i Francję przedostał się do Wielkiej Brytanii. Znalazł zatrudnienie w rozgłośni BBC, gdzie został kierownikiem niemieckiej audycji katolickiej. Uprawiał też nadal dziennikarstwo prasowe, publikując w brytyjskich czasopismach katolickich „Tablet" i „Catholic Herald". Swoje wystąpienia radiowe i artykuły sygnował w czasie II wojny pseud. John S. Steward. Do Niemiec powrócił dopiero w 1950 r. W l. 1951–1957 był rzecznikiem prasowym chadeckiego rządu krajowego Nadrenii-Westfalii.

Zm. 18 X 1958 w Düsseldorfie.

Opublikował m.in.: *Sieg des Glaubens. Autenthische Gestapo-Berichte über den kirchlichen Widerstand in Deutschland* (Zürich 1946).

APKat., Zespół: Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Społeczno-Polityczny. – Greiner P., Kaczmarek R., *Leksykon mniejszości niemieckiej w województwie śląskim 1922–1939. Zarys dziejów, organizacje, działacze*, Kat.

2002, s. 175; Gröschel B., *Die Presse Oberschlesiens von Anfängen bis zum Jahre 1945. Dokumentation und Strukturbeschreibung*, Berlin 1993; Heiduk F., *Oberschlesisches Literatur-Lexikon...*, Tl. 2: *I–P*, s. 122–123; *International Bibliographical Dictionary of Central European Emigres 1933–1945*, vol. 1, Hrsg. von H.A. Strauß und W. Röder, München–New York–London–Paris 1980, s. 470; Meissner L., *Niemieckie organizacje antyfaszystowskie w Polsce 1933–1939*, W. 1973; Nordblom P., *Dr. Eduard Pant. Biographie eines katholischen Minderheitenpolitikers in der Woiewodschaft Schlesien (bis zum Jahre 1932)*, „Oberschlesisches Jahrbuch" 1987, Bd. 3, s. 112–146.

Piotr Greiner

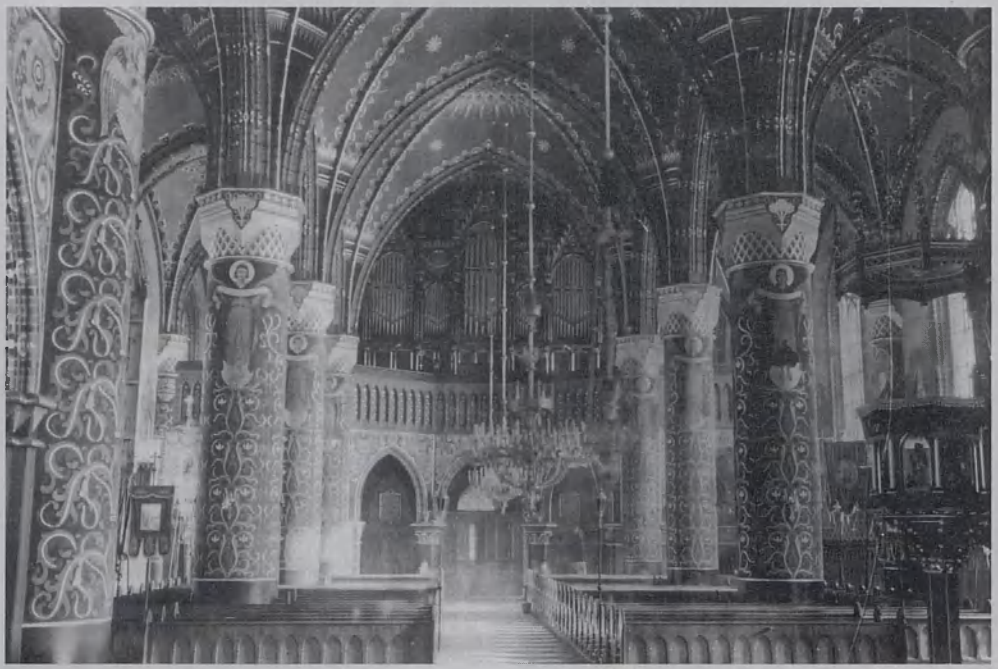
Makarewicz Juliusz (1854–1936), malarz, konserwator, ilustrator książek i czasopism. Znany przede wszystkim jako odkrywca i restaurator malowideł rusko-bizantyńskich w kaplicy zamku lubelskiego, kaplicy Świętokrzyskiej przy katedrze na Wawelu w Krakowie oraz w katedrze sandomierskiej, wykonał polichromie w kościele pw. św. Marii Magdaleny w Chorzowie.

Ur. 1 VIII 1854 w Synowódzku Wyżnym k. Stryja jako syn właściciela gospodarstwa rolnego Wincentego Makarewicza oraz Marii z d. Bistub. Ukończywszy w 1874 r. gimnazjum w Brzeżanach, M. rozpoczął studia na Wydziale Architektury Politechniki Lwowskiej. Od 1878 r. studiował malarstwo na Akademii Sztuk Pięknych w Monachium pod kierunkiem Christiana Griepenkerla, następnie kontynuował studia na akademii w Monachium. Po okresie studyjnym podróżował do Włoch, Grecji i Egiptu, gdzie zdobył umiejętności przydatne do prowadzenia prac konserwatorskich.

W jego biografii wyodrębniają się dwa związane z miejscem przebywania okresy działalności twórczej: lwowski i krakowski. W trwającym do początku XX w. okresie lwowskim M. wykonał witraż z przedstawieniami św. Konstantyna i św. Heleny do Bazyliki Archikatedralnej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny we Lwowie, na urządzonej tamże w 1894 r. wystawie sztuki współczesnej otrzymał srebrny medal za obraz *Święto Jordanu*, malował portrety, m.in. Głażewskich i Dzieduszyckich, wykonał dekoracje auli Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie oraz projekty polichromii cerkwii w Stanisławowie (1898–1900). Okres krakowski rozpoczyna się pracami restauratorskimi w kaplicy Świętokrzyskiej (1904–1905), które ukierunkowują dalszą działalność M. jako konserwatora malowideł naściennych. W jego dorobku twórczym znalazły się konserwacje polichromii w krużgankach krakowskich klasztorów augustianów, franciszkanów i dominikanów (1905–1911), rokokowej polichromii kościoła w Kaliszu, malowideł w Niepołomicach, Staniątkach, Mogile (1912), na Jasnej Górze w Częstochowie (1912), Czechowie (1913 r.), Czerniakowie (1914), kaplicy św. Trójcy na zamku w Lublinie (1916). Obok konserwacji M. wykonywał także polichromie wg projektów w kościele pw. św. Rocha i Marcina w Słocinie k. Rzeszowa (1916), Mszanie Dolnej (1919), Smogulcu (1920), Piotrkowie Trybunalskim (1924), Brześciu Kujawskim (1925–1927), Chorzowie (1928–1931), Rzeczycy (1930–1932) oraz Sandomierzu (1935). W l. 1932–1934 pracował też przy konserwacji ołtarza mariackiego Wita Stwosza.

Styl M. ukształtował się w pracowniach malarzy historycystycznych i odznaczał się realistyczno-idealistyczną manierą w przedstawianiu scen figuralnych, umieszczanych zazwyczaj w obrębie bogatych kompozycji ornamentalnych, złożonych z motywów abstrakcyjnych i roślinnych o stylizacji secesyjnej. Malowane przez M. wnętrza sakralne odznaczają się upodobaniem do kontrastowych zestawień barwnych, kolorystycznie zbliżonych do średniowiecznych emalii. Poszczególne motywy dekoracyjne niejednokrotnie szczelnie pokrywają elewacje i podpory, dając wrażenie secesyjnej symbiozy elementów architektonicznych i polichromii.

W takim charakterze utrzymana jest też m.in. polichromia w kościele pw. św. Marii Magdaleny w Chorzowie. Zgodnie z zamówieniem M. wykonał tam malowidła pokrywające ściany prezbiterium, kolumn i dwóch

Wnętrze kościoła św. Marii Magdaleny w Chorzowie z polichromią wykonaną przez J. Makarewicza z lat 30. XX w.

kaplic, obejmujące wizerunki 6 aniołów, Chrystusa Króla i Matki Boskiej Królowej Polski. Już w grudniu 1928 r. zakończono prace nad *Tryumfem górników i robotników u stóp Chrystusa Króla* oraz *Hołdem duchowieństwa i ludu przed Matką Boską Królową Polski*. W kaplicy Matki Boskiej chorzowskiego kościoła M. wykonał też obrazy z przedstawieniem *Zwiastowania Marii* i *Zwiastowania Pasterzom*. W 1930 r. artyście powierzono też wykonanie polichromii podchórza, ogrojca i przedsionka kościelnego oraz wizerunków 8 świętych. W l. 1931–1932 M. ostatecznie zakończył zlecenie → ks. Stefana Szwajnocha, proboszcza parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie, wykonując ponadnaturalnej wielkości przedstawienia ołtarza głównego: św. Marii Magdaleny przed Chrystusem w scenie *Noli me tangere* oraz dwóch świętych patronów gminy: Izydora i Floriana. W zwieńczeniu ołtarza znalazły się wizerunki świętych, m.in. Cyryla i Metodego. O ile w obrazach szafy ołtarzowej M. maluje sceny z krajobrazami w tle, utrzymane w stylistyce wiedeńskiego historyzmu, o tyle postacie w zwieńczeniu są bardziej hieratyczne, a ich tła płaskie.

M. zm. w Krakowie 4 VII 1936 i pochowany został na cmentarzu Rakowickim, w grobowcu rodzinnym w kwaterze Hf. Z małżeństwa z Cecylią z Pawlikowskich miał 2 synów: Jerzego Juliana i Stefana Macieja.

PSB, t. 19 (Fedoruk A.); *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 5: *Le-M*, W. 1993, s. 251–253; Skoczek-Kulpa R., *750 lat Chorzowa Starego*, Ch. 2007, s. 13–15.

Irma Kozina

Malanda Paweł (1892–1961), robotnik, działacz robotniczy.

Ur. 10 V 1892 w Chorzowie w rodzinie robotniczej, syn Jana i Karoliny. Po ukończeniu 8 klas szkoły powszechnej podjął w 1906 r. pracę w kopalni „Hrabina Laura" (późniejsza nazwa „Chorzów"), a następnie w latach 1910–1912 pracował w hucie „Królewska" (później „Kościuszko"), po czym przeniósł się do kopalni „Florentyna".

W 1914 r. został zmobilizowany do wojska niemieckiego i wysłany na front. Wskutek ran i inwalidztwa został zwolniony ze służby wojskowej i w 1918 r. wrócił do Królewskiej Huty i do pracy w kopalni „Hrabina Laura".

Od razu włączył się do wystąpień robotniczych, skłaniając się ku radykalizmowi, który zaprowadził go do powstałego w grudniu 1918 r. Związku Spartakusa, przekształconego wkrótce w Komunistyczną Partię Niemiec ((KPD). M. należał do czołowych komunistów Chorzowa, m.in. wszedł do zarządu miejscowej grupy KPD. Został także członkiem Rady Załogowej w kopalni „Hrabina Laura". W grudniu 1920 r. uczestniczył w zjeździe założycielskim Komunistycznej Partii Górnego Śląska (KPG.Śl.), której część po podziale Górnego Śląska w 1922 r. stała się okręgiem Komunistycznej Partii Polski (KPP). M. przewodniczył grupie miejscowej KPG.Śl. w Królewskiej Hucie aż do delegalizacji tej partii na przełomie 1923/1924 r. W 1922 r. wybrano go radnym Rady Miejskiej oraz kandydował do Sejmu Śląskiego, a ponadto był zastępcą pełnomocnika listy KPG.Śl. w okręgu nr III. W następnym roku odegrał dużą rolę w wielkim wystąpieniu strajkowym robotników Górnego Śląska, którym kierowali komuniści pod wodzą J. Wieczorka. 4 kwietnia 1924 r. sąd skazał Wieczorka, M. i innych przywódców strajku na karę 1 roku twierdzy, czyli więzienia o zaostrzonym rygorze. Po odbyciu kary przez dłuższy czas nie mógł dostać pracy; w 1927 r. został przyjęty do huty „Królewskiej" (od 1935 r. – huta „Piłsudski", od 1945 – „Kościuszko"), w której pracował nieprzerwanie do przejścia na rentę w 1957 r.

Do końca istnienia KPP czynnie uczestniczył w jej działalności, jednocześnie działał w organizacjach legalnych, jak lewicowe związki zawodowe. m.in. był wybrany na członka Zarządu Okręgowego Deutscher Metallarbeiterverband na Górnym Śląsku. Za działalność komunistyczną usunięto go z tej organizacji w 1927 r., następnie wstąpił do Związku Robotników Przemysłu Metalowego, w którym został przewodniczącym zarządu oddziału w Królewskiej Hucie. W 1931 r. kierownictwo ZRPM zawiesiło ten oddział. Oprócz tego M. b. czynnie działał w Stowarzyszeniu Myśli Wolnej i przez pewien czas był przewodniczącym tego stowarzyszenia w woj. śląskim. W 1929 r. ponownie wybrano go do Rady Miejskiej w Królewskiej Hucie z listy legalnej organizacji komunistycznej pod nazwą Blok Jedności Robotniczo-Chłopskiej. Przyczynił się do zwiększenia wydatków miejskich na cele społeczne, m.in. na zasiłki dla bezrobotnych. M. nader krytycznie odniósł się do ultraradykalnego kursu KPP na początku lat 30. XX w. Za działalność komunistyczną był wielokrotnie aresztowany.

W okresie okupacji hitlerowskiej znajdował się pod nadzorem policji. W 1941 i 1942 r. był więziony przez kilka tygodni. Po wyzwoleniu w 1945 r. wstąpił do Polskiej Partii Robotniczej i czynnie ją organizował na terenie Chorzowa. Od 1948 r. należał do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W 1957 r. przeszedł na rentę specjalną. Był odznaczony m.in. Orderem Sztandaru Pracy II klasy.

Zmarł 25 XII 1961 r.

Rechowicz H., *Malanda Paweł*, [w:] ŚSB, t. 3, Kat. 1981; Sieradzka D., *Z dziejów samorządu komunalnego miasta Chorzowa (do 1939 r.)*, Ch. 1995, s. 41, 48, 65; Walczak J., *Komunistyczna Partia Polski na Górnym Śląsku i w Cieszyńskiem (1922–1938)*, Kat. 1989.

Jan Walczak

Malis Tadeusz Walerian (1902–?), nauczyciel Miejskiej Szkoły Handlowej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 22 VIII 1902 w Galicji. Ukończył państwową szkołę realną w Krośnie (1913–1919). W czerwcu 1919 r. zdał egzamin dojrzałości. W 1924 r. złożył egzamin dyplomowy w Wyższej Szkole Handlu Zagranicznego we Lwowie, uzyskując tytuł magistra nauk ekonomicznych i politycznych.

W roku szkolnym 1924/1925 w Miejskich Zakładach Kupieckich w Królewskiej Hucie zatrudniano 4 polskich nauczycieli posia-

dających pełne kwalifikacje do nauczania przedmiotów zawodowych. Jednym z nich był M. Uczył nauki o handlu, polskiej korespondencji handlowej, ekonomii społecznej, prawoznawstwa i techniki reklamy. Czynnie uczestniczył w życiu szkoły. Brał udział w redagowaniu wydawnictw szkolnych, pisząc m.in. sprawozdania i opracowując dane statystyczne dotyczące uczniów. Zaangażowany był również w prace zarządu „Ogniska Młodzieży" (1927) przy Dokształcającej Szkole Kupieckiej. Opiekował się Spółdzielnią Uczniowską „Spójnia", której celem było m.in. zaopatrzenie uczniów w podręczniki, materiały piśmiennicze, praktyczne zapoznanie ich z zasadami spółdzielczości, księgowości i handlu. W l. 20. M. był sekretarzem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych – koło w Królewskiej Hucie oraz członkiem Komisji Rewizyjnej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych – Zarząd Okręgu w Katowicach. Pełnił ponadto szereg innych funkcji społecznych: był prezesem Stowarzyszenia Nauczycieli Szkół Zawodowych – koło w Chorzowie, członkiem zarządu (zastępcą prezesa) Stowarzyszenia Nauczycieli Szkół Zawodowych – Okręg Śląski w Katowicach, członkiem zarządu Związku Księgowych w Polsce – Oddział Katowice, członkiem zarządu (referentem prasowym) Ligi Morskiej i Kolonialnej – oddział pracowników miejskich, kuratorem Stowarzyszenia Absolwentów Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego w Chorzowie (od 1934 r.). W l. 1935–1938 współredagował wydawnictwo „Sprawozdania Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego w Chorzowie". W l. 30. był opiekunem Komisji Skryptowej w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego. W ramach prac tejże komisji wydawano autorskie programy nauczania oraz skrypty dla uczniów. M. był jednym z autorów skryptu do prawoznawstwa. Komisja działała jeszcze po 1945 r., wydając skrypty do poszczególnych przedmiotów. Kilka artykułów M. zamieszczonych zostało w „Sprawozdaniach Szkolnych", m.in. w 1936 r. *Chorzów. Zarys historii miasta* oraz w 1937 r. *Tendencje rozwojowe i zasady organizacyjne Miejskiego Instytutu Kształcenia Handlowego*.

W szkole M. pracował prawdopodobnie do wojny. Podczas okupacji, wysiedlony ze Śląska, przez kilka miesięcy uczył w tajnych kompletach w Ośrodku nr 16 w Krakowie. W spisie nauczycieli zatrudnionych w szkole po 1945 r. jego nazwiska nie zostało już wymienione.

APKat., UWŚl.-OP, sygn. 27/849, Akta osobowe nauczycieli. – Chrobaczyński J., *Nauczyciele w okupowanym Krakowie 1939–1945*, Kr. 1989, s. 176; Dziadek-Wilk J., *Od szkoły kupieckiej do szkoły ekonomicznej 1897–2007*, Ch. 2007, s. 11; *Księga pamiątkowa wydana z okazji 50-lecia szkoły oraz nadania imienia Oskara Langego*, red. i oprac. R.H. Nocoń, Ch. 1973, s. 76; *Miejski Instytut Kształcenia Handlowego w Chorzowie. Sprawozdania z działalności* za l. 1935–1938; Parysz J., Drosdzol J., *Z dziejów bibliotek nauczycielskich w Chorzowie*, Ch. 2006, s. 44, 49, 60; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936 s. 217; *Sprawozdanie za lata 1926–1929 Miejskiego Gimnazjum Handlowego – Miejskiej Szkoły Handlowej – Dokształcającej Szkoły Kupieckiej w Królewskiej Hucie*, Król. Huta 1929, s. 36, 50, 85.

Janina Parysz

Mandel Kurt (1901–1944), dziennikarz, publicysta kulturalny, felietonista, autor utworów satyrycznych, redaktor naczelny.

Ur. 1 VIII 1901 w Katowicach był 6 dzieckiem wyższego urzędnika pocztowego i prywatnej nauczycielki języków obcych. Przez całe życie ściśle związany był z kulturą Górnego Śląska, jego tradycją, zwyczajami ludowymi, pieśnią i sztuką ludową. Po ukończeniu szkoły średniej w Katowicach rozpoczął przygotowania do zawodu nauczycielskiego i po ukończeniu seminarium w Głubczycach złożył swój pierwszy egzamin nauczycielski. Po śmierci rodziców w l. 1917 i 1919, nie mogąc liczyć na wsparcie rodzeństwa, zdany był na siebie. Trudno było wtedy znaleźć pracę w zawodzie nauczycielskim, dlatego M. zdecydował się zostać dziennikarzem. Najpierw znalazł zatrudnienie w Kosmos-Verlag w Stuttgarcie, a następnie w dziale prasy i propagandy w pewnej znanej wy-

twórni papierosów. Uzdolniony muzycznie M. uczęszczał do konserwatorium Thomasa Cieplika w Bytomiu, co pozwoliło mu potem zostać krytykiem muzycznym, recenzującym programy muzyczne instytucji kulturalnych Katowic i Bytomia.

Z małżeństwa z Theresią Miosga miał 2 synów.

Swoją karierę dziennikarską rozpoczął M. w „Der Oberschlesische Volksstimme" w Gliwicach, kontynuował ją w Phoenix--Verlag w Berlinie, a następnie w „Der Oberschlesische Kurier" najpierw w Bytomiu, od 1940 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W periodykach tych Mandel najpierw kierował działami kultury i sztuki, zajmował się także felietonistyką, wreszcie został redaktorem naczelnym. Niestrudzona pracowitość pozwoliła mu jeszcze współpracować z licznymi innymi gazetami i czasopismami.

Ściśle związany ze swoja małą ojczyzną, M. z upodobaniem odwiedzał muzea i uczęszczał na imprezy artystyczne, o których w prasie pisał stale z ogromnym znawstwem i zacięciem pedagogicznym. Jego krótkie opowiadania satyryczne w „Der Oberschlesische Kurier" także cieszyły się ogromną popularnością wśród czytelników, którzy w listach stale domagali się nowych utworów. Ilustracje do nich przygotowywał rysownik kryjący się pod pseudonimem „Ramzes".

M. współtworzył w okręgu przemysłowym życie kulturalne, literackie i artystyczne, przyczyniając się do jego rozwoju.

W ostatnich miesiącach wojny został powołany do Volkssturmu, ciężko zachorował na zapalenie płuc i opłucnej; pod koniec 1944 r. zm. na zator płuc.

Publikacje: (m.in.) *Neun Monate Fahrt durch oberschlesisches Land. Ein Rückblick über das Wirken, ein Ausblick ins künftige Schaffen der Oberschles. Volksspiele*, [w:] „D. Oberschles". 14, 1932, s. 584–585; *Fritz August Bimler. Aus dem Leben und Schaffen eines heimischen Malers*, [w:] *Schaffen und Schauen*. 3, 1926/27, nr 7. s. 1–2; *Cwienk – Lautenabend zu Ehren Oswald Rabeis in Kattowitz*, [w:] „Ostdt. Morgenpost" nr 138 z 19. 5. 1926, nr 139 z 20.5.1926; *„Symphonische Phantasie in C-Moll" von R. Jäger-Kattowitz. Zur Uraufführung durch das Berliner Blüthner-Orchester*, [w:] tamże nr 26 z 27.1.1927; *Haydns „Schöpfung" in Beuthen. Aufführung unter Musikdirektor Jaschke*, [w:] „Oberschl. Ztg." (Beuthen O/S) nr 264 z 25.9.1929; *Berliner Porzellan in Gleiwitz. Eindrücke einer KMP – Ausstellung i. Oberschlesischen Museum*, [w:] D. Oberschl. 13, 1931, s. 429–431; *Unserem Papa Rzadek (Stanislaus Rzadkowski). Von einem, der den Kattowitzern das Singen lehrte*, [w:] tamże, 14, 1932, s. 228–229; *Arbeiten und nicht verzweifeln. Bilder aus dem studentischen Arbeitslager Tatischau*, [w:] tamże, 14, 1932, s. 584–585; *Th. Kalide, der Schöpfer des Königshütter Reden Standbildes*, [w:] „Heimatkal. d. Kr. Kattowitz". 1, 1940, s. 111–114; *Und im Unglück – nun erst recht! D. deutsche Stadt Königshütte in der Zeit der Fremdherrschaft 1919–1939*, [w:] Schmidt, *Kleines Stadtbuch von Königshütte*. 1941, s. 122–136; *Friedrich Wilhelm Graf von Reden. Neuschöpfer des oberschlesischen Bergbaues*, [w:] tamże, s. 184–191; *Theodor Kalide. Königshüttes berühmtester Sohn*, [w:] tamże, s. 192–196.

Mandel W., *Hauptschriftleiter Kurt Mandel (1901–1944)*, „Mitteilungen des Beuthenern Geschichts- und Museumsvereins" H. 29/30: 1967/68, Dortmund 1968, s. 241–243.

Ilza Kowol

Mańka Wilhelm (1903–1977), sztangista, mistrz, reprezentant i rekordzista Polski.

Ur. 22 XII 1903 w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory), syn właścicieli cyrku Antoniego i Julii (w dostępnych źródłach brak nazwiska matki). Po ukończeniu szkoły powszechnej poszedł w ślady rodziców i został członkiem trupy cyrkowej. Specjalizował się w solowych popisach akrobatycznych i atletycznych. W polski ruch sportowy zaangażował się w 1918 r. jako członek KS „Polonia" Wielkie Hajduki. Uprawiał wówczas piłkę nożną i lekkoatletykę.

Zawodowo pracował jako kwalifikowany tokarz w Zakładach Metalowych w Zgodzie. W 1922 r. wstąpił do Towarzystwa Ciężkoatletycznego „Mars" w Wielkich Hajdukach. Powrócił do uprawiania podnoszenia ciężarów, którymi zajmował się jako cyrkowiec. Zmienił wówczas pracę zawodową, znajdując zatrudnienie w Zakładach Konstrukcji Stalowych (późniejszy „Konstal") w Chorzowie.

Był sztangistą kategorii wagowej półciężkiej. Pierwsze sukcesy na arenie ogólnopolskiej odniósł w 1927 r., zdobywając tytuł mistrza kraju; sukces ten powtórzył rok później, dorzucając tytuł mistrza Śląska. Osiągnięcia te sprawiły, że wraz z Ernestem Frychelem z Nowej Wsi (obecnie Wirek, dzielnica Rudy Śląskiej) został powołany do reprezentowania barw narodowych na Mistrzostwach Świata w Monachium w 1930 r. W zawodach tych, jak na debiut sztangistów polskich na imprezie tej rangi spisał się nieźle, zajmując 8. miejsce.

W 1932 r. został bezrobotnym. Wówczas z pomocą przyszedł mu KS „Slavia" Ruda Śląska. Oczkiem w głowie tego klubu i jego prezesa inż. Antoniego Kellera z kopalni „Walenty" była sekcja podnoszenia ciężarów. W zamian za zgłoszenie akcesu do sekcji M. został zatrudniony w tej kopalni jako wykwalifikowany tokarz. W barwach nowego klubu przeszedł do kategorii wagowej ciężkiej, w której zdobył tytuły mistrza Polski w l. 1933, 1934 i 1936. Był także mistrzem Śląska: w 1928 r. w wadze półciężkiej, a w l. 1927, 1930 i 1933 – w wadze ciężkiej.

Poważna kontuzja, jakiej doznał w 1937 r. przed pierwszym w historii polskiego sportu meczem międzypaństwowym, który miał być rozegrany w Rudzie Śląskiej, spowodowała zakończenie działalności zawodniczej i uniemożliwiła M. występ przeciwko reprezentacji Łotwy.

Oprócz tytułów mistrzowskich M. był autorem rekordów Polski. W rwaniu jednorącz wagi półciężkiej uzyskał 72,5 kg, w wyciskaniu w tej kategorii wagowej – 92,5 kg, w podrzucie – 120 kg, a w trójboju olimpijskim (obejmującym wówczas próby wyciskania, rwania i podrzutu) – 302,5 kg, w wyciskaniu wagi ciężkiej – 102,5 kg, w rwaniu w tej kategorii – 102,5 kg, w podrzucie – 130 kg, a w trójboju – 332 kg. Wymienione rezultaty uzyskał do 1 VI 1930, a więc w barwach Towarzystwa Ciężkoatletycznego „Mars" Wielkie Hajduki. Wiele z nich przetrwało jeszcze przez parę lat.

Na krótko przed wybuchem II wojny światowej został właścicielem cyrku, który odziedziczył po rodzicach. Cyrk ten jednak przejął okupant hitlerowski.

Po zakończeniu II wojny światowej pracował jako ceniony tokarz w hucie „Batory". Był też trenerem sztangistów KS „Ruch" Chorzów.

Jego żoną była Elżbieta z d. Kicik. Miał z nią córkę Ludwinę.

Zm. 22 II 1977 w Chorzowie i tam został pochowany.

Arch. Zakładowe huty „Batory". – Bzdyra P., Sport ciężkoatletyczny na Śląsku w latach międzywojennych (mps pracy magisterskiej, napisanej pod kier. H. Laskiewicza w Akademii Wychowania Fizycznego w Kat.), Kat. 1978; *Czterdzieści lat KS „Ruch" Chorzów*, Ch. Batory 1960 (reprodukcja fotograficzna, s. 66); *Sport w Polsce*, W. 1931; Steuer A., *Dzieje ciężkiej atletyki na Górnym Śląsku 1878–1945*, Kat. 1987; tenże, *Mańka Wilhelm (1903–1977)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport" 1989, nr 2; Zgondek S., *Kartki z historii 40 lat sportu ciężarowego w Polsce*, W. 1965; tenże, *Mistrzostwa Polski w podnoszeniu ciężarów 1925–1965*, W. 1965. – „Przegląd Sportowy" 1929, nr 32; „Wiadomości Atletyczne" 1935, nr 4.

Antoni Steuer

Marcinek Brunon (1901–1969), lekarz w Chorzowie.

Ur. 6 X 1901 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), w rodzinie Zygfryda, mistrza szewskiego, i Marii z d. Janczer, kupcowej, pierwszej kobiety radnej w Królewskiej Hucie. Jako uczeń Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie brał udział w akcji plebiscytowej i III powstaniu śląskim, za co został relegowany ze szkoły. Maturę zdał w 1922 r. w gimnazjum w Cieszynie i rozpoczął studia medyczne na Uniwersytecie Poznańskim, gdzie 14 XI 1927 uzyskał dyplom i tytuł dr. wszech nauk lekarskich. W l. 1928–1932 był lekarzem Spółki Brackiej w Wodzisławiu, a następnie w Rybniku. Od 1932 r. pracował w Brzezinach Śląskich, skąd został wysiedlony w 1940 r. Od władz okupacyjnych otrzymał zezwolenie na pracę w Chorzowie, gdzie osiedlił się w 1941 r. Kilkakrotnie był aresztowany za używanie języka polskiego w gabinecie lekarskim. Współpracował z AK.

Po zakończeniu wojny pozostał w Chorzowie; był kierownikiem Zakładu Leczniczo-Zapobiegawczego, lekarzem zakładowym kopalni „Prezydent" i „Chorzów", a w l. 1954–1969 kierownikiem poradni ogólnej w Chorzowie III.

Żonaty od 1930 r. z Romualdą Wittig, miał 2 synów lekarzy: Michała i Brunona.

Zm. 27 XII 1969 w Chorzowie i został pochowany na cmentarzu przy parafii św. Jadwigi.

Brożek K., *Polska służba medyczna...*; Gruszka B., *Marcinek Brunon*, [w:] *Słownik medycyny i farmacji...*, t. 2, s. 167. – „Dziennik Zachodni" 1969, nr 309 (nekrolog). – Arch. rodzinne syna, Michała Marcinka, zamieszkałego w Chorzowie.

Barbara Gruszka

Margules Dawid Samuel (1884–?), rabin w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w l. 1925–1927.

Ur. we Lwowie. Został rabinem w Królewskiej Hucie po wyjeździe z miasta dotychczasowego rabina, dr. Salomona Goldschmidta. Po opuszczeniu Królewskiej Huty dalsze jego losy są nieznane.

Jaworski W., *Ludność żydowska w Chorzowie w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 1: 1996, Ch. 1997, s. 97.

Zbigniew Kapała

Marmurowicz Władysław, pseud.: „Dunin", „Guziczek", „Onufry", „Żwir" (1896–1944), oficer rezerwy armii austro-węgierskiej i oficer zawodowy WP, m.in. 75. Pułku Piechoty w Królewskiej Hucie (Chorzowie), kwatermistrz, a następnie p.o. komendanta Okręgu Śląskiego AK.

Ur. 27 VI 1896 w Żydaczowie w ówczesnej Galicji Wschodniej, syn Michała i Marii z d. Turek. Wychowany w duchu patriotycznym, po ukończeniu szkoły ludowej w Żydaczowie (1909) kontynuował naukę w gimnazjum w Samborze (1909–1911), a następnie w gimnazjum w Stryju (1911–1915). Tego ostatniego był absolwentem. Na początku 1912 r. zaangażował się w działalność konspiracyjną: wstąpił do tajnej organizacji niepodległościowej w Stryju, której był członkiem do wybuchu I wojny światowej. 7 VIII 1914 wstąpił do Polowej Drużyny Sokolej w Podhajcach. Po jej rozwiązaniu we wrześniu 1914 r. został członkiem Tajnej Organizacji Studenckiej w Stryju.

Dn. 13 VI 1915 został powołany do armii austro-węgierskiej i skierowany do 33. Pułku Piechoty Obrony Krajowej w Krakowie. Po przeszkoleniu rekruckim do 26 II 1916 służył w sztabie pułku. Od 27 II do 15 V t.r. przeby-

wał w szkole podoficerskiej, jako instruktor. Dn. 18 VII 1916 skierowano go do szkoły oficerów rezerwy w Opawie, którą ukończył 15 IX 1916. Następnie powrócił do 33. Pułku Piechoty, z którym 3 XI 1916 wyruszył na front rosyjski. Dowodził plutonem. W walkach nad Stochodem wyróżnił się odwagą i odznaczony został Medalem Waleczności (brązowym), a następnie Krzyżem Karola. 1 I 1918 awansował do stopnia podporucznika. Po niespełna 2 miesiącach przeniesiono go do 20. Pułku Piechoty (pospolitego ruszenia), z którym walczył na froncie włoskim. W marcu 1918 r. powrócił do 33. Pułku Piechoty na stanowisko dowódcy 2. kompanii marszowej. Po 3 miesiącach powrócił na front włoski. Walczył pod Judikoryą.

4 XI 1918 dostał się do niewoli włoskiej. Przebywał w niej w obozie Santa Maria Capua Vettere pod Neapolem do 20 XI 1918. W tym czasie włoski minister spraw zagranicznych Sonnino podpisał zgodę na tworzenie we Włoszech oddziałów wojskowych z jeńców Polaków i na ich wysyłanie do Francji. Pod koniec listopada 1918 r. przystąpiono tu do organizowania pułków, lecz brakowało kadry oficerskiej. Dlatego 12 XII 1918 skierowano M. do 2. Pułku Strzelców im. T. Kościuszki na stanowisko dowódcy kompanii. W grudniu 1918 r. pułk ten wyruszył do Francji i podporządkowany został gen. Józefowi Hallerowi. W kwietniu 1919 r. M. transportem kolejowym przybył do Polski i skierowany został na front. Od końca sierpnia 1919 r. służył w 47. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych jako instruktor batalionu zapasowego. Dn. 9 X 1919 zwrócił się z prośbą do Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSW) o przyjęcie na oficera zawodowego. 1 I 1921 r. awansował na porucznika.

Wkrótce M. został przeniesiony do 6. Pułku Strzelców Podhalańskich w Samborze i w II batalionie tego pułku 16 IX 1921 objął funkcję oficera administracyjnego. 7 X 1922 przeszedł do 75. Pułku Piechoty w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Służył w tym pułku do 28 V 1928, sprawując różne funkcje dowódcze. Kompania dowodzona przez niego oceniana była jako jedna z najlepszych w pułku. Dn. 3 V 1926 awansowano go do stopnia kapitana. 28 maja t.r. przeniesiony został do kadry instruktorskiej pułku i odpowiadał w nim za przysposobienie wojskowe. Na tym stanowisku sprawdził się w pełni, o czym może świadczyć m.in. jego roczna ocena, w której czytamy „[...] Oficer o wysokim poczuciu obowiązku w pracy, bardzo ambitny. Bardzo dbały o podwładnych i żołnierzy [...]. Nadzwyczaj wyrobiona samodzielność i inicjatywa, stanowczy. Oficer o bardzo dużej energii i pewności siebie [...]. Nadaje się na stanowisko Powiatowego Komendanta P.W. Nadaje się na każde stanowisko w pułku piechoty. Bardzo dobry oficer".

W grudniu 1927 r. został sekretarzem Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie. Praca Komitetu była zorganizowana w trzech sekcjach. Pierwszą tworzył zarząd Towarzystwa Stadionu Sportowego WFiPW, drugą była sekcja wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, trzecią zaś sekcja propagandowo-prasowa („Śląski Głos Poranny" nr 3 z 4 I 1928).

Wkrótce po przybyciu do Królewskiej Huty, bo 29 IV 1924, zawarł związek małżeński z Haliną Zofią Krysiak.

Po opuszczeniu Królewskiej Huty przez krótki czas pełnił obowiązki instruktora w Batalionie Podchorążych Rezerwy nr 10a w 39. Pułku Piechoty, by pod koniec służby w nim, 9 VIII 1930 przejąć tam obowiązki kwatermistrza.

Z Batalionu Podchorążych Rezerwy nr 10a przeniesiono M. do 3. Pułku Strzelców Podhalańskich w Bielsku. 1 VII 1933 M. objął obowiązki zastępcy oficera mobilizacyjnego w tym pułku. Kilka miesięcy później, bo 3 IV 1934, dowódca pułku wyznaczył M. na oficera żywnościowego pułku.

We wrześniu 1939 r. był kwatermistrzem 111. Pułku Piechoty rez. 41. Dywizji Piechoty. Uczestniczył w bitwie pod Różanem. Prawdopodobnie 10 IX t.r. został ranny w bi-

twie w rejonie Huty Golicynów, gdzie pułk został rozbity. Na cmentarzu parafialnym w Starej Wsi znajduje się jego grób. Widocznie ktoś potraktował go jak zabitego i zdjął z jego szyi nieśmiertelnik – stąd grób. Uniknął niewoli, po powrocie do zdrowia przedostał się do Krakowa, gdzie został zwerbowany do Służby Zwycięstwu Polski, która przekształciła się później w Związek Walki Zbrojnej (ZWZ). W Krakowie wszedł w skład sztabu Okręgu ZWZ, w którym był oficerem intendentury do początku 1941 r., czyli do przeniesienia przez dowództwo Obszaru Krakowsko-Śląskiego ZWZ do Okręgu Śląskiego, który był rozbity po aresztowaniach grudniowych 1940 r.

M. w Okręgu Śląskim ZWZ został kwatermistrzem. Po aresztowaniach w maju 1942 r. w Okręgu przez kilka miesięcy, od 24 V do października t.r., mimo zagrożenia kierował jego działalnością. Dn. 11 XI 1942 awansował do stopnia majora. Na początku 1943 r. zasilił sztab komendy Okręgu Poznańskiego AK. Swoim doświadczeniem konspiracyjnym, wiedzą fachową przyczynił się do rozbudowy jego struktury terytorialnej. Kwatermistrzem w tym Okręgu został 4 VII 1943. Przebywał w Ostrowie Wielkopolskim (nie zdążył sprowadzić tutaj żony Haliny, która została wkrótce aresztowana w Sosnowcu i do końca wojny przebywała w obozach koncentracyjnych. Po 1945 r. mieszkała w Chorzowie).

M. został aresztowany przez gestapo w Kaliszu 22 I 1944 i po śledztwie w Domu Żołnierza w Poznaniu osadzono go w stanie agonalnym w Forcie VII, gdzie zm. 8 II 1944.

Odznaczony był m.in.: Krzyżem Walecznych, Krzyżem Karola i Medalem Waleczności (austriackie), Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921.

CAW, ponad 100 dokumentów o W. Marmurowiczu w teczkach akt personalnych o sygn.: 875, 5910. – *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 2: *Czerwiec 1941 – kwiecień 1943*, Londyn 1973; Niekrasz J., *Z dziejów AK na Śląsku*, wyd. 2, Kat. 1993; Starczewski M., *Okręg Śląski...*; tenże, *Polskie Państwo Podziemne...*; tenże, *Ruch oporu...*; tenże, *Udział kobiet w konspiracji politycznej i wojskowej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej. Materiały sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniach 16–17 XI 1996*, pod red. E. Zawackiej, cz. 2, Toruń 1998; *Śląski szlak Ravensbrück*, oprac. zbiorowe członkiń Klubu Ravensbrück przy Zarządzie Okręgu ZBoWiD w Kat. w 10-lecie istnienia Klubu 1957–1967, Kat. 1968, s. 57; Woźniak M., *Marmurowicz Władysław*, [w:] *Encyklopedia konspiracji wielkopolskiej 1939–1945*, praca zbiorowa pod red. M. Woźniaka, P. 1998. – Relacje pisemne i ustne udzielone autorowi m.in.: przez gen. bryg. dr hab. E. Zawacką, kpt. T. Delektę, kpt. A. Korczyńską, gen, bryg. dr. Z. Waltera-Jankego, płk. dr. J. Słaboszewskiego, płk. C. Gałeckiego, płk. A. Siemiginowskiego, ppłk. M. Pierzchałę, mjr. P. Migulę, kpt. C. Nowickiego, kpt. K.E. Błaszczyka, dr. E. Odorkiewicza.

Mieczysław Starczewski

Martinowski Konrad (1902–1977), działacz katolickiego ruchu młodzieżowego, śpiewaczego; pionier katolickiego ruchu sportowego i wycieczkowego.

Ur. 18 XII 1902 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Teodora i Wiktorii z d. Bojtczyk (Boiłczyk?). Obok ks. Jana Tomali i Juliusza Grządziela należał do współzałożycieli 8 XII 1919 Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej „Promień" przy parafii św. Jadwigi w Królewskiej Hucie, działającego na zasadach Zjednoczenia Młodzieży Polsko-Katolickiej, zorganizowanego przez ks. Wawrzyńca Puchera z Małej Dąbrówki. W 1920 r. zajmował się organizacją sportu w tymże Stowarzyszeniu, które po włączeniu do Królewskohuckiego Obwodu Górnośląskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej i uczestnictwie w rozgrywkach mistrzowskich stało się *de facto* pierwszym na Górnym Śląsku katolickim klubem sportowym. M. wchodził w skład jego zarządu. W 1921 r. z inicjatywy M. został poświęcony sztandar Stowarzyszenia.

Od 2 IX 1922 M. znalazł zatrudnienie w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w Katowicach. Dn. 27 VI 1927 otrzymał nominację na naczelnika kancelarii w Wydziale Budżetowo-Gospodarczym. Był urzędnikiem kategorii X. Po 1922 r. głównym polem jego działalności w katolickim ruchu młodzieżowym

stała się turystyka i organizacja pielgrzymek. Na szlaku jego pątniczych dróg znalazły się Czerna, Częstochowa, a wycieczkowych – Bielsko, Oświęcim, Ząbkowice. Uczestniczył także w II Pielgrzymce Ślązaków do Rzymu i Watykanu (w 1925 r.). Był jednym z prekursorów odrębnego młodzieżowego ruchu pielgrzymkowego w Administracji Apostolskiej Górnego Śląska.

W 1923 r. został wybrany prezesem SMP „Promień". W okresie pełnienia przez M. tej funkcji organizacja przeżywała największy rozkwit. Liczyła wówczas 150 członków, była zatem największa w Administracji Apostolskiej dla Polskiego Śląska. Od 1924 r. M. wchodził w skład Rady Związkowej Stowarzyszenia. W l. 1925–1928 był prezesem okręgu królewskohuckiego Stowarzyszeń Śląskiego Związku Młodzieży Polskiej. Zajmował się m.in. organizacją imprez sportowych na szczeblu mistrzostw okręgu, np. w 1925 r. w piłce nożnej i palancie. Od początku był sponsorem organizacji.

W maju 1928 r. pomiędzy nim a nowym patronem organizacji ks. Robertem Szynawą doszło do ostrego konfliktu na tle narodowym. Znany z sympatii proniemieckich ówczesny wikary z parafii św. Jadwigi w Królewskiej Hucie zamierzał część majątku polskiego Stowarzyszenia przekazać niemieckiej organizacji Deutsche Jugendkraft. Bez zgody zarządu powołał też bardziej uległego mu prezesa. M. prowadził korespondencję w tej sprawie z kurią. Ówczesny proboszcz parafii św. Jadwigi w Królewskiej Hucie, → ks. Jan Gajda, ograniczył się tylko do czasowego zawieszenia ks. Szynawy. Wówczas M. wycofał się z aktywnej działalności w katolickim ruchu młodzieżowym, przyjął jednak tytuł prezesa honorowego. W 1929 r. uczestniczył w jubileuszu organizacji.

O dalszej działalności społecznej M. niewiele wiadomo. Był członkiem Związku Peowiaków w Chorzowie. Udzielał się też w ruchu śpiewaczym. W 1935 r. założył chór kościelny „Seraf" przy kościele św. Antoniego w Chorzowie. Po 1939 r. jego zawodowa działalność nie jest znana. Mieszkał przy ul. Stawowej 3 w Królewskiej Hucie, która po podziale parafii św. Jadwigi od 1935 r. należała do parafii św. Antoniego Padewskiego w Chorzowie.

Dn. 23 VIII 1927 wziął ślub z Heleną z d. Kleinert.

Zm. 24 IX 1977. Pochowany został na cmentarzu przy ul. Drzymały w Chorzowie.

AA Kat., akta lokalne parafii św. Jadwigi w Chorzowie, sygn. AL. 00406; akta rzeczowe „Młodzież Polska", sygn. ARZ 594; AP Kat., Dyrekcja Policji w Chorzowie, sygn. 32, 35; Urząd Wojewódzki Śląski, sygn. 444; Arch. Parafii św. Antoniego Padewskiego w Chorzowie, Księga pogrzebowa za rok 1977; Pismo USC Ch. z dn. 22 III 2005 w Muzeum w Chorzowie, zawierające informacje o ślubie i dacie zgonu Konrada Martinowskiego. – Drabina J., *Historia Chorzowa...*; Hanke R., *Silesia Cantat: dzieje polskiego śpiewactwa kościelnego na Śląsku*, Kat. 1996; *Księga adresowa województwa śląskiego rok 1926/1927*, [b.m.w.]; *Lista starszeństwa służbowego funkcjonariuszy i niższych urzędników województwa śląskiego według stanu z dnia 31 XII 1928*, [b.m.w.]; *Spis Stowarzyszeń Śląskiego Związku Młodzieży Polskiej*, Król. Huta 1925; *Spis urzędników i funkcjonariuszów niższych władz administracji ogólnej Województwa Śląskiego. Cz. 1 z etatu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych według stanu w dniu 31 grudnia 1931*, [b.m.w.]; *Śląska Młodzież Katolicka. Historia Organizacji Polskiej Młodzieży Katolickiej na Śląsku od roku 1871 do 1926*, Mikołów 1927. – „Gazeta Urzędowa Województwa Śląskiego" 1927, nr 20; „Młodzież Katolicka" 1928, nr 8; 1929, nr 12; 1932, nr 2. – Inskrypcja nagrobkowa na cmentarzu przy ul. Drzymały w Chorzowie.

Antoni Steuer

März Rudolf (1901–1944), inżynier górnictwa węglowego, skoczek do wody, reprezentant Polski.

Ur. 17 IV 1901 w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory). Na temat jego dzieciństwa i lat szkolnych brak informacji w źródłach. Pochodził z rodziny niemieckiej, dlatego jako sportowiec pierwsze kroki skierował do specjalizującego się w pływaniu niemieckiego klubu sportowego występującego pod nazwą „Erster Schwimmverein" w Katowicach. Jego członkiem został w 1923 r. Pod opieką ówczesnego mistrza Polski Waltera Süßmanna został skoczkiem do wody – zawodnikiem dyscypliny uprawia-

nej wówczas w woj. śląskim przez niewielu członków pływackich klubów sportowych. Można zatem zaliczyć M. do pionierów tej dyscypliny sportu na Śląsku. W barwach katowickiego klubu zdobył swój pierwszy tytuł mistrza Polski. W 1926 r. zwyciężył w konkursie skoków z trampoliny.

Mistrz Polski w skoku p. März podczas zawodów pływackich w Król. Hucie

Najprawdopodobniej antypolska postawa działaczy klubu finansowanego przez Volksbund für Polnisch Oberschlesien, sprzeczna z przekonaniami M. o integracyjnym znaczeniu sportu, zaczęła zrażać go do klubu. Po ukończeniu w 1927 r. Państwowej Szkoły Górniczej w Tarnowskich Górach, której był słuchaczem i reprezentował istniejący przy tej placówce klub sportowy w zawodach pływackich na różnych dystansach, w 1928 r., przeszedł do istniejącego w Janowie-Giszowcu Towarzystwa Pływackiego „23" Giszowiec- Nikiszowiec. Klub ten prowadził działalność pod patronatem koncernu „Giesche". W 1928 r. M. został zatrudniony w tym koncernie na stanowisku sztygara. Tu związał się ze Stowarzyszeniem Polskich Inżynierów i Techników, działającym przy poparciu amerykańskich właścicieli koncernu na polu polonizacji i opiekującym się od 1930 r. Towarzystwem Pływackim „23" Giszowiec-Nikiszowiec. Pod koniec l. 30. XX w. M. został członkiem zarządu tegoż Stowarzyszenia (pełnił m.in. funkcję skarbnika). Kontynuował działalność zawodniczą. W skokach do wody był klasą dla siebie. Do wybuchu II wojny światowej był w tej specjalności niepokonany na terenie II Rzeczypospolitej. W l. 1926–1939 zdobył łącznie 22 tytuły mistrza Polski – w skokach z wieży w 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1937, 1938 i w 1939 r.; w skokach z trampoliny oprócz tytułu wywalczonego dla EKS Katowice stanął na najwyższym podium tej imprezy w l. 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1934, 1935, 1937. W 1938 r. zwyciężył również w tej specjalności na obiekcie krytym. W l. 1927–1938 wystąpił 8-krotnie w barwach narodowych – uczestniczył w zawodach międzypaństwowych, m.in. w meczach przeciwko Czechosłowacji (1928), Belgii (1931) i Finlandii (1938), a w 1927, 1929 i w 1931 r. reprezentował Polskę na mistrzostwach Europy.

W okresie okupacji hitlerowskiej nadal sprzyjał Polakom z terenu gminy Janów – wielu z nich uchronił przed aresztowaniem i wywozem do obozów koncentracyjnych. Działalność ta nie uszła uwagi hitlerowskiego zarządu koncernu „Giesche", który najprawdopodobniej karnie w 1943 r. przeniósł go do kopalń w Zagłębiu Wałbrzyskim. Tam uległ śmiertelnemu wypadkowi w 1944 r.

Klimontowicz W., *Sport pływacki Górnego Śląska*, Kat. 1998; *Kronika sportu*, oprac. zespół pod kier. M.B. Michalika, W. 1993; Sojka A., Historia kultury fizycznej w gminie Janów (mps w zbiorach Muzeum Historii Katowic); Steuer A., *Kalendarium dziejów Katowic*, Kat. 2002; tenże, *März Rudolf (1901–1944)*, [w:] *Pszczyński słownik biograficzny*, Cieszyn 1994; tenże, Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939), praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Bogdana Cimały na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego, Op. 2004 (wydruk komputerowy w posiadaniu autora); tenże, *Sport na Górnym Śląsku...*; tenże, *Towarzystwo Pływackie „23" Giszowiec-Nikiszowiec 1923–1949. Mistrzynie i mistrzowie*, Rozdzień 1999, nr 7–8; Tuszyński B., *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej (1939–1945)*, W. 1999.

Antoni Steuer

Marzec Jerzy (1912–1939), pracownik umysłowy, członek Związku Harcerstwa Polskiego i Związku Młodej Polski w Chorzowie, uczestnik cywilnej obrony miasta w dn. 1–3 IX 1939.

Tablica na murze przy ul. Stefana Żeromskiego

Ur. 28 I 1912. W okresie szkolnym został harcerzem ZHP oraz członkiem Związku Młodej Polski, młodzieżowej przybudówki OZN, bardzo aktywnego w Chorzowie tuż przed wojną. Od pierwszego dnia wojny wraz z innymi członkami tej organizacji: → Ireną A. Salamonówną, → Marianem Mojem i → Henrykiem Piętą (w większości publikacji wymienia się ich tylko jako harcerzy, przemilcza natomiast ich przynależność do Związku Młodej Polski) obsługiwał samochód, którym dowożono amunicję i żywność do oddziałów samoobrony pod Łagiewnikami, a odbierano rannych. 4-osobowa załoga służbę tę pełniła do godz. popołudniowych 3 IX. Chorzów opuściło już wówczas Wojsko Polskie oraz większość sił powstańczej samoobrony. W różnych jego rejonach grasowały grupy hitlerowskiej V kolumny. Załoga samochodu nadal patrolowała ulice Chorzowa. Znalazła się nagle, jadąc od obecnej huty „Kościuszko" ku Rynkowi, pod obstrzałem nieprzyjaciela. Próbowała wydostać się z okrążenia ul. Wolności w kierunku Świętochłowic. Uciekający w dół ul. Wolności samochód ścigały z wiaduktu k. poczty serie z karabinów. Na skrzyżowaniu ulic Wolności i św. Jacka (obecnie Żeromskiego) załoga samochodu dostała się w krzyżowy ogień. W rezultacie M. oraz Moj i Pięta zostali śmiertelnie ranni, a Salamonówna odniosła poważną ranę. Rannа dotarła do Szpitala Spółki Brackiej przy ul. Strzelców Bytomskich, gdzie udzielono jej pomocy. Po przebraniu się (przez cały czas była w mundurze Przysposobienia Wojskowego Kobiet) opuściła szpital tylnym wyjściem od ul. Kazimierza Pułaskiego. Potem ukrywała się przez całą wojnę.

Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 11; Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1963, s. 178 (tam występuje jako Jan); *Wszystko co nasze. Harcerska martyrologia na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach II wojny światowej*, W. 1983, s. 73.

Zbigniew Kapała

Maśliński Stanisław (1889–1969), ksiądz katolicki, rektor Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, organizator późniejszej parafii pw. św. Antoniego w Chorzowie, proboszcz parafii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Katowicach.

Ur. 11 IX 1889 w Berlinie, syn szewca Franciszka i Pelagii z d. Trojanowska. Po ukończeniu szkoły elementarnej i 3 klas

gimnazjum w Berlinie został oddany przez ojca do Konwiktu Biskupiego w Głogówku, gdzie w 1909 r. zdał egzamin dojrzałości. W t.r. rozpoczął studia na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Jako student należał do polskiej tajnej organizacji akademickiej. Święcenia kapłańskie przyjął 21 VI 1913 we Wrocławiu. Po święceniach objął obowiązki wikariusza w parafii św. Sebastiana w Berlinie, gdzie mieszkało wielu Polaków. W 1916 r. został mianowany wiceregensem i wykładowcą teologii praktycznej w alumnacie we Wrocławiu.

W 1922 r. wniósł prośbę o przeniesienie na polski Górny Śląsk. Po jej zaakceptowaniu przez kard. Adolfa Bertrama, w 1923 r. M. podjął obowiązki katechety w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Rok później został mianowany najpierw notariuszem i sędzią Administracji Apostolskiej Polskiego Śląska, a następnie rektorem Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie. Obowiązki rektora łączył z pracą pedagogiczną i – w pierwszym okresie swej posługi rektorskiej – nadzorowaniem budowy gmachu seminarium przy al. Mickiewicza w Krakowie. W 1927 r. został mianowany tajnym szambelanem Jego Świętobliwości oraz dyrektorem Związku Misyjnego Duchowieństwa. Był także prezesem stowarzyszenia pod nazwą Dzieło im. św. Jana Kantego. Redagował organ stowarzyszenia – „Winnicę Pańską", stanowiącą dodatek „Gościa Niedzielnego". Opublikował broszurę *Duchowieństwo a seminarium duchowne*. Zamieszczał artykuły w różnych wydawnictwach katolickich. Wchodził w skład Komisji Egzaminacyjnej dla Księży Katechetów, Consilium Vigilantiae oraz Komisji dla Biblioteki Seminarium Duchownego. W 1931 r. został komisarzem biskupim przy egzaminach alumnów. Stanowisko rektora Śląskiego Seminarium Duchownego piastował do 1935 r., wychowując w tym czasie liczne zastępy kapłanów dla diecezji katowickiej. W l. 1935–1945 był najpierw administratorem, a potem proboszczem w parafii św. Antoniego w Chorzowie.

We wrześniu 1945 r. został mianowany administratorem, a w lipcu 1957 r. proboszczem w parafii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Katowicach. W 1946 r. był delegatem na Plenum Wojewódzkiego Komitetu Obywatelskiego Pożyczki Odbudowy Kraju oraz przedstawicielem duchowieństwa w Powiatowej Radzie Narodowej. W 1947 r. w uznaniu zasług w organizacji Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, wychowaniu kapłanów, a także za udział w życiu naukowym mianowany został kanonikiem honorowym Kapituły Katedralnej w Katowicach. W t.r. otrzymał nominację na ojca duchownego i wizytatora Konwentu Zakonnic Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Siemianowicach. Ponadto pełnił obowiązki kuratusa Zgromadzenia Sióstr Boromeuszek w Mikołowie. Był także moderatorem Sodalicji Pań w Katowicach, cenzorem książek, egzaminatorem prosynodalnym i obrońcą węzła małżeńskiego w Sądzie Biskupim w Katowicach. W 1965 r. mianowany został prałatem domowym.

Zm. 6 X 1969 w Katowicach. Został pochowany na cmentarzu przy ul. Francuskiej w Katowicach. Odszedł do wieczności w 81. r.ż. i w 57. r. kapłaństwa. Uczestniczący w pogrzebie, pochodzący ze Śląska, ks. bp Wilhelm Pluta nazwał M. „jednym z najświatlejszych kapłanów XX wieku diecezji katowickiej", a biskup ordynariusz Herbert Bednorz podziękował Zmarłemu za posługę wychowawcy kapłanów i za jednoznaczne wskazywanie im ideału kapłaństwa Chrystusowego.

Olszar H., *Ks. Stanisław Maśliński (1889–1969)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 9, Ch. 2008, s. 21–32.

ks. Henryk Olszar

Matejczyk Jan Alfons (1904–1940), prawnik, sędzia grodzki, zastępca przewodniczącego Sądu Pracy w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 21 VII 1904 w Bytomiu. W l. 1915–1923 uczęszczał do gimnazjum w Królew-

skiej Hucie (obecnie Chorzów), i zdał tu egzamin dojrzałości. W okresie poprzedzającym plebiscyt należał do Koła Filaretów. Od 7 V do 2 VII 1921 uczestniczył w III powstaniu śląskim. Pracował w kancelarii Komendy Placu w Rozbarku (obecnie dzielnica Bytomia). Od 1923 r. studiował na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego. W 1929 r. otrzymał dyplom magistra prawa. Po okresie asesorstwa w śląskich sądach został sędzią grodzkim w Chorzowie. Mieszkał w Chorzowie przy ul. Stawowej 4. Był absolwentem Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty w Śremie (1929). Dn. 1 I 1933 został mianowany na stopień podporucznika. Od 1934 r. przydzielono go do 56. Pułku Piechoty w Krotoszynie, a następnie do 3. Pułku Strzelców Podhalańskich w Bielsku. Aktywnie działał w Związku Powstańców Śląskich i Związku Oficerów Rezerwy.

W 1939 r. zmobilizowano go do 75. Pułku Piechoty. Dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lasku Katyńskim.

Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 386; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 41; *Pro memoria*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1996, nr 3, s. 354.

Zbigniew Kapała

Matejko Stefan Witold (1871–1933), malarz, witrażysta, projektant witraży dla kościoła pw. św. Barbary w Chorzowie, bratanek Jana.

Studiował w l. 1886–1892 w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych u L. Löfflera, W. Łuszczkiewicza i J. Matejki. W l. 1889–1891 brał udział w dekorowaniu wnętrza kościoła Mariackiego w Krakowie. Od 1892 do 1894 r. studiował w akademii monachijskiej. Specjalizował się w malarstwie ściennym i witrażownictwie. Od 1906 r. kierował działem kompozycji figuralnej w Zakładzie Witrażów i Mozaiki S.G. Żeleńskiego w Krakowie. Był twórcą wielu witraży, kartonów do witraży oraz mozaik.

Poza kościołem Mariackim w Krakowie pracował też w krakowskim kościele Franciszkanów i w katedrze w Kielcach. Współpracował przy odnowieniu polichromii w Nieświeżu i kaplicy Świętej Trójcy na zamku w Lublinie. Projektował witraże do kościołów, m.in. w Drohobyczu, Turce nad Stryjem, Korczynie, Chicago (kościół św. Michała) oraz mozaiki do kaplicy u Jezuitów w Chyrowie i cerkwi w Olyphat (USA). W swych pracach łączył elementy tradycyjnego akademizmu i secesji.

W obecnym Chorzowie zaprojektował dla kościoła pw. św. Barbary 2 witraże przestawiające wizerunki aniołów. Znajdują się one naprzeciwko wejścia. Anioły stylizowane są w duchu secesji, mają intensywne barwy, miękkie linie. Przedstawienia uzupełniają całą powierzchnię ostrołucznego okna. Anioły ukazane są frontalnie, z dłoniami złożonymi na piersi w geście modlitwy. Ubrane są w komżę sięgającą do ziemi, kolorową dalmatykę dekorowaną ornamentem z owoców granatu, po bokach mają duże skrzydła o czerwonych ramionach i długich białych piórach, wokół głowy kolisty nimb, powyżej którego w lotusowym łuku umieszczone są płomieniste kolorowe szybki. Witraże powstały w 1932 r., wykonano je w Pracowni Witrażów R. Ryniewicz–F. Romańczyk Kraków–Siemianowice s.c. G. Heinzel. Proboszczem kościoła pw. św. Barbary był w tym okresie ks. Józef F. Gawlina. Z jego inicjatywy przeprowadzono malowanie świątyni. Polichromię barwną w prezbiterium oraz w nawie głównej wykonał Stanisław Ligoń, wykorzystując górnośląskie motywy.

Encyklopedia sztuki polskiej, wstęp J.K. Ostrowski, Kr. 2001, s. 176; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 365; Szopa R., *Anielskie witraże*, „Wspólny Chorzów" 2000, nr 3 (54).

Ryszard Szopa

Mayre Ludwik Antoni Marian, pseud. Antoni Falkowski (1899–1977), pracownik kierownictwa huty „Batory" w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory), wykładowca Akademii Ekonomicznej w Krakowie i Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie.

Ur. 19 VIII 1899 (podawane są też daty: 19 IX lub 10 IX 1899) w Wiedniu, syn Karola, urzędnika bankowego, oraz Hermany Pavek. Ukończył Artillerie Kadettenschule w Traiskirchen pod Wiedniem. Podczas I wojny światowej walczył w armii austro-węgierskiej. Po jej zakończeniu przyjął obywatelstwo polskie i brał udział w wojnie polsko-sowieckiej, a następnie został przeniesiony do 5. Pułku Artylerii Ciężkiej w Krakowie. W l. 1922–1924 wykładał topografię, aerofotografię, matematykę i elektronikę w Oficerskiej Szkole Pomiarów Artylerii w Toruniu. W l. 1924–1926 należał do Generalnego Inspektoratu Artylerii oraz był adiutantem generalnego inspektora gen. Józefa Hallera. W 1925 r. rozpoczął studia na Politechnice Warszawskiej. Po powrocie do macierzystego 5. Pułku Artylerii Ciężkiej kontynuował studia na Wydziale Hutniczym Akademii Górniczej (AG) w Krakowie. W 1928 r. M. przeszedł w stan spoczynku (w stopniu porucznika) i został asystentem w Katedrze Metalurgii Żelaza AG. Podczas studiów odbywał praktyki w hucie „Pokój" w Rudzie Śląskiej oraz w jugosłowiańskich hutach w Veres i Zenica, a także w Oesterreichische Schmidstahlwerke w Wiedniu. W 1932 r. uzyskał tytuł inżyniera metalurga. W l. 1933–1939 pracował w hucie „Batory" w Hajdukach Wielkich jako – kolejno – robotnik praktykant, sekretarz techniczny dyrekcji Zakładu Stali Szlachetnych, inżynier do badań i wynalazków przy dyrekcji huty, zastępca kierownika „rurowni" w Walcowni Grubej Blachy, kierownik Oddziału Organizacji i Kontroli, szef Działu Technicznego, a w 1939 r. zastępca dyrektora ds. technicznych. Dn. 25 VIII 1939 został powołany do służby wojskowej jako pełnomocnik Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Po wybuchu wojny polsko-niemieckiej M. ewakuował najcenniejsze maszyny z huty w głąb kraju. Wzięty przez Niemców do niewoli k. Biłgoraja, uciekł 4 X 1939 i udał się do Krakowa. Dn. 9 XI t.r. został aresztowany podczas łapanki ulicznej i osadzony w więzieniu przy ul. Montelupich. Zwolniony w grudniu 1939 r., udał się do Raby Wyżnej (pow. nowotarski), gdzie pracując w majątku Głowińskich, zawiązał lokalną Organizację Orła Białego, a następnie był jej komendantem. Organizował przerzuty przez „zieloną granicę" oraz uczył matematyki i fizyki na tajnych kompletach. Wiosną 1941 r. przeniesiono go do Rabki, gdzie – oficjalnie pracując jako prokurent w Podkarpackim Towarzystwie Użytkowania Materiałów Niedrzewnych – był oficerem ds. wywiadu komendy inspektoratu nowotarskiego ZWZ. Ponownie został aresztowany 16 VI 1942 i uwięziony w „Palace" w Zakopanem, potem w Tarnowie, skąd przewieziono go do KL Auschwitz-Birkenau (nr obozowy 95872). Dn. 12 XII 1944 M. ewakuowano do obozu w Buchenwaldzie, a potem do obozu w Ravensbrück. Podczas kolejnej ewakuacji uciekł z transportu i ukrył się w wiosce Torgelov, gdzie doczekał wkroczenia Armii Czerwonej.

Do Katowic wrócił 20 V 1945. Niebawem został zatrudniony jako szef Działu Organizacji i Kontroli huty „Batory". Od 1946 r. wykładał na Wydziale Hutniczym AG (od 1949 r. Akademia Górniczo-Hutnicza, AGH). W l. 1947–1948 pracował jako szef Działu Organizacji i Kontroli Hajduckich Zakładów Hutniczych, a następnie jako dyrektor ds. zatrudnienia i płac Centralnego Zarządu Przemysłu Hutniczego. W latach akademickich 1949/1950 i 1951/1952 wykładał problemy zatrudnienia i płac oraz organizacji pracy w hutnictwie w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach. W okresie 1950–1952 pracował w Głównym Instytucie Pracy w Chorzowie, następnie kierował tamże Zakładem Organizacji Wytwórczości Przemysłu Hutniczego Instytutu Ekonomiki i Organizacji Pracy. W 1951 r. został kierownikiem Katedry Ekonomiki Przemysłu i Technologii Wyższej Szkoły Ekonomicznej (WSE) w Krakowie. Od 1952 r. był kierownikiem Zespołu Katedr Ekonomiki Przemysłu i Technologii, a w l. 1952–1964 wykładał w Katedrze Organizacji Produkcji

AGH. Opublikował *Dyspozytorski system kierowania produkcją w przemyśle hutniczym* (W. 1952). W 1955 r. przeniósł się na stałe do Krakowa. W t.r. Rada Państwa mianowała go docentem. W l. 1957–1960 wykładał w Bergakademie we Freibergu (NRD), gdzie był dyrektorem Katedry Organizacji i Planowania w Hutnictwie. W 1959 r. został członkiem honorowym Senatu tej uczelni, a władze niemieckie nadały mu tytuł profesora. Opublikował rozprawę *Organisation und Plannung des Hüttenbetriebes* (Freiberg 1960). Współpracował też z Uniwersytetem Politechnicznym w Miszkolcu na Węgrzech oraz z Wyższą Szkołą Techniczną w Ilmenau (NRD). W l. 1958–1969 kierował Katedrą Ekonomiki Przedsiębiorstw Przemysłowych WSE w Krakowie. Był kierownikiem powstałego przy tej uczelni Podyplomowego Studium Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstwa Przemysłowego.

Od 1959 r. działał w Oddziale Towarzystwa Naukowego Organizacji i Kierownictwa w Krakowie – w l. 1964–1966 i 1971–1975 był przewodniczącym Rady Naukowej, a w okresie 1967–1971 prezesem zarządu; został honorowym członkiem tej organizacji. W tym okresie opublikował prace: *Organizacja zarządzania i kierownictwa* (Kr. 1963) oraz *Wpływ czynników fizjologicznych i psychologicznych na wydajność pracy ludzkiej* (Kr. 1963). W 1963 r. został profesorem nadzwyczajnym. W l. 1966–1969 należał do Komisji Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Z Ireneuszem Rutkowskim opublikował pracę *Organizacja przedsiębiorstw, metody zarządzania i planowania w przedsiębiorstwie przemysłowym (zagadnienia wybrane)* (Kat. 1967). Zamieszczał artykuły w: „Hutniku", „Przeglądzie Górniczo-Hutniczym", „Ekonomice i Organizacji Pracy", „Życiu Gospodarczym".

W 1969 r. przeszedł na emeryturę, jednak dalej pozostał czynny zawodowo, m.in. prowadził wykłady na AGH i w WSE (od 1974 r. Akademia Ekonomiczna w Krakowie) oraz opublikował *Teorię procesu produkcyjnego* (Kr. 1971). Pod jego kierownictwem powstało ponad 300 prac magisterskich i doktorskich. Był członkiem Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego.

Jego żoną była Felicja z Piotrowskich. Miał córkę.

Zm. 10 XI 1977 w Krakowie. Został pochowany na cmentarzu Rakowickim.

Był odznaczony: Krzyżem Walecznych (1943), Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1968), Złotym Krzyżem Zasługi, Złotą Odznaką „Za pracę społeczną dla miasta Krakowa" i „Za zasługi dla Ziemi Krakowskiej".

Bibliografia publikacji (...) z lat 1919–1956...; Filar A., Leyko M., *„Palace" katownia Podhala. Tajemnice lochów gestapowskiej placówki w Zakopanem*, W. 1976; Kasperczyk J., *Podhale w latach wojny i okupacji niemieckiej 1939–1945*, W. 1990; *Księga pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski południowej 1940–1944*, t. 2, Oświęcim 2002; Mazur G., Rojek W., Zgórniak M., *Wojna i okupacja na Podkarpaciu i Podhalu. Na obszarze inspektoratu ZWZ-AK Nowy Sącz 1939–1945*, Kr. 1998; Pluta-Czachowski K., *Organizacja Orła Białego. Zarys genezy organizacji i działalność*, W. 1987; *Słownik biograficzny techników polskich*, t. 11, W. 2000. – „DziennikPolski" 1977, nr 257–259, 261, 266; „Folia Oeaconomica Cracoviensia" 1979, t. 22; „Problemy Ekonomiczne" 1978, nr 2, s. 118–121; „Przegląd Organizacji" 1978, nr 9; „Rocznik Oficerski" 1923, 1924, 1928; „Tygodnik Powszechny", R. 32: 1978, nr 5; „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie" 1978, nr 106.

Mariusz Ryńca

Mazanek Roman (1889 –1966), nauczyciel, działacz związkowy.

Urodził się 1 III 1889 w Pantalowicach w pow. przeworskim jak syn miejscowego kierownika szkoły. Po ukończeniu szkoły w Albigowej w pow. łańcuckim, a następnie 4 klas gimnazjum w Rzeszowie, podjął naukę w Seminarium Nauczycielskim w Krakowie, którą zakończył w czerwcu 1910 r. zdaniem seminaryjnego egzaminu dojrzałości. Pracę zawodową rozpoczął w pow. łańcuckim, a w 1912 r. zdał egzamin kwalifikacyjny i otrzymał prawo ustalenia w zawodzie nauczycielskim.

Po wybuchu I wojny światowej został powołany do armii austro-węgierskiej, w której dosłużył się stopnia porucznika. Po wojnie wrócił do zawodu nauczycielskiego w pow. łańcuckim, a następnie pracował w woj. poznańskim.

Po przejęciu części odzyskanego Górnego Śląska przez Polskę przyjechał do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów) i tu rozpoczął pracę zawodową w szkole. Pracował też w organizacjach społecznych i kulturalnych.

We wrześniu 1926 r. zaczął pracować w Szkole Specjalnej w Królewskiej Hucie. W roku szkolnym 1927/1928 uzupełnił wykształcenie na rocznych studiach w Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Po ich ukończeniu wrócił do swej macierzystej placówki, której został kierownikiem w 1929 r.

Po podjęciu pracy na Śląsku pozostawał członkiem Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (ZPNSP). Na początku 1928 r. przy Zarządzie Okręgu tej organizacji zorganizował Sekcję Szkolnictwa Specjalnego, zostając jednocześnie pierwszym jej przewodniczącym. Z upoważnienia ZPNSP opracował razem ze swymi kolegami memoriał skierowany do ówczesnego Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie zmiany nazwy „szkolnictwo pomocnicze" na „szkolnictwo specjalne" i tworzenia tego typu szkół w różnych miastach polskiej części Górnego Śląska. Pracę w ZPNSP, a następnie w Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) traktował bardzo poważnie, niezależnie od tego, czy był szeregowym członkiem czy prezesem Zarządu Okręgu Śląskiego ZNP w Katowicach. Jako czynny działacz ZNP na początku lat 30. dostrzegł zmiany, jakie zaszły w Zarządzie Głównym tej organizacji. Dn. 4 XI 1932 r. królewskohucki oddział ZNP na swym zebraniu przyjął ostrą rezolucję – której współautorem był M. – potępiającą bezczynność ZG w sprawie przygotowywanej wtedy przez rząd nowej, niekorzystnej dla nauczycieli ustawy uposażeniowej. Dokument ten wysłano do wszystkich ogniw ZNP w Polsce. Z kolei w 1933 r. podczas zjazdu Okręgu ZNP w Królewskiej Hucie doszło do rozdźwięku na tle wyboru wiceprezesa (osobę Z. Zajchowskiego wspierał przedstawiciel ZG, a zebrani mieli innego kandydata). Mimo, iż zjazd zakończył się opuszczeniem sali przez związkowców, lansowany przez Warszawę kandydat został wybrany, a wniesiony w tej sprawie protest związkowców królewskohuckich do ZG ZNP zakończył się rozwiązaniem królewskohuckiego ogniska ZNP. Broniąc swych racji, M. stojący na czele tegoż oddziału wniósł skargę do Sądu Okręgowego, a następnie do Sądu Apelacyjnego. Sprawy te zostały przez miejscowych związkowców przegrane, co zaowocowało tym, że chorzowski oddział reaktywowano dopiero po II wojnie światowej.

Przegrana na polu związkowym spowodowała, że M., obawiając się służbowego przeniesienia do pracy w woj. łódzkim, 30 VI 1935 przeszedł na emeryturę, na której przebywał do 30 X 1946.

W czasie II wojny światowej stracił syna i córkę, która zginęła w obozie koncentracyjnym w KL Auschwitz.

Po zakończeniu wojny M. wrócił do Chorzowa w listopadzie 1945 r. i objął stanowisko sekretarza Związku Byłych Więźniów Politycznych. Z dn. 1 XII 1946 przystąpił do czynnej pracy w zawodzie nauczycielskim jako kierownik Szkoły Podstawowej nr 39 w Zabrzu. Na emeryturę przeszedł ponownie 31 VI 1951, po czym przeniósł się do Jasła, gdzie spędził ostatnie lata swego życia.

Zm. w Jaśle 5 VII 1966 i tam został pochowany.

Encyklopedia Związku Nauczycielstwa Polskiego województwa katowickiego, cz. I, Kat. 1998, s. 79–89 (oprac. F. Szmyd); Sieradzka D., *Z dziejów samorządu komunalnego miasta Chorzowa (do 1939 r.)*; Szczechura T., *Sprawa Królewskiej Huty (1933–1939)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1965, nr 3, s. 500–501, 503, 505, 508, 510.

Anna Glimos-Nadgórska

Meyer Erwin (1899–1972), fizyk, inżynier, profesor Uniwersytetu w Getyndze.

Ur. 21 VII 1899 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Był synem urzędnika pocztowego Paula i Margarethy z d. Schleiffer, mieszkających w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy Teichstrasse (obecnie ul. Szabatowskiego) 2. Studiował fizykę na uniwersytecie wrocławskim. Studia ukończył w 1923 r. Pracował potem jako urzędnik w Urzędzie Telegrafów (das Telegraphen--Technische Reichsamt) w Berlinie. Zajmował się techniką mierniczą w zakresie akustyki. Habilitację uzyskał na politechnice berlińskiej w 1928 r. i został dyrektorem wydziału akustyki nowo założonego Instytutu Heinricha Hertza do badania pola elektromechanicznego (Heinrich-Hertz-Institut für Schwingungsforschung). Tytuł profesora nadzwyczajnego uzyskał w 1938 r., a zwyczajnego w 1947 r. W t.r. został dyrektorem III Instytutu Fizyki na Uniwersytecie w Getyndze (Göttingen). Zajmował się tam problematyką akustyki przestrzennej i elektroakustyki. Był współzałożycielem czasopisma o nazwie „Akustische Zeitschrift", wychodzącego od 1936 r. Wspólnie z E. G. Neumannem opublikował w 1967 r. książkę p. t. *Physikalisch-technische Akustik*.

Zm. 6 III 1972 w Pontresina w Szwajcarii.

APKat., USC Król. Huta I, sygn. 122. – *Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE)*, Bd. 7, Hrsg. W. Killy, R. Vierhaus, München 1998, s. 101.

Zdzisław Jedynak

Michatz Leopold (1885–1958), ur. w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), burmistrz Tarnowskich Gór, poseł do I Sejmu Śląskiego.

Ur. 10 II 1885 w Królewskiej Hucie w niemieckiej zamożnej, wielodzietnej, katolickiej rodzinie (jeden z braci Leopolda M. był księdzem proboszczem w Katowicach-Dębie).

Na burmistrza Tarnowskich Gór został wybrany 4 V 1922 r., krótko przed przejęciem części Górnego Śląska przez polską administrację. Funkcję burmistrza Tarnowskich Gór piastował przez 12 lat, do 1934 r., na co pozwalały obowiązujące wówczas przepisy. W Tarnowskich Górach przebywał do 1938 r., do czasu kiedy wraz z rodziną opuścił Polskę. Zamieszkał w Berlinie, gdzie podjął pracę jako urzędnik w tamtejszym Magistracie.

Zm. w Berlinie Zachodnim w 1958 r.

M. był postacią znaną nie tylko w skali miasta. Jako przedstawiciel ludności niemieckiej, działacz Demokratische Partei (DP) wybrany został we wrześniu 1922 r. posłem do I Sejmu Śląskiego (zasiadał tam krótko, złożył mandat w listopadzie 1922 r.). Był członkiem Śląskiej Rady Wojewódzkiej, działaczem Volksbundu. Według dr. Bronisława Hagera burmistrz M. był człowiekiem, który wiele zrobił dla rozwoju Tarnowskich Gór. Bronisław Hager, gorący polski patriota, który przez 6 lat u boku M. pełnił funkcję wiceburmistrza, napisał o nim w swoich wspomnieniach, że wówczas „miasto uzyskało dopiero podstawy do cywilizowanego bytu". Okres ten charakteryzował się zrealizowaniem wielu inwestycji, z których najważniejsze to: skanalizowanie miasta, rozbudowa szkół, usprawnienie zaopatrzenia w wodę, powstanie nowych dzielnic mieszkaniowych i boisk sportowych.

Historia Tarnowskich Gór, pod red. J. Drabiny, Tarnowskie Góry 2000, s. 369; Nogaj T., *Burmistrzowie II Rzeczypospolitej*, „Kronika Tarnogórska" z 12–14 IX 1997; Nowak J., *Kronika miasta i powiatu Tarnowskie Góry*, Tarnowskie Góry 1928; Rechowicz H., *Sejm Śląski...*, s. 315 (tam, że był członkiem DKVP), s. 345 (że – DP).

Teresa Nogaj

Michejda Józef (1900–1991), magister inżynier, dyrektor elektrowni „Chorzów", po wojnie zaangażowany w odbudowę przemysłu śląskiego.

Ur. 21 XII 1900 w Wędryni k. Trzyńca, syn Józefa, nauczyciela, i Heleny z d. Rusz. Wychowany był w duchu patriotycznym. Rozpoczętą w 1912 r. naukę w polskim gimnazjum w Cieszynie przerwał w l. 1918–1919, by walczyć jako ochotnik w Wojsku Polskim z Czechami, a potem z Ukraińcami. Po wytyczeniu w 1920 r. granicy polsko-czeskiej na Olzie rodzina M., czynnie zaangażowana w walkę z Czechami, musiała uchodzić do Polski

W 1920 r. zdał maturę i przez 2 lata pracował w fabryce zegarów „Świt" w Cieszynie, a następnie fabryce silników elektrycznych ZEM. W 1922 r. wstąpił na Wydział Techniki Maszynowej i Elektrotechniki Politechniki Gdańskiej. W czasie studiów działał w Stowarzyszeniu Studentów Ślązaków „Znicz", a w l. 1924–1925 był jego prezesem. Współpracował również z „Gazetą Gdańską" i „Echem Gdańska", do których pisał artykuły o sprawach studenckich. Dyplom inżyniera elektryka uzyskał w 1928 r.

Po dyplomie zaczął pracować w biurach technicznych Siemensa w Grudziądzu, a następnie w 1929–1931 w Brown-Boveri w Poznaniu i Warszawie. Pod koniec 1931 r. został zaangażowany, jako wybijający się młody inżynier, do przedsiębiorstwa Oberschlesisches Kraftwerk (OKW) na Śląsku, najpierw jako inżynier, a potem kierownik działu sprzedaży. OKW posiadało elektrownię „Chorzów" i wraz z elektrownią „Zabrze" należało do niemieckiego przedsiębiorstwa Oberschlesische Elektrizitätswerke (OEW) w Gliwicach. OKW powstało po przedzieleniu Śląska, a więc również OEW, granicą państwową w 1922 r. Elektrownia „Chorzów" była zakładem dochodowym, jednak dyrekcja OEW kierowała zyski na modernizację i rozbudowę elektrowni „Zabrze", zaniedbując zakład w Chorzowie, ograniczając się tylko do przeprowadzania remontów koniecznych do zapewnienia płynności ruchu. O ile moc elektrowni „Chorzów" wynosiła w 1919 r. 81 MW, o tyle w 1929 r. spadła do 76 MW po demontażu 2 wysłużonych turbozespołów. Aby nie stracić klientów, wobec wzrostu zapotrzebowania na energię elektryczną, połączono elektrownię „Chorzów" liniami 60 kV z 12 elektrowniami (m.in. Zakładów Elektro w Łaziskach i kopalni Rybnickiego Gwarectwa Węglowego) tak, że łączna moc współpracujących zakładów wyniosła 412 MW.

W OKW M. dał się poznać jako zdolny fachowiec. Już w 1932 r., przy nacisku władz polskich, został jako pierwszy Polak dyrektorem elektrowni „Chorzów", mimo ostrego sprzeciwu niemieckiej centrali w Gliwicach, wytykającej mu jego młody wiek i brak doświadczenia. Na tym stanowisku ujawnił w pełni zdolności kierownicze, dotyczące zarówno postępowania z ludźmi, jak i rozwiązywania problemów technicznych. Mając z jednej strony niemiecką kadrę kierowniczą, z drugiej zaś – polską załogę, oparł się na tej ostatniej i uzyskał znaczące poparcie rady zakładowej, czynnika o dużym znaczeniu w zakładzie. Gdy w 1933 r. członkiem zarządu na miejsce Niemca Loebingera został → prof. Roman Podoski, M. wprowadził język polski jako obowiązujący w elektrowni, gdyż dotychczas językiem urzędowym był niemiecki, a tylko w wystąpieniach na zewnątrz równorzędnie polski i niemiecki. M. zaczął angażować polskich inżynierów, a zwalniać Niemców. W 1935 r. przemianowano spółkę OKW na Śląskie Zakłady Elektryczne

(„Ślązel") SA. Zabiegi te sprawiły, że elektrownia „Chorzów", dotychczasowa twierdza niemczyzny, stała się zakładem z najbardziej uświadomioną polską załogą.

Po przejęciu przez kapitał polski zakładów „Ślązel" w 1938 r. podjęto decyzję o natychmiastowym przystąpieniu do rozbudowy elektrowni „Chorzów". Utworzono biuro rozbudowy elektrowni pod kierownictwem M. (pozostawiając mu kierownictwa ruchu). W celach studyjnych M. zwiedził najważniejsze elektrownie w Niemczech, Belgii, Francji, Holandii i Anglii (znał biegle francuski i niemiecki oraz dostatecznie angielski). Wykonany po dogłębnych studiach plan rozbudowy elektrowni zakładał 2 jej etapy. W każdym miał być zainstalowany turbozespół 45 MW, zasilany z kotłów o wydajności 80/100 t/h parą 64 atn. 500°. Były to wtedy najwyższe parametry. Do wybuchu wojny zamówiono podstawowe urządzenia, rozebrano stare i wyburzono niektóre budynki. Wobec braku środków zaczęto spłacać turbozespół ustalonymi na 68 mln kWh dostawami energii elektrycznej do Niemiec. Pierwszy etap rozbudowy dokończyli wg polskich planów Niemcy w 1942 r.

W 1939 r., po ewakuacji części maszyn i urządzeń, M. opuścił elektrownię tuż przed wkraczającymi wojskami niemieckimi. Na początku okupacji przebywał w Wiśle, gdzie w lutym 1942 r. został zaprzysiężony do AK przez byłego wiceprezydenta Chorzowa → Józefa Korola. Po rozbiciu Śląskiego Okręgu AK przez gestapo aresztowana została 18 XII 1940 cała rodzina M. Jego ojciec zginął w więzieniu w Strzelcach Opolskich, a matka zmarła po zwolnieniu z aresztu. Sam M., cudem uniknąwszy aresztowania, przedostał się do Generalnego Gubernatorstwa, gdzie ukrywał się w różnych miejscowościach. Wyzwolenie zastało go w Dębicy w lipcu 1944 r. Zgłosił się do grup operacyjnych i przybył do Katowic 28 I 1945 z pierwszymi oddziałami wojska w grupie gen. Aleksandra Zawadzkiego jako szef ekipy elektryków do zabezpieczenia ruchu elektrowni. Tu okazał się doskonałym organizatorem, przywracając w ciągu 2 dni zasilanie w energię elektryczną Katowic, a do 9 II – całego śląskiego okręgu przemysłowego. Ekipa elektryków została następnie przekształcona w kierowany przez niego Wydział Energetyczny przy Pełnomocniku Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów ds. przemysłu śląskiego. Jego zadaniem było przywrócenie normalnego zasilania w podstawowe nośniki: energię elektryczną, gaz, wodę, uruchomienie komunikacji miejskiej, zabezpieczenie mienia i wznowienie działalności firm elektrycznych.

W marcu 1945 r. powołano Zjednoczenie Energetyczne Zagłębia Węglowego (ZEZW). M. został mianowany 1 IV t.r. dyrektorem jednego z zakładów ZEZW – Śląskich Zakładów Elektrycznych „Ślązel", w skład których wchodziła elektrownia „Chorzów" i jej sieci. W kwietniu 1946 r. został naczelnym dyrektorem ZEZW (od sierpnia 1948 r. Zjednoczenie Energetyczne Okręgu Górnośląskiego – ZEOG). Na tym stanowisku znowu zabłysnął wielkim talentem. Odbudowa przemysłu śląskiego, jego dalszy rozwój i sprawne działanie są w znacznym stopniu zasługą kierowanego przez niego Zjednoczenia i jego osobiście. Nadawał również odpowiedni kierunek inwestycjom w elektrowni „Chorzów". Jako dyrektor ZEZW rozpoczął wydawanie „Biuletynu Technicznego ZEZW", wychodzącego do dziś pod nazwą „Energetyka". Był członkiem jego kolegium redakcyjnego do 1974 r.

W 1950 r. został odwołany ze stanowiska dyrektora ZEOG i mianowany doradcą Ministra Przemysłu Ciężkiego, któremu podlegała energetyka. Rzekomo miał przygotować ekspertyzę stanu energetyki i gospodarki energetycznej w Polsce. W rzeczywistości po III plenum PZPR, gdy nastąpiło gwałtowne zaostrzenie kursu politycznego, M., przedwojenny dyrektor, nie mógł dłużej pełnić tej funkcji. W marcu 1951 r. powstała przy Ministrze Przemysłu Ciężkiego Państwowa Inspekcja Energetyczna (PIE), której został dyrektorem. Po utworzeniu w marcu 1952 r.

Ministerstwa Energetyki, w skład którego weszła PIE, został jej wicedyrektorem, ale wkrótce pozbawiono go również tego stanowiska. Objął więc funkcję redaktora naczelnego czasopisma „Gospodarka Cieplna – Energetyka Przemysłowa", które od podstaw zorganizował. Na początku 1954 r. przeniósł się do Zarządu Biur Projektów Energetycznych na stanowisko kierownika działu studiów.

W 1954 r. został aresztowany, trzymany w śledztwie do sierpnia 1955 r. i zwolniony bez procesu. Wskutek pobytu w więzieniu pogorszeniu uległ stan jego zdrowia i miał odtąd zamkniętą drogę do pracy w energetyce, której był wybitnym znawcą. Powrócił więc do założonego przez siebie czasopisma, mającego od 1955 r. tytuł „Energetyka Przemysłowa – Gospodarka Cieplna", na stanowisko redaktora naczelnego. Funkcję tę pełnił aż do przejścia na emeryturę w 1980 r., a następnie aż do śmierci był zastępcą redaktora naczelnego. Współpracował także z redakcją „Energetyki", gdzie prowadził dział „Przegląd literatury zagranicznej". Opublikował kilkadziesiąt artykułów poświęconych głównie racjonalnej gospodarce mocą i energią, szczególnie ważnej w okresie powojennym.

Dużo pracował społecznie. Od 1935 r. był członkiem Stowarzyszenia Elektryków Polskich (SEP). W trakcie XI Zjazdu Delegatów w Katowicach i Cieszynie w 1939 r. gościł jego uczestników w swej elektrowni. Będąc członkiem Oddziału SEP w Katowicach, uczestniczył również w pracach Zarządu Głównego (ZG): w l. 1947–1949 był członkiem Głównej Komisji Rewizyjnej, w l. 1949–1951 – członkiem ZG, w 1948 r. przewodniczył Komisji Kosztorysów Wzorcowych. W okresie 1956–1959 wchodził w skład Rady Czasopism Energetycznych i Energoelektrycznych SEP. W l. 1947–1949 był członkiem Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach. Pełnił również funkcję przewodniczącego Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych MPC. Był członkiem Państwowej Rady Energetycznej i Rady Technicznej „Energoprojektu".

Był 2-krotnie żonaty. Pierwsza żona, Zofia z Pogorzelskich, zm. w 1935 po roku małżeństwa. Po raz drugi ożenił się z Aleksandrą Murgulescu. Małżeństwo to było bezdzietne.

Zm. 6 II 1991. Pochowany został na cmentarzu ewangelicko-augsburskim przy ul. Młynarskiej w Warszawie.

Odznaczony był m.in. Krzyżem Oficerskim OOP (1962), Złotym (1946) i Srebrnym (1937) Krzyżem Zasługi, Medalem „Polska swemu obrońcy" (1930), Złotą Odznaką Honorową SEP i Medalem im. prof. M. Pożaryskiego.

Arch. Wydawnictwa SIGMA, teczka osobowa J. Michejdy z życiorysem z 1950 r. i ankietą personalną z 1954 r. – Białkiewicz Z., *Mgr inż. Józef Michejda*, „Energetyka" 1992, nr 2; tenże, *Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP*, Kat. 1999; tenże, *80 lat Oddziału Zagłębia Węglowego SEP*, Kat. 1999; *Elektroenergetyka – Okręgi Energetyczne*, „Zeszyt Historyczny" nr 6, W. 1995; *Historia elektryki polskiej*, t. 2: *Elektroenergetyka*, W. 1992; *Historia Stowarzyszenia Elektryków Polskich 1919–1959*, W. 1959; *Historia Stowarzyszenia Elektryków Polskich 1919–1999*, W. 1999; Kołakowski T., *Założyciele „Energetyki" i jej redaktorzy naczelni w latach 1947–1999*, „Energetyka" 2002, nr 2; Kurek R., *100 lat Elektrowni Chorzów*, Ch. 1998; Michejda J., *Rozbudowa Elektrowni Chorzowskiej*, „Przegląd Elektrotechniczny" 1939, nr 12; tenże, Śląskie Zakłady Elektryczne. Zarząd Państwowy, Kat. 1946 (msp w bibliotece Polskich Sieci Energetycznych Południe Katowice); tenże, *Wspomnienia tamtych dni*, „Energetyka" 1969, nr 7; Mikos S., *Polacy na Politechnice Gdańskiej w latach 1904–1939*, W. 1987; Niekrasz J., *Z dziejów AK na Śląsku*, W. 1985; *75 lat Stowarzyszenia Elektryków Polskich*, „Zeszyt Historyczny" nr 1, W. 1994. – Informacje Andrzeja Michejdy, bratanka M.; Osobista znajomość autora biogramu z inż. J. Michejdą.

Zbigniew Białkiewicz

Michel François Marie Auguste Clément (1889–1956), inżynier, wojskowy, generalny dyrektor „Skarbofermu", uczestnik ruchu oporu, literaturoznawca.

Ur. 16 XI 1889 w Saint-Saturnin les Aptes (departament Vaucluse w południowej Francji). W 1907 r. uzyskał bakalaureat w zakresie nauk ścisłych oraz filozofii. W 1909 r. rozpoczął studia na prestiżowej

politechnice w Paryżu (École Polytechnique). Od 1912 r. kontynuował je na wspomnianej uczelni w Szkole Stosowania Prochów (École d'Application des Poudres). W marcu 1914 r. osiągnął dyplom inżyniera II klasy. W dn. 16 VI 1914 r. podjął pracę w Fabryce Materiałów Wybuchowych w Saint-Médard (Poudrerie de Saint-Médard).

Od 2 VIII 1914 do 9 IX 1919 pełnił służbę wojskową w fabrykach materiałów wybuchowych. Służąc w Saint-Médard w 1914 r. uzyskał stopień inżyniera porucznika prochów, w 1916 r. – inżyniera pierwszej klasy kapitana prochów oraz dyplom ukończenia wydziału nauk fizycznych i chemicznych, w marcu 1918 r. – stopień naczelnego inżyniera. W sierpniu 1918 r. podjął służbę w Fabryce Materiałów Wybuchowych w Bergerac, gdzie został inżynierem komendantem oraz dyrektorem. Otrzymał listy gratulacyjne: z 26 XII 1917 od sekretarza stanu artylerii i amunicji za wykazanie odwagi i zachowanie zimnej krwi podczas pożaru w Fabryce Materiałów Wybuchowych w Saint-Médard 23 VIII 1917 r. oraz z 8 II 1919 r. od ministra uzbrojenia za sposób organizacji personelu w Fabryce Materiałów Wybuchowych w Bergerac.

W 1919 r. objął stanowisko głównego inżyniera w Narodowym Towarzystwie Substancji Barwiących. W 1920 r. mianowano go naczelnym inżynierem rezerwy prochów, a w 1922 r. głównym inżynierem II klasy tejże. W 1921 r. został attaché przy Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce w stopniu inżyniera podpułkownika prochów. W l. 1921–1922 był wykładowcą katedry materiałów wybuchowych Politechniki Warszawskiej.

Po wycofaniu go z Misji, „Skarboferm" postanowił wykorzystać kompetencje i ener-

Wizyta prezydenta RP Ignacego Mościckiego w kopalniach „Skarbofermu", 2 X 1927.
Na przedzie od lewej: Ignacy Mościcki, obok François Michel

gię M., powierzając mu, jako inżynierowi doradcy od 15 II 1923 sprawy modernizacji koksowni i budowy fabryki amoniaku syntetycznego w Knurowie. Wdrożenie produkcji amoniaku w drodze syntezy wodoru zawartego w gazie koksowniczym i azotu otrzymywanego z powietrza, przy wykorzystywaniu patentów Georgesa Claude'a, umożliwiało prawie potrojenie dotychczasowej produkcji siarczanu amonu, będącego nawozem sztucznym. Było to zbieżne z zamierzeniami rządu polskiego dotyczącymi wzrostu zużycia nawozów azotowych w kraju. Dn. 1 XI 1925 r. została ustanowiona Dyrekcja Generalna Zakładów w Knurowie, w skład których wchodziły: koksownia, fabryka produktów ubocznych, fabryka produktów amoniakalnych. Wymieniona Dyrekcja podlegała bezpośrednio i na równi z Dyrekcją Generalną Spółki radzie nadzorczej „Skarbofermu". Dyrektorem generalnym Zakładów w Knurowie został M., pozostając jednocześnie członkiem zarządu francuskiej spółki Węgiel, Azot i Pochodne (Carbone Azote et Derivés) w Paryżu. Uruchomienie pionierskiej w Polsce fabryki amoniaku syntetycznego w Knurowie nastąpiło w dn. 27 VIII 1927 r. Siostrzana Państwowa Fabryka Związków Azotowych w Chorzowie podjęła produkcję amoniaku syntetycznego 2 l. później. Kredyty zaciągane w tej ostatniej w zamian za dostawy koksu umożliwiły natomiast Zakładom w Knurowie odbudowę kolejnych baterii koksowniczych. W okresie międzywojennym M. był członkiem Rady Nadzorczej Związku Koksowni Spółka z o.o., który posiadał m.in. fabrykę chemiczną Rütgersa w Wielkich Hajdukach, jak również administratorem Międzynarodowego Stowarzyszenia Koksowego SA w Brukseli.

W dn. 18–19 VI 1928 r., w siedzibie francuskiego MSZ przy Quai d'Orsay, odbyło się posiedzenie francusko-polskiej Komisji Parytetowej do rozstrzygnięcia sporów dotyczących „Skarbofermu". Posiedzeniu przewodniczył Joseph Paul-Boncour, członek Izby Deputowanych. Konstatacje Komisji Parytetowej musiały być zatwierdzone przez obydwa rządy. M. w swej nocie z 10 VI 1928 r., skierowanej zarówno na Quai d'Orsay, jak i do komisarza rządu francuskiego przy „Skarbofermie" – z ramienia Ministerstwa Finansów – P. Chaslesa przedstawił historię sporów oraz zaproponował ich rozwiązanie. Sposób rozstrzygnięcia konfliktów dotyczących podwyższania kapitału akcyjnego oraz metody rozdzielania przez spółkę swych wydatków między rachunek eksploatacji i rachunek inwestycji miały wpływ na wielkość kwot przeznaczanych na spłatę czynszu dzierżawnego dla skarbu państwa polskiego. Uczestnicy obrad za najistotniejsze uważali kwestie obsady stanowiska dyrektora generalnego spółki i zakresu jego kompetencji. Na wniosek Paula Boncoura te problemy zostały rozważone poza forum Komisji przez radcę Ministerstwa Przemysłu i Handlu w Warszawie Włodzimierza Momentowicza, reprezentującego polską grupę administratorów „Skarbofermu", oraz głównego inspektora kopalń przy Dyrekcji Górniczej we francuskim Ministerstwie Robót Publicznych Paula Weissa i M. (nie wchodził w skład Komisji Parytetowej), występujących w imieniu francuskiej grupy administratorów „Skarbofermu". W drugim dniu obrad Komisji Parytetowej Weiss i Momentowicz złożyli w kancelarii francuskiego MSZ sporządzony przez nich projekt porozumienia. Po uprzednich konsultacjach ambasadora francuskiego w Polsce Julesa Laroche'a z administratorem delegowanym „Skarbofermu" Julesem Simonem i M., ostateczne porozumienie zawarto 20 III 1929 r. Zgodnie z nim stanowisko dyrektora generalnego „Skarbofermu" pozostało w rękach francuskich, jednocześnie została wprowadzona kompleksowa kontrola pracy dyrektora generalnego Francuza przez jego zastępcę Polaka. Na wniosek grupy francuskiej Rada Nadzorcza mianowała dyrektorem generalnym „Skarbofermu", począwszy od 17 IV 1929, właśnie M. Pełnił tę funkcję nieprzerwanie aż do wybuchu II wojny światowej.

W 1933 i w 1937 r. kontrakt M. przedłużano o kolejne 4 lata. Była to realizacja w praktyce zamiarów francuskiej dyplomacji, by, jeśli problem czynszu dzierżawnego „Skarbofermu" zostanie podniesiony z inicjatywy rządu polskiego podczas negocjacji o nowe pożyczki francuskie, wykorzystywać ten fakt do domagania się dostatecznego i trwałego ugruntowania pozycji grupy francuskiej w „Skarbofermie", zgodnie z jej dezyderatami wyrażanymi wobec francuskiego MSZ, będącymi w istocie dążeniem do przejęcia na stałe przez grupę francuską zarządzania przedsiębiorstwem.

W l. 30. XX w., dzięki poparciu Carla Missiroliego, członka Rady Banca Commerciale Italiana i bardzo bliskiego przyjaciela Benita Mussoliniego, M. doprowadził do zawarcia umowy o dostarczenie węgla Włoskim Kolejom Państwowym przez kopalnie polskiego Górnego Śląska, jako kompensaty należności za dostawę Polskiemu Transatlantyckiemu Towarzystwu Okrętowemu pasażerskich statków oceanicznych „Piłsudski" i „Batory" przez stocznię Monfalcone w Trieście. W tymże okresie na szczególną uwagę zasługuje bardzo duża aktywność M., jako członka Komitetu Wykonawczego Polskiej Konwencji Węglowej oraz Komitetu Prezydialnego Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego, w obronie interesów polskiego przemysłu węglowego podczas negocjacji węglowych angielsko-polskich. Wynikała ona głównie z wysokiego stopnia udziału „Skarbofermu" w eksporcie polskiego węgla drogą morską.

Był członkiem „Alliance Française" w Katowicach od dn. 10 XI 1925 r.; już 14 XI 1925 r. wszedł w skład Rady Nadzorczej tej instytucji, a w 1930 r. został jej wiceprezesem. Do początku 1929 r. był nauczycielem języka francuskiego na wieczorowych kursach organizowanych przez „Alliance Française".

Zaraz po klęsce Francji, latem 1940 r., M. w stopniu pułkownika (po wojnie generała rezerwy) podjął współpracę ze Stanisławem Zabiełłą i bezpośrednio wszedł do sieci F-2, jednej z pierwszych siatek wywiadowczych na terenie Francji. Na jej uruchomienie pozwoliły pieniądze przekazane przez Zabiełłę i radiostacja polskiego MSZ znajdująca się w jego dyspozycji. Ok. 80% członków siatki stanowili patrioci francuscy, dzięki czemu mogła ona docierać do kierowniczych kół ruchu oporu Combat, do grupy gen. Cocheta itd. Współdziałając z Zabiełłą, M. był od 20 III 1941 do 17 VIII 1941 r. kontrolerem działalności Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji z ramienia administracji francuskiej.

M. był cenionym znawcą życia i twórczości francuskiego pisarza Stendhala (właśc. Henri Beyle). W l. międzywojennych opracował m.in.: *Henri Brulard. Notes (Edition du Divan)*; *Une biographie russe de Stendhal*; *Remarques pour le „Journal" sur la base de l'édition Champion.* Zajmował się również dziejami rodziny Tadeusza Kościuszki i Legionów Polskich walczących u boku Francji napoleońskiej.

Żonaty z Paule z d. Bourguoignon, miał synów Jacquesa i Jeana. Został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Legii Honorowej, Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta (Odrodzenia Polski), belgijskim Krzyżem Walecznych, serbskim Krzyżem Orła Białego.

Zm. 19 XII 1956 r.

APKat., Zespół „Skarboferm" 1921–1939, jedn. 172, 174, 191, 353, 437, 439, 453, 457, 461, 485, 489, 553, 559, 1256; Archives du Ministére des Affaires Etrangéres à Paris, Zespół Correspondance politique et commerciale. Z – Europe. Pologne 1918–1940, jedn. 215; Centre des Archives Economiques et Financiéres de Savigny-le-Temple, Zespół Relations Intemationales – Pologne 1919–1939 – Direction du Trésor, jedn. B 31944; „Annales des Mines. Partie Administrative" 1928, z. 1, s. 96; Jaros J., Inwentarz zespołu „Skarboferme, Chorzów" (1921–1939). APKat., Kat. 1955, s. 2 (mps); Szmidtke Z., „Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką. Uniwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny, Kr. 2002, s. 137, 188, 205–207, 231 (mps pracy doktorskiej). – Gmurczyk-Wrońska M., *Polska – niepotrzebny aliant, Francji? Francja wobec Polski w latach* 1938–1944, W. 2003, s. 428–430, 433, 437, 439–441; Grzyb M., *Narodowościowo-polityczne*

aspekty przemian stosunków własnościowych i kadrowych w górnośląskim przemyśle w latach 1922–1939, Kat. 1978, s. 140–141; Janosz J., *Kopalnia Węgla Kamiennego „Knurów" w Knurowie w latach 1903–1945*, Knurów 1994, s. 391, 394–396, 398–402, 713–714; Jaros J., *Sytuacja gospodarcza w latach* 1918-1945, [w:] *Chorzów. Zarys rozwoju miasta...*, s. 123; Michel F., *Le charbon silésien et ses débouchés*, [w:] *La Silésie Polonaise*, red. K. Smogorzewski, Paris 1932, s. 161–162; Popkiewicz J., Ryszka F., *Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej* (1922–1939), Op. 1959, s. 351; *Sprawozdanie Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego*, 1934, s. 134; 1936, s. 120; 1937, s. 133; *Sprawozdanie z działalności Zakładów Przemysłu Azotowego „Knurów" w Knurowie za okres 1927–1939 i 1945–1963*, Knurów 1963, s. 56, 28; Szmidtke Z., *Negocjacje węglowe angielsko-polskie w latach trzydziestych XX wieku*, „Studia Historyczne" 1999, z. 2, s. 252; Zabiełło S., *Na posterunku we Francji*, W. 1967, s. 155–156, 194, 199–201, 294; Zamojski J.E., *Polacy w ruchu oporu we Francji 1940–1945*, Wr. 1975, s. 25, 30, 84–85;

Zenon Szmidtke

Mierzwa Paweł Wincenty (1896–1977), magister prawa, oficer WP, uczestnik I i II wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., powstaniec śląski, w I połowie l. 30. wicedyrektor Policji Województwa Śląskiego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), w l. 1935–1939 starosta tarnogórski, żołnierz 2. Dywizji Strzelców Pieszych we Francji w 1940 r. i współorganizator kursu akademickiego w 2. DSP w Szwajcarii.

Ur. 13 I 1896 w Roździeniu (obecnie dzielnica Katowic), syn Michała i Marii z d. Sajdak. Przez 8 lat uczęszczał do szkoły ludowej (Volkschule), którą ukończył w 1910 r. Dalszą naukę kontynuował w Zakładzie Wychowawczym oo. Franciszkanów pod Wrocławiem, a następnie też u franciszkanów w Nysie. Nie zdążył ukończyć szkoły średniej, ponieważ 9 III 1916 powołany został do armii niemieckiej. Przeszkolenie rekruckie odbył w 1. Pułku Piechoty Zapasowym w Berlinie. Po jego ukończeniu 6 VII 1916 przydzielony został do 5. kompanii 7. Pułku Piechoty Gwardii. Z pułkiem tym do 3 VIII 1916 uczestniczył w działaniach zaczepnych sił niemieckich pod Verdun, a następnie przez 3 miesiące w walkach pozycyjnych pod Flirty. W grudniu 1916 r. powrócił z pułkiem tym pod Verdun.

Wkrótce od 16 XII 1916 do stycznia 1917 r. uczestniczył w kontrofensywie niemieckiej pod Verdun. Pod koniec stycznia t.r. przeszedł wraz z pułkiem w rejon Champagne, gdzie przez niespełna 3 miesiące brał udział w walkach pozycyjnych. Od 16 IV 1917 uczestniczył w kontrofensywie pod Reims. Został wtedy awansowany do stopnia starszego szeregowego i odznaczony Krzyżem Żelaznym II klasy. Od maja 1917 r. brał udział w obronie rubieży pod Essey. W sierpniu t.r. został przetransportowany na front rosyjski. Tam po przeszkoleniu w Wilnie w walkach ulicznych we wrześniu 1917 r. uczestniczył w uderzeniu na Rygę i jej zdobyciu. Pod koniec września 1917 r. powrócił na front francuski. Do 5 XII 1917 brał udział w działaniach pod Verdun. W lutym 1918 r. ukończył szkołę oficerów rezerwy „Armieabt. C" w Briey we Francji. Dn. 1 III 1918 mianowany został aspirantem oficerskim. Jako aspirant dowodził plutonem w 5. kompanii 1. PP Gwardii w działaniach zaczepnych pod Auriem (Auriens?) (21 III–V 1918) oraz w Champagne (14 VII–29 VII 1918). Podczas ostatnich walk 29 VII 1918 dostał się do niewoli francuskiej, w której przebywał do 9 I 1919.

Dn. 9 I 1919 wstąpił do Armii Polskiej we Francji. Został przydzielony do sztabu gen. Capdeponta jako sekretarz. Od 1 II 1919 r. pracował w Oddziale III sztabu gen. Józefa Hallera. Brał udział w przejmowaniu przez Polskę Pomorza. 10 II 1920 r. uczestniczył w akcie zaślubienia Polski z Bałtykiem. Do 1 X 1919 awansował do stopnia podchorążego.

W kwietniu 1919 r. przeniesiono go do oddziału III dowództwa 1. Armii. 1 V 1920 awansowany został do stopnia podporucznika. W następnych tygodniach uczestniczył w działaniach wojsk polskich przeciwko oddziałom sowieckim.

Dn. 19 IX 1920 został zwolniony z Wojska Polskiego i skierowany na Górny Śląsk w ce-

lu zasilenia kadr przygotowujących plebiscyt na tym terenie. Uczestniczył tutaj w akcji plebiscytowej. 1 II 1921 został skierowany do policji plebiscytowej i awansowany do stopnia porucznika.

Po wybuchu III powstania 3 V 1921 został wyznaczony na dowódcę oddziału żandarmerii polowej w Katowicach. Aktywnie uczestniczył w opanowaniu miasta. W czasie powstania był specjalnym kontrolerem alianckiego pociągu kursującego pomiędzy Katowicami i Opolem. W czasie tych podróży zbierał wszelkie informacje i przekazywał je do II Oddziału Naczelnego Dowództwa Wojsk Powstańczych. Po powstaniu za pomoc udzielaną w dalszym ciągu polskiemu wywiadowi M. został aresztowany w listopadzie 1921 r. przez aliantów i osadzony w areszcie śledczym w Opolu. Po 18 dniach został zwolniony na wolne już ziemie polskie. Potem skierowano go na kurs żandarmerii w Cieszynie i na praktykę do komendy powiatowej w Bielsku.

W marcu 1922 r. M. został dopuszczony do uproszczonego egzaminu dojrzałości przed Komisją Egzaminacyjną, utworzoną w Gimnazjum Klasycznym im. Antoniego Osuchowskiego w Cieszynie. Dn. 31 III 1922 otrzymał świadectwo dojrzałości.

M. był dowódcą, w randze komisarza, pierwszego oddziału policyjnego wkraczającego 17 VI 1922 na przyznaną Polsce część Górnego Śląska. Po objęciu tego obszaru przez Polskę został w stopniu komisarza komendantem powiatowym Policji Województwa Śląskiego w Rybniku. Na początku 1923 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSW) powołało go do służby wojskowej i skierowało do 62. Pułku Piechoty w Bydgoszczy. Nie wyraził jednak zgody na podjęcie zawodowej służby wojskowej. Przeniesiono go więc do rezerwy tego pułku. Wkrótce potem powrócił do służby w Policji i objął stanowisko komendanta policji w Cieszynie, a pod koniec l. 20. został komendantem policji w Świętochłowicach. Awansował do stopnia nadkomisarza. Później został wicedyrektorem PWŚl. W Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) zamieszkał przy ul. Katowickiej 30. Pracując, podjął w 1929 r. studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, które ukończył 24 VI 1933 z tytułem magistra prawa. Jednocześnie ukończył kurs policyjny w Warszawie i został wicedyrektorem policji woj. śląskiego.

W czerwcu 1935 r. M. mianowano starostą tarnogórskim. Pełnił tę funkcję do wybuchu II wojny światowej. We wrześniu 1939 r., ewakuowany z tego obszaru wraz z pracownikami administracji, przedostał się przez Rumunię do Francji, gdzie wstąpił do 2. Dywizji Strzelców Pieszych. W jej szeregach walczył w maju–czerwcu 1940 r. na terenie południowej Alzacji pod Belfort, Maiche i Montbëliard, 19 VI 1940 wraz z 2. DSP przekroczył granicę i został internowany w Szwajcarii.

W Szwajcarii był współorganizatorem kursu akademickiego w 2. DSP. W obozie uniwersyteckim w Herisau przy Wyższej Szkole Handlowej w Sankt Gallen 5 X 1943 został dyrektorem ds. nauki. Jednocześnie był lektorem języka niemieckiego i wykładowcą prawa prywatnego. Obowiązki te pełnił do końca istnienia obozu, czyli do 1946 r.

Po zakończeniu II wojny światowej nie wrócił do kraju. Pozostał w Szwajcarii, brał czynny udział w życiu polskiej emigracji. Zm. 7 I 1977 w Sankt Gallen i tam został pochowany.

M. był żonaty (żona zm. prawdopodobnie w 1931 r.) i miał córkę urodzoną w 1927 r.

Odznaczony był m.in. Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Krzyżem Żelaznym II klasy, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem za Wojnę 1918–1921, Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości.

CAW, Ap 13519 + 2051 (w teczce brak paginacji; tamże, KK i MN 12 II 1932. – Drobny W., *Walka bez oręża. Polskie obozy uniwersyteckie dla internowanych w Szwajcarii w latach 1940–1946*, W. 1985; Kapała Z., *Ślązacy i Zagłębiacy w walkach Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie*, Bytom 1992. – Nogaj T., *Paweł Mierzwa 1896–1977*, „Kronika Tarnogórska", 18–20 września

1998; Skotnicki K., *Po jubileuszu – requiem?*, „Dziennik Zachodni" nr 264 z 12 XI 2001.

Zbigniew Kapała, Mieczysław Starczewski

Milik Karol, pseud. Stanisław Bargieł (1892–1976), proboszcz, katecheta, infułat, administrator apostolski Dolnego Śląska, działacz oświatowy, redaktor, kapelan 75. Pułku Piechoty.

Ur. 24 VI 1892 w Renardowicach, niewielkiej kolonii Dziedzic k. Bielska, syn (7. dziecko) Józefa i Maria z Borgiełów. Ojciec, podobnie jak wielu mieszkańców Czechowic i Dziedzic, był zatrudniony na kolei. Otrzymywał wprawdzie stałe, ale bardzo niskie wynagrodzenie. Matka prowadziła niewielkie gospodarstwo domowe i zajmowała się wychowaniem dzieci. Warunki materialne rodziny M. były zatem więcej niż skromne.

Po ukończeniu szkoły elementarnej w Dziedzicach M. został wysłany w 1903 r. do polskiego gimnazjum w Cieszynie, założonego w 1895 r. przez Macierz Szkolną. Tu w 1911 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Widnawie, gdzie oprócz Polaków studiowali również Niemcy i Czesi. W seminarium M. zapisał się do działającego tam legalnie Koła Alumnów Polaków, które krzewiło wśród swych członków ducha polskości i patriotyzmu. Tonsurę otrzymał z rąk kard. Georga Koppa, a na kapłana został wyświęcony przez kard. A. Bertrama 26 VII 1915 w kościele parafialnym w Widnawie.

Po święceniach kapłańskich pracował w duszpasterstwie jako wikary i katecheta najpierw w Skoczowie (1 VIII 1915–15 VI 1916), a następnie w Zabrzegu (16 VI 1916–31 VII 1916) i w Bielsku (1 VIII 1916–25 V 1917), czyli zaledwie 2 lata. Był to jednak okres szczególny – w pierwszych parafiach M. zdobywał doświadczenie duszpasterskie, które przenosił później na inne formy kapłańskiego oddziaływania.

W dn. 26 V 1917 został zmobilizowany do armii austro-węgierskiej jako kapelan wojskowy z siedzibą w Tarnowie. Dn. 4 XI 1918 znalazł się w Lublinie, gdzie płk Edward Rydz-Śmigły mianował go kierownikiem referatu duszpasterskiego w organizowanym tam Dowództwie Wojska Polskiego w byłym zaborze austriackim. Tam, jeszcze jako kapelan austriacki, powitał w języku polskim wizytatora apostolskiego ks. Achillesa Rattiego, późniejszego papieża Piusa XI. Tym powitaniem po polsku wywołał w mieście sensację. W Lublinie M. przeżył również narodziny II Rzeczypospolitej. Jako szef referatu duszpasterskiego na początku listopada znalazł się w grupie oficerów, którzy przejęli w imieniu Rady Regencyjnej władzę. W tym też charakterze zaprzysięgał na wierność Radzie Regencyjnej pierwsze polskie oddziały wojskowe. Gdy w nocy z 6 na 7 XI 1918 powstał w Lublinie Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej z Ignacym Daszyńskim na czele, zażądano od M. ponownego zaprzysiężenia żołnierzy. M. sprzeciwił się temu poleceniu, za co został zwolniony z funkcji szefa referatu duszpasterskiego. Udał się wtedy z delegacją kapelanów wojskowych do Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z prośbą, aby ten poczynił starania w Rzymie celem nominacji biskupa polowego dla polskiej armii. Dzięki zabiegom polskiego rządu w Kurii Rzymskiej nominację na biskupa polowego Wojska Polskiego otrzymał na początku lutego 1919 r. biskup pomocniczy archidiecezji warszawskiej Stanisław Gall.

Po zwolnieniu z funkcji szefa referatu duszpasterskiego w Lublinie M. został ka-

pelanem 24. Pułku Piechoty w Radomiu. W tym charakterze uczestniczył na przełomie l. 1918/1919 w walkach o Lwów. Z kolei latem 1919 r. wziął udział jako kapelan 4. Pułku Piechoty Legionów w wojnie polsko-bolszewickiej. Jego szlak bojowy znaczyła polska ofensywa na Mołodeczno i walki nad rzeką Berezyną. W 1920 r. był pod Hrubieszowem, a po zwycięstwie warszawskim wojsk polskich nad armią sowiecką znalazł się w bitewnym wirze nad Niemnem. Za udział w tych bitwach w 1921 r. został odznaczony Krzyżem Walecznych i Medalem „Polska swemu obrońcy". W 1921 r. objął stanowisko kapelana 75. Pułku Piechoty po → ks. Janie Brandysie, słynnym duszpasterzu wojskowym i polonijnym. Pułk ten od 1922 r. stacjonował w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Z wymienionym pułkiem M. uczestniczył w 1922 r. w przyłączaniu do Polski części Górnego Śląska. W 1923 r. otrzymał nominację na proboszcza wojskowej parafii w Królewskiej Hucie, gdzie pełnił również obowiązki katechety w szkole handlowej i gimnazjum żeńskim. Zasłynął jako znakomity kaznodzieja, mówiący krótko, przejrzyście, a przy tym pięknym językiem literackim. W l. 1926–1928 studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim. Dn. 31 X 1928 uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego. Z dn. 31 XII 1930 na własną prośbę opuścił szeregi wojskowe, przechodząc w stan spoczynku w randze kapitana. Po rezygnacji z pracy w duszpasterstwie wojskowym, przez 3 lata związany był z Chorzowem – nauczał prawoznawstwa w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego i religii w Miejskim Gimnazjum Żeńskim. Od 8 VI 1931 był kapelanem Oddziału Śląskiego Związku Harcerstwa Polskiego. Ponadto pełnił w Chorzowie funkcję prezesa komitetu Towarzystwa Czytelni Ludowych (TCL). Pod jego kierownictwem placówka ta stała się przodującą w woj. śląskim.

W 1933 r. przeniósł się do Poznania, by objąć stanowisko dyrektora TCL. Tam założył i redagował poczytny miesięcznik „Ruch Społeczno-Oświatowy", w którym wskazywał na poważne zagrożenie Polski ze strony Niemiec. Niezmordowanie przemierzał ziemie zachodnie, krzewiąc wśród Polaków czynną miłość do Boga i Ojczyzny. Za swą działalność społeczno-oświatową otrzymał od rządu polskiego Krzyż Orderu Polonia Restituta.

Tuż przed wybuchem II wojny światowej wziął udział w kolportowaniu na Międzynarodowych Targach w Poznaniu milionowego nakładu pocztówki z nadrukiem „Drang nach Osten", przedstawiającej dawne ziemie piastowskie zajęte przez Niemców, a oznaczone na ulotce polską granicą. Poszukiwany przez gestapo, lata okupacji hitlerowskiej spędził w Warszawie, gdzie kierował pracą konspiracyjną Towarzystwa Czytelni Ludowych jako Stanisław Borgieł. Współpracował również z organizacją konspiracyjną „Ojczyzna" oraz z Radą Społeczną przy Biurze Zachodnim. Po upadku powstania warszawskiego został schwytany przez Niemców, ale udało mu się szczęśliwie zbiec z transportu. Przez pewien czas ukrywał się jeszcze w parafii na Okęciu, a wiosną 1945 r. wrócił do Poznania, by podjąć pracę w dawnym TCL. Niestety, siedzibę TCL zajął Związek Walki Młodych, a na ponowną działalność TCL należało uzyskać zezwolenie nowych władz polskich. Wobec tego M. jako bezdomny i bez pracy zgłosił się do bp. Walentego Dymka, który po wysłuchaniu skargi mianował go rektorem kościoła św. Jana Kantego na ul. Ostroroga.

Po zakończeniu II wojny światowej i na skutek daleko idących przemian na Ziemiach Zachodnich i Północnych powstała konieczność zorganizowania polskiej administracji kościelnej. Wówczas prymas Polski, kard. August Hlond, wyposażony w nadzwyczajne pełnomocnictwa Stolicy Apostolskiej, wyznaczył administratorów apostolskich dla nowo utworzonych jednostek kościelnych, a wśród nich M. dla dolnośląskiej części dawnej archidiecezji wrocławskiej. Dekrety nominacyjne wręczył nominatom 15 VIII 1945 i nakazał im objęcie stanowisk z dn. 1 IX 1945.

W przypadku M. nominacja była szczególnie zobowiązująca. We Wrocławiu, zniszczonym w 80%, katedra, kościoły, kuria biskupia, seminarium duchowne oraz inne instytucje leżały w gruzach. Przy trwających przemieszczeniach ludności brakowało polskich kapłanów, którzy chroniliby kościoły przed dewastacją, a napływających ludzi – przed lękiem tymczasowości. M., zaprawiony w działaniach frontowych, odważnie podjął zlecone mu obowiązki. Do Wrocławia przyjechał 30 VIII 1945 i zatrzymał się w Domu św. Rafała u elżbietanek przy kościele św. Bonifacego. Tam otrzymał dodatkowo jeszcze jeden pokój, w którym założył biuro kurialne. Dn. 1 IX 1945 wraz z ks. Bolesławem Kominkiem, administratorem apostolskim w Opolu, udał się do klasztoru Sióstr Urszulanek przy pl. Nankiera, gdzie wspólnie przedłożyli zebranej Kapitule Katedralnej akty nominacyjne, by z rąk wikariusza Kapituły niemieckiej, ks. Ferdinanda Piontka, przejąć w sposób formalny jurysdykcję na terenie przydzielonych im administratur. Następnie obaj administratorzy udali się na Ostrów Tumski, gdzie zapoznali się z przerażającym stanem budowli. M. ukląkł wówczas na gruzach katedry, składając publicznie przysięgę, że świątynię odbuduje i przywróci jej dawne piękno.

W liście pasterskim z 1 IX 1945 wzywał wiernych, używając słów zachęty, a nawet swego rodzaju nakazu, do podjęcia ogromnej, zbożnej pracy na chwałę Boga i ukochanej Ojczyzny. Podkreślał: „Jakie życie nasze, taka Ojczyzna i takie Jej granice".

Z początkiem 1946 r. w kolejnym liście pasterskim przypomniał, że wiosenne zasiewy są obowiązkiem moralnym. W celu skonsolidowania wszystkich sił nowej ludności i usunięcia podziałów, które wynikały z dzielnicowych różnic i zamiłowania do rodzimych zwyczajów przesiedleńców ze wschodnich stron kraju, administrator apostolski w następnym liście z września 1946 r. wzywał kapłanów i wiernych do jednoczenia serc w pracy na odzyskanej ziemi.

Już pierwszego dnia urzędowania M. rozpoczął prace związane z organizowaniem urzędów kurialnych i reaktywowaniem parafii oraz odbudową obiektów sakralnych. Pierwszą wizytę duszpasterską złożył nie w świątyni, lecz na dworcu kolejowym w Brochowie, gdzie od wielu dni kresowiacy z Łoszniowa czekali na swój przydział osiedleńczy. Zapoznał się wówczas z nastrojami ludu, jego bolączkami i oczekiwaniami. Największym problemem dla M. była obsada parafii. Na 800 tys. katolików miał do dyspozycji tylko 45 polskich kapłanów. Na pozostałych jeszcze 700 kapłanów niemieckich nie mógł liczyć, gdyż w każdej chwili czekało ich przesiedlenie, a ponadto nie mogli długo pogodzić się ze stanem faktycznym, toteż w znacznym stopniu utrudniali pracę duszpasterską, a po wyjeździe do Niemiec w powielanych tam gazetkach zarzucali mu, że wprowadza do Kościoła polski nacjonalizm. Masowe skargi na nowych administratorów, jak niegdyś na biskupa katowickiego Augusta Hlonda w l. 1923–1925, słali do Watykanu wysiedlani katolicy niemieccy. W Stolicy Apostolskiej znano mechanizm tej propagandy, stąd nadal w pełni akceptowano wcześniejsze ustalenia papieża z polskim prymasem. Kard. Hlond

podkreślał natomiast nienaruszalność historycznych rozwiązań z 15 VIII 1945. W związku z tym do podległych mu administratorów i duchowieństwa kierował słowa pełne otuchy i nadziei.

M. tworzył trwałą rzeczywistość na dolnośląskiej ziemi. Już na początku 1946 r. większość parafii obsługiwali polscy duszpasterze. W czerwcu 1946 r. utworzony został Sąd Biskupi. Do końca 1948 r. zorganizowano pozostałe referaty, komisje i instytucje oraz otworzono Wyższe Seminarium Duchowne, Archiwum Archidiecezjalne, Muzeum Archidiecezjalne, Bibliotekę Kapitulną, dźwignięto z ruin katedrę, którą po odbudowie poświęcono w 1951 r. W statystyce sporządzonej przez wrocławską kurię diecezjalną w 1949 r. podano, że w ciągu niespełna 5 lat odbudowano 125 kościołów.

Mimo znaczącego spowolnienia prac remontowo-budowlanych przy obiektach sakralnych w okresie następnym (przejęcie majątków i nieruchomości kościelnych na rzecz państwa i upaństwowienie kościelnej organizacji „Caritas" w 1949 r., wywieranie presji na księży, próba dywersji ideologicznej w kręgach kościelnych), wierni ze swymi duszpasterzami kontynuowali dzieło odbudowy. Kościół katolicki w l. 1945–1971 na Dolnym Śląsku dźwignął z ruin, odremontował ze zniszczeń i po dewastacji oraz przystosował z lokali świeckich do kultu religijnego wiele sal szkolnych, remiz, kuźni, mieszkań prywatnych itp., w sumie 978 obiektów. W wielu wypadkach było to działanie spontaniczne duchowieństwa i wiernych, gdyż dopiero od 1956 r. władze państwowe w sposób formalny przekazywały kurii diecezjalnej lub poszczególnym parafiom niektóre zniszczone kościoły katolickie lub poprotestanckie. Apel pierwszego administratora apostolskiego M. nie pozostał zatem bez echa.

Rozwijający się od dłuższego czasu konflikt między władzami państwowymi a Kościołem sprawił, że 21 I 1951 usunięto z Ziem Zachodnich i Północnych administratorów apostolskich, łącznie z ich wikariuszami generalnymi, a na ich miejsce wprowadzono niby wybranych, a właściwie desygnowanych przez rząd wikariuszy kapitulnych. Władze państwowe chciały w ten sposób znieść rzekomy stan tymczasowości, ale zapomniały, że ranga wikariusza kapitulnego jest znacznie niższa, a przy tym faktycznie tymczasowa.

Usunięcie z Wrocławia było dla M. bolesnym ciosem, gdyż nie pozwolono mu nawet pozostać na terenie dolnośląskiej administracji. Opuścił zatem Wrocław i udał się do klasztoru w Rywałdzie Królewskim, a następnie osiadł u Sióstr Sacré Coeur w Pobiedziskach. Zmian nie przyniósł mu, tak jak innym administratorom apostolskim, przełom 1956 r. W 1957 r. przybył do Gorzowa Wielkopolskiego, gdzie pełnił funkcję konsultora ordynariatu gorzowskiego. Zasiadał w Trybunale Prymasowskim w Warszawie oraz pracował w Komisji Episkopatu Polski. Wspominał tam z przyjemnością pionierskie lata i dzielił się przy różnych okazjach swoimi przeżyciami. Wspomnienia spisał ręcznie w 15 tomach „Pamiętnika 1945–1951", które po blisko 30 l. zostały przekazane do Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu.

W 1963 r. papież Jan XXIII odznaczył go godnością protonotariusza apostolskiego, przypominając jednocześnie, że M. „zapisał się chlubnie w organizowaniu życia kościelnego na Dolnym Śląsku". W 1975 r. M. obchodził uroczyście jubileusz 60-lecia swego kapłaństwa w katedrze wrocławskiej.

Do końca życia pozostał w Gorzowie. W testamencie prosił, aby jego szczątki pochowano wśród ludu Bożego Ziem Zachodnich, „bo Lud ten umiłowałem całym sercem, służąc Mu jako administrator apostolski Dolnego Śląska". Życzeniu jego stało się zadość. Jeszcze w czasie choroby odwiedził go abp Henryk Gulbinowicz. Ustalono wówczas, że doczesne szczątki pierwszego po wojnie rządcy diecezji wrocławskiej spoczną w katedrze wrocławskiej.

Zm. 10 V 1976. W uroczystościach pogrzebowych 14 V 1976 wzięło udział kilku biskupów i znaczna liczba kapłanów, dele-

gacje z różnych stron kraju, a także przedstawiciele władz wojewódzkich. Egzekwie pogrzebowe nad miejscem krypty, gdzie wg życzenia zmarłego złożono jego bardzo skromną trumnę, odprawił abp Luigi Poggi, przedstawiciel Stolicy Apostolskiej do stałych kontaktów roboczych w Polsce.

AAWr., K. Milik, Pamiętnik 1945–1951. – Bobowski K., *Działalność ks. infułata dra Karola Milika jako administratora apostolskiego we Wrocławiu w latach 1945–1951*, „Chrześcijanin a Współczesność" 1985, nr 6, s. 20–29; Gawor J., *Śp. ks. dr Karol Milik*, „Głos Niedzielny", R 53: 1976, nr 24, s. 188; tenże, *W ornacie i mundurze, w krawacie i infule*, „Głos Niedzielny", R. 34: 1965, nr 39, s. 232; Gulbinowicz H., *Pożegnanie doczesnych szczątków śp. Najdostojniejszego Księdza Infułata Karola Milika*, „Wrocławskie Wiadomości Kościelne", R. 31: 1976, nr 8–9, s. 236–239; Pietrzak J., *Ks. Inf. Dr Karol Milik*, „Chrześcijanin w świecie" 1975, nr 4, s. 20–27; tenże, *Ks. Milik Karol*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, P. 1981, s. 485; tenże, *Miles Christi. Śp. ks. Karol Milik 1892–1976*, „Kierunki" 1976, nr 39, s. 3, *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, pod red. J. Grzebienia, W. 1983, t. 6, s. 484–487; Szetelnicki W., *Kapituła Metropolitalna we Wrocławiu w latach 1952–1993*, Wr. 1994, s. 10–11; tenże, *Odbudowa kościołów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945–1972*, Roma 1975; Urban W., *Archidiecezja Wrocławska w latach 1945–1965*, „Nasza Przyszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce" 1965, t. 22, s. 15–66; tenże, *Duszpasterski wkład, księży repatriantów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945–1970*, Wr. 1970, s. 22–24; tenże, *Jubileusz 60-lecia kapłaństwa ks. infułala dra Karola Milika, obchodzony w katedrze wrocławskiej dnia 26 lipca 1975 r.*, „Wrocławskie Wiadomości Kościelne", R. 30: 1975, nr 7–9, s. 218.

Józef Pater

Mirecki Stanisław (1895–1940), lekarz okulista w Chorzowie, działacz społeczny, uczestnik wojny polsko-sowieckiej w 1920 r. i kampanii wrześniowej 1939 r., kapitan rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 8 XI 1895 w Radomyślu (pow. leszczyński), syn Piotra i Rozalii z d. Firlej. Gimnazjum ukończył we Wschowie. Podczas I wojny światowej wcielony do wojska niemieckiego, był na froncie francuskim. W 1919 r. brał udział w powstaniu wielkopolskim. Następnie, będąc w Wojsku Polskim, podjął studia lekarskie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Wziął udział w wojnie polsko-sowieckiej – służył w Szpitalu Polowym Brygady Syberyjskiej, uczestniczącej w bitwie warszawskiej 1920 r. Zdemobilizowany w 1921 r., kontynuował studia we Lwowie, gdzie uzyskał w 1924 r. dyplom doktora wszech nauk lekarskich. Podczas studiów założył drukarnię akademicką.

W listopadzie 1924 r. podjął pracę asystenta w Oddziale Chirurgii szpitala Spółki Brackiej w Chorzowie. W l. 1925–1928 specjalizował się w okulistyce w Oddziale Okulistycznym Szpitala Spółki Brackiej w Katowicach. Od 1928 do 1939 r. prowadził Oddział Okulistyczny w Zakładzie św. Jadwigi (obecnie Szpital Miejski im. dr. Józefa Rostka) w Chorzowie. Pracował również w śląskich kasach chorych.

Czynny był w śląskim ruchu stowarzyszeń lekarskich. W 1926 r., pełniąc funkcję sekretarza Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku (od 1935 r. Śląskie Towarzystwo Lekarskie), był głównym organizatorem I Zjazdu Lekarzy Polaków na Śląsku w Katowicach, o charakterze ogólnopolskim, z udziałem ok. 500 uczestników. Tematyka zjazdu dotyczyła pracy i medycyny społecznej. W l. 1925–1928 był sekretarzem Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków w Województwie Śląskim. Na tym stanowisku przyczynił się do spolonizowania Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach. W 1938 r. był członkiem Zarządów Sekcji Związku Lekarzy Spółki Brackiej i Lekarzy Specjalistycznych. Należał do Śląskiej Izby Lekarskiej. Prowadził zajęcia na polskich kursach dla pielęgniarzy w ramach repolonizacji ochrony zdrowia.

W 1925 r. ożenił się ze Stefanią Stępniewicz. Mieli 3 dzieci: Izabelę, Mirosławę i Leszka.

W 1939 r. zmobilizowany został do WP w stopniu kapitana lekarza. Uczestnicząc w wojnie obronnej, dostał się do niewoli sowieckiej. Więziony w obozie w Kozielsku, zamordowany został przez Sowietów w kwietniu 1940 r. w Lesie Katyńskim.

Sprawozdanie Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków Województwa Śląskiego za rok 1938, s. 1, 2, 7. – Brożek K., *Mirecki Stanisław*, [w:] *Słownik medycyny i farmacji...*, s. 183 (fot.); tenże, *Śląskie Towarzystwo Lekarskie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw medycznych*, t. 2, cz. 1, Wr. 1990, s. 379; Gliński J.B., *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów ofiar drugiej wojny światowej*, W. 1997, t. 1, s. 269–270 (fot.); Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarzy*, W. 1965, s. 167, 219, 226; *Rocznik lekarski Rzeczpospolitej Polskiej na 1936 rok*, W. 1936, rubr. 124, 125; Wallis S., *Dr Stanisław Marecki*, „Śląska Gazeta Lekarska" 1947, nr 3–5, s. 357–358 (fot.).

Krzysztof Brożek

Misliwietz Rudolf (1900–1977), urodzony w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), artysta malarz, tworzący obrazy o tematyce górnośląskiej.

Ur. 10 VIII 1900 w Królewskiej Hucie. Uczęszczał do Akademii Sztuk we Wrocławiu. Był uczniem Eduarda Kaempfera, Otto Müllera i Oskara Molla. Edukację plastyczną zakończył w Akademii Sztuki w Berlinie. W 1925 r. powrócił na Górny Śląsk. Zamieszkał wówczas w Katowicach. W l. 1925–1932 odbywał tylko krótkie wyjazdy studyjne i wycieczkowe do Krakowa, w Beskidy, Wysokie Tatry i Karpaty. W wielu swoich dziełach przedstawiał przemysłowy krajobraz górnośląski, jak choćby w wykonanym temperą obrazie *Meine Heimat* (Moja ojczyzna), *Zbierający węgiel na hałdach* czy *Ziegenjunge* (Pasterz kóz). Malował także okolice Królewskiej Huty. Jak wspominał: „Do mojego miasta urodzenia, Królewskiej Huty stale musiałem powracać. Cztery ogromne kominy przy głównej ulicy, a na dole na skos z mozołem przebijające się tory kolejowe. Brama huty, wchodzące i wychodzące, zawsze jednobarwne, zawsze takie same postacie, idące tak samo spokojnie, prawie uroczyście. Mój ojciec też do nich należał". Tu w 1927 r. powstał jego pierwszy dojrzały obraz o tematyce górnośląskiej *Artbeitermittag* (Obiad robotnika).

W zbiorach muzeum w Chorzowie znajdują się dwa obrazy olejne M.: *Hutnik* i *Babcia z dzieckiem i kozą*.

Babcia z dzieckiem i kozą (scena rodzajowa), 1940

W 1929 r. był współzałożycielem „Kattowitzer Künstlergruppe". Należał do Związku Zawodowego Artystów Plastyków na Śląsku. W 1930 r. na wystawie Związku Artystów Plastyków na Śląsku pokazał 6 prac: obrazy olejne *Obiad*, *Rawa–Katowice*, temperę *Robota*, pastel *Beskidy* oraz akwarele *Tancerka* i *Pilsko–Beskidy*.

Jesienią 1932 r. został wydalony z polskiego Górnego Śląska. Osiedlił się wówczas w Bytomiu, potem we Wrocławiu. W Bytomiu zajmował się wykonywaniem malowideł na świeżym tynku (*Freskomalereien*). We wrześniu 1939 r. powrócił do Katowic. W l. 1939–1945 brał udział w śląskich wystawach. Uczestniczył też w wystawie w Amster-

Meine Heimat (*Moja ojczyzna*)

Der Ziegenjunge (*Pasterz kóz*)

damie, gdzie zdobył nagrodę. Został wcielony do wojska niemieckiego. Podczas walk trafił do niewoli. Po 1945 r. osiedlił się początkowo w Zwiesel w Bawarskim Lesie. Zajmował się wówczas przejściowo ilustrowaniem książek. Potem zamieszkał w Reutlingen.

Zm. w 1977 r.

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts. Unter Mitwirkung von Fachgelehrten des In- und Auslandes, bearb., redig. u. hrsg von H. Vollmer, Bd. 3: *K–P*, Leipzig 1956, s. 400; *Fritz August Bimler (1890–1966) i inni, Chorzów lipiec–sierpień 2004*, [Informator do wystawy, oprac. D. Sawicka-Oleksy], s. 4; Lipońska-Sajdak J., Szczypka-Gwiazda B., Krypczyk A., *Sztuka pogranicza na Górnym Śląsku w dobie II Rzeczypospolitej*, Kat., 2002, s. 65; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 536; *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 5: *Le–M. Uzupełnienia i sprostowania do tomów I–IV*, W. 1993, s. 682; Snoch B., *Górnośląski leksykon...*, s. 233; Szewczyk G.B., *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe w Królewskiej Hucie i ich odzwierciedlenie w kulturalnym życiu miasta w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 19 X 1996 r. w stulecie w drugiej konsekracji kościoła*, red. J. Myszor, Ch. 1998, s. 25; Szczypka-Gwiazda B., *Nieznane oblicze sztuki polskiej. W kręgu sztuki województwa śląskiego w dobie II Rzeczypospolitej*, Kat. 1996, s. 107, 108, 120, 126; Wienicke A., *Königshütter Malerei*, [w:] *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, Hrsg. R. Schmidt, Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 200–202; tenże, *Malerisches Industrieland*, [w:] *Oberschlesische Landeskunde des Industriegebietes*, Hrsg. A. Perlick, Breslau 1943, s. 375–376. – „Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins", H. 17/18: 1956/1957, Dortmund 1956, s. 75.

Zbigniew Kapała

Mittek Franciszek (1896–1974), nauczyciel, inspektor szkolny w Chorzowie w l. 1933–1938.

Ur. 17 VII 1896 w Natolinie k. Garwolina (obecnie woj. mazowieckie), syn Franciszka i Eleonory z Adamczyków. Pochodził z wielodzietnej rodziny chłopskiej. Szkołę powszechną ukończył w Natolinie. Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego (1918) rozpoczął pracę zawodową jako nauczyciel szkół powszechnych w Turkowcu (pow. hrubieszowski), w Zielonej (pow. ciechanowski) i w Opocznie (1918–1921). Od 1916 r. należał do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) w Warszawie i Garwolinie. W l. 1919–1921 – jako ochotnik – brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do pracy w szkolnictwie. Objął funkcję kierownika szkoły powszechnej we Włocławku (1921–1927). W 1927 r. ukończył Państwowy Instytut Nauczycielski w Warszawie. W l. 1926–1928 był redaktorem naczelnym i członkiem komitetu redakcyjnego miesięcznika „Życie Szkolne", wydawanego we Włocławku. Publikował artykuły popularyzujące nowoczesną szkołę: *O doborze pedagogicznym* („Życie Szkolne" 1926, nr 10; 1927, nr 1; cz. 2), *Coś niecoś o atmosferze szkolnej* („Życie Szkolne' 1927, nr 4), *Idea współdziałania. Realizacja idei współdziałania w szkole nowoczesnej* („Życie Szkolne" 1927, nr 12; 1928 nr 1), *Spółdzielnie uczniowskie* („Życie Szkolne" 1928, nr 1), *Nowe metody w starej szkole* („Życie Szkolne" 1928, nr 2), *Nieco o krytyce w szkole* („Życie Szkolne" 1928, nr 33), *Wychowujące nauczanie w szkołach nowego typu* („Życie Szkolne" 1928, nr 5). W okresie międzywojennym działał w Związku Nauczycielstwa Polskiego i współpracował z ruchem ludowym. W czerwcu 1928 r. został awansowany na stanowisko zastępcy inspektora szkolnego w Miechowie (woj. kieleckie). W 1930 r. objął funkcję prowizorycznego inspektora szkolnego w Siedlcach.

We wrześniu 1933 r. M. został powołany na stanowisko inspektora szkolnego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) i pow. świętochłowickim. Po zmianach administracyjnych – utworzeniu miasta Chorzowa

(1934) – objął nadzór nad szkolnictwem całego obwodu szkolnego obejmującego 3 dawniejsze inspektoraty (Chorzów oraz kilkanaście miejscowości pow. świętochłowickiego). Funkcję inspektora sprawował do 30 VIII 1938. Za jego kadencji w Chorzowie (1933–1938) wzrosła liczba budynków szkolnych i podniósł się standard materialny szkół. M. przyczynił się do rozbudowy i unowocześnienia pracowni szkolnych, bibliotek i świetlic. Jako prezes zarządu Związku Inspektorów na woj. śląskie, dążył do podniesienia poziomu pracy polskiego szkolnictwa powszechnego. Akcentował potrzebę zapewnienia szkołom wykształconej kadry pedagogicznej. W kierowanym przez siebie obwodzie szkolnym odpowiedzialny był m.in. za budownictwo szkolne, dokształcanie nauczycieli, oświatę pozaszkolną, a także za ogólną opiekę nad całością pracy inspektoratu oświaty. Nauczycielom szkół proponował nowe programy nauczania, podręczniki szkolne, nowoczesne metody pracy dydaktyczno-wychowawczej. Był zwolennikiem kontrowersyjnego, jak na ówczesne czasy, wprowadzenia koedukacji do szkół powszechnych. Inspirował lokalne środowisko oświatowe do podejmowania działalności popularyzatorskiej na rzecz książki pedagogicznej. Zainicjował powstanie wydawnictwa „Biblioteka Regionalna Nauczycieli Szkół Powszechnych w Królewskiej Hucie". Publikacje ukazujące się w tej serii wydawniczej dokumentowały m.in. dorobek twórczy nauczycieli uczestniczących w rejonowych konferencjach samokształceniowych (np. zeszyt *Konferencje rejonowe* nr 2: *Materiały regionalne* zawierał artykuły chorzowskich nauczycieli; autorzy proponowali w nich przekazywanie treści regionalnych na lekcjach z poszczególnych przedmiotów). M. zajmował się również sprawami szkolnymi w Radzie Miejskiej, będąc uczestnikiem – jako honorowy radca miejski – posiedzeń kolegium magistrackiego.

Był przewodniczącym rady nadzorczej działającego w chorzowskich szkołach, międzyszkolnego teatru dziecięcego „Płomyk Śląski" – Oddział Grodzki ZNP. Doceniał – jak podkreślał w piśmie skierowanym do członków założycieli – znaczenie teatru szkolnego w rozwoju wrażliwości estetycznej młodzieży i jego ważną rolę wychowawczą. Angażował się w organizowane z wielkim rozmachem uroczystości szkolne o zasięgu ogólnomiejskim: „Tydzień Książki Polskiej" (1933), „Święto Szkoły Polskiej" (1936), „Święto Pieśni" (1938). W listopadzie 1935 r. uczestniczył w zorganizowaniu wycieczki patriotycznej do Krakowa dla uczniów chorzowskich szkół. Młodzież wzięła udział w sypaniu powstającego wówczas kopca Józefa Piłsudskiego, zawożąc tam ziemię pobraną z grobu Juliusza Ligonia.

Był współinicjatorem Wystawy Szkolnej (w czerwcu 1937 r.), mającej na celu przedstawienie lokalnemu środowisku dorobku chorzowskiej oświaty w zakresie wyposażenia szkół, metod pracy dydaktyczno-wychowawczej i osiągnięć wyników nauczania. Była to pierwsza tego typu wystawa na Górnym Śląsku, podsumowująca 15-letni okres istnienia polskiej szkoły na tym terenie. W VII działach, na 34 stoiskach, w budynkach szkół nr 14, nr 20, nr 19, nr 22 (numeracja ówczesna) rzesze zwiedzających obejrzały eksponaty obrazujące pracę nauczycieli i uczniów, wzorcowe sale lekcyjne, pracownie szkolne, kąciki czystości, świetlice i bibliotekę uczniowską. Przedstawiono działalność samorządów i spółdzielni uczniowskich, chórów szkolnych, zespołów teatralnych, a także organizacji zrzeszających dzieci i młodzież. Na wystawie zaprezentowano również formy współpracy rodziców i szkoły, opieki lekarskiej i socjalnej nad uczniem.

M. należał do wielu organizacji, był: prezesem Koła Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, członkiem Zarządu Związku Strzeleckiego, zarządu Ligi Morskiej i Kolonialnej, zarządu Towarzystwa Domu Ludowego w Królewskiej Hucie, PCK, Polskiego Białego Krzyża, Związku Przyjaciół Harcerstwa, Polskiej Organizacji Wojskowej. Dążył do zaktywizowania działalności or-

ganizacji na terenie szkół oraz zwiększenia liczby uczniów zrzeszonych w organizacjach patriotycznych i społecznych. Efektem jego wielokierunkowych działań i inicjatyw oświatowych było m.in. zmniejszenie się liczby dzieci uczęszczających do mniejszościowych szkół niemieckich (w 1932 r. – 7941, w 1937 r. – 2194).

Równolegle z wykonywaniem obowiązków służbowych prowadził działalność publicystyczną. Był autorem kilku książek. W pracy *Zagadnienie drugoroczności w szkołach powszechnych* (Król. Huta 1934), opartej m.in. na materiale statystycznym z miejscowych szkół, dokonał analizy przyczyn i przedstawił środki zaradcze zapobiegające zjawisku drugoroczności uczniów. W publikacji *Zasady organizacji pracy w szkołach powszechnych* (W.–Wilno–Lublin 1938), opartej przede wszystkim na spostrzeżeniach wyniesionych z chorzowskich szkół, przedstawił propozycje rozwiązań organizacyjnych i dydaktyczno-wychowawczych. Książka wzbogacona została materiałem ikonograficznym, ilustrującym wygląd chorzowskich pracowni szkolnych, bibliotek i świetlic. W 1947 r. wydał kolejną książkę *Praktyczna metodyka nauczania w szkole powszechnej* (W., wyd. 2. – 1972).

Za swoje postępowe i radykalne poglądy M. – pod naciskiem władz administracyjnych i kościelnych – był 2-krotnie przeniesiony służbowo: z Siedlec do Chorzowa, a następnie z Chorzowa do Brzeżan (Ukraina). Dn. 1 IX 1938 został mianowny naczelnym inspektorem szkolnym w Brzeżanach. Administrował oświatą na terenach od Kozowa aż po Tarnopol.

Po wybuchu wojny w 1939 r. wyjechał do Warszawy, licząc na zmobilizowanie do sił zbrojnych. W związku z tym, że nie otrzymał powołania, rozpoczął pracę nauczyciela w Jastkowie (woj. lubelskie), następnie przeniósł się do wsi Przyłęg (woj. warszawskie), gdzie podjął pracę w jednoklasowej szkole, będąc jej kierownikiem i nauczycielem. W okresie okupacji hitlerowskiej prowadził tajne nauczanie na terenie pow. garwolińskiego.

W połowie 1945 r. zamieszkał we Wrocławiu i objął stanowisko naczelnika Wydziału Szkolnictwa Podstawowego tamtejszego Kuratorium Oświaty. W l. 1945–1947 był wiceprezesem Wojewódzkiego Zarządu Polskiego Stronnictwa Ludowego, współorganizatorem PSL Lewicy w woj. wrocławskim, a następnie działaczem odrodzonego PSL. Od 1949 r. był członkiem Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Wskutek represji Urzędu Bezpieczeństwa skierowanych przeciwko działaczom PSL został zwolniony z pracy w Kuratorium Oświaty i skierowany na emeryturę. Chcąc uniknąć prześladowań, przeniósł się do Sobieszyna (woj. lubelskie), gdzie podjął pracę nauczyciela biologii w Technikum Rolniczym. Pracę pedagogiczną kontynuował do 1954 r., tj. do czasu, gdy ciężka choroba uniemożliwiła mu jej wykonywanie.

Był 2-krotnie żonaty: z Bronisławą Wiśniewską, a po jej śmierci z Janiną Gąbińską. Miał 2 synów: Janusza i Wiesława (ur. w Chorzowie 16 VII 1937).

Zm. 1 VIII 1974 w Sobieszynie i tam został pochowany.

APKat., UWŚl.-OP, poz. 776, 772, 753, 751, 774; Inspektorat szkolny w Chorzowie. Protokoły i programy nauczania 1935–1939, sygn. 2283, k. 78; Księga chrztów Parafii św. Jadwigi w Chorzowie za lata 1935–1938; Kroniki [lata międzywojenne] chorzowskich szkół podstawowych nr 10, 17, 15, 24, 32, 39 (numeracja z 1996 r.). – Brudnicki E., Sikora F., *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935, s. 14; *Czy wiesz, kto to jest*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 495; Glimos-Nadgórska A., *Polskie szkolnictwo powszechne województwa śląskiego (1929–1939)*, Kat. 2000, s. 41; taż., *Szkolnictwo powszechne Chorzowa w okresie międzywojennym (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003, s. 211–212, 218; Głazek D., Linert A., Krzyżanowska-Rubin K., *Miejski Dom Ludowy...*, s. 4, 100–101; Hanke R., *Czy „Płomyk Śląski zgasł na zawsze?* „Dziennik Zachodni" 1987, nr 247; Hojka Z., *Szkolnictwo powszechne w inspektoracie królewskohuckim (chorzowskim) w latach 1929–1939)*, [w:] *Chorzów w kulturze Śląska. Materiały z sesji naukowej 9–10 października 1996 r.*, [red. J. Kurek], Ch. Batory 1997, s. 121–138; *Kozowszczyzna zaczyna się rozwijać*, „Głos Brzeżański" 1939, nr 2; Kurek J., *Książka protokołów posiedzeń Rady Parafialnej oraz Książka protokołów*

posiedzeń Parafialnej Akcji Katolickiej w Hajdukach Wielkich (1936–1939), „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 252; Parysz J., Pokorska J., *Franciszek Mittek*, [w:] *Chorzowski słownik biograficzny...*, s. 116–119; Parysz J., Pokorska J., Drosdzol J., *Rodowód Pedagogicznej Biblioteki w Chorzowie. 50-lecie działalności*. Ch. 1996, s. 16–17; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu. Nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. XXIV; *Przegląd „Wystawy Szkolnej" w Chorzowie 1922–1937 na zorganizowanej w czerwcu 1937 r. z okazji 15-lecia szkoły polskiej na Górnym Śląsku i wygasania Konwencji Genewskiej*, oprac. Komitet Wystawy, Ch. 1937, s. 16; Pytlos B., *Edukacja serc, czyli „Płomyk Śląski"*, [w:] *Szkice z literatury dla dzieci i młodzieży*, red. Z. Adamczykowa przy współpr. K. Heskiej-Kwaśniewicz, Kat. 1981, s. 44; *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego: makieta*, red. J. Dancygier, W. 1989, s. 271; Wołczyk U., *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli...*, s. 48; „Życie Szkolne" 1926–1939. – *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczpospolitej Polskiej* 1928, nr 8, poz. 146; 1930, nr 4, poz. 63; 1938, nr 10, poz. 311; *Konferencje rejonowe nauczycielstwa szkół powszechnych w Królewskiej Hucie*, nr 2: *Materiały regionalne. Biblioteka Regionalna Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Królewskiej Hucie*, Król. Huta 1934, s. 70. – Informacje Tadeusza Szemelowskiego, syna Antoniego Szemelowskiego (zastępcy inspektora szkolnego w Brzeżanach), współpracownika F. Mittka; Informacje Zbigniewa Rusińskiego, prezesa Związku Kombatantów (Związek Brzeżańczyków) w Rybniku; Informacje rodziny F. Mittka: żony Janiny, synów – Janusza i Wiesława.

Janina Parysz

Moj Marian (1919–1939), członek Związku Harcerstwa Polskiego i Związku Młodej Polski w Chorzowie, uczestnik cywilnej obrony miasta w dn. 1–3 IX 1939.

Ur. 25 XI 1919 w Miechowicach (obecnie dzielnica Bytomia), syn Franciszka, kupca, powstańca śląskiego, uchodźcy z Biskupic (obecnie dzielnica Zabrza), którego po aresztowaniu 8 IV 1940 w trakcie przesłuchania w budynku gestapo w Chorzowie (przy obecnej ul. Józefa Rostka) tak dotkliwie pobito, że odtąd był sparaliżowany (zm. w 1970 r.), i Praksedy z d. Jertszynski.

Absolwent gimnazjum. W okresie szkolnym i później należał do ZHP oraz do Związku Młodej Polski, młodzieżowej przybudówki Obozu Zjednoczenia Narodowego, bardzo aktywnej w Chorzowie tuż przed II wojną. Od pierwszego dnia wojny wraz z innymi członkami tej organizacji: → Ireną A. Salamonówną, → Jerzym Marcem i → Henrykiem Piętą (w większości publikacji wymienia się ich tylko jako harcerzy, przemilcza się natomiast ich przynależność do Związku Młodej Polski) obsługiwał samochód, którym dowożono do walczących pod Łagiewnikami oddziałów miejscowej samoobrony amunicję i żywność, a odbierano rannych. Służbę tę pełnili do godzin popołudniowych 3 IX. W Chorzowie nie było już wówczas polskiego wojska. Miasto opuściła też większość sił powstańczej samoobrony. W różnych jego rejonach grasowały już grupy hitlerowskiej V kolumny. Załoga samochodu nadal pozostawała wówczas w mieście, patrolując ulice. Wzięta nagle, w czasie zjazdu od obecnej huty „Kościuszko" w dół ku Rynkowi, pod obstrzał nieprzyjaciela, próbowała w ostatniej chwili wydostać się z okrążenia ul. Wolności w kierunku Nowych Hajduk i Chorzowa Batorego. W kierunku uciekającego w dół ul. Wolności samochodu Niemcy wymierzyli z wiaduktu k. poczty serie z karabinów. Dojechawszy do skrzyżowania ulic Wolności i św. Jacka (obecnie Żeromskiego), załoga samochodu dostała się w ogień krzyżowy. W rezultacie M. oraz Marzec i Pięta zostali śmiertelnie ranni, a Salamonówna, mimo odniesionego postrzału, zdołała ostatkiem sił wydostać się stamtąd i dotrzeć do Szpitala Spółki Brackiej przy

ul. Strzelców Bytomskich, gdzie ją opatrzono. Po przebraniu się (przez cały czas była w mundurze Przysposobienia Wojskowego Kobiet) opuściła szpital tylnym wyjściem od ul. Kazimierza Pułaskiego. Potem ukrywała się przez całą wojnę.

Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP. Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWiD-u Joanny Moj, siostry → Franciszka Pięty (Marian Moj był jej pasierbem); USC w Ch., akt zgonu nr 525/1939/1. – Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 11; Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 173, 178; *Wszystko co nasze. Harcerska martyrologia na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach II wojny światowej*, W. 1983, s. 76.

Zbigniew Kapała

Moniak Jan Cyryl (1896–1986), geograf, nauczyciel, honorowy członek Polskiego Towarzystwa Geofizycznego.

Ur. 28 VIII 1896 we Lwowie jako syn Emiliana i Józefy z d. Waściszakowskiej. Pochodził z rodziny nauczycielskiej, wywodzącej się z rodu górali orawskich. Uczęszczał do szkoły powszechnej i realnej we Lwowie w l. 1907–1917. Egzamin dojrzałości zdał w Państwowym Gimnazjum VIII we Lwowie w 1917 r. Służył w wojsku austro-węgierskim (1915–1918), a potem w Wojsku Polskim (1918–1921) w stopniu podporucznika.

Studia akademickie odbywał jako student Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie przez 3 semestry (l. 1923–1924) i na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym (kierunek: geografia) Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie przez 9 semestrów (1924–1927). Od 1925 do 1931 r. był zatrudniony jako młodszy asystent w Instytucie Geofizyki i Metrologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie u profesorów H. Arctowskiego i E. Romera. Ogłosił kilka prac naukowych z zakresu klimatologii, a wśród nich m.in.: *Metody rysowania blokdiagramów i ich zastosowanie w geografii i geologii* (Lwów 1927); *Wahania temperatury na obszarze północnego Atlantyku w latach 1910–1919* (Lwów 1927); *O wpływie prądu golfowego i lodów na klimat Europy* (Lwów 1930).

W 1927 r. zdał egzamin kwalifikacyjny na nauczyciela geografii z geologią – jako przedmiot główny – i wychowania fizycznego – jako przedmiot dodatkowy. W 1930 r. uzyskał stopień naukowy doktora w zakresie geofizyki, metrologii i geografii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie.

W l. 1925–1930 pracował w zawodzie nauczycielskim w: Państwowym Seminarium III, Gimnazjum VII i VIII we Lwowie, gdzie uczył geografii, oraz na Państwowych Kursach Nauczycielskich okręgu lwowskiego (1927–1930), gdzie wykładał metodykę nauczania geografii.

Od września 1931 r. został zatrudniony w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św. Stanisława Kostki w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Rok później (1932) złożył egzamin pedagogiczny przed Komisją Egzaminacyjną, w skład której wchodzili m.in. uczeni tej miary, co K. Ajdukiewicz i E. Romer. W l. 1934–1937 pracował jako nauczyciel geografii i wychowania fizycznego w chorzowskim gimnazjum. W 1937 r. objął dodatkowo stanowisko profesora i kierownika Zakładu Geografii w Państwowym Pedagogium w Katowicach.

Współpracował (1934) z Zrzeszeniem Nauczycieli Geografii. Prowadził badania (wraz z E. Stenzen) nad klimatem Śląska, wygłaszał odczyty na Uniwersytecie Powszechnym w Chorzowie (1936–1938), m.in. na temat zagrożeń geograficznych i gospodarczych. W Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św. Stanisława Kostki

sprawował funkcję opiekuna koła krajoznawczego, spółdzielni uczniowskiej oraz Straży Przedniej.

W roku szkolnym 1938/1939 uzyskał płatny urlop w celu odbycia studiów w Narodowym Instytucie Agronomii Francji Zamorskiej (Institut National D'Agronomic de la France d'Qutre Mer). Po powrocie, w lipcu 1939 r., otrzymał ponownie propozycję pracy w Państwowym Pedagogium i gimnazjum w Katowicach.

W okresie międzywojennym publikował artykuły w czasopismach: „Kosmos", „Wszechświat", „Kurier Literacko-Naukowy", „Młody Krajoznawca Śląski", był współautorem książki *Zarys klimatologii Śląska*, wydanej w 1936 r. przez Instytut Śląski w ramach cyklu „Śląsk – Ziemia i Ludzie", t. 3.

W czasie wojny przebywał w Krakowie, gdzie brał udział w tajnym nauczaniu i pracy konspiracyjnej. Pod koniec 1945 r. zamieszkał we Wrocławiu. Podjął pracę na stanowisku adiunkta, a następnie zastępcy profesora w Katedrze Metrologii Uniwersytetu i Politechniki Wrocławskiej. Po roku objął funkcję kierownika Katedry Geografii Gospodarczej w Wyższej Szkole Handlu Morskiego w Sopocie (późniejsza Wyższa Szkoła Ekonomiczna). W l. 1950–1951 był dziekanem Wydziału Finansów Wyższej Szkoły Handlu Morskiego, a w l. 1952–1953 pełnił funkcję dziekana Wydziału Morskiego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie; do 1962 r. sprawował funkcję prodziekana Wydziału Ekonomiki Transportu. Dodatkowo został zatrudniony w gdańskiej WSP, gdzie kierował Katedrą Geografii Ekonomicznej. W 1954 r. został docentem, a w 1960 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego. Na emeryturę przeszedł w 1966 r.

Jego dorobek naukowy obejmuje ponad 90 pozycji zarówno z zakresu klimatologii, jak i zagadnień geografii ekonomicznej i gospodarczej. Są to najczęściej artykuły w wydawnictwach uczelnianych, a także rozprawy wydane przez Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Uczestniczył w pracach wielu zespołów i towarzystw naukowych. Był m.in. członkiem Rady Naukowej Instytutu Bałtyckiego i członkiem Komitetu Badań Morza PAN. Otrzymał liczne wyróżnienia i odznaczenia, m.in. pośmiertnie Krzyż Oficerski Odrodzenia Polski.

Zm. 31 VII 1986 w Sopocie i tam został pochowany.

Był 2-krotnie żonaty: w 1919 r. zawarł związek małżeński z Felicją Ładą Zabłocką (rozwód w 1923 r. we Lwowie), a następnie z Zofią Kostarkiewicz. Miał córkę Danutę Marię (ur. 6 VII 1920).

APKat., UWŚl–OP, Akta osobowe nauczycieli, sygn. 27/227. – Godlewski J.R., *Profesor Jan Moniak 28 VIII 1896–31 VII 1986*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Biologii, Geografii i Oceanografii UG", Geografia, nr 15: 1986, s. 5–17; *50 lat akademickich studiów ekonomicznych w Sopocie: Wyższa Szkoła Handlu Morskiego (WSHM), Wyższa Szkoła Ekonomiczna (WSE), Uniwersytet Gdański (UG)*, red. T. Szczepaniak przy współpracy L. Bednarskiego i S. Borowicza, Gdańsk 1997, s. 111; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 196; Roczne sprawozdanie z Gimnazjum Matematyczno Przyrodniczego im. św. St. Kostki nr 868 w Chorzowie za rok 1934/1935, APK, UWŚl–OP, sygn. 956; *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1, supl. 1, pod red. S. Gierszewskiego, Gdańsk 1998, s. 207–208; Szukalski J., *Jan Moniak 1896–1986*, „Czasopismo Geograficzne", t. 58: 1987, z. 1, s. 105–108; tenże, *Publikacje prof. dra Jana Moniaka*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Biologii, Geografii i Oceanografii UG", Geografia, nr 15: 1986, s. 18–25; Wołczyk U., *Tradycje nauczania treści regionalnych w szkołach Górnego Śląska do 1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003, s. 254.

Janina Parysz

Morcinek Gustaw (25 VIII 1891–20 XII 1963), prozaik, publicysta.

Ur. 25 VIII 1891 w Karwinie w rodzinie robotniczej. Zrazu pracował jako górnik. Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego w Białej, był w l. 1920–1936 nauczycielem w Skoczowie, gdzie osiadł na stałe. Powieścią *Wyrąbany chodnik* (1931) zdobył pozycję w literaturze ogólnopolskiej. Odpowiadał z sukcesem na ogromne zapotrzebowanie prasy na teksty o Górnym Śląsku. Stał się autorem, który setkami swych tekstów (były to najczęściej fragmenty utworów literackich), drukowanych na łamach czasopism w całym kraju, ukształtował sposób widzenia Górnego Śląska. Zanim powstały kolejne jego powieści, napisał do serii „Cuda Polski" Wydawnictwa Polskiego Rudolfa Wegnera w Poznaniu książkę *Śląsk* (1931) – rodzaj reportażowego przewodnika po ziemiach województwa śląskiego. Jego fragment dotyczy huty „Królewskiej" i Chorzowa. Być może interesujące będzie porównanie sposobu widzenia Morcinka z nieco wcześniejszym ujęciem tego samego tematu przez Zofię Kossak:

Drugim miastem, pragnącym również dorównać Katowicom – to Królewska Huta.

W środku miasta rozłożyły się największe na Śląsku zakłady hutnicze. Codziennie, rano i wieczorem, zanurzają się w obrębie ich murów czarne tłumy robotników, kłębią się u ich wejścia, huczą stłumionym gwarem, sycą zadymione powietrze ostrym swędem potu, a kroki ich dudnią mnogim, pomierzwionym rytmem w sklepistej sieni wejściowej. Poza murami kołtuni się krzyczący zgiełk żelaza, maszyn i ognia. Syczą strumienie pary z wąskich wylotów, wyją rozśmigane koła i transmisje, zawodzą jękliwie motory, zgrzytają walce i dźwigi, potworne młoty mechaniczne spadają spod stropu na podstawione bryły żelaza, rozbijają je na miazgę, miesią jak ciasto, piorą wichurą iskier, stękają ludzkim głosem, a zduszone ich echa błąkają się przerażone po zaułkach hutniczych zabudowań.

Wzdłuż przestronnych czarnych, zadymionych hal przepływają leniwie stężałe rzeki roztopionego żelaza, a biały ich żar rozżega po ścianach i na stropie krwawe pożogi. Światło słoneczne gaśnie w nich, zamienia się w szary popiół. Z piekielnych wnęk wyciekają ruchliwe strugi płynnej szlaki w podstawione ogromne tygle, kolebiące się na krępych łańcuchach; z nachylonych szyj bessemerowskich pieców tryskają ryczące pióropusze rdzawo-niebieskich płomieni, biją pod dach skośnym rzutem, podobne do ognistej burzy, co się w kształcie roztrzęsionych mietlic na ciemny świat wyrywa; z rozwartych czeluści huczą sine płomienie, skręcają się w opętańcze wiry, napełniają skwarem dyszące płuca ludzkie, rzygają rudym kłębiskiem ciężkich, duszących dymów i trują powietrze swym jadem; a miejscami zastygają potężne bloki stali, co w rozpalonym piachu pokotem leżą, zdychające w swej spiekocie. Gdzie indziej znowu gonią oszalałe smugi ognistych skrętów, trzaskają sobą po żelaznych płytach, przecinają gęste mroki jęczącymi biczami, trzepocą się w zębcach karbowanych kleszczy, zakreślają wymierzone drogi i znikają wśród wyjących walców.

Czerwona rozparzona ziemia dygoce pod ludzkimi stopami.

Pod sufitem, pod rozpiętymi krokwiami żelaznymi suną terkoczące dźwigi. Zawieszone w ciężkich mrokach, prawie że niewidoczne, lecą na zębatych kołach, wstrzymują się, cofają, znów się zrywają i gonią niestrudzenie, podobne do potwornych bestyj, co żeru na ziemi łakomie szukają. Raz wraz opuszczają rozkolebane łańcuchy z sękatymi, na krzyż założonymi paluchami, ujmują zanurzony w piachu płomienisty ciężar, zachrzęszczą z wysiłku, podnoszą wysoko i teraz pędzą ponad ludźmi, gdzieś na drugi koniec hali, w metalicznym szczekaniu radujące się rozżarzonym łupem. A za lecącym w powietrzu żelazem rozlewa się po ścianach ruchomy pożar. [...]

Z boku zaś, po stromym moście, wybiegają skrzypiące koleby, wypełnione po wierzch rudą, wapnem lub koksem, wytaczają się na wysoką wieżę pieca, podbiegają do zakrytego otworu i wywalają z hurkotem swoją zawartość w dygocące wgłębienie czeluści. Huta tętni pracą. Krzyczą czarne maszyny, tętnią zestokrotnionym rytmem swych ramienisk, ryczą gardziele pieców, skowyczą walce i rozgniatane bloki stalowe, stękają potworne młoty parowe, wyją piskliwe motory i transmisje, zgrzytają łańcuchy dźwigów, klekocą szczerbate zębiska, charczy zduszona para, a ludzkie nawoływania błąkają się bezradnie w tamtej piekielnej za-

wierusze, jak głos dziecka w czarnym lessie, w którym burza szaleje.

A ponad tym wszystkim niosą się pod niebo opęczniałe słupy dymów, które za dnia gaszą słońce, a w nocy rozpalają się rdzawymi pożarami.

Poza murem zaś biegną ulice, przelatują z szelestem wytworne samochody, mijają się tłumy ludzi, dudnią tramwaje, przelewa się bełkot twardej mowy ludzkiej.

Tak wygląda Królewska Huta, koło której rozrosło się miasto, cośkolwiek starsze od Katowic, bo powstało w roku 1798 z przysiółka wsi Łagiewniki w związku z kopalnią węgla i pierwszym wielkim piecem hutniczym. W latach następnych rozwinął się tutejszy przemysł hutniczy i górniczy, podobnie jak na całym Górnym Śląsku, dzięki napływowi kapitału, czerpanego z miliardowej kontrybucji, jaką nałożyli zwycięscy Niemcy na pobitych Francuzów w roku 1871.

Na wzgórzu, pobok Chorzowa, utworzyli mieszczanie przestronny park, a w nim zbudowali ogromny stadion sportowy i baseny kąpielowe.

Naokoło szerokim wieńcem sterczą kominy i biją pod niebo dymy i łuny kopalni i hut żelaza, cynku i ołowiu w Załężu, Bogucicach, Roździenniu, Dąbrówce Małej, Szopienicach, Siemianowicach, Wełnowcu, Wielkich Hajdukach, Świętochłowicach, Chropaczowie, Łagiewnikach, Goduli, Rudzie, Szarleju, Radzionkowie, Hucie Pokoju, Hucie Zgody, Czarnym Lesie, Wirku i Lipinach, centrach przemysłu cynkowego, słynnych przed wojną z największej śmiertelności w państwie niemieckim, powodowanej trującymi wyziewami hut i prażelni cynkowych. Pobok zaś między zabudowaniami na dawnych nieużytkach mrowią się nieprzeliczone miniaturowe ogródki robotnicze, upstrzone altankami i zdobione sierocymi garstkami kwiatów i zieleni, najeżone słupami licznych anten.

Z boku zaś „Królhuty" – jak potocznie nazywają Królewską Hutę – przygarnął się do niej Chorzów, prawdopodobnie najstarsza osada górnicza na Śląsku. [...]

Dzisiaj sława Chorzowa po całej Polsce stąd, że tutaj znajduje się państwowa fabryka azotu, zbudowana przez Niemców na kilka lat przed wojną światową. Poza tym największa w Polsce elektrownia.

Janota W., *Królewska Huta w opisach i literaturze pięknej (od połowy wieku XIX do roku 1939)*, [w:] „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, Ch. 1998, s. 99–101; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1: *A–M*, W. 1984, s. 699; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4: *M–P*, W. 1997, s. 298; PSB, t. 21, s. 759–761.

Wojciech Janota

Morkisz Anna (1914–1962), nauczycielka szkół powszechnych, działaczka harcerska, harcmistrz, w l. 1939–1945 w ruchu oporu.

Ur. 23 VII 1914 w Wielkich Hajdukach, wówczas Bismarckhütte (obecnie Chorzów Batory), córka Franciszka i Doroty z d. Mainka. W 1921 r. rozpoczęła naukę w szkole powszechnej w Wielkich Hajdukach. Po ukończeniu III klasy, 1 IX 1924 została przyjęta do I klasy Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Po ukończeniu IV klasy gimnazjalnej, od 1 IX 1928 uczęszczała na pierwszy kurs Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Nowej Wsi (Wirek), gdzie 19 VI 1934 zdała egzamin końcowy. Z dn. 15 IX 1934 objęła obowiązki nauczycielki kontraktowej w Szkole Powszechnej nr 2 w Wielkich Hajdukach (u J. Prażmowskiego wyd. I z 1936 r., s. 157 – w Świętochłowicach w Publicznej Szkole Powszechnej nr 1 im. Henryka Sienkiewicza).

Z harcerstwem była związana od szkoły powszechnej. Całą okupację spędziła na Śląsku, działała w tajnym harcerstwie. W Krakowie przebywała Irena Kuśnierzewska „Lilka" – komendantka Chorągwi Śląskiej Harcerek, a na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim instruktorki: Adela Korczyńska, Janina Lewicka, M., Wanda Jordan-Łowińska, Jadwiga Nowara i Łucja Zawada. Wiele opracowań historycznych podkreśla fakt, że harcerstwo żeńskie na Śląsku pracowało znakomicie; była to jedyna organizacja konspiracyjna, w której nie odnotowano żadnej wpadki.

Po aresztowaniach w kwietniu i maju 1940 r. harcerki zreorganizowały swój system działania. Odtąd obszar Śląska podzielony zo-

stał na 5 rejonów. Za każdy z nich odpowiadała jedna z instruktorek z zespołu kierującego pracą Chorągwi na Śląsku. M. opiekowała się rejonem Chorzów – Siemianowice – Świętochłowice.

Po tzw. wyzwoleniu w styczniu 1945 r. M. powróciła do pracy w szkolnictwie, działała też nadal w harcerstwie. Pod koniec 1946 r. weszła w skład Komendy Śląsko-Dąbrowskiej Chorągwi Harcerek. Była kierownikiem Referatu Służby. Wcześniej prowadziła wspólnie z Łucją Zawadą pierwszy po wojnie obóz szkoleniowy harcerek w Panewnikach pod Katowicami (obecnie w obrębie miasta).

W następnych latach pracowała głównie w szkolnictwie w Świętochłowicach. Tam też zm. 5 VI 1962.

USC w Ch., adnotacja w akcie urodzenia nr 814/1915/5; USC w Świętochłowicach, akt zgonu nr 271/62. – *Harcerki 1939–1945*, oprac. zespołowe pod red. K. Wyczańskiej, wyd. II popr. i uzupełnione, W. 1983, s. 90; Januszewska J., *Harcerstwo śląskie w ruchu oporu 1939–1945*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska", t. 15, Kat. 1986, s. 113; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo. Opracowane na podstawie materiałów urzędowych i innych źródeł*, Kat. 1936, s. 157; Studencki Z., *Z dziejów Związku Harcerstwa Polskiego w województwie śląsko-dąbrowskim*, „Rocznik Katowicki" 1983, s. 116, 123.

Zbigniew Kapała

Morkowski Edmund (1900–1940), prawnik, powstaniec śląski, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 18 XI 1900 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Nepomucena i Marii z Waldowskich. Ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Poznańskiego. Walczył w III powstaniu śląskim. Dn. 1 VII 1925 został mianowany na stopień podporucznika. W 1933 r. rozpoczął służbę w 7. baonie telegrafistów.

Po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 411.

Zbigniew Kapała

Mroszczak Józef Michał, pseud. „Juz" (1910–1975), grafik, pedagog, w l. 1936–1939 nauczyciel technik reklamy w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Chorzowie, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli grafiki plakatowej w Polsce.

Ur. 11 V 1910 w Nowym Targu, syn Michała, pracownika Zarządu Miejskiego, i Marii z Kornherrów. W 1920 r. ukończył Szkołę Powszechną. W t.r. wstąpił do Państwowego Gimnazjum im. Seweryna Goszczyńskiego w Nowym Targu, gdzie 20 VI 1928 złożył egzamin dojrzałości. Następnie rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. W l. 1930–1933 studiował w Państwowej Szkole Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego (PSSZiPA) w Krakowie. Po ukończeniu wydziału ogólnego kontynuował przez 2 lata studia pod kierunkiem prof. Henryka Uziembły. W 1933 r., jako stypendysta Departamentu Sztuki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, wyjechał na dalsze studia do Wiednia, gdzie w l. 1934–1935 był uczniem w Graphische Lehr- und Versuchsanstalt w pracowni prof. Erwina Puchingera. Zapisał się także do pracowni fotografii artystycznej prof. Rudolfa Koppitza. W 1935 r. powrócił do kraju i zdał egzamin dyplomowy w PSSZiA w Krakowie. Po egzaminie wyjechał ponownie do Wiednia, by w Handels-Akademie der Wiener Kaufmannschaft ukończyć kurs propagandy i wystawiennictwa (Fachkurse für Schaufensterdekoration).

W styczniu 1936 r. został zaangażowany przez Śląski Instytut Rzemieślniczo-Przemysłowy w Katowicach jako kierownik artystyczny Kursów Urządzania Wystaw Skle-

powych. Jeszcze t.r. wysłano go do Berlina, aby poznał metody nauczania i organizacji szkół reklamy. Odbył również praktykę w Zakładach Graficznych „Karl Prochaska" w Czeskim Cieszynie. Uchwałą Magistratu w Chorzowie z 10 VI 1936 został przyjęty jako nauczyciel kontraktowy do nauki techniki reklamy w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w roku szkolnym 1936/1937. Umowę tę przedłużano w latach następnych. W l. 1937–1939 wykładał technikę reklamy na wakacyjnych kursach metodycznych dla nauczycieli Gimnazjum Kupieckiego w Katowicach. Pod koniec l. 30. prowadził także zajęcia z teorii reklamy w Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych w Katowicach.

Dn. 1 X 1937 dołączył do grona pedagogicznego (rekrutującego się głównie ze środowiska krakowskiego) Wolnej Szkoły Malarstwa im. Aleksandra Gierymskiego w Katowicach, która wprowadziła do programu studiów wykłady ze sztuki stosowanej: liternictwa, dekoracji wnętrz i zdobienia wystaw sklepowych. Powierzono M. prowadzenie Pracowni Grafiki Użytkowej.

Wraz z Czesławem Rzepińskim i Józefem Jaremą M. podejmował starania o utworzenie w Katowicach wyższej uczelni plastycznej, zabiegając o otwarcie na Śląsku oddziału krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Jednocześnie działał w Klubie Artystów (powołanym w 1937 r.), w którym pełnił funkcję sekretarza. Już w październiku 1937 r. wziął udział w zorganizowanej w Katowicach przez Śląskie Towarzystwo Wystaw i Propagandy Gospodarczej zbiorowej wystawie Klubu Artystów, na której prezentowano malarstwo, grafikę, projekty architektoniczne i fotografię. Od 1937 r. był członkiem Związku Artystów Plastyków. Brał udział w konkursach, m.in. na Międzynarodowej Wystawie Karykatury w Künstlerhaus w Wiedniu (w maju 1932 r.) oraz na wystawie Związku Artystów Plastyków w Zakopanem (1932). Współpracował z czasopismami francuskimi i austriackimi, pod pseudonimem „Juz" wykonał szereg karykatur zamieszczonych w pismach satyrycznych krajowych i zagranicznych.

Podczas II wojny światowej przebywał na Podhalu, początkowo w Zakopanem, a następnie w Nowym Targu, gdzie w tamtejszej Szkole Handlowej uczył technik reklamy. Współpracował z miejscowym ruchem oporu. Pracując dla tajnych drukarni i powielarni, zaprojektował m.in. winietę wychodzącego na Podhalu konspiracyjnego pisma „Na placówce".

W maju 1945 r. powrócił do Katowic. Włączył się w organizację życia plastycznego na Śląsku. Współdziałał w powołaniu katowickiego Okręgu Związku Polskich Artystów Plastyków, w którym w l. 1947–1949 pełnił funkcję prezesa zarządu. Był jednym z inicjatorów powołania w 1947 r. w Katowicach Wydziału Grafiki Użytkowej Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu. W l. 1947–1952 pełnił funkcję kierownika Pracowni Grafiki Użytkowej.

W 1952 r. przeniósł się do Warszawy i objął w ASP jedną z dwóch Pracowni Projektowania Grafiki Propagandowej, powołanych w ramach Katedry Projektowania Graficznego (prowadzenie drugiej powierzono Henrykowi Tomaszewskiemu). W 1954 r. uzyskał dyplom w warszawskiej ASP. Od 1956 r. kierował w ASP Katedrą Grafiki Użytkowej. W 1971 r. został mianowany profesorem zwyczajnym. Był utalentowanym i pełnym inicjatywy pedagogiem specjalizującym się w grafice użytkowej, stale poszerzał zakres kształcenia uczniów, m.in. o kompleksowo pojętą informację wizualną i zagadnienia fotografii. Wielokrotnie (od 1955 r.) podejmował pracę dydaktyczną za granicą, m.in. wykładał w: Darmstadcie, Düsseldorfie, Ulm, Wiedniu, Berlinie, Parmie, Linzu, Kolonii, Sankt Galen, Brukseli i Sinierzu k. Moskwy. W 1965 r. kierował Pracownią Grafiki Użytkowej Folkwangschule w Essen.

W l. 1952–1955 był kierownikiem artystycznym Wydawnictwa Artystyczno-Graficznego oraz w l. 1956–1969 członkiem

zespołu redakcyjnego „Projektu", któremu nadał międzynarodowy rozmach i dobry poziom edytorski. Był przede wszystkim artystą wizualnym, ale prowadził także działalność animatora ruchu artystycznego, skupionego wokół zjawiska plakatu. W 1962 r. został przewodniczącym polskiej sekcji Alliance Graphique International (AGI), elitarnego zrzeszenia grafików z siedzibą w Zurichu, a od 1964 r. – wiceprezesem International Council of Graphic Design Association (ICOGRADA). W l. 1966–1975 przewodniczył Międzynarodowemu Biennale Plakatu w Warszawie. Był inicjatorem i współorganizatorem pierwszego w świecie Muzeum Plakatu w Wilanowie. Został członkiem honorowym Królewskiego Związku Grafików Holenderskich oraz Academia Nazionale di Belle Arti w Parmie.

Wystawy indywidualne jego prac odbyły się w Katowicach (1962), Wiedniu (w Galerie in Bibenstrasse, 1963), Londynie (1968), Caracas i Essen (1970), pośmiertna – w Galerii Zapiecek w Warszawie (1976), monograficzna – w Instytucie Sztuki Mediów warszawskiej ASP (2006). Brał udział w zbiorowych wystawach sztuki polskiej, m.in. od 1950 r. w pokazach plakatu w Wiedniu, Paryżu, Monachium, Amsterdamie, Brukseli, Rzymie, Tokio, Barcelonie, Turynie, w wystawach grafiki polskiej: w 1956 r. w New Delhi, Kalkucie, Madrasie, Bombaju, Berlinie, Hamburgu, Kolonii, Meksyku i Buenos Aires, w Muzeum Sztuki Stosowanej w Belgradzie (1958), w Sali UNESCO w Bejrucie (1961), w Smithsonian Institute w Waszyngtonie (1966), w Muzeum Sztuk Technicznych w Sztokholmie (1967) oraz w Instytucie Kultury Polskiej w Londynie (1967). Uczestniczył w wystawach międzynarodowych, m.in. w 1960 r. w Międzynarodowej Wystawie Plakatu Chopinowskiego w Royal Festival Hall w Londynie, prezentowanej następnie w Kopenhadze oraz w Hochschule für Bildende Kunst w Düsseldorfie, w wystawach AGI w Mediolanie i Nowym Jorku (1966), w Biennale w Sao Paulo (1963), w Międzynarodowej Wystawie Plakatu w Helsinkach (1969) oraz w Międzynarodowym Biennale Plakatu w Warszawie (1966–1975). Wielokrotnie był nagradzany na wystawach i konkursach, m.in.: Złotym Medalem na Międzynarodowej Wystawie Sztuki Edytorskiej w 1965 r. w Lipsku (nagroda zbiorowa), Nagrodą szwajcarskiego Związku Grafików „Prisma" (1968), Złotym Medalem i I nagrodą na IV Biennale Sztuki Użytkowej w Brnie (1974), I nagrodą w konkursie na plakat „Habitat" zorganizowanym w Paryżu przez UNESCO (1975).

Artystyczna działalność M. obejmowała grafikę użytkową (plakat, opracowania graficzne książek i czasopism) oraz architekturę wnętrz wystawowych. Znany był głównie jako twórca plakatów. Debiutował w 1933 r. plakatem *Śląsk* (II nagroda w konkursie Orbisu). Mając doskonale opanowany warsztat grafiki reklamowej, w projektowanych plakatach dążył do połączenia czytelności znaku z jego symbolicznym znaczeniem. Szukał możliwości zastosowania w grafice plakatowej zdobyczy nowoczesnego malarstwa; operowania plamą barwną podporządkowaną logice obrazowego skrótu. Był autorem wielu wybitnych dzieł w dziedzinie plakatu społeczno-politycznego, handlowego oraz kulturalnego (filmowy, cyrkowy, wystawowy, widowiskowy i muzyczny). Szczególną inwencję ujawnił w plakatach teatralnych i filmowych, w których za pomocą pełnych ekspresji symboli wyraził z epigramatyczną zwięzłością treść sztuki czy filmu (*Borys Godunow*, wersja filmowa 1955 i operowa 1959; *Aida*, 1958, nagrodzony na Międzynarodowej wystawie plakatu w Edynburgu; *Krajobraz po bitwie*, 1970). W dziedzinie wystawiennictwa w l. 1946–1949 był twórcą nagradzanych i wyróżnianych projektów stoisk śląskiego przemysłu górniczego i hutniczego na Międzynardowych Targach Poznańskich. W 1950 r., wspólnie z T. Gerulą, opracował projekt architektoniczny wnętrza odnowionego lokalu CBWA przy ul. Dworcowej w Katowicach.

Współpracował z Polską Izbą Handlu Zagranicznego, dla której projektował stoiska wystawowe i całe ekspozycje, m.in. w Paryżu (z J. Sołtanem), Helsinkach, Sztokholmie, Wiedniu, Barcelonie (z J. Pałką), Brukseli, Mediolanie i Izmirze. Był jednym z głównych projektantów Wystawy Przemysłowej w Moskwie w 1960 r. (z J. Muniakiem). Projektował także aranżacje wystaw malarstwa polskiego w Londynie i Berlinie.

Był 2-krotnie żonaty: do 1949 r. z Janiną Mokrzycką (córką fotografa Henryka Schabenbecka), a później z Zofią z Kroczewskich, z którą miał syna Marcina (ur. 1950, grafik).

Zm. 19 IX 1975 w Warszawie na atak serca.

Od 2006 r. na Międzynarodowym Biennale Plakatu w Warszawie, przyznawana jest Nagroda honorowa im. Józefa Mroszczaka, ustanowiona przez Rektora ASP w Warszawie.

APKat., Zespół: 646 – M.Chorzów. Pers. B.50–624 – Mroszczak Józef. – *Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie. 50-lecie Wydziału Grafiki Filii w Katowicach 1947–1997*, Kat. 1997, s. 55; *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts*, Hrsg. von H. Vollmer, Bd. 3: *K–P*, Leipzig 1956, s. 432–433; Bojko S., *Plakat z perspektywy XX-lecia*, „Projekt" 1964, nr 6, s. 16; tenże, *Polska sztuka plakatu*, W. 1971; tenże, *Polski plakat współczesny*, W. 1972, s. 20, 21, 24–25, 122 (fot.); Chrzanowska-Pienkoś, Pienkoś A., *Leksykon sztuki polskiej XX w. Sztuki plastyczne*, P. 1996, s. 144; *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, t. 1, s. 509 (fot.); *Encyklopedia sztuki polskiej*, wstęp J.K. Ostrowski, Kr. 2001, s. 419; Jasiński S., *O Edwardzie Hartwigu*, „Fotografia" 2004, nr 14, s. 93; Jaworska J., *Polska sztuka walcząca 1939–1945*, W. 1985, s. 12, 76; *Józef Mroszczak 1910–1975*, „Projekt" 1976, nr 1, s. 2–3; *Józef Mroszczak*, [w:] *Śląska szkoła plakatu*, oprac. T. Grabowski, Kat. [b.r.w.], s. 44 (fot.); Kubaszewska H., *Mroszczak Józef*, [w:] PSB, t. 22, s. 195–197; *Leksykon PWN*, W. 1972, s. 739; Ligocki A., *Dziesięć lat plastyki śląskiej*, „Słownik Literacki" 1955, nr 14–15, s. 105–106; tenże, *Mroszczak Józef*, [w:] *Śląski słownik biograficzny*, red. J. Kantyka, W. Zieliński, Kat. 1981, s. 234–236; Meschnik M., *Biuro Wystaw Artystycznych w Katowicach 1949–1999*, Kat. 2001, s. 52, 60, 61, 67–68, 412 (fot.); tenże, *Grafika na Śląsku w drugiej połowie XX wieku*, Kat. 2001, s. 17, 19; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4: *M–P*, W. 1997, s. 323; Olszewski A.K., *Dzieje sztuki polskiej 1890–1980 w zarysie*, W. 1988, s. 70, 77, 125; Piwocki K., *Polish Graphic Arts*, [w:] *Polish Graphic Arts and Posters*, W. 1966, nlb.; *Plakat polski*, W. 1957, s. VI, 98, 99, 100–103 (fot.); *Plakat polski*, W. 1968 (fot.); *Plakat polski 1970–1978*, W. 1979; *Polska grafika współczesna 1900–1960*, W. 1960; Rottenberg A., *Sztuka w Polsce 1945–2005*, W. 2005, s. 104; Rzepiński C., *Z działalności śląskiego Instytutu Rzemieślniczo-Przemysłowego w Katowicach*, „Głos Plastyków" 1937, nr 7–12, s. 98; *Słownik Artystów Plastyków. Artyści plastycy Okręgu Warszawskiego ZPAP 1945–1970. Słownik biograficzny*, W. 1972, s. 381–382; Stopczyk S.K., *O Józefie Mroszczaku*, „Projekt" 1960, nr 1/2, s. 14; Szczypka-Gwiazda B., *Malarstwo, grafika, rzeźba*, [w:] *Sztuka Górnego Śląska*, red. E. Chojecka, Kat. 2004, s. 497; taż, *Nieznane oblicze sztuki polskiej. W kręgu sztuki województwa śląskiego w dobie II Rzeczypospolitej*, Kat. 1996, s. 10, 35, 121, 131; Szewczyk A., *Polsko-warszawska szkoła plakatu*, [w:] *Powinność i bunt. Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1944–2004*, red. G. Kowalska, M. Sitkowska, W. 2004, s. 128–129, 131–133, 135 (fot.); Wiśniewski J., *Józef Mroszczak (1910–1975)*, „Biuletyn Rady Artystycznej ZPAP" 1975, nr 4(121), s. 105–106 (fot.); Vollmher H., *Who is who?*, London 1960.

Marek Meschnik

Mrózek Józef (1882–1972), twórca zboru Wolnych Chrześcijan w Królewskiej Hucie (Chorzowie).

Ur. 16 VII 1882 w Cierlicku pod Cieszynem (Zaolzie, obecnie Republika Czeska). Po wystąpieniu z Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, w l. 1907–1909 kształcił się w międzywyznaniowej Allianzbibelschule w Berlinie, nauczał go m.in. znany ewangelista Edmund Hamar Broadbent. Po powrocie w r. 1909 w strony rodzinne M. rozpoczął systematyczną pracę misyjną. W krótkim czasie działalność jego objęła teren Bogumina, Karwiny, Cierlicka, Gołkowic i Cieszyna. Członków tych zborów władze austro-węgierskie traktowały jako „bezwyznaniowych".

Następnie, przez 7 lat odbywał służbę wojskową. Ponieważ w 1920 r. Zaolzie przypadło Czechosłowacji M. przeprowadził się w 1922 r. do Nowych Hajduk (od 1 VII 1934 r. dzielnica Chorzowa). Tutaj kontynuował działalność ewangelizacyjną, w wyniku której powstało kilka zborów Wolnych Chrześcijan w dawnych województwach śląskim i krakowskim. Po r. 1922 Wolni Chrześcijanie występowali w woj. śląskim pod oficjalną nazwą – Zrzeszenia Religijnego Zwolenników Nauk Pierwotnych Chrześcijan. W l. 30. chorzowska gmina pierwotnych chrześcijan skupiała ok. 40 członków, pochodzących z Królewskiej Huty, Wielkich Hajduk, Świętochłowic, Lipin i Zgody. Nabożeństwa odbywały w sali Hotelu Dworcowego, później zaś przy Rynku. Duży wpływ na rozwój zboru wywierały odwiedziny szkockiego ewangelisty Jamesa Lee.

W domu M. bywali m.in.: gen. (w stanie spoczynku) Georg von Viebahn, jeden najwybitniejszych ewangelistów w Niemczech, autor wielu broszur i rozpraw; Krystyna Rojowa, powieściopisarka słowacka, dr Friedrich Wilhelm Baedeker, prowadzący prace misyjną w wielu krajach; matka Eva Thiele-Winckler z Miechowic; Erich Sauer, nauczyciel Szkoły Biblijnej w Wiedenest, autor kilku książek. Odwiedził on zbór w Chorzowie w czasie II wojny światowej, i Karol Kotula, były biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Współpracował z Frederickiem Butcherem (1869–1955), który od 1900 r. mieszkał w Bratysławie, oraz z działającym w Czechach i na Morawach Janem Křesiną i z Janem Sirackim ze Słowacji.

Zm. 11 VI 1972 w Nierodzimiu, gdzie mieszkał przez ostatnie 21 lat swego życia. Został pochowany w sąsiednim Ustroniu.

M. był dwukrotnie żonaty. W 1910 r. ożenił się w Boguminie z Ewą z d. Sabela z Trzanowic, gdzie w 1909 otwarł pierwszy zbór Braci Wolnych. Po jej śmierci w 1949 r. ożenił się ponownie 21 VII 1950 w Skoczowie z Zuzanną Cholewą. Miał 4 dzieci: Annę, Marię, Józefa i Jana.

USC Skoczów. – Kapała Z., *Mniejszości wyznaniowe na Górnym Śląsku w latach 1919–1921*, [w:] *Kościoły i związki wyznaniowe a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1919–1921*, red. Z. Kapała, J. Myszor, Bytom 2005, s. 117–118; Karzełek J., *Kościół Wolnych Chrześcijan*, „Łaska i Pokój". Wydanie specjalne [1995], s. 34–40; tenże, *Kościół Wolnych Chrześcijan obecnie*, „Łaska i Pokój". Wydanie specjalne [1995], s. 41–45; Mrózek J. jun., *Rys historyczny ruchu Braci Wolnych*, „Łaska i Pokój" 1982, nr 1–3; tenże, *Józef Mrózek senior (wspomnienie syna)*, „Kalendarz Chrześcijanina", W. 1977, s. 231–240; *Leksykon religioznawczy*, W. 1988, s. 139–140; *Ilustrowana encyklopedia religii świata. Kościoły, wyznania, kulty, sekty, nowe ruchy religijne*, red. Z. Drozdowicz, Z. Stachowski, P. 2002, s. 388; *Religia. Encyklopedia PWN*, red. nauk. T. Gadacz, B. Milerski, t. 2, W. 2001, s. 157.

Zbigniew Kapała

Muschol Max (1889–1975), dyrektor Niemieckiego Prywatnego Gimnazjum im. Josepha Eichendorffa w Chorzowie w l. 1932–1945.

Ur. 14 IX 1889 w Sławięcicach, pow. kozielski. Od 1911 r. studiował germanistykę, historię i teologię na uniwersytecie we Wrocławiu; tam też podjął pierwszą pracę w Matthiasgymnasium (Gimnazjum św. Macieja). Następnie pracował w Żorach i Mikołowie.

W 1924 r. został kierownikiem pedagogicznym niemieckiego oddziału mniejszościowego w katowickim liceum matematyczno-przyrodniczym (Oberrealschule), od 1929 r. pracował w niemieckim Związku Szkolnym (Schulverein), od 1932 do 1945 był dyrektorem Niemieckiego Prywatnego Gimnazjum im. Josepha Eichendorffa w Chorzowie, w l. 1939–1945 członkiem rady miejskiej (Ratsherr) w Chorzowie; odpowiadał za sprawy oświaty w mieście.

Po styczniu 1945 r. znalazł się w Bawarii. Tam prowadził w 1946 r. działalność nauczycielską w szkole powszechnej w Garding k. Monachium. Od 1949 do 1952 r. pracował jako nauczyciel w gimnazjum matematyczno-przyrodniczym (Realgymnasium) w Monachium. Potem, od 1952 do 31 I 1955 przejściowo przebywał na emeryturze, następnie był zatrudniony jako wykładowca w Gimnazjum Wittelsbachów w Monachium.

Zm. w Monachium 2 VIII 1975.

Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien, hrsg. R. Schmidt, Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 154, 176, 181; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 337.

Zdzisław Jedynak

N

Namysło Karol (1865–1925), ksiądz, proboszcz parafii św. Marii Magdaleny w obecnym Chorzowie Starym.

Ur. 2 XI 1865 w Zwiastowicach w pow. prudnickim w rodzinie rolnika Klemensa i Marianny z d. Strzoda. Po ukończeniu szkoły ludowej uczył się w gimnazjum w Głubczycach, gdzie w 1887 r. zdał egzamin dojrzałości. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego (1887–1890). Święcenia kapłańskie przyjął 23 VI 1891 we Wrocławiu. Przez kilka miesięcy po święceniach pracował w parafii św. Małgorzaty w Twardawie w pow. prudnickim. Następnie pełnił funkcję wikariusza w parafii św. Jadwigi w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W 1894 r. zdał egzamin proboszczowski. Od 1899 r. administrował kolejno parafiami: św. Apostołów Piotra i Pawła w Sycowie, a potem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Imielnicy. W marcu 1900 r. został mianowany proboszczem w parafii św. Apostołów Piotra i Pawła w Sierakowie w pow. lublinieckim, a 2 l. później otrzymał nominację na proboszcza w parafii Trójcy Przenajświętszej w Janowicach pod Raciborzem.

W 1914 r. objął swą 3. placówkę proboszczowską – parafię św. Marii Magdaleny w Chorzowie (obecnym Chorzowie Starym). Był ponadto wicedziekanem i dziekanem dekanatu królewskohuckiego.

Zm. 16 IV 1925 w Chorzowie i tam został pochowany.

AAKat., Akta Personalne ks. Karola Namysły, sygn. AP 563; Akta lokalne parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym, Obsadzenia, t. 1 (1889–1989), sygn. AL 422; Katalog zmarłych księży pracujących w diecezji katowickiej w latach 1925–1971, s. 580 (mps); Ks. Emil Szramek, Cathalogus Sacerdotum Dioecesis Katowicensis, sygn. ZS 854, s. 4. – *Schematyzm diecezji śląskiej*, Kat. 1927, s. 121.

Halina Dudała

Nardelli Walerian Paweł, pseud. „Gruzin" (1912–1962), działacz sportu szkolnego, wizytator szkół górniczych.

Ur. 20 X 1912 w Krakowie jako syn Alojzego, dziennikarza, i Anny z d. Szwarc, urzędniczki w Dyrekcji Lasów Państwowych w Cieszynie. Był potomkiem emigrantów włoskich – tkaczy z Sopramonte, którzy w połowie XIX w. osiedlili się w Karwinie. Brat N., Zdzisław, był reżyserem Teatru Polskiego Radia w Warszawie, zaangażowanym w stolicy społecznikiem i patriotą, autorem popularnego słuchowiska *Matysiakowie*. N. ukończył Państwowe Gimnazjum im. Antoniego Osuchowskiego w Cieszynie. W l. 1930–1933 był studentem Studium Wychowania Fizycznego przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W tym czasie rozpoczął działalność społeczną w Skoczowskim Klubie Sportowym w Skoczowie. Jako nauczyciel wychowania fizycznego od 1936 r. został zatrudniony w Państwowym Gimnazjum w Chorzowie, pracował także w gimnazjum w Piekarach Śląskich. Był współorganizatorem pierwszego w Polsce Międzyszkolnego Klubu Sportowego, który swoją siedzibę miał w Chorzowie.

W okresie okupacji N. prowadził działalność w Polskiej Organizacji Partyzanckiej, w której pełnił obowiązki zastępcy komendanta, zajmował się także kolportażem ulotek i gazetki „Zryw" o wymowie antyhitlerowskiej. Ścigany przez gestapo, ukrywał się najpierw na Śląsku Cieszyńskim, następnie zbiegł do Austrii, gdzie pracował jako górnik w kopalni węgla kamiennego „Grünbach", później w jednej z kopalń w okolicach Dortmundu w Westfalii.

Od l. 40. XX w. był związany z organizacją struktur sportu w szkolnictwie zawodowym

podległym Ministerstwu Górnictwa i Energetyki. Pełnił wówczas obowiązki wizytatora w zawodowym szkolnictwie Ministerstwa Górnictwa i Energetyki w Katowicach. W l. 50. założył Zrzeszenie Sportowe „Zryw" w Chorzowie. Z jego ramienia na I Zjeździe Zarządu Okręgowego Szkolnego Związku Sportowego w Katowicach w 1957 r. wszedł w skład tegoż Zarządu. Był członkiem krajowych władz sportu szkolnego.

Od 1938 r. był żonaty ze Stefanią z d. Jasińską, nauczycielką wychowania fizycznego. Mieli 7 dzieci: Krystynę, Marię, Andrzeja (znanego aktora), Joannę, Jerzego, Jana i Stanisława.

Zm. nagle 1 XI 1962. Pochowano go na cmentarzu w Mysłowicach.

Arch. Zarządu Wojewódzkiego Szkolnego Związku Sportowego w Katowicach. – *Chorzów. Zarys rozwoju miasta...*; Niedźwiedź O., *Sport*, [w:] *Dzieje Skoczowa od zarania do współczesności*, red. E. Biszorski [i in.], Skoczów 1993; Nowakowski J., *Z kart historii SZS w województwie katowickim*, [w:] *Wspomnienia działaczy Szkolnego Związku Sportowego województwa katowickiego*, Kat. 1983; Ponczek M., *Nardelli Walerian Paweł (1912–1962)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport" 1992, z. 2; *60 lat Klubu Sportowego „Beskid" w Skoczowie 1923–1983*, [Cieszyn 1983]; *Trzydzieści lat MKS Chorzów. Od reprezentacji SKS i MKS do reprezentacji Śląska i Polski. Program obchodów 30-lecia MKS Chorzów*, oprac. R. Kocemba, Kat. 1960; Wróblewska W., *Lot Ikara. Wspomnienie o Andrzeju Nardellim*, „Życie Mysłowic" 1993, nr 11.

Antoni Steuer

Nehrebecki Lucjan (1900–1990), inżynier elektryk, w l. 1936–1939 do jego obowiązków należała kontrola urządzeń elektrycznych m.in. w hutach „Piłsudski" i „Batory" w obecnym Chorzowie, profesor Politechniki Śląskiej w Gliwicach.

Ur. 13 XI 1900 w Lepsińsku (wówczas Turkiestan, obecnie Kazachstan nad granicą chińską), syn Hieronima, lekarza w garnizonie wojsk rosyjskich, i Łucji z Nartowskich. W l. 1910–1913 uczęszczał do średniej szkoły typu wojskowego. W 1913 r. rodzina przeniosła się do Kowna, a w 1914 r. została ewakuowana do Białej Cerkwi. W tych miastach N. uczęszczał do gimnazjum. Tam wstąpił w 1916 r. do tajnego harcerstwa, w którego strukturach doszedł do stopnia drużynowego, a później do Polskiej Organizacji Wojskowej. W grudniu 1918 r. rozpoczął służbę w 2. Kowieńskim Pułku Strzelców Wojska Polskiego, należącym do Dywizji Litewsko-Białoruskiej. Brał udział w walkach z bolszewikami jako podchorąży. Pod koniec 1919 r. został wysłany na kurs przygotowawczy do matury, którą zdał w Wilnie w 1920 r. z zakresu gimnazjum filologicznego. We wrześniu 1921 r. został zdemobilizowany i rozpoczął studia na Wydziale Elektrycznym Politechniki Warszawskiej, które ukończył w 1927 r.

Po studiach rozpoczął pracę w Stowarzyszeniu Dozoru Kotłów Parowych w Katowicach jako inżynier rewident. W 1929 r. objął stanowisko kierownika wydziału maszynowo-elektrycznego i elektrowni kopalni „Knurów" oraz kierownika budowy nowej kotłowni. Prowadził również inwestycje związane z elektryfikacją kopalni „Foch". W 1931 r. przeszedł do Generalnej Dyrekcji Kopalń Wspólnoty Interesów na stanowisko kierownika rozbudowywanej w tym okresie elektrowni wraz z siecią napowietrzną 40 kV i kablową 3 kV w szybie „Ficinus" oraz kierownika ruchu maszynowego i elektrycznego kopalni „Siemianowice". Miał również obowiązek utrzymywania w ruchu jako rezerwy elektrowni w obecnym Chorzowie Starym w zatrzymanej kopalni. Zakończył budowę kotłowni wysokoprężnej oraz montaż turbozespołu 15 MVA. Założył laboratorium przekaźnikowe i laboratorium licznikowe,

jedno z pierwszych na Śląsku. W l. 1936–1939 pracował w Generalnej Dyrekcji Hut Wspólnoty Interesów Górniczo-Hutniczych w Katowicach na stanowisku kierownika wydziału elektrycznego. Do jego obowiązków należała kontrola eksploatacji urządzeń elektrycznych w hutach: „Batory", „Florian", „Laura" (Siemianowice), „Piłsudski" (po wojnie „Kościuszko") i „Silesia" (Rybnik). Mieszkał w tym czasie w Chorzowie Batorym. Opracował wtedy m.in. założenia projektowe pełnej automatyki wielkiego pieca w hucie „Piłsudski" w Chorzowie oraz typowy schemat skojarzonej gospodarki energetycznej zakładów hutniczych na podstawie takiego rozwiązania w Zagłębiu Lotaryngii.

Zmobilizowany 26 VII 1939 wziął udział w kampanii wrześniowej jako porucznik rezerwy, walcząc w grupie operacyjnej gen. Kleeberga. Po jej kapitulacji 6 X dostał się do niewoli niemieckiej, z której zbiegł. W czasie okupacji pracował w Nisku, Krakowie i Tomaszowskiej Fabryce Sztucznego Jedwabiu jako inżynier energetyk.

W 1945 r. powrócił na Śląsk i brał udział w organizowaniu energetyki na tym terenie. W okresie od maja 1945 do marca 1948 r. był naczelnym dyrektorem przedsiębiorstwa Elektrownie Górnośląskie ELGÓR w Gliwicach, do którego należały elektrownie: „Chorzów", „Łaziska", „Zabrze", „Szombierki" i „Będzin". Koncentrował się na właściwym ukierunkowaniu odbudowy elektrowni i sieci elektroenergetycznych na obszarze Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego (GOP). W początkowym okresie prowadził nieustanną walkę z radziecką wojskową organizacją Diemontażnoje Otdielenje, która miała demontować na terenie Śląska te urządzenia, które służyły Niemcom bezpośrednio lub pośrednio do celów wojskowych. W praktyce Rosjanie demontowali wszystko, co mogło się przydać w ZSRR. Z trudem udało się N. nie dopuścić do zabrania największego, nowoczesnego turbozespołu i kotłów z elektrowni „Chorzów". Został jednak wezwany do radzieckiej komendy w Bytomiu, gdzie zagrożono oddaniem go pod sąd, jeśli będzie utrudniał pracę demontażystom. Doskonała znajomość języków rosyjskiego i niemieckiego, a przede wszystkim wielka odwaga i samozaparcie N. przyczyniły się do ocalenia ważnych dla Śląska obiektów energetycznych. Ze stanowiska dyrektorskiego zrezygnował, nie godząc się z ingerencją czynników politycznych w sprawy przedsiębiorstwa. Przeniósł się do ówczesnego Zjednoczenia Energetycznego Zagłębia Węglowego w Katowicach. Tam zajął się zorganizowaniem dyrekcji elektrowni przemysłowych na terenie Górnego Śląska.

W 1950 r. objął stanowisko dyrektora eksploatacji (odpowiednik naczelnego inżyniera) organizowanego Centralnego Zarządu Energetyki w Warszawie. Kierował zespołem przygotowującym program pracy i zasady organizacji Głównego Rozrządu Mocy (późniejsza Państwowa Dyspozycja Mocy). Uznając wielką potrzebę istnienia bazy pomiarowo-badawczej na potrzeby energetyki, był inicjatorem powołania w 1950 r. Oddziału Pomiarów Energetycznych, przekształconego w Zakład Badań i Pomiarów „Energopomiar" w Gliwicach. W l. 1952–1956 w zakładzie tym był głównym inżynierem, a następnie przez wiele lat doradcą naukowym. Jednocześnie w l. 1956–1961 pełnił funkcję sekretarza naukowego w Komitecie Elektryfikacji Polski przy prezydium Polskiej Akademii Nauk. Zadaniem tegoż Komitetu było prowadzenie badań nad wariantami perspektywicznego rozwoju energetyki polskiej do 2000 r. Działalność Komitetu została zakończona w 1961 r.

Od listopada 1946 r. N. rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną na Politechnice Śląskiej, pracując tam aż do przejścia na emeryturę w 1971 r. Początkowo był wykładowcą, od 1952 r. – zastępcą profesora i kierownikiem Katedry Urządzeń Elektrycznych, a po reorganizacji Politechniki – kierownikiem Katedry Elektrowni i Gospodarki Energetycznej. W 1955 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1962 r. – profesorem zwyczajnym.

W 1983 r. otrzymał tytuł doktora *honoris causa* Politechniki Śląskiej. W październiku 1968 r. został kierownikiem studium podyplomowego w zakresie elektroenergetyki. W okresie od lipca 1969 do sierpnia 1971 r. pełnił funkcję dyrektora Instytutu Energetyki Politechniki Śląskiej, a od 2 V 1969 do 31 XII 1971 pracował dodatkowo w wymiarze 1/3 etatu w Ośrodku Naukowo-Badawczym ds. Energetyzacji Kraju, następnie był konsultantem w hucie „Florian". Prace dyplomowe, którymi kierował, były wykonywane dla konkretnych zakładów. Aby lepiej dostosowywać się do potrzeb przemysłu, głównie energetyki, zatrudniał w Katedrze wybitnych jego przedstawicieli jako wykładowców, konsultantów lub kierowników prac dyplomowych. Rozwiązano w ten sposób wiele nowych problemów, m.in. zagadnienie zcentralizowanego ciepłownictwa w GOP, wdrożenie w elektrowniach automatyki samoczynnego załączania w układzie potrzeb własnych (kierowany przez niego zespół otrzymał za nie w 1954 r. Zespołową Nagrodę Państwową III stopnia). W czasie pracy na Politechnice Śląskiej wychował ok. 400 magistrów inżynierów ze specjalnością elektrownie i gospodarka energetyczna, promował 16 doktorów nauk technicznych i był opiekunem 7 przewodów habilitacyjnych.

Reprezentował kilkakrotnie energetykę polską na forum międzynarodowym, m.in. w 1962 r. był 2-krotnie ekspertem ds. elektrowni cieplnych w Komisji Ekonomicznej Organizacji Narodów Zjednoczonych w Genewie, brał udział w kongresie UNIPEDE w Sztokholmie z ramienia Ministerstwa Górnictwa i Energetyki (MGiE). Był autorem lub współautorem referatów na konferencjach w: Wenecji (1963), Stambule (1965), Moskwie (1968), Pradze (1968). Brał w nich czynny udział, znając dobrze języki: francuski, niemiecki i rosyjski.

Poza pracą dydaktyczną prowadził ożywioną działalność w licznych komitetach, radach naukowych i zespołach. Był wieloletnim przewodniczącym Rady Naukowej Instytutu Energetyki w Warszawie (1953–1975), członkiem Rad Naukowych: Instytutu Energetyki Politechniki Wrocławskiej i Głównego Instytutu Górnictwa, wiceprzewodniczącym: Komitetu Energetyki PAN, Państwowej Rady ds. Paliw i Energetyki (1960–1972), Polskiego Komitetu Światowej Konferencji Energetycznej (WPC), Komitetu Energetyki Przemysłowej w Komitecie Nauki i Techniki (1963–1972), członkiem Państwowej Rady ds. Wykorzystania Energii Atomowej, członkiem Rady Techniczno-Ekonomicznej MGiE i in.

Swe wielkie doświadczenie i wiedzę przekazywał w licznych publikacjach oraz odczytach na różnych konferencjach. Był autorem 8 skryptów uczelnianych, 12 książek, ponad 45 artykułów. Jego niepublikowane prace: referaty, recenzje, ekspertyzy, liczą ok. 300 pozycji. Na szczególne wyróżnienie zasługuje jego udział w opracowaniu i zredagowaniu 3 tomów *Historii elektryki polskiej* od jej początków aż do ok. 1986 r., stanowiącej fundamentalną monografię tego tematu. Brał czynny udział w pracach Stowarzyszenia Elektryków Polskich (SEP), do którego wstąpił w 1928 r. W 1945 r. wziął udział w reaktywowaniu Oddziału Zagłębia Węglowego SEP w Katowicach. Dn. 10 II 1946 został jego pierwszym powojennym prezesem. Po przeniesieniu się do Gliwic zorganizował Oddział Gliwicki SEP (w 1953 r.). W uznaniu jego zasług w 1975 r. przyznano mu godność Członka Honorowego SEP.

Był żonaty z Antoniną z Rozkwitalskich (zm. w 1978 r.), z którą miał 3 córki: Aldonę (zm. jako dziecko w 1939 r.), Danutę i Wandę Birutę. Jego drugą żoną była Zofia z Zubelewiczów (zm. w 1999 r.).

Zm. 27 XI 1990 w Warszawie. Został pochowany, zgodnie z ostatnią wolą, na cmentarzu Centralnym w Gliwicach.

Był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1946), Krzyżem Kawalerskim (1959), Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1971), Orderem Sztandaru Pracy II klasy (1980). Wyróżniony został także ty-

tułami „Zasłużony Nauczyciel PRL" (1974) i „Zasłużony Energetyk PRL" oraz Złotymi Odznakami Honorowymi Stowarzyszenia Elektryków Polskich (1959) i Naczelnej Organizacji Technicznej (1959).

Album 60-lecia Wydziału Elektrycznego Politechniki Śląskiej, Gliwice 2004; Białkiewicz Z., *80 lat Oddziału Zagłębia Węglowego SEP*, Kat. 1999; tenże, *Prof. L. Nehrebecki*, „Śląskie Wiadomości Elektryczne" 2000, nr 2 (fot.); tenże, *Profesor Lucjan Nehrebecki*, „Informator Polskiego Towarzystwa Elektrotechniki Teoretycznej i Stosowanej" 2001, nr 9 (biogram, fot., doktoranci, podręczniki, ważniejsze publikacje); tenże, *Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP*, Kat. 1999 (fot.); *Bibliografia publikacji pracowników Politechniki Śląskiej*, t. 1–6, Gliwice 1976–1982; Błoński W., Tomaszewski S., *Profesor Lucjan Nehrebecki doktorem honoris causa Politechniki Śląskiej*, „Energetyka" 1983, nr 4; *Elektroenergetyka – Okręgi Energetyczne*, „Zeszyt Historyczny" 1995, nr 6; *Historia elektryki polskiej*, t. 2: *Elektroenergetyka*, W. 1977 i W. 1992; *Historia Stowarzyszenia Elektryków Polskich 1919–1959*, W. 1959; *Historia Stowarzyszenia Elektryków Polskich 1919–1999*, W. 1999; Karwicka-Rychlewicz K., *Zawód, który nobilituje – czyli rozmowa z Profesorem Lucjanem Nehrebeckim*, „Energetyka" 1987, nr 5; Kołakowski T., *Lucjan Nehrebecki 1900–1990*, „Energetyka" 1991, nr 1; Mielnicki E., *Ludzie energetyki polskiej 1944–2003*, W. 2004; Nehrebecki L., *„Wspomnienia" SEP*, Gliwice–Kat. 2000; *50 lat Oddz. Gliwickiego SEP 1953–2003*, Gliwice 2003 (fot.); *Politechnika Śląska 1945–1985 – 40 lat w służbie społeczeństwa*, Gliwice 1985; Rozewicz Z., *Profesor Lucjan Nehrebecki*, „Energetyka" 1991, nr 2; *75 lat Stowarzyszenia Elektryków Polskich*, „Zeszyt Historyczny" 1994, nr 1; *Słownik biograficzny techników polskich*, z. 8, W. 1997. – „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej – Elektryka" 1981, z. 70 (fot.); 1994, z. 140; 2004, z. 194.

Zbigniew Białkiewicz

Nowak Leopold (daty życia nieznane), właściciel liczącej się w Królewskiej Hucie (Chorzowie) i na Górnym Śląsku przed 1939 r. oficyny drukarskiej.

Postać N. nie jest bliżej znana. Zapewne swoją działalność na terenie obecnego Chorzowa rozpoczął jeszcze na początku lat 20. XX w. W l. 1919–1921 był najprawdopodobniej działaczem plebiscytowym, związanym w tym okresie ze środowiskiem późniejszej Narodowej Partii Robotniczej. W dobie powstań i plebiscytu wydawano liczne druki propagandowe (po polsku i niemiecku).

Jesienią 1923 r. nazwa jego przedsiębiorstwa brzmiała: Buchdruckerei & „Głos Poranny" Leopold Nowak. Poprzednikiem wymienionego w nazwie jego przedsiębiorstwa „Głosu Porannego", wychodzącego od 1920 r., był „Orędownik na miasto Królewską Hutę i okolicę", wspólne pismo braci Antoniego (redaktor) i Leopolda (właściciel drukarni) Nowaków. W marcu 1922 r. zostało ono przemianowane na „Orędownika Śląskiego". Po roku, w marcu 1923 Nowakowie postanowili rozszerzyć wydawnictwo. Zawiesili „Orędownika Śląskiego", a w jego miejsce wypuścili „Głos Poranny", który ukazywał się 3 razy w tygodniu.

Budynek drukarni

W rejestrze handlowym z 1923 r. przedsiębiorstwo N. występuje jeszcze pod nazwą: Buchdruckerei & „Głos Poranny" Leopold Nowak. Jesienią t.r. zmieniono nazwę na: Leopold Nowak Drukarnia i Wydawnictwo.

Przyłączenie Królewskiej Huty do Polski stanowiło dodatkowy argument za rozwojem drukarni N. W 1924 r. rozpoczęto budowę gmachu przy ul. Hajduckiej 15. Nowatorskie rozwiązania architektoniczne i stopniowe wyposażanie przedsiębiorstwa w nowoczesne maszyny poligraficzne sprawiły, że oficyna w krótkim czasie stała się jedną z większych drukarń w polskiej części Górnego Śląska. Firma świadczyła usługi na wysokim poziomie. Drukowano tutaj 3. technikami druku: wypukłą, wklęsłą i płaską. W połowie lat 30. zamontowano w drukarni 4-kolorową, najnowocześniejszą offsetową maszynę rotacyjną,

na której drukowano czasopisma. W 1935 r. N. kupił od niemieckiej firmy „Vita – zakład drukarski" z Katowic maszynę zecerską i inne artykuły drukarskie.

Ta największa w mieście firma nazywała się teraz: Zakłady Graficzne Leopold Nowak. Fabryka Wyrobów Papierowych. Drukarnia. Litografia. Introligatornia. W 1928 r. dokonano kolejnej zmiany nazwy na: L. Nowak Drukarnia i Wydawnictwo. Przedsiębiorstwo prowadziło wszechstronną działalność drukarską. Obok książek, czasopism i gazet drukowano dyplomy, listy pochwalne, druki reklamowe, różnorodne afisze. Oferowano klientom księgi kasowe wg projektu → prof. Władysława Jędrala, a ponadto karty do gry, tj. skata (wzór niemiecki), skata polskiego oraz brydża. Wydawano również pocztówki z widokami miasta. Przy ul. Dąbrowskiego uruchomiono dodatkową placówkę. Dysponowano w niej kliszami kreskowymi i siatkowymi (jedno- i wielobarwnymi).

Nie zachowały się żadne katalogi dotyczące produkcji typograficznej oficyny. Z własnych obliczeń autorki biogramu wynika, że oficyna wydrukowała ponad 50 książek. Wiele z tych pozycji dotyczyło historii i rozwoju miasta.

Po zmianie przynależności państwowej w czerwcu 1922 r. wydano okolicznościowy *Pamiętnik 50-lecia jubileuszu Kółka Towarzyskiego w Królewskiej Hucie (1872–1922)*. Na początku l. 30. ukazała się cenna praca *Dzieje Związku Metalowców, Hutników Fabrycznych i Pokrewnych Zawodów Zjednoczenia Zawodowego Polskiego, wydane z okazji 20-letniej rocznicy istnienia ZZP*. Wartościowa okazała się publikacja: *Rola „Sokoła" w życiu narodowym w Chorzowie (dawniej Królewskiej Hucie) w ostatnich latach (1901–1936)*.

W 1924 r. spod pras drukarni wyszła *Księga pamiątkowa III Kongresu Stenografów Polskich*. W późniejszym okresie nakładem chorzowskiego Magistratu wydrukowano tutaj pracę Eugeniusza Brudnickiego i Franciszka Sikory *Polskie szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*. Oficyna Leopolda Nowaka wydawała także biografie. Godne uwagi są prace Pauliny Mazakowej (*Wincenty Janas. Jego życie, działalność i męczeńska śmierć*, 1935) oraz Mieczysława Tobiasza (*Piotr Niedurny*, 1936).

Firma N. drukowała 11 znaczących gazet. Po 1922 r. tłoczono tu „Powstańca Śląskiego" (1927–1939) oraz „Odzież", której wydawcą był Wojciech Samarzewski, działacz narodowy znany już w czasach pruskich. Dla władz miasta odbijano „Tygodnik Urzędowy Miasta Królewskiej Huty" i „Rocznik Statystyczny Królewskiej Huty". W l. 30. wychodziło pisemko młodzieży szkół podstawowych „Nasza Praca" (1934–1935), a także organ Zjednoczonych Fabryk Związków Azotowych w Mościcach i Chorzowie „Plon", czasopisma „Wzajemna Pomoc" (1934–1938) oraz „Wiadomości Związkowe Związku Powstańców Śląskich" (1936–1939). Ponadto warto wymienić „Wiadomości AKS. Miesięcznik Sportowy Amatorskiego Klubu Sportowego w Chorzowie" (ukazało się jedynie 7 nrów w 1937 r.)

Z usług drukarni korzystały chorzowskie parafie. W l. 1931–1935 wydawano dwujęzyczne „Wiadomości Parafialne Kościoła św. Barbary w Chorzowie". Od 1937 r. drukowano „Wiadomości Parafialne Kościoła św. Jadwigi w Chorzowie".

N. umiał wykorzystać kłopoty finansowe swoich konkurentów; w l. 1933–1935 wydawał „Działkowca Śląskiego", dotychczas tłoczonego w Drukarni Śląskiej w Katowicach. W rodzinnym mieście przechwycił od Drukarni Narodowej „Śląskiego Kuriera Porannego" i wydawał go w l. 1926–1939.

Drukarnia cieszyła się również zaufaniem władz rządowych w Warszawie. W l. 30. Ministerstwo Spraw Zagranicznych złożyło oficynie N. specjalną ofertę druku pisma „Polacy w całym świecie" (1933–1934). Był to bogato ilustrowany periodyk. Przed II wojną światową w oficynie N. ukazywał się prosanacyjny „Głos Chorzowa", a ponadto „Informator Przetargowy" (tygodnik informacyjno-gospodarczy).

N. należał do stowarzyszeń drukarzy, a także do powołanego 25 II 1923 Związku Właścicieli Polskich Drukarń Województwa Śląskiego. W jego zarządzie pełnił funkcję zastępcy prezesa. Nieznane są jego dalsze losy.

Był osobą stroniącą od polityki i raczej nie udzielającą się w życiu publicznym.

APKat., Rejestr handlowy A 607/Chorz.; Muzeum w Ch., Materiały dotyczące drukarni L. Nowaka. – Długajczyk E., *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922–1939*, Kat. 1990, s. 75, 206; Krzyżanowski L., *Królewskohucki (chorzowski) periodyk „Polacy w całym świecie (1933–1934) w roli propagatora idei Polski mocarstwowej*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 9, Ch. 2008, s. 33–49; „Monitor Polski" nr 253 z 7 XI 1923; Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej...*, s. 605–608; Sieradzka D., *Drukarstwo województwa śląskiego w latach 1920–1939*, Kat. 2001, s. 50, 62, 103–108; taż, *Kartki z dziejów chorzowskiego drukarstwa (1868–1939)*, [w:] *Obieg książki i prasy na Śląsku a wielokulturowość regionu*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Kat. 1999, s. 109–111; taż, *Wojciech Samarzewski. Chorzowski rzemieślnik, działacz narodowy i wydawca*, Ch. 1990.

Danuta Sieradzka

Obidowicz Witold Jan, pseud.: „Orszak", „Witold" (1900–1942), działacz harcerski, oficer 75. Pułku Piechoty w Chorzowie, niedoszły komendant Okręgu Śląskiego ZWZ, komendant Inspektoratu ZWZ-AK w Jaśle.

Ur. 7 I 1900 w Krakowie jako syn Stanisława i Agnieszki z d. Wałęga. Po ukończeniu szkoły powszechnej kontynuował naukę w V Gimnazjum w Krakowie, gdzie w 1912 r. wstąpił do 5. drużyny harcerskiej. Na początku I wojny światowej pełnił służbę łącznikową przy komendzie Legionów Polskich, zaś w czasie ewakuacji Krakowa wyjechał z intendenturą do Jabłonkowa jako jej łącznik. Pod koniec 1914 r. został przeniesiony do biura werbunkowego I Brygady. Z biurem tym wyjechał do Sławkowa, skąd na skutek interwencji rodziny odesłano go jako małoletniego do domu w 1915 r. Po powrocie z Legionów O. włączył się aktywnie w działalność harcerską, awansował na zastępowego, a następnie przybocznego. W 1917 r. ukończył kurs instruktorski w Kornatce.

W połowie grudnia 1917 r. O. wstąpił w Bolechowie do Polskiego Korpusu Posiłkowego, z którego zbiegł w lutym 1918 r., ponieważ groziło mu wcielenie do armii austro-węgierskiej. Powrócił do Krakowa i pracy w harcerstwie. Uczestniczył w rozbrajaniu żołnierzy austro-węgierskich w tym mieście, pełniąc służbę w specjalnym oddziale harcerskim podlegającym gen. bryg. Bolesławowi Roi. Następnie przeszedł do oddziału gońców pieszych w 4. Pułku Piechoty Legionów w Krakowie. Po ukończeniu 17 III 1920 Szkoły Podchorążych Piechoty w Warszawie w dniu następnym objął dowództwo kompanii w 167. Pułku Piechoty (dawny 1. Pułk Strzelców Bytomskich, późniejszy 75. Pułk Piechoty), którą dowodził ponad 3 tygodnie, po czym został wyznaczony na I adiutanta w tym pułku. Dn. 16 VI 1920 powrócił na stanowisko dowódcy 16. kompanii, z którą uczestniczył w walkach na Wileńszczyźnie. W sierpniu 1920 r. został awansowany na podporucznika. Podczas walk nad rzeką Autą dostał się ciężko ranny do niewoli sowieckiej, w której przebywał do 15 III 1921.

Za wykazane męstwo na polu walki O. został odznaczony Krzyżem Virtuti Militari V klasy, a 1 I 1922 awansowany do stopnia porucznika. Do służby wojskowej powrócił w maju 1921 r. na stanowisko dowódcy plutonu w 2. kompanii I baonu 75. Pułku Piechoty. 3 miesiące później prowadził prace ewidencyjne w pułku, a 7 II 1922, zwolniony został do rezerwy. Po kilku miesiącach 1 X 1922 przywrócono go do służby wojskowej jako dowódcę plutonu w 4. kompanii II baonu, a następnie w 3. kompanii I baonu 75. Pułku Piechoty. Obowiązki te pełnił do 1 IV 1924, czyli do skierowania na 4-miesięczny kurs dla oficerów żywnościowych. Po jego ukończeniu (31 VII 1924) został zastępcą oficera materiałowego (do 16 V 1925), a na-

stępnie oficerem żywnościowym w 75. Pułku Piechoty (do 30 IX 1926). Powrócił jednak do służby liniowej na stanowisko dowódcy 4. kompanii, a następnie 5. kompanii. W pułku tym pozostawał do 17 III 1930. Dn. 18 III 1930 został skierowany do dyspozycji Ministerstwa Spraw Wojskowych, w której pozostawał do 12 XI 1932 (1 I 1932 awansował do stopnia kapitana). W dn. 15 XI 1932 został dowódcą 6. kompanii 18. Pułku Piechoty. Po miesiącu przeniesiono go do Korpusu Ochrony Pogranicza, gdzie objął kompanię graniczną w pułku „Wilejka".

O. powrócił do 75. Pułku Piechoty na stanowisko dowódcy 3. kompanii 7 XI 1937. Dn. 4 VII 1938 dowództwo pułku skierowało go na kurs w Centrum Wyszkolenia Piechoty w Rembertowie. 19 XI 1939 r. awansował do stopnia majora. Miesiąc później dowodził już batalionem w katowickim 73. Pułku Piechoty.

W sierpniu 1939 r. O. odszedł z 23. Dywizji Piechoty do 2. Brygady Górskiej na kwatermistrza w tworzonej armii „Karpaty". Z brygadą tą uczestniczył w jej walkach we wrześniu 1939 r. Po zakończeniu działań wojennych powrócił do Krakowa i włączył się w działalność Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) jako oficer sztabu Okręgu Krakowskiego. Swoją aktywnością w działalności konspiracyjnej, zwłaszcza w tworzeniu struktur konspiracyjnych w terenie, zwrócił na siebie uwagę kierownictwa Obszaru Krakowsko–Śląskiego. W lipcu 1940 r. dowództwo Obszaru postanowiło skierować go do Okręgu Śląskiego ZWZ na stanowisko szefa sztabu, z zadaniem jego przebudowy, ponieważ dotychczasowy miał charakter cywilno-wojskowy. Zadania nie wykonał, bo nie zdążył przyjechać na Śląsk przed śmiercią → por. Korola. Z ppor. rez. Józefem Szmechtą, czyli następcą Korola, nie zdołał chyba nawiązać kontaktu lub go unikał, ponieważ musiałby podporządkować się oficerowi rezerwy, i to w najniższym stopniu. W styczniu 1941 r. wyznaczony został na komendanta Okręgu Śląskiego ZWZ, lecz nie objął tego stanowiska. Nieznana jest przyczyna niewykonania rozkazu przełożonych. Widocznie jego argumentacja musiała być przekonująca, ponieważ nie wyciągnięto w stosunku do niego żadnych konsekwencji. Możliwe, że nie był w stanie nawiązać kontaktu z rozbitymi w grudniu 1940 r. komórkami dowódczymi ZWZ na Śląsku. W zaistniałej sytuacji komenda Obszaru Krakowsko-Śląskiego ZWZ wyznaczyła go na komendanta inspektoratu jasielskiego. Jego aktywna działalność na tym terenie zwróciła uwagę hitlerowskiego aparatu bezpieczeństwa, który po rozpracowaniu inspektoratu przeprowadził w nim aresztowania w styczniu i lutym 1942 r. Inspektorat został niemal całkowicie rozbity. Wśród ujętych 143 członków AK był O. Początkowo osadzono go w więzieniu w Jaśle, a następnie przewieziono do więzienia w Krośnie, w którym zginął w tym samym roku.

O. był odznaczony m.in.: Krzyżem Virtuti Militari V klasy, Krzyżem Walecznych, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921, Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości, Medalem Brązowym za Długoletnią Służbę Wojskową.

CAW, Teczki personalne 3734, 2116, sygn. KK i MN 515 1405, sygn. KW 17933, sygn. VM 605 090. – Dalecki R., *Armia „Karpaty" 1939*, W. 1979; Mazur G., *Kształtowanie się struktur terenowych*, [w:] *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, pod red. K. Komorowskiego, W. 1999; Niekrasz J., *Z dziejów AK na Śląsku*, Kat. 1993; Starczewski M., *Ruch oporu*...

Mieczysław Starczewski

Obrzud Zdzisław Andrzej Otto (1897–1975), profesor szkół średnich, w l. 1929–

1939 nauczyciel języka polskiego w Państwowym Gimnazjum Neofilologicznym im. Odrowążów w Królewskiej Hucie (Chorzowie), publicysta.

Ur. 18 IX 1897 w Brzeżanach (woj. tarnopolskie), syn Stanisława, urzędnika, i Zofii z Drobkiewiczów. Szkołę powszechną ukończył w Nowym Sączu, natomiast w 1915 r. w Gimnazjum Towarzystwa Szkoły Ludowej (Biała Krakowska) zdał, jako żołnierz, maturę eksternistyczną, gdyż w chwili wybuchu wojny w wieku 17 lat został powołany do armii austro-węgierskiej, w której służył, uzyskując stopień plutonowego, do 31 X 1918. Już następnego dnia wstąpił do Wojska Polskiego i walczył w wojnie polsko-sowieckiej. Dn. 4 I 1921 został zdemobilizowany jako porucznik.

Po opuszczeniu wojska rozpoczął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Po roku przeniósł się na Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie oprócz polonistyki studiował także filozofię i psychologię. Był uczniem prof. Juliusza Kleinera, pod jego kierunkiem napisał rozprawę o stylu Stefana Żeromskiego, na podstawie której otrzymał tytuł doktora.

W 1923 r., będąc jeszcze studentem, podjął pracę jako nauczyciel tymczasowy w Gimnazjum im. Króla Władysława Jagiełły w Gródku Jagiellońskim, w którym uczył do 1928 r. Z tego okresu pochodzą wydane w 1923 r. we Lwowie jego opracowania lektur szkolnych: *Wierna rzeka* oraz *Ludzie bezdomni*, a także artykuł o Stefanie Żeromskim, zamieszczony w „Kurierze Lwowskim" w 1926 r.

Nie mając możliwości otrzymania stałej posady nauczycielskiej w Gródku Jagiellońskim, O. zdecydował się przenieść na Górny Śląsk. W roku szkolnym 1928/1929 pracował w Miejskim Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Katowicach, a od 1 IX 1929 podjął pracę nauczyciela języka polskiego w Państwowym Gimnazjum Neofilologicznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie pracował do września 1939 r. W październiku 1928 r. zdał egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich, tym samym uzyskując pełne kwalifikacje zawodowe i mianowanie na stałego nauczyciela szkół średnich, natomiast 11 III 1935 otrzymał tytuł profesora.

W okresie pracy w Chorzowie był opiekunem pracowni humanistycznej oraz opiekunem koła literackiego. Do 1933 r. prowadził koło literackie wspólnie z Pawłem Musiołem. Młodzież na zebraniach omawiała rolę pracy w życiu codziennym, kwestie postępu technicznego, dyskutowano o bieżących sprawach politycznych. Posiedzenia koła musiały stać się bardzo popularne wśród uczniów, skoro trzeba było ograniczyć liczbę jego członków do 45 osób. O. starał się również zainteresować uczniów dobrą książką oraz czasopismami literackimi i naukowymi. Ważnym nurtem w jego pracy w szkole był teatr. Wspólnie z uczniami bywał na przedstawieniach teatralnych, a następnie na posiedzeniach koła dyskutował na temat oglądanych sztuk. Często wygłaszał prelekcje poprzedzające przedstawienia dla młodzieży szkolnej w Teatrze Polskim w Katowicach.

Od początku swej pracy na Górnym Śląsku O., podobnie jak inni nauczyciele, angażował się w działalność pozaszkolną na rzecz miasta. Był także aktywnym członkiem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (TNSW), wykładowcą na kursach maturalnych organizowanych przez TNSW oraz Uniwersytet Powszechny powstały w 1935 r. w Chorzowie. Wygłaszał prelekcje na spotkaniach Towarzystwa Czytelni Ludowych, a także na zebraniach Związku Obrony Kresów Zachodnich i Związku Powstańców Śląskich. W 1931 r. w Królewskiej Hucie z inicjatywy Pawła Musioła powstało stowarzyszenie Nowa Polska, społecznie radykalne, głoszące hasła nacjonalistyczne. Na liście członków założycieli znajdowało się nazwisko O. W organie stowarzyszenia „Nowej Polsce" zamieścił artykuł *O ideał kulturalny Polaka doby obecnej*. Gdy z końcem 1933 r. „Nowa Polska" przestała istnieć, O., podobnie jak Paweł Musioł i inni człon-

kowie, aktywnie zaangażował się w prace Robotniczego Instytutu Oświaty i Kultury im. Stefana Żeromskiego, który pod patronatem Narodowo-Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy i Związku Związków Zawodowych zajmował się pracą kulturalno-oświatową wśród młodzieży. Tradycją obchodzonych w Królewskiej Hucie uroczystości i akademii z okazji świąt państwowych oraz rocznic urządzanych w hotelu „Graf Reden", a później w Domu Ludowym było wygłaszanie okolicznościowych przemówień przez nauczycieli miejscowych gimnazjów. Do prelegentów należał również O. W październiku 1932 r., z okazji obchodzonego w mieście „Tygodnia propagandy zagadnień polsko-niemieckich", na posiedzeniach towarzystw i w zakładach pracy wygłaszał referat „Polski dostęp do morza i polsko-niemieckie walki o Pomorze w chwili obecnej".

W okresie pracy na Górnym Śląsku O. zajmował się także publicystyką literacką. Nie zerwał związków z Pawłem Musiołem, zwłaszcza z wydawaną przez niego od 1935 r. „Kuźnicą". W pierwszych latach, gdy nie wykrystalizował się jeszcze ostateczny charakter czasopisma i problematyka kulturalna oraz literacka zajmowała na jego łamach dużo miejsca, O. publikował tam swoje artykuły. Jednak gdy od 1937 r. czasopismo nabrało charakteru skrajnie nacjonalistycznego i antysemickiego, O. – podobnie jak inni nauczyciele – wycofał się ze współpracy z „Kuźnicą". Był jednym z inicjatorów Klubu Literackiego „Fantana", członkiem Komisji Rewizyjnej. Od 1938 r. wchodził w skład zespołu redakcyjnego „Fantany", na łamach której opublikował artykuł o Juliuszu Słowackim oraz 2 recenzje książek Ignacego Fika i artykuł o szkicu Stanisława Czernika. W dn. 18 VI 1939 na zjeździe w Katowicach wygłosił referat *Ziemie zachodniej Polski a literatura narodowa*, który wywołał szeroką dyskusję wśród obradujących literatów.

Po wybuchu II wojny światowej opuścił Górny Śląsk i udał się, podobnie jak większość napływowych nauczycieli, do Krakowa, gdzie zaangażował się w tajne nauczanie oraz współpracował z prasą konspiracyjną. Gdy poczuł się zagrożony aresztowaniem przez hitlerowców, przeniósł się do Łowicza.

W 1945 r. powrócił na Górny Śląsk, jednak już nie do Chorzowa. Był pierwszym powojennym dyrektorem Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Adama Mickiewicza w Katowicach; funkcję tę sprawował do 1949 r. Na skutek zmian, jakie zachodziły w szkolnictwie, zrezygnował z pracy nauczycielskiej. Dn. 1 IX 1950 objął dział bibliografii i informacji w Bibliotece Śląskiej, gdzie pracował do 31 XII 1954. Następnie podjął pracę w wydawnictwie „Śląsk".

Po 1945 r. kontynuował działalność literacką. Opublikował swoją pracę o Bolesławie Prusie w *Księdze pamiątkowej ku uczczeniu czterdziestolecia pracy naukowej Juliusza Kleinera* (Łódź 1949); 2 artykuły na temat swojego mistrza Juliusza Kleinera zamieścił w „Odrze"; pisywał do „Kwartalnika Opolskiego", „Zarania Śląskiego", „Trybuny Robotniczej", „Dziennika Zachodniego". Jego zainteresowania koncentrowały się wokół dziejów polskiego teatru amatorskiego na Górnym Śląsku. Wydał książkę *Polski ruch teatralny na Górnym Śląsku (1862–1918)* (Wr. 1972).

Dn. 15 III 1927 zawarł związek małżeński z Jadwigą z Sobolewskich, z którą miał córkę Marię Krystynę (ur. 13 VIII 1929). Po rozwodzie z żoną Jadwigą (13 II 1935) zawarł 1 IX 1938 drugie małżeństwo z Zofią Ancerewicz, nauczycielką szkoły powszechnej.

Zm. 2 II 1975 w Katowicach w wyniku obrażeń odniesionych w wypadku samochodowym.

Został odznaczony Medalem Brązowym za Długoletnią Służbę (1938), Medalem 10-lecia Polski Ludowej oraz Złotym Krzyżem Zasługi.

APKat., Akta osobowe 0-5; Śląskie Biuro Statystyczne, sygn. 16a; UWŚl.-OP, sygn. 1111. – Długajczyk E., *Sanacja śląska 1926–1939: zarys dziejów politycznych*, Kat. 1983; Hierowski Z., *Życie literackie na Śląsku w latach 1922–1939*, Kat. 1939; Mitera-Dobrowolska M., *Polonistyka w szkołach średnich*

Katowic w okresie II Rzeczypospolitej oraz jej rola w czasie okupacji hitlerowskiej, „Rocznik Katowicki" 1976, t. 4, s. 77–104; Roszkowska T., *80 lat Biblioteki Śląskiej. Katalog wystawy jubileuszowej*, Kat. 2003; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum Neoklasycznego w Królewskiej Hucie za rok szkolny 1932/1933*, Król. Huta 1933; Starnawski J., *Obrzud Zdzisław (1897–1975)*, [w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Starnawski, Łódź 1984, s. 52–54; Szewczyk W., *Wspomnienie o Zdzisławie Obrzudzie*, „Poglądy" 1975, nr 5; Wilczek S., *Zdzisław Obrzud*, „Poglądy" 1973, nr 11.

Urszula Wołczyk

Ogórkówna (Zangowa) Matylda, pseud. „Maks" (1897–?), jedyna kobieta spośród powstańców śląskich, odznaczona Krzyżem Walecznych, przed II wojną mieszkała w Królewskiej Hucie (Chorzowie), gdzie dzierżawiła bufet kolejowy.

Ur. 12 IV 1897 w Biskupicach (obecnie dzielnica Zabrza), c. spawacza Wiktora Ogórka i Konstantyny ze Skrzypczyków. Do 1911 r. chodziła do szkoły ludowej w Biskupicach, potem w Mikulczycach. Następnie pomagała rodzicom, kończąc jednocześnie kurs gospodarstwa domowego i jednoroczny kurs pielęgniarstwa. Ojciec zaangażowany w organizacjach polskich, ściągnął na siebie i rodzinę prześladowania. Miał kłopoty z otrzymaniem pełnego zatrudnienia, zdarzało się, że pracował trzy dniówki w tygodniu, a rodzina liczyła 15 głów. Matylda zamierzała wstąpić do klasztoru. Tymczasem poszła na służbę do księdza Cichego w Rudzie, gdzie przebywała ponad rok. W maju 1915 r. wyjechała do Berlina. Pracowała tam w różnych firmach, m.in. w fabryce amunicji i na kolei jako konduktorka. Należała do „Sokoła" i Towarzystwa Śpiewu „Cecylia" w kościele przy Palisadenstr. W maju 1919 r. wróciła do Mikulczyc. Brat Stanisław wprowadził ją do Polskiej Organizacji Wojskowej G. Śl., zaprzysięgając w obecności Waltera Larysza. W organizacji działała na terenie powiatu tarnogórskiego.

Z chwilą wybuchu I powstania przyłączyła się w męskim przebraniu do kompanii mikulczyckiej, która wyruszyła do Tarnowskich Gór na zdobycie koszar. Nie udało się... Po załamaniu powstania spotykamy ją w obozach powstańców – uchodźców w Dziedzicach i Oświęcimiu jako siostrę Czerwonego Krzyża. W Dziedzicach zatrudniła się w szpitalu jako pielęgniarka do opatrywania rannych powstańców. Książka podróży Dowództwa Obozu Milicji Górnośląskiej w Oświęcimiu notuje, że na początku grudnia z ramienia Komitetu Opieki nad Górnoślązakami wyjechała do Poznania. W obozie Górnoślązaków w Biedrusku na terenie Wielkopolski pracowała jako stenotypistka.

W marcu 1920 r. wróciła do domu i zatrudniła w Powiatowym Komitecie Plebiscytowym w Zabrzu. Tajnie działała w POW G.Śl., w bojówce ochraniającej polskie zebrania i wiece, przy rozlepianiu plakatów, świadcząc usługi wywiadowcze. W Zabrzu, w Stadtgarten, udało jej się wykryć niemiecki skład broni, a ponieważ konspiratorzy nie widzieli możliwości przejęcia go, został oddany do skonfiskowania aliantom. W chwili wybuchu II powstania poprosiła dr. Hagera o zwolnienie z prac biurowych i uczestniczyła w Mikulczycach w obsadzaniu budynków publicznych. W Powiatowym Komitecie Plebiscytowym pozostała do jego likwidacji po głosowaniu, po czym została przeniesiona do Konsulatu Polskiego w Opolu.

Po wybuchu III powstania do opolskiego mieszkania O. wdarła się bojówka niemiecka. Została pobita i znieważona. Wsiadła natychmiast do pociągu i dojechała do Wielkich Strzelc, a ponieważ z powodu walk powstańczych pociąg dalej nie jechał, wyruszyła pie-

szo do Mikulczyc. Po dwóch – trzech dniach, gdy doszła do siebie, zgłosiła się w komendanturze powstańczej w Zabrzu, skąd dostała skierowanie do Pogorzelic, miejsca postoju Dowództwa Podgrupy Cymsa. Została adiutantem II baonu, przebywając także na froncie w Pogorzelicach, Kłodnicy i Kędzierzynie pod dowództwem baonowego „Müllera" (Stanisława Oleksina). Po trzech tygodniach na własną prośbę o ponowne skierowanie do oddziałów frontowych została przeniesiona do Dowództwa 1 Dywizji, stacjonującego na zamku w Sławięcicach. Ale w sztabie dywizyjnym pracowała w sumie tylko trzy dni. Kpt. Tadeusz Puszczyński, dowódca Oddziałów Destrukcyjnych, zanotował: „Na korytarzu natknąłem się na jakąś dziewoję w męskich spodniach i z karabinem w ręku. Okazało się, że jest to maszynistka sztabu dywizji, która oświadczyła mi, że w dowództwie nikogo już nie ma, wszyscy udali się na front, więc i ona, jako że nie ma nic do pisania, również idzie na front (po godzinie wróciła, zresztą ranna w palec)". Z dowódcą pułku Walentym Fojkisem wyruszyła ponownie na front. Uczestniczyła w walkach o Zalesie i Lichynię. Na pierwszej linii zajmowała się opatrywaniem rannych, walczyła z karabinem w ręku. W czasie odstawiania rannego powstańca do auta pancernego porucznika → Roberta Oszka została ranna. Ledwie wyleczona w szpitalu w Inowrocławiu, wróciła do powstania, do Podgrupy Woźniaka.

Po powstaniu O. przeniosła się na polska stronę granicy. Znalazła pracę towarzystwie ubezpieczeniowym „Westa" w Katowicach, skąd trzy miesiące później przeszła do Dyrekcji Kolei, gdzie pracowała do października 1925 r. Z pracy zrezygnowała z powodu wcześniejszego (w czerwcu 1925 r.) zamążpójścia. W kilka lat później, po przejściu na rentę inwalidzką męża, wystarała się dla siebie o dzierżawę bufetu kolejowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie). Małżonek był Niemcem. Nazywał się Karol Zang.

13 X 1939 została aresztowana przez Niemców. Jej nazwisko figurowało w księdze gończej (Fahndungsbuch Polen). Sprawa O. trafiła do prokuratora Trybunału Ludowego (Volksgerichshof) w Berlinie. Tutaj ślad po niej się urywa. Miała wtedy 2 córki: 11-letnią Małgorzatę i 10-letnią Annę.

Poza Krzyżem Walecznych i Medalem Niepodległości uhonorowano ją Śląską Wstęgą Waleczności i Zasługi I klasy.

CAW: Krzyż Walecznych, Krzyż i Medal Niepodległości; Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, sygn. 219, APK i BŚl. – Puszczyński T., *Praca w oddziałach destrukcyjnych na Górnym Śląsku*; AAN, Reichsjustitzministerium, 25318; APK, dyr. Pol. Ch. 110; EPŚl., s. 673 (fot.).

Edward Długajczyk

Olek Jerzy (1916–1991), pracownik umysłowy, w l. 1934–1939 w Magistracie Chorzowa, więzień obozów koncentracyjnych, działacz społeczno-polityczny.

Ur. 4 VIII 1916 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Pawła i Marii z Wernerów. Ukończył 3-letnią Dokształcającą Szkołę Kupiecką. Pracował zarobkowo od 1933 r. jako uczeń u adwokata Ignacego Szydłowskiego, a w l. 1934–1939 – jako pomocnik w Zarządzie Miasta Chorzowa (Magistracie). W okresie międzywojennym przewodniczył Oddziałom Młodzieży Polskiego Związku Pracowników Przemysłowych Biur i Handlowych, był prezesem Ogniska Młodzieży przy Dokształcającej Szkole Kupieckiej oraz Świetlicy Pracowników Handlowych, członkiem zarządu I Męskiej Drużyny Harcerskiej im. Bolesława Chrobrego w Chorzowie.

Po wybuchu II wojny światowej O. opuścił 3 IX miasto i w Dąbrowie Górniczej objął

opiekę nad 90 dziećmi z Chorzowa, wracającymi z kolonii letnich prowadzonych przez Towarzystwo „Opieka". Po miesiącu poniewierki, pokonując różne trudności, wszystkie dzieci doprowadził do Chorzowa. Gustaw Morcinek zachęcał później O., aby swój dzienniczek prowadzony w czasie tułaczki dzieci chorzowskich we wrześniu 1939 r. powierzył komuś, kto potrafiłby „wydobyć ogromny świat przeżyć dziecka w okresie wojny" (dokumentalne materiały wykorzystał Roman Hrabar w książce pt. *Przeciwko światu przemocy,* Kat. 1982).

W okupacyjnym Zarządzie Miasta zatrudniony był przez miesiąc; został zwolniony na skutek kategorycznej odmowy używania pozdrowienia hitlerowskiego. Współdziałał z Polską Organizacją Partyzancką w Chorzowie. Aresztowany 15 IV 1940, był więziony przez gestapo w piwnicach przy ul. Józefa Rostka w Chorzowie, w Bytomiu i w Sosnowcu. W śledztwie bestialsko torturowany. Dn. 25 VI 1940 wywieziono go do KL Auschwitz. Po ucieczce z obozu więźnia Tadeusza Wiejowskiego karny apel (stójka) trwał od godz. 18.00 6 VII do godz. 20.00 dnia następnego. Za to, że z rozpaczy chciał iść na druty, O. otrzymał 25 kijów i godz. „słupka" – potwornej, wyrafinowanej kary (był zawieszony na linie, z rękami wykręconymi do tyłu, podciągnięty na niej tak, że dotykał ziemi czubkami palców nóg). Za Wiejowskiego skazano O. na karę śmierci; została ona przez Heinricha Himmlera, szefa policji hitlerowskiej, zamieniona na 3 lata ciężkich robót w kamieniołomach obozu we Flossenbürgu. Wywiezienie z Auschwitz uratowało go przed rozstrzelaniem z członkami Polskiej Organizacji Partyzanckiej z Chorzowa, dokonywanym 2-krotnie: 12 VI i 6 VIII 1942.

Z obozu powrócił 12 VII 1943. Od 1 VIII 1943 do 6 I 1945 pracował jako pomocnik biurowy w prywatnym przedsiębiorstwie węglowym J. Pawlasa w Dąbrowie Górniczej. Dn. 8 I 1944 ożenił się w Chorzowie z Agatą Gałązką, córką powstańca śląskiego, działacza plebiscytowego i uchodźcy ze Śląska Opolskiego. W 1945 r. przymusowo wcielono go do wojska niemieckiego. W kompanii szkoleniowej w Dreźnie stale podkreślał swą polską odrębność narodową i obozową przeszłość. Do Chorzowa wrócił 22 V 1945.

Po wojnie, w 1946 r. uzyskał świadectwo dojrzałości w Liceum Handlowym w Chorzowie, a w 1967 r. tytuł magistra ekonomii w Wyższej Szkole Ekonomicznej (obecnie Akademia Ekonomiczna) w Katowicach. Od 25 V 1945 zatrudniony był w Zarządzie Miejskim Chorzowa. Od 1 II 1946 do 31 X 1970 pracował w Miejskim Zarządzie Budynków Mieszkalnych na stanowisku dyrektora; następnie do 31 XII 1973 był dyrektorem Miejskiego Zarządu Ulic i Mostów w Chorzowie.

O. prowadził szeroką działalność społeczno-polityczną. Był działaczem Stronnictwa Demokratycznego (SD) od momentu założenia tej partii w Chorzowie, przewodniczył przez 23 lata Miejskiemu Komitetowi SD, od 1984 r. jako honorowy przewodniczący. Przez 16 lat był aktywny we władzach Wojewódzkiego Komitetu SD w Katowicach, a przez dalsze 12 lat (do 1985 r.) sprawował funkcję wiceprzewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej. Do 1984 r. był członkiem Centralnego Komitetu SD w Warszawie, a w 1988 r. – członkiem Honorowego Komitetu Obchodów 50-lecia Klubów Demokratycznych i SD w Polsce. W l. 1950–1954 był radnym Miejskiej Rady Narodowej w Chorzowie, a następnie przez 21 lat przewodniczącym Klubu Radnych SD przy Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Katowicach i członkiem Konwentu Seniorów. Był długoletnim ławnikiem Sądu Wojewódzkiego w Katowicach. Współorganizował Związek Byłych Więźniów Politycznych, a następnie Związek Bojowników o Wolność i Demokrację w Chorzowie, był aktywny w Społecznym Funduszu Budowy Szkół i Internatów, w Towarzystwie Rozwoju Ziem Zachodnich (członek prezydium Zarządu Miejskiego w Chorzowie), w Komitecie Budowy Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku

(działał tam 16 lat), w Związku Zawodowym Pracowników Gospodarki Komunalnej (wiceprezes Oddziału w Chorzowie i członek Zarządu Głównego w Warszawie). W l. 1946–1958 pełnił różne funkcje w Amatorskim Klubie Sportowym w Chorzowie: kierownika Sekcji Piłki Nożnej i przewodniczącego Klubu, a następnie honorowego przewodniczącego. Działał także we władzach Zrzeszenia Sportowego „Budowlani" w Warszawie.

O. odznaczony był m.in. Krzyżami: Komandorskim, Oficerskim i Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Partyzanckim, Medalem „Za udział w wojnie obronnej 1939 r.", Medalem Zwycięstwa i Wolności, Odznaką Tysiąclecia Państwa Polskiego, Odznaką XXV-lecia SD i Medalem 40-lecia SD, Honorową Odznaką Rzemiosła Śląskiego i Honorową Odznaką Rzemiosła Polskiego.

Zm. 24 IX 1991 w Chorzowie, pochowany został na cmentarzu parafii Ducha Świętego.

Hanke R., *Słownik demokratów śląskich: biogramy działaczy Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim z lat 1937–1975*, Kat. 1988, s. 194–197. – Teczka osobistych dokumentów Jerzego Olka w posiadaniu autora biogramu.

Rajmund Hanke

Olszówka Erwin (1916–1986), pracownik umysłowy, więzień hitlerowskiego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, uczestnik obozowego ruchu oporu.

Ur. 24 IX 1916 w Chorzowie (obecnie Chorzów Stary), syn Pawła i Marii Wollny. Ukończył Państwowe Gimnazjum Neofilologiczne im. Odrowążów w Chorzowie. W l. 1938–1939 służył w 75. Pułku Piechoty. W trakcie kampanii wrześniowej został ranny. Od 24 IX do 14 XI 1939 przebywał w obozie jenieckim. Wkrótce po wyjściu z obozu i po powrocie do Chorzowa Starego włączył się w działalność miejscowego ruchu oporu. Od 3 XII 1939 był członkiem Polskiej Organizacji Partyzanckiej. Dn. 15 IV 1940 został aresztowany. Przez kilka tygodni był więziony w Bytomiu, Chorzowie, Sosnowcu. Do obozu koncentracyjnego Auschwitz został przywieziony 25 VI 1940 transportem z Katowic. W obozie otrzymał nr 1141. Był aktywnym członkiem konspiracji obozowej. Pełnił funkcję pisarza obozowego (*Rapportschreiber*), miał więc wiele cennych informacji o wydarzeniach w KL Auschwitz, które przekazywał członkom organizacji. Szczególnie ważne znaczenie miały informacje dotyczące stanu liczbowego i składu narodowościowego więźniów, transportów przychodzących i odchodzących do innych obozów, rozstrzelanych osób, egzekucji. Informacje te podziemna organizacja obozowa wysyłała drogami kontaktowymi na zewnątrz, aby informować światową opinię o zbrodniach popełnianych w obozie.

O. nielegalnie wyłączał z transportów więźniów potrzebnych organizacji, a na ich miejsce wprowadzał osoby podejrzane o współpracę z władzami obozowymi. Pomagał nowo przybyłym więźniom, dostarczając im dodatkową żywność i lekarstwa, podnosząc ich na duchu. Przez cały okres pobytu w obozie cieszył się zaufaniem współwięźniów.

Z obozu KL Auschwitz został przetransportowany do KL Mauthausen, gdzie 25 I 1945 został odnotowany jako więzień numer 117132. W obozie tym przebywał do jego wyzwolenia (do 6 V 1945). Łącznie osadzony był w hitlerowskich obozach koncentracyjnych 5 lat i 9 miesięcy.

Po wojnie pracował w handlu, m.in. w Miejskim Handlu Detalicznym, którego biura mieściły się w Chorzowie przy ul. Po-

wstańców 25. Obecnie w budynku tym mieści się Muzeum w Chorzowie. Działał w Polskim Związku Byłych Więźniów Politycznych (nr leg. 2238), Związku Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację (nr leg. 63223) i od 15 V 1957 w Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

Był żonaty z Martą Nowak. Miał syna Krzysztofa (ur. 1 XI 1946).

Zm. 11 VI 1986 w Chorzowie.

Odznaczony został: Śląskim Krzyżem Powstańczym, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1967), Krzyżem Walecznych (1972) oraz Medalem Zwycięstwa i Wolności (1972).

Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZboWiD-u Erwina Olszówki; USC w Ch., akt zgonu nr 925/86. – Olszówka E., *Stwarzało to szansę przeżycia w kolejnych dniach...*, [w:] *Chorzowianie w KL Auschwitz. Relacje świadków*, koncepcja, oprac. i red. G. Rosengarten, J. Parcer, B. Waszyl, Ch. 2000, s. 113–133.

Zbigniew Kapała

Orłowicz Mieczysław (1881–1959), doktor nauk prawnych, najwybitniejszy polski krajoznawca, propagator turystyki, autor przewodników.

Ur. 17 XII 1881 w Komarnie k. Lwowa. Ukończył studia prawnicze, uwieńczone doktoratem (1905) na Uniwersytecie Lwowskim, następnie studiował tamże historię sztuki i archeologię. Już w r. 1897 rozpoczął wędrówki krajoznawcze. Przewędrował Galicję, w późniejszych latach zwiedził Czechy, Szwajcarię i Francję. W r. 1906 założył Akademicki Klub Turystyczny we Lwowie. W t.r. ukazał się jego *Przewodnik po Europie*, t. 1: *Austro-Węgry, Niemcy, Rosja, Szwajcaria*. Spośród innych przewodników O. należy wymienić *Ilustrowany przewodnik po Galicji, Śląsku, Spiszu, Orawie i Bukowinie* i *Przewodnik po ziemiach dawnej Polski, Litwy i Rusi* (oba wydane w 1914). Od r. 1919 był kierownikiem Referatu dla Spraw Turystyki w Ministerstwie Robót Publicznych. W październiku 1919 r. zorganizował I Polski Kongres Turystyczny w Warszawie. W r. 1924 wydał we Lwowie *Ilustrowany przewodnik po województwie śląskim*.

W tym pierwszym polskim przewodniku turystycznym po odzyskanej części Górnego Śląska Królewska Huta opisana jest następująco:

> W porównaniu z Katowicami ma Królewska Huta wygląd mniej wielkomiejski, bardziej fabryczny. Tor kolei dzieli miasto na dwie części, północną robotniczą i południową wielkomiejską z kościołami, gmachami publicznymi, szkołami, magazynami itd. Na pograniczu stoi poczta, gmach neogotycki z wysoką wieżą. Za niemieckich czasów stał przed pocztą pomnik Germanii usunięty po traktacie wersalskim. Kościołów posiada miasto cztery, dwa ewangelickie i dwa katolickie – św. Jadwigi i Barbary, a ten ostatni ma ładną polichromię modernistyczną. W środku miasta niewielkie parki, Ludowy i Strzelecki. W parku hutniczym w lecie częste koncerty orkiestry górniczej. Do najpiękniejszych gmachów należy szpital gwarectwa górnośląskiego dla górników i robotników, jeden z najlepiej urządzonych w Zagłębiu Węglowym. Mieści się on w dużym dwupiętrowym modernistycznym budynku zbudowanym krótko przed wojną. Więzienie z końca XIX w. zostało zbudowane wedle projektu Z. Gorgolewskiego, twórcy teatru we Lwowie.
>
> Ogromne kopalnie węgla, huty żelazne i cynkowe sprawiają, że miasto to jest bardziej brudne i zadymione, niż jakiekolwiek inne na Śląsku, a z dala przedstawia się jak las kominów, nad którym unosi się chmura czarnego dymu. Bardzo dobry przegląd miejscowości daje widok z Góry Redena (314 m, restaura-

cja). U stóp góry na pierwszym planie Huta Królewska, z mnóstwem kominów czynnych dniem i nocą, która wygląda jak prawdziwa kuźnia Wulkana. Szczególnie oryginalny przedstawia się stąd widok wieczorem, gdy naokoło widać płonące piece hutnicze. (*Ilustrowany przewodnik po województwie śląskiem*, W.–Lwów 1924).

Janota W., *Królewska Huta w opisach i literaturze pięknej (od połowy wieku XIX do roku 1939)*, [w:] „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, Ch. 1998, s. 96–97; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4: *M–P*, W. 1997, s. 680; PSB, t. 24, s. 211–213.

Wojciech Janota

Orzechowski Stanisław Piotr (1904–1969), inżynier, metaloznawca, szef kontroli jakości i główny metalurg w hucie „Batory", profesor w Instytucie Metalurgii Żelaza.

Ur. 12 V 1904 w Bieżanowie k. Krakowa jako syn Piotra i Reginy z d. Ślósarek. Ojciec administrował dobrami hr. Karola Czecza, a jednocześnie aktywnie uczestniczył w życiu lokalnej społeczności – współorganizował Kółko Rolnicze w Bieżanowie, przyczynił się do powstania miejscowej Straży Pożarnej i był jej pierwszym naczelnikiem. Po ukończeniu w 1923 r. IV Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Krakowie O. podjął studia na Wydziale Hutniczym Akademii Górniczej. Spotkanie z prof. Iwanem Feszczenko-Czopiwskim, kierownikiem Katedry Metaloznawstwa i Obróbki Cieplnej, pod którego kierunkiem pisał pracę dyplomową, wywarło duży wpływ na przebieg jego kariery zawodowej i wybór drogi naukowej. Jeszcze podczas studiów, w roku akademickim 1927/1928 O. został asystentem w Katedrze Metaloznawstwa. W tym czasie prof. Feszczenko-Czopiwski poważnie zaangażował się w organizację Centralnego Laboratorium Państwowych Wytwórni Uzbrojenia (PWU). W 1929 r. O. przeszedł na etat asystenta do pracowni metaloznawczej Centralnego Laboratorium PWU. Po ukończeniu studiów (pracę dyplomową obronił 14 VI 1930) został kierownikiem tej pracowni. Prowadzona przez niego placówka była jednym z pierwszych w Polsce przemysłowych laboratoriów metalograficznych. W pierwszej połowie l. 30. podobne laboratoria przemysłowe zaczęły powstawać przy głównych zakładach hutniczych, będących własnością państwa. Prof. Feszczenko-Czopiwski już od 1931 r. stał na czele Instytutu Badawczego huty „Baildon". Podjęcie przez hutę „Batory" w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów) produkcji specjalistycznych stali stopowych (m.in. stali szybkotnących, kwasoodpornych, ognioodpornych i innych stali narzędziowych) oznaczało konieczność powołania w niej aparatu doskonalenia procesów technologicznych i kontroli jakości. Takie właśnie zadanie powierzono O. Od 1935 r. aż do wybuchu II wojny światowej pracował w hucie „Batory" na stanowisku kierownika biura kontroli fabrykacji stali specjalnych.

Pierwsze lata wojny spędził w Mielcu, gdzie był współwłaścicielem sklepu. Od 1943 r. przebywał w Częstochowie, prowadząc Dom Handlowy „Alchemia". Po zakończeniu okupacji niemieckiej należał do grona inicjatorów powołania placówki naukowej pracującej na potrzeby krajowego hutnictwa. Opracował jej założenia organizacyjne i badawcze. Od początku marca do października 1945 r. był organizatorem i pierwszym dyrektorem Centralnego Instytutu Badawczego Przemysłu Hutniczego (w drugiej połowie 1945 r. przemianowanego na Hutniczy Instytut Badawczy, obecnie Instytut Metalurgii Żelaza im. Stanisława Staszica w Gliwicach). W stadium organizacji,

w 1945 r., Instytut mieścił się tymczasowo w budynku dyrekcji huty „Batory" w Chorzowie, ponieważ warunki przejmowania Gliwic z rąk władz sowieckich i zniszczenie gmachu planowanego początkowo na siedzibę Instytutu utrudniały uruchomienie placówki w tym mieście. Po przekazaniu obowiązków dyrektora Instytutu, do końca 1946 r. O. pracował jako główny metalurg w hucie „Batory". Przez większość 1947 r. pozostawał bez pracy, dopiero we wrześniu zaczął wykładać w Gimnazjum i Liceum Mechanicznym w Częstochowie. W marcu 1948 r. powrócił do Chorzowa. Został kierownikiem działu kontroli technicznej w Hajduckich Zakładach Hutniczych, a następnie – był krótko – kierownikiem pionu ekonomicznego w hucie „Batory".

Od lipca 1950 r. związał się z Gliwicami. Przez półtora roku pełnił obowiązki generalnego projektanta Biura Projektów Przemysłu Hutniczego „Biprohut" (projektował huty „Siechnice" i „Łaziska"). Doceniany jako znakomity fachowiec, dobry organizator i wymagający, lecz cieszący się autorytetem wśród podwładnych przełożony, O. był jednak traktowany z nieufnością przez aparat komunistyczny. Podejrzliwość i niechęć funkcjonariuszy partyjnych zapewne powiększała prezentowana przez O. odwaga cywilna i bezkompromisowość.

W l. 1951–1954 O. był wykładowcą na Wydziale Mechaniczno-Technologicznym Politechniki Śląskiej. Od grudnia 1951 r. niemal do ostatnich dni życia pracował w Instytucie Metalurgii Żelaza w Gliwicach. Do 1957 r. kierował tu Zakładem Obróbki Cieplnej, później ze względu na stan zdrowia ograniczył się do prowadzenia pracowni. Był uznanym autorytetem w dziedzinie stali narzędziowych. W działalności naukowej wykorzystywał swoje bogate doświadczenie praktyczne. Jego badania przyczyniały się do obniżenia kosztów i poprawy jakości produkcji hutniczej. Prace O. dotyczyły nowych metod badawczych, np. określania hartowności stali stopowych, zasad odbioru technicznego, produkcji stali oszczędnościowych (o mniejszej zawartości pierwiastków stopowych). Wiele uwagi poświęcił doborowi stali, technologii produkcji i eksploatacji narzędzi hutniczych (m.in. drążków pielgrzymowych do produkcji rur bez szwów – początkowo na potrzeby huty „Batory", następnie na skalę krajową, oraz matryc kowalskich ze stali bezniklowej). Osiągnął pozytywne wyniki w pracy nad doborem materiału na trwalsze, a zarazem tańsze niż wcześniej stosowane formy stalowe, służące do prasowania wyrobów ceramicznych i ogniotrwałych. W efekcie badań w tych dziedzinach stał się współwłaścicielem dwóch patentów. Zarówno przed wojną, jak i w okresie powojennym w jego dorobku naukowym sporo miejsca zajęło zagadnienie rozrostu ziarna austenitu oraz wpływu obróbki plastycznej i cieplnej na to zjawisko. Był autorem kilkakrotnie wznawianej książki *Stale narzędziowe* oraz współautorem *Kart materiałowych stali narzędziowych* i *Atlasu metalograficznego struktur.* Opublikował kilkadziesiąt artykułów. Uczestniczył w pracach Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Hutniczego. W 1955 r. został mianowany docentem, a 26 VI 1958 – profesorem nadzwyczajnym. Przez wiele lat poważnie chorował, nie przerwał jednak aktywności naukowej. Odszedł na wcześniejszą emeryturę w czerwcu 1969 r.

Ożenił się z Marią z Dębskich. Miał 3 córki: Danutę, Magdalenę, Annę i syna Zbigniewa.

Zm. 10 IX 1969 w Gliwicach.

Odznaczony został Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski i Złotym Krzyżem Zasługi.

Arch. Instytutu Metalurgii Żelaza w Gliwicach, Akta osobowe Stanisława Orzechowskiego. – Aschenbrenner T., *Wieś, która była i nigdy nie wróci. Bieżanów z moich lat młodzieńczych*, Kr. 2002; Brzozowski S.M., *Orzechowski Stanisław Piotr*, [w:] PSB, t. 24, s. 292, 293; *Instytut Metalurgii Żelaza im. Stanisława Staszica. Gliwice 1945–1965*, red. E. Gąsior, [Gliwice] 1965; *Instytut Metalurgii Żelaza im. Stanisława Staszica. Kronika*, t. 1, oprac. K. Markiewicz, Gliwice 1979; *Księga*

wychowanków i wychowawców Akademii Górniczej w Krakowie (1919–1949), oprac. J. Sulima-Samujłło, Kr. 1979, s. 134; Miciński M., *Zasłużeni dla rozwoju polskiego hutnictwa XX wieku, Komisja Historii i Ochrony Zabytków Hutnictwa SITPH*, Kat. 2002, s. 33; Piaskowski J., *Osiągnięcia polskich metalurgów w okresie międzywojennym (1918–1939)*, [w:] *Inżynierowie polscy w XIX i XX w.*, t. 1, W. 1992; Przegaliński S., *Prof. mgr inż. Stanisław Orzechowski*, „Hutnik" 1969, nr 9, s. 505, 506.

Joanna Januszewska-Jurkiewicz

Oszek Robert (1895–1938), powstańczy dowódca, kapitan Marynarki Wojennej Wojska Polskiego, akcjonariusz Hurtowni Tytoniowej w Królewskiej Hucie w l. 20.

Ur. 30 V 1895 w Zabrzu-Zaborzu, w wielodzietnej rodzinie górniczej. Był synem Jerzego i Katarzyny z Danchów. Po ukończeniu miejscowej szkoły powszechnej rozpoczął naukę w szkole realnej w Gliwicach. Miał zostać mechanikiem. W 1910 r. uciekł z domu, porzucił szkołę, chciał bowiem zostać marynarzem. Dotarł do Hamburga. Legalne sposoby realizacji zamierzeń nie dały rezultatów. Po kryjomu przedostał się na szkuner wielorybniczy „Olaf II", którym wyruszył w rejs. Odkryty na pełnym morzu stał się członkiem załogi. Pierwotnie pełnił służbę zwyczajnego marynarza, potem został pierwszym harpunnikiem. Prawdopodobnie wówczas wyrobił sobie nieprzeciętną tężyznę fizyczną, z której potem zasłynął na Śląsku. Polował na wieloryby na północnych wodach podbiegunowych w rejonie Cieśniny Baffina, u brzegów Ziemi Ognistej i na wodach antarktycznych.

We wrześniu 1912 r. wstąpił do cesarskiej marynarki wojennej. Skierowany został do szkoły marynarki wojennej w Miirwik k. Flensburga. Po przeszkoleniu otrzymał przydział na krążownik „Bremen". W 1913 r. krążownik skierowano do Meksyku w celu ochrony niemieckich interesów, czyli stłumienia strajku robotników rafinerii naftowych. Kiedy w grupie aresztowanych przez marynarzy robotników znaleźli się Polacy, O. wypuścił ich na wolność. Sąd wojenny potraktował go łagodnie, skazując na degradację i areszt. Bez wątpienia wpłynęło to na dalszy przebieg jego służby. Służył kolejno na krążownikach: „Stralsund", „Herta" (szkolny), na pancernikach: „Blücher", „Kaiserin Augusta" (szkolny) i „Wintenberg". W 1915 r. przeżył zatopienie pancernika „Blücher" w bitwie pod Doggerbank. Awansowany został do stopnia bosmana. Rozpoczął służbę we flotylli torpedowców. W 1917 r. skierowano go do szkoły nawigacyjnej w Altonie (dzielnica Hamburga). Po przeszkoleniu awansował na tzw. oficera pokładowego. Zaliczył służbę we flotylli minerskiej: „M-65", „M-59", „M". Pod koniec I wojny światowej dowodził torpedowcem „D-8". W listopadzie 1918 r. uczestniczył w rewolucyjnym wrzeniu marynarzy niemieckich w Hamburgu. Potem wrócił do Polski.

Dn. 10 XI 1919 O. zameldował się w Departamencie do Spraw Morskich w Warszawie. Otrzymał stopień podporucznika marynarki wojennej i przydział do Portu Wojennego w Toruniu. Następnie odkomenderowano go do Flotylli Dnieprzańskiej. Został zastępcą dowódcy statku pancernego „P-1-Trachtomirow". Po zwycięskiej bitwie nad Rosjanami 27 IV 1920 pod Czarnobylem otrzymał stopień porucznika. Po zatopieniu statku na Dnieprze podczas odwrotu załoga dołączyła do Flotylli Pińskiej. Dn. 17 VIII 1920 O. objął dowodzenie monitora „Mozyrz".

Na początku 1921 r. O. wziął urlop i opuścił marynarkę. Dn. 21 II 1921 zameldował się w dowództwie Obrony Plebiscytu na Górnym

Śląsku. Po plebiscycie (20 III 1921), kiedy śląska organizacja bojowa przygotowywała się do kolejnego wystąpienia zbrojnego, otrzymał rozkaz zorganizowania samodzielnego, szturmowego oddziału marynarzy, z peowiaków, którzy służyli w cesarskiej marynarce niemieckiej. W oddziale zastosował iście pruską dyscyplinę. Po wybuchu III powstania śląskiego inż. Woźniak, O. i jego zastępca ppor. marynarki Florian Fronczek opancerzyli w hucie „Baildon" auta ciężarowe, przemieniając je w powstańcze samochody pancerne. O. objął dowództwo 1. dywizjonu tych samochodów.

Jednocześnie został dowódcą samochodu pancernego „Korfanty". Wykorzystując doświadczenia wyniesione z wojny bolszewickiej, stał się konstruktorem „śląskich taczanek", czyli wielkich opancerzonych taczek z umocowanym na nich karabinem maszynowym. Były bardziej nowoczesne niż taczanki rosyjskie, bo nie wymagały zwrotu o 180° podczas prowadzenia ognia. Samochody pancerne stanowiły skuteczny środek walki zarówno w natarciu, jak i w obronie, ponieważ wspierały ogniem powstańczą piechotę. W drugiej dekadzie maja 1921 r. oddział marynarzy O. wszedł w skład I Dywizji Powstańczej, walczącej na centralnym odcinku frontu. Przydzielono go do 1. Pułku Piechoty im. Józefa Piłsudskiego, dowodzonego przez Walentego Fojkisa. Obsadzili linię obrony w rejonie Góry Świętej Anny. Kiedy 21 V nad ranem Niemcy rozpoczęli ofensywę na tym odcinku, oddział marynarzy O. przez kilka godzin powstrzymywał atakujących na linii Krępna – Żyrowa. W dn. 22–26 V nie schodzili z pierwszej linii walki, prowadząc akcje zaczepno-odwrotowe od Cisowej po Zalesie-Lichynię. Pociągali do szturmu powstańczą piechotę. Podczas tych walk O. został ugodzony w lornetkę zawieszoną na piersi, co przysporzyło mu „sławy" pośród powstańców. W nocy z 1 na 2 VI Niemcy po raz drugi opanowali wieś Lichynia. Tym razem oddział marynarzy wsparł skutecznie kontratak powstańców 3. Pułku. Ostatniego maja 1921 r. odszedł wódz naczelny III powstania ppłk Maciej Mielżyński „Nowina-Doliwa". Na jego miejsce część wyższych oficerów powstańczych wybrała na wodza naczelnego dowódcę Grupy „Wschód"

Pancerka kpt. Oszka na froncie

kpt. Karola Grzesika „Hauke". Nie zaakceptował tego W. Korfanty. Ściągnąwszy z frontu oddział marynarzy, polecił O. aresztować „zbuntowanych" oficerów. O. polecenie wykonał 4 VI 1921. Był to jeden z najcięższych dni zmagań orężnych III powstania.

W sierpniu 1921 r., po zakończeniu III powstania, z inicjatywy Związku Byłych Powstańców została zawiązana w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) konspiracyjna organizacja „P". Jej komendantem mianowano O. Oficjalnie był to klub sportowy „Spahi", którego prezesem był mecenas Antoni Rostek. Zadaniem organizacji była zbrojna ochrona placówek i instytucji polskich przed terrorystyczną działalnością bojówek niemieckich do czasu oficjalnego podziału Górnego Śląska, tj. do czerwca 1922 r. Dn. 22 V 1922 O. otrzymał awans na kapitana marynarki wojennej ze starszeństwem z 1 VI 1919. W czerwcu 1923 r. przeniesiony został w stan spoczynku.

Dn. 31 XII 1924 na własną prośbę przeszedł do Korpusu Oficerów Rezerwy. W tym czasie pracował już w Hurtowni Tytoniowej Związku Powstańców Śląskich w Katowicach. Następnie został akcjonariuszem tejże hurtowni w Królewskiej Hucie. Aktywnie działał w Związku Powstańców i w Lidze Morskiej. W 1928 r. założył Związek Byłych Marynarzy Powstańców Śląskich. Został prezesem zarządu głównego tej organizacji. W 1932 r. odpowiadał za nieumyślne zabójstwo człowieka, który wywołał z nim awanturę w restauracji. Został uniewinniony przez Sąd Okręgowy w Katowicach. Od wczesnej młodości wdrożony w marynarską dyscyplinę, nie potrafił odnaleźć się w pokojowym życiu. Rodziny nie założył. Od 1922 r. aż do swej śmierci łożył na utrzymanie małżeństwa Golików z Gdańska, których syn, podkomendny O., poległ w III powstaniu.

Zm. wskutek nieszczęśliwego wypadku 13 VI 1938 w Katowicach. Został pochowany na tamtejszym cmentarzu wojskowym.

Był odznaczony Krzyżem Orderu Virituti Militari V klasy, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, 4-krotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Gwiazdą Górnośląską.

Działalność bojowa O. w III powstaniu urosła do legendy, zwielokrotnionej przez byłych powstańców. Jako jeden z niewielu powstańczych dowódców trafił do malarstwa i literatury. Na namalowanym w l. 30. ubiegłego stulecia przez Jerzego Kossaka obrazie *Zwycięska bitwa powstańców górnośląskich nad Niemcami pod Górą Świętej Anny w 1921 r.* O. znalazł się w centralnym punkcie na tle samochodu pancernego. Zbeletryzowane losy O. opisał Gustaw Morcinek w powieści *Mat Kurt Klaus*. Był jednym z pierwszych, których podczas uroczystości powstańczych na katowickim Rynku 27 VIII 1922 marszałek Józef Piłsudski udekorował Krzyżem Orderu Virtuti Militari.

Po II wojnie światowej zaniedbaną mogiłą O. zajęli się śląscy harcerze, stawiając w czynie społecznym pomnik nagrobny. W 1963 r. po raz pierwszy harcerze drużyn wodnych Śląskiej Chorągwi Związku Harcerstwa Polskiego zorganizowali wiosenny spływ kajakowy dla uczczenia III powstania. Jedna z tras otrzymała imię kpt. R. Oszka. Stąd wywodziła się popularna nazwa spływu: „Spływ kpt. Oszka".

CAW, Oszek Robert, teczki personalne 388, 3228. – Benisz A., *Walki o Kędzierzyn i Górę św. Anny*, Kat. 1961; Budek M., *Marynarze w III powstaniu śląskim. Bohaterskie walki samodzielnego oddziału szturmowego marynarzy*, „Powstaniec Śląski" 1936, R. 10, nr 5; *Godzina druga. Walki pod Górą św. Anny w czasie trzeciego powstania na Górnym Śląsku w 1921 (wspomnienia uczestników)*, W. 1959; Gruszecki S., *Robert Oszek*, [w:] *Tobie Polsko. Szkice biograficzne działaczy ruchu niepodległościowego na Górnym Śląsku*, red. W. Lesiuk, W. Zieliński, Op.–Kat. 1981, s. 353–355; Horoszkiewicz R., *Z III powstania. Pamiętniki powstańców śląskich*, t. 1, Kat. 1957, s. 167–175; Horski W., *Powstańcy w marynarskich mundurach*, „Tygodnik Morski" 1971, R. 14, nr 22; Kucharuk M., *Kapitan Oszek. Wspomnienia z III powstania śląskiego*, „Zaranie Śląskie" 1966, R. 29, z. 3, s. 489–496; Ludyga-Laskowski J., *Zarys historii trzech powstań śląskich, 1919, 1920, 1921*, W.–Wr. 1973; Łossowski P., *Kapitan Robert Oszek (1895–1938). Żołnierze minionych lat*, W. 1969, s. 400–406; Mielżyński M., *Udział marynarzy w III powstaniu. Wspomnienia i przyczynki do*

historii III powstania górnośląskiego, Mikołów 1931, s. 277–299; Pertek J., *Robert Oszek*, [w:] PSB, t. 24/3, z. 102, s. 604, 605; Pitera R., *Gniew*, W. 1965; Potemski T., *Jeden cios kapitana*, „Głos Zabrza" 1966, nr 24; Ryżewski W., *Trzecie powstanie śląskie 1921. Geneza i przebieg działań bojowych*, W. 1977; Szymiczek F., *Oszek Robert*, [w:] EPŚl., s. 366; *Śp. Robert Oszek*, „Powstaniec" 1938, R. 12, nr 17, s. 13; Termin J., *Wspomnienia autentyczne o kpt. Robercie Oszku: Młodość z harpunem. Pancerka sieje śmierć*, oprac. P. Barteczko, „Głos Zabrza" 1966, nr 20/21; *Uroczysty pogrzeb śp. Roberta Oszka*, „Powstaniec" 1938, R. 12, nr 18, s. 7, 8; Wieczorek E., *Rober Oszek – Człowiek legenda*, „Krajoznawca Górnośląski", z. 16; *Wilki morskie ze Śląska*, „Naród i Wojsko" 1934, R. 14; Wrosek M., *Powstania śląskie 1919–1921*, W. 1971; tenże, *Powstańcze działania zbrojne w 1921 w opolskiej części Górnego Śląska*, Op. 1981; Wyglenda J., „Traugutt", *Plebiscyt i powstania śląskie*, Op. 1966. – Informacje pisemne komandora J. Czerwińskiego.

Zyta Zarzycka

Pant Eduard (1887–1938), nauczyciel, dziennikarz, działacz polityczny mniejszości niemieckiej, poseł na Sejm Śląski, senator Rzeczypospolitej Polskiej.

Obok działalności społecznej i politycznej był znany także jako publicysta i redaktor naczelny ukazującego się w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) od 1908 r. dziennika „Der Oberschlesische Kurier", mającego w przedwojennej Polsce największy nakład wśród pism niemieckich. Mieszkał tu w l. 1926–1929 przy ul. Marii Konopnickiej 9. Tutaj też w 1929 r. urodził się jego syn Konrad (zob. K. Pant, *Erinnerung an Eduard Pant*, „Oberschlesisches Jahrbuch" Bd. 14/15: 1998/1999, s. 155).

Ur. 28 I 1887 w Morawskiej Ostrawie, syn Karla i Angeli z Lokszów (Lokschów). Ukończył gimnazjum w Kromieryżu (na Morawach), a następnie Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Pradze. Uzyskał stopień doktora filozofii. Brał udział w I wojnie światowej jako oficer austriacki (w l. 1915–1918 na frontach rosyjskim i włoskim). W okresie wojny udzielał pomocy polskim legionistom. Po wojnie zamieszkał w Bielsku, gdzie w latach następnych był w gimnazjum państwowym (z językiem wykładowym niemieckim) nauczycielem łaciny i greki. Jednocześnie rozpoczął zakrojoną na szeroką skalę działalność polityczną. W l. 1920–1926 był członkiem Rady Miejskiej w Bielsku. Zaczął działać w Katholische Volkspartei, założonej w woj. śląskim w 1921 r. przez Th. Szczeponika. Po jego śmierci (30 I 1927) P. objął kierownictwo partii, która 15 II t.r. zmieniła nazwę na Deutsche Katholische Volkspartei (DKVP). P. był jednym ze współzałożycieli i przewodniczącym podporządkowanej tej partii organizacji pod nazwą Verband deutscher Katholiken (VdK). Spowodował (w 1922 r.) przekształcenie redagowanego przez siebie pisma katolickiego w Bielsku „Ostschlesische Post" w mutację organu DKVP „Der Oberschlesische Kurier". Następnie objął funkcję redaktora naczelnego tego pisma oraz został przewodniczącym rady nadzorczej wydawnictwa „Der Kurier G.m.b.H." Funkcje te sprawował do 1930 r. Zamieścił wiele artykułów w „Der Oberschlesische Kurier". Był też autorem opracowania *Deutsches katholisches Organisationswesen* (*Das Deutschtum in Polnisch-Schlesien. Ein Handbuch über Land und Leute*, Plauen 1932). Z listy DKVP w l. 1922–1935 piastował nieprzerwanie mandat posła do I, II i III Kadencji Sejmu Śląskiego. Zajmował

stanowisko wicemarszałka Sejmu i przewodniczącego Klubu Niemieckiego w Sejmie. W l. 1928–1935 zasiadał w Senacie RP, wybierany w woj. śląskim: w 1928 r. – z listy Bloku Mniejszości Narodowych, w 1930 – z listy niemieckiej. W Senacie był członkiem Komisji Prawniczej i Niemieckiego Klubu Parlamentarnego. Do 1933 r. zajmował stanowisko zgodne z oczekiwaniami nacjonalistów niemieckich. Usiłował uczynić z katolicyzmu niemieckiego w Polsce siłę polityczną, broniącą interesów mniejszości niemieckiej. Stanowisku swemu dawał wówczas niejednokrotnie wyraz nie tylko poprzez utrzymywanie DKVP w ramach wspólnej ponadpartyjnej organizacji mniejszości niemieckiej Volksbund, lecz także poprzez liczne wystąpienia na łamach prasy, na forum Sejmu Śląskiego i Senatu RP oraz na zebraniach DKVP i VdK.

Przeciwstawił się wpływom ideologii narodowo-socjalistycznej wśród mniejszości niemieckiej w Polsce, m.in. 29 III 1933 w wypowiedzi na forum Sejmu Śląskiego: „My, jako mniejszość narodowa, nie mamy i nie chcemy mieć nic wspólnego z dążeniami i poglądami, które godzą w całość Państwa [...] Jako obywatele państwa polskiego znamy swoje obowiązki wobec państwa i zawsze też domagać się będziemy lojalnego ich spełniania". Od czerwca 1933 r. podporządkowana P. DKVP zawiesiła współdziałanie z nacjonalistami w ramach Volksbundu, a w lipcu 1934 r. zrzekł się on funkcji II kierownika Volksbundu. Dn. 27 VII 1933, chcąc poszerzyć bazę działalności antyhitlerowskiej na niemieckie środowiska ewangelickie, P. doprowadził do zmiany nazwy DKVP na Deutsche Christliche Volkspartei (DChVP).

Zwolennicy narodowego-socjalizmu wśród mniejszości niemieckiej, którzy postawili na ścisłe współdziałanie z Rzeszą zwalczali konsekwentnie P. i jego współpracowników. We wrześniu 1933 r. zwolniono ze stanowiska redaktora naczelnego „Der Oberschlesische Kurier" J.C. Maiera, jednego z najbliższych współpracowników P., który został w ten sposób pozbawiony możliwości propagowania w prasie poglądów antyhitlerowskich. Nie powiodła się podjęta przez P. w grudniu 1933 r. próba zakupu ponad 51% udziałów wydawnictwa „Der Kurier G.m.b.H." W tej sytuacji P. rozpoczął (od 4 II 1934) wydawanie własnego pisma „Der Deutsche in Polen", w którym zwalczał nazizm. Przeciwnicy P. doprowadzili do stopniowego kurczenia się jego wpływów w VdK. W grudniu 1934 P., przegrywając w kolejnych wyborach, utracił funkcję przewodniczącego VdK. Natomiast aż do śmierci pozostał na stanowisku przewodniczącego DChVP, której wpływy wśród mniejszości niemieckiej znacznie zmalały. Nie przyniosła oczekiwanych efektów podjęta przez P. próba utworzenia Verband der Deutschen in Polen – filii działającego w Wiedniu Deutscher Verband zur nationalen Befriedung Europas. Akcję tę P. zainicjował w 1937 r. wraz z antynazistą niemieckim z Łotwy dr. P. Schiemannem.

P. był zarazem przeciwnikiem wszelkich poczynań rządu, prowadzących do ograniczenia swobód obywatelskich i do umocnienia dyktatury w Polsce. W styczniu 1935 r. znalazł się wśród tych nielicznych senatorów, którzy głosowali przeciw projektowi nowej konstytucji. Określany przez hitlerowców jako „wróg narodu niemieckiego", nie zawsze był doceniany przez władze polskie jako sojusznik.

Z małżeństwa P. z poślubioną 7 X 1924 Margarethe Kiesewetter, córką dyrektora bielskiego gimnazjum, zrodziło się 5 dzieci.

Zm. 20 X 1938 w Katowicach.

Sprawozdania stenograficzne Senatu 1928–1935. – Czaja H., *An Eduard Pant scheiden sich die Geister*, „Oberschlesisches Jahrbuch", Bd. 4: 1988, s. 216–221; *Czy wiesz, kto to jest?...* (fot.); Fałowski J., *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2000; Greiner P., Kaczmarek R., *Leksykon niemieckich organizacji w województwie śląskim w latach 1922–1939. Zarys dziejów. Organizacje. Działacze*, Kat. 2002, s. 176–177; Groß H., *Bedeutende Oberschlesier...*, s. 102–103; Grünberg K., *Nazi-Front Schlesien. Niemieckie organizacje polityczne w województwie śląskim w latach 1933–1939*, Kat. 1963; Hauser P., *Mniejszość niemiecka na Pomorzu w okresie*

międzywojennym, Poznań 1998; tenże, *Pant Eduard*, [w:] PSB, t. 25, s. 427; Honka N., *Pant Eduard*, [w:] *Ślązacy od czasów najdawniejszych do współczesności*, red. J. Rostropowicz, t. 1, Łubowice–Op. 2005, s. 203–206; Hürten H., *Der Deutsche in Polen. Skizze einer katholischen Zeitung 1934–1939*, [w:] *Politik und Konfession. Festschrift für Konrad Repgen zum 60. Geburtstag*, Hrsg. D. Albrecht, H. Günter Hockerts, P. Mikat, R. Morsey, Berlin 1983, s. 415–466; Kowalak T., *Prasa niemiecka w Polsce 1918–1939*, W. 1971; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej?*, red. J. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, W. 1994, s. 537; Łączewski J., *Eduard Pant. Sylwetka śląskiego Niemca – antyfaszysty*, „Studia Śląskie", Seria Nowa, t. 43, Op. 1984, s. 229–243; Meissner L., *Niemieckie organizacje antyfaszystowskie w Polsce 1933–1939*, W. 1973; tenże, *Senator Edward Pant – nieprzejednany przeciwnik narodowego socjalizmu*, [w:] *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców (cz. 1)*, red. D. Kisielewicz, L. Rubisz, Op. 2001, s. 141–149; *Niemcy górnośląscy. Leksykon biograficzny*, oprac. Ł. Kuś, Gliwice–Op. 2004, s. 45; Nordblom P., *Für Glaube und Volkstum. Die katholische Wochenzeitung „Der Deutsche in Polen" (1934–1939) in der Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus*, Padeborn–München–Wien–Zürich 2000; tenże, *Dr. Eduard Pant. Biographie eines Minderheitenpolitikers in der Woiwodschaft Schlesiens (bis zum Jahre 1932)*, „Oberschlesisches Jahrbuch", Bd. 3, Dülmen 1987, s. 112–146; taż, *Die Reichsdeutschen Bischöfe während der Zeit der Nationalsozialismus aus der Sicht der Auslandsdeutschen. Dr. Euard Pant und die Zeitung „Der Deutsche in Polen"*, [w:] „Archiv für schlesische Kirchengeschichte", Bd. 54, Sigmaringen 1996, s. 111–131; taż, *Mniejszość w mniejszości – Eduard Pant i jego koło*, „Studia Śląska", Seria Nowa, t. 62, Op. 2003, s. 225–255; Pant K., *Erinnerung an Eduard Pant*, [w:] „Oberschlesisches Jahrbuch", Bd. 14/15, Dülmen 1999, s. 185–192; Rechowicz H., *Sejm Śląski...*, s. 346; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte...*, s. 183, 185, 187, 188, 192, 193, 203, 332; Rzepeccy T. i K., *Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1928–1933*, P. 1928, s. 168 (fot.); Snoch B., *Górnośląski leksykon...*, s. 250; Staniewicz R., *Mniejszość niemiecka w województwie śląskim w latach 1922–1933*, Kat. 1965, s. 43, 54, 78, 80; Szefer A., *Mniejszość niemiecka w Polsce i Czechosłowacji w latach 1933–1938*, Kat.–Kr. 1967; Zagórowski Z., *Spis nauczycieli*, t. 2, W.–Lwów 1926, s. 330.

Przemysław Hauser

Parliński Adam (1906–1980), lekarz ogólny i specjalista chorób płuc, w l. 1934–1939 pracował w Szpitalu Miejskim w Chorzowie.

Ur. 24 XII 1906 w Gnieźnie jako syn Antoniego, szewca, i Władysławy z d. Radwańska. Gimnazjum ukończył w Gnieźnie. Dyplom lekarza uzyskał w 1933 r. na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego, tamże w 1939 r. doktorat na podstawie dysertacji *Uwagi o leczeniu para–a–minobenzenosulfamidem schorzeń paciorkowcowych, a w szczególności w płonicy* („Nowiny Lekarskie" 1939, R. LI, z. 9, s. 271–273; z. 10, s. 294–300; z. 11, s. 349–354; to samo w odbitce, Poznań 1939, s. 41). W l. 1934–1939 pracował w Szpitalu Miejskim w Chorzowie; od 1936 r. był kierownikiem pododdziału tego Szpitala dla zakaźnie chorych na gruźlicę. Poza pracą w Szpitalu Miejskim w Chorzowie był kierownikiem Poradni Przeciwgruźliczej w Ośrodku Zdrowia tamże. W 1939 r. brał udział w wojnie obronnej.

Podczas okupacji hitlerowskiej pracował w Kasie Chorych w Chorzowie. W 1940 r. został aresztowany, a w 1944 r. przesiedlony z Chorzowa do Piotrowic (od 1951 r. w granicach Katowic). Po wojnie pracował jako kierownik Miejskiej Przychodni Przeciwgruźliczej w Katowicach, konsultant wojewódzki, wykładowca Wszechnicy Radiowej przy Wojewódzkiej Przychodni Przeciwgruźliczej w Katowicach. Był pierwszym i długoletnim kierownikiem katowickiego oddziału Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie, wieloletnim sekretarzem Koła Polskiego Towarzystwa Lekarskiego w Katowicach.

Ożeniony w 1939 r. z Lucyną Czarnecką.

Zm. 11 VIII 1980 w Katowicach.

Odznaczony był m.in. Odznaką „Za wzorową pracę w służbie zdrowia".

Arch. Izby Lekarskiej w Kat., teczka personalna. – Brożek K., *Polscy lekarze na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim od końca XIX do połowy XX wieku*, Kat. 2009, s. 277, 278; Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza*, W. 1965, s. 340, 343; Perliński A., *Sprawozdanie z działalności Oddziału Głównej Biblioteki Lekarskiej w Katowicach*, „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej" R. 10: 1970, s. 693–695; *Rocznik lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1936 rok*, W. 1936, rubr. 124, 125; *Rocznik... na 1938 rok*, W. 1938, rubr. 69; *Rocznik... na rok 1948*, W. 1949, rubr. 339; *Rozprawy na stopień doktora medycyny polskich wydziałów lekarskich. Okres międzywojenny*, oprac. Z. Woźniewski, W. 1969, s. 55; *Spis fachowych pracowników służby zdrowia*, W. 1964, s. 261; *Spis lekarzy, lekarzy specjalistów, lekarzy dentystów, techników dentystów,*

położnych, szpitali, aptek, kas chorych, ośrodków zdrowia i zakładów opiekuńczych województwa śląskiego, Kat. 1939, s. 10, 14. – Nekrologi: „Dziennik Zachodni" 1980, nr 174 z 13 VIII; nr 175 z 14 VIII.

Krzysztof Brożek

Pernak z Szafarczyków Elżbieta, pseud. „Ela" (1914–1944), nauczycielka, łączniczka Związku Odwetu w Okręgu Śląskim Związku Walki Zbrojnej (ZWZ).

Ur. 4 IX 1914 w Chorzowie jako córka Pawła Antoniego i Marii. Jej ojciec był hutnikiem (pracował w hucie „Królewskiej"), a matka zajmowała się domem. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Chorzowie P. podjęła naukę w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Nowej Wsi (obecnie Ruda Śląska), które ukończyła prawdopodobnie w 1931 r. Począwszy od dn. 1 X 1934 pracowała w Publicznej Szkole Powszechnej nr 1 w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory). Z dn. 1 IX 1935 została przeniesiona do Publicznej Szkoły Powszechnej nr 3 w Lipinach Śląskich (obecnie dzielnica Świętochłowic). Uczyła tam do 1938 r., czyli do wyjścia za mąż za → Stanisława Jana Pernaka – pracownika umysłowego z Państwowej Fabryki Związków Azotowych. Dn. 12 IV 1939 r. urodziła się córka Mieczysława Irena Barbara.

Podwórko domu chłopskiego

Po wybuchu II wojny światowej od jesieni 1939 r. wraz z mężem brała udział w konspiracji. Dom P. stał się wtedy punktem kontaktowym i kwaterą. Tutaj odbywały się odprawy dowódców grup sabotażowo-dywersyjnych z Chorzowa i okolic, a następnie Obwodu Górnośląskiego Związku Odwetu. Niektórzy z nich nie mieli stałego zamieszkania w wyniku zdekonspirowania i przez pewien czas przebywali u P.

P. pełniła funkcję łączniczki Związku Odwetu. Niejednokrotnie wyjeżdżała w teren, przewożąc środki zapalające, materiały wybuchowe i broń. Hitlerowski aparat bezpieczeństwa zaskoczony został zasięgiem działania i oddziaływaniem ZWZ na ludność polską tego regionu oraz prowadzoną już akcją sabotażowo-dywersyjną i akcjami zaplanowanymi do przeprowadzenia nie tylko na Śląsku, ale również w głębi Rzeszy.

Pod koniec sierpnia 1940 r. Niemcy przystąpili do rozpracowywania ZWZ, a zwłaszcza Związku Odwetu. Poprzez wprowadzonych agentów rozpracowali m.in. strukturę organizacyjną i obsady personalne. Wyprzedzając przygotowane akcje sabotażowo-dywersyjne w Rzeszy i na Śląsku, przeprowadzono na szeroką skalę aresztowania w nocy z 18 na 19 XII 1940. Wśród ujętych był też mąż P., która nie opuściła jednak mieszkania, bo ufała mężowi i była przekonana, że jej nie obciąży. Mimo iż nikt nie ujawnił jej działalności konspiracyjnej, została aresztowana 8 IV 1941 przez gestapo i osadzona w więzieniu cieszyńskim, a następnie bytomskim. W czasie śledztwa nie załamała się ani nie przyznała do działalności konspiracyjnej. Wyższy Sąd Krajowy na rozprawie (w 1942 r.) skazał ją na 1,5 roku więzienia za to, że nie poinformowała władz niemieckich o przynależności męża do organizacji konspiracyjnej. Po rozprawie przewieziona została do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. Po odsiedzeniu wyroku nie została zwolniona z obozu, ponieważ uznano ją za niebezpieczną dla Rzeszy. Zm. w obozie 20 XII 1944.

AP Kat., 27 – Akta osobowe nauczycieli 1918–1939, sygn. P. 559 – Pernakowa Zofia. – Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zatocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988; Starczewski M., *Udział kobiet*

w konspiracji politycznej i wojskowej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej. Materiały sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniach 16–17 listopada 1996 r.*, red. E. Zawacka, cz. 2. Toruń 1998. – W zbiorach autora odbitka ksero dokumentu niemieckiego o Związku Odwetu, udostępniona przez kpt. dr. J. Niekrasza (Im Namen des Deutschen Volkes. In der Strafsache gegen den Diplomingenieur F. Kwasnicki [...], Kattowitz 13 XI 1942).

Mieczysław Starczewski

Pernak Stanisław, pseud.: Głuchman, „Hanys" (1911–1943), harcerz, pracownik umysłowy, szef Związku Odwetu (ZO) na Górnym Śląsku.

Ur. 30 IV 1911 w Wilhelmsburgu k. Hamburga, syn Stefana. Początkowo uczęszczał przez 2 lata do niemieckiej szkoły ludowej w Wilhelmsburgu. W 1920 r. jego rodzice osiedlili się na krótko w Wielkopolsce, a następnie zamieszkali w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Po ukończeniu szkoły powszechnej w tym mieście P. uczył się w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych w Katowicach. Szkołę tę ukończył prawdopodobnie w 1929 r. W tym czasie był harcerzem w szkolnej drużynie, a wcześniej należał do 2. Męskiej Drużyny Harcerskiej w Królewskiej Hucie.

Podjął pracę w Państwowej Fabryce Związków Azotowych w Chorzowie na stanowisku laboranta. Prawdopodobnie latem 1932 r. powołany został do odbycia służby wojskowej i skierowany na Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy Piechoty (możliwe iż do 75. Pułku Piechoty). Kurs ten ukończył po roku w stopniu podchorążego i powrócił do pracy w fabryce. Przypuszczalnie w połowie l. 30. mógł być zwerbowany do sieci dywersji pozafrontowej przez pracowników Ekspozytury 2. Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego i przeszedł specjalistyczne przeszkolenie sabotażowo-dywersyjne. Możliwe, że był członkiem kierownictwa terenowego dywersji pozafrontowej i uczestniczył z podległymi sobie członkami w obronie Śląska, a następnie w działaniach partyzanckich.

Po klęsce Polski w wojnie w 1939 r. nie powrócił do pracy i był bezrobotny aż do chwili aresztowania. Można domniemywać, iż utrzymywał kontakt z obszarowym kierownictwem krakowskim dywersji pozafrontowej. Pod koniec 1939 r. nawiązał współpracę z inż. Juliuszem Madeyskim z Katowic, który z polecenia Komendy Głównej Organizacji Orła Białego (OOB) wyznaczony został na organizatora grup sabotażowo-kolejowych na Górnym Śląsku. P. aktywnie włączył się do pracy konspiracyjnej. Punktem kontaktowym i miejscem jego spotkań z Madeyskim było mieszkanie Marii Eleonory Herdegen w Katowicach. W lutym 1940 r. pion sabotażowo-dywersyjny OOB-SZP przekształcony został w Kierownictwo Walki Czynnej na czele z ppłk. dypl. Kazimierzem Czachowskim, któremu podlegał pion dywersji kierowany przez kpt. Władysława Karasia „Pankracego". Z polecenia tego ostatniego i inż. Madeyskiego pod koniec marca 1940 r. P. odbył podróż po Rzeszy w celu sprawdzenia, czy walizki oddawane do przechowalni bagażu są otwierane i rewidowane. Na trasie od Katowic przez Wrocław i Berlin do Hamburga i z powrotem stwierdził, że walizki, które oddawał do przechowalni bagażu na różnych dworcach kolejowych, nie są kontrolowane. W związku z tym władze konspiracyjne postanowiły skierować na tę trasę 200 osób z walizkami zawierającymi ładunki wybuchowe i termit. Możliwe, że P. brał udział w tej akcji. Z dokumentów niemieckich wynika, że akcja taka odbyła się w 1940 r. Oddawano na przechowanie bagaże, w których znajdowały się bomby zegarowe, powodujące wybuchy, a w konsekwencji – przerwę w komunikacji kolejowej na terenie Rzeszy.

P. swoją aktywnością konspiracyjną zwrócił uwagę krakowskiego kierownictwa dywersji, które w kwietniu 1940 r. przekształciło się w Związek Odwetu. Okręg Śląski Związku Walki Zbrojnej przystąpił do tworzenia tego Związku w sierpniu 1940 r. Jego organizatorem był inż. Franciszek Kwaśnicki „Brochwicz", któremu kierownictwo

krakowskie poleciło wyznaczyć P. na szefa Obwodu Górnośląskiego ZO. P. przystąpił do rozbudowy sieci Związku nie tylko na Górnym Śląsku, lecz także w Rzeszy; np. we Wrocławiu zwerbował inż. Józefa Komórka, którego wyznaczył na dowódcę grupy ZO w tym mieście. W skład ZO mieli wchodzić Polacy zatrudnieni we wrocławskich zakładach. W listopadzie 1940 r. P. dostarczył mu środki zapalające i chemiczne do niszczenia silników.

We wrześniu i w październiku 1940 r. P. rozprowadził w podległych mu komórkach ZO ulotkę napisaną przez „Brochwicza", zatytułowaną *Koledzy*, a ponadto uczestniczył w rozrzucaniu ulotek w pobliżu koszar wojskowych na Śląsku. W tym czasie otrzymał polecenie od Kwaśnickiego, aby pozyskał do współpracy Alfreda Urbańczyka z Siemianowic Śląskich i Matysika z Cieszyna, którzy zatrudnieni byli w urzędzie ubezpieczeniowym Rzeszy w Berlinie. Zadanie to wykonał. Natomiast w Malczycach (Maltsch) zwerbował Fridolina Bubika, któremu polecił przygotować i przeprowadzić akcje sabotażowe w cukrowni, fabryce celulozy i w magazynie zbożowym. W listopadzie 1940 r. odbył podróż po Rzeszy, podczas której powtórnie sprawdzał, czy w przechowalniach kolejowych kontrolowane są bagaże. Potwierdził wcześniejsze ustalenia, że nie są kontrolowane, i zameldował o tym przełożonym. W grudniu 1940 r. swoje obowiązki przekazał inż. Gustawowi Różyckiemu z Katowic i został jego zastępcą.

Aktywna działalność P. nie uszła uwagi gestapo. Dn. 18 XII 1940 został aresztowany i osadzony w więzieniu – kolejno – w Cieszynie, Wrocławiu i Katowicach. Oberlandesgericht (Wyższy Sąd Krajowy) w Katowicach skazał go 13 XI 1942 na karę śmierci – został zgilotynowany w więzieniu katowickim 4 III 1943.

W 1938 r. zawarł związek małżeński z Elżbietą Szafrańczyk. Miał córkę Mieczysławę, którą później wychował A. Spyrka z żoną Ireną (siostra P). W czasie wojny swoją żonę → Elżbietę i siostrę Emilię zaangażował do działań konspiracyjnych – zostały łączniczkami; jego siostra m.in. dostarczyła mu spłonki i zapalniki od Mastalerza z Piotrowic, które przekazał z kolei Kwaśnickiemu. Żona P. została aresztowana 8 IV 1941. Zm. w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu 20 XII 1944, a jego siostra – w dniu następnym.

AAN, Steimer, An den Strafsenat des Oberlandesgericht in Kattowitz. Anklageschrift den Diplomingenieur Julius Madeyski, Kattowitz 13 III 1942, mf. 24 975; [Podpis nieczytelny], Im Namen des Deutschen Volkes. In der Strafsache gegen den Diplomingenieur Julius Madeyski [brak daty, prawdopodobie z marca 1942 r.], mf. 24 975; WIH, Kraus. Dokument niemiecki zdekompletowany [od str. 3], dotyczący ZO w Okręgu Śląskim ZWZ [prawdopodobie z 1942 r.], mf. – gestapo Radom, rolka 12; [Podpis nieczytelny], In Namen des Deutschen Volkes. In der Strafsache gegen den Diplomingenieur F. Kwasnicki [...], Kattowitz 13 XI 1942 [odbitka ksero w zbiorach autora]; AGKBZpNP, [Podpis nieczytelny], An den Strafsenat des Oberlandesgericht in Kattowitz. Anklageschrift den Diplomingenieur Franz Kwasnicki [...], Berlin 1942, mf. – M 121; [Podpis nieczytelny], In der Strafsache gegen die Angestellte Bronisława Benesz [...]. Beuthen O/S 21 VII 1942, sygn. 395/200; [Podpis nieczytelny], In der Strafsache gegen die ehemalige Privatbeamtin Marie Eleonora Herdegen, Beuthen O/S 9 X 1942, sygn. 395/356; Biehle, Sabotage, Kattowitz 8 V 1941 [odpis dokumentu w zbiorach autora]; Dr Steimer, An den Strafsenat des Oberlandesgerichts Kattowitz. Ankiageschrift. 1. Den Diplomingenieur Michael Rozycki [...]. Kattowitz, sygn. 395/656. – Bethge D., Stankiewicz M., *Śmierć za kratami i drutami 1939–1945 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 13; *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 2: *Żołnierze podziemnych formacji niepodległościowych*, Pruszków 1994; Niekrasz J., *Z dziejów Armii Krajowej na Śląsku*, wyd. 2, Kat. 1993; Starczewski M., *Ruch oporu...*; Walter-Janke Z., *W Armii Krajowej na Śląsku...*; *Wszystko, co nasze...* – Relacje ustne udzielone autorowi m.in. przez kpt. A. Korczyńską, E. Pernak, kpt. dr. J. Niekrasza i mgr. inż. O. Guziura.

Mieczysław Starczewski

Perrin Louis (1886–1970), inżynier górniczy, dyrektor techniczny „Skarbofermu" w Królewskiej Hucie (Chorzowie), innowator, publicysta.

Ur. 16 X 1886 w Andrézieux (departament Loary). Uczęszczał do liceum w Roanne i Lyonie. W l. 1907–1908 odbył służbę wojskową, a w l. 1908–1911 studiował

w Wyższej Szkole Górniczej w Saint-Étienne, w której uzyskał stopień inżyniera górnika. W l. 1911–1912 służył jako podporucznik w 99. Pułku Piechoty, od 1912 do 1914 r. pracował w charakterze inżyniera górniczego w kopalniach w Anzin. Od sierpnia 1914 do 1917 r. brał udział w kampanii wojennej, najpierw jako porucznik, a następnie kapitan w 299. Pułku Piechoty. Po demobilizacji w październiku 1917 r. został przydzielony do pracy w kopalniach w Bessèges jako inżynier górnik. Z kolei od lipca 1919 do czerwca 1923 r. w Kopalniach Państwowych Saary piastował stanowisko dyrektora 2 kopalń: w Hostenbach i Maybach.

Zdolności, praktyka górnicza i znajomość języka niemieckiego sprawiły, że P. został przyjęty do pracy w „Skarbofermie". Od 15 VII 1923 do czerwca 1929 r. pełnił funkcję głównego inspektora kopalń, a od 26 VI t.r. aż do wybuchu II wojny światowej – dyrektora technicznego „Skarbofermu". Mieszkał wówczas w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy ul. Poniatowskiego.

Wieża szybu kopalni Prezydent

Unowocześnił transport dołowy – od 1928 r. w kopalniach „Skarbofermu": „Foch" w Knurowie, „Król–św. Jacek" i „Wyzwolenie" w Królewskiej Hucie wprowadzał duże wozy kopalniane, do których można było załadować 2,5–3,5 t węgla, podczas gdy wozy w polskich kopalniach mieściły przeważnie 600–1000 kg urobku. W 1930 r. w kopalni „Bielszowice" uruchomiono pierwszą w Polsce wialnię (płuczkę pneumatyczną) do rozdzielania i oczyszczania drobnych sortymentów węgla. P. był budowniczym nowoczesnego szybu „Prezydent Mościcki" w Królewskiej Hucie; w 1932 r. uruchomiono w nim 2 skipy (przenośniki czerpakowe do wyciągania urobku), których sprawność wyciągowa wynosiła 530 t węgla na godzinę (przeciętna sprawność wyciągowa szybu wydobywczego w polskich kopalniach wynosiła 166 t na godz.).

W okresie międzywojennym P. opublikował wiele artykułów z zakresu górnictwa

w fachowej prasie francuskiej i polskiej, m.in.: *Zjawiska świetlne wywołane zawaleniem się stropów z piaskowca* (1931); *Traçage de galerie en couche épaisse et charbon dur* (1933); *Kopalnia „Król" (Górny Śląsk) od r. 1791 do r. 1933* (1934); *Eksploatacja pokładu François na kopalni „La Houve I" w Lotaryngii* (1934); *Wstęp do teorii kwantów* (1935); *Sprzęt kopalniany dużych wymiarów w Polskich Kopalniach Skarbowych na Górnym Śląsku. Referat wygłoszony na Zjeździe w Paryżu w październiku r. 1935* (1936). Ten ostatni odczyt P. wygłosił na międzynarodowym Kongresie Górnictwa, Metalurgii i Geologii Stosowanej, który odbył się w Paryżu 20–26 X 1935.

Wieża szybu wyciągowego kopalni „Barbara – Wyzwolenie"

P. był żonaty z Marguerite z d. Philippon. Zm. 19 IV 1970.

APKat., Akta personalne, jedn. 1911; Zespół „Skarboferm" 1921–1939, jedn. 353, 437, 439, 453, 685, 686, 874, 929. – Battaglia A., *Górnictwo śląskie*, Kat. 1936, s. 41, 51, 52; Buszman H., Górecki J., Stania A., Szwarcer B., *Kopalnia Węgla Kamiennego „Bielszowice" w latach 1895–1996*, Kat. 1996, s. 55; Janosz I., *Kopalnia Węgla Kamiennego „Knurów" w Knurowie w latach 1903–1945*, Knurów 1994, s. 369–373, 712, 713; Jaros J., *Dwa wieki kopalni węgla kamiennego „Zabrze – Bielszowice"*, Zabrze 1991, s. 40; tenże, *Gospodarka koncernu „Skarboferm"*, „Zaranie Śląskie" 1957, t. 20, s. 69, 70, 76; tenże, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*, Kat.–Kr. 1969, s. 71, 72, 100, 108, 112, 167, 170; tenże, *Historia kopalni „Król" w Chorzowie (1791–1945)*, Kat. 1962, s. 131–134; *Kronika o polskim morzu. Dzieje walk, zwycięstw i pracy*, red. C. Pcche, W. 1930, aneks, s. 7; Perrin L., *Sprzęt kopalniany dużych wymiarów w Polskich Kopalniach Skarbowych na Górnym Śląsku. Referat wygłoszony na Zjeździe w Paryżu w październiku r. 1935*, „Przegląd Górniczo-Hutniczy" 1936, nr 3, s. 165–173.

Zenon Szmidtke

Peterek Teodor, pseud.: „Mietlorz", „Teo" (1911–1969), piłkarz napastnik, olimpijczyk, trener.

Ur. 8 XI 1911 w Świętochłowicach jako syn Józefa, robotnika budowlanego, imigranta zarobkowego z Zaolzia, i Marii z d. Gregorek. Wychowanek drużyny „Śląsk" Świętochłowice (1925–1927). Pierwszy mecz w drużynie juniorów „Ruchu" Wielkie Hajduki (obecnie Chorzów Batory) rozegrał w 1927 r. przeciwko drużynie „Śląsk" Tarnowskie Góry (wygrany 8 : 0) – zdobył 3 gole. P. (popularny „Mietlorz") był zaliczany do najlepszych polskich napastników; wyróżniał się na boisku akcjami nieszablonowymi, zaskakującymi. W okresie międzywojennym był najbardziej bramkostrzelnym piłkarzem „Ruchu": w l. 1927–1939 strzelił 157 goli, dystansując Ernesta Wilimowskiego (112 goli), Gerarda Wodarza (56) i in. Na ten okres przypada apogeum jego talentu piłkarskiego. W 1936 i 1938 r. był królem strzelców I ligi. Po 75 latach działalności Klubu Sportowego „Ruch" Chorzów P. pod względem bramkostrzelności ustąpił miejsca jedynie Gerardowi Cieślikowi (177 goli zdobytych dla tego zespołu). P. po-

zostaje bezkonkurencyjny z dorobkiem strzeleckim w serii gier: na przełomie l. 1937/1938 strzelał gole w kolejnych 16 spotkaniach, w tym w 8 wyjazdowych przed obcą widownią. Tak długa bramkostrzelność nie ma odpowiednika w historii polskiej ekstraklasy. W koszulce reprezentacyjnej występował 12 razy i zdobył 6 bramek (1931–1938). Z Gerardem Wodarzem uczestniczył w igrzyskach olimpijskich w Berlinie. Reprezentacja Polski była wtedy o krok od zdobycia medalu; na poprzednich olimpiadach polskiej drużynie nie udało się zająć tak wysokiej lokaty – IV miejsca. Wielkie znaczenie dla piłkarza, również pozasportowe, miał m.in. mecz „Ruchu" z „Polonią" Karwina (wygrany 5 : 0), pierwszy po przyłączeniu Zaolzia do Polski (1938). Mecz rozegrany z „reprezentacją Zaolzia" zakończył się wynikiem 9 : 2 (P. strzelił 5 goli).

W 1942 r. P. został wcielony do Wehrmachtu. Dostał się do niewoli amerykańskiej i zgłosił do polskiego wojska w południowej Francji. W jego reprezentacji piłkarskiej rozegrał 88 spotkań z zawodowymi drużynami francuskimi w takich miejscowościach, jak Nicea, Grenoble, Lyon. Polacy odnieśli zwycięstwo w czwórmeczu rozegranym z drużynami Francji (6 : 0) i Anglii (9 : 2) – P. zdobył 5 goli (mogło ich być więcej, jednakże zawodnikom zabroniono dalszego strzelania bramek, ponieważ dowództwo nie życzyło sobie kompromitacji Anglików). Do kraju wrócił w 1946 r.

Po wojnie P. grał krótko w jedenastce „Ruchu". Zdobył kwalifikacje trenerskie i poświęcił resztę życia pracy szkoleniowej. Wprowadził do II ligi „Stal" z Dąbrowy Górniczej, a do lig okręgowych: „Calisię" i „Unię" Gorzów. Był trenerem „Górnika" Świętochłowice. Otrzymał tytuł dożywotniego honorowego członka Klubu Sportowego „Ruch".

Żonaty z Elfrydą Kiełbasą, miał 4 synów (tylko Zygmunt poszedł w ślady ojca i grał w l. 60. w barwach wrocławskiego „Śląska").

Zm. w Słupcu na Dolnym Śląsku 12 I 1969, tam został pochowany.

40-lecie KS „Ruch" Chorzów, Ch. Batory 1960, s. 26; Hanke R., „500 goli Gerarda Cieślika" [mps w posiadaniu autora]; *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, W. 1987, s. 250; *Peterek Teodor. Z butami piłkarskimi na boiskach Europy*, oprac. A. Loch, odbitka z „Gońca Górnośląskiego" 1957, nr 29–46; *Pięćdziesiąt lat KS Ruch Chorzów*, Ch. 1970, s. 108, 110–113, 118–119; *Ruch Chorzów. 75 lat „Niebieskich". Księga jubileuszowa*, Kat. 1995, s. 32, 177, 202, 210; Tuszyński B., *Polscy olimpijczycy XX wieku N–Ż*, współpraca H. Kurzyński, A. Tuszyńska, Wr. 2004, s. 72 (tam, że urodził się 7 XI 1910 r.).

Rajmund Hanke

Peyerimhoff de Fontenelle Henri de (1871–1953), prezes Comité Central des Houillères de France (Centralny Komitet Francuskich Kopalń Węgla Kamiennego – CKFKWK), prezes Rady Nadzorczej „Skarbofermu", publicysta.

Ur. 19 IX 1871 w Colmar (Alzacja – wówczas niemiecka). Wykształcenie średnie zdobył w Nancy we Francji. Uzyskał dyplomy licencjackie z zakresu historii, filozofii i prawa, a w 1893 r. dyplom ukończenia studiów wyższych w École Libre des Sciences Politiques (Niezależna Szkoła Nauk Politycznych) w Paryżu, by w okresie 1907–1924 być profesorem tej ostatniej uczelni. W l. 1895–1902 był adwokatem w Sądzie Apelacyjnym Paryża, a także współdziałał z Radą Państwa jako niższy urzędnik sądowy. W 1902 r. został dyrektorem Dyrekcji Rolnictwa, Handlu i Kolonizacji Rządu Generalnego Algierii. W 1907 r. zrzekł się tych funkcji, by objąć stanowisko sekretarza generalnego CKFKWK. W okresie do 1939 r. był kolejno wiceprezesem i prezesem tejże instytucji utworzonej

w 1892 r. przez właścicieli kopalń. Większość wydobycia kopalń związanych z Centralnym Komitetem przypadała na kopalnie związku regionalnego Nord i Pas-des-Calais. W polskie skarbowe kopalnie węgla kamiennego na Górnym Śląsku („Skarboferm") zainwestowała grupa francuskich przemysłowców, związana przede wszystkim z narodowym przemysłem francuskim (grupa CKFKWK), natomiast w niemieckie prywatne przedsiębiorstwa węglowe – grupa Europejskiej Unii Finansowej i Przemysłowej, stawiająca sobie za cel ponadnarodową ekspansję. Dochody „Skarbofermu" były gwarancją spłat pożyczek rządu francuskiego dla rządu polskiego. Od początku funkcjonowania spółki P. wszedł w skład Komitetu Stałego „Skarbofermu". Jako członek Rady Nadzorczej został wyznaczony na stanowisko prezesa przez grupę francuską członków Rady.

Środkiem, który miał służyć wywieraniu gospodarczego nacisku na Niemcy podczas francuskiej okupacji Zagłębia Ruhry, podjętej w styczniu 1923 r., przy zachowaniu wartości po jej zakończeniu, był planowany francusko-polski Holding Górnośląski, mający skupiać udziały nabywane w górnośląskich przedsiębiorstwach węglowych będących własnością Niemców. W okresie okupacji Zagłębia Ruhry animatorami tej idei byli P. oraz Louis Mercier – wiceprezes Rady Nadzorczej „Skarbofermu". P., jako prezes CKFKWK, dążył jednocześnie do uzyskania 25–33% partycypacji francuskiej w niemieckich kopalniach Zagłębia Ruhry. Plan utworzenia holdingu ostatecznie nie powiódł się z powodu zasadniczo różnego rozumienia francuskiego interesu narodowego przez grupę P. i Merciera, postrzegającą go w ograniczaniu etatyzmu, oraz przez rząd Francji.

W dn. 7 XII 1923 odbyło się Walne Zgromadzenie Założycielskie Société de Gestion d'Intérêts Minièrs et Industriels Français à l'Étranger (Towarzystwo Kierowania Francuskimi Interesami Górniczymi i Przemysłowymi za Granicą). Société de Gestion było holdingiem z siedzibą w Paryżu, występującym w charakterze wyłącznego akcjonariusza wobec skarbu państwa polskiego (od Walnego Zgromadzenia z 21 XII 1924 do 1939 r. włącznie), posiadającym 50% udziałów w kapitale akcyjnym „Skarbofermu". Holding powstał jako spółka akcyjna, której prezesem został P. Najważniejszym celem spółki było zachowanie integralnej i trwałej kontroli francuskiej nad „Skarbofermem".

P. współpracował z Komitetem Rzeczoznawców, który skupiał ekspertów finansowych: 13 wybitnych znawców – zarówno teoretycznych, jak i praktycznych – życia finansowego Francji. W okresie od 4 VI do 4 VII 1926 Komitet opracował plan naprawy finansów państwa francuskiego, który pozostawiał bez odpowiedzi polityczną problematykę tego zagadnienia, zajmując się tylko jego stroną ekonomiczną, a zwłaszcza koniecznością jak najszybszej faktycznej stabilizacji kursu waluty. Był on wstępem do dzieła stabilizacji franka, dokonanego przez Raymonda Poincaré. Zwłaszcza wystąpienie P. na posiedzeniu Rady Nadzorczej „Skarbofermu" w dn. 4 VII 1926 wskazuje, iż uważał on, że rząd polski powinien wybrać drogi rozwoju gospodarki podobne do tych, które wybrano we Francji. Sugerował również zagrożenie rewizją zachodniej granicy Polski, gdyby przemysł górnośląski utrzymywał się w słabej kondycji.

Od 25 II 1922, czyli dn. Walnego Zgromadzenia Założycielskiego spółki, Wojciech Korfanty był przewodniczącym Rady Nadzorczej „Skarbofermu". Jako członek Rady Nadzorczej stracił swój mandat wskutek rozporządzenia prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 20 X 1926 i aprobującej to rozporządzenie decyzji Walnego Zgromadzenia akcjonariuszy z 21 XII 1926. Rozporządzenie prezydenta stanowiło, że w spółkach akcyjnych, których podstawą działalności jest dzierżawiony majątek państwa, nie mogą być powołani w charakterze członków do władz wykonawczych, nadzorczych i rewizyjnych posłowie do Sejmu ani członkowie Senatu.

Po wygaśnięciu mandatu Korfantego, na posiedzeniu Rady Nadzorczej z 27 I 1927, które odbyło się w Paryżu, prezesurę przejął P., bardzo pozytywnie oceniający działalność swego poprzednika. Z kolei na posiedzeniu Rady 16 I 1928 na prezesa spółki w l. 1928–1929 wybrano byłego ministra skarbu → Czesława Klarnera, wiceprezesem zaś został P. W l. 1928–1939, w kolejnych 2-letnich okresach, funkcje prezesa i wiceprezesa Rady Nadzorczej „Skarbofermu" na przemian sprawowali Klarner i P.

W 1927 r. P. był jednym z delegatów Francji na Międzynarodową Konferencję Gospodarczą i został członkiem Ekonomicznego Komitetu Doradczego Ligi Narodów. Jego wykład wygłoszony w Berlinie w 1928 r. na temat nowoczesnych wzorów organizacji gospodarczej został wydany w formie książkowej. P. reprezentował francuski przemysł węglowy w cyklu posiedzeń paneuropejskiej rady ekonomicznej w Paryżu, którym przewodniczył Louis Loucheur, autor studium poświęconego niejako pierwotnej formie Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, faktycznie stworzonej w 1952 r.

W praktyce ciężar najważniejszych ustaleń Komisji Parytetowej spoczywał na ambasadorze francuskim w Polsce Julesie Laroche'u, na P. jako prezesie CKFKWK i na polskim ministrze spraw zagranicznych Auguście Zaleskim. Laroche i P. bezpośrednio uczestniczyli wówczas w polokarneńskiej, paneuropejskiej i filoniemieckiej polityce Aristide'a Brianda. Byli dobrze zorientowani w problematyce funkcjonowania górnośląskiego przemysłu. Trudną międzynarodową sytuację polityczną państwa polskiego starali się wykorzystać w celu uzyskania przez grupę francuską możliwie najbardziej dominującej pozycji w „Skarbofermie". W styczniu 1929 r. Rada Ministrów Rzeczypospolitej przyjęła tajny wniosek Ministerstwa Spraw Zagranicznych, zalecający ustępstwa wobec Francuzów w kwestii „Skarbofermu" w sytuacji nadchodzącej rozgrywki międzynarodowej w sprawie przedterminowej ewakuacji Nadrenii.

W l. 30. P. sympatyzował z francuskimi organizacjami konserwatywno-narodowymi.

P. był Komandorem Legii Honorowej, wiceprezesem Narodowej Rady Ekonomicznej.

Żona z d. Méplain dała mu 3 synów: Bernarda, Simona, Jacquesa oraz 2 córki: Nicole, Ariadnę. Umarła w 1924 r. P. ponownie ożenił się w 1930 r.

Zmarł w 1953 r.

APKat., Zespół „Skarboferm" 1921–1939–, jedn. 76, 120, 123, 161, 162, 180, 182, 186, 203, 211, 219, 229, 231, 331, 364, 373, 375, 377, 450, 504; Archives du Ministère des Affaires Etrangères à Paris, Zespół Correspondance politique et commerciale. Z – Europe. Pologne 1918–1940, jedn. 214, 215; Centre des Archives Economiques et Financières de Savigny-le-Temple, Zespół Relations Internationales – Pologne 1919–1939 – Direction du Trésor, jedn. B 31944. – Bariéty J., *Les relations franco-allemandes après la première guerre mondiale*, Paris 1977, s. 278; Baszkiewicz J., *Historia Francji*, Wr. 1995, s. 583; Chatriot A., *Henri de Peyerimhoff, figure du syndicalisme patronal de l'industrie houillère*, http://www.annales.org/archives/x/peyerimhoff.html (poszerzona wersja artykułu A. Chatriot, *Henri de Peyerimhoff (1871–1953), le gentlemen du charbon*, [w:] *Les permanents patroneux; éléments pour l'histoire de l'organisation du patronat en France dans la première matié du XXème siècle*, red. o. Dard, G. Richard, Metz 2005, s. 45–73); *Dictionnaire national des contemporains*, t. 1, réd. N. Imbert, Paris 1936, s. 479; Launay J. de, *Wielkie spory współczesności 1914–1945*, Kr. 1978, s. 144–146; Paszkowski W., *Organizacja polskiego przemysłu węglowego (ze szczególnym uwzględnieniem Zagłębia Górnośląskiego)*, P. 1931, s. 235–238; Popkiewicz J., Ryszka F., *Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej (1922–1939)*, Op. 1959, s. 87, 88; Ryszka F., *Kulisy decyzji w sprawie Śląska w r. 1921*, „Kwartalnik Historyczny" 1953, nr 1, s. 154; Soutou G., *La politique économique de la France en Pologne (1920–1924)*, „Revue Historique" 1974, N° 1, s. 109; Soutou G., *Les mines de Silésie et la rivalité franco-allemande, 1920–1923. Arme économique ou bonne affaire?*, „Relations Internationales" 1974, N° 1, s. 149–151; Szmidtke Z., *Przedstawiciele elit politycznych Polski i Francji okresu międzywojennego w Radzie Nadzorczej „Skarboferm"*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska" 1998, t. 23, s. 161–165; tenże, „»Skarboferm« 1922–1939. Związki polityki z gospodarką", Kr. 2002, s. 68–71, 94, 95; 101–103, 227–228, 230 (mps, Biblioteka Jagiellońska); Wandycz P., *Z Piłsudskim i Sikorskim. August Zaleski, minister spraw zagranicznych w latach 1926–1932 i 1939–1941*, W. 1999, s. 95; Żurowski S., *Finanse Francji w latach 1913–1928*, Kr. 1932, s. 48–50, 56, 57.

Zenon Szmidtke

Piasecki Jan (1905–1973), artysta plastyk, projektant witraży.

Ur. 8 II 1905 w Poznaniu. Studia malarskie rozpoczął w 1921 r. wraz z Wacławem Taranczewskim i Tadeuszem Kulisiewiczem w Szkole Sztuk Zdobniczych w Poznaniu. Był uczniem Wiktora Gosienickiego, profesora wydziału malarstwa dekoracyjnego i witrażownictwa. Zainteresował się realizacjami witrażowymi. Już jako uczeń zaprojektował witraże *Bolesław Śmiały* i *Legenda Chrystusowa*. Za ten ostatni uhonorowany został indywidualnym złotym medalem Grand Prix na Międzynarodowej Wystawie Sztuki Dekoracyjnej w Paryżu w 1925 r. Kolejnym młodzieńczym jego dziełem był witraż *Matka Boska Ostrobramska*. Po ukończeniu studiów zaprojektował cykl witraży do kościoła w Brzeżanach. Następnie zrealizował szereg prac na terenie Górnego Śląska, m.in. zaprojektował 5 kartonów do sali obrad ratusza w Rybniku, przedstawiających *Handel i Przemysł*, *Hutnictwo*, *Górnictwo*, *Rolnictwo* oraz herb miasta. W 1928 r. przygotował projekt kartonów do sali obrad budynku Syndykatu Hut Żelaznych w Katowicach, przedstawiających św. Barbarę. Dla kościoła ewangelickiego w Żorach zaprojektował 5 kompozycji ilustrujących *Psalmistów*. Kartony tych witraży były eksponowane na Wystawie Sztuki Religijnej w Katowicach w 1931 r. Witraże uległy zniszczeniu w 1945 r. w trakcie działań wojennych. W 1930 r. projektował witraże do sali posiedzeń Rady Miejskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Wówczas realizował także dla Łodzi projekt witraża *Robotnik*, a ponadto witraże prezentowane na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 r., za które otrzymał Wielki Złoty Medal.

W okresie międzywojennym zajmował się również malarstwem monumentalnym i sztalugowym. Wystawiał wraz z grupą „Plastyka". Był członkiem awangardowego ugrupowania „Salon 35". W l. 1927–1929 został doradcą artystycznym Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu.

Po wojnie pracował jako scenograf w poznańskim Teatrze Polskim. Brał udział w wielu wystawach indywidualnych i zbiorowych, m.in. w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Poznaniu, poznańskim ZPAP, w warszawskiej „Zachęcie", poznańskim „Arsenale", Muzeum Narodowym w Szczecinie, miał 2 wystawy indywidualne w poznańskim BWA (1969 i 1973). Od 1947 do 1971 r. wykładał jako profesor w Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Poznaniu, gdzie objął Katedrę Malarstwa Ściennego, Mozaiki i Witrażu. Wykładał również malarstwo na Wydziale Grafiki i Architektury Wnętrz. Był jednym z twórców polichromii ratusza w Poznaniu. W 1998 r. odbyła się wystawa jego prac w ramach cyklu „Artyści Poznania – przypomnienie".

Bordoński J., *Witrażownictwo w Wielkopolsce pierwszej połowy XX wieku*, [w:] *Polska sztuka witrażowa*, red. K. Pawłowska, J. Budyń-Kamykowska, Kr. 2002, s. 147–153; Kurzawa Z., *Witraże poznańskich kościołów*, [w:] *Sztuka witrażowa w Polsce*, red. K. Pawłowska, J. Budyń-Kamykowska, Kr. 2002, s. 15–25; Ławicka M., *Zapomniana pracownia. Wrocławski Instytut Witrażowy Adolpha Seilera (1846–1945)*, Wr. 2002, s. 94; Majkowski H., *O starych witrażach, witrażownictwie polskim i twórczości Jana Piaseckiego*, „Rzeczy Piękne", t. 9, s. 86–93; Mulczyński J., *Witrażarstwo w Szkole Zdobniczej w Poznaniu do roku 1939*, [w:] *Polska sztuka witrażowa*, red. K. Pawłowska, J. Budyń-Kamykowska, Kr. 2002, s. 135–144; *Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Poznaniu 1919–1969*, red. S. Teisseyre, P. 1971, s. 10; Szopa R., *Witraże Jana Piaseckiego w sali posiedzeń Rady Miejskiej Chorzowa*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, Ch. 1998, s. 279–286; tenże, *Chorzowskie witraże jako przykład wielokierunkowego zespołu artystycznego*, [w:] *Witraże na Śląsku*, red. T. Dudek-Bujarek, Kat. 2002, s. 55–66; tenże, *Górnictwo – hutnictwo – handel*, „Wspólny Chorzów" 2000, nr 9 (60), s. 17. – Folder z wystawy z 1998 r. w Galerii Miejskiej „Arsenał". – „Sztuki Piękne", t. 6: 1930, s. 462 (w TPSP w Poznaniu P. wystawił witraż *Dzień Nowego Roku*), t. 7: 1931, s. 29 (udział P. w wystawie zbiorowej w TPSP w Poznaniu), s. 270 (udział P. w wystawie sztuki religijnej w salach Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego w Katowicach); „Świat" (Warszawa) 1934, nr 33, s. 18 (W. Brzeska, *Poznańska Szkoła Sztuki Zdobniczej*). – http://www.arsenal.art.pl/php/stronaphp?al=dokumentacja&=1998/199814piasecki.

Ryszard Szopa

Piecha Alfons (?–1939), w l. 1938–1939 adwokat w Chorzowie, wcześniej sędzia Sądu Grodzkiego w Rudzie Śląskiej, porucznik rezerwy WP, w nocy z 30 na 31 VIII 1939 kierował obroną Maciejkowic przed atakami oddziałów Freikorpsu.

Uchodźca z Zabrza, prawdopodobnie były powstaniec śląski. Ukończył gimnazjum w Zabrzu. Należał do powstałego w l. I wojny światowej w tym gimnazjum kółka młodzieży pod nazwą Towarzystwo Tomasza Zana. Potem jako student aktywnie działał w Związku Młodzieży Pracującej „Jedność". Po studiach był sędzią Sądu Grodzkiego w Rudzie Śląskiej, a potem (w l. 1938–1939) adwokatem w Chorzowie. Aktywnie działał w Narodowej Partii Robotniczej (Stronnictwie Pracy). Z jej ramienia był członkiem w l. 1934–1939 komisarycznej Rady Miejskiej w Chorzowie. Na przełomie sierpnia/września 1939 r. dowodził jednym z oddziałów samoobrony społecznej Chorzowa. W nocy z 30 na 31 VIII kierował obroną Maciejkowic.

Na samym początku wojny zginął skrytobójczo zastrzelony przez żołnierza (Volksdeutscha), gdy kontrolował warty na przedpolu fortyfikacji krakowskich.

USC w Ch. – Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 132, 133, 172 (fot.); tenże, *Spojrzenie w przeszłość (Wspomnienia działacza śląskiego)*, Kat. 1973, s. 51, 277–278, 279; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 51, 91; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...*, s. 98; Sieradzka D., *Z dziejów samorządu komunalnego miasta Chorzowa do 1939 r.*, Ch. 1995, s. 67; *Zabrze. Zarys rozwoju miasta*, oprac. H. Rechowicz, Kat. 1967, s. 64.

Zbigniew Kapała

Pierończyk Władysław (1922–1939), harcerz z Chorzowa.

Chorzów Stary od strony Siemianowic

Ur. 13 IX 1922 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Józefa, pracownika fizycznego huty „Piłsudski" (obecnie huta „Kościuszko"), uczestnika II i III powstania śląskiego, i Łucji z d. Golombek. We wrześniu 1939 r. brał udział w obronie Chorzowa. Zatrzymany przez Niemców w nieznanych okolicznościach, został wraz z innymi harcerzami rozstrzelany 4 IX 1939 na ul. Zamkowej (al. Wojciecha Korfantego) w Katowicach. Matka rozpoznała go po kilkunastu latach na fotografii osób prowadzonych na rozstrzelanie, opublikowanej w tygodniku „Panorama".

USC w Ch., akt zgonu nr 617/22/1. – Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 13; *Wszystko, co nasze...*, s. 87.

Zbigniew Kapała

Pietrzykowski Bronisław Ignacy (1878–1951), inżynier górnik, związany z Chorzowem na krótko w l. 1922–1923 jako naczelnik Okręgowego Urzędu Górniczego.

Ur. 2 X 1878 w Kolbuszowej pod Rzeszowem w rodzinie Konstantego, inżyniera powiatowego, i Amalii z Russockich. Po ukończeniu gimnazjum klasycznego w Sanoku, studiach w Akademii Górniczej w Przybramie w Czechach (1898–1902) oraz odbyciu służby wojskowej w armii austro-węgierskiej od 1903 r. pracował jako inżynier ruchu, najpierw w kopalniach wosku ziemnego Galicyjskiego Banku Kredytowego, a następnie – w l. 1907–1922 – jako inżynier ruchu, kierownik i inspektor kopalń w Rossickim Towarzystwie Węglowym w Zastavce na Morawach. Na tych stanowiskach kierował m.in. głębieniem szybów wydobywczych, elektryfikacją urządzeń odwadniających i budową centralnej płuczki dla kopalń „Juliusz" i „Ferdynand" oraz prowadził rewirową szkołę górniczą.

W 1921 r. brał udział w III powstaniu śląskim, a od 1 II 1922 pracował w Wydziale Górniczym Naczelnej Rady Ludowej dla Górnego Śląska w Katowicach. Po przejęciu części Górnego Śląska przez władze polskie kierował Okręgowym Urzędem Górniczym w Chorzowie. Od 1 XI 1923 do 3 V 1925 zajmował się organizowaniem Centralnej Stacji Ratowniczej i Doświadczalnej w Mikołowie i był kuratorem Szkoły Górniczej w Tarnowskich Górach. Od 1 VI 1925 do wybuchu II wojny światowej był związany zawodowo z Rudzkim Gwarectwem Węglowym jako dyrektor techniczny kopalni „Wawel", od 1934 r. jako naczelny dyrektor techniczny Rudzkiego Gwarectwa Węglowego, a od 1 X 1938 jako jego naczelny dyrektor. Na wspomnianych stanowiskach przeprowadził w 1931 r. połączenie w jeden zakład wydobywczy („Walenty-Wawel") zakupionych w t.r. przez Rudzkie Gwarectwo Węglowe kopalń: „Wawel", „Walenty" (do 1936 r. „Wolfgang") i „Hrabia Franciszek" oraz modernizował i przebudowywał kopalnię „Eminencja" (od 1953 r. „Gottwald"). W l. 1937–1939 pełnił funkcję przewodniczącego Stowarzyszenia Kopalni Doświadczalnej „Barbara" w Mikołowie. Wchodził także w skład zarządu Koła Śląskiego Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych. Był członkiem Macierzy Szkolnej.

Okres II wojny światowej i okupacji P. spędził najpierw we Lwowie, gdzie ewakuował się we wrześniu 1939 r., a potem w Krakowie. W l. 1940–1945 był naczelnikiem krakowskiego oddziału biura sprzedaży stali huty „Baildon". Po wojnie wrócił do Katowic. Od 26 II 1945 r. był zastępcą kierownika Wydziału Bezpieczeństwa i Ratownictwa Centralnego Zarządu Przemysłu Węglowego w Katowicach, a po jego likwidacji w 1950 r. pracował jako inżynier ds. przeróbki mechanicznej i był głównym technikiem normowania w Centralnym Zarządzie Budownictwa Węglowego.

Był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1935) i wyróżniony dyplomem za 40-letnią pracę w górnictwie. Nie był związany z żadną partią polityczną.

Od 30 IX 1911 był żonaty z Zofią Papèe, z którą miał córkę Annę i syna Janusza.

Zm. 6 I 1951 w Katowicach i został pochowany – po katolickim pogrzebie – na cmentarzu przy ul. Henryka Sienkiewicza.

Czy wiesz kto to jest?, red. S. Łoza, W. 1938, s. 571; Jaros J., *Pietrzykowski Bronisław Ignacy*, [w:] PSB, t. 26/1, z. 108, s. 195; tenże, *Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1976)*, W.–Kr. 1978, s. 146; 148; Kossuth S., *Polacy – słuchacze Akademii Górniczej w Przybramie (Czechy)*, Kat. 1961, s. 29 (fot. zbior. po s. 22); Piernikarczyk J., *Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, t. 1, Kat. 1933, s. 367; *75 lat Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach 1922–1997*, Kat. 1997, s. 64. – Nekrolog: „Dziennik Zachodni" 1958, nr 8.

Fertacz Sylwester

Pięta Franciszek (1894–1944), podporucznik rezerwy WP, uczestnik I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., powstaniec wielkopolski, od 13 XII 1926 do 1 IX 1936 kasjer Głównej Kasy Miejskiej w Królewskiej Hucie (Chorzowie), a od 1 I 1936 kierownik Biura Zakupów chorzowskiego Magistratu.

Ur. 14 XI 1894 w Górkach Strzelnickich, pow. strzeleński jako syn Marcina i Marii Antoniny z d. Wieśniewskiej, w rodzinie o polskich tradycjach. Po przeprowadzeniu się rodziny do Inowrocławia uczęszczał do niemieckiej szkoły miejskiej (Georgenschule). W roku szkolnym 1906/1907 uczestniczył w strajku szkolnym; podczas lekcji religii demonstracyjnie odpowiadał po polsku na pytania zadawane po niemiecku. Mimo represji ukończył tę szkołę w 1908 r. Następnie, w celu wyuczenia się zawodu kupieckiego, wstąpił do przedsiębiorstwa handlowego Leona Jankowskiego (W. Piechocki Następcy) w Inowrocławiu. Nauka trwała 3 lata (15 XII 1908–15 XII 1911). Jednocześnie uczęszczał do dokształcającej szkoły handlowej (Kaufmänische Fortbildungsschule zu Hohensalza) w tym mieście. Od 1911 r. do wybuchu wojny w 1914 r. pracował jako handlowiec w 3 różnych przedsiębiorstwach: od 15 XII 1911 do 1 II 1912 w firmie L. Jankowskiego w Inowrocławiu (Likörfabrik. – Grossdestilation – Kolonialwaren), następnie od 15 IX 1912 do 30 IX 1913 jako sprzedawca w Colonial-Delicatessen Geschäft P. Scholza w Koźminie, a potem w podobnym sklepie (od 16 X 1913 do 1 X 1914) w Jarocinie, skąd został zaciągnięty do armii niemieckiej.

Szkolenie rekruckie piechoty przeszedł we Flensburgu, a następnie skierowany został do marynarki wojennej w Kilonii, gdzie szkolony był do służby w tym rodzaju sił zbrojnych. Na początku IV 1915 służył na jednym z okrętów. Od 1 XI 1915 pływał na trałowcach, a później na okrętach ochraniających statki handlowe i kontrolujących cieśniny Bełt Wielki i Mały, łączące Morze Bałtyckie z cieśniną Kattegat. Potem pływał na okrętach patrolujących wody wschodniego Bałtyku i Zatoki Fińskiej. Brał też udział w walkach związanych z opanowaniem wysp Oesel (Ozylia – Saaremaa) i Dagoe (Dagö – Hilumaa). Po wydarzeniach rewolucyjnych w Kilonii opuścił szeregi armii niemieckiej i w dn. 25 XI 1918 powrócił do Inowrocławia.

W Inowrocławiu wstąpił pod koniec 1918 r. do Straży Ludowej i brał udział w dn. 2–15 I 1919 w walkach o to miasto. W marcu 1919 r. wstąpił w Poznaniu do polskiego wojska. W V 1919 został wcielony do 1. Pułku Strzelców Bytomskich. Służbę pełnił w kompanii gospodarczej II batalionu tego pułku. Z batalionem tym brał udział w potyczkach z Grenzschutzem, m.in. pod Praszką i Wieruszowem. W II 1920 przeszedł z pułkiem w rejon Ostrowa Wielkopolskiego, gdzie oddział ten został przeformowany w 167. Pułk Piechoty i włączony do 7. Rezerwowej Brygady Piechoty, która od II 1920 uczestniczyła w walkach toczonych z wojskami

bolszewickimi na Wileńszczyźnie i północnym Mazowszu.

Na podstawie egzaminu złożonego 21 I 1921 otrzymał poświadczenie merytorycznych kwalifikacji do ubiegania się o stopień aspiranta oficerskiego. Dn. 15 III 1921 zdał przed Komisją Egzaminacyjną przy Intendenturze Dowództwa Okręgu Generalnego (DOG) w Poznaniu egzamin upoważniający go do zajmowania stanowiska urzędnika wojskowego w służbie gospodarczej. Służył w tym czasie w Intendenturze 14. Dywizji Piechoty. Od 15 I 1922 objął obowiązki oficera kasowego 75. Pułku Piechoty. Z tym pułkiem wkraczał w czerwcu 1922 r. na przyznaną Polsce część Górnego Śląska i do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). W 75. Pułku Piechoty służył do XI 1923. Następnie przez kilka miesięcy pełnił służbę w Wojskowym Okręgowym Zakładzie Gospodarczym w Poznaniu.

Po wystąpieniu z wojska w VI 1925 zamieszkał w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów); został zatrudniony w administracji miejskiej w charakterze pomocniczej siły biurowej (rachunkowej). Był jednym z organizatorów królewskohuckiego koła Związku Oficerów Rezerwy RP. Z dn. 13 XII 1926 przeniesiono go z Oddziału Rachunkowego do Głównej Kasy Miejskiej i powierzono z tym dn. funkcję jej kasjera. W dn. 23 II 1927 na posiedzeniu Rady Miejskiej w Królewskiej Hucie nadano mu urzędowy tytuł starszego sekretarza miejskiego.

Z dn. 1 I 1936 przeniesiony został do Biura Zakupów na stanowisko jego kierownika.

Przed wojną działał w Królewskiej Hucie (Chorzowie), m.in. w: Miejskim Komitecie Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (jako intendent odpowiedzialny za sprawy kasowe, gospodarcze i administracyjne Stadionu WFiPW w Królewskiej Hucie; (jednocześnie prowadził rozliczenia Komitetu), w Związku Oficerów Rezerwy RP (członek Zarządu), Związku Strzeleckim (członek Zarządu Powiatu Grodzkiego – skarbnik), Kurkowym Bractwie Strzeleckim (członek Zarządu – sekretarz), Klubie Sportowym „Stadion" (wiceprezes), LOPP, LMiK, PCK, Stowarzyszeniu Urzędników (w komisji rewizyjnej), Stowarzyszeniu Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą, Związku Rezerwistów i Narodowo-Chrześcijańskim Zjednoczeniu Pracy.

W 1939 r. zmobilizowany do 75. Pułku Piechoty, po dostaniu się do niewoli niemieckiej był więziony m.in. w oflagu w Dössel. Zginął tam wieczorem 27 IX 1944 w wyniku przypadkowego zbombardowania obozu przez lotnika angielskiego.

Był żonaty od 1923 r. z Elżbietą Salomeą Brodacką. Miał 3 dzieci: Zofię (ur. 11 XI 1924), Tadeusza (ur. 6 XI 1927) i Wandę Eleonorę (ur. 14 II 1929). W Chorzowie mieszkał ostatnio przy ul. Dąbrowskiego 26.

Odznaczony był m.in. Srebrnym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Zasługi Wojsk Litwy Środkowej, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921, Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości.

APKat., Zespół 646 – M. Chorz. Pers. B 50, sygn. 204 – Pięta Franciszek; CAW, Ap. 6685, Ap. 6374; tamże, KKiMN 14 III 1932. USC w Ch., nr aktu zgonu 771/47/1. – Altman-Radwańska J., *Specyfika organizacji wewnętrznej Oflagu VI B Dössel*, [w:] „Jeńcy wojenni w niewoli Wehrmachtu, Łambinowicki Rocznik Muzealny", t. 12, Łambinowice–Op. 1988, s. 54; Kapała Z., Nowak K., *Inteligencja śląska na obczyźnie...*, t. 1, s. 85; Pollack J., *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*, W. 1982, s. 68.

Zbigniew Kapała

Pięta Henryk (1919–1939), członek Związku Harcerstwa Polskiego i Związku Młodej Polski w Chorzowie, uczestnik cywilnej obrony miasta w dn. 1–3 IX 1939.

Ur. 31 V 1919 w Inowrocławiu, syn Marcina i Konstantyny z d. Jagielskiej. W okresie szkolnym wstąpił do ZHP oraz do Związku Młodej Polski, młodzieżowej przybudówki Obozu Zjednoczenia Narodowego, bardzo aktywnej w Chorzowie tuż przed wojną. Od pierwszego dnia wojny wraz z innymi członkami tej organizacji: → Ireną A. Salamonówną, → Jerzym Marcem i → Marianem Mojem (w większości publikacji wymienia się ich tylko jako harcerzy, przemilcza natomiast ich przynależność do Związku Młodej Polski) wchodził w skład obsługi samochodu, którym dowożono do walczących pod Łagiewnikami oddziałów miejscowej samoobrony amunicję i żywność, a odbierano rannych. Służbę tę 4-osobowa załoga pełniła do godzin popołudniowych 3 IX, cały czas będąc w mundurach Przysposobienia Wojskowego. W Chorzowie nie było już wówczas ani Wojska Polskiego, ani sił powstańczej samoobrony, natomiast w różnych jego rejonach grasowały grupy hitlerowskiej V kolumny. Nadal pozostająca w mieście załoga samochodu patrolowała ulice. W czasie zjazdu od obecnej huty „Kościuszko" w dół ku Rynkowi dostała się pod obstrzał nieprzyjaciela. Niemcy ostrzelali próbujący się wydostać się z okrążenia samochód z wiaduktu obok poczty. Po dotarciu do skrzyżowania ulic Wolności i św. Jacka (obecnie Żeromskiego) załoga dostała się w krzyżowy ogień. W rezultacie P. oraz Marzec i Moj zostali śmiertelnie ranni, a Salamonówna, mimo odniesionego postrzału, zdołała ostatkiem sił wydostać się stamtąd i dotrzeć do Szpitala Spółki Brackiej przy ul. Strzelców Bytomskich, gdzie ją opatrzono. Potem ukrywała się przez całą wojnę.

P. był szwagrem → M. Moja.

USC w Ch., akt zgonu nr 537/1939/1. – Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 13; Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1963, s. 173, 178; *Wszystko co nasze. Harcerska martyrologia na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach II wojny światowej*, W. 1983, s. 87.

Zbigniew Kapała

Pindur Paweł Franciszek (1908–1940), nauczyciel w Publicznej Szkole Powszechnej nr IV – Polskiej przy ul. 3 Maja 78 w Chorzowie (funkcjonującej od września 1934 r. w budynku Publicznej Szkoły Powszechnej nr XV), podporucznik rezerwy WP, zginął w Charkowie.

Ur. 29 IX 1908 w Zabrzu, syn Augusta i Marty z d. Wawroschek. W 1929 r. ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie w Pszczynie. Służbę wojskową rozpoczął w 1930 r. w BPR Piechoty nr 5. Został mianowany na stopień podporucznika ze starszeństwem od 1 I 1934. Ćwiczenia rezerwy odbywał w 73. Pułku Piechoty jako dowódca plutonu.

Zmobilizowany w 1939 r., po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie jenieckim w Starobielsku. Został zamordowany w Charkowie.

USC w Zabrzu, akt urodzenia nr 1188/1908/1. – *Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 404 (tam, że był synem Augustyna i Wiktorii z d. Wawroschek); Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo...*, s. 26; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 38–39; Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006, s. 26.

Zbigniew Kapała

Piontek Leonard (1913–1967), piłkarz, zawodnik AKS Chorzów, reprezentant Polski, uczestnik mistrzostw świata.

Ur. 3 X 1913 w Chorzowie. Był zawodnikiem Amatorskiego Klubu Sportowego (AKS) Chorzów (1926–1947), w którego barwach wystąpił 800-krotnie. Grał jako prawy i lewy łącznik. Walnie przyczyniał się do sukcesów AKS Chorzów. Nosił opaskę kapitana tego zespołu. W 1937 r. strzelił w rozgrywkach ligowych 10, a w 1938 r. aż 21 goli i uplasował się na pierwszym miejscu na liście najlepszych strzelców piłkarskiej ekstraklasy. W 1937 r. przyczynił się walnie do zdobycia przez klub Srebrnego Medalu Mistrzostw Polski W niedokończonych rozgrywkach w 1939 r. wspólnie z → Teodorem Peterkiem zajmował 5. miejsce z 11 golami.

W 1936 r., po pierwszym w dziejach chorzowskiego sportu awansie „zielonych koniczynek" do I ligi piłkarskiej, został zauważony przez selekcjonera reprezentacji Polski Józefa Kałużę. W l. 1936–1939 był 17-krotnie reprezentantem Polski (strzelił 11 goli). Po raz pierwszy w reprezentacji kraju wystąpił 6 IX 1936 w Rydze w meczu II reprezentacji Polski przeciwko I reprezentacji Łotwy, zakończonym remisem 3 : 3. W spotkaniu tym P. i jego kolega klubowy Jerzy Wostal należeli do najlepszych zawodników. Tydzień później P. wystąpił już w I drużynie narodowej w meczu w Warszawie, w którym reprezentacja Polski zremisowała z Niemcami 1 : 1. Pierwszego gola dla biało-czerwonych strzelił 23 VI 1937 w wygranym 3 : 1 meczu ze Szwecją, który odbył się w Warszawie, drugiego zaś – w przegranym 2 : 4 meczu z Rumunią 4 VII 1937 w Łodzi. Grał także w remisowym (3 : 3) spotkaniu z Bułgarią. Największy udział miał w meczu eliminacyjnym do mistrzostw świata w Strasburgu (Francja), w którym reprezentacja Polski pokonała 4 : 0 Jugosławię w Warszawie, a on był strzelcem 2 bramek. Kolejnego gola uzyskał w remisowym meczu 3 : 3 ze Szwajcarią w Zurychu. Powołano go do bronienia barw narodowych w przegranym 0 : 1 rewanżowym spotkaniu eliminacyjnym, rozegranym w Belgradzie 3 IV 1938. Strzelił 2 gole w zwycięskim dla Polski w stosunku 6 : 0 meczu z Irlandią Północną 22 V 1938 w Warszawie. Był uczestnikiem piłkarskich mistrzostw świata, które w 1938 r. rozegrano na boiskach Francji. Wystąpił w jedynym na tej prestiżowej imprezie przegranym 5 : 6 meczu biało-czerwonych z Brazylią. Po mistrzostwach świata przywdział biało-czerwony strój reprezentanta Polski, biorąc udział w następujących meczach: przegranym 1 : 4 z Niemcami w Chemnitz; remisowym 4 : 4 z Jugosławią w Warszawie, gdzie zdobył 1 bramkę; nierozstrzygniętym 2 : 2 z brązowymi medalistami olimpijskimi z Berlina – zespołem Norwegii; przegranym 2 : 3 z Irlandią w Dublinie w 1939 r.; przegranym 0 : 4 z Francją w Paryżu; remisowym 3 : 3 z Belgią w Łodzi. Strzelił po jednym golu w remisowym 1 : 1 spotkaniu ze Szwajcarią w Warszawie i w ostatnim spotkaniu w II Rzeczypospolitej 28 VIII 1939, w którym na stadionie Wojska Polskiego drużyna narodowa zwyciężyła Węgry 4 : 2. Był to jednocześnie ostatni mecz w reprezentacyjnej karierze P.

Wiosną 1939 r. został powołany do kadry olimpijskiej, przygotowującej się do turnieju olimpijskiego w Helsinkach w 1940 r. W XIII edycji plebiscytu redakcji „Przeglądu Sportowego" na najlepszego sportowca Polski w 1938 r. uplasował się na 9. miejscu. Jako reprezentant Polski odznaczał się ogromną dyspozycyjnością; silnie zbudowany, wysoki zawodnik sam sobie aplikował ćwiczenia powodujące zwiększenie szybkości. Miał wybitne uzdolnienia strzeleckie, umiejętnie strzelał gole obydwiema nogami, także z tzw. kolana, nigdy nie sygnalizując kierunku strzału. Bramki strzelał nawet z odległości 40 m. Był trzecim po Józefie Nawrocie i Gerardzie Wodarzu piłkarskim strzelcem. Grając w ataku, zawsze powracał pod swoją bramkę, a po błyskawicznym zagraniu do skrzydłowych był na 16 metrze przed bramką przeciwnika. Cechowała go wielka wola walki na boisku

i radość z gry, wrodzona pracowitość, a także umiejętna współpraca z partnerami klubowymi i reprezentacyjnymi. Doskonale wyszkolony technicznie, przebojowy, potrafił z najtrudniejszych pozycji zmusić bramkarzy do kapitulacji. Według opinii redakcji sportowej czasopisma „Siedem Groszy" zabłysnął w reprezentacji niezwykłą ofiarnością i ambicją. Dlatego nawet w meczach, które kończyły się dla reprezentacji Polski niezbyt chlubnie, zyskiwał uznanie i dzięki temu zapewnił sobie stały udział w drużynie narodowej.

Po przerwie spowodowanej wojenną tułaczką powrócił do drużyny piłkarskiej. W 1946 r. obchodził jubileusz 750. występu w barwach chorzowskiego AKS. Dzięki jego umiejętnościom strzeleckim AKS w 1947 r. wszedł do I ligi piłkarskiej, w której wywalczył brązowy medal mistrzostw Polski. Nawet po zakończeniu kariery zawodniczej w 1948 r. pozostał wierny jednemu klubowi i miastu. Przez pewien czas zajmował się treningiem zespołu juniorów.

Zm. 1 VII 1967 w Chorzowie.

Gowarzewski A., Waloszek J., *80 lat OZPN Katowice 1920–2000 Ludzie, historia, fakty, kluby, Księga pamiątkowa*, Kat. 2000; Hałys J., *Polska piłka nożna. Almanach*, Kr. 1986; Hurkowski R., *Bombardierzy polskiej ekstraklasy*, „Piłka Nożna" 1995, nr 35; Janik T., *Leonard Piontek wzór godny naśladowania*, „Sport" 1982, nr 6; Jeleń J., Konieczny A., *Pół wieku piłkarskich mistrzostw świata*, W. 1981; *Leonard Piontek. Śląscy rekordziści w reprezentacji Polski*, „Sport Śląski" 1987, nr 15; *Liga gra i po pięćdziesiątce*, W. 1987, s. 80 (fot.); *Odkurzeni mistrzowie*, „Goniec Górnośląski" 1982, nr 42; Steuer A., Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939), praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Bogdana Cimały na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego, Op. 2004 (wydruk komputerowy w posiadaniu autora). – „Siedem Groszy" 1939, nr 6; „Sport" 1967, nr 78 (nekrolog).

Antoni Steuer

Plaszczek Izydor, krypt. I.P., Iz. Pl., Iz-czek (1910–1956), dziennikarz, redaktor, poeta i prozaik, współpracownik „Śląskiego Kuriera Porannego" w Chorzowie.

Ur. 2 IV 1910 w Stanowicach k. Rybnika, w rodzinie górnika kopalni „Dębieńsko" w Czerwionce i Pauliny z d. Szymura. W domu, gdzie P. miał 10 rodzeństwa, panowała bieda. Uczył się w miejscowej 3-klasowej szkole ludowej. W 14. r.ż. ruszył w świat, by uczyć się zawodu ogrodnika. W końcu l. 20., uzyskawszy stypendium katowickiego Magistratu, skończył ostatni kurs średniej zawodowej szkoły ogrodniczej w Białej. Skąpe przekazy o P. nie pozwalają na dokładne zrekonstruowanie jego biografii. Był typem samotnika, ukrywającego przed światem swój niedostatek i znikającego często na kilka miesięcy – przebywał wówczas w szpitalach, zapewne lecząc gruźlicę. Prawdopodobnie też drogą samokształcenia i poprzez lektury posiadł wiedzę o współczesnym życiu literackim i wykształcił styl swej publicystyki kulturalnej.

Debiutował w 1930 r. w wydawanej w Rybniku gazecie „Sztandar Polski i Gazeta Rybnicka". W swym biogramie z 1948 r. podał, że w 1933 r. wyjechał do Poznania, by studiować w Wyższym Studium Dziennikarskim. Nie wiadomo, czy je skończył i ile lat spędził w Poznaniu. Imał się tam różnych zajęć, często był bezdomny i bezrobotny. Na Śląsku objawił się ponownie w 1938 r., publikując na łamach katowickiego dwutygodnika społeczno-kulturalnego „Kuźnica" reportaż *Z chorzowskiego azyliku* (nr 4 z 15–28 II), opisujący sugestywnie warunki panujące w tamtejszym przytułku dla bezdomnych. Od nr 5. do 17. (od początku marca do końca września 1938 r.) podpisywany był w stopce redakcyjnej „Kuźnicy" jako redaktor odpowiedzialny. W tym czasie nawiązał też kontakt z chorzowskim „Śląskim Kurierem Porannym". W nr 274. tej gazety z 6 X 1938 ukazała się po raz pierwszy redagowana przez niego kolumna „Kultura i Sztuka". Zamieszczał w niej recenzje książek pisarzy ze środowiska katowickiego i artykuły publicystyczne. Współpraca P. ze „Śląskim Kurierem Porannym" trwała tylko do końca 1938 r.

Na początku okupacji P. został aresztowany przez gestapo, ale wkrótce zwolniono go ze względu na bardzo zły stan zdrowia.

Po wojnie nawiązał kontakt ze środowiskiem literackim Katowic. W dn. 27 IX 1945 wziął udział w wieczorze debiutantów zorganizowanym w Katowicach przez Klub Literacki. Opowiadania, wiersze, recenzje i artykuły zamieszczał w różnych gazetach i czasopismach. Dn. 31 X 1950 został członkiem Związku Literatów Polskich.

Zm. w Głuchołazach 19 V 1956.

W postaci książkowej ukazały się: tom reportaży o kopalni „Dębieńsko" – *Ludzie z czarnego świata* (W. 1950), pisany w stylu propagandowego realizmu socjalistycznego, oraz powieść *Ziemia nad Bierawką* (W. 1953) – opowieść o rodzinnych Stanowicach z wątkami autobiograficznymi ujawniająca rozwijający się talent prozatorski.

Fazan M., Nawrocki W., *Katowickie środowisko literackie w latach 1945–1967*, Kat. 1969, s. 226; *Nasi współpracownicy. Izydor Plaszczek*, „Ogniwa" 1948, nr 44; Szewczyk W., *Izydor Plaszczek, czyli próby talentu*, [w:] *Zapomniani. Z dziejów literatury polskiej na Śląsku*, Kat. 1992, s. 133–141.

Wojciech Janota

Plaut Benjamin Wolf (Beniamin) (1873–1941?), zasłużony pedagog, kierownik szkoły i sekretarz chorzowskiej Izraelickiej Gminy Wyznaniowej.

Ur. 2 VIII 1873 w Hesji, w dawnym pow. Hünfeld, we wsi Wehrda, zwanej też Judendorf – starej żydowskiej gminie wyznaniowej z synagogą i kirkutem, gdzie Izraelici osiedlali się już po 1648 r. dzięki miejscowym zarządcom dóbr. Stosunkowo blisko było stamtąd do słynnej gminy żydowskiej we Frankfurcie nad Menem. Jego rodzicami byli Marum Plaut, prawdopodobnie pracownik Gminy Synagogalnej, i Berta z d. Katz. Naukę w żydowskim seminarium nauczycielskim podjął zapewne we Frankfurcie lub Berlinie, a ukończył je ok. 1893 r. Dn. 1 IV 1893, w wieku 20 l., został nauczycielem Żydowskiej Szkoły Ludowej w miejscowości Huta Laura (Laurahütte, obecnie dzielnica Siemianowic Śląskich). Należy przypuszczać, że wybrany kierunek kształcenia był następstwem głębokiej religijności, poczucia posłannictwa i wrodzonego talentu pedagogicznego, o czym świadczy najlepiej jego dalsza kariera zawodowa i działalność społeczna.

Co najmniej od 1 IV 1908, a zapewne już od 1907 r., kontynuował pracę pedagogiczną w Żydowskiej Szkole Ludowej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów); tę nominację należy uznać za wyróżnienie. Życie pokazało, iż nie był to przypadek. Budynek zajmowany przez tę szkołę zachował się przy ul. Kazimierza Wielkiego nr 6. Był to dom Gminy Synagogalnej, która powierzyła P. w l. 20. niezwykle odpowiedzialne stanowisko swojego sekretarza; jednocześnie był kierownikiem szkoły. Sprawowanie obu tych urzędów świadczy o wysokiej jego ocenie przez miejscową społeczność żydowską. Przy szkole ludowej działała szkoła hebrajska, uzupełniająca naukę religii, gdzie także nauczał, podlegając bezpośrednio rabinowi. Szybko doceniono wszechstronne uzdolnienia i cechy charakteru tego nauczyciela. W okresie kajzerowskim nauczał religii mojżeszowej w Bismarckhütte (obecnie Chorzów Batory), a w międzywojennym też w mniejszościowej szkole niemieckiej przy ul. Katowickiej.

Jeszcze przed przeniesieniem do Królewskiej Huty zawarł 17 VIII 1905 ślub z katowiczanką Klarą Bock (ur. 20 III 1876), córką miejscowego poważanego kupca Louisa Bocka i Henriette z d. Cohn, być może krewną niezwykle zasłużonego rabina katowickiego dr. Jacoba Cohna, m.in. wieloletniego prezesa Górnośląskiego Związku Rabinów.

Już od 4 X 1907, P. zamieszkują w Królewskiej Hucie. Od co najmniej 1911 r. mieszkają w reprezentacyjnej kamienicy położonej w centrum miasta, w pobliżu synagogi, przy Meitzenstrasse (ul. Jagiellońska 7).

Jakie były jego losy po 1939 r.? Z zachowanych dokumentów wynika, że P. otrzymywał emeryturę z Głównej Kasy Rejencji Katowickiej do X 1940 r. za nauczanie w mniejszościowej szkole niemieckiej. Należy wnioskować, iż podzielił los ogromnej większości członków chorzowskiej Izraelickiej Gminy Wyznaniowej.

APKat., Zespół 2595 – USC w Kat. (Standesamt Kattowitz), sygn. 6, Nr. 130; sygn. 103, Nr. 160, zespół 646 – Akta Miasta Chorzowa, sygn. 2109 – Spis obywateli wyznania mojżeszowego przebywających na obszarze miasta Chorzowa (1936–1938); zespół 124 – Główny Urząd Pow. Kat., sygn. 1400. – Brzostowski R., Walerjański D., Zapomniani mieszkańcy Królewskiej Huty (Chorzowa) – ratowanie pamięci historii (mps).

Robert Brzostowski

Pniak Karol (1910–1980), lotnik, major, pilot 32. i 27. Dywizjonów Myśliwskich RAF oraz polskich Dywizjonów 306. i 308.

Ur. 26 I 1910 w Jaworznie. Ukończył gimnazjum w Chorzowie, prawdopodobnie Państwowe Gimnazjum Matematyczno-Przyrodnicze im. św. Stanisława Kostki. Do lotnictwa wstąpił ochotniczo w październiku 1928 r. Rozpoczął służbę w 2. Pułku Lotniczym w Krakowie. Został skierowany do szkoły pilotażu w Bydgoszczy, którą ukończył w październiku 1930 r. Powrócił wówczas do Krakowa – do 22. Eskadry Liniowej. W 1931 r. odbył Kurs Wyższego Pilotażu w Grudziądzu i został przeniesiony do 122. Eskadry Myśliwskiej. Był znakomitym pilotem – latał w składzie słynnej „trójki krakowskiej" (wraz z kpt. Jerzym Bajanem i kpr. Stanisławem Mackiem). Wielokrotnie brał udział w pokazach lotniczych. W l. 1932–1933 zajął pierwsze miejsce w strzelaniu powietrznym na ogólnokrajowych zawodach w Grudziądzu. W sierpniu 1936 r. skierowany został do Szkoły Podchorążych Piechoty, następnie do Szkoły Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie, którą ukończył w ramach XII promocji. W czerwcu 1939 r. podjął służbę w 4. Pułku Lotniczym w Toruniu.

We wrześniu 1939 r. walczył w 142. Eskadrze Myśliwskiej, wspierającej wojska armii „Pomorze". W tej kampanii miał zaliczone zestrzelenie 3 samolotów niemieckich: 2 IX – bombowca Do 17, 3 IX – Hs 126 (zespołowo) i 4 IX – Ju 87. Tegoż 4 IX uszkodził 2 kolejne maszyny: Ju 87 i Do 17 (ten drugi samolot zespołowo). Przez Rumunię i Syrię dotarł do Francji. Najpierw został skierowany do obozu w Salon, a następnie do bazy lotniczej w Lyon-Bron. W styczniu 1940 r. był już w Wielkiej Brytanii. Po krótkim przeszkoleniu wysłano go do 6. OTU w Sutton Bridge. Dn. 8 VIII dostał przydział do 32. Dywizjonu Myśliwskiego RAF, który stacjonował w Biggin Hill. W jego składzie walczył podczas Bitwy o Anglię. W tym okresie zaliczono mu oficjalnie następujące zwycięstwa: 12 VIII – zestrzelenie Bf 109, 15 VIII – uszkodzenie Bf 109 i prawdopodobne zestrzelenie Do 17, 18 VIII zestrzelenie dwóch Bf 109, 22 VIII – zespołowe uszkodzenie Do 17, 24 VIII – prawdopodobne zestrzelenie Bf 109. Podczas tej ostatniej walki został ranny. Uratował się, skacząc na spadochronie. Dn. 16 IX 1940 ochotniczo przeszedł do 257. Dywizjonu Myśliwskiego RAF. Dn. 11 XI 1940 zaliczono mu zestrzelenie włoskiego bombowca BR-20 oraz udział w zestrzeleniu drugiej takiej maszyny – był jedynym polskim pilotem, który w tym okresie walk zestrzelił włoski samolot. Dn. 23 XI został przeniesiony do Dywizjonu 306. Dn. 1 II 1941 został odznaczony Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari, a 1 IV 1941 – Krzyżem Walecznych.

Podczas przymusowego lądowania po walce 23 VII 1941 odniósł rany. Po kilku tygodniach był hospitalizowany z powodu powikłań. Powrócił do dywizjonu 23 X, ale już 18 XI został skierowany na odpoczynek od latania bojowego. Do 9 IV 1942 latał w Air Fighting Development Unit (Jednostce Rozwojowej Walki Powietrznej) w Duxford. W kwietniu 1942 r. powrócił do Dywizjonu 306., gdzie został kontrolerem w naziemnym stanowisku dowodzenia. Wkrótce powrócił do latania bojowego. Z dn. 1 XII 1942 został

dowódcą Eskadry B w 306. Dywizjonie. Od 13 II 1943 rozpoczął przygotowania do wyjazdu do Afryki. Wszedł w skład Polish Fighting Team. W lipcu 1943 r. powrócił do Wielkiej Brytanii i został skierowany do dowództwa III Skrzydła Myśliwskiego w Perranporth. Od 24 IX był instruktorem w 58. OTU. Od 6 X pracował jako kontroler w naziemnym stanowisku dowodzenia. Od 12 III 1944 był szefem szkolenia myśliwskiego w 61. OTU. Z dn. 25 IX t.r. dostał przydział do 84. Group Suport Unit (Jednostki Wsparcia 84. Grupy 2nd TAF). Od 6 XI służył w 308. Dywizjonie Myśliwskim Krakowskim, a 28 XI został jego dowódcą. Dowodził nim do 30 VI 1945. We wrześniu 1946 r. ponownie objął dowództwo Dywizjonu 308., którym dowodził do momentu rozformowania.

Za udział w walkach odznaczany wielokrotnie był: 1 II 1941 otrzymał Srebrny Krzyż Orderu Wojennego Virtuti Militari nr 8995, a 1 IV t.r. – Krzyż Walecznych, natomiast 1 VI 1942 – Distinguished Flying Cross. Dn. 20 XII 1943 odznaczono go, po raz trzeci, Krzyżem Walecznych. Krzyż ten po raz czwarty dostał 8 III 1946.

Dn. 24 II 1947 powrócił do kraju. Osiedlił się w Jaworznie-Szczakowej.

Zm. w 1980 r.

Matusiak W., *306 Dywizjon Myśliwski Toruński*, W. 2003, s. 64.

Wojciech Matusiak

Podgórzec Eugeniusz Franciszek (1900–1968), inżynier górnik, adwokat, zaprzysiężony rzeczoznawca w sprawach górnictwa, związany z Chorzowem w l. 1929–1934 jako inspektor techniczny w Okręgowym Urzędzie Górniczym i w l. 1933–1934 jako prezes chorzowskiego koła Związku Urzędników Państwowych i Komunalnych.

Ur. 7 1900 V w Leksandrowej k. Bochni w rodzinie dozorcy szybu w żupie bocheńskiej, Franciszka, i Karoliny z Sędzielowskich. Maturę zdał w gimnazjum klasycznym w Bochni w 1918 r. i w t.r. rozpoczął studia w Akademii Górniczej w Leoben (Austria), które ukończył w 1923 r., uzyskując dyplom inżyniera górnika. Już w gimnazjum związał się z polskim ruchem niepodległościowym. M.in. organizował sekcję Polskiej Organizacji Wojskowej wśród bocheńskiej młodzieży gimnazjalnej. W kwietniu 1917 r. zbiegł ze szkoły do Zegrza, gdzie wstąpił do 4. Pułku Piechoty Legionowej. Po tzw. kryzysie przysięgowym i rozbrojeniu pułku został – jako małoletni – odesłany do domu. W lutym 1920 r., przerywając studia, przyjechał do kraju i wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej jako ochotnik w 6. Pułku Artylerii Polowej. Zdemobilizowany po zawarciu rozejmu w stopniu kaprala, wrócił jesienią 1920 r. na studia do Leoben. Po odbyciu praktyki górniczej w kopalni soli w Bochni i uzyskaniu dyplomu inżyniera górnika rozpoczął w 1923 r. pracę zawodową jako pomocnik sztygara, a następnie sztygar w kopalniach „Murcki", „Boże Dary", „Siemianowice", „Wirek". W l. 1928–1929 był referendarzem technicznym w Wyższym Urzędzie Górniczym w Katowicach, a w l. 1929–1934 – inspektorem technicznym w Okręgowym Urzędzie Górniczym w Chorzowie. Jednocześnie w l. 1924–1929 studiował na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego; uzyskał dyplom magistra praw. W 1935 r. wyjechał do Warszawy i pracował jako inspektor techniczny w Wydziale Węglowym Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Po roku wrócił na Śląsk i do wybuchu wojny pracował na stanowisku inspektora technicznego w Wyższym Urzę-

dzie Górniczym w Katowicach. W tym czasie odbywał też aplikację adwokacką.

Po kampanii wrześniowej 1939 r., w której brał udział jako porucznik artylerii i został ranny pod Łańcutem, prowadził działalność konspiracyjną w szeregach Związku Walki Zbrojnej. Aresztowany przez Niemców 15 XII 1940, przebywał do 1945 r. w obozach koncentracyjnych, m.in. w Buchenwaldzie, Sachsenhausen i Flossenbürgu.

Po wojnie wrócił do Katowic i w l. 1946–1947 był dyrektorem technicznym Centrali Zbytu Węgla, następnie – do 30 VI 1961 – pracował na różnych stanowiskach w Radzie Techniczno-Gospodarczej Centralnego Zarządu Przemysłu Węglowego (1947), Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Górników (1947–1948), w kopalni „Gottwald" (przed 1953 r. – „Eminencja") (1956–1957), Centrali Handlu Zagranicznego Węglokoks (1957–1961). W 1956 r. otrzymał tytuł dyrektora górniczego III stopnia. Nie przerywał też praktyki adwokackiej. W l. 1950–1956 występował jako adwokat i był radcą prawnym m.in. w kopalniach „Kleofas", „Kościuszko", w Bytomskim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego, a później występował także jako rzeczoznawca w Sądzie Wojewódzkim w Katowicach i arbiter w Polskiej Izbie Handlu Zagranicznego. Od 1 VII 1961 r. przeszedł na emeryturę górniczą, ale nadal pracował jako adwokat w zespole adwokackim w Katowicach i biegły sądowy.

Ideowo P. związany był z ruchem socjalistycznym. W okresie międzywojennym był m.in. do 1935 r. przewodniczącym Zarządu Okręgu Śląskiego Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego i do 1939 r. – członkiem Okręgowego Komitetu Robotniczego Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) w Katowicach oraz współredaktorem „Gazety Robotniczej". W okresie okupacji współpracował przy wydawaniu i kolportowaniu pisma lewicy socjalistycznej „Barykada Wolności". Po wojnie wstąpił do tzw. odrodzonej PPS i w l. 1945–1948 był członkiem Wojewódzkiego Komitetu (WK) PPS w Katowicach oraz kierownikiem (1945–1946) Wydziału Węglowego WK PPS. Od 1948 r. został członkiem PZPR i przez 2 lata był nieetatowym instruktorem w Wydziale Węglowym Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach.

Należał do wielu organizacji społecznych i zawodowych. W okresie międzywojennym był członkiem m.in. Związku Legionistów i Związku Oficerów Rezerwy RP. W trakcie pracy w Chorzowie (w l. 1933–1934) był prezesem koła chorzowskiego Związku Urzędników Państwowych i Komunalnych oraz redaktorem wychodzącego w Katowicach „Urzędnika Polskiego". Po II wojnie światowej pracował w Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Górników (1947–1948), był członkiem Rady Naczelnej i przewodniczącym Komisji Weryfikacyjnej Związku Byłych Więźniów Politycznych, a później Zarządu Głównego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Od 19 VII 1946 do 16 II 1948 pełnił z wyboru funkcję prezesa katowickiego oddziału Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa (SITG), od 1954 r. był członkiem, a od 1965 r. zastępcą członka Zarządu Głównego SITG. Jednocześnie w l. 1951–1967 był radcą prawnym w Zarządzie Głównym SITG.

Był odznaczony m.in. Krzyżem Virtuti Militari V klasy, Medalem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (2-krotnie), Odznaką Grunwaldzką, Odznaką Honorową (Złotą i Srebrną) Naczelnej Organizacji Technicznej (NOT).

P. był żonaty z Marią ze Skrzepińskich, z którą miał córkę Irenę (zm. w 1968 r.). Po śmierci Marii, P. ożenił się z Felicją z Gapińskich, z którą miał syna Zbigniewa i córkę Barbarę.

Zm. 29 IV 1968 w Bochni.

Czy wiesz, kto to jest?, red. S. Łoza, W. 1938, s. 580 (fot.); *XX-lecie SITG Oddział Katowice 1946–1966. Informator.* Kat. 1966; Jaros J., *Podgórzec Eugeniusz Franciszek (1900–1968)*, [w:] PSB, t. 27/1, z. 112, s. 94–95; Kossuth S., *Polacy – słuchacze Akademii Górniczej w Leoben*, Kat. 1964, s. 58; *Księga pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Sa-*

morządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie Z. Z. w Katowicach, Kat. 1934 (fot.); *Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Górnictwa. 25-lecie działalności oddziału w Katowicach*. Kat. 1971, s. 9 i in.

Sylwester Fertacz

Podoski Adam (1866–1938), inżynier mechanik, naczelny dyrektor Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie i prezes zarządu Towarzystwa Eksploatacji Soli Potasowych w Kałuszu.

Ur. 15 IX 1866 w Czypurychach (pow. lipowiecki) na Kijowszczyźnie, syn Józefa (zm. 1897), ziemianina i dyrektora cukrowni w Cybulowie (pow. lipowiecki), oraz Cecylii z Krasickich, brat → Romana, profesora elektrotechniki na Politechnice Warszawskiej. Ukończył gimnazjum oo. Jezuitów w Tarnopolu, następnie od 1884 r. studiował na Wydziale Mechanicznym École Centrale des Arts et Manufactures w Paryżu. W 1890 r. uzyskał dyplom inżyniera mechanika. W l. 1890–1917 administrował własnymi majątkami Kitajgród i Gródek (pow. lipowiecki), które wyspecjalizował w uprawie buraków cukrowych. Po śmierci ojca kierował cukrownią w Cybulowie, a także własną w Monasterzyskach (pow. lipowiecki). Po rewolucji październikowej 1917 r. P. stracił cały majątek i w 1921 r. przeniósł się do Polski, gdzie w roku następnym został zatrudniony w organizowanej przez Ignacego Mościckiego Państwowej Fabryce Związków Azotowych w Chorzowie. Pełnił w niej kolejno funkcje: księgowego, dyrektora oddziału zakupów, dyrektora oddziału sprzedaży i dyrektora handlowego. Dzięki wykazanym talentom organizacyjnym i zdolnościom kierowniczym został w 1926 r., po wyborze Mościckiego na prezydenta państwa, naczelnym dyrektorem chorzowskiej fabryki. Prowadząc właściwą politykę inwestycyjną, przyczynił się do technicznego rozwoju zakładów; szczególnie rozwinął produkcję nawozów azotowych (saletrzak, saletra sodowa) i fosforowych (tomasyna), a także chemikaliów przemysłowych (azotyn sodowy, węglan amonu, metanol, soda). Fabryka odniosła sukces finansowy, przynosząc milionowe dochody. Konkurowała z podobnymi zakładami w Mościcach pod Tarnowem, kierowanymi przez Eugeniusza Kwiatkowskiego. Spory między obydwoma dyrektorami, których załagodzenie negocjował sam Mościcki, zakończyły się w 1933 r. połączeniem fabryk chorzowskiej i mościckiej w jedno państwowe przedsiębiorstwo, kierowane odtąd przez Kwiatkowskiego.

P., mający opinię jednego z najlepszych dyrektorów wielkich przedsiębiorstw, objął wtedy stanowisko prezesa zarządu spółki akcyjnej Towarzystwo Eksploatacji Soli Potasowych, mającej 70% udziału kapitału państwowego. Zaniedbaną pod względem technicznym i osłabioną kryzysem ekonomicznym spółkę wyprowadził w ciągu 2 lat ze stanu upadku. Jednocześnie podjął działania modernizacyjne jej zakładów w Kałuszu i Hołyniu, m.in. wybudował nowoczesne zakłady do mechanicznego kruszenia i sortowania surowca potrzebnego do wytwarzania nawozów potasowych i czystego chlorku potasu (powstałe przy tym szlamy przetłaczano rurociągiem i wykorzystywano jako podsadzkę w kopalni). Uruchomił również fabrykę chlorku potasu, oddziały produkcji siarczanu potasu, kalimagnezji, tlenku magnezji i siarki. Wytyczył jasny program techniczny dla kierowanych przez siebie przedsiębiorstw i zracjonalizował pracę we wszystkich działach. Pod jego kierownictwem dokonano pomyślnych odwiertów bogatych złóż gazu ziemnego pod Kałuszem,

a także odkryto tam i pod Hołyniem nowe, obfite złoża soli potasowych. Zabezpieczyło to dostawę taniej energii i surowców dla kombinatu. Rozwijając produkcję, szczególnie nawozów potasowych, obniżał jej koszty, co przyczyniało się do podnoszenia rentowności całego przedsiębiorstwa.

Był cenionym wychowawcą kadry technicznej. Popierał prowadzenie badań naukowych. Od 1923 r. był członkiem Rady Naukowej Chemicznego Instytutu Badawczego w Warszawie, na którego rozwój przeznaczał corocznie 150 tys. zł subwencji. Dbał o warunki socjalne kilkutysięcznej załogi, m.in. budował osiedla mieszkaniowe, ośrodki zdrowia i domy kultury.

Zm. 12 IX 1938 we Lwowie. Został pochowany na cmentarzu Łyczakowskim.

Odznaczony został m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi i Odznaką Gwiazdy Górnośląskiej.

Dunin-Borkowski J.S., *Almanach błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich*, Lwów 1909, t. 1, s. 481; Nicieja S.S., *Łyczaków dzielnica za Styksem*, Wr. 1998, s. 488; Podoski J., *Zbyt ciekawe czasy*, W. 1991, s 22–23, 28, 54–55; PSB, t. 27, z. 1, s. 144–145; Przyrembel Z., *Kilka słów o polskim przemyśle potasowym*, W. 1937, s. 22; *Słownik biograficzny techników polskich*, z. 9, W. 1998, s. 100; *Who's Who in Central and East-Europe 1933/34*, Zurich 1935; *Zarys dziejów górnictwa na ziemiach polskich*, Kat. 1961, t. 2, s. 236. – „Przegląd Górniczo-Hutniczy", t. 30: 1938, nr 10, s. 580 (wspomnienie pośmiertne, fot.); „Przemysł Chemiczny" R. 22: 1938 [W. 1939], s. 243 (nekrolog).

Stanisław Tadeusz Sroka

Podoski Roman (1873–1954), uczony, elektryk, profesor Politechniki Warszawskiej, pionier elektryfikacji polskich kolei, współzałożyciel Stowarzyszenia Elektryków Polskich (SEP), w l. 1933–1938 członek zarządu spółki Śląskie Zakłady Elektryczne Spółka Akcyjna, właściciela elektrowni w Chorzowie.

Ur. 15 VIII 1873 w Dabrowicach k. Lwowa w znanej galicyjskiej rodzinie ziemiańskiej herbu Junosza. Kształcił się początkowo w gimnazjum księży pijarów w Tarnopolu, a następnie na Politechnice Lwowskiej. W 1893 r. przeniósł się na Wydział Elektromechaniczny Politechniki w Zurychu, który ukończył w 1896 r. Przez kolejny rok był asystentem na tej uczelni. Początkowo pracował w Szwajcarii, m.in. jako projektant i kierujący budową elektrycznej trakcji tramwajowej w Zurychu, a następnie w Niemczech (Kolonia) i we Włoszech (Como i Katania). W 1903 r. założył w Kijowie własne biuro elektrotechniczne, zajmujące się elektryfikacją miast imperium rosyjskiego, w tym projektowaniem budowy elektrowni. Wskutek wydarzeń 1905 r. jego firma zbankrutowała. P. przeniósł się do Warszawy, gdzie podjął pracę przy elektryfikacji tramwajów warszawskich, w l. 1907–1914 pełniąc wiele odpowiedzialnych funkcji. I wojnę światową spędził na Ukrainie, gdzie w Kniaży k. Humania zarządzał majątkiem szwagra. Do Warszawy powrócił we wrześniu 1918 r. W 1919 r. rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną na Politechnice Warszawskiej, prowadząc m.in. wykłady z dziedziny trakcji oraz napędów elektrycznych. W pracy naukowej skupiał swe wysiłki na tematach mających praktyczne zastosowanie.

Był pionierem elektryfikacji kolei w Polsce. Pierwsze projekty z tego zakresu wykonał w l. 1918–1919. W 1922 r. przekonał

władze do idei elektryfikacji głównych linii kolejowych w Polsce, a następnie opracował pierwszy ogólny projekt tego przedsięwzięcia, który stał się podstawą dalszej działalności w tym zakresie. Habilitował się w 1924 r. Od 1923 r. był doradcą Ministra Komunikacji. Doprowadził do utworzenia Międzyministerialnej Komisji Studiów nad Elektryfikacją Kolei w Polsce. Z jego inicjatywy wprowadzono, stanowiący wówczas nowość, system zasilania trakcji elektrycznej prądem stałym o napięciu 3000 V, otrzymywanym z prostowników rtęciowych. Dzięki doświadczeniom wyniesionym z podróży po Europie i USA był na bieżąco z najnowocześniejszymi osiągnięciami światowymi. W l. 1928–1930 opracował szczegółowy projekt elektryfikacji warszawskiego węzła kolejowego, zrealizowany częściowo w l. 1936–1938. W ramach związanych z tym projektem studiów prowadził badania naukowe, których wyniki (przede wszystkim z zakresu prądów błądzących i mocy silników elektrycznych) stały się podstawą polskich norm technicznych. Brał udział w wielu międzynarodowych kongresach, m.in. Międzynarodowego Związku Przedsiębiorstw Komunikacyjnych (UITP) oraz Międzynarodowej Komisji Elektrotechnicznej (CEI). Był jednym ze współzałożycieli w 1919 r. Stowarzyszenia Elektryków Polskich oraz członkiem komitetu organizacyjnego tejże organizacji. Był długoletnim członkiem Zarządu Głównego oraz prezesem Oddziału Warszawskiego tegoż stowarzyszenia. Był prezesem Związku Elektrowni Polskich oraz działaczem Polskiego Komitetu Elektrotechnicznego. Od 1921 r. zajmował się wydawaniem „Przeglądu Elektrotechnicznego", m.in. jako redaktor naczelny tego periodyku.

W 1933 r. powołany został w skład Zarządu Spółki Śląskie Zakłady Elektryczne Spółka Akcyjna z siedzibą w Katowicach („Ślązel"), będącej właścicielem m.in. chorzowskiej elektrowni. Objął jednocześnie stanowisko dyrektora technicznego. Mimo iż właścicielem wszystkich akcji „Ślązela" była spółka Schlesische Elektricitäts- und Gas AG, pod kierunkiem P. od 1933 r. rozpoczęto polonizację jej struktur, zatrudniając polskich inżynierów na stanowiskach kierowniczych oraz wprowadzając do użytku wyłącznie język polski. Pracując w „Ślązelu", P. mieszkał w Katowicach przy ul. Astrów 8. Z funkcji członka Zarządu odwołany został w dn. 30 XI 1938.

W czasie II wojny światowej czynnie uczestniczył w tajnym nauczaniu politechnicznym oraz w pracach nad słownictwem technicznym. Po powstaniu warszawskim przebywał krótko w Krakowie. Powrócił do Warszawy i opracował zestawienie urządzeń energetycznych oraz zniszczeń wojennych w elektrowniach polskich. Zamieszkał w Zielonce k. Warszawy. Jako doradca Ministra Komunikacji i Biura Elektryfikacji wniósł poważny wkład w odbudowę i rozbudowę trakcji elektrycznej warszawskiego węzła kolejowego. Przyczynił się do elektryfikacji kolei na Wybrzeżu oraz linii kolejowej Warszawa – Katowice. Do końca życia aktywnie uczestniczył w pracach projektowych, m.in. sieci trolejbusowej w Wałbrzychu, elektryfikacji kolei piaskowych na Górnym Śląsku oraz w opracowaniu perspektywicznego planu elektryfikacji sieci PKP.

Od 1932 r. był profesorem tytularnym Politechniki Warszawskiej, a od 1946 r. profesorem zwyczajnym. Oznaczony został m.in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1929) oraz Krzyżem Oficerskim belgijskiego Orderu Króla Leopolda. Był członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (od 1950 r.), a następnie Polskiej Akademii Nauk (od 1952 r.).

Ożenił się z Marią Zakrzewską, którą poznał w czasie wakacji na Ukrainie. Miał 2 dzieci: syna Jana i córkę Martę.

Zm. 23 XI 1954 w Zielonce k. Warszawy.

Był autorem licznych publikacji fachowych oraz podręczników, m.in. *Tramwaje i koleje elektryczne* (1922),

Jego imieniem nazwano m.in. Szkołę Podstawową w Oleśnicy oraz Zespół Szkół

Mechanicznych w Krakowie. Medal jego imienia nadawany jest przez SEP za szczególne zasługi i osiągnięcia naukowe w zakresie rozwoju trakcji elektrycznej.

Czy wiesz, kto to jest?, red. S. Łoza, W. 1938; *Historia elektryki polskiej*, W. 1976–1978 (życiorys, fot.); Kuczborski S., *25 lat elektryfikacji PKP*, W. 1963 (fot.); *Roman Podoski. 1873–1954. Życie i działalność pioniera elektryfikacji PKP*, W. 1974 (bibliografia prac P., fot.).

Ryszard Kurek

Pogoda Eugeniusz (1887–1929), dyplomowany inżynier architekt, pierwszy polski architekt zatrudniony w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w Katowicach, współprojektant Stadionu WFiPW w Królewskiej Hucie (Chorzowie).

Ur. 6 III 1887 w Zawierciu, w polskiej katolickiej rodzinie, syn Karola.

Dyplom inżyniera architekta uzyskał w 1913 r. w Kgl. Bayerische Technische Hochschule w Monachium. Po studiach praktykował w Pracowni Architektury Politechniki Warszawskiej, w Biurze Architektoniczno-Budowlanym W. Filipczyński i Ska w Sosnowcu oraz w Biurze Architektoniczno-Budowlanym Czosnowski i Ska w Warszawie, a także jako dozorca budowlany przy budowie drogi żelaznej na odcinku Orenburg – Orskij i jako młodszy architekt miejski w Zarządzie Miejskim w Samorskim.

Do polskiej służby państwowej został przyjęty przez Ministerstwo Robót Publicznych w 1919 r. jako architekt powiatowy w Będzinie. Z dn. 1 III 1920 został przeniesiony do Ministerstwa Byłej Pruskiej Dzielnicy w Poznaniu i skierowany na stanowisko państwowego inspektora budownictwa w Bydgoszczy; 15 VIII 1922 został ponownie przeniesiony i powierzono mu kierownictwo Wojewódzkiego Urzędu Budownictwa w Katowicach. Był członkiem i założycielem Związku Architektów na Śląsku z siedzibą w Katowicach (25 I 1925), pierwszym prezesem Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie. Dn. 1 IV 1925 na własną prośbę zwolnił się, a następnie rozpoczął pracę jako dyrektor techniczny w firmie Unia Budowlana. Po roku objął stanowisko budowniczego miejskiego w Magistracie w Mysłowicach (m.in. kierował budową nowej centralnej targowicy), a od lipca 1928 r. został urzędnikiem kontraktowym w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim jako referent techniczny w Oddziale Naziemnym Wydziału Robót Publicznych.

Aktywnie uczestniczył w pracach Związku Architektów na Śląsku z siedzibą w Katowicach, w połowie l. 20. XX w. pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego.

Kiedy władze Królewskiej Huty wraz z Komitetem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego zdecydowały o budowie na Górze Wyzwolenia kompleksu sportowego (późniejszy stadion AKS), o współpracę zwrócono się do P. W lipcu 1926 r. został zaangażowany, wspólnie z → inż. Józefem Ćwiżewiczem, do budowy stadionu. Jego autorstwa były plany ogólne obiektu, plan głównego boiska, pływalni i domku dla starterów. Na 13 ha zlokalizowano 2 boiska sportowe, korty tenisowe i krykietowe, baseny pływackie, boisko do ćwiczeń wojskowych i obiekty towarzyszące, m.in. restauracje. Zarząd obiektu powierzono Towarzystwu Sportowemu „Stadion". Uroczyste otwarcie odbyło się 2 X 1927 z udziałem prezydenta RP Ignacego Mościckiego.

Zm. 19 III 1929 w Katowicach po długiej i ciężkiej chorobie, zostawiając żonę Klotyldę (ur. 26 IX 1892 w Aachen) i dwoje dzieci (córka Irena ur. 14 XII 1912, syn Henryk Edmund ur. 16 XI 1923).

APKat., 12/27 – Urząd Wojewódzki Śląski, sygn. P 407/prac.; tamże, Wydział Komunikacyjno Budowlany, sygn. 185/B 50, 866, 868; tamże, 12/464, Akta miasta Chorzowa sygn. 2147; tamże, 12/81, Akta miasta Mysłowic. – Kapała Z., *Garnizon chorzowski 75. Pułku Piechoty (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 8, Ch. 2005; *Księga pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Wojew.[ództwo] Śląskie Z. Z. w Katowicach*, Kat. 1934 (fot.); Odorowski W., *Architektura Katowic w latach międzywojennych 1922–1939*, Kat. 1994, s. 34, 80, 120, 239, 322, Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*; Steuer A, Szopa R., *Stadion Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie) (1927–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7, Ch. 2003.

Elżbieta Matuszek

Polaniak Włodzimierz (daty życia nieznane), absolwent Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie, lotnik, porucznik, pilot 303. Dywizjonu Myśliwskiego im. Tadeusza Kościuszki.

Przed 1 IX 1939 był mieszkańcem Chorzowa. Jako uczestnik obozu junackiego we wrześniu 1939 r. znalazł się w Rumunii. Został internowany w obozie jenieckim w Pitesti, ok. 100 km od Bukaresztu. 2-krotnie próbował ucieczki. Za pierwszym razem udało mu się opuścić niepostrzeżenie obóz i dotrzeć do polskiej ambasady w Bukareszcie, gdzie prosił o pomoc w dostaniu się do Wojska Polskiego we Francji. Ostatecznie otrzymał paszport kierujący go do Francji przez Split w Jugosławii i stamtąd drogą morską do Marsylii. Do granicy jugosłowiańskiej dojechał pociągiem. Tu pojawiły się jednak komplikacje. Rumuńskie władze graniczne po przesłuchaniu P. przekazały go żandarmerii. Osadzono go w karnym obozie dla polskich uciekinierów, mieszczącym się w twierdzy Făgăraș. Spędził tam 9 miesięcy. Po zwolnieniu z twierdzy został umieszczony w obozie jenieckim w Târgu-Jiu. Rumunię udało mu się opuścić na podstawie fałszywych dokumentów za drugim razem, jednak nie drogą przez Jugosławię, ale przez Konstancę i Morze Czarne. Statkiem dotarł do tureckiego Konstantynopola, stamtąd koleją dojechał do tureckiego portu Mersin na wybrzeżu Morza Śródziemnego, gdzie zaokrętował się na polski statek „Warszawa", którym dopłynął do Hajfy w północnej Palestynie. Dalsza jego droga prowadziła do obozu w Latrun, gdzie przebywała wówczas Brygada Strzelców Karpackich. P. walczył w jej szeregach na froncie libijskim. Brał m.in. udział w obronie Tobruku. Po powrocie Samodzielnej Brygady Karpackiej do Aleksandrii w Egipcie został skierowany na kurs oficerski. Następnie korzystając z możliwości, jaką dawał rozkaz gen. W. Sikorskiego, zezwalający oficerom innych rodzajów wojsk na przeniesienie do lotnictwa, zgłosił się do Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii. Przez Basrę, Karaczi, Bombaj w lutym 1943 r. dotarł do Durbanu w Republice Południowej Afryki. Tam 11 III wsiadł na pokład transportowca wojskowego „Empress of Canada". Statek ten w 2 dni po opuszczeniu portu w Durbanie, po przekroczeniu równika i dotarciu mniej więcej na wysokość Freetown, stolicy Sierra Leone, został storpedowany przez włoski okręt podwodny „Leonardo da Vinci". Z przewożonych na „Empress of Canada" ok. 2 tys. osób ocalało niewiele. Wśród ofiar było dwudziestu kilku Polaków. P. szczęśliwie ocalał. Na brytyjskiej korwecie dopłynął do Freetown, gdzie przebrał się w miejscowej bazie RAF w mundur i 5 dni później odpłynął do Wielkiej Brytanii na „Mauretanii". W końcu marca dotarł do Liverpoolu. Stąd został skierowany do bazy Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii w Blackpool nad Morzem Irlandzkim. Kolejne kilkanaście miesięcy poświęcił na intensywną naukę języka angielskiego oraz szkolenie w brytyjskich ośrodkach pilotażu, by w końcu trafić do dywizjonu myśliwskiego 303. Służył w nim do jego rozformowania.

Do kraju nie powrócił, pozostał w Wielkiej Brytanii. Tam ukończył studia inżynierskie i założył rodzinę.

Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 77–78; Mrowiec A., *Ślązacy i Zagłębiacy na frontach drugiej wojny światowej*, [w:] *Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie w walce z okupantem hitlerowskim 1939–1945. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w 30. rocznicę najazdu hitlerowskiego na Polskę. Katowice 11–12*

września 1969, red. A. Szefer, Kat. 1970, s. 81, 83 (tamże błędna informacja, że P. walczył w czerwcu 1940 r. w obronie Francji, a później latał w 663. Dywizjonie Samolotów Artylerii).

Zbigniew Kapała

Poloczek Engelbert (1912–1940), urzędnik w hucie „Batory", instruktor harcerski, długoletni drużynowy 1 Męskiej Drużyny Harcerskiej im. ks. Józefa Poniatowskiego w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory), podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 7 XI 1912 w Wielkich Hajdukach (wówczas Bismarckhütte), syn pracownika kolei Tomasza i Marii z d. Czaja.

Po odbyciu obowiązkowej służby wojskowej przez jakiś czas był bezrobotnym, następnie pracował jako pracownik fizyczny, potem umysłowy. W 1939 r. uczestniczył w kampanii wrześniowej w 75. Pułku Piechoty. Po dostaniu się do niewoli sowieckiej był internowany w obozie w Kozielsku. Zginął prawdopodobnie w Lesie Katyńskim (w publikacji *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000) jego nazwiska nie odnotowano.

Akta USC w Ch., akt urodzenia nr 1267/1912/5. – Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 13; Tucholski J., *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, W. 1991, s. 194; *Wszystko, co nasze...*, s. 89–90.

Zbigniew Kapała

Poradowski Stanisław (1876–1936), inżynier, dyrektor hut „Piłsudski" (dawna „Królewska") i „Laura".

Ur. 10 II 1876 w Koninie, syn Józefa i Marii z d. Lübke. Żonaty z Reginą Hertzberg. Był dyrektorem Małopolskiego Towarzystwa Górniczo-Hutniczego, następnie dyrektorem huty „Częstochowa", a od 1929 r. dyrektorem hut „Piłsudski" i „Laura". Mieszkał w Chorzowie przy ul. Piastowskiej (obecnej Dąbrowskiego) 8.

Zm. 22 I 1936, pochowany na cmentarzu parafii św. Jadwigi.

Księga zmarłych parafii św. Antoniego w Chorzowie; USC w Chorzowie, akt zgonu nr 37/36/1. – „Polonia" z 24 I 1936 r.; „Śląski Kurier Poranny" z 25 I 1936 r. (nekrologi).

Małgorzata Kaganiec

Powalisz Stanisław (1898–1968), malarz, witrażysta, autor witraży w chorzowskim kościele pw. św. Antoniego.

Ur. 7 IV 1898 w Kostrzyniu, syn Augustyna, krawca, i Marii z Michałowskich. W l. 1923–1927 studiował w Państwowej Szkole Sztuk Zdobniczych w Poznaniu. W 1927 r. urządził pierwszą indywidualną wystawę swych prac. Wcześniej dał się poznać na polu grafiki użytkowej. W 1921 i 1922 r. uzyskał drugą i pierwszą nagrodę na plakat Targów Poznańskich, a w 1923 r. – nagrodę Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Poznaniu. Wykonywał także ekslibrisy. W 1929 r. odbyła się następna wystawa indywidualna prac P. w salonie Związku Wielkopolskich Artystów Plastyków w Poznaniu, na której pokazał portrety, kompozycje figuralne, krajobrazy oraz projekty witrażowe. W l. 1930–1931 przebywał w Paryżu (wyjeżdżał tam już w czasie swoich poznańskich studiów w 1925 r.), gdzie uzupełniał studia artystyczne w Academie Colarossi. W 1931 r. uzyskał nagrodę Starostwa Krajowego w Poznaniu. Brał często udział w poznańskich wystawach, uzyskując w 1933 r. na wystawie Higieny i Zdrowia Publicznego złoty medal za witraż *Chrystus na krzyżu*. W 1934 r. na wystawie grupy „Twór" prezentował kompozycje figuralne *Ostatnia wieczerza*, *Szał*, krajobraz *Most* w *Paryżu*

oraz witraże, na wystawie „Sztuka, kwiaty, wnętrze" w 1936 r. pokazał 6 projektów i witraż, w 1937 r. na takiej samej wystawie otrzymał nagrodę ministerialną za witraże. P. pracował przez pewien czas w biurze projektowym architekta Adama Ballenstaedta w Poznaniu, następnie w pracowni witrażowniczej Dezyderego Mocznaya w Zbąszyniu.

Odbyta praktyka techniczna i zamiłowania artystyczne sprawiły, że poświęcił się z czasem wyłącznie witrażownictwu. Jego pierwszą większą pracą w tym zakresie były wykonywane w 1932 r. witraże do kościoła św. Antoniego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), a następnie symbole wydziałów dla uniwersytetu w Poznaniu (1934), witraże w kościele w Radoszowie (m.in. *Św. Stanisław*, 1934). W 1936 r. P. otworzył własną pracownię witrażowniczą w Poznaniu, w której zainstalował pierwszy w Polsce piec muflowy do wypalania szkła. W pracowni tej powstało wiele dzieł, z których do najważniejszych należy zespół witraży wykonanych w 1938 r. dla kościoła w Wielichowie.

W czasie II wojny światowej P. wraz z rodziną został wysiedlony z Poznania i przebywał na Podlasiu. W 1945 r. wrócił do Poznania. Ponownie otworzył pracownię witrażowniczą i rozpoczął ożywioną działalność artystyczną. Wykonał witraże do kościoła Franciszkanów we Wronkach (1946), do kościoła w Książu (1948), do kościoła św. Jana w Poznaniu (1948), dla Izby Rzemieślniczej i Międzynarodowych Targów w Poznaniu (1948, 1952, 1953), do kościoła Kapucynów w Lublinie, do kościołów: w Przasnyszu (1949), św. Wojciecha i Bożego Ciała w Poznaniu (1950–1953), w Turku (1954), w Oliwie, dla Szkoły Pedagogicznej w Wejherowie, szpitala w Szamocinie i in. W ostatnich latach działalności w wykonywaniu witraży pomagała mu córka Maria, która ukończyła studia w Państwowej Szkole Sztuk Plastycznych w Poznaniu. P. należał do Związku Polskich Artystów Plastyków. Brał udział w wielu wystawach okręgowych i ogólnopolskich.

Był żonaty od 1932 r. z Pelagią Kasprzak, z którą miał córki: Danutę (ur. w 1932 r., po mężu Kaczmarek, nauczycielka wychowania plastycznego), Marię (ur. w 1935 r., po mężu Bardońska, historyk sztuki i artysta plastyk, objęła po ojcu warsztat witrażowniczy), Zdzisławę (ur. w 1937 r., po mężu Doga, technolog mechanik) i Wiesławę (ur. w 1939 r., po mężu Majchrzyk, działaczka społeczna).

Zm. w Poznaniu 19 VIII 1968.

W 1945 r. na wystawie z okazji 600-lecia Bydgoszczy został odznaczony srebrnym medalem, a w 1968 r. otrzymał Nagrodę Ministra Kultury i Sztuki.

Funkcja – nowoczesność – Poznań (katalog wystawy), P. 1971, (fot.); H. SM., *Z polskiej sztuki witrażowej*, „Światowid" 1939, nr 30, s. 16; *Katalog ruchomej wystawy Stowarzyszenia Harcerzy Artystów-Plastyków*, P. 1934; *Katalog wystawy „Sztuka, kwiaty, wnętrze"*, P. 1936; *Katalog wystawy wiosennej Związku Polskich Artystów Plastyków*, P. 1946; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 26, t. X, z. 18; Majkowski H., *Witraże Stanisława Powalisza*, „Kultura" 1939, nr 17, s. 7; Nowak T.H., *Witraże Stanisława Powalisza*, „Nurt" 1981, nr 10, s. 44, 45; *Ogólnopolski salon sztuki, wystawa „Sztuka, kwiaty, wnętrze"*, P. 1937; *Polska bibliografia sztuki*, Wr. 1975, t. I, cz. 1 i 2, s. 273; *Polskie życie artystyczne w l. 1915–1939*, pod red. A. Wojciechowskiego, t. 2, Wr. 1974; Powalisz S., *Katalog witraży*, P. 1949; PSB, t. 8, s. 273. – „Dziennik Poznański" 1937, nr 238; „Głos" 1934, nr 12; „Głos Wielkopolski" 1947, nr 85; „Kurier Poznański" 1933, nr 174; 1934, nr 31, 33, 34; 1935, nr 185; 1936, nr 126; 1937, nr 428, 472; „Sztuka i Film" 1939, nr 30; „Sztuki Piękne" 1929, R. 5, s. 188; „Współczesna Ilustracja" 1938, nr 22, s. 604; 1939, nr 35, s. 907.

Ryszard Szopa

Powroźniak Józef Jan (1902–1989), muzyk, pedagog, publicysta, pisarz muzyczny, społecznik.

Ur. 4 XII 1902 w Chrości (Staniątki), 22 km od Krakowa. Od 1916 r. uczył się w II Państwowym Gimnazjum im. św. Jacka w Krakowie. Świadectwo dojrzałości uzyskał 30 V 1923 r. Bezpośrednio po maturze w 1923 r. zapisał się na Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studiował filologię polską. Absolutorium uzyskał w 1928 r. na podstawie pracy *Satyra polska w XVIII wieku*. Jednocześnie ze studiami uniwersyteckimi w Krakowie odbywał studia muzyczne jako słuchacz średniego kursu w Konserwatorium Towarzystwa Muzycznego, w klasie skrzypiec u prof. Kazimierza Wysockiego. Studia muzyczne kontynuował w Krakowskim Towarzystwie Muzycznym również u Kazimierza Wysockiego (skrzypce) oraz u Józefa W. Reissa (teoria muzyki). W l. 1929-1931 pobierał lekcje skrzypiec u Konstantego Gawryłowa w Katowicach. Po odbyciu studiów muzycznych w Krakowie zdał w 1929 r. tzw. egzamin państwowy z muzyki i śpiewu przed Państwową Komisją Egzaminacyjną przy Konserwatorium Polskiego Towarzystwa Muzycznego we Lwowie. W ten sposób uzyskał kwalifikacje do nauczania muzyki i śpiewu w szkołach ogólnokształcących. W celu uzyskania prawa do nauczania języka polskiego i historii literatury w szkołach średnich, zdał w 1934 r. egzamin przed Państwową Komisją Egzaminacyjną w Poznaniu na podstawie pracy pt. „Mickiewicz a muzyka".

Pierwszą stałą pracę zawodową rozpoczął na Śląsku 1 IX 1929 jako nauczyciel języka polskiego w klasach niższych, a także jako nauczyciel muzyki i śpiewu w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie przy ul. Gimnazjalnej (obecnie ul. Powstańców). Po zmianie granic miasta (l VII 1934 następuje połączenie Królewskiej Huty z Chorzowem i Nowymi Hajdukami) w roku szkolnym 1934/1935 nadano szkole nową nazwę: Państwowe Gimnazjum Neofilologiczne im. Odrowążów (obecne I LO im. Juliusza Słowackiego). Z inicjatywy P. została utworzona międzyszkolna orkiestra i chór. Szkolna Orkiestra Dęta wystąpiła po raz pierwszy 3 V 1930. Następne koncerty odbyły się: 12 II 1933 – w auli szkoły; 12 III 1933 – w auli – grupy smyczkowej i chóru szkolnego; 28 V 1933 – na Górze Redena; 6 XII 1934 – orkiestry i chóru w Domu Ludowym; 6 IV 1935 – orkiestry szkolnej w auli szkoły na akademii ku czci Fryderyka Chopina; 9 V 1935 – orkiestry szkolnej w Rozgłośni Polskiego Radia w Katowicach. Członkowie orkiestry i chóru chcieli utworzyć Międzyszkolne Koło Muzyczne. Na zebraniu organizacyjnym w październiku 1934 r. wybrano P. na opiekuna Koła. Zadaniem Koła było poznanie twórczości kompozytorów polskich i obcych, urządzanie imprez o charakterze muzyczno-wokalnym. W celu umuzykalnienia uczniów przygotowywane były audycje muzyczne. W marcu 1937 r. zorganizowano zespół muzyczny złożony z nauczycieli gimnazjum (P., Bronisław Świrad, Karol Wójcik, Władysław Marchacz), który koncertował w gimnazjach Chorzowa i Rudy Śląskiej. P. prowadził też indywidualne i zbiorowe lekcje gry na skrzypcach.

Pracę pedagogiczną w szkole dzielił z działalnością w amatorskim ruchu muzycznym. Prowadził chór im. Konstantego Damrota w Katowicach. Ruchem amatorskim interesował się już w czasie studiów uniwersyteckich. Założył wówczas w domu akademickim, w którym mieszkał, amatorską orkiestrę typu odeon, złożoną z 30 osób.

W 1930 r. P. poślubił Janinę Bossowską. Rok później urodziła się córka Anna.

W 1932 r. wstąpił do Związku Nauczycielstwa Polskiego. Od 1937 r. jako kierownik Ogniska Metodycznego dla nauczycieli muzyki i śpiewu w szkołach średnich ogólnokształcących urządzał audycje muzyczne dla uczniów w Katowicach, Chorzowie, Mysłowicach i wielu innych miastach Śląska. Ognisko Metodyczne Śpiewu i Muzyki, którym kierował, działało w Chorzowie. Zasiadał też w jury konkursów oraz publikował artykuły w „Śląskich Wiadomościach Muzycznych".

Po wybuchu wojny wyjechał do Krakowa, do rodziny żony, gdzie spędził okres okupacji. Do końca 1940 r. pozostawał bez stałej pracy. Dopiero od stycznia roku następnego zaczął pracować jako muzyk skrzypek w lokalu hotelu „Pollera". W tym czasie P. zainteresował się od strony teoretycznej i praktycznej gitarą. Już w 1944 r. opracował pierwszą w Polsce powojennej *Szkołę gry na gitarze*. Zapoczątkowała ona intensywną działalność P. jako autora różnych podręczników i opracowań muzycznych.

W 1945 r. wrócił na Śląsk jako jeden z pierwszych muzyków, aby na nowo organizować jedyne wówczas w Polsce eksperymentalne Liceum Muzyczne w Katowicach, którego został dyrektorem. Na stanowisku tym pozostawał do 1951 r. W 1950 r. został wykładowcą Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Katowicach. Prowadził zajęcia z literatury muzycznej, skrzypiec dodatkowych i dyrygowania zespołami na Wydziale Wychowania Muzycznego. Był również promotorem prac dyplomowych studentów. Pod jego kierunkiem ponad 35 absolwentów Wydziału Wychowania Muzycznego uzyskało magisterium. W październiku 1951 r. objął obowiązki rektora tejże uczelni, pozostając na tym stanowisku przez 4 kolejne kadencje do 1963 r. Tytuł naukowy docenta otrzymał w 1955 r., a w 1958 r. – nominację na profesora nadzwyczajnego. W Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Katowicach pełnił wiele funkcji: był dziekanem Wydziału Wokalnego (1964-1967), kierownikiem Katedry Problematyki Wychowania Muzycznego (1971/1972, 1973/1974), a w 1972 r. objął na 3 l. ponownie stanowisko rektora (do 1975). W wieku 73 lat w 1975 r. przeszedł na emeryturę.

P. brał czynny udział w życiu społecznym, piastując ważne z punktu widzenia społeczno-kulturalnego funkcje; był członkiem Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki przy Ministrze Szkół Wyższych, członkiem Stowarzyszenia Polskich Artystów Muzyków, członkiem Rady Wyższego Szkolnictwa Artystycznego, członkiem Komitetu Redakcyjnego „Poradnika Muzycznego", członkiem Rady Wydawniczej przy Polskim Wydawnictwie Muzycznym w Krakowie, współpracownikiem redakcji Polskiego Słownika Biograficznego PAN, przewodniczącym Towarzystwa Miłośników Gitary Klasycznej w Warszawie, członkiem Stowarzyszenia Akordeonistów Polskich, prezesem Zarządu Głównego Ludowego Instytutu Muzycznego w Łodzi, przy którym zorganizował Ośrodek Gitarowy.

Za swą wielostronną działalność pedagogiczną, twórczą i społeczną otrzymał wiele nagród, odznaczeń i dyplomów, m.in.: Złoty Krzyż Zasługi (1951), Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski (1954), Medal Dziesięciolecia Polski Ludowej (1955), Złotą Odznakę Zasłużonego w rozwoju województwa katowickiego (1961), Odznakę „Zasłużonego działacza kultury" (1963), Odznakę Tysiąclecia Państwa Polskiego (1966), Medal Komisji Edukacji Narodowej (1972), Medal Zasłużony Nauczyciel PRL (1973), Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski (1974).

Zm. 10 VII 1989 w Katowicach. Pochowany został na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

W jego dorobku znajduje się wiele publikacji o muzyce: *Paganini*, Kr. 1958; wyd. 4, 1982; *Gitara od A do* Z, Kr. 1966; wyd. 2, 1989; *Karol Lipiński*, Kr. 1970, tłum. ang. 1986; *Leksykon gitary*, Kr. 1978, wyd. niemieckie *Gitaren Lexikon*, Berlin 1979; wyd. 3, 1986; *Wychowanie muzyczne* w *szkole* z J.K. Lasockim, Kr. 1970. Jest autorem podręczników: *Szkoła gry na gitarze*: Kr. 1944, W. 1953, Kr. 1956; wyd. 5, 1966 zmien. i uzup. dodatkiem o grze na gitarze hawajskiej; wyd. 6, 1969 pt. *Szkoła gry na gitarze i na gitarze hawajskiej*; wyd. 17, 2001; *Elementarna szkoła gry na skrzypcach* z Z. Felińskim, Kr. 1951; wyd. 4, 1955; *Szkoła gry na skrzypcach* z Z. Felińskim i E. Górskim, Kr.; cz. 1, 1957; wyd. 15, 1999; cz. 2, 1959, wyd. 6, 1999; *ABC gitary czyli Jak Hania*

na gitarze grać się nauczyła, W. 1950; Kr. 1954; wyd. 22, 2001; *Szkoła na harmonię klawiszową*, Kr. 1946; wyd. 4, 1950; *Szkoła na akordeon*, W. 1953; Kr. 1955; wyd. 10, 1988; *Łatwa szkoła na kontrabas*, Kr. 1955; wyd. 2, 1962; *Zwięzły podręcznik zbiorowego nauczania gry na instrumentach szarpanych*, cz. I: *Zagadnienia metodyczne*; cz. II: *Materiały do gry zespołowej*, W. 1958; *Wszyscy śpiewamy z nut. Podręcznik do czytania nut głosem i nauki muzyki dla zespołów amatorskich*, W. 1953; Kr. 1958; wyd. 4, 1987; *Studium techniki gitarowej*, Kr. 1976; wyd. 4, 1984; *Studium wyższej techniki gitarowej*, Kr. 1978, wyd. 3, 1988; 13 śpiewników, 80 zeszytów etiud na różne instrumenty, artykuły publikowane w polskich czasopismach muzycznych („Ruch Muzyczny", „Poradnik Muzyczny", „Śpiew w Szkole") i zagranicznych (niemieckim „Gitarre", włoskim „Il Fronimo" angielskim „Guitar News", kompozycie własne na akordeon, orkiestrę salonową, mandolinową i smyczkową, opracowania popularnych utworów, dzieł wielkich twórców oraz polskiej muzyki ludowej na skrzypce, gitarę, mandolinę, akordeon, na orkiestrę świetlicową, mandolinową i mieszaną.

Arch. Akademii Muzycznej w Kat. – Teczka personalna, nr 698; APKat., 27 – Akta osobowe nauczycieli P/201 – Powroźniak Józef; Biblioteka Główna Akademii Muzycznej w Kat., sygn. 1020 R – Dokumenty osobiste, wycinki prasowe, fot. i in. materiały archiwalne. – Bias I., Ptasińska U., *Spis kompozycji oraz bibliografia prac naukowych i publicystycznych pracowników Akademii Muzycznej* w *Katowicach*, „Zeszyt Naukowy Akademii Muzycznej w Katowicach", nr 20, Kat. 1980; Kaczorowska-Gućkiewicz M., *Józef Powroźniak*, [w:] *Encyklopedia muzyczna*, cz. biograficzna: *Pe-R*, Kr. 2004; Kosiński R., *Józef Powroźniak*, „Poglądy" 1965, nr 1; Markiewicz L., *J. Powroźniak*, „Poradnik Muzyczny" 1976, nr 7/8; Michałowski M.J., *Ludzie muzyki. Prof. J. Powroźniak, rektor PWSM* w *Katowicach*, „Dziennik Zachodni" z 30–31 VIII 1959; Sosiński K., *Józef Powroźniak*, „Poradnik Muzyczny" 1967, nr 1; Swaryczewska K., *Józef Powroźniak*, [w:] *Słownik Muzyków Polskich*, t. 2, Kr. 1967; *30 lat Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej* w *Katowicach*, Kat. 1960; Wybraniec E., *J. Powroźniak*, „Poglądy" 1974, nr 13.

Iwona Bias

Priebe Stanisław (daty życia nieznane), kupiec, właściciel dużej firmy handlowej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), znanej na całym polskim Śląsku i uważanej za jedną z największych placówek detalicznego handlu konfekcją oraz galanterią włókienniczą.

Dom towarowy

Ur. w Gnieźnie, przybył do Królewskiej Huty w 1922 r. Wykupił po firmie „Lomnitz" niewielki sklep z bielizną, galanterią i konfekcją przy ul. Wolności 1. Przedsiębiorstwo szybko się rozwijało. W 1925 r. powstały

2 filie: przy ul. Wolności 6 z modnymi towarami i manufakturą oraz przy ul. Wolności 3, gdzie prowadzono sprzedaż dywanów, chodników, linoleum, firan itp. Rok później P. wykupił sąsiednie sklepy w kamienicy przy ul. Wolności 1, łącząc je w duży Dom Konfekcyjny, modernistycznie urządzony, jeden z pierwszych tego typu w mieście. Zastosowano w nim nowe zdobycze architektury i urządzania wnętrz sklepowych, m.in. oświetlenie neonowe. Przebudowany magazyn, zajmujący narożnik ulic Wolności i Rynkowej (późniejszej ul. Marszałka Piłsudskiego), miał 6 reprezentacyjnych okien wystawowych i 12 gablotek.

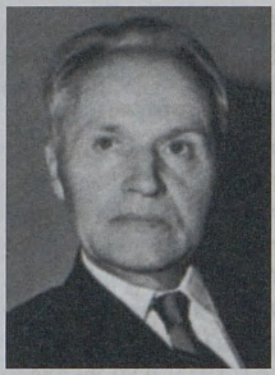
W 1929 r. P. przystąpił do dalszej rozbudowy firmy. Kupił od Cebulli nieruchomość przy ul. Wolności 11; 2 lata trwała jej gruntowna przebudowa. Zlikwidował filie przy ul. Wolności pod nr 3 i 6. Nową, reprezentacyjną placówkę śmiało porównywano z siedzibami znanych firm warszawskich. W 1935 r. sklep został powiększony o sąsiednie lokale. Wzorowo wyposażony Dom Konfekcyjny podzielono na 2 części: dział płaszczy, sukien, konfekcji, dywanów, firan oraz biura handlowe. Nabrał on ostatecznie charakteru salonu handlowego z kabinami, fotelami itp. Dom Konfekcyjny P. ściągał klientelę z całego województwa. Dynamiczny rozwój firmy został przerwany wybuchem II wojny światowej.

P. był członkiem władz Banku Ludowego w Królewskiej Hucie. W 1925 r. należał do fundatorów znajdującej się do września 1939 r. na Rynku pamiątkowej płyty Nieznanego Żołnierza.

We wrześniu 1939 r. P. uchodził przed Niemcami na kresy wschodnie. We Lwowie dostał się w ręce czerwonoarmistów. Dalsze jego losy nie są znane.

Kapała Z., *Dawna ulica Wolności*, Ch. 2001, s. 11–12; Maciejewski J., *Dwudziestopięciolecie istnienia spółdzielni Bank Ludowy. Spółdzielnia z odpowiedzialnością nieograniczoną. Królewska Huta 1901–1926*, Tarnowskie Góry 1926, s. 31, il.; Mat, *Chorzowscy kupcy*, „Goniec Górnośląski" 1993.

Zbigniew Kapała

Przyboś Julian (1901–1970), poeta, eseista.

Ur. 5 III 1901 we wsi Gwoźnica (Rzeszowskie). Po ukończeniu studiów polonistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim (1923) pracował jako nauczyciel w gimnazjach w Sokalu, Chrzanowie i Cieszynie (1927–1937). Jednocześnie jako poeta i autor tekstów programowych był jednym z czołowych przedstawicieli Awangardy Krakowskiej – literacko-plastycznej grupy twórców nowatorów. Kulminacją artystyczną pierwszego okresu twórczości Przybosia stały się wiersze zawarte w tomach *Z ponad* (1930) i *W głąb las* (1932).

W 1933 r. powstał wiersz *Król. Huta – Wisła*, jeden z najlepszych jego utworów inspirowanych Śląskiem. Nazwa miasta i huty pojawia się już w tytule. Ideą tego utworu jest skontrastowanie surowego, nieprzyjaznego człowiekowi przemysłu z urodą przyrody Beskidu Śląskiego. Poeta przywołuje słynny zakład metalurgiczny leżący w samym centrum Królewskiej Huty, bo to on wydaje mu się najbardziej drastycznym przykładem hołdu składanego żarłocznemu bożkowi industrii i totalnego odhumanizowania pracującego tu człowieka (tekst wg wersji wiersza w „Zaraniu Śląskim" 1933):

Król.-Huta – Wisła

Dzień za dniem w ramionach żelaza.
Tygodnie na stalowych żebrach.
Zamurowani w wypalonym roku: w cegłach,
zawieszeni u wykutej góry
z metalu,
z której
na szynach z ludzkich ramion wybiegłych

mały pociąg się oderwał –
– metalowcy z Król.-Huty.
Tę niedzielę zmykającą z kół obrotu,
wymarzoną, po roku doścignął,
po zielonych polach
rozchylanych parowozem wzdłuż toru
na wycieczce
wytarzać!
Oto:
jak za jaskółką
śmiga
sama linia lotu:
drut telegraficzny:
polot;
stukot zbija szybko słupy w gęsty parkan.
Gromado do gromady! Od wozu do wozu
z serc na serce,
ze stalowych do stalowych
sprzęgieł
w pędzie się nasuń!
Uświęconą kół błyskiem
wielorękę,
od motorów wartką,
spaloną na węgiel
całą
podajesz wiatrom.
Słońce, odkurzone z dymu – tak blisko,
że twarz można do niego przyłożyć,
powietrza
płucom jodły nachwiały!
Wśród was, ręką od pióra
skrzydlatą
wylatując za okno, domyślam:
z lasu?
– Spojrzyjcie:
Wisła!

Janota W., *Królewska Huta w opisach i literaturze pięknej (od połowy wieku XIX do roku 1939)*, [w:] „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, Ch. 1998, s. 102–104; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2: *N–Ż*, W. 1985, s. 253; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 5: *P–S*, s. 380; PSB, t. 29, s. 84–91.

Wojciech Janota

Pukiet Bernard (Barnie) (1919–1991), tenisista stołowy pochodzenia żydowskiego.

Ur. w Sosnowcu, w dostępnych źródłach brak imion jego rodziców i rodzeństwa. Już jako 4-tygodniowe niemowlę został półsierotą. Po śmierci ojca jego wychowaniem zajęła się matka oraz starsze rodzeństwo. W Sosnowcu uczęszczał do szkoły powszechnej, a następnie do gimnazjum. Tu stawiał pierwsze kroki w działalności sportowej. Początkowo zainteresował się piłką nożną, tenisem stołowym. Ok. 1932 r. został członkiem drużyny tenisa stołowego Żydowskiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego (ŻTGS) „Makabi". Sceptyczne nastawienie matki i rodzeństwa do zainteresowań syna i najmłodszego brata zmieniło się w entuzjazm po sukcesach w różnych turniejach pingpongowych, z których przywoził wiele cennych rzeczowych nagród, takich jak zegarki, złote papierośnice. Bezrobotny P. zarabiał w ten sposób na życie. Stał się mistrzem defensywnej gry, dysponował dobrym serwem rotacyjnym. W barwach sosnowieckiej drużyny w 1935 r. wywalczył tytuł mistrza Związku „Makabi" w Polsce.

W l. 1936–1939 występował w drużynie tenisa stołowego „Makabi" w Chorzowie. Już w pierwszym roku wywalczył tytuł mistrza Śląska w grze pojedynczej, powtarzając to osiągnięcie w 1938 r. Kolejnym sukcesem było zdobycie przez niego wicemistrzostwa Polski w singlu. W 1939 r. był najsilniejszym punktem zespołu, który na zawodach we Lwowie sięgnął po wicemistrzostwo Polski w turnieju drużynowym. Od tego momentu P. został członkiem polskiej kadry narodowej w tenisie stołowym, rezerwowym na mistrzostwa świata w Kairze.

W okresie okupacji hitlerowskiej początkowo ukrywał się w piwnicach domów w Sosnowcu. Po 1942 r. został aresztowany przez gestapo i wywieziony do obozu koncentracyjnego Auschwitz w Oświęcimiu. Z transportu udało mu się jednak zbiec i po wielu tygodniach tułaczki przedostał się do Smoleńska. Tu został aresztowany przez NKWD i zesłany na Syberię, gdzie pracował przy wyrębie tajgi. Dzięki sprawności fizycznej udało mu się przetrwać i w 1946 r. powrócił do Sosnowca. Nie znalazł już jednak nikogo z bliskich. Siostra z dzieckiem zginęła w jednym z obozów koncentracyjnych w głębi Niemiec, starszy brat zginął na froncie, matka

również już nie żyła. Nie reaktywowało też działalności ŻTGS „Makabi".

Przez rok korzystał z oferty Wojskowego Klubu Sportowego „Lublinianka" w Lublinie. W barwach zespołu tenisa stołowego tego stowarzyszenia po raz trzeci w 1946 r. stanął na podium i po raz trzeci wywalczył srebrny medal. W rozgrywkach o drużynowe mistrzostwo Polski lubelski klub wywalczył 2 miejsce.

W 1947 r. wyjechał do amerykańskiej strefy okupacyjnej w Niemczech Zachodnich, tam po pewnym czasie poznano się na jego sportowym talencie i zaproponowano grę w reprezentacji USA.

W 1952 r. udał się za ocean i osiedlił w Chicago. Wówczas zaczął używać anglojęzycznego imienia Barnie. Nadal utrzymywał wysoką formę. Reprezentował amerykańskie barwy narodowe na mistrzostwach świata: w 1954 r. w Londynie, w 1955 w Utrechcie, w 1956 w Tokio, w 1957 w Sztokholmie, w 1959 w Dortmundzie, w 1963 w Pradze, w 1967 w Sztokholmie, w 1973 w Sarajewie. W swojej karierze sportowej 12-krotnie stawał na podium mistrzostw Stanów Zjednoczonych, w tym 3-krotnie zajmował w nich pierwsze miejsce. Podobnie medalowe sukcesy odnosił na międzynarodowych mistrzostwach Kanady, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Indii, Hongkongu i Japonii.

Uczestniczył też w mistrzostwach USA weteranów; po raz ostatni w 1979 r. Na początku l. 90. zachorował na chorobę nowotworową. W jej wyniku po operacji utracił oko, ale choroby nie udało się zatrzymać. Jej rozwój uniemożliwił mu wyjazd do Izraela w 1990 r.

Zm. w 1991 r., prawdopodobnie w Chicago.

Wkład P. w historię tenisa stołowego w USA został opisany w wydanej w 2000 r. publikacji *History USA. Table Tennis*. Jego zasługi zostały także docenione w Polsce. Od 2005 r. Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji oraz Urząd Miejski w Sosnowcu organizują doroczny memoriał im. Bernarda Pukieta – jeden z największych turniejów tenisa stołowego w woj. śląskim zaliczany do ogólnopolskich zawodów Grand Prix.

W. Pięta, *Tenis stołowy na Górnym Śląsku w latach 1924–2004*, Częstochowa 2005; tenże, *Tenis stołowy na Górnym Śląsku w latach 1928–1939*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 6 pod red. Leonarda Nowaka, Gorzów Wielkopolski, 2004, s. 219–230; tenże, *Tenis stołowy wśród Żydów w Polsce 1924–1949. Księga jubileuszowa dedykowana Finie Borysowi*, Częstochowa 2008 (tam fot., s. 137); A. Steuer, *Ruch sportowy w województwie śląskim w latach 1922–1939*, Op. 2008; strony internetowe: Magazynu „Polski Ping-pong"; Polskiego Związku Tenisa Stołowego, Śląskiego Okręgowego Związku Tenisa Stołowego.

Antoni Steuer

Puławski Jakub (1888–1939), kolejarz z Chorzowa, uczestnik III powstania śląskiego i walk pod Łagiewnikami we wrześniu 1939 r.

Ur. 27 VIII 1888 w Stoczku k. Siedlec jako syn Seweryna i Anny z d. Maliszewskiej. Dn. 19 I 1926 został wybrany zastępcą sekretarza zarządu Towarzystwa Domu Ludowego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), którego zadaniem było zbudowanie siedziby dla polskich zrzeszeń i stowarzyszeń kulturalnych prowadzących działalność narodową, kulturalno-oświatową i społeczną. Od 1929 r. był prezesem miejscowej grupy Związku Powstańców Śląskich w Królewskiej Hucie.

W pierwszych dniach września 1939 r. wraz z Wojskiem Polskim uszedł w głąb kraju, a po powrocie (9 IX) został natychmiast aresztowany i wywieziony do Katowic. Uznany sądownie za zm. 31 X 1939.

Był żonaty od 1918 r. z Emą Skopyrlą, córką Jana (ur. 18 VIII 1896 w Chorzowie, zm. w 1972 r.). Miał 3 dzieci: Eugenię (ur. 30 X 1919), Marię (ur. 21 I 1922) i Aleksandra (ur. 14 VII 1924).

Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych (ankieta E. Puławskiej); USC w Ch., akt zgonu nr 243/47/1. – Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 178; Głazek D., Linert A., Krzyżanowska-Rubin K., *Miejski Dom Ludowy...*, s. 68; Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 191 (tam, że ur. się 18 VIII 1886 w Chorzowie).

Zbigniew Kapała

Pyka Teodor (1905–1986), bokser, członek Towarzystwa Ciężkoatletycznego „Atlas" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), reprezentant Polski.

Ur. 8 IX 1905 w Królewskiej Hucie. Był synem Jana i Anny z d. Sobota. Po ukończeniu szkoły ludowej w Królewskiej Hucie, od 1919 r. pracował na wydziale elektrycznym w hucie „Królewskiej". W l. 1924–1928 jako bezrobotny został skierowany do pracy w firmie budowlanej „Herling – Kenig". Następnie powrócił do pracy w hucie, gdzie został zatrudniony jako maszynista w przyzakładowej elektrowni. Mieszkał w Królewskiej Hucie przy ul. 3 Maja 50.

W okresie okupacji hitlerowskiej był podejrzewany o przynależność do ruchu oporu i został osadzony w areszcie śledczym, w którym przebywał od 22 V do 24 VIII 1941. Do 25 I 1944 pracował przy obsłudze młyna hutniczego. Wcielony do Wehrmachtu, w 1945 r. poddał się wojskom amerykańskim. Z niewoli powrócił 15 VIII 1945. Od 1 IX 1945 aż do lipca 1954 r. pracował hucie „Kościuszko". Następnie otrzymał nakaz pracy w obecnym kombinacie hutniczym im. Tadeusza Sędzimira w Nowej Hucie. Tu 30 IV 1970 przeszedł na emeryturę.

Jako pięściarz P. należał do przedstawicieli tzw. śląskiej szkoły boksu; podczas walki w ringu działania ofensywne i mocny cios miały dla pięściarza znaczenie decydujące. Oprócz tego w opinii fachowców P. imponował walecznością, umiejętnością walki w zwarciu (klinczu) bokserskim, słabą zaś jego stroną była obrona.

Działalność sportową rozpoczął na początku l. 20. XX w. w Towarzystwie Ciężkoatletycznym „Atlas" w Królewskiej Hucie. W 1923 r. debiutował jako pięściarz w „Boxing Club" Królewska Huta. Obok Jana Górnego i → Teodora Wochnika stał się jednym z filarów tego klubu. Startując w kategorii muszej, już w pierwszym występie został mistrzem Śląska. Sukces ten powtórzył w następnym roku. Od 1927 r. P. zaczął odnosić sukcesy na arenie ogólnopolskiej. Na rozegranych w Katowicach mistrzostwach kraju zdobył złoty medal, pokonując w finale wagi koguciej K. Marczaka, reprezentującego barwy Towarzystwa Atletycznego „Krusche-Ender" z Pabianic. Po tym sukcesie został dostrzeżony przez Feliksa Stamma, wówczas asystenta kadry narodowej. Zaimponował mu umiejętnością prowadzenia walki w zwarciu i ogromną bojowością.

W reprezentacji debiutował 1 II 1929 w rozegranym na ringu w ówczesnym Breslau (obecnie Wrocław) meczu Niemcy–Polska. Kolejny i zarazem ostatni jego występ odbył się w Warszawie 12 V t.r. w meczu Polska–Węgry. Nie miał szczęścia do przeciwników. Zarówno Hans Ziglarski w pierwszym, jak i Antal Kocis w drugim meczu byli medalistami olimpijskimi; obydwom P. uległ.

W tym czasie likwidacji uległ „Boxing Club" Królewska Huta. Skłoniło to P. do pójścia śladami Jana Górnego czy Teodora Wochnika i przeniesienia się do Katowic. Tu w 1929 r. został członkiem Bokserskiego Klubu Sportowego. Po rozwiązaniu tego stowarzyszenia w 1930 r. wrócił do Królewskiej Huty, gdzie zasilił barwy nowo powstałej sekcji pięściarskiej KS „Stadion". Dla tego klubu zdobył ostatni w szeregach amatorskich tytuł mistrza Śląska.

W 1931 r. przyłączył się do powstałego wówczas w Królewskiej Hucie Polskiego Zawodowego Związku Bokserskiego. W szeregach profesjonałów pozostał do wybuchu II wojny światowej.

Po zakończeniu wojny P. powrócił do pięściarstwa jako działacz sportowy. Był skarbnikiem sekcji bokserskiej w Kole Sportowym „Stal" przy hucie „Kościuszko".

Zm. 26 XII 1986 w Nowej Hucie.

APKat., Zespół Dyrekcja Policji Chorzowa, sygn. 34; Arch. Zakładowe huty „Kościuszko" w Chorzowie, akta osobowe; Arch. Zakładowe Kombinatu Hutniczego im. Tadeusza Sędzimira w Krakowie-Nowej Hucie, akta osobowe. – Gorczyca W., *60 lat polskiego boksu – Polski Związek Bokserski 1923–1983*, [W. 1983]; Gryżewski K., *Pamiętnik Sztama*, [t. 1], W. 1954; tenże,

Pamiętnik Feliksa Stamma, W. 1973; Marzec H., *80 lat śląskiego boksu*, Kat. [2003]; Olszewski L., *Bokserzy walczą o tytuły (1924–1978)*, [W. 1979]; Osmólski P., *Leksykon boksu*, W. 1989; Steuer A., *Dzieje pięściarstwa w Chorzowie w latach 1921–1963*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1997, Ch. 1998; tenże, *Ruch sportowy w województwie śląskim*, Op. 2004, mps doktorskiej; *Wydawnictwo z okazji 50 mistrzostw Śląska i Zagłębia w boksie*, oprac. H. Marzec [b.m.w., ok. 1980]. – „Kościuszkowiec" 1952, nr 14; „Przegląd Sportowy" 1927, nr 14; 1929, nr 23 (fot.); *Pyka Teodor* w portalu internetowym Wikipedia.

Antoni Steuer

Pytloch Augustyn Ignacy (1896–1967), powstaniec śląski, działacz organizacji zawodowych, społecznych i kulturalno-oświatowych.

Ur. 18 VII 1896 w Miejskiej Dąbrowie (obecnie dzielnica Bytomia), syn Wawrzyńca, górnika, i Marii z d. Boguckiej. Jego dziad, Wojciech, zmienił nazwisko z Czyżowski na Pytloch. Augustyn czynił starania o przywrócenie nazwiska Czyżowski, lecz bezskutecznie.

Uczęszczał do Katolickiej Szkoły Ludowej w Miejskiej Dąbrowie. Na polską naukę religii chodził w środy i soboty do Szkoły Ludowej nr 4 w Bytomiu (katechetą był ks. wikariusz Aureliusz Barabasz). Po ukończeniu szkoły przez 2 lata pracował w biurze adwokata Georga Juliusburga, jednocześnie uczył się stenografii i maszynopisania. W kwietniu 1912 r. rozpoczął naukę administracyjno-handlową w redakcji „Katolika" w Bytomiu. W marcu 1915 r. ukończył 3-letnią zawodową, dokształcającą szkołę kupiecką. Język polski opanował bardzo dobrze w słowie i piśmie dzięki Janinie Smodlibowskiej – poznaniance, która uczyła gramatyki w „Katoliku". W redakcji „Katolika" pracował do 17 VIII 1919, do wybuchu I powstania śląskiego, w którym wziął udział. Dn. 19 VIII t.r. musiał uchodzić ze Śląska; przebywał w obozie powstańczym w Grodźcu k. Będzina.

We wrześniu 1919 r. wstąpił ochotniczo do pierwszej górnośląskiej formacji Wojska Polskiego – 1. Pułku Strzelców Bytomskich w Olkuszu (pierwotna nazwa: Batalion Strzelców Górnośląskich nr VII). Pełnił obowiązki w kancelarii III Batalionu do 27 I 1920, następnie został urlopowany do akcji plebiscytowej i powstańczej na terenie Górnego Śląska. Od 1 III 1920 do kwietnia 1921 r. był zatrudniony w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w hotelu „Lomnitz" przy ul. Gliwickiej 10 w Bytomiu. Był sekretarzem Wydziału Prasowego oraz pracownikiem Polskiej Agencji Telegraficznej (PAT). W wolne dni (niedziele) pełnił służbę przy obronie wieców i agitacji plebiscytowej. Z Polskiego Komisariatu Plebiscytowego P. został przeniesiony na stanowisko zastępcy kierownika administracyjnego redakcji dziennika plebiscytowego „Goniec Śląski" i „Oberschlesische Grenzzeitung". Do zadań P. należało m.in. rozprowadzanie nakładów tychże dzienników na terenach zajętych przez wojska powstańcze.

Od najmłodszych lat P. udzielał się w pracy społecznej. W 17. r.ż. wstąpił do oddziału młodzieżowego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" (oddziałem pod nazwą „Promień" kierował Teodor Jan Ludyga z Piekar Śląskich). Należał także do polskiej Kongregacji Mariańskiej Młodzieńców przy parafii Trójcy Świętej w Bytomiu; na zebraniach wygłaszano odczyty, śpiewano polskie pieśni, organizowano wycieczki do Panewnik, Pszowa, Piekar, Częstochowy, Krakowa. Na początku 1919 r. z inicjatywy P. założono w Miejskiej Dąbrowie Kółko Śpiewacze im.

Tadeusza Kościuszki (P. był jego pierwszym prezesem). W t.r. wstąpił do tajnej POW GŚl. w Bytomiu oraz do Zjednoczenia Młodzieży Kupieckiej (organizacja w okresie plebiscytu nosiła nazwę: Związek Handlowców, a w końcu 1921 r. – Polski Związek Pracowników Przemysłowych, Biurowych i Handlowych).

W okresie międzywojennym od lipca 1922 do sierpnia 1939 r. zatrudniony był w charakterze pracownika biurowego w firmie Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku – spółce dzierżawnej z siedzibą w Chorzowie. Udzielał się w wielu organizacjach kulturalno-oświatowych, śpiewaczych, np. w chórze męskim „Rota" przy dyrekcji „Skarbofermu" (od 1924 r.), był członkiem Rady Urzędniczej „Skarbofermu" (od 1936 r.), „Wzajemnej Pomocy", ławnikiem Sądu Pracy w Chorzowie (od 1937 r.).

W czasie okupacji hitlerowskiej był na robotach przymusowych w Rzeszy, następnie pracował w Gliwicach w firmie handlowej.

Po II wojnie światowej został zatrudniony w Chorzowskim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego. Organizował Oddział Zaopatrzenia Robotniczego w kopalni „Barbara–Wyzwolenie". Potem pracował w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Handlu Spożywczego w Chorzowie. W 1954 r. przeszedł na rentę inwalidzką.

Do 1939 r. był sekretarzem Koła Bytomiaków, byłych żołnierzy Pułku Strzelców Bytomskich. Po 1945 r. niestrudzenie odtwarzał zniszczone w czasie okupacji materiały dotyczące tego pułku oraz 75. Pułku Piechoty w Chorzowie (gromadził dokumenty i pamiątki). Był inicjatorem spotkań żołnierzy Września 75. Pułku Piechoty. Uczestniczył w poszukiwaniu sztandaru pułkowego w 1962 r. Jego znajomość mieszkańców Chorzowa przyczyniła się do pozyskania przez miejscowe Muzeum wielu cennych zabytków, w tym sztandarów różnych towarzystw i organizacji.

Zm. 21 VII 1967 w Chorzowie. Pochowany został na cmentarzu parafii św. Jadwigi.

Arch. Miasta Chorzów, Akta personalne; Akta Pułku Strzelców Bytomskich – 75. Pułku Piechoty. – Hanke E., Historia 1 Pułku Strzelców Bytomskich. Ślązacy walczą o przyłączenie Śląska do Polski, 1958 (mps, zbiory Muzeum w Chorzowie).

Janusz Modrzyński

Rabek Tadeusz Ignacy (1904–1965), chemik, profesor technologii tworzyw sztucznych Politechniki Wrocławskiej, w l. 1928–1929 zastępca kierownika naukowego laboratorium Związku Koksowni w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory).

Ur. 24 VI 1904 w Warszawie, syn Feliksa, inżyniera kolejowego, i Zofii z Przyborowskich. Gimnazjum ukończył w Warszawie, potem Korpus Kadetów w Modlinie. Brał udział w II powstaniu śląskim w 1920 r. [Tak w biogramie zamieszczonym w PSB. Prawdopodobnie chodziło o III powstanie, kiedy miały miejsce liczne ucieczki z Korpusów Kadetów w Modlinie i we Lwowie]. W l. 1922–1926 studiował chemię na Politechnice Warszawskiej. W l. 1927–1928 pracował jako asystent w Chemicznym Instytucie Badawczym w Warszawie, prowadził badania nad woltalizacją roślinnych olejów. Przez następne kilkanaście miesięcy był zatrudniony jako zastępca kierownika naukowego laboratorium Związku Koksowni w Hajdukach Wielkich, gdzie badał żywice kumaronowe, rafinowanie benzoli, oczyszczanie antracenu; wyniki badań publikował w czasopismach „Przemysł Chemiczny" i „Zeitschrift des Bergmänischen und Hüttemännischen Verein im Ober–Schlesien". Później (od 1929 do 1939 r.) kierował laboratorium naukowym Fabryki Związków Azotowych w Mościcach i opatentował w tym czasie 28 metod technologicznych, m.in. otrzymywania wysokoprocentowego wapna chlorowanego, dwusiarczku węgla, sale-

try wapniowej, chlorku winylu z acetylenu, kwasu chlorooctowego z trójchloroetylenu, woskolu, interesował się też chlorowaniem etanu, metanu, gazu ziemnego, naftalenu, syntezą chlorokauczuku, degradacją kauczuku, kinetyką tlenków azotu i ich absorpcją, konwersją metanu do wodoru.

Lata okupacji niemieckiej spędził w Warszawie, po II wojnie światowej pracował, m.in. w Politechnice Śląskiej w Gliwicach i gliwickim oddziale Instytutu Tworzyw Sztucznych, a od 1949 r. w Politechnice Wrocławskiej. Od r. 1961 był profesorem nadzwyczajnym, pierwszym w tej dziedzinie w kraju.

Zm. 12 VII 1965 we Wrocławiu.

R. był żonaty z Marią z Sikorskich i miał syna Jana F., również chemika.

Kolarz B., *Tadeusz Ignacy Rabek*, [w:] *Uczeni wrocławscy (1945–1979)*, Wr. 1980; Sarnecki K., *Rabek Tadeusz Ignacy*, [w:] PSB, t. 29, s. 551–553.

Zbigniew Kapała

Rak Edmund (1916–1944), pracownik umysłowy, żołnierz 2. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, kapral.

Rak E. pierwszy z lewej

Ur. 16 VIII 1916 w Chorzowie (obecnie Chorzów Stary), syn Tomasza i Franciszki z d. Spinczyk. Przed wybuchem wojny, po ukończeniu miejscowego Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki, pracował jako urzędnik w Państwowej Fabryce Związków Azotowych. Kiedy we wczesnych godzinach rannych 1 IX 1939 wyruszał z domu rodzinnego na wojnę, słychać już było odgłosy walk pomiędzy Freikorpsem a polskimi obrońcami na pobliskiej granicy, przebiegającej nieopodal Azotów i Maciejkowic. Jeszcze tego samego dnia dotarł do Krakowa, gdzie zgłosił się do V Batalionu Pancernego, który po wypełnieniu swego zadania, tzn. zmobilizowaniu pododdziałów pancernych przydzielonych do różnych jednostek, został rozwiązany, a nadwyżki ludzi i sprzętu skierowano do Żurawicy, gdzie weszły w skład Ośrodka Zapasowego Broni Pancernej nr 3. Tam znalazł się też R. Pod naporem wojsk niemieckich Ośrodek musiał ewakuować się na wschód. Po 17 IX R. został wzięty do niewoli przez wojska sowieckie. Po okresie pobytu w różnych obozach przejściowych ostatecznie trafił do obozu jenieckiego w Jaryczowie Starym pod Lwowem. Obóz ten został zorganizowany w październiku 1939 r. i istniał do 23 VI 1941, kiedy jeńców ewakuowano na wschód, w głąb ZSRR. Tam kilka miesięcy później dotarła do nich wiadomość o formowaniu w ZSRR Armii Polskiej pod dowództwem gen. Władysława Andersa. Po zwolnieniu z obozu R. zgłosił się w jej szeregi. Nie wiadomo, czy zaciągnął się do niej jeszcze na Powołżu, czy później, na terenie republik środkowoazjatyckich. Z faktu, że służył potem w 4. Pułku Pancernym „Skorpion", wchodzącym w skład formującej się od maja 1942 r. w Palestynie 2. Brygady Czołgów, można tylko wnioskować, że zgłosił się – tak jak we wrześniu 1939 r. – do broni pancernej i że opuścił ZSRR w ramach pierwszej ewakuacji (24 III–4 IV 1942). 4. Pułk Pancerny „Skorpion" wraz z innymi pododdziałami 2. Brygady Czołgów odbył szkolenie w Iraku, Palestynie i Egipcie. Od wiosny 1944 r. brał udział w walkach 2. Korpusu Polskiego we Włoszech, w tym pod Monte Cassino. R. zginął 31 XII 1944 w Forli, mieście przy linii kolejowej Rimini – Bolonia.

Był odznaczony Brązowym Krzyżem Zasługi z Mieczami i Krzyżem Monte Cassino.

Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 74–76, 88–89; Moś W.B., *Skorpion z Chorzowa*, „Życie Gór-

nośląskie" 1994, nr 10; *Przewodnik po polskich cmentarzach wojennych we Włoszech. Monte Cassino, Loreto, Bolonia, Casamassima*, oprac. o. A. Studziński OP, Kr. 1994, s. 144 [tamże R. występuje pod imieniem Edmund (Edward); Sieradzka D., *Królewska Huta (Chorzów). Szkice do portretu miasta*, Ch. 2001, s. 204; *Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939–1946*, Londyn 1952, s. 239 [tamże R. występuje jako Edward]. – Dokumenty udostępnione przez rodzinę.

Zbigniew Kapała

Ratyński Janusz (1903–1986), inżynier dróg i mostów, projektant konstrukcji stalowych.

Ur. 4 XI 1903 w Warszawie, syn Juliusza, urzędnika. Jako ochotnik brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. Ukończył warszawskie Gimnazjum im. Tadeusza Czackiego (w 1921 r.) i Wydział Inżynierii Lądowej Politechniki Warszawskiej (w 1929). W l. 1926–1929 podczas studiów pracował jako konstruktor w Instytucie Badań Technicznych Lotnictwa w Warszawie. Po ich ukończeniu do 1939 r. pracował na stanowiskach statyka lub konstruktora w kilku zakładach: Górnośląskim Towarzystwie Przemysłowym (1929–1931), Warszawskiej Dyrekcji Okręgowej Polskich Kolei Państwowych (1931–1934), Zakładach Ostrowieckich (1934–1935) i Warsztatach Przetwórczych Wspólnoty Interesów w Chorzowie (1935–1939). Opracował samodzielnie lub wspólnie z inżynierami wymienionych przedsiębiorstw wiele projektów konstrukcji, m.in. żurawi obrotowych i dźwigów portowych, gmachu Urzędu Celnego w Gdyni, hangarów lotniczych, masztów linii wysokiego napięcia i wież reflektorowych, przedłużenia hali w hucie „Piłsudski" w Chorzowie, hali pieców wgłębnych dla huty „Florian", Szpitala im. Marszałka Piłsudskiego w Warszawie, gmachu Urzędu Patentowego w Warszawie, warsztatów Polskich Zakładów Lotniczych na Okęciu, kopuły kościoła w Knurowie, wieży wydobywczej kopalni w Siemianowicach, gmachu Komunalnej Kasy Oszczędności w Chorzowie.

Z ewakuacji na Wołyń we wrześniu 1939 r. powrócił do Chorzowa pod koniec t.r. Tylko nieco ponad rok (1940–1941) pracował w gliwickiej firmie „Walter", zajmując się głównie obliczeniami statycznymi niezbędnymi do rozbudowy elektrowni okręgowej w Chorzowie i wodociągów w Maczkach. Jako Polak został zwolniony z pracy i przez pewien okres (1941–1942) wykonywał wolny zawód w Będzinie; wykonał wówczas dla firmy „Walter" obliczenia statyczne dla kilkunastu wież wyciągowych na Śląsku oraz projekty kotłowni, maszynowni i oczyszczalni wody dla kopalni „Jowisz", walcowni dla dawnej huty „Piłsudski" (po 1945 r. „Kościuszko") w Chorzowie. Na następne 2 lata (1943–1944) otrzymał skierowanie do pracy w hucie „Bankowej" w Dąbrowie Górniczej i przy przebudowie hut Zagłębia Dąbrowskiego, najpierw w charakterze pracownika fizycznego, a po krótkim czasie konstruktora.

Po zakończeniu wojny w 1945 r. wykonywał wolny zawód – głównie projektował odbudowę zniszczonych mostów. Następnie (1946–1947) był kierownikiem działu konstrukcji w hucie „Zgoda" w Świętochłowicach i zastępcą kierownika (1947–1951) w zabrzańskim Biurze Projektów „Mostostal". Wykonał w tym czasie wiele ważnych projektów: mostów przeładunkowych i żurawia portowego dla Szczecina, wież wyciągowych dla kilku kopalń, hali dla zakładu przemysłu chemicznego „Boruta" w Zgierzu; współpracował przy projektowaniu mostu Śląsko-Dąbrowskiego w Warszawie i wiaduktu w Gdyni. Kolejne 18 lat spędził na stanowiskach kierownika sekcji projektów w Centralnym Zarządzie Konstrukcji Stalowych (1951–1954), kierownika pracowni w Warszawskim Biurze Projektów Budownictwa Przemysłowego (1954–1956), kierownika pracowni mostów w Biurze Studiów i Projektów Konstrukcji Stalowych „Mostostal" (1957–1969). Do najciekawszych jego prac w tym okresie, należy zaliczyć projekt przebudowy stalowni w hucie „Florian" i w hucie „Zygmunt", mostu Gdańskiego w Warszawie, mostu drogowego przez rzekę Rio Negro w Urugwaju (I nagroda w konkursie między-

narodowym), mostu wiszącego dla ropociągu przez Wisłę w Płocku.

Pracę zawodową łączył z zajęciami dydaktycznymi w Katedrze Konstrukcji Stalowych Politechniki Warszawskiej (1953–1969). Dla studentów opracował podręcznik *Projektowanie konstrukcji metalowych* (W. 1967; w następnych latach kilka wyd.). Był współautorem publikacji *Montaż konstrukcji stalowych* (W. 1963). Publikował także artykuły w czasopismach technicznych.

Był członkiem Komitetu Konstrukcji Metalowych i Komitetu Realizacji Inwestycji przy Zarządzie Głównym Polskiego Związku Inżynierów i Techników Budownictwa, organizował konferencje międzynarodowe.

Zm. 24 V 1986 w Warszawie. Został pochowany na cmentarzu Bródnowskim.

Był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1949), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1959), otrzymał zespołową Nagrodę Państwową I stopnia (1964).

Karśnicki W., *Ratyński Janusz (1903–1986)*, [w:] *Słownik biograficzny techników polskich*, z. 7, red. Z. Skoczyński, W. 1996; *Nagrody państwowe w latach 1948–1980. Informator*, Wr.–W.–Kr.–Gdańsk–Łódź 1983.

Józef Piłatowicz

Rayske (Reiske) Wiktoria Anna Maria Germania (1914–1943), pracownik opieki społecznej, działaczka ruchu oporu w Chorzowie.

Ur. 3 VIII 1914 w Lähn Kr. Löwenberg (obecnie Wleń, pow. lwówecki, woj. dolnośląskie), córka Niemca Alwina (Alvina), emerytowanego nauczyciela gimnazjalnego (jeszcze w l. 30. dorabiał w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Chorzowie), spolszczonego przez małżeństwo z Polką (zamordowanego w obozie koncentracyjnym w Dachau), i Leonii (Leokadii) z d. Krukowskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczała do Gimnazjum w Gnieźnie i od 3 XII 1925 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie 19 V 1932 zdała egzamin dojrzałości w Miejskim Gimnazjum Żeńskim. W okresie szkolnym była harcerką Chorągwi Śląskiej OH.

Od 1 X 1932 do 15 XII 1934 studiowała w Wyższym Katolickim Studium Społecznym w Poznaniu, specjalizując się w akcji charytatywnej i opiece społecznej. Od 1 VII 1933 do 31 I 1934 odbywała praktykę w Urzędzie Opieki nad Ubogimi w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów); od 18 VI do 3 IX 1934, w czasie wakacji, ponownie została tam zatrudniona. Od 13 II do 10 VII 1935 pracowała w chorzowskim Oddziale PCK, natomiast od 2 XI 1935 do 30 IX 1938 – w Referacie Opieki Społecznej Magistratu miasta Chorzów. Z dn. 18 IX 1938 zwolniła się z pełnionych obowiązków z powodu choroby płuc. Bezpośrednio przed wojną pracowała w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w Katowicach. Była w tym okresie instruktorką Przysposobienia Wojskowego Kobiet.

Podczas okupacji mieszkała w Chorzowie III. Od listopada 1939 r. była członkiem Polskiej Organizacji Powstańczej. Brała czynny udział w wydawaniu i kolportowaniu gazetek konspiracyjnych. Została aresztowana w końcu kwietnia 1940 r. za wysłanie grypsu do brata Jana przebywającego w obozie w Itzehohe k. Hamburga. Najpierw przebywała w więzieniu w Chorzowie, a po otrzymaniu wyroku 5 lat ciężkiego więzienia, odsiadywała go w Cottbus. Stamtąd w styczniu 1943 r. za odmowę podpisania niemieckiej listy narodowościowej została przewieziona do obozu koncentracyjnego Auschwitz (miała

nr 30766). Po 2 tygodniach, 8 II 1943, zm. tam w obozowym rewirze.

APKat., Zespół: M.Chorz.Pers. B 50, sygn. 210. – Bethge D., Stankiewicz M., *Śmierć za kratami i drutami. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 13; *Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 50 (fot.); *Chorzów. Zarys rozwoju miasta...*, s. 186; *Dziesięciolecie koła Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch. 1934, s. 51 (tam, że jej ojciec był członkiem chorzowskiego koła ZOR i miał stopień podporucznika); Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 260; Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 337 (tu informacja, że przed wojną była kierowniczką administracji Szkoły Pracy Społecznej w Cieszynie); *Wszystko, co nasze...*, s. 94.

Zbigniew Kapała

Renka Wincenty (1891–1939), do września 1939 r. pracownik umysłowy Polskich Kopalń Skarbowych SA „Skarboferm" w Chorzowie, powstaniec śląski, podporucznik rezerwy WP.

Ur. 2 VI 1891 w Kozłowej Górze (pow. tarnogórski), syn Franciszka i Julianny z d. Diallach. Po ukończeniu pruskiej 8-letniej szkoły ludowej w Kozłowej Górze przez 11 lat pracował w kopalni w Piekarach Wielkich jako maszynista. Działał w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół". Był naczelnikiem miejscowego gniazda, zajęcia sportowe prowadził także z członkami gniazda w pobliskim Radzionkowie. Od 18 XI 1918 do 28 II 1923 służył w Wojsku Polskim. Od 7 IV do 15 V 1920 uczestniczył w kursie zorganizowanym w Warszawie przez Oddział II Sztabu Generalnego WP. W 1921 r. zdał przed komisją egzaminacyjną Ministerstwa Spraw Wojskowych egzamin na stopień oficerski. Jeszcze na początku 1919 r. został członkiem POW GŚl. Uczestniczył w III powstaniu śląskim, potem służył jako oficer w 11. Pułku Piechoty 23. Dywizji Piechoty. W lutym 1923 r. został zwolniony do rezerwy. Podjął wtedy pracę we władzach „Skarbofermu" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Pracował najpierw jako referent w biurze zakupów (w 1924 r. ukończył kurs handlowy w Królewskiej Hucie), a następnie w l. 30. – w dyrekcji technicznej. Kilkakrotnie odbywał ćwiczenia wojskowe. Przed wybuchem II wojny światowej działał głównie w Związku Powstańców Śląskich.

We wrześniu 1939 r. wraz z wojskiem uszedł w głąb kraju. W okolicach Zamościa dostał się w ręce niemieckie i zginął. Bliższe okoliczności jego śmierci nie są znane.

Dn. 26 IX 1921 zawarł związek małżeński z Marią Glazowską z Piekar Wielkich (obecnie Piekary Śląskie). Odtąd mieszkał w tej miejscowości, a od 1 III 1936 – w Wielkich Hajdukach (od 1 IV 1939 Chorzów Batory). Miał 2 dzieci: Mariana (ur. 10 V 1926) i Elżbietę Bernadettę (ur. 8 VII 1937).

APKat., Zespół 334 – „Skarboferm", sygn. 2003 – Renka Wincenty. – Długajczyk E., *Wywiad polski na Górnym Śląsku 1919–1922*, Kat. 2001, s. 355, 356; *Dziesięciolecie koła Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch. 1934, s. 51; Ogrodziński W., *Dzieje dzielnicy śląskiej „Sokoła"*, Kat. 1937, s. 98, 121 (tam Ręka Wincenty); Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 194.

Zbigniew Kapała

Reumaux François Xavier Jacques Géry (1873–?), inżynier górniczy, dyrektor generalny „Skarbofermu", dyrektor generalny Gwarectwa „Hrabia Renard".

Ur. 20 IX 1873 w Fontainebleau we Francji. Ukończył École Nationale Superiéure des Mines (Narodowa Akademia Górnicza) w Paryżu. Począwszy od 1895 r., pracował w branży górnictwa węglowego jako inżynier górniczy w Lens, we Francji północnej, na-

stępnie trudnił się badaniem złóż rudy żelaza we Francji i w Serbii. W 1906 r. wyjechał do Królestwa Polskiego, gdzie przez 6 lat pełnił funkcję dyrektora w Gwarectwie „Hrabia Renard" w Sosnowcu. Od l. 90. XIX w. głównymi udziałowcami Gwarectwa „Hrabia Renard" byli kapitaliści francuscy; najważniejszym zakładem produkcyjnym gwarectwa pozostawała kopalnia „Renard". W l. 1912–1918 R. był generalnym dyrektorem Towarzystwa Węglowego w Gołubowcu, w Zagłębiu Donieckim. Wydarzenia rewolucyjne w Rosji, w trakcie których był 2-krotnie więziony przez bolszewików, zmusiły go do powrotu w 1918 r. do Francji, skąd w 1920 r. przyjechał do Polski i objął stanowisko dyrektora generalnego w Gwarectwie „Hrabia Renard".

W styczniu 1922 r. został wyznaczony na rzeczoznawcę z ramienia rządu polskiego przy Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej dla Górnego Śląska i w tym charakterze prowadził pertraktacje z pruskimi władzami górniczymi o przejęcie przez Polskę pruskiej państwowej własności górniczej w przyszłej polskiej części Górnego Śląska. W 1922 r. została utworzona spółka polsko-francuska w celu dzierżawy państwowych kopalń węgla na Górnym Śląsku, przejętych przez rząd polski od władz pruskich. Nosiła ona nazwę: Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku, Spółka Dzierżawna, Spółka Akcyjna w Katowicach, w skrócie zwana była „Skarbofermem". W skład tego koncernu w 1922 r. wchodziły: 3 kopalnie węgla „Król" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), „Bielszowice" w Bielszowicach i „Knurów" w Knurowie; koksownia wraz z fabrykami produktów ubocznych odgazowania węgla kamiennego i produktów amoniakalnych w Knurowie; brykietownia przy kopalni „Król". Do „Skarbofermu" należały również majątki ziemskie w Chorzowie, Czuchowie i Knurowie o łącznej powierzchni ponad 1000 ha oraz 300 ha lasów.

Formalnie „Skarboferm" został założony 25 II 1922. Pierwsze porozumienie w sprawie utworzenia spółki podpisano jeszcze przed plebiscytem na Górnym Śląsku, a mianowicie 1 III 1921 w Paryżu. Było ono wyrazem koncesji gospodarczych poczynionych przez rząd polski na Górnym Śląsku dla przemysłu francuskiego, w zamian za poparcie Francji dla sprawy polskiej przynależności państwowej Górnego Śląska. Choć statutową siedzibą „Skarbofermu" były Katowice, jednak przez cały okres międzywojenny dyrekcja generalna i centralne wydziały spółki mieściły się w gmachu przy Rynku w Królewskiej Hucie. „Skarboferm" był największym producentem węgla w Polsce aż do czasu, gdy wyprzedziła go utworzona w 1929 r. Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych SA. Już 25 II 1922 R. był dyrektorem generalnym w Radzie Zarządzającej „Skarbofermu". Na posiedzeniu w dn. 12 IV 1922 Rada Nadzorcza „Skarbofermu" mianowała R. dyrektorem generalnym spółki. Jego dymisja została przyjęta przez Radę Nadzorczą 16 I 1928, a weszła w życie dopiero od 17 IV 1929.

W trakcie francuskiej okupacji Zagłębia Ruhry, podjętej w styczniu 1923 r., R. na polecenie francuskiego rządu i Centralnego Komitetu Francuskich Kopalń Węgla Kamiennego oraz przy akceptacji rządu polskiego usiłował zredukować do koniecznego minimum wysyłanie węgla przez „Skarboferm" do Niemiec, aby zapewnić maksymalną skuteczność operacjom w Zagłębiu Ruhry. Udało mu się także wykorzystać „wojnę o Ruhrę" do przejęcia w 1923 r. przez przemysł węglowy woj. śląskiego rynku zbytu w Czechosłowacji, która dotychczas importowała tańszy węgiel z niemieckiej części Górnego Śląska.

W 1927 r. spory między polską a francuską grupą administratorów „Skarbofermu", dotyczące obsady stanowisk dyrektora generalnego i prezesa oraz zakresu ich kompetencji, toczyły się na tle ogólnego, bardzo silnego niezadowolenia ludności i władz woj. śląskiego z poczynań Francuzów przebywających na Górnym Śląsku i żywego zainteresowania tą sytuacją centralnych władz w Warszawie oraz Ambasady Francuskiej

w Polsce. Najaktywniej na rzecz uzdrowienia stosunków panujących pomiędzy władzami i społeczeństwem polskim a Francuzami na Górnym Śląsku działali francuscy przedstawiciele „Skarbofermu". R. był jednocześnie członkiem założycielem i wiceprezesem „Alliance Française" w Katowicach do 1930 r. Uzdrowieniu stosunków miał również służyć pobyt na Górnym Śląsku 25 XI 1927 marszałka Louisa Franchet d'Espérey.

W okresie od połowy 1926 do początków 1928 r. stanowisko rządów pomajowych ewoluowało od niechęci do decyzji kartelu Ogólnopolska Konwencja Węglowa (OKW) i samego faktu jego istnienia ku wspieraniu jego funkcjonowania, przy jednoczesnym dążeniu do wywierania możliwie jak największego wpływu na uchwały tegoż gremium. Spośród przedsiębiorstw należących do OKW w okresie ożywienia gospodarczego 1926–1929 jedynie 2 były przedsiębiorstwami państwowymi: Państwowa Kopalnia Węgla „Brzeszcze" (członek Dąbrowsko-Krakowskiej Konwencji Węglowej) i „Skarboferm". Wpływ władz państwowych na uchwały OKW oraz faworyzowanie przez nie kopalń dąbrowskich i krakowskich, stanowiących przeciwwagę dla niemieckich koncernów z Górnego Śląska, mógł dokonywać się poprzez przedstawiciela Państwowej Kopalni Węgla „Brzeszcze" w Konwencji, a także delegata „Skarbofermu". Widocznie dyrektor generalny „Skarbofermu" R., formalnie piastujący to stanowisko do wygaśnięcia jego kontraktu 1 II 1928, reprezentujący „Skarboferm" w Górnośląskiej Konwencji Węglowej (GKW) i automatycznie w OKW, nie podejmował działań wystarczająco zgodnych z intencjami rządu polskiego, skoro na początku 1928 r. minister przemysłu i handlu, Eugeniusz Kwiatkowski, przyznanie stanowiska dyrektora generalnego „Skarbofermu" innemu Francuzowi uzależniał od zrzeczenia się nowo wybranego dyrektora reprezentowania „Skarbofermu" w GKW. Na jego miejsce Rada Nadzorcza „Skarbofermu" delegowała polskiego dyrektora.

W znacznym stopniu dzięki staraniom R. „Skarbofermowi" przypadła w udziale rola pioniera eksportu polskiego węgla na rynki zamorskie przez porty w Gdańsku i Gdyni. R. był członkiem Zarządów: Górnośląskiego Związku Przemysłowców Górniczo-Hutniczych, GKW, Związku Pracodawców, prezesem Komitetu Koncernów, wiceprezesem Komitetu Wykonawczego OKW.

R. był żonaty z Germaine z d. Depoix. Miał syna François oraz 3 córki: Amélie, Françoise, Nicolle.

Został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Legii Honorowej.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères à Paris, Zespół: Correspondance politique et commerciale. Z – Europe. Pologne 1918–1940, jedn. 136, 213, 215; APKat., Zespół „Skarboferm" 1921–1939–, jedn. 76, 78, 120, 123, 162, 166, 170, 172, 174, 191, 192, 425, 437, 496, 497, 553, 558, 559, 687, 689; Zespół Gwarectwo „Hrabia Renard" w Sosnowcu 1790–1945, jedn. 217–218, 233, 370; Zespół UWŚl. 1922–1939–, jedn. 245; Centre des Archives Economiques et Financières de Savigny-le-Temple, Zespół Relations Internationales – Pologne 1919–1939 – Direction du Trésor, jedn. B 31944. – Benis A., *Polskie kopalnie skarbowe na Górnym Śląsku. Odczyt wygłoszony na III Zjeździe Górników i Hutników Polskich w Katowicach w 1922 r.*, Sosnowiec 1922, s. 12; *Herrn Generaldirektor Reumaux zum Abschied*, „Zeitschrift des Oberschlesischen Berg- und Hütttenmännischen Vereins Z. z." 1929, s. 282; Janosz I., *Kopalnia Węgla Kamiennego „Knurów" w Knurowie w latach 1903–1945*, Knurów 1994, s. 703; Jaros J., *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*, Kat.–Kr. 1969, s. 167, 202–203; tenże, *Historia kopalni „Król" w Chorzowie (1791–1945)*, Kat. 1962, s. 130; tenże, *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Kat. 1984, s. 155; *Kapitały obce w Polsce 1918–1939. Materiały i dokumenty*, red. Z. Landau, J. Tomaszewski, W. 1964, s. 24, 75; *Księga gospodarcza Polski. Informator przemysłowo-handlowy 1939*, red. A. Jackowski, W. 1939, s. 10; *Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku*, [w:] *Dzieje pracy Górnego Śląska 1922–1927*, red. H. Cepnik, Lwów–Kat. 1927, s. 127; *Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku Spółka Dzierżawna*, „Przemysł i Handel Górnośląski" 1923, nr 4 [artykuł niepaginowany]; Popkiewicz J., Ryszka F., *Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej (1922–1939)*, Op. 1959, s. 87; *Port Gdański*, W. 1929, aneks, s. 9; Reumaux F., *Zbyt węgla polskiego a kolej Śląsk – Gdynia*, „Przegląd Komunikacyjny" 1928, nr 26, s. 6, 7; Szmidtke Z., *Przedstawiciele elit politycznych Polski i Francji okresu międzywojennego w Radzie Nadzorczej „Skarbofermu"*, „Studia i Materia-

ły z Dziejów Śląska" 1998, t. 23, s. 159, 160, 162, 163; tenże, „Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką, Kr. 2002, [praca doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny], s. 136–142, 148, 149, 227, 228, 230, 231 (mps, Biblioteka UJ); tenże, *Związek wymiany pól górniczych między „Preussagiem" a „Skarbofermem" ze spłatą kredytu wojskowego Francji dla Polski*, „Rudzki Rocznik Muzealny" 2002, s. 97.

Zenon Szmidtke

Rieger Roman Zygmunt (1870–1947), inżynier górnictwa, profesor Akademii Górniczej w Krakowie.

Ur. 22 XI 1870 we Lwowie, syn Zygmunta, lekarza, i Marii Ludwiki ze Steinkellerów, bratanicy Piotra Steinkellera, bankiera i twórcy polskiego przemysłu w I połowie XIX w. R. rozpoczął naukę w gimnazjum we Lwowie, a po odbyciu rocznej (1890) służby wojskowej w szkole podchorążych piechoty ukończył gimnazjum w Jaśle i zdał maturę w 1891 r. W l. 1891–1895 studiował górnictwo i hutnictwo w Akademii Górniczej w Leoben, kończąc te wydziały z dyplomem inżyniera. W l. 1895–1918 pracował w największym austriackim przedsiębiorstwie górniczym – Witkowickim Gwarectwie Kopalń Węgla Kamiennego w Morawskiej Ostrawie kolejno jako inżynier ruchu w kopalniach węgla kamiennego „Bettina" i „Eleonora" w Dąbrowie na Śląsku Cieszyńskim (1895–1901), kierownik i zawiadowca kopalni „Ludwig" w Witkowicach k. Morawskiej Ostrawy (1901–1916) oraz inspektor, potem wicedyrektor całego witkowickiego kombinatu (1916–1918).

Jednocześnie R. prowadził działalność społeczną i naukową. W l. 1897–1902 redagował w Cieszynie pierwszy na Śląsku polski kalendarz górniczy „Szczęść Boże", przeznaczony dla nadzoru technicznego i górników dołowych. W l. 1902–1916 wygłaszał w Morawskiej Ostrawie specjalistyczne referaty, m.in. o rezultatach osiągniętych wrębiarką Jeffrey, o maszynowej odbudowie cienkich pokładów węgla i o ekonomii ruchu w kopalni. W 1907 r. skonstruował rynny potrząsalne, nazwane później przenośnikami wstrząsanymi, do transportu węgla w kopalniach, pierwsze tego typu urządzenie do mechanicznej odstawy urobku; opatentował je w Austrii, Niemczech, Francji, Belgii, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. W 1907 r. współinicjował i współorganizował polską szkołę górniczą w Dąbrowie k. Karwiny, a także założył Śląskie Koło Związku Górników i Hutników Polskich w Austrii; był jego sekretarzem w l. 1914–1920. W tym okresie jako rzeczoznawca wykonywał ekspertyzy w kopalniach węgla Łuka-Trościanice (1905) i Tenczynek (1906) oraz wosku ziemnego Borysław (1906) i Bory-Szczakowa (1909), a także był członkiem komisji rządowej dla kopalń Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego i Morawskiego w Brnie.

Dn. 1 III 1918 został z ramienia Wydziału Krajowego dyrektorem krajowych kopalń węgla z siedzibą w Krakowie, od 30 X 1920 był wicedyrektorem Dyrekcji Generalnej Państwowych Zakładów Górniczych i Hutniczych w Warszawie, a następnie pracował w Polskich Kopalniach Skarbowych (tzw. Skarboferm) na Górnym Śląsku jako dyrektor kopalni „Knurów" (od 10 V 1922) i kopalni „Król" (od 1 VI 1923) w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Jednocześnie w 1919 r. jako rzeczoznawca spraw węglowych Śląska Górnego i Cieszyńskiego był delegatem rządu polskiego na konferencji pokojowej w Paryżu. Od 1924 r. był prezesem Koła Naukowej Organizacji Pracy dla Górnego Śląska i wygłaszał liczne referaty w Katowicach, Chorzowie i Rybniku oraz odczyty

nadawane przez katowicką radiostację, m.in. o naukowej organizacji pracy w górnictwie i stosowaniu maszyn wrębowych. Był przysięgłym sądowym górniczym przy sądach apelacyjnych w Krakowie (od 1926 r.) i Katowicach (od 1930 r.). W 1927 r. powołano go na członka Instytutu Naukowej Organizacji Pracy w Warszawie. Zainicjował i założył w 1928 r. pierwszy na Śląsku Instytut Psychotechniczny Porady Zawodowej w Katowicach i był jego prezesem przez pierwsze 2 lata. W dn. 18–24 VI 1929 reprezentował Polskę na IV Międzynarodowym Kongresie Naukowej Organizacji w Paryżu.

W styczniu 1925 r. stanął na czele utworzonego po raz trzeci w Królewskiej Hucie „Kasyna Polskiego", którego naczelnym zadaniem było zbliżenie do siebie zamieszkującej w tym mieście inteligencji polskiej pochodzącej z różnych dzielnic Polski oraz zatarcie występujących różnic. Ideę nadrzędną wyrażała maksyma: „Wspólna praca dla Polski".

Od 1926 r. R. był związany z Akademią Górniczą w Krakowie jako kontraktowy profesor zwyczajny i kierownik katedry organizacji przedsiębiorstw przemysłowych; w l. 1929–1933 opublikował kilkanaście artykułów naukowych z tego zakresu na łamach „Technika". Po zakazie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego łączenia 2 etatów przez profesorów przeszedł 30 VI 1930 na emeryturę w „Skarbofermie" i przeniósł się na stałe do Krakowa, poświęcając pracy naukowej. Sytuacja R. na uczelni zaczęła się komplikować ze względów politycznych (był sygnatariuszem protestu w sprawie brzeskiej). W 1931 r. ustalono go zastępcą profesora i domagano się od niego habilitacji. Przedstawionej pracy *Czynnik ludzki w produkcji i przemyśle* („Technik" 1932, nr 7 i 9; odbitka Kat. 1932) w lipcu 1933 r. nie uznano za podstawę habilitacji i odmówiono także mianowania R. profesorem nadzwyczajnym. Dn. 27 IX 1933 katedra R. została zlikwidowana. Pozwolono mu wykładać i egzaminować jedynie do 1934 r. Później jako emeryt mieszkał w Krakowie. Podczas okupacji niemieckiej brał udział w tajnym nauczaniu młodzieży. Po II wojnie światowej wrócił na Akademię Górniczą, gdzie w l. 1945–1947 jako profesor kontraktowy kierował Katedrą Górnictwa Ogólnego i wykładał encyklopedię górnictwa. W 1947 r. uczelnia nadała mu tytuł doktora *honoris causa*.

W małżeństwie zawartym w 1901 r. z Wandą z Michejdów (zm. 1975), córką Franciszka Michejdy, działacza narodowego na Śląsku Cieszyńskim, miał 5 dzieci: Zygmunta (1902–1971; inżynier rolnik, pracownik naukowy Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roślin), Jadwigę (1905–1987; po mężu Maszewska, mgr biologii), Andrzeja (1906–1940; prawnik, uczestnik kampanii wrześniowej, zamordowany w Katyniu), Adama Romana (1909–1998; muzyk, profesor Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Krakowie), Jerzego Franciszka (1919–1986; uczestnik kampanii wrześniowej i walk na froncie zachodnim, po II wojnie światowej kierownik biura turystycznego w Londynie).

R. był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski i Medalem 10-lecia Niepodległości.

Zm. 27 X 1947 w Krakowie, został pochowany na cmentarzu Rakowickim (pas AC Pd.).

Bibliografia publikacji pracowników AGH z lat 1919–1958, Kr. 1960; Bolewski A., *Udział Polaków z Zaolzia w powstaniu i życiu Akademii Górniczej w Krakowie*, „Biuletyn Informacyjny Pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej" 1998, nr 49, s. 12; *Czy wiesz, kto to jest?...*, s. 620; Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 106; Jaros J., *Dzieje polskiej kadry technicznej...*, s. 102, 128 (fot.), 130, 133, 137, 151, 172; Kossuth S., *Polacy – słuchacze Akademii Górniczej w Leoben*, Kat. 1964, s. 43; *Księga wychowanków i wychowawców Akademii Górniczej w Krakowie (1919–1949)*, oprac. J. Sulima-Samujłło, Kr. 1979, s. 154; PSB, t. 31, s. 289–290; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 110, 130, 181, 215; *Poczet zasłużonych profesorów*, „Materiały Informacyjne AGH" 1969, nr 5, s. 65–92; *Słownik biograficzny techników polskich*, W. 2002, z. 13, s. 133–137; *Słownik polskich pionierów techniki*, Kat. 1986, s. 176–177 (fot.); ŚSB,

t. 3, s. 278–279; Wacławik J., *Kronika Wydziału Górniczego 1919–1999*, Kr. 1999, s. 117; *Z dziejów Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie w latach 1919–1967*, Kr. 1970, s. 626; *Życiorysy profesorów i asystentów Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie*, Kr. 1965, s. 165–167 (fot.).

Stanisław Tadeusz Sroka

Ringmann Heribert (daty życia nieznane), doktor muzykologii, dyrygent.

Ur. w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), utalentowany muzyk, zasługujący na uwagę zarówno jako dyrygent, jak i badacz muzyki. Był wydawcą *Śpiewnika głogowskiego*, jednego ze śląskich zabytków muzycznych. W l. 1920–1926 studiował muzykę i muzykologię, a także historię sztuki i literatury oraz filozofię na uniwersytecie we Wrocławiu. W 1926 r. obronił tam doktorat z muzykologii. W l. 1924–1927 kierował uniwersyteckim kolegium muzycznym. Od 1928 r. działał jako dyrygent chóru i orkiestry. W 1931 r. został docentem w Instytucie Muzykologicznym Uniwersytetu we Wrocławiu (Hochschulinstitut für Musikerziehung bei der Uniwersytät Breslau) w katedrze teorii, wychowania chóralnego (Chorerziehung), dyrygentury i instrumentalizacji.

Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien, Hrsg. R. Schmidt, Berlin–Königshütte OS 1941, s. 212–213; Szewczyk G.B., *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe w Królewskiej Hucie i ich odzwierciedlenie w kulturalnym życiu miasta w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 19 X 1996 r. w stulecie drugiej konsekracji kościoła*, red. J. Myszor, Ch. 1998, s. 26.

Zbigniew Kapała

Ringwelski Franciszek Józef Jan (1908–1939), nauczyciel, działacz harcerski.

Ur. 10 XII 1908 w Czersku (pow. chojnicki), syn Franciszka i Julii z Kraftów. W 1925 r. został przyjęty na kurs I Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Pszczynie. Po ukończeniu 5 kursów, 6 VI 1931 zdał egzamin dojrzałości.

Po maturze, z orzeczeniem lekarskim o przydatności do zawodu, starał się o posadę nauczyciela w woj. śląskim, jednak jego podania zostały 2-krotnie odrzucone. Prawdopodobnie po interwencji wuja Stanisława Ringwelskiego (kupca zamieszkałego na Śląsku, czynnego działacza ruchów propolskich) otrzymał w końcu pracę i od 1 X 1931 był zatrudniony jako nauczyciel kontraktowy w Szkole Powszechnej nr XIII w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W dn. 16 VI 1934 R. został mianowany nauczycielem tymczasowym Szkoły Powszechnej nr X w Królewskiej Hucie. Złożył wówczas przyrzeczenie służbowe w zakresie wychowywania i nauczania powierzonej mu młodzieży, jak również dbania o wolność i niepodległość Rzeczpospolitej Polskiej. Dn. 20 VIII 1934 R. na własną prośbę został przeniesiony do Szkoły Powszechnej nr XXIV w Królewskiej Hucie.

Dn. 12 III 1935 R. zdał pierwszy egzamin praktyczny na nauczyciela publicznych szkół powszechnych w Tarnowskich Górach. Od 1 IX 1937 został przeniesiony na własną prośbę na stanowisko nauczyciela Publicznej Szkoły Powszechnej nr V w Chorzowie.

18 VI 1938 zawarł związek małżeński z nauczycielką Publicznej Szkoły Powszechnej nr X w Chorzowie Janiną Adelą Kłosowską (ur. 18 XII 1905 w Rymanowie, pow. sanocki).

Na początku okupacji R. został wywleczony z domu i zamordowany przez Niemców. Data i miejsce śmierci nie są znane (sąd ustalił domniemaną datę śmierci na 12 IX 1939). Jego żona Janina zginęła w obozie koncentracyjnym. Pozostawili córkę Bożenę.

APKat., Akta osobowe nauczycieli zwolnionych i czynnych w latach 1918–1939 z terenu woj., sygn.

27R54; USC w Ch., akt zgonu F. Ringwelskiego. – D. Bethge, M. Stankiewicz, *Żniwo śmierci 1939–1945 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 13; ciż, *Chorzowski wrzesień 1939 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1981, s. 13; E. Brudnicki, F. Sikora, *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935, s. 30, 40; S. Kędryna, A. Szefer, *Nauczyciele śląscy polegli i zamordowani w latach hitlerowskiej okupacji*, Kat. 1972, s. 97; J. Prażmowski, *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 44; *Wszystko co nasze. Harcerska martyrologia na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach II wojny światowej*, W. 1983, s. 95.

Lilianna Borowczyk

Rittau Günther Franz Xaver (1893–1971), operator filmowy, reżyser, scenarzysta, pionier w zakresie filmowych efektów specjalnych.

Ur. 6 VIII 1893 w Königshütte (Królewska Huta, obecnie Chorzów) w katolickiej rodzinie inteligenckiej (zamieszkałej przy Rynku 16). Był synem nauczyciela Benjamina Jakuba Rittau i Marii Edeltraudy Aloisii Józefy z d. Artl.

Gimnazjum i technikum ukończył w Berlinie, gdzie studiował na politechnice, zostając inżynierem budowy maszyn. Od zakończenia I wojny światowej pracował w niemieckim przemyśle fotooptycznym: od 1919 r. na stanowisku kierownika wydziału naukowo-dokumentalnego wytwórni „Decla-Bioscop", późniejszej „Ufa" Universum Film AG, największej wytwórni filmowej Republiki Weimarskiej. Zajmował się tam wykorzystaniem zjawisk fotochemicznych i technik specjalnych w filmach naukowych.

Jako operator zadebiutował w 1921 r. w 2-częściowym dramacie *Der Eisenbahnkönig* Eugena Illésa (cz. 1 *Mensch und Mammon*, cz. 2 *Lauernder Tod*), którego współoperatorem był Friedrich Paulmann. Następnie pracował przy filmie *Der Steinere Reiter* (1923) Fritza Wendhausena, rozpoczynając owocną współpracę z urodzonym w Nysie w r. 1885 operatorem Carlem Hoffmanem oraz z czołowym wówczas producentem „Ufy" Erichem Pommerem, z którym R. spotykał się zawodowo później wielokrotnie. Pierwszym znaczącym w karierze R. dokonaniem był 2-częściowy fresk historyczno-kostiumowy *Nibelungi* (1924) Fritza Langa (cz. 1 *Śmierć Zygfryda*, cz. 2 *Zemsta Krymhildy*), którego współoperatorami byli Carl Hoffmann i Walter Ruttmann. R. odpowiadał za efekty specjalne, wprowadzając wiele innowacji technicznych: m.in. makiety postaci, elementy scenografii malowane na szkle umieszczonym bezpośrednio przed obiektywem kamery. Rozwinął także twórczo efekt „tylnej projekcji" i podwójnego naświetlenia, dzięki czemu bardzo widowiskowy film został w całości nakręcony w atelier. Rozwiązanie takie było wówczas niezwykle nowatorskie. Po raz pierwszy samodzielnie odpowiadał za zdjęcia w filmie *Der Turm des Schweigens* (1925) Johannesa Gutera, a następnie w filmie *Die Gefundene Braut* (1925) Rochusa Gliesego.

Duży rozgłos przyniósł R. kolejny film Langa *Metropolis* (1927), będący ekranizacją prozy Thei von Harbou. Była to futurystyczna wizja Miasta-Molocha, w którym toczył się konflikt pomiędzy nieliczną warstwą uprzywilejowanych władców a rzeszami bezimiennych wyzyskiwanych robotników. Współpracując z operatorami Karlem Freundem i Walterem Ruttmanem, R. odpowiadał za efekty podkreślające walory wyjątkowej, mechanistycznej scenografii autorstwa architektów Otto Huntego, Ericha Kettelhuta i Karla Volbrechta. W tym celu skonstruował m.in. pojazd umożliwiający swobodne ruchy kamery, będący prototypem współczesnego kranu operatorskiego, oraz udoskonalił technikę wstecznej projekcji poprzez dokładną synchronizację przesuwu taśmy w kamerze rejestrującej zdjęcia z projektorem wyświetlającym tło, dzięki czemu uzyskał perfekcyjny efekt wideoprojekcji. Niezwykle kosztowny film, który nieomal doprowadził do bankructwa wytwórni, został po premierze gruntownie przemontowany, jednak w następnych latach stanowił często inspirację dla kolejnych pokoleń twórców.

W końcu l. 20. R. współpracował z reżyserem Joe May'em przy filmach *Heimkehr* (1928), zdjęcia kręcone wspólnie z Konstantinem Irmen-Tschetem, oraz *Asphalt* (1929), przy którym dla wyeksponowania rozległej dekoracji ulicznej wykorzystał niespotykanie dużą ilość oświetlenia. Tytuł ten okazał się zwiastunem późniejszego o dekadę gatunku *film noir*. R. deklarował wówczas: „Moim ideałem jest kształtować znaczeniową warstwę filmu wyłącznie poprzez artystyczne możliwości kamery".

Po wprowadzeniu dźwięku zrealizował zdjęcia do kilku filmów wyreżyserowanych przez Hannsa Schwarza: *Melodie des Herzens* (1929), zdjęcia wspólnie z Hansem Schneebergerem, *Liebling der Götter* (1930), *Einbrecher* (1930) oraz *Ichre Hoheit befiehlt* (1931), we wszystkich zdjęcia wspólnie z K. Irmen-Tschetem. Światowy rozgłos zyskał kameralny dramat *Błękitny anioł* (1930) Josepha von Sternberga, otwierający drogę do kariery Marlenie Dietrich, która w tym obrazie, również dzięki staraniom R., wykreowała swój późniejszy słynny wizerunek. Pochodząca z filmu piosenka *Jestem po to, by kochać mnie* stała się światowym szlagierem.

Do wybuchu II wojny światowej R. pracował jako operator przy blisko 40 różnych gatunkowo tytułach, realizując filmy również poza granicami Niemiec, m.in. we Francji: *Princesse, à vos ordres!* (1931), w reżyserii Schwarza i Maxa de Vaucorbeil, oraz *Bomben auf Monte Carlo* (1931), reżyseria Schwarza (w obu zdjęcia wspólnie z K. Irmen-Tschetem). Rocznie pracował nawet przy 5 filmach. W 1932 r. realizował 3 filmy wyreżyserowane przez Roberta Siodmaka: *Stürme der Liedenschaft*, *Tumultes* i *Quick* (zdjęcia wspólnie z Otto Baeckerem), oraz *Ein Blonder Traum* (1932) Paula Martina, którego współautorem scenariusza był Billy Wilder. Inne obrazy z tego okresu to: *Fürst Woronzeff* (1934 – reżyser Artur Robison), zdjęcia wspólnie z O. Baeckerem; melodramat *Gueule d'amour* (1937 – reżyser Jean Grémillon) z Jeanem Gabinem; *S.O.S. Sahara* (1939 – reżyser Jacques de Baroncelli); dramat *L'Entraîneuse* (1940 – reżyser Albert Valentin). Szczególnie udana okazała się współpraca z Karlem Hartlem, z którym R. zrealizował operetkę *Der Zigeunerbaron* (1935) oraz kilka filmów katastroficznych i *science-fiction*, w których przejawił talent innowatora, wyznaczając standardy techniczne mające obowiązywać w kinie aż do czasu wprowadzenia komputerów. W filmie *F.P. 1 nie odpowiada* (1932), zdjęcia wspólnie z O. Baeckerem i K. Irmen-Tschetem, zrealizował trikowe ujęcia oceanicznej platformy lotniczej, a w filmie *Złoto* (1934), zdjęcia z O. Baeckerem i Wernerem Bohnem, sceny produkcji kruszcu w reaktorze atomowym, odkrywając nowe obszary dla zainteresowań kina fantastycznego. Był również autorem zdjęć do kilku filmów krótkometrażowych.

W pierwszym wyreżyserowanym przez siebie filmie *Brand im Ozean* (1939) R. wzbogacił akcję o liczne efekty specjalne, zwłaszcza w zakresie zdjęć morskich. Następnie podjął pracę na potrzeby propagandy hitlerowskiej, reżyserując film *U-Boote westwärts* (1941), sprawnie zrealizowany, zjadliwy antybrytyjski paszkwil, sławiący potęgę niemieckiej floty podwodnej, w którym elementy ideologiczne zręcznie ukrył pod fasadą atrakcyjnej akcji i scenerii. Zamiłowanie do zdjęć trikowych potwierdził kolejnym filmem *Der Storm* (1942), opisującym destrukcyjną siłę klęski powodzi, w którym zdjęcia inscenizowane zręcznie połączył z dokumentalnymi, nakręconymi podczas autentycznej klęski żywiołowej w rejonie Oderbruch. W 1943 r. wyreżyserował wg własnego scenariusza *Der ewige Klang*, a następnie jeszcze 3 filmy propagandowe: *Meine vier Jungens* (1944) oraz *Der Scheitenhaufen* i *Die Jahre vergehen* (oba 1945), a w r. 1948 kolejne: *Eine Alltägliche Geschichte* i *Vor unst liegt das Leben*, z których pierwszy zginął w pożarze, a scenariusz drugiego został wydany jako książka.

W swoich obrazach znacząco poszerzył instrumentarium tricków filmowych, był

autorem wielu patentów technicznych i rozwiązań optycznych wykorzystywanych z powodzeniem przez kilka następnych dekad, wyznaczył nowe możliwości zdjęć podwodnych oraz z wykorzystaniem makiet. Współcześnie postrzega się R. jako kontynuatora kina fantastycznego spod znaku G. Méliès a, bywa też uważany za współtwórcę filmu ekspresjonistycznego (Jerzy Toeplitz).

W odróżnieniu od wielu twórców niemieckich, w tym swoich dotychczasowych współpracowników, takich jak Erich Pommer, Fritz Lang, Joe May, Hanns Schwarz, Robert i Curt Siodmak, R. nie opuścił Niemiec podczas narodzin nazizmu i antysemickiej nagonki w połowie l. 30., która spowodowała falę emigracji europejskich filmowców, zwłaszcza Żydów, do USA.

Po II wojnie R. założył w Monachium wytwórnię Stella-Film GmBH, realizującą filmy krótkometrażowe, m.in. na potrzeby Amerykanów, nie osiągając jednak spodziewanych zysków. W 1954 r. powrócił do pracy operatora, realizując zdjęcia m.in. do dramatu wojennego *Kinder, Mütter und ein General* (1955) László Benedeka. W 1961 r. telewizja belgijska zrealizowała z udziałem R. film *De Duitse Film*, w którym wspominał on swoją karierę. W 1967 r. został nagrodzony Złotą Taśmą Filmową przyznawaną najważniejszym niemieckim twórcom filmowym. Zm. 7 VIII 1971 w Monachium, został pochowany na cmentarzu Waldfriedhof.

5-krotnie żonaty (1919, 1923, 1929, 1944 i 1949); ostatni związek zawarł z aktorką i tancerką Gerdą Gertrudą Danker. Z poprzednich miał 4 córki: Ingę, Ursulę Marię, Mariellę i Monikę.

APKat., akt urodzenia nr 1226. – *Cinegraph. Lexikon zum deutschsprachigen Film*, München 1984, Lg. 36, D 1–3; Cieśliński M.K., *Günther Rittau – w poszukiwaniu filmowego widzenia*, [w:] *Chorzowianie w kinie polskim i światowym* t. 1, red. M.K. Cieśliński, Ch. 2008; Lista dialogowa do filmu *De Duitse Film*, Belgische Filmoteek/Vlaamse Televisie, Bruxelles 1961–1962; Loska K., *Encyklopedia filmu science fiction*, Kr. 2004; Rittau, [w:] „Focus on Film", 1973 nr 13; Toeplitz J., *Historia sztuki filmowej*, t. 2, W. 1956.

Marek Kosma Cieśliński

Robaczyk Józef (1908–1940), nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej nr XV w Chorzowie, komendant główny Oddziałów Młodzieży Powstańczej, podporucznik rez. WP, zamordowany w Katyniu.

Ur. 12 III 1908 w Wanne Eichel (Westfalia), syn Stanisława i Józefy z d. Młynarskiej. W Krotoszynie ukończył 7-klasową szkołę powszechną oraz 2 klasy szkoły wydziałowej. Tam też uczęszczał do Państwowego Seminarium Nauczycielskiego, które ukończył 31 V 1927. Od 1 IX 1927 podjął pracę jako nauczyciel tymczasowy w Szkole Powszechnej nr 15 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Wizytujący w 1928 r. szkołę inspektor → Robert Boczek ocenił go jako nauczyciela pilnego i dobrze przygotowanego do pracy. Podkreślił jego zaangażowanie w działalności pozaszkolnej. R. był m.in. członkiem Towarzystwa Śpiewaczego „Cecylia". Po 2 latach pracy został 9 IX 1929 powołany do służby wojskowej. W czasie jej trwania ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Piechoty w Krakowie. Po wyjściu z wojska 16 IX 1930 powrócił do pracy w Królewskiej Hucie, a 1 X t.r. został mianowany podporucznikiem rezerwy. Ostatnie ćwiczenia odbył w 1930 r. w 77. Pułku Piechoty w Lidzie jako dowódca plutonu strzelców. Do egzaminu kwalifikacyjnego przystąpił 22 III 1933. Na jego podstawie od 31 XII t.r. objął stanowisko nauczyciela stałego.

R. angażował się w życie polityczne – działał w Związku Powstańców Śląskich, a przede wszystkim w Oddziałach Młodzieży Powstańczej (OMP). W 1935 r. został ko-

mendantem OMP na pow. świętochłowicki. W czasie letnich wakacji w 1935 r. prowadził po raz pierwszy obóz dla członków OMP w Nierodzimiu k. Skoczowa. Zyskał tym duże uznanie, toteż bardzo często napływały prośby do Wydziału Oświecenia Publicznego (WOP) w Katowicach o jego urlopowanie w czasie roku szkolnego i skierowanie do prowadzenia kursów bądź obozów szkoleniowych. Dn. 21 VII 1935 wszedł w skład Komendy Głównej OMP jako referent Przysposobienia Wojskowego. Od 1937 r. przez pewien czas był redaktorem naczelnym organu OMP „Młodzież Powstańcza", publikując jednocześnie w tym czasopiśmie artykuły przeważnie propagujące działalność swej organizacji. Był częstym gościem, jako prelegent, na posiedzeniach OMP w różnych miastach Górnego Śląska oraz na obozach junackich. W 1937 r. został kierownikiem Wydziału Junackiego. Na II Walnym Zjeździe dn. 21 XI 1937 wybrano go komendantem głównym OMP. Doprowadził do wyodrębnienia przysposobienia obronnego z Wydziału Sportowego. Do obowiązków komendanta głównego – oprócz kierownictwa pracami w dziedzinie szkolenia wojskowego – należały: organizacja letnich obozów, lustracja 25 okręgów OMP, wizytacja tych oddziałów, które zamierzały urządzić uroczystości z wystąpieniami na zewnątrz. Jednocześnie R. nadal pełnił obowiązki kierownika Wydziału Junackiego: szkolił młodych członków OMP, bywał na imprezach junackich i egzaminach sprawnościowych. Jako komendant starał się, aby organizacja otrzymała uprawnienia w zakresie przysposobienia wojskowego, co też nastąpiło w kwietniu 1939 r. Zarząd Główny OMP zwrócił się do WOP o płatny urlop dla R. na czas pełnienia obowiązków komendanta głównego. Z akt wynika, że R. zrezygnował z urlopu, prosząc jedynie o zniżkę godzin, którą otrzymał w roku szkolnym 1938/1939. Pismo Zarządu Głównego do WOP z dn. 8 VIII 1938 zawiera taką opinię: „Jest on jednym z tych nauczycieli, którzy do pracy organizacyjnej podchodzą z zamiłowaniem i głębokim zrozumieniem jej wartości i dlatego z jego współpracy zrezygnować nie możemy". R. angażował się także w bieżącą działalność szkoły. Często na akademiach prowadził chór szkolny oraz współpracował z → Mieczysławem Żołnowskim, kolegą ze szkoły, w przygotowaniu przedstawień teatru dziecięcego „Płomyk Śląski", a w przedstawieniu *Trzewiczki szczęścia* w listopadzie 1937 r. wziął udział jako aktor. Wydaje się, że teatr był jedną z jego pasji, gdyż występował również jako aktor w nauczycielskim teatrze amatorskim przy Związku Nauczycielstwa Polskiego, zyskując pochlebne recenzje.

Nadmiar pracy w OMP oraz potrzeba organizowania różnych kursów z zakresu przysposobienia wojskowego spowodowały, że R. zdecydował się poprosić o urlop płatny na rok szkolny 1939/1940, na który otrzymał zgodę 4 VIII 1939. Zmobilizowany w końcu sierpnia brał udział w kampanii wrześniowej, prawdopodobnie w 77. Pułku Piechoty. Po 17 IX 1939 został wzięty do niewoli sowieckiej. Przebywał w obozie w Kozielsku. Zginął w Lesie Katyńskim; w 1943 r. został ekshumowany z dołu śmierci do mogiły bratniej, prawdopodobnie drugiej (zidentyfikowany pod nr. 890). W czasie ekshumacji przy zwłokach R. znaleziono, oprócz legitymacji, świadectwo ślubu, jednak inne źródła nie potwierdzają faktu zawarcia małżeństwa przez R.

APKat., 27 Akta osobowe R – 55. – J.S., „Młodzież Powstańcza" 1937, 1938, 1939; Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Ch. – Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo...*, s. 34; Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006, s. 43; *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 527; Linert A., *Polskie życie teatralne Chorzowa w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2002, Ch. 2003, s. 124; *Lista katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zamordowani w Rosji Sowieckiej*, oprac. A. Moszyński, W. 1989, s. 160; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 42; tenże, *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo. Opracowane na podstawie dostępnych materiałów urzędowych i innych źródeł*, wyd. II, uzup. dodatkiem ze zmianami do dn. 30 IV 1938, Kat. 1938, s. 42; *Robaczyk*

Józef, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1990, nr 1/2, s. 149; Sala W., *Do powstańców śląskich młodych zaciągają...*, Kat. 1982.

Urszula Wołczyk

Rodewald Paul Bruno (1901–?), nauczyciel muzyki i śpiewu.

Ur. 16 XII 1901 w Gliwicach w katolickiej rodzinie jako syn kupca Johanna z Zabrza i Agnes Johanny z d. Ganczewski, mieszkających w Gliwicach przy ówczesnej Wilhelmstrasse (obecnie ul. Wyzwolenia) 36/38. W 1922 r. ukończył Seminarium Nauczycielskie w Pyskowicach. Karierę zawodową rozpoczął 21 IV 1922 jako nauczyciel w Prywatnej Szkole Średniej w Zabrzu. Od 1 X 1922 był nauczycielem w Szkole Powszechnej nr IV w Bielszowicach, zaś z dn. 1 X 1925 podjął pracę jako nauczyciel w Szkole Powszechnej nr XII dla mniejszości językowej niemieckiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Już jako nauczyciel rozwijał swoje zainteresowania muzyczne. Od 1 VI 1925 r. uczestniczył w kursie zorganizowanym przez Konserwatorium Muzyczne Śląskiego Towarzystwa Muzycznego w Katowicach, a okresie od 1 IX do 31 X 1927 – w kursie dla kandydatów na nauczycieli muzyki i śpiewu w Konserwatorium Polskiego Towarzystwa Muzycznego we Lwowie. Po zdaniu egzaminu końcowego otrzymał uprawnienia do udzielania lekcji muzyki (gra na fortepianie) i śpiewu w szkołach średnich i seminariach.

Następnie, przebywając na urlopie bezpłatnym, podjął studia muzyczne na Uniwersytecie w Wiedniu (1 X 1928–31 VIII 1929). Po ich ukończeniu nie podjął już pracy w Szkole Powszechnej nr XII.

W latach II wojny światowej objął kierownictwo chorzowskiej szkoły muzycznej (Städtische Musikschule in Königshütte Nord, mieszcząca się przy ówczesnej Moltkestrasse 7). Był również miejskim pełnomocnikiem ds. muzyki i członkiem Chorvereinigung (działającego w okresie międzywojennym jako stowarzyszenie mające na celu kultywowanie niemieckich pieśni i muzyki) oraz członkiem powołanego w 1941 r. Städtische Chorvereinigung. Zadaniem tego stowarzyszenia było propagowanie muzyki, z położeniem szczególnego nacisku na pielęgnowanie muzyki niemieckiej.

Wiele wysiłku poświęcał współpracy z lokalnymi chórami. Z jego inicjatywy powstał Miejski Chór Męski w Królewskiej Hucie (Städtische Männerchor), w którym pierwotnie pełnił również funkcję dyrygenta. Był organizatorem wielu imprez muzycznych w mieście, w tym cyklicznych wieczorów muzycznych.

Jego pobyt w Chorzowie jest udokumentowany do końca 1944 r. Późniejszych losów nie udało się ustalić.

APKat., 12/646 – Akta miasta Chorzowa, sygn. 2750, 2806, 2874, 2875; tamże, 12/27 Urząd Wojewódzki Śląski Wydział Oświecenia Publicznego, sygn. naucz. R 303; tamże, Oddział w Gliwicach, 15/263 Urząd Stanu Cywilnego w Gliwicach, rep. U 2349/1901. – *Aus der Geschichte der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Hrsg. R. Schmidt, Berlin 1942; Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006; *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, Hrsg. R. Schmidt, Berlin 1941.

Elżbieta Matuszek

Rokus Albert August (1918–1942), prawdopodobnie absolwent którejś z chorzowskich szkół średnich, lotnik Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii, starszy szeregowy, strzelec pokładowy 301. Dywizjonu Bombowego Ziemi Pomorskiej.

Ur. 10 I 1918 w Nysie, syn Franciszka i Florentyny z d. Friedrich. Później mieszkał w Chorzowie, gdzie przed wojną działał w miejscowym harcerstwie. W Polskich Siłach Powietrznych w Wielkiej Brytanii służył w 301. Dywizjonie Bombowym Ziemi Pomorskiej. Od stycznia 1941 r. uczestniczył w nalotach na różne cele w Niemczech. Ich częstotliwość wzrosła w 1942 r. W tym czasie zaczęto ponosić coraz dotkliwsze straty w wyniku działań niemieckiej obrony przeciwlotniczej. Dn. 22 I 1942 z bombardowania Münster nie powróciła załoga „Wellingtona" nr Z-1285, w której skład jako strzelec pokła-

dowy wchodził R. Podczas lotu powrotnego samolot został zestrzelony do morza przez niemieckiego myśliwca. Morze wyrzuciło na brzeg w hrabstwie Lincoln zwłoki tylko 3 lotników. Wśród tych ciał nie było R.

USC w Ch., akt zgonu nr 313/68. – Bethge D., Stankiewicz M., *Druga wojna światowa. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1984, s. 14; Cumft O., Kujawa H.K., *Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*, W. 1989, s. 458; Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 81; *Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945*, t. 3: *Lista poległych i zmarłych*, red. J. Jabrzemski, W. 1988, s. 166 (tam nieścisła informacja, że R. zginął 23 I 1942 nad kanałem La Manche); *Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939–1946*, Londyn 1952, s. 321.

Zbigniew Kapała

Rosumek Franz Johannes (1883–1938), prezes Deutsche Partei, poseł ludności niemieckiej w polskim Sejmie.

Ur. 15 V 1883 w Załężu k. Katowic. Ukończył szkołę techniczną w Duisburgu, następnie praktykował w wielkich zakładach metalurgicznych, m.in. Kruppa w Rheinhausen i Thyssena w Mülheim. Po powrocie na Górny Śląsk, przed wyjazdem na front, pracował w hucie „Bismarck" (później „Batory"), w obecnym Chorzowie Batorym i w Milowicach. W czasie wojny walczył na froncie zachodnim. Po powrocie do Katowic w 1921 r. założył biuro techniczne. W 1922 r. wstąpił do Deutsche Demokratische Partei. W okresie późniejszym, w 1925 r. został prezesem Deutsche Partei w Polsce. W Sejmie zasiadał w l. 1922–1935 jako poseł ludności niemieckiej wybierany w okręgu nr 39. Po zakończeniu kadencji objął funkcję dyrektora Towarzystwa Akcyjnego „Occident".

Zm. 29 XI 1938 w Chorzowie.

Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej, red. J. Majchrowski przy współpr. G. Mazura i K. Stepana, W. 1994, s. 415.

Zbigniew Kapała

Rowiński Antoni (1878–1963), inżynier górnictwa.

Ur. 31 XII 1878 w Mirkowie (pow. kępiński), syn Franciszka Ksawerego i Pauliny z Beckerów. Uczęszczał do gimnazjów klasycznych w Kępnie i Ostrowie. W 1902 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. Kształcił się w Akademii Górniczej we Freibergu (1902–1907). Karierę naukową zakończył w 1908 r. na stanowisku asystenta. W l. 1909–1922 pracował w kopalni węgla kamiennego „Paulus", należącej do Gräflich von Schaffgotsch'sche Werke GmbH w Gliwicach (później: Godula Spółka Akcyjna). W tym czasie pełnił kolejno funkcje: nadzorcy, sztygara, zawiadowcy. Jako jeden z nielicznych inżynierów Polaków spotykał się z szykanami pruskiego nadzoru górniczego, który opóźniał jego kolejne awanse zawodowe. W 1920 r. objął kierownictwo Wydziału Górniczego Polskiego Komisariatu Plebiscytowego na Górnym Śląsku, a następnie na mocy nominacji z ramienia władz polskich został członkiem komisji granicznej. Od listopada 1921 r. pełnił funkcję prezesa Koła Śląskiego Związku Górników i Hutników Polskich (od 1922 r., po przekształceniu Związku w Stowarzyszenie Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych, wchodził w skład Zarządu Głównego).

Po przejęciu w 1922 r. przez skarb państwa polskiego majątku górniczo-hutniczego skarbu pruskiego R. podjął pracę na stanowisku dyrektora w kopalni „Król" („König") w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), a od kwietnia 1929 r. – na analogicznym stanowisku w kopalni „Knurów". Kopalnie te wydzierżawiono spółce francusko-polskiej: Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląs-

sku – „Skarboferm" (Dyrekcja Techniczna miała siedzibę w Królewskiej Hucie – obecnie Chorzów). Był mocno zaangażowany zawodowo i społecznie.

R. wchodził, obok: → inż. J. Ćwiżewicza, Fusa i dr. E. Hankego, w skład Rady Nadzorczej Domu Ludowego w Królewskiej Hucie, zbudowanego dla upamiętnienia 10-lecia przyłączenia części Górnego Śląska do Rzeczypospolitej Polskiej. Dom ten miał służyć szerzeniu kultury i sztuki polskiej na zachodnich kresach państwa.

W momencie wybuchu II wojny światowej R. został internowany przez Niemców w Ostrowie, gdzie przebywał do listopada 1939 r. W l. 1940–1944 mieszkał w Warszawie, pracując w przedsiębiorstwie przewozowym. Był jednym z autorów konspiracyjnych planów powojennej organizacji górnictwa. Po upadku powstania warszawskiego wyjechał do Skierniewic, a później przebywał w Bieżanowicach k. Krakowa.

W l. 1945–1946 ponownie rozpoczął pracę w górnictwie jako dyrektor techniczny Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Następnie przeszedł do Rady Techniczno-Ekonomicznej przy Centralnym Zarządzie Przemysłu Węglowego. Od 1949 r. pracował na stanowisku kierownika w Przedsiębiorstwie Budowy Zakładów Przemysłowych w Mikołowie. Ostatnim miejscem pracy R. było Główne Biuro Projektów Górniczych w Katowicach (l. 1953–1958).

Zm. 26 II 1963 w Bytomiu, gdzie został pochowany.

Odznaczony został m.in.: Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi.

APKat., zespół Skarboferme 334, sygn. 2000, teczka personalna A. Rowińskiego. – Głazek D., Linert A., Krzyżanowska-Rubin K., *Miejski Dom Ludowy...*, s. 86; Karuga W., *Organizacja Polskiego Komisariatu Plebiscytowego dla Górnego Śląska*, Op. 1966; Kossuth S., *Polacy – słuchacze Akademii Górniczych we Freibergu (Saksonia) i w Szemnicach (Słowacja)*, Kat. 1960; PSB, t. 32, s. 341; Nehrebecki L., *Wspomnienia*, wyd. II, Kat. 2000, s. 77, 78, 80, 81; Serafin F., *Województwo śląskie...*; Zieliński W., *Hotel „Lomnitz"*, Kat. 1986.

Miłosz Skrzypek

Rubaszewski Stanisław Romuald, pseud.: „Ligota", „Jastrzębiec", „Ostoja-Wiktor" (1903–1972), nauczyciel, oficer Armii Krajowej.

Ur. 14 VI 1903 w Stanisławowie jako syn Adolfa, pracownika starostwa powiatowego w Stanisławowie, i Katarzyny z d. Miśków. Od 1915 r. uczęszczał przez 3 lata do Państwowego I Gimnazjum w Stanisławowie. W listopadzie 1918 został członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) w Stanisławowie, z końcem maja 1919 r. brał udział w wyparciu z tego miasta wojsk ukraińskich, a następnie – do połowy lipca 1920 – był członkiem Małopolskiej Straży Obywatelskiej w Stanisławowie. W czerwcu 1924 r. ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Stanisławowie i w sierpniu t.r. rozpoczął pracę nauczyciela w szkole powszechnej w Bielszowicach na Śląsku. 4 l. później przeniesiono go na analogiczną posadę w Nowej Wsi, a następnie został kierownikiem Publicznej Szkoły Powszechnej nr XI w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W dn. 11 V 1927 złożył egzamin kwalifikacyjny, 24 VI 1930 ukończył Państwowy Wyższy Kurs Nauczycielski w Mysłowicach, zaś w lutym 1931 3-letnie studia w Instytucie Pedagogicznym w Katowicach. Jednocześnie R. działał w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem i w Związku Peowiaków (był delegatem na Zjazd Peowiaków Okręgu Śląskiego w styczniu 1936).

Po wybuchu II wojny światowej R. nawiązał pod koniec grudnia 1939 r. kontakt z konspiracją, zaś dn. 1 I 1940 został zaprzysiężony jako członek Związku Walki Zbrojnej (ZWZ). Początkowo był zastępcą szefa wywiadu Komendy Obwodu ZWZ Przemyśl, a następnie (od końca 1940) – referentem cywilnym (odpowiednik starosty) w składzie tej Komendy, zaś z początkiem sierpnia 1942 otrzymał przydział na stanowisko kwatermistrza Obwodu. Aresztowany przez Niemców 31 VIII 1942 we Lwowie, następnego dnia został przewieziony do Przemyśla, a 13 XI do więzienia przy ul. Montelupich w Krakowie.

W dn. 14 XII 1942 wywieziony został do obozu koncentracyjnego Auschwitz (nr obozowy 83781), gdzie przebywał do 4 XII 1944; później był więziony kolejno w obozach koncentracyjnych w Buchenwaldzie, Ohrdrufie i Flossenbürgu. Z tego ostatniego uwolniony został przez wojska amerykańskie 23 IV 1945. Po uwolnieniu R. przebywał do grudnia 1945 w Stamsried w Bawarii, gdzie był przewodniczącym Rady Naukowej Polskiego Uniwersytetu Powszechnego. Następnie wyjechał do polskiego ośrodka Haren w brytyjskiej strefie okupacyjnej. Został tam zweryfikowany w stopniu podporucznika. Pracował jako kierownik Działu Materiałowego Zarządu Miejskiego Haren. Był również przewodniczącym Komisji Weryfikacyjnej Oddziału Polskiego Związku Byłych Więźniów Politycznych Więzień i Obozów Koncentracyjnych, potem przewodniczącym Głównej Komisji Weryfikacyjnej. Jako „Obserwator" publikował swoje artykuły w „Dzienniku Polskim. Organie Polonii w Ratyzbonie". Był także członkiem Stowarzyszenia Polskich Kombatantów (SPK).

Do Polski R. powrócił 23 V 1947. Początkowo osiedlił się w Przemyślu, gdzie od lutego 1948 do listopada 1949 r. pracował jako kierownik Wydziału Administracji tamtejszego oddziału Centrali Produktów Naftowych, później, do lutego 1950, zajmował analogiczne stanowisko w Miejskim Przedsiębiorstwie Remontowo-Budowlanym. W l. 1949–1950 R. był ławnikiem Sądu Okręgowego w Przemyślu, jednocześnie w l. 1947–1949 przewodniczył Okręgowej Komisji Weryfikacyjnej Polskiego Związku Byłych Więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych w Rzeszowie. Następnie do 1955 r. pracował w Narodowym Banku Polskim w Lesznie i w Opolu, po czym przeszedł na rentę inwalidzką i osiedlił się w Warszawie. Zm. tamże 3 XII 1972; pochowany został na cmentarzu Powązkowskim.

Odznaczony był Medalem Niepodległości (1933) i Krzyżem Partyzanckim.

Żonaty ze Stanisławą Janiną z Knoblochów, R. nie zostawił potomstwa.

CAW, Akta Medalu Niepodległości z 3 VI 1933 (fot.). – Brudnicki E., Sikora T., *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935, s. 29, 32; Czerny E., *Działalność ZWZ-AK na terenie pow. przemyskiego*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1984, nr 4, s. 163–164; Glimos-Nadgórska A.: *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006, s. 37; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 40–41. – „Tygodnik Powszechny" 1972, nr 1; „Życie Warszawy" 1972, nr 291, s. 6. – Informacje brata, Adama Rubaszewskiego, i dokumenty w jego zbiorach.

Grzegorz Mazur

Rückert-Picco Ria (1900–1966), niemiecka malarka, autorka znajdującego się w zbiorach Muzeum w Chorzowie obrazu *Huta* (olej / tektura) z 1943 r.; na pierwszym planie staw hutniczy, w głębi zabudowania huty.

Huta, 1943

Ur. 20 XII 1900 w Norymberdze, w rodzinie architekta i nauczyciela miejscowej szkoły budowlanej. Swoje pierwsze doświadczenia artystyczne zdobywała w tamtejszej szkole sztuk plastycznych (Kunstschule) pod kierunkiem nauczycieli Gradla, Körnera i Selzera, potem studiowała w akademiach sztuk plastycznych w Stuttgarcie, Wiedniu

i w końcu pod kierunkiem prof. Olbricha w Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Weimarze. Malowała głównie widoki zakładów przemysłowych. Z tematyką tą zetknęła się po raz pierwszy w 1929 r. Zajmowała się także portretami i malowidłami ściennymi (freskami). W ostatnich latach życia powróciła do tematyki przemysłowej, malowała zakłady przemysłu ciężkiego.

W latach II wojny światowej przebywała na Górnym Śląsku, w Gliwicach. Zapewne wtedy powstał wspomniany obraz, znajdujący się w zbiorach Muzeum w Chorzowie.

2-krotnie była mężatką. W 1934 r. wyszła za mąż za nauczyciela szermierki (byłego mistrza Europy w tej konkurencji), Włocha Alessandro Picco, i wówczas przyjęła nazwisko Rückert-Picco. Po śmierci męża w 1959 r., poślubiła nauczyciela Josefa Kolle i odtąd nazywała się Ria Kolle-Rückert. Była bezdzietna.

Zm. 30 XII 1966 w rodzinnej Norymberdze.

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts. Unter Mitwirkung von Fachgelehrten des In- und Auslandes, bearb., redig. u. hrsg. von H. Vollmer, Bd. 3: *K–P*, Leipzig 1956, s. 587; *Fritz Bimler (1890–1966) i inni. Chorzów, lipiec–sierpień 2004. Informator do wystawy*, oprac. D. Sawicka-Oleksy, Ch. 2004 (tam zdjęcie wspomnianego obrazu); Schmidt J., *Ludzie i dzieła. Artyści plastycy związani z Gliwicami*, Gliwice 2006, s. 122, 123.

Zbigniew Kapała

Rudawski Henryk (?–1939), pracownik umysłowy, powstaniec śląski, podporucznik rezerwy WP, członek królewskohuckiego (chorzowskiego) koła ZOR RP, do września 1939 r. mieszkaniec Chorzowa, we wrześniu 1939 r. dowódca I plutonu 1. kompanii ckm I batalionu 75. Pułku Piechoty, stacjonującego przed wojną w Rybniku.

O świcie 1 IX 1939 na Rybnik wyszło potężne uderzenie niemieckiej 5. Dywizji Pancernej gen. por. Heinricha von Viettinghoffa, z niedalekiego, wówczas niemieckiego Raciborza. Na przedpolach miasta wróg pojawił się o godz. 6.00. R. walczył w dzielnicy „Maroko" na odcinku najbardziej zmasowanych ataków niemieckich. Poległ w walce wraz ze swoimi żołnierzami. Spoczywa na rybnickim cmentarzu w mogile żołnierzy Września.

USC w Ch. – Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 114–115 (fot.); *Dziesięciolecie Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch. 1934, s. 51; Musialik L., *Rybniczanie. Słownik biograficzny*, Rybnik 2000, s. 155; Przemsza-Zieliński J., *75 Pułk Piechoty w wojnie obronnej Polski we wrześniu 1939 roku*, [w:] *Chorzowianie w II wojnie światowej...*, s. 13–14, 37.

Zbigniew Kapała

Rudnicki Teodor (1884–1950), nauczyciel, prezes Towarzystwa Czytelni Ludowych.

Ur. 1 XI 1884 w Jankowie Przygodzkim (woj. poznańskie), syn Wojciecha, gospodarza, i Józefy z Nowaków. Po ukończeniu niemieckiej szkoły powszechnej wyjechał z domu i uczęszczał w l. 1899–1907 do 8-klasowego prywatnego gimnazjum klasycznego Towarzystwa „Powściągliwość i Praca" w Miejscu Piastowym (Małopolska). Po ukończeniu gimnazjum uczęszczał na roczny kurs pedagogiczny dla nauczycieli

i wychowawców, dający mu uprawnienia do nauczania w szkole. Będąc jeszcze uczniem, od 1 IX 1905 nauczał w Szkole Ludowej Towarzystwa „Powściągliwość i Praca", a od roku szkolnego 1908/1909 aż do 1 XI 1918 – również w Niższym Gimnazjum Prywatnym Towarzystwa w Pawlikowicach. Wykładał tam język polski i nauki przyrodnicze, a także m.in. uczył śpiewu, muzyki oraz prowadził orkiestrę szkolną. Bardzo aktywnie działał w środowisku, organizował po okolicznych wsiach chóry i orkiestry włościańskie, zakładał kółka samopomocy, oszczędnościowe oraz gimnastyczne, jeździł z odczytami z dziedziny pedagogiki i propagował wśród chłopów pszczelarstwo. W roku szkolnym 1919/1920 wykładał w prywatnym seminarium żeńskim oraz gimnazjum żeńskim w Krośnie. Pracę przerwał, wstępując jako ochotnik do Wojska Polskiego. Od 29 VIII do 27 XI 1920 służył w batalionach harcerskich; zwolniony został w stopniu sierżanta ochotnika.

R. przybył na Górny Śląsk wraz z pierwszą grupą polskich nauczycieli; 1 IX 1922 został zatrudniony jako nauczyciel tymczasowy w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Mimo iż nie ukończył studiów wyższych, 22 XI 1926 minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego przyznał mu kwalifikacje do nauczania przyrody i matematyki w 3 niższych klasach szkół średnich ogólnokształcących. Pracując ukończył kursy dokształcające z zakresu nauczania przyrody i matematyki w Cieszynie, Krakowie i Katowicach. Dn. 4 XII 1927 został mianowany na stanowisko nauczyciela stałego. Dn. 31 VIII 1929 na własną prośbę przeniósł się do Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Królewskiej Hucie.

Był bardzo zaangażowany w działalność społeczną. W 1927 r. w czasie wakacji z ramienia Związku Obrony Kresów Zachodnich zajmował się organizacją i wysyłaniem dzieci na kolonie letnie. Należał do wielu organizacji społecznych i politycznych. W sprawozdaniach dyrekcji gimnazjum obok jego nazwiska widnieją: Związek Obrony Kresów Zachodnich (od 1934 r. Polski Związek Zachodni), Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Biały Krzyż, Liga Morska i Rzeczna (późniejsza Liga Morska i Kolonialna), Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół", Towarzystwo Lutnia, Narodowy Uniwersytet Robotniczy, Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, Towarzystwo Domów Ludowych oraz Towarzystwo Opieki nad Zaniedbanymi Dziećmi. Za pracę w Białym Krzyżu otrzymał w 1934 r. dyplom uznania. Był bardzo aktywnym działaczem Towarzystwa Czytelni Ludowych (TCL). W 1925 r. był jego prezesem, a gdy w październiku 1931 r. funkcję tę objął → ks. dr Karol Milik, R. został wiceprezesem. Po odejściu ks. Milika do Poznania w 1933 r. R. aż do wyborów pełnił funkcję prezesa, a po wyborach w 1934 r. aż do wybuchu II wojny światowej był wiceprezesem i kierownikiem oświatowym. Organizował na terenie Chorzowa liczne prelekcje (do ich wygłaszania zapraszał nauczycieli z miejscowych gimnazjów), obchody Dni Sienkiewiczowskich połączone z wykładami na temat pisarza, wspólnie z właścicielami chorzowskich księgarń urządzał wystawy „książki polskiej", wykłady dla bezrobotnych. Dużym zainteresowaniem cieszyły się organizowane przez R. niedzielne odczyty w siedzibie TCL przy ul. Jana III Sobieskiego 3. W l. 1933–1934 wygłosił 47 prelekcji. Na wykłady organizowane zarówno w siedzibie TCL, jak i w Miejskim Gimnazjum Żeńskim zapraszał również literatów spoza miasta, np. w grudniu 1933 r. w szkole gościli Emil Zegadłowicz i Władysław Żelechowski. Na wykłady zapraszano ludzi nauki i literatury, przeważnie z pobliskiego Krakowa. R. był też członkiem Sekcji Śląskiej Zarządu Głównego TCL, a także członkiem Komitetu Budowy Domu Oświatowego TCL w Katowicach.

Mniej pomyślnie układała się R. praca zawodowa. Władze oświatowe i administracyjne uważały go za „zaciętego opozy-

cjonistę", który publicznie krytykuje rząd i władze państwowe. W związku z tym 13 VII 1934 wojewoda Michał Grażyński zwrócił się z prośbą do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego o przeniesienie R. w stan nieczynny, uzasadniając, że przenosi on swą opozycyjną działalność także na teren szkoły. Główną przyczyną zwolnienia był wiec „mężów katolickich" 17 VI 1934 i rezolucja nawołująca zebranych do nieposyłania dzieci do szkół, w których uczą nauczyciele zrzeszeni w „Ognisku" (Związek Nauczycielstwa Polskiego). Według raportu policji R. był współorganizatorem wiecu i autorem rezolucji. W tym samym raporcie czytamy, że również jego działalność w TCL budziła wiele zastrzeżeń, gdyż nie pozwalał on na prenumerowanie jakiegokolwiek czasopisma prorządowego, natomiast prenumerował czasopisma opozycyjne. Zwracano uwagę, że R. ma duży wpływ na społeczeństwo, więc jego krytyka rządu ma szerokie poparcie. W styczniu 1935 r. R. został zwolniony ze szkoły. Odwołał się, ale minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego podtrzymał swoją decyzję i ostatecznie R. został zwolniony ze służby nauczycielskiej 15 VII 1935.

Na emeryturę nie przeszedł, gdyż od 1 V 1935 Magistrat Chorzowa zatrudnił go w administracji miejskiej. Powierzono mu organizację i kierownictwo otwartego 13 XII 1935 w Chorzowie Muzeum Ziemi Bytomskiej. Jednocześnie zlecono mu opiekę nad zabytkami chorzowskimi, m.in. nad kościołem pw. św. Wawrzyńca oraz nad ogrodami miejskimi. Placówką kierował do końca czerwca 1937 r. Z dn. 1 VII t.r. przyjęto go do służby administracyjnej w charakterze etatowego urzędnika miejskiego na stanowisko inspektora biurowego. Z dn. 1 V 1938 został przeniesiony do Ogrodnictwa Miejskiego. Dn. 28 VII 1939 Miejska Komisja Personalna zaproponowała R. przejście w stan spoczynku z dn. 1 X 1939.

W dn. 15 X 1937 zawarł małżeństwo z Anną Skrzypek.

Zm. 22 I 1950 w Jankowie Przygodzkim.

Odznaczony był Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości (1928) oraz Srebrnym Krzyżem Zasługi (1937).

APKat., 27 Akta osobowe R-372; 646 Akta osobowe R-711; Śląskie Biuro Statystyczne, sygn. 16a; 72 I Towarzystwo Czytelni Ludowych, sygn 1. – Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*, s. 168.

Urszula Wołczyk

Rutkowski (Pobóg-Rutkowski) Adam Mieczysław (1883–1927), nauczyciel Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), historyk i publicysta.

Ur. 11 X 1883 w Jarosławiu jako syn Stanisława, inżyniera miejskiego, i Eugenii z d. Skórka. Szkołę powszechną i gimnazjum klasyczne, w którym pobierał nauki w l. 1894–1902, ukończył w rodzinnym mieście. Następnie w l. 1902/1903–1906/1907 studiował historię i geografię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dn. 15 III 1910 uzyskał doktorat na podstawie dysertacji „Szkic dziejów filozofii greckiej od jej początków aż do zamknięcia szkół ateńskich w roku 529 po Chrystusie". Dn. 29 VIII 1910 został mianowany przez Radę Szkolną Krajową zastępcą nauczyciela w Cesarsko-Królewskim Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu (późniejsze I Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego), gdzie uczył historii i geografii. Dn. 22 X 1913 zdał egzamin nauczycielski przed Krakowską Komisją Egzaminacyjną dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich. Zaangażował się w prace przemyskiego oddziału Koła Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. W okresie oblężenia twierdzy Przemyśl w czasie I wojny światowej pozostał na miejscu i pracował w jedynej wówczas czynnej szkole średniej w mieście – w Gimnazjum z wykładowym językiem polskim na Zasaniu; 14 IX 1915 powrócił do pracy w swojej macierzystej szkole.

W okresie wojennym zaangażował się w prace redakcji „Echa Przemyskiego",

w którym publikował artykuły: *Rocznica Długoszowska 1415–1915* (1915, nr 3, s. 3, nr 4, s. 4), *Kilka uwag o kongresie wiedeńskim z roku 1815 z powodu tegoż setnej rocznicy* (1915, nr 8, s. 2, 3), *Sylwetki z przeszłości szkolnictwa naszego w Warszawie. Józef Mianowski. Pierwszy i ostatni rektor b. Szkoły Głównej warszawskiej* (1915, nr 12, s. 2), *W listopadową rocznicę* (1915, nr 13, s. 1), *Szkic z dziejów szkolnictwa polskiego* w *Królestwie* (1915, nr 17, s. 1; nr 18, s. 1; nr 19/20, s. 5; 1916, nr 4, s. 2, 3; nr 6, s. 2; nr 7, s. 2; nr 14, s. 3, 4), *Kolęda* (1915; nr 19/20, s. 4), *Skąd się wzięły zwyczaje noworoczne?* (1916, nr 3, s. 2, 3), *Jakie były władze w oblężonym i zajętym Przemyślu?* (1916, nr 24, s. 3, 4), *W rocznicę przysięgi Kościuszki (1794–1916)* (1916, nr 25, s. 1), *Polskie klejnoty koronne* (1916, nr 29, s. 2), *Jak wyglądała Wielkanoc 1915 w Przemyślu?* (1916, nr 33, s. 2), *Jak obchodzono w roku zeszłym święto Królowej Korony Polskiej w Przemyślu?* (1916, nr 37, s. 3), *Korespondencja z Jarosławia* (1916, nr 67, s. 3, 4).

R. zajmował się również sprawami społecznymi, m.in. jako członek Komitetu Obchodowego Zjednoczenia Towarzystw Polskich w Przemyślu uczestniczył w zorganizowaniu 4 XII 1915 uroczystości miejskich z okazji rocznicy powstania listopadowego. Zachowała się też wzmianka o jego wykładzie publicznym pt. *Dzieje socjalizmu,* wygłoszonym w dn. 2 i 9 IV 1916.

Decyzją Rady Szkolnej Krajowej z dn. 25 IX 1916 R. został przeniesiony z Przemyśla do Cesarsko-Królewskiego Gimnazjum w Żółkwi, a 12 II 1918 – do Cesarsko-Królewskiego Gimnazjum w Brzozowie. W tym czasie dużo chorował. W myśl rozporządzenia ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 20 IX 1924 został przeniesiony z dn. 5 X t.r. do Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Jednak już decyzją z 25 IX 1924 ministerstwo, udzielając mu urlopu w gimnazjum królewskohuckim, mianowało go na rok szkolny 1924/1925 kierownikiem Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Dubnie (na Podolu); pracował w tej szkole rok, po czym powrócił do Królewskiej Huty. Jego pobyt w Królewskiej Hucie był stosunkowo krótki, ale zaowocował dziełem wieńczącym całe życie – *Historią miasta Królewskiej Huty* (Król. Huta 1927). W Królewskiej Hucie wraz z rozpoczęciem roku szkolnego 1925/1926 podjął pracę w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym, gdzie pracował do śmierci.

R. zawarł związek małżeński z Janiną z d. Skórka jeszcze w okresie krakowskim; najprawdopodobniej nie pozostawił potomstwa.

Grobowiec

Zginął tragicznie w wypadku tramwajowym. Został pochowany na cmentarzu parafii św. Jadwigi przy ul. Drzymały w Chorzowie.

AP w Przemyślu, Zespół nr 387, sygn. 192; Arch. UJ, Zespół PKEN 26, teczka osobowa A. Rutkowskiego. – Gałuszka M., *Autor królewskohuckiej monografii*, „Wspólny Chorzów" 2002, nr 6; Sprawozdanie Dyrekcji ck. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu za rok szkolny 1910/1911, s. 2, 4; Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu za rok szkolny 1913/1914, s. 20; Sprawozdanie Dyrekcji ck. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu na Zasaniu za rok szkol-

ny 1914/15, s. 11–13, 27; VI Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Brzozowie za rok szkolny 1924/1925, s. 3; IX Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum Humanistycznego w Brzozowie za rok szkolny 1927/1928, z uwzględnieniem okresu dziesięciolecia szkolnictwa polskiego, s. 30, 31. – „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego" 1924, nr 20 (142) z 15 XII, s. 360; 1926, nr 12 (174) z 1 IX, s. 313; „Muzeum" 1914, t. 1, z. 3/4, s. 287, 288.

Tomasz Pudłocki

Rybner (Rübner) Juliusz (1861–1935), honorowy przewodniczący Izraelickiej Gminy Wyznaniowej w Królewskiej Hucie (Chorzowie).

Ur. w 1861 w Ujsołach (pow. żywiecki, woj. krakowskie) jako syn Salomona i Frymety z d. Polaczek. Przybył do Królewskiej Huty wkrótce po plebiscycie.

Po wyborach do Rady Izraelickiej Gminy Wyznaniowej w Królewskiej Hucie w l. 1926, 1928, 1930 i 1933 stawał na czele jej zarządu. Przyczynił się do jedności członków społeczności żydowskiej, czym zdobył jej przychylność i został zaszczycony tytułem honorowego przewodniczącego Izraelickiej Gminy Wyznaniowej.

Był żonaty z Anną Teichner.

Zm. 21 IX 1935, spoczął w honorowej kwaterze w Chorzowie.

USC w Ch., akt zgonu nr 350/1935/2. – Jaworski W., *Ludność żydowska w Chorzowie w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 1: 1996, Ch. 1997.

Zbigniew Kapała

Rychlik Paweł (1898–1941), powstaniec śląski, obrońca Chorzowa we wrześniu 1939 r.

Ur. 16 I 1898. Był mistrzem hutniczym w Chorzowie. Uczestniczył w powstaniach śląskich. W III powstaniu został dowódcą kompanii. Wziął udział w obronie Chorzowa we wrześniu 1939 r. Był więziony początkowo w Chorzowie, potem przekazano go do Skrochowic k. Opawy, a następnie do Sachsenhausen. Stamtąd został odesłany 5 III 1940 do Dachau, po czym ponownie przeniesiony do Sachsenhausen, gdzie zm. w 1941 r.

EPŚ, s. 493; Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 197.

Zbigniew Kapała

Rygielski Stanisław Kazimierz OSB (1886–1941), ksiądz katolicki, kapelan wojskowy i powstańczy oraz działacz plebiscytowy, katecheta, więzień obozów koncentracyjnych.

Ur. 23 XII 1886 w Kornatowie w pow. chełmińskim na Pomorzu. Uczeń Królewskiego Pruskiego Gimnazjum w Chełmnie (1898–1902) i prywatnego gimnazjum OO. Benedyktynów-Olivetanów w Tanzenbergu na terenie Karyntii w Austrii (1902–1906), gdzie 28 VII 1906 uzyskał świadectwo dojrzałości. Potem zapisał się na studia teologiczne w Collegium Benedictum S. Anzelmi in Urbe i w Collegium Internationale Pontificium Angelicum S.O.P. w Rzymie, a po ich ukończeniu zdobył stopnie bakalaureatu i licencjatu św. teologii, przyjął święcenia kapłańskie (3 VII 1910) i został egzaminatorem dogmatyki oraz teologii moralnej w zakonie OO. Benedyktynów-Olivetanów. Mając obywatelstwo austriackie, R. został wkrótce duszpasterzem i katechetą niemieckiej szkoły wydziałowej (1911–1914) w chorwackiej miejscowości Opatija (wł. Abbazia 1918–1945). W tym też czasie, na podstawie dysertacji *De peccato originali et Imaculata Conceptione B. M. V.*, zdobył stopień doktora teologii w Collegium Internationale Pontificium Angelicum w Rzymie

(10 VII 1912). W okresie I wojny światowej pełnił funkcję kapelana szpitala wojskowego w Wiedniu (1914–1915) i proboszcza 11. Dywizji Lwowskiej na froncie wschodnim (1915–1918).

Po upadku monarchii habsburskiej i rozkładzie Austro-Węgier oraz odrodzenia państwa polskiego (1918), R. pracował jeszcze przez jakiś czas w kancelarii biskupa polowego w Wiedniu (do marca 1919 r.), potem zaś przeszedł do armii polskiej. Pełnił w niej funkcję kapelana, kolejno: szpitala garnizonowego w Przemyślu, oddziałów lotniczych w Poznaniu i 15. Dywizji Wielkopolskiej w wojnie polsko-bolszewickiej. W grudniu 1920 r. został odkomenderowany do pracy plebiscytowej na Górnym Śląsku w charakterze szefa propagandy na pow. gliwicki, a w III powstaniu śląskim pełnił funkcję szefa Duszpasterstwa Grupy „Południe" (25 V–5 VII 1921). Po zwycięskim powstaniu, do czasu objęcia przez Polskę suwerenności na przekazanych jej częściach Górnego Śląska (17 VI–10 VII 1922), R. wypoczywał u rodziny na Pomorzu, jednakże już w roku szkolnym 1922/1923 został nauczycielem w Gimnazjum Miejskim w Mikołowie, a po uzyskaniu misji kanonicznej z Administracji Apostolskiej dla Śląska Polskiego (6 XI 1922) uczył nie tylko przedmiotów świeckich, ale także religii. Następnie, od roku szkolnego 1924/1925, został katechetą Państwowego Gimnazjum w Rybniku. Prowadził też duszpasterstwo w klasztorze ss. wincentek i w lecznicy brackiej, a następnie związał się na stałe z Królewską Hutą (obecnie Chorzów). Uzyskał tam: misję kanoniczną do nauczania w Gimnazjum Klasycznym (10 VIII 1926); roczne pozwolenie binowania w niedzielę i święta w więzieniu i szpitalach, także w okolicy (3 X 1927); zgodę władz kościelnych na objęcie stanowiska katechety w tamtejszych szkołach dokształcających (15 VII 1929).

Przez cały czas R. podlegał opactwu benedyktyńskiemu w Seregno, na terenie prowincji Mediolan w Lombardii (Włochy), ale za jego zgodą przebywał w diecezji śląskiej, katowickiej. Sekularyzował się dopiero 27 VIII 1930, a 25 II 1931 został inkardynowany do tej diecezji.

W l. następnych R. pełnił funkcję katechety w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego (Szkoła Handlowa i Gimnazjum Handlowe, Szkoła Dokształcająca Kupiecka i Przemysłowa), mieszkał zaś w Zakładzie Św. Jadwigi, prowadzonym przez siostry zakonne. Od połowy l. 30. cierpiał z powodu dolegliwości zdrowotnych.

Tuż po wybuchu II wojny światowej R. został pozbawiony pracy w szkole. Wiosną 1940 r., 30 IV (wg W. Szołdrskiego – 3 V) aresztowało go gestapo i osadziło w obozie koncentracyjnym – najpierw w Dachau (5 V), potem zaś w Mauthausen-Gusen (26 VI), gdzie zm. 10 III 1941 (wg J. Domagały – 9 IX 1940).

AAKat., Akta personalne; APKat., Akta osobowe nauczycieli R/358, 113 – Rygielski Stanisław. – Domagała J., *Ci, którzy przeszli przez Dachau*, W. 1957, s. 206 (tu literatura i źródła); Gwóźdź H., *Udział duchowieństwa śląskiego w akcji plebiscytowej i powstaniach (1919–1921)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne", t. 15: 1982, s. 171–230, s. 194–195, 205, 228; *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur – Bezirks für das Jahr 1925*; Hoffmann B., *A kdo vás zabije*, wyd. 2., Predor 1946, s. 525; Jacewicz W., Woś J., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, [w:] *Kościół katolicki na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*, z. 3, W. 1978, s. 158, 203; *Ks. dr Stanisław Rygielski*, „Gość Niedzielny" 1959, nr 15, fot.; *Ks. dr Stanisław Rygielski, katecheta w Chorzowie*, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Kurii Metropolitalnej w Katowicach" 1970, nr 5–7, s. 114–115; Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej) w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kat. 2000, s. 520 [Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie]; Smołka L., Rygielski Stanisław Kazimierz, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, pod red. M. Patera, Kat. 1996, s. 358–359; Szołdrski W., *Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, „Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy, szkice, materiały historyczne", t. 11, Rzym 1965, s. 221, 404; Wichura-Zajdel E., *Z dziejów duchowieństwa śląskiego w czasie wojny 1939–1945*, W. 1968, fot. – „Rocznik Diecezji Katowickiej" 1947; „Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej)" 1929, 1931.

Leonard Smołka

Rymer Benedykt, pseud. „Pollux" (1916–1942), harcerz, współorganizator Polskiej Organizacji Partyzanckiej (POP) w Chorzowie, szef kolportażu prasy konspiracyjnej Okręgu Śląskiego Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) od stycznia do kwietnia 1940 r., członek sztabu Okręgu Śląskiego ZWZ.

Ur. 5 IV 1916 w Bottrop jako syn Jana i Berty z d. Gortoł. Rodzina znana była z przywiązania do tradycji polskich. Ojciec był górnikiem westfalskim i znanym działaczem polonijnym na terenie Nadrenii i Westfalii, m.in. był członkiem zarządu filii Zjednoczenia Zawodowego Polskiego (od 1903 r.), współzałożycielem Związku Towarzystw Katolickich Robotników w Bochum (w 1907 r.), prezesem Towarzystwa Oświatowego w Bottrop (od 1911 r.) oraz założycielem i prezesem Komitetu Towarzystw (w 1911 r.) i Towarzystwa Polek w Bottrop (od 1912 r.). W czasie I wojny światowej ojciec R. nadal działał jako prezes różnych towarzystw, organizował szkółki dla dzieci itd. Po wojnie władze naczelne Zjednoczenia Zawodowego Polskiego skierowały go do pracy na Górnym Śląsku. Z rodziną zamieszkał w Raciborzu. Za działalność narodową został 2-krotnie aresztowany przez władze niemieckie. W domu wychowywano dzieci w głębokim szacunku dla starszych i dla polskości, a jednocześnie w przywiązaniu do katolicyzmu.

W połowie 1921 r. rodzina Rymerów przeprowadziła się do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Ojciec R. był współorganizatorem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w tym mieście oraz jego pracownikiem, a następnie naczelnikiem jednego z wydziałów. W 1922 r. R. rozpoczął tu naukę w szkole powszechnej. Tam też wstąpił do harcerstwa. Potem uczęszczał do Państwowego Gimnazjum im. Odrowążów. Aktywnie włączył się w działalność Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP). W 1934 r. uzyskał świadectwo maturalne i kontynuował naukę w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych w Katowicach. Po ich ukończeniu jako chemik podjął pracę w Zakładach Koksowniczych w Chorzowie Batorym.

W chwili agresji III Rzeszy na Polskę R. pozostał w Chorzowie, zaś rodzina na polecenie śląskich władz administracyjnych opuściła miasto i dotarła aż do Zaleszczyk (w końcu października 1939 r. powróciła do Chorzowa). Na początku listopada t.r. spotkał na ulicy w Chorzowie → Ksawerego Lazara, którego znał jeszcze z działalności w ZHP. Podczas rozmowy z nim dowiedział się o tworzeniu konspiracji na Śląsku i wyraził chęć jej zasilenia. Na kolejne spotkanie umówili się 11 XI t.r. w mieszkaniu rodziców przy ul Dąbrowskiego 11/6. W tym dniu ppor. rez. K. Lazar zaprzysiągł nie tylko Benedykta R., lecz także jego braci – → Michała i Władysława, którzy nie wiedzieli wówczas, że był on komendantem Obwodu Chorzowskiego Polskiej Organizacji Partyzanckiej, od grudnia 1939 r. podporządkowanej kierownictwu krakowskiemu Służby Zwycięstwu Polski (SZP). Nazwa ta nie przyjęła się na Śląsku – tu mówiono najczęściej Polskie Siły Zbrojne. Początkowo bracia otrzymali zadanie niesienia pomocy poszkodowanym w wyniku działań wojennych i okupacji oraz nawiązania kontaktów z kolegami szkolnymi i znanymi im osobami celem zorientowania się, czy można ich zwerbować do organizacji.

Benedykt nie powrócił do Zakładów Koksowniczych i nie podjął żadnej pracy

w gospodarce niemieckiej. Poświęcił się całkowicie działalności konspiracyjnej. Stał się jednym z najbliższych współpracowników ppor. Lazara. Ten polecił mu skoncentrować uwagę na pozyskaniu nowych członków organizacji, ale po ich odpowiednim sprawdzeniu i po przeprowadzeniu wywiadu. Wkrótce Benedykt zwerbował 30 nowych członków, których zaprzysiągł. Jednocześnie ustalił m.in.: dyslokację sił policyjnych, ich liczebność i uzbrojenie; grupy miejscowych Niemców, zajmowane przez nich stanowiska i stopień zorganizowania, komórki NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei) w Chorzowie. W drugiej połowie listopada 1939 r. władze okupacyjne poleciły rodzinie R. opuścić mieszkanie w Chorzowie. R. z rodzicami przeprowadził się do Mikuszowic. Na krótki czas utracił kontakt z organizacją. Wówczas K. Lazar zorganizował mu kwaterę konspiracyjną, którą kilkakrotnie zmieniał, ponieważ znaczny ruch łączników i kurierów groził jej zdekonspirowaniem.

Na początku stycznia 1940 r. Benedykt R. odpowiadał za kolportaż gazety konspiracyjnej „Świt", organu prasowego Okręgu Śląskiego ZWZ (SZP przekształcona została w ZWZ). Wg danych zawartych w akcie oskarżenia przekazywał w tym czasie po 20–30 egzemplarzy tygodniowo pomniejszym kolporterom w różnych miejscowościach, do niego odprowadzano także pieniądze pobrane za sprzedane gazety. B. nie tylko odpowiadał w tym czasie za kolportaż prasy konspiracyjnej, której wpływ na kształtowanie postaw patriotycznych Ślązaków kierownictwo organizacji chyba przeceniało (możliwość słuchania radia), lecz był także członkiem zespołu redakcyjnego. Jego aktywna działalność konspiracyjna nie uszła uwagi hitlerowskiej służby bezpieczeństwa, która w kwietniu 1940 r. zamierzała go aresztować. B. nie było jednak wówczas w domu, a rodzina zdołała ostrzec go o poszukiwaniu przez gestapo.

W maju 1940 r. jako kurier kierownictwa okręgowego dostał zadanie utrzymywania stałego kontaktu z hm. Józefem Pukowcem „Chmurą" – szefem propagandy Okręgu Śląskiego ZWZ, któremu miał oddawać artykuły do prasy konspiracyjnej. Przewoził te materiały w postaci naświetlonych papierów fotograficznych, które wkładał w wydrążoną skrytkę w formie książki. W trakcie sprawdzania przez funkcjonariusza policji informacje stałyby się natychmiast nieczytelne wskutek działania światła. Innym środkiem ostrożności było stosowanie filmów, które mogły być wywołane tylko przy użyciu zielonego światła. Zadanie to wykonywał do sierpnia 1940 r. W tym miesiącu Okręg Śląski zaprzestał wydawania prasy konspiracyjnej. W tym czasie R. zwrócił na siebie uwagę kierownictwa Okręgu Śląskiego ZWZ wyjątkowymi zdolnościami kreślarskimi.

W czerwcu 1940 r. Benedykt R. wszedł w skład sztabu Okręgu Śląskiego ZWZ. Lazar dostarczył mu dowód osobisty na nazwisko Johann Schneider. W sztabie został sekretarzem → ppor. rez. Józefa Korola – komendanta Okręgu. Z tego zadania wywiązywał się niemal perfekcyjnie. Miał dokładny wgląd w działalność ZWZ na tym terenie, przygotowywał pod kierownictwem Korola rozkazy i wytyczne dla inspektoratów, które przekazywał kurierom. Opracowywał zbiorcze sprawozdania dla komendanta na podstawie otrzymywanych raportów z terenu lub przygotowywał raporty dla przełożonych. Jednocześnie porządkował przychodzącą korespondencję konspiracyjną. Na początku sierpnia 1940 r. przeprowadził się do mieszkania Korola w willi „Ludwisia" w Wiśle Głębcach. W połowie sierpnia komendant Korol zajął willę „Lusia" w Wiśle Jaworniku. B. z bratem Michałem przenosili do niej różne przedmioty, w tym dokumentację konspiracyjną. Dn. 27 VIII t.r. udali się po kolejne materiały; nie wiedzieli o śmierci Korola, który poświęcił swoje życie, aby uratować organizację przed zdekonspirowaniem. Zdołał spalić niemal wszystkie dokumenty i wówczas podjął próbę przebicia się z okrążenia. Lazar ostrzegł braci Rymerów przed nie-

bezpieczeństwem i poinformował o śmierci komendanta. W podobny sposób ostrzeżono innych członków komendy Okręgu. Z polecenia Lazara wyjechał następnego dnia do inspektora katowickiego z informacją o śmierci Korola i z poleceniem zaprzestania działalności na krótki czas, celem zorientowania się co do ewentualnej kontrakcji niemieckiej. Pod koniec sierpnia 1940 r. Benedykt R. jako Josef Konietschny z częścią członków sztabu Okręgu wyjechał do Wiednia, gdzie przez 2 tygodnie mieszkali w hotelu. Po powrocie z Wiednia zamieszkali w Dziedzicach w lokalu konspiracyjnym ppor. Wacława Smoczyka „Szeligi", mieszczącym się w domu Anny Gajdzicy (wdowa po st. przodowniku Policji Województwa Śląskiego, byłym legioniście, który zginął 8 IX 1939) przy ówczesnej Leo Zipserstrasse 7. „Szeliga" poinformował braci R., że komenda Obszaru IV ZWZ wyznaczyła już ppor. rez. inż. Józefa Szmechtę „Jankowa" na nowego komendanta Okręgu Śląskiego ZWZ. Kilka dni później, zgodnie z rozkazem „Jankowa", Benedykt sporządzał i powielał rysunki, m.in. mapy oraz szkice poglądowe z flagami poszczególnych placówek dowódczych wojska niemieckiego, które miały być wydane w celu szkolenia poszczególnych grup organizacji. Jego mieszkanie służyło za bazę kurierską. Wraz z „Szeligą" produkował tam również środki wybuchowe oraz bomby zegarowe na potrzeby Związku Odwetu.

Dn. 19 XI 1940 bracia Rymerowie oczekiwali wieczorem na przyjazd „Szeligi" z Krakowa. Zamiast niego do mieszkania weszło gestapo, które ich aresztowało. Michał podjął próbę ucieczki, lecz został postrzelony w nogę i pozostawiony w polu (w następnym dniu gestapowcy go odnaleźli i uwięzili). Odeszli z Benedyktem do samochodu zaparkowanego obok sklepu Kukucza przy obecnej ul. Żeromskiego. Janina Gajdzica (obecnie Sowińska) w umówiony sposób ostrzegła o „spaleniu" lokalu, natychmiast jej matka po wyjściu gestapowców weszła do pokoju Rymerów i wyniosła wszystkie dokumenty konspiracyjne, łącznie z mapami i różnymi pieczątkami urzędów niemieckich.

Benedykta przewieziono do więzienia w Katowicach, gdzie poddany został brutalnemu śledztwu. Nie załamał się, potwierdził tylko wcześniejsze ustalenia gestapo. Dochodzenie trwało ponad rok. Był konfrontowany z innymi członkami kierownictwa śląskiego ZWZ. Przebywał jeszcze w więzieniach: w Bytomiu, Mysłowicach i Berlinie. Po zakończeniu śledztwa Benedyktowi R. i członkom dowództwa Okręgu Śląskiego ZWZ wytoczono proces o zdradę stanu w Berlinie przed Trybunałem Ludowym. Proces trwał 3 dni (5–7 III 1942). Benedykt został skazany na karę śmierci. Rodzina podjęła próbę ratowania go. Jego matka, siostra Salomea i brat Władysław wyjechali do Berlina i spotkali się z adwokatem dr. Achimem Friesem, który podkreślił godną postawę R. w czasie procesu. W ich imieniu napisał prośbę do Hitlera o ułaskawienie braci, która została jednak odrzucona. W liście pożegnalnym do rodziców z 17 VII 1942 Benedykt napisał: „[...] idę do wieczności, ale nie z bojaźni, o nie [...], z największą nadzieją i ufnością [...], z tym mocnym przekonaniem, że wszystko dobrze będzie. Moja kochana Matko, Twoje serce łączy się ze mną i tak jak teraz jestem silny, tak i Ty będziesz, prawda [...]". Pod listem widnieje podpis: „Wasz syn N.Ż.P. Benedykt" („N.Ż.P" oznacza: „Niech żyje Polska"). Z kolei w 193. numerze wychodzącego w Bytomiu „Ostdeutsche Morgenpost" 18 VII 1942 ukazała się notatka o straceniu zdrajców stanu. W notatce tej wymieniony został też Benedykt, którego stracono 17 VII.

AGKBZpNP, [Podpis nieczyt.], In der Strafsache gegen den Möbeltischler Bogusław Weimann, Beuthen O/S 4 VI 1942, sygn. 395/718; [Podpis nieczyt.], In der Strafsache gegen die Telefonistin Helene Dzikowski, Beuthen O/S 29 III 1942, sygn. 395/280; CAW, [Podpis nieczyt.], Wniosek podkomisji XXV Powstań Górnośląskich do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości na odznaczenie Krzyżem Niepodległości Rymera Jana, Kat. 22 XI 1937 r., sygn. KK i MN, odrz. 25 VI 1938; WAP w Kat., Mildner. Polnische Widerstandsbewegung „SZP". Kattowitz 1 VI 1942, fotokopie akt gestapo, t. E/5 – J. Jakubowicz, F. Mankowski, Zaświadczenie,

Poznań 16 XI 1937, sygn. KK i MN, odrz. 25 VI 1938. – Bethge D., Stankiewicz M., *Śmierć za drutami i kratami 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982; *Bohaterowie spod znaku lilijki. Harcerze Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w latach wojny i okupacji w świetle zeznań własnych i świadków*, wybór i oprac. A. Szefer, Kat. 1984; Franek K., *Historia walki i męczeństwa braci Rymerów. Zawsze wierni*, „Dziennik Zachodni", 24 V 1982; Heller M., *Ruch oporu na Śląsku Cieszyńskim w latach 1939–1945*, Op. 1982; Hojka Z., *Józef Rymer. Biografia polityczna*, Kat. 2002; Kapała Z., Starczewski M., *Ruch oporu w Chorzowie w latach 1939–1945*, [w:] *Chorzowianie w II wojnie światowej...*; Niekrasz J., *Z dziejów AK na Śląsku*, Kat. 1993; *Ruch oporu w Rejencji Katowickiej 1939–1945. Wybór dokumentów*, oprac. Z. Boda-Krężel, B. Kobuszewski, J. Osojca, M. Wrzosek, W. 1972; Starczewski M., *Okręg Śląski...*; tenże, *Polskie Państwo Podziemne...*; tenże, *Rola inteligencji w Polskim Państwie Podziemnym na Górnym Śląsku*, [w:] *Losy inteligencji śląskiej...*, t. 1; tenże, *Ruch oporu...*; Walter-Janke Z., *W Armii Krajowej na Śląsku...*; *Wszystko, co nasze...* – „Ostdeutsche Morgenpost", 18 VII 1942, Nr. 193. – Relacje pisemne i ustne udzielone autorowi m.in. przez: płk prof. dr hab. E. Zawacką, kpt. A. Korczyńską, mgr J. Kosińską, J. Sowińską, E. Rymer, S. Gurbiel, A. Hudzicę, H. Krypczyk-Wyciślik, W. Korol-Mierzejewską, S. Gurbiela, Cz. Rymera, T. Rymera, gen. bryg. dr. Z. Waltera-Jankego, płk. A. Siemiginowskiego, płk. Cz. Gałeckiego, mjr. inż. J. Jackowskiego, kpt. M. Jarzynkę, kpt. dr. J. Niekrasza, dr. E. Odorkiewicza, W. Mańkę, L. Weimana, S. Gajdzicę. – Zbiory prywatne autora: [Podpis nieczyt.], Anklageschrift den Chemiker Benedikt Rymer aus Dziedzitz [...]. Berlin 24 XI 1941 (odbitka ksero); List pożegnalny B. Rymera do rodziny z 17 VII 1942 (odbitka ksero przekazana autorowi przez T. Rymera).

Mieczysław Starczewski

Rymer Michał, pseud. „Castor" (1919–1942), harcerz, student, współorganizator Polskiej Organizacji Partyzanckiej (POP) w Chorzowie, współredaktor gazety konspiracyjnej „Świt", kurier Okręgu Śląskiego Związku Walki Zbrojnej (ZWZ).

Ur. 26 IX 1919 w Raciborzu, syn Jana i Berty z d. Gortoł. Rodzina znana była z przywiązania do tradycji polskich. Ojciec był górnikiem westfalskim i znanym działaczem polonijnym na terenie Nadrenii i Westfalii, m.in. członkiem zarządu filii Zjednoczenia Zawodowego Polskiego (od 1903 r.), współzałożycielem Związku Towarzystw Katolickich Robotników w Bochum (w 1907 r.), prezesem Towarzystwa Oświatowego w Bottrop (od 1911 r.) oraz założycielem i prezesem Komitetu Towarzystw (w 1911 r.) i Towarzystwa Polek w Bottrop (od 1912 r.). W czasie I wojny światowej ojciec R. nadal działał jako prezes różnych towarzystw, organizował szkółki dla dzieci itd. Po wojnie władze naczelne Zjednoczenia Zawodowego Polskiego skierowały go do pracy na Górnym Śląsku. Z rodziną zamieszkał w Raciborzu. Za działalność narodową został aresztowany przez Grenzschutz 5 V 1919 r. pod zarzutem zdrady stanu (sąd zwolnił go z braku dowodów). Po wyjściu z więzienia nadal aktywnie uczestniczył w polskiej działalności narodowej i plebiscytowej. Ponownie został aresztowany w czasie III powstania śląskiego.

W drugiej połowie 1921 r. M. przeprowadził się z rodzicami do Królewskiej Huty, gdzie jego ojciec był współorganizatorem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. W 1925 r. R. rozpoczął tu naukę w szkole powszechnej. Po jej ukończeniu pojechał do Gdyni celem zaciągnięcia się do marynarki handlowej jako chłopak okrętowy. Próba nie powiodła się, bo został zatrzymany przez policję i przekazany rodzicom. Naukę kontynuował w Państwowym Gimnazjum im. Odrowążów. Aktywnie działał w 2 MDH im. Zawiszy Czarnego. W 1938 r. uzyskał maturę i podjął pracę jako praktykant w hucie „Piłsudski". Jednocześnie rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

W chwili agresji III Rzeszy na Polskę Michał R. pozostał w Chorzowie, zaś rodzina na

polecenie władz opuściła miasto i dotarła aż do Zaleszczyk (w końcu października 1939 r. powróciła do Chorzowa). Na początku listopada 1939 r. brat Michała R., → Benedykt, spotkał na ulicy w Chorzowie → Ksawerego Lazara, którego znał jeszcze z działalności w ZHP. Podczas rozmowy z nim dowiedział się o tworzeniu konspracji na Śląsku. Wyraził chęć współpracy. Na kolejne spotkanie umówili się 11 XI t.r. w mieszkaniu rodziców Rymerów przy ul Dąbrowskiego 11/6. W dniu tym ppor. rez. K. Lazar zaprzysiągł nie tylko Michała, ale też jego braci – Benedykta i Władysława. Początkowo bracia otrzymali zadanie niesienia pomocy poszkodowanym w wyniku działań wojennych i okupacji oraz nawiązania kontaktów z kolegami szkolnymi i znanymi im osobami w celu zorientowania się, czy można ich zwerbować do organizacji.

W styczniu 1940 r. Michał został skierowany przez Lazara do zespołu redakcyjnego gazety konspiracyjnej „Świt". Nie tylko zamieszczał w niej swoje artykuły o treści historycznej i politycznej, lecz także sporządzał komunikaty z materiałów dostarczanych przez Lazara z nasłuchu radiowego. Kilkakrotnie sam pisał notatki na podstawie wiadomości z zagranicznych stacji radiowych oraz uczestniczył w drukowaniu tej gazety na prostej, dociskowej maszynie drukarskiej, znajdującej się w biurze na zapleczu warsztatu stolarskiego Bogusława Weimanna w Chropaczowie przy ul. Kościelnej 14. Przeprowadzał też korekty wydrukowanych pierwszych egzemplarzy poszczególnych numerów gazety. Z tą konspiracyjną redakcją związany był do kwietnia 1940 r. Na początku maja t.r. wyznaczony został przez ppor. Lazara na kuriera sztabu Okręgu Śląskiego ZWZ do Inspektoratu Cieszyńskiego ZWZ. W maju i w czerwcu t.r. jeździł kilka razy w tygodniu do Cieszyna i zawoził tamtejszemu dowódcy inspektoratu rozkazy w zamkniętej kopercie. Już w końcu maja był stałym kurierem do Bielska, gdzie docierał do Edwarda Zajączka, dowódcy tamtejszego inspektoratu. Kierownictwo okręgowe na szeroką skalę prowadziło działalność konspiracyjną, a zwłaszcza pracę sztabową.

Michał R. nie podjął pracy zawodowej i utrzymywał się ze środków przekazywanych przez kierownictwo śląskie ZWZ. W połowie lipca 1940 r. otrzymał od ppor. rez. Józefa Korola polecenie, aby wprowadził się do jego willi „Ludwisia" w Wiśle Głębcach. Od tego momentu dostawał stałą pensję w wysokości 130–150 marek miesięcznie. Obok działalności kurierskiej wykonywał, mniej więcej w takim samym zakresie jak jego brat Benedykt, prace związane z sekretariatem i inne zlecenia. Michał R. miał dokładny wgląd w działalność ZWZ na tym terenie. Pod kierownictwem Korola przygotowywał rozkazy i wytyczne dla inspektoratów, które sam przewoził do inspektoratów cieszyńskiego i bielskiego. Przygotowywał z bratem zbiorcze sprawozdania dla ppor. rez. Korola na podstawie otrzymywanych raportów z terenu lub raporty dla przełożonych. W połowie sierpnia komendant Korol zajął willę „Lusia" w Wiśle Jaworniku. Michał z bratem Benedyktem przenosili do niej różne przedmioty, w tym dokumentację konspiracyjną. Dn. 27 VIII t.r. byli po kolejne materiały, toteż nie wiedzieli o śmierci Korola, który poświęcił swoje życie, aby uratować organizację przed zdekonspirowaniem. Lazar ostrzegł braci R. przed niebezpieczeństwem i poinformował o śmierci komendanta. Pod koniec sierpnia 1940 r. bracia R. z częścią członków sztabu Okręgu wyjechali na 2 tygodnie do Wiednia. Po powrocie zamieszkali w Dziedzicach w lokalu konspiracyjnym ppor. Wacława Smoczyka „Szeligi", mieszczącym się w domu Anny Gajdzicy (wdowa po st. przodowniku Policji Województwa Śląskiego, byłym legioniście, który zginął 8 IX 1939) przy ówczesnej Leo Zipserstrasse 7. „Szeliga" poinformował braci Rymerów, że komenda Obszaru IV ZWZ wyznaczyła już ppor. rez. inż. Józefa Szmechtę „Jankowa" na nowego komendanta Okręgu Śląskiego ZWZ. Michał R. w listopadzie 1940 r. został kurierem kpt. rez. Jana Hupy – szefa sztabu Okręgu Śląskiego ZWZ.

Dn. 19 XI 1940, gdy bracia Rymerowie oczekiwali na przyjazd „Szeligi" z Krakowa, zostali aresztowani przez gestapo. Michał, mimo że był skrępowany podjął próbę ucieczki, lecz został postrzelony w nogę i pozostawiony na polu. Gestapowcy zabrali ze sobą tylko Benedykta. Michał ranny w nogę, zdołał oddalić się na znaczną odległość, lecz z powodu utraty krwi nie mógł iść dalej. Skrył się w szopie, gdzie stracił przytomność. W dniu następnym odnaleźli go gestapowcy. A. Gajdzica natychmiast po wyjściu gestapowców weszła do pokoju Rymerów i wyniosła wszystkie dokumenty konspiracyjne, łącznie z mapami i różnymi pieczątkami urzędów niemieckich. Nieprzytomnego i wykrwawionego Michała umieszczono w szpitalu bonifratów w Katowicach-Bogucicach. Po podleczeniu był przesłuchiwany i torturowany. Ze szpitala został przewieziony do więzienia w Katowicach, a następnie do więzienia w Bytomiu. Po pewnym czasie przetransportowano go do szpitala więziennego we Wrocławiu, gdzie w klinice uniwersyteckiej poddany został drugiej operacji. Po wyleczeniu skierowano go ponownie do więzienia w Bytomiu, a potem do więzienia w Gliwicach. Przed rozprawą przed Trybunałem Ludowym w Berlinie został umieszczony w więzieniu Moabit. Trybunał Ludowy w dn. 7 III 1942 skazał go na śmierć. Rodzina podjęła próbę ratowania go. Jego matka, siostra Salomea i brat Władysław wyjechali do Berlina i spotkała się z adwokatem dr. Achimem Friesem, który podkreślił godną postawę M. w czasie procesu. W imieniu rodziny adwokat napisał prośbę do Hitlera o ułaskawienie braci, która jednak została odrzucona. W liście pożegnalnym do rodziców z 17 VII 1942 M. napisał: „[...] z podniesioną głową i sercem spokojnym, [...] spełniłem mój obowiązek względem Ojczyzny naszej ponad wszystko na ziemi kochanej [...]. Zostańcie z Bogiem. Ojczyzna nasza [...] nie zginęła [...]". Wyrok śmierci został wykonany w dn. 17 VII 1942 o godz. 4.52.

AGKBZpNP, [Podpis nieczyt.], In der Strafsache gegen den Möbeltischler Bogusław Weimann, Beuthen O/S 4 VI 1942, sygn. 395/718; [Podpis nieczyt.], In der Strafsache gegen die Telefonistin Helene Dzikowski, Beuthen O/S 29 III 1942, sygn. 395/280; CAW, [Podpis nieczyt.], Wniosek podkomisji XXV Powstań Górnośląskich do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości na odznaczenie Krzyżem Niepodległości Rymera Jana, Kat. 22 XI 1937 r., sygn. KK i MN, odrz. 25 VI 1938; WAP w Kat., Mildner. Polnische Widerstandsbewegung „SZP". Kattowitz 1 VI 1942, fotokopie akt gestapo, t. E/5. – J. Jakubowicz, F. Mankowski, Zaświadczenie, Poznań 16 XI 1937, sygn. KK i MN, odrz. 25 VI 1938 – Bethge D., Stankiewicz M., *Śmierć za drutami i kratami 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982; *Bohaterowie spod znaku lilijki. Harcerze Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w latach wojny i okupacji w świetle zeznań własnych i świadków*, wybór i oprac. A. Szefer, Kat. 1984; Franek K., *Historia walki i męczeństwa braci Rymerów. Zawsze wierni*, „Dziennik Zachodni", 24 V 1982; Heller M., *Ruch oporu na Śląsku Cieszyńskim w latach 1939–1945*, Op. 1982; Hojka Z., *Józef Rymer. Biografia polityczna*, Kat. 2002; Kapała Z., Starczewski M., *Ruch oporu w Chorzowie w latach 1939–1945*, [w:] *Chorzowianie w II wojnie światowej...*; Niekrasz J., *Z dziejów AK na Śląsku*, Kat. 1993; *Ruch oporu w Rejencji Katowickiej 1939–1945. Wybór dokumentów*, oprac. Z. Boda-Krężel, B. Kobuszewski, J. Osojca, M. Wrzosek, W. 1972; Starczewski M., *Okręg Śląski...*; tenże, *Polskie Państwo Podziemne...*; tenże, *Rola inteligencji w Polskim Państwie Podziemnym na Górnym Śląsku*, [w:] *Losy inteligencji śląskiej...*, t. 1; tenże, *Ruch oporu...*; Walter-Janke Z., *W Armii Krajowej na Śląsku...*; *Wszystko, co nasze...* – „Ostdeutsche Morgenpost", 18 VII 1942, Nr. 193. – Relacje pisemne i ustne udzielone autorowi m.in. przez: gen. bryg. prof. dr hab. E. Zawacką, kpt. A. Korczyńską, mgr J. Kosińską, J. Sowińską, E. Rymer, S. Gurbiel, A. Hudzicę, H. Krypczyk-Wyciślik, W. Korol-Mierzejewską, S. Gurbiela, Cz. Rymera, T. Rymera, gen. bryg. dr. Z. Waltera-Jankego, płk. A. Siemiginowskiego, płk. Cz. Gałeckiego, mjr. inż. J. Jackowskiego, kpt. M. Jarzynkę, kpt. dr. J. Niekrasza, dr. E. Odorkiewicza, W. Mańkę, L. Weimana, S. Gajdzicę. – Zbiory prywatne autora: [Podpis nieczyt.], Anklageschrift den Chemiker Benedikt Rymer aus Dziedzitz (...). Berlin 24 XI 1941 (odbitka ksero); List pożegnalny B. Rymera do rodziny z 17 VII 1942 (odbitka ksero przekazana autorowi przez T. Rymera).

Mieczysław Starczewski

Rzepus (Rzepuś) Karol Wincenty (1905–1980), lekkoatleta, reprezentant Polski.

Ur. 5 IV 1905 w Nowej Wsi (obecnie Wirek, dzielnica Rudy Śląskiej). Był synem Pawła i Marii z d. Koterzyna. W l. 1911–1919

uczęszczał do Szkoły Ludowej w tej miejscowości, następnie został zatrudniony na tamtejszej kopalni „Błogosławieństwa Boże".

Ok. 1920 r. rozpoczął działalność sportową. Początkowo uprawiał grę w palanta. W tej popularnej na Górnym Śląsku dyscyplinie sportu reprezentował barwy KS „Kościuszko" Wirek, później także należał do KS „Naprzód" Nowa Wieś. Z tym klubem wywalczył mistrzostwo Polski w palancie w 1927 r.

W 1926 r. został powołany do odbycia służby wojskowej. Jako pomocnik kancelaryjny służył w 3. kampanii ckm w 73. Pułku Piechoty w Katowicach. W 1927 r. w ramach tej służby ukończył 6-tygodniowy kurs wychowania fizycznego w Ośrodku Wychowania Fizycznego 23. Dywizji Piechoty w Katowicach, a także kurs gimnastyczny w Szkole Gimnastyki i Sportów w Poznaniu. Wówczas jego nazwisko pojawiło się w składzie drużyny palanta KS „22" Mała Dąbrówka. Jeszcze w t.r., zachęcony powstaniem Stadionu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (WFiPW) w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), zmienił dotychczas uprawianą dyscyplinę na lekkoatletykę. Został wówczas członkiem sekcji lekkoatletycznej KS „Stadion" Królewska Huta. Jego specjalnością stały się biegi na średnich dystansach, tzn. na 400, 800 i 1500 m. Na tych dystansach od pierwszych startów znalazł się w czołówce lekkoatletów w Polsce. Pierwszy mieszczący się w dziesiątce najlepszych rezultatów w Polsce wynik 4,15,2 s uzyskał w Warszawie jeszcze w 1927 r. na dystansie 1500 m, kolejnym był czas 2,01,1 s osiągnięty 28 IV na Stadionie WFiPW w Królewskiej Hucie na dystansie 800 m. Na tym samym obiekcie wartościowy na owe czasy był wynik 51,9 s, uzyskany przez Rz. podczas biegu sztafety klubowej 4 x 400 m 24 VI 1928. W t.r. został powołany do reprezentowania barw woj. śląskiego w dorocznych, znaczących w propagandzie, zawodach rozgrywanych w różnych dyscyplinach pod szyldem Śląsk polski kontra Śląsk niemiecki. W rozegranych 23 IX w Bytomiu zawodach biegł na trzeciej zmianie sztafety 4 x 400 m, która zwyciężyła rywali zza miedzy. W 1930 r. Rz. na dystansie 800 m jako pierwszy śląski lekkoatleta zdołał przekroczyć granicę 2 minut, uzyskując 15 VI w Warszawie czas 1,59,8 s. We wspomnianych zawodach przygranicznych w Bytomiu 31 VIII wygrał bieg na 400 m, a uzyskany tam czas (51,2 s) był czwartym rezultatem t.r. w Polsce. Z listy najlepszych biegaczy na średnich dystansach nazwisko Rz. zostało wymazane w 1934 r. Prawdopodobnie w t.r. zakończył działalność zawodniczą w KS „Stadion" Królewska Huta.

Został wówczas członkiem zarządu klubu, jednocześnie pełniąc obowiązki kierownika sekcji lekkoatletycznej od 1930 r. Był członkiem zarządu Śląskiego Okręgowego Związku Lekkoatletycznego w Katowicach. Oprócz pełnienia tych funkcji Rz. działał także w Towarzystwie Przyjaciół Związku Strzeleckiego, w Oddziale Miejskim Polskiego Czerwonego Krzyża, Oddziale Ligi Morskiej i Kolonialnej, w Stowarzyszeniu Urzędników i Funkcjonariuszy Miejskich w Królewskiej Hucie.

Po zakończeniu służby wojskowej od 1931 r. został zatrudniony jako asystent biurowy w Wydziale Wojskowym Magistratu chorzowskiego. W 1938 r. mianowano go sekretarzem miejskim. Zobligowany 28 VIII 1939, przeszedł szlak bojowy 73. Pułku Piechoty. Do Chorzowa powrócił 11 X 1939 i został zwolniony z pracy.

W 1932 r. zawarł związek małżeński z Heleną Martą Fiolka z Nowej Wsi. Miał z nią córkę Urszulę (ur. w 1935 r.). Mieszkał w Chorzowie przy ul. Stawowej 11.

Był odznaczony Srebrną Odznaką Śląskiego Okręgowego Związku Lekkoateltycznego.

Zm. w Chorzowie.

APKat., Zespół Miasta Chorzowa – Akta personalne, sygn. 715; Odpis skrócony aktu urodzenia USC w Rudzie Śląskiej z dn. 25 II 2005 w Muzeum w Chorzowie. – Kurzynski H., Rynkiewicz S., Rynkowski M., *Osiągnięcia polskiej lekkiej atletyki w 20-leciu międzywojennym 1920–1939. Bilans w konkurencjach mężczyzn*, W. 2000; Steuer A., Szopa R., *Stadion Wychowania*

Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie) (1929–1939), „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003; Steuer A., *Z dziejów rudzkiego sportu*, Ruda Śląska 2004.

Antoni Steuer

Rzeźniczek Adolf Franciszek (1904–1940), powstaniec śląski, technik budowlany, w l. 30. kierownik prac przy regulacji Rawy w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 31 I 1904 w Pakułach (pow. lubliniecki), syn Jana i Janiny z d. Kozioł. Mieszkał w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory) przy ul. ks. biskupa Adriana Włodarskiego 7. Wychowywał się w rodzinie, która kultywowała język i polskie tradycje. Brał udział w akcji plebiscytowej. W III powstaniu śląskim walczył od 3 V do 1 VII 1921 w 2. kompanii I batalionu lublinieckiego w rejonie Zębowice – Olesno. Po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej rozpoczął naukę w szkole średniej. Dn. 25 I 1928 otrzymał dyplom Państwowej Szkoły Budownictwa w Poznaniu.

Powołany do służby wojskowej, ukończył w okresie od 1 VIII 1928 do 15 VI 1929 9. kurs Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty w Śremie (1929). Dn. 1 I 1932 został mianowany podporucznikiem i przydzielony do 55. Pułku Piechoty. Powrócił na Śląsk. Podjął pracę w wyuczonym zawodzie. Pod koniec l. 30. kierował pracami przy regulacji Rawy w Chorzowie. Działał w Związku Rezerwistów.

W 1939 r. został zmobilizowany do Ośrodka Zapasowego 14. Dywizji Piechoty. Brał udział w kampanii wrześniowej. Dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Był żonaty. Miał córki Dorotę i Danutę oraz syna Mariana.

Katyń. Ksiega cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 548; *Pro memoria*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1991, nr 1, s. 425–426.

Zbigniew Kapała

S

Sachse Feliks (1899–?), muzykolog, kompozytor, działacz ruchu muzycznego.

Ur. w 1899 r. w Zawierciu. Studia kompozycji odbył w Pradze i Lipsku. Tworzył utwory na chór. Opracował śląskie pieśni ludowe. Był wykładowcą Instytutu Muzycznego w Katowicach, działał jako krytyk i prezes Stowarzyszenia Miłośników Muzyki Województwa Śląskiego. We wrześniu 1934 r. założył w Chorzowie Ludową Szkołę Muzyczną. Szkoła utrzymywana była przez Stowarzyszenie Miłośników Muzyki Województwa Śląskiego w Katowicach. Jej współzałożycielem i współpracownikiem S. był Władysław Nigrin, absolwent Śląskiego Konserwatorium Muzycznego, początkowo nauczyciel, a w l. 1935–1938 kierownik tej placówki.

Szkoła prowadziła klasy skrzypiec, instrumentów szarpanych oraz umuzykalnienia (solfeżu i chóru). W pierwszym roku istnienia mieściła się w budynku obecnego Zespołu Szkół Ogólnokształcących nr 1 przy ul. 3 Maja, w drugim – w szkole powszechnej obok kościoła św. Barbary przy tej samej ulicy, a w trzecim – na posesji kupca Borzysławskiego przy ul. Zjednoczenia 1. Szkoła prowadziła filię w Nowym Bytomiu (obecnie Ruda Śląska).

S. był także wydawcą i redaktorem „Zespołu Mandolinowego", autorem książek: *Rys*

techniki harmonicznej (Kr. 1926), *Podręcznik muzyczny wraz z ćwiczeniami i pieśniami.*

Miejsce i dokładna data śmierci nie są znane.

Bauman-Szulakowska J., *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922–1939. Próba syntezy,* Kat. 1994, s. 204; Łuczak J., Widera S., *Państwowa Szkoła Muzyczna I i II Stopnia im. Grzegorza Fitelberga w Chorzowie – jubileusz 55-lecia,* „Zeszyty Chorzowskie", t. 5: 2000, Ch. 2001, s. 404; Nigrin W., *Początki szkolnictwa muzycznego w Chorzowie,* [w:] *40 lat działalności Państwowej Szkoły Muzycznej,* [Ch. 1985], s. 1–2.

Irena Białas

Sajdel (do 1947 r. **Seidel) Stanisław** (1904–1982), nauczyciel, pracownik umysłowy, wieloletni kierownik Urzędu Statystycznego w Chorzowie, współzałożyciel Stowarzyszenia Miłośników Chorzowa.

Ur. 26 VII 1904 we Lwowie, w rodzinie pracownika umysłowego Zarządu Miejskiego, Mieczysława, i Michaliny z d. Kantowicz. Po ukończeniu 4 klas szkoły powszechnej, uczęszczał do gimnazjum klasycznego. Dn. 23 V 1922 złożył egzamin dojrzałości w tym gimnazjum. Następnie studiował przez 2 lata na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Jednocześnie pracował w tamtejszym Zakładzie Ubezpieczeń od Wypadków (1923–1926). W l. 1925–1926 był słuchaczem Państwowych Kursów Nauczycielskich we Lwowie, gdzie uzyskał dyplom nauczycielski. Od 1 X 1926 pracował w Brzeziu nad Odrą, pow. rybnicki. Był członkiem miejscowego koła Związku Obrony Kresów Zachodnich (późniejszego Polskiego Związku Zachodniego). W roku szkolnym 1928/1929 był urlopowany na czas służby wojskowej w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty w Zaleszczykach. W okresie od 27 XI 1930 do 2 V 1931 pełnił funkcję zastępcy kierownika szkoły w Brzeziu nad Odrą. Dn. 1 X 1931 został przeniesiony na własną prośbę do Królewskiej Huty, do Publicznej Szkoły Powszechnej nr X, a od 1 IX 1932 do Nowych Hajduk (obecnie część Chorzowa), do Publicznej Szkoły Powszechnej im. Stanisława Staszica (od 1934 r. Publiczna Szkoła Powszechna nr XXVI w Chorzowie), gdzie pracował do 31 VIII 1939. W l. 1934–1936 studiował w Instytucie Pedagogicznym w Katowicach. W tym czasie pełnił również funkcję sekretarza Zarządu Miejscowego Polskiego Związku Zachodniego.

Z chwilą wybuchu II wojny światowej został wraz z żoną ewakuowany na wschód. Zamieszkał wówczas w rodzinnym Lwowie, rejestrując się jednocześnie w Komitecie Uchodźców Śląskich tamże (nr karty ewidencyjnej 10868). Podczas pobytu we Lwowie przez cały okres wojny pracował jako pracownik umysłowy, najpierw w miejscowych okupacyjnych (sowieckich) instytucjach oświatowych, a następnie jako polonista w polskiej szkole podstawowej i średniej. Jednocześnie w l. 1939–1941 studiował polonistykę na miejscowym uniwersytecie. W czasie okupacji niemieckiej pracował początkowo w zarządzie domów, a następnie w Abteilung Wissenschaft u. Unterricht in Lemberg (niemiecka administracja szkolna we Lwowie). Od 1 VIII 1944 do 21 IV 1945 pracował ponownie jako wykładowca języka polskiego w szkole średniej. W l. 1941–1944 brał czynny udział w niezorganizowanym i zorganizowanym ruchu oporu we Lwowie (m.in. w pracach Tajnej Organizacji Nauczycielskiej obejmującej szkolnictwo powszechne i średnie).

Po powrocie w maju 1945 r. do Chorzowa podjął pracę w Zarządzie Miejskim, najpierw na stanowisku kierownika Sekcji Statystyki Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego (od 1 VII 1945), następnie kierownika Wydziału Statystyki Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Chorzowie, a od 1 VII 1962 w następstwie reorganizacji – kierownika Miejskiego Urzędu Statystycznego. To ostatnie pełnił do przejścia na emeryturę 31 XII 1969. W okresie pracy zawodowej dokształcał się w zakresie statystyki (1947, 1954, 1956, 1963) i prowadził szkolenia doskonalenia zawodowego dla innych pracow-

ników Urzędu. W 1950 i 1960 r. był miejskim komisarzem spisowym do przeprowadzenia Narodowego Spisu Powszechnego.

Był inspiratorem i organizatorem wielu prac i działań na rzecz Chorzowa, m.in. założył bibliotekę zakładową w Urzędzie Miasta i prowadził ją społecznie w okresie 16 II 1948–20 VI 1973. Opracował kilkanaście *Roczników statystycznych miasta Chorzowa* (1947, 1948, 1949, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1966, 1967, 1968, 1969), wydanych przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Chorzowie, a także publikację *Rozwój społeczno-gospodarczy miasta Chorzowa w okresie kadencji Sejmu PRL i rad narodowych 1965–1968*. W l. 1958–1962 był inicjatorem i redaktorem bogato ilustrowanego albumu pt. *Chorzów*.

S. prowadził aktywną i różnorodną działalność społeczną: w l. 1948–1949 pełnił funkcję sekretarza Komitetu Budowy Pomnika Fryderyka Chopina; w l. 1948–1950 był członkiem Śląsko-Dąbrowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Katowicach; w l. 1955–1958 – sekretarzem Towarzystwa im. Fryderyka Chopina w Chorzowie; w l. 1955–1962 – sekretarzem Komitetu Budowy Pomnika Adama Mickiewicza w Chorzowie.

Był współzałożycielem (1956) Stowarzyszenia Miłośników Historii Chorzowa, w którym pełnił funkcje sekretarza Zarządu przez 4 kadencje (1956–1966) i sekretarza Komisji Rewizyjnej (1966–1977). W Stowarzyszeniu zorganizował bibliotekę, która liczyła ponad 200 pozycji dotyczących Chorzowa i Śląska. Opracował bibliografię historii miasta, zawierającą ok. 1500 pozycji (wykorzystaną później częściowo przez Mariana Gałuszkę w publikacji: *Kronika miasta Chorzowa 1936–1950* (Chorzów 1980). W l. 1958–1966 jego teksty ukazywały się w reaktywowanym w 1957 r. „Zaraniu Śląskim". Dotyczyły one działalności Stowarzyszenia oraz wystaw i imprez organizowanych w Muzeum w Chorzowie. Przed wojną opublikował w „Młodym Krajoznawcy Śląskim" wartościowy artykuł o Nowych Hajdukach, obecnej dzielnicy Chorzowa.

Nigdy nie należał do żadnej partii bądź organizacji politycznej. Od 1945 był członkiem Związku Zawodowego Pracowników Państwowych i Społecznych, a od 1967 – Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, należał do Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (od 1948), Polskiego Czerwonego Krzyża (od 1949) i Ligi Przyjaciół Żołnierza (od 1949).

Był żonaty od 1932 r. z nauczycielką szkoły powszechnej (po 1945 r. urzędniczką ZUS w Chorzowie) Teresą Franciszką z d. Wojtala (ur. 1 X 1904 w Zaborzu, obecnie dzielnica Zabrza, zm. w 1975 r.), bezdzietny.

Za długoletnią pracę zawodową i społeczną odznaczony został Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1969), Złotym (1964) i Brązowym (1955) Krzyżem Zasługi, Złotą (1966) i Srebrną (1963) Odznaką „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego", Odznaką Tysiąclecia Państwa Polskiego (1966) oraz Medalem X-lecia Polski Ludowej (1955). Uchwałą Miejskiej Rady Narodowej w Chorzowie wpisany został do Księgi Ludzi Zasłużonych (1979).

Zm. w Chorzowie 15 X 1982 i pochowany został na cmentarzu parafii św. Jadwigi Śląskiej.

APKat., Urząd Województwa Śląskiego S/32 (spis nauczycieli, numer zespołu 27); Arch. Stowarzyszenia Miłośników Chorzowa, teczki „A" nr 1–12; Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWiD-u Stanisława Sajdla; Akta USC w Ch., akt zgonu Stanisława Sajdla, nr 1318/82 z dn. 16 X 1982; Teka akt osobowych Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Katowicach, nr ewid. 1706-072 – S-22 MIS – Ch. – Krybus K., Dzieje i działalność Stowarzyszenia Miłośników Chorzowa im. Juliusza Ligonia, praca magisterska napisana pod kier. prof. zw. dr. hab. Ryszarda Kantora, Op. 2002; Seidel S., *Historia Nowych Hajduk (obecnej dzielnicy miasta Chorzowa)*, „Młody Krajoznawca Śląski" 1938, nr 6 (37), s. 13–16; „Zaranie Śląskie" 1958, z. 1–2, s. 130; 1958, z. 3, s. 140–142; 1959, z. 3, s. 150–154; 1961, z. 1, s. 157–158; 1962, z. 3, s. 684–687; 1964, z. 3, s. 627–628.

Roman Liczba

Salamonówna Irena Antonina (1919–1945), członkini Związku Harcerstwa Polskiego i Związku Młodej Polski w Chorzowie, uczestniczka cywilnej obrony miasta w dn. 1–3 IX 1939.

Ur. 13 VI 1919 we Lwowie. Dzieciństwo i lata młodości spędziła w Chorzowie, gdzie wraz z rodzicami zamieszkała w 1922 r. Po ukończeniu szkoły powszechnej rozpoczęła naukę w Miejskim Gimnazjum Żeńskim w Chorzowie (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie). Maturę zdała 26 V 1937. Od 4 X t.r. do 11 IV 1938 uczęszczała na półroczny kurs stenografii i maszynopisania, zorganizowany przez chorzowski oddział Izby Przemysłowo-Handlowej w Katowicach. W ostatnim roku przed wybuchem wojny zajęła się nauką rytmiki. W przyszłości zamierzała bowiem utworzyć szkołę rytmiki.

Jeszcze w szkole powszechnej wstąpiła do Związku Harcerstwa Polskiego. W gimnazjum była szefem hufca Przysposobienia Wojskowego Kobiet. W 1939 r. udzielała się także w Związku Młodej Polski, który prowadził na terenie Chorzowa bardzo ożywioną działalność. Od pierwszego dnia wojny wraz z kolegami → Jerzym Marcem, → Marianem Mojem i → Henrykiem Piętą (w większości publikacji wymienia się ich tylko jako harcerzy, przemilcza natomiast ich przynależność do Związku Młodej Polski) tworzyła załogę samochodu, którym dowożono do walczących pod Łagiewnikami oddziałów miejscowej samoobrony amunicję i żywność, a odbierano rannych. Służbę tę 4-osobowa załoga pełniła do godzin popołudniowych 3 IX. Chorzów opuściło już wówczas Wojsko Polskie oraz większość sił powstańczej samoobrony. W różnych rejonach miasta działały grupy hitlerowskiej V kolumny. Załoga samochodu nadal patrolowała ulice Chorzowa. Zjeżdżając od obecnej huty „Kościuszko" w dół ku Rynkowi, dostała się nagle pod obstrzał nieprzyjaciela, próbowała wydostać się z okrążenia ul. Wolności w kierunku Nowych Hajduk i Chorzowa Batorego. W kierunku uciekającego w dół ul. Wolności samochodu Niemcy oddali z wiaduktu koło poczty serie z karabinów. Na skrzyżowaniu ulic Wolności i św. Jacka (obecnie Stefana Żeromskiego) załoga samochodu dostała się w ogień krzyżowy. Moj, Marzec i Pięta zostali śmiertelnie ranni. S. odniosła poważną ranę w prawy staw łokciowy. Ostatkiem sił wydostała się z okrążenia i dotarła do Szpitala Spółki Brackiej przy ul. Strzelców Bytomskich, gdzie ją opatrzono. Dopiero wówczas przebrała się – dotąd była w mundurze Przysposobienia Wojskowego Kobiet. Opuściła szpital tylnym wyjściem od ul. Kazimierza Pułaskiego. Przedostała się do mieszkania zaprzyjaźnionej rodziny Czarnotów przy ul. Dąbrowskiego, gdzie się schroniła.

Po kilku dniach ukrywania się w Chorzowie, poszukiwana przez gestapo, opuściła miasto; wyjechała do Olkusza, gdzie zatrzymała się w ówczesnym szpitalu św. Błażeja. Po wyleczeniu ran podjęła pracę w tej lecznicy na oddziale chirurgicznym jako salowa, później sanitariuszka. Brała udział w pracach służby sanitarnej ZWZ–AK pod kierunkiem dr. Zenona Modrzejewskiego. W jej służbowym pokoiku odbywały się konspiracyjne zebrania lekarzy i pielęgniarek. S. była zatrudniona w szpitalu od 15 VII 1940 do 13 II 1942. Wówczas nabawiła się gruźlicy. Leczono ją w różnych szpitalach. Mimo troskliwej opieki lekarskiej nie wyzdrowiała. Doczekała się wyzwolenia. Na krótko przed śmiercią rodzina przewiozła ją z Olkusza do

ówczesnego szpitala gruźliczego w Chorzowie Starym. Jej stan był już beznadziejny. W przeddzień śmierci na jej usilne prośby przetransportowano ją do domu.

Zm. 9 IV 1945. Została pochowana na cmentarzu przy ul. Drzymały.

Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 11; *Harcerki 1939–1945*, W. 1983, s. 473; Kapała Z., *Irena A. Salamonówna. Harcerze śląscy polegli i zamordowani w latach 1939–1945 (VII)*, „Trybuna Robotnicza" z 8 IX 1982; Michalska H., Stopień M., Tazbir-Tomaszewska B., Turkowska W., Zastocka W., *Słownik uczestniczek walki o niepodległość 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 350; *Wszystko co nasze. Harcerska martyrologia na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach II wojny światowej*, W. 1983, s. 100. – Informacje uzyskane w sierpniu 1982 r. od siostry I.A. Salamonówny, p. Elwiry Polakowskiej z Katowic.

Zbigniew Kapała

Sałaciński Zbigniew Jan (1905–1977), lekarz chirurg na Oddziale Chirurgicznym Szpitala Spółki Brackiej w Chorzowie.

Ur. 19 V 1905 w Kwilczu k. Międzychodu, syn Stanisława, ogrodnika hr. Kwileckiego, i Heleny z d. Schultz. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Międzyrzeczu, następnie do Gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Po studiach na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego w 1932 r. uzyskał dyplom doktora wszech nauk lekarskich. Należał do dużej grupy uczniów prof. Antoniego T. Jurasza. Pracował w szpitalach w Poznaniu i Kaliszu, a od 1 IX 1936 był asystentem na Oddziale Chirurgicznym Szpitala Spółki Brackiej w Chorzowie, którym kierował dr Wilhelm Maack.

Po wybuchu II wojny światowej został skierowany do Czołówki Chirurgicznej nr 7 w Krakowie, od 18 IX 1939 do 19 IV 1940 r. pracował jako lekarz obozu internowanych w Băile-Govora oraz Târgu-Jiu w Rumunii. W 1940 r. przedostał się do Francji. Od końca kwietnia 1940 r. działał w Jednostce Chirurgicznej 1 Dywyzji Grenadierów we Francji (w zespole chirurgicznym prof. Sokołowskiego przy 1 Dywizji w Dieuze). Następnie dotarł do Szkocji, gdzie pracował w szpitalu na oddziale chirurgicznym prof. Alexandra w Dundee. Od 1942 r. pracował w szpitalach wojskowych w Palestynie i w Iraku. Z 2 Brygadą Pancerną brał udział w kampanii włoskiej (od 2 V 1944–30 II 1946 r. czołówka chirurgiczna). W bitwie pod Monte Cassino był komendantem czołówki chirurgicznej. W 1946 r. był ordynatorem oddziału chirurgicznego szpitala w Anconie, a potem, już w Anglii pracował w szpitalu obozu przejściowego.

W czerwcu 1947 r. powrócił do kraju i rozpoczął pracę jako inspektor lecznictwa Ubezpieczalni Społecznej w Bytomiu. Od października – listopada 1948 r. pracował jako ordynator Oddziału Chirurgicznego Ubezpieczalni Społecznej we Wrocławiu.

Do Chorzowa wrócił 1 IX 1949 na stanowisko ordynatora Oddziału Chirurgicznego Szpitala Miejskiego nr 3 im. dr. Andrzeja Mielęckiego. Od 1951 r. był również dyrektorem tego szpitala. Obowiązki te pełnił do przejścia na emeryturę w 1975 r., jednak do końca życia pracował w Przyszpitalnej Poradni Chirurgicznej.

Był członkiem Towarzystwa Chirurgów Polskich i wieloletnim prezesem koła Polskiego Towarzystwa Lekarskiego w Chorzowie.

W 1937 r. ożenił się z Hildegardą Rozsypoł, lekarzem dentystą. Miał 2 córki: Dorotę (lekarz) i Elżbietę.

Zm. 12 II 1977 w czasie pełnienia obowiązków służbowych. Został pochowany na cmentarzu parafii św. Jadwigi w Chorzowie.

Był odznaczony m.in.: Gwiazdą Italii, Krzyżem Monte Cassino, Croce al Valor Militare, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi.

Materiały chorzowskiego oddziału Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, ankieta wstąpienia do ZBoWid-u, Z. J. Sałcińskiego (obecnie w Zarządzie Wojewódzkim Zw. Komb. RP i Byłych Więźniów Politycznych w Katowicach); Brzeziński T., *Służba zdrowia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1946*, Wr. 2008, s, 41. Fot. w zbiorach CDDMiF. – *Album chirurgów polskich*, red. W. Rudowski, A. Śródka, Wr. 1990; Ciechanowicz E., Pisarski A., *Dr Zbigniew Sałaciński, wspomnienie pośmiertne*, „Polski Przegląd Chirurgiczny" 1977, t. 49, z. 9, s. 880; *Sylwetki chirurgów polskich*, red. J. Bogusz, W. Rudowski, Wr. 1983.

Krzysztof Brożek

Schicha Johannes (1897–?), ksiądz ewangelicki, radca kościelny, proboszcz parafii ewangelickiej w Chorzowie.

Ur. 17 XII 1897 we wsi Orpiszew (Orpischewo) k. Krotoszyna w Wielkopolsce. Jego ojciec był nauczycielem. S. uczył się w gimnazjum w Krotoszynie. Egzamin dojrzałości zdał w sierpniu 1914 r., już po wybuchu I wojny światowej. Następnie ochotniczo wstąpił do wojska. Wskutek odniesionych ran uzyskał zwolnienie ze służby i od października 1916 r. studiował teologię ewangelicką na Uniwersytecie we Wrocławiu. Egzamin na kaznodzieję zdał w grudniu 1919 r., a egzamin na duchownego – 13–15 VI 1921 z wynikiem dobrym. Ordynowany został we Wrocławiu 23 XI 1921. Skierowano go jako wikariusza (*Lehrvikariat*) do pracy w parafii w Strzelinie (Strehlen) na Dolnym Śląsku, a następnie do Prudnika (Neustadt O/S) na Górnym Śląsku. Od 1 IV 1922 objął urząd proboszcza parafii ewangelickiej w Wodzisławiu Śląskim (Loslau). Odprawiał tam nabożeństwa w językach niemieckim i polskim. Odbywały się one nie tylko w kościele parafialnym; 2 lub 3 razy w miesiącu S. wyjeżdżał do okolicznych miejscowości, odprawiać tzw. nabożeństwa zewnętrzne, na które udostępniano mu głównie cechownie kopalń węgla. W parafii odbywały się co 2 tygodnie specjalne nabożeństwa dla dzieci i młodzieży. Działały również religijne organizacje stanowe (Männer- und Jünglingsverein oraz Frauenverein) i chór, a także grupy misyjne i Gustav-Adolf-Verein. S. wprowadził specjalne nabożeństwa pasyjne i adwentowe. Występował również na forum całego Kościoła, czego przykładem może być wygłoszenie na posiedzeniu Synodu Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku referatu „Jak można w naszych gminach lepiej urządzić święto Wieczerzy Pańskiej" („Wie kann in unserer Gemeinden die Feier des hl. Abendmahles wirksamer gestaltet werden").

W kwietniu 1930 r. S. rozpoczął starania o posadę drugiego proboszcza (czyli zastępcy – *2. Pfarrstelle*) parafii w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Będąc jeszcze stosunkowo młodym człowiekiem, pełnym energii, chciał się sprawdzić na nowym miejscu w wielkim mieście. Zależało mu zwłaszcza na pracy pedagogicznej, a takiej możliwości nie miał w Wodzisławiu, gdyż nie było tam szkoły ewangelickiej. Udało mu się pokonać konkurenta do tej posady, ks. Ernsta Kleissa z Frydka na Śląsku Cieszyńskim, który sam zrezygnował z ubiegania się o to stanowisko. Dn. 1 VIII 1930 S. został powołany na stanowisko drugiego proboszcza w Królewskiej Hucie, które zwolnił ks. Langner po objęciu funkcji pierwszego proboszcza.

W 1931 r. S. zreferował na forum Synodu Kościoła projekt wprowadzenia nabożeństw czytanych, tak aby w każdą niedzielę we wszystkich kościołach i kaplicach można

było odprawić nabożeństwo (co było dotąd niemożliwe z powodu braku dostatecznej liczby księży). W t.r. wybrano go na przewodniczącego Zrzeszenia Ewangelickich Związków Mężów i Młodzieńców (Verband evangelischer Männer- und Jünglingsvereine). Kierował też Ewangelickim Związkiem Robotników (Evangelischer Arbeiter Verein).

Dn. 14 XII 1933 S. został wybrany (stosunkiem głosów 35 : 2) na pierwszego proboszcza (*Pfarrer primarius*) parafii królewskohuckiej, jako następca ks. Langnera, który przeszedł na emeryturę. Wybór ten zatwierdziły władze Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku 1 II 1934. Na zwolnione przez S. stanowisko drugiego proboszcza (*Pfarrer secundarius*) wybrano ks. Martina Müllera, który do tej pory był proboszczem w Żorach. Ponieważ Müller zrezygnował z objęcia posady z powodu nieodpowiadających mu warunków mieszkaniowych, ponowny wybór drugiego proboszcza przeprowadzono 22 II 1934, przy czym jednogłośnie przeszła wówczas kandydatura ks. Alfreda Bolka z Krakowa, Niemca władającego biegle językiem polskim. Jako pochodzący z Małopolski Wschodniej, cieszył się większym zaufaniem napływowych polskich ewangelików. S. jako Niemiec i członek mniejszościowej organizacji Deutscher Volksbund nie był akceptowany przez władze administracyjne z powodu niedostatecznej znajomości języka polskiego, co nie podobało się ani polskojęzycznym wiernym, ani władzom państwowym. Z polecenia władz Kościoła S. musiał uczestniczyć w Katowicach w kursach języka polskiego. W pracy pomagali mu okazyjnie diakoni i kandydaci teologii.

Sytuacja finansowa parafii była wciąż bardzo dobra, dzięki czemu możliwe stały się remont Sierocińca im. Marcina Lutra i dalsze utrzymywanie wszystkich obiektów parafialnych (kościoły, plebania, szkoła). W 1934 r. postanowiono zastąpić pracujące w sierocińcu diakonisy z Zielonej Góry z domu macierzystego Bethesda, które miały obywatelstwo niemieckie i nie znały języka polskiego, innymi, sprowadzonymi z Poznańskiego. W tym samym czasie odbył się w mieście zjazd delegatów Towarzystwa Polaków Ewangelików na Górnym Śląsku, na który przybył i odprawił nabożeństwo bp Juliusz Bursche z Warszawy. W 1935 r. na żądanie polskiego kierownika szkoły ewangelickiej wprowadzono odbywające się co 2 tygodnie, równolegle do niemieckich, polskie nabożeństwa dla dzieci.

W miarę zbliżania się upływu terminu obowiązywania konwencji genewskiej (w 1937 r.) coraz częściej dochodziło do tarć na tle narodowościowym, a władze wojewódzkie forsowały wprowadzanie języka polskiego do nabożeństw i życia parafii. Rodziców nakłaniano do posyłania dzieci wyłącznie do polskich szkół i na polską naukę konfirmacyjną oraz nabożeństwa, a konsekwencją odmowy były często szykany i zwolnienie z pracy u państwowego pracodawcy. Po przejęciu przez władze wojewódzkie nadzoru nad Ewangelickim Kościołem Unijnym za pomocą mianowanej przez nie Tymczasowej Rady Kościelnej, co było możliwe na skutek wygaśnięcia w 1937 r. konwencji genewskiej, chroniącej dotąd prawa mniejszości niemieckiej, S. brał udział w pertraktacjach z wojewodą Michałem Grażyńskim, zmierzających do zagwarantowania praw wiernym niemieckojęzycznym. Negocjacje ostatecznie nie przyniosły żadnych wyników.

Dn. 1 VII 1937 zwolniło się w parafii stanowisko drugiego proboszcza, gdyż ks. Bolek został komisarycznym zarządcą parafii w Siemianowicach. W coraz bardziej polonizowanym mieście, przemianowanym już na Chorzów, polscy parafianie domagali się usunięcia S., jako Niemca, ze stanowiska proboszcza, mimo że starał się on prezentować postawę apolityczną. Nastąpiło to 6 III 1939 – władze wojewódzkie zawiesiły zarówno S., jak i radę parafialną w Chorzowie. Rządy w parafii przejął mianowany przez wojewodę polski komisarz Leopold Klus, a obowiązki duszpasterskie objął → ks. Józef Szeruda.

Wybuch wojny w 1939 r. spowodował liczne wyjazdy i wysiedlenia przybyłych tu w okresie międzywojennym polskich ewangelików oraz powrót części tych niemieckich parafian, którzy opuścili miasto przed wojną. Po wkroczeniu na polski Górny Śląsk wojsk niemieckich S. powrócił na stanowisko proboszcza, z którego został kilka miesięcy wcześniej usunięty. We wrześniu 1939 r. wszedł w skład 15-osobowej komisarycznej Rady Miejskiej powołanej do pomocy burmistrzowi Josephowi Strozykowi. W listopadzie t.r. wydał ostatni numer czasopisma kościelnego „Kirche und Heimat", które zostało zastąpione przez ogólnośląski periodyk „Unsere Kirche". Na stanowisku proboszcza S. pozostał do 1945 r. Dn. 24 I 1945 ewakuował się przed nadchodzącą Armią Czerwoną. Od lutego 1945 r. do stycznia 1946 r. pracował w zastępstwie w parafii Einsiedel k. Chemnitz (obecnie dzielnica tego miasta). W lutym 1946 r. został proboszczem parafii ewangelickiej w Elsterwerda (pogranicze Dolnych Łużyc – południowa Brandenburgia. Zmarł 13 X 1984 w Lipsku, pochowany w Elsterwerda.

Dn. 7 VI 1922 S. zawarł w Haynau (Chonów na Dolnym Śląsku) związek małżeński z Lidią Heider. Miał z nią 5 dzieci, urodzonych w okresie od 1923 do 1934 r. Żona S. pełniła w 1932 r. funkcję przewodniczącej Zrzeszenia Ewangelickiej Pomocy Kobietom na Polskim Górnym Śląsku (Verband der evangelischer Frauenhilfe in Polnisch-Oberschlesien).

APKat., Zespół: Krajowa Rada Kościoła Ewangelicko-Unijnego na Górnym Śląsku, sygn. 325, Ewangelicki Urząd Parafialny Królewska Huta (Chorzów) 1924–1937; Arch. Państwowe we Wrocławiu, Zespół: Śląski Konsystorz Ewangelicki, sygn. IV/402, Anstellung, Besoldung... Königshütte 1939–1944. – Czembor H., *Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku (1922–1939)*, Kat. 1993, s. 56, 59, 77, 83, 86, 200, 206; Romański J., Skoczek-Kulpa R., *Ewangelicy w Chorzowie 1844–2004*, Ch. 2004, s. 15, 16; Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*, s. 150, 151, 189; Szewczyk G., Szturc J., *Luteranie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Kat. 1995, s. 39. – Inf. Kerstena Spantiga, proboszcza parafii ewangelickiej w Elsterwerda.

Przemysław Nadolski

Schier Robert Józef (1896–1972), lekarz dermatolog w Królewskiej Hucie (Chorzowie).

Ur. 3 VI 1896 w Chorzowie, syn Antoniego, maszynisty kopalnianego, i Anny z d. Alkerówna. Po ukończeniu szkoły elementarnej pracował w kopalni „Król" w Chorzowie w warsztatach kowalsko-ślusarskich, później jako górnik. Za namową i z pomocą starszego brata podjął naukę w gimnazjum w Królewskiej Hucie. Ukończył ją w wieku 21 lat. W 1918 r. rozpoczął studia lekarskie we Wrocławiu, które przerwał, by wziąć udział w górnośląskiej akcji plebiscytowej. W Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu był kurierem pomiędzy Komisariatem a polskim konsulatem w Berlinie. W kwietniu 1921 r. podjął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, ale w maju t.r. wrócił na Górny Śląsk, by wziąć udział w III powstaniu śląskim jako lekarz I. baonu 1. Pułku im. Józefa Piłsudskiego. Od 1922 r. kontynuował studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu w Warszawie, które ukończył w 1925 r., uzyskując dyplom doktora wszech nauk lekarskich. W czasie studiów przez 9 miesięcy pełnił obowiązki asystenta w Zakładzie Psychiatrycznym w Drewnicy pod Warszawą.

W l. 1926–1927 odbył praktyki podyplomowe w szpitalach Spółki Brackiej w Katowicach, Wodzisławiu Śląskim, Królewskiej Hucie, Rudzie Śląskiej. W l. 1927–1929 specjalizował się w chorobach skórno-wenerycznych w Klinice Dermatologii Uniwersy-

tetu Poznańskiego. W 1929 r. osiedlił się jako lekarz specjalista w Ostrowie Wielkopolskim, gdzie pracował w Kasie Chorych przez 3 lata, następnie przeniósł się na kilka miesięcy do Gniezna, by w 1932 r. powrócić do Królewskiej Huty, gdzie został lekarzem w Kasie Chorych i w l. 1937–1939 konsultantem w Szpitalu Miejskim. Działał w Towarzystwie Lekarzy Polaków na Śląsku i Śląskiej Izbie Lekarskiej. Był członkiem Komisji Rewizyjnej (w 1938 r.), wszedł w skład zarządu Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków Województwa Śląskiego. Należał do Związku Powstańców Śląskich i Polskiego Związku Zachodniego.

W 1939 r. znalazł się na liście osób ściganych przez Niemców. Dn. 18 V 1940 został aresztowany przez gestapo, był szczególnie maltretowany fizycznie (wg relacji E. Hankego) w obozie przejściowym w Sosnowcu i osadzony w obozie koncentracyjnym w Dachau, gdzie przebywał do 17 VII 1940. W 1941 r. Niemcy zezwolili mu na podjęcie pracy w Kasie Chorych w Cieszynie. W 1946 r. powrócił do Chorzowa i pracował jako specjalista w Ubezpieczalni Społecznej, a po jej likwidacji w 1950 r. – w społecznej służbie zdrowia. W Chorzowie był pod nadzorem Urzędu Bezpieczeństwa.

W 1930 r. zawarł związek małżeński z Ludwiką z Nowackich. Miał syna Andrzeja.

Zm. 3 III 1972 w Chorzowie. Został pochowany na cmentarzu parafii św. Jadwigi w Chorzowie.

Główna Biblioteka Lekarska w Katowicach, Zbiory specjalne, Zespół Śląska Izba Lekarska – Teczki personalne. – Brożek K., *Polska służba medyczna...*, s. 126, 230, 237, 246, 302; EPŚl., s. 498; Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza*, W. 1965, s. 323, 327, 332, 350, 353; *Polski almanach medyczny na rok 1956*, oprac. Z. Woźniewski, W. 1957, s. 302; *Rocznik lekarski Rzeczpospolitej Polskiej na 1936 rok*, W. 1936, s. 126; Smreka J., *Polacy na studiach lekarskich we Wrocławiu w latach 1811–1918*, Wr. 1979, s. 135; *Spis fachowych pracowników służby zdrowia*, W. 1964, s. 307; Sprawozdania Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków Województwa Śląskiego z 1938 r., s. 1. – Relacja pisemna A. Schiera, zamieszkałego w Jaworzu.

Krzysztof Brożek

Schmidt Richard (1903–1965), w l. 1940–1945 kierował sprawami kultury, bibliotek i teatrów w Chorzowie, potem był działaczem społecznym na polu bibliotekarstwa i oświaty, zwłaszcza oświaty dorosłych, w Północnej Nadrenii.

Ur. 1 III 1903 w Osberghausen w Nadrenii jako syn urzędnika kolejowego Antona Schmidta i Friederike z d. Forst. Od 1910 r. mieszkał z rodziną w Siegburgu, gdzie uczęszczał do szkoły podstawowej i do seminarium nauczycielskiego. W 1923 r. zdał swój pierwszy egzamin na nauczyciela. Podjął przygotowania do matury, którą zdał w 1925 r. w Kolonii. Następnie studiował filologię niemiecką, historię, geografię, ludoznawstwo i filozofię na uniwersytecie w Kolonii. W maju 1928 r. zdał pierwszy egzamin państwowy uprawniający do pracy w szkołach średnich. Już w czasie studiów nawiązał kontakty z pracownikami bibliotek publicznych i uniwersytetów ludowych. Na licznych kursach w Mönchengladbach, Bonn i w Lipsku zaznajomił się z teorią i praktyką oświaty dorosłych. Rozpoczął zakrojoną na szeroką skalę działalność odczytową i publicystyczną. Gdy wiosną 1928 r. władze Opola poszukiwały pracownika, który zająłby się organizacją nowoczesnych bibliotek publicznych, wybór padł na S.

Pracę na Górnym Śląsku rozpoczął 24 II 1928 najpierw w Nysie, a w następnym roku został referentem nadprezydenta prowincji Górny Śląsk ds. bibliotek publicznych, od kwietnia 1930 r. pracował zaś w Bibliote-

ce Miejskiej w Bytomiu, kierując również Państwowym Ośrodkiem Doradczym ds. Bibliotek Publicznych w Prowincji Górny Śląsk. Bardzo aktywnie uczestniczył w ruchu bibliotecznym, wygłaszając liczne referaty. Na szkoleniu dotyczącym oświaty dorosłych w Bytomiu (w 1930 r.) przedstawił religię i naród jako podstawowe elementy pracy bibliotek publicznych. Szybko awansował na stanowisko dyrektora Biblioteki Miejskiej w Bytomiu i do 1936 r. pracował w nowym gmachu biblioteki, organizując także pracę bibliotek w całej prowincji. Jednak wkrótce został przez nazistów zwolniony z pracy, ponieważ publicznie krytykował posunięcia działaczy ruchu. Wrócił z rodziną do Nadrenii i Siegburga. Ponad 4 lata żył „w stanie spoczynku", aż do otrzymania 1 IV 1940 rozkazu ministra spraw wewnętrznych Rzeszy Wilhelma Fricka zgłoszenia się na służbę do nadburmistrza Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Tu pracował w czasach Ernsta Schroedera do końca wojny, kierując sprawami kultury, bibliotek i teatrów.

Przez Opawę, Drezno i Coburg powrócił w strony rodzinne i w 1945 r. podjął pracę w administracji nadreńskiej. Na początku 1946 r. został powołany przez rząd Północnej Nadrenii-Westfalii na stanowisko wyższego radcy stanu w Ministerstwie Kultury. Podlegał mu referat bibliotek. Ponad 7 lat zajmował się bibliotekami, kształceniem bibliotekarzy i porządkowaniem księgarstwa. Od 1 VII 1953 był radnym w Oberhausen, gdzie powierzono mu sprawy szkolnictwa i kultury. Szczególnie intensywnie zajął się bibliotekami szkolnymi i pedagogicznymi, których nowa organizacja, opracowana przez niego, stała się modelowa („model Oberhausen") dla całej Północnej Nadrenii-Westfalii. S. przyczynił się do utworzenia w parku w centrum miasta, Domu Kultury z salą koncertową, biblioteką, uniwersytetem ludowym, salami kinowymi i galerią. Jemu zawdzięcza się patronat miasta Oberhausen nad Królewską Hutą. 12-letnia praca S. w Radzie Miejskiej miała zakończyć się 1 VII 1965, ale nie doczekał tej chwili. Zm. 21 VI 1965 na zawał serca podczas urlopu w Schwarzwaldzie. Został pochowany na cmentarzu Nordfriedhof w Siegburgu.

S. opublikował wiele artykułów w prasie codziennej, w czasopismach i periodykach specjalistycznych na temat bibliotekarstwa, pedagogiki i oświaty dorosłych. Przed wojną jego artykuły zamieszczone były m.in. na łamach: „Die Volksbücherei", „Die Provinz Oberschlesien", „Ostdeutsche Morgenpost", „Oberschlesische Volksstimme" i „Schlesien". Po wojnie publikował m.in. w: „Der Leihbuchhändler", „Kulturarbeit", „Der neue Vertrieb", „Das Leihbuch", „Lexikon der Pädagogik", „Pädagogische Rundschau" i „Die Bücherei". Z wydawnictw zwartych należy wymienić: *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, Hrsg. im Auftrag d. Oberbürgermeisters von Büchereidirektor Richard Schmidt (Berlin–Königshütte 1941); *Der Buchhandel im berufsständischen Leistungsgefüge der Nation. Als Manuskript gedruckt für die Teilnehmer der Buchhandelstagung in Oberkirchen (Sauerland) vom 5. bis 8.10.1950* (Ratingen 1950); *Förderung der Erwachsenenbildung. Materialien zu einem Kommentar des Artikels 17 der Verfassung des Landes Nordrhein-Westfalen unter Berücksichtigung der Erwachsenenbildungdartikel der Verfassung der übrigen Bundesländer* (Siegburg 1953); *Theorie der Leihbücherei. Ihr Wesen, ihre Geschichte, ihre Gestalt*, Vorträge u. Aufsätze (Dortmund–Marten 1954).

Schmidt Richard, „Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins" H. 27/28: 1965/1966, Dortmund 1966, s. 248–253 (fot.).

Ilza Kowol

Schneider Wilhelm (1906–1943), działacz mniejszości niemieckiej w okresie międzywojennym, przywódca Partii Młodoniemieckiej (Jungdeutsche Partei) i Niemieckiego Koła Pracy (Deutscher Arbeiterkreis) w woj. śląskim, kreisleiter NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter

Partei) w Chorzowie (zwanym w czasie okupacji Königshütte – Królewska Huta) w l. 1939–1943, poseł do Reichstagu w l. 1941–1943.

Ur. 23 X 1906 w Katowicach-Ligocie, syn Wilhelma Augusta i Pauliny Mety Heleny z d. Ruppelt. Po przeprowadzce rodziny z Ligoty do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów), już jako gimnazjalista zaangażował się po I wojnie światowej w działalność młodzieżowych organizacji volkistowskich na terenie miasta, zostając członkiem reaktywowanej w 1924 r. w Królewskiej Hucie grupy Wandervöglein (Wędrujących Ptaków). Z niej pod koniec l. 20. wyłoniła się nowa organizacja pod nazwą Sturmvögel (Szturmujących Ptaków), do której dołączył także S. razem z całą grupą chorzowskich działaczy młodzieżowych.

Z ruchu młodzieżowego trafił do największej organizacji Niemców w woj. śląskim – Deutscher Volksbund (Niemiecki Związek Ludowy), tworząc z bliską mu grupą młodych działaczy (Hans Glodny, Gerhard Reichling, Heinz Piontek, Günther Koderisch, Wilhelm Larisch) tzw. grupy młodzieżowe Volksbundu (Volksbundjugend). Konflikty pomiędzy tą grupą młodych a tzw. starymi działaczami Volksbundu doprowadziły jednak do secesji, a S. przeszedł do obozu przeciwników przywódcy Volksbundu – Otto Ulitza, skupionych w nazistowskiej Partii Młodoniemieckiej.

Po przystąpieniu do Partii Młodoniemieckiej w 1933 r. S. zaczął szybko robić w niej karierę. Był jej głównym organizatorem w Królewskiej Hucie, razem z Heinzem Piontkiem i Henrykiem Zellnerem. W l. 1933/1934 organizacja królewskohucka była drugą pod względem wielkości w górnośląskim ruchu młodoniemieckim, skupiając aż 600 członków. Ponieważ S. w 1933 r. przeniósł się na stałe do Katowic, został najpierw mianowany przewodniczącym jednej z grup terenowych w stolicy woj. śląskiego, a potem kierownikiem (*Obmann*) całej organizacji katowickiej, liczącej ok. 2 tys. członków. Od tej pory wokół katowickiego sekretariatu okręgowego Partii Młodoniemieckiej skupiła się jego działalność partyjna. Na pierwszym zjeździe partii w 1934 r., który odbył się w Królewskiej Hucie, reprezentując organizacje z dawnego pruskiego Górnego Śląska, został zastępcą przewodniczącego Partii Młodoniemieckiej – bielszczanina Rudolfa Wiesnera. Publikował wówczas artykuły w piśmie młodoniemców, ukazującym się w Katowicach – „Der Aufbruch". Konflikt personalny z Rudolfem Wiesnerem stał się przyczyną odejścia S. z Partii Młodoniemieckiej wraz z grupą innych, młodych działaczy (Reichling, Glodny, Theodor Bierschenk). Secesję oficjalnie ogłoszono na ogólnopolskim zjeździe partii w Bielsku w czerwcu 1937 r. Jesienią t.r. rozłamowcy na czele z S. zarejestrowali nową organizację – Związek Ludowych Socjalistów (Bund der Völkischen Sozialisten), której nazwę zmieniono w grudniu t.r. na Związek Narodowych Grup Niemieckich w Polsce (Bund der Deutschen Volksgruppen in Polen). Ostatecznie, na początku następnego roku, przyjęto dla nowej partii nazwę: Niemieckie Koło Pracy. Miała ona, podobnie jak Partia Młodoniemiecka, charakter wodzowski. Jej program nawiązywał do haseł narodowego socjalizmu i nie był wolny od elementów rasistowskich oraz antysemickich. S. starał się bezskutecznie przejąć kontrolę nad całym ruchem Niemców w Polsce, ostatecznie jednak przegrał w rywalizacji

z Wiesnerem, którego popierała zarówno kancelaria partyjna NSDAP w Monachium, jak i odpowiadająca w III Rzeszy za kontakty z mniejszościami niemieckimi Volksdeutsche Mittelstelle. Marginalizacji ugrupowania S. również nie zapobiegła w lipcu 1939 r. fuzja z inną rozłamową organizacją wyłonioną z Partii Młodoniemieckiej – Niemieckim Blokiem Ludowym (Deutscher Volksblock).

Po wybuchu wojny w 1939 r. S. wrócił do Chorzowa i został w listopadzie t.r. mianowany przez gauleitera NSDAP na Górnym Śląsku, Fritza Brachta, pełnomocnikiem partii nazistowskiej w tym mieście. Był jednym z nielicznych miejscowych Niemców, którzy odegrali znaczną rolę w okresie II wojny światowej w życiu politycznym prowincji górnośląskiej. Oficjalnie został mianowany kreisleiterem NSDAP w Królewskiej Hucie 9 XI 1941. W t.r. Hitler mianował go posłem do Reichstagu. Odpowiadał za nazyfikację życia społecznego i politycznego w mieście oraz za realizację polityki narodowościowej. W 1942 r. zgłosił się ochotniczo do służby wojskowej. Kilka miesięcy po zawarciu związku małżeńskiego z Gertrudą Joanną Hansch znalazł się na froncie. Po krótkiej służbie na początku 1943 r. został ciężko ranny. Zm. 30 I 1943 w lazarecie w Rostowie nad Donem. Jego pogrzeb w marcu 1943 r. został przez górnośląską NSDAP wykorzystany do zorganizowania propagandowej manifestacji na cześć wykreowanego na narodowosocjalistycznego bohatera chorzowskiego kreisleitera. Hitler nadał mu pośmiertnie złotą odznakę NSDAP.

Bierschenk T., *Die deutsche Volksgruppe in Polen 1934–1939*, Kitzingen a. Main 1954; Greiner P., *Słownik organizacji młodzieżowych w województwie śląskim w latach 1922–1939*, Kat. 1993; Greiner P., Kaczmarek R., *Leksykon mniejszości w województwie śląskim w latach 1922–1939. Zarys dziejów, organizacje, działacze*, Kat. 2002; Grünberg K., *Nazi-Front Schlesien. Niemieckie organizacje polityczne w województwie śląskim w latach 1933–1939*, Kat. 1963; Kaczmarek R., *Wilhelm Schneider – przywódca ruchu narodowosocjalistycznego w Królewskiej Hucie*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 3: 1998, Ch. 1999, s. 306–328.

Ryszard Kaczmarek

Semrau Tadeusz (1892–1976), fotograf, właściciel zakładu fotograficznego, powstaniec wielkopolski.

Ur. 12 X 1892 w Popielewie k. Trzemeszna w Wielkopolsce jako syn Michała Semraua. Miał 2 siostry i 3 braci. Na chrzcie otrzymał imię Maksymilian Tadeusz. Jako dorosły używał tylko drugiego imienia Tadeusz. Zawodu uczył się w Poznaniu. Dn. 10 VII 1910 otrzymał dyplom czeladniczy Towarzystwa Terminatorów pod opieką św. Alojzego w Poznaniu za pilność i pracę około fotografii. Był uczestnikiem powstania wielkopolskiego. Po ślubie z Marią Hejnowicz (28 X 1919) wyjechał do Leszna, gdzie zamieszkał i otworzył zakład fotograficzny przy ul. Leszczyńskich 39. W książce adresowej miasta Leszna jego zakład reklamował się następująco: „Fotografie, portrety, zdjęcia technicznie pierwszorzędne, zdjęcia o każdej porze niezależnie od pogody przy świetle elektrycznym". W l. 30. XX w. jego zakład fotograficzny miał filię w Krotoszynie. W tym czasie wydawał pocztówki z widokami Leszna wg własnych fotografii.

W 1936 r. przeniósł się z rodziną do Przemyśla. W czerwcu 1938 r. przyjechał z rodziną do Chorzowa i otworzył zakład fotograficzny przy ul. Wolności 26 (na II piętrze). W krótkim czasie zyskał klientów i uznanie jako fotograf. 16 X 1938 wykonał serię pamiątkowych zdjęć podczas ważnej dla miasta uroczystości poświęcenia drewnianego kościółka św. Wawrzyńca, który został przeniesiony z Knurowa na Górę Wyzwolenia.

Na odwrotach zdjęć z tego okresu umieszczał nadruk: „Zakład Art. Fotograficzny i Pracownia Portretów Tadeusz Semrau Chorzów I, Wolności 26".

W czerwcu 1940 r. został aresztowany przez władze niemieckie i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau. W czasie pobytu S. w obozie koncentracyjnym zakład fotograficzny prowadziła żona Maria. Zwolniono go z obozu 9 X 1942. W grudniu t.r. został wraz z rodziną wysiedlony do Bogumina, gdzie pracował w miejscowym zakładzie fotograficznym. W tym czasie jego zakład fotograficzny przejął niemiecki fotograf Walter Lemberg. S. powrócił do Chorzowa na początku 1945 r. i otworzył zakład fotograficzny przy ul. Wolności 3. W dawnym zakładzie przy ul. Wolności 26 pracował jego najstarszy syn Olech, który także był fotografem. S. pracował do końca życia.

Zm. 25 II 1976 w Chorzowie. Został pochowany na cmentarzu parafialnym św. Jadwigi.

Przez prawie 38 lat S. wykonywał fotografie portretowe mieszkańców Chorzowa. Były to głównie zdjęcia rodzinne z okazji I Komunii św. i ślubów. W l. 1938–1939 utrwalił na szklanych kliszach pamiątki z okazji jubileuszów chorzowskich zakładów pracy, organizacji i stowarzyszeń, które zachowały się w zbiorach Muzeum w Chorzowie. Po II wojnie światowej dokumentował ważne dla lokalnej społeczności wydarzenia, np. budowę Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku, odsłonięcie pomnika Powstańcom – bojownikom o społeczne i narodowe wyzwolenie Śląska 1919–1920–1921 i 1939–1945 w Chorzowie Klimzowcu 9 V 1963.

Miał 4 dzieci: Olecha (ur. 1920), Janinę (ur. 1922), Henryka (ur. 1926), Teresę (ur. 1933). Zakład fotograficzny „Foto Semrau" istnieje nadal. Po S. firmę prowadziła córka fotografa, a obecnie robi to jego wnuczka.

Gwioździk M., Sontag M., *Kościółek św. Wawrzyńca. Dzieje świątyni w Knurowie i w Chorzowie*, Ch. 2008; *Księga adresowa miasta Leszna*, Leszno 1930, s. 115. – Dokumenty z archiwum rodziny; Relacje pani Teresy Pawela-Nigrin i pani Elżbiety Dębiec.

Renata Skoczek

Serwatko Wacław (1909–1940), technik hutnik w hucie „Piłsudski" (obecna huta „Kościuszko") w Chorzowie, podporucznik piechoty rezerwy WP, zginął w Charkowie.

Ur. 24 IX 1909 w Dąbrowie Górniczej jako syn Ludwika i Zofii z d. Jasińskiej. W 1932 r. ukończył tamtejszą Szkołę Górniczo-Hutniczą. W 1933 r. rozpoczął dywizyjny kurs podchorążych rezerwy piechoty przy 7. Dywizji Piechoty. Został mianowany na stopień podporucznika ze starszeństwem od 1 I 1935. Przydzielony do 74. Pułku Piechoty, następnie do 75. Pułku Piechoty, odbywał ćwiczenia rezerwy jako dowódca plutonu.

Zmobilizowany w 1939 r. Po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie jenieckim w Starobielsku. Został zamordowany w Charkowie.

W Chorzowie mieszkał przy ul. M. Grażyńskiego (obecnej Katowickiej) 2.

USC w Ch., nr aktu zgonu 431/37/1; USC w Dąbrowie Górniczej (tam: Serwatka Wacław). – *Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 478.

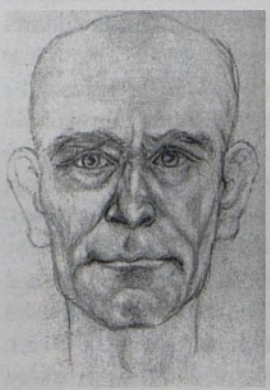
Zbigniew Kapała

Sieradzon Stefan (daty życia nieznane), adwokat w Chorzowie, porucznik rezerwy WP, członek chorzowskiego koła Związku Oficerów Rezerwy RP, komendant Straży Obywatelskiej w Chorzowie we wrześniu 1939 r. (wg Pawła Dubiela – *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 172 – we wrześniu 1939 r. był wojskowym komendantem miasta).

Na terenie woj. śląskiego do tworzenia Straży Obywatelskiej przystąpiono z dn. 29 VIII 1939. W poszczególnych miastach i osiedlach dzieliła się ona na placówki, liczyły one od kilkunastu do ponad 100 członków. Placówki chorzowskiej Straży Obywatelskiej były zlokalizowane w Chorzowie Centrum, Chorzowie Starym, Maciejkowicach, Łagiewnikach, Piaśnikach, Szarlocińcu, Nowych Hajdukach i Hucie Batory. W zakresie powierzonych jej zadań Straż Obywatelska współpracowała z posterunkami policji. Przykładowo w Chorzowie każdy posterunek otrzymał do pomocy 5 ochotników. Wraz z tzw. bierną Obroną Przeciwlotniczą Straż Obywatelską tworzono na obszarze całego kraju.

Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 172; *Dziesięciolecie Koła Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch 1934, s. 51; Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza*, W. 1965, s. 252; Kapała Z., *Garnizon chorzowski 75 Pułku Piechoty (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 8, Ch. 2005, s. 145; tenże, *Przygotowanie obrony cywilnej województwa śląskiego w 1939 roku*, „Zaranie Śląskie" 1979, z. 3, s. 413.

Zbigniew Kapała

Simiński (poprzednio **Schimiński**, nazwisko zmienił w 1936 r.) **Wiktor** (1897–1966), urzędnik sądowy, artysta malarz amator w Królewskiej Hucie (Chorzowie).

Ur. 20 IX 1897 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn górnika Karola i Franciszki Karoliny z d. Bregulla (Breguła). Od 6. do 14. r.ż. uczęszczał do szkoły ludowej (powszechnej). Po jej ukończeniu pracował w kopalni aż do zaciągnięcia do wojska w 1916 r. Po przeszkoleniu wysłany został na front francuski, gdzie biorąc udział w różnych działaniach został 4-krotnie ranny. Dn. 30 VIII 1918 dostał się do niewoli francuskiej. Od razu jako Polaka przydzielono go do obozu jeńców wojennych w St. Chamond, gdzie pracował w fabryce amunicji. Tu zgłosił się ochotniczo do Armii Polskiej we Francji. Wcielono go do 7. Dywizji Piechoty. Po przybyciu do kraju brał udział w jej szeregach w walkach na froncie bolszewickim, następnie został zwolniony na plebiscyt na Górnym Śląsku. Współorganizował Związek Samopomocy Górnoślązaków Byłych Jeńców Wojennych. Na terenie Królewskiej Huty pod ta nazwą kryła się jednostka Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska (POW GŚl.), z której w czasie III powstania został zorganizowany IV baon 4. (10.) pułku Karola Gajdzika. S. był dowódcą plutonu w kompanii saperów. Od 15 IX 1920 do 15 I 1921 pełnił służbę jako wachmistrz w Policji Plebiscytowej w Lublińcu (8. Hunderschaft Gruppe Gleiwitz Polizei Oberschlesien). Po objęciu części Górnego Śląska przez Polskę został przyjęty do służby sądowej. Praktykę odbywał w Sądzie Grodzkim w Stargardzie na Pomorzu. Od 16 VI 1922 pracował w charakterze kontraktowego podsekretarza w Sądach Grodzkich w Mysłowicach i Chorzowie oraz w Sądzie Okręgowym w Katowicach. Z dn. 1 VII 1924 został mianowany stałym podsekretarzem sądowym. Pracował w różnych działach: cywilnym, opiekuńczym, egzekucyjnym, a najdłużej w dziale karnym.

Działał w różnych organizacjach i stowarzyszeniach społecznych: Lidze Obrony Powietrznej Państwa, Lidze Morskiej i Kolonialnej, Związku Hallerczyków, Związku Powstańców Śląskich, Związku Peowiaków, Stowarzyszeniu Weteranów Byłej Armii Polskiej we Francji (na szczeblu centralnym i lokalnym), w klubach sportowych „Polonia" i „Stadion".

W czerwcu 1936 r. z powodu złego stanu zdrowia został przeniesiony w stan spoczyn-

ku. Czynił odtąd starania o zatrudnienie w administracji Chorzowa. Z dn. 1 IV 1937 przyjęty został do służby miejskiej w charakterze pomocniczego wachmistrza policji miejskiej. W dn. 24 VIII 1939 został zmobilizowany do wojska. Po zwolnieniu z niewoli, na początku października 1939 r. powrócił do Chorzowa, wkrótce 13 X 1939 został uwięziony w Škrochowicach k. Opawy (obecnie Republika Czeska). W 1940 r. przewieziono go stamtąd do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen k. Berlina (otrzymał nr 18207).

W obozie namalował ok. 200 ozdobnych winiet do listów zamawianych przez więźniów różnych narodowości. Malował akwarele, rysował piórkiem sceny z życia obozowego, robił płaskorzeźby. Z ebonitu, który zdobywał w zakładach Heinkla, wyrabiał inkrustowane pudełka, papierośnice i fajki. Robił pierścionki. W sumie wykonał przeszło 100 prac.

Po wojnie powrócił do Chorzowa. Do września 1939 r. mieszkał w Chorzowie przy ul. 3 Maja 10, a po powrocie z obozu w Chorzowie III przy pl. Piastowskim 17. Działał w Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Malował obrazy olejne o tematyce obozowej. Gromadził dokumentację martyrologii Ślązaków.

Dn. 2 IV 1923 ożenił się z Michaliną Polak. Miał 2 dzieci: Irenę Barbarę (ur. 3 XII 1928) i Wiesława Józefa (ur. 27 III 1935).

Zm. 16 II 1966 w Cieszynie.

Do 1939 r. został odznaczony: Medalem Niepodległości, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Medalem za Wojnę 1918–1922, Medalem 10-lecia, Gwiazdą Górnośląską, Krzyżem Plebiscytowym, Odznaką 18. Dywizji Piechoty oraz z tytułu służby w Armii Polskiej we Francji: Krzyżem Kawalerskim Orderu „Etoil Noire" i Medalem Interallieu de la Victoire.

Akta USC w Ch., akt urodzenia nr 1999/1897/1; Akta USC w Cieszynie, akt zgonu nr 111/66; APKat., Zespół: M.Chorz.Pers. B/50, sygn. 728; tamże, Zespół Śl. OZPN Kat. 16. – *Chorzów. Zarys dziejów miasta*, red. J. Kantyka, Kat. 1977, s. 177; Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 84 (tam informacja, że we wrześniu 1939 r. dowodził grupą terenową POW); Jaworska J., *„Nie wszystek umrę...". Twórczość plastyczna Polaków w hitlerowskich więzieniach i obozach koncentracyjnych 1939–1945*, W. 1975, s. 30, 90, 113, 123, 133, 338, 339, 340.

Zbigniew Kapała

Skotarek Józef (1897–1968), lekarz pediatra w Chorzowie, powstaniec wielkopolski.

Ur. 23 VII 1897 w Wojnowicach (pow. szamotulski), syn Tomasza, agronoma w majątku Śliwińskich, i Józefy ze Śliwińskich. Miał 5 rodzeństwa (siostry Józefę i Marię, braci Stanisława, Jana i Władysława). Pierwsze nauki S. pobierał w Poznaniu, gdzie w 1907 r. ukończył Illgensche Mittelschule, następnie uczęszczał do Gimnazjum Auguste Viktoria (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Karola Marcinkowskiego). W 1915 r. został ze szkoły karnie usunięty za aktywną działalność w Towarzystwie Tomasza Zana, z nakazem odbycia rocznej służby wojskowej i adnotacją o konieczności wyboru praktycznego zawodu, bez możliwości dalszego kształcenia. Aby uniknąć poboru do wojska pruskiego, przez 2 lata ukrywał się w Podlesiu pod Żerkowem i w Mchach pod Śremem, w marcu 1917 r. został jednak wcielony do armii pruskiej, przeszkolony na Sołaczu w 5. Rezerwowym Pułku Artylerii Ciężkiej i wysłany na front zachodni do Flandrii (odcinek Ypres – Lille – Ostenda). W listopadzie 1918 r. zdezerterował. Wrócił do Poznania. Nawiązał kontakt z kolegami z Towarzystwa Tomasza Zana i włączył się w przygotowania do powstania zbrojnego. W pierwszym dniu powstania – 27 XII 1919 – brał udział w walkach

ulicznych na pl. Wolności i w zdobywaniu budynku prezydium policji, w następnych dniach – zgodnie z otrzymywanymi rozkazami – zajął się werbowaniem ochotników, objął dowodzenie plutonem i wyruszył na Cytadelę: przejął tę placówkę, rozbroił znajdujących się tam żołnierzy niemieckich (300 osób), ewakuował ich na dworzec. Kolejny rozkaz dotyczył przejęcia fortu Tietzen (okazało się, że stacjonowała tam bateria, w której S. służył w czasie swojego przymusowego pobytu w wojsku pruskim – tym większa była jego satysfakcja). Następnym rozkazem zorganizowano 13. Oddział Kulomiotów przy ul. Marcelińskiej; po kilku dniach szkoleń kompania wzięła udział w walkach o lotnisko na Ławicy. Po sukcesie powstania, jako doświadczony artylerzysta w stopniu ogniomistrza, S. został przeniesiony do 3. baterii 2. Dywizjonu Artylerii Ciężkiej na Sołaczu, gdzie powierzono mu funkcję oficera baterii. Po wyszkoleniu i uzbrojeniu żołnierzy, 3 V 1919 pułk wyruszył na front północny, gdzie zajął stanowiska nad Notecią, pod Gołańczą i Smogulcem. Po wkroczeniu do Bydgoszczy w lutym 1920 r. dywizjon został zreorganizowany, na nowo uzbrojony i przydzielony do 15. dywizji. S. objął stanowisko oficera łączności; funkcję tę pełnił do lutego 1921 r., kiedy to powierzono mu funkcję adiutanta. W lutym 1922 r. prosił o zwolnienie z wojska i przeszedł do rezerwy w stopniu podporucznika.

Po powrocie do Poznania uzyskał świadectwo dojrzałości i podjął studia medyczne na Uniwersytecie Poznańskim. W czasie studiów był aktywnym działaczem koła medyków. Dyplom doktora medycyny otrzymał 25 V 1928. Specjalizował się w chorobach dziecięcych w Miejskim Szpitalu dla Dzieci w Katowicach-Załężu. W styczniu 1931 r. osiedlił się w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie jako specjalista chorób dziecięcych organizował lecznictwo i poradnictwo w zakresie opieki nad matką i dzieckiem, doprowadził do otwarcia żłobków, objęcia opieką lekarską dzieci szkolnych. Był lekarzem miejscowych i okolicznych Kas Chorych. Wygłaszał prelekcje z dziedziny oświaty sanitarnej. Został również rzecznikiem dyscyplinarnym w Śląskiej Izbie Lekarskiej. Należał do Towarzystwa Lekarzy Polaków, Śląskiego Towarzystwa Pediatrycznego, Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków na Śląsku i Związku Oficerów Rezerwy. W 1934 r. zorganizował w Chorzowie koło Związku Weteranów Powstań Wielkopolskich. Był prezesem tegoż koła i wszedł w skład Zarządu Okręgu.

Dn. 25 VIII 1939 został zmobilizowany z nakazem objęcia funkcji naczelnego lekarza 20. Pułku Zapasowego Piechoty w Krakowie, skąd po kilku dniach od wybuchu II wojny światowej wojsko ewakuowało się i wycofało w kierunku Rumunii; 17 IX 1939 został internowany. W utworzonych na terenie Rumunii obozach w Slatinie i Ocnele-Marie pełnił funkcję lekarza. W styczniu 1940 r. otrzymał rozkaz wyjazdu do Francji, jednak jeszcze na miesiąc został zatrzymany w Splicie, w Jugosławii, w polskim obozie ewakuacyjnym, gdzie pracował jako lekarz. W lutym 1940 r. odpłynął na pokładzie „Warszawy" w kierunku Francji. Został przydzielony do powstającego w okolicach Rennes 3. Pułku Artylerii Ciężkiej 3. Dywizji Piechoty. W czerwcu oddziały zostały wycofane na wybrzeże, następnie przerzucone do Szkocji. Tam pracował jako lekarz tworzących się formacji. W lutym 1944 r. został przydzielony do 1. Pułku Artylerii Przeciwlotniczej 1 Dywizji Pancernej gen. Stanisława Maczka; brał udział w walkach pod Calais i Falaise we Francji, w Belgii, Holandii i w Niemczech. W sierpniu 1946 r. został zwolniony z wojska na własną prośbę, wrócił do kraju w stopniu kapitana lekarza.

Po powrocie do Chorzowa podjął pracę w Ubezpieczalni Społecznej i współorganizował lecznictwo dziecięce; w l. 1960–1967 pełnił funkcję ordynatora Oddziału Noworodków w Miejskim Szpitalu im. dr. Józefa Rostka w Chorzowie. Na emeryturę przeszedł 8 IV 1967. Przeniósł się do Poznania, gdzie od

maja pracował jako lekarz w przedszkolach na Dębcu (Zarząd Służby Zdrowia i Opieki Społecznej Poznań Wilda).

Po 1946 r. był członkiem Polskiego Towarzystwa Lekarskiego, Towarzystwa Pediatrów Polskich, Polskiego Czerwonego Krzyża oraz Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

Był 2-krotnie żonaty: od 1933 r. z Heleną Katarzyną Stroińską, z którą miał syna Jacka Tomasza (1934–1997, absolwent ŚAM, lekarz otolaryngolog, ordynator Oddziału Laryngologicznego Szpitala Miejskiego nr 3 w Chorzowie), i od 1967 r. z Heleną Jadwigą Rigall.

Zm. 8 IV 1968 w Poznaniu. Został pochowany na cmentarzu Junikowo w Poznaniu.

Został uhonorowany m.in. 2-krotnie Krzyżem Walecznych (w 1921 i 1946 r.), Krzyżem Niepodległości (1932), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1938), Defence of Britain (1946), France-Germain Star (1946), Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (1959).

AP Kat., Zespół: 646 – M. Chorz. Pers. B 50, sygn. 735 – Skotarek Józef; Centrum Dokumentacji Dziejów Medycyny i Farmacji Śląskiej Akademii Medycznej w Katowicach, Zbiory fot. – *Józef Skotarek*, [w:] SMiFGŚl., t. 4. – Zbiory rodzinne i relacja pisemna wnuczki, Katarzyny Polijańskiej, zamieszkałej w Chorzowie (marzec 2005); Życiorys Józefa Skotarka, mps (styczeń 1968).

Barbara Gruszka

Skowronek Jan Jerzy (1910–1974), ksiądz katecheta w Państwowym Gimnazjum Neofilologicznym im. Odrowążów w Chorzowie, wykładowca uniwersytetu w Concepcion w Chile.

Ur. 8 VII 1910 w obecnych Piekarach Śląskich jako syn Józefa i Marty z d. Fox. Ukończył 6 klas szkoły powszechnej w Wielkich Piekarach (1923 r.) i 8 klas gimnazjum komunalnego w Szarleju, do którego przyjęto go 1 IX 1924. W Szarleju zdawał w 1931 r. egzamin dojrzałości. Następnie był słuchaczem Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie. Na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego uzyskał dyplom magistra teologii, przedstawiając pracę: „Idea centralizacji kultu na podstawie Starego Testamentu (Zarys egzegetyczno-historyczny)". Wyświęcony został 28 VI 1936, a 1 IX 1936 mianowany katechetą w Państwowym Gimnazjum Neofilologicznym im. Odrowążów w Chorzowie. Władze oświatowe woj. śląskiego, przychylając się do prośby S., udzieliły mu zezwolenia na dodatkowe nauczanie w roku szkolnym 1937/1938 religii katolickiej w Publicznej Szkole Dokształcającej Zawodowej w Chorzowie.

Po klęsce wrześniowej 1939 r. znalazł się w Rumunii, skąd przedostał się do Hiszpanii, gdzie podjął studia na uniwersytecie w Comillas. Był jedną z pierwszych osób, które nawiązały kontakt z więzionymi w obozie w Miranda del Ebro Polakami, aresztowanymi podczas przedzierania się do Wielkiej Brytanii po klęsce Francji w 1940 r. Kiedy S. dowiedział się o Polakach w Mirandzie, zaczął czynić u władz hiszpańskich starania o pozwolenie na odwiedzenie obozu. Po różnych perypetiach zgodę otrzymał i mógł wspólnie z internowanymi przeżyć święta Bożego Narodzenia w 1940 r. W obozie przebywał wówczas przez 3 dni. Od 1943 r. mieszkał w Concepcion w Chile, gdzie wykładał na miejscowym uniwersytecie. Po wojnie był profesorem seminarium duchownego i wykładowcą na uniwersytecie w Santiago de Chile. Zm. 15 XI 1974.

APKat., 27 – Akta osobowe nauczycieli S/281 – Skowronek Jan. – Liedtke A., *Prawda o polskich żołnierzach internowanych w Miranda del Ebro*, [w:] *Kościół katolicki na ziemiach Polski w czasie II wojny światowej*, red. F. Stopniak, t. 7, „Materiały i Studia", z. 3, W. 1978, s. 356; Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 72; Kapała Z., Nowak K., *Inteligencja śląska na obczyźnie...*, t. 1, s. 117–118.

Zbigniew Kapała

Skrzyniarz Władysław (1896–1944), nauczyciel, dyrektor Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki w Chorzowie.

Ur. w 1896 r. w Krakowie; tam też zdał egzamin dojrzałości w 1916 r. Studia w za-

kresie fizyki na Uniwersytecie Jagiellońskim ukończył w 1924 r. Egzamin uprawniający do pracy w szkolnictwie średnim zdał w 1927 r. Miał stopień naukowy doktora. Był stałym nauczycielem w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św. Stanisława Kostki w Chorzowie i kierownikiem Ogniska Metodycznego Fizyki w Katowicach. Przez pewien czas był p.o. dyrektora gimnazjum, a od 1 IX 1938 został jego dyrektorem.

W pierwszych dniach września 1939 r. znalazł się w Krakowie wraz z innymi nauczycielami uchodźcami ze Śląska. Uczestniczył w pracach Komitetu Nauczycieli Śląskich, zawiązanego 12 IX 1939 z inicjatywy Miłosza Sołtysa, Tadeusza Jakuba Dobrowolskiego i Alfreda Kowalskiego. Troską Komitetu było zapewnienie ciągłości nauczania młodzieży na Górnym Śląsku. W tym celu specjaliści od poszczególnych przedmiotów opracowali tzw. przydziały materiału, które miały służyć jako pomoc w nauce w jedynie możliwym wtedy systemie daltońskim (samokształcenie). S. opracował program z zakresu fizyki. W 1940 r. pracował w Sekcji Śląskiej tajnego Kuratorium Krakowskiego, kierowanego przez Jana Smolenia. Z dn. 1 IX 1941 działające w Warszawie konspiracyjne Śląskie Biuro Szkolne, podporządkowane Departamentowi Oświaty i Kultury Delegatury Rządu, połączone zostało z ośrodkiem krakowskim (Sekcją Śląską w Kuratorium Krakowskim). W powstałym w ten sposób Okręgowym Biurze Oświaty i Kultury dla Śląska, kierowanym – do jesieni 1944 r. z Warszawy – przez Kazimierza Popiołka, S. zajmował się szkolnictwem średnim. W l. 1942–1944 był oficjalnie zatrudniony w Publicznej Szkole Rzemieślniczo-Zawodowej nr 2 w Krakowie przy ul. Dietla 38. Uczył rysunku zawodowego i rachunków, jednak i te lekcje wykorzystywał, by przemycać polskie treści patriotyczne. Za swą działalność konspiracyjną został aresztowany 15 XI 1944. Wraz z aresztowanymi w tym samym dniu Kazimierzem Popiołkiem, → Stanisławem Kuśmierzem i → Arturem Żaganem był przesłuchiwany przez gestapo, a po miesięcznym pobycie w więzieniu na Montelupich – przewieziony wraz z nimi jednym transportem do obozu koncentracyjnego Gross Rosen. W kilka dni po przybyciu do obozu – w grudniu 1944 r. – popełnił samobójstwo, rzucając się pod ciężarówkę. Świadkiem jego śmierci był Kazimierz Popiołek.

Biblioteka Śląska, Zbiory specjalne, Urząd Wojewódzki Śląski Wydział Oświecenia Publicznego, sygn. R 2183 IV, s. 79. – Frančić V., *Szkoła Rzemieślniczo-Zawodowa nr 2 w latach 1942–1945*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych" 1964, t. 4, s. 192, 195, 197; Jakubiec I., Chrzanowski B., Gawęda S., *Kierownicze ośrodki tajnego szkolnictwa na obszarze podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1939–1945*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych" 1970, t. 11, s. 26; Mitera-Dobrowolska M., *Początki tajnego nauczania*, [w:] *Tajna oświata i obrona kultury polskiej na ziemiach województwa katowickiego w latach okupacji 1939–1945*, Kat. 1977, s. 28–57; Mitera-Dobrowolska M., Dobrowolski T. J., *Tajne nauczanie na Śląsku w okresie okupacji 1939–1945*, Kat. 1967, s. 283–295; Mołdawa M., *Gross Rosen. Obóz koncentracyjny na Śląsku*, W. 1980, s. 214; Popiołek K., *Działalność oświatowa w konspiracji*, [w:] *Wspomnienia Ślązaków i Zagłębiaków*, Kat. 1970, s. 329–343; tenże, *Z dziejów tajnego nauczania na Śląsku pod hitlerowską okupacją*, „Zaranie Śląskie" 1960, nr 1a, s. 42–53; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim*, Kat. 1936, s. 196.

Wojciech Janota

Sladkowsky Heinrich (1892–?), artysta malarz.

Oderlandschaft (*Krajobraz nad Odrą*)

Ur. 4 IX 1892 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Studiował na Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu u Otto Müllera i Arnolda Buscha. Działał głównie w Opolu. Zapewne tam powstał jego obraz *Oderland-*

schaft (Krajobraz nad Odrą), namalowany w czarno-białej tonacji, wysoko ceniony przez krytykę ze względu na walory malarskie. Kłopoty finansowe zmusiły później S. do wykonywania zawodu nauczyciela wychowania plastycznego (*Kunsterziehung*). Dalsze jego losy są nieznane.

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts. Unter Mitwirkung von Fachgelehrten des In- und Auslandes, bearb., redig. u. hrsg von H. Vollmer, Bd. 4: *Q–U*, Leipzig 1958, s. 296 (tamże: Sladkowsky Heinz); *Fritz August Bimler (1890–1966) i inni, Chorzów lipiec–sierpień 2004* [Informator do wystawy, oprac. D. Sawicka-Oleksy]; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 535; Szewczyk G.B., *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe w Królewskiej Hucie i ich odzwierciedlenie w kulturalnym życiu miasta w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 19 X 1996 r. w stulecie drugiej konsekracji kościoła*, red. J. Myszor, Ch. 1998, s. 26; Wienicke A., *Königshütte Malerei*, [w:] *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, Hrsg. R. Schmidt, Berlin–Königshütte OS 1941, s. 203–204. – „Der Oberschlesier" 1929, Nr. 11, s. 700.

Zbigniew Kapała

Słupik (Słupik) Alfred (1880–1936), artysta malarz, nauczyciel rysunku w chorzowskich szkołach.

Ur. 12 IX 1880 w Raciborzu, syn Emanuela i Marii z d. Konela. Po ukończeniu w 1900 r. Seminarium Nauczycielskiego w Pyskowicach pracował w szkole ludowej (powszechnej) w Ligocie (pow. oleski), od 1 IV do 30 IX 1901 – w szkole w Michałkowicach (pow. katowicki). Następnie od 1 X 1901 odbywał roczną służbę wojskową w 22. pułku piechoty. Od 1 XII 1902 do 30 IX 1903 uczył w szkole w Mieszkowicach (pow. rybnicki), od 1 X 1903 do 31 III 1904 – w Mszanie (pow. rybnicki). Przez następne 9 lat przebywał w Wenecji (1 X 1904–1 X 1913), gdzie uczył rysunku w szkole realnej. Po wybuchu I wojny światowej już 8 VIII 1914 został zaciągnięty do armii niemieckiej. Walczył na froncie zachodnim.

Od 1 IX 1920 do 31 VIII 1923 uczył rysunku w Miejskim Gimnazjum Żeńskim w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W takim samym charakterze pracował od 1 IX 1923 do 1 II 1924 w szkole dokształcającej w tym mieście. Od początku 1924 r. został nauczycielem w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym w Królewskiej Hucie. Jednocześnie studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (J. Prażmowski podaje, że w 1927 r.). W roku szkolnym 1933/1934 został przydzielony do Publicznej Szkoły Powszechnej nr VIII w Chorzowie.

Most pod Chorzowem

Malował krajobrazy. Należał do „Kattowitzer Künstlergruppe", jak i do polskiego Zawodowego Związku Artystów Plastyków Śląskich w Katowicach. Jego malarstwo odbiegało od stylu pozostałych członków „Kattowitzer Künstlergruppe"; w ich pracach dominował górnośląski krajobraz przemysłowy. W 1934 r. uczestniczył w wystawie „Kattowitzer Künstlergruppe". Recenzujący wystawę na łamach „Kattowitzer Zeitung" H. Weber napisał o nim wówczas, że „maluje we własnym stylu, w którym nie oddaje godnego zaufania obrazu natury, lecz tworzy bardzo kolorowe kompozycje. Czasami wykazuje wpływy francuskich i monachijskich malarzy przełomu wieków". W literaturze znany jest jego obraz olejny *Most pod Chorzowem*.

Zm. nagle 9 IV 1936. Pogrzeb odbył się w niedzielę wielkanocną.

APKat., Akta osobowe nauczycieli, sygn. S/658; Kronika Szkoły Podstawowej nr 17 w Chorzowie. – Brudnicki E., Sikora F., *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935, s. 28; *Fritz August*

Bimler (1890–1966) i inni, Chorzów lipiec–sierpień 2004, [Informator do wystawy, oprac. D. Sawicka-Oleksy], s. 4; Lipońska-Sajdak J., Szczypka-Gwiazda B., Krypczyk A., *Sztuka pogranicza na Górnym Śląsku w dobie II Rzeczypospolitej*, Kat., 2002, s. 69 (tamże błędna informacja, że S. urodził się w Bytomiu); Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo. Opracowane na podstawie materiałów urzędowych i innych źródeł*, Kat. 1936, s. 40; Szczypka-Gwiazda B., *Nieznane oblicze sztuki polskiej. W kręgu sztuki województwa śląskiego w dobie II Rzeczypospolitej*, Kat. 1996, s. 107–108, 127.

Zbigniew Kapała

Słupina Karol Józef (1880–1940), ksiądz katolicki, misjonarz ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego à Paulo (CM), Sługa Boży, męczennik II wojny światowej.

Ur. 4 III 1880 jako syn Jana i Dominiki z d. Stoppa w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy ówczesnej Kronprinzstrasse 62 (obecna ul. 3 Maja). Ochrzczony w kościele pw. św. Barbary 27 III 1880. Mając 15 lat wyjeżdża z Królewskiej Huty i wstępuje do Małego Seminarium Księży Misjonarzy w Krakowie. Do Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego à Paulo wstąpił 11 XI 1898, gdzie podjął dalsze studia filozoficzno-teologiczne. Śluby zakonne złożył 27 XI 1900. Święcenia kapłańskie przyjął 20 I 1906, po których podjął pracę duszpasterską, jako wychowawca trudnej młodzieży w Zakładzie im. ks. Kazimierza Siemaszki MC (1847–1904) przy ul. Długiej 42 w Krakowie. Później przez dwa lata do 1909 r. pracował, jako duszpasterz w kościele pw. św. Wincentego à Paulo na krakowskim Kleparzu. Następnie pracował w parafii św. Rodziny w Tarnowie, skąd w 1913 r. przeniesiony został do pracy kapelana więziennego u tzw. Brygidek we Lwowie przy obecnej ul. Horodeckiej (dawna ul. Kazimierzowska), gdzie służył więźniom w kaplicy pw. św. Piotra do stycznia 1915 r. Do połowy 1918 r. przebywał w Jezierzanach, skąd w celach zdrowotnych przeniósł się do Przeworska służąc jednocześnie w Domu Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo u tzw. szarytek, jako kapelan. W sierpniu 1923 r. powrócił do Lwowa i objął funkcję katechety w zakładzie dla ociemniałych, pracując jednocześnie, jako organista w kościele pw. św. Zofii. 26 VIII 1927 wrócił na krakowski Kleparz do macierzystego kościoła obejmując funkcję prefekta, którą pełnił do 1 IX 1929. Wysłany został wówczas do Wilna, gdzie objął funkcję dyrektora grupy misyjnej. Ok. 1933 r. powrócił do Krakowa, gdzie przez niespełna rok do 10 VIII 1934 pełnił obowiązki kapelana a następnie do czasu aresztowania prefekta kościoła pw. św. Mikołaja. Dn. 15 VII 1940 z grupą księży misjonarzy został aresztowany i osadzony w krakowskim więzieniu policyjnym na Montelupich. 30 VIII 1940 wraz z grupą 550 więźniów po ciężkich przesłuchaniach wpierw został przewieziony na Podgórze, gdzie na dworcu kolejowym grupy po 80 osób stłoczono w bydlęcych wagonach, a następnie przewieziono do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. Skład pociągu zatrzymano w odległości 2 km od obozu skąd popędzono więźniów na teren obozu. Niestety dla sześćdziesięcioletniego schorowanego kapłana ta droga okazała się nie do przebycia. Ciągle bity i kopany, tuż przed jego bramą upada, wtedy rozwścieczony strażnik z całej siły dwiema nogami skoczył na jego klatkę piersiową. Ksiądz dawał jeszcze oznaki życia, dlatego przeniesiono go na plac apelowy i ustawiono obok innych księży misjonarzy celem dokonania wpisu na listę więźniów. Jednakże obrażenia, jakich doznał spowodowały po kilku minutach jego śmierć, przez co nie został ujęty w obozowych spisach.

Zm. 30 VIII 1940. Jego ciało następnego dnia spalone zostało w obozowym krematorium. Jest jednym z dwóch chorzowian Sług Bożych obok → ks. Jana Świerca SDB, salezjanina oczekujących na beatyfikację w drugim procesie 122 męczenników II wojny światowej rozpoczętym 17 IX 2003 w diecezji pelplińskiej.

AAKat., Królewska Huta, św. Barbara, Księga chrztów, KM 184; Arch. Księży Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie. Księga wpisów t. I (1867–1925), nr 229, s. 57–58; Małe Seminarium Księży Misjonarzy; ks. F. Malinowski, Ja w swoim życiu widziałem świętych (mps); Pismo wizytatora Polskiej Prowincji Księży Misjonarzy, Kr. 1975, I. 305/75. – *Biografia byłych więźniów politycznych niemieckich obozów koncentracyjnych*, Philadelphia 1974, s. 213; Jacewicz W., Woś J., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego*, W. 1977, z. 5, s. 374; Piper F., Strzelecka I., *Księga Pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski południowej 1940–1944*, W.–Oświęcim 2002, t. 1, s. 261–264; Szołdrski W., *Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, [w:] *Sacrum Poloniae Millennium*, Rzym 1965, t. 11, s. 231; Umiński W. CM, Sługa Boży ks. Józef Słupina CM (1880–1940) (mps). – www.meczennicy.pelplin.pl.

Adam Lapski

Smogorzewski Tomasz (ok. 1886–ok. 1941), inżynier elektryk, kierownik ruchu elektrycznego w hucie „Batory" w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory).

Ur. ok. 1886 r. w rodzinnym majątku w okolicach Łodzi; pochodził z rodziny ziemiańskiej ze strony obojga rodziców. Gimnazjum lub szkołę realną ukończył prawdopodobnie w Łodzi (najbliższe rodzinnego majątku duże miasto). Egzamin dojrzałości zdał w 1904 r. i w t.r. rozpoczął studia na Wydziale Elektrotechnicznym Szkoły Inżynierskiej w Arnstadt (Turyngia). Po otrzymaniu dyplomu inżyniera elektryka w 1909 r. podjął pracę w Sosnowieckich Fabrykach Rur i Żelaza S. Huldschinsky (filia fabryki rur w Gliwicach, po 1945 r. znana jako huta „Sosnowiec", a po połączeniu z hutą „Katarzyna" – jako huta im. M. Buczka, a obecnie huta „Buczek"). Początkowo był tam zatrudniony jako inżynier elektryk odpowiedzialny za utrzymanie ruchu elektrycznego, a następnie jako kierownik ruchu maszynowego, któremu podlegały również sprawy maszyn i urządzeń elektrycznych.

Na początku l. 30. S. przeniósł się do huty „Batory" w ówczesnych Hajdukach Wielkich (obecnie dzielnica Chorzowa), gdzie objął stanowisko kierownika utrzymania ruchu elektrycznego. Huta w Hajdukach zwana była do czasu włączenia tej części Śląska do Polski w 1922 r. Bismarckhütte, a następnie, w Polsce, początkowo nadal huta „Bismarck". Językiem urzędowym w hucie był niemiecki, a całe kierownictwo huty stanowili Niemcy, dotyczyło to również wyższego dozoru. W 1926 r. pod naciskiem urzędników Polaków obok niemieckiego jako urzędowy został wprowadzony język polski i dopiero 20 XI 1933, pod dużym naciskiem władz polskich, a zwłaszcza wojewody śląskiego Michała Grażyńskiego, huta „Bismarck" zmieniła nazwę na huta „Batory". Nazwę huty dobrano prawdopodobnie w ten sposób, by nie zmieniać znaku fabrycznego – litery „B" z koroną, znanego wśród jej odbiorców na całym świecie jako symbol wyrobów wysokiej jakości. Język niemiecki dopiero wtedy został usunięty z dokumentów urzędowych. Ponadto zaczęto angażować polskich inżynierów, polonizując w ten sposób wyższy dozór. Wśród nich znalazł się również S., wtedy już doświadczony inżynier z ponaddwudziestokilkuletnią praktyką w zakładzie branży metalowej.

Huta „Bismarck" osiągnęła pod koniec I wojny światowej szczyt rozwoju, dzięki dostawom dla wojska i przemysłu w Niemczech. Dobra kondycja finansowa huty utrzymywała się do 1925 r., kiedy Niemcy wypowiedziały Polsce „wojnę celną". Huta eksportowała wtedy głównie rury bez szwu i blachy grube oraz odkuwki swobodnie kute i matrycowe, m.in. wały korbowe do samochodów i traktorów, toteż nałożenie cła na te wyroby oznaczało w praktyce zamknięcie dużego eksportu do Niemiec. Sytuacja finansowa huty wskutek tego pogarszała się, zwłaszcza że pod koniec l. 20. nastał wielki ogólnoświatowy kryzys, który trwał do końca 1932 r. W 1933 r. kondycja finansowa huty, która w tym czasie została włączona do koncernu Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych SA (WIGH), zaczęła poprawiać się na tyle, że dyrekcja WIGH i huty postanowiła zmodernizować urządzenia, by produkowane wyroby mogły skutecznie konkurować na rynkach światowych. S. odpowiadał za utrzymanie ruchu elektrycznego, nadzór nad częścią elektryczną inwestycji i za gospodarkę energetyczną zakładu.

S., pracując w hucie „Batory", został wybrany w 1936 r. do Zarządu Spółdzielni Mieszkaniowej powstałej przy hucie. Poza tym był czynny w Kole Stowarzyszenia Elektrotechników Polskich w Sosnowcu (od 1928 r. Stowarzyszenie Elektryków Polskich), do którego wstąpił ok. 1919 r. W l. 1922–1924 wygłosił w Kole 5 odczytów na tematy zawodowe. W okresie 1923–1926 był członkiem Komisji Elektryfikacji Polskiego Zagłębia Węglowego, która opracowała i przekazała Ministerstwu Robót Publicznych memoriał stanowiący podstawę do prowadzenia późniejszych prac elektryfikacyjnych. W 1927 r. został wybrany do Zarządu Koła Elektrotechników Polskich. W 1939 r. brał udział w organizowaniu, a następnie w obsłudze XI Walnego Zgromadzenia Stowarzyszenia Elektryków Polskich w Katowicach i Cieszynie, połączonego z Wystawą Przemysłu Elektrotechnicznego.

Pod koniec sierpnia 1939 r. został ewakuowany z rodziną do Lwowa. Tam początkowo prowadził wykłady we Lwowskim Politechnicznym Instytucie. W 1940 r. został aresztowany przez NKWD z żoną Ludomirą i synami (Zdzisławem – studentem Politechniki Warszawskiej, Stanisławem – studentem Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, i Władysławem – uczniem gimnazjum) i wywieziony z całą rodziną do obozu pracy przymusowej. Pracując w nieludzkich warunkach przy wyrębie lasów, zm. ok. 1941 r. z wycieńczenia, głodu i chorób wraz z 2 starszymi synami. Żonie z najmłodszym synem udało się ewakuować ze Związku Radzieckiego z armią gen. Andersa. Po wojnie mieszkała w Anglii w domu opieki społecznej, gdzie zmarła.

Białkiewicz Z., *80 lat Oddziału Zagłębia Węglowego Stow[arzyszenia] Elektryków Polskich*, Kat. 1999; tenże, *Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP w Katowicach*, Kat. 1999; *Gospodarka elektryczna w Polsce*, red. M. Kuźmicki, W. 1930; Przemsza-Zieliński J., *Sosnowiecka encyklopedia historyczna*, Sosnowiec 1994–1998; Widuch B. [i in.], *Huta Batory*, Ch. 1993. – Informacje p. Alicji Jacynicz, córki przyjaciela inż. Smogorzewskiego.

Zbigniew Białkiewicz

Sobek Roman (1893–1956), inżynier mechanik, kierownik elektrowni w Państwowej Fabryce Związków Azotowych w Chorzowie.

Ur. 28 VII 1893 we Lwowie, syn Józefa, urzędnika Banku Krajowego, i Eugenii Olgi z d. Morawetz. We Lwowie ukończył szkołę powszechną i gimnazjum. Egzamin matural-

ny zdał w 1911 r. W l. 1911–1914 studiował na Oddziale Elektrotechnicznym Wydziału Mechanicznego Politechniki w Monachium. Przerwane przez I wojnę światową studia ukończył na Oddziale Maszynowym Wydziału Mechanicznego Politechniki Lwowskiej. Dyplom inżyniera mechanika w grupie nauk konstrukcyjnych otrzymał 24 V 1924. Ukończone studia dały mu dobrą podstawę do pracy zarówno w zakresie budowy maszyn jak i elektrotechniki. Pracę zawodową rozpoczął w 1922 r., będąc studentem, w elektrowni lwowskiej na Persenkówce, a następnie w l. 1922–1925 pracował w Fabryce Maszyn GALKAR w Glinniku Mariampolskim (obecnie dzielnica Gorlic) jako konstruktor i kalkulator.

W 1925 r. przeniósł się na Śląsk i 1 V t.r. podjął pracę w Państwowej Fabryce Związków Azotowych w Chorzowie (PFZA), pełniąc kolejno funkcję: kierownika biura konstrukcyjnego, inżyniera cieplnego, a od 1926 r. – szefa wydziału elektrycznego (podlegały mu: oddział elektryczny, elektrociepłownia, oddział wodny i oddział budowlany). W 1929 r. PFZA przystąpiła do rozbudowy własnej elektrowni. Pracami kierował S., który okazał się świetnym fachowcem i doskonałym organizatorem. S. kierował również instalowaniem zasilania w energię elektryczną nowych inwestycji produkcyjnych, m.in.: kontynuowanej przebudowy pieców karbidowych dla zwiększenia produkcji karbidu (1925–1929), rozpoczęcia produkcji nowego działu syntetycznego amoniaku (1929–1930), rozpoczęcia produkcji saletrzaku, salmiaku wraz z instalacją do jego rafinacji, uruchomienia produkcji sody (1930). W okresie kryzysu w l. 1929–1933 produkcja fabryki znacznie zmalała, mimo to prowadzono próby uruchomienia produkcji nowych wyrobów, na które byłby zbyt. W 1932 r. przystosowano część pieców karbidowych do produkcji tomasyny – sztucznego nawozu fosforowego. Elektrownia zakładowa pokrywała najwyżej w 50% zapotrzebowanie na energię elektryczną fabryki, np. w 1930 r. oprócz wytworzonej we własnej elektrowni energii elektrycznej wynoszącej 134 985 MWh pobrano dodatkowo 122 477 MWh z obcych źródeł, m.in. z Zakładów ELEKTRO w Łaziskach. S. dążył do uniezależnienia PFZA od dostaw energii elektrycznej z zewnątrz. W związku z tym po ustaniu kryzysu i stopniowej poprawie koniunktury od 1934 r. planował zainstalowanie czwartego turbozespołu o mocy 25 MW. Zamówienie na turbozespół zostało złożone w firmie AEG, a należność uiszczono w 1939 r. Turbozespół ten dotarł do portu w Gdańsku tuż przed wybuchem wojny w 1939 r. i jego montaż przeprowadzili już Niemcy w 1940 r. Parę do zasilania turbiny miały dostarczać nowe kotły pyłowe 40 atn produkcji krajowej. Dowody wpłaty przez władze polskie należności za turbozespół 25 MW uchroniły elektrownię przed odebraniem maszyn jako inwestycji niemieckiej po wkroczeniu Armii Czerwonej w styczniu 1945 r.

W 1939 r. S. został z częścią załogi ewakuowany do Lwowa. Jego mieszkanie w Chorzowie przy ul. Gabriela Narutowicza zagrabili Niemcy. Od 6 XII 1939 pracował na Politechnice Lwowskiej jako docent, prowadząc wykłady z zakresu urządzeń mechanicznych i elektrycznych elektrowni. Po wkroczeniu do Lwowa Niemców pracował w l. 1942–1944 w fabryce kleju we Lwowie jako urzędnik, a po powrocie Rosjan wrócił 29 VII 1944 do pracy na Politechnice. Po zakończeniu roku szkolnego 1944/1945 przybył w połowie sierpnia 1945 r. na Śląsk.

Dn. 1 IX 1945 został mianowany dyrektorem elektrowni w Szombierkach, należącej do Elektrowni Górnośląskich ELGÓR, wchodzących w skład Zjednoczenia Energetycznego Zagłębia Węglowego (ZEZW) w Katowicach. W czerwcu 1946 r. naraził się władzy ludowej, polecając usunąć transparenty propagandowe (referendum „3 x tak") z hali maszyn i rozdzielni, by nie przeszkadzały w obsłudze urządzeń i nie zagrażały ich bezpieczeństwu. W wyniku tego został odwołany ze stanowiska dyrektora elektrowni

i 22 VIII 1946 przeniesiony na stanowisko kierownika Wydziału Rozbudowy ZEZW.

Po III Plenum Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) w 1949 r., na które przybył znany „polakożerca" Wiaczesław Mołotow, nastąpiło gwałtowne zaostrzenie kursu politycznego – poszukiwano rzeczywistych i urojonych wrogów władzy ludowej. S. miał już adnotację w ankiecie, przypisującą mu „sabotaż wiecu przed referendum". W opinii służbowej z 18 XII 1949 napisano, że „jest wrogo nastawiony do PZPR i ZSRR". Nic więc dziwnego, że 3 II 1950 został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa wraz z 2 innymi pracownikami Zarządu Energetycznego Okręgu Górnośląskiego (ZEOG) i skazany 25 IX 1950 wyrokiem Sądu Wojskowego na łączną karę 1 roku i 6 miesięcy więzienia, z warunkowym zawieszeniem wykonania kary na okres 3 lat, „za zaniedbania w przechowywaniu akt poufnych i tajnych" (na biurku miał mapę geograficzną Śląska, na której zaznaczył schematycznie przebieg kilku linii 110 kV). Na ten stosunkowo łagodny jak na owe czasy wyrok miały wpływ 2 bardzo dobre opinie: z 6 II 1950 dyrektora naczelnego ZEOG → inż. Józefa Michejdy oraz naczelnego dyrektora Zakładu Państwowego Azoty (ZPA) Chorzów inż. Adama Kowalskiego. Po zwolnieniu z więzienia śledczego S. powrócił do pracy w ZEOG, przemianowanym w tym czasie na Zarząd Energetyczny Okręgu Południowego (ZEOPd). Z dn. 1 II 1952 został przeniesiony do Biura Konstrukcyjnego ZEOPd (późniejsza nazwa: Biuro Projektów), gdzie był zastępcą ds. cieplno-mechanicznych kierownika inż. Władysława Walloniego. Zajmował się wówczas m.in. modernizacją elektrowni: Miechowice, Zabrze i Chorzów. W czasie pracy w ZEOG współpracował z ZPA Chorzów, dokąd był kilkakrotnie wzywany jako ekspert do rozwiązywania trudniejszych problemów technicznych, co przyczyniło się do zwiększenia osiągnięć produkcyjnych fabryki. Największym jego osiągnięciem w tej dziedzinie było kierowanie montażem i uruchomienie, po uzupełnieniu brakujących części, turbozespołu nr 7 o mocy 20 MW, z elementów znalezionych po wojnie we Wrocławiu. Producent tego turbozespołu – szwajcarska firma BBC – nie chciała podjąć się tej pracy. S. współpracował również z grupą zajmującą się ustaleniem najkorzystniejszego układu sieci oraz grupą rozwiązującą problemy odpylania elektrowni PFZA. Ze względu na zły stan zdrowia (nadszarpniętego pobytem w więzieniu śledczym, gdzie usiłowano go zmusić do przyznania się, że jest szpiegiem) i uciążliwe dojazdy z Bytomia (mieszkał przy ul. Wallisa) do ZEOPd w Katowicach został przeniesiony 1 XI 1954 do elektrowni Szombierki jako inż. elektryk. Złe stosunki w pracy skłoniły go do powrotu 1 X 1955 do Biura Projektowo-Konstrukcyjnego ZEOPd. Często chorował, w związku z czym umożliwiono mu wykonywanie części pracy w domu.

Od początku pobytu na Śląsku S. brał czynny udział w pracach społecznych. Należał do Związku Obrony Ziem Zachodnich (później Polski Związek Zachodni – PZZ), a pod koniec l. 30. był prezesem koła PZZ w Chorzowie Starym. Był członkiem Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Województwa Śląskiego. W 1930 r. wstąpił do Stowarzyszenia Elektryków Polskich (SEP) w Katowicach. Brał udział w organizacji jubileuszowego XI Walnego Zgromadzenia SEP na Śląsku 18–21 VI 1939. Po wojnie uczestniczył w pracach Zarządu Oddziału SEP, zwłaszcza w pracach Centralnej Komisji Normalizacji Elektrotechnicznej, w Komisji XVII – Przyrządów Wysokiego Napięcia. W l. 1946–1949 był sekretarzem Państwowej Rady Energetycznej w Warszawie.

Z małżeństwa z Augustyną z d. Piniarz miał córkę Zofię (farmaceutka).

Zm. 9 XI 1956. Został pochowany na cmentarzu w Bytomiu.

Arch. Zespołu Elektrociepłowni Bytom, Teczka osobowa inż. R. Sobka. – Białkiewicz Z., *80 lat Oddziału Zagłębia Węglowego SEP*, Kat. 1999; tenże, *Życiorysy działaczy OZW SEP w Katowicach*, Kat. 1999; Czajerek A., Rys historyczny Zakładów Azotowych w Chorzowie w zakresie działalności produk-

cyjnej 1915–1975, Ch. 1976 (powielony mps w posiadaniu autora); *Gospodarka elektryczna w Polsce*, red. M. Kuźmicki, W. 1930; *Historia elektryki polskiej*, t. 2, W. 1977; *Informator o władzach i organach SEP, STP i ZPIE. Spisy członków indywidualnych i zbiorowych*, W. 1939; Nowak E., *Historia bytomskich elektrowni*, B. 1998; Wilgusiewicz W., *Energetycy Lwowiacy na Śląsku*, Kat. 1998; *Zakłady Azotowe im. P. Findera*, red. A. Topol, Kat. 1979.

Zbigniew Białkiewicz

Sobik Antoni (1905–1994), olimpijczyk, szermierz, lekkoatleta, członek Klubu Sportowego „Stadion" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 17 I 1905 w Gotartowicach k. Rybnika. Był synem Franciszka, rzemieślnika i Marianny z d. Szymura. W miejscowości rodzinnej rozpoczął naukę w szkole powszechnej, którą ukończył w Żorach, gdzie osiedlił się z rodzicami i mieszkał w l. 1914–1928. Był absolwentem miejscowego gimnazjum. Wyróżniał się sprawnością fizyczną jako jeden z filarów szkolnej drużyny palantowej. Od 1919 r. został członkiem gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" w Żorach. Uprawiał wówczas gimnastykę ogólnorozwojową. Z ramienia tego gniazda został wysłany w 1926 r. na kursy instruktorskie w zakresie gimnastyki przyrządowej i wychowania fizycznego. W 1927 r. zaczął uprawiać lekkoatletykę. W tej dyscyplinie reprezentował gniazdo żorskie „Sokoła" na mistrzostwach Śląska. Wystartował w 9 konkurencjach, zwyciężając w rzucie oszczepem, biegu na 110 m przez płotki, trójskoku i pięcioboju lekkoatletycznym. Po tych zawodach został powołany do odbycia służby wojskowej w jednostkach obsługi lotnisk w Bydgoszczy i Poznaniu. Tam umożliwiono mu kontynuowanie działalności sportowej. Obok lekkoatletyki uprawiał także pływanie. Należał wówczas do Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" w Bydgoszczy. W 1929 r. został mistrzem Wojska Polskiego w biegu na 400 m przez płotki.

Od 1930 r. mieszkał w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Tu w 1929 r. i w l. 1931–1938 był członkiem Klubu Sportowego „Stadion". Stał się niekwestionowanym mistrzem wielobojów lekkoatletycznych (pięcio- i dziesięcioboju). W 1930 r. zdobył mistrzostwo Śląska w dziesięcioboju, w 1934 r. w pięcioboju. W latach następnych zaczął się specjalizować w biegach płotkarskich. Osiągnął sukcesy na ogólnopolskiej arenie sportowej: 2-krotnie wywalczył tytuły wicemistrza Polski w 1933 i w 1934 r. w biegu na 400 m przez płotki. W konkurencji tej legitymował się rezultatem 58,4 s, który uzyskał w 1929 r. i wyrównał w 1934 r. W tych samych latach ustanawiał i wyrównywał rekord życiowy w biegu na 110 m przez płotki. Osiągnął w tej konkurencji czas 16,4 s. Był także mocnym punktem sztafety klubowej 4 x 400 m. W l. 1934 i 1937 został w tej konkurencji brązowym medalistą mistrzostw Polski. Ponadto jeszcze 8 razy znalazł się w finałach tej imprezy: po 3 razy w biegach na 110 m przez płotki i 400 m przez płotki, a także w pięcioboju, dziesięcioboju i w sztafecie 4 x 400 m.

Kolejny etap w jego życiu zawodowym i działalności sportowej oraz społecznej został zapoczątkowany w 1931 r. Wówczas został zatrudniony w Policji Województwa Śląskiego. Po ukończeniu szkoły policyjnej awansował ze stopnia posterunkowego w Komendzie Rezerw (1936) do przodownika Policji Województwa Śląskiego w 1938 r. Wtedy opuścił Chorzów. Zmiana ta była podyktowana jego udziałem w przyłączeniu Zaolzia. Dn. 1 X 1938 zorganizował posterunek policji w Czeskim Cieszynie.

Podczas pracy w policji zainteresował się kolejną dyscypliną sportu – szermierką. Ćwiczenia fechtunku były obowiązkowe w Szkole Policyjnej, gdzie pod okiem fechmistrza Leona Kozy-Kozarskiego dojrzewał jego talent w tej dyscyplinie. Od 1932 r. został członkiem sekcji szermierczej Policyjnego Klubu Sportowego. Udanie zadebiutował w mistrzostwach Śląska. Był członkiem klubowego zespołu szablowego, który wywalczył srebrne medale w 1933 i 1934 r.

W 1935 r. zdobył jeszcze jeden srebrny medal w połączonych konkurencjach drużynowych. W 1936 r. został indywidualnym mistrzem Śląska w szabli i w szpadzie, a w 1939 r. we florecie. Uczestnictwo w finałach mistrzostw Polski w szabli w 1933 r. zadecydowało o jego udziale w Mistrzostwach Europy w 1933 r. w Warszawie. Z przerwą w okresie okupacji hitlerowskiej bronił barw narodowych w szermierce w l. 1933–1949. Uczestniczył w szermierczych Mistrzostwach Europy w 1933 i w 1934 r. startując w indywidualnym i drużynowym turnieju szablowym. W tych samych konkurencjach reprezentował Polskę na Igrzyskach Olimpijskich w Berlinie. Na Igrzyskach Olimpijskich w Londynie w 1948 r. startował w indywidualnym turnieju szpadowym. W 1948 r. zaliczył także występ w Budapeszcie w igrzyskach bałkańskich. Największym jego osiągnięciem było zdobycie 3 medali na Mistrzostwach Europy w Warszawie. Na igrzyskach berlińskich był członkiem zespołu, który wywalczył 4 miejsce w drużynowym turnieju szablowym. Był także pierwszym polskim szermierzem, który zakwalifikował się do finału indywidualnego turnieju szablowego. Zajął w nim 7. miejsce. W jednym z pojedynków walk finałowych pokonał utytułowanego Włocha Giulio Gaudiniego, i pozbawił go 10. medalu olimpijskiego. Na igrzyskach londyńskich w drużynowym turnieju szablowym wywalczył 5. miejsce. W zawodach o mistrzostwo Polski 7-krotnie stanął na najwyższym stopniu podium w indywidualnych turniejach: w szabli w 1936, 1947 i w 1949 r.; we florecie w 1937, 1939 i w 1949 r. oraz w szpadzie w 1936 r. Ponadto 7-krotnie był pierwszy w turniejach drużynowych: w szabli w l. 1947–1950, we florecie w 1951 r. i w szpadzie w l. 1935 i 1950.

Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej był członkiem organizacji Przysposobienia Wojskowego. W 1936 r. startował w rajdzie kolarskim, który był organizowany w ramach Marszu nad Olzę towarzyszącemu obchodom XV rocznicy wybuchu III powstania śląskiego. Został sklasyfikowany na 2. miejscu.

W ramach działalności w Przysposobieniu Wojskowym przeprowadził lekcje pokazowe szermierki na zaproszenie Koła Oficerów Rezerwy w Rybniku, po których organizacja ta zdecydowała się na założenie sekcji szermierczej.

Po wojennej przerwie do uprawiania szermierki powrócił w 1947 r. Został członkiem Klubu Sportowego „Pogoń", a w l. 1949–1951 klubu, a następnie Koła Sportowego „Stal" przy hucie „Baildon" w Katowicach. Wówczas zaczął stawiać pierwsze kroki w działalności trenerskiej – początkowo w Kole Sportowym „Stal" przy hucie „Baildon" w Katowicach i w centralnej sekcji szermierczej Rady Okręgowej Zrzeszenia Sportowego „Stal" tamże, a w l. 1952–1955 również w sekcji szermierczej Koła Sportowego „Stal" przy hucie „Silesia" w Rybniku. W l. 1957–1979 był trenerem w Klubie Sportowym „Baildon" Katowice (z przerwą w l. 1971–1973 na pracę w Maroku).

Działał także w Okręgowym Związku Szermierczym w Katowicach i w Polskim Związku Szermierczym, gdzie po 1960 r. był członkiem zarządu. W l. 1964–1968 pełnił obowiązki przewodniczącego Rady Trenerów Polskiego Związku Szermierczego, był kierownikiem Ośrodka Przygotowań Olimpijskich w szermierce w Katowicach. Jako współpracownik wybitnego węgierskiego trenera Jánosa Keveya, przyjmując jego nowoczesne metody treningowe, a następnie udoskonalając je, współtworzył potęgę polskiej szermierki w okresie powojennym. Zerwał z formalizmem i dogmatyzmem wielu założeń dawnych szkół szermierczych. Jego podopiecznymi byli m.in.: Krystyna Urbańska, Bogdan Gonsior, Józef Nowara, Franciszek Sobczak, Ryszard Zub, Jerzy Wandzioch, Eugeniusz Gos. W wyławianiu talentów szermierczych wspomagała go żona Magdalena – to dzięki niej pod opieką Sobika zaczął trenować J. Nowara. Był arbitrem klasy międzynarodowej.

Otrzymał tytuły: Zasłużony Działacz Kultury Fizycznej, Zasłużony Mistrz Sportu. Został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1961 r.). Medalem Stulecia Sportu Polskiego.

Zm. 26 VI 1994 w Katowicach, gdzie został pochowany na cmentarzu przy ul. Henryka Sienkiewicza. Od 1995 r. odbywa się Memoriał Antoniego Sobika, będący Ogólnopolskim Turniejem Klasyfikacyjnym Seniorów w Szabli w Katowicach.

Arch. kościoła pw. św. Piotra i Pawła w Katowicach, księgi pogrzebowe za rok 1994; APKat., Zespół Urząd Wojewódzki Śląski, sygn. 470; tamże, Zespół Zbiory Tadeusza Karugi, spis 2. – Grajkowski Z., *40 lat Klubu Sportowego „Baildon" Katowice 1945–1985. Informator*, Kat. 1985; Czaja R., *Wspomnienie o Antonim Sobiku*, „Głos Baildonu" 1994, nr 9; *Die Olympische Spiele 1936 Berlin–Garmisch Partenkirchen*, Bd. 2, Altona–Barenfeld [ok. 1936]; Duda P., *Antoni Sobik*, „Nowiny" 1987, nr 25; Ibrom J., *Antoni Sobik*, tamże 1996, nr 6; Jarzębowski J., Jeleń J., Wykrota J., *Szermierz*, Kat. 1969; Jeleń J., Wykrota J., *25 lat szermierki w PRL*, Kat. 1970; *Kalendarzyk Policji Województwa Śląskiego 1939*, s. 60–61; Karuga T., *Rozwój szermierki na Górnym Śląsku do 1939 r.* „Wychowanie Fizyczne i Sport" 1976, nr 4; Klimontowicz W., *Ruch olimpijski na terenie Śląska i Zagłębia (leksykon). Olimpijczycy 1924–1994*, Kat. 1996; *Księga sportu polskiego 1944–1974*, W. 1975; Kurzynski H., Rynkiewicz S., Rynkowski M., *Od Adamczaka do Zasłony. Leksykon lekkoatletów polskich okresu międzywojennego. Mężczyźni*, W. 2004; ciż, *Osiągnięcia polskiej lekkiej atletyki w 20-leciu międzywojennym 1920–1939. Bilans w konkurencjach mężczyzn*, W. 2000; Kusa D., *Rozwój lekkoatletyki w ramach Śląskiego Okręgowego Związku Lekkiej Atletyki w latach 1922–1992*, Kat. 1998 [mps w Bibliotece Akademii Wychowania Fizycznej w Kat.]; *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, W. 1985–1987; Łuczak M., *Szermierka w Polsce w latach 1945–1989*, P. 2002; Marzec H., *Historia medalami pisana: 75 lat śląskiej szermierki*, Kat. 2002; Steuer A., *Koncepcje organizacyjne w sporcie katowickim na przykładzie dziejów Policyjnego Klubu Sportowego w Katowicach w latach 1924–1939*, „Kronika Katowic", t. 6 poświęcony sesji historycznej „130 lat praw miejskich Katowic, Kat. 1996; tenże, *Kultura fizyczna*, [w:] *Województwo śląskie...*; tenże, Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939), praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. B. Cimały, Op. 2004 [mps w Bibliotece Uniwersytetu Opolskiego]; tenże, *Sobik Antoni (1905–1994)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport" 2001, nr 3; tenże, *Sport na Górnym Śląsku...*; Szuster R., *Antoni Sobik człowiek epoka*, „Sport Śląski" 1986, nr 1; *The XI Olympic Games Berlin 1936. Official report, vol II* [wersja internetowa]; *The Official Report Of The Organising Committee For The XIV Olympiad published by the organising committee for the XIV Olympiad London 1948* [wersja internetowa]; Tuszyński B., Kurzynski H., *Leksykon olimpijczyków polskich 1924–2006*, [b.m. r.w.]; *Zapomniane imprezy*, „Nowiny" 1994 nr 6. – Strony internetowe: Akademii Wychowania Fizycznego w Kat.; Wikipedia.

Antoni Steuer

Sobolewski-Cyrus (Cyrus-Sobolewski) Marian (1885–1945), doktor praw, muzyk, pedagog, kompozytor.

Ur. 8 XII 1885 w Krakowie, syn Mariana i Marii z Bzowskich. Ukończył gimnazjum w Wiedniu, następnie prawo i administrację oraz filologię polską na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1920 r. jako ochotnik służył w Wojsku Polskim. Był wiceprezesem Urzędu Kontroli Państwa w Katowicach, profesorem Śląskiego Konserwatorium Muzycznego w tym mieście. Prowadził zajęcia dydaktyczne w chorzowskim ognisku metodycznym śpiewu i muzyki, gdzie wprowadzał nowe metody nauczania.

Skomponował: tańce polskie (na orkiestrę), 2 suity na orkiestrę, humoreskę romantyczną na orkiestrę, utwory kameralne i pieśni. W krakowskim „Czasie" publikował sprawozdania muzyczne. Wydał podręcznik *Instrumentacja* (Kr. 1924), pisał artykuły z dziedziny muzykologii.

Od 22 VI 1922 był żonaty z Zofią Rostowo-Suską.

Odznaczony został Medalem za Wolność.

Czy wiesz, kto to jest?, red. S. Łoza, t. 1, W. 1938, s. 680; PSB, t. 39, s. 600–601.

Irena Białas

Soboszczyk (Soboszczykówna) Helena Maria (1899–1967), nauczycielka w Chorzowie.

Ur. 24 II 1899 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w rodzinie górniczej Antoniego i Anny Marceli z d. Duda. Po ukończeniu 8-klasowej szkoły ludowej wyjechała do Wrocławia i wstąpiła do tamtejszej preparandy, jednakże długotrwała choroba zmusiła ją, po 2,5-letnim pobycie, do powrotu do rodzinnego miasta. Z początkiem 1920 r. z ramienia Towarzystwa Dobroczynności organizowała na terenie miasta pierwsze polskie ochronki. Pracę w ochronkach traktowała jako przygotowanie do zawodu nauczycielskiego. W 1921 r. wstąpiła do Seminarium Nauczycielskiego w Lesznie (woj. poznańskie), gdzie 7 VI 1923 zdała egzamin dojrzałości. W okresie nauki w seminarium korzystała ze stypendium państwowego, tym samym zobowiązała się do 5-letniej pracy w publicznych szkołach ludowych. Po ukończeniu seminarium wróciła do rodzinnego miasta i od 1 IX 1923 podjęła pracę jako nauczycielka tymczasowa w Szkole Powszechnej nr III. Drugi egzamin nauczycielski złożyła 27 VI 1928, po czym uzyskała mianowanie na stałe. We wrześniu 1933 r. na własną prośbę została przeniesiona do Szkoły Powszechnej nr XIX, a rok później, również na własną prośbę, rozpoczęła pracę w Szkole Powszechnej nr XXII, w której pracowała do wybuchu II wojny światowej. W tym okresie uzupełniała swoje kwalifikacje zawodowe. W 1925 r. była słuchaczem miesięcznego Kursu Gimnastyki Wychowawczej, organizowanego przez Wydział Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego w Rybniku, a w drugiej połowie l. 30. ukończyła 2-letnie studia w Instytucie Pedagogicznym w Katowicach.

Była bardzo lubianą nauczycielką, miała duży autorytet wśród uczniów i rodziców. Organizowała uroczystości szkolne, przede wszystkim przedstawienia teatralne. Przygotowywane pod jej opieką przedstawienia wystawiano również publicznie, m.in. 3 VI 1936 na scenie Domu Ludowego w Chorzowie dzieci ze Szkoły Powszechnej nr XXII zaprezentowały w jej reżyserii bajkę Ewy Szelburg-Zarembiny *Za siedmioma górami*. Uwagę recenzenta zwróciły starannie wykonane stroje oraz doskonała gra dzieci. Mieszkanie przy ul. Bytomskiej 18 (obecnie Katowicka 100), gdzie S. mieszkała ze swoim jedynym bratem Wilhelmem, powstańcem śląskim, było otwarte dla uczniów, ich rodziców oraz parafian. Tam przygotowywano stroje i dekoracje do przedstawień teatralnych oraz na uroczystości religijne. S. była bardzo mocno związana z parafią św. Barbary. Pracując w szkole, udzielała się również w pracy pozaszkolnej, działała w wielu towarzystwach, m.in. w Towarzystwie Młodych Polek, Polskim Związku Zachodnim, Towarzystwie Pań Wincentego à Paulo. Głównym miejscem jej działalności były przyparafialne organizacje dziecięce i młodzieżowe: Stowarzyszenie Dzieciątko Jezus oraz Krucjata Dziecięca. W niedzielę po nieszporach w sierocińcu przy ul. św. Piotra odbywały się przygotowywane przez nią przedstawienia teatralne. Dn. 2 V 1938 otrzymała z rąk wojewody Michała Grażyńskiego brązowy medal za długoletnią służbę nauczycielską.

Z chwilą rozpoczęcia II wojny światowej została przez okupanta zwolniona z zawodu nauczycielskiego. Pozostała w Chorzowie i udzielała się w swojej parafii. Po wojnie ks. W. Manderek potwierdził, że od 1 X 1939 do 10 V 1940 S. brała udział w tajnym nauczaniu dzieci przy parafii św. Barbary – przygotowywała je do I Komunii św. Młodzieży wypożyczała swoje polskie książki. W czasie okupacji nie zaprzestała organizowania przedstawień teatralnych. W okresie świąt Bożego Narodzenia w sierocińcu przy parafii św. Barbary wystawiła polskie jasełka. Działalnością S. zainteresowało się gestapo. W czasie przesłuchania zwróciła uwagę znakomitą znajomością języka niemieckiego oraz wiedzą na temat Wiednia, do którego wyjeżdżała w l. 30. Gestapowiec, który był Austriakiem, zwolnił S., jednak dzień później nieznany mężczyzna przybył do jej domu

i ostrzegł przed aresztowaniem. W tym samym dniu opuściła Chorzów. Od 10 V do 30 X 1940 ukrywała się w Gierałtowicach na Śląsku, gdzie również potajemnie uczyła polskie dzieci. Pobyt w Gierałtowicach także był niebezpieczny, toteż z końcem października 1940 r. przeniosła się do Generalnego Gubernatorstwa, najpierw do wsi Błonie, a następnie do Krakowa, gdzie zamieszkała pod nazwiskiem Antonina Chałat. W połowie stycznia 1941 r. związała się z Polskim Stronnictwem Ludowym (PSL) i brała udział w działalności konspiracyjnej, m.in. pełniła funkcję łączniczki i maszynistki. Związek z PSL trwał do 17 I 1945, gdy Kraków opuściły wojska niemieckie.

Po wyzwoleniu Chorzowa natychmiast powróciła do rodzinnego miasta i zgłosiła władzom chęć powrotu do pracy w szkole. Dn. 6 III 1945 objęła posadę nauczycielki w Publicznej Szkole Powszechnej nr XXII, w której pracowała do 1949 r. Zamieszkała w mieszkaniu zajmowanym do 1940 r., którym sąsiedzi opiekowali się przez całą okupację. Dom jej był otwarty dla sąsiadów i uczniów. Organizowała kolacje wigilijne, na których bywali księża z parafii oraz sąsiedzi. Podobnie jak przed wojną, aktywnie uczestniczyła w życiu parafii św. Barbary. Organizowała dla młodzieży piesze pielgrzymki, przygotowywała przedstawienia teatralne w parafialnym sierocińcu. Z tego powodu władze oświatowe uznały, że S. ma zły wpływ na środowisko szkolne. W 1949 r. została przeniesiona do Szkoły Ogólnokształcącej Męskiej Stopnia Podstawowego i Licealnego w Chorzowie Batorym (na stopień podstawowy). W uzasadnieniu inspektor oświaty stwierdził, że „wykazywała zarówno w okresie międzywojennym, jak i obecnie wybitną aktywność na terenie młodzieżowych organizacji klerykalnych, m.in. Stowarzyszenia Dzieciątka Jezus, Kongregacji Mariańskiej. Z uwagi na jej dużą popularność wśród rodzin o przekonaniach religijnych, uważa się za konieczne jej przeniesienie ze środowiska parafialnego". Dn. 1 IX 1949 rozpoczęła pracę w Chorzowie Batorym. Jej stan zdrowia znacznie się wówczas pogorszył, coraz częściej przebywała na zwolnieniach lekarskich i urlopach zdrowotnych. Miała poważną chorobę serca i nadciśnienie tętnicze. W czerwcu 1953 r. prosiła o przeniesienie do Szkoły Podstawowej nr XXXIX, zlokalizowanej bliżej jej miejsca zamieszkania. W związku ze stanem zdrowia w roku szkolnego 1954/1955 pracowała w mniejszym wymarze godzin. W arkuszu spostrzeżeń z 1956 r. kierownik szkoły podkreślał, że S., mimo iż była bardzo schorowana, osiągała doskonałe wyniki. Poświęcała wiele wolnego czasu swoim uczniom. Cechował ją serdeczny stosunek do wychowanków i i ich rodziców. Dn. 1 IX 1959 przeszła na emeryturę.

Zm. 12 XII 1967.

Arch. Miasta Chorzów, Akta Osobowe S–172; AP-Kat., Akta osobowe S–163. – Linert A., *Polskie życie teatralne Chorzowa w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2002, Ch. 2003, s. 106; Mitera-Dobrowolska M., Dobrowolski T. J., *Tajne nauczanie na Śląsku w okresie okupacji 1939–1945*, Kat. 1962, s. 290. – Relacje uczniów, a zarazem sąsiadów Heleny Soboszczykówny: p. Magdaleny Kozieł i p. Józefa Świerca (23 I 2005).

Urszula Wołczyk

Sossalla Jan Paweł (1908–1979), ksiądz katolicki, dr teologii, duszpasterz Polaków we Wrocławiu przed 1939 r., duszpasterz głuchoniemych, katecheta, proboszcz, dziekan w Miechowicach (Bytomiu), prałat, historyk Kościoła.

Ur. 26 VI 1908 w Königshütte (Królewska Huta, obecnie Chorzów), syn kowala Józefa (zm. 1960) i Franciszki z d. Hrobok (Chrobok). Kształcił się najpierw w szkole

powszechnej i w Królewskim Gimnazjum w Königshütte, a po podziale Górnego Śląska w polskim Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (5 IX 1922–28 VI 1923), gdzie dyrektorem był prof. Jan Piprek, b. członek Komisji Propagandowej Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu i Naczelnej Rady Ludowej w Katowicach. Po wyjeździe do Niemiec (1923) i zdaniu matury w gimnazjum w Bytomiu (19 III 1927), S. studiował na Wydziałach Teologii Katolickiej i Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego (4 V 1927–20 IV 1929, 2 XI 1929–9 V 1931) oraz teologię w Insbrucku (semestr letni 1929). Wreszcie, po alumnacie we Wrocławiu, przyjął święcenia kapłańskie z rąk kard. Adolfa Bertrama (31 I 1932). Ukończył też kurs dla duszpasterzy osób głuchoniemych w Raciborzu i został nauczycielem-hospitantem w tamtejszej szkole dla głuchoniemych oraz wspomagał duszpastersko raciborską parafię św. Jana (III–VII 1932). Mieszkając tuż nad granicą z Polską, S. uzyskał zezwolenie kurii katowickiej na odprawianie mszy św. w diecezji śląskiej od 6 II do 15 III t.r. Przez jakiś czas przebywał też w Ratyzbonie, a od stycznia 1933 r. został wikariuszem w parafii NMP w Kluczborku, gdzie pełnił ponadto funkcję duszpasterza głuchoniemych dla rejonu Kluczbork–Dobrodzień–Olesno. Natomiast od 10 X 1934 S. został wikariuszem katedralnym we Wrocławiu i wraz z ks. kan. Pawłem Łukaszczykiem w soboty i niedziele spowiadał w tamtejszym konfesjonale polskim na podstawie dekretu wikariusza generalnego z 1 V 1935. Odprawiał też nabożeństwa dla Polaków wrocławskich i robotników sezonowych z Polski oraz pracowników konsulatu polskiego w kościele św. Marcina, w związku z czym inwigilowało go gestapo. Doraźnie pełnił też obowiązki kapelana przy biskupie sufraganie Walentym Wojciechu (opisał potem te prace w artykułach: *Parafia polska we Wrocławiu w latach 1919–1934 i jej kościół*, „Wiadomości Urzędowe Kurii Biskupiej Śląska Opolskiego" 1963, nr 9; *Polski kościółek św. Marcina we Wrocławiu i jego przedwojenna wspólnota polonijna*, „Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej" 1978, nr 4–5; *Pasterz ludu śląskiego – Biskup Walenty Wojciech*, „Przewodnik Katolicki" 1978, nr 11).

Ponowny pobyt we Wrocławiu S. wykorzystał do zdania egzaminu jurysdykcyjnego (7 XI 1934), zwłaszcza zaś do podjęcia – z inspiracji ks. Józefa Feliksa Gawliny, proboszcza parafii św. Barbary w Chorzowie i biskupa polowego Wojska Polskiego – dalszych studiów uniwersyteckich na Wydziale Teologii Katolickiej (1935–1937). Uczęszczał wtedy m.in. na wykłady z historii Grecji, Niemiec i Prus oraz niemieckiego prawa konstytucyjnego, uczestniczył w seminariach historycznym i katolicko-teologicznym. Studia uwieńczył doktoratem (16 II 1937) na podstawie rozprawy *Die Säkularisation der Matthias-Stiftskommende Neuhof bei Kreuzburg O/S. Ein Beitrag zur Geschichte des Säkularisation in Schlesien* (Ohlau 1937–1939, t. 1–2), napisanej pod kierunkiem ks. prof. Franciszka Ksawerego Seppelta. S. był jedynym duchownym z zagranicy wśród uczestników konsekracji Gawliny na biskupa (19 III 1933). Wprawdzie kontakty z Gawliną przerwała II wojna światowa, S. wspominał go życzliwie, kiedy ten przesłał mu po dwudziestu latach pozdrowienia za pośrednictwem biskupa opolskiego, ks. dra Franciszka Jopa. Dziękując za nie w piśmie do Jopa (11 II 1959), S. zauważył, że Gawlina był mu też „życzliwym doradcą i ojcowskim opiekunem na początku mojej pracy duszpasterskiej wśród ówczesnej mniejszości polskiej i urzędników Konsulatu Polskiego we Wrocławiu".

Jeszcze przed wybuchem wojny S. powrócił z Wrocławia do Kluczborka (1938), gdzie został administratorem parafii (3 I), ojcem duchownym Grauen Schwestern in St. Anna-Stift (9 VII) i katechetą Oberschule für Mädchen (21 XI). W roku następnym, 16 V 1939, uzyskał potwierdzenie zdolności proboszczowskich. Urlop letni 1939 r. spędził

w opactwie św. Andrzeja w Bruges (Belgia) i u rodziców w Bytomiu. Po wybuchu wojny złożył egzamin proboszczowski (18–19 X 1939), a dzień później otrzymał jurysdykcję arcybiskupa wrocławskiego do odwołania. Uzyskał też przedłużenie misji kanonicznej na nauczanie religii w Gustaw-Freytagschule w Kluczborku (27 X 1939), a niespełna trzy lata później (10 VIII 1942) został proboszczem parafii Bożego Ciała w Mechtal (poprzednio Miechowitz, od 1945 r. Miechowice, od 1954 r. część Bytomia), jednej z dwóch w tej miejscowości (drugą była parafia p. w. Podwyższenia Krzyża Świętego), położonej zaledwie 2,5 km od przedwojennej granicy z Polską. W plebiscycie górnośląskim (1921) blisko 76% (4472) mieszkańców Miechowic uprawnionych do głosowania (5904) opowiedziało się za Polską, zaś w okresie międzywojennym funkcjonowały w nich struktury Związku Polaków w Niemczech.

S. wraz z parafianami Miechowie doświadczył okropności lat wojny i okresu powojennego, poczynając zwłaszcza od trzydniowych walk o to miasto między wojskami hitlerowskimi a sowieckimi (25–27 I 1945) i akcji pacyfikacyjnej po wejściu Rosjan, w wyniku której zginęło ok. 800 osób (mordy na ludności cywilnej, gwałcenie kobiet, podpalanie zabudowań, rewizje, rekwizycje, obozy jenieckie, zsyłki w głąb ZSRR), kończąc zaś na represjach dokonywanych na podstawie zarządzeń nowych władz. Ponadto, 6 IX 1945 r. Rada Zakładowa i władze Zjednoczenia Przemysłu Węglowego w Zabrzu przekazały administratorowi apostolskiemu Śląska Opolskiego, ks. dr Bolesławowi Kominkowi, prośbę napływowej ludności o skierowanie do Miechowic księdza-Polaka. Dwa dni później S. otrzymał wprawdzie tymczasowe zaświadczenie o narodowości polskiej, ale starostwo w Bytomiu w liście do B. Kominka z 5 X 1945 i tak zarzuciło trzem duchownym katolickim Miechowic (w tym S.) opieszałość w „odniemczaniu Kościoła" oraz słabą znajomość języka polskiego, choć S. mówił i pisał w nim pięknie. Jego korespondencja z Administracją Apostolską w Opolu i Zjednoczeniami Przemysłu Węglowego w Bytomiu i Zabrzu dowodzi wysokiego stopnia zaangażowania kapłana w stabilizację życia parafialnego. S. powołał Radę Parafialną spośród osób narodowości polskiej, zabezpieczył własność kościelną i przystąpił do odbudowy kościoła i plebanii, zdewastowanych z powodu umieszczenia punktu obserwacyjnego na 48 metrowej wieży kościoła przez hitlerowskie dowództwo wojskowe i obstrzału wojsk sowieckich, a także szkód górniczych z okresu wojny i lat powojennych. Gruntowne remonty obiektów parafialnych przeprowadzał zresztą kilkakrotnie z powodu powtarzających się szkód górniczych, zwłaszcza w latach 1949–1950, 1963–1965, 1972–1973. Korzystał w tym względzie zarówno ze społecznej zaradności parafian i nacisków na władze kościelne oraz państwowe (górnicze), jak i z własnych środków finansowych. W połowie marca 1946 r. S. urządził w kaplicę w Powiatowym Szpitalu Zakaźnym w Miechowitach, a 26 kwietnia został spowiednikiem zwyczajnym ss. elżbietanek (nadzwyczajnym był o. Maksymilian Müller, jezuita z Bytomia). Mimo przeszkód ze strony władz administracyjnych (np. podwyższanie wymiaru podatku gruntowego w 1947 r. i dochodowego za rok 1969, zabór nieruchomości parafialnej w 1950 r., trudności w nauczaniu religii w 1959 r., zakaz odprawiania mszy św. w szpitalu i nakaz ewidencjonowania wizyt księdza z posługą sakramentalną dla chorych w 1970 r.) S. skutecznie zarządzał parafią i troszczył się o duszpasterstwo, przy czym do 1954 r. pracował bez wikarego. Spotykało się to z regularnie wysokim uznaniem władz kościelnych, np. bpa Jopa za zorganizowanie parafialnych uroczystości milenijnych (1966). S. dwukrotnie przeprowadził renowację kościoła: w 1957 r. i przed uroczystością 50-lecia świątyni (1967), kiedy uruchomiono też zegar na wieży i przeprowadzono remont generalny organów. Wzbogacił wyposażenie kościoła, m in. o relikwie św. Jacka (1964), wcześniej zaś o nowe ołtarze, figury i stacje Drogi Krzy-

żowej. Organizował dla wiernych koncerty muzyki religijnej i regularne pielgrzymki do Częstochowy, Piekar Śląskich, Góry Św. Anny, Kalwarii Zebrzydowickiej. W pracy duszpasterskiej wykorzystywał nowe środki techniczne, np. filmy. Dla górników i hutników już w 1946 r. wprowadził wieczorne msze św., co było reakcją na politykę społeczno-gospodarczą i ateizacyjną władz komunistycznych. S. przez 36 lat zarządzał parafią w warunkach totalitarnych systemów politycznych, nazistowskiego i komunistycznego, w dodatku zróżnicowaną nie tylko narodowo, ale i wyznaniowo, choć w 1953 r. katolicy (6331) dominowali w niej zdecydowanie nad protestantami (185), podobnie jak do 1945 r., kiedy w Miechowitach pojawili się też jednak prawosławni (30), a nadto w 1948 r. marginalnie świadkowie Jehowy i metodyści. S. pełnił też różne funkcje kościelne poza parafią: został cenzorem ksiąg diecezji opolskiej (25 IX 1954 i 25 X 1958), wicedziekanem miechowickim (Bytom-Zachód, 9 V 1955 i 4 II 1959), radcą duchownym (9 VIII 1956), sędzią prosynodalnym (17 X 1961 i 6 XI 1971), dziekanem dekanatu Bytom-Zachód (15 III 1968), wreszcie prałatem czyli kapelanem honorowym Ojca Świętego (29 XI 1972). Wprawdzie w latach siedemdziesiątych władze państwowe zamierzały nadać mu Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, jednak po konsultacji z bpem Jopem, S. odmówił jego przyjęcia.

Jest charakterystyczne, że przerwana w 1939 r. działalność naukowa S. wzbudziła w 1948 r. zainteresowanie powojennego p. o. burmistrza Kluczborka, W. Gawlika, który 18 lutego „w związku z pracami nad kroniką" miasta prosił Administrację Apostolską w Opolu o podanie jego adresu. Z kolei wikariusz generalny w Opolu, latem 1950 r., zlecił mu opracowanie historii Kościoła katolickiego na Śląsku Opolskim i powierzył zarazem nadzór nad archiwami diecezjalnymi i parafialnymi. Mimo nadwyrężonego zdrowia doświadczeniami lat czterdziestych, S. podjął się zadania i przeprowadzał kwerendy biblioteczne i archiwalne w Warszawie, Krakowie, klasztorach w Tyńcu, Miechowie i Kielcach. Współpracował z Instytutem Geografii Historycznej Kościoła w Polsce KUL. Na początku 1961 r. bp Jop zlecił mu – w związku z przygotowaniami dla Watykanu projektu granic nowych diecezji – opracowanie kilkudziesięciu map dotyczących historii terytorium kościelnego Śląska Opolskiego, a także innych związanych z tym zadań. S. wykonał to wszystko w połowie 1962 r., choć nowe diecezje, w tym opolska, powstały dopiero w nowych warunkach ogólnopolitycznych dziesięć lat później. Działalność naukowa S., inwigilowanego przez Służbę Bezpieczeństwa tak, jak każdy inny kapłan w Polsce Ludowej, wprowadzała ją w zakłopotanie, zwłaszcza w okresie listu biskupów polskich do niemieckich i kościelnych obchodów millenium, o czym świadczą zachowane materiały archiwalne Instytutu Pamięci Narodowej z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Ze wspomnianym biskupem opolskim S. dzielił się też podobnymi i innymi pracami, np. w 1967 r. przekazał mu „mapy należące do manuskryptu pt. *Religijne prawna sytuacja Kościoła Katolickiego na Śląsku Opolskim w XVIII wieku"*, dwa lata później „projekt życiorysu świątobliwej Ofki Raciborskiej", w 1971 r. „świeżo wypracowaną mapę terytorium kościelnego Śląska Opolskiego z zaznaczeniem części terenu dawniejszego Wikariusza Generalnego Branickiego i należącego do września 1945 r. do archidiecezji ołomunieckiej", a dwa lata później artykuł o miejscach kultu św. Jacka w Polsce i Europie oraz maszynopis o obrazie MB w Bytomiu-Szombierkach. S. był autorem kilkudziesięciu opracowań historycznych, publikowanych na łamach czasopism katolickich. Poza już wymienionymi, chodzi o takie, jak: „Katolik", „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego", „Rocznik Kościoła Katolickiego w Polsce", „Ruch Biblijny", „Nasza Przeszłość", „Tygodnik Powszechny". W maszynopisie pozostawił m. in. historię parafii Bożego Ciała w Miechowicach. Kilka

albumów S. z czarno-białymi fotografiami obrazów św. Jacka przekazano po jego śmierci do Kurii Diecezjalnej w Opolu. Pracę i postawę S. wysoko oceniali ówcześni ordynariusze opolscy, biskupi Jop i Alfons Nossol.

Jesienią 1976 r. S. przeszedł operację, a latem następnego roku po raz pierwszy poprosił o urlop wypoczynkowy, by wiosną 1978 r. odwiedzić krewnych w Niemczech. Powrócił stamtąd wyczerpany i w końcu maja poprosił o zwolnienie z obowiązków dziekana i sędziego prosynodalnego. Przestał je pełnić 1 VIII 1978 r., a pogarszający się stan zdrowia S. spowodował, że bp Nossol odwołał go 18 X z funkcji proboszcza. S. zmarł 18 II 1979 r. na plebanii miechowickiej. Pochowano go pięć dni później na cmentarzu w Bytomiu-Miechowicach, obok rodziców, przy starym kościele p. w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

Archiwum Diecezjalne w Gliwicach: *Akta lokalne, Obsadzenia (Bytom, Miechowice, Bożego Ciała), Akta lokalne, Ogólne (Bytom, Miechowice, Bożego Ciała), AŁ Duchowieństwo*, sygn. 33 *(księża inwigilowani i wysiedleni w r. 1945), Informacje Józefa Bonczola, archiwisty*; Archiwum Diecezjalne w Opolu, *Akta personalne, (akta S.*, vol. 1–2, fot.); Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, *Teologia Katolicka*, sygn. 85, 163, 165. Handbuch des Bistums Breslau für das Jahr 1932–1944, Breslau; „Rocznik Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego" 1947, Op. [1947]; „Rocznik Kościelny Śląska Opolskiego" 1959, 1968, Op. – „Gość Niedzielny" 1979, nr 14; „Przewodnik Katolicki" 1979, nr z 12 III; „Słowo Powszechne" 1979, nr 147. – Bonczol J., *Sossalla Jan*, [w:] *Bytomski słownik biograficzny*, pod red. J. Drabiny, Bytom 2004, s. 247–248; Kopiec J., *Ksiądz Jan Sossalla (1908–1979)*, „Nasza Przeszłość", t. 65 (1986), s. 281–291; Krawczyk P., *Śp. Ks. Prałat dr Jan Sossalla*, „Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej", r. 35 (1980), nr 3, s. 70–72; Mandziuk J., *Sossalla Jan*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, pod red. L. Grzebienia, t. 7; *Ofiary stalinizmu na ziemi bytomskiej w latach 1945–1956. Dokumentacja zbrodni*, red. J. Drabina, Bytom 1993 (*Magazyn Bytomski*, t. 9); Nossol A., *Teolog z zamiłowania*, [w:] *Prawda i miłość. Teologia w służbie Słowa Bożego*, Op. 1982, s. 383–387; Pluta J., *Wkład duchowieństwa ze Śląska Górnego i Cieszyńskiego w nauki teologiczne*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne", t. 7 (1975), s. 227, 244; Smołka L., *Archiwalia IPN a obraz historiografii bez IPN. Na przykładzie badań własnych autora*, [w:] *W kręgu „teczek". Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, pod red. J. Bednarka i P. Perzyny, Łódź–Toruń 2006, *passim* [Archiwum IPN Katowice]; tenże, *Sossalla Jan Paweł*, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, pod red. M. Patera, Kat. 1996, s. 391–392; tenże, *Sossalla Jan Paweł (Johann Paul)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 40 (2001), s. 605–606; tenże, *Trzech ostatnich duszpasterzy Polaków we Wrocławiu przed II wojną światową*, [w:] *Ludzie śląskiego Kościoła katolickiego*, red. K. Matwijowski, Wr. 1992, *passim*; Zawisza *A., Z dziejów książki polskiej we Wrocławiu w latach 1918–1939*, [w:] *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku*. Materiały z sesji naukowej 9–11 X 1975 Wrocław, Acta Universitatis Wratislaviensis No 364, Bibliotekoznawstwo VII, Wr. 1975, s. 144.

Leonard Smołka

Spoczyńska Helena, pseud.: „Teresa", „Helena", Helena Szpocińska (1896–1968), nauczycielka w Miejskim Gimnazjum Żeńskim w Chorzowie, oficer Batalionów Chłopskich.

Ur. 27 II 1896 w Lipinach (pow. opoczyński), w chłopskiej rodzinie Adama (ur. 1849) oraz Julianny (zm. 1918) z Frasuńskich; była jednym z 10 ich dzieci. Jej ojciec zgromadził biblioteczkę i uczył chłopów czytać i pisać. S. pobierała nauki w domu rodzinnym, następnie w szkole parafialnej w niedalekim Odrzywole i w szkole prywatnej w Chlewiskach (pow. konecki). W l. 1912–1914 uczęszczała do Szkoły Ochroniarek i Nauczycielek Ludowych w Warszawie. Egzaminy państwowe uprawniające do nauczania w szkołach powszechnych zdała w V Gimnazjum w Warszawie. Po powrocie w rodzinne strony w 1915 r. zorganizowała w Brudzewicach szkołę polską, w której została nauczycielką. Po 2 latach przeniosła się do prywatnej szkoły powszechnej w Skołatowie (pow. płoński).

W 1919 r. jako ekstern zdała maturę w filii Gimnazjum św. Jacka w Krakowie i rozpoczęła studia polonistyczne oraz historyczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Podczas studiów związała się z Young Men's Christian Association (YMCA), a od 1920 r. – z Chrześcijańskim Związkiem Akademików, którego była sekretarzem. Przed plebiscytem na Górnym Śląsku, od września 1920 do marca 1921 r., przebywała jako instruktorka oświatowa w Wolnym Kadłubie (pow. oleski). Wydarzenia z tego okresu opisała w wydanym po jej śmierci *Wspomnieniu o pracy na Śląsku* („Kwartalnik Opolski" 1981, nr 2). Wróciła do Krakowa i w 1922 r. ukończyła kurs nauczycielski na UJ.

Po uzyskaniu w 1923 r. absolutorium udała się do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów) i podjęła pracę w organizującym się wówczas Miejskim Gimnazjum Żeńskim (wcześniej niemieckie Cecilien Lyceum). Uczyła języka polskiego, historii i propedeutyki filozofii, opiekowała się szkolnym Kołem im. Adama Mickiewicza, zorganizowała bibliotekę szkolną. W 1926 r. uzyskała państwowe uprawnienia do nauczania w szkołach średnich. Obroniła doktorat „Mesjanizm Bronisława Trentowskiego", przygotowany pod kierunkiem prof. Ignacego Chrzanowskiego. Współpracowała z Sekcją Naukową Polonistycznego Ogniska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych w Katowicach, tamtejszym Instytutem Pedagogicznym, Kołem Towarzystwa Czytelni Ludowych w Chorzowie, Związkiem Obrony Kresów Zachodnich i Oddziałem Śląskim Polskiego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem (od 1934 r. wchodziła w skład jego zarządu). Na organizowanych przez te towarzystwa spotkaniach wygłaszała prelekcje o polskiej historii i kulturze, zapraszała też wybitnych naukowców, m.in. polonistów Kazimierza Nitscha i Stanisława Pigonia. Prowadziła zajęcia na kursach przygotowujących do polskiej matury dla absolwentów niemieckich szkół średnich. W sierpniu 1929 r. uczestniczyła w Międzynarodowym Kongresie Ligi Nowego Wychowania w Helsingør w Danii, z którego sprawozdanie zamieściła w „Chowannie" (R. 1: 1929, nr 4). Współtworzyła lokalne Koło Przyjaciół Harcerstwa, od roku szkolnego 1929/1930 była wiceprzewodniczącą Zarządu Oddziału Śląskiego ZHP w Katowicach, a w roku szkolnym 1935/1936 mianowano ją działaczką harcerską. Publikowała w piśmie harcerskim „Na tropie". Kierowała grupą swoich uczennic zbierających materiały rejestrujące obrzędowość śląską, które zostały zamieszczone w „Zaraniu Śląskim" (R. 6: 1930, nr 2; R. 8: 1932, nr 2). Jej artykuły dotyczące edukacji, metodyki nauczania, praw kobiet ukazały się w „Bluszczu", „Naszych Drogach" i „Poloniście". W 1937 r. zorganizowała w gminie Ossa koło Związku Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi. Była aktywną turystką, działała w Polskim Towarzystwie Tatrzańskim i Polskim Związku Narciarskim. Ogłosiła pracę *Szkolne wycieczki polonistyczne* (Kat. 1939).

Wybuch II wojny światowej w 1939 r. zastał S. w Warszawie. Podczas obrony miasta kierowała jednym z punktów żywnościowych. Dn. 6 X t.r. wróciła do Chorzowa, gdzie z Mieczysławą Miterą-Dobrowolską prowadziła tajne nauczanie i działała w konspiracyjnej grupie „Silesia". Po 2 miesiącach przeprowadziła się do Krakowa, gdyż władze niemieckie nie zezwoliły jej na pobyt w Chorzowie. Pomagała siostrze Jadwidze w akcji na rzecz uchodźców z Wielkopolski i Śląska, prowadzonej przez Radę Główną Opiekuńczą, oraz uczyła na tajnych kompletach we wsiach podkrakowskich. Zagrożona aresztowaniem, schroniła się latem 1940 r. w rodzinnych Lipinach. Zorganizowała tam z siostrą Władysławą tajne nauczanie na poziomie gimnazjum i liceum, konspiracyjne drużyny harcerskie oraz sieć punktów bibliotecznych. Wkrótce związała się z Batalionami Chłopskimi. Należała do komendy pow. opoczyńskiego. Była odpowiedzialna za propagandę na tym terenie (w stopniu porucznika).

Po zakończeniu wojny, we wrześniu 1945 r. w Lipinach założyła Ośrodek Kształ-

cenia Nauczycieli (od 1949 r. Liceum Administracyjno-Handlowe, w 1953 r. przemianowane na Technikum Ekonomiczne), którego została dyrektorem. Wstąpiła do Stronnictwa Ludowego (od 1949 r. Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, ZSL). W 1955 r. otrzymała zwolnienie z pracy, jednak po interwencjach wychowanków i okolicznych chłopów zostało ono anulowane. Była członkiem Komisji Kobiecej Wojewódzkiego Komitetu ZSL w Kielcach, Komisji Oświatowej Powiatowej Rady Narodowej w Opocznie, Gromadzkiej Rady Narodowej gminy Ossa oraz przewodniczącą Gromadzkiej Komisji Oświaty.

Nie założyła rodziny.

Zm. 27 XI 1968 w Lipinach. Jej pogrzeb odbył się w Odrzykoniu. Ceremonii pogrzebowej przewodniczył jej przyjaciel ks. Jan Zieja.

Została odznaczona: Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości (1929), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1931), Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę (1939), Krzyżem Kawalerskim (1958) i Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1965). Od 1970 r. Zespół Szkół Zawodowych w Lipinach nosi imię S., w 1981 r. przed szkołą odsłonięto jej popiersie wg projektu Antoniego Hajdeckiego. W miejscowości Kadłub Wolny na Śląsku Opolskim wmurowano tablicę pamiątkową upamiętniającą działalność S. w okresie plebiscytu.

Arch. UJ: PKEN 26, SP 17, 36, WF II 504 (teczka doktorska), 390, 392, 394, 397, 399–400, 407; Biblioteka Jagiellońska, rękopisy: 8980 III t. 10, Przyb. 55/99, Przyb. 150/99, Przyb. 186/99, Przyb. 687/88, Przyb. 107/96, Przyb. 108/96, Przyb. 131/57 cz.1, Przyb. 280/76; Biblioteka Narodowa w Warszawie, rękopisy: 7608 III; Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rękopisy: 10370 (wspomnienia Spoczyńskiej, „Szkoła w Lipinach w czasie okupacji"). – Bartos M., *List do Zarządu Wychowanków Szkół Lipińskich*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy", R. 34: 1991, nr 1–2, s. 100–101; tenże, *Wszystko dla ukochanej wsi*, „Królowa Apostołów" 1985, nr 11; Bethge D., *Z listu do Pana Stanisława Stępniewskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy", R. 34: 1991, nr 1–2, s. 93–95; Bethge D., Stankiewicz M., Zalewska J., *Dziewczęta z Placu Kopernika. Miejskie Gimnazjum i Liceum Żeńskie w Chorzowie w okresie międzywojennym*, Ch. [b.r.w.]; *Bibliografia metodyki nauczania języka polskiego 1918–1939*, W. 1963; Ficek-Meroney G., *Wspomnienia uczennicy sprzed 1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy", R. 34: 1991, nr 1–2, s. 82–93; Gmitruk J., *Konspiracyjny ruch ludowy na Kielecczyźnie 1939–1945*, W. 1985; Grajewski S., *Chrześcijańskie organizacje akademickie w Polsce (1889–1939)*, Rzeszów 1993; Gustowicz A., *V Międzynarodowy Zjazd Ligi Nowego Wychowania w Helsingør 8–21 VIII 1929*, „Muzeum", R. 44: 1929, z. 3, s. 232–237; Jaźwiec J., *Narodzona w konspiracji. Opowieść o niezwykłej szkole*, W. 1974; Krasuski J., *Ruch ludowy wobec szkolnictwa i oświaty wiejskiej w Polsce w latach 1939–1949*, Kielce 1993; Król S., *101 kobiet polskich*, W. 1988 (fot.); *Lipińska szkoła i jej wychowawcy i uczniowie*, red. J. Melka, S. Bielski, [b.m.w.] 1995; Matusowa B., *Na partyzancki poszły bój... 1939–1945*, W. 1976 (fot.); Mazur G., *Biuro Informacji i Propagandy SPZ–ZWZ–AK, 1939–1945*, W. 1987; Michalik B., *Bibliografia dziejów oświaty polskiej w okresie II wojny światowej*, t. 1–3, W. 1972–1994; Nowacki T.W., *Życie pracowite Heleny Spoczyńskiej*, W. 2000 (fot.); PSB, t. 41, z. 168; *Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem w latach 1926–1936*, W. 1936, s. 79; Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*; *Słownik badaczy literatury polskiej*, Łódź 1994; *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, W. 1989 (fot.); *Sprawozdanie kierownika filji Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za r. szk. 1918/19*, Kr. 1919; Stępniewski S., *Wspomnienie o szkole w Lipinach i jej założycielce dr H. Spoczyńskiej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy", R. 34: 1991, nr 1–2, s. 101–107; Wołczyk U., *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli...*, s. 47, 54, 56, 57; *ZET w walce o niepodległość i budowę państwa – szkice i wspomnienia*, red. T.W. Nowacki, W. 1996; *Znani i nieznani Ziemi Radomskiej*, t. 2, Radom 1988; Żak M., *Helena Spoczyńska – jaką pamiętam*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy", R. 34: 1991, nr 1–2 s. 95–99. – „Chłopska Droga" 1965, nr 75 (fot.); 1968, nr 96; 1980, nr 87 (fot.); „Słowo Ludu" 1965, nr 243 (fot.); 1968, nr 366; „Wieści" 1965, nr 1 (fot.); 1968, nr 49 (fot.).

Mariusz Ryńca

Staniszewski Władysław (1877–1955), drogerzysta w Królewskiej Hucie (Chorzowie), działacz narodowy.

Ur. się 24 VI 1877 w Krzywiniu k. Gostynia jako syn Józefa i Józefy z domu Biwel. Po ukończeniu szkoły powszechnej kontynuował naukę w poznańskim gimnazjum, później pracował w drogerii. Ok. 1907 r. osiadł w Bytomiu i tu przy ulicy Katowickiej 19 założył drogerię „Pod Lwem", notowaną już w bytomskich księgach adresowych z l. 1908–1909. Do pomocy sprowadził swego młodszego brata Leona (1883–1938), później właściciela drogerii w Orzegowie. Tuż przed I wojną światową jest wymieniany jako właściciel kamienicy przy ul. Równoległej 13, w której uprzednio mieściła się redakcja „Katolika". W podwórzu kamienicy miała swą siedzibę hurtownia drogeryjna „Deges" założona przez polskich drogerzystów.

Prócz pracy zawodowej działał w bytomskich towarzystwach społeczno-kulturalnych, a w l. 1918–1921 prowadził agitację na rzecz przyłączenia Górnego Śląska do Polski, organizował kursy sanitarne, zaopatrywał walczące oddziały w pieniądze, leki i środki opatrunkowe. Zmuszony do opuszczenia Bytomia, w 1922 r. osiadł w Królewskiej Hucie i zamieszkał w kamienicy Wilhelma Weissa przy ul. Wolności 54. Pracował początkowo w jego drogerii. W 1923 lub 1924 r. odkupił od swego pryncypała kamienicę wraz ze sklepem i otworzył własny interes: „Artykuły drogeryjne – hurt i detal". Sklep istniał do września 1939 r., później został skonfiskowany i najpewniej zlikwidowany.

Po wojnie nie wznowił już samodzielnej działalności kupieckiej.

Żonaty z Rozalią z d. Czajerek (1885–1955), miał 3 córki.

Zm. 20 V 1955 w Szpitalu Miejskim nr 3 w Chorzowie. Został pochowany na cmentarzu parafii św. Jadwigi.

Akta parafii św. Jadwigi w Ch., Księga zmarłych; Akta USC w Ch. – rejestr zmarłych. – *Adressbuch aller zu- um abgezogenen Personen von Gleiwitz und Verzeichniss der Teilnehmer an den Fernsprechnetzen Beuthen, Gleiwitz, Kattowitz, Königshütte*, Breslau 1909; *Amtliches Fernsprechbuch fur den Bezirk der Reichspostdirektion Oppeln*, Oppeln 1942; *Księga adresowa przemysłu handlu i finansów polskiego Górnego Śląska 1924/25*, Kat. 1939; *Księga informacyjna przemysłu, handlu rzemiosła i wolnych zawodów województwa śląskiego 1939/1940*, Kat. 1939; *Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczt i Telegrafów w Katowicach na 1939 rok*, Kat. 1939.

Małgorzata Kaganiec

Stańczyk Zygmunt (1888–?), kupiec, restaurator.

Ur. 7 XII 1888 w Łodzi. W l. 1926–1931 był dzierżawcą hotelu „Polskiego" w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy ul. Wolności, a w l. 1931–1939 (do 20 III) prowadził restaurację na Górze Redena. W 1934 r. należał do współzałożycieli Stowarzyszenia Hodowców Psów Dobermanów. W świetle akt policyjnych był zasłużonym działaczem także innych polskich organizacji w tym mieście. W 1934 r. mieszkał w Królewskiej Hucie przy ul. Podgórnej 3. Wskutek nieporozumień z chorzowskimi władzami miejskimi przeniósł się do Katowic, gdzie od 1 IV 1939 wziął w dzierżawę restaurację „Piwnica Śląska" w Domu Powstańca przy pl. Wolności 3, którą prowadził do wybuchu II wojny światowej.

Po wojnie w l. 1945–1950 był kierownikiem PSS w Chorzowie. Mieszkał przy ul. Sobieskiego 24/5.

APKat., Akta miasta Chorzowa, sygn. 1572. – Kaganiec M., *Dawne restauracje i kawiarnie Królewskiej Huty (Chorzowa) do 1945 r.*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 4: 1999, Ch. 2000; taż, *Hotele w Królewskiej Hucie (Chorzowie)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 3: 1997, Ch. 1998; *Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczt i Telegrafów w Katowicach 1946–1951*, [b.m.r.w.]; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce 1932/33*, W. 1932. – „Śląski Kurier Poranny", nr 102 z 14 IV 1939.

Małgorzata Kaganiec

Staśko Stanisław (1904–1994), działacz teatralny, założyciel „Reduty Śląskiej"; nauczyciel.

Ur. 26 I 1904 w Krakowie, był synem Józefa i Stanisławy z Malinowskich, bratem Józefa i Wandy.

S. wraz z rodzeństwem ok. r. 1911 zamieszkał z ojcem we Lwowie, gdzie uczył się w szkole powszechnej. W r. 1914, po wybuchu I wojny światowej, zapewne wyjechał

z rodziną do Dolnej Austrii. Od r.n. uczył się w III Gimnazjum im. Franciszka Józefa (od r. 1920 im. Króla Stefana Batorego) we Lwowie. Maturę zdał w r. 1923 w Krakowie w III Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego i t.r. rozpoczął studia polonistyczne na Wydz. Filozoficznym UJ oraz aktorskie w Miejskiej Szkole Dramatycznej. W r. 1925 wystąpił w spektaklu dyplomowym „Kordian" Juliusza Słowackiego (fragmenty, reż. Teofil Trzciński). Dn. 12 VI 1926, w czasie występów gościnnych A. Moissiego, debiutował w kierowanym przez T. Trzcińskiego Teatrze im. Słowackiego w Krakowie jako Prolog w „Hamlecie" Wiliama Shakespeare'a (na afiszu był oznaczony jako***). T.r. został słuchaczem Studium Pedagogicznego przy UJ. Studia na Wydz. Filozoficznym ukończył w r. 1927.

Od września 1927 uczył S. języka polskiego w Liceum Muzycznym w Katowicach, pracował także w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego w Królewskiej Hucie (od r. 1934 Chorzów). Przygotował w tych szkołach dziesięć imprez artystycznych poświęconych Juliuszowi Słowackiemu, Aleksandrowi Fredrze i Janowi Niepomucenowi Kamińskiemu. W r. 1928 zorganizował „Ognisko Młodzieży", teatrzyk uczniów Szkoły Handlowej w Królewskiej Hucie, który rozpoczął działalność 3 V t.r. „Weselem" Stanisława Wyspiańskiego. W l. n. wyreżyserował m.in. fragmenty „Akropolis" i „Daniela" Wyspiańskiego, „Kordiana" i „Balladynę" Słowackiego oraz trzy spektakle oparte na tekstach Fredry. Dn. 7 V 1933 na stadionie sportowym w Królewskiej Hucie zainscenizował widowisko „Krakowiacy i górale" wg Wojciecha Bogusławskiego, z udziałem stu wykonawców. Zachęcony powodzeniem utworzył wraz z Emanuelem Zdebikiem Amatorski Teatr Ludowy „Reduta Śląska", wzorowany na „Reducie" Juliusza Osterwy. Napisał o tym artykuł *Geneza „Reduty Śląskiej"* („Program nr 1" z grudnia 1933). Działalność teatru zainaugurowano 30 IX t.r. „Balladyną" Słowackiego, następnie wystawiono jedenaście premier, m.in. „Mazepę" Słowackiego, „Grube ryby" Michała Bałuckiego. „Powrót posła" Juliana Ursyna Niemcewicza. „Moralność pani Dulskiej" Gabrieli Zapolskiej oraz „Madejową klechdę" Jana Baranowskiego. W l. n. grano sztuki m.in. Shakespeare'a, Fredry, Lucjana Rydla, Konstantego Krumłowskiego, Włodzimierza Perzyńskiego, Józefa Bilizińskiego, Stanisława Turskiego, J. Montgomery'ego. „Reduta Śląska" objechała także miejscowości Górnego Śląska wystawiając m.in. w Lipinach, Radzionkowie, Chropaczowie, Wielkiej Wsi i Hajdukach. W r. 1936 zorganizował S. przy Ognisku Związku Nauczycielstwa Polskiego w Chorzowie teatrzyk szkolny „Płomyk Śląski", w którym aktorami byli nauczyciele i uczniowie. W l. trzydziestych należał do Tow. Przyjaciół Teatru, był w zarządzie Sekcji Teatrów Ludowych i w komisji teatralnej Sceny Śląskiej. W grudniu 1933 w Katowicach został kierownikiem literackim dwutygodnika „Awangarda" o filmowym, fotograficznym i teatralnym ruchu amatorskim (ukazał się tylko jeden numer, S. zamieścił w nim artykuł *Życie teatralne na Śląsku*).

W czasie II wojny światowej przebywał S. w Krakowie, gdzie uczył na tajnych kompletach, m.in. przygotował ze studentami program estradowy. Ok. r. 1944 uczestniczył w tajnym nauczaniu w Lanckoronie. Zapewne w okresie okupacji napisał jedenaście sztuk, przeważnie komedii, nieznanych z tytułu. Dn. 2 III 1945 wrócił na Śląsk i podjął pracę w tych samych szkołach Katowic i Cho-

rzowa, w których uczył przed wojną. Reaktywował również „Ognisko Młodzieży" i „Redutę Śląską"; sezon rozpoczęto w lipcu t.r. przedstawieniem komedii współczesnej S-i *Dziewczyna jakich mało*. S. zabiegał również o szkolenie przyszłych animatorów ruchu teatralnego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim oraz o zorganizowanie zawodowych kursów teatralnych. Społecznie sprawował funkcję wojewódzkiego instruktora artystycznego Organizacji Młodzieżowej Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych w Katowicach – Śródmieściu. W marcu wstąpił do PPS. W czerwcu został oddelegowany do Wrocławia na stanowisko wizytatora szkół w Kuratorium Oświaty, lecz wkrótce na wniosek władz powierzono mu utworzenie teatru w Opolu; miał również pomóc w wyborze dyrektora teatru dramatycznego we Wrocławiu (przyczynił się do objęcia tego stanowiska przez T. Trzcińskiego).

W lipcu 1945 zorganizował S. pierwszy zawodowy teatr polski w Opolu i został jego dyrektorem. Zespół utworzył z aktorów z Krakowa i repatriowanych zza Buga, dołączając do niego działającą od czerwca t.r. grupę amatorską (7 X wystawiła ona „Zemstę" Fredry w reż. Józefa Preussnera), dla której powołał studio aktorskie (przestało istnieć po kilku miesiącach). Dn. 24 X zainaugurowano działalność Teatru Ziemi Opolskiej im. Słowackiego, wystawiając „Moralność pani Dulskiej" Zapolskiej (rez. Wacław Zdanowicz). W pierwszym sezonie przygotowano prapremiery, głównie autorów debiutujących, m.in. Bronisława Brońskiego („Przydział mieszkaniowy"), Preussnera („Miłość na zamówienie") i Ludwika Kobieli („Powróciła"), wystawiono także „Dziady" Adama Mickiewicza (reż. oraz rola główna Jerzy Bujański). Podjęto próbę urządzenia stałej sceny dla dzieci (trzy spektakle w reżyserii Wandy Jerzmanowskiej), zakończoną jednak niepowodzeniem. W lutym 1946 zorganizował S. mini festiwal twórczości Słowackiego: 2 II t.r. wystawił jako pierwszy po wojnie „Kordiana", następnie „Balladynę" oraz inscenizację „Wieczór poezji". Drugi sezon rozpoczęto 11 IX sztuką Shakespeare'a „Hamlet" (reż. i rola tytułowa Bujański). Przygotowany na otwarcie trzeciego sezonu w r. 1947 spektakl „Horsztyński" Słowackiego został przez władze odwołany w dniu premiery (12 IX t.r.). W związku z remontami budynku teatralnego kilka przedstawień zrealizowano w plenerze przed teatrem, m.in. „Cyda" P. Corneille'a (1 V, reż. Stanisława Zbyszewska) i „Pannę mężatkę" Józefa Korzeniowskiego (15 VII 1948, reż. Jerzy Leszczyński). Teatr Ziemi Opolskiej występował także gościnnie, m.in. w Nysie, Raciborzu, Koźlu, Kluczborku, Głubczycach, Dobrodzieniu, Paczkowie, Strzelinie, Oleśnie, Krapkowicach, Głogówku, Kluczborku, Strzelcach Opolskich i Zabrzu. S. wyreżyserował trzynaście z 84 premier, m.in. „Mazepę" Słowackiego, „Za siedmioma górami" Ewy Szelburg – Zarembiny, „Gwałtu, co się dzieje" i „Pana Jowialskiego" Fredry, „Romantycznych" E. Rostanda, „Zaczarowane koło" Lucjana Rydla. Na scenie pojawiała się rzadko, wystąpił m.in. jako Straforel w „Romantycznych", w tytułowej roli w „Mazepie" oraz jako król Henryk Walezy w „Popasie Króla Jegomości" Adama Grzymały – Siedleckiego (reż. Stanisława Mazarekówna). Skład zespołu często się zmieniał, teatr działał na pół amatorsko, co miało wpływ na niewysoki poziom przedstawień. Mimo to „żarliwy entuzjazm Staśki potrafił zarazić Opole" (A.M. Swinarski).

Dn. 1 IX 1948 władze odebrały S. kierownictwo teatru. Następnego dnia wyjechał do Wrocławia i powrócił do pracy w Kuratorium Oświaty. W poł. l. pięćdziesiątych pełnił funkcję kierownika literackiego w Państwowym Teatrze Lalek w Wałbrzychu. Od r. 1963 pracował jako wizytator, a od r. n. – nauczyciel języka polskiego w Centrum Kształcenia Ustawicznego we Wrocławiu. Zatrudniony był tam także w Liceum Korespondencyjnym Ogólnokształcącym dla Pracujących. Publikował artykuły o tematyce teatralnej w periodykach (m.in. *Przed nowym sezonem,*

„Nowiny Opolskie" 1946 nr 7, *Blaski i cienie TZO*, „Nasz Głos" 1946 nr 15 i *Pierwszy dzień teatru*, „Opole" 1970 nr 6) oraz w programach teatralnych. W r. 1972 wydał książkę o swojej pracy w Teatrze Ziemi Opolskiej *Narodziny teatru* (Kat., aneksy, fot.). W r. 1979 przeszedł na emeryturę. Zmarł 6 IX 1994, został pochowany na cmentarzu Osobowickim we Wrocławiu. Był odznaczony Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, orderem „Zasłużony dla Miasta Wrocławia" oraz medalem „Zasłużony dla Opola i Opolszczyzny".

W małżeństwie z Ireną miał S. dwie córki: Barbarę (ur. 1941) i Ewę (ur. 1945); od r. 1992 był żonaty z Krystyną Nowak (ur. 1941).

Słownik biograficzny nauczycieli w Małopolsce w latach II wojny światowej (1939–1945). Ofiary wojny, żołnierze, działacze konspiracyjni, nauczyciele w jawnym i tajnym szkolnictwie, red. J. Chrobaczyński, Kr. 1995. – Chrobaczyński J., *Nauczyciele w okupowanym Krakowie (1939–1945)*, Kr. 1989; Gałuszka M., *Staśko Stanisław 1904–1994*, *Chorzowski słownik biograficzny...*, s. 146–147; Kelera J., *Wrocław teatralny 1945–1980*, Wr. 1983; *Księga pamiątkowa III Gimnazjum obecnie II Liceum im. Króla Jana III Sobieskiego. 120 lat*, Kr. [2003]; Linert A., *Teatr i polityka. Z problematyki amatorskiego ruchu teatralnego w województwie katowickim (1945–1985)*, Kat. 1987; Misiorny M.; *Teatry dramatyczne ziem zachodnich 1945–1960*, P. 1963; Mykita-Glensk C., *Początki polskiego teatru zawodowego w Opolu*, „Studia Śląskie", t. 18: 1970, s. 293–332 (fot., bibliogr.); taż, *Życie teatralne Opola (Od czasów najdawniejszych do współczesności)*, Op. 1976 (fot., aneksy, bibliogr.); Skowroński Z., *Górny Śląsk*, „Teatr" 1946, nr 5; St. R., *Teatr. Opole*, „Przekrój" 1946, nr 77; Swinarski A.M., *„Hamlet" w Teatrze Opolskim*, „Odrodzenie" 1946, nr 39; Wilczek S., *Stanisław Staśko*, „Poglądy" 1979, nr 15 (fot.). – *Sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie za r. szk. 1916/17*, Lw. 1917, s. 37; toż za r. szk. 1917/18, Lwów 1918, s. 17; *Sprawozdanie dyrekcji Gimnazjum Państwowego III we Lwowie za r. szk. 1918/19*, Lwów 1919, s. 17; *Sprawozdanie dyrekcji Państwowego III Gimnazjum im. Króla Stefana Batorego za r. szk. 1919/20*, Lwów 1920, s. 17; toż za r. szk. 1920/1, Lwów 1921, s. 15. – AP w Kr.: Spisy mieszkańców z r. 1910; AP Teatru Lalek w Wałbrzychu: sygn. SBE – 5 1952/1959 1/1; Arch. UJ: Księgi immatrykulacyjne 1923/4, karty wpisowe studentów 1923/4–1926/7; IS PAN: Almanach sceny polskiej 1945–59 (wersja elektroniczna). – Informacje żony, Krystyny Staśko z Wr.

Czesława Mykita-Glensk

Stateczny Walenty (1889–1962), dyrektor Zakładów Chemicznych w Wielkich Hajdukach (od 1 IV 1939 Chorzów Batory) w l. 1928–1939 i 1945–1951.

Ur. 19 II 1889 w Witosławicach (pow. kozielski). Chodził do szkoły ludowej w Grzędzinie, a w l. 1900–1906 uczył się w gimnazjum w Koźlu, następnie w l. 1906–1909 – w gimnazjum w Paczkowie (pow. nyski). W 1909 r. rozpoczął studia na uniwersytecie we Wrocławiu. Od września 1914 r. do listopada 1917 służył w wojsku niemieckim na frontach francuskim i rosyjskim. W okresie od listopada 1917 r. do października 1919 pozostawał w niewoli angielskiej. Od stycznia 1920 r. do schyłku roku 1921 kończył studia podjęte na Uniwersytecie Wrocławskim (chemia i przyroda). Od stycznia 1922 r. do końca maja t.r. był asystentem w Instytucie Chemii tejże uczelni. W grudniu 1921 r. doktoryzował się (temat pracy: „Niektóre polikwasy grupy siarkowej"). Dn. 16 VI 1922 został zatrudniony w Związku Koksowni (Zakładach Chemicznych „Hajduki") jako kierownik oddziału, a od 1 I 1928 – dyrektor. Zamieszkał w domu na terenie fabryki przy ul. Kolejowej 12 (dziś ul. Stalowa). Zakłady Chemiczne w Wielkich Hajdukach był to jedyny zakład w Polsce, w którym przerabiano surową smołę i surowy benzol na szeroki asortyment produktów gotowych. S. uruchomił produkcję kwasu benzoesowego ze smoły i opracował metodę poprawy jakości naftalenu wirowanego. Pod jego kierunkiem zmodernizowano istniejące lub uruchomio-

no nowe działy produkcji smoły drogowej zwykłej i stabilizowanej (do 1930 r. w ogóle ich w Polsce nie stosowano do budowy nowoczesnych nawierzchni). Dn. 23 III 1931 wraz z Bronisławem Feliksem Gizą Gizińskim zgłosił w Urzędzie Patentowym projekt: „Sposób rafinowania węglowodorów kwasem siarkowym". Opatentowano go 8 I 1932 (dokument z 5 III 1932).

W 1939 r. S. otrzymał rozkaz ewakuacji fabryki do Centralnego Okręgu Przemysłowego. Pociąg załadowany sprzętem i aparaturą zbombardowano pod Wolbromiem już 1 IX. Wtedy rodzinę zawiózł do Czernej pod Krakowem. Jednak już pod koniec września żona z dziećmi wróciły na Śląsk. S. pod zmienionym nazwiskiem (Jan Karczmarczyk) pracował wówczas w jednej z krakowskich mleczarni. Niebawem żona z córkami przeniosła się do Katowic, a syn Borys znalazł się u rodziny matki na Śląsku Opolskim. W styczniu 1945 r. S. wrócił do Chorzowa jako pełnomocnik rządu polskiego ds. uruchomienia fabryk koksochemicznych, a potem dyrektor jednej z nich. Działał tu do 1951 r. W niedługim czasie wysłano go do Zdzieszowic. Zabezpieczał zakłady na terenie całego Śląska (Zabrze, Wrocław, Wałbrzych). Krótko pracował w Centralnym Zarządzie Przemysłu Koksochemicznego. W Biskupicach w laboratorium koksochemicznym pracowała też jego córka Maria – również chemik. Wkrótce znalazł się w Blachowni Śląskiej k. Kędzierzyna, gdzie pracował w zakładach chemicznych na stanowisku głównego inżyniera produkcji, a potem głównego technologa. Tutaj mieszkał aż do śmierci, aktywny do ostatnich miesięcy życia.

Zajmował się badaniami produktów wytlewania węgla i prowadził badania nad hydrorafinacją benzolu i benzyny, a także nad surowcami i półsurowcami do produkcji kwasu tereftalowego i terylenu. U schyłku życia badał kraking kataliczny. Publikował w „Przemyśle Chemicznym", „Przeglądzie Chemicznym" i „Chemiku". W l. 1957 i 1960 opublikował w tym ostatnim: *Próby zwiększenia wydajności naftalenu* i wraz z Karolem Nowakiem *Nowe urządzenie do rafinacji benzolu* oraz *Oczyszczanie benzolu surowego*. W 1951 r. brał udział w Kongresie Nauki, na który współprzygotował wystąpienie „Stan nauki polskiej w dziedzinie węglopochodnych".

Wywodził się ze śląskiej rodziny o polskiej tożsamości. Ze swoją matką rozmawiał gwarą, z dziećmi – literacką polszczyzną. W wieku 33 lat (w 1922 r.) ożenił się z urodzoną w Moguncji 32-letnią córką emigrantów śląskich osiadłych w Niemczech (jej polskojęzyczna mama, pochodząca z Wodzisławia Śląskiego wcześnie ją osierociła). Tak więc w domu Statecznych mówiono dwoma językami. Mieli trójkę dzieci: syna Borysa oraz córki Marię i Krystynę. Córka wspominała: „Ojciec szedł do fabryki przed 7.00, obchodził oddziały, aby zobaczyć, czy wszystko jest w porządku, przychodził o 8.00 na śniadanie i znów wracał do pracy. O 13.00 był w naszym domu obiad, po którym ojciec ucinał sobie drzemkę i o 15.00 znowu wychodził. Po południu zajmował się sprawami biurowymi".

Był mężczyzną szczupłym, średniego wzrostu, w okularach. Znał 7 języków (w tym 3 biegle w mowie i piśmie). Dał się poznać jako społecznik, opiekun harcerzy hajduckich, człowiek aktywny, kochający góry i sport (zwłaszcza narciarstwo i pływanie). W l. 1936–1939 był prezesem Parafialnej Akcji Katolickiej w parafii Wniebowzięcia NMP w Wielkich Hajdukach, której proboszczem był bł. ks. Józef Czempiel. S. uczestniczył w konstytuującym ją posiedzeniu 10 V 1936. Działał też w Radzie Parafialnej. W dn. 7 I 1937 został powołany przez bp. Stanisława Adamskiego do kierowania Diecezjalną Radą Akcji Katolickiej jako jeden z 4 prezesów – przedstawicieli Parafialnej Akcji Katolickiej. Zasiadał też w Zarządzie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół". Był członkiem Rady Nadzorczej Banku Ludowego w Hajdukach (2 ostatnie lata przed wojną – prezesem), a także członkiem Polskiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników

Województwa Śląskiego Koło Królewska Huta. Już po wojnie – w Blachowni Śląskiej – pełnił funkcję prezesa Koła Miejscowego SITPCh i członka zarządu w Kędzierzynie. Przed 1939 r. piastował godność prezesa i wiceprezesa KS „Ruch" Wielkie Hajduki. Miał też ogromny wkład w reaktywowanie życia sportowego w mieście po 1945 r.

W 1946 r. otrzymał dyplom honorowy Śląskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej. W 1937 r. został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, w 1947 r. – Srebrnym Krzyżem Zasługi i Krzyżem „Bojownikom Śląska", a w 1959 – Krzyżem Oficerskim Orderu Polonia Restituta.

Zm. 18 IX 1962.

APKat., AMCh 646, sygn. 657; tamże, Śl Okr. Zw. Piłki Nożnej Kat., sygn. 16, Wnioski. – „Chemik. Nauka – Technika – Rynek" 1957, nr 7–8, s. 217–220; 1957, nr 11, s. 321; 1960, nr 1, s. 21–22; 1960, nr 10, s. 396–399; Dziwoki J.: *Akcja Katolicka w diecezji katowickiej (1925–1936)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne" 1992–1993; *Książka protokołów posiedzeń zarządu Parafialnej Akcji Katolickiej w Hajdukach (1936–1939)*, do dr. podał, wstępem i przypisami opatrzył J. Kurek, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 232–289; Kurek A., *Człowiek z autorytetem*, cz. 1–3: *Rozmowa z M. Stateczną*, „Hajduczanin" 1998, nr 2–4; Kurek J., *Historia Wielkich Hajduk*, Ch. Batory–Wielkie Hajduki 2001, s. 145–146; tenże, *Z dziejów inteligencji hajduckiej okresu międzywojennego. Kilka spostrzeżeń*, [w:] *Kultura i obyczajowość mieszkańców Chorzowa w XIX i XX wieku. Materiały z sesji naukowej 7 października 2000 r.*, red. J. Kurek, Ch. Batory 2001, s. 133; Kurek R., Gałuszka M., *Naczelna Organizacja Techniczna w Chorzowie*, Ch. 2000, s. 89; *75 lat Zakładów Koksochemicznych „Hajduki"*, Kat. 1963, s. 29.

Jacek Kurek

Stawiński Mieczysław Karol (1901–1971), lekarz laryngolog, ordynator Oddziału Laryngologii Szpitala Miejskiego im. dr. Józefa Rostka w Chorzowie.

Ur. 4 XI 1901 w Poznaniu, syn Jana, kupca i Stanisławy ze Stęszewskich. Szkołę średnią ukończył w 1921 r. w Poznaniu. Do 1918 r. był członkiem tajnego gimnazjalnego Towarzystwa Tomasza Zana. Brał udział w powstaniu wielkopolskim w kompanii harcerskiej 1. Pułku Strzelców Wielkopolskich, m.in. w szturmie na gmach policji pruskiej w Poznaniu. W 1920 r. uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Na studiach lekarskich w Uniwersytecie Poznańskim pracował społecznie w Bratniej Pomocy. Dyplom doktora wszech nauk lekarskich uzyskał w 1927 r. W l. 1925–1926 był wolontariuszem w Klinice Otolaryngologii Uniwersytetu Poznańskiego, a w okresie 1927–1929 – asystentem na Oddziale Usznym Lecznicy Spółki Brackiej w Katowicach. W 1929 r. zorganizował Oddział Laryngologiczny w Szpitalu św. Jadwigi w Chorzowie, którego został ordynatorem.

Uczestniczył w wojnie obronnej 1939 r. jako porucznik lekarz w Pułku Artylerii Ciężkiej w Krakowie. Z transportem rannych żołnierzy dotarł do szpitala wojennego Centrum Szpitalnego „Zamość" (komendant ppłk lek. Adam Szebesta), gdzie pracował do 20 X 1939. W listopadzie powrócił do Chorzowa. Należał do 12 lekarzy, na ok. 36 mieszkających wówczas w Chorzowie, którzy w końcu 1939 r., zmuszeni przez Niemców do deklaracji narodowości, podali, że są Polakami. Dn. 18 V 1940 S. aresztowało gestapo. Więziony był przez ok. tydzień w halach fabryki Schöna w Sosnowcu wraz z ponad 40 lekarzami z Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Spowodowało to paraliż ochrony zdrowia. Część lekarzy, w tym S., zwolniono, prawdopodobnie na interwencję niemieckiej Izby Lekarskiej. Podczas okupacji niemieckiej pracował w Kasie Chorych i w Szpitalu św. Jadwigi.

Od 1945 r. powrócił na stanowisko ordynatora w szpitalu, który przyjął nazwę: Szpital Miejski im. dr. Józefa Rostka. Stanowisko to zajmował aż do przejścia na emeryturę w 1969 r. Był także lekarzem kolejowym.

W l. 1934–1938 był skarbnikiem Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku, członkiem Sądu Koleżeńskiego w Śląskiej Izbie Lekarskiej do 1939 r. Od 1945 do 1948 r. był członkiem zarządu Związku Zawodowego Lekarzy Województwa Śląsko-Dąbrowskiego i komisji rewizyjnej Biura Rozliczeń tego Związku, które wypłacało wynagrodzenia lekarzom pracującym w Ubezpieczalni Spo-

łecznej za wykonaną pracę. Był członkiem założycielem w 1953 r. Śląskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego i zastępcą przewodniczącego (prof. dr. hab. Tadeusza Ceypka ze Śląskiej Akademii Medycznej) w pierwszym zarządzie, członkiem Komitetu Organizacyjnego XXVI Zjazdu Otolaryngologów Polskich w Katowicach w 1968 r. Należał do Śląskiego Towarzystwa Lekarskiego, a po jego likwidacji w 1950 r. do Polskiego Towarzystwa Lekarskiego.

Zm. 14 IX 1971 w Chorzowie, został pochowany na cmentarzu przy parafii św. Jadwigi.

Był odznaczony m.in. Krzyżem Walecznych (za wojnę w 1920 r.), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1969).

Ożeniony w 1930 r. ze Stefanią z d. Wojciechowską; mieli dzieci: syna Mieczysława (1931–1993), lekarza laryngologa, poetę, od 1962 r. ordynatora w Centralnym Szpitalu Górniczym w Bytomiu, i córkę Barbarę, zamężną Pawełczak, lekarza dentystę w Bytomiu.

Brożek K., *Lekarze w życiu społecznym województwa śląsko-dąbrowskiego (1945–1950)*, „Rocznik Katowicki", t. 12: 1984, s. 150; tenże, *Polscy lekarze na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim od końca XIX do połowy XX wieku*, Kat. 2009 (w druku); Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza*, W. 1965, s. 219; *Polski almanach medyczny na rok 1956*, opr. Z. Woźniewski, W. 1957, s. 323; *Pozostaną w naszej pamięci. Dr Mieczysław Stawiński*, „Służba Zdrowia" 23 I 1972, nr 4 (fot.); *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1933/34 rok*, W. 1933, rubr. 310; *Rocznik... na 1936 rok*, W. 1936, rubr. 124, 126; *Rocznik... na 1938 rok*, W. 1938, rubr. 70, *Rocznik... na 1948 rok*, W. 1948, rubr. 428; *Słownik medycyny i farmacji...*, t. 1, s. 254–255 (fot.), 1995, t. 2, s. 239–240 [dot. Stanisława Stawińskiego]; *Spis lekarzy praktyków, lekarzy specjalistów, lekarzy dentystów, lekarzy weterynaryjnych, techników dentystycznych, położnych, szpitali, aptek i kas chorych województwa śląskiego*, Kat. 1932, s. 15; *Spis fachowych pracowników służby zdrowia*, wyd. 2, W. 1964, s. 329; *Urzędowy spis: lekarzy, lekarzy dentystów, farmaceutów, felczerów, pielęgniarek, położnych, uprawnionych i samodzielnych techników dentystycznych oraz wykazy: aptek, szpitali, ubezpieczalni społecznych, ośrodków zdrowia, przychodni samodzielnych, oraz centrali i filii Państwowego Zakładu Higieny*, W. 1939, s. 215.

Krzysztof Brożek

Stawski Jan (1895–1968) sędzia, adwokat, powstaniec wielkopolski, porucznik rezerwy WP.

Ur. 11 IX 1895 w Ostrzeszowie jako syn Ignacego i Anny z d. Urbańskiej. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Ostrzeszowie, do gimnazjum zaś w Ząbkowicach (wówczas Frankenstein) na Dolnym Śląsku. W 1915 r. złożył w Ząbkowicach egzamin dojrzałości, a następnie we Wrocławiu rozpoczął studia prawnicze. W czasie I wojny światowej przerwał studia, został bowiem wcielony do armii pruskiej, w której szeregach walczył do listopada 1918 r. Po demobilizacji, w styczniu 1919 r., przystąpił do powstania wielkopolskiego. Po zakończeniu walk wcielony został do regularnej armii polskiej. Służył w niej do 17 II 1921 i – jako żołnierz 6. Pułku Piechoty – awansował do stopnia porucznika. Po zwolnieniu z czynnej służby wojskowej wznowił w Poznaniu studia prawnicze – ukończył je w kwietniu 1922 r. Od jesieni rozpoczął aplikację sędziowską w Chełmży, w toruńskim okręgu apelacyjnym. W grudniu 1922 r. wniósł podanie o przeniesienie do okręgu katowickiego i – po jego pozytywnym zaopiniowaniu – dalszą część aplikacji odbył w Sądzie Powiatowym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W 1924 r. zdał egzamin sędziowski i po okresie służby asesorskiej, w styczniu 1925 r., został mianowany sędzią Sądu Powiatowego w Królewskiej Hucie. Już rok później na własną prośbę zwolniony został ze służby sędziowskiej i dopuszczony do wykonywania zawodu adwokata. Kancelarię

otworzył w Królewskiej Hucie. Pozbawiony ograniczeń prawnych związanych z zawodem sędziego, rozpoczął aktywną działalność polityczną i społeczną. Dn. 14 XI 1926 został członkiem Rady Miejskiej Królewskiej Huty. Urząd radnego sprawował do 1930 r. W tym czasie bez powodzenia kandydował na funkcję przewodniczącego Rady Miejskiej. Działał w Wydziale Przygotowawczym Rady, w Komisji Wymiarowej Podatku Budowlanego, w Komisji Uposażeniowej i w deputacji szkolnej. Od lipca 1928 r. z ramienia Rady Miejskiej był członkiem Kuratorium Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Królewskiej Hucie. Pomysłem S. było powołanie Komisji Prawniczej przy Radzie Miejskiej; w 1928 r. wnioskował również w sprawie zobowiązania burmistrza miasta do podjęcia energicznych kroków w celu utworzenia w Królewskiej Hucie sądu okręgowego. Od 1926 r. pełnił także funkcję członka Rady Nadzorczej Banku Ludowego w tym mieście, a w 1938 r. wszedł w skład zarządu tej instytucji. Był również członkiem miejskiego zarządu Związku Obrony Kresów Zachodnich, Ligi Obrony Powietrznej Państwa, Ligi Morskiej oraz Polskiego Czerwonego Krzyża. Należał do Związku Oficerów Rezerwy RP i Związku Powstańców Wielkopolskich.

Po wybuchu II wojny światowej S. początkowo przebywał w Rabce i w Krakowie. W lipcu 1940 r. przeniósł się do Częstochowy. Tam zatrudnił się najpierw jako pracownik umysłowy w hucie „Raków", a od listopada 1941 r. aż do wyzwolenia był pomocnikiem biurowym w jednej z kancelarii adwokackich. W 1945 r. powrócił na Górny Śląsk. Na krótko otworzył kancelarię adwokacką w Katowicach, po czym w 1946 r. przeniósł ją do Chorzowa. Wkrótce, mimo formalnego figurowania na liście adwokatów, a nawet piastowania funkcji członka Sądu Dyscyplinarnego katowickiej Izby Adwokackiej, w praktyce zaprzestał wykonywania tego zawodu. Podjął natomiast obowiązki radcy prawnego najpierw w Śląskiej Wytwórni Części do Kotłów Parowych w Katowicach, w l. 1947–1948 w firmie „Motoruch", w l. 1948–1950 w Banku Spółdzielczym w Chorzowie (jednocześnie był tam członkiem zarządu), od 1950 r. w hucie „Batory", a nieco później także w hucie „Florian" w Świętochłowicach.

Po wojnie był członkiem zarządu okręgu śląskiego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację oraz wiceprezesem zarządu chorzowskiego oddziału PCK.

Był żonaty z Janiną z d. Rot. Miał syna Zbigniewa (adwokat).

Zm. 8 V 1968.

Został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi oraz pośmiertnie – dzięki staraniom adwokatów pracujących w Zespole Adwokackim nr 1 w Chorzowie – Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Arch. Okręgowej Rady Adwokackiej w Kat., Akta personalne, sygn. 152; APKat., Akta miasta Chorzowa, protokoły posiedzeń Rady Miasta Królewska Huta 1927–1930, sygn. 2948 do 2951. – *Informator sądowy na rok 1947/48*, W. 1947, s. 339; *Kalendarz sądowy na rok 1928... do 1939*, oprac. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz, W. [b.r.w.]; Maciejewski J., *Dwudziestopięciolecie istnienia spółdzielni Bank Ludowy. Spółdzielnia z odpowiedzialnością nieograniczoną. Królewska Huta 1901–1926*, Tarnowskie Góry 1926, s. 31, il.; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 41, 91; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty...*, s. 71, 109; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...*, s. 98; *Śląsk. Księga adresowa województwa śląskiego*, Kat. 1949, s. 126.

Lech Krzyżanowski

Stempurski Władysław (1916–1939), podporucznik 75. Pułku Piechoty.

Ur. 27 I 1916, syn Jana i Antoniny. Po ukończeniu Szkoły Kadetów we Lwowie (był najlepszym słuchaczem na roku) został przydzielony w stopniu podporucznika do 75. Pułku Piechoty, stacjonującego w Chorzowie. Dn. 1 IX 1939 dowodził jednostką III batalionu tegoż pułku, przeznaczoną do likwidacji grupy dywersyjnej Willy'ego Pissarskiego, okupującej kopalnię „Michał" w Michałkowicach (obecnie dzielnica Siemianowic Śląskich). Zginął tego samego dnia w czasie rozpoznawania pozycji niemieckich. Został pochowany na siemianowickim cmentarzu

przy ul. Michałkowickiej, należącym do parafii Zmartwychwstania Pańskiego.

Dn. 3 V 1995 w kościele św. Michała Archanioła w Michałkowicach została poświęcona tablica pamiątkowa (wykonana przez firmę ludwisarską B.Z. Felczyńskich z Taciszowa na zlecenie Komitetu Społecznego „Polonia Restituta") dedykowana pamięci S. i pozostałych poległych obrońców kopalni „Michał", także tych, którzy zginęli w niemieckich obozach koncentracyjnych i przed plutonami egzekucyjnymi.

Brożek A., *Dowódca katowickiego pułku powstańczego. Rzecz o Walentym Fojkisie*, Kat. 1991, s. 34, 35; Dubiel P., *Powstańcy w obronie Śląska w 1939 r.*, „Zaranie Śląskie" 1961, z. 1a, s. 293; tenże, *Wrzesień 1939 r. na Śląsku*, Kat. 1969, s. 133, 136, 137; Dubiel P., Rzepus S., *Opis walk Związku Powstańców Śląskich w roku 1939 z „Freikorpsem" w Michałkowicach*, „Zaranie Śląskie" 1962, z. 3, s. 654–658; *Huta „Jedność"*, red. A. Topol, Kat. 1978, s. 74; Janeczek Z., *Bitwa o kopalnię „Michał"*, „Kadra" 1995, nr 2, s. 4; tenże, *Od Sancovic do Siemianowic. Szkice z dziejów miasta i okolic*, Kat. 1993, s. 260–263; tenże, *Siemianowicki słownik biograficzny*, Kat. 1996, s. 205; tenże, *W hołdzie obrońcom kop. „Michał" i Ziemi Śląskiej*, „Wiadomości Dekanalne. Dekanat Siemianowicki" 1995, nr 23, Dodatek specjalny; *Obrona 1939 r.*, [w:] *Siemianowice – zarys rozwoju miasta*, red. H. Rechowicz, Kat. 1969, s. 167, 168; Sroka I., *Losy powstańców śląskich, obrońców kopalni „Michał" w Michałkowicach*, [w:] *Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie w walce z okupantem hitlerowskim*, red. A. Szefer, Kat. 1970, s. 268; Wańkowicz M., *Dwie prawdy. Westerplatte – hubalczycy*, W. 1981, s. 19. – Informacje rodziny ppor. W. Stempurskiego z Opola.

Zdzisław Janeczek

Stera-Sawa Teodor Kasper (1880–1944), kapitan rezerwy WP, powstaniec, dyrektor Gimnazjum Klasycznego [Neoklasycznego] w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w l. 1924–1934, działacz harcerski.

Ur. 4 I 1880 w Szarleju (obecnie Piekary Śląskie), syn Aleksandra i Marianny ze Słotów, wyznania rzymskokatolickiego. Egzamin dojrzałości zdał w Krakowie w 1901 r. W roku akademickim 1901/1902 studiował na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego, potem semestr na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu we Lwowie.

Od 1 V 1915 do 4 IX 1918 pełnił służbę w armii niemieckiej, a od 5 IX 1918 do 13 VI 1920 – w Armii Polskiej we Francji i Wojsku Polskim. Potem został zwolniony do pracy plebiscytowej na Górnym Śląsku. W tym okresie dla młodzieży na Górnym Śląsku opracował gramatykę języka polskiego. Od 15 VIII 1920 działał w POW GŚl. W maju i czerwcu 1921 r. brał udział w III powstaniu śląskim na odcinku Bytom – Rozbark. Od 1 IX 1922 pracował jako nauczyciel języka francuskiego i łaciny, a w l. 1925–1934 – jako dyrektor w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Po rezygnacji z tego stanowiska pracował w l. 1934–1937 w gimnazjum w Piekarach Śląskich, gdzie również uczył języka francuskiego i łaciny. W okresie okupacji uczestniczył w ruchu oporu (akcja charytatywna, tajne nauczanie). Aresztowany 31 X 1941, został osadzony w obozie koncentracyjnym w Esterwegen, gdzie zm. 8 IV 1944.

Był żonaty z Marią Fraszkówną, z którą miał 2 dzieci.

Został odznaczony: Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem Niepodległości i Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę.

APKat., Zespół: 27 UWS – Nauczyciele, sygn. St/47. – EPŚl., s. 527; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty*, Król. Huta 1927, s. 162; Potempa E. A., *70 lat Gimnazjum i Liceum im. Króla Jana III Sobieskiego w Piekarach Śląskich*, Piekary Śląskie 1994, s. 46, 106; Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 215; *Wszystko, co nasze...*, s. 109.

Zbigniew Kapała

Strabel Władysław, pseud. „Władysław", „Kruk" (1897–1942), uczestnik I i II wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., komendant Obwodu Chorzowskiego Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) – Armii Krajowej (AK), podporucznik AK.

Ur. 13 VI 1897 w Czarnotkach (pow. średzki), syn Wilhelma i Franciszki z d. Banach. Rodzice pielęgnowali tradycje polskie, wychowali syna w duchu patriotyzmu. Po ukończeniu szkoły ludowej w Zaniemyślu w 1911 r. S. pomagał rodzicom w gospodarstwie rolnym. Na początku 1914 r. rozpoczął pracę w budownictwie w Zaniemyślu, ucząc się zawodu. Tam wstąpił do Towarzystwa Polskiego i aktywnie uczestniczył w jego działalności; w pierwszej połowie 1914 r. został ukarany grzywną 50 marek za manifestowanie polskości.

Dn. 15 VII 1916 powołany został do wojska niemieckiego i skierowany do 29. Pułku Saperów w Poznaniu. Po przeszkoleniu rekruckim wyjechał z pułkiem na front zachodni. We Francji uczestniczył w wielu bitwach. Pod koniec 1917 r. uzyskał awans na starszego szeregowca, a latem 1918 r. został ranny i przebywał w szpitalu. Po zawieszeniu broni powrócił 14 XI 1918 do Zaniemyśla, gdzie został wybrany do tworzącego się wyłącznie z żołnierzy Polaków z byłego zaboru pruskiego Zarządu Rady Żołnierskiej (Soldatenrad). Na czele Zarządu stanął adwokat Józef Wysocki, który polecił S. zorganizowanie oddziału wojskowego z ochotników. Pod koniec listopada t.r. S. wykonał zadanie i przystąpił do szkolenia oddziału, a następnie wyekwipował go z pomocą mieszkańców. Jako jego dowódca podporządkowany został komendzie powiatowej w Środzie. Z jej polecenia przystąpił do rozbrajania Niemców w Zaniemyślu i w okolicznych miejscowościach.

Dn. 27 XII 1918 S. wraz z podległym mu oddziałem wyruszył do Poznania, gdzie brał udział w walkach ulicznych przeciwko siłom niemieckim oraz w obsadzeniu dworca kolejowego i rozbrajaniu żołnierzy niemieckich przybywających transportami kolejowymi m.in. z Berlina, jak również w opanowaniu koszar w mieście. Po wykonaniu tego zadania otrzymał od ppor. dr. Ludwika Rządkowskiego rozkaz uczestniczenia w podobnej akcji w Gnieźnie. Po opanowaniu miasta powrócił z żołnierzami do Środy, gdzie jego oddział wcielony został do baonu średzkiego jako 2. pluton w 2. kompanii. Dn. 2 I 1919 S. awansował do stopnia kaprala.

Dn. 8 I 1919 2. kompania por. Leona Kasprowiaka przybyła na front północny w rejon Szubina. Pluton S. uczestniczył w zdobyciu tej miejscowości i w natarciu aż po Rynarzewo. Siły niemieckie zmuszono do wycofania się na linię Noteci. Blisko miesiąc 2. pluton był na pierwszej linii frontu. Dn. 8 II 1919 brał udział w odparciu uderzenia Grenzschutzu z Nakła na Kcynię. Niemcy dążyli do przełamania frontu i otwarcia drogi na Poznań. S. wyróżniał się w tej walce, wspólnie z żołnierzami załamał natarcie niemieckie w okolicy miejscowości Szczepie, a następnie przeszedł do kontrataku na białą broń. Przeciwnik nie wytrzymał tego uderzenia i wycofał się. S. został ciężko ranny. Z żołnierzami swojego i wspomagającego plutonu z 2. kompanii zdobyli m.in.: 3 haubice 150 mm, 4 armaty 105 mm, armatę polową 75 mm, tabory i do niewoli wzięli ok. 180 jeńców. S. został przewieziony do szpitala w Poznaniu. Za wykazane męstwo na polu walki otrzymał 28 II 1919 awans na sierżanta. Po wyleczeniu powrócił do batalionu średzkiego na stanowisko zastępcy dowódcy plutonu. Dn. 26 VIII 1919 przeniesiony został do Baonu Szturmowego we Wrześni, gdzie objął dowództwo kompanii, która ochraniała granicę na Górnym Śląsku od 25 I 1920. Przez blisko 5 miesięcy współpracował z Polską Organizacją Wojskową Górnego Śląska. Po włączeniu tego baonu do 167. Pułku Piechoty – późniejszy 75. Pułk Piechoty – S. został skierowany 22 V 1920 na front litewsko-białoruski, gdzie dowodził 15. kompanią. Uczestniczył we wszystkich walkach tego pułku aż do 4 VII 1920. W tym dniu został ranny podczas natarcia pod Filipowem

i przewieziony do szpitala w Wilnie, a następnie do szpitala w Poznaniu. Po wyleczeniu otrzymał przydział do Baonu Zapasowego w Poznaniu, a 29 I 1921 powrócił do 167. Pułku Piechoty. Po kilku dniach (6 II) został oddelegowany na instruktora do Okręgowej Szkoły Podoficerskiej nr VI w Śremie. Przełożeni docenili jego wiedzę i kwalifikacje wojskowe oraz predyspozycje do szkolenia młodszej kadry dowódczej. Umiejętnie łączył wiedzę teoretyczną z praktycznym szkoleniem, wykorzystując bogate doświadczenie wyniesione z pól bitewnych I wojny światowej, powstania wielkopolskiego i wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. W stosunku do siebie był wymagający i tegoż oczekiwał od podwładnych. Jego zalety charekteru i wiedzę docenili przełożeni, dając temu wyraz awansowaniem go na chorążego 1 X 1921.

Dn. 16 I 1922 został dowódcą kompanii broni specjalnej w wielkopolskim baonie szkolnym w Śremie, dowodzonym przez kpt. Jernajczyka. Dn. 18 XI 1926 S. powrócił do 75. Pułku Piechoty. S. objął stanowisko młodszego oficera w 2. kompanii ckm. Wcześniej ukończył 4-miesięczny kurs chorążych (1 II–30 VI 1923) w Centrum Szkolenia Piechoty nr 1 w Chełmie. W 75. Pułku Piechoty dał się poznać jako dowódca bezkompromisowy i konsekwentny w realizacji zadań. Uwagę zwraca fakt, że dowodził różnymi kompaniami zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie wojny, był wyznaczany na stanowiska oficerskie. Nie mógł awansować na oficera, ponieważ nie miał matury.

W czasie kampanii wrześniowej w 1939 r. był dowódcą plutonu w 2. kompanii ckm. Nie zawiódł przełożonych w licznych bitwach toczonych przez 75. Pułk Piechoty, począwszy od natarcia na Glinkę – Zubie – Żwaków (2 IX 1939), a skończywszy na walkach odwrotowych, w tym podczas próby przerwania pierścienia okrążenia pod Tomaszowem. Wówczas został ranny, a przełożeni uznali go za zabitego. Możliwe, że dostał się do niewoli i po podleczeniu zbiegł ze szpitala. Do Chorzowa mógł powrócić pod koniec 1939 r.

S. został zwerbowany do Służby Zwycięstwu Polski (SZP)–ZWZ i wszedł w skład kierownictwa Obwodu Chorzowskiego. Aktywnie włączył się w organizowanie struktur konspiracyjnych Polskiego Państwa Podziemnego. Z jednej strony miał ułatwione zadanie, bo wyszkolił co najmniej kilka tysięcy żołnierzy ze Śląska, w tym znaczną liczbę z Chorzowa i okolic, co było czynnikiem sprzyjającym w pozyskiwaniu do ZWZ–AK. Z drugiej jednak strony był w Chorzowie powszechnie znany, toteż mógł zostać wydany gestapo jako były żołnierz zawodowy.

Przygotowanie fachowe, znajomość języka niemieckiego i terenu, doświadczenie konspiracyjne, a oprócz tego pewność i rozwaga, umiejętność współpracy z przełożonymi i podwładnymi predysponowały S. do dowodzenia obwodem. Na Śląsku stopień wojskowy nie odgrywał większej roli w wyznaczaniu na stanowiska dowódcze w SZP–ZWZ, liczyły się tylko przygotowanie i wiedza wojskowa. Po rozbiciu Okręgu Śląskiego ZWZ w grudniu 1940 r., w tym Obwodu Chorzowskiego ZWZ, S. był jednym z pierwszych, którzy przystąpili do odtwarzania jego struktury w Chorzowie. Osobiście i przez łączników docierał do ocalałych członków terenowej kadry dowódczej, wyznaczając ich na komendantów placówek i dowódców sekcji, drużyn, plutonów. Jego aktywność konspiracyjna doceniona została nie tylko przez ppor. rez. hm. Józefa Skrzeka, inspektora katowickiego ZWZ, ale też przez Komendę Okręgu Śląskiego ZWZ, czego wyrazem było mianowanie go w marcu 1941 r. na dowódcę Obwodu Chorzowskiego ZWZ i awansowanie do stopnia podporucznika przez gen. bryg. Stefana Roweckiego „Grota", przypuszczalnie jesienią 1941 r. Jako komendant obwodu potwierdził swoje wysokie kwalifikacje wojskowe i umiejętność dowodzenia większymi zespołami ludzkimi, które przygotowywał do wystąpienia powstańczego. Obwód Chorzowski ZWZ–AK znowu zaczął odgrywać ważną rolę w przemysłowej części Śląska. Na działalność S. zwrócił uwagę hitlerow-

ski aparat bezpieczeństwa. Dn. 10 VI 1942 został aresztowany przez gestapo i osadzony w mysłowickim więzieniu. Nie załamał się mimo bestialskiego śledztwa. Prawdopodobnie został skazany na śmierć przez sąd policyjny na posiedzeniu w dn. 21 IX 1942. Do KL Auschwitz przewieziono go 9 X 1942, a w dniu następnym rozstrzelano pod ścianą śmierci.

Był żonaty, miał 2 dzieci.

Odznaczony został m.in. Orderem Virtuti Militari V klasy, Krzyżem Walecznych i Medalem Niepodległości.

CAW, Akta personalne (Ap) 31 458 i inne dokumenty w tej teczce; Wniosek na odznaczenie KW chor. Władysława Strabela. Śrem 13 III 1922, sygn. KW 116/S-3815; W. Strabel, Do Komisji Kwalifikacyjnej Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie. Ch. 12 VIII 1937, sygn. MN 9X1 1932 i inne dokumenty w tej teczce; Rozkazy dzienne 75. PP z lat 1926–1939, sygn. 1.320.75.5 do 1.320.75.29. – Drzyzga B., *75. PP w kampanii wrześniowej 1939 r.*, Londyn 1974 [Muzeum w Ch., sygn. MCh-H-3705]; Kapała Z., Starczewski M., *Ruch oporu w Chorzowie w latach 1939–1945*, [w:] *Chorzowianie w II wojnie światowej...*; Kasprowiak L., *W sprawie walk powstańczych pod Szubinem i Nakłem*, „Kurier Poznański" z 1 II 1929; Kryska-Karski T., *Materiały do historii Wojska Polskiego*, nr 16, Londyn 1985; *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 2: *Żołnierze podziemnych formacji niepodległościowych*, Pruszków 1994; *Piechota Polska 1939–1945*, z. 8, Londyn 1972; Przemsza-Zieliński J., *Księga wrześniowej chwały pułków śląskich*, t. 1, Kat. 1989; tenże, *Śląski front 39. Obrona Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego we wrześniu 1939 r.*, Sosnowiec 1999; Starczewski M., *Okręg Śląski...*; tenże, *Ruch oporu...*; tenże, *Terror wzmagał opór. ZWZ na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Tak i Nie" z 4 I 1985; Walter-Janke Z., *W Armii Krajowej na Śląsku...* – Relacje pisemne i ustne udzielone autorowi m.in. przez kpt. A. Korczyńską, gen. bryg. dr. Z. Waltera-Jankego, płk. A. Siemiginowskiego, mjr. P. Migulę, kpt. inż. K. Błaszczyka, dr. J. Przemszę-Zielińskiego, dr. J. Dębskiego; Verzeichnis der bereits festgenommenen Funktionare der ZWZ (dokum. udostępniony autorowi przez J. Ciepłego).

Mieczysław Starczewski

Strejczyk Henryk (1915–1939), absolwent szkoły kupieckiej w Chorzowie.

Ur. w 1915. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał do szkoły kupieckiej w Chorzowie. Należał do 2. Męskiej Drużyny Harcerskiej im. Zawiszy Czarnego. Przed wrześniem 1939 r. pracował w banku. Działał w amatorskim ruchu teatralnym. W ostatnich dniach sierpnia i pierwszych dniach września 1939 r. uczestniczył w cywilnej obronie miasta. Zatrzymany przez Freikorps, zginął rozstrzelany4 IX 1939 przy ul. Zamkowej (obecnie al. Wojciecha Korfantego) w Katowicach.

Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945 r. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 15; *Wszystko, co nasze...*, s. 15.

Zbigniew Kapała

Strzeszewski Wiktor herbu Pobóg (1888–1973), inżynier górnictwa, inspektor a potem prokurent „Skarbofermu" w Królewskiej Hucie (Chorzowie).

Ur. 6 III 1888 we Wkrze (pow. ciechanowski), syn Romana i Anieli z Mieczkowskich. W 1905 r. ukończył Gimnazjum Handlowe im. A.E. Rontalera w Warszawie, gdzie był jednym z organizatorów i uczestników strajku szkolnego, żądających wprowadzenia polskiego języka wykładowego. Zadośćuczynieniem późniejszych represji władz carskich była przyznana S. Odznaka „Za walkę o polską szkołę". W l. 1905–1911 studiował na wydziale technicznym uniwersytetu w Liège w Belgii. W 1909 r. otrzymał tam dyplom mierniczego, a następnie w 1911 r. dyplom inżyniera górniczego (nostryfikowany w Akademii Górniczej w Krakowie w 1931 r.). W czasie studiów S. odbył 6-miesięczną praktykę w kopalni „Rétinna" w Belgii.

Po powrocie do kraju podjął pracę na kopalni „Hr. Renard" w Sosnowcu (1912–1922). W przełomowym dla historii Polski 1918 r. czynnie zaangażował się w działalność niepodległościową. W 1920 r. wstąpił ochotniczo do Wojska Polskiego. Staż w paramilitarnym „Sokole" oraz wykształcenie przyczyniły się do nadania S. stopnia kapitana. Został następnie przydzielony do 9. kompanii 2. Pułku Saperów Kolejowych w Krakowie. W krótkim czasie, mimo trudności organizacyjnych, kompania wyruszyła w kierunku Radzymina.

Zadanie postawione oddziałowi S. dotyczyło naprawy zwrotnic kolejowych zniszczonych przez rosyjski ostrzał artyleryjski. Po wykonaniu zadania oddział wyruszył w kierunku Narwi, gdzie zajął się odbudową zniszczonych mostów na jej dopływach. Ostatnim zadaniem była budowa kolei żelaznej na trasie Puck – Hel. W uznaniu zasług S. odznaczony został medalem „Polska Swemu Obrońcy".

W 1921 r. S. był aktywnym działaczem plebiscytowym na Górnym Śląsku, a także uczestnikiem III powstania śląskiego. Na mocy nominacji Wojciecha Korfantego został zarządcą przymusowym dla huty cynku w Lipinach i kopalni należących do przedsiębiorstwa Schlesische Aktion Gesellschaft für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb. Jego zadanie polegało na utrzymaniu normalnego cyklu pracy zakładów, na niedopuszczeniu do gwałtów, samosądów oraz dewastacji urządzeń fabrycznych. Za udział w plebiscycie i powstaniu odznaczono go medalem „Bojownikom Niepodległości".

Po ostatecznym rozstrzygnięciu kwestii górnośląskiej, w 1922 r. władze polskie mianowały S. komisarzem rządowym do przejmowania od władz niemieckich kopalń węgla kamiennego na Górnym Śląsku. W t.r. S. został też pierwszym polskim dyrektorem kopalni „Bielszowice". Funkcję tę piastował do 1932 r. Kolejnym miejscem pracy S. były Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku – „Skarboferm". W dn. 15 X 1932 objął tam posadę inspektora, z jednoczesną funkcją zastępcy dyrektora technicznego. Dyrekcja Techniczna miała siedzibę w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), dlatego S. przeprowadził się do tego miasta, zajmując willę przy ul. M. Konopnickiej 19. W tym czasie do polsko-francuskiej spółki „Skarboferm" należało: 6 kopalń węgla kamiennego („Prezydent", „Wyzwolenie", „Bielszowice", „Piotr" i „Paweł" oraz „Foch" w Knurowie), koksownia w Knurowie, brykietownia w Chorzowie, cegielnie w Bielszowicach i Chorzowie, 2 majątki ziemskie oraz ok. 2000 ha lasu (po II wojnie na części tego obszaru powstał Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku). Dn. 26 IV 1937 S. uzyskał (jako prokurent) prawo do reprezentowania spółki „Skarboferm" w myśl art. 238 kodeksu handlowego i art. 17 statutu spółki. Od 1932 r. pełnił również funkcję członka Komisji Egzaminacyjnej przy Szkole Górniczej w Tarnowskich Górach. W Polskich Kopalniach Skarbowych pracował do wybuchu wojny.

W l. 1939–1945 S. na polecenie niemieckich władz okupacyjnych zarządzał własnym majątkiem ziemskim w Młogoszynie. Po wyzwoleniu majątek ten został mu ostatecznie odebrany i rozparcelowany na mocy reformy rolnej Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

W 1945 r. S. powrócił na Górny Śląsk. W zmienionej rzeczywistości podjął pracę w Bytomskim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego (BZPW) na stanowisku głównego inżyniera górniczego. Od 1 I 1947 objął posadę dyrektora ds. planowania i inwestycji BZPW; pracował na tym stanowisku do 15 III 1950. Przeszedł do pracy do Głównego Instytutu Górnictwa w Katowicach, z którym związany był w l. 1950–1964. W 1954 r. otrzymał tytuł naukowy docenta. W 1956 r. został kierownikiem Zakładu Ekonomiki i Organizacji w Górnictwie, prowadzonego w Pionie Zakładów Górniczych. W 1962 r. staraniem S. Zakład przekształcono w nowy, odrębny pion z obsadą 18 pracowników, zachowując macierzystą nazwę. W 1964 r. S. przeszedł na emeryturę.

Był niewątpliwie jedną z wybitniejszych postaci śląskiego górnictwa, autorem, współautorem i redaktorem 72 prac zwartych i 22 artykułów w czasopismach fachowych, dotyczących m.in.: systemów wydobycia, organizacji pracy wydobywczej, wydajności polskich kopalń, wyrobisk eksploatacyjnych oraz transportu węgla kamiennego.

Przez całe życie niezwykle mocno był także zaangażowany społecznie i patriotycznie. W l. 1902–1905 był przewodniczącym Koła Samokształceniowego w Gimnazjum im. A.E. Rontalera w Warszawie; w l. 1903–1905

– członkiem tajnych stowarzyszeń „Przyszłość" i „Pet"; w l. 1904–1905 – członkiem komitetu strajkowego w Gimnazjum im. A.E. Rontalera w Warszawie (walka o polski język wykładowy); w l. 1908–1911 – prezesem Stowarzyszenia Postępowej Młodzieży Polskiej w Liège (Belgia); od 1908 r. – członkiem Związku Młodzieży Polskiej „Zet"; w l. 1914–1915 – zastępcą Komendanta Milicji Obywatelskiej w Sielcu (Sosnowiec); w l. 1914–1922 – sekretarzem Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych Koła Śląskiego w Katowicach; w 1918 r. – delegatem Stowarzyszeń Zagłębia Dąbrowskiego do prezesa Rady Ministrów J. Kucharzewskiego, wiozącym protest przeciwko oderwaniu Ziemi Chełmskiej od Polski na mocy traktatu brzeskiego; w 1921 r. – działaczem plebiscytowym i powstańczym na Górnym Śląsku; w l. 1922–1932 – założycielem i opiekunem drużyn harcerskich młodzieży męskiej i żeńskiej w Bielszowicach; w 1929 r. – założycielem Towarzystwa Czytelni Ludowych w Bielszowicach; w l. 1932–1939 – przewodniczącym i założycielem Koła Przyjaciół Harcerstwa dla wszystkich drużyn męskich i żeńskich w Chorzowie; w l. 1934–1939 – przewodniczącym Polskiego Związku Zachodniego na okręg chorzowski; w l. 1946–1950 – prezesem bytomskiego oddziału Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa oraz członkiem Zarządu Śląsko-Dąbrowskiego Stowarzyszenia Przyjaciół Nauk w Bytomiu; w l. 1954–1962 – przewodniczącym Komisji Postępu Technicznego przy Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Górników.

S. z małżeństwa z Janiną Frycz miał 4 dzieci: Jerzego, Zofię, Irenę i Michała.

Zm. w Gliwicach 4 XII 1973. Został pochowany na bytomskim cmentarzu u boku małżonki.

APKat., zespół Skarboferme 334, sygn. 2316, teczka personalna W. Strzeszewskiego; Arch. Zakładowe Głównego Instytutu Górnictwa, sygn. S/298, teczka personalna W. Strzeszewskiego. – Buszman H., Górecki J., Stania, A. Szwarcer B., *Kopalnia Węgla Kamiennego Bielszowice w latach 1895–1996*, Kat.–Ch. 1996; Jaros J., *Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1976)*, W.–Kr. 1978; *Województwo śląskie...*; *XXXV Lat Pracy Głównego Instytutu Górnictwa 1945–1980*, Kat.–Kr. 1984. – Notatka z rozmowy przeprowadzonej z córką W. Strzeszewskiego Zofią Kowalską 29 IX 2005 (w posiadaniu autora); Pamiętnik W. Strzeszewskiego, cz. II (mps w posiadaniu rodziny).

Miłosz Skrzypek

Strzoda Jan (1887–1959), doktor medycyny i chirurgii, powstaniec śląski, oficer Polskich Sił Zbrojnych na Bliskim i Środkowym Wschodzie.

Ur. 15 X 1887 w Wierzchu, pow. prudnicki, jako drugi syn włościanina Franciszka Strzody. Franciszek Strzoda (1857–1922) w l. 1884–1912 (4 kadencje) był posłem do Reichstagu (parlament w Berlinie) i Landtagu (sejm krajowy), wybieranym przez będącą w mniejszości polską ludność ziemi prudnicko-raciborskiej. W l. 1920–1921 kierował Polskim Obwodem Plebiscytowym w rodzinnym Wierzchu. W wyniku niemieckich represji musiał ukrywać się w Gierałtowicach (pow. rybnicki) u swojego siostrzeńca, ks. Władysława Roboty. Matka S. Paulina z d. Spiller (1854–1922) również była działaczką narodowościową. Rodzina Strzodów była spokrewniona z polskimi rodami Spillerów, Robotów, Cebulów, Boryszów. Bracia Jana: Konstanty (agronom) i Roman (prawnik) w okresie studiów w l. 1908-1914 uczestniczyli w działalności Związku Młodzieży Polskiej „Zet", Towarzystwa Akademików Górnoślązaków i „Concordii" przy Uniwersytecie Wrocławskim. Brali udział w powstaniach i plebiscycie.

S. szkołę powszechną ukończył w Głogówku, do szkoły średniej uczęszczał w Ola-

wie, gdzie w 1908 r. zdał egzamin dojrzałości. Następnie studiował medycynę w Monachium, Berlinie i Rostoku – tam 12 II 1917 otrzymał dyplom lekarza. W l. 1917–1918 był lekarzem w wojsku pruskim. W l. 1918–1920 pracował jako wolontariusz w klinice uniwersyteckiej we Wrocławiu, gdzie 31 III 1920 za pracę napisaną pod kierunkiem prof. Oswalda Bumke otrzymał stopień doktora medycyny i chirurgii. W czasie studiów, podobnie jak bracia, był aktywnym działaczem polskich organizacji studenckich: Związku Młodzieży Polskiej „Zet", Towarzystwa Akademików Górnoślązaków, Towarzystwa Czytelni Ludowych i „Concordii". Od października 1920 do lutego 1921 odbywał praktykę lekarską w Wierzchu; wraz z cała rodziną brał udział w akcji plebiscytowej. Od marca do maja 1921 r. uczęszczał na kurs dla polskich lekarzy powiatowych przy Uniwersytecie Poznańskim. W III powstaniu śląskim brał udział w stopniu porucznika – lekarza naczelnego 2. Zabrskiego Pułku Piechoty im. Tadeusza Kościuszki Grupy „Wschód" pod dowództwem kpt. Pawła Cymsa. W lipcu 1921 r. został odznaczony Śląską Wstęgą Waleczności i Zasługi I klasy.

Ziemia prudnicka w wyniku plebiscytu przypadła Niemcom, dlatego S. w październiku 1921 r. wraz z bratem Romanem podjął decyzję o osiedleniu się na ziemiach przyznanych Polsce. Brat zamieszkał w Rybniku, a Jan 20 X 1921 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), przy ul. Wolności 34. Pracował kolejno jako lekarz ogólnopraktykujący i lekarz okręgowy w Kasie Chorych oraz Spółce Brackiej w Tarnowskich Górach, w Przemysłowej Kasie Chorych Huty „Batory", w Pomocy Lekarskiej dla funkcjonariuszy państwowych i wojewódzkich. Od 1931 r. do września 1939 był lekarzem naczelnym Ogólnomiejscowej Kasy Chorych miasta Chorzowa. Poza pracą zawodową zajmował się także działalnością społeczną. Wraz ze swoimi przyjaciółmi ze studiów, a później uczestnikami powstań śląskich, lekarzami → Janem Gondzikiem, → Feliksem Urbanowiczem, Edwardem Hanke, Ignacym Nowakiem, → Brunonem Marcinkiem, Bronisławem Hagerem, Emilem Cyranem, → Janem Hlondem, Kazimierzem Wędlikowskim, Stanisławem Roszakiem oraz kuzynem Alfonsem Spillerem, tworzył po 1921 r. zręby polskiej służby zdrowia na Śląsku. W l. 1921–1936 był członkiem zarządu Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku, a w l. 1922–1932 prezesem Związku Lekarzy Województwa Śląskiego. W 1925 r. był członkiem założycielem Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków na Śląsku, w l. 1928–1930 – jego przewodniczącym. Następnie działał w Śląskiej Izbie Lekarskiej; w l. 1935–1939 pełnił funkcję skarbnika.

W sierpniu 1939 r. aktywnie uczestniczył w działalności Punktu Ratownictwa Sanitarnego; 3 IX 1939 ewakuował się wraz ze służbami cywilnymi Chorzowa. Od 17 IX 1939 do maja 1940 r. przebywał na terenie Rumunii, następnie pojechał na Cypr, gdzie udzielał pomocy lekarskiej Polakom z ramienia YMCA. Od czerwca 1941 do stycznia 1947 r. był lekarzem wojskowym Polskich Sił Zbrojnych na Bliskim i Środkowym Wschodzie (Palestyna, Liban, Egipt), w tym 3 i pół r. – ordynatorem oddziałów wewnętrznych.

W maju 1947 powrócił do kraju. Od lipca 1947 do kwietnia 1948 r. był inspektorem Lecznictwa Szpitalnego w Ubezpieczalni Społecznej, do końca 1954 r. – zastępcą lekarza naczelnego ZUS. Od stycznia 1955 do końca życia pracował jako lekarz rejonowy.

Uhonorowany został: Śląską Wstęgą Waleczności i Zasługi I klasy, Śląskim Krzyżem Zasługi, Gwiazdą za Wojnę 1939-1945, Medalem Wojska, Gwiazdą Afryki, Srebrnym Krzyżem Zasługi.

W dn. 24 X 1922 wstąpił w związek małżeński z Łucją Grabowską (ur.10 II 1900 w Buku, w woj. poznańskim, zm. 17 XII 1972 w Chorzowie), która wraz ze swym ojcem Władysławem (żołnierz armii gen. Józefa Hallera, więzień obozu koncentracyjnego w Dachau) i braćmi, brała udział w pracach Polskiego Komitetu Plebiscytowego;

w 1972 r. za udział w powstaniach śląskich została mianowana na stopień podporucznika WP.

S. miał 3 synów: Łucjana (ur. 1924, lekarz, absolwent ŚAM), Władysława (ur. 1925, ekonomista, absolwent Akademii Handlowej – WSE w Krakowie) i Bolesława (ur. 1928).

Zm. 4 III 1959 w Chorzowie i został pochowany na cmentarzu przy parafii św. Jadwigi.

Brożek K., *Polska służba medyczna...*; K. Popiołek, *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*, Op. 1972; *Historia Śląska*, t. 3, cz. 2: *1891–1918*, oprac. S. Michalkiewicz, Wr. 1985; PSB, t. 45, s. 85–87; Smereka J., *Polskie doktoraty na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Wrocławskiego z lat 1811–1939 i ich autorzy w życiu zawodowym, naukowym i społeczno-politycznym*, Wr. 1980, – Arch. rodzinne i relacja pisemna syna Władysława Strzody, zamieszkałego w Chorzowie (z marca 2005 r.).

Barbara Gruszka

Stupnicki Adam Jan (1898–1987), magister inżynier metalurg, w l. 1938–1939 dyrektor huty „Piłsudski" w Chorzowie, inicjator postępu technicznego w metalurgii żelaza i organizator odbudowy hutnictwa po II wojnie światowej.

Ur. 12 XII 1898 w Krakowie jako syn Jana, właściciela małego przedsiębiorstwa budowlanego, i Katarzyny z d. Pietras. W Krakowie ukończył (1917) szkołę realną, po czym został powołany do armii austro-węgierskiej. Tuż przed zakończeniem I wojny światowej dostał się do niewoli włoskiej (XI 1918). Wkrótce uwolniony, przedostał się do Francji, gdzie wstąpił do Armii Polskiej dowodzonej przez gen. Józefa Hallera, z którą powrócił do kraju. Po demobilizacji w 1920 r. ukończył (1921) kurs spółdzielczy przy Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego i przez rok pracował jako urzędnik w banku. W 1922 r. zapisał się na Wydział Hutniczy Akademii Górniczej w Krakowie; dyplom inżyniera metalurga uzyskał w 1929 r. po napisaniu i obronieniu pracy z dziedziny odlewnictwa.

Pracę zawodową rozpoczął już podczas studiów na stanowisku inżyniera ruchu odlewni żeliwa w sosnowieckiej hucie „Katarzyna" (1927–1928). Po uzyskaniu tytułu inżyniera objął funkcję inżyniera ruchu (1929–1932) w stalowni huty „Florian" w Świętochłowicach, po czym przeniósł się na identyczne stanowisko w walcowni (1932–1935). W 1935 r. został kierownikiem walcowni huty „Piłsudski" (po II wojnie światowej przemianowana na hutę „Kościuszko") w Chorzowie (dawniej Królewska Huta). Dzięki S., walcownia ta jako pierwsza rozpoczęła dla Polskich Kolei Państwowych produkcję szyn najcięższego typu o długości 30 m. Wraz ze współpracownikami opracował sposób produkcji podkładek do tych szyn bez specjalnych urządzeń, gdyż takich nie posiadały wówczas polskie huty. Ministerstwo Komunikacji zaakceptowało tę technologię produkcji, a za nim wszystkie polskie huty. Zapewne sprawne zarządzanie walcownią przyczyniło się do mianowania S. w 1938 r. dyrektorem huty „Kościuszko".

We wrześniu 1939 r. S. zorganizował ewakuację na wschód pracowników i urządzeń huty. W pierwszej połowie września wraz z dużą grupą osób (częściowo z rodzinami pracowników) znalazł się w Baranowiczach. W związku z inwazją bolszewików 17 IX 1939 cała grupa wraz z S. zawróciła i zatrzymała się we Lwowie pod okupacją sowiecką. Na mocy umowy niemiecko-radzieckiej pracownicy huty powrócili wiosną 1940 r. na Śląsk, zaś S. wraz z rodziną udał się do Krakowa. Okupację spędził w okolicach Węgrowa; najpierw pracował w Fabryce Maszyn Rolniczych „Baczki" w Łochowie, następnie kierował odlewnią Fabryki Maszyn Rolniczych „Ostrówek" w Ostrówku.

Po usunięciu okupanta niemieckiego, 10 II 1945 wrócił na Śląsk i podjął pracę w Centralnym Zarządzie Przemysłu Hutniczego, a 15 III 1945 objął stanowisko dyrektora huty „Kościuszko" w Chorzowie. Już w kwietniu t.r. uruchomiono wszystkie oddziały produkcyjne; na początku 1946 r. osiągnięto 70% największej produkcji przedwojennej. W l. 1945–1947 był zastępcą profesora pla-

stycznej przeróbki metali w krakowskiej Akademii Górniczej, kierował Katedrą Maszyn Hutniczych, wykładał przeróbkę plastyczną i mechanizację hutnictwa.

W ramach akcji usuwania z odpowiedzialnych stanowisk w przemyśle przedstawicieli przedwojennej inteligencji, pod pretekstem nadużyć popełnionych przez kilku podległych mu pracowników huty, S. aresztowano 31 III 1946, a Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym skierowała go na rok do obozu pracy przymusowej w Jaworznie. Został zwolniony 21 XII 1946 po odbyciu 2/3 kary. Wcześniejsze uwolnienie zawdzięczał m.in. licznym interwencjom: rektora Akademii Górniczej, Rady Zakładowej huty „Kościuszko" i kolegów. Przez pierwsze dwa miesiące 1947 r. pracował jako konstruktor w gliwickim biurze technicznym. Od początku marca t.r. powrócił do Centralnego Zarządu Przemysłu Hutniczego, po kilku dniach przeniesiono go na stanowisko starszego inspektora i kierownika referatu Przemysłu Ciężkiego (węgiel, huty, metal, zbrojenia) w Wydziale Produkcji Departamentu Planowania Ministerstwa Przemysłu i Handlu, a od 1949 r. na identyczne stanowisko w Departamencie Techniki Ministerstwa Przemysłu Ciężkiego.

Pracę S. przerwało niespodziewane aresztowanie 28 X 1951 podczas służbowej podróży do Katowic, o czym nie poinformowano przez wiele tygodni rodziny, mimo próśb kierowanych przez żonę do Departamentu Kadr Ministerstwa Przemysłu Ciężkiego, który odpowiadał wymijająco. Aresztowano go pod zarzutem przechowywania własnych notatek spisywanych podczas pracy dla Banku Gospodarstwa Krajowego, gdzie pracował w charakterze rzeczoznawcy z zakresu hutnictwa. Sąd Rejonowy w Warszawie skazał S. na 4 lata wiezienia za naruszenie przepisów o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej. Brzmi to obecnie kuriozalnie, ale pod takimi pretekstami aresztowano wówczas wielu przedwojennych działaczy gospodarczych. Z więzienia został zwolniony w IV 1953; po przełomie październikowym w 1956 r. wniósł do prokuratury wniosek o rehabilitację. Sąd uniewinnił go (20 XI 1957) i przyznał odszkodowanie w wysokości 20 000 zł.

Po wyjściu z więzienia S. od 16 V 1953 podjął pracę w Państwowych Wydawnictwach Szkolnictwa Zawodowego na stanowisku starszego redaktora w redakcji hutniczej. Przygotował do druku wiele podręczników z zakresu hutnictwa i obróbki metali dla uczniów zasadniczych szkół zawodowych. Dn. 16 VIII 1956 powrócił do pracy w Ministerstwie Przemysłu Ciężkiego i objął kierownictwo zespołu w Departamencie Techniki Hutniczej. Zajmował się zagadnieniami techniki i postępu technicznego w metalurgii żelaza oraz materiałów ogniotrwałych, profilach giętkich; pracował nad perspektywicznymi planami rozbudowy hut, zajmował się także współpracą z wyższymi uczelniami technicznymi.

Podczas zatrudnienia w Ministerstwie Przemysłu i Handlu oraz Ministerstwie Przemysłu Ciężkiego zainicjował i kierował pracami mającymi na celu zwiększenie oszczędności stali oraz asortymentu produkowanych wyrobów walcowanych. Z inicjatywy S. rozpoczęto produkcję prętów żebrowanych do betonu ze stali o podwyższonej wytrzymałości o tak dobranych średnicach, aby można nimi zastępować pręty okrągłe do betonów ze stali normalnej, bez konieczności przeliczania na nowo konstrukcji żelbetonowych. Dawało to w skali rocznej oszczędności ok. 15 000 t stali. Zainicjował i doprowadził do wydania wytycznych dotyczących stosowania w spawanych konstrukcjach stalowych stali nieuspokojonych, półuspokojonych oraz uspokojonych, co zmniejszało straty z powodu nieuzasadnionego w pewnym okresie używania przez konstruktorów stali uspokojonych. Próbował opatentować pomysł zastosowania form z materiałów ogniotrwałych do termitowego spawania końców szyn w torach, zamiast dotychczas stosowanych „form mokrych". Patentu nie uzy-

skał, ale metoda ta jest obecnie powszechnie stosowana.

Na emeryturę przeszedł 30 IX 1966 i przez kilka lat (do 31 III 1971) był doradcą dyrektora technicznego huty „Warszawa", a w l. 70. XX w. – członkiem Spółdzielni Pracy Usług Technicznych Inżynierów i Techników Emerytów „Wspólnota"; przygotowywał m.in. ekspertyzy dla huty „Warszawa" i huty im. Lenina w Nowej Hucie. Od 1961 r. pełnił funkcję redaktora działu w czasopiśmie „Hutnik".

S. był członkiem: Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Hutniczego (1945–1947), Związku Zawodowego Pracowników Państwowych (od 1947 r.), Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Hutniczego. Z ramienia resortu przemysłu ciężkiego pełnił funkcję ławnika w Głównej Komisji Arbitrażowej, był członkiem Resortowej Komisji Wynalazczości w Ministerstwie Przemysłu Ciężkiego.

Został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1967) i Odznaką Honorową „Zasłużony pracownik państwowy", Odznaką Honorową Akademii Górniczo – Hutniczej „Za zasługi położone dla rozwoju uczelni" (1973), Medalem Honorowym XXV-lecia Wydziału Maszyn Górniczych i Hutniczych Akademii Górniczo-Hutniczej (1977). W X 1979 otrzymał tytuł członka honorowego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Hutniczego.

Zm. 9 VIII 1987 i został pochowany na cmentarzu parafialnym w Pyrach pod Warszawą.

W 1929 r. zawarł związek małżeński z Heleną Krystyną Sowińską, która była w l. 1926–1930 asystentką w Zakładzie Chemii Rolnej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Od 1949 r. do 1967 r. pracowała naukowo w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego i Instytucie Nawożenia, Uprawy i Gleboznawstwa PAN w Warszawie. W małżeństwie miał 2 dzieci: Ewę Antoninę Marię (1931), absolwentkę Wydziału Geologii Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie pracowała wiele lat i przeszła na emeryturę w 2001 r. jako profesor; Jacka Tomasza (1934), absolwenta Wydziału Lotniczego Politechniki Warszawskiej, obecnie profesora zwyczajnego Wydziału Mechanicznego, Energetyki i Lotnictwa tej uczelni, od 1998 r. członka korespondenta PAN.

Arch. Zakładu Obsługi Ministerstwa Gospodarki i Pracy, sygn. 2448, 3556 – Stupnicki Adam. – Drzymała Z., *Rozwój kształcenia i badań naukowych w Katedrze Urządzeń Technologicznych i Ochrony Środowiska. Rys historyczny 1921–2–01*, Kr. 2001, s. 14–15 (fot.); *Księga pamiątkowa wychowanków i wychowawców Akademii Górniczej w Krakowie (1919–1979)*, Kr. 1979, s. 177. – Materiały i informacje udostępnione przez córkę i syna.

Józef Piłatowicz

Suchodolski Józef Tadeusz (1897–1939), legionista, oficer służby stałej WP, major, dowódca II batalionu 75. Pułku Piechoty w Chorzowie w 1939 r.

Ur. 22 X 1897 r. w Tarnowie, syn Piotra i Józefy z d. Obtułowicz. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Tarnowie kontynuował naukę w II Gimnazjum w tym mieście. Przerwał ją w sierpniu 1914 r. z powodu wstąpienia do Legionów Polskich (maturę zdał w Krakowie). W 1913 r. był członkiem Drużyn Strzeleckich, w których przeszedł podstawowe szkolenie wojskowe. Na początku sierpnia 1914 r. zgłosił się do Legionów Polskich. Skierowano go do 16. kompanii 2. Pułku Piechoty Legionów, z którą do 1 III 1915 odbywał kampanię karpacką. Potem został przeniesiony do batalionu uzupełniającego 4. Pułku Piechoty Legionów. W batalionie tym przebywał ponad 2 miesiące.

Dn. 15 V 1915 skierowano S. do 7. kompanii II batalionu 4. Pułku Piechoty Legionów. Niejednokrotnie wyróżniał się w walce, m.in. 31 VII 1915 pod Jasiłkowcem, gdzie został ranny. Za odwagę wykazaną na polu walki awansowany był na kolejne stopnie wojskowe. W 1916 r. oddelegowano go do Szkoły Oficerskiej w Zegrzu. Po jej ukończeniu powrócił do pułku, w którym objął

dowództwo plutonu 7. kompanii. Dowodził nim w walkach nad Styrem. Podczas walk odwrotowych S. ubezpieczał pod Nową Rudą lewe skrzydło pozycji obronnej batalionu. Za wykazaną inicjatywę i męstwo na polu walki został wówczas awansowany na kolejny stopień. Plutonem dowodził do końca sierpnia 1917 r.

W czasie kryzysu przysięgowego przebywał pod Przemyślem. Dn. 1 IX 1917 został wcielony do wojska austro-węgierskiego i skierowany na Ukrainę, a później do Bośni i Hercegowiny. Dowodził wówczas plutonem w 9. szwadronie 17. Pułku Ułanów wojsk austro-węgierskich.

Od początku listopada 1918 r. służył w Wojsku Polskim w 4. Pułku Piechoty Legionów w Krakowie. Do marca 1919 r. uczestniczył w walkach na Wołyniu.

Od 1 IV 1919 brał udział w kampanii bolszewickiej. W bitwie pod Piekłowem (2 VIII 1920) został ranny. Po wyjściu ze szpitala we wrześniu 1920 r. przydzielono go do kompanii ozdrowieńców 4. Pułku Piechoty Legionów, w której przebywał do końca października t.r. 1 XI 1920 S. przydzielono do adiutantury miasta Kielce. Od 1 I 1921 do 13 II 1922 pełnił obowiązki adiutanta dowódcy garnizonu kieleckiego. W dn. 14 I 1922 powrócił do 4. Pułku Piechoty Legionów, w którym dowodził wówczas kompanią szkolną. Od 1 VI 1919 był podporucznikiem, a 12 XII 1919 został zweryfikowany do stopnia porucznika.

W marcu 1922 r. odznaczono go orderem Virtuti Militari V klasy za waleczność i bohaterską postawę w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. W okresie tym służył już w 25. Pułku Piechoty w Piotrkowie Trybunalskim. Z kolei 20 VI 1922 odznaczony został 4-krotnie Krzyżem Walecznych za bohaterską postawę na polach bitew Legionów i podczas wojny polsko-bolszewickiej. Dn. 3 IV 1924 awansowano go do stopnia kapitana ze starszeństwem od 1 VII 1923. Dn. 17 XI 1924 przeniesiono S. do 84. Pułku Piechoty w Pińsku na Polesiu na referenta sportowego, a 15 IX 1925 do sztabu OK IX w Brześciu nad Bugiem na referenta PW. Dn. 20 X 1926 odkomenderowano S. do Centralnej Szkoły Wyszkolenia Sportowego w Poznaniu na 3-miesięczny kurs wychowania fizycznego, po ukończeniu którego 3 I 1927 powrócił do sztabu DOK IX. Stąd 25 VI 1927 został przeniesiony do 75. Pułku Piechoty w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) na stanowisko dowódcy kompanii. Przypuszczalnie od 1930 r. był dowódcą III batalionu w 35. Pułku Piechoty w Brześciu nad Bugiem. W pułku tym w 1932 r. otrzymał stopień majora. W 1934 r. powrócił do 75. Pułku Piechoty w Chorzowie, w którym objął dowództwo batalionu. W lipcu 1937 r. został oficerem sztabu Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej. Jako doświadczony oficer liniowy wniósł znaczący wkład w szkolenie jej pododdziałów, za co został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi.

Od 1 VI 1938 S. był dowódcą II batalionu 75. Pułku Piechoty. Potwierdził wówczas swoje umiejętności dowódczo-szkoleniowe. Dn. 24 VIII 1939 kierował mobilizacją podległego sobie pododdziału w koszarach w Chorzowie, którą zakończył 30 VIII. Batalion zajął wówczas wyznaczony mu rejon koncentracji, tj. Komunalny Instytut Kształcenia Handlowego przy ul. Ludwika Urbanowicza w Chorzowie.

1 IX 1939 batalion otrzymał rozkaz nocnego przemarszu w rejon Tychów – Podlesia. Nad ranem II batalion rozlokował się w północnej części lasu Mąkołowiec, między szosą na Murcki a torem kolejowym. Stamtąd przystąpiono do natarcia na wschód od toru kolejowego Tychy – Kobiór. Podstawę wyjściową batalion zajął ok. godz. 10.00 i przeszedł do uderzenia w kierunku na Glinkę – Zuble – Żwaków. Ok. godz. 15.00 batalion nawiązał kontakt z nieprzyjacielem. Walka nasilała się wraz z upływem czasu. Kompanie, nie zważając na opór nieprzyjaciela, parły na Żwaków, który był zajęty przez Niemców. Natarcie to wspierał 54. Pociąg Pancerny „Groźny" i III dyon 23. PAL. Ok. 300 m

przed Żwakowem natarcie zostało zatrzymane przez nieprzyjaciela silnym ogniem broni maszynowej. Na rozkaz S. kompanie przeszły do zdecydowanego natarcia. Niemcy nie wytrzymali tego uderzenia i wycofali się do lasu, ponosząc znaczne straty. Batalion nacierał dalej w kierunku północnym i pod wieczór przeszedł do obrony, zajmując pozycję prawie 500 m od lizjery lasu. W następnych godzinach S. prowadził przygotowania do ponownego natarcia nocą, lecz ok. godz. 21.00 otrzymał rozkaz ich zaniechania, rozpoczęcia odwrotu i zorganizowania obrony na linii od Niwki do Jęzora. Batalion po przekroczeniu Przemszy zajął wyznaczony do obrony rejon. Wieczorem 3 IX S. otrzymał rozkaz do dalszego odwrotu. Z powodu choroby nie był jednak w stanie dalej dowodzić batalionem. Dowództwo batalionu przejął kpt. Kazimierz Władysław Jankowski, dotychczasowy dowódca 5. kompanii, a S. ewakuowano w kierunku wschodnim. Jak wynika z ustaleń dr. Jana Przemszy-Zielińskiego, poniósł on śmierć w 3. dekadzie września 1939 r. na Lubelszczyźnie.

S. posiadał najwyższe odznaczenia. Za działalność bojową w Legionach Polskich oraz podczas wojny polsko-bolszewickiej odznaczony był: Orderem Virtuti Militari V klasy, 4-krotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości. Natomiast w uznaniu jego zasług w szkoleniu żołnierzy i podnoszeniu na wyższy poziom obronności kraju nadano mu Złoty Krzyż Zasługi. Uhonorowany był też m.in.: Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921, Medalami Waleczności I i II klasy (austro-węgierskie), Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości, Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę.

CAW, sygn. Ap 15800; tamże, sygn. VM – 59, także, sygn. KN; tamże, sygn. 9–132. – Krzyska-Karski T., *Materiały do historii Wojska Polskiego*, nr 16, Londyn 1985; Przemsza-Zieliński J., *Księga wrześniowej chwały pułków śląskich*, t. 1, Kat. 1989; tenże, *Śląski front 1939. Obrona Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego we wrześniu 1939 r.*, Sosnowiec 1999.

Mieczysław Starczewski

Swoboda Leon Bernard (1904–?), pracownik umysłowy, inspektor biurowy Magistratu m. Chorzów.

Ur. 17 V 1904 w Radlinie (pow. rybnicki), syn górnika Alojzego i Marianny z d. Hutmaniok. Po ukończeniu szkoły ludowej (powszechnej) w Radlinie uczęszczał w l. 1916–1920 do gimnazjum w Rybniku, następnie od 1920 do 1923 – do Państwowego Gimnazjum im. gen. Józefa Wybickiego w Śremie w Wielkopolsce. Egzamin dojrzałości złożył tam 29 V 1923.

Brał udział w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku i powstaniach śląskich. Za udział w III powstaniu otrzymał Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi I klasy.

Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości zapisał się na Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu w Poznaniu. Podczas studiów ze względu na trudną sytuację rodzinną pracował w Kuratorium Poznańskiego Okręgu Szkolnego. Dn. 27 XII 1924 został zatrudniony jako pomocnicza siła biurowa w administracji miejskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Dn. 11 VIII 1925 poruczono mu funkcję sekretarza II burmistrza W. Spaltensteina, a 24 I 1927 nadano tytuł urzędowy starszego sekretarza miejskiego. Z dn. 1 VI 1928 powierzono mu organizację i kierownictwo Biura Statystycznego i Prasowego. Sprawował pieczę m.in. nad redakcją „Tygodnika Urzędowego..." oraz biblioteką Magistratu. W styczniu 1930 r. nadano mu urzędowy tytuł inspektora biurowego, a z dn. 1 IV 1935 przekazano w jego gestię sprawy

kasowe i rachunkowe Miejskiego Domu Ludowego. Był upoważniony do kontraktowania, zawierania umów dotyczących imprez teatralnych i muzycznych.

Od 18 II 1928 był żonaty z Franciszką Pietrzakówną (ur. 16 I 1907 w Duisburgu). Miał syna Zbigniewa Jana Alojzego (ur. 21 III 1933).

Dalsze jego losy są nieznane.

APKat., Zespół 646 – M. Chorzów, Pers. B 50, sygn. 223 – Swoboda Leon; USC w Ch., akt ślubu nr 50/1928/1.

Zbigniew Kapała

Szaliński Tadeusz (1898–?), sędzia, polityk, starosta pow. świętochłowickiego, dyrektor Policji Województwa Śląskiego w Królewskiej Hucie (Chorzowie).

Ur. 23 VIII 1898 w miejscowości Anielewo k. Brodnicy, w rodzinie Brunona i Natalii z d. Żdżarskiej. Pochodził z Kujaw, ale naukę zaczął pobierać w Gnieźnie, w założonym w 1863 r. Królewskim Gimnazjum dla chłopców z niemieckim językiem wykładowym. Dzięki kilku pracującym w tej szkole nauczycielom polskim, m.in. dr. Józefowi Ławickiemu, dr. Władysławowi Kozłowskiemu i dr. Ignacemu Henrykowskiemu, założono tam konspiracyjną organizację uczniowską: Towarzystwo Tomasza Zana (TTZ). S. został jej członkiem, a w 1916 r. wraz z Mieczysławem Chmielewskim i Edwardem Korytkowskim doprowadził do odbudowy oddziału TTZ w Chełmnie. Używał w tym czasie pseudonimu „Sawa". W l. 1917–1918, wcielony do armii niemieckiej, walczył na frontach rosyjskim i francuskim. Po demobilizacji wrócił do Gniezna. Wszedł w skład miejscowej Rady Robotniczej i Żołnierskiej oraz Rady Ludowej. Uczestniczył także w walkach w trakcie powstania wielkopolskiego. W l. 1919–1921 służył ochotniczo w Wojsku Polskim, uzyskując stopień podporucznika w oddziałach łączności. Był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej, z ramienia której w okresie przygotowań do plebiscytu udał się na Górny Śląsk i wziął udział w III powstaniu śląskim, pełniąc funkcję szefa łączności wojsk powstańczych. Współpracując z późniejszym wojewodą śląskim Michałem Grażyńskim, był jednym z organizatorów buntu Grupy „Wschód" przeciw Wojciechowi Korfantemu. W tym czasie podjął również studia prawnicze na Uniwersytecie Poznańskim, które ukończył w 1923 r. Po odbyciu odpowiedniej aplikacji mianowany został sędzią.

Wybierając na miejsce swego osiedlenia polską część Górnego Śląska, otrzymał w 1926 r. pracę w Sądzie Powiatowym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Znany ze swych propiłsudczykowskich poglądów, już w lutym 1927 r. wybrany został na stanowisko starosty w Pszczynie, w miejsce Franciszka Lercha. Tym samym na trwałe porzucił karierę sędziego, oddając się działalności politycznej. We wrześniu 1927 r. przeniesiony został na stanowisko starosty świętochłowickiego (na miejsce Józefa Potyki). Urząd ten pełnił aż do wybuchu II wojny światowej. Przyczynił się do znacznego rozwoju pow. świętochłowickiego, co udokumentowane zostało w wydanej z jego inicjatywy w 1931 r. specjalnej monografii. Opisał w niej stan opieki społecznej oraz kwestię bezrobocia i kształtowanie się rynku pracy w powiecie. W tym czasie pełnił również funkcję przewodniczącego Rady Komunalnej Kasy Oszczędności, prezesa zarządu okręgowego Związku Rezerwistów, członka zarządu okręgowego Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej oraz prezesa zarządu Polskiej Organizacji Wojskowej, a także

członka Związku Strzeleckiego, Związku Obrony Kresów Zachodnich, Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku i Związku Powstańców Śląskich. Był autorem drobnych prac poświęconych konstytucji marcowej oraz prawu opcji wg postanowień Konwencji Genewskiej, a także artykułów omawiających stosunki polsko-niemieckie, zamieszczanych w „Strażnicy Zachodniej".

Od 1931 r. był w związku małżeńskim z Janiną Łańcucką.

Został odznaczony: Krzyżem Niepodległości, Złotym Krzyżem Zasługi, 2-krotnie Medalem za Waleczność oraz Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości.

Po wybuchu II wojny światowej prawdopodobnie przebywał na Bliskim Wschodzie. Dalsze jego losy nie są znane.

Czy wiesz, kto to jest?, red. S. Łoza, W. 1938, s. 713; Długajczyk E., *Sanacja śląska 1926–1939. Zarys dziejów politycznych*, Kat. 1983, s. 17, 25, 67, 80, 116, 256, 306; *Ludzie miasta. Świętochłowicki słownik biograficzny*, cz. 5, oprac. E. Brzozowski, J. Helik, Świętochłowice 1987, s. 13–14; Łakomy L., *Ilustrowana monografia województwa śląskiego*, Kat. 1936, s. 96 (foto); Musioł L., *Pszczyna. Monografia historyczna*, Kat. 1936, s. 459; Nodzyński T., *„Strażnica Zachodnia" 1922–1939, źródło do dziejów myśli zachodniej w Polsce*, Zielona Góra 1997, s. 89–90, 125; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 42; *Powiat świętochłowicki. Monografia*, Kat. 1931, s. 355 (fot.); Szaliński T., *Ze wspomnień szefa łączności*, „Powstaniec Śląski" 1936, nr 5, s. 45–49 (w artykule m.in. zajęcie pocztowej centrali telefonicznej w Królewskiej Hucie na początku III powstania śląskiego).

Lech Krzyżanowski

Szcześniak Stanisław (?–1939/1945), inżynier architekt, architekt budynku dawnego Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy ul. Szopena (współcześnie siedziba Banku PKO BP).

Specjalizował się w budownictwie bankowym. Zaprojektował m.in. siedziby oddziałów Banku Polskiego w Łucku (1925; wspólnie z Ksawerym Miączyńskim), Pińsku (1925), Zamościu (1925) i w Królewskiej Hucie (1926).

Zginął w czasie wojny w KL Auschwitz.

Budynek banku

Chorzów, Kat. 1962; Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, W. 1954, s. 299.

Zbigniew Kapała

Szczęsny Piotr Paweł (1886–1955), drogerzysta, przedsiębiorca, działacz społeczno-narodowy, pierwszy prezes powstałego w lipcu 1922 r. Towarzystwa Samodzielnych Kupców Polskich Królewskiej Huty (obecnie Chorzów).

Ur. 22 VI 1886 w Osiecznej k. Leszna jako syn Wacława i Teofili z d. Jurgowskiej. Po ukończeniu praktyki zawodowej w 1907 r. przybył na Górny Śląsk i ostatecznie osiadł w Bytomiu. Zamieszkał przy ul. Gräupnera (obecnie ul. Stanisława Webera) 13, a na sąsiedniej ul. Große-Blattnitza-Straße (obecnie J. Piłsudskiego) otworzył drogerię. Prócz pracy zawodowej działał społecznie jako członek zarządu i prezes licznych miejscowych towarzystw kulturalno-oświatowych.

W czasie I wojny wcielony do armii niemieckiej, w l. 1915–1918 przebywał na froncie zachodnim, prowadząc agitację polityczną

wśród żołnierzy Polaków. Po powrocie do Bytomia czynnie włączył się w działalność na rzecz przyłączenia Górnego Śląska do Polski, ofiarowując na ten cel połowę swego majątku – 60 tys. marek. Czynnie uczestniczył w przygotowaniach do kolejnych powstań śląskich na terenie Bytomia i w organizowaniu miejscowych władz powstańczych. W czasie jednej z rewizji policji w 1919 r. w jego mieszkaniu odkryto schowek z bronią, za co omal nie rozstrzelano go na oczach rodziny. Dzięki determinacji żony zdołał uciec. Do miasta powrócił dopiero po objęciu władzy przez Międzysojuszniczą Komisję Rządzącą i Plebiscytową. Współpracował z Polskim Komisariatem Plebiscytowym; w jego mieszkaniu mieściło się biuro Komitetu Plebiscytowego na Powiat Bytomski. W miesiącach poprzedzających plebiscyt organizował w Bytomiu i okolicy wiece propagandowe. W III powstaniu był członkiem intendentury komendy powstańczej pow. bytomskiego.

Po podziale Górnego Śląska przeniósł się do Nowych Hajduk (obecnie część Chorzowa), otwierając przy ul. 3 maja 38 drogerię. Został też pierwszym prezesem powstałego w lipcu 1922 r. Towarzystwa Samodzielnych Kupców Polskich Królewskiej Huty. Za jego prezesury w 1923 r. ufundowano i poświęcono sztandar organizacji. Był też inicjatorem budowy pierwszego na Górnym Śląsku pomnika ku czci powstańców śląskich, który stanął w Nowych Hajdukach. Ok. 1930 r. zamieszkał w Królewskiej Hucie przy ul. Wolności 89. Porzucił ostatecznie zawód drogerzysty. W 1932 r. był już właścicielem przedsiębiorstwa spedycyjnego i magazynu cukru Banku Cukrownictwa SA. W połowie l. 30. jego firma zajmowała się transportem mebli i maszyn. Było to największe przedsiębiorstwo spedycyjne na Górnym Śląsku. Po zajęciu miasta przez Niemców firma przeszła pod zarząd niemiecki; zarządcą był Karl Piel wymieniony w 1942 r.

Po II wojnie światowej S. pod koniec 1945 r. ponownie uruchomił firmę spedycyjną. W 1949 lub na początku 1950 r. firma pod nazwą „Spedytor" została upaństwowiona i przekształcona w przedsiębiorstwo państwowo-spółdzielcze.

Zm. 17 II 1955 w Chorzowie i został pochowany na cmentarzu parafii św. Jadwigi. Z małżeństwa z Agnieszką z Rudolfów pozostawił syna i 3 córki.

Odznaczony był w latach międzywojennych: Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości i Srebrnym Krzyżem Zasługi.

USC w Ch., Akta zgonu; Księga zmarłych parafii św. Jadwigi w Chorzowie. – *Adressbuch für Beuthen O/S 1912/1913*; *Amtliches Fernsprechbuch für den Bezirk der Reichspostdirektion Oppeln*, Oppeln 1942; *Księga adresowa przemysłu, handlu i finansów polskiego Górnego Śląska 1924/25*; *Księga informacyjna przemysłu, handlu, rzemiosła i wolnych zawodów województwa śląskiego 1939/1940*, Kat. 1939; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce 1932/33*, W. 1932; *Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczt i Telegrafów w Katowicach 1946* [b.m.r.w.]; *Spis telefonów katowickiego Okręgu Poczt i Telegrafów 1950* [b.m.r.w.]. – Brożek K., *Polska służba medyczna...*, s. 321; EPŚl., s. 539 (błędna data śmierci: 1948); Jerzykiewicz W., *Drogiści w walce o wolność Śląska*, Kat. 1939; Kaganiec M., *Tajemnice bytomskich kamienic*, Bytom 1997; Kurek J., *Historia Wielkich Hajduk*, Ch. Batory–Wielkie Hajduki 2001, s. 111; Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*

Małgorzata Kaganiec

Szczotka Andrzej (1903–1940), należał do kadry oficerskiej Okręgu Korpusu V, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 24 X 1903 w Porąbce (woj. krakowskie), syn Wojciecha i Marianny z Klimasów. Po ukończeniu 4 klas gimnazjalnych wstąpił na Wydział Mechaniczno-Techniczny Wyższej Szkoły Przemysłowej w Bielsku. Pracował w Chorzowie, gdzie mieszkał przy

ówczesnej ul. Kościelnej. Ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Piechoty w Krakowie (1928). Dn. 1 I 1932 został mianowany podporucznikiem i przydzielony do 73. Pułku Piechoty, a od 1935 r. – do kadry Okręgu Korpusu V. Zmobilizowany w 1939 r., walczył w kampanii wrześniowej. Dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Katyń. Ksiega cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 613; *Pro memoria*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1991, nr 1, s. 366.

Zbigniew Kapała

Szczur Franciszek (daty życia nieznane), w l. 30. prezes Bractwa Kurkowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie), w 1934 r. członek zarządu (skarbnik) Towarzystwa Domu Ludowego tamże.

Głazek D., Linert A., Krzyżanowska-Rubin K., *Miejski Dom Ludowy...*, s. 84; Rolecki M., *Karykatury śląskie. Album* [b.m.r.w.].

Irena Białas

Szeller Zygmunt (1884–1952), muzyk, pedagog, organizator szkolnictwa muzycznego na Śląsku.

Ur. 15 III 1884 w Krakowie jako syn Romana i Wiktorii z Widowskich. Ukończył szkołę średnią w Krakowie, tamże konserwatorium muzyczne w 1903 r., a w 1907 – Dresdener Hochschule für Musik. Studia uzupełniające odbył u prof. Ottokara Szewczyka w Pradze. Od 1914 r. do 1918 r. służył w wojsku austro-węgierskim, uczestniczył w działaniach na froncie włoskim. W l. 1918–1919 służył w Wojsku Polskim. W l. 1911–1914 był nauczycielem muzyki. Od 1919 do 1925 r. dyrygował orkiestrą krakowskiego teatru „Bagatela". W l. 1925–1927 był profesorem Śląskiej Szkoły Muzycznej w Katowicach, a w okresie 1927–1929 profesorem Instytutu Muzycznego tejże szkoły, potem Śląskiego Konserwatorium Muzycznego.

Od 1931 do 1932 r. działał w zorganizowanej przez siebie w Katowicach Niższej Szkole Muzycznej i jej filii w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W Królewskiej Hucie filia tej szkoły powstała w 1932 r. z inicjatywy wicewojewody Tadeusza Saloniego. Mieściła się ona przy obecnej ul. Powstańców 22. Szkoła ta „nie miała na celu kształcenia zawodowego, chodziło o wychowanie aktywnych miłośników muzyki". Nauka trwała 5 lat i obok gry na instrumentach, takich jak fortepian, skrzypce, altówka, wiolonczela, wykładano przedmioty teoretyczne, kładąc nacisk zwłaszcza na lekcje słuchania muzyki.

W Chorzowie działało ognisko metodyczne śpiewu i muzyki (prowadzono kursy metodyczne i nauki śpiewu), którym kierował → Józef Powroźniak, referentem ds. muzycznych był Adam Mitscha.

S. był wiceprezesem Związku Muzyków Zawodowych w Krakowie, członkiem Związku Muzyków Pedagogów w Krakowie i Katowicach, członkiem Komisji Smyczkowej Śląskiego Konserwatorium Muzycznego, koncertmistrzem orkiestry symfonicznej Towarzystwa Muzycznego w Katowicach.

Bauman-Szulakowska J., *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922–1939. Próba syntezy*, Kat. 1994; *Czy wiesz, kto to jest?*, t. 1, red. S. Łoza, W. 1938, s. 719; Łuczak J., Widera S., *Pań-*

stwowa Szkoła Muzyczna I i II Stopnia im. Grzegorza Fitelberga w Chorzowie – jubileusz 55-lecia, „Zeszyty Chorzowskie", t. 5: 2000, Ch. 2001, s. 404; Nigrin W., *Początki szkolnictwa muzycznego w Chorzowie*, [w:] *40 lat działalności Państwowej Szkoły Muzycznej*, [Ch. 1985], s. 1.

Irena Białas

Szeruda Józef (1909–1971), ksiądz, proboszcz parafii ewangelickiej w Chorzowie w l. 1938–1939 oraz w maju i czerwcu 1945 r.

Pochodził z ewangelickiej, polskiej rodziny od pokoleń mieszkającej na Śląsku Cieszyńskim. Jego ojciec, Jerzy pochodził z Nydku. Ożenił się z Marią z d. Śniegoń, mieszkanką Wędryni i razem zamieszkali w rodzinnej miejscowości żony. Mieli 13 dzieci, z których jako ostatni urodził się Józef 12 VII 1909 w Wędryni.

Utrzymanie tak licznej rodziny nie było łatwe. Ojciec pracował jako szewc, matka zajmowała się domem i dorabiała szyciem, szydełkowaniem, gotowaniem. Wszyscy pracowali na roli, uprawiając niewielkie własne pole. Do tego dzierżawili jeszcze od innych gospodarzy trochę gruntu. Ciężką pracą dorobili się własnego domu.

Rodzice dbali o należyte wychowanie i wykształcenie swoich dzieci. Dlatego Józef po ukończeniu 6-klasowej szkoły w Wędryni rozpoczął naukę w Gimnazjum im. Antoniego Osuchowskiego w Cieszynie. Wybór gimnazjum w Cieszynie wynikał z mocno ugruntowanej polskiej świadomości narodowej, powszechnej wśród ewangelików na Zaolziu. Dla nich podział Śląska Cieszyńskiego po I wojnie światowej i przyłączenie Zaolzia do Czechosłowacji było prawdziwą tragedią. Dlatego wielu z nich przenosiło się do Polski i przyjmowało polskie obywatelstwo. Wielu ewangelików z Zaolzia po I wojnie światowej zamieszkało i pracowało na terenie polskiego Górnego Śląska. Podobnego wyboru dokonał także Sz., który 10 X 1928 decyzją Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego otrzymał obywatelstwo polskie i swoje życie związał z Rzeczypospolitą.

Po zdaniu matury w Cieszynie 19 VI 1928 rozpoczął studia na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Do podjęcia takiej decyzji skłoniła go ciężka choroba, którą przeszedł będąc uczniem VII klasy gimnazjum. Zapewne wpływ na taką decyzję miał przykład starszego brata Jana (ur. 26 XII 1889), który na Wydziale Teologii Ewangelickiej w Warszawie był profesorem, a po II wojnie światowej został pierwszym biskupem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce.

Podczas studiów S. był aktywnym członkiem Koła Teologów Ewangelickich (przez pewien czas jego prezesem), a także stowarzyszenia „Filadelfia", skupiającego ewangelickich studentów ze wszystkich wydziałów Uniwersytetu Warszawskiego. Kontynuowanie studiów umożliwiło mu stypendium, które otrzymał za bardzo dobre wyniki w nauce. Studia ukończył w przepisowym terminie i 27 VI 1932 uzyskał dyplom kandydata teologii (tytuł odpowiadający obecnemu magistrowi teologii).

Złożył wniosek o przyjęcie do pracy w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w RP. Po napisaniu wymaganych prac i zdaniu I egzaminu kościelnego – *pro venio concionandi* – 4 IX 1932, został ordynowany na duchownego tegoż Kościoła 16 X 1932 w Warszawie. Ordynował go generalny superintendent Kościoła ks. dr Juliusz Bursche.

Po ordynacji S. podjął pracę jako wikariusz senioralny ks. seniora K. Kulisza w Cieszynie. Funkcję tę pełnił od 17 X 1932 do 2 IX 1933. Wobec licznych zajęć ks. seniora poza parafią, wikariusz często zastępował go

w pracy. Uczył też religii w szkole powszechnej znajdującej się na placu kościelnym.

Z polecenia ks. seniora na przełomie l. 1932/1933 w jego zastępstwie zajmował się też administracją parafii w Jaworzu. Po skończeniu wikariatu został nauczycielem religii ewangelickiej w średnich szkołach Cieszyna: Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym, Państwowym Gimnazjum Klasycznym im Antoniego Osuchowskiego i w Państwowym Żeńskim Seminarium Nauczycielskim. Dn. 12 I 1934 zdał II egzamin kościelny *pro ministerio*, dający prawo do objęcia samodzielnego stanowiska w Kościele.

24 VIII 1935 ożenił się z Heleną Sztwiertnią, pochodzącą z Goleszowa. Odtąd żona dzieliła z nim trudy życia i była mu podporą w pracy. W następnych latach urodziło im się 4 dzieci: Janina Maria w Chorzowie (15 VII 1936), Irena Zuzanna w Wędryni (17 II 1942), Jan Jerzy w Wiśle (1 VIII 1946) i Helena Anna w Wiśle (24 III 1949).

W Cieszynie pracował od 3 IX 1933 do 30 VI 1936. Następnie został przeniesiony na Górny Śląsk. Władze wojewódzkie ściągały młodych i zdolnych polskich księży Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i zatrudniały ich w charakterze nauczycieli religii w szkołach państwowych. Mieli oni za zadanie budzenie i umacnianie wśród uczniów ewangelików polskiej świadomości narodowej. Z pracy katechetycznej zwalniano duchownych działającego na polskim Górnym Śląsku Ewangelickiego Kościoła Unijnego i zastępowano ich przedstawicielami Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, choć nie miał on na tym terenie żadnej parafii. Wśród wyznaczonych do tej trudnej pracy duchownych był też S. Został on najpierw nauczycielem religii w Państwowym Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Siemianowicach Śląskich (Od 3 VII do 30 XI 1936). Potem uczył religii w Chorzowie: w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. św. Stanisława Kostki, w Państwowym Gimnazjum im. Odrowążów i w Publicznej Szkole Powszechnej Nr 1, a także Miejskim Gimnazjum Żeńskim i Instytucie Kształcenia Handlowego od 1 XII 1936 do 1 IX 1939.

Jednocześnie działał bardzo aktywnie w Towarzystwie Polaków Ewangelików, w Ewangelickim Stowarzyszeniu Niewiast i w Związku Młodzieży Ewangelickiej. Sam założył i prowadził Kółko Ewangelickich Uczniów Szkół Średnich w Chorzowie. Były to polskie stowarzyszenia powiązane z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim w RP, skupiające głównie ewangelików Polaków przybyłych na Górny Śląsk ze Śląska Cieszyńskiego i centralnej Polski. Starały się one pozyskać także miejscowych ewangelików należących do Kościoła Unijnego. Najliczniejsze oddziały tych stowarzyszeń działały na Górnym Śląsku w Katowicach i w Królewskiej Hucie (Chorzowie). Początkowo planowano przekształcenie oddziałów Towarzystwa Polaków Ewangelików w parafie ewangelicko-augsburskie, ale w l. 30. członkowie Towarzystwa wstąpili do Ewangelickiego Kościoła Unijnego i po upływie ważności konwencji genewskiej z pomocą władz wojewódzkich przejęli władzę w tym Kościele. Prowadziło to do wewnętrznych sporów i walk, wobec oporu dotychczasowych duchownych i wiernych przeciwko zmianom. Chorzów należał do parafii, w których napięcia były szczególnie silne. Rada Parafialna została rozwiązana, a zarząd parafii przejął komisarz. Pozbawiono też urzędu długoletniego pastora (proboszcza) tej parafii → ks. J. Schichę, a na jego miejsce Tymczasowa Rada Kościelna 7 I 1938 „[...] zamianowała ks. Pastora (J. Szerudę) prowizorycznie na stanowisko duszpasterza przy parafii w Chorzowie. Do obowiązków ks. pastora należy odprawianie polskich nabożeństw, chrztów, konfirmacji, ślubów, pogrzebów itp. Bez zgody księdza nie może inny pastor względnie wikariusz wykonywać powyższych czynności".

Obowiązki pastora unijnej parafii w Chorzowie Sz. pełnił za zgodą konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Mimo istniejących trudności i sporów, z rozwagą

i dużą skutecznością prowadził działalność duszpasterską i katechetyczną. Stopniowo rosła frekwencja na odprawianych przez niego polskich nabożeństwach. Pełnił też funkcję gospodarza Domu Starców i Sierot im. ks. dr. Marcina Lutra w Chorzowie.

Ta działalność została przerwana po wybuchu II wojny światowej. Księża z Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego zostali pozbawieni stanowisk i możliwości pracy w Kościele Unijnym. Dla S. rozpoczął się trudny okres: najpierw 3-miesięcznej tułaczki wojennej, a potem szukania pracy umożliwiającej przeżycie i utrzymanie rodziny. Od 1 IX 1940 do 31 VIII 1943 pracował w kancelarii firmy inżynierskiej dr. inż. Muentera w Gliwicach, skąd został zwolniony jako Polak na polecenie gestapo. Później pracował (od 1 XI 1941 do 31 VII 1944) jako księgowy w hurtowni spożywczej w Orłowej na Zaolziu, a od 1 VIII 1944 do 30 IV 1945 w hurtowni drogeryjno-aptekarskiej w Cieszynie.

Po zakończeniu wojny, w maju 1945 r. udał się do Chorzowa, aby objąć z powrotem stanowisko proboszcza tamtejszej parafii ewangelickiej. Sytuacja parafii i ewangelików górnośląskich była niejasna. Ewangelicki Kościół Unijny został potraktowany jak organizacja niemiecka i nie miał możliwości działania. Istniało niebezpieczeństwo pozbawienia ewangelików ich własności kościelnej. Niepewny był też dalszy los wiernych, którym groziła deportacja do Niemiec. W tych trudnych warunkach S. czynił starania o odzyskanie kościołów ewangelickich, a także innego majątku parafii. Jego starania zakończyły się sukcesem; 22 VI 1945 przejął z powrotem protokolarnie na rzecz parafii ewangelickiej w Chorzowie obydwa kościoły, plebanię i cmentarz. W Chorzowie rozpoczęły się na nowo regularne nabożeństwa i organizowano życie parafialne w nowych warunkach. W wyniku zmian zaistniałych po wojnie ewangelicka parafia w Chorzowie (podobnie jak inne parafie ewangelickie na Górnym Śląsku) przyłączona została do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego.

S. przyjął w tym czasie propozycję przejęcia administracji parafii w Wiśle, gdzie rozpoczął pracę duszpasterską 15 VII 1945. Oprócz wielotysięcznej parafii w Wiśle obsługa duszpasterska obejmowała także niewielką parafię w Istebnej. Do pomocy w tej pracy S. miał ks. Adolfa Franka. W Wiśle wojna nie spowodowała większych zmian ani co do liczebności parafii, ani co do stanu jej posiadania. Przed księżmi i Radą Parafialną stało zadanie zorganizowania i rozwinięcia pracy parafialnej w nowych warunkach. Sytuację utrudniał fakt, że wielu mężczyzn okupanci zesłali na przymusowe roboty, uwięzili bądź wcielili do wojska. Zaraz po wojnie zostali w Wiśle tylko starsi mężczyźni oraz kobiety i dzieci. Stopniowo w następnych latach mężczyźni wracali do domów z wojennej tułaczki.

Nabożeństwa odbywały się regularnie. We wszystkich szkołach odbywały się lekcje religii ewangelickiej. Wznowiły działalność koła Związku Młodzieży Ewangelickiej. Zorganizowano też zajęcia w szkółkach niedzielnych. Wznowiły działalność Rada Parafialna i Komitet Parafialny (po raz pierwszy zebrał się 26 I 1946). Z inicjatywy S., w l. 1947–1948 wybudowano kaplicę na miejscowym cmentarzu, którą poświęcono 29 VIII 1948.

Wobec powrotu z Anglii ks. dr. Andrzeja Wantuły, konsystorz odwołał S. ze stanowiska administratora parafii w Wiśle z dn. 16 VIII 1949, przywracając ks. A. Wantułę na stanowisko proboszcza tejże. S. pracował jeszcze przez następne lata w Wiśle jako etatowy nauczyciel religii ewangelickiej w tamtejszym Liceum Ogólnokształcącym.

Z dniem 1 I 1951 S. objął administrację parafii w Drogomyślu. Przez następne miesiące dojeżdżał do Drogomyśla, pracując dalej jako nauczyciel religii w Wiśle (do 31 VIII 1951). Parafia w Drogomyślu była w czasie wojny najbardziej zniszczona na Śląsku Cieszyńskim. Ogromnym wysiłkiem i wielką ofiarnością miejscowych parafian, a także przy dużej pomocy całego Kościoła, odbudowano zniszczony kościół. Dzieło

odbudowy po ks. Janie Morcinku, przejął S. Odbudowany kościół został poświęcony w maju 1951 r. Naprawy wymagała także plebania i zabudowania gospodarcze. Dokonano tego w następnych miesiącach.

W międzyczasie 5 VIII 1951 wybrano nowego proboszcza parafii w Drogomyślu. Przez aklamację wybrano S. i pozostał on na tym stanowisku aż do śmierci 10 X 1971. W kolejnych latach wiele czasu i wysiłku pochłonęło dokończenie odbudowy kościoła i jego wyposażenie (ławki, organy, zegar na wieży, ogrzewanie itp.)

Do parafii w Drogomyślu należały także wioski: Pruchna, Ochaby, Bąków, Rychwałd, Mnich, Zaborze, Chybie i część Dębowca. Ksiądz uczył religii w szkołach w Drogomyślu, Pruchnej, Ochabach i Bąkowie. Praca katechetyczna należała do ulubionych przez niego dziedzin duszpasterstwa. Dbał też bardzo o piękno i powagę odprawianych przez siebie nabożeństw w kościele w Drogomyślu i w kaplicy w Pruchnej. Szczególną opieką otaczał działające na terenie parafii dwa chóry: w Drogomyślu i w Pruchnej.

S. nie ograniczał się tylko do działalności parafialnej. Był także bardzo aktywny jako wizytator lekcji religii, długoletni konsenior Diecezji Cieszyńskiej, członek Synodu Kościoła i radca konsystorza. Przez wiele lat był członkiem Komisji Egzaminacyjnej a także innych komisji kościelnych.

Jego zainteresowanie pieśniami kościelnymi, sprawiło, że został przewodniczącym Komisji Śpiewnikowej. W l. powojennych odczuwano pilną potrzebę wydania nowego śpiewnika, wspólnego dla całego Kościoła. Pierwszy taki śpiewnik ukazał się drukiem w 1959 r. Szybko jednak konieczne było jego poprawienie i uzupełnienie. Tego zadania podjęła się Komisja Śpiewnikowa pod przewodnictwem S. W efekcie pracy tej Komisji w 1965 r. wydano nie tyle poprawiony, ile nowy śpiewnik dla całego Kościoła.

Ewangelicy w Chorzowie. 1844–2004, oprac. J. Romański, R. Skoczek-Kulpa, Ch. 2004, s. 17, 24; Mach H., Dzieje ewangelicyzmu w Chorzowie, praca magisterska pisana pod kier. ks. dr. H. Czembora w Katedrze Teologii Historycznej ChAT, W. 1981 (mps), s. 67, 68, 75, 88–90; *Zacni wiślanie. Słownik biograficzny*, cz. I, Wisła 2000, s. 104–106.

ks. Henryk Czembor

Szonowski Brunon (1886–1952), absolwent austriackiej Wojskowej Akademii Technicznej, oficer armii austro-węgierskiej a następnie Wojska Polskiego, pilot, inwalida wojskowy, przewodniczący koła Związku Oficerów Rezerwy RP w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 24 XII 1886 w miejscowości Łaszków na Morawach (Republika Czeska), syn Jerzego i Janiny z d. Matejka, z pochodzenia Ślązak, wychowany w polskiej tradycji. Naukę rozpoczął w szkole realnej w Ołomuńcu. Przerwał ją po 2 latach i kontynuował w wojskowej szkole realnej w Kismartonie, a następnie w Wyższej Szkole Realnej w Granicy Morawskiej. Maturę zdał w Wiedniu.

W 1903 r. rozpoczął studia w Wojskowej Akademii Technicznej w Mödling. Ukończył je w 1907 r. Służył najpierw w artylerii, a potem, po ukończeniu 31 XII 1912 szkoły pilotów w Neustadt, w lotnictwie armii austro-węgierskiej. Dn. 1 XI 1912 awansował do stopnia porucznika. Po ukończeniu szkoły lotniczej pozostał w niej jako instruktor. Przez rok szkolił przyszłych pilotów, zaś 1 I 1914 został dowódcą eskadry radiotelegraficznej Hajmaskör. Dn. 1 VIII 1914 przeniesiono Sz. na stanowisko oficera pilota w 4. eskadrze wywiadowczej, a następnie na taką samą funkcję w 19. eskadrze wywia-

dowczej. Po wybuchu I wojny światowej najpierw działał jako pilot na froncie francuskim, a potem włoskim. Dn. 1 IX 1915 został awansowany do stopnia kapitana. Dowodził wówczas 3. austro-węgierską eskadrą lotniczą. Stał na jej czele do 31 III 1916. W dn. następnym objął dowództwo 7. eskadry lotniczej. Jej dowódcą był do końca sierpnia 1916. Problemy zdrowotne spowodowały konieczność przerwy w lotach bojowych. 1 IX 1916 wyznaczony został na dowódcę 2. baterii w 9. Pułku Artylerii Ciężkiej. W pułku tym pełnił służbę do końca t.r. 1 I 1917 skierowano Sz. na dowódcę szkolnej grupy artylerii. Po 2 miesiącach powrócił do lotnictwa i objął 34. eskadrę lotniczą. W lipcu t.r. został zestrzelony przez nieprzyjaciela, ale powrócił do eskadry. Nie miał szczęścia 14 VIII 1917. Tego dnia wykonywał lot bojowy nad frontem włoskim i został zestrzelony. Ciężko ranny dostał się do niewoli włoskiej, w której przebywał do 1 V 1918. Uznany przez Włochów za inwalidę, został przez nich zwolniony z niewoli.

W szeregach armii austro-węgierskiej pozostawał do końca lutego 1919 r., potem przeszedł na emeryturę.

Przyjechał do Polski i zaczął starania o przyjęcie do tworzącego się polskiego lotnictwa wojskowego. Dn. 1 III 1920 otrzymał powołanie do służby wojskowej w polskim lotnictwie; 15 X t.r. objął obowiązki dowódcy 19. eskadry w szkole lotnictwa myśliwskiego w Baranowiczach, a następnie w Dęblinie. Dowódcą tej eskadry był do końca marca 1921 r., potem został dowódcą oddziału ćwiczeń w 2. Pułku Lotniczym w Krakowie. W grudniu 1921 r. awansował do stopnia majora.

Dn. 1 X 1924 został zwolniony z Wojska Polskiego. Zamieszkał wówczas w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy ul. Katowickiej 15. Został wtedy pracownikiem, a ok. 1927 r. dyrektorem Banku Spółdzielczo-Kredytowego w Królewskiej Hucie przy ul. Sobieskiego 1. W t.r. został pierwszym prezesem królewskohuckiego koła Związku Oficerów Rezerwy RP. Był członkiem tej organizacji do wybuchu II wojny światowej. Działał także aktywnie w lokalnym kole Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej.

Sz. należał do pionierów lotnictwa sportowego w woj. śląskim. Z jego inicjatywy założono Klub Pilotów Województwa Śląskiego z siedzibą w Katowicach, skupiający głównie weteranów lotnictwa wojskowego. Został jego prezesem. W 1926 r. rozpoczął wydawanie czasopisma „Pilot". Po utworzeniu w 1931 r. Aeroklubu Śląskiego w Katowicach kontynuował działalność w tej organizacji. Na Walnych Zgromadzeniach w dn. 27 III 1934, 26 IV 1935, 26 III 1936 był wybierany do Komisji Technicznej. W 1938 r. wybrano go do sądu klubowego.

Był żonaty z Hildegardą Partner. Ostatnio mieszkał w Chorzowie przy ul. Drzymały 12.

Był odznaczony m.in. Orderem Żelaznej Korony, Krzyżem Zasługi Wojennej, 2-krotnie Medalem Zasługi.

Zm. 16 XII 1952 w Chorzowie.

Akta USC w Ch., akt zgonu 903/1952/1; Arch. Zakładowe Uwal, akta pracowników Wydziału Skarbowego; APKat., Zespół Urząd Wojewódzki Śląski, sygn. 42; CAW, Ap 18030 (brak paginacji stron w teczce). – Długajczyk E. *Sanacja śląska 1926–1939. Zarys dziejów politycznych*, Kat. 1983; *Dziesięciolecie Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch. 1934 (fot., s. 11); *Księga adresowa województwa śląskiego rok 1926/1927*; *Rocznik Oficerski 1923*, W. 1923; *Rocznik Oficerski 1928*, W. 1928; *Sprawozdanie z działalności Aeroklubu Śląskiego za rok*: 1934, 1935, 1936, 1938.

Mieczysław Starczewski, Antoni Steuer

Szwajnoch Stefan (1886–1945), ksiądz katolicki, proboszcz parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym, kanonik Kapituły Katedralnej w Katowicach, działacz narodowy i społeczny, więzień obozów koncentracyjnych.

Ur. 31 VIII 1886 w Bielszowicach, syn górnika i rolnika Franciszka oraz Barbary z d. Gonsior. Po ukończeniu szkoły ludowej uczył się w gimnazjum w Bytomiu, gdzie w 1908 r. zdał egzamin dojrzałości. W t.r. rozpoczął studia na Wydziale Teologii Kato-

lickiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Należał do wrocławskiego Koła Braterskiego „Zet" i był ostatnim prezesem Grupy Narodowej „Swoi". W 1910 r. wraz z kolegami ze studiów: Augustynem Rasskiem i Janem Szymałą zorganizował górską wyprawę w Tatry. Za czytanie „Kuriera Poznańskiego" i „Dziennika Berlińskiego" był szykanowany, a dyrektor konwiktu studenckiego ks. dr Johannes Steinmann wymierzył mu karę pieniężną w wysokości 350 marek. Z opresji pomogli mu wyjść księża Polacy, którzy zebrali między sobą potrzebną sumę. Święcenia kapłańskie przyjął 22 VI 1912 we Wrocławiu z rąk bp. Karola Augustina.

Po prymicjach pracował krótko w parafii św. Jadwigi w Chróścicach k. Opola, następnie (od 2 X 1912) w parafii św. Jadwigi w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie organizował polskie towarzystwa i kierował Kongregacją Mariańską. Za działalność w duchu polskim 22 III 1916 został przeniesiony do parafii św. Michała, położonej w berlińskiej dzielnicy Kreuzberg. Wznowił tam naukę przygotowawczą do I Komunii św. w języku polskim. Od 15 VIII 1917 pracował w charakterze wikariusza w parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Kluczborku. W czasie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku był wikariuszem w parafii św. Anny w Zabrzu, gdzie utworzył Towarzystwo Oświaty im. św. Jacka, Towarzystwo Czytelni Ludowych i sieć bibliotek we wszystkich miejscowościach pow. zabrskiego. Przemawiał na wiecach i organizował przyszłe zespoły pracownicze dla administracji państwowej. W październiku 1920 r. wszedł w skład delegacji polskiego duchowieństwa górnośląskiego na rozmowy z nuncjuszem apostolskim ks. Achillesem Rattim. Od 1921 r. przewodniczył Wydziałowi Powiatowemu Kółek Oświatowych z siedzibą w Zabrzu. Po zamachu bojówkarzy niemieckich na probostwo w czerwcu 1922 r. opuścił zabrską parafię i schronił się w Tychach.

W l. 1922–1925 był organizatorem polskiego szkolnictwa w Królewskiej Hucie oraz wizytatorem szkół ludowych i średnich przy Wydziale Oświecenia Publicznego w Katowicach. Przejściowo pełnił także obowiązki dyrektora Państwowego Męskiego Gimnazjum Klasycznego im. Odrowążów w Królewskiej Hucie. Dn. 1 III 1925 został mianowany proboszczem w parafii św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym. Wyposażył kościół w nowe organy (1927), polichromię i ołtarz główny (1930). Współpracował w tym dziele z F. Nowowiejskim i → J. Makarewiczem. Poza tym przyczynił się do zbudowania niewielkiej kapliczki Podwyższenia Krzyża Świętego na pl. Piastowskim (1925–1926) i otworzenia nowego cmentarza (1 XI 1932), a także zorganizowania Miejskiego Komitetu Pomocy Zimowej dla Bezrobotnych (1936) i kuchni dla ubogich.

Ulubionym polem działania Sz. były organizacje katolickie. Swoje powstanie zawdzięczały mu: parafialna Akcja Katolicka, „Caritas", Papieskie Dzieło Rozkrzewiania Wiary, chór kościelny (60 śpiewaków) i Krucjata Eucharystyczna. Ponadto na terenie

parafii działały inne, polskie i niemieckie, organizacje parafialne: Trzeci Zakon św. Franciszka, Bractwo Pocieszenia, Żywy Różaniec, Kongregacja Mariańska Panien, Sodalicja Młodzieńców, Bractwo Matek Chrześcijańskich, Dzieło Dziecięctwa Jezusowego, Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia i Straż Honorowa. Działalność tych stowarzyszeń Sz. koordynował na łamach „Chorzowskich Wiadomości Parafialnych", których był redaktorem w l. 1930–1936.

Wiele czasu poświęcał działalności społecznej i kurialnej. Był członkiem tymczasowego Zarządu Ligi Katolickiej (6 XI 1923), prezesem Towarzystwa Czytelni Ludowych w Chorzowie, zastępcą prezesa Zarządu Wojewódzkiego Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji i członkiem Zarządu Głównego tej partii, wiceprezesem Śląskiego Związku Akademickiego i członkiem Śląskiej Rady Wojewódzkiej (1931–1936). Brał udział w zjeździe chrześcijańsko-społecznym w Brukseli (1931). W dekrecie z 8 II 1928 bp Stanisław Adamski włączył go do grona członków prosynodalnej Komisji ds. Religijnego Wychowania Młodzieży. Zasiadał też w Śląskiej Radzie Związku Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej (1925–1933). Dn. 23 III 1931 ordynariusz katowicki powierzył mu członkostwo w Diecezjalnej Radzie Administracyjnej (Consilium Administrationis). Ponadto Sz. – z polecenia biskupa katowickiego – był kuratorem i wizytatorem Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej (1937–1939), asystentem kościelnym Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej (16 VI 1937), referentem Kurii Diecezjalnej w Katowicach (21 VI 1937) oraz prezesem Rady Misyjnej Diecezji Katowickiej (20 X 1938). W maju 1937 r. otrzymał tytuł tajnego szambelana Jego Świątobliwości i nominację na kanonika Kapituły Katedralnej w Katowicach. Prowadził sekretariat Kapituły i referował na zebraniach bieżące sprawy. Od 1938 r. kierował kuracją Chrystusa Króla w Katowicach.

Na początku II wojny światowej w wyniku denuncjacji został aresztowany przez gestapo w Katowicach i 12 II 1940 wydalony do Generalnego Gubernatorstwa. Od kwietnia do sierpnia 1940 r. przebywał w Krakowie, a potem był osobistym kapelanem bp. Czesława Kaczmarka z Kielc i tłumaczem w kurii kieleckiej. Tam został ponownie aresztowany z powodu rzekomo znalezionej w czasie rewizji mapy, na której Sz. miał wyznaczyć granice przyszłej Polski, daleko wysunięte na zachód. Z Kielc przewieziono go do KL Auschwitz (we wrześniu 1942 r.). Pracował tam jako cieśla, opiekował się chorymi (m.in. osobą, która doprowadziła do jego aresztowania), słuchał też spowiedzi i udzielał komunii św. w umywalni, za co groziła mu śmierć z rąk oprawców. W 1944 r. ewakuowano go najpierw do obozu koncentracyjnego w Oranienburgu nad Havelą (1944 r.), a później do Belsen-Bergen, gdzie zm. 24 III 1945. Przy jego śmierci był obecny ks. Walerian Adamski, brat bp. Stanisława Adamskiego.

AAKat., Akta personalne ks. S. Szwajnocha, t. 1: 1908–1961, sygn. AP-836; Akta Ogólne – Lokalne: Chorzów – Parafia św. Marii Magdaleny, t. 1: 1905–1934, sygn. 423; t. 2: 1935–1978, sygn. 424; Akta Ogólne – Obsadzenia: Chorzów – Parafia św. Marii Magdaleny, t. 1: 1889–1969, sygn. 422; APKat., Akta Sejmu Śląskiego w Katowicach (1922–1939), Wydział Prac Sejmowych, sygn. 912. – Drabina J., *Historia Chorzowa...*, s. 191–193; Gwóźdź H., *Udział duchowieństwa śląskiego w akcji plebiscytowej i powstaniach (1919–1921)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne" 1982, t. 15, s. 197; *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1912*, Breslau [b.r.w.], s. 415; 1918, s. 26; 1921, s. 51; Hanke R., *Silesia cantant. Dzieje polskiego ruchu śpiewactwa kościelnego na Śląsku*, Kat. 1996, s. 138, 191; Jacewicz W., Woś J., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, z. 3, W. 1978, s. 209; *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, wyd. i oprac. J. Myszor i J. Konieczny, Kat. 2003, s. 117, 146 i 150; Krzyżanowski L., *Kościół katolicki i inne związki wyznaniowe*, [w:] *Województwo śląskie...*, s. 112; Lewek M., *Górnośląski plebiscyt z roku 1921 oraz udział w nim duchowieństwa katolickiego*, [w:] *Sacrum Poloniae Millenium. Rozprawy, szkice, materiały historyczne*, t. 7, Rzym 1960, s. 18; Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Kat. 1999, s. 117, 129, 133, 168 i 226; *O duszę polską...*, s. 131, 132; Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej...*, s. 75, 152, 191, 243, 327, 344, 346, 371, 376–379, 386, 450, 476, 492, 494, 524, 537, 543, 545, 551, 556 i 605; tenże,

Działalność pozaduszpasterska duchowieństwa chorzowskiego w Drugiej Rzeczypospolitej, [w:] *Kultura i obyczajowość mieszkańców Chorzowa w XIX i XX wieku. Materiały z sesji naukowej 7 października 2000 r.*, Ch. Batory 2001, s. 111, 113, 115–118, 123; tenże, *Szwajnoch Stefan (1886–1945)*, SBKDŚl., s. 422, 423; *Przegląd Administracji Apostolskiej Śląska Polskiego*, Mikołów 1924, s. 16; Rechowicz H., *Sejm Śląski...*, s. 268; Reiner B., *Szwajnoch Stefan (1886–1945)*, [w:] EPŚl., s. 546; *Rocznik diecezji katowickiej*, Kat. 1947, s. 170; *Rocznik diecezji śląskiej (katowickiej)*, Kat. 1930, s. 22, 30 i 62; 1936, s. 91, 95 i 123; 1938, s. 15, 20, 23, 26, 28, 55 i 136; „Rozporządzenia Administracji Śląska Polskiego" 1923, R. 1, nr 9 (7 XII), poz. 143, s. 39; 1925, R. 3, nr 27 (27 VII), poz. 462, s. 148; Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*, s. 141, 149, 202; *Sprawozdanie TCL w Poznaniu za czas od 1 lipca 1926 do 30 czerwca 1927*, Poznań [b.r.w.], s. 4, 5; Stefańska M., *Parafia św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym na przestrzeni dziejów*, Ch. 1992, s. 22–24; Szymiczek F., *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918*, Wr. 1963, s. 123, 125; Szołdrski W., *Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, [w:] *Sacrum Poloniae Millenium. Rozprawy, szkice, materiały historyczne*, t. 11, Rzym 1965, s. 249; Śledzianowski J., *Ksiądz Czesław Kaczmarek – biskup kielecki 1895–1963*, Kielce 1991, s. 178; Wichura-Zajdel E., *Z dziejów duchowieństwa śląskiego w czasie wojny 1939–1945*, W. 1968, s. 135, 138–140, 185–187. – „Gość Niedzielny" 1945, R. 18, nr 33 (29 IX), s. 272; nr 37 (21 X), s. 300; „Starochorzowskie Wiadomości Parafialne" 1937; „Głosy znad Odry" 1921, R. 4, nr 1, s. 29, 30; nr 2, s. 64; „Polonia" 1930, R. 7, nr 2008 (10 V), s. 7; „Wiadomości Diecezjalne" (Katowice) 1931, R. 6, nr 3 (12 III), poz. 67, s. 34; 1938, R. 13, nr 4, s. 181; nr 10, s. 378.

ks. Henryk Olszar

Szymoński Władysław (w źródłach prasowych czasem występuje jako **Henryk**) (1893–1978), nauczyciel wychowania fizycznego, sędzia sportowy, działacz sportu szkolnego.

Ur. w 1893 r. w Nowym Sączu. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Kalwarii Zebrzydowskiej. Ukończył gimnazjum w Wadowicach w 1910 r. i seminarium nauczycielskie w Kętach w 1914 r. Od 1922 r. był nauczycielem wychowania fizycznego w Nowym Sączu. Wtedy też ukończył kurs wychowania fizycznego dla nauczycieli szkół średnich w Krakowie.

W 1924 r. przybył do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Początkowo był nauczycielem wychowania fizycznego w Państwowym Gimnazjum im. Odrowążów, następnie

Najlepsi siatkarze MKS z dyr. Karbowiakiem i prof. Szymońskim

w Miejskim Instytucie Kształcenia Handlowego. Zorganizował Międzyszkolny Klub Sportowy. Po 1926 r. związał się z obozem sanacyjnym. Był członkiem Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (z ramienia tego komitetu współuczestniczył w budowie stadionu na Wzgórzu Redena), współzałożycielem Klubu Sportowego „Stadion", w którym pełnił funkcję kierownika sekcji tenisowej. W l. 1927–1928 był wiceprezesem, następnie – krótko – komisarycznym prezesem, a w l. 1929–1930 prezesem Śląskiego Okręgowego Związku Lekkoatletycznego i przewodniczącym jego Wydziału Spraw Sędziowskich. W l. 1937–1938 był członkiem Zarządu Okręgowego Związku Narciarskiego w Katowicach.

Od wybuchu II wojny światowej do 1945 r. przebywał w Rumunii; w miejscowości Turnu Severin był szefem oddziału Amerykańskiej Komisji Pomocy Polakom. Od 1941 r. do zakończenia wojny był nauczycielem wychowania fizycznego w polskich gimnazjach w miejscowościach Turnu Severin i Craiova.

W 1945 r. powrócił do Chorzowa i zajął piastowane przed wojną stanowisko. W 1948 r. wyjechał do Krakowa, gdzie objął kierownictwo Wojewódzkiego Ośrodka Sportowego. W 1949 r. został wizytatorem wychowania fizycznego w Wojewódzkim Kuratorium Szkolnym w Krakowie. Jednocześnie pracował jako nauczyciel wychowania fizycznego w średnich szkołach ogólnokształcących w Krakowie oraz w Zrzeszeniu Sportowym „Zryw" i w Szkolnym Związku Sportowym. W 1953 r. przeszedł na emeryturę.

Zm. 16 IV 1978 w Krakowie. Został pochowany na cmentarzu w Żmigrodzie k. Jasła.

Arch. Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Akta osobowe. – Laskiewicz H., *Rozwój organizacyjny ruchu sportowego województwa śląskiego w latach 1922–1939*, Kat. 1989; Pietrzak H., *Szymoński Władysław (1893–1978)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport" 1993, nr 3; Steuer A., Szopa R., *Stadion Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie) (1929–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003.

Antoni Steuer

Ś

Ślązak Stefan (1889–1957), muzyk, kompozytor, pedagog, kierownik artystyczny powołanego do życia na przełomie l. 1928/1929 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) zawodowego Teatru Ludowego.

Ur. 21 III 1889 w Puchaczowie w Lubelskiem, syn Franciszka i Ludmiły z Olszewskich. Ukończył szkołę dla organistów w Płocku (1902–1907) i gimnazjum. Maturę zdawał w 1923 r. w Sosnowcu. W l. 1909–1914 studiował w Konserwatorium Warszawskim śpiew solowy i kompozycję. Od 1908 r. pracował jako artysta śpiewak w teatrze operowym i operetkowym oraz jako organista katedralny w Płocku; zajęcia te kontynuował po I wojnie światowej na terenie Warszawy i Lublina. Działał tam też jako reżyser i dyrygent.

W l. 1915–1918 należał do POW w Lublinie. W 1920 r. służył ochotniczo w Wojsku Polskim, w 1921 r. brał udział w III powstaniu śląskim. W 1923 r. był współorganizatorem Teatru Polskiego. W t.r. z jego inicjatywy powstało Śląskie Towarzystwo Muzyczne w Katowicach. W 1925 r. zorganizował tam prywatną szkołę muzyczną, w której prowadził wykłady. Szkoła ta od 1927 do 1939 r. istniała jako I Śląska Szkoła Muzyczna im. Józefa Elsnera. Podczas okupacji prowadził tajną szkołę muzyczną w Sosnowcu. Po wojnie wznowił działalność swojej szkoły muzycznej w Katowicach.

Na przełomie l. 1928/1929 został kierownikiem artystycznym powołanego do życia w Królewskiej Hucie zawodowego Teatru Ludowego. Na jego otwarcie zaplanowano wystawienie *Betlejem polskiego* Lucjana Rydla, w „nowym opracowaniu inscenizacyjnym, z własną orkiestrą i chórem". Plany były bardzo ambitne i kreślone z rozmachem. W dalszej kolejności planowano realizację m.in. *Krakowiaków i górali, Skalmierzanek i Donżuana*. Uroczyste otwarcie działalności Teatru Ludowego odbyło się 14 I 1929 w sali hotelu „Graf Reden". Nie znamy dalszych losów tej inicjatywy. Być może, pierwsza premiera była jedyną. Ś. jest przede wszystkim twórcą pierwszej śląskiej opery *Silesiana* (1934), autorem kantaty *Piastowie na Śląsku*, operetek, wodewilów, opracowań folkloru śląskiego, tańców śląskich, pieśni solowych i chóralnych.

Zm. 23 II 1957 w Będzinie.

Baumann-Szulakowska J., *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922–1939. Próba syntezy*, Kat. 1994, s. 208; *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, t. 1, W. 1938, s. 735; Linert A., *Polskie życie teatralne Chorzowa w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 83.

Andrzej Linert

Śniegoń Karol (1896–1977), inżynier górnik, w l. 1922–1929 był zatrudniony w kopalni „Król–Wschód" („Prezydent Mościcki") w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), awansując od sztygara do zastępcy zawiadowcy, w l. 1929–1930 był zawiadowcą kopalni „Barbara" tamże.

Ur. 10 XII 1896 w Wędryni na Śląsku Cieszyńskim. W l. 1914–1920 ukończył Akademię Górniczą w Leoben (Austria). Dyplom nostryfikował w roku akademickim 1932/1933 w Akademii Górniczej w Krakowie. W l. 1922–1929 był zatrudniony w kopalni „Król–Wschód" w Królewskiej Hucie, awansując od sztygara do zastępcy zawiadowcy. W l. 1929–1930 był zawiadowca kopalni „Barbara" tamże. Potem został zatrudniony w kopalniach księcia von Donnersmarcka jako kierownik naukowej organizacji pracy; w l. 1936–1939 był dyrektorem kopalni „Polska" w Świętochłowicach. W okresie okupacji hitlerowskiej został usunięty ze stanowiska i pracował dorywczo w firmie budowlanej w Katowicach. Po wojnie, w l. 1945–1946 był naczelnym dyrektorem Mikołowskiego, a w l. 1947–1948 – Jaworznicko-Mikołowskiego Zjednoczenia

Kopalnia „Król – Wyzwolenie"

Przemysłu Węglowego. W l. 1948–1950 aresztowano go; po zwolnieniu z więzienia do 1954 r. był dyrektorem kopalni węgla brunatnego „Konin" w budowie, później – do przejścia na emeryturę w 1960 r. – inspektorem kopalń w Rybnickim ZPW.

Zmarł 12 XI 1977 r.

Jaros J., *„Salamandra" – pamięci kolegów górników*, „Przegląd Górniczy", nr 11–12, s. 44; *Księga wychowanków i wychowawców Akademii Górniczej w Krakowie (1919–1949)*, Kr. 1979, s. 248; Kossuth S., *Polacy – słuchacze Akademii Górniczej w Leoben*, Kat. 1964, s. 58; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty*, Król. Huta 1927, s. 110; *110 lat górniczych organizacji technicznych 1892–2002*, pod red. J. Malary, E. Rogusa i T. Zygadłowicza, Kat. 2002, s. 273. – „Dziennik Zachodni" z 15 XI 1977 (nekrolog).

Adam Frużyński

Świerc Jan (1877–1941), ksiądz, salezjanin, więzień obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau, późniejszy „dyrektor zakładów salezjańskich, proboszcz, organizator życia i dzieła salezjańskiego w Polsce".

Ur. 29 IV 1877 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) w bogobojnej, robotniczej rodzinie. Był jednym z czterech synów hutnika Mateusza i Franciszki z d. Rother. Wychowywany był w duchu polskim i katolickim. W dzieciństwie przeżył boleśnie śmierć matki. Ojciec ożenił się później powtórnie. Druga matka, na szczęście, otoczyła osieroconą rodzinę najczulszą opieką, zyskując sobie miłość i przywiązanie trzech pasierbów (Pawła, Jana i Edmunda). Do nowej rodziny wniosła swego syna, Józefa.

W 1898 r., mając 21 lat, Ś. zdecydował się wstąpić do zgromadzenia salezjańskiego. Jest to, przypomnijmy, zgromadzenie zakonne, założone w 1859 r. w Turynie (Włochy) przez św. Jana Bosco. Jednym z głównych celów zgromadzenia jest do dzisiaj prowadzenie szkół i opieka nad młodzieżą. 1 X 1899 Ś. złożył w Ivrei wieczystą profesję. Święcenia kapłańskie przyjął 6 VI 1903 w Turynie, gdzie studiował teologię i pełnił równocześnie funkcję wychowawcy zakładowej młodzieży. Pierwszą Mszę św. odprawił 7 VI 1903, z dala od rodzinnego domu, w Turynie. Na obrazku prymicyjnym, który zachował się wśród pamiątek rodzinnych, jest napis „Jezu cichy i pokornego serca, uczyń serce moje według serca Twego...".

Przez wiele lat (1905–1941) Ś. kierował placówkami salezjańskimi w Krakowie, Oświęcimiu, Kielcach, Przemyślu i Lwowie, zdobywając „swą salezjańską postawą i taktem w postępowaniu z własnymi współbraćmi oraz wiernymi i młodzieżą, wielu przyjaciół i sympatyków dla idei i dzieła ks. Bosco". Jako dyrektor zakładu w Oświęcimiu urządził w 1923 r. uroczystość jubileuszową z okazji 25-lecia pracy salezjanów w Polsce. Wzięli w niej udział m.in. kardynał Edward Dalbor, prymas Polski, i ks. August Hlond, wówczas administrator apostolski polskiego Śląska. Ś., będąc od 1939 r. dyrektorem i proboszczem parafii św. Stanisława Kostki w Krakowie na Dębnikach, został w czasie okupacji, 23 VI 1941, aresztowany przez gestapo. Miał wówczas 64 lata. Wywieziony z innymi współbraćmi do obozu koncentracyjnego KL Auschwitz, zginął męczeńską śmiercią 27 VI 1941.

Kosiński S., *Jan Świerc*, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, pod red. M. Patera, Kat. 1996, s. 431–432; Nogaj T., *Ksiądz Jan Świerc (1877–1941)*, [w:] *Żywe kamienie i kamyczki. Szkice z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie*, pod red. ks. S. Juraszka, Ch. 2003, s. 32–33.

Teresa Nogaj

T

Tomanek Emanuel (1893–1939/1945?), powstaniec śląski, członek Śląskiej Rady Wojewódzkiej, komendant główny Związku Powstańców Śląskich.

Ur. 25 XII 1893 w Szarleju (obecnie dzielnica Piekar Śląskich), syn maszynisty kopalnianego Hugona i Olgi z d. Dymarczyk. Szkołę elementarną ukończył w rodzinnej miejscowości. Podjął naukę w zawodzie ślusarza maszynowego. W 1909 r. wstąpił do gniazda Towarzystwa Gimnastycznego (TG) „Sokół" w Piekarach, w którym wkrótce objął funkcję podnaczelnika dla młodzieży sokolej. Należał także do miejscowego towarzystwa śpiewaczego „Halka". W poszukiwaniu pracy wyjechał w 1912 r. do Dortmundu, gdzie znalazł zatrudnienie jako maszynista w kopalni węgla. W Dortmundzie był naczelnikiem miejscowego gniazda TG „Sokół". W maju 1915 r. został zmobilizowany do armii niemieckiej i po przeszkoleniu w 143. Pułku w Strasburgu skierowany na front zachodni, gdzie walczył do zakończenia I wojny światowej.

Od 10 II 1919 był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska (POW GŚl.). Pełnił najpierw funkcję zastępcy, a następnie od maja 1919 r. – dowódcy peowiaków w Szarleju. Podczas I powstania śląskiego dowodził kompanią, która z Szarleja ruszyła na pomoc powstańcom bytomskim, atakującym koszary Grenzschutzu. Powstańcy nie osiągnęli celu i wkrótce musieli się wycofywać w stronę granicy z Polską, obawiając się zemsty Grenzschutzu. Po przekroczeniu granicy T. wraz ze swym pododdziałem przebywał od 27 VIII do 10 XI 1919 w obozie dla uchodźców w Szczakowej. Po podpisaniu polsko-niemieckiego układu o amnestii w listopadzie 1919 r. wrócił w rodzinne strony. Zaangażował się w służbę wywiadowczą jako przedstawiciel Oddziału II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego. W tym charakterze pracował w Wydziale Wywiadowczym Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu. Po wybuchu III powstania śląskiego był funkcjonariuszem II Oddziału Naczelnego Dowództwa Wojsk Powstańczych, a zarazem kurierem przewożącym tajne meldunki. Pracował głównie w pow. bytomskim, utrzymywał też kontakty z agentami wywiadu we Wrocławiu i w Berlinie, przewoził tajne materiały do władz wojskowych w Poznaniu i w Warszawie. Zdemaskował wiele niemieckich bojówek i wykrył dostawy broni dla nich z terenów Rzeszy. Po powstaniu był członkiem Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku i do 31 X 1921 pracownikiem jej Oddziału Politycznego. Po zdemobilizowaniu z Wojska Polskiego (1 XI 1921) podjął pracę w policji woj. śląskiego, pełniąc funkcję kierownika Ekspozytury Politycznej na pow. świętochłowicki i Królewską Hutę (obecnie Chorzów). W 1925 r., po rezygnacji z pracy w policji, pełnił obowiązki sekretarza miejskiego przy Magistracie w Królewskiej Hucie. W 1933 r. objął posadę naczelnika gminy Lipiny i pozostał na tym stanowisku do wybuchu II wojny światowej.

Od 1935 r. wchodził w skład Śląskiej Rady Wojewódzkiej. Pracował społecznie, pełniąc wiele funkcji w organizacjach społeczno-politycznych. Był sekretarzem Komitetu Budowy Domu Ludowego w Chorzowie, naczelnikiem miejscowego gniazda TG „Sokół" i prezesem „Strzelca" w Chorzowie. Przez cały okres międzywojenny należał do organizacji kom-

batanckich, najpierw od 1921 r. do Związku Byłych Powstańców, a od 1923 r. do Związku Powstańców Śląskich (ZPŚl.). W l. 1927–1932 pełnił w nim funkcję komendanta pow. świętochłowickiego. Był powiatowym komendantem Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego. W 1932 r. powierzono mu posadę zastępcy komendanta głównego, a od 1934 r. komendanta głównego ZPŚl. Wchodził też w skład Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży Powstańczej. W lipcu 1939 r. przystąpił do tworzenia, z ramienia ZPŚl., oddziałów samoobrony, złożonych z byłych powstańców. Dowodzone przez T. Powstańcze Bataliony Obrony Narodowej odpierały w sierpniu 1939 r. ataki na terytorium państwa polskiego, podejmowane przez hitlerowskie bojówki Freikorpsu. Po wybuchu II wojny światowej wzięły one udział w bitwie granicznej. Dn. 3 IX 1939, wobec komplikującej się sytuacji na froncie, T. podjął decyzję o ich wycofaniu się w kierunku Olkusza, Pińczowa, Jędrzejowa. Ewakuował się wraz z synami – prawdopodobnie dotarli do Lwowa. Dalsze losy T. nie są znane.

Był żonaty z uczestniczką II i III powstania śląskiego Anną z d. Wycisk. Miał 2 synów: Stefana (zginął w obozie koncentracyjnym KL Auschwitz) i Jana.

Odznaczony był Krzyżem Niepodległości, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Krzyżem Zasługi I klasy, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Gwiazdą Górnośląską i Medalem za Wojnę.

Bohaterowie spod znaku lilijki. Harcerze Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w latach wojny i okupacji hitlerowskiej w świetle zeznań własnych i świadków, wybór i oprac. A. Szefer, Kat. 1984; *Chorzów. Zarys rozwoju miasta...*; Długajczyk E., *Wywiad polski na Górnym Śląsku 1919–1922*, Kat. 2001, s. 432; Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1963; Linert A., *Polskie życie teatralne Chorzowa w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 76; Sala W., *Do powstańców śląskich młodych zaciągają... Wspomnienia, materiały, notatki*, Kat. 1982, po s. 48 (fot.); Szefer A., *Tomanek Emanuel*, [w:] EPŚl., s. 559; Zieliński W., *Tomanek Emanuel*, ŚSB SN, t. 1, s. 291–293.

Bogdan Cimała

Tomaszewski Józef (1915–1941), absolwent Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego w Chorzowie, lotnik Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii, porucznik, pilot 300. Dywizjonu Bombowego Ziemi Mazowieckiej.

Ur. 18 VIII 1915 w Dortmundzie (Niemcy). Ukończył Państwowe Gimnazjum Matematyczno-Przyrodnicze im. św. Stanisława Kostki w Chorzowie. Był drużynowym 3. Męskiej Drużyny Harcerskiej im. Dionizego Czachowskiego w tym mieście. Jako absolwent Szkoły Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie (11 promocja) został mianowany 15 X 1938 podporucznikiem obserwatorem lotnictwa. Zmobilizowany w dn. 24–26 VIII 1939 kampanię wrześniową odbył w 33. Eskadrze Obserwacyjnej, działającej w składzie lotnictwa armii „Poznań" (II/33 Pluton – 3 samoloty typu „Czapla" oraz RWD-8). Wykonywał różne zadania (m.in. śledził ruchy niemieckich jednostek pancernych), wspomagając 25. Dywizję Piechoty. Działał na północny wschód od Kalisza.

W Anglii po przeszkoleniu na pilota (1940–1941) służył w 300. Dywizjonie Bombowym Ziemi Mazowieckiej. Zginął w nocy z 19 na 20 VI 1941, kiedy dywizjon bombardował niemiecki port morski w Emden. W operacji tej dywizjon poniósł stratę 2 załóg. Do Morza Północnego zestrzelony został „Wellington" nr E-1215, a pilotowany przez por. T. „Wellington" nr A-1256, zestrzelony przez niemieckiego myśliwca, spadł na ziemię w rejonie Riepe a Simonswolge w Niemczech. T. pochowany został na cmentarzu w Oldenburgu.

Bethge D., Stankiewicz M., *Żniwo śmierci 1939–1945. Szkice z dziejów harcerstwa chorzowskiego*, Ch. 1982, s. 15 (tamże błędna informacja, że T. zginął nad Dortmundem); Cumft O., Kujawa H.K., *Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*, W. 1989, s. 517; Jańczak A.R., *Berlin na kursie bojowym*, W. 1979, s. 54–69; Kapała Z., *Chorzowianie w szeregach...*, s. 80; Pawlak J., *Polskie eskadry w wojnie obronnej. Wrzesień 1939*, wyd. 2. rozszerz., W. 1991, s. 372, 579; *Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945*, red. J. Jabrzemski, t. 3: *Lista poległych i zmarłych*, W. 1988, s. 201; *Wykaz poległych i zmarłych*

żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939–1946, Londyn 1952.

Zbigniew Kapała

Trocer Dyonizy (1884–1940), kupiec, były dowódca zabrzańskiego batalionu powstańczego, zamieszkały jako uchodźca w Chorzowie.

Ur. 15 II 1884 w Zabrzu. W l. 1922–1939 działał w Chorzowie w Związku Powstańców Śląskich.

Aresztowany 15 I 1940 był więziony w bunkrze w Chorzowie, potem w więzieniu w Bytomiu. Zm. 28 III 1940 r. w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen.

Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 179 (po s. 175 zdj. D. Trocera w grupie dowódców powstańczych); tenże, *Spojrzenie w przeszłość (Wspomnienia działacza śląskiego)*, Kat. 1973, s. 79, 81, 109; EPŚl., s. 97, 636, 637, 638; Szefer A., *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 233 (tam błędne nazwisko: Trocner); *Zabrze. Zarys rozwoju miasta*, oprac. H. Rechowicz, Kat. 1967, s. 64.

Zbigniew Kapała

Turkiewicz Władysław (1895–1977), inżynier górnictwa, dyrektor Zabrzańskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego.

Ur. 19 I 1895 w Haczowie (pow. krośnieński), syn Mieczysława i Katarzyny z d. Matusz. Od 1901 r. uczęszczał do Szkoły Powszechnej w Haczowie. Po jej ukończeniu wstąpił do Gimnazjum Rządowego w Rzeszowie, gdzie zdał egzamin dojrzałości. Podczas I wojny światowej służył w Legionach Polskich, które u boku Austrii i Niemiec walczyły z Rosjanami. Po jej zakończeniu odbył praktykę w kopalniach soli potasowych w Kałuszu. W 1922 r. ukończył Akademię Górniczą w Leoben (Austria), a uzyskany tam dyplom nostryfikował w 1924 r. na Wydziale Górniczym Akademii Górniczej w Krakowie. W l. 1923–1927 pracował w państwowej kopalni „Król Piast" w Chorzowie, awansując od stanowiska dozorcy do zastępcy zawiadowcy zakładu. Należąca do polsko-francuskiej spółki „Skarboferm" kopalnia stanowiła dawne Pole Południowe kopalni „Król". Ponieważ znajdujące się w tym rejonie pokłady węgla ulegały wyczerpaniu, władze spółki postanowiły przeprowadzić proces konsolidacji, polegający na połączeniu jej z kopalnią „Święty Jacek" (dawne Pole Wschodnie kopalni „Król"). Nowo utworzona

Grupa dowódców powstańczych (wśród nich zamordowani przez gestapo Paweł Dubiel i Dionizy Trocer)

Kopalnia „Król-Piast"

kopalnia wstrzymała wydobycie węgla na polu „Król Piast" pod koniec 1928 r. Praca w przygotowywanej do zamknięcia kopalni nie dawała T. odpowiednich perspektyw, dlatego w 1927 r. przeniósł się do należącej do Gwarectwa Charlotte kopalni „Charlotte" w Rydułtowach, gdzie początkowo pełnił funkcję kierownika robót górniczych, a następnie kierownika ruchu kopalni. W 1930 r. kopalnia została przejęta przez spółkę Rybnickie Gwarectwo Węglowe, którego zarząd postanowił w 1933 r. wstrzymać w niej wydobycie węgla. Posunięcie to spowodowane zostało spadkiem cen węgla oraz brakiem jego nabywców w czasie trwającego wtedy wielkiego kryzysu ekonomicznego. W wyniku tego przedsięwzięcia załoga przedsiębiorstwa została ograniczona do minimum niezbędnego do utrzymania kopalni w takim stanie technicznym, aby w przyszłości możliwa stała się reaktywacja wydobycia. Pozostali górnicy otrzymali urlopy turnusowe, trwające zwykle 2–6 miesięcy. Po raz kolejny T. musiał zmienić miejsce pracy. Znalazł je w kopalni „Anna" w Pszowie, należącej także do Rybnickiego Gwarectwa Węglowego. Jednak w tym wypadku firma, będąca dużym producentem węgla i koksu, zainteresowana była unowocześnieniem zakładu, tak aby mógł on zaspokoić zwiększony popyt na węgiel. Jako doświadczony inżynier górniczy T. kierował tym procesem na stanowisku zawiadowcy kopalni.

Po wybuchu wojny w 1939 r. i wkroczeniu wojsk niemieckich na Górny Śląsk T. musiał opuścić miejsce pracy, gdyż kopalnia została przejęta przez władze okupacyjne. Był to początkowo zarząd powierniczy, a od 1941 r. kopalnia należała do koncernu Hermann Göring Werke. Pozbawiony środków do życia T. wrócił do rodzinnego Haczowa, w którym przebywał do 1945 r., pracując w rodzinnym gospodarstwie rolnym.

Po wyzwoleniu wrócił na Górny Śląsk, gdzie od 1945 r. był zatrudniony w nowo utworzonym Gliwickim Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego, któremu podlegały kopalnie węgla kamiennego: „Zabrze-Wschód", „Zabrze-Zachód", „Sośnica", „Makoszowy", „Gliwice", „Bielszowice", „Knurów". Początkowo pracował jako inspektor kopalń,

później został zastępcą naczelnego inżyniera oraz naczelnym inżynierem Zjednoczenia. Jako pracownik Zjednoczenia, które było przedsiębiorstwem państwowym kierującym pracą podległych mu kopalń, T. uczestniczył w procesie ich przejęcia, zabezpieczenia oraz ponownego uruchomienia. Nie było to zadanie łatwe, gdyż kopalniom brakowało wykwalifikowanych pracowników, wywiezionych przez Armię Czerwoną w głąb Związku Radzieckiego. Same przedsiębiorstwa były mocno zdekapitalizowane i wymagały przeprowadzenia poważnych remontów i modernizacji. W l. 1947–1949 Zjednoczenie odpowiadało za realizację zadań nałożonych na górnictwo w ramach realizacji planu 3-letniego. W tym okresie udało się zwiększyć zatrudnienie i przeprowadzić najpilniejsze remonty oraz prace przygotowawcze i udostępniające.

W okresie planu 6-letniego ogromny nacisk położono na maksymalizację wydobycia. Ponownie zwiększono zatrudnienie, wydłużono czas pracy (robocze niedziele i święta). Do pracy w kopalniach skierowano więźniów, żołnierzy górników, junaków Służby Polsce. Popierano ruch przodowników pracy, którzy przekraczali narzucone normy produkcyjne. Prowadzono również proces mechanizacji wydobycia odstawy i transportu. Stopniowo dokonywano zmiany sposobu wydobycia węgla z systemu zabierkowego na ścianowy. Jednak montowane maszyny i urządzenia bardzo często psuły się (długa eksploatacja, krótkie remonty). Nastąpiła też dekoncentracja wydobycia oraz wydłużenie dróg transportu. Wszystko to przyczyniło się do pogorszenia warunków pracy w kopalniach, wzrostu liczby wypadków oraz ogromnej fluktuacji załóg. Od 1951 r. zmianie uległa rola zjednoczeń, które jako zakłady budżetowe koordynowały, nadzorowały i kontrolowały pracę podległych kopalń. Jednak samodzielność kopalń i zjednoczeń została wkrótce ograniczona na rzecz Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, nadzorującej system gospodarczy Polski Ludowej.

W 1956 r., po przełomie październikowym, po raz kolejny uległy zmianie kompetencje zjednoczeń. Stały się one teraz przedsiębiorstwami państwowymi, opracowującymi plany, nadzorującymi oraz kontrolującymi działalność kopalń, których uprawnienia zwiększono wskutek ograniczenia ilości odgórnie narzucanych wskaźników. Jako naczelny inżynier T. nadzorował proces funkcjonowania firmy w nowych warunkach. W tym czasie starano się wyeliminować wszystkie niekorzystne czynniki powstałe podczas realizacji planu 6-letniego. Zaczęto wprowadzać koncentrację wydobycia. W pierwszej kolejności łączono mniejsze kopalnie w większe organizmy gospodarcze. W ten sposób w 1956 r. połączono kopalnie „Zabrze-Wschód" i „Zabrze-Zachód". Powstała w ten sposób kopalnia „Zabrze" wygaszała następnie wydobycie na Polu Zachodnim, a nowe inwestycje prowadzono wyłącznie na Polu Wschodnim.

Od 1958 r. T. był dyrektorem technicznym połączonych zjednoczeń zabrzańskiego i gliwickiego. Nowo powstałe Zabrzańskie Zjednoczenie Przemysłu Węglowego obejmowało kopalnie: „Zabrze", „Sośnica", „Makoszowy", „Gliwice", „Bielszowice", „Knurów", „Miechowice", „Rokitnica", „Mikulczyce", „Jadwiga", „Ludwik", „Concordia". Kontynuowano w nim rozpoczęte wcześniej procesy. W 1958 r. połączono kopalnię „Ludwik" i „Concordia". Dzięki temu posunięciu możliwe stało się pozyskiwanie węgla z filarów ochronnych i granicznych występujących pomiędzy tymi kopalniami. Pozwoliło to też na rozpoczęcie procesu likwidacji kopalni „Concordia". Dwa lata później połączono kopalnie „Mikulczyce" i „Rokitnica". Rozwój skonsolidowanej kopalni odbywał się na obszarze pola „Rokitnica", gdzie kontynuowano rozbudowę szybu „Gigant". W zjednoczeniu T. prowadził politykę modernizacji i koncentracji procesu pozyskiwania węgla. Pracował do 1 I 1961.

Po przejściu na emeryturę zamieszkał w Gliwicach, gdzie zm. 10 II 1977.

Jaros J., *Historia górnictwa węglowego w Polsce Ludowej (1945–1970)*, W.–Kr. 1973; tenże, *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Kat. 1984; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty*, Król. Huta 1927, s. 110; *„Salamandra" – pamięci kolegów górników*, „Przegląd Górniczy" 1988, nr 11/12.

Adam Frużyński

Tymosławski (poprzednio **Timofiejew**) **Konstanty** (1880–1958?), kapitan WP, waltornista, dyrygent orkiestr dętych i symfonicznych, kapelmistrz 75. Pułku Piechoty w l. 1927–1935.

Ur. 24 V 1880 w Warszawie, syn Aleksandra i Anny. Po ukończeniu 4-klasowej rosyjskiej szkoły wydziałowej rozpoczął naukę muzyki jako elew w orkiestrze pułku litewskiego rosyjskiej gwardii przybocznej (lejbgwardii) w Warszawie. W l. 1894–1902 kształcił się w grze na waltorni pod kierunkiem Ignacego Malinowskiego w Instytucie Muzycznym tamże. W 1901 r. został jego absolwentem i otrzymał świadectwo kapelmistrzowskie. 1 IX t.r. powołano go do odbycia zasadniczej służby wojskowej w armii carskiej. Przydzielony został do gwardyjskiego pułku siewierskiego jako szeregowiec. W pułku tym pełnił służbę wojskową do 1 VI 1904. Wkrótce poprosił władze wojskowe o powołanie go do służby zawodowej.

Dn. 1 X 1904 otrzymał przydział do 71. Pułku Piechoty armii rosyjskiej na stanowisko kapelmistrza. W pułku tym był kapelmistrzem do końca sierpnia 1911 r. Z początkiem września t.r. został kapelmistrzem w 69. Riazańskim Pułku Piechoty w Lublinie. Jako kapelmistrz służył w tym pułku do 1 X 1918. Potem przebywał na Krymie, gdzie zajmował się muzyką.

W styczniu 1920 r. przyjechał do Polski, a już 15 kwietnia t.r. wstąpił do Wojska Polskiego. Związek Kapelmistrzów skierował go do 52. Pułku Strzelców Kresowych w Złoczowie na stanowisko kapelmistrza. Służbę w tym pułku pełnił do stycznia 1927 r. Dn. 4 VII 1925 zmienił rodowe nazwisko Tymofiejew na Tymosławski. Natomiast prezydent RP 25 X 1926 mianował go do stopnia kapitana ze starszeństwem od 1 XII 1920.

22 I 1927 T. wyznaczony został na stanowisko kapelmistrza 55. Pułku Piechoty w Lesznie. Pod jego kierownictwem orkiestra pułkowa w znaczący sposób podniosła swoje umiejętności. Osiągnięcia te zostały docenione przez przełożonych. Dn. 3 XI 1927 szef Departamentu Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych i dowódca Okręgu Korpusu VII udzielili mu pochwały. Z dn. 26 IV 1928 został przeniesiony do 75. Pułku Piechoty stacjonującego w Chorzowie na podobne stanowisko. Pełnił tę funkcję do 1935 r., czyli do przeniesienia do rezerwy. Orkiestra pułkowa pod jego kierownictwem także tutaj odniosła wiele sukcesów. Szef Departamentu Piechoty w Ministerstwie Spraw Wojskowych, płk dypl. Bronisław Prugar-Ketling ocenił T. następująco: „[...] był jednym z najwybitniejszych kapelmistrzów wojskowych. Jako kapelmistrz 52. Pułku Piechoty uzyskał mistrzostwo korpusu na konkursach orkiestr wojskowych Okręgu Korpusu nr VI, a jako kapelmistrz 75. Pułku Piechoty uzyskał mistrzostwo dywizji na konkursie dywizyjnym. W czasie swej działalności na stanowisku kapelmistrza urządzał liczne koncerty, stojące na wysokim poziomie artystycznym, na cele społeczne i poranki dla młodzieży szkolnej, przez co przyczynił się do podniesienia poziomu umuzykalniania ogólnego [...]". W Chorzowie słynne były jego koncerty promenadowe organizowane latem w Rynku przez ratuszem.

Przeszedłszy w stan spoczynku, był dyrygentem orkiestry dętej i symfonicznej huty „Piłsudski" (poprzednio „Królewska") w Chorzowie. Po II wojnie światowej działał jako dyrygent i pedagog w Kielcach, a następnie w Puławach.

Od 1908 r. był żonaty z Jadwigą Kamińską, prawdopodobnie pochodzącą z Puław. Tam urodzili się jego 2 synowie: 4 VI 1909 Włodzimierz i 12 V 1911 Michał. Obaj byli również związani z Chorzowem. Michał po ukończeniu szkoły lotniczej w Dęblinie

(w stopniu podporucznika obserwatora rezerwy) od czerwca 1938 r. był pracownikiem referatu obrony przeciwlotniczo-gazowej Magistratu w Chorzowie. Jego starszy brat, po ukończeniu w czerwcu 1936 r. studiów na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego, w miejscowym szpitalu miejskim odbywał roczną praktykę. Następnie tutaj pracował. W sierpniu 1939 r. został powołany do służby wojskowej.

Zm. w Puławach, najprawdopodobniej w 1958 r.

Był odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921, Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości.

APKat., Zespół M. Chorzów Pers. B 50, sygn. 233 – Tymosławski Michał; tamże, Zespół M. Chorzów Pers. B 50, sygn. 798 – Tymosławski Włodzimierz; CAW, Ap. 4474. – Błaszczyk L.T., *Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX wieku*, Kr. 1964, s. 312; Kapała Z., *Garnizon chorzowski 75. Pułku Piechoty (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 8, Ch. 2005, s. 120–121.

Zbigniew Kapała

U

Urban Paweł (1889–1946), działacz powstańczy, nauczyciel, kapitan rez. WP dowodził czasowo 167. Pułkiem Piechoty, późniejszym 75. Pułkiem Piechoty w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. w okresie od 10 III 1920 do 5 VI 1920.

Ur. 3 II 1889 w Chrościcach, pow. opolski na Śląsku w rodzinie chłopskiej jako syn Izydora i Agnieszki z d. Gałuszka. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał do seminarium nauczycielskiego. Maturę zdobył w 1911 r. w Oleśnicy. Następnie podjął studia rolnicze na Wolnej Wszechnicy w Królewcu. Jednak ze względów rodzinnych przerwał je i powrócił w rodzinne strony. Rozpoczął wówczas pracę w szkole ludowej w Bełsznicy w pow. raciborskim jako nauczyciel. W trakcie I wojny światowej wcielony został do armii niemieckiej. 16 VIII 1915 rozpoczął służbę w batalionie zapasowym 353. Pułku Piechoty we Wrocławiu. Z tym pułkiem brał udział w walkach na froncie. W Biedrusku k. Poznania ukończył kurs oficerski (15 VIII–6 XI 1915) i z dn. 6 XI t.r. został mianowany na stopień podporucznika. Po nominacji przeniesiono go do 43. Pułku Piechoty i wraz z nim skierowano 7 XI t.r. na front. Brał udział w walkach. Dn. 16 IX 1918 trafił do szpitala w Raciborzu; 18 X t.r. powrócił do służby.

U. 2 XII 1918 zakończył służbę w armii niemieckiej. Podczas niej ukończył kursy: dowódców kompanii w Prusach Zachodnich, miotaczy min, dowódców kompanii karabinów maszynowych i oficerski. Po powrocie w 1918 r. do rodzinnego domu ponownie rozpoczął pracę jako nauczyciel w szkole ludowej w Bełesznicy. Aktywnie włączył się w nurt działalności patriotycznej. Jako doświadczony oficer w styczniu 1919 r. organizował placówki Polskiej Organizacji Wojskowej (POW GŚl.) w rejonie rybnickim i raciborskim. Jednej z nich został dowódcą. Aktywna działalność placówek spowodowała, że został zdemaskowany. Ścigany przez policję niemiecką, schronił się w Piotrowicach na Śląsku Cieszyńskim. Ratując się przed aresztowaniem 10 VII t.r. wyjechał do Poznania. Tam 10 VII 1919 wstąpił do Wojska Polskiego. Został dowódcą oddziału ciężkich karabinów maszynowych (ckm) w oddziale zapasowym. Stopień porucznika otrzymał w Poznaniu 20 VII 1919.

Od 19 VIII 1919 związał się z 1. Pułkiem Strzelców Bytomskich, a następnie z 167. Pułkiem Piechoty. Dn. 20 VIII został wyznaczony na stanowisko dowódcy I batalionu w tym pułku. W związku z sytuacją na Górnym Śląsku (strajki robotnicze, masakra w Mysłowicach) oddelegowano go na Górny Śląsk. Brał udział w I powstaniu śląskim. Po jego zakończeniu był komisarzem likwidacyjnym w Rybniku. Powrócił do zawodowej służby wojskowej 10 III 1920 i został wyznaczony jako czasowo pełniący obowiązki dowódcy 167. Pułku Piechoty. Obowiązki przejął od pierwszego dowódcy mjr. Romana Witorzeńca, który został przeniesiony na stanowisko dowódcy 51. Pułku Piechoty. Do momentu wyjazdu na front wschodni U. rozmieszczał poszczególne pododdziały pułku wzdłuż pogranicza wielkopolsko-śląskiego. Dn. 30 III t.r. uczestniczył w uroczystościach przejęcia skrawka ziemi śląskiej, tj. części pow. sycowskiego przyznanego Polsce traktatem wersalskim.

Dowodził pułkiem w zwycięskiej bitwie pod Rybczanami 2 VI 1920 w wojnie polsko-bolszewickiej. Wraz z rozwojem akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku 13 VII 1920 U. został odsunięty od dowodzenia pułkiem. Dowodzenie przekazał kpt. Władysławowi Langnerowi. Urlopowany z wojska bezterminowo, oddelegowany został do prac plebiscytowych na Śląsku. Brał udział w II powstaniu śląskim. Potem został przydzielony do Policji Plebiscytowej (Abstimmungspolizei). Dowodził 7. sotnią policji. W III powstaniu śląskim zbrojnie wystąpił przeciwko Włochom w Pszczynie. Nie pozwolił rozbroić swoich podwładnych. Aresztowany przez Włochów, osadzony został w areszcie. Po interwencji komisarza plebiscytowego i ludności Pszczyny został zwolniony.

Po zakończeniu III powstania śląskiego i podziale Górnego Śląska U. 15 IX 1921 powrócił do 75. Pułku Piechoty (dawnego 167. Pułku Piechoty); został wyznaczony na stanowisko dowódcy batalionu sztabowego. W lutym 1922 r. ukończył kurs administracyjny dla zastępców dowódcy pułku. 20 X 1923 skierowano go do dyspozycji dowódcy pułku, a następnie przebywał na urlopie kuracyjnym. 27 V 1924 dostał przydział na stanowisko kwatermistrza III batalionu 75. Pułku Piechoty. 31 V 1924 został przeniesiony na własną prośbę do rezerwy. Jako oficer rezerwy ukończył Wyższą Szkołę Handlową w Krakowie. Potem powrócił do zawodu nauczyciela. Otrzymał posadę kierownika szkoły w Lipinach, a następnie kierownika szkoły zawodowej w Mysłowicach.

W okresie międzywojennym aktywnie działał w Kole Bytomiaków; 2 VI 1934 podczas odsłonięcia pomnika ku czci Poległych Żołnierzy 75. Pułku Piechoty w chorzowskich koszarach przemawiał w imieniu żołnierzy pułku.

Odznaczony był m.in.: Krzyżem Niepodległości, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921.

Był żonaty z Małgorzatą z d. Ryba, syn Henryk Andrzej urodził się 17 XI 1922.

Zm. 30 XI 1946 w Chorzowie.

Trudno obecnie jednoznacznie stwierdzić, co było bezpośrednią przyczyną odsunięcia U. od dowodzenia pułkiem 13 VII 1920 po zwycięskiej bitwie pod Rybczanami. Po bitwie pułk został wyróżniony przez dowódcę Grupy Operacyjnej gen. dyw. Władysława Jędrzejewskiego w rozkazie pochwalnym. Pochlebnie wypowiadał się również o ofiarności i męstwie żołnierzy pułku głównodowodzący zachodnim frontem rosyjskim Michaił Tuchaczewski. To VII brygada rezerwowa, w ramach której działał wówczas 167. Pułk Piechoty, przyczyniła się w tym okresie do powstrzymania ofensywy wojsk bolszewickich.

Były oficer pułku Edward Hanke pisał, iż z żalem i smutkiem żegnano U., który odjeżdżał na Śląsk. Podał on dwie przypuszczalne przyczyny odsunięcia U. od dowodzenia 167. Pułkiem Piechoty: brak doświadczenia w dowodzeniu, w szczególności przy współdziałaniu z innymi pododdziałami bądź wpływ sytuacji politycznej, jaka się wytworzyła

w tym czasie na Górnym Śląsku; trwały tam przygotowania do plebiscytu. Należy wnioskować, że to właśnie sytuacja polityczna na Górnym Śląsku zadecydowała o odsunięciu U. od dowodzenia pułkiem.

CAW, Akta Personalne – 142. – EPŚl., s. 587; Hanke E., *Historia 1 Pułku Strzelców Bytomskich. Ślązacy walczą o przyłączenie Śląska do Polski*, Ch. 1958, s. 155–174; Walancik M., *Dowódcy Jednostek Wojskowych w Chorzowie (1922–1998). Zarys biografii*, Ch. 2004, s. 20–22. – Obrzud Z., *Jednodniówka*, Kr. 1934, s. 13–15.

Marek Walancik

Urbanowicz Feliks Marian (1897–1960), lekarz chirurg, w l. 1926–1939 oraz 1945–1952 dyrektor Szpitala Miejskiego w Chorzowie).

Ur. 10 I 1897 w Roździeniu k. Katowic jako syn Ludwika, lekarza i działacza narodowego na Śląsku, oraz Zofii z d. Frankenberg. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Królewskiej Hucie. Egzamin dojrzałości zdał w Polskim Gimnazjum w Gnieźnie. Studiował na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Poznańskiego. Dyplom lekarza otrzymał 23 III 1925 w Poznaniu. W czasie akcji plebiscytowej uczył języka polskiego w szkołach ludowych w pow. pszczyńskim. Brał udział w II i III powstaniu śląskim. Zajmował się organizowaniem batalionów sanitarnych w III powstaniu i uczestniczył w nim jako lekarz bytomskiego pułku piechoty. W l. 1925–1926 pracował na stanowisku asystenta w Spółce Brackiej w Tarnowskich Górach, następnie w Rudzkiej Kuźni, a od 1926 r. w Szpitalu Miejskim w Chorzowie, w którym w l. 30. był lekarzem naczelnym. W tym okresie pełnił funkcję przewodniczącego Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków na Śląsku (1937–1939) i był delegatem Okręgu Śląskiego do Komitetu Głównego PCK.

Brał udział w kampanii wrześniowej. Pracował przez pewien czas w szpitalu polowym w Zamościu. Władze niemieckie nie widziały możliwości zatrudnienia go w Królewskiej Hucie. W czasie okupacji przebywał w Grybowie (pow. nowosądecki). Po zakończeniu II wojny światowej wrócił do Chorzowa, gdzie organizował Szpital Miejski nr 1, którego dyrektorem był w l. 1945–1952. W założonym w 1945 r. Związku Zawodowym Lekarzy Województwa Śląsko-Dąbrowskiego pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego. W 1952 r. nakazem pracy został wyznaczony na stanowisko dyrektora Szpitala Powiatowego w Rydułtowach, gdzie wprowadził wiele udoskonalonych technik do praktyki lekarskiej i nową aparaturę medyczną. Funkcję tę pełnił do października 1957 r., kiedy przeszedł na rentę po przebytym zawale serca.

W 1928 r. zawarł małżeństwo z Małgorzatą Biskup. Miał syna Henryka (lekarz laryngolog).

Zm. 4 XII 1960 w Chorzowie.

AP. Kat., 646 – M. Chorz. Pers. B 50, sygn. 799 – Urbanowicz Feliks; Akta USC w Ch., akta zgonów 1960 r. – Brożek K., *Polska służba medyczna...*; EPŚl., s. 587; Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*, s. 328; *Słownik biograficzny medycyny i farmacji Górnego Śląska*, t. 1: *Biograficzny (A–Ż)*, red. A. Puzio, Kat. 1993, s. 276.

Barbara Mauer-Górska

Urbanowicz Stefan Michał (1902–1942), doktor nauk prawnych, urzędnik ko-

munalny, sędzia, adwokat, działacz plebiscytowy w Chorzowie.

Ur. 28 V 1902 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Ludwika, znanego królewskohuckiego lekarza, i Zofii z Frankenbergów. Brat, → Feliks, był dyrektorem Szpitala Miejskiego w Chorzowie. Po ukończeniu 4 klas szkoły ludowej w Królewskiej Hucie uczęszczał w tym mieście do gimnazjum humanistycznego. W 1920 r. jako ochotnik wstąpił do armii gen. Józefa Hallera i walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W t.r. oddelegowany został do pracy w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu. Był referentem Wydziału Reemigracyjnego. Należał również do Polskiej Organizacji Wojskowej na Górnym Śląsku. Brał udział w III powstaniu śląskim, walcząc w Pułku Straży Granicznej. Po ustaniu walk ukończył kurs Straży Celnej w Cieszynie i rozpoczął pracę jako komisarz Straży Celnej. W marcu 1922 r. w cieszyńskim Gimnazjum im. A. Osuchowskiego złożył egzamin maturalny, po czym zapisał się na Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego. Nie mogąc połączyć studiów z pracą zawodową w Straży Celnej, w 1924 r. przeniósł się na Wydział Prawny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tam, w 1928 r., ukończył studia, a w 1930 r. uzyskał stopień doktora nauk prawnych na podstawie pracy: „Autonomiczny statut miejski ze szczególnym uwzględnieniem ustawodawstwa w byłej dzielnicy pruskiej".

Już w trakcie studiów, od maja 1925 r., podjął pracę w Urzędzie Miasta w Królewskiej Hucie. Awansował w hierarchii urzędniczej, zajmując kolejno stanowiska: pomocniczej siły biurowej (był sekretarzem przy Sądzie Kupieckim i Przemysłowym), od marca 1926 r. sekretarza miejskiego, od lutego 1927 r. starszego sekretarza miejskiego (pełnił funkcję kierownika oddziału opieki nad bezrobotnymi), wreszcie, od września 1928 r., urzędowego referendariusza miejskiego. Do jego obowiązków jako referendariusza należało przewodniczenie Sądowi Przemysłowemu i Kupieckiemu oraz kierowanie biurem prawnym Magistratu i biurem ds. ubezpieczenia gminy. Jednocześnie z pracą urzędniczą odbywał aplikację sądową, a 9 IX 1932 złożył egzamin sędziowski. Delegowany został do pracy w Sądzie Grodzkim, a następnie w wydziale zamiejscowym Izby Karnej katowickiego Sądu Okręgowego w Tarnowskich Górach. Mimo podjęcia pracy sędziego kontynuował, za zezwoleniem prezesa Sądu Apelacyjnego w Katowicach, pracę w królewskohuckim Magistracie. W 1934 r. na tle osobistego konfliktu z miejscowym kupcem, Wilhelmem Blumenreichem, przeniesiony został z Tarnowskich Gór do Sądu Grodzkiego w Rudzie.

W marcu 1935 r., w związku z brakiem zgody na dalsze łączenie pracy sędziego z obowiązkami urzędnika miejskiego, wniósł podanie o zwolnienie ze służby sądowej i wpisany został na listę adwokatów. Kancelarię uruchomił w Chorzowie i prowadził ją do wybuchu II wojny światowej. Dn. 9 XII 1936 został przeniesiony w stan spoczynku, zakończył pracę w chorzowskim Urzędzie Miejskim, a swe uprawnienia emerytalne z tego tytułu zamienił na jednorazowe odszkodowanie.

Był żonaty z Łucją z Mierzowskich; nie miał dzieci.

Po wkroczeniu Niemców na Górny Śląsk w 1939 r. przeniósł się do Krakowa. Tam został aresztowany przez gestapo i zastrzelony podczas próby ucieczki 13 VI 1942.

Został odznaczony Śląskim Krzyżem Walecznych I klasy i Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości.

Arch. Okręgowej Rady Adwokackiej w Kat., Akta osobowe, sygn. 2; APKat., Akta miasta Chorzowa, Protokoły posiedzeń Rady Miejskiej Królewskiej Huty – Chorzowa z lat 1926–1937, sygn. 2947 do 2956; Akta miasta Chorzowa, Akta personalne, sygn. 71. – *Kalendarz sądowy na rok 1934... do 1939*, oprac. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz, W. [b.r.w.]; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie na Górnym Śląsku 1922–1937*, Kat. 1939, s. 36, 51, 53, 91; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury*..., s. 98.

Lech Krzyżanowski

Urbanowicz Wiktor Ludwik (1898–1940), radca prawny w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w Katowicach, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 6 X 1898 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Ludwika i Zofii z Frankenbergów. Ukończył studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Poznańskiego. Brał udział w powstaniach śląskich. Pracował jako radca prawny w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w Katowicach. Odznaczono go Srebrnym Krzyżem Zasługi. Dn. 1 VII 1925 został mianowany podporucznikiem i przydzielony do 75. Pułku Piechoty.

Zmobilizowany w 1939 r., walczył w kampanii wrześniowej. Dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Jego żoną była Maria Eleonora Idźkowska. Miał córkę Marię i syna Tomasza.

Katyń. Ksiega cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 600; *Pro memoria*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1991, nr 1, s. 440–441.

Zbigniew Kapała

W

Wajda Karol Konrad (1900–1940), oficer służby stałej WP, kapitan, oficer mobilizacyjny 75. Pułku Piechoty, zginął w Katyniu.

Ur. 3 X 1900 w Krakowie, syn Stanisława i Marii z Königów. W 1920 r. był żołnierzem IV baonu saperów kolejowych. Brał udział w III powstaniu śląskim. Służył w 2. i 1. pułku kolejowym. Od 1925 r. należał do korpusu oficerów piechoty; od 19 III 1938 w stopniu kapitana. W 1939 r. został zmobilizowany do 75. Pułku Piechoty. Walczył w kampanii wrześniowej. Dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku. Został zamordowany w Lesie Katyńskim.

Odznaczony został Medalem Niepodległości i Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2000, s. 664.

Zbigniew Kapała

Waldau Grete (1868–1935), malarka, autorka pejzaży przemysłowych, m.in. z Chorzowa.

Ur. 14 III 1868 we Wrocławiu. Studiowała we wrocławskiej uczelni artystycznej – Königliche Kunst- und Kunstgewerbeschule (Królewska Szkoła Sztuki i Rzemiosła Artystycznego), uczyła się także u Lorenza Rittera w Norymberdze, u Wilhelma Streckfussa (Akad. Hochschule d. bildender Künste) i Carla Graeba w Berlinie. Oprócz malarstwa studiowała matematykę, architekturę i perspektywę. Od 1900 r. działała głównie w Berlinie, ale była związana także z Górnym i Dolnym Śląskiem. Uprawiała malarstwo sztalugowe i ścienne. Wykonywała ponadto ilustracje książkowe. Choć związana była z Berlinem, podejmowała również tematy górnośląskie i brała udział w lokalnych wystawach.

W swoim malarstwie W. szczególną uwagę poświęcała widokom miast i motywom architektonicznym. Niezwykłe w twórczości tej artystki było natomiast podejmowanie przez nią tematyki przemysłowej.

Prace W. znajdują się w zbiorach Muzeum w Gliwicach, Muzeum Narodowego we Wrocławiu oraz w Schlesisches Museum zu Görlitz. Wśród niezachowanych lub zaginionych dzieł artystki wymienia się obraz *Ansichten aus Königshütte*, będący włas-

nością dawnego Oberschlesisches Museum w Gliwicach.

Zm. w 1935 r.

Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE), t. 10, Hrsg. W. Killy, R. Vierhaus, München 1999, s. 299; Knötel P., *Die Kunstausstellung in Glewitz*, „Oberschlesien" Bd. 5: 1906, Nr. 7, s. 437–440; *Neuerwerbungen des Oberschlesischen Museum zu Gleiwitz*, „Oberschlesien" Bd. 7: 1909, Nr. 11, s. 562; Stanicka-Brzezicka K., *Artystki śląskie ok. 1800–1945*, Toruń 2006, ss. 36, 133, 134, 389–390; Thieme U., Becker F., *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Bd. 35, Leipzig 1942, s. 69.

Marek Meschnik

Wallis Stanisław, pseud.: Teodor Wast, Bronisław Orłow, Hugon Granicz, „Wiesław" (1895–1957), folklorysta, etnograf, literat regionalny, dokumentalista i badacz tradycji ludowych, oraz historii Śląska i piśmiennictwa polskiego na tym terenie, inicjator utworzenia Muzeum w Świętochłowicach, przeniesionego później do Chorzowa.

Ur. 9 XI 1895 w Rozbarku pod Bytomiem, syn Łukasza, z zawodu maszynisty górniczego, zbieracza śląskich pieśni ludowych, i Anastazji z Koindków (Kondek). Miał 4 rodzeństwa: Jadwigę, Bronisława, Jacka i Kazimierza; 3 z nich zmarło dosyć wcześnie. W 8. roku życia W. zmarła jego matka. Osieroconym Stanisławem i bratem Kazimierzem opiekował się ojciec, który wychowywał synów w duchu poszanowania własnego dziedzictwa kulturowego.

Jako kilkuletni chłopiec W. uczestniczył wraz z ojcem w zebraniach oraz akademiach polskich stowarzyszeń świeckich i religijnych. Tam – jak wspominał – deklamował wiersze, brał udział w amatorskich przedstawieniach. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Bytomiu w 1910 r. rozpoczął praktykę biurową u adwokata Wnukowskiego. Wykształcenie zdobywał podczas kursów organizowanych przez współwłaścicielkę „Katolika" Ludwikę Radziejewską. Podczas I wojny światowej przez 3 miesiące w 1915 r. przebywał w Niemczech. W marcu 1916 r. został zaciągnięty do wojska, gdzie pełnił funkcję kancelisty lekarza pułkowego. Gdy otrzymał świadectwo potwierdzające jego niezdolność do dalszej służby wojskowej, w kwietniu t.r. wrócił do pracy w bytomskim Magistracie.

W 1918 r. rozpoczął działalność społeczną i oświatową. W rodzinnym Rozbarku założył chór kościelny. Udzielał się jako członek tajnego Kółka Filomatów w Towarzystwie św. Alojzego. Brał udział w pracach Polskiego Towarzystwa Literackiego w Bytomiu, którego był bibliotekarzem. Jednocześnie pełnił funkcję wiceprezesa Towarzystwa Młodzieży oraz prezesa i dyrygenta bytomskiego Towarzystwa Śpiewu. Wszystkie zajęcia pozazawodowe owocnie łączył z pracą urzędnika Magistratu w Bytomiu, gdzie pełnił obowiązki kierownika biura wojskowego.

W 1922 r., gdy część Śląska przyłączono do Polski, został urzędnikiem Starostwa w Świętochłowicach. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku oraz prowadził jego bibliotekę. Wtedy bardzo wyraźnie ujawniły się zainteresowania W. ludową kulturą śląską. Nie tylko z zaangażowaniem kontynuował dzieło swego ojca, lecz także prowadził samodzielne prace badawcze nad różnorodnymi zjawiskami kultury górnośląskiej. Swoje zamiłowania folklorystyczne rozwijał pod okiem ojca, samodzielną zaś pracę zbieracko-dokumentacyjną rozpoczął jako kilkunastoletni chłopiec. Już w 1913 r. wspólnie z bratem Kazimierzem, zebrał nieco pieśni i ofiarował ojcu w prezencie urodzinowym. Odtąd gromadzenie utworów ludowych, zwłaszcza pieśni, przerodziło się

w jego wielką pasję życiową. Pomocne w zapisywaniu tekstów i melodii pieśni okazały się wrodzone uzdolnienia muzyczne, dobry słuch oraz umiejętność gry na skrzypcach i fortepianie.

Jego pierwszą pracą ogłoszoną drukiem w 1920 r. był zbiór *Pieśni ludowe Górnego Śląska z melodiami*, wydany wspólnie z ojcem pod pseudonimem. Publikacja zawierała 25 tematycznie zróżnicowanych pieśni ludowych oraz przedmowę, utrzymaną w tonie patriotycznym. W l. 20. W. pracował nad monografią Wielkich Piekar, która pozostała w rękopisie, a powstała na rozpisany w 1925 r. konkurs na monografię dowolnej wsi byłego zaboru pruskiego. Decyzją sądu konkursowego praca W. została nagrodzona.

Oprócz dokumentalnych zapisów utworów ludowych W. podejmował próby interpretacji zebranych materiałów źródłowych. Z pietyzmem gromadził wszelkie zabytki kultury materialnej i duchowej tutejszego ludu z myślą o powołaniu w przyszłości placówki muzealnej. Jego marzenia spełniły się w 1925 r. To z jego inicjatywy doszło do utworzenia Muzeum Powiatowego w Świętochłowicach, które przeniesiono później do Chorzowa. Projekt poparły ówczesne władze; ustawą z 12 III 1925 postanowiły utworzyć muzeum oraz powierzyć W. prowadzenie dalszych prac organizacyjnych. To tutaj znalazły miejsce materiały etnograficzno-folklorystyczne zgromadzone przez W. i jego ojca. Polską placówką regionalną kierował W. do 1939 r., także po przeniesieniu muzeum do Chorzowa. W tym okresie kontynuował własne prace badawcze.

Przeobrażenie się zbieracza i dokumentalisty folkloru w badacza kultury ludowej było procesem długim, wymagało samokształcenia i pogłębiania wiedzy z różnych dyscyplin nauki. Owocne okazały się kontakty W. z etnografami ze środowisk wrocławskiego, krakowskiego i lwowskiego. W 1929 r. W. ogłosił obszerniejsze studium poświęcone tańcom górnośląskim. Była to pierwsza w literaturze charakterystyka repertuaru tanecznego, oparta na materiałach i zapisach własnych autora. W 1931 r. ukazała się drukiem praca zbiorowa pt. *Powiat świętochłowicki* (W. był sekretarzem Komitetu Redakcyjnego). Jako współautor monografii, W. opracował 11 różnych tematów z zakresu archeologii, historii i kultury ludowej. Kolejne opracowania i szkice prezentował na łamach prasy regionalnej oraz ogólnopolskiej.

Od maja 1934 r. pełnił obowiązki kierownika Urzędu Ubezpieczeń przy Starostwie w Świętochłowicach. W czasie wolnym od zajęć prowadził nadal działalność naukową. Swoje plany badawcze mógł realizować pełniej dopiero wówczas, gdy przy kierowanym przez siebie Muzeum Ziemi Bytomskiej w Chorzowie utworzył w 1935 r. Archiwum Pieśni Ludowych i Archiwum Tańców Ludowych. Była to pierwsza tego rodzaju placówka na Śląsku. Wcześniej, bo w 1933 r., wszedł w skład utworzonego Komitetu Redakcyjnego Bibliografii Śląska przy Bibliotece Sejmu Śląskiego, który podjął pracę nad utworzeniem regionalnej bibliografii retrospektywnej.

W l. 30. powstało wiele opracowań W. dotyczących zagadnień ludowej kultury obyczajowej, które publikował na łamach „Przewodnika Młodzieży Powstańczej", „Powstańca Śląskiego" oraz w wydawnictwach okazjonalnych. W tym okresie wiele uwagi poświęcił pieśniom ludowym. Utworzone przez niego archiwum pieśni stanowiło podstawę źródłową planowanych przezeń poczynań wystawienniczych. Dlatego folklorysta z takim zapałem gromadził rękopisy zbieraczy, ich podobizny i życiorysy, a także druki kramarskie, pątnicze, śpiewniki ludowe oraz wycinki prasowe. Własnymi zapisami pieśni ludowych zasilił tomy monumentalnej edycji *Pieśni ludowych z polskiego Śląska* wydawanych w okresie międzywojennym. Ogłosił też studium *Krogulec w śląskich pieśniach ludowych*, poświęcone roli ptaka w kulturze ludowej. Pracował jednocześnie nad monografią kolęd górnośląskich, którą

do wydania przygotowywał Instytut Śląski w Katowicach. Wybuch II wojny światowej przekreślił wszelkie plany wydawnicze, a rękopis pracy zaginął wraz z całym Archiwum Instytutu Śląskiego.

Okres okupacji W. spędził na Śląsku. Przeżył zniszczenie stworzonej przez siebie placówki muzealnej oraz utratę części własnych zbiorów, które spłonęły w Nysie. Znów powrócił do służby urzędniczej, poświęcając wolny czas własnej pracy etnograficznej. W zaciszu domowego gabinetu oddawał się pasji swojego życia – badaniom i studiom kultury Śląska.

Po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. jako kierownik Wydziału Kultury Urzędu Miejskiego w Chorzowie z entuzjazmem przystąpił do odbudowy placówki muzealnej oraz pomnożenia jej zasobów. Brał czynny udział w pracach Komisji Etnograficznej Instytutu Śląskiego. Uczestniczył w badaniach terenowych zorganizowanych przez Instytut, a w l. 1950–1955 zaangażował się w prace Akcji Zbierania Folkloru Muzycznego jako współpracownik ekipy śląsko-dąbrowskiej, kierowanej przez → J. Ligęzę. Objął badaniami górnośląski obszar przemysłowy. Działał również w śląskim oddziale Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Sporządził dokumentację etnograficzną stroju Górzan dla Zespołu Pieśni i Tańca „Śląsk". Wiele czasu poświęcał przygotowaniom i redakcji własnych publikacji. W l. 1946–1948 rozwinął żywą działalność publicystyczną i pisarską, używając pseudonimów. Swoje artykuły ogłaszał na łamach kilku czasopism. Większość opracowań wiązała się tematycznie z pieśniami ludowymi, zwłaszcza ich właściwościami, funkcjami i rolą, jaką odgrywały w życiu społeczno-obyczajowym Śląska. Z wielkim znawstwem mówił o gwarze śląskiej, o pieśniach powstańczych i górniczych, także o kolędach ludu śląskiego. Opisywał dawne zwyczaje i obrzędy roku kalendarzowego. Podjął też próbę nakreślenia historii zbieractwa i dokumentacji folkloru śląskiego. Zajmował się dziejami przesładowań polskich pieśni w okresie zaboru na Śląsku. Choć opracowanie nie zostało opublikowane, W. otrzymał w 1952 r. nagrodę Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach. O skali jego zainteresowań oraz rozmiarach podejmowanej pracy świadczy zbiór 100 pieśni z 50 miejscowości nadesłany Katowickiej Rozgłośni Polskiego Radia na konkurs ogłoszony w 1953 r.

W 1952 r. W. ogłosił studium na temat ludowych pieśni górniczych, które uznano w polskiej literaturze etnograficznej za nowatorskie ujęcie problemu. Dwa lata później na łamach „Polskiej Sztuki Ludowej" przedstawił interesujący *Słownik górnośląskich wyrazów ludowych*. W 1954 r. opublikował pracę *Pieśni górnicze Górnego Śląska*, zawierającą materiał źródłowy liczący ponad 60 zapisów pieśni górniczych z terenu Górnego Śląska różnej proweniencji, tej dawnej i tej jemu współczesnej. Wiele udokumentowanych przez W. pieśni ludowych popularyzowano na łamach kalendarzy śląskich oraz ogłaszano w zbiorach innych autorów. Liczne opracowania i materiały źródłowe pozostały dotąd w rękopisach. Pewna ich część opublikowana została po śmierci W. Do nich należą prace o przysłowiach i lecznictwie ludowym oraz o śląskich pieśniach ludowych.

W. był autorem 14 sztuk teatralnych, które powstały w l. 1930–1936. Należą do nich m.in.: *Branka śląska*, *Wesele górnośląskie*, *Fatalny sejmik*, *Ostatki śląskie*, *Dwór i chata*, *Marzaniok*, *Smowy, czyli zrękowiny na Górnym Śląsku*. Utwory *Dwór i chata* oraz *Ostatki* nagrodzone zostały na konkursie Sekcji Śląskiej Teatrów Ludowych w 1933 r. Formę słuchowiska radiowego miała *Szopka śląska, czyli pastuszkowie z betlejką na Górnym Śląsku*. Kilka sztuk zostało opublikowanych, 2 pozostały w rękopisie, 7 zaginęło.

Oprócz pieśni W. gromadził przysłowia, wierszyki, powiedzonka dziecięce, wyliczanki, zagadki, różnego rodzaju utwory

prozaiczne (bajki, podania, legendy), a więc wszelkie przejawy rodzimej literatury ludowej. W sposób szczególny wyróżniał przysłowia, które obok pieśni były w jego zbiorach najobszerniej reprezentowane. Ten wybitny znawca tradycji ludowej cieszył się autorytetem i uznaniem w kołach naukowych i kulturalnych Śląska. Był m.in. sekretarzem Śląskiego Komitetu Redakcyjnego Polskiego Słownika Biograficznego, członkiem zarządu Śląskiego Związku Teatrów Ludowych w Katowicach, współpracownikiem Państwowego Instytutu Sztuki w Warszawie, członkiem Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Komitetu Redakcyjnego Słownika Przysłów Polskich.

Był żonaty z Antoniną Granatowicz, nauczycielką gry na fortepianie. Mieli 5 dzieci: syna Kazimierza oraz córki: Teresę, Urszulę, Marię i Barbarę.

Zm. 23 II 1957 w Chorzowie, pochowany został w Świętochłowicach.

Był wielokrotnie nagradzany. Polska Akademia Literatury przyznała mu w 1939 r. Srebrny Wawrzyn Akademicki za krzewienie czytelnictwa. W 1949 r. otrzymał Krzyż Powstańczy, w 1953 r. – Złoty Krzyż Zasługi, w 1955 r. – Medal X-lecia Polski Ludowej.

Bobrowska J., *O zbieractwie, zbieraczach i badaczach folkloru górniczego*, [w:] *Górniczy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, red. D. Simonides, Kat. 1988, s. 470, 471; taż, *Polska folklorystyka muzyczna*, Kat. 2000, s. 176; *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 774; Dygacz A., *Pieśni górnicze. Studium i materiały*, Kat. 1960, s. 51, 52; tenże, *Polska pieśń górniczo-hutnicza*, „Literatura Ludowa" 1964, nr 4–6, s. 97, 98; Hierowski Z., *Życie literackie na Śląsku w latach 1922–1939*, Kat. 1969, s. 87–89; Kiczka W., *Stanisław Wallis jako badacz medycyny ludowej na Górnym Śląsku*, „Zaranie Śląskie" 1965, nr 3, s. 740–745; Ligęza J., *Etnograf Górnego Śląska (o S. Wallisie)*, „Kalendarz Śląski na rok 1959", W. 1958, s. 117–120; tenże, *Stanisław Wallis, etnograf Górnego Śląska*, „Zaranie Śląskie" 1957, z. 1/2, s. 96–103; tenże, *Stanisław Wallis – folklorysta Górnego Śląska*, „Literatura Ludowa" 1958, nr 2/3, s. 20–24; Modrzyński J., *Wstęp*, [w:] Wallis S., *Przysłowia i „pogodki" ludowe na Górnym Śląsku*, Wr. 1960, s. VII–XI; Pośpiech J., *Folklorystyka polska na Górnym Śląsku w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Kwartalnik Opolski" 1976, nr 3, s. 43–48; tenże, *Tradycje folklorystyczne na Śląsku w XIX i XX wieku (do roku 1939)*, W.–Wr. 1977, s. 172–178; *Śląskie pieśni ludowe ze zbiorów rękopiśmiennych Stanisława Wallisa*, wybór, wstęp i posłowie K. Turek, Kat. 2000 (tamże pełniejsza bibliografia, s. 158–159); Turek K., *Pieśni górnicze ze zbiorów Stanisława Wallisa*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 4: 1999, Ch. 2000, s. 179–201; taż, *Zarys dziejów badań nad polską pieśnią ludową*, [w:] *Z zagadnień polskiej kultury muzycznej. Studia folklorystyczne*, red. A. Dygacz przy współudziale J. Bauman-Szulakowskiej, Kat. 1994, s. 9–39; taż, *Z dorobku folklorystyki muzycznej Górnego Śląska w latach 1945–1985*, „Rocznik Katowicki", t. 14, Kat. 1989, s. 91–109; taż, *Z dziejów folklorystyki śląskiej*, [w:] *Z zagadnień śląskiej kultury muzycznej*, red. L. Markiewicz, „Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej", Kat. 1996, nr 29, s. 59, 60.

Krystyna Turek

Wanner Karol (1903–?), metalurg, dyrektor techniczny i zastępca szefa produkcji huty „Batory" w Chorzowie.

Ur. 12 I 1903 w Krakowie, syn Antoniego i Ludwiki z Zubrzyckich. Po ukończeniu w 1921 r. III Państwowego Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego w Krakowie studiował na Wydziale Hutniczym Akademii Górniczej w tym mieście. W l. 1927–1928 odbył praktykę w hucie „Batory" w Hajdukach Wielkich (obecnie Chorzów Batory), a w 1928 r. otrzymał tytuł inżyniera metalurga i magistra nauk technicznych. Pracował jako kierownik zmiany w hucie „Florian" w Świętochłowicach, od 1931 r. – jako kierownik elektrostalowni w hucie „Batory", a od 1 XII 1937 – kierownik stalowni w hucie „Piłsudski" w Chorzowie.

Po wybuchu II wojny światowej 3 IX 1939 został powołany do służby wojskowej w Centrum Badań Balistycznych w Zielonce pod Warszawą. Dn. 18 IX przedostał się do Rumunii, a następnie przez Jugosławię i Grecję do Francji. Do 10 V 1940 pracował w hucie Société Anorynce des Haute Fourneaux de la Chiers w Longwy, z kolei do września 1943 r. – w hucie „St. Jacques" w Montlucon. Potem przez Hiszpanię, Portugalię i Gibraltar dostał się do Wielkiej Brytanii, gdzie wstąpił do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

W lipcu 1946 r. wrócił do Polski i został głównym technologiem w hucie „Kościuszko" w Chorzowie. W l. 1947–1952 pełnił funkcję dyrektora technicznego huty „Batory", był też wykładowcą dokształcających kursów inżynieryjnych, organizowanych w hucie; w l. 1952–1955 pracował jako zastępca szefa produkcji tejże huty. Od 1 II 1955 był zatrudniony w hucie im. Lenina w Krakowie jako starszy technolog w Pracowni Informacji i Dokumentacji Naukowo-Technicznej Ośrodka Informacji Technicznej i Ekonomicznej. Publikował artykuły w „Pracach Rady Naukowo-Technicznej Huty im. Lenina". W l. 1956–1965 należał do Zarządu Stowarzyszenia Inżynierów i Techników oraz do Związku Zawodowego Hutników. W 1962 r. był wykładowcą dokształcających kursów inżynieryjnych w Katedrze Metalurgii Stali Akademii Górniczo-Hutniczej (AGH). W 1971 r. ukończył studium aktualizacji wiedzy z zakresu stalownictwa. Dn. 31 III 1973 przeszedł na emeryturę, pozostał jednak na swym stanowisku w niepełnym wymiarze godzin do 31 XII 1975. Był autorem prac dla Państwowego Wydawnictwa Technicznego i Wydawnictwa Górniczo-Hutniczego.

Od 1939 r. był żonaty z Zofią Przedpelską 1. v. Malinowska. Nie miał dzieci, opiekował się synem żony z pierwszego małżeństwa Piotrem.

Odznaczony został: Srebrnym Krzyżem Zasługi (1936) i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1957), a w 1967 r. otrzymał Odznakę „Zasłużony hutnik Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej".

Nie udało się ustalić daty śmierci W. i miejsca pochówku.

Bibliografia publikacji (...) z lat 1919–1956...; *Księga wychowanków i wychowawców Akademii Górniczej w Krakowie (1919–1949)*, oprac. J. Sulima-Samujłło, Kr. 1979, s. 194; *XXXVI sprawozdanie dyrekcji III Państwowego Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego w Krakowie za rok szkolny 1920/21*, Kr. [b.r.w.], s. 22. – Informacje Wacława Kmity, głównego specjalisty ds. pracowniczych Oddziału Mittal Steel Poland SA w Krakowie.

Mariusz Ryńca

Warcholik Adolf Stanisław, pseud.: „Bartosz", „Silesius" (1881–1961), dziennikarz, historyk, nauczyciel i dyrektor gimnazjów.

Ur. 27 X 1881 w Brzostku (pow. jasielski), syn Jana, niższego urzędnika skarbowego, i Bronisławy z d. Waligórska. Do szkół średnich uczęszczał w Bochni i Krakowie, świadectwo dojrzałości uzyskał 27 V 1904 w Cesarsko-Królewskim Gimnazjum Wyższym w Bochni. Dn. 16 XII 1904 wpisany został na listę studentów Wydziału Prawno-Politycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Podczas studiów rozpoczął współpracę ze „Słowem Polskim", tygodnikiem „Ojczyzna", w którym pełnił funkcję sekretarza i był autorem 4 broszurowych dodatków (pod pseud. „Bartosz"), oraz z miesięcznikiem „Polak" – pismami inspirowanym przez Ligę Narodową i przeznaczonymi dla ludności wiejskiej. W 1906 r. znalazł się w Cieszynie, gdzie czasowo zastępował Władysława Zabawskiego, redaktora „Dziennika Cieszyńskiego" (założonej przez Polskie Stronnictwo Narodowe pierwszej polskiej gazety codziennej na Śląsku Cieszyńskim, wydawanej od 1 I 1906). Jako „redaktor i odpowiedzialny wydawca" W. podpisywał gazetę od numeru 272. z 27 XI 1906 do 75. z 3 VI 1907.

W dn. 26 IV 1907 zdał we Lwowie „egzamin rządowy prawno-historyczny" i z dniem 1 V t.r. rozpoczął pracę jako pracownik pomocniczy w biurze Towarzystwa Oszczędności i Zaliczek w Cieszynie, gdzie był zatrudniony do 10 XI. W tym okresie współ-

pracował z zarządem Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego, uczestniczył w życiu organizacji polskich, gromadził wiedzę na temat historii tej ziemi. W 1908 r. osiedlił się w Krakowie. W l. 1908–1914 pracował w krakowskim oddziale warszawskiego pisma „Świat". Stworzył też agencje prasowe: jedną, która przekazywała wiadomości z Warszawy do pism galicyjskich i odwrotnie, oraz drugą, która wiadomościami ze Śląska Cieszyńskiego zasilała prasę galicyjską, warszawską, poznańską i wileńską. Artykuły o historii, sytuacji bieżącej i dokonaniach Polaków na Śląsku Cieszyńskim ogłaszał w: „Przeglądzie Narodowym" (*60-lecie ruchu narodowego na Śląsku austriackim*, 1908), „Przewodniku Oświatowym" – organie Towarzystwa Szkoły Ludowej (*60-lecie prasy polskiej w Księstwie Cieszyńskim (1848–1908)*, 1908; *Teatr amatorski a odrodzenie narodowe na Śląsku Cieszyńskim*, 1909) i „Świecie Słowiańskim" (*Życie narodowe w Księstwie Cieszyńskim 1848–1908*, 1908, nr 48; *Uwaga o renegactwie w Cieszyńskiem*, 1910). W 1909 r. ukazała się we Lwowie praca W. *Śląsk Cieszyński i jego odrodzenie narodowe* – jako 50. pozycja w serii Biblioteka Macierzy Polskiej. W t.r. wspólnie z M. Brzezińskim W. wydał w Warszawie zupełnie inne (choć o podobnym tytule) opracowanie: *Śląsk Cieszyński i jego odrodzenie*. Nawiązane w Warszawie kontakty z działaczami Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (w tym z → Mieczysławem Orłowiczem) zaowocowały powierzeniem mu kierownictwa drukowanej w Krakowie mutacji pisma „Ziemia", przeznaczonej do dystrybucji na obszarze Galicji.

W okresie przed wybuchem I wojny światowej był członkiem „Sokoła" w Krakowie. Dn. 3 X 1914 w składzie IV batalionu 2. Pułku Piechoty Legionów wyruszył pociągiem z Krakowa przez Węgry na front w Karpatach. Pełnił funkcję oficera kancelaryjnego. Wymienia go kilkakrotnie w swym opracowaniu dowódca batalionu Bolesław Roja. W maju 1915 r. W. znalazł się jako podoficer w sztabie 4. Pułku Piechoty Legionów Polskich, sformowanego w Piotrkowie i dowodzonego przez ppłk. B. Roję. Odbył kampanię wołyńską. Po kryzysie przysięgowym w lipcu 1917 r. znalazł się jesienią w składzie baonu uzupełnień Polskiego Korpusu Posiłkowego, który działał w Karpatach. Był internowany w Huszt (Węgry). Uczestniczył w walkach pod Lwowem w 1918/1919 r. Następnie wstąpił do tworzącego się Wojska Polskiego. Wojsko opuścił w 1921 r. w stopniu kapitana rezerwy.

Od 1 IX 1921 do 31 IX 1925 pracował jako nauczyciel w gimnazjum w Bochni. Uczył historii i geografii, był też opiekunem harcerstwa i Koła Krajoznawczego im. Wincentego Pola. W 1925 r. przeniósł się do Mysłowic, gdzie od 1 X został nauczycielem męskiego Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. Adama Mickiewicza. Od 1 IX 1927 do 31 VIII 1929 był nauczycielem, od 1 IX 1929 do 31 IX 1930 pełnił obowiązki dyrektora, a od 1 X 1930 do 1 V 1931 był dyrektorem Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

W pierwszym okresie pracy nauczycielskiej na Śląsku W. angażował się w działalność oświatową Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (TUR). W kwietniu 1927 r. w Sekretariacie TUR w Katowicach prowadził cykl wykładów na temat historii Polski, w t.r. był jednym z wykładowców na 3-miesięcznym kursie „Polska współczesna". W dn. 13 X 1927 wybrany został na członka Zarządu Okręgowego TUR okręgu górnośląskiego. Był też wiceprezesem oddziału TUR w Mysłowicach.

W 1928 r. rozpoczął na łamach dziennika „Polska Zachodnia" publikację cyklu *Z pożółkłych kart Śląska. Szkice z dziejów odpadnięcia Śląska od Polski*. Pierwszy z 16 tekstów (podpisywanych pseud. „Silesius") ukazał się w numerze 215 z 5 VIII 1928. Seria druga szkiców – o zmodyfikowanym tytule: *Z pożółkłych kart dziejów Śląska* i podpisanych pełnym imieniem oraz nazwiskiem – rozpoczęła się od tekstu drukowanego

w numerze 61. z 3 III 1929 i kontynuowana była do lata t.r.

W. uczestniczył w zebraniu założycielskim (26 IV 1929) Oddziału Śląskiego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Wybrany został wtedy na skarbnika. Na zebraniu naukowym Towarzystwa 16 XII 1929 wygłosił odczyt „Próba historiozofii dziejów Śląska". W tomie 1 (z 1929 r.) „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku" opublikował artykuł *Duchowieństwo śląskie XIII w. w walce o jedność państwową z Polską*, a w tomie 2 (z 1930 r.) – *Polityka śląska Kazimierza Wielkiego w latach 1333–1339*. W 1930 r. został prezesem Oddziału Śląskiego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. W lutym 1931 r. wszedł w skład powołanej przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku komisji, która miała opracować materiał części śląskiej *Słownika geograficznego państwa polskiego* – wydawnictwa przygotowywanego przez Polskie Towarzystwo Krajoznawcze.

W okresie od 1 V 1931 do 15 VIII 1933 W. pełnił obowiązki wizytatora okręgu szkolnego śląskiego, następnie powrócił na zajmowane wcześniej stanowisko dyrektora Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. św. Stanisława Kostki, na którym pozostawał do 31 VII 1934. Niedługo potem opuścił Śląsk na zawsze. Pewne światło na powody tej decyzji rzuca fragment listu W. do nieznanego adresata z 25 III 1961 (kopia w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach): „[...] Ministerstwo chciało zamienić wydział oświaty na samodzielne kuratorium, wyłączając je spod władzy Grażyńskiego. Na kuratora wyznaczono mnie. To spowodowało wojnę z Grażyńskim zakończoną za Jędrzejewiczów zwycięstwem Grażyńskiego i wywaleniem mnie ze Śląska". W l. 1934–1939 W. był dyrektorem II Gimnazjum im. hetmana Jana Tarnowskiego w Tarnowie.

Pierwszy rok okupacji hitlerowskiej spędził w Tarnowie. Potem przeniósł się do Bochni, gdzie jeszcze przed wojną wybudował dom. Po wojnie pracował w tamtejszym gimnazjum, a z dn. 31 VIII 1948 został przeniesiony w stan spoczynku. Przez pewien czas kierował tamtejszym oddziałem Archiwum Państwowego. Był działaczem Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego i społecznym opiekunem zabytków. Publikował artykuły naukowe dotyczące przeszłości Bochni.

Był żonaty ze Stanisławą z d. Hozer (zm. 26 II 1944), z którą miał syna Bolesława (ur. w 1912 r.) i córkę Marię. Po wojnie ożenił się powtórnie.

Zm. 25 VIII 1961 w Bochni i tam został pochowany.

BŚ, Zbiory Specjalne, Dokumenty osobiste, sygn. R 1563 III; Korespondencja z l. 1954–1960, sygn. R 1544 III; Korespondencja z 1961 r., sygn. R 1572 III; Album zdjęć rodzinnych, sygn. G 4793 III. – *Bochnia. Dzieje miasta i regionu. Suplement: 170 lat Gimnazjum w Bochni*, Bochnia 1988, fot. – wkładka po s. 48; Cygan W.K., *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 5: *Ś–Ż*, W. 2007, s. 89–90; *Czwarty Pułk Piechoty 1806–1966*. Londyn [po 1966], s. 214; *Czy wiesz, kto to jest?*, cz. 2, red. S. Łoza, W. 1938; Flasza J., Kęsek J., *Cmentarze bocheńskie. Przewodnik historyczny*, Bochnia 1992, s. 182, 183; Ogrodziński W., *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, Kat. 1965, s. 400–440; Roja B., *Legioniści w Karpatach w 1914–1915 roku*, W. 1933, s. 36, 148, 153, 190, 228, 276, 385 (na s. 367 W. na fot. zbiorowej); (s d), *Stanisław Warcholik*. „Zeszyty Prasoznawcze" 1962, nr 1/2, s. 164; Szymiczek F., *Oddział Katowicki (1929–1956)*, [w:] *Polskie Towarzystwo Historyczne. Księga Pamiątkowa z okazji Zjazdu Jubileuszowego PTH w Warszawie 19–21 X 1956*, W. 1958, s. 225. – „Gazeta Robotnicza" 1927, nr 98, 123, 130, 143, 238, 269; „Roczniki TPN" 1931, t. 3, s. 430, 463.

Wojciech Janota

Waroński Józef (1907–1940), lotnik Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii,

podporucznik, pilot 301. Dywizjonu Bombowego Ziemi Pomorskiej.

Ur. 1 I 1907. Uczęszczał do szkoły chemicznej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Zmobilizowany w 3. Pułku Lotniczym na lotnisku Ławica w Poznaniu wojnę obronną 1939 r. odbył w składzie 31. Eskadry Rozpoznawczej lotnictwa armii „Karpaty". Latał na samolocie rozpoznawczo-bombowym PZL-23B „Karaś". Dn. 3 IX w godzinach rannych uczestniczył w bombardowaniu zgrupowania pancernego na szosie Nowy Targ–Chabówka. W Wielkiej Brytanii był lotnikiem 301. Dywizjonu Bombowego Ziemi Pomorskiej, zorganizowanego oficjalnie 24 VII 1940 na lotnisku Bramcote. Po pierwszym intensywnym treningu dywizjon przeniesiono na lotnisko Swinderby w północno-wschodniej Anglii, gdzie jego załogi 14 IX osiągnęły gotowość bojową. W nocy z 14 na 15 IX t.r. pierwsze załogi wzięły udział w bombardowaniu barek w porcie Boulogne. W następne noce załogi dywizjonu bombardowały skupiska barek inwazyjnych w Calais, Dunkierce, Ostendzie, skąd najbardziej obawiano się inwazji niemieckiej. W nocy 25 IX polskie lotnictwo bojowe w Wielkiej Brytanii poniosło pierwszą stratę – niemiecki myśliwiec zestrzelił samolot W., który wystartował na Fairey „Battle" nr L-5351 z zadaniem bombardowania portu w Boulogne. Samolot rozbił się w rejonie Thetford w Norfolk. Zginęła cała załoga. Lotników pochowano na cmentarzu w Honington.

Takie okoliczności zestrzelenia samolotu podają O. Cumft i H.K. Kujawa w *Księdze lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*. W innych publikacjach przedstawione zostały odmienne wersje, np. W. Król w *Zarysie działań polskiego lotnictwa w Wielkiej Brytanii* pisze, że załoga wracała uszkodzonym samolotem znad Francji. W rejonie ok. 80 km od lotniska nastąpiła awaria silnika i pilot zmuszony był do lądowania w ciemnościach w przygodnym terenie. Samolot rozbił się, a załoga poniosła śmierć. Z kolei J.R. Konieczny i T. Malinowski w *Małej encyklopedii lotników polskich* oraz J. Pawlak w *Polskich eskadrach w wojnie obronnej* stwierdzają, że wracający z bombardowania portu w Boulogne samolot został zestrzelony przez niemiecki myśliwiec ok. 80 km od macierzystego lotniska.

Cumft O., Kujawa H.K., *Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*, W. 1989, s. 527–528; Konieczny J.R., Malinowski T., *Mała encyklopedia lotników polskich*, t. 1, W. 1983, s. 178–179; Król W., *Zarys działań polskiego lotnictwa w Wielkiej Brytanii 1940–1945*, wyd. 2., W. 1990, s. 90; Pawlak J., *Polskie eskadry w wojnie obronnej. Wrzesień 1939*, wyd. 2. rozszerzone, W. 1991, s. 273 (fot.), 274, 276, 581; *Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939–1946*, Londyn 1952, s. 330.

Zbigniew Kapała

Weidlich Elfriede (1907–1994), śpiewaczka operowa (sopran).

Ur. 19 IV 1907 w Królewskiej Hucie. Debiutowała w operze wrocławskiej, gdzie występowała do 1935 r. W l. 1937–1939 pracowała w operze w Dortmundzie, a w okresie 1939–1940 w operze w Düsseldorfie. W l. 1940–1941 była zatrudniona w Teatrze Krajowym (Landestheater) w Hanowerze. W 1941 r. była śpiewaczką w operze drezdeńskiej (Staatsoper), gdzie występowała jako Zuzanna w *Weselu Figara*. Uczestniczyła w przedstawieniach wyjazdowych zespołu opery drezdeńskiej, m.in. w operach państwowych (Staatsoper) w Wiedniu i Berlinie. Po ponownym otwarciu Teatru Państwowego (Staatstheater) w Hanowerze pracowała tam w l. 1950–1958. Występowała często w czołowych rolach, np. w *Don Giovannim* Mozarta, *Carmen* Bizeta czy w *Cyganerii* Pucciniego.

Zm. 29 XI 1994 w Bad Pyrmont.

Deutsche Biografische Enzyklopädie (DBE), Bd. 10: *Thibaut-Zycha*, Hrsg. W. Killy, R. Vierhaus, München 1999, s. 383.

Zdzisław Jedynak

Weiß Wilhelm (1879–?), kupiec, właściciel sklepów drogeryjnych i domu towarowego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Ur. 16 IV 1879 w Olbrachcicach (pow. prudnicki). W l. 90. XIX w. założył w Królewskiej Hucie przy ówczesnej Kaiserstrasse 54 (obecnie ul. Wolności) pierwszą drogerię, a w 1894 r. – drugą przy Rynku 2. W 1906 r. był już właścicielem 4 sklepów drogeryjnych w mieście – 2 mieściły się przy Kaiserstrasse, po jednym w Rynku i w hali targowej. W sierpniu 1901 r. założył w Królewskiej Hucie dom mody (Modehaus Wilhelm Weiß) przy Kaiserstrasse 32. Wcześniej w tym miejscu mieściła się filia wrocławskiego domu towarowego Braci Barasch (Warenhaus Barasch).

Po przyłączeniu Chorzowa do Polski W. stopniowo likwidował sklepy drogeryjne. Zatrzymał tylko pomieszczenie przy ul. Wolności 32; 25-lecie tego sklepu obchodzono w sierpniu 1926 r. Dn. 17 X 1933 w lokalu uzyskanym od spółki Weiß i Cichon uruchomiono dom towarowy amerykańskiej sieci handlowej „Whole–Worth" (w l. 70. i 80. XX w. w lokalu przy ul. Wolności 32 mieścił się Dom Towarowy „Uniwersal"). Dalsze losy W. są nieznane.

Kaganiec M., *Apteki i drogerie medycynalne w Królewskiej Hucie do 1922 r.*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 17–35; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 414, 417; *Schlesischesbuch Brauchen Fernsprechbuch für die Provinz Schlesien 1924*, Breslau 1924, *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce 1932/33*, W. 1932.

Małgorzata Kaganiec

Weißler (Georg) Friedrich (1891–1937), doktor praw, od 1934 r. doradca prawny i szef kancelarii tymczasowego kierownictwa Niemieckiego Kościoła Ewangelickiego, pochodził z Królewskiej Huty (obecnie Chorzów).

Ur. 28 IV 1891 w Królewskiej Hucie, syn radcy prawnego i notariusza Adolfa oraz Auguste z d. Hayn. W. skończył studia z zakresu nauk prawnych, był sędzią w Halle nad Saalą, potem dyrektorem Sądu Krajowego (Sachsen-Anhalt) w Magdeburgu. W 1933 r. z powodu żydowskiego pochodzenia został zwolniony, od 1934 r. był doradcą prawnym i szefem kancelarii tymczasowego kierownictwa Niemieckiego Kościoła Ewangelickie-

Sklep W. Weissa przy ul. Wolności

go. Został uwięziony przez gestapo w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen po upublicznieniu się w Niemczech i za granicą memoriału Bekennende Kirche do Hitlera z 28 V 1936, potępiającego prześladowania i antysemityzm, żądającego zniesienia obozów koncentracyjnych.

Zm. 19 II 1937 w obozowym bunkrze w męczarniach.

Akta USC w Ch., akt urodzenia nr 654/1891/ 1; *Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE)*, Bd. 10, Hrsg. W. Killy, R. Vierhaus, München 1999, s. 415.

Zbigniew Kapała

Węglarczyk Antoni (1907–1939), lekkoatleta, olimpijczyk, pracownik chorzowskiej Hali Targowej.

Ur. 18 I 1907 w Hucie Laura. Był najstarszym synem Henryka, hutnika, robotnika w hucie „Laura", i Marii z d. Pifko. Po ukończeniu szkoły ludowej w 1921 r. pracował jako górnik w kopalni „Knopp" („Śmiłowski") w Siemianowicach. W 1922 r. został członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" w Siemianowicach. Po ukończeniu odpowiednich kursów wychowania fizycznego, prowadzonych przez dowództwo 73. Pułku Piechoty w Katowicach, w 1928 r. został członkiem zarządu siemianowickiego gniazda, pełniąc funkcję zastępcy naczelnika, odpowiedzialnego za realizację programu wychowania fizycznego. Na stanowisku tym opowiadał się za jego unowocześnieniem i rozszerzeniem o konkurencje i dyscypliny dotąd pomijane w śląskim ruchu sokolim. W 1928 r., po uzyskaniu dobrych wyników na obozie Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół" w Kozłówce, został wybrany przez Jana Fazanowicza do reprezentacji olimpijskiej na igrzyska w Amsterdamie. Wystąpił w tzw. pokazach gimnastycznych narodów, w których – oprócz typowych dla ruchu sokolego ćwiczeń zespołowych – Polacy zaprezentowali palanta, regionalną śląską grę zespołową. Pokazy te zostały przyjęte z aplauzem przez międzynarodową i holenderską publiczność zasiadającą na stadionie olimpijskim.

W. był założycielem i wiceprezesem Klubu Pięściarskiego „1928" w Siemianowicach. Próba ta jednak nie zakończyła się pomyślnie. Należał do pionierów ratownictwa wodnego w Polsce. W porozumieniu z Feliksem Berlikiem, działaczem pływackim, stworzył pierwsze w Polsce Sokole Drużyny Ratownictwa Wodnego. W l. 1929–1931 służył w 73. Pułku Piechoty w Katowicach. Czas służby wykorzystał do nabycia kolejnych uprawnień instruktorskich w lekkoatletyce, sędziowskich zaś – w grach zespołowych (szczypiorniaku, hazenie – czeskiej odmianie piłki ręcznej dla kobiet, koszykówce, siatkówce). Od 1931 r. był członkiem Towarzystwa Ciężkoatletycznego „Lurych" w Siemianowicach. Uprawiał podnoszenie ciężarów, 2-krotnie zdobył tytuł mistrza Śląska w kategorii półśredniej. W 1933 r. został członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" I Katowice, gdzie mógł lepiej niż w Siemianowicach wykorzystać umiejętności instruktorskie. Był instruktorem lekkoatletyki i gier sportowych. O jego wszechstronności w tym okresie świadczy udział w dziesięcioboju gimnastyczno-lekkoatletycznym.

W 1934 r. W. został kontrolerem mięsa i wędlin w chorzowskiej Hali Targowej. W tym czasie zaczął specjalizować się w lekkoatletyce. Jako członek sekcji lekkoatletycznej stał się pionierem nowoczesnych metod uprawiania rzutu młotem, konkurencji zaniedbanej dotąd w Polsce (W. uprawiał dotąd pchnięcie kulą i rzut dyskiem). W nowej dla siebie konkurencji 6-krotnie poprawił rekord Polski; po raz pierwszy 30 VIII 1935 uzyskał 44,05 m. Wzorem młociarzy niemieckich wprowadził do rzutu młotem trzeci obrót. Innowacja ta spowodowała, że jako pierwszy Polak osiągnął rezultat przekraczający odległość 50 m. W 1938 r. osiągnął 50,58 m, co było nowym rekordem Polski. W ślady chorzowskiego młociarza poszli inni, wśród nich → Paweł Kozubek. W konkurencji tej w l. 1936–1938 W. zdobył 3 tytuły mistrza Polski. W 1937 r. debiutował w zawodach międzypaństwowych. W Atenach startował w trójmeczu Polska – Grecja – Czechosłowacja, gdzie jednak nie odniósł sukcesu. Pierwsze zwycięstwo w tej rangi imprezie odniósł w 1938 r. w Warszawie w meczu Polska – Francja. W t.r. bronił jeszcze barw narodowych w meczu Niemcy – Polska, rozegranym w Królewcu.

W 1939 r. decyzją władz Polskiego Związku Lekkiej Atletyki, potwierdzoną przez Polski Komitet Olimpijski, został zakwalifikowany do kadry narodowej na XII Letnie Igrzyska Olimpijskie w Helsinkach w 1940 r.

Startował też w zawodach lekkoatletycznych podczas Wszechpolskich Zlotów Sokolich w 1935 r. w Krakowie i w 1937 r. w Katowicach, na których zdobył kolejno 3. i 2. miejsce.

Nadal prowadził działalność organizacyjną. Odpowiedzialny za lekkoatletykę w Dzielnicy Śląskiej Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół" w Polsce, wystąpił z koncepcją stworzenia w strukturach tego Związku jednej silnej sekcji lekkoatletycznej. Ze względów geopolitycznych i propagandowych za siedzibę tej sekcji wybrano leżący przy polsko-niemieckiej granicy Krywałd, gdzie od 1938 r. w coraz bardziej napiętej atmosferze odbywały się zloty sokole, organizacji młodzieżowych i paramilitarnych. W. był też współtwórcą reformy stroju gimnastycznego. W miejsce czerwonych spodni gimnastycznych udało się w wielu gniazdach wprowadzić strój międzynarodowy – jednolicie biały.

Dn. 28 VIII 1939 otrzymał kartę mobilizacyjną. Jako żołnierz 73. Pułku Piechoty brał udział w bitwie pod Wyrami. Dn. 16 IX 1939 w okolicach Lwowa został ciężko ranny. Przewieziono go do Szpitala Miejskiego. Zm. 6 XI t.r. Został pochowany we Lwowie.

W. był żonaty z Gertrudą z d. Sylla, z którą miał syna Henryka.

Za działalność sportową z okazji Święta Niepodległości został odznaczony Brązowym Krzyżem Zasługi.

Muzeum Historii Katowic, Pamiątki po Antonim Węglarczyku: Puchary, sygn. inw. 1034; Druki, sygn. 1037; Dyplomy z zawodów lekkoatletycznych podczas VI i VII Wszechpolskiego Zlotu „Sokoła" w 1935 i w 1937 r., sygn. MHK/H/ 1031, 1032; Plakietka z zawodów lekkoatletycznych Polska – Niemcy z 1938 r., sygn. MHK/H/1036; Odznaczenie – „Brązowy Krzyż Zasługi" z 1938 r., sygn. MHK/H/1038; Dokumenty: wyciąg z księgi metrykalnej urodzin USC w Siemianowicach, na nazwisko Antoni Węglarczyk z 1928 r., sygn. MHK/H/1039; Telegramy weselne z 1935 r., sygn. MHK/H/1040–1043; Książeczka rodzinna, sygn. MHK/H/1044; Książeczka wojskowa z 1930 r. wystawiona przez dowództwo 73. Pułku Piechoty w Katowicach, sygn. MHK/H/1045; Dokumenty Polskiego Czerwonego Krzyża we Lwowie, dotyczące zgonu Antoniego Węglarczyka z l. 1939–1940, sygn. 1046–1049; Zbiór fotografii-pamiątek po Antonim Węglarczyku w Arch. Fotograficznym Muzeum Historii Katowic. – Bill Z., Rybiński J., *Sto lat ruchu gimnastycznego w Polsce*, W. 1967; *Czterdzieści lat polskiej lekkiej atletyki w cyfrach 1919–1959*, red. Z. Bill, W. 1959; Dudek W., *Śp. Antoni Węglarczyk*, „Wiadomości Sportowe", Dodatek „Dziennika Zachodniego" 1945, nr 14; Janeczek Z., *Od Sanovic do Siemianowic. Szkice z dziejów miasta*, Kat. 1993; Klimontowicz W., *Ruch olimpijski na terenie Śląska i Zagłębia (leksykon)*, *Olimpijczycy 1924–1994*, Kat. 1996; Porada Z., *Starożytne i nowożytne igrzyska olimpijskie*, Kr. 1980; Steuer A., *Antoni Węglarczyk (1907–1939), żołnierz 73. Pułku Piechoty w Katowicach, sportowiec, olimpijczyk*, „Kronika Katowic", t. 7, Kat. 1987; tenże, *Dzieje ciężkiej atletyki na Górnym Śląsku 1876–1945*, Kat. 1987; tenże, *Kultura fizyczna*, [w:] *Województwo śląskie...*; Tuszyński B., *Księga spor-*

towców polskich, ofiar II wojny światowej 1939–1945, W. 1999.

Antoni Steuer

Wiatr Józef Albin (1889–1977), oficer WP, generał brygady, żołnierz I Brygady Legionów Polskich, komendant Obwodu Krakowskiego Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), uczestnik wyprawy kijowskiej, a następnie bitwy warszawskiej w 1920 r., zastępca dowódcy 75. Pułku Piechoty w Chorzowie; generalny kwatermistrz i III zastępca szefa Sztabu Głównego Wojska Polskiego, dowódca Polskich Sił Zbrojnych na Środkowym Wschodzie.

Ur. 25 VII 1889 w Sidzinie, w pow. myślenickim jako syn Ludwika, nauczyciela, i Marii z Koprowskich. Po ukończeniu szkoły powszechnej podjął naukę w gimnazjum w Dębicy (1901–1902), a następnie w gimnazjum w Tarnowie (1902–1905). W 1905 r. przeniósł się do Gimnazjum im. Jana III Sobieskiego w Krakowie, które ukończył w 1908 r. Przez rok studiował w Akademii Handlowej w Krakowie. W 1909 r. podjął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego i uzyskał w 1913 r. absolutorium. W t.r. podjął pracę jako kandydat adwokacki w Krakowie, jednocześnie wstąpił do Drużyn Strzeleckich w tym mieście i uczestniczył w podstawowym szkoleniu wojskowym.

Po wybuchu I wojny światowej zgłosił się 6 VIII 1914 do oddziału strzeleckiego Józefa Piłsudskiego. Potem skierowany został do 3. kompanii I batalionu 1. Brygady Legionów Polskich. W styczniu 1915 r. przeniesiono go do 1. kompanii. Wyróżnił się m.in. w bitwie w pobliżu Prefirowa (22 V 1915). Za wykazane męstwo w czasie bitwy W. przedstawiono do odznaczenia Virtuti Militari. Uczestniczył we wszystkich bitwach I Brygady na Kielecczyźnie, Lubelszczyźnie i na Wołyniu; 1 I 1917 awansował do stopnia chorążego.

Po rozwiązaniu Legionów za odmowę złożenia przysięgi na wierność wojskom Austro-Węgier i Niemiec W. został wcielony do armii austro-węgierskiej i skierowany do szkoły oficerów rezerwy, a po jej ukończeniu walczył na froncie włoskim. Od lutego 1918 r. był komendantem obwodu i czasowo okręgu krakowskiego POW. W dn. 1–8 XI 1918 kierował mobilizacją oddziałów POW i organizował późniejszy 5. Pułk Piechoty Legionów oraz uczestniczył w przejmowaniu władzy w Krakowie.

Dn. 9 XI 1918 wyruszył z oddziałem ekspedycyjnym na odsiecz Przemyśla, zajętego przez Ukraińców i uczestniczył w toczonych walkach. Od 20 XI t.r. brał udział w odsieczy Lwowa. W grudniu 1918 r. awansowany został we Lwowie do stopnia podporucznika. Potem od 2 IV 1921 walczył w ramach 1. Dywizji Legionów na froncie litewsko-białoruskim. 9 kwietnia t.r. awansowano go do stopnia kapitana. Uczestniczył m.in. w akcji na Wilno, w takcie której wyróżnił się w bitwie pod Niemenczynem. W lipcu 1919 r. został adiutantem i szefem gabinetu II wiceministra spraw wojskowych, gen. dyw. Kazimierza Sosnowskiego. W styczniu 1920 r. skierowano go do Szkoły Sztabu Generalnego (późniejsza Wyższa Szkoła Wojenna). Studia przerwał w kwietniu 1920 r., ponieważ przydzielony został do Sztabu Ścisłego Naczelnego Wodza, a później wyznaczono go na szefa oddziału IV sztabu 3. Armii oraz zastępcę kwatermistrza tejże. Na tych stanowiskach pozostawał do końca wojny polsko-bolszewickiej, czyli uczestniczył w wyprawie kijowskiej i bitwie warszaw-

skiej oraz dalszych walkach aż do rozejmu. 17 II 1921 po raz pierwszy otrzymał Krzyż Walecznych.

Po zakończeniu działań wojennych 2 I 1921 powrócił na studia do Szkoły Sztabu Generalnego, które ukończył 1 X t.r. Odtąd pracował w Sztabie Generalnym na różnych stanowiskach. Dn. 8 VI 1922 zweryfikowano go do stopnia majora, a 1 I 1927 awansował do stopnia podpułkownika.

Przeniesiony do służby liniowej 12 XI 1927, objął w tym dniu dowództwo II batalionu 4. Pułku Strzelców Podhalańskich w Cieszynie. Funkcję tę pełnił tylko do 25 IV 1928, ponieważ od 26 IV t.r. przejął obowiązki zastępcy dowódcy 75. Pułku Piechoty. W tym samym roku uczestniczył jako dowódca pułku w grze wojennej prowadzonej przez inspektora armii, gen. bryg. Gustawa Orlicz-Dreszera w Krakowie. Podobną funkcję pełnił w ćwiczeniach 23. Dywizji Piechoty. Natomiast od 16 VI do 24 X 1928 zastępował dowódcę pułku → ppłk. Wacława Michała Klaczyńskiego. Jednocześnie sprawował funkcję komendanta garnizonu Królewska Huta. Dowódca 23. Dywizji Piechoty gen. bryg. Józef Zając oceniał, że to: „[...] oficer o wybitnych wartościach osobistych. Charakter wyrobiony i prawy. Dowódca pierwszorzędny, lojalny, karny. W pracy systematyczny, sumienny. Służbę pojmuje ideowo [...]. Inteligencja twórcza nieprzeciętna. Przy tym bardzo dużo zdrowego rozsądku [...]. Posiada wybitne zdolności kierowania korpusem oficerskim. Jest doskonałym kierownikiem ćwiczeń [...]. Wybitny oficer i dowódca".

Do Sztabu Głównego W. powrócił 5 XI 1928. Objął wówczas obowiązki szefa biura II zastępcy szefa Sztabu Głównego. Po kilku miesiącach wrócił do służby liniowej. Od 6 VII 1929 do 28 X 1934 był dowódcą pułku Korpusu Obrony Pogranicza „Wilejka".

Dn. 1 I 1934 W. awansował do stopnia pułkownika. Niebawem został dowódcą 86. Pułku Piechoty w Mołodecznie. W pułku tym pozostawał do 3 I 1936. W dniu następnym objął prestiżowe stanowisko szefa Oddziału I Organizacyjno-Mobilizacyjnego Sztabu Głównego i pełnił je do września 1939 r. W tym czasie (do maja 1939 r.) opracował pod kierownictwem szefa Sztabu Głównego Wojska Polskiego, gen. bryg. Wacława Teofila Stachiewicza, m.in. tajny plan mobilizacyjny.

W czasie kampanii wrześniowej 1939 r. W. pełnił obowiązki naczelnego kwatermistrza i III zastępcy szefa Sztabu Głównego WP. Dn. 17 IX 1939 wraz z kolumną marszową Kwatery Głównej Naczelnego Wodza przekroczył granicę. W Rumunii był internowany do 1940 r. Potem przedostał się na Cypr, a następnie na Bliski Wschód.

Na Bliskim Wschodzie od kwietnia do grudnia 1941 r. służył w Ośrodku Zapasowym Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich na terenie Palestyny. Następnie do września 1942 r. był szefem sztabu WP na Bliskim Wschodzie, po czym do sierpnia 1943 r. – dowódcą Etapów Armii Polskiej na Wschodzie. 1 I 1943 awansowany do stopnia generała brygady. Od sierpnia 1943 do lutego 1944 r. był dowódcą Bazy i Etapów Armii Polskiej na Wschodzie, a od lutego 1944 do marca 1945 r. – generalnym kwatermistrzem tej formacji. Od marca 1945 r. do przybycia do Wielkiej Brytanii i demobilizacji w 1947 r. działał jako dowódca Jednostek Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie.

Po demobilizacji zamieszkał w Londynie. Był prezesem Rady Instytutu Wschodniego „Reduta". Przez wiele lat był sekretarzem Koła Generałów i Pułkowników Byłych Wyższych Dowódców.

W 1973 r. wyjechał z Londynu i zamieszkał w Polskim Domu Starców „Antokol" w Chislehurt. Zm. 22 V 1977 w szpitalu w Farnborough. Pochowany został na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Od 24 IV 1918 był żonaty z Zofią Szumińską, nie pozostawił potomstwa.

Odznaczony był m. in.: Krzyżem Orderu Virtuti Militari V klasy, Polonia Restituta III, IV i V klasy, Krzyżem Niepodległości, 4-krotnie Krzyżem Walecznych, Złotym

Krzyżem Zasługi z Mieczami, francuską Legią Honorową IV klasy, Krzyżem Zasługi POW, Medalami: Waleczności I i II klasy (austro-węgierskie), za Wojnę 1918–1921, 10-lecia Odzyskania Niepodległości.

CAW, sygn. Akta personalne: 493 i 12578 (tutaj kilkadziesiąt dokumentów dotyczących J.A. Wiatra), sygn. KW 132/1007, sygn. VM 104/10757. – Biegański W., *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939–1945*, W. 1990, po s. 80 zdj.; tenże, *Regularne jednostki Wojska Polskiego na Zachodzie*, W. 1973; tenże, *U podstaw organizacji Wojska Polskiego 1908–1914*, W. 1935; Chocianowicz W., *W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie*, Londyn 1969; Cygan W.K., *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 5: *Ś–Ż*, W. 2007, s. 107–108; Kopański S., *Wspomnienia wojenne 1939–1946*, Londyn 1961; Kryska-Karski T., Żurakowski S., *Generałowie Polski Niepodległej*, W. 1991; *Likwidacja Polskich Sił Zbrojnych 1945–1946 w świetle dokumentów*, Londyn 1961; Łoza S., *Czy wiesz, kto to jest?*, W. 1938; Nicman Z., *Żołnierska droga gen. bryg. Józefa Wiatra*, „Polska Zbrojna" 1994, nr 193; *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej. Wojna obronna Polski 1939*, red. naukowy E. Kozłowski, W. 1979; *Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*, t. 1: *Kompania wrześniowa 1939*, cz. 1–4, Londyn 1951–1986; *Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*, t. 2: *Kampania na obczyźnie*, cz. 1–2, Londyn 1959, 1975; Stachiewicz B., *Generał Wacław Stachiewicz. Wspomnienia*, W. 2004; Stawecki P., *Oficerowie dyplomowani wojsk II Rzeczpospolitej*, Wr. 1997; Wiatr J., *Decyzja Naczelnego Wodza przejścia granicy rumuńskiej*, „Bellona" 1961, z. 1/2; tenże, *Nowa relacja w sprawie przejścia przez Naczelnego Wodza granicy rumuńskiej w roku 1939*, „Bellona" 1962, z. 1/2; *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939–1945*, Londyn 1994.

Mieczysław Starczewski

Wideł Stanisław (1896–1942), pseud. „Kruk", oficer służby stałej piechoty WP, major, w l. 1922–1937 oficer 75. Pułku Piechoty, organizator i dowódca Chorzowskiego Batalionu Obrony Narodowej.

Ur. 14 VIII 1896 w Marcinkowicach, (pow. nowosądecki), syn Andrzeja i Anny z d. Michalik. Po ukończeniu szkoły powszechnej kontynuował naukę w gimnazjum w Nowym Sączu. Dn. 8 VIII 1914 r. wstąpił ochotniczo do Legionów Polskich i skierowany został do 3. Pułku Piechoty Legionów, wchodzącego później w skład II Brygady Legionów Polskich. Uczestniczył w akcji przedarcia się oddziałów legionowych pod Rarańczą nocą 15 II 1918. Od pierwszych dni marca 1918 r. znajdował się w II Korpusie Polskim, formowanym w Sorokach nad Dniestrem. Został przydzielony do 15. Pułku Strzelców ppłk. Józefa Zająca (dawny 3. Pułk Piechoty Legionów Polskich). Po bitwie stoczonej 11 V 1918 przez II Korpus Polski z Niemcami pod Kaniowem od następnego dnia znajdował się już w niewoli niemieckiej. Przebywał w niej do 31 grudnia t.r.

Po powrocie z niewoli W. wstąpił natychmiast do Wojska Polskiego i otrzymał przydział do baonu zapasowego 1. Pułku Strzelców Podhalańskich. Dn. 19 V 1919 został podporucznikiem. Dowodził wówczas plutonem w I batalionie 1. Pułku Strzelców Podhalańskich, z którym 3 VII 1919 wyruszył na front galicyjsko-wołyński. Tam 4 IX 1919 został ranny. Po wyjściu z krakowskiego szpitala otrzymał przydział do batalionu zapasowego tego pułku.

Potem przez jakiś czas pełnił służbę w różnych jednostkach podlegających Dowództwu Okręgu Generalnego w Lublinie. Dn. 29 VIII 1922 został przeniesiony do 3. Pułku Strzelców Podhalańskich, a wkrótce (26 X 1922) do 75. Pułku Piechoty. W pułku tym pełnił odtąd do września 1939 r. służbę na różnych stanowiskach, najpierw w III batalionie dowódcy 7. kompanii, potem adiutanta i dowódcy tego batalionu. Od początku września 1937 r. był organizatorem i dowódcą Chorzowskiego Batalionu Obrony Narodowej. W tym czasie awansował do stopnia majora.

Obrona Narodowa (ON) była formacją terytorialno-milicyjną, organizowaną od końca 1936 r. Rekrutowała się z ponadkontyngentowych poborowych, młodzieży przedpoborowej i rezerwistów bez przydziału mobilizacyjnego, wyłącznie narodowości polskiej, zrzeszonych w organizacjach społecznych (m.in. w Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, Związku Rezerwistów, Związku Strzeleckim, Związku Harcerstwa Polskiego, Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży Męskiej, Towarzystwie

Gimnastycznym „Sokół") i PW, na zasadzie zaciągu ochotniczego.

Stanowiska dowódcze od kompanii wzwyż były obsadzone przez oficerów zawodowych, przeważnie pracujących już w PW. Na stanowiska dowódców plutonów wyznaczono oficerów rezerwy. Funkcje administracyjne i kancelaryjne obejmowali podoficerowie zawodowi głównie z PW. Umundurowanie i oporządzenie żołnierzy ON było takie samo, jak w wojsku stałym. Nie przewidywano skoszarowania tych oddziałów. Po załatwieniu formalności związanych z wcieleniem do ON i otrzymaniu przydziału do danego oddziału szeregowców urlopowano, zobowiązując ich do stawienia się na każde wezwanie do służby lub na ćwiczenia. Dla usprawnienia alarmu każdy żołnierz przechowywał umundurowanie i oporządzenie w domu. Natomiast uzbrojenie i wyposażenie oddziałów było przechowywane w najbliższej jednostce wojskowej, na posterunku policji lub w innych specjalnie zorganizowanych magazynach.

Latem 1939 r. Chorzowski Batalion Obrony Narodowej liczył etatowo 526 ludzi, w tym: 4 oficerów zawodowych, 16 oficerów rezerwy, 9 podoficerów zawodowych, 129 podoficerów rezerwy i 368 szeregowców rezerwy. Jego uzbrojenie stanowiły: 186 kb, 264 kbk, 18 ckm i 2 moździerze. Oficerom rezerwy zamiast pistoletów przydzielono kbk. Batalion posiadał też na stanie 10 rakietnic, samochód ciężarowy, 4 motocykle, 7 rowerów oraz 35 wozów taborowych.

Chorzowski Batalion Obrony Narodowej miał 3 kompanie ckm (dowódcy: kpt. Kazimierz Jan Paszki, por. Zygmunt Marszałek i por. Stefan Robert Szołowski) oraz kompanię strzelecką (dowódca por. Włodzimierz Hussakowski). Był to jednak stan przejściowy. Z chwilą przekazania batalionu do dyspozycji dowództwa Grupy Fortecznej Obozu Warownego „Śląsk" dokonano jego błyskawicznej reorganizacji i utworzono na jego bazie 5 manewrowych kompanii strzeleckich, które rozdzielono między IV bataliony specjalne ckm (forteczne) 73. i 75. Pułków Piechoty.

W dniu zarządzenia mobilizacji alarmowej (24 VIII 1939) kompanie Chorzowskiego Batalionu Obrony Narodowej przebywały na obozie szkoleniowym w Szczakowej. Jeszcze tego samego dnia w godzinach popołudniowych powróciły do Chorzowa, skąd po uzupełnieniu rezerwistami i dozbrojeniu wymaszerowały na wskazane odcinki fortyfikacji, zajmowane już przez pododdziały IV batalionów specjalnych ckm 73. i 75. Pułków Piechoty.

Najbardziej związana z Chorzowem kompania Obrony Narodowej por. W. Hussakowskiego ostateczną reorganizację przeprowadziła w koszarach 75. Pułku Piechoty. Mniej więcej w tym samym czasie, po przekazaniu pozostałych kompanii IV batalionom specjalnym ckm 73. i 75. Pułkom Piechoty, Chorzowski Batalion Obrony Narodowej przestał istnieć jako samodzielny pododdział. Odtąd dalsze losy jego żołnierzy i wchodzących dotąd w jego skład kompanii i plutonów wiązały się już z dziejami batalionów specjalnych Grupy Fortecznej Obszaru Warownego „Śląsk".

W. nie poszedł do niewoli. Należał do grona pierwszych organizatorów ruchu oporu w Sądeckiem. Już 17 X 1939 otrzymał nominację na komendanta obwodu Służby Zwycięstwu Polski Nowy Sącz. Potem pod pseud. „Kruk" sprawował to stanowisko w Związku Walki Zbrojnej (ZWZ), będąc jednocześnie II zastępcą komendanta Inspektoratu Rejonowego ZWZ w Nowym Sączu. Funkcję tę pełnił do tragicznych aresztowań w Sądeckiem w marcu 1941 r., które pochłonęły w sumie kilkaset osób. Z krakowskiego więzienia na Montelupich trafił do KL Auschwitz, gdzie w czerwcu 1942 r. został rozstrzelany.

CAW, sygn. AP 5530. – Bieniek J., *Wojskowy ruch oporu w Sądecczyźnie*. Cz. 1: *Materiały do historii sztabów Inspektoratu ZWZ-AK*, „Rocznik Sądecki", t. 12: 1971, s. 316; tenże, *Wojskowy ruch oporu w Sądecczyźnie*. Cz. 3: *Placówki*, tamże, t. 14: 1973, s. 357, 391; Grodkowski F., *Okupacja hitlerowska w Nowym Sączu i w Sądecczyźnie w latach 1939–1945*, tam-

że, t. 6: 1964, s. 114; Kozłowski E., *Wojsko Polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, W. 1974; Kryska-Karski T., *Materiały do historii Wojska Polskiego*, nr 16, Londyn 1996; tenże, *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*, Londyn 1996; Łuczak T., Urbański M., *Wojskowy ruch oporu ZWZ-AK oraz BCh na Ziemi Sądeckiej w latach 1939–1945*, [w:] *Okupacja na Sądecczyźnie 1939–1945. Materiały z seminarium w Nowym Sączu*, pod red. J. Berghauzena, Nowy Sącz 1974; Mazur G., *Kształtowanie się struktur terenowych*, [w:] *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, pod red. K. Komorowskiego, W. 1999; tenże, Rojek W., Zagórniak M., *Wojna i okupacja na Podkarpaciu i Podhalu na obszarze Inspektoratu ZWZ-AK Nowy Sącz 1939–1945*, Kr. 1998; Pinel K., *Obrona Narodowa 1937–1939*, W. 1979; tenże, *Obrona terytorialna II Rzeczypospolitej*, W. 1995; Piwowarski S., *Okręg Krakowski SZP-ZWZ-AK*, Kr. 1994; Przemsza-Zieliński J., *Księga wrześniowej chwały pułków śląskich*, Kat. 1989.

Mieczysław Starczewski

Wieczorek Antoni Marian (1898–1940), muzykolog, fotograf, publicysta, autor fotografii do jubileuszowego wydawnictwa Zjednoczonych Fabryk Związków Azotowych w Mościcach i Chorzowie.

Ur. 16 VII 1898 w Zakopanem. Ukończył studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (doktorat uzyskał w 1927 r.). Fotografią zainteresował się ok. 1914 r. Działalność artystyczną na większą skalę rozpoczął w 1925 r., po zdobyciu nagrody w konkursie krakowskiego tygodnika ilustrowanego „Światowid".

Dn. 1 XI 1938 w salach recepcyjnych i kuluarach Sejmu Śląskiego otwarto, z udziałem wojewody Michała Grażyńskiego, wystawę fotografii *Piękno Ziemi Śląskiej i Zaolzia*. Z tej okazji ukazał się katalog *Wystawa fotografiki śląskiej pod hasłem „Piękno Ziemi Śląskiej"*, z tekstami → Jana Bułhaka i → Gustawa Morcinka. Publikacja ta, wydana nakładem Śląskiego Towarzystwa Miłośników Fotografii oraz Związku Propagandy Turystyki Województwa Śląskiego, oceniona została przez jednego z uczestników wystawy, dr. Wieczorka z Zakopanego, jako „najpiękniejszy bodaj katalog wystawy fotografiki, jaki się w Polsce dotychczas ukazał". Spis katalogowy wystawy, obejmujący 523 prace 48 autorów, uwzględniał zestaw 15. fotografii W., z czego 6 zdjęć dokumentujących karbidownię Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie. Fotografie te pierwotnie wykonane zostały na potrzeby wydawnictwa jubileuszowego Zjednoczonych Fabryk Związków Azotowych w Mościcach i Chorzowie. Wykonane aparatem małoobrazkowym zdjęcia stanowią jeden z najciekawszych przykładów fotografii reportażowej w przedwojennej Polsce. „Pozwólmy teraz przenieść się do Chorzowa i nawiązać do cudownego wspomnienia tamtejszej karbidowni. [...] Zbliża się chwila uroczysta, nieczęsta, zmiana elektrody. Towarzyszący inżynier porywa mnie pędem na górę pieca. Za chwilę wolno, majestatycznie wyjeżdża do góry upalona, rozżarzona do białości elektroda" – tak sugestywnie W. oddał swoje wrażenia wyniesione z sesji fotograficznej w chorzowskich Azotach w artykule *Zdjęcia wielkiego przemysłu*, zamieszczonym w „Nowościach Fotograficznych". W tekście opisał sposób pracy i swoje motywacje oraz zawarł wskazówki do interpretowania zdjęć. Przekaz fotograficzny chorzowskiego przemysłu w optyce W. ma wymiar idealizujący.

W okresie międzywojennym W., będący rzecznikiem idei *Fotografii Ojczystej* → Jana Bułhaka, uznany został za jednego z czołowych fotografików tatrzańskich. Był członkiem Fotoklubu Polskiego (od 1930 r.) i Polskiego Towarzystwa Fotograficznego. Działał też na forum Związku Polskich Towarzystw Fotograficznych. Wchodził w skład komite-

tów redakcyjnych: „Przeglądu Fotograficznego", „Nowości Fotograficznych", „Fotografa Polskiego" i miesięcznika „Leica w Polsce", publikował ponadto w prasie fachowej: „Miesięczniku Fotograficznym", „Wiadomościach Fotograficznych" i w „Polskim Przeglądzie Fotograficznym" oraz w czasopismach zagranicznych. Jego publicystyczno-polemiczna aktywność obejmowała właściwie wszystkie aspekty polskiej fotografiki 20-lecia międzywojennego. Był zwolennikiem i propagatorem fotografii małoobrazkowej; zarówno w swej twórczości fotograficznej, jak i publicystycznej wykazywał zalety małoobrazkowego aparatu Leica. W 1938 r. opublikował 2 książki z praktycznymi poradami dla amatorów: *Fotografowanie w górach* oraz *Fotografowanie na nartach.* Był też autorem podręcznika omawiającego zagadnienia perspektywy w fotografii. Wygłosił 42 pogadanki radiowe, również na falach Polskiego Radia w Katowicach, gdzie w 1934 r. omówił I Wystawę Fotografiki Śląskiej.

Był aktywnym uczestnikiem międzywojennego ruchu fotograficznego. Brał udział w krajowych i zagranicznych wystawach oraz konkursach; wystawy indywidualne: Polskie Towarzystwo Miłośników Fotografii (Warszawa 1930), Polskie Towarzystwo Fotograficzne (1932), Fotoklub YMCA (1933), Fotoklub Wrocławski (1961) i Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem (2002). Od 1928 r. zapraszany był na Międzynarodowe Salony Fotografiki (1928–1931, 1933–1937). Jego zdjęcia przemysłowe z Chorzowa były eksponowane po II wojnie światowej w ramach wystawy polskiej fotografii w Centre Georges Pompidou w Paryżu (1981). Fotografie W. obrazujące chorzowski przemysł znajdują się w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu i Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem.

Mieszkał w Zakopanem.

Zm. 16 XII 1940 w Krakowie.

Czartoryska U., *Antoni Wieczorek, fotograf i publicysta*, „Fotografia" 1961, nr 8, s. 267–271; *Fotografia. Katalog zbiorów, Muzeum Narodowe we Wrocławiu*, Wr. 2007, s. 406–408; *Fotografia polska 1900–1939*, Wr. 1996; Lataś H., *Antoni Wieczorek (1890–1940)*, „Foto" 1979, nr 8, s. 251; Mayer J., *Piękno ziemi śląskiej*, „Tygodnik Ilustrowany", 18 XII 1938, s. 987–988; *I. Wystawa Fotografiki Śląskiej pod hasłem „Piękno Ziemi Śląskiej"*, Kat. 1938; Piwowarski J., *Fotografia artystyczna i jej wystawiennictwo w Polsce okresu międzywojennego*, Częstochowa 2004; Płażewski I., *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, W. 1982; Radwańska-Paryska M., Paryski W.H., *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1328; Sobota A., *Art Photography in Poland 1900–1939*, „History of Photography" No. 1, London 1980, s. 18–34; *Sztuka reportażu*, Wr. 1980; Szymonowicz M., *Dylematy piktorializmu. Uwagi o polskiej fotografii artystycznej lat trzydziestych*, „Format" 2002, nr 1–4, s. 12–17; Wieczorek A., *Zdjęcia wielkiego przemysłu*, „Nowości Fotograficzne" 1938, nr 2, s. 27–32 (fot.); *Zakopane w czasach Rafała Malczewskiego*, red. D. Folga-Januszewska, T. Jabłońska, t. 1, Olszanica 2006, s. 94–98.

Marek Meschnik

Wieczorek Józef (daty życia nieznane), kupiec, przed wrześniem 1939 r. właściciel Domu Konfekcyjnego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Pochodził z Osin k. Bydgoszczy. W przedwojennym Chorzowie był znaną postacią jako świetny organizator, o dużym talencie kupieckim. Podobnie jak spora grupa przedwojennych kupców przybył na Śląsk z Wielkopolski. Od 1930 r. był właścicielem Domu Konfekcyjnego, powstałego w budynku przy ul. Wolności 25, w którym przed I wojną światową mieściły się 2 instytucje handlowe: należący do Hermanna Goldschmidta dom mody męskiej i należący do braci Markus (Gebrüder Markus) dom mody dziecięcej. Jeszcze przed oficjalnym przyłączeniem części Górnego Śląska, w tym Królewskiej Huty do Polski, dom ten 22 IV 1922 przeszedł na własność polskiej spółki, którą tworzyli poznaniacy: Kazimierz Hącia, Stefan Kolany, Kazimierz Kiciński, Władysław Berkan oraz W. Dom ten stał się wyłączną własnością W. w 1930 r. Dotychczas był on jego zarządcą. W. zmodernizował i rozbudował sklep – zajmował on parter i piętro. Sklep, oferował garderobę damską i męską, tkaniny, a także dywany i firany. Był jednym z najpopularniejszych przed wojną sklepów

w mieście. Szczególną popularnością cieszyły się tzw. białe tygodnie, kiedy organizowano wyprzedaże. Cały obiekt miał wtedy jednolity wystrój.

W latach II wojny światowej Dom Konfekcyjny W. działał nadal. Samodzielność firmy ograniczał jednak przydzielony przez okupanta zarządca (*Treuhänder*). W 1952 r. władza ludowa skonfiskowała sklep razem z towarem na rzecz tworzonego wówczas MHD.

Miejsce i data śmierci W. są nieznane.

Kapała Z., *Dawna ulica Wolności*, Ch. 2001, s. 12, 34; Mat, *Chorzowscy kupcy*, „Goniec Górnośląski" 1993.

Zbigniew Kapała

Wieszołek Paweł Jan (1911–1940), nauczyciel, podporucznik rezerwy WP, zginął w Charkowie.

Ur. 1 IV 1911 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), syn Augustyna i Pauliny z Wodarskich. W 1930 r. ukończył Seminarium Nauczycielskie w Tarnowskich Górach, a w 1933 r. – dywizyjny kurs podchorążych rezerwy piechoty przy 7. Dywizji Piechoty. Pracował jako nauczyciel w szkole powszechnej w Lipinach, w woj. śląskim. W 1936 r. został mianowany na stopień podporucznika i przydzielony do 74. Pułku Piechoty, w którym odbywał ćwiczenia rezerwy jako dowódca plutonu. Później służył w 75. Pułku Piechoty.

Po dostaniu się do niewoli sowieckiej był więziony w obozie w Starobielsku na Ukrainie. Został zamordowany w Charkowie.

Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2003, s. 594; Tucholski J., *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, W. 1991, s. 510.

Zbigniew Kapała

Wilimowski (Willimowski) Ernest (Ernst) (pierwotnie **Ernst Otton Predella**), pseud.: „Ezi", „Cwaniak" (1916–1997), piłkarz, hokeista na lodzie, szczypiornista, reprezentant Polski i Niemiec.

Ur. się 23 VI 1916 w Katowicach przy Nothebohnstraße (obecnie ul. Krzywa). Według opracowania Wojciecha Malejki, był on pozamałżeńskim dzieckiem Pauliny Florentyny Predella, której nazwiska używał do 1929 r. i nieznanego z imienia ojca. Po zamążpójściu matki za Romana Wilimowskiego zaczął używać (po 10 latach od daty ślubu) nazwiska ojczyma. Z kolei wg informacji zamieszczonych w artykule R. Jasnorzewskiego jego ojcem był Ernest Roman Willimowski, żołnierz, który zaginął podczas I wojny światowej. Nazwiska Willimowski, zgodnie z urzędowym zapisem, używał do 1922 r., następnie przyjął jego spolszczoną wersję. W domu rodzinnym mieszkał do 1934 r. Potem przeniósł się do mieszkania przy ul. Barbary w Katowicach. Po ukończeniu szkoły powszechnej zapisał się do Państwowego Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Katowicach, które jednak ze względu na słabe postępy w nauce opuścił w 1933 r. Odtąd pracował jako goniec w jednym z biur Wspólnoty Interesów.

Działalność sportową rozpoczął w 1927 r. w niemieckim I Fußball Club Katowice. Wcześniej należał do jednej z pozaklubowych, tzw. ulicznych drużyn dziecięcych.

Równolegle jako członek Altes Turnverein Kattowitz, a później także Klubu Sportowego „Pogoń" Katowice uprawiał piłkę ręczną 11-osobową. W tym ostatnim klubie w sezonie zimowym występował również w drużynie hokeja na lodzie. Ponadto w celach zarobkowych wyjeżdżał na płatne turnieje pingpongowe do Sosnowca. Interesował się turystyką narciarską; w zimie często widywano go w Beskidach, gdzie podobno miał spotkać ks. Karola Wojtyłę.

W opinii fachowców piłkarskich uchodził za fenomenalnego snajpera, absolutnie najlepszego w historii polskiej piłki nożnej, i dobrego dryblera. Mimo niezbyt sportowego trybu życia, ten młodziutki, szczupły, o skąpej rudowłosej czuprynie i śmiałym spojrzeniu napastnik nie miał żadnego problemu z zaaklimatyzowaniem się w 1934 r. w szeregach KS „Ruch" Wielkie Hajduki. W klubie tym debiutował 8 IV 1934 w meczu wyjazdowym z „Cracovią" w Krakowie. Pierwszego gola zdobył na boisku „Ruchu" w 20 minucie meczu z KS „Wisła" Kraków, który rozegrano 29 IV t.r. Grał na pozycji lewego łącznika. Z „niebieskimi" 4-krotnie w l. 1934–1936 i w 1938 r. wywalczył tytuł mistrza Polski, w 1937 r. zaś brązowy medal. Dla klubu strzelił 112 bramek, występując w 86 meczach ligowych. W l. 1934 i 1936 zdobył tytuł „króla" ligowych strzelców. Niepoprawiony rekord Polski 10 goli w jednym meczu ligowym ustanowił w zwycięskim meczu „Ruchu" z Union Touring z Łodzi (12 : 1), który został rozegrany 21 V 1939.

W kadrze narodowej znalazł się w 1934 r. Debiutował w rozegranym 12 V 1934 meczu Polska – Dania w Kopenhadze. Zaledwie po rocznych występach w klubie znalazł się na 4 miejscu w dorocznym plebiscycie „Przeglądu Sportowego" za takimi asami polskiego sportu jak Stanisława Walasiewicz, Jadwiga Wajsówna i Janusz Kusociński.

Połowa l. 30. XX w. była okresem, w którym z fazy mierzonej liczbą tworzonych organizacji, sport w woj. śląskim przeszedł w fazę poprawy jego jakości, co uwidoczniło się w statystykach liczbą zdobytych medali i rekordów, z zawodami międzynarodowymi najwyższej rangi włącznie. Ta zmiana była podyktowana rozwojem sytuacji międzynarodowej po dojściu do władzy Adolfa Hitlera w III Rzeszy i wprowadzeniu do arsenału propagandy z rasistowskich pobudek znaczenia wyniku sportowego. Związane z tym zwrotem sukcesy śląskich sportowców i klubów, odbierające prymat w różnych dyscyplinach sportu starym ośrodkom sportowym (jak Warszawa, Kraków, Lwów), do 1938 r. irytowały wielu decydentów ogólnopolskich central sportowych.

Na nagły wzrost znaczenia „Ruchu" Związek Piłki Nożnej zareagował, doszukując się nieprawidłowości w prowadzeniu klubowych ksiąg finansowych (tzw. sprawa „Ruchu"). Rzekomo z ksiąg tych miało wynikać, że klub popiera zawodowstwo. Cechujący się dużym poczuciem śląskiej świadomości etnicznej niekoniecznie zaś narodowej (tak polskiej jak i niemieckiej), W. padł ofiarą intrygi. W świetle doniesień prasowych bezpośrednim powodem jego wykluczenia z kadry olimpijskiej było złamanie przysięgi olimpijskiej (przekroczenie statusu sportowca amatora) i złożenie fałszywych zeznań przed komisją Polskiego Związku Piłki Nożnej. Decyzją selekcjonera Józefa Kałuży z Krakowa zespół, który miał szanse rywalizować nawet o złoty medal, został poważnie osłabiony i w efekcie musiał zadowolić się 4 miejscem. Zgodnie z inną teorią pretekstem do odsunięcia W. od gry na igrzyskach było nadużywanie przez niego alkoholu.

Już w 1938 r., po załagodzeniu stosunków między ogólnopolskimi i śląskimi regionalnymi centralami sportowymi, zrodziła się teoria o kontuzji W., która miała wyjaśnić przyczynę nieobecności tego wybitnego piłkarza na igrzyskach, oczyszczająca go z dotąd stawianych mu zarzutów i umożliwiająca mu występ w piłkarskich mistrzostwach świata we Francji. Najprawdopodobniej kierownictwo polskiego piłkarstwa nie zamierzało już popełniać podobnego błędu jak 2 lata wcześ-

niej i nie osłabiać reprezentacji narodowej. W przegranym 5 : 6, ogromnie emocjonującym do końca meczu z Brazylią W. zdobył 4 gole. Swoim niespotykanym dotąd w piłkarskich mistrzostwach świata wyczynem przeszedł do historii sportu. (Rekord ten został poprawiony dopiero w 1994 r. przez rosyjskiego piłkarza Olega Salenko). Łącznie w reprezentacji Polski W. rozegrał 22 mecze, strzelając 21 bramek. Ostatnim występem W. w tych barwach był mecz rozegrany 28 VIII 1939 r. na stadionie Wojska Polskiego przy ul. Łazienkowskiej w Warszawie i (wygrany 4 : 2) z Węgrami; W. strzelił w nim 3 gole.

W pierwszych dniach po wybuchu II wojny światowej przeciwko W. wystąpiło hitlerowskie środowisko w Katowicach, na którego czele stał Kreisleiter Joschke, (m.in. były piłkarz Wojskowego Klubu Sportowego „Legia" Warszawa), który publicznie zarzucił chorzowskiemu piłkarzowi zdradę i domagał się jego uwięzienia. Jednak w nie do końca zbadanych okolicznościach W. zmienił barwy klubu, przechodząc z Bismarckhütter Sport Vereingung 1899 do I Fußball Club w Katowicach. W katowickim klubie występował do 1941 r. W drugim roku wojny został napastnikiem Polizei SV Chemnitz. W barwach Saksonii zagrał w zwycięskim spotkaniu z reprezentacją Śląska. W komentarzach chwalono jego grę i Helmuta Schöna, po latach trenera reprezentacji Niemiec. Klasę byłego gracza „Ruchu" dostrzegli działacze czołowego klubu niemieckiego TSV Monachium 1860. W monachijskim zespole W. grał do końca wojny, przyczyniając się m.in. do zwycięstwa w rozgrywkach o Puchar Niemiec. W pucharowym meczu z ekipą o nazwie SS-Sportgemeinschaft Strassburg strzelił 10 goli, powtarzając przedwojenne osiągnięcie. Grywał także w rozgrywkach drużyn wojskowych, zasilając zespół o lotniczej nazwie „Rote Jäger" („Czerwone Myśliwce").

Po zakończeniu II wojny światowej nadal uprawiał piłkę nożną w l. 1946–1947 w Chemnitz-West, od 1947 do 1948 w Hameln „07" i TSV Detmond, w l. 1948–1950 w BC Augsburg; do 1952 w FV Offenburg; w l. 1952–1953 w Singen „04"; do 1955 w VfR Kaiserslautern. Sportową działalność zakończył w 1956 r. w FV Kahl.

W l. 1941–1942 powoływano W. do drużyny narodowej Niemiec. Fakt ten miał ważne dla niego znaczenie osobiste. Wskutek interwencji opiekuna reprezentacji, mjr. Hermanna Grafa, została uwolniona z Auschwitz matka piłkarza, która trafiła tam w jednym z pierwszych transportów, zapewne z powodu jakiegoś donosu.

W niemieckich barwach W. zagrał 8 razy, strzelając aż 13 bramek. Za największe wydarzenie piłkarskie lat wojny na Śląsku uchodził mecz Niemcy – Rumunia w Bytomiu (w 1942 r.), w którym u boku W. zagrał m.in. późniejszy mistrz świata Fritz Walter. Wygrany przez Niemcy mecz i bramki W. oglądało podobno 55 tys. kibiców, wśród nich 15-letni Gerard Cieślik i 10-letni Ernest Pohl. Partnerzy z boiska nadali W. pseud. „Cwaniak", co było uznaniem dla jego sprytu w sytuacjach podbramkowych i skłonności do sztuczek technicznych, ośmieszających przeciwników. Ostatni mecz w barwach Niemiec W. rozegrał w 1943 r. przeciwko Słowacji. Łącznie w reprezentacji Niemiec wystąpił 8-krotnie, strzelając 13 goli.

Po 1945 r. miał propozycje gry we Francji, ale nigdy nie opuścił Niemiec. Po zakończeniu działalności sportowej pracował w fabryce Pfaff–Werben. Po przejściu na emeryturę w 1981 r. był właścicielem restauracji.

W Polsce Ludowej został potępiony i skazany na zapomnienie. Jako osobę ideologicznie niesłuszną wymazano go z historii polskiej piłki nożnej. Chciał odwiedzić Katowice, jednak nie otrzymał zgody polskich urzędów. W 1990 r. przypomniał sobie o W. Polski Związek Piłki Nożnej, wyróżniając byłego reprezentanta honorową odznaką. Zajął też 9 miejsce w plebiscycie PZPN na piłkarza 75-lecia. Otrzymał propozycję przyjazdu do Chorzowa w 1995 r. na jubileusz „Ruchu", jednak przeszkodziła mu w tym poważna choroba małżonki.

Zm. 30 VIII 1997 w Karlsruhe i tam został pochowany.

Był żonaty (od jesieni 1939). Miał córki: Sylwię, Sigrid i Ulle, a także syna Rainera.

Gowarzewski A. *Encyklopedia piłkarskich mistrzostw świata*, t. I, W. 1990; Gowarzewski A., Waloszek J. [i in.], *Ruch Chorzów: 75 lat „niebieskich" – księga jubileuszowa*, Kat. 1995; Groß H., *Bedeutende Oberschlesier...*, s. 629–630; Harke K.H., *Die Lebensgeschichte des Fußballaltnationalspielers Ernst Willimowski*, Dülmen 1996; Jasnorzewski R., *Cwaniak z Katowic*, „Śląsk" 2004, nr 6; Malejka W., Ernest Wilimowski, biografia sportowca (1927–1942), praca magisterska napisana pod kier. Marii Wandy Wanatowicz, Kat. 2005 (wersja elektroniczna) w posiadaniu Antoniego Steuera; *Niemcy górnośląscy. Leksykon biograficzny*, oprac. L. Kuś, Gliwice–Op. 2004, s. 155; Steuer A., Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939), praca doktorska napisana pod kier. prof. dr hab. Bogdana Cimały, Op. 2004; Waloszek J., *Pokonany przez historię*, „Gazeta Wyborcza" nr 2, 1998, s. 22–24.

Zdzisław Jedynak, Antoni Steuer

Winnicki Mikołaj (1891–1972), inżynier elektryk, kierownik wydziału elektrycznego w hucie „Królewskiej" („Piłsudski") w Chorzowie w l. 1934–1939.

Ur. 12 VIII 1891 w Wiedniu, syn Mikołaja, lekarza, i Stanisławy z d. Bulsiewicz. Do szkoły powszechnej i ekskluzywnego gimnazjum klasycznego Theresianum uczęszczał w Wiedniu, gdzie jego ojciec miał praktykę lekarską. Po egzaminie maturalnym w 1910 r. studiował na Oddziale Elektrotechnicznym Wydziału Mechanicznego Politechniki w Wiedniu. Dn. 19 III 1915 otrzymał dyplom inżyniera elektryka (z odznaczeniem z elektrotechniki). Z domu i ze szkoły wyniósł biegłą znajomość języków: niemieckiego, angielskiego, francuskiego i węgierskiego oraz dostateczną greki i łaciny. W czasie I wojny światowej nauczył się włoskiego. W l. 1915–1918, zmobilizowany do wojska austro-węgierskiego, brał udział w walkach początkowo na froncie wschodnim w Galicji i na Węgrzech, a w l. 1917–1918 na froncie włoskim. Tam dostał się do niewoli, z której zwolniono go do Armii Polskiej we Francji, dowodzonej przez gen. J. Hallera. Zatrudniono go w sztabie w charakterze tłumacza. W 1919 r. armia Hallera została przetransportowana do Polski i brała udział w walkach z Ukraińcami oraz bolszewikami. W. służył w Wojsku Polskim do połowy 1921 r., po czym został zdemobilizowany w randze kapitana artylerii.

Po demobilizacji pracował od 1 X 1921 do 31 XII 1922 w Polskim Towarzystwie Elektrycznym SA w Warszawie, a następnie w Krakowie jako inżynier projektowy (wg ówczesnej nomenklatury). W okresie od 1 II 1923 do 31 I 1928 był kierownikiem Oddziału Lwowskiego Polskich Zakładów Elektrycznych i Mechanicznych GANZ SA, od 1 II do 31 X 1928 był zatrudniony w Powszechnym Towarzystwie Elektrycznym AEG Oddział w Katowicach, a od 1 XI 1928 do 30 IV 1934 – w Polskich Zakładach Siemensa w Katowicach i w Sosnowcu jako inżynier projektowy, a następnie jako starszy inżynier.

Z dn. 1 V 1934 przeniósł się do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów) i objął stanowisko szefa wydziału elektrycznego w hucie „Królewskiej" (później „Piłsudski"). Podlegała mu elektrownia o mocy 3,6 MW i rozdzielcza sieć zakładowa, wszystkie maszyny i urządzenia elektryczne oraz warsztaty. Pracował tam aż do wkroczenia Niemców 3 IX 1939. Wówczas wyjechał do Krakowa, gdzie przebywał przez cały okres okupacji. Początkowo był zatrudniony w Zakładach Siemensa w Krakowie (od 1940 r. do 30 XI 1944), a następnie (do 15 I 1945) w Zakładach „Elin". W 1941 r. był więziony przez Niemców przez 6 tygodni w Krakowie przy ul. Montelupich za odmowę podpisania volkslisty.

Od 16 I do 14 II 1945 pracował w Grupie Operacyjnej Wydziału Elektrycznego w Krakowie, po czym wrócił na Śląsk i objął dawne stanowisko szefa działu elektrycznego w powojennej hucie „Kościuszko" (przed 1 IX 1939 huta „Piłsudski"). Tam kolejno był głównym energetykiem, projektował nową elektrownię i kierował jej budową, sprawował funkcję inspektora montażu elektrycznego. W okresie od 1 VII do 30 XI 1951 został oddelegowany do Centralnego Zarządu Przemysłu Hutniczego w Katowicach jako inspektor dyrekcji inwestycji. Praca w inwestycjach hutniczych nie odpowiadała jego kwalifikacjom, przeniósł się więc 1 XII 1951 do elektrowni „Szombierki". Była ona jedną z elektrowni, w której specjalna jednostka Armii Radzieckiej (Diemontażnoje Otdielenije) demontowała maszyny i urządzenia, uważając je za własność niemiecką, a następnie wysyłała do Związku Radzieckiego, aby tam je zmontować i uruchomić. Według opinii polskich fachowców, demontaż był przeprowadzany przy korzystaniu z czołgów do ściągania turbozespołów z fundamentów, a następnie transport odbywał się na odkrytych platformach, tak że po dotarciu do ZSRR urządzenia nadawały się chyba tylko na złom. W Szombierkach zdemontowano 3 kotły: nr 21 „FAMO" rusztowy, nr 22 Steinmüller rusztowy i nr 23 „Borsig" pyłowy, wraz z turbozespołem nr V WUMAM 35 MW i 2 transformatorami sprzęgłowymi 6/110 kV. Władze polskie postanowiły odbudować moc elektrowni i w tym celu opracowany został w l. 1947–1948 projekt, zgodnie z którym w miejsce zabranych kotłów i turbozespołów miały być zainstalowane nowe. Inwestycjami tymi kierował W., który zatrudniony był w elektrowni „Szombierki" początkowo jako pełniący obowiązki kierownika działu inwestycji, a następnie zastępca dyrektora ds. inwestycji. W semestrze letnim roku akademickiego 1951/1952 W. prowadził na Wydziale Elektrycznym Politechniki Śląskiej wykłady zlecone z przedmiotu: elektryczne wyposażenie dźwignic.

Dn. 9 XII 1952 został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa i przetrzymywany w śledztwie blisko 2 lata. Na procesie 2 XI 1954 został skazany na 3 lata więzienia za to, że wiedząc o tym, iż jego brat Roman przekazuje konsulowi amerykańskiemu w Gdańsku wiadomości stanowiące tajemnicę państwową (dotyczące eksportu węgla i ruchu statków w porcie szczecińskim, oraz sytuacji aprowizacyjnej w Szczecinie), nie zawiadomił władzy powołanej do ścigania przestępstw. Na mocy amnestii karę tę zmniejszono do 1,5 r. więzienia, lecz przetrzymywany był do 9 XI 1954, tj. prawie 2 lata, za to, „że wiedział o antypaństwowej działalności swego brata i nie zameldował władzom". Był to okres wielkiego deficytu mocy elektrycznej. Produkcję rozmaitych zakładów często ograniczano ze względu na brak energii elektrycznej. Terminy inwestycyjne były napięte do ostatnich granic. W takiej sytuacji aresztowanie z błahego powodu dobrego specjalisty wpływało na opóźnienie przekazania ważnych inwestycji energetycznych do ruchu.

Po wyjściu z więzienia W. trudno było znaleźć pracę, mimo że z okresu przed aresztowaniem miał bardzo dobre referencje jako doświadczony inżynier o dużej wiedzy technicznej. Zatrudniono go od 15 XI 1954 na stanowisku starszego projektanta w Stalinogrodzkim (ówczesna nazwa Katowic) Biurze Projektów Siłowni Cieplnych, ale już 31 XII t.r. został zwolniony. Następnie od 1 II do 30 IX 1955 pracował jako zastępca kierownika działu inwestycji w elektrowni „Chorzów", a od 1 X 1955 jako kierownik działu Głównego Energetyka w Instytucie Metalurgii Żelaza w Gliwicach – aż do czasu przejścia na emeryturę 30 IV 1960, potem zaś do 31 I 1964 jako główny projektant w zakresie urządzeń i aparatów elektrycznych (w niepełnym wymiarze godzin).

Działał także społecznie w Oddziale Zagłębia Węglowego (OZW) Stowarzyszenia Elektryków Polskich w Katowicach. Wstąpił do niego pod koniec l. 20., po podjęciu pracy na Śląsku, i już w 1931 r. został wybrany do

Zarządu OZW – był jego członkiem przez kolejne 3 roczne kadencje. Następnie w kadencjach 1934–1935 był przewodniczącym Komisji Rewizyjnej, w kadencji 1936 – wiceprezesem OZW, z kolei w kadencji 1937 – członkiem zarządu OZW. Po wojnie figurował w spisie członków OZW od 1946 r. W okresie od lutego 1947 r. do 27 II 1948 był członkiem Komisji Rewizyjnej OZW.

W 1934 r. ożenił się z Hildegardą Moniką z d. Jendrusz. Miał 2 dzieci: córkę Celinę i syna Andrzeja.

Zm. 15 IX 1972 w Chorzowie. Został pochowany na cmentarzu parafii św. Jadwigi.

Arch. Elektrowni „Szombierki" w Bytomiu, Akta osobowe inż. Winnickiego; Arch. Energoprojektu w Kat., Akta osobowe inż. Winnickiego; Arch. Instytutu Metalurgii Żelaza w Gliwicach, Akta osobowe inż. Winnickiego. – Białkiewicz Z., *80 lat Oddziału Zagłębia Węglowego SEP*, Kat. 1999; tenże, *Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP*, Kat. 1999; Kurek R., *100 lat Elektrowni Chorzów*, Ch. 1998; Nowak E., *Historia elektrowni bytomskich*, Bytom 1998. – Informacje żony Hildegardy Winnickiej i córki mgr Celiny Starzyckiej (z 1999 r.).

Zbigniew Białkiewicz

Witkiewicz Stanisław Ignacy (Witkacy) (1885–1939), malarz, teoretyk sztuki, krytyk, filozof, dramaturg, pisarz, fotografik; jedna z najbardziej interesujących i wszechstronnych osobowości artystycznych w Polsce pierwszej połowy XX w. Autor portretów przedstawicieli środowiska inteligencji w Chorzowie.

Ur. 24 II 1885 w Warszawie jako syn krytyka, malarza i pisarza Stanisława Witkiewicza i Marii z Pietrzkiewiczów. W 1890 r. rodzice przenieśli się na stałe do Zakopanego. Wychowywał się w specyficznej atmosferze stolicy Tatr; ich dom stał się miejscem spotkań artystów, pisarzy i uczonych. Nie odbywał regularnych studiów artystycznych, z wyjątkiem pobytów w pracowni Józefa Mehoffera (z przerwami w l. 1905–1910). Podczas pobytu we Francji w r. 1911 przebywał w Doëlan w Bretanii, gdzie jego artystycznym poszukiwaniom patronował Władysław Ślewiński.

Od r. 1925 porzucił „czyste malarstwo" i zajął się produkcją portretów na zamówienie w ramach komercyjnej Firmy Portretowej „S.I. Witkiewicz", której był założycielem i jedynym właścicielem. Jej prawa skodyfikował na piśmie z okazji wystawy w Salonie Sztuki Czesława Garlińskiego w Warszawie (1925). W tym okresie zadeklarował rezygnację z uprawiania malarstwa olejnego na rzecz wykonywania portretów pastelowymi kredkami, którym towarzyszyły węgiel i ołówek. W 1928 r. (2. wyd. 1932) ostatecznie sformułował regulamin i cennik firmy, przewidujący różnorodne typy portretów – od „upiększonych" do „dowolnej interpretacji psychologicznej zależnej od dobrej woli firmy". Wśród portretowanych osób z bliskiego kręgu towarzyskiego W. znalazła się Jadwiga Trembecka, córka lekarza z Krakowa, studentka krakowskiego Konserwatorium, która przyjechała do Zakopanego w 1921 r. do Sanatorium Czerwonego Krzyża na Chramcówkach, w którym zamieszkała jako pacjentka, a następnie urzędniczka (pracowała do 1931 r.). Jej przyjaźń z W. datuje się od 1927 r. W. malował jej portrety i angażował do prób *Metafizyki dwugłowego cielęcia* w Teatrze Formistycznym. W 1931 r. zamieszkała w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie w roku następnym poślubiła dr. praw Mariana Ziębę, przewodniczącego Sądu Pracy w Chorzowie w l. 1936–1937, a w 1938 r. – sędziego Wydziału Zamiejscowego Sądu Okręgowego. Marian Zięba dzięki żonie poznaje W., który portretuje go latem 1933 r. (list W. do żony z 1 VIII 1933).

Z początkiem l. 30. W. zajął się tworzeniem fotograficznych autoportretów; nie wykonywał tych prac osobiście, ograniczając się do reżyserowania zdjęć, sporządzanych przez innych fotografów. Zachował się inscenizowany „portret atelierowy" W., upozowanego na sędziego z użyciem, jako rekwizytu, togi sędziowskiej M. Zięby. Fotografia powstała w l. 30., w trakcie zaaranżowanej sesji w chorzowskim mieszkaniu Ziębów.

Wśród klientów Firmy Portretowej znaleźli się zarówno przyjaciele i znajomi W., jak i prominentne osoby ze świata polityki, nauki, sztuki oraz reprezentanci zamożnej klasy średniej. Pokłosiem pobytu W. w Królewskiej Hucie między 15 a 17 VI 1933 był, wykonany pastelami, wizerunek Zakrzewskiego, dyrektora miejscowej kopalni, prawdopodobnie „Hrabina Laura" (list W. do żony z 15 VI 1933). W. był wielokrotnie zapraszany do Chorzowa. Miasto znalazło się m.in. na trasie jego *tournée* po południowej Polsce w maju 1937 r. Rok wcześniej (pod koniec maja) udał się, w towarzystwie → B. Linkego, do Katowic i Chorzowa. Pozostawał pod ogromnym wrażeniem zwiedzanych wspólnie okolicznych kopalń, hut i cynkowni.

Od początku lat 30. W. często przyjeżdżał na Śląsk, korzystając z zaproszeń znajomych; instalował swoją „pracownię portretową", działającą na zasadach zakładu usługowego. Łączył pracę zarobkową z wygłaszaniem odczytów. Działalność Firmy Portretowej dokumentuje m.in. społeczność Śląska w II Rzeczypospolitej.

W. był żonaty od 1923 r. z Jadwigą (Niną) z Unrugów (1893–1968), cioteczną siostrą Marii z Kossaków Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Magdaleny Samozwaniec oraz Zofii Kossak-Szczuckiej.

Zm. 18 IX 1939 śmiercią samobójczą we wsi Jeziory k. Dąbrowicy na Polesiu (obecnie Ukraina) na wiadomość o agresji wojsk sowieckich na Polskę.

Czartoryska U., *Witkacy w zwierciadle fotografii*, „Fotografia" 1972, nr 5, s. 99–103; taż, *Fotografia – Mowa ludzka. Perspektywy teoretyczne*, Gdańsk 2005, ss. 19, 160, 162–163, 165, 221–225; Franczak E., Okołowicz S., *Przeciw Nicości. Fotografie Stanisława Ignacego Witkiewicza*, Kr. 1986, s. 35, 73–74, il. 374; Gryglewicz T., *Groteska w sztuce polskiej XX wieku*, Kr. 1984; Jakimowicz I., *Witkacy, Chwistek, Strzemiński*, W. 1978; taż, *Witkacy. Malarz*, W. 1985; taż, *System i wyobraźnia. Wokół malarstwa Witkacego*, Wr. 1995; Kostołowski A., *Firma portretowa „S. I. Witkiewicz". Próba interpretacji*, „Studia Muzealne", R. VII, 1969, P. 1969, s. 77–98; Krzyżanowski L., *Sądownictwo powszechne w Królewskiej Hucie – Chorzowie w okresie międzywojennym*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 8, pod red. Z. Kapały, Ch. 2005, s. 59; Lenartowicz Ś., *O „Witkacowskich" fotografiach Józefa Głogowskiego i jego przyjaźni z Witkacym*, „Konteksty" 2000, nr 1–4, s. 199–203; Manicka A., *Bronisław Wojciech Linke, Cykl „Śląsk"*, [w:] *Wyprawa w dwudziestolecie*, pod red. K. Nowakowskiej-Sito, W. 2008, s. 160; Musiał G., *Stanisław Ignacy Witkiewicz świadomość obrazu czy obraz świadomości*, [w:] *S. I. Witkiewicz. Fotografie*, Łódź 1979, s. 6–7, 10, 22 nlb.; tenże, *Twórczość fotograficzna Stanisława Ignacego Witkiewicza*, [w:] *Stanisław Ignacy Witkiewicz 1885–1939. Malarstwo, fotografia, rysunek, firma portretowa*, Kr. 1980, s. 23–27, 51 nlb.; „Pamiętnik Teatralny", W. 1985, z. 1–4, s. 121; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 33, 57, 83; Piotrowski P., *Metafizyka obrazu. O teorii sztuki i postawie artystycznej Stanisława Ignacego Witkiewicza*, P. 1985; *Stanisław Ignacy Witkiewicz. Katalog dzieł malarskich*, oprac. I. Jakimowicz przy współpr. A. Żakiewicz, W. 1990; *Stanisław Ignacy Witkiewicz. Listy do żony (1928–1931)*, przygotowała do druku A. Micińska, oprac. i przypisami opatrzył J. Degler, W. 2007, ss. 267, 398, 505–506, 529; Sztaba W., *Gra ze sztuką. O twórczości Stanisława Ignacego Witkiewicza*, Kr. 1982; Turowski A., *Budowniczowie świata. Z dziejów radykalnego modernizmu w sztuce polskiej*, Kr. 2000 (szczególnie s. 341–347, 349, 372, 374); *Wakacyjny Instytut Sztuki*, „Dziennik Narodowy" z 29 VIII 1937.

Marek Meschnik

Wochnik Teodor (1906–1972), bokser, członek Polskiego Zawodowego Związku Bokserskiego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), reprezentant Polski.

Ur. 8 XI 1906 w Bykowinie (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej), w rodzinie Roberta i Katarzyny z d. Mecha. Po ukończeniu szkoły podstawowej w rodzinnej miejscowości uczył się rzemiosła piekarskiego i został czeladnikiem. Porzucił jednak ten zawód i w 1919 r. podjął pracę w hucie „Bismarck" (obecnie huta „Batory") w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów) na stanowisku tokarza. W l. 1928–1929 odbył służbę wojskową.

Jak sam podał w wywiadzie prasowym udzielonym jednej z lokalnych śląskich gazet w 1961 r., działalność sportową rozpoczął od piłki nożnej. Nie wiadomo jednak, do jakiego klubu należał do 1922 r. Natomiast od 1923 r. zdecydował się na uprawianie boksu. Sprzyjającą okoliczność stanowiło założenie w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przez braci Klarowiczów „Boxing Clubu". W. został jego członkiem. Po upadku tego klubu w l. 1929–1930 reprezentował barwy Bokserskiego Klubu Sportowego w Katowicach. Od 1931 r. przeszedł do pięściarskiego obozu zawodowców.

Początkowo startował w wadze papierowej. W tej kategorii w 1925 r. zdobył pierwszy swój tytuł na mistrzostwach Śląska. Sukces ten powtórzył w 1928 r. w wadze lekkiej, zwyciężając Poradę z „27" Orzegów, w 1930 r. zaś Ernesta Zachłoda z Klubu Sportowego „Stadion" Królewska Huta.

Na mistrzostwach Polski pierwszy sukces odniósł w 1926 r. w Łodzi. Startując w wadze piórkowej, dotarł do półfinału, zdobywając brązowy medal mistrzostw. W 1928 r. na Mistrzostwach Polski, rozegranych w Warszawie, w kategorii lekkiej stanął do walki finałowej turnieju, ulegając Stanisławowi Majchrzyckiemu, jednemu z najlepszych ówczesnych pięściarzy polskich, reprezentującemu barwy Klubu Sportowego „Warta" Poznań. Jednak już w 1929 r. w kolejnej tego typu imprezie rozegranej na ringu w Sali Powstańców Śląskich (obecnie Filharmonia Śląska) w Katowicach odniósł zwycięstwo. W finale pokonał Stefana Głowackiego, reprezentującego Robotniczy Klub Sportowy „Skra" Warszawa. Sukces ten powtórzył w tej samej kategorii wagowej w 1930 r. na ringu Poznania. Tam pokonał Stanisława Anioła, przedstawiciela gospodarzy, reprezentującego barwy najsilniejszego wówczas klubu pięściarskiego w Polsce – H[ipolit] C[egielski] P[oznań]. Zwycięstwa w mistrzostwach odniósł, nokautując swoich przeciwników.

W reprezentacji Polski debiutował w rozegranym 15 III 1929 w Katowicach międzypaństwowym meczu przeciwko zespołowi Czechosłowacji. Debiut był udany. Walczył w kategorii lekkiej, zwyciężając Novotnego. Po raz drugi na arenie międzynarodowej wystąpił 12 V 1929 na ringu w Warszawie. Przeciwnikiem biało-czerwonych była silna reprezentacja Węgier. Chorzowianin uległ wówczas Gelbai.

W 1931 r. wraz z → Janem Górnym, → Teodorem Pyką, Ernestem Jokielem przystąpił do utworzonego w styczniu t.r. przez braci Jerzego i Gotfryda (Bogumiła) Klarowiczów Polskiego Zawodowego Związku Bokserskiego z siedzibą w Królewskiej Hucie. Jako profesjonał stoczył jednak zaledwie 7 walk, zwyciężając w 4.

Po II wojnie światowej nadal pracował w hucie „Batory". W 1946 r. doprowadził do reaktywowania sekcji bokserskiej przy Klubie Sportowym „Ruch" Chorzów.

Zm. 6 I 1972 w Chorzowie.

Arch. Zakładowe Huty „Kościuszko" w Ch., Akta osobowe. – Gorczyca W., *60 lat polskiego boksu*, W. 1983; Marzec H., *Drzewiej na ringu*, „Sport Śląski" 1992, nr 28, 34, 35, 37, 38; tenże, *Wydawnictwo z okazji 50 mistrzostw pięściarskich Śląska i Zagłębia*, [b.m.r.w.]; Osmólski P., *Leksykon boksu*, W. 1989; Stamm F., *Pamiętniki*, oprac. J. Gryżewski, W. 1957; Steuer A., *Dzieje pięściarstwa w Chorzowie w latach 1921–1963*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 2: 1998, Ch. 1999; tenże, „Ruch sportowy w województwie śląskim (1922–1939)", praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. B. Cimały na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego, Op. 2004; *Zapomniany mistrz sportu Teodor Wochnik*, „Goniec Górnośląski" 1961, nr 43.

Antoni Steuer

Wodarz Gerard (1913–1982), piłkarz klasy światowej, zawodnik „Ruchu" Chorzów, olimpijczyk.

Ur. 10 VIII 1913 w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów), syn Jana, górnika, i Heleny z d. Meck. Ukończył Szkołę Kupiecką w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W 17. roku życia podjął pracę w Klubie Sportowym „Ruch" Wielkie Hajduki w charakterze gońca. Od 1931 r. był zatrudniony w statystyce Kasy Chorych huty „Batory". Od 1936 r. służył w 75. Pułku Piechoty w Chorzowie. Do rezerwy został zwolniony 24 VIII 1939, lecz wskutek wybuchu II wojny światowej wrócił do wojska po kilku dniach. Brał udział w kampanii wrześniowej.

Dn. 15 I 1942 został zmuszony – jak wielu Ślązaków – do założenia munduru Wehrmachtu. W sierpniu 1944 r. trafił do niewoli amerykańskiej, a już 24 X t.r. walczył w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, w lotnictwie angielskim. Służbę w tych formacjach zakończył 5 I 1946. Wrócił wówczas do kraju. Pracował w księgowości huty „Batory" do 1976 r.

Z drużyną piłkarską „Ruchu" Chorzów był związany od najmłodszych lat: z pierwszą drużyną klubową od 16. roku życia, z pierwszą reprezentacją Polski – od 18. roku życia. W wieku 25 lat został wyróżniony Srebrnym Krzyżem Zasługi za godne reprezentowanie barw Polski (z okazji rozegrania 25. meczu w reprezentacji Polski). Nazwano go „złotym skrzydłem Ruchu", uchodził bowiem za najlepszego lewoskrzydłowego l. 30. w polskim piłkarstwie – był to szczytowy okres jego kariery. Na boisku inicjował liczne rajdy, które kończyły się idealnymi, miękkimi centrami. Szybki, dokładny, swobodny w panowaniu nad piłką. Reprezentował światową klasę.

W pierwszej reprezentacji Polski wystąpił 31 razy (1932–1939), zdobywając 13 bramek. Z → Teodorem Peterkiem reprezentował Polskę w turnieju olimpijskim w Berlinie w 1936 r. – strzelił efektowne gole. W meczu z Węgrami (3 : 0) zdobył dla biało-czerwonych jedną bramkę. Zaimponował w spotkaniu z Anglią – strzelił 3 gole w 10 minut, a polska drużyna przegrała dopiero po dogrywce (5 : 4). W eliminacjach do III Mistrzostw Świata w 1938 r. przyczynił się m.in. do zwycięstwa nad Jugosławią (4 : 0), dzięki któremu drużyna narodowa awansowała do rozgrywek finałowych. Uczestniczył w meczu z Brazylią, przegranym po dogrywce 5 : 6 (w normalnym czasie 4 : 4).

Po II wojnie światowej studiował w Wyższej Szkole Wychowania Fizycznego w Krakowie. W pracy trenerskiej prowadził zespoły „Górnika" Świętochłowice, Górniczego Klubu Sportowego „Łabędy", „Stal" i „Górnika" Zabrze.

Zm. 8 XI 1982 w Chorzowie. Pochowany został na cmentarzu parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.

40-lecie KS Ruch Chorzów, Ch. Batory 1960, s. 27; Gowarzewski A., *Encyklopedia piłkarskich mistrzostw świata*, W. 1990, s. 523; Grzegorczyk S., Lechowski J., Szymkowiak M., *Piłka nożna 1919–1979. Ludzie, drużyny, mecze*, W. 1981, s. 191, 192; Hanke R., *O hajduckim fenomenie piłkarskim. Naśladowałem Wodarza (Gerard Cieślik)*, „Hajduczanin" 1996, nr 3; *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, W. 1987, s. 622; Gowarzewski A., Waloszek J. [i in.], *Ruch Chorzów. 75 lat „niebieskich". Księga jubileuszowa*, Kat. 1995, s. 31.

Rajmund Hanke

Wojciech Ludwik (1878–1931), ksiądz katolicki, przewodniczący diecezjalnej Komisji Muzyki Kościelnej i diecezjalny dyrektor Apostolstwa Modlitwy, proboszcz parafii św. Ottona w Pasewalk i św. Barbary w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), radca duchowny.

Ur. 31 X 1878 w Grzawie, syn Jana i Franciszki z d. Kucz. Do szkoły ludowej uczęszczał w Miedźnej i w Pszczynie. Następnie uczył się w gimnazjum w Pszczynie, gdzie w 1899 r. zdał egzamin dojrzałości. Studiował na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Święcenia kapłańskie przyjął 20 VI 1903 we Wrocławiu. Jako wikariusz duszpasterzował w parafiach: św. Ludwika w Berlinie-Deutsch Wilmersdorf (dekanat Charlottenburg), Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Wittichenau k. Hoyerswerda (dekanant Lubań), św. Wawrzyńca w Strzelcach Opolskich, Krzyża Świętego w Miechowicach, Ścięcia św. Jana

Chrzciciela w Pilchowicach i św. Marcina w Kołobrzegu. W 1915 r. został mianowany proboszczem w rozległej parafii w Pasewalk na Pomorzu Przednim (dekanat szczeciński). Prowadził pracę duszpasterską przy kościele pw. św. Ottona w Pasewalk oraz w kościołach filialnych: w Torgelow (19 km), Löcknitz (18 km), Strasburgu (18 km) i Brassow (18 km). W warunkach misyjnych opiekował się przez 6 lat wspólnotą wiernych, liczącą ok. 1250 katolików, rozproszonych w pow. Ueckermunde i Prenzlau.

Po przyłączeniu części Górnego Śląska do Polski W. powrócił w rodzinne strony. W 1922 r. otrzymał nominację na proboszcza w parafii św. Barbary w Królewskiej Hucie. W dokumencie *Visitatio Pastoralis*, datowanym 16 V 1929, zamieszczono – opracowaną przez niego – strukturę wyznaniową parafii: 27 tys. katolików, 2 tys. protestantów, ok. 100 żydów i 200 sekciarzy. Uwzględniono również podział narodowościowy kierowanej przez niego parafii: 3/5 stanowili Polacy, a 2/5 Niemcy. W nowo powstałej diecezji katowickiej W. był sędzią prosynodalnym, cenzorem książek i przewodniczącym Komisji Muzyki Kościelnej. W uznaniu zasług otrzymał tytuł radcy duchownego. W dekanacie królewskohuckim pełnił funkcję wizytatora nauki religii dla szkół powszechnych w Lipinach Śląskich. Krótko przed śmiercią otrzymał nominację na diecezjalnego dyrektora Apostolstwa Modlitwy.

Zm. 3 VI 1931 w Królewskiej Hucie i tam został pochowany. Odszedł do wieczności w 53. roku życia i w 28. roku kapłaństwa. Autor jego nekrologu zauważył, że był on „znany ze swej łagodności i dobroci – żadnego ubogiego nie odwołał od swoich drzwi. Był też miłym przyjacielem dla swoich konfratrów i wielkim czcicielem Najświętszego Serca Pana Jezusa".

AAKat., Akta personalne ks. Ludwika Wojciecha, t. 1: 1899–1931; Regimen Dioecesis, t. 1: 1923–1932; Akta lokalne: Król. Huta – kościół św. Barbary, t. 1: 1876–1930. – Drabina J., *Historia Chorzowa...*, s. 186, 187; *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1912*, Breslau [b.r.w.], s. 323, 324; *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, wyd. i oprac. J. Myszor, J. Konieczny, Kat. 2003, s. 109, 146; Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Kat. 1999, s. 84–86, 146; Nalepa E., Zmarli kapłani Kościoła katowickiego, t. 1: Kapłani wyświęceni do 1922 roku, cz. 2: Kapłani wyświęceni w latach 1901–1922, Kat. 1999, s. 37 [mps]; Olszar H., *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej...*, s. 77, 149, 183; „Rozporządzenia Administracji Apostolskiej Śląska Polskiego" 1923, R. 1, nr 1 (6 III), poz. 4, s. 1, poz. 10, s. 2; Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*, s. 145; Świątkiewicz W., *Praktyki religijne jako wyraz żywotności religijnej parafii (na przykładzie parafii św. Barbary w Chorzowie)*, [w:] *Z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie*, Ch. 1998, s. 82. – „Wiadomości Diecezjalne" [Kat.] 1931, R. 6, nr 6/7, s. 90.

ks. Henryk Olszar

Wolny Paweł (1879–1939), inwalida kopalniany, powstaniec śląski, zamieszkały w Chorzowie.

Tablica pamiątkowa przy ul. Wolności

Ur. 19 III 1879. Aresztowany, rozstrzelany przy ul. Wolności 80 w Chorzowie. Wraz z nim rozstrzelano tam wówczas nauczyciela → Augustyna Czarneckiego.

Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 178; Kantyka J., *Upamiętnione miejsca walk o społeczne i narodowe wyzwolenie na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, Kat. 1975, s. 277; Szefer A., *Miejsca straceń ludności cywilnej województwa katowickiego (1939–1945)*, Kat. 1969, s. 51; tenże, *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Kat. 1970, s. 248.

Zbigniew Kapała

Wołkowicki Tadeusz Józef, pseud.: „Hipolit", „Józef", „Malina" (1882–1949), pułkownik, dowódca 75. Pułku Piechoty w l. 1923–1928.

Ur. 16 V 1882 w Szczygłowie Małopolskim (pow. Szczygłów, dawne woj. lwowskie), w rodzinie mieszczańskiej, syn Hipolita i Konstancji z d. Skrzyńska. W dzieciństwie utracił rodziców, toteż jego wychowaniem zajął się wuj Ignacy Wołkowicki. Po ukończeniu szkoły powszechnej we wrześniu 1892 r. W. uczęszczał do gimnazjum w Rzeszowie. W 1893 r. przeniósł się do Krakowa i kontynuował naukę w III Gimnazjum. Świadectwo dojrzałości otrzymał w 1900 r. W t.r. rozpoczął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim na Wydziale Prawa, które kontynuował również za granicą. W październiku 1906 r. powołany został do wojska do 2. Pułku Ułanów Austro-Węgierskich. Służbę zakończył zdanym egzaminem na oficera w Krakowie. W 1908 r. otrzymał awans na podporucznika. W okresie od 1 X 1907 do 1 VIII 1914 był 3-krotnie powołany jako oficer rezerwy na ćwiczenia wojskowe. Dn. 27 VII 1911 uzyskał tytuł doktora praw na Uniwersytecie Jagiellońskim i rozpoczął praktykę adwokacką w Krakowie.

Po wybuchu I wojny światowej w sierpniu 1914 r. został wcielony do armii austro-węgierskiej i rozpoczął służbę wojskową w 2. Pułku Ułanów Austro-Węgierskich w szwadronie zapasowym jako dowódca plutonu. Brał udział w walkach wraz z pułkiem, awansując na kolejne stopnie wojskowe. Dn. 1 VI 1915 otrzymał nominację na dowódcę szwadronu pieszego w 2. Pułku Ułanów. Jednak ze względu na stan zdrowia nie mógł dalej pełnić służby. Po raz pierwszy trafił wówczas do szpitala. Po opuszczeniu szpitala wrócił do wojska i wraz ze szwadronem wyruszył na front. Dn. 1 V 1918 awansował na rotmistrza.

W grudniu 1918 r. zgłosił się ochotniczo do służby i jako rotmistrz rozpoczął służbę w Wojsku Polskim w 1. Pułku Strzelców Podhalańskich (PSP) 1. Dywizji Górskiej ze sztabem w Bielsku-Białej. Wraz z pułkiem walczył na froncie wschodnim, obejmując kolejne stanowiska dowódcze. Zły stan zdrowia spowodował, że w kwietniu 1919 r. trafił ponownie do szpitala, a następnie został skierowany na urlop zdrowotny. Potem wrócił do 1. PSP na stanowisko zastępcy dowódcy batalionu zapasowego. Dn. 5 IX 1919 jako dowódca III batalionu wraz z 1. PSP wyruszył na front czeski. Od 1 XI 1922 do 29 III 1923 kilkakrotnie zmieniał stanowisko służbowe. Od 1 XI 1919 do 20 II 1920 pełnił funkcję kierownika wyszkolenia batalionu zapasowego w 1. PSP. Z dn. 21 II 1920 objął obowiązki dowódcy batalionu zapasowego w 62. Pułku Piechoty, wchodzącym w skład 15. Dywizji Piechoty, której sztab znajdował się w Bydgoszczy. W dn. 15 VIII 1920 otrzymał awans na majora. W t.r. ponownie powrócił do 1. PSP. Został dowódcą I batalionu. Wraz z batalionem przebywał na froncie wschodnim, biorąc udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Dn. 15 XII 1920 powrócił do Nowego Sącza.

W. był humanistą. Przywiązywał dużą uwagę do wyszkolenia oraz samokształcenia osobistego i żołnierzy. Nauka i szkolenie były jego pasją. Od 3 I do 15 II 1921 uczęszczał na kurs informacji dla oficerów sztabu przy Dowództwie Okręgu Korpusu. Po ukończonym kursie na krótko objął stanowisko dowódcy I batalionu w 1. PSP, aby od 15 III t.r. zostać kierownikiem wyszkolenia w tym pułku. Dn. 26 VII 1921 skierowano go na kurs przeszkolenia w Głównym Ośrodku Wyszkolenia Piechoty. Po jego ukończeniu powrócił na stanowisko kierownika wyszkolenia w 1. PSP. Od 22 VII 1922 do 28 III 1923 pełnił obowiązki

zastępcy dowódcy 5. PSP 2. Dywizji Górskiej, której sztab mieścił się w Przemyślu.

Dn. 29 III 1923 otrzymał nominację na dowódcę 75. Pułku Piechoty w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Dn. 1 XII 1924 awansował na stopień podpułkownika, a 25 V 1925 – na stopień pułkownika. Ukończył kurs dowódców pułków w Rembertowie (27 IX–30 XI 1927). Dowódca Okręgu Korpusu nr V gen. dyw. Mieczysław Kuliński scharakteryzował go krótko: „Pod każdym względem bardzo dobry dowódca pułku". W. prezentował najwyższe wartości moralno-etyczne oficera. Przywiązywał bardzo dużą wagę do wyszkolenia ogólnowojskowego i specjalistycznego żołnierzy. Posiadał wybitne umiejętności dydaktyczne. Bardzo szybko zdobył uznanie wśród podkomendnych i szacunek społeczeństwa Chorzowa. Jako dowódca garnizonu popularyzował i organizował dla młodzieży zawody sportowo-zręcznościowe w mieście. Opinie, jakie otrzymał w kolejnych latach służby jako dowódca pułku, charakteryzowały go jako dowódcę odpowiedzialnego, nadającego się do służby w linii, w sztabach lub w wyższych szkołach wojskowych. Dn. 26 IV 1928 W. został wyznaczony na stanowisko dowódcy V Brygady Korpusu Obrony Pogranicza „Polesie".

Po zakończeniu zawodowej służby wojskowej 31 V 1932 W. zamieszkał na stałe w Krakowie. Aktywnie włączył się w działalność Stronnictwa Narodowego (SN). Od 1935 do października 1939 r. pełnił funkcję prezesa Zarządu Grodzkiego, a następnie kierownika wydziału finansowego, skarbnika i wiceprezesa Zarządu Okręgowego SN w Krakowie. Jesienią 1938 r. został z ramienia SN wybrany na członka Rady Miejskiej w Krakowie.

Po wybuchu II wojny światowej rozpoczął działalność konspiracyjną. Ze względu na wiek i problemy zdrowotne nie wyraził zgody na objęcie funkcji komendanta Oddziałów Wojskowych SN Obszaru „Kraków". Ze względów bezpieczeństwa opuścił Kraków w maju 1940 r., unikając aresztowania przez gestapo. Po powrocie do Krakowa w l. 1943–1945 pełnił funkcję prezesa Zarządu Okręgowego SN. W 1945 r. ponownie opuścił Kraków, tym razem w obawie przed aresztowaniem przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP). W 1946 r. został aresztowany przez WUBP i skazany przez sąd wojskowy na karę 7 lat pozbawienia wolności oraz utratę praw publicznych, obywatelskich i honorowych na rok. Mocą amnestii karę zmniejszono do 3 lat i 6 miesięcy. Po wstawieniu się metropolity krakowskiego kard. Adama Sapiehy i posła prof. Adama Krzyżanowskiego, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej zawiesił karę na 3 lata ze względu na nieposzlakowaną opinię, podeszły wiek i zły stan zdrowia. Poręczenia osobistego za W. udzielili również gen. broni Stanisław Szeptycki i gen dyw. Mieczysław Kuliński. Po odbyciu jednego roku, jednego miesiąca i 4 dni kary W. w bardzo złym stanie zdrowia został warunkowo zwolniony z więzienia 3 II 1947.

W. był kawalerem.

Zm. 30 V 1949 w szpitalu w Gliwicach. Pochowany został w Krakowie.

Arch. UJ, sygn. SIII-521, WP II-488; CAW, Akta personalne, sygn. 1555 i 9785. – Walancik M., *Dowódcy jednostek wojskowych w Chorzowie (1922–1998)*, Ch. 2004, s. 20–22. – „Myśl Polska" 1949, nr 138, s. 8; „Zeszyty Historyczne" 1991, nr 2/3, s. 8–16; „Piętnastolecie 75. Pułku Piechoty 1919–1934", Jednodniówka, Król. Huta 1934, s. 7.

Marek Walancik

Woźnica Franciszek (Wosnitza Franz) (1902–1979), kapłan diecezji katowickiej, w l. 1905–1926 mieszkaniec Królewskiej Huty (obecnie Chorzów).

Ur. 2 X 1902 w Czarnowąsach w pow. opolskim, syn Kaspra i Franciszki z d. Skrzyp-

czyk. Gdy miał zaledwie 3 lata, jego ojciec, z zawodu murarz, przeprowadził się w 1905 r. wraz z rodziną do Królewskiej Huty, gdzie zatrudnił się w firmie Valentina Pogrzeby i zamieszkał w parafii pw. św. Józefa. Tutaj też spędził dzieciństwo i młodość. Od szóstego roku życia uczęszczał do Volksschule (Szkoły Ludowej) nr VIII, obecnie Szkoła Podstawowa nr 17 im. Jana Pawła II) naprzeciwko kościoła św. Józefa. Po jej ukończeniu od Wielkanocy 1913 r. kontynuował naukę w gimnazjum klasycznym w Królewskiej Hucie, w którym w lutym 1922 r. zdał maturę. Z przekonań narodowych był Niemcem.

Po maturze podjął studia teologiczne we Wrocławiu, skończył tam pierwszy semestr. Po przyłączeniu części Górnego Śląska do Polski kontynuował studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, przyjęty został jako kleryk do Śląskiego Seminarium Duchowego w Krakowie. W dniu 20 VI 1926 otrzymał święcenia kapłańskie z rąk administratora apostolskiego w Katowicach, ks. bp. Augusta Hlonda, w miejscowej prokatedrze pw. Świętych Piotra i Pawła. Prymicje odbyły się w parafialnym kościele pw. św. Józefa. Jako neoprezbiter skierowany został najpierw do klasztoru Sióstr Urszulanek k/Wieliczki dla ćwiczenia się w homiletyce, ale jeszcze w 1927 r. przeniesiono go jako wikarego do katowickiej prokatedry. Prowadził tam m.in. duszpasterstwo młodzieży niemieckiej, był sekretarzem diecezjalnego Związku Młodzieży Niemieckiej (Deutsche Katholische Jugend). Biskup Stanisław Adamski zlecił mu także redagowanie niemieckojęzycznego tygodnika diecezjalnego.

W latach okupacji, do maja 1941 r., tj. do ogólnego zakazu wydawania wszelkich czasopism katolickich, był redaktorem naczelnym tego wydawnictwa. W okresie wygnania ks. bp. S. Adamskiego sprawował funkcję wikariusza generalnego (9 V 1942–II 1945). W kołach administracji okupacyjnej był uważany za zwolennika → Eduarda Panta, przeciwnika narodowego socjalizmu.

Jako wikariusz generalny ks. W. podejmował wiele działań dla ochrony diecezjan i duszpasterzy przed represjami okupanta. Zasługi te wysoko ocenił po wojnie ordynariusz, ks. bp. S. Adamski po powrocie z wygnania do Katowic na początku lutego 1945 r. Mimo to nowe władze komunistyczne, wbrew usilnym prośbom ordynariusza i wielu świeckich, nakazały ks. W. opuszczenie terytorium diecezji i Polski. Poleciły mu wyjazd do Niemiec, co nastąpiło 27 VII 1946. Zamieszkał wówczas w Północnej Nadrenii-Westfalii. Służył tam jako kapelan szpitalny, sprawował opiekę duszpasterską nad osobami wysiedlonymi z Górnego Śląska, pomagał im w uzyskaniu mieszkań.

W r. 1951 otrzymał godność prałata, a w 1972 r. – protonotariusza. Zmarł 4 XI 1979 w Kolonii i tam został pochowany.

J.E. ks. bisk. Adamski wśród diecezjan, „Gość Niedzielny" 1945, nr 4; *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, W. 2002, s. 309–311; Myszor J., *Stosunki Kościół – państwo okupacyjne w diecezji katowickiej 1939–1945*, Kat. 1992, s. 57 i n.; Schmerbauch M., *Prälat Franz Wosnitza (1902–1979). Im Dienst der Diözese Kattowitz, der heimatvertriebenen Oberschlesier und des katholischen Wiederaufbaus In der westdeutschen Nachkriegszeit* (Praca dyplomowa przedłożona w Philosophisch-Theologische Hochschule St. Georgen we Frankfurcie nad Menem); *Monografia Szkoły Podstawowej* nr *17 w Chorzowie*, red. A. Szewczyk, Ch. 2005, s. 12; *Ksiądz kardynał August Hlond. Działalność duszpasterska i społeczna. W 75-lecie powstania diecezji katowickiej. Materiały posesyjne*, Kat. 2000, s. 27.

Stefan Cebulski

Wrazidło Jerzy (1905–1940), absolwent Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), rotmistrz (kapitan) rez. WP, kapelan 3. Pułku Ułanów Śląskich w Tarnowskich Górach, zginął w Charkowie.

Ur. 5 VIII 1905 w Biskupicach (obecnie dzielnica Zabrza) jako syn Jana, hutnika, i Józefy z d. Potek. Szkołę powszechną ukończył w rodzinnej miejscowości, następnie uczył się w Collegium Seraphicum oo. franciszkanów w Nysie. Po podziale Górnego Śląska w 1922 r. rodzina W. przeprowadziła się do Świętochłowic. Maturę zdał w Gimnazjum

Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

W 1927 r. został przyjęty do Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie. Święcenia kapłańskie otrzymał 22 VI 1930 r. Po święceniach pełnił obowiązki duszpasterskie w Katowicach-Dębie (zastępował tam ks. dr. Bolesława Kominka), Mikołowie i Radzionkowie. Dekretem z dn. 2 I 1937 został mianowany sekretarzem Misji Wewnętrznej diecezji katowickiej, a 1 IX 1938 – wikarym przy parafii św. Antoniego w Rybniku. Dn. 1 I 1939 otrzymał nominację na kapelana rezerwy Wojska Polskiego. W sierpniu 1939 r. po zmobilizowaniu otrzymał przydział do 3. Pułku Ułanów Śląskich w Tarnowskich Górach w randze rotmistrza. Wziął udział w kampanii wrześniowej.

Po 17 IX 1939 dostał się wzięty do niewoli sowieckiej, prawdopodobnie podczas przebijania się spod Tomaszowa Lubelskiego w kierunku Lwowa. Był więziony w obozie w Starobielsku.

Został zamordowany 20 III 1940, prawdopodobnie w Charkowie.

Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, W. 2003, s. 613; Honka N., *Śląscy kapelani w niemieckich i sowieckich obozach jenieckich w czasie II wojny światowej*, [w:] *Wojskowa służba śląskich duchownych w latach 1918–1980*, red. Z. Kapała, J. Myszor, Kat. 1999, s. 78; Idzik T., *Ofiara Starobielska – ks. Jerzy Wrazidło*, „Rocznik Świętochłowicki", t. 2, red. J. Myszor, Świętochłowice 2000, s. 176–177; Tucholski J., *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, W. 1991, s. 514.

Tomasz Idzik

Wyrębski Stanisław (1899–1961), działacz oświatowy i biblioteczny, w l. 1922–1931 kierownik Sekretariatu Towarzystwa Czytelni Ludowych (TCL) w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), uczestnik powstania wielkopolskiego w l. 1918/1919.

Ur. 6 V 1899 w miejscowości Linowiec (Bydgoskie). Od 1921 r. był członkiem Towarzystwa Czytelni Ludowych (TCL) na Śląsku. Pełnił funkcję kierownika Sekretariatu TCL w Gliwicach. Po podziale Górnego Śląska (po plebiscycie) w kwietniu 1922 r. Sekretariat przeniesiono do Królewskiej Huty. Nowa siedziba TCL mieściła się w 1923 r. przy ul. 3 Maja 22, a następnie przy ul. Głowackiego 5. Biuro TCL w Królewskiej Hucie było bogato wyposażone w składnicę książek i wypożyczalnię przeźroczy. Po powołaniu Śląskiej Rady Okręgowej TCL (w 1923 r.) Sekretariat nadal był jej organem wykonawczym, a W. pełnił funkcję kierownika. Do kolejnej zmiany organizacyjnej doszło w 1925 r., kiedy powołano nowy Komitet TCL w Królewskiej Hucie. W. pozostał na stanowisku kierownika Sekretariatu. Przez cały okres międzywojenny nieprzerwanie kierował działalnością TCL na terenie Górnego Śląska. Zaangażowany był w prace administracyjne i oświatowe (m.in.: opracowanie projektu regulaminu TCL, rozszerzanie akcji oświatowych, tworzenie nowych bibliotek TCL, selekcja przeznaczonych dla nich książek). Dbał o pozyskiwanie subwencji na pokrycie urządzenia biblioteki i czytelni publicznej TCL w Katowicach, przeprowadzał lustrację kół i bibliotek TCL na Śląsku.

W 1931 r. Sekretariat TCL przeniesiono do Katowic (do Domu Oświatowego). W. nadal pełnił funkcję kierownika Sekretariatu i koordynował działalność TCL na Górnym Śląsku. Wygłaszał referaty na walnych zebraniach kół TCL, zabiegał o organizacyjne rozwiązania dotyczące egzaminów cenzusowych Uniwersytetów Ludowych w Królewskiej Hucie, Katowicach i Rybniku. Brał udział w lokalnych imprezach kulturalno-oświatowych. Był członkiem Wojewódzkiego Komitetu Tygodnia Książki Polskiej – sekcji bibliotecznej (w 1933 r.).

Po modyfikacji statutu TCL, w 1933 r. dokonano kolejnej reorganizacji: w miejsce Śląskiej Rady Okręgowej powstała Sekcja Śląska Zarządu Głównego tej organizacji. Sekretariat nadal był jej organem wykonawczym, którym W. kierował przez kolejne lata. W 1934 r. został członkiem zarządu Księgarni i Składu Artykułów Piśmienniczych, wchodzących w skład Domu Oświatowego TCL w Katowicach przy ul. Francuskiej 12. W t.r. ukończył kurs bibliotekarski zorganizowany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W 1937 r., jako kierownik Sekretariatu TCL, uczestniczył w organizowaniu kursów, zjazdów, konferencji bibliotekarskich. Pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego Komisji Bibliotecznej TCL na Górnym Śląsku, odpowiadającej za właściwy dobór książek bibliotek.

W dn. 23 III 1938 wziął udział w konferencji delegatów Kół Akademickich TCL w Katowicach, na której wygłosił słowo wstępne do uczestników. W 1939 r. był m.in. organizatorem akcji oświatowych TCL (licznych zebrań na temat hitleryzmu i stosunków polsko-niemieckich, kursu bibliotekarsko-świetlicowego w zamku sióstr św. Jadwigi w Przybyszowicach i trasy wyjazdowej kina na pogranicze Polski południowo-zachodniej).

W czasie okupacji niemieckiej, we wrześniu 1941 r., po powstaniu Śląskiego Biura Szkolnego, założonego w Warszawie z inicjatywy byłych śląskich nauczycieli, W. został jego współpracownikiem. W l. 1941–1945 pełnił funkcję kierownika oddziału oświaty dorosłych. Organizował w Warszawie bibliotekę na potrzeby oświaty pozaszkolnej.

Po wojnie, w 1945 r. podjął starania, aby reaktywować biblioteki TCL na Śląsku. W 1946 r., po ukazaniu się ustawy o bibliotekach, przerwał swoją działalność. W l. 1945–1961 pełnił funkcję dyrektora finansowego w Zakładach Hutniczych w Szopienicach.

Był żonaty z Barbarą NN. W czasie okupacji jego żona przechowywała dokumentację TCL, którą przekazała w 1961 r. do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach.

Zm. 21 I 1961 w Katowicach.

Był odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi (1939, 1957).

APKat., Akta dotyczące organizacji TCL w okręgu śląskim (1931–1939), sygn. 1, kart. 77, 85, 162, 163; sygn. 4, k. różne; Działalność oświatowa TCL w okręgu śląskim (1918–1934), t. 1, sygn. 9, k. różne. – Balaszczuk H., *Działalność Towarzystwa Czytelni Ludowych w województwie śląskim w latach 1922–1939*, „Rocznik Katowicki" 1979, s. 67; Barczyk P.P., *Aktywność kulturalno-oświatowa polskich instytucji pozaszkolnych na Górnym Śląsku (1848–1939)*, Kat. 1992, s. 60–77; Jakóbczyk W., *Towarzystwo Czytelni Ludowych 1880–1939*, P. 1982, s. 24, 25, 32; Kabziński K., *Funkcja społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Czytelni Ludowych (1880–1939)*, Wr. 1985, s. 62, 202; Kisielewski J., *Światła w mroku. Pięćdziesiąt lat pracy TCL 1880–1930*, P. 1930, s. 245, 246; Krasuski J., *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, W. 1977, s. 272; Łazikiewicz D., *Działalność Towarzystwa Czytelni Ludowych w Chorzowie w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 4: 2000, Ch. 2001, s. 78; Mazurek S., *Z dziejów tajnej oświaty polskiej na Śląsku Opolskim w latach II wojny światowej*, Op. 1973, s. 135; Popiołek K., *Z dziejów tajnego nauczania na Śląsku*, „Zaranie Śląskie" 1960, z. 1a, s. 49; „Ruch Społeczno-Oświatowy" 1938, nr 5/6, s. 20; *Słownik pracowników książki polskiej*, W. 1972, s. 993; Sprawozdanie Towarzystwa Czytelni Ludowych. Koło Chorzów I i II za czas od 1 VII 1933 do 31 XII 1934, s. 23; *Sprawozdanie z działalności TCL za rok 1938*, P. 1939, s. 55; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Czytelni na Górnym Śląsku za rok 1937*, P. 1938, s. 77.

Janina Parysz

Wystrychowski (Albert) Wojciech (1873–1932), nauczyciel, działacz plebiscytowy, komunalny.

Ur. w 1873 r. w Dobrodzieniu (pow. lubliniecki), w rodzinie chłopskiej. Był z zawodu nauczycielem, współpracował z redakcją „Katolika" w Bytomiu. Brał udział w I wojnie światowej jako żołnierz armii niemieckiej. W listopadzie 1918 r. był przewodniczącym Rady Żołnierskiej w Prużanach. W styczniu 1919 r. powrócił do Bytomia. Został członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska i mężem zaufania polskiej Rady Ludowej. Podczas kampanii plebiscytowej współorganizował Klub Nauczycieli

Górnoślązaków w Bytomiu. Pełnił funkcję łącznika Polskiego Komisariatu Plebiscytowego. Z ramienia Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej był doradcą technicznym ds. nauki języka polskiego na pow. katowicki.

Po plebiscycie W. musiał opuścić Bytom, który znalazł się po stronie niemieckiej, i wraz z rodziną zamieszkał w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). W l. 1922–1927 pełnił tutaj funkcję inspektora szkolnego. Od maja 1930 r. był radcą miejskim, a od sierpnia 1930 r. – niepłatnym członkiem Magistratu.

Należał do Związku Powstańców Śląskich, a od 1926 r. – do Narodowego Związku Powstańców i Byłych Żołnierzy. Był nieprzejednanym przeciwnikiem wojewody Michała Grażyńskiego.

Ożenił się z Martą z d. Hedwig. Miał 2 synów: → Karola (1904–1980; prawnik) oraz → Waltera (o. Andrzej OSB; 1912–1986; kapelan Armii Krajowej i Wojska Polskiego).

Zm. 11 V 1932 w Chorzowie, tam został pochowany.

Otrzymał Gwiazdę Górnośląską oraz Honorową Odznakę Plebiscytową.

Musialik W., *W kręgu polityki i władzy. Polskie środowisko przywódcze górnośląskiego obszaru plebiscytowego z lat 1921–1939*, Op. 1999, s. 28, 33, 81; S[zymiczek] F., *Wystrychowski Wojciech*, [w:] EPŚl., s. 633. – „Tygodnik Urzędowy Miasta Królewskiej Huty", 14 V 1932, nr 19, s. 1. – Wywiad z wnuczką Krystyną Wystrychowską-Mateusiak; Zbiory prywatne Wojciecha Wystrychowskiego (w posiadaniu autorki).

Wanda Musialik

Wystrychowski Karol Wilhelm (1904–1980) sędzia, adwokat, powstaniec śląski.

Ur. 17 IV 1904 w Bytomiu, w rodzinie pielęgnującej polskie tradycje narodowe. Jego ojciec, → Wojciech, działacz plebiscytowy, nauczyciel i inspektor szkolny, był od 1930 r. do swej śmierci w 1932 r. radnym Rady Miejskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Szkołę powszechną W. ukończył w Bytomiu, tam również rozpoczął naukę w gimnazjum, ukończoną w polskiej już Królewskiej Hucie. W okresie gimnazjalnym należał do tajnego Związku Filaretów. Ochotniczo pracował w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu; brał udział w III powstaniu śląskim. Z tego powodu został aresztowany w 1922 r. przez Niemców, a wolność odzyskał dzięki interwencji francuskich wojskowych.

Po przyłączeniu części Górnego Śląska do Polski W. rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie w Poznaniu; był podczas studiów stypendystą województwa śląskiego. Po ich ukończeniu (w 1927 r.) został aplikantem sądowym, odbywając praktykę w różnych sądach powiatowych na Górnym Śląsku. Egzamin sędziowski zdał w 1929 r. Po okresie asesury, od 1 X 1932 do 31 I 1933 pracował jako sędzia grodzki w Katowicach. W l. 1932–1933 pełnił – z wniosku Frakcji Chrześcijańsko-Demokratycznej w Radzie Miejskiej Królewskiej Huty – funkcję zastępcy przewodniczącego Urzędu Rozjemczego ds. Najmu. Miejscowa chadecja, przeciwstawiając go kojarzonemu z sanacją sędziemu A. Kleskiemu, bezskutecznie usiłowała nawet przeforsować kandydaturę W. na przewodniczącego tego Urzędu. Ostatecznie wymieniona funkcja przypadła A. Kleskiemu. W 1932 r., jako reprezentant obywateli Królewskiej Huty, wszedł w skład Kuratorium Rzeźni Miejskiej. W. był także prezesem powiatowego Obozu Wszechpolskiego oraz członkiem Związku Powstańców Śląskich. Dn. 1 II 1933 W. zrezygnował z orzekania i uzyskał wpis na listę adwokatów. Otworzył kancelarię w Chorzowie, którą prowadził aż do wybuchu II wojny światowej.

Ze względu na udział W. w III powstaniu śląskim, jego nazwisko znalazło się w niemieckiej „Nadzwyczajnej książce poszukiwawczej – polskiej" („Sonderfahndungsbuch – Polen"). Dlatego po wybuchu II wojny światowej musiał opuścić Górny Śląsk, gdyż groziło mu aresztowanie przez hitlerowców. Uciekł do Generalnego Gubernatorstwa i ukrywał się pod zmienionym nazwiskiem w Lublinie. Pracował tam jako pomocnik

handlowy i pracownik biurowy w sklepie. Dn. 13 VIII 1944 wstąpił w szeregi I Armii Wojska Polskiego. W składzie 3. Dywizji Piechoty przeszedł cały szlak bojowy I Armii.

Po zakończeniu działań wojennych W. powrócił do Polski i został przydzielony do pracy w sądownictwie wojskowym jako sędzia Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach. Podczas wyborów do Sejmu w 1947 r. był szefem sztabu ochrony wyborów na terenie Głogowa, Nowej Soli i Wołowa. W lutym 1952 r. został zdemobilizowany w stopniu majora (później awansował do stopnia podpułkownika w stanie spoczynku), krótko pełnił funkcję obrońcy wojskowego, a następnie radcy prawnego w Przedsiębiorstwie Robót Inżynieryjnych Przemysłu Węglowego w Katowicach. Dn. 31 I 1953 powrócił do pracy w adwokaturze. Został członkiem Zespołu Adwokackiego nr 4 w Katowicach. Zatrudniony był tam aż do przejścia na emeryturę, w lutym 1978 r., pełniąc, od grudnia 1970 r., funkcję zastępcy kierownika Zespołu. Przez cały ten czas mieszkał w Chorzowie. Po przejściu na emeryturę działał jeszcze (w 1979 r.) w komisji do badania stosunków międzyjednostkowych Wojewódzkiej Izby Adwokackiej w Katowicach. Ponadto w okresie powojennym należał do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD), pełniąc tam funkcję prezesa koła przy Wojewódzkiej Izbie Adwokackiej. Był także rzecznikiem dyscyplinarnym oraz kierownikiem Komisji Historycznej w katowickim Oddziale Miejskim ZBoWiD. Był prezesem koła obrońców wojskowych przy Wojskowym Sądzie Garnizonowym w Katowicach, prezesem Rady Klubów Oficerów Rezerwy w Chorzowie oraz członkiem zarządu miejskiego Ligi Obrony Kraju.

Żona Wanda (1908–1974), mieli córki: Renatę (1929–1999), Jolantę (1930–1999) i Krystynę (ur. 1947) oraz syna Bolko (1933–1939).

Zmarł 18 II 1980.

W. został odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Śląskim Krzyżem Powstańczym, Srebrnym Medalem „Zasłużonym na polu chwały", Medalem za udział w walkach o Berlin, Odznaką Grunwaldzką i licznymi odznaczeniami radzieckimi.

Arch. Instytutu Pamięci Narodowej, Wojskowy Sąd Rejonowy w Kat., Akta spraw, sygn. IPN Ka 1/97, 1/98, 1/100, 1/106, 1/110 i in.; Arch. Okręgowej Rady Adwokackiej w Kat., Akta osobowe, sygn. arch 101. – *Kalendarz sądowy na rok 1933... do 1939*, oprac. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie na Górnym Śląsku 1922–1937*, Kat. 1939, s. 32, 39, 91; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...*, s. 98; Surówka B., *Księga zagłady*, „Dziennik Zachodni" z 22–23 V 1966, nr 120. – „Palestra" 1980, nr 8/9, s. 147, 148; „Polonia" nr 5331 z 20 VIII 1939.

Lech Krzyżanowski

Wystrychowski Walter, pseud.: „Placyt" (1912–1986), o. Andrzej, benedyktyn, kapelan Armii Krajowej (AK) i Wojska Polskiego (WP).

Ur. 23 II 1912 w Bytomiu, syn → Wojciecha, nauczyciela, i Marty z d. Hedwig. Jego ojciec z ramienia Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej był doradcą technicznym ds. nauki języka polskiego na pow. katowicki. Z powodu zaangażowania się w sprawy polskie musiał opuścić Bytom, który znalazł się po stronie niemieckiej. Wraz z rodziną zamieszkał w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie był inspektorem szkolnym. Po przewrocie majowym ze względów politycznych został emerytowany.

W. uczęszczał do gimnazjum klasycznego w Chorzowie i w Lublińcu. W 1931 r. wstąpił do opactwa benedyktyńskiego Emauzy w Pradze. Począwszy od 1932 r., studiował przez 4 lata teologię w arcyopactwie Beuron. Był również słuchaczem teologii na Uniwersytecie Karola w Pradze. Dn. 7 VI 1937 otrzymał tamże święcenia kapłańskie.

Po powrocie do kraju w 1937 r. studiował prawo kanoniczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Wybuch II wojny światowej zastał go w Chorzowie, gdzie spędzał wakacje w rodzinie swego brata, adwokata → Karola. Stamtąd ewakuował się na wschód, zamierzając wrócić do domu zakonnego.

Dołączył jednak do ewakuującej się grupy byłych powstańców śląskich, z którą dotarł do Lublina. Zgodnie z zapisem książeczki wojskowej między 1 a 18 IX 1939 znalazł się w szeregach WP. Podczas okupacji pracował w szpitalu szarytek oraz w Szpitalu Dzieciątka Jezus w Lublinie. Za pośrednictwem dziekana AK „Achillesa" został przyjęty do AK i działał tam pod pseud. „Placyt".

W dniu ucieczki Niemców z Lublina udzielał posługi kapłańskiej dogorywającym więźniom gestapo na zamku lubelskim. Zagrożony wywiezieniem na Wschód, nawiązał kontakt z ks. mjr. Wilhelmem Kubszem i wstąpił ochotniczo do służby duszpasterskiej I Armii WP. Z dn. 13 IX 1944 wpisano go do jej ewidencji. Przydzielony został jako starszy kapelan do I Warszawskiej Brygady Kawalerii, z którą przeszedł szlak bojowy od Warszawy przez Kołobrzeg do Łaby. Rozkazem Naczelnego Dowództwa WP z dn. 18 V 1945 został odznaczony Srebnym Krzyżem Zasługi. Szlak wojenny zakończył w randze kapitana.

W drugiej połowie 1945 r. został proboszczem Dywizji Kawalerii w Gorzowie Wielkopolskim, w 1946 r. mianowano go proboszczem 12. Dywizji Piechoty w Szczecinie, gdzie podjął się odbudowy kościoła garnizonowego. Od 3 V 1947 był członkiem zwyczajnym Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Poza funkcjami duszpasterskimi włączył się w działalność Miejskiej Rady Narodowej; w grudniu 1948 r. został radnym Szczecina.

Po uzyskaniu zgody prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego na opuszcznie wspólnoty benedyktyńskiej został wyznaczony na proboszcza parafii wojskowej garnizonu w Skierniewicach. W 1951 r. przeniesiono go do Radomia, a potem 4 XII 1964 do Sopotu, gdzie został proboszczem miejscowego garnizonu Marynarki Wojskowej. Probostwo wojskowe mieściło się wówczas przy kościele pw. św. Jerzego, znajdującym się przy ul. Monte Cassino w Sopocie. Przy remoncie tego zabytku neogotyckiego i zmianie wystroju wewnętrznego świątyni W. wykorzystał talenty architektoniczne.

Rozkazem z dn. 4 V 1968 awansowano go na pułkownika. Podczas wydarzeń grudniowych na Wybrzeżu towarzyszył zabitym z ostatnią posługą. W 1970 r. został członkiem Polskiego Związku Łowieckiego. Myślistwo stało się jego pasją. Dn. 10 X 1980 W. został przeniesiony do rezerwy. Po przejściu na emeryturę mieszkał nadal na probostwie kościoła pw. św. Jerzego w Sopocie.

Był autorem wspomnień: *Z ułanami I Brygady Kawalerii od Lublina pod Berlin*, [w:] *Wspomnienia wojenne księży kapelanów*, red. J. Humeński, W. 1967, s. 100–106; toż w: *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945*, red. J. Humeński, W. 1974, s. 153–163).

Zm. 15 XII 1986 w szpitalu w Gdyni.

Został odznaczony m.in.: Krzyżem Walecznych, Krzyżem Komandorskim i Orderem Odrodzenia Polski oraz medalami radzieckimi.

Musialik W., *Wystrychowski Walter Andrzej*, [w:] SBKDŚl., s. 447, 448. – Spuścizna po ks. Andrzeju Wystrychowskim (w posiadaniu autorki).

Wanda Musialik

Z

Zabel Erich (1896–?), malarz i rytownik.

Ur. 15 IX 1896 w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Według „Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins" (H. 17/18, 1956/1957, Dortmund 1956, s. 76) przed 1914 r. uczył się rzemiosła malarskiego we Frankfurcie nad Menem. W świetle innych źródeł był z zawodu ślusarzem i dopiero po doświadczeniach frontowych I wojny światowej zainteresował się malarstwem. Bezpośrednio po wyjściu z wojska zajmował się jednak pracą redakcyjną, dopiero w 1928 r. wyjechał do Wiednia, gdzie

kształcił się u Schmutzera i Jiraska. Od 1929 do 1945 r. działał w Bytomiu jako sekretarz prasowy Künstlerbund Oberschlesien.

An den Halden (*Na hałdach*)

Malował głównie górnośląskie krajobrazy. Jedną z jego prac *An der Halde* (Na hałdzie) reprodukowano w *Kleines Stadtbuch von Königshütte* (Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 200). Jak pisał: „Jako dziecko górnośląskiego przemysłu i górnośląskiego lasu zawsze spoglądałem na giganty ze stali, żelaza i unoszących się budowli ceglanych, nie jak na wyłączną cechę mojej przemysłowej ojczyzny. Tak jak w każdym przemysłowym Górnoślązaku, równocześnie gorzeje tęsknota za ojczyzną Eichendorffa. Tak jak matki przekazują opowieści i legendy o starej krainie chłopów i lasów Górnego Śląska, tak chcę obrazowo oddać piękno przemysłu w jego współbrzmieniu z ojczystą zagrodą usadowioną wśród często rozczłonkowanych hałd, łagodnie przebiegających pasm wzgórz tarnogórskich. Ta przyciągająca pieśń Górnego Śląska jest dla mnie odzwierciedleniem niemieckiej pracy: chłopi i przemysł, przeszłość i współczesność łączą się w moich obrazach, które tym samym stać się mają alegorią Górnego Śląska. Patrząc czysto malarsko, jest to powab sprzeczności, sprowadzanie architektury i natury do wspólnego mianownika, a pracujący człowiek jest częścią tej podwójnej jedności. Dramatyzm różnorodnej gry kolorów jest trzecim czynnikiem w trójdźwięku malarskiej pieśni o ojczyźnie".

W pojedynczych studiach, szkicach i małych obrazach Z. odzwierciedlał rzeczywistość swojej uprzemysłowionej małej ojczyzny.

Uczestniczył w zbiorowych wystawach w Bytomiu i Gliwicach.

Po 1945 r. mieszkał w Hannover-Kirchrode, gdzie nadal tworzył.

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts Unter Mitwirkung von Fachgelehrten des In- und Auslandes, bearb., redigiert und hrsg. von H. Vollmer, Bd. 1: *W–Z. Nachträge A–G*, Leipzig 1961, s. 191; *Kunst in Schlesien – Künstler aus Schlesien. Malerei, Graphik und Plastik 20. Jahrhundert. Katalog*, bearb. von H. Nogossek mit Beiträgen von W. Bein, G. Krüger, E. Schremmer, Würzburg 1985, s. 16; Michna E., *Der Maler und Graphiker Erich Zabel*, „Der Schlesier" 1951, Nr. 24 (portret artysty); tenże, *Kunstmaler Erich Zabel*, „Der Schlesier" 1956, Nr. 24, s. 6; Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 535; Szewczyk G.B., *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe w Królewskiej Hucie i ich odzwierciedlenie w kulturalnym życiu miasta w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 19 X 1996 r. w stulecie drugiej konsekracji kościoła*, red. J. Myszor, Ch. 1998, s. 25; Wienicke A., *Königshütter Malerei*, [w:] *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, Hrsg. R. Schmidt, Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 199–200; Wienicke A., *Malerisches Industrieland*, [w:] *Oberschlesische Landeskunde des Industriegebietes*, Hrsg. A. Perlick, Breslau 1943, s. 379. – „Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins" H. 17/18: 1956/1957, Dortmund 1956, s. 76.

Zbigniew Kapała

Zagórowski Julian Tytus (1890–1967), prawnik, szef Działu Administracyjnego „Skarbofermu", dyrektor naczelny Bytom-

skiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, społecznik.

Ur. 4 I 1890 w Tyczynie w Galicji Wschodniej. Świadectwo dojrzałości uzyskał 12 VI 1909 w gimnazjum krakowskim. Na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie ukończył semestr zimowy 1909/1910. Począwszy od semestru letniego 1910 r., kontynuował studia w Akademii Handlowej w Grazu (Austria), którą ukończył w semestrze letnim w 1913 r. W dn. 9 V 1914 uzyskał dyplom doktora praw na uniwersytecie w Grazu. Jego promotorem był Antoni Rintelen, profesor prawa cywilnego procesowego. W 1914 r. został aplikantem w Sądzie Okręgowym w Krakowie, by w 1919 r. stać się asesorem Sądu Okręgowego w Poznaniu, w 1920 r. – asesorem Sądu Apelacyjnego w Poznaniu, a w l. 1921–1922 – sędzią tegoż ostatniego. Z. wspólnie z sędzią Sądu Apelacyjnego w Poznaniu Tadeuszem Starkiem, z upoważnienia Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, opracował i wydał w kwietniu 1920 r. *Zbiór rozporządzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z r. 1919 mających zasadnicze znaczenie dla sądów i sądownictwa*. W l. 1920–1922 pełnił również funkcję referendarza prawnego w Polskim Komisariacie Plebiscytowym dla Górnego Śląska.

W założonej w 1922 r. spółce „Skarboferm" objął stanowisko szefa Biura Personalnego i Spraw Spornych. Od września 1922 r. był uprawniony do podpisywania dokumentów zobowiązujących spółkę jedynie w razie nieobecności dyrektora generalnego i razem z drugim prokurentem – dyrektorem administracyjnym (najpierw był nim → Aleksander Ciszewski, później → Józef Knothe) lub dyrektorem technicznym (Léon Fontaine). W drugiej połowie 1922 r., jako reprezentant dyrekcji „Skarbofermu", wszedł do Zarządu Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach. Od 28 X 1922 do 27 II 1925 był członkiem zwyczajnym Zarządu, a od 28 II 1925 do wybuchu II wojny światowej – członkiem zwyczajnym i pierwszym zastępcą przewodniczącego Zarządu. Od połowy 1924 r. brał udział w posiedzeniach komisji opracowującej nowy statut Spółki Brackiej, dostosowany do zmian zarówno ustawodawstwa, jak i innych warunków, wynikających ze zmiany suwerenności na Górnym Śląsku. Statut wszedł w życie 1 IV 1925. Zgodnie z ustawą o bractwach górniczych i nowym statutem Zarząd udzielił m.in. Z. pełnomocnictwa do zastępowania Spółki Brackiej na zewnątrz w sprawach sądowych i notarialnych. W l. 1923–1927 Z., jako dyrektor „Skarbofermu", był przedstawicielem pracodawców w Zarządzie Wspólnym Wydziałów I i II Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Wchodził w skład komisji budowlanej do prowadzenia czynności związanych z budową monumentalnego budynku administracyjnego ZUS w Królewskiej Hucie, który oddano do użytku 14 VII 1927. Stosownie do nowego schematu organizacyjnego kierownictwa spółki, zatwierdzonego przez Radę Nadzorczą 24 V 1929, który z niewielkimi zmianami przetrwał do 1939 r., autorstwa dyrektora generalnego → François Michela, Z. został szefem Działu Administracyjnego „Skarbofermu". Nominację otrzymał 2 V 1929. Odtąd podlegał bezpośrednio Dyrekcji Generalnej. Ta zmiana wiązała się ze zniesieniem Dyrekcji Administracyjnej z powodu mianowania dyrektora → Józefa Knothego na stanowisko zastępcy dyrektora generalnego.

W dn. 7 II 1926, w momencie ustalenia umowy spółki, powstała firma „Skarbopol" Sprzedaż Węgla z Polskich Kopalń Skarbowych na Górnym Śląsku Spółka z o.o. w Gdańsku, o kapitale zakładowym 5 tys. guldenów, która zajmowała się eksportem węgla „Skarbofermu" drogą morską. Jej jedynym kierownikiem był inż. Mirosław Laurecki z Gdańska. Umowę podpisali Z. w imieniu „Skarbofermu" i Laurecki. W dn. 2 I 1930 „Skarboferm", reprezentowany przez Z., oraz „Skarbopol" Sprzedaż Węgla z Polskich

Kopalń Skarbowych na Górnym Śląsku Spółka z o.o. w Gdańsku, reprezentowana przez Laureckiego, zawarły na czas nieograniczony spółkę o nazwie „Skarbopol" – Morski Eksport Węgla i Koksu z Polskich Kopalń Skarbowych na Górnym Śląsku Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością w Gdyni. Siedzibą przedsiębiorstwa była Gdynia, a jego przedmiotem przede wszystkim eksport morski węgla, koksu i produktów ubocznych pochodzących z kopalń i innych zakładów „Skarbofermu", ponadto zakup potrzebnych do eksportu morskiego statków oraz działalność związana z ich użytkowaniem. Kapitał zakładowy spółki wynosił 100 tys. zł – 80 tys. zł wpłacone przez „Skarboferm" i 20 tys. zł wpłacone przez „Skarbopol". Laurecki został pierwszym kierownikiem nowo utworzonej spółki, posiadającym prawo jej samodzielnego zastępowania.

Przed ustąpieniem Knothego z funkcji zastępcy dyrektora generalnego „Skarbofermu" 31 V 1937 Ministerstwo Przemysłu i Handlu (MPiH) wysunęło na jego miejsce kandydaturę naczelnika Wydziału Górnictwa Węglowego w MPiH → Zygmunta Korsaka, natomiast wojewoda śląski Michał Grażyński – kandydaturę Z. Pojawienie się 2 kandydatur wynikało zapewne z różnego usytuowania na ówczesnej polskiej scenie politycznej ministra przemysłu i handlu Antoniego Romana oraz Grażyńskiego. Wobec zdominowania kierownictwa gospodarki przez wicepremiera Kwiatkowskiego Roman jako minister nie odgrywał większej roli. Tę sytuację znakomicie wykorzystał dyrektor generalny „Skarbofermu" F. Michel, wygrywając dla interesów grupy francuskiej różnicę zdań między Grażyńskim a MPiH w kwestii obsady stanowiska zastępcy dyrektora generalnego „Skarbofermu". Zaproponował, by Zarząd „Skarbofermu" składał się nie z 2, jak dotychczas, lecz z 4 członków, co ostatecznie spotkało się z akceptacją MPiH. Specjalna komisja, wyposażona w pełnomocnictwa Rady Nadzorczej, na posiedzeniu 29 V 1937 przyjęła zgodne z propozycją Michela szczegółowe uregulowania z 4-letnim okresem ważności, począwszy od 1 VI 1937, w tym przedłużenie uprawnień dyrektora generalnego „Skarbofermu" → Michela. Po ustąpieniu Knothego wyznaczono 3 zastępców dyrektora generalnego, którzy – razem z dyrektorem generalnym Michelem – stanowili Zarząd „Skarbofermu": szefa Sekretariatu Generalnego i Działu Handlowego → inż. Zygmunta Korsaka, szefa Działu Technicznego → inż. Louisa Perrina, szefa Działu Administracyjnego Z. Każdy z nich zastępował dyrektora generalnego jedynie w dziedzinie związanej ze swą wyszczególnioną funkcją. Kompleksowa kontrola pracy dyrektora generalnego Francuza przez jego zastępcę Polaka została więc praktycznie zniesiona. Niniejszą strukturę i skład osobowy Zarząd utrzymał aż do wybuchu II wojny światowej.

Jako bardzo aktywny społecznik Z. pełnił m.in. funkcje: prezesa Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Teatru Polskiego w Katowicach (1935–1939), przewodniczącego zarządu Towarzystwa Stadionu Sportowego Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie, przewodniczącego Sekcji Organizacyjno-Propagandowej, a następnie skarbnika Śląskiego Wojewódzkiego Obywatelskiego Komitetu Zimowej Pomocy Bezrobotnym (1936–1939).

W czasie okupacji niemieckiej, po wysiedleniu z Górnego Śląska, mieszkał i pracował w Krakowie w charakterze kierownika oddziału firmy „Węglobok". W l. 1945–1948 piastował stanowisko dyrektora naczelnego Świętochłowickiego, a następnie Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W tychże latach zajmował stanowisko przewodniczącego Zarządu Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach. Do przejścia na emeryturę w 1960 r. pracował kolejno w Radzie Techniczno-Gospodarczej przy Centralnym Zarządzie Przemysłu Węglowego, Centralnym Zarządzie Budownictwa Węglowego, Zjednoczeniu Budowlano-Montażowym Przemysłu Węglowego.

Zm. 11 VI 1967 w Katowicach.

Arch. Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, Zespół: Sąd Grodzki w Gdyni 1894–1987, jedn. RHB 99; APKat., Jaros J., „Inwentarz zespołu »Skarboferme«, Chorzów (1921–1939)", s. 2, 3; Zespół: „Skarboferm" 1921–1939,– jedn. 162, 191, 221, 225, 227, 325, 329, 331, 353, 365, 385, 441–489, 506, 1120, 1415; Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, Zespół: Muzealia Artystyczno-Historyczne, jedn. 261–263, 265–268, 269–271, 277. – Fertacz S., *Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 169–172; Grzyb M., *Narodowościowo-polityczne aspekty przemian stosunków własnościowych i kadrowych w górnośląskim przemyśle w latach 1922–1939*, Kat. 1978, s. 38; Janosz I., *Kopalnia Węgla Kamiennego „Knurów" w Knurowie w latach 1903–1945*, Knurów 1994, s. 703; Jaros J., *„Salamandra" – pamięci kolegów górników*, „Przegląd Górniczy" 1987, nr 11/12, s. 70, 71; Kofman J., *Antoni Roman (1892–1951)*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, red. A. Mączak, t. 2, W. 1981, s. 213; *Księga gospodarcza Polski. Informator przemysłowo-handlowy 1939*, red. A. Jackowski, W. 1939, s. 20; Sobański M., *Teatr Polski na Śląsku 1922–1939. Materiały i wspomnienia*, Kat. 1963, s. 154; *Sprawozdania Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach za lata 1923–1938 i 1946–1949*, [b.m.r.w.]; Steuer A., Szopa R., *Stadion Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Królewskiej Hucie (Chorzowie) (1927–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003, s. 156; Szmidtke Z., *Julian Tytus Zagórowski (1890–1967). Przypomnienie wielkości*, „Górnik Polski" 2007, nr 1, s. 127– 151; *Zbiór rozporządzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra b. dzielnicy pruskiej z r. 1919*, red. B. Polak, Koszalin 2000, s. 2, 7. – „Monitor Polski" 1930, nr 193, s. 25; „Pomorski Dziennik Wojewódzki" 1930, nr 17, s. 477.

Zenon Szmidtke

Zagrodzki Kazimierz Franciszek (1873–?), inżynier mechanik, kierownik stalowni w hucie „Batory", a następnie dyrektor Generalnej Dyrekcji Zakładów Przetwórczych w Chorzowie Batorym.

Ur. 10 I 1873 w Inowrocławiu, syn Faustyna i Józefy z Kuciów. W czasach szkolnych był członkiem tajnego stowarzyszenia samokształceniowego. Wydalony ze szkoły, wyjechał do Włoch. Tam ukończył gimnazjum w Turynie, a następnie w 1894 r. wydział mechaniczny miejscowej politechniki. Do 1894 r. prowadził kolegium polskie w Turynie. Po powrocie na ziemie polskie najpierw pracował w hucie „Bankowej" w Dąbrowie Górniczej, następnie do 1904 r. kierował walcownią w Cieszynie, a potem był zatrudniony na kierowniczych stanowiskach w przemyśle metalurgicznym Rosji: na Uralu, w Moskwie i Taganrogu.

Po 1919 r. (do 1924 r.) był m.in. dyrektorem gazowni i wodociągów w Bydgoszczy, potem (do 1926 r.) zarządcą majątków państwowych w woj. nowogródzkim i kierownikiem walcowni w hucie „Katarzyna" w Sosnowcu. Od 1927 r. pracował w obecnej hucie „Batory" (do 1933 r. huta „Bismarck"). Był jednym z pierwszych polskich inżynierów zatrudnionych w tej hucie. Zorganizował fabrykę białej blachy, nieprodukowanej dotychczas w Polsce, znajdującej przede wszystkim zastosowanie w przemyśle spożywczym. W 1936 r. stanął na czele Generalnej Dyrekcji Zakładów Przetwórczych, które zaczęły rozwijać produkcję dla wojska. Zakłady zostały wyodrębnione z niektórych wydziałów huty „Batory" i podlegały nadzorowi Ministerstwa Spraw Wojskowych. W skład Zakładów Przetwórczych weszły: nowa elektrostalownia, walcownia stali i żarzalnia, warsztat mechaniczny i prasownia, hartownia i profilownia oraz młotownia.

Z. był członkiem Stowarzyszenia Hutników Polskich i Towarzystwa Mechaników (sekcji wojskowej) w Warszawie. W fachowych czasopismach polskich i rosyjskich ogłaszał prace z dziedziny walcownictwa blachy.

Od 9 IX 1897 był żonaty ze Stefanią Sadkowską. Przed wojną mieszkał w obecnym Chorzowie Batorym przy ul. Ratuszowej 4.

Dalsze jego losy są nieznane.

Czy wiesz, kto to jest?, red. S. Łoza, t. 1, W. 1938, s. 828; Loch A., Szędzielorz G., *100 lat Huty Batory 1872–1972*, Ch. Batory 1972, s. 147; Widuch B., Szędzielorz G., Kędzierzawski J., Kurek R., *Huta Batory*, Ch. 1993, s. 108, 110.

Zbigniew Kapała

Zając Michał (1895–1958), doktor nauk prawnych, współorganizator i kierownik różnych instytucji ubezpieczeniowych funkcjonujących w Chorzowie i na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym oraz po II wojnie światowej.

Ur. 21 VII 1895 we wsi Gniłowody (pow. podhajecki, byłe woj. tarnopolskie) w rodzinie chłopskiej Antoniego i Marii z d. Patra. W 1915 r. ukończył z wyróżnieniem gimnazjum w Brzeżanach i Lwowie. Rozpoczął studia na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego, które zmuszony był przerwać w związku z wezwaniem do odbycia służby wojskowej. Służbę w armii austro-węgierskiej, a później w Wojsku Polskim zakończył w 1920 r. w stopniu plutonowego rezerwy. Przystąpił wówczas do kontynuowania studiów, które ukończył w 1922 r. W 1921 r., jak wielu studentów lub absolwentów prawa, odbył roczny kurs w Akademii Handlu Zagranicznego we Lwowie. W 1923 r. uzyskał stopień doktora nauk prawnych.

Od dn. 2 XI 1922 rozpoczął pracę na stanowisku referenta w Zakładzie Pensyjnym dla Funkcjonariuszów (ubezpieczenia emerytalno-rentowe dla urzędników) we Lwowie, awansując wkrótce na kierownika wydziału. Dał się poznać jako dobry organizator i sumienny pracownik, o dużej wiedzy z zakresu ubezpieczeń społecznych, dlatego na polecenie władz zwierzchnich brał udział w przygotowaniu rozporządzeń wykonawczych do dekretu Prezydenta RP z 24 XI 1927 o ubezpieczeniu pracowników umysłowych oraz samodzielnie opracował instrukcję o współdziałaniu między kasami chorych a zakładami ubezpieczeń pracowników umysłowych.

W 1930 r. przybył do Królewskiej Huty (obecnie Chorzów) w związku z utworzeniem samodzielnego Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych, po wyłączeniu ze struktur ZUS w Królewskiej Hucie tego typu ubezpieczeń. Z. początkowo został kierownikiem działu, a potem wicedyrektorem Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych w Królewskiej Hucie (dyrektorem był → A. Gunia) oraz wiceprzewodniczącym Komisji Rentowej Zakładu. Po wejściu w życie nowej ustawy ubezpieczeniowej, tzw. ustawy scaleniowej Sejmu RP z 28 III 1933, Z. został powołany, w charakterze rzeczoznawcy, do opracowania nowej struktury systemu ubezpieczeń w Polsce.

W 1934 r. przeniesiono go do Warszawy, gdzie objął funkcję jednego z 2 dyrektorów Izby Ubezpieczeń Społecznych, przekształconej w 1935 r. w Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Jako dyrektor Działu Nadzoru i Organizacji ZUS w Warszawie, Z. sprawował pieczę nad wszystkimi ubezpieczalniami w kraju. Za swoją pracę został odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu „Polonia Restituta". W listopadzie 1936 r. objął stanowisko dyrektora Ubezpieczalni Społecznej w Warszawie, na którym pozostał do wybuchu wojny, wnosząc duży wkład w podniesienie poziomu lecznictwa zamkniętego w stolicy. W l. 1937–1939 jako delegat ZUS uczestniczył w posiedzeniach Międzynarodowego Związku Kas Chorych w Genewie. Był członkiem założycielem Związku Zawodowego Pracowników Instytucji Ubezpieczeń Społecznych i wiceprezesem jego Zarządu Głównego w l. 1928–1929 oraz działaczem Społecznego Komitetu Pomocy Dzieciom.

W czasie okupacji niemieckiej pracował w Zarządzie Miejskim w Warszawie. W trakcie powstania warszawskiego został aresztowany i osadzony w Forcie Mokotowskim, a potem w obozie w Pruszkowie, skąd udało mu się zbiec. Po przedostaniu się do Krakowa, od października 1944 do lutego 1945 r. był inspektorem w Ubezpieczalni Społecznej w tym mieście. W marcu 1945 r., z polecenia Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej oraz wojewody śląskiego A. Zawadzkiego

został komisarzem ds. organizacji instytucji ubezpieczeniowych na Górnym Śląsku (w tym także na Opolszczyźnie) i w Zagłębiu Dąbrowskim. Ubezpieczalnie społeczne powstały w Katowicach, Chorzowie, Rybniku, Tarnowskich Górach, Bytomiu, Zabrzu, Gliwicach i Opolu. Od 15 IX 1945 Z. pełnił obowiązki dyrektora Ubezpieczalni Społecznej w Katowicach, sprawując jednocześnie nadzór nad pozostałymi ubezpieczalniami w woj. śląsko-dąbrowskim i nadal pozostając – do lutego 1948 r. – komisarzem organizacyjnym ubezpieczalni na Śląsku Opolskim.

Brał aktywny udział – jako pełnomocnik ZUS w Warszawie – w przeprowadzanej na początku l. 50. reorganizacji systemu ubezpieczeń i lecznictwa uspołecznionego w woj. katowickim. Od 27 IX 1950 pełnił obowiązki dyrektora Oddziału Wojewódzkiego ZUS w Chorzowie i jednocześnie – tymczasowo – funkcję dyrektora Oddziału Obwodowego ZUS w Katowicach. Na stanowisku dyrektora Oddziału ZUS w Chorzowie pozostał aż do śmierci.

Był członkiem Obywatelskiego Komitetu Przygotowawczego Śląskiej Akademii Medycznej w Katowicach, otwartej w 1948 r., oraz współorganizatorem Instytutu Przeciwrakowego w Gliwicach. Kierował budową Sanatorium dla Dzieci w Rabce. Był współzałożycielem Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci na Śląsku i wiceprezesem jego Zarządu Wojewódzkiego (od 1948 r.; nastąpiło wówczas połączenie z Robotniczym TPD – powstało Towarzystwo Przyjaciół Dzieci), istotnie przyczyniając się do uruchomienia na wsi kilkudziesięciu przedszkoli i dziecińców.

Politycznie Z. związany był z radykalnym ruchem chłopskim. Pełnił wiele funkcji w Stronnictwie Ludowym i Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym. Od 15 X 1946 do 3 XI 1957 był radnym (przez kilka kadencji) Miejskiej Rady Narodowej w Katowicach, a od stycznia 1957 r. jako poseł z ramienia ZSL zasiadał w Sejmie PRL. Został wiceprzewodniczącym sejmowej Komisji Zdrowia i Kultury Fizycznej.

Od 1922 r. był żonaty z Zofią Kaltowską. Miał 2 córki: Annę i Zofię.

Zm. nagle w wyniku zawału serca 13 VII 1958. Został pochowany w Katowicach.

Był odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Polonia Restituta (w okresie międzywojennym), Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (pośmiertnie), Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem XX-lecia Polski Ludowej.

Hanke E., *Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza*, W. 1965, s. 386; 389; Serafin F., *Dr Michał Zając (1895–1958)*, „Rocznik Katowicki" 1981, s. 183–188; tenże, *Zając Michał (1895–1958)*, [w:] ŚSB SN, s. 326–329; *Sprawozdanie z działalności Izby Ubezpieczeń Społecznych za rok 1934*, W. 1937; *Sprawozdanie z działalności Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych w Królewskiej Hucie za rok 1933*, W. 1937.

Sylwester Fertacz

Zając Stefan (1875–1933), syndyk miejski Królewskiej Huty (obecnie Chorzów).

Ur. w 1875 r. Do 31 III 1919 pracował w Magistracie miasta Jasło, a od 1 IV 1919 do 31 VIII 1923 – w Magistracie Wadowic. Z dn. 1 IX 1923 objął urząd syndyka w Królewskiej Hucie. Nastąpiło to jeszcze za pierwszego polskiego burmistrza (prezydenta) miasta, Pawła Dombka.

Zm. w czerwcu 1933 r.

Rother P., *Chronik der Stadt Königshütte Oberschlesien*, Dülmen 1994, s. 292; Sieradzka D., *Z dziejów samorządu komunalnego miasta Chorzów do 1939 r.*, Ch. 1995, s. 68.

Zbigniew Kapała

Zajchowska Janina, pseud. Barycka (1891–?), nauczycielka, członkini i działaczka Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, a następnie Związku Nauczycielstwa Polskiego, zwolenniczka świeckości polskiej szkoły, kierowniczka chorzowskiej szkoły powszechnej.

Ur. 19 X 1891 w Baryczce (woj. krakowskie), córka Józefa i Ludwiki z Kucharczyków. Była siostrą Zygmunta Zajchowskiego, znanego na Górnym Śląsku działacza związkowego i kierownika katowickich szkół powszechnych. W czasie I wojny światowej

pracowała jako nauczycielka stała w szkole ludowej w Czchowie nad Dunajcem i w Jadownikach (pow. brzeski). Przez cały okres pracy dydaktyczno-wychowawczej pozostawała aktywnym członkiem Stowarzyszenia Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, a od 1931 r. Związku Nauczycielstwa Polskiego. Opowiadała się za świeckością polskiej szkoły, a tym samym niejednokrotnie występowała przeciwko zbyt dużemu zaangażowaniu duchowieństwa śląskiego w pracę szkolnictwa w woj. śląskim. W opracowaniu wydanym w 1926 r. *Stosunki szkolne na Śląsku* podniosła wiele istotnych problemów dotyczących szkolnictwa na tym terenie, m.in. pracy śląskich nauczycieli, a także zwalniania tych Polaków, którzy nie zapisali dzieci do szkół mniejszościowych. Opracowaniem tym zainteresował się w szczególny sposób biskup katowicki ks. Stanisław Adamski. Wysłał je marszałkowi J. Piłsudskiemu i ministrowi J. Jędrzejewiczowi z prośbą, by zwrócili uwagę na niewłaściwą działalność niektórych nauczycieli, którzy w swej pracy zawodowej pozostają wyłącznie wyznawcami ideologii związku zawodowego. Bp S. Adamski na drażliwość wielu spraw podjętych przez Z. zwracał niejeden raz uwagę również w korespondencji z wojewodą śląskim Michałem Grażyńskim. Zaliczył Z. do grona osób, które wywołują zadrażnienia i dlatego proponował, by przenieść ją do pracy w szkolnictwie poza obrębem Śląska. Prawdziwą burzę wywołała Z. po wydaniu w 1934 r. pracy *Stosunek kleru do państwa i oświaty. Fakty i dokumenty*. Opublikowała ją pod pseud. Barycka z inspiracji prezesa ZNP J. Smulikowskiego, który uważał, że „aby wychować wolnych ludzi, koniecznością jest wywalczenie nauczycielom prawa wypowiadania się w jego słusznych sprawach". W pracy tej zestawiła dość jednostronnie wiele zdarzeń, a zwłaszcza naganne przykłady zachowania księży, pragnęła bowiem zdyskredytować Kościół i jego wyznawców. Jednakże przyjęty przez nią sposób obrony nauczycieli nie pozwolił jej na krytyczne ustosunkowanie się także do ich niewłaściwych zachowań. Opublikowanie tej pracy spowodowało wrogie nastawienie do niej rodziców, uczniów i Kurii Biskupiej w Katowicach. Względy natury politycznej (tj. dążenie do wyciszenie sprawy przed wyborami do Sejmu i Senatu) zadecydowały, że na prośbę wojewody, a jednocześnie kuratora śląskiego M. Grażyńskiego, z dn. 1 VI 1935 Z. została przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego przeniesiona z urzędu z dn. 1 IX 1935 na równorzędne stanowisko do Warszawy, gdzie objęła kierownictwo Szkoły Powszechnej nr 119. Wojewoda śląski w opinii wystawionej Z. napisał, że należy ona do grona pracowników „na wskroś społecznych", że jest bardzo dobrą i bezinteresowną wychowawczynią, a jednocześnie propagatorką myśli państwowej oraz że posiada duże walory osobiste, a jej przeniesienie nie powinno być traktowane jako kara. Dalsze losy Z. są nieznane.

Dziwoki J., *Z dziejów organizacji zawodowych nauczycieli górnośląskich na przykładzie Królewskiej Huty (Chorzowa) w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 9, Ch. 2008, s. 146–149; taż, *Kościół katolicki wobec szkolnictwa w województwie śląskim 1922–1939*, Kielce 2002, s. 134–139, 149; Glimos-Nadgórska A., *Polskie szkolnictwo powszechne województwa śląskiego (1922–1939)*, Kat. 2000, s. 170; Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Kat. 1999, s. 196–197.

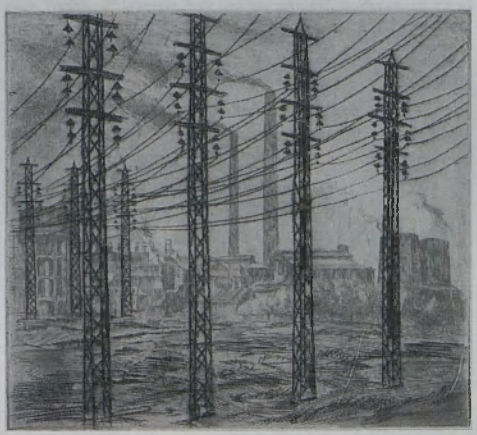
Anna Glimos-Nadgórska

Zakrzewski Władysław, pseud.: „Wyssogota", „Jacek" (1903–1944), grafik, rysownik, malarz, wykonał grafiki dotyczące Chorzowa w ramach cyklu tematycznego „Śląsk".

Ur. 4 VI 1903 w Pakości k. Inowrocławia jako syn Zygmunta, doktora filozofii, numizmatyka, archeologa i malarza, oraz Emilii Jażdżewskiej. W l. 20. kształcił się w Państwowej Szkole Sztuk Zdobniczych w Poznaniu, a następnie w l. 1922–1926 w krakowskiej ASP pod kierunkiem W. Jarockiego, J. Pankiewicza i F. Pautscha. W okresie 1922–1926 przebywał we Francji, gdzie uzupełniał studia w prywatnych akademiach malarskich w Paryżu. Następnie dla pogłębienia studiów odbył podróż do Stambułu,

odwiedzając także Węgry, Rumunię, Jugosławię, Grecję i Włochy. W l. 1932–1937 studiował w ASP w Krakowie na Wydziale Grafiki u J. Wojnarskiego.

Grafikę artystyczną uprawiał od 1932 r., wykonując prace głównie w technikach metalowych; najczęstszym ich motywem była zabytkowa architektura miast polskich. Dorobek graficzny Z. obejmuje prawie 80 prac, z których większość ujęta została w cykle tematyczne i wydana w odrębnych tekach: „Bielsko", „Śląsk" (1937, uzupełniana 1938), „Warszawa", „Lwów", „Kraków", „Śląsk Zaolziański" i „Cykl morski (Gdynia)".

Gra drutów – Azoty Chorzów, ok. 1937–1938, akwaforta

W lipcu 1937 r. Z. wydał tekę graficzną „Śląsk", zawierającą 18 plansz, z których 14 poświęconych było przemysłowi tzw. Śląska czarnego. We wrześniu t.r. w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, w ramach wystawy zbiorowej zaprezentował m.in. prace z tej teki, w tym karty zatytułowane *Huta Piłsudski* i *Azoty w Chorzowie (Gra drutów)*. W 1939 r. w Bourges odbyła się prezentacja poświęcona zagadnieniom dotyczącym Górnego Śląska; w części artystycznej wyeksponowano akwaforty Z. Prace z tego cyklu wystawiał również w Katowicach (1937) i innych miastach śląskich, a w lutym 1939 r., ponownie w Katowicach, pokazał grafiki, które w większości inspirowane były śląską tematyką regionalną. Na dorocznym, uroczystym posiedzeniu Polskiej Akademii Umiejętności (18 VI 1938) za tekę „Śląsk" przyznano Z. nagrodę im. F. Jasieńskiego. Był autorem szeregu ekslibrisów rytowanych w miedziorycie i akwaforcie. Należał do Związku Polskich Artystów Grafików.

W czasie okupacji niemieckiej pozostał w Krakowie i pod pseud. „Jacek" aktywnie działał w szeregach AK, zajmując się m.in. podrabianiem pieczęci do fałszowanych dokumentów. Dn. 25 X 1944 został zamordowany przez patrol niemiecki na jednej z ulic Krakowa.

Po II wojnie światowej twórczość Z. zaprezentowano na wystawie pośmiertnej, obejmującej 158 prac (również z teki „Śląsk"), zorganizowanej w Pałacu Sztuki w Krakowie w 1947 r. W zbiorach Muzeum w Chorzowie znajdują się 23 grafiki Z. (akwaforty i miedzioryty z cyklu „Śląsk" z lat 30. XX w.; w większości są to pejzaże lub wnętrza zakładów przemysłowych, m.in. *Huta Piłsudski*, *Gra drutów – Azoty Chorzów*, a także *Gmach Województwa w Katowicach* i *Drapacz chmur w Katowicach*.

Był żonaty z Janiną, malarką.

Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts Unter Mitwirkung von Fachgelerhrten des In– und Aus Landes, bearb. redig. u. hrsg. von H. Vollmer, Bd. 5: *V–Z*, Leipzig 1961, s. 194; (A.R.), *Śląsk w miedziorytach*, „Kurier Poznański" z 11 VII 1937; „Bluszcz" 1938, nr 33, s. 16–17; Czarnocka K., *Półtora wieku grafiki polskiej*, W. 1962, s. 311; Jaworska J., *Polska sztuka walcząca 1939–1945*, W. 1976, s. 29, 42; „Kultura" 1938, nr 28, s. 5; Mulczyński J., *Słownik grafików Poznania i Wielkopolski XX wieku urodzonych do 1939 roku*, P. 1996, s. 494–495; Niewiadomski G., *Zapomniane teki „Śląsk"*, „Trybuna Robotnicza" z 20 VI 1979; *Nowoczesna grafika polska*, Kr. [1937]; Płuszczewski S., *Śląski przemysł w grafice artystycznej – twórczość Pawła Stellera i Władysława Zakrzewskiego*, „Silva Rerum" 1938/1939, z. 7, s. 175–177; *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wociechowski, Wr.–W.–Kr.–Gdańsk 1974 (szczególnie s. 385, 411, 438); *Śląsk w grafice*, „Dziennik Kujawski" z 28 XI 1937; *Śląsk w grafice*, „Kurier Poznański", 24 XI 1937; *Śląsk w miedziorytach* [W. Zakrzewskiego], „Przegląd Graficzny" 1937, nr 16, s. 140; *Śląsk zaolziański w grafice*, „Ilustrowany Kurier Codzienny" z 9 XI 1938; *Wystawa grafiki* [W. Zakrzewskiego] *w Katowicach*, „Czas" 1939, nr 56, s. 6; *Wystawa grafiki* [W. Zakrzewskiego] *w Katowicach*, „Przegląd Graficz-

ny" 1937, nr 16, s. 140; *Wystawa pośmiertna Zygmunta Waliszewskiego* [...] *Grafika Władysława Zakrzewskiego, wrzesień 1937*, Kr. 1937; *Wystawa pośmiertna Władysława Zakrzewskiego. Wystawa zbiorowa C. Rzepińskiego. Kolekcje T. Grota i W. Weissa tudzież wystawa bieżąca*, Kr. 1947.

Marek Meschnik

Zbroja Franciszek (1904–1940), lekarz ogólny i szkolny, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 3 I 1904 w Zastowie (pow. krakowski), syn Antoniego, chłopa, i Marii z d. Piwowarczyk. Gimnazjum ukończył w 1922 r. w Krakowie. Na Uniwersytecie Jagiellońskim studiował medycynę. W 1929 r. uzyskał dyplom doktora wszech nauk lekarskich. Był również absolwentem Szkoły Podchorążych Rezerwy Sanitarnych w Warszawie (1931). Dn. 1 I 1933 r. otrzymał stopień podporucznika. Początkowo pracował w Krakowie. W 1931 r. osiedlił się w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie pracował jako lekarz kas chorych. Był również lekarzem szkolnym w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym i nauczycielem higieny. Sprawował opiekę nad bezrobotnymi. Był członkiem Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku, Związku Gospodarczego Lekarzy Polaków Województwa Śląskiego i Śląskiej Izby Lekarskiej. Należał do Polskiego Związku Zachodniego.

W sierpniu 1939 r. został zmobilizowany do wojska i przydzielony do 77. Pułku Piechoty w Lidzie jako lekarz batalionowy, awansowany do stopnia kapitana. W kampanii wrześniowej był komendantem pociągu sanitarnego. Dostał się do niewoli sowieckiej. Został uwięziony w obozie jenieckim w Kozielsku i w kwietniu 1940 r. zamordowany przez Sowietów w Katyniu.

Miał 9 rodzeństwa, którym pomagał materialnie. W 1929 r. ożenił się z Jadwigą Stanisławą z d. Łukaszewicz, nauczycielką. Dzieci nie miał.

Brożek K., *Szkolna służba zdrowia w województwie śląskim w latach międzywojennych*, [w:] *Kronika higieny i medycyny szkolnej na Śląsku i w Zagłębiu*, Kat. 1993, s. 202; Brudnicki E., Sikora F., *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzów*, Ch. 1935, s. 75; Gliński J.B., *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów ofiar drugiej wojny światowej*, W. 1997, t. 1, s. 483, 484, fot.; *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 728; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola. Szkoła wszelkiego typu. Nauczycielstwo*, wyd. 2, Kat. 1938, s. 22; Przemsza-Zieliński J., *Księga wrześniowej chwały pułków śląskich*, t. 1, Kat. 1989, s. 213; „Rocznik Lekarski Rzeczpospolitej Polskiej na 1938 rok", W. 1938, rubr. 70; *Słownik medycyny i farmacji...*, t. 2, s. 284, fot.; *Spis lekarzy praktyków, lekarzy specjalistów, lekarzy dentystów, lekarzy weterynarii, techników dentystycznych, położnych, szpitali, aptek i kas chorych województwa śląskiego*, Kat. 1932, s. 15; *Z martyrologii lekarzy śląskich. Dr med. Franciszek Zbroja*, „Śląska Gazeta Lekarska" 1947, R. 3, nr 1/2, s. 177, fot.

Krzysztof Brożek

Zgrzebniok Alfons Alfred (1891–1937), komendant powstań śląskich, w l. 1923–1927 nauczyciel wychowania fizycznego w Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), wicewojewoda.

Ur. 16 VIII 1891 w Dziergowicach na Opolszczyźnie, syn Juliusza, rolnika, i Ele-

onory z Rakoczych. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Dziergowicach uczęszczał do gimnazjum w Raciborzu, które ukończył w 1909 r. Następnie studiował teologię, filozofię i ekonomię współczesną na Uniwersytecie Wrocławskim. Jako uczeń i student należał do polskich tajnych organizacji młodzieżowych, m.in. do Związku Młodzieży Polskiej „Zet". Przed ukończeniem studiów powołany został do wojska niemieckiego. W czasie I wojny światowej walczył na froncie zachodnim, awansując do stopnia porucznika. W chwili zakończenia działań wojennych stacjonował w garnizonie kozielskim. Z końcem 1918 r. nawiązał kontakt z komendantem Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska (POW GŚl.) Józefem Dreyzą. Z jego polecenia przystąpił do prac organizacyjnych w pow. kozielskim. Dysponując wybitnymi zdolnościami organizacyjnymi i wojskowymi, Z. został komendantem POW na powiaty kozielski (do 8 VI 1919) i raciborski (do 11 I 1919).

Był również uzdolniony muzycznie i literacko. Grał na różnych instrumentach, reżyserował przedstawienia, improwizował wiersze. W 1919 r. krótko był dyrygentem chóru mieszanego w rodzinnych Dziergowicach. Pod płaszczykiem chóru kryła się organizacja wojskowa, do której należeli wszyscy mężczyźni i część kobiet śpiewających w zespole.

Dn. 19 II 1919 Z. wszedł w skład Komitetu Wykonawczego POW. Był członkiem delegacji, która 18 IV 1919 przedstawiła Naczelnej Radzie Ludowej (NRL) w Poznaniu odrzucony przez nią plan powstania, wyznaczający termin jego rozpoczęcia na 22 IV t.r. W pierwszych dniach lipca 1919 r. NRL mianowała Z. głównym komendantem POW GŚl. Pełniąc tę funkcję, został naczelnym dowódcą I powstania śląskiego. Po jego upadku zajął się organizowaniem pomocy dla powstańców i ich rodzin. W sierpniu t.r. został szefem sekcji wojskowej Komisariatu Rad Ludowych Śląskich, utworzonego w Sosnowcu. Współpracował z Polskim Komisariatem Plebiscytowym (PKP) w Bytomiu.

Uczestniczył w akcji agitacyjnej, przemawiając na licznych wiecach. Dn. 27 V 1920 kierował w Bytomiu wewnętrzną obroną hotelu „Lomnitz", siedziby PKP i dowództwa POW, na który napadły bojówki niemieckie. Również w okresie II powstania śląskiego (w 1920 r.), które przygotował organizacyjnie, był naczelnym dowódcą wojsk powstańczych. Po zreorganizowaniu POW został zastępcą szefa Centrali Wychowania Fizycznego. W III powstaniu śląskim (w 1921 r.) pełnił funkcję w komendzie głównej wojsk powstańczych.

Z końcem 1921 r. założył Związek Byłych Powstańców. W l. 1921–1922 brał udział w tworzeniu Związku Obrony Kresów Zachodnich oraz Komitetu Polskiego dla Górnego Śląska. Do 1923 r. należał do sztabu gen. S. Szeptyckiego. Stworzył również podwaliny pod organizację Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego na Śląsku.

Po podziale Górnego Śląska w 1922 r. szkolnictwo polskie znajdowało się w trudnym położeniu, m.in. z powodu braku kadry nauczycielskiej o wysokich kwalifikacjach i patriotycznej postawie. W tej sytuacji Z. we wrześniu 1923 r. podjął pracę nauczyciela wychowania fizycznego w Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Udzielał się także społecznie. Był autorem licznych artykułów zamieszczonych w pismach młodzieżowych, wychodzących na terenie Śląska. Od połowy 1924 r. redagował „Młodą Polskę", organ Związku Młodzieży Pracującej „Jedność" przy Narodowej Partii Robotniczej. Miesięcznik ten stanowił dodatek do „Kuriera Śląskiego". Z. był lubiany przez młodzież. Mimo że uczył i wychowywał młodych chorzowian tylko 4 lata (do sierpnia 1927 r.), trwale zapisał się w pamięci swoich uczniów.

W 1927 r. przeszedł do pracy w Wydziale Wojskowym Komisariatu Generalnego Rządu Polskiego w Gdańsku, następnie na krótko do Sztabu Głównego w Warszawie. Stamtąd przeniesiono go do Torunia, gdzie został naczelnikiem Wydziału Pracy i Opieki

Społecznej Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego. Dał się poznać jako dobry administrator, opiekun bezrobotnych, byłych żołnierzy i powstańców. W uznaniu zasług powstańcy pomorscy powierzyli mu funkcję prezesa Zarządu Wojewódzkiego Związku Powstańców Pomorskich.

W 1934 r. został mianowany wicewojewodą białostockim. Piastując to stanowisko, nadal oddawał się pracy społecznej i pełnił różne funkcje w organizacjach.

Był żonaty z Heleną Woźniak.

Zm. nagle na serce 30 I 1937 w Marcinkowicach, gdzie przebywał na urlopie. Jego pogrzeb odbył się 5 II 1937 w Rybniku.

Kilka dni po pogrzebie na ręce wdowy skierowano z Gimnazjum Klasycznego w Chorzowie list, w którym donoszono o zamiarze nadania szkole imienia Z. oraz ufundowania tablicy pamiątkowej. W ten sposób uczczono go w wielu miejscowościach. Stał się także bohaterem poezji i pieśni. W 1939 r. ze składek uczniów i nauczycieli chorzowskiego gimnazjum wykonano tablicę upamiętniającą sylwetkę Z. Odsłonięcie tablicy planowano w rocznicę wybuchu III powstania śląskiego 3 V 1939. Ze względu na zaostrzające się konflikty polsko-niemieckie uroczystość odroczono. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił zrealizowanie tegoż planu. Odsłonięcie tablicy, która przetrwała zawieruchę wojenną, nastąpiło dopiero 30 IV 1992 w dawnym budynku Gimnazjum Klasycznego, obecnie Zespołu Szkół Technicznych nr 2 im. Mariana Batko przy ul. Powstańców 6a.

Z. został odznaczony Krzyżem Virtuti Militari I klasy, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem Oficerskim Orderu Polonia Restituta, Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Walecznym, Śląskim Krzyżem na Wstędze Waleczności i Zasługi I klasy oraz innymi odznaczeniami krajowymi i zagranicznymi.

APKat., Polski Komitet Plebiscytowy nr 1, k. 45; ŚIN, Kartoteka osobowa, sygn. 1/2360. – Borth W., *Naczelna Rada Ludowa na Górnym Śląsku 1921–1922*, Op. 1980, s. 141; Długajczyk E., *Górny Śląsk po powstaniach i plebiscycie*, Kat. 1977, s. 52, 53; Dubiel P., *Spojrzenie w przeszłość (wspomnienia działacza śląskiego)*, Kat. 1973, s. 162, 164, 165; *Dzieje Górnego Śląska w latach 1816–1947*, red. F. Hawranek, Op. 1981; *Dzieje ruchu robotniczego na Górnym Śląsku*, red. F. Hawranek, Op. 1982; Gładysz M., *Polskie czasopisma dla dzieci i młodzieży na Śląsku*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku" 1931, t. 3, s. 313; EPŚl.; Grzegorzek J., *Pierwsze powstanie śląskie 1919 roku w zarysie*, Kat. 1935, s. 16 i n.; Hanke R., *Polska droga Chorzowa...*; tenże, *Śląsk śpiewa. Dzieje polskiego śpiewactwa Górnego Śląska*, Kat. 1991; Jędruszczak T., *Polityka Polski w sprawie Górnego Śląska 1918–1922*, W. 1958; tenże, *Powstania śląskie*, wyd. 2, Kat. 1966, s. 15 i n.; *Księga pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie*, Kat. 1934, s. 53, 54 (fot.); Ludyga-Laskowski J., *Alfons Zgrzeniok – komendant główny powstań śląskich*, Kat. [1939]; tenże, *Materiały do historii powstań górnośląskich*, t. 1: *1919–1920*, Kat. 1925, s. 17 i n.; tenże, *Zarys historii trzech powstań śląskich 1919–1920–1921*, red. A. Brożek, W. 1973; Mielżyński M., *Wspomnienia i przyczynki do historii III powstania górnośląskiego*, Mikołów 1931, s. 30 i n.; *Pamiętnik powstańców śląskich*, t. 1, Kat. 1957, s. 79, 115; t. 2, Kat 1961, s. 49, 107; *Pięćdziesięciolecie powstań śląskich. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w 50 rocznicę III powstania śląskiego, Katowice–Opole 26–27 kwietnia 1971*, red. F. Hawranek, W. Zieliński, Kat. 1973, s. 172, 182, 183; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty*, Król. Huta 1927, s. 75, 216; Popiołek K., *Trzecie śląskie powstanie*, Kat. 1946, s. 21 i n.; Przewłocki J., *Pierwsze powstanie śląskie*, Kat. 1969, s. 29, 30, 32, 41, 42, 47; Sieradzka D., *Królewska Huta – Chorzów...*, s. 141; Snoch B., *Górnośląski leksykon...*, s. 237, 238; Szewczyk W., *Alfons Zgrzebniok znany i nieznany*, [w:] *Zanim wybuchło III powstanie śląskie. Materiały z sesji naukowych zorganizowanych w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu w dniach 9 czerwca 1989 i 20 czerwca 1990 roku w 70 rocznicę I i II powstania śląskiego*, red. Z. Kapała, J. Przewłocki, Bytom 1991, s. 37–45; Szymiczek F., *Stowarzyszenie akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918*, Wr. 1963, s. 161; ŚSB, t. 2; Wolna H., *Komendant „Rakoczy"*, W. 1985; Wyglenda J., „Traugutt" [pseud.], *Plebiscyt i powstania śląskie*, Op. 1966; *Źródła do dziejów powstań śląskich*, red. K. Popiołek, t. 1, cz. 1, Wr. 1963; t. 2: *I–XII 1920*, Wr. 1970. – „Gazeta Robotnicza" 1937, nr 32; „Głos Śląski" 1919, nr 2; „Katolik" 1919, nr 2; „Placówka" 1937, nr 2; „Polonia" 1937, nr 4419, 4423; „Polska Zachodnia" 1937, nr 33, 35–38; 1939, nr 1, 129, 133; „Powstaniec" 1937, nr 3 (fot.); „Siedem Groszy" 1937, nr 33, 38; „Śląski Kurier Poranny" 1937, nr 33–35; „Sztandar Polski" 1937, nr 13–16; 1938, nr 12; „Tygodnik Ilustrowany" 1937, nr 7.

Irena Nitsche

Zielonacki Józef (1882–1965), drogerzysta, powstaniec śląski działacz narodowy.

Ur. 7 III 1882 w Gałęzewie (pow. wrzesiński), w zubożałej rodzinie szlacheckiej, syn Bronisława i Marii z Miedzińskich. Jego ojciec był właścicielem niewielkiego majątku ziemskiego. Ok. 1900 r. Z. osiadł w podbytomskim Rozbarku, otwierając drogerię „Świętego Jacka", która mieściła się przy ul. Szarlejskiej (obecnie ul. S. Witczaka), naprzeciw kościoła. Był też członkiem miejscowych polskich towarzystw kulturalnych. W 1918 r. wybrany został skarbnikiem Zarządu Towarzystwa Kupców Polskich na Górnym Śląsku, w 1920 r. – członkiem koła radzieckiego w Bytomiu. Aktywnie uczestniczył w akcji plebiscytowej. W czasie powstań śląskich organizował opiekę nad rodzinami powstańców, zwłaszcza wdowami i sierotami. Wykorzystując bliskość granicy, transportował ciężej rannych do szpitali po stronie polskiej, a stamtąd przywoził broń i amunicję dla walczących oddziałów. W 1922 r. po wycofaniu się wojsk koalicyjnych z Górnego Śląska został aresztowany, zmuszony do wyzbycia się za bezcen całego majątku i odstawiony do nowo wytyczonej granicy polsko-niemieckiej. Zamieszkał w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów) przy ul. Chopina, a przy Rynkowej 3 uruchomił Chemiczne Laboratorium „Meridiol Farmedia". W 1934 r. firma mieściła się przy ul. Piłsudskiego 3, a od 1936 r. działała w Katowicach przy pl. K. Miarki 2. W czasie okupacji laboratorium została zlikwidowane. Dopiero w 1947 r. Z. ponownie je uruchomił pod tym samym adresem. Źródła z 1950 r. notują ją jako Laboratorium „Meridiol".

Reklama firmy

Od 1923 r. Z. był żonaty z bytomianką Anną Kałużą (1894–1980).

Zm. w Katowicach 22 I 1965.

USC w Strzałkowie, Rejestr urodzin; USC Katowice, Rejestr zgonów. – Brożek K., *Polska służba medyczna...*; Jerzykiewicz W., *Drogiści w walce o wolność Śląska*, Kat. 1939; Kaganiec M., *Tajemnice bytomskich kamienic*, Bytom 1997; Pobóg-Rutkowski A., *Historia miasta Królewskiej Huty*, Król. Huta 1927 (reklama jego firmy „Meridiol Farmedia"); *Księga adresowa przemysłu, handlu i finansów polskiego Górnego Śląska 1924/25*, [b.r.m.w.]; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce 1932/33*, W. 1932; *Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczt i Telegrafów w Katowicach na 1939*, [b.r.m.w.]; *Spis nowo przybyłych abonentów Górnośląskiej Telefonicznej sieci Okręgowej w 1934*, [b.r.m.w.] (spis obejmuje zmiany między 20 I a 22 III 1934); *Spis telefonów Katowickiego Okręgu Poczt i Telegrafów na 1949, 1950*, [b.r.m.w.].

Małgorzata Kaganiec

Zwierzycki Zbigniew Hieronim (1909–1979), inżynier elektryk, docent energetyki górniczej Głównego Instytutu Górnictwa w Katowicach.

Ur. 7 IV 1909 w Żerkowie (Wielkopolska), syn kupca Bolesława i Kazimiery z d. Bielawska. W 1919 r. ukończył szkołę ludową w Żerkowie. W 1927 r. zdał egzamin dojrzałości w Gimnazjum im. Jana Kasprowicza w Inowrocławiu. W t.r. wyjechał na studia techniczne do Francji, do Caen, gdzie studiował elektromechanikę oraz matematykę i fizykę stosowaną. W 1930 r. otrzymał certifikat d'Études Supérieures z zakresu fizyki stosowanej uniwersytetu w Caen, w 1931 r. uzyskał stopień inżyniera elektromechanika – diplôme d'Ingénieur Élektro-Mécanicien tegoż uniwersytetu. Po studiach uzupełniających w zakresie elektrotechniki w roku akademickim 1931/1932 otrzymał dyplom inżyniera

elektryka – diplôme d'Ingénieur Électricien École Supérieure D'Electricité w Paryżu. Ten dyplom nostryfikował 30 IV 1936 na Wydziale Elektrycznym Politechniki Warszawskiej.

Służbę wojskową odbył w Szkole Podchorążych Saperów w Modlinie, a patent oficerski i stopień podporucznika rezerwy otrzymał w Korpusie Oficerów Saperów we wrześniu 1938 r. W l. 1933–1939 pracował w Polskich Kopalniach Skarbowych „Skarboferm" w Chorzowie, w kopalni „Barbara", najpierw jako sztygar, a od 1936 r. – kierownik ruchu maszynowego. Jako saper brał udział w obronie Modlina i Warszawy od 1 IX do 27 IX 1939. Wzięty do niewoli, przebywał w obozie oficerskim Oflag IIC w Woldenbergu. W tym czasie intensywnie pogłębiał swoją wiedzę z zakresu matematyki i termodynamiki.

Od powrotu do kraju w marcu 1945 r. do połowy 1947 r. był kierownikiem ruchu maszynowego kopalni „Prezydent", a do 1949 r. – kierownikiem działu maszynowego Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W 1950 r. został oddelegowany do kopalni „Turów" w Turowie, gdzie pełnił funkcję zastępcy dyrektora ds. elektromechanicznych. Z dn. 18 X 1950 przyjęto go na stanowisko pracownika naukowego do Głównego Instytutu Górnictwa (GIG) w Katowicach.

Z. realizował w GIG szeroki program badawczy. Opatentował palenisko dla pieców domowych, w którym spalano węgiel o ziarnie 3–10 mm z dużą domieszką miału. Według tego patentu wybudowano 6 tys. pieców. Laboratorium GIG atestowało piece różnych producentów. Wyniki badań w tym zakresie Z. opublikował w miesięcznikach „Przegląd Górniczy" (1951) i „Gospodarka Węglem" (1952, 1954).

Od 1952 r. podjął prace nad usprawnieniem gospodarki sprężonym powietrzem w górnictwie węgla. Pokłosiem tych prac były dalsze publikacje naukowe i patenty. Z. skonstruował podsadzarkę niskociśnieniową o dużej sprawności energetycznej, z niskim wskaźnikiem zużycia powietrza. W 1954 r. w „Pracach Głównego Instytutu Górnictwa" zamieścił *Badania kopalnianych rurociągów sprężonego powietrza*, a w 1956 r. wydał *Gospodarkę powietrzem sprężonym w kopalniach*. Odtąd każdego roku publikował nowe wyniki badań i opracowania. Znacząca była ocena szczelności rurociągów powietrza sprężonego i pozycja dotycząca normowania zużycia energii do produkcji sprężonego powietrza („Gospodarka Cieplna" 1956, nr 3). W 1959 r. do drugiego tomu *Poradnika górnika* napisał rozdział o sprężonym powietrzu. W 1958 r. razem z S. Krzywdzińskim opublikował artykuł na temat statystycznej metody oceny mechanizacji i elektryfikacji kopalń („Przegląd Górniczy" 1958).

Na początku l. 60. nałożono na Z. nowe obowiązki związane z konstrukcją wentylatorów, badaniem czynników wpływających na ich wybór, pracami nad zwiększeniem rewersyjności kopalnianych wentylatorów osiowych. Ważnym problemem o znaczeniu społecznym stały się prace nad tłumieniem hałasów wentylatorów kopalnianych („Komunikat GIG" nr 358 z 1964 r.). W 1969 r. Z. zorganizował w GIG Zakład Energetyzacji Kraju, który 2 lata później przekształcono w Ośrodek Naukowo-Badawczy ds. Energetyzacji Kraju. Z. kontynuował swoje prace badawcze; z zespołem opracował bardzo skuteczny tłumik hałasów wentylatorów kopalnianych, który znalazł zastosowanie w wielu kopalniach węgla kamiennego.

W październiku 1954 r. Centralna Komisja Kwalifikacyjna dla Pracowników Nauki przyznała Z. tytuł naukowy docenta. W maju 1963 r. Akademia Górniczo-Hutnicza (AGH) w Krakowie nadała mu stopień naukowy doktora nauk technicznych na podstawie pracy „Metoda energometrycznej oceny jednorodnych zespołów napędów przemysłowych" i złożonych egzaminów. Promotorem jego doktoratu był prof. dr inż. Bolesław Krupiński. W listopadzie 1973 r. minister górnictwa i energetyki powołał Z. – na podstawie nowych przepisów – na stanowisko docenta w GIG. W l. 1954–1977 Z. prowadził na AGH wykłady z energetyki górniczej.

Trudno po latach wyjaśnić, dlaczego Z. po doktoracie nie otrzymał – mając duży dorobek naukowy i ukończone 3 fakultety na uczelniach we Francji – tytułu profesora nadzwyczajnego. W 1978 r. był promotorem doktoratu J. Mullera z zakresu zagrożeń od elektryzacji górniczych taśm przenośnikowych z polichlorku winylu.

Do 1977 r. Z. opublikował 40 prac badawczych, opracował 2 normy państwowe i uzyskał 11 patentów. Przez pewien czas pełnił funkcję przewodniczącego Koła Zakładowego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa w GIG. W 1977 r. przeszedł na emeryturę.

Z. był żonaty z Kazimierą z d. Pakuła, 1. v. Knoff (1913–1982). Miał pasierbicę Krystynę (ur. 1935 r., mgr filologii rosyjskiej, wykładowca w Technikum Gastronomicznym w Chorzowie).

Zm. 5 IV 1979. Pochowano go na cmentarzu kościoła pw. św. Jadwigi w Chorzowie.

Został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1955), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1963) i Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1969).

Arch. Głównego Instytutu Górnictwa w Katowicach, Akta personalne Zbigniewa Hieronima Zwierzyckiego. – *Główny Instytut Górnictwa 1965. XX-lecie Głównego Instytutu Górnictwa*, Kat. 1965; *XXXV lat pracy Głównego Instytutu Górnictwa 1945–1980*, red. A. Lisowski, Kat.–Kr. 1984. – „Przegląd Górniczy", 22 I 1993. – Arch. domowe (m.in. dyplomy uczelni zagranicznych i patent oficerski).

Bronisław Zyska

Zyska Emanuel (1896–1960), urzędnik Urzędu Stanu Cywilnego w Wielkich Hajdukach (obecnie Chorzów Batory) i w Chorzowie, działacz ruchu śpiewaczego.

Ur. 21 XI 1896 w Dolnych Hajdukach (obecnie Chorzów Batory), syn Józefa, górnika w kopalni „Król", i Jadwigi z d. Mizera. W 1911 r. ukończył szkołę powszechną. W kwietniu 1911 r. został przyjęty jako uczeń biurowy do Zarządu Gminy Wielkie Hajduki (ówczesna Bismarckhütte). Do połowy 1915 r. był zaangażowany w pracy grupy polskiej młodzieży w Klimzowcu, dzielnicy Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Grupą kierował działacz społeczny p. Cyprian. Z ustnych przekazów wynika, że grupa ta należała do zrzeszenia alojzjanów, ale miała wybitnie patriotyczny, polski charakter. Pan Cyprian był w tym okresie pracownikiem magazynowym w kopalni „Król". Z. darzył go wielkim poważaniem, gdyż przed laty to on wpoił mu poczucie przynależności do polskiej macierzy i języka polskiego.

Z. brał czynny udział w I powstaniu śląskim od 18 do 24 VIII 1919 oraz w III powstaniu śląskim od 4 V do 3 VII 1921. Przysięgę peowiacką składał na ręce ówczesnego komendanta Polskiej Organizacji Wojskowej (POW GŚl.) w Wielkich Hajdukach Wincentego Wizy 18 VII 1919. W czasie III powstania należał do Komendy Placu w Wielkich Hajdukach. Dane te potwierdził Paweł Pietrek, ówczesny płatnik POW GŚl. w Wielkich Hajdukach.

Od lutego 1920 r. Polska i Niemcy zaczęły tworzyć własny aparat plebiscytowy. Na Górnym Śląsku plebiscyt odbył się 20 III 1921. Jak wynika z danych „Gazety Urzędowej Górnego Śląska" z 7 V 1921, dla Wielkich Hajduk wyniki głosowania nie były korzystne, gdyż za Polską głosowało 4654 mieszkańców, a za Niemcami – 8340. W tym okresie Z. pracował w terenowych agendach Polskiego Komisariatu Plebiscytowego. Dowodem tych działań jest honorowa odznaka „Za działalność i wierną Służbę Ojczyźnie", nadana mu 3 V 1921. Dyplom odznaki podpisał komisarz rządu polskiego Wojciech Korfanty. Dn. 1 I 1925 Z. został starszym

sekretarzem gminy, zatrudnionym w charakterze urzędnika. Burmistrzem gminy Wielkie Hajduki był do 1 VII 1925 Ernst Fuhrmann, który przed odejściem ze stanowiska wydał Z. za okres 1911–1925 nadzwyczaj dobre świadectwo pracy. Wynika z niego, że w tym okresie Z. był zatrudniony w Urzędzie Stanu Cywilnego, w Urzędzie Meldunkowym, w Oddziale Rent Socjalnych, a w ostatnich latach – w Oddziale Zarządzania Szkołami. Dn. 1 VII 1922 Z. otrzymał nominację na sekretarza gminy. W dn. 14 IV 1931 burmistrz Karol Grzesik potwierdził dożywotnie zatrudnienie starszego sekretarza gminnego Z. jako urzędnika gminy Wielkie Hajduki. Ostatnią nominację przed II wojną światową nadał Z. Jan Grzbiela, naczelnik gminy Wielkie Hajduki w maju 1937 r., mianując go inspektorem biura. Do budżetu gminy Wielkie Hajduki na r. 1939 dołączono wykaz urzędników etatowych, których było 20, w tym 5 inspektorów biura, oprócz Z.: Emil Grosman, Paweł Morgała, Jan Gettler i Ryszard Knebel.

Od 1928 r. do sierpnia 1939 r. Z. był urzędnikiem Urzędu Stanu Cywilnego i jednocześnie kierował Oddziałem Zarządzania Szkołami.

Dn. 6 VI 1934 odbyło się posiedzenie władz kościelnych i samorządowych pod przewodnictwem ks. proboszcza Józefa Czempiela i burmistrza Karola Grzesika w sprawie organizacji 9 szkół powszechnych, z uwzględnieniem rozwiązania szkoły ewangelickiej. Z uchwały wynika, że ks. J. Czempiel sprzeciwił się wcielaniu dzieci ze szkoły ewangelickiej do szkół katolickich. Ze strony samorządowej sekretarzem komisji był Z.

Od 1936 r. Z. włączył się z urzędu w akcję na rzecz nadawania dzieciom tylko imion polskich i prostowania pisowni nazwisk. W skali kraju akcję prowadził Polski Związek Zachodni, subwencjonowany przez samorządy, za zgodą Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

W l. 30. działała organizacja Polski Biały Krzyż (PBK). Jej celem była działalność oświatowa w Wojsku Polskim, m.in. eliminacja analfabetyzmu wśród żołnierzy. W sprawozdaniu Okręgu Śląskiego PBK za rok 1935/1936 wykazano, że w Wielkich Hajdukach działał zarząd koła tej organizacji. Jego prezesem był Jan Grzbiela, naczelnik gminy Wielkie Hajduki. Z. pełnił funkcję zastępcy sekretarza.

Decyzją Sejmu Śląskiego z 7 III 1939 samodzielna gmina Wielkie Hajduki została włączona do Chorzowa. Z. został zastępcą urzędnika USC tegoż miasta.

Po wkroczeniu wojsk hitlerowskich do Chorzowa Z. został w połowie września 1939 r. aresztowany przez gestapo; w jego siedzibie przy ul. Rostka w Chorzowie był przetrzymywany do początku 1940 r. Formalne zwolnienie ze stanowiska urzędnika USC otrzymał 14 XI 1939. Od października 1940 r. do 21 I 1945 pracował w charakterze referenta w Wydziale Szkolnym, Podatkowym i Osobowym w Zarządzie Miejskim w Dąbrowie Górniczej.

Po wojnie prezydent miasta Chorzowa wydał zaświadczenie, że Z. w czasie okupacji nie ukrywał swej przynależności do narodowości polskiej i bronił wszelkimi sposobami przed zwolnieniem zarówno pracowników umysłowych, jak i fizycznych. W lutym 1945 r. Z. wrócił do pracy w Zarządzie Miejskim Chorzowa. Od 1 I 1946 prezydent Polczyk mianował go urzędnikiem USC w Chorzowie. W maju 1954 r. Z. został zmuszony ze względów politycznych do przejścia w stan spoczynku. Przez 7 tygodni był pracownikiem fizycznym w Fabryce Związku Koksowni Hajduki. Od lipca 1954 r. podjął pracę w charakterze pracownika umysłowego w Przedsiębiorstwie Wodociągów i Kanalizacji w Chorzowie. W okresie od listopada 1957 do czerwca 1958 r. uczęszczał na kurs ustawodawstwa gospodarczego.

W okresie międzywojennym brał czynny udział w ruchu śpiewaczym. W l. 1921–1939 był wielokrotnie wiceprzewodniczącym chóru „Harmonia", który działał w Wielkich Hajdukach. W l. 30. do sierpnia 1939 r. dyrygentem chóru był Jan Gettler. W okresie

1934–1939 Z. śpiewał w chórze przy kościele pw. św. Józefa w Świętochłowicach-Zgodzie. Dyrygentem tego chóru był Jerzy Stompel, ojciec Józefa, laureata VI Międzynarodowego Konkursu Chopinowskiego.

W 1936 r. Z. ukończył kurs przewodników po Śląsku i do wybuchu II wojny światowej organizował wycieczki dla pracowników gminy Wielkie Hajduki. W l. 1924–1939 pełnił różne funkcje w Kole Wielkie Hajduki Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie w Katowicach. W okresie 1938–1939 był przewodniczącym Koła. W grudniu 1956 r. utworzono w Chorzowie Stowarzyszenie Miłośników Miasta Chorzowa. Z. należał do Komitetu Założycielskiego.

Od 1923 r. był żonaty z Marią, córką Jana Korpusa. Miał 3 dzieci: Bronisława (ur. 1924 r.; profesor Głównego Instytutu Górnictwa), Barbarę (ur. 1928 r.; magister polonistyki WSP w Katowicach, profesor liceum w Olsztynie) oraz Marię (1935–1995; technik chemik w hucie „Batory").

Zm. 18 VI 1960 w Chorzowie. Pochowany został na cmentarzu parafii św. Jadwigi.

APKat., Akta miasta Chorzowa, sygn. 770, 777, 962, 964–966, 968, 970. – Protokół z posiedzenia władz szkolnych i samorządowych z 6 VI 1934; Polski Biały Krzyż Okręg Śląski, sprawozdanie za rok 1935/36; Polski Związek Zachodni, Okręg Śląski, pismo do Urzędu Gminnego w Wielkich Hajdukach z 2 XII 1938; Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Chorzowie, teczka personalna Emanuela Zyski. – *Powiat Świętochłowicki. Monografia*, oprac. T. Szaliński i in., Kat. 1931. – Arch. domowe.

Bronisław Zyska

Ż

Żagan Artur (1903–1945), nauczyciel szkół średnich, nauczyciel Państwowego Gimnazjum Neofilologicznego im. Odrowążów w Chorzowie, więzień obozu hitlerowskiego.

Ur. 4 X 1903 w Górkach Wielkich na Śląsku Cieszyńskim, syn Ludwika i Henryki z Kasperczaków. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Górkach Wielkich. W 1922 r. ukończył Gimnazjum im. Antoniego Osuchowskiego w Cieszynie. W l. 1922–1926 studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Uzyskał dyplom nauczyciela szkół średnich z prawem nauczania historii i języka niemieckiego. Od 1 IX 1927 pracował w Państwowym Gimnazjum w Rybniku, w którym uczył, oprócz historii i języka niemieckiego, także łaciny. We wspomnieniach uczniów rybnickiego gimnazjum pozostał jako nauczyciel niezwykle wymagający, ale zarazem bardzo sprawiedliwy.

We wrześniu 1935 r. został przeniesiony do Państwowego Gimnazjum im. Odrowążów w Chorzowie. Pracując w Chorzowie, kierował oddziałem Śląskiego Ogniska Metodycznego Historii. Z tego okresu pochodzą jego publikacje dotyczące stosunków polsko-niemieckich oraz dydaktyki historii, zamieszczane w „Wiadomościach Historyczno-Dydaktycznych". W ciągu 3 lat pracy w Chorzowie zaangażował się w działalność pozaszkolną, m.in. był prelegentem Uniwersytetu Powszechnego. W 1938 r. proponowano mu stanowisko dyrektora Gimnazjum Polskiego w Bytomiu, ale tej oferty nie przyjął. We wrześniu t.r. został przeniesiony do Państwowego Gimnazjum z Niemieckim Językiem Wykładowym w Boguminie, w którym pełnił również obowiązki zastępcy dyrektora. Z dn. 1 IX 1939 miał rozpocząć pracę w Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Katowicach, jednocześnie podejmując obowiązki kierownika Śląskiego Ogniska Metodycznego Historii.

Okres II wojny światowej spędził w Krakowie. Włączył się w działalność konspiracyjną, przede wszystkim w organizację tajnej oświaty. Działał pod pseud. „Leszek". Był wykładowcą na tajnych kompletach. Utrzymywał kontakty z nauczycielami, którzy pozostali na Górnym Śląsku, przekazywał im

podręczniki i materiały potrzebne do tajnego nauczania. Szczególnie zaangażował się w prace Śląskiego Biura Szkolnego, w którego ramach w 1943 r. uruchomiono specjalną komórkę ds. Opolszczyzny. Jej zadaniem było przygotowanie przyszłej organizacji polskiego szkolnictwa na Śląsku Opolskim. Komórką kierował Ż. Jego mieszkanie było miejscem spotkań i narad, w nim odbywały się także kursy dla przyszłych inspektorów oświaty na Śląsku Opolskim. W listopadzie 1944 r. Ż. został aresztowany i przetrzymywany w więzieniu na Monteluppich w Krakowie. Po miesiącu przesłuchań i tortur osadzono go w obozie Gross Rosen na Dolnym Śląsku. W obozie bardzo chorował, kilkakrotnie był operowany z powodu zakażenia krwi w ręce. W czasie ewakuacji obozu znalazł się w lutym 1945 r. w obozie Dora w Niemczech. Według Czerwonego Krzyża zm. tamże 6 III 1945.

W 1930 r. ożenił się z Marią Trzaskoś, z którą miał syna Mieczysława.

Jasiewicz S., *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Powszechnego za rok szkolny 1934/35*, „Ogniskowiec" 1935, nr 6, s. 168; Mazurek S., *Oświata na Śląsku w okresie okupacji*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1970, nr 2, s. 293; Popiołek K., *Z dziejów tajnego nauczania na Śląsku pod hitlerowską okupacją*, „Zaranie Śląskie" 1960, z. 1a (spec.), s. 49; tenże, *Żagan Artur*, [w:] *Księga pamiątkowa Państwowego Gimnazjum i Liceum w Rybniku*, Rybnik 1972, s. 65, 66; tenże, *Żagan Artur*, [w:] ŚSB, t. 2, s. 296–297; Pyzik Z., *Żagan Artur*, [w:] *Księga pamiątkowa Państwowego Gimnazjum i Liceum w Rybniku*, Rybnik 1972, s. 67–69; Świerc P., *Na marginesie tajnego nauczania na Śląsku*, „Zaranie Śląskie" 1960, nr 4, s. ?; Targ A., *Z dziejów tajnego nauczania na Śląsku pod hitlerowską okupacją*, „Zaranie Śląskie" 1962, z. 4, s. 796.

Wojciech Janota

Żagan Ignacy (1882–1957), sędzia, adwokat w Chorzowie.

Ur. 23 VII 1882 w Zebrzydowicach na Śląsku Cieszyńskim. Studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim, a na ostatnie 2 lata nauki przeniósł się do Wiednia. Tam również obronił pracę doktorską 20 XII 1909. Po ukończeniu nauki rozpoczął aplikację sędziowską. Przydzielony został do pracy w Sądzie Okręgowym w Rzeszowie, a następnie w Wadowicach. W 1911 r. złożył egzamin sędziowski i otrzymał angaż do pracy w Sądzie Powiatowym w Leżajsku. W czasie I wojny światowej walczył w szeregach armii austro-węgierskiej. Został wzięty do niewoli przez Rosjan i przebywał w niej aż do 1920 r. Po powrocie do Polski ponownie podjął pracę w sądownictwie. Niemal natychmiast zgłosił zamiar przeniesienia się na teren byłego zaboru pruskiego. W kwietniu 1921 r. odbył w Poznaniu specjalne przeszkolenie, którego celem było zaznajomienie się z prawem niemieckim. Po jego ukończeniu, w czerwcu 1922 r. został delegowany do Sądu Powiatowego w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Pracował tam do 1926 r. Potem został przeniesiony do Sądu Powiatowego w Tarnowskich Górach. Na krótko był jeszcze zatrudniony w Sądzie Powiatowym w Katowicach. Od 1930 r. przydzielono mu wykonywanie czynności sędziowskich w zamiejscowym wydziale karnym Sądu Okręgowego z siedzibą w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów).

Niespodziewanie 29 X 1932 został przeniesiony w stan spoczynku. U podłoża tej decyzji leżały przyczyny polityczne, związane z wielokrotnie prezentowanym negatywnym stanowiskiem Ż. wobec sanacji. Jeszcze w t.r. Ż. uzyskał wpis na listę adwokatów. Urzędował początkowo w Katowicach, a od 1933 aż do 1939 r. w Chorzowie. W styczniu 1939 r. uzyskał zgodę na przeniesienie swej kancelarii do Bogumina. Na terenie Zaolzia bowiem, po usunięciu stamtąd czeskich adwokatów, można było mieć nadzieję na pozyskanie znacznie liczniejszej klienteli.

W czasie II wojny światowej, ciężko chory na serce, pozostał na Górnym Śląsku. W spisie zwanym „palcówką", przeprowadzonym w grudniu 1939 r., podał narodowość polską. Aresztowania uniknął dzięki żonie pochodzącej z mieszanej polsko-niemieckiej rodziny, wpisanej do III grupy volkslisty. Przez cały okres wojny Ż. pozostawał bez pracy. W grudniu 1945 r., po uzyskaniu pozytywnej

opinii wydanej przez Komisję Weryfikacyjną, powrócił do pracy w adwokaturze. Do końca życia mieszkał i urzędował w Chorzowie. Zm. 27 XII 1957.

Ż. był odznaczony Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości (1929).

Arch. Okręgowej Rady Adwokackiej, Akta osobowe, sygn. Z 45; Arch. Państwowe w Krakowie, Akta osobowe sędziów z l. 1836–1943, sygn. SOKC 1581; Akta osobowe aplikantów i auskulantów z l. 1856–1943, sygn. SOKC 1706; APKat., Sąd Apelacyjny w Kat. 1922–1939, sygn. 2. – Cybulski B., *Pomoc Małopolski i Wielkopolski w tworzeniu apelacji śląskiej (1920–1922)*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 823, Wr. 1986, s. 211; *Informator sądowy na rok 1947/48*, W. 1947, s. 339; *Kalendarz sądowy na rok 1927*, oprac. Z. Krzysztoporski, W. 1927, s. 131; *Kalendarz sądowy na rok 1928... do 1939*, oprac. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz [b. r. w.]; Pietrykowski T., *Sądownictwo polskie...*, s. 30, 33, 38, 41, 52, 91; Polewka J., *Początki i rozwój adwokatury...*, s. 98; *Śląsk. Księga adresowa województwa śląskiego*, Kat. 1949, s. 126. – „Przegląd Sądowy" 1921, nr 3/4, s. 24.

Lech Krzyżanowski

Żeliński (dawniej **Zdechlikiewicz**) **Rudolf Wacław** (1906–1940), nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej nr XV w Chorzowie, podporucznik rezerwy WP, zginął w Katyniu.

Ur. 16 III 1906 w Krakowie, syn Józefa i Stefanii z d. Heinz. W Krakowie ukończył szkołę powszechną i 4 lata szkoły wydziałowej, a następnie uczęszczał do Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. Grzegorza Piramowicza, w którym 20 VI 1928 zdał egzamin dojrzałości. Dobrowolnie zgłosił się do służby wojskowej. Skończył Szkołę Podchorążych Rezerwy w Zaleszczykach jako plutonowy podchorąży. Praktykę odbywał w 44. Pułku Piechoty Kresowiaków w Równem. Z wojska został zwolniony 20 IX 1929. Ćwiczenia rez. odbywał w 75. Pułku Piechoty. Dn. 1 XII 1932 mianowano go podporucznikiem rezerwy. Od 1 XII 1932 został przydzielony do 12. Pułku Piechoty (Wadowice), a w 1937 r. – do 75. Pułku Piechoty w Chorzowie.

Po zwolnieniu z wojska zwrócił się (21 IX 1929) do Wydziału Oświecenia Publicznego (WOP) Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego w Katowicach z prośbą o przyjęcie do pracy nauczycielskiej w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), gdzie mieszkał i pracował jego brat Józef, nauczyciel gimnazjum. W swoim podaniu proponował, że poza służbą będzie pracować w związkach śpiewaczych, sportowych, mógłby także organizować przedstawienia amatorskie, gdyż w czasie nauki w Krakowie prowadził chór męski Sodalicji Mariańskiej, był także członkiem tamtejszego amatorskiego zespołu teatralnego oraz należał do Klubu Sportowego „Pogoń". Dn. 16 X 1929 został mianowany przez WOP nauczycielem tymczasowym Publicznej Szkoły nr XV w Królewskiej Hucie. Dn. 28 V 1932 przystąpił do II egzaminu nauczycielskiego, który zdał z ogólnym wynikiem dobrym. W rezultacie 16 X 1932 został mianowany nauczycielem stałym.

W l. 1934–1936 ukończył Instytut Pedagogiczny w Katowicach. Był aktywnym nauczycielem. Prowadził chór uczniowski. Z jego inicjatywy w lutym 1935 r. w Szkole Powszechnej nr XV powstało Koło Absolwentów, które pod jego kierunkiem przygotowywało przedstawienia teatralne dla młodzieży szkolnej oraz dla rodziców. W marcu 1937 r. inspektor → Franciszek Mittek powierzył mu kierowanie szkołą za urlopowanego do pracy w Obozie Zjednoczenia Narodowego kierownika szkoły → Jana Kandorę. Obowiązki kierownika pełnił do 31 VIII 1938. W 1938 r. zdecydował się na zmianę nazwiska na Żeliński, na co wyraził zgodę wojewoda Michał Grażyński.

Małżeństwo zawarł 30 VIII 1932 w Królewskiej Hucie z Marią Elżbietą z Kotrowskich. Miał syna (ur. 26 I 1934).

W końcu sierpnia 1939 r. został powołany do 75. Pułku Piechoty, z którym uczestniczył w działaniach wojennych do 20 IX, do momentu rozwiązania pułku w rejonie Tomaszowa Lubelskiego. W niewyjaśnionych dotąd okolicznościach dostał się do niewoli sowieckiej i znalazł w obozie w Kozielsku. Stamtąd został wywieziony prawdopodobnie 16 lub 17 IV 1940 do Lasu Katyńskiego i tam zamordowany.

APKat., Akta osobowe Z-55. – Kronika Szkoły Podstawowej nr 15 w Chorzowie. – Brudnicki E., Sikora F., *Polskie szkolnictwo...* (tam: Zdechlikiewicz R.W.); Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006, s. 43 (tam Zdechlikiewicz R.W.); *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 742; Prażmowski J., *Szkolnictwo w województwie śląskim. Przedszkola, szkoły wszelkiego typu, nauczycielstwo*, Kat. 1936, s. 62; „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1993, nr 4, s. 393.

Urszula Wołczyk

Żołnowski Mieczysław (1907–1962), nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej nr XV w Chorzowie, instruktor teatru dziecięcego.

Ur. 13 VII 1907 w Łodzi, syn Stanisława, kolejarza, i Lucyny z Piotrowskich. Po domowej nauce w 1919 r. wstąpił do Państwowego Gimnazjum Filologicznego im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim. W 1919 r. zmarła jego matka. W 1922 r. ojca przeniesiono służbowo do Sosnowca, toteż Ż. kontynuował naukę w tamtejszym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. Stanisława Staszica, którego nie ukończył z powodu śmierci ojca w 1923 r. Brak środków do życia zmusił Ż. do przeniesienia się do siostry, żony nauczyciela w Braniewie (woj. poznańskie). W l. 1923–1927 uczęszczał do Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. Karola Libelta w Kcyni, które ukończył 19 V 1927, uzyskując świadectwo dojrzałości.

Po ukończeniu seminarium przeniósł się na Górny Śląsk, podejmując 1 IX 1927 obowiązki nauczyciela tymczasowego w Szkole Powszechnej nr X w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Po roku przeniósł się do Szkoły Powszechnej nr XV. Dn. 2 X 1929 został powołany do czynnej służby wojskowej, którą odbył w Szkole Podchorążych Rezerwy w Śremie (Wielkopolska), w 2. kompanii strzeleckiej Baonu Podchorążych Rezerwy Piechoty nr 7 oraz w 75. Pułku Piechoty w Rybniku. Po wyjściu z wojska, w stopniu sierżanta podchorążego, wrócił do Szkoły Powszechnej nr XV. W 1932 r., po odbyciu ćwiczeń w 2. kompanii batalionu 75. Pułku Piechoty, otrzymał stopień podporucznika rezerwy piechoty. Drugi egzamin nauczycielski zdał 7 V 1931. Otrzymał mianowanie na nauczyciela stałego. W l. 1934–1936 studiował w Instytucie Pedagogicznym w Katowicach.

Wizytatorzy oceniający pracę Ż., zarówno w Szkole nr X, jak i nr XV, podkreślali jego zainteresowania teatralne; od 1928 r. był związany z teatrem amatorskim „Młoda Scenka" im. Michała Bałuckiego w Chorzowie. Swoje pasje teatralne realizował również w Szkole Powszechnej nr XV. W 1933 r. z jego inicjatywy uczniowie najstarszych klas utworzyli zespół teatralny, który przygotowywał inscenizacje teatralne na akademie szkolne z okazji świąt państwowych i narodowych oraz przedstawienia teatralne dla rodziców. Często teksty przestawień teatralnych były autorstwa Ż. Dn. 10 XI 1936 dzieci ze Szkoły Powszechnej nr XV odegrały w Domu Ludowym sztukę *W grobach Wawelu*, napisaną i wyreżyserowaną przez Ż. Zaangażował się także w działalność Koła Absolwentów Szkoły Powszechnej nr XV, przygotowując z nim przedstawienia teatralne, do których teksty również sam napisał. Doceniając jego działalność w teatrze amatorskim, powierzono mu funkcję kierownika teatru dla dzieci „Płomyk Śląski", działającego przy Grodzkim Oddziale Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) w Chorzowie (pełnił ją do wybuchu wojny w 1939 r.). Był także autorem i reżyserem przedstawień teatralnych wystawianych przez

Sekcję Teatralną ZNP w Chorzowie, w których występowali chorzowscy nauczyciele.

Do wojska został zmobilizowany 31 VIII 1939. Przydzielono go do Baonu Zapasowego 75. Pułku Piechoty. Po rozbiciu jego oddziału przez wojska niemieckie pod Zamościem wziął udział w konwojowaniu Szpitala Polowego nr 103, z którym przekroczył granicę węgierską 21 IX 1939. Od 25 IX 1939 do lipca 1940 r. przebywał w obozie dla internowanych w Leva, a następnie do 14 XII 1944 w obozie Mosdos. W grudniu 1944 r., w momencie zbliżania się Armii Czerwonej, rząd węgierski nakazał internowanym Polakom bezwarunkową ewakuację do Niemiec. Ż. wraz z 80 kolegami odmówił wykonania rozkazu i postanowił nie wyjeżdżać. Dn. 14 XII 1944 zostali wyzwoleni przez Armię Radziecką, następnie wywiezieni do Riazania, do którego przybyli 1 III 1945, a 21 V t.r. odjechali do Polski. Do Poznania Ż. przyjechał 30 V. Po 2 dniach został zwolniony do domu, po czym udał się do Chorzowa.

Już 9 VI 1945 zgłosił się w Inspektoracie Szkolnym w Chorzowie i został przyjęty w charakterze nauczyciela do Szkoły Powszechnej nr 5, a 6 VII t.r. otrzymał nominację na kierownika Szkoły Powszechnej nr 25 (późniejszej Szkoły Powszechnej nr 6).

Z dn. 1 IX 1950 powołano go na stanowisko dzielnicowego inspektora do walki z analfabetyzmem w Chorzowie, w grudniu t.r. otrzymał nominację na podinspektora w Wydziale Oświaty, sprawując kierownictwo Oddziału Szkolnictwa Licealnego. Dn. 31 VIII 1954 z powodu reorganizacji i zmniejszenia liczby etatów został zwolniony z funkcji podinspektora i powrócił jako kierownik do Szkoły Powszechnej nr 6.

W listopadzie 1945 r. reaktywował teatr dla dzieci „Płomyk Śląski", który – podobnie jak przed wojną – działał przy Oddziale Miejskim ZNP. Już 18 XII t.r. wystawił sztukę *Za siedmioma górami* Ewy Szelburg-Zarembiny (powtórzono przedstawienie z kwietnia 1938 r.). Z teatrem dziecięcym był związany do końca życia. Był autorem wielu sztuk, zwłaszcza ilustracji muzycznych, oraz zajmował się reżyserią. Ówczesne recenzje podkreślały wysoki poziom artystyczny wystawianych sztuk. Od 1954 r. był instruktorem teatru dziecięcego w Domu Harcerza, późniejszym Domu Kultury Dzieci i Młodzieży. Od 1951 r. pełnił funkcję przewodniczącego Miejskiej Komisji ds. Kształcenia Przewodników Drużyn Harcerskich. Prowadził także drużynę harcerską w szkole, której był kierownikiem.

Dn. 4 XI 1933 Ż. zawarł związek małżeński z Ireną Królicką, w 1934 r. urodziła się córka Barbara.

Zm. 13 VII 1962.

Został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi (1954) i Medalem Dziesięciolecia Polski Ludowej (1955).

Arch. Miasta Chorzów, Z-3; APKat., Akta osobowe Z-166. – Kronika Szkoły nr 15 w Chorzowie; Linert A., *Polskie życie teatralne Chorzowa w latach 1922–1939*, „Zeszyty Chorzowskie", t. 6: 2001, Ch. 2002, s. 129–131; Pytlos B., *Edukacja serc, czyli „Płomyk Śląski"*, [w:] *Szkice z literatury dla dzieci i młodzieży*, red. Z. Adamczykowa, Kat. 1981, s. 42–53. – Wspomnienia Ireny Żołnowskiej, żony Mieczysława Żołnowskiego.

Urszula Wołczyk

Spis ilustracji

s. VIII. – Huta „Królewska" (1931) (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 1. – Alszer-Duczek (Walter) Henryk Antoni (Muzeum Historii Katowic; B. Tuszyński. Współpraca H. Kurzyński, A. Tuszyńska, *Polscy olimpijczycy XX wieku (1924–2002*, t. 1: *A–M*, Wr. 2004, s. 22)
s. 3. – Badian Jerzy (W. Wilgusiewicz, *Energetycy kresowiacy na Śląsku*, Kat. 1999 – zdj. Kresowiaków)
s. 4. – Balcar (Balzar) Antoni Paweł (*W czyich rękach siła i bogactwo Górnego Śląska*, [w:] *Dzieje pracy Górnego Śląska 1922–1927*, red. H. Cepnik, Lwów–Katowice 1927, s. 70)
s. 6. – Baranowska Irena Maria (H. Michalska, M. Stopień, B. Tazbir-Tomaszewska, W. Turkowska, W. Zastocka *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 26)
s. 7. – Baranowski Edmund (ze zbiorów D. Moski)
s. 8. – Baranowski Edmund wraz z innymi chorzowianami prowadzony na rozstrzelanie (P. Dubiel, *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, po s. 186)
s. 9. – Batko Marian Piotr (*Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997, s. 18)
s. 10. – Bączkowicz Szymon Konrad (*Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 25)
s. 11. – Bednorz Józef (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 12. – Bernhard Józef (z arch. rodz. Wiesławy Korzeniowskiej)
s. 14. – R.A. Bethge (pierwszy z prawej) na strzelnicy (ze zbiorów D. Moski)
s. 15. – Bialas Günter („*Kein Ton" zuviel. Günter Bialas In Selbstzeugnissen und im Siegel seiner Zeit*, Hrsg. von G.E. Meyer, Kassel–Basel–London–New York–Prag 1997)
s. 16. – Bieniosek Stanisław (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 17. – Bimler Fritz August (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 19. – Blacha Wilhelm (*40 lecie KS „Ruch" Chorzów*, Ch. Batory 1960)
s. 22. – Blisch Kurt Jan (W. Zylla, *Kurt Jan Blisch 1902–1983*, „Oberschlesischer Jahrbuch", Bd. 18/19:2002/2003, s. 279)
s. 23. – Bobrownicki Włodzimierz Marian Tadeusz (*Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN*, cz. III: *Nauki Ścisłe*, oprac. A. Środka, P. Szczawiński, Wr.–W.–Kr.–G.–Ł. 1986)
s. 24. – Boczek Robert (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 26. – Zakłady Koksochemiczne „Hajduki" (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 75)
s. 28. – Boniakowski Ferdynand (*Księga pamiątkowa wydana z okazji 50 – lecia szkoły oraz nadania imienia Oskara Langego*, oprac. i red. R.H. Nocoń, Ch. 1973, s. 79)

s. 29. – Borzym Bolesław (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie; *Dziesięciolecie Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Chorzów 1934, s. 11)
s. 31. – Brachaczek Augustyn Józef (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 32. – Brandys Jan (*Żywe kamienie i kamyczki. Szkice z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie*, pod red. ks. S. Juraszka, Ch. 2003, s. 19)
s. 33. – Pismo Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego do ks. proboszcza Jana Brandysa, z 30 kwietnia 1940 r., wyznaczające go na stanowisko szefa duszpasterstwa Brygady Strzelców Karpackich w Syrii (J. Odziemkowski, S. Frątczak, *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, W. 1996, s. 174)
s. 35. – Z. Bednorz, *Lata krecie i orłowe*, W. 1987, s. 105
s. 38. – Zdjęcie okładki książki E. Brudnickiego i F. Sikory *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa* (Chorzów 1935)
s. 40. – Budniok Alojzy (M. Rolecki, *Karykatury śląskie. Album*, [b.m.r.w.], s. 101)
s. 42. – Bujara Jan (*Żywe kamienie i kamyczki. Szkice z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie*, pod red. ks. S. Juraszka, Ch. 2003, s. 42)
s. 43. – Bułhak Jan Brunon (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 1: *A–C*, W. 1997, s. 608)
s. 45. – Huta „Piłsudski". Zdjęcie Jana Bułhaka (ze zbiorów Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu)
s. 47. – Burdowa Marta (H. Michalska, M. Stopień, B. Tazbir-Tomaszewska, W. Turkowska, W. Zastocka *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, W. 1988, s. 26)
s. 47. – Byszewska z Fleszarów Maria (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 92)
s. 48. – Caspari Emil Edmund (H. Rechowicz, *Sejm Śląski 1922–1939*, wyd. II zmienione i rozszerzone, Kat. 1971, po s. 200)
s. 52. – Cebulski Ryszard (z arch. rodz. S. Cebulskiego)
s. 53. – Richard Cebulla, *Huta Królewska* (zdjęcie obrazu w zbiorach Muzeum w Chorzowie)
s. 55. – Chodorowski Tadeusz Jan (W. Steblik, *Armia „Kraków" 1939*, W. 1989, po s. 224)
s. 57. – Ciołkosz Jan (Cygan W.K., *Oficerowie Legionów Polskich. Słownik biograficzny*, t. 1: *A–F*, W. 2005, s. 165)
s. 59. – Ciszewski Aleksander (*W czyich rękach siła i bogactwo Górnego Śląska*, [w:] *Dzieje pracy Górnego Śląska 1922–1927*, red. H. Cepnik, Lwów–Kat. 1927, s. 70)
s. 62. – *Heroldowie pieśni* (Od lewej stoją: Karol Najder i Józef Czaja, siedzą Wilhelm Koj, Feliks Nowowiejski i Leon Poniecki. Zdjęcie z rodzinnego archiwum Mariusza Tracza), „Wspólny Chorzów" 2000, nr 6/57
s. 65. – Czardybon Bernard (ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie)
s. 67. – Stary Chorzów, plac Św. Jana; domy chłopskie z początku XIX w. (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 68. – Czarnecki (Czernicki/Czernitzki) (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 70. – Ćwiżewicz Józef Marian (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 72. – Dalbor Bolesław (*Dziesięciolecie Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1939*, Ch. 1934, s. 21)
s. 73. – Damm Henryk (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Loza, W. 1938, s. 129)
s. 74. – Piloci z 316 WDM, Pembrey, maj 1941. Pierwszy z prawej por. pil. J. Dec (Buchwald B.K., *316 Warszawski Dywizjon Myśliwski*, W. 1989, s. 42)

s. 74. – Doleżyk (Dolezik) Karol Józef („Powstaniec Śląski" 1938, nr 4)
s. 76. – Dominik Walenty (*Księga pamiątkowa Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie 1906–1956*, t. 1, W. 1958, s. 235)
s. 78. – Drzyzga Bernard (I. Cofałka, *Ślązacy w Warszawie*, W. 2008, s. 110)
s. 79. – Dubiel Paweł Mikołaj (*Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997, s. 48)
s. 81. – Dudek Walter (z arch. rodz. M. Dudka)
s. 84. – Fojcik Jan (S. Wilczek, *Jan Fojcik*, „Poglądy" 1970, nr 14 (15–31 VII 1970))
s. 86. – Franke Hans (H. Groß, *Bedeutende Oberschlesier. Kurzbiographien*, Dülmen 1995, s. 299)
s. 86. – Franke Maksymilian (ze zbiorów R. Adlera)
s. 88. – Fryczkowski Erazm (wł. Roch Erazm) (z archiwum Politechniki Śląskiej w Gliwicach)
s. 90. – Szyby kopalni „Chorzów" (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 93. – Księgarnia Gaertnera po prawej stronie ul. Wolności (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 94. – Gajda (Gaida) Jan (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 188)
s. 95. – Gajda Robert (*Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997, s. 55)
s. 100. – Globisz Aleksander (*Słownik biograficzny zasłużonych działaczy*, z. 1, W. 1986 [Wyd. Polskiego Związku Inżynierów i Techników Budownictwa], s. 27)
s. 102. – Glücksman Stanisław Franciszek (*Ludzie trzydziestolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*, pod red. H. Rechowicza, Kat. 1974, s. 114)
s. 106. – Głuch Józef Konrad (z arch. K. Brożka)
s. 107. – Zdjęcie „Jednodniówki 75. PP" (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 107. – Glut Marian (ze zbiorów W.B. Mosia)
s. 109. – Gondzik Jan (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 113. – Górny Jan (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic; B. Tuszyński. Współpraca H. Kurzyński, A. Tuszyńska, *Polscy olimpijczycy XX wieku (1924–2002)*, t. *A–M*, Wr. 2004, s. 242)
s. 113. – Grabianowski Edmund (*Bytomski słonik biograficzny*, pod red. J. Drabiny, Bytom 2004, s. 65)
s. 115. – Grabianowski Roman Paweł (*Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997, s. 65)
s. 117. – Graczykowski Tomasz (z arch. K. Brożka)
s. 119. – Grządziel Juliusz (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 121. – Grzesiewski Władysław (ze zbiorów J. Parysz)
s. 126. – Habowski Stanisław Antoni (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 127. – Habowski Stanisław Antoni przemawia (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie); *Chorzowianie w II wojnie światowej*, pod red. Z. Kapały, Ch. 1996)
s. 128. – Hadryan (Hadrian) Leon (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, zdj. po s. 48; P. Dubiel, *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, po s. 114)
s. 132. – Mecz lekkoatletyczny Polska–Węgry, IX 1931 r., M. Hartlik biegnie za Januszem Kusocińskim („Zeszyty Chorzowskie", t. 7: 2002, Ch. 2003, s. 153)
s. 133. – Herzog Franciszek Karol (*Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 163)
s. 134. – Hobler Tadeusz (ze zbiorów Z. Białkiewicza)

s. 141. – Imach Jan (J. Kantyka, *Burzliwe lata. Z dziejów ruchu socjalistycznego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1948*, W.–Kr. 1977, s. 338)
s. 142. – Iwaszkiewicz Jarosław (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3: *I–L*, W. 1997, s. 100)
s. 143. – Jakubiński Roman Michał (*Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 219)
s. 144. – Na próżno panie Jakubowski: Jak czasem !! („Mulusówka. Wydana na pamiątkę komersu maturzystów Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie w r. 1930", [rkps.], s. 9. Ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach)
s. 146. – Żuraw do ładowania węgla w kopalni „Król – św. Jacek" (Z. Szmidtke, *Skarboferm 1922–1939. Związki polityki z gospodarką*, Op. 2005, s. VIII)
s. 147. – Janica Emil (*Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 182)
s. 148. – Jegliński Wincenty (ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Katowicach Filii w Chorzowie)
s. 152. – Jędral Władysław (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, t. 2: *Uzupełnienia i sprostowania*, W. 1938, s. 124)
s. 161. – Karbowiak Tadeusz Józef Marian (*Księga pamiątkowa wydana z okazji 50-lecia szkoły oraz nadania imienia Oskara Langego*, oprac. i red. R.H. Nocoń, Ch. 1973, s. 42)
s. 164. – Karuga Wincenty (R. Hajduk, *Nieznana karta tajnego frontu*, W. 1985, po s. 32)
s. 167. – Kiedroń Józef (*W czyich rękach siła i bogactwo Górnego Śląska*, [w:] *Dzieje pracy Górnego Śląska 1922–1927*, red. H. Cepnik, Lwów–Kat. 1927, s. 70; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. naukowa J.M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, W. 1994, s. 47)
s. 170. – Kiwer Edward Andrzej (K.A. Tochman, *Słownik biograficzny cichociemnych*, t. 3, Zwierzyniec–Rzeszów 2008, s. 138)
s. 171. – Klaczyński Wacław Michał (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 172. – Prezydent Rzeczypospolitej przyjmuje delegację 75. PP złożoną z płk. Klaczyńskiego, mjr. Swaczyny (siedzą), kpt. Chodorowskiego i sierż. Majchrzaka (stoją) (ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie)
s. 173. – Klama Ludwik (*Z dziejów harcerstwa śląskiego. Rozwój i działalność harcerstwa na Górnym Śląsku w latach 1920–1945*, Kat. 1986, po s. 295)
s. 174. – Klarner Czesław Romuald (*Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 47)
s. 179. – Klenczar Tomasz (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 342)
s. 180. – Kleski (poprzednio Meyer) Artur Fryderyk (T. Pietrykowski, *Sądownictwo polskie na Śląsku 1922–1937*, Kat. 1939, s. 28)
s. 182. – Grupa działaczy Narodowego Ruchu Robotniczego na Śląsku na uroczystości otwarcia drukarni partyjnej w Chorzowie w styczniu 1934 r. (P. Dubiel, *Spojrzenie w przyszłość. Wspomnienia działacza śląskiego*, Kat. 1973, s. 242)
s. 183. – Klupsch (Klupsz) A. (M. Rolecki, *Karykatury śląskie*, [b.m.r.w.], s. 67)
s. 184. – Zdjęcie prymicyjne: Jan Klytta, s. Honoria, ks. Rajmund, b. Józef („Hajduczanin" 2000, nr 10)
s. 187. – Pożegnanie byłego zastępcy dyrektora generalnego „Skarbofermu" Józefa Knothego, VI 1937 (Z. Szmidtke, *„Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką*, Op. 2005, s. XV)

s. 189. – Kober Rudolf *Hüttenteich*/Staw hutniczy (zdjęcie obrazu w *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, hrsg. v. R. Schmidt, Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 205)
s. 189. – Kober Rudolf *Pejzaż przemysłowy* (zdjęcie obrazu ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 190. – Zdjęcie Listu Świadka – spisanego na podstawie zeznań krewnej Anny Horowitz w Tel-Avivie 18 XI 1973
s. 191. – Koluszko Bolesław (Kronika Publicznej Szkoły Powszechnej nr VII – obecnego Gimnazjum nr 5 w Chorzowie)
s. 193. – Korol Józef (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 199. – Kossak-Szczucka Zofia (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3: *I–Ł*, W. 1997, s. 513)
s. 204. – Koziełek Jerzy (ze zbiorów Z. Białkiewicza)
s. 205. – Komunalna Kasa Oszczędności (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 207. – Koźlik Augustyn (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 210. – Krotkiewski Zygmunt Wiktor (ze zbiorów Politechniki Śląskiej w Gliwicach)
s. 211. – Wielkie piece huty „Piłsudski" (poprzednio „Królewska", później, po 1945 r. „Kościuszko") (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 211. – Wielki piec A (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 212. – Krygier Józef (*Kolejowa służba zdrowia na terenie Śląskiej Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych*, pod red. B. Wojcik-Warchał i M. Szylin, Kat.–Op. 1988, s. 150)
s. 213. – Krzoska Emanuel (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 214. – Ks. Emanuel Krzoska przed kościołem pw. św. Wawrzyńca (ks. M. Gwioździk, M. Sontag, *Kościółek św. Wawrzyńca. Świątynia i jej dzieje w Knurowie i w Chorzowie*, Ch. 2008, s. 24)
s. 216. – Kościół św. Wawrzyńca (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 217. – Kubicki Franciszek Zbigniew (ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie)
s. 221. – Kuczewski Władysław (*Ludzie trzydziestolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*, pod red. H. Rechowicza, Kat. 1974, s. 142)
s. 223. – Kula Tomasz (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 233. – Ligacz Ryszard (S. Wilczek, *Ryszard Ligacz*, „Poglądy" 1979, nr 10 (15–31 V)
s. 235. – Ligęza Józef (*Bytomski słownik biograficzny*, pod red. J. Drabiny, Bytom 2004, s. 140)
s. 238. – Linke Bronisław Wojciech (*Bronisław Wojciech Linke. Katalog*, red. I. Jakimowicz, W. 1963 [frontyspis – fot. – P. Borącz])
s. 240. – Lubrich Fritz jr. (H. Groß, *Bedeutende Oberschlesier. Kurzbiographien*, Dülmen 1995, s. 529)
s. 242. – Łowiński Marian Antoni Jerzy (T. Czylok, *Z ich krwi i męczeństwa nasza wolność. Katowiccy harcerze lat wojny*, Kat. 2001, s. 59)
s. 243. – Macha Jan Franciszek (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie; E. Wichura-Zajdel, *Z dziejów duchowieństwa śląskiego w czasie wojny 1939–1945*, W. 1968, s. 112)
s. 244. – Machinia Helena Hildegarda (*Śląski szlak Ravensbrück. W dziesięciolecie istnienia Klubu Ravensbrück przy Zarządzie Okręgu ZBoWiD w Katowicach*, Kat. 1968, s. 16)

s. 245. – Pomnik z prochami z obozu koncentracyjnego Ravensbrück (*Śląski szlak Ravensbrück. W dziesięciolecie istnienia Klubu Ravensbrück przy Zarządzie Okręgu ZBoWiD w Katowicach*, Kat. 1968)
s. 248. – Wnętrze kościoła św. Marii Magdaleny w Chorzowie z polichromią wykonaną przez J. Markiewicza z lat 30. XX w. (Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie)
s. 251. – Mańka Wilhelm (*40 lecie KS „Ruch" Chorzów*, Ch. Batory 1960)
s. 253. – Marcinek Brunon (*Słownik biograficzny medycyny i farmacji Górnego Śląska*, red. A. Puzio, Kat. 1995, s. 167)
s. 257. – März Rudolf („Polonia" 1931, nr 2435 z 19 VII)
s. 258. – Marzec Jerzy (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 48)
s. 258. – Tablica na murze przy ul. Stefana Żeromskiego (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 258. – Maśliński Stanisław (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 264. – Michatz Leopold (M. Rolecki, *Karykatury śląskie. Album*, [b.m.r.w.], s. 20)
s. 265. – Michejda Józef (*Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP w Katowicach*, oprac. Z. Białkiewicz, Kat. 1999, s. 159)
s. 268. – Wizyta prezydenta RP Ignacego Mościckiego w kopalniach „Skarbofermu" 2 X 1927. Na przedzie od lewej: Ignacy Mościcki, obok François Michel (Z. Szmidtke, *Skarboferm 1922–1939. Związki polityki z gospodarką*, Op. 2005, s. XII)
s. 273. – Milik Karol (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 275. – Ks. K. Milik wygłaszający kazanie (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 277. – Mirecki Stanisław (z arch. K. Brożka)
s. 278. – Misliwietz Rudolf, zdjęcie obrazu *Babcia z dzieckiem i kozą (scena rodzajowa)*, 1940, w zbiorach Muzeum w Chorzowie
s. 279. – Misliwietz Rudolf, *Meine Heimat/Moja ojczyzna. Der Ziegenjunge/pasterz kóz.* (zdjęcia obrazów w *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, hrsg. v. R. Schmidt, Berlin – Königshütte OS. 1941, s. 201)
s. 280. – Mittek Franciszek (E. Brudnicki, F. Sikora, *Szkolnictwo powszechne na terenie miasta Chorzowa*, Ch. 1935)
s. 283. – Moj Marian (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 48)
s. 284. – Moniak Jan Cyryl (ze zbiorów Biblioteki Głównej Uniwersytetu Gdańskiego)
s. 285. – Morcinek Gustaw (K. Heska-Kwaśniewicz, *Listy Gustawa Morcinka do Emila Zegadłowicza*, „Poglądy" 1971, nr 15 (1–15 VIII)
s. 288. – Mroszczak Józef Michał (*Śląska szkoła plakatu*, oprac. T. Grabowski, Kat. [b.r.w.], s. 44)
s. 291. – Mrózek Józef (Kalendarz «Chrześcijanina» 1977, s. 231)
s. 294. – Nehrebecki Lucjan (*Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP w Katowicach,* oprac. Z. Białkiewicz, Kat. 1999, s. 34)
s. 297. – Budynek drukarni (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 300. – Obrzud Zdzisław Andrzej Otto (S. Wilczek, *Zdzisław Obrzud*, „Poglądy" 1973, nr 11 (1–14 VI)
s. 303. – Ogórkówna (Zangowa) Matylda (*Encyklopedia powstań śląskich*, Op. 1982, s. 672)
s. 304. – Olek Jerzy (*Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997, s. 123)
s. 306. – Olszówka Erwin (ze zbiorów Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau)
s. 307. – Orłowicz Mieczysław (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4: *M–P*, W. 1997, s. 680)
s. 308. – Orzechowski Stanisław Piotr (z arch. Politechniki Śląskiej w Gliwicach)

s. 310. – Oszek Robert (M. Budek, *Marynarze w III. Powstaniu Śl.*, „Powstaniec Śląski" 1936, nr 45, s. 35)
s. 311. – Pancerka kpt. Oszka na froncie (M. Budek, *Marynarze w III. Powstaniu Śl.*, „Powstaniec Śląski" 1936, nr 45)
s. 313. – Pant Eduard (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 552)
s. 316. – Podwórko domu chłopskiego (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 319. – Perrin Louis (Z. Szmidtke, *„Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką*, Op. 2005, s. XIV)
s. 319. – Wieża szybu kopalni „Prezydent" (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 320. – Wieża szybu wyciągowego kopalni „Barbara-Wyzwolenie" (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 69)
s. 320. – Peterek Teodor (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 321. – Peyerimhoff de Fontenelle Henri de (Z. Szmidtke, *„Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką*, Op. 2005, s. XII)
s. 325. – Piecha Alfons (P. Dubiel, *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, po s. 172)
s. 325. – Chorzów Stary od strony Siemianowic (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 325. – Pierończyk Władysław (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, po s. 51)
s. 327. – Pięta Franciszek (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 328. – Pięta Franciszek (M. Rolecki, *Karykatury śląskie*, [b.m.r.w.], s. 113)
s. 329. – Pięta Henryk (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 48)
s. 333. – Pniak Karol (W. Matusiak, *306 Dywizjon Myśliwski Toruński*, W. 2003, s. 64)
s. 334. – Podgórzec Eugeniusz Franciszek (*Księga pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie Z. Z. w Katowicach*, Kat. 1934; *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 580)
s. 336. – Podoski Adam
s. 337. – Podoski Roman (zdjęcia medalu pamiątkowego)
s. 339. – Pogoda Eugeniusz (*Księga pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie Z. Z. w Katowicach*, Kat. 1934)
s. 341. – Powalisz Stanisław (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 245)
s. 342. – Powroźniak Józef Jan (E. Wybraniec, *Józef Wybraniec*, „Poglądy" 1974, nr 13 (1–14 VII)
s. 345. – Priebe Stanisław (J. Maciejewski, *Dwudziestopięciolecie istnienia spółdzielni Bank Ludowy. Spółdzielnia z odpowiedzialnością nieograniczoną. Królewska Huta 1901–1926*, Tarnowskie Góry 1926)
s. 345. – Dom Towarowy „Priebe" (Z. Kapała, *Dawna ulica Wolności*, Ch. 2001, s. 27)
s. 346. – Przyboś Julian (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 5: *P–S*, W. 1997, s. 380)
s. 350. – Pytloch Augustyn Ignacy (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 352. – E. Rak, pierwszy z lewej (z arch. rodz. siostry M. Rak)
s. 354. – Rayske (Reiske) Wiktoria Anna Maria Germania (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 51)
s. 355. – Reumaux François Xavier Jacques Géry (Z. Szmidtke, *„Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką*, Op. 2005, s. IX)
s. 358. – Rieger Roman Zygmunt (J. Jaros, *Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1977)*, W.–Kr. 1978, s. 128)

s. 360. – Ringman Heribert (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie; *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, hrsg. v. Richard Schmidt, Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 212)
s. 363. – Robaczyk Józef (*Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojskowego*, W. 2000, s. 527)
s. 366. – Rosumek Franz Johannes (*Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 415)
s. 368. – Rückert-Picco Ria *Huta* (zdjęcie obrazu ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 369. – Rudawski Henryk (P. Dubiel, *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, po s. 114)
s. 369. – Rudnicki Teodor (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 372. – Grobowiec A. Pobóg-Rutkowskiego
s. 373. – Rygielski Stanisław Kazimierz OSB (E. Wichura-Zajdel, *Z dziejów duchowieństwa śląskiego w czasie wojny 1939–1945*, W. 1968, po s. 144)
s. 375. – Rymer Benedykt (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 51)
s. 378. – Rymer Michał (*Chorzów. Album*, Kat. 1962, s. 51)
s. 382. – Rzeźniczek Adolf Franciszek (*Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojskowego*, W. 2000, s. 548)
s. 385. – Salamonówna Irena Antonina (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 386. – Sałaciński Zbigniew Jan (*Słownik biograficzny medycyny i farmacji Górnego Śląska*, red. A. Puzio, Kat. 1993, s. 237)
s. 387. – Schicha Johannes (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 389. – Schier Robert Józef (arch. K. Brożka)
s. 390. – Schmidt Richard („Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins", H. 27/28: 1965/1966, Dortmund 1966, s. 248)
s. 392. – Schneider Wilhelm (*Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, hrsg. v. Richard Schmidt, Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 7 nlb)
s. 393. – Semrau Tadeusz (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 394. – Serwatko Wacław (*Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 478)
s. 395. – Simiński (poprzednio Schimiński) Wiktor (J. Jaworska, *„Nie wszystek umrę... Twórczość plastyczna Polaków w hitlerowskich więzieniach i obozach koncentracyjnych 1939–1945*, W. 1975, nr 338 ilustr.)
s. 396. – Skotarek Józef (*Słownik biograficzny medycyny i farmacji Górnego Śląska*, red. J.M. Dyrda, Kat. 2000, s. 354)
s. 399. – Sladkowsky Heinrich *Oderlandschaft/Krajobraz nadodrzański* (zdjęcie obrazu w *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, hrsg. v. R. Schmidt, Berlin–Königshütte OS. 1941, s. 203)
s. 400. – Słupik (Słupik) Alfred *Most pod Chorzowem* (zdjęcie obrazu w B. Szczypka-Gwiazda, *Nieznane oblicze sztuki polskiej. W kręgu sztuki województwa śląskiego 1922–1935*, Kat. 1996, s. 108)
s. 401. – Słupina Karol Józef (z Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy Kraków)
s. 402. – Smogorzewski Tomasz (*Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP w Katowicach,* oprac. Z. Białkiewicz, Kat. 1999, s. 134)
s. 403. – Sobek Roman (*Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP w Katowicach,* oprac. Z. Białkiewicz, Kat. 1999, s. 168)
s. 408. – Sobolewski-Cyrus (Cyrus-Sobolewski) Marian (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 680)

s. 410. – Sossalla Jan Paweł (*Bytomski słownik biograficzny*, pod red. J. Drabiny, Bytom 2004, s. 247)
s. 414. – Spoczyńska Helena (S. Król, *101 kobiet polskich*, W. 1988)
s. 416. – Staniszewski Władysław (M. Rolecki, *Karykatury śląskie*, [b.m.r.w.], s. 112)
s. 418. – Staśko Stanisław (*Staśko Stanisław*, „Poglądy" 1979, nr 15 (1–14 VIII)
s. 420. – Stateczny Walenty (*40 lecie KS „Ruch" Chorzów*, Ch. 1960)
s. 423. – Stawski Jan (J. Maciejewski, *Dwudziestopięciolecie istnienia spółdzielni Bank Ludowy. Spółdzielnia z odpowiedzialnością nieograniczoną. Królewska Huta 1901–1926*, Tarnowskie Góry 1926)
s. 425. – Pan dyr. Stera przy telefonie („Mulusówka. Wydana na pamiątkę komersu maturzystów Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie w r. 1930", [rkps.], s. 9. Ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach)
s. 430. – Strzoda Jan (J. Maciejewski, *Dwudziestopięciolecie istnienia spółdzielni Bank Ludowy. Spółdzielnia z odpowiedzialnością nieograniczoną. Królewska Huta 1901–1926*, Tarnowskie Góry 1926)
s. 436. – Swoboda Leon Bernard (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 437. – Szaliński Tadeusz (T. Szaliński, *Ze wspomnień szefa łączności*, „Powstaniec Śląski" 1936, nr 5, s. 45; *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 713)
s. 438. – Fronton banku przy ul. Fryderyka Szopena (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 438. – Szczęsny Piotr Paweł (M. Kaganiec, *Tajemnice bytomskich kamienic*, Bytom 1997)
s. 439. – Szczotka Andrzej (*Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojskowego*, W. 2000, s. 613)
s. 440. – Szczur Franciszek (M. Rolecki, *Karykatury śląskie*, [b.m.r.w.], s. 115)
s. 440. – Szeller Zygmunt (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 719)
s. 441. – Szeruda Józef (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 444. – Szonowski Brunon (*Dziesięciolecie Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Chorzowie (Królewska Huta) 1924–1934*, Ch. 1934, s. 11)
s. 446. – Szwajnoch Stefan (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 448. – Szymoński Władysław (*30 lat MKS Chorzów*, [b.m.r.w.], s. 6)
s. 449. – Ślązak Stefan (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 735)
s. 450. – Kopalnia „Król-Wyzwolenie" (Z. Szmidtke, *„Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką*, Op. 2005, s. III)
s. 451. – Świerc Jan (*Żywe kamienie i kamyczki. Szkice z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie*, pod red. ks. S. Juraszka, Ch. 2003, s. 33)
s. 452 – Tomanek Emanuel (W. Sala, *Do powstańców śląskich młodych zaciągają... Wspomnienia, materiały, notatki*, Kat. 1982, po s. 48)
s. 454. – Grupa dowódców powstańczych (wśród nich zamordowani przez gestapo Paweł Dubiel i Dionizy Trocer) (P. Dubiel, *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Kat. 1960, s. 179)
s. 455. – Kopalnia „Król-Piast (Z. Szmidtke, *„Skarboferm" 1922–1939. Związki polityki z gospodarką*, Op. 2005, s. III)
s. 458. – Urban Paweł (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 460. – Urbanowicz Feliks Marian (*Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997, s. 157)
s. 460. – Urbanowicz Stefan Michał (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 462. – Urbanowicz Wiktor Ludwik (*Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 660)
s. 463. – Wallis Stanisław Teodor (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 774)

s. 467. – Warcholik Adolf Stanisław (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach)
s. 469. – Waroński Józef (J. Pawlak, *Polskie eskadry w wojnie obronnej. Wrzesień 1939*, wyd. II rozszerz., W. 1991, s. 273)
s. 471. – Sklep W. Weissa przy ul. Wolności (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 472. – Węglarczyk Antoni (B. Tuszyński, *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej 1939–1945*, W. 1999, s. 306)
s. 474. – Wiatr Józef Albin (W. Biegański, *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*, W. 1990, po s. 80 zdj.)
s. 478. – Wieczorek Antoni Marian („Nowości Fotograficzne" 1938, nr 2, s. 26; *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 792)
s. 480. – Wieszołek Paweł Jan (*Charków. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 594)
s. 480. – Wilimowski (Willimowski Ernest (Ernst)(pierwotnie Ernst Otton Predela) (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 483. – Winnicki Mikołaj (*Życiorysy działaczy Oddziału Zagłębia Węglowego SEP w Katowicach,* oprac. Z. Białkiewicz, Kat. 1979)
s. 485. – Witkiewicz Stanisław Ignacy (Witkacy) (F. Franczak, St. Okołowicz, *Przeciw Nicości. Fotografie Stanisława Witkiewicza*, Kr. 1986, s. 363)
s. 487. – Wodarz Gerard (*Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Ch. 1997, s. 169)
s. 489. – Tablica pamiątkowa w ścianie przy ul. Wolności 80 w Chorzowie (*Chorzów. Album*, Kat. 1962)
s. 490. – Wołkowicki Tadeusz Józef (ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie)
s. 491. – Woźnica Franciszek (Wosnitza Franz) (ze zbiorów S. Cebulskiego)
s. 493. – Wyrębski Stanisław (ze zbiorów J. Parysz)
s. 498. – Zabel Erich *An den Halden/ Na hałdach* (zdjęcie obrazu w *Kleines Stadtbuch von Königshütte Oberschlesien*, hrsg. v. R. Schmidt, Berlin – Königshütte OS. 1941, s. 200)
s. 498. – Zagórowski Julian Tytus (ze zbiorów Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu)
s. 501. – Zagrodzki Kazimierz Franciszek (*Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, W. 1938, s. 828)
s. 505. – Zakrzewski Władysław *Gra drutów – Azoty Chorzów* (zdjęcie obrazu ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 506. – Zbroja Franciszek (*Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2003, s. 728)
s. 506. – Zgrzebniok Alfons Alfred (ze zbiorów Muzeum w Chorzowie)
s. 509. – Zdjęcie reklamy firmy [Józefa Zielonackiego] (A. Pobóg-Rutkowski, *Historia miasta Królewskiej Huty*, Król. Huta 1927)
s. 509. – Zwierzycki Zbigniew Hieronim (z arch. B. Zyski)
s. 511. – Zyska Emanuel (z arch. B. Zyski)
s. 515. – Żeliński (dawniej Zdechlikiewicz) Rudolf Wacław (*Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, W. 2000, s. 742)

Hasła 3. tomu *Chorzowskiego słownika biograficznego. Edycji nowej*

Bandura Jerzy
Bańka Gerard ks.
Bazarnik Wawrzyniec
Bekier Antoni Henryk
Berger Janina
Białek Emanuel
Blaska Ludwik
Bosowski Władysław
Braszka Zbigniew
Brock Rudolf Peter
Brykalski Albin
Buchner Witold
Bunsch Adam
Buzek Paweł

Cehak Kazimierz Jan
Czechowicz Tadeusz Karol
Czechowski Marian
Czopnik Józef Antoni

Domin Rajnhold Tomasz
Droździok Edward ks.
Dubiel Henryk
Dubiel Józef
Dudek Józef
Dunikowski Xawery
Dyczkowski Stanisław

Fik Henryk
Fiszkal Robert ks.
Friedländer Günther
Fritz Kazimierz Rudolf

Gadomski Janusz Zbigniew
Gajda (Gajdzianka) Janina Matylda
Gałeczka Paweł
Górka Władysław
Górski Andrzej
Gregorczyk Janusz
Gregorczyk Karol Franciszek
Grzyśka Izydor Bernardyn

Hanke Wit (Wilhelm)
Hornig Alfred
Horoszko Eugeniusz Jan
Hurysz Jan Kazimierz

Inglot Stanisław

Janicki Leopold
Janiszewski Eugeniusz
Jerzy Władysław
Jezierski Karol
Jopek Franciszek

Kapusta Bolesław
Kempiński Józef ks.
Kempka Paweł
Klejnot Antoni Bartłomiej
Klose Alfred
Kołomyjski Bohdan Stefan
Kowalewski Mikołaj
Krogulski Henryk
Krygiel Teodor
Kryszczukajtis Bronisław
Krzak Jan
Krząkała Teodor
Krzykalski Tadeusz
Kurpienko Sergiusz

Loch Alojzy
Lorych Alfons Józef

Majętny Bronisław
Malkiewicz Tadeusz Marian
Marcinów Stanisław
Maroń Józef
Mazanek Eugeniusz
Mazanek Tadeusz
Maziarski Kazimierz Stanisław Wincenty
Mieszczak Stanisław
Murgot Józef
Murski Cezary
Musioł Ludwik

Nęcka Marianna s.
Nita Jan ks.
Nowak Roman
Nowoczek Robert
Nowotny Adolf

Oberfeld Charlotte
Ochman Wilhelm ks.
Olszówka (Sikora) Aniela
Osiecki Zygmunt Teodor

Palmrich Adam
Palmrich Tadeusz
Pańczyk Jerzy
Pater-Misiaczkowa Zofia
Paulus Stanisław
Pietrasiński Tadeusz
Pirszel (pierwotnie Pürschel) Ludwik Karol
Polczyk Bernard
Polednia Józef
Prusiński Bogdan
Przybyła Alfons Edward
Pustówka Eugeniusz

Rachniowski Tadeusz Stanisław
Radwański Henryk
Rylko Józef
Rymarski Witold Zbyszko

Sałabun Józef
Schillak Aleksander
Schneider Marian
Schneider Wilhelm Józef
Sikora Bogdan
Stanoszek Konrad
Stefański Jan Gerwazy
Strzelczyk Konrad
Szafrański Stanisław
Szewczyk Ernest
Sznuk Witold
Szweda Konrad ks.
Szymkowiak Bronisława
Szymkowiak Edward

Ślimakowski Tadeusz

Til Jerzy Karol
Trenarowski Józef
Truchan Władysław
Tuchołka Józef
Tuleja Janusz Julian
Tymowski Janusz Ernest

Wados Euzebiusz
Węgrzyk Zygmunt Stanisław
Wilczewski Mieczysław
Wójcik Andrzej
Wrześniowski Romuald

Zacharyasz Mieczysław
Ziętek Jerzy Jan Antoni
Ziółkowski Witold

Żemajtis Kiejstut Gabriel
Żmudziński Tadeusz

ISBN 978 - 83 - 926587 - 0 - 2
ISBN 978 - 83 - 926587 - 2 - 6 (TOM 2)